

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Historické vědy – obecné dějiny

Ondřej Vojtěchovský

**Jugoslávská informbyrovská
emigrace v Československu**

**The Yugoslav Cominformist
Emigration's Group
in Czechoslovakia**

Disertační práce

vedoucí práce – Doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc.

2010

“Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury”.

Dalibor Hájek

Poděkování

Rád bych vyjádřil díky všem těm, kteří mi poskytovali při psaní disertační práce pomoc.

Na prvním místě můj dík patří vedoucímu práce Janu Pelikánovi.

Za cenné odborné připomínky a upozornění na důležité prameny či literaturu děkuji také svým kolegům Milanu Bártovi, Tomáši Bursíkovi, Petru Cajthamlovi, Tomáši Chrobákovi, Borutu Klabjanovi, Janu Mervartovi, Jiřímu Nedvědovi, Slobodanu Selinićovi, Vítězslavu Sommerovi, Milanu Soviljovi, Igoru Tchoukarinovi a dalším.

Velice si rovněž cením mimořádně vstřícného přístupu, kterého se mi dostalo v archivních institucích v Praze i v Bělehradu. Mezi mnohými bych zde vzpomenu alespoň Dalibora Státníka, který byl v době mého výzkumu vedoucím badatelný Archivu ministerstva vnitra ČR, a Nadu Pantelićovou z Archivu Muzea dějin Jugoslávie.

Vděčný jsem také všem účastníkům doktorského semináře, kteří průběžně četli kapitoly této práce. Jejich kritické připomínky mi pomáhaly utvářet její konečnou podobu.

Děkuji rovněž Janě Lončarové. Pravidelně se seznamovala s mými texty a upřesnila mi některé informace. Mimo to mi pomohla navázat kontakt s několika aktéry této práce a s jejich blízkými a vyslechnout tak osobní výpověď účastníků dějů, o nichž jsem se jinak dozvídal jen z archivních dokumentů.

Nakonec děkuji své rodině, svým rodičům a především své ženě Štěpánce. Její podpora a trpělivost mi značně usnadnily podmínky pro napsání této práce. Musím zvláště zmínit i své prarodiče, kteří celou práci pozorně přečetli a pomohli mi s jazykovou korekturou.

OBSAH

Úvod.....	1
1. Jugoslávští občané v Československu v červnu 1948.....	25
2. Teodor Balk a Lenka Reinerová.....	41
3. „Američani“ a další.....	57
4. Postoj a úloha KSČ.....	74
5. Klub jugoslávských novinářů.....	82
6. Akce učni.....	87
7. Země zaslíbená.....	109
8. Nova Borba.....	119
9. Govori Prag.....	136
10. Život v nových podmínkách.....	144
11. První problémy.....	151
12. Milunićův případ.....	158
13. Triumvirát.....	201
14. Nový muž z Francie.....	233
15. Ve stínu budapešťského procesu.....	254
16. Krize ve skupině.....	278
17. Balkova kniha.....	298
18. V osidlech StB?.....	336
19. Údobí mírného vývoje.....	365
20. Po dvou kolejích.....	386
Exkurz: Nacionální a politická identita.....	406
21. Koordinační středisko.....	430

22. Ve víru velké čistky	462
23. Ve znamení velkého procesu	483
24. Ztráta perspektiv	558
25. Útěky do Sovětského svazu	600
26. Od ukončení činnosti směrem k novým nadějím	627
27. Aktivizace po roce 1968	666
28. Za novou KSJ	701
Letáková akce.....	701
Barský sjezd.....	712
Pod dojmem represí a přesunu exilových aktivit na Západ.....	723
Nová KSJ předmětem mezistátních jednání.....	733
30. Poslední vzepětí	742
Perovićův program.....	742
Reakce SFRJ na československé zákroky.....	749
Milunićova „mise“ do SSSR.....	751
Stojaté vody (listopad 1976 – únor 1977).....	756
Před bělehradskou schůzkou KBSE: Informbyrovci a Charta 77.....	760
1977: Propady a pády Nové KSJ.....	766
Čekání na Titovu smrt. Doznívání informbyrovského hnutí.....	784
30. Epilog a závěr	790
Přílohy	803
Prameny a literatura	816
Resumé	837
Summary	842

Úvod

Politicky motivovaná emigrace patří k fenoménům, které jsou neodmyslitelně spojeny s moderními dějinami. Mnohá politická hnutí 19. a 20. století, která bojovala za změnu režimu ve své zemi prošla exilovou zkušeností. Nejedna z vůdců, organizátorů a ideologů strávil (někdy i podstatnou) část svého života, naplněného politickou aktivitou, v zahraničí. Exilová centra v řadě případů v rozhodující okamžik sehrála i určující, vedoucí roli v zápase vedeném proti politické moci ve vlasti. V dějinách 19. století se v exilu organizovali italská mazzinisté a garibaldisté, polští nacionalisté nebo ruští revolucionáři. V okruhu těch posledních strávil dlouhá léta i Lenin a další předáci bolševické strany. Říjnová revoluce tak byla teoreticky i prakticky připravována právě převážně v exilu. K úspěšnému výsledku vedl i politický exil ze středoevropského prostoru v době první světové války – polský, československý a jihoslovenský. Za úspěšný lze považovat také antifašistický exil z Německa a Rakouska, i když jen někteří jeho aktéři se přímo podíleli na poválečném uspořádání své země (zejména komunisté v NDR). Vítězstvím jim totiž byla už jen samotná porážka nacismu. K vítězství, ač nikoliv vlastními silami, dospěli také nakonec exiloví vůdci komunistických stran zemí, které se po druhé světové válce dostaly do sovětské zájmové sféry. Se zadostiučiněním mohli po mnoha letech i desetiletích exilu přijmout pád východního bloku a porážku komunistických diktatur i (politických) emigrantů ze zemí střední a východní Evropy. Někteří dlouholetí organizátoři exilového života se v devadesátých letech 20. století podíleli na nově se utvářející postkomunistické politické scéně.

Nicméně politická emigrace, tak jak ji známe v moderní době, je zároveň spojena i s porážkami, s deziluzí a řadou negativních jevů. Pokud exil trval delší dobu a perspektiva vítězství se odsouvala do nejasné budoucnosti, ztráceli jeho příslušníci kontakt s domácím prostředím a odcizovali se mu. V uzavřených komunitách politických aktivistů se zpravidla násobily kolektivní frustrace a ideové či osobní rozbroje, přinesené do emigrace z domácího prostředí. Problémem emigrace trávající dlouhá léta či desetiletí bylo zpravidla její vyčerpání, únava a nedostatek nových podnětů. Ty mohla přinést nová vlna emigrace s čerstvým kontaktem s domovem. Mezi odlišnými generacemi emigrantů však většinou docházelo spíše k rozepřím a rivalitě než ke spolupráci, která by vedla k oživení jejich činnosti. U politických emigrací 19. i

20. století bez ohledu na jejich různou politickou orientaci či původ se tak setkáváme s jevem, který někteří aktéři sami nazývali „emigrantskou nemocí“. Podmínky působení exilu ovlivňovalo klima v jeho hostitelské zemi; zda jeho aktivity byly zdejší mocí podporovány, či spíše jen trpěny, zda mohl jednat svobodně, nebo se ocitl pod svazujícím patronátem a kontrolou svých hostitelů.

Tato práce je věnována politické emigraci, která neuspěla. Když v červnu roku 1948 vypukla i veřejně roztržka mezi Sovětským svazem a Titovou Jugoslávií, začali se v zahraničí organizovat stoupenci Moskvy v optimistickém očekávání rychlého vítězství. Stála za nimi totiž velmoc, která se navíc těšila naprosto nezpochybnitelné autoritě mezi komunisty celého světa. Převaha se proto zdála zcela drtivá. Brzy se však tato podpora obrátila proti samotnému smyslu exilové akce, která se evidentně stala jen nástrojem pro vyšší politické, lépe řečeno imperiální cíle.

Nejen glorifikující, ale i objektivně zaměřená historiografie si zpravidla vybírá témata, která nebyla slepou uličkou, ale zanechala výraznější stopu v dějinném vývoji. Jugoslávská prosovětská emigrace je z tohoto hlediska spíše marginálním jevem. Nejenže se její význam v delší perspektivě ukázal jako zanedbatelný, ale také její početnost byla dosti slabá. V Sovětském svazu a v zemích jeho zájmové sféry se shromáždilo pouze několik tisíc odpůrců Titova režimu. Skupina v Československu, která je předmětem této práce, čítala jen kolem 150 osob. Vůdci této emigrace se rekrutovali z třetí i nižší garnitury funkcionářů (aktivistů) Komunistické strany Jugoslávie. Marně bychom mezi nimi hledali výraznější osobnosti. V dějinách sice okolnosti nejednou dovedly i průměrné na významné pozice, jugoslávští informbyrovci však mezi ně nepatřili. Po svém krátkém angažmá upadli natrvalo do zapomnění. V historických pracích se pak jejich jména zmiňují nanejvýš v poznámkách pod čarou. Vzácnou výjimkou je několik jednotlivců, kteří později do veřejného povědomí sice vstoupili, stalo se tak ale ve zcela jiných souvislostech, aniž by se přitom jejich úloha na přelomu čtyřicátých a padesátých let jakkoliv zmiňovala.

Proč jsem se tedy jugoslávské prosovětské emigraci v Československu vůbec věnoval? Samotného mne k tomuto tématu dovedl širší zájem o česko-jihoslovanské, respektive československo-jugoslávské vztahy. Když jsem se v roce 2001 rozhodl psát diplomovou práci o vztazích mezi ČSR a FLRJ v letech 1948–1953, velmi brzy jsem zjistil, že naprostá většina archivního materiálu z této doby se vlastně vztahuje jen k jedinému tématu – jugoslávské politické emigraci. Po roztržce roku 1948 totiž mezistátní vztahy mezi ČSR a FLRJ postupně klesly na téměř nulovou úroveň.

Československo, stejně jako ostatní sovětsí „spojenci“, oficiální jugoslávské představitele v podstatě neuznávalo. Pro země sovětského bloku se proto v době roztržky stali formálními reprezentanty Jugoslávie právě protititovští emigranti. Ukončením sovětsko-jugoslávského konfliktu po Stalinově smrti však otázka jugoslávské tzv. informbyrovské emigrace¹ ze vztahů mezi SSSR a Jugoslávií, v našem případě Československa a Jugoslávie, nezmizela. Nikdy nebyla zcela dořešena a periodicky se opět stávala předmětem kontroverzí. V disertační práci, na níž jsem začal pracovat v roce 2003, jsem se proto rozhodl nezůstat jen u let roztržky, ale chronologicky dovést toto téma až do konce osmdesátých let.

Při bližším seznámení s archivními dokumenty bylo patrné, že vypovídají o mnohem širším okruhu otázek, než jsou jen československo-jugoslávské vztahy tohoto období. Mnohé z nich se dotýkají vnitropolitické situace Československa. Emigrantská komunita se v Československu organizovala v těsném kontaktu s ústředním aparátem KSČ. Vstupovala do politiky a propagandistické kampaně proti Jugoslávii zaměřené jak za hranice, tak do domácího prostředí. Jugoslávští emigranti se objevovali v zásadě ve všech sférách politického a společenského života v ČSR, který se nějak Jugoslávie dotýkal. V zakladatelské fázi komunistického režimu v Československu přitom jugoslávská otázka hrála významnou, několikerou roli. Rezoluce Informačního byra přispívala při nastolení ostřejšího vnitropolitického kursu. Kampaň proti nepřítelům ve vlastních řadách a proti titovským agentům významně přispěla k rostoucí špionománii, k zesílení vlivu bezpečnostního aparátu a k rozpoutání čistek i v samotné komunistické straně. Na základě dokumentů spojených s jugoslávskou protititovskou emigrací tak bylo například možné osvětlit některé dosud málo známé okolnosti politických procesů a vliv jugoslávské komponenty v jejich přípravě.

Téma také nepochybně souvisí s dějinami komunistického hnutí. Emigrantská skupina se mi jevila jako sice velmi specifický, ale zároveň i reprezentativní prvek jugoslávské komunistické strany. Kádrové materiály umožňovaly sledovat nejen věkovou, sociální, národnostní, vzdělanostní či profesní strukturu, ale i vztah téměř všech členů emigrantské organizace ke komunistické ideologii; a také historii jejich vstupu do komunistického hnutí, předválečnou a válečnou zkušenost. Bylo zřejmé, že jugoslávští komunisté v pražské emigraci jednali na základě určité mentality předurčené nejen jejich národnostním či regionálním původem, ale i osobní odbojovou zkušeností.

---

¹ Označení *informbyrovci* či *ibeovci* bylo původně v Jugoslávii užíváno v pejorativním smyslu pro stoupence rezoluce Informačního byra z roku 1948.

Tato mentalita, způsob jednání a pojetí politické činnosti se často dostávaly do konfliktu s odlišnými zvyky a představami československých hostitelů. Téma tak nabídlo obsáhlou sondu do každodennosti a mentálního světa zcela konkrétních aktérů, které lze považovat za reprezentanty určitého typu komunistické strany. V interakci s československými komunisty jsou pak specifika tohoto typu velmi patrná.

Problematika jugoslávské protititovské emigrace mne dále upozornila na pozoruhodný, doposud jen málo historiografií reflektovaný fenomén politického uprchlictví a aktivního exilu v komunistickém Československu. V historiografii mapující druhou polovinu 20. století ještě před několika lety zcela evidentně převládá důraz na represivní stránku diktatury komunistické strany. Pokud se čeští historikové věnovali uprchlictví a exilu, zpracovávali takřka výlučně československou emigraci na Západ.² Zdůrazňovali buďto represivní opatření proti nelegální emigraci, nebo úlohu exilových organizací v boji za demokracii. Uprchlíctví opačným směrem bylo naproti tomu téměř zcela přehlíženo. Podobně tomu ostatně bylo i s mnoha jinými aspekty nejen sociálních a kulturních, ale i politických dějin. Za několik let, která od té doby uplynula, se tato dominance represivních témat a „totalitárního“ paradigma poněkud snížila. Přesto však dodnes představuje hlavní a laickou veřejností nejvíce pozorovatelný proud. Tato práce by proto mohla přispět ke snaze mnohých historiků, kteří se přimlouvají za větší různorodost dnešního pohledu na nedávnou dějinnou epochu.

S existencí organizace jugoslávských politických emigrantů souvisí i otázka postavení cizinců v komunistickém Československu. Také tento jev nebyl dosud dějepiscectvím důkladněji analyzován. Přitom se v této oblasti režim komunistické strany zjevně dostával do vnitřního rozporu, který přetrvával v zásadě po celou dobu jeho existence. Československo se vnějškově prezentovalo jako pokrokový svobodmilovný stát, který poskytuje podle principu mezinárodní proletářské solidarity pomoc levicovým či osvobozeneckým hnutím ve světě. Proklamovalo ochotu přijímat a také i přijímalo politické uprchlíky, nabízelo útočiště pronásledovaným i pomoc při vzdělávání politických pracovníků i odborníků. Na počátku padesátých let tak kromě Jugoslávců a Řeků působili na československém území komunističtí emigranti z Itálie a Španělska. Na vysokých školách studovala mládež z méně vyspělých lidově demokratických zemí, ale i z Terstu a zemí západní Evropy. Z pracovníků četných

---

² Výjimku zde představují práce Pavla Hradečného, o nichž bude pojednáno dále.

mezinárodních institucí, které tehdy měly v Praze své sídlo, zahraničního rozhlasového vysílání a z osob hledajících v ČSR politický azyl se utvořila velice pestrá mezinárodní komunita. Později přibyly početné skupiny studentů a dělníků, ale i politických aktivistů zejména ze zemí třetího světa.

Československý právní řád však až do roku 1960 neznal institut politického azylu. Postavení cizinců bylo řešeno ad hoc a cizinci se proto nalézali v právně velmi nejistém postavení. Zvláště to platilo o těch, kteří přicházeli ze zemí s autoritativními režimy a kteří se nemohli v případě potíží odvolat na své diplomatické zastoupení. Mnozí z nich ani nevlastnili pas svého domovského státu, což byl i případ jugoslávských emigrantů. Proti étosu mezinárodní solidarity a otevřenosti vůči světu, který v meziválečném období patřil k proklamovaným principům komunistického hnutí, se záhy po únorovém převzetí moci podle sovětské praxe – a podle samotné logiky nedemokratického systému – uplatil přístup značně omezující. Svobodné cestování bylo z počátku zcela vyloučeno, pohyb přes hranice byl vnímán jako nežádoucí. K nepřátelskému postoji vůči světu mimo sovětský tábor patřila i zásadní nedůvěra vůči cizincům. Jejich život v Československu tak znesnadňovaly četné zákony a předpisy, na jejichž vzniku se podepsaly bezpečnostní orgány státu. Emigranti se potýkali s podezřívavostí, s odstupem, který zažívali i v běžném styku s místním obyvatelstvem. Není nutné zvláště zdůrazňovat, že se v tomto klimatu se přiživila i tradiční, v českém prostředí široce rozšířená xenofobie.

Jugoslávská emigrantská skupina měla nejednotlivé sociální složení. Její předáci z části pocházeli z okruhu předválečné inteligence. Většinu nicméně představovala studentská a dělnická mládež, vzešlá ze zlomku poměrně početné skupiny, kterou v letech 1945–1947 delegovala do Československa jugoslávská komunistická vláda. Většinou šlo o mladé partyzány se zázemím na chudém venkově, zvláště v oblastech nejvíce postižených válkou. KSČ zapojila tyto Jugoslávce do svého plánu na posílení vlivu dělnické třídy, vyškolení dělnických kádrů pro řídicí funkce a vytvoření „nové inteligence“. Ačkoliv byla jugoslávská skupina svým způsobem výjimečná, jedná se zároveň o jistý vzorek, na němž je možné pozorovat detailně průběh a výsledky tohoto ambiciózního sociálního experimentu. Do jisté míry tak tato práce může být i příspěvkem k sociálním dějinám komunistického Československa.

Pokud jsem chtěl všechny tyto aspekty do práce zahrnout a zároveň ji udržet v celistvé formě, stál jsem před rozhodnutím, jakou zvolit metodu a jak práci členit. Rozhodl jsem se zvolit detailní, ve volnějším slova smyslu mikrohistorickou analýzu a

chronologickou formu výkladu. Povaha archivního materiálu totiž umožňovala proniknout do jedinečných událostí, přiblížit aktéry velice bezprostředně a vykreslit i jejich psychologickou stránku. Historii, přes veškerý nárok na objektivitu a nutnost zasazení do širších dobových i vývojových souvislostí, osobně chápu jakožto vyprávění. Příběh považuji za jeden ze způsobů, jak minulost uchopit. Hlásím se proto k té části historiografie, která se vědomě snaží příběh rehabilitovat jako plnohodnotný historiografický žánr.

Podobu této práce nicméně poznamenal i charakter použitých pramenů. Archivní materiál, s nímž jsem pracoval, byl buďto utříděn velmi ledabyly, nebo podle kritérií, která znesnadňovala orientaci pro účely historické práce. V příslušných fondech bývalého archivu ÚV KSČ bylo chronologické i tematické řazení dokumentů krajně nepřesné a nahodilé. V archivu ministerstva vnitra, který byl vytvářen pro policejní účely, se evidence zakládala nikoliv tematicky, nýbrž personálně, podle tzv. zájmových osob. Tyto svazky jsou sice řazeny chronologicky, povaha dokumentů se však značně různí. Během heuristické fáze jsem se tak musel zorientovat ve zcela nepřehledném souboru dokumentů. Jedině chronologický postup a detailní analýza archivních pramenů mi v podstatě umožnily rekonstruovat spleť a mnohdy jen těžko pochopitelné dění i dlouhodobější procesy.

Práce je logicky z velké části prvotní materiálovou studií. V řadě případů nebylo možné spokojit se s obecnějšími tvrzeními a opírat se o sekundární literaturu. Mnohdy jsem tak musel podepřít své poznatky důkladným rozborem pramene, který se tak v některých pasážích překrývá či doplňuje s výkladem. Nezůstal jsem však jen u strohého faktografického popisu. Jeho prostřednictvím jsem se snažil dobrat k obecnějším poznatkům a odpovědím na shora uvedené otázky. Uvědomuji si však, že tento přístup může činit text poněkud hutným a čtenářsky málo záživným.

Těžiště práce leží v období sovětsko-jugoslávské roztržky, v letech 1948 až 1954. V této době byla aktivita jugoslávské informbyrovské emigrace v Československu nepochybně nejvýraznější a nejvýznamnější. V úzkém sepětí s ústředním aparátem KSČ působila emigrantská organizace, protititovští aktivisté se stávali spoluaktéry i objekty tzv. vysoké politiky. Různé aspekty jejich existence v těchto letech jsou předmětem více jak tří čtvrtin výkladu. Po normalizaci mezi Jugoslávií a zeměmi Východního bloku se politická činnost emigrace odvíjela sporadicky a zpravidla mimo dosah vyšších mocenských struktur. V pramenech je proto zaznamenána v nesrovnatelně menším objemu. O období druhé poloviny padesátých let a o šedesátých letech proto pojednává

jediná kapitola, která se kromě politické aktivity zabývá i otázkou repatriace či asimilace; zkoumá, jak se problém přetrvávající emigrace odrážel v mezistátních vztazích mezi Jugoslávií a Československem.

Podrobněji je mapován vývoj od konce šedesátých let, kdy v následující dekádě především v důsledku sovětské okupace Československa došlo opět k aktivizaci jugoslávských stoupců „důsledného internacionalismu“. Praha je v této části práce představena jako jedno z center obnovené exilové činnosti informbyrovského hnutí. Výklad končí až závěrem osmdesátých let, kdy sice již exilová aktivita prakticky neexistovala, přesto však jako problém mezistátních vztahů zcela zmizela až s kolapsem komunistického režimu v Československu. V Jugoslávii pak zanikla teprve společně s (post)titoistickým státem ve víru národnostních rozbrojů a válečných konfliktů.

Nad tento chronologický rámeček jsem do práce zařadil i jednu kapitolu, která se komunitě jugoslávských emigrantů v Československu věnuje ze strukturálního hlediska. V ní jsem se pokusil shrnout některé momenty, na něž odkazují i v ostatním textu. Pomocí analýzy kolektivních identit jsem se snažil dobrat „mentálního“ světa vlastního pražským informbyrovcům a jedné generaci jugoslávských komunistů vůbec.

Výhodou tohoto tématu je skutečnost, že se v něm propojuje vrcholná politika se sférou, kterou je možno nazvat takřka každodenností v socialistickém Československu. Přírozeným způsobem se tak prolíná rovina, jíž zpravidla zkoumají dějiny politické s rovinou sociálně či kulturně historického zájmu. Sociálně-kulturní rovina však paradoxně výrazněji vystupuje v té části práce, která chronologicky mapuje nejvyšší politickou angažovanost emigrantské komunity. Naopak pozdější období sleduje jednoznačněji politickou linku. Důvodem k této nevyváženosti je opět menší četnost a různorodost pramenného materiálu pro všechna období po roce 1955.

Nutno ještě dodat, že tato práce se zabývá jen jednou ze skupin jugoslávské informbyrovské emigrace, které se v roce 1948 ustavily ve všech zemích sovětského tábora a dokonce i na Západě. Přestože se v mnoha ohledech dotýká této emigrace jako celku, je založena převážně na výzkumu v českých archivech a vychází z československé/české perspektivy. Nechce si proto činit nárok na úplnou historickou výpověď o tomto okrajovém, leč pozoruhodném fenoménu dějin druhé Jugoslávie, dějin studené války i dějin československých. Jako první studie tohoto druhu však může být počátkem dalšího bádání o situaci jugoslávských emigrantů v ostatních socialistických zemích a o informbyrovské emigraci.

Téma informbyrovské emigrace není dosud v historiografii téměř vůbec zmapováno. Ke specifickým komunistického režimu v bývalé Jugoslávii patřila od druhé poloviny padesátých let poměrně velká tvůrčí svoboda v oblasti umění a v jeho rámci i krásné literatury. Témata spojená s odvrácenou tváří titoistického mýtu o „historickém Ne Stalinovi“ se proto nejprve objevila v beletrii a odtud pak v osmdesátých letech pronikla i do publicistiky. Tato otázka byla přesto dlouho tabuizována a k jejímu pozvolnému otevření v zásadě došlo až po Titově smrti. Naopak historická věda o nejnovějších dějinách byla v zásadě v zajetí omezení a nepsaných tabu až do konce osmdesátých let. Rozkol v komunistické straně Jugoslávie a následné pronásledování stoupců SSSR tak vstoupilo v posledním desetiletí existence socialistické Jugoslávie do veřejné diskuse díky literátům a publicistům.³ Historici k ní ale tehdy přispět nemohli. Zvláštním druhem výpovědi, který se v osmdesátých letech časově poněkud paradoxně kryl s liberální publicistikou a beletrií, byla oficiální politická literatura. Nikoliv náhodou jsou všechny práce pojednávající o sovětsko-jugoslávské roztržce a o tzv. informbyrovcích značně tendenční. Jejich zjevným úkolem bylo potvrdit jediný historický výklad, který titoistický systém prezentoval. Zatímco však publicistika a beletrie se spíše zaměřovaly na domácí hnutí a na projevy persekuce, kde bylo možno ukázat zvrácenost a v zásadě stalinistickou podstatu Titova režimu, představovala oficiální literatura informbyrovský problém zejména jako snahu narušit suverenitu a vnitřní integritu Jugoslávie a destabilizovat zvenčí její státní zřízení. Politické emigraci se v těchto pracích dostalo jisté pozornosti jakožto zahraniční nepřátelské agentuře v cizích službách.⁴ Tendenčností a ideologickým (či státněpolitickým) přístupem jsou

³ V této souvislosti se v jihoslovanském prostředí hovoří o tzv. literatuře Golého otoku (koncentrační tábor na jednom z ostrovů Kvarneru, kde byli „informbyrovci“ podrobováni krutému systému „převýchovy“). Téma otevřel už koncem šedesátých let spisovatel a dramatik, sám bývalý vězeň z Golého otoku, Dragoslav Mihailović svou divadelní hrou Když kvetly tykve (*Kad su cvetale tikve*), která byla záhy kvůli svému zřejmému politickému podtextu zakázána. Tabu prolomilo v roce 1982 vydání druhého dílu povídkového souboru Antonije Isakoviće *Tren*, jehož poslední rozsáhlá povídka se právě týká událostí roku 1948 a Golého otoku. Po něm již následovala celá řada dalších literárních děl. V druhé polovině osmdesátých let se téma Golého otoku objevilo také ve filmu. V českém prostředí je zejména známý snímek Emira Kusturici *Otec na služební cestě* (Otec na službenom putu), natočený podle scénáře Abdulaha Sidrana. Hranice beletrie překročil a téma vnesl do publicistické, ba do laicky historické roviny, sám Dragoslav Mihailović. V osmdesátých letech začal Mihailović shromažďovat a vydávat osobní svědectví bývalých vězňů koncentračních táborů. Vrcholem tohoto jeho díla je třísvazkový soubor *Goli otok*. Dragoslav MIHAILOVIĆ, *Goli otok*, I, Beograd 1990; Týž, *Goli otok*, II-III, Beograd 1995.

⁴ Savo KRŽAVAC, Dragan MARKOVIĆ, *Informbiro – što je to: Jugoslavija je rekla ne*, Beograd 1976; Radovan RADONJIĆ, *Izgnubljena orijentacija*, Beograd 1985; Miodrag NIKOLIĆ, *Informbiro*, I-II, Zagreb 1989; Milenko DODER, *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*, Zagreb 1989.

poznamenány i ty práce jugoslávských autorů, které se týkaly zahraniční politiky a zejména vztahů se SSSR a jeho spojenci. V nich však zmínky o existenci protititovské emigrace nalezneme nanejvýš jako zcela okrajové. Podobně jako publikace dokazující nekalé úmysly protirežimní opozice a emigrace však i tato díla nevyšla většinou z pera historiků. Jejich autoři byli angažováni ve státních či stranických strukturách, zpravidla v diplomacii.⁵ Oficiálním výkladem jsou poznamenány i první historické práce z konce osmdesátých let zabývající se obdobím roztržky a fenoménem prosovětské opozice. Jejich hodnota ovšem tkví v tom, že ač ideologickým jazykem, přinášejí faktografické poznatky získané z archivního výzkumu a dokládají je poznámkovým aparátem.⁶

Práce, nezávislé na tomto obligátním pohledu, psali jugoslávští historikové v druhé polovině osmdesátých let na Západě. V této práci cituji hojně zejména dva tituly. Prvním je kniha chorvatského historika Iva Banace *Sa Staljinom protiv Tita*. Jedná se o první a zatím poslední historickou monografii věnující se informbyrovskému hnutí. Vznikla zejména na podkladě publikovaných dokumentů, ale též pramenů uložených v archivních sbírkách v USA. Autor v ní analyzoval především hluboké kořeny největšího rozkolu v jugoslávské komunistické straně. Věnoval se však také vývoji po červnové rezoluci Informbyra a poukazoval zejména na neideologické zdroje vzniku prosovětské opozice v KSJ. Informbyrovskému exilu se však věnuje tato publikace v menším měřítku než domácí scéně.⁷ Mimořádnou hodnotu si dodnes podržela také práce Darka Bekiče o mezinárodní politice Jugoslávie v době rozkolu s Moskvou. Bekić měl jako první historik koncem osmdesátých let přístup do archivů v Jugoslávii a probádal dostupné archivní fondy také v USA a Velké Británii. Na základě jejich výzkumu analyzoval důkladně mezinárodní aktivitu Titova režimu. Informbyrovskému hnutí a exilu pochopitelně z hlediska záběru Bekičova opusu patří jen několik málo zmínek.⁸ To samé platí i o knize Jože Pirjevce *Tito, Stalin in Zahod*. Své závěry z výzkumu v amerických a západoevropských archivech využil tento slovinský historik z Terstu i v objemných, též u nás vydaných dějinách Jugoslávie.⁹

⁵ R. VUKADINOVIĆ, *Odnosi medju evropskim socijalističkim državama. SEV i Varšavski ugovor*. Zagreb 1970; Leo MATES, *Medjunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd 1976; Čedomir ŠTRBAC, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja. Sukob KPJ i Informbiroa*, Beograd 1984.

⁶ Momčilo MITROVIĆ, *Antisocijalistička i iberovska delatnost u narodnoj omladini Srbije 1945-1952, Tokovi revolucije*, br. 1 (1989), s. 160-188; Mirosljub VASIĆ, *Kongresi jugoslovenske omladine 1948. godine i Kominform, Vojno-istorijski glasnik*, br. 1 (1989), s. 207-218.

⁷ Ivo BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Zagreb 1990. Kniha byla původně vydána anglicky v roce 1988 v USA.

⁸ Darko BEKIĆ, *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949-1955*, Zagreb 1988.

⁹ Jože PIRJEVEC, *Tito, Stalin in Zahod*, Ljubljana 1987; Týž, *Jugoslávie 1918-1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevy a Titovy Jugoslávie*, Praha 2000.

Ivo Banac při psaní své knihy nedoufal, že by archivy v Jugoslávii nebo SSSR a zemích východního bloku mohly být někdy v blízké budoucnosti otevřeny. Jakmile se však počátkem devadesátých let tato situace začala měnit, ztratilo dosavadní žhavé téma na atraktivitě. Tváří v tvář aktuální jugoslávské krizi se otázka prosovětské opozice a její persekuce (stejně jako řada dalších otázek Titova režimu) jevila jako nepodstatná. Přesto však zvláště bělehradští historikové využili částečného otevření archivů, aby během devadesátých let probádali některé stránky dějin druhé Jugoslávie. V popředí zájmu však více než kontroverzní a bolestná témata stála především Titova zahraniční politika, která v době mezinárodní izolace a společenské deprese připomínala někdejší respektované postavení jugoslávského státu ve světě. Dva sborníky věnované Jugoslávii po druhé světové válce a roztržce z roku 1948 obsahují k tématu informbyrovské opozice příspěvky, které byly více než výsledkem aktuálního výzkumu rekapitulací poznatků získaných už koncem minulého desetiletí.¹⁰ V prostředí bývalé Jugoslávie se otázce informbyrovského hnutí tehdy kromě srbských historiků okrajově věnovali jen historici slovinští.¹¹ I tento výzkum však exilové aktivity opomíjel.

V devadesátých letech přispěla významně k poznání zákulisí roztržky ruská historiografie. Nově zpřístupněné archivy sovětských institucí i někdejšího sekretariátu Informačního byra umožnily vznik řady studií a komentářů k pramenným edicím, v kterých se sporadicky objevila i problematika informbyrovské emigrace. Zásadní jsou z tohoto hlediska zejména práce Leonida Gibijanského a Granta Adibekova.¹²

¹⁰ Petar KAČAVENDA (ed.), *Balkan posle drugog svetskog rata*. Zbornik radova sa naučnog skupa, Beograd 1996; Petar KAČAVENDA, Djoko TRIPKOVIĆ (eds.), *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*. Zbornik radova sa naučnog skupa. Beograd 1999. Jistou výjimkou jsou práce černohorského historika Radojici Luburiće, který se zabýval protijugoslávským tiskem v zemích sovětského tábora, mimo jiné i periodiky protititovské jugoslávské emigrace. Jeho monografie a další studie na toto téma však nejsou založeny na archivním výzkumu: Radoica LUBURIĆ, *Vrući mir hladnog rata. Hladni rat i sukob Staljin–Tito u karikaturama sovjetske, informbirovske i politemigrantske štampe*, Podgorica 1994; Týž, *Hladni rat i sukob Staljin – Tito u sovjetskoj, informbirovske i politemigrantske štampi*, in: *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955*. Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije, Beograd 2005, s. 169-181.

¹¹ Aleš GABRIČ, *Informbirojevstvo na Slovenskem*, in: *Prispevki za novejšo zgodovino*, Ljubljana 1993, s. 136-147; Božo REPE, *Informbiro u Sloveniji i politička liberalizacija posle 1948.*, in: P. KAČAVENDA, Dj. TRIPKOVIĆ (eds.), *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine.*, Beograd 1999, s. 75-78; Božidar JEZERNIK, *Non cogito ergo sum: arheologija neke šale*. Borec, 46, 1994, št. 533-534.

¹² G. M. ADIBEKOV, *Kominform i poslevoennaja Evropa*, Moskva, 1994; Dále jde zejména o úvodní studie k edici dokumentů: G. M. ADIBEKOV ad. (eds.), *Soveščanija Kominforma 1947, 1948, 1948. Dokumenty i materialy*, Moskva 1998; Tato edice v angličtině s dalšími studiemi: Giuliano PROCACCI (ed.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milano 1994. Česky byly publikovány tyto studie L. Gibianského: L. GIBIANSKIJ, *Informbyro a východní Evropa*, *Soudobé dějiny*, č. 4-5 (1994), s.463-472; Týž, *Moskva a východní Evropa: Některé aspekty vzniku sovětského bloku*. *Soudobé dějiny*, č. 1 (1996), s. 26-41; Nejnověji pak: L. GIBIANSKIJ, *Sovjetsko-jugoslovenski sukob 1948: istoriografske verzije i novi arhivski izvori*, in: J. FISCHER a kol. (eds.), *Jugoslavija v hladni vojni*, Ljubljana 2004, s. 49-70.

Závěrečnou fází roztržky a postupnou normalizaci v polovině padesátých let z ruských historiků pojednali Andrej Anikeev a A. Edemskij, kteří se o emigrantském problému rovněž zmiňují jen v jednotlivostech.¹³

V českém prostředí se tématu částečně dotýkají práce Jana Pelikána, který je autorem jednak u nás ojedinělé studie o pronásledování prosovětské opozice, jednak vůbec první na archivních pramenech založené analýze vývoje vztahů Jugoslávie se SSSR a s jeho satelity v letech 1953–1956. Také zde vystupují jugoslávští emigranti zcela pochopitelně jen v těch momentech, kdy se stali předmětem jednání mezi bělehradským a kremelským vedením.¹⁴

Také historiografie pojednávající o československo-jugoslávských vztazích se dosud informbyrovské emigrantské skupiny v ČSR dotkla jen nepřímo. Využit jsem mohl zejména dvě práce jugoslávských historiků z konce osmdesátých let. Branko Petranović, tehdy přední historik jugoslávských moderních dějin, je autorem studie o jugoslávských studentech na zahraničních univerzitách v letech 1945–1948, mimo jiné i československých. Z komunity studentů v Československu se přitom rekrutovali jedni z prvních stoupenců rezoluce Informačního byra a protititovští emigranti. O druhé významné skupině, která se podílela na vzniku emigrantské skupiny v ČSR, tedy jugoslávských učních v československých průmyslových podnicích v tomtéž období, pojednává monografie Djoka a Milice Tripkovićových.¹⁵ Dj. Tripković publikoval rovněž jednu črtu k jugoslávskému aspektu monstrprocesu s generálním tajemníkem ÚV KSČ Rudolfem Slánským. Okrajově zde zmiňuje i úlohu informbyrovských emigrantů.¹⁶ Postjugoslávská historiografie se k tématům spojeným s Československem vrátila znovu teprve v minulém desetiletí. Objevily se opět studie věnované jugoslávským studentům. Zejména je třeba upozornit na monografii Miroslava

---

¹³ A. B. EDEMSKIJ, *Ot konflikta k normalizacii. Sovetsko-jugoslavskije otnošenija v 1953–1956 godach*, Moskva 2008; Anatolij C. ANIKEEV, *Kak Tito ot Stalina ušel: Jugoslavija, SSSR i SŠA v načalnyj period „holodnoj vojny“ (1945–1957)*, Moskva 2002; Týž, *Načalnyj period normalizacii sovetsko-jugoslavskich otnošenij (1953–1954 gg.)*, in: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961. Zbornik radova*, Beograd 2008.

¹⁴ Jan PELIKÁN, *Pronásledování prosovětské opozice v Jugoslávii po roce 1948*, *Slovanský přehled*, č. 2 (1993), s. 184–190; Týž, *Jugoslávie a východní blok 1953–1956*, Praha 2001.

¹⁵ Branko PETRANOVIĆ, *Jugoslovenski studenti – stipendisti u inostranstvu i strani studenti na jugoslovenskim univerzitetima 1945–1948. godine*, in: Andrej MITROVIĆ a kol. (eds.), *Univerzitet u Beogradu 1838–1988*. Beograd 1988, s. 969–977; Djoko i Milica TRIPKOVIĆ, *Iskušnja jedne mladosti. Jugoslovenski omladinci u Čehoslovačkoj 1946–1948. g.*, Beograd 1988.

¹⁶ Djoko TRIPKOVIĆ, *Proces s Rudolfem Slánským – jugoslávský pohled*, in: Jiří PERNES (ed.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, Brno 2005, 86–97.

Perišiće.¹⁷ V poslední době se československo-jugoslávskými vztahy ve čtyřicátých a padesátých letech 20. století zabývají srbští historici mladé generace Slobodan Selinić a Milan Sovilj. Také oni se však na otázku informbyrovské emigrace nesoustředili.¹⁸

Na rozdíl od postjugoslávské, respektive srbské historiografie se v českém prostředí více než na zahraniční politiku pozornost soustředí na vnitřní vývoj. Nejen vztahy s Jugoslávií, ale i s dalšími státy v době komunistického režimu stojí spíše na okraji zájmu.¹⁹ Přesto čeští a slovenští historici reflektují, že Stalinův útok proti Jugoslávii z roku 1948 tento vnitřní vývoj v mnohém poznamenal. Dvě studie však této problematice věnovali jen slovenští autoři Michal Barnovský a Michal Štefanský.²⁰ Historiografie soudobých československých dějin se po celá devadesátá léta a do značné míry dodnes soustředí na represivní stránku komunistického režimu. Fenomén politické emigrace pochopitelně do převládajícího schéma nezapadal. V devadesátých letech tak do jisté míry zcela ojedinělý počín představovala kniha Karla Bartoška *Putování v komunistických archivech*. Autor velmi neotřele poukázal na mezinárodní rozměr působení KSČ, zejména vůči Francii a dalším západoevropským zemím.²¹ I když tato kniha kvůli osobní zaujatosti autora a mnohdy senzacechtivému charakteru vyvolává jisté rozpaky, zcela určitě otevírala řadu podnětných otázek a vybízela k rozšíření pole historického bádání.²² Jedna z těchto otázek se týkala i přítomnosti politických emigrantů v pounorovém Československu.

Když jsem se v roce 2001 začal touto látkou zabývat, existovalo jen několik málo prací, které se týkaly výrazně početnější emigrace řecké. Ta se dokonce zkonsolidovala

¹⁷ Miroslav PERIŠIĆ, *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1948*, Beograd 2008; Ivan HOFMAN, *Jugosloveni na studijama u Čehoslovačkoj 1945–1948. godine, Godišnjak za društvenu istoriju*, 1-3, 2002, s. 163-178.

¹⁸ Slobodan SELINIĆ, *Jugoslávská kultura v Československu 1945-1950, Slovanský přehled*, r. XCII, 2006, č. 2, str. 249-272; Milan SOVILJ, *Jugoslovensko-čehoslovačka saradnja u oblasti umetnosti 1945–1948. godine, Godišnjak za društvenu istoriju*, g. XII, sv. 1-3, 2005, Beograd 2006, s. 147-149; Týž, *Poseta Josipa Broza Tita Čehoslovačkoj marta 1946. godine, Tokovi istorije*, 1-2/ 2007, s. 133-153; Týž, *Proslava 600-godišnjice Karlovog univerziteta u Pragu uoči narušavanja jugoslovensko-čehoslovačkih odnosa 1948, Tokovi istorije*, br. 1-2, 2008, s. 215-235.

¹⁹ Zde opět jednu z výjimek představují práce Jana Pelikána, zejména jeho studie k roli jugoslávsko-československých vztahů v roce 1968. Jan PELIKÁN, *Jugoslávie a pražské jaro*, Praha 2008.

²⁰ Michal BARNOVSKÝ, *Sovietsko-juhoslovanská roztržka v roku 1948 a Československo*, in: M. ŠTEFANSKÝ, M. ZÁGORŠEKOVÁ, *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*, Banská Bystrica 1997, s. 8-18; Michal ŠTEFANSKÝ, *Politické procesy ako dôsledky juhoslovansko-sovietskej roztržky*, in: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*, s. 19-26.

²¹ Karel BARTOŠEK, *Zpráva o putování po komunistických archivech. Praha-Paríž (1948-1968)*, Praha – Litomyšl 2000.

²² Mezinárodními aktivitami KSČ, zejména vůči tzv. třetímu světu se věnují například Petr Zídek a Karel Sieber. Petr ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948–1968*, Praha 2006; P. ZÍDEK a Karel SIEBER, *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*, Praha 2007; Titiž, *Československo a blízký východ v letech 1948–1989*, Praha 2009.

v jednu z národnostních menšin, a proto k sobě logicky poutala nejvíce pozornosti. Většina z těchto počinů vznikla mimo obor historie; byla zaměřena většinou etnologicky. Autoři pocházející z pravidla ze středu řecké komunity přistupovali k této látce někdy spíše v kronikářsko-pamětnickém stylu.²³ Vzácnou výjimku představovala studie Pavla Hradečného, který nejen nastínil vývoj řecké komunity v Československu v celém kontextu moderních dějin Řecka, ale pojednal také o mnohých problémech řízení emigrantské akce československými stranickými orgány.²⁴ V poslední době však můžeme už hovořit o dosti početné literatuře mapující toto téma ať už z perspektivy historické či příbuzných vědních oborů.²⁵ Některé tyto práce v obecnějším smyslu řeší otázky, s nimiž jsem se setkal v případě emigrace jugoslávské.

Téma politické emigrace nedávno zaujalo i historiky z některých zemí, odkud političtí emigranti v Československu pocházeli. Konkrétně jsem narazil na studie historiků řeckých a španělských, které pojednávají o exilu v ČSR v širším kontextu politické emigraci ve východoevropských socialistických zemích.²⁶

V minulých pěti letech objevila téma politické emigrace také česká historická publicistika. I když se pohybovala v obligátních hodnotících mantinelech, upozornila na skutečnost, že komunistické Československo bylo na přelomu čtyřicátých a padesátých

---

²³ Petros CIRONIS, *Akce „Řecké děti 1948“*. Dokumenty, vzpomínky a komentáře na emigraci helénských dětí v roce 1948 do Československa. Rokycany 2001; Lysimachos PAPADOPULOS, *“Děti bouře“*. Vzpomínky a výpovědi o dětských emigrantech z roku 1948 po padesáti letech. Praha 1998; Marian SLOBODA, Řecká a makedonská etnická skupina v Česku: lingvistické aspekty jejich vzniku a vývoje, in: *Národnostní menšiny na přelomu tisíciletí*, Opava–Praha 2002. Nověji v tomto duchu viz objemnou, faktograficky vyčerpávající práci: Antula BOTU a Milan KONEČNÝ, *Řečtí uprchlíci: Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*, Praha 2005; Viz též črtu Ivana Dorovského: Ivan DOROVSKÝ, 1948–2008, Šedesát let od příchodu makedonských a řeckých dětí do Československa, *Slovanský jih*, 2008, č. 2, s. 9-10.

²⁴ Pavel HRADEČNÝ, *Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948–1954)*, Praha 2000; Týž, Zdrženlivý internacionalismus. Občanská válka v Řecku a československá materiální pomoc Demokratické armádě Řecka, *Soudobé dějiny*, 2003, č. 1-2, s. 58-92.

²⁵ Kateřina KRÁLOVÁ, Otázka loajality řecké komunistické emigrace v socialistickém Československu v letech 1948 až 1968, *Slovanský přehled*, r. XCV, 2009, č. 3, s. 337-350; Kostas TSIVOS, Rok 1968 podle periodika Agonistis. Vnitrostranická krize a Pražské jaro v interpretaci listu řeckých politických emigrantů v Československu, *Acta Universitatis Carolinae (AUC)*, Supplementum 1 – Studia Territorialia, R. IX, 2009 [v tisku; rukopis]; Týž, Makedonská otázka v souvislosti s řeckou občanskou válkou – Slavomakedonci jako součást řecké emigrace v Československu, *Slovanský přehled*, r. XCV, 2009, č. 3, s. 319-336; Kyriaki CHÁBOVÁ, Vzdělávání řeckých dětí v Československu v letech 1948–1968, *AUC*, Supplementum 1 – Studia Territorialia, R. IX, 2009 [v tisku; rukopis].

²⁶ Matilde EIROA, Republicanos en el Centro-Este Europa: los intentos de normalización institucional, in: Ángeles EGIDO LEÓN, Matilde EIROA SAN FRANCISCO (eds.), *Los Grandes Olvidados, Los republicanos de izquierda en el exilio*, Madrid 2004, s. 301-322; Na řeckou publikaci mne upozornil článek K. Tsivose. Kvůli jazykové nedostupnosti jsem se však s jejím obsahem nemohl seznámit. Její autor je sice historik, ale též pamětník a přímý účastník popisovaných dějů. Jde totiž o bývalého aktivistu KS Řecka a politického emigranta v Československu: Ilios YANNAKAKIS, *Ta opla para poda – I egkatastasi ton prosfygon stis socialistikes hores* [Zbraně k noze – Usídlování emigrantů v socialistických zemích], Thesaloniki 2004.

let přitažlivé pro zahraniční komunisty nejen jako země skýtající politický azyl, ale také kvůli relativně vysoké životní úrovni.²⁷

Téma se více méně nahodile vyskytlo také v pracích, které prioritně sledují činnost bezpečnostních složek a zastupují tak jeden, poměrně rozšířený směr české historiografie. Konkrétními osobami, ovšem bez rozvedení kontextu mimo státněbezpečnostní aspekt, se zabývali ve svých materiálových studiích Milan Bárta a Jiří Bašta. Zvláště článek M. Bárty pro mne byl z faktografického hlediska cenný, protože je věnován jednomu z jugoslávských politických emigrantů.²⁸

Na konkrétní případ se také v nedávno publikovaném článku zaměřila Doubravka Olšáková. Její text je ovšem inovativní v tom smyslu, že se zároveň, v zásadě jako první, pokouší postihnout fenomén politické emigrace v komunistickém Československu celkově, a to jak v kontextu politicko-spoolečenském, tak mezinárodním, a situaci a praxi padesátých let rámcově srovnává s poměry v meziválečném a poválečném období.²⁹

Problém života cizinců v Československu, včetně politických uprchlíků, soustavně sleduje nadále i etnologie. Uveďme zde alespoň jako jeden příklad za všechny, sborník prací *Kdo jsem a kam patřím?* sestavený Danou Bittnerovou a Mirjam Moravcovou.³⁰

Přestože D. Olšáková v roce 2008 konstatovala, že téma politické emigrace je dosud přehlížené a zanedbávané, vzniklo od počátku druhého tisíciletí množství prací, které je možné považovat za solidní fundament pro další bádání. Doufám, že se k nim mohou počítat i publikované studie, které vznikly v rámci přípravy této disertační práce o jugoslávské informbyrovské emigraci.³¹

²⁷ Petr ZÍDEK, Kde revolucionáři přicházeli o iluze, *Lidové Noviny*, 10.9.2005, příloha Orientace, s. 1-2; Karel VRÁNA, Česká španělská vesnice, *Týden*, dostupný z WWW: http://www.tyden.cz/tema/ceska-spanelska-vesnice_61.html. [24.4.2009].

²⁸ Jiří BAŠTA, Propagandistické využití kauzy amerického emigranta profesora G. S. Wheelera, *Securitas imperii*, č. 7, ÚDV, Praha 2001, s. 224-251; Milan BÁRTA, „Byl jsem ve službách Tita a Státní bezpečnosti“ aneb příběh defektora jugoslávského velvyslanectví v Praze Antuna Novaka, *Securitas imperii*, č. 14, 2006, s. 190-209.

²⁹ Doubravka OLŠÁKOVÁ, V krajině za zrcadlem. Političtí emigranti v pounorovém Československu a případ Aymonin, *Soudobé dějiny*, 2007, č. 4, s. 719-743.

³⁰ Dana BITTNEROVÁ – Mirjam MORAVCOVÁ, *Kdo jsem a kam patřím? Identita národnostních menšin a etnických komunit na území České republiky*, Praha 2005.

³¹ Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, Yugoslav Cominform Exile in Czechoslovakia 1948–1954, in: *Prague Perspectives* (II), Lukáš Babka and Petr Roubal, eds., Prague 2007; Týž, Formování jugoslávské informbyrovské emigrace v Československu, *Slovanské historické studie*, č. 29, 2003, str. 123-211; Týž, Aktivizace jugoslávských informbyrovců v Československu v důsledku krize roku 1968, *Slovanské historické studie* 32 (Miroslavu Šestákovi a Miroslavu Tejchmanovi k sedmdesátinám), 2007, s. 149-165; Týž, Informbyrovska emigracija u jugoslovensko-čehoslovačkim odnosima. Nacionalni i politički identitet jugoslovenskih informbirovaca u Čehoslovačkoj, in: Slobodan SELINIĆ a kol. (red.), *Spoljna politika Jugoslavije: 1950–1961. Zbornik radova*, Beograd 2008, s. 207-230.

Jen částečně jsem mohl ve své práci využít literaturu memoárové povahy. Z příslušníků pražské emigrantské skupiny byli literárně činní Teodor Balk a jeho manželka Lenka Reinerová. Dílo T. Balka se dokonce stalo předmětem politických střetů a sehrálo nemálo významnou roli v životě této komunity. Zejména šlo o biograficky laděnou knihu *Ztracený rukopis*, v níž Balk vylíčil své osudy a „věčnou“ emigraci, do které se prvně uchýlil už koncem dvacátých let. V závěru této knihy popsal okolnosti svého rozhodování pro rezoluci Informbyra a pro setrvání v Československu. Na počátku padesátých let Balk napsal soubor povídek na rozmezí publicistiky a beletrie *Munice proti Titovi*, v níž mimo jiné představil také jednu epizodu ze života protititovských emigrantů v Praze. Společně s jinými autory (částečně též emigranty) publikoval Balk také dva soubory statí s protititovskou tematikou.³²

Lenka Reinerová je českému prostředí velice dobře známa jako „poslední německy píšící autorka z Prahy“. Většina jejích knížek, publikovaných od osmdesátých let v NDR, vyšla v češtině teprve po roce 2000. L. Reinerová v zásadě, stejně jako její manžel, literárně zpracovala své vlastní vzpomínky – zejména z předválečné Prahy, kdy žila a pracovala v prostředí německojazyčných levicových intelektuálů. Psala ale také o svých životních peripetích v době druhé světové války, o svém exilu ve Francii a posléze v Mexiku. Nejen v Praze, v Paříži či Mexiku, ale během celého svého dlouhého a pestrého života se setkávala s mnoha významnými osobnostmi kultury i politiky, českými i německými. Tato setkání v jejích knížkách hrají významnou úlohu. Lenka Reinerová se však naprosto vyhýbala období let 1948–1952, právě kdy působila mezi jugoslávskými protititovskými emigranty. Například její kniha *Barva slunce a noci*, která je autentickou osobní výpovědí o čistkách a věznění na počátku padesátých let, vůbec nezmiňuje, co zatčení autorky – hlavní hrdinky románu předcházelo. Stejně Reinerová postupovala i při rozhovorech, které hojně poskytovala českým a německým médiím.³³

Jen minimálně jsem mohl využít memoárů vydaných v Jugoslávii. Paměti politiků a jiných významných aktérů jsou v zemích bývalé Jugoslávii publikovány v mnohem větší míře než v České republice. Zmínky o informbyrovském hnutí, natož o jeho

---

³² Teodor BALK, *Ztracený rukopis*, Praha 1950; Týž, *Munice proti Titovi*, Praha 1951; Týž, *Jugoslávie pod botou fašismu*, Praha 1949; Teodor BALK, Julius DOLANSKÝ, Pane PONJAVIČ, „Kultura“ v *Titově Jugoslávii*, Praha 1952.

³³ Z knih L. Reinerové jsem používal zejména tyto tituly: *Hranice uzavřeny*, Praha 1956; *Ze dvou deníků*, Praha 1958 (společně s T. Balkem), *Barva slunce a noci*, Praha 1969; *Kavárna nad Prahou: vzpomínky poslední německy píšící autorky z Prahy nejen na Egona Erwina Kische*, Praha 2001; *Bez adresy*, Praha 2006.

exilové části, však obsahují jen zřídka.³⁴ V zásadě jedinou publikací tohoto druhu, která se přímo vyjadřuje k situaci Jugoslávců v Praze v době roztržky jsou paměti tehdejšího velvyslance FLRJ Marijana Stilinoviće. Kriticky interpretoval utužování poměrů v Československu v průběhu jeho působení v Praze v letech 1948–1949 jako důsledek ztráty suverenity a pádu pod sovětskou koloniální nadvládu. Popsal také události, které označovaly zásadní proměnu československého postoje vůči Jugoslávii po rezoluci Informbyra. Otázky vzniku informbyrovské skupiny v Praze se však dotkl jen minimálně. Z těchto pasáží jasně vysvítá postoj – obecně vlastní titoistické straně – považovat informbyrovské emigranty za bezvýznamné, morálně ubohé jedince, kteří se byli ochotni zaprodát. Členové pražské skupiny a jejich aktivity tak Stilinovići nestáli za pozornost.³⁵

Ze strany příslušníků informbyrovského hnutí máme k dispozici jediné vzpomínky jednoho z jeho hlavních představitelů Vlada Dapčeviće, které na základě rozhovorů s ním vydal publicista Slavko Ćuruvija. Z hlediska této práce je důležitá zejména druhá část knihy, která zachycuje Dapčevićovy aktivity po jeho útěku za hranice Jugoslávie v roce 1958. Dapčević tehdy vstoupil významně do diskusí protititovské emigrace a jeho angažmá bylo velice pozorně vnímáno i v pražské emigrantské komunitě.³⁶

Pouze okrajově jsem zohlednil dobový denní tisk. Nejvíce jsem se pochopitelně zabýval časopisem pražských antititovců *Nova Borba*. Z československých novin a časopisů jsem použil *Rudé právo*, *Tvorbu* a *Slovanský přehled*, kde se během roztržky nejvíce objevovala jugoslávská tematika a kde také publikovali někteří z emigrantů. Z jugoslávského tisku byla z mého pohledu nejdůležitější „celojugoslávská“ *Borba*, jakožto orgán komunistické strany.

Publikovaných archivních pramenů, které by se byť jen vzdáleně týkaly mého téma, není mnoho. Činnosti aparátu ÚV KSČ se týká edice dokumentů sestavená Karlem Kaplanem.³⁷ Několik dokumentů týkajících se vystoupení protititovských

---

³⁴ O období sovětsko-jugoslávské roztržky se vyjadřují zejména Milovan Djilas, tehdy člen nejužší mocenské skupiny, a Vladimir Dedijer, Titův životopisec, který však zároveň patřil do širšího funkcionářského okruhu. Milovan DJILAS, *Druženje s Titom*, Beograd 1990, *Razgovori sa Staljinom*, Beograd 1990; *Vlast i pobuna*, Beograd 1991; Vladimir DEDIJER, *Izgnubljena bitka J. V. Staljina*, Sarajevo 1969.

³⁵ Marijan STILINOVIĆ, *Bune i otpori*. Zagreb 1969, část *Sumrak u Pragu*.

³⁶ Slavko ĆURUVIJA, *Ibeovac. Ja, Vlado Dapčević*, Beograd 1990.

³⁷ Karel KAPLAN, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968. Studie a dokumenty*. Sešity ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Sv. 10, Praha 1993.

aktivistů v emigraci obsahuje edice věnovaná jugoslávské zahraniční politice v roce 1948.³⁸

Tato práce je však především založena na archivním výzkumu. Na prvním místě je nutné zmínit bývalý archiv Ústředního výboru KSČ, uložený dnes v Národním archivu ČR. Stranický aparát zastával po únoru 1948 prakticky úlohu mocenského centra, kopírujícího strukturu vládních institucí, kterým byl reálně nadřazen. V kopiích se tak zde u příslušného oddělení soustředily všechny důležité dokumenty, které prošly agendou paralelního státního úřadu. Pro mé téma byl zásadní fond Mezinárodního oddělení ÚV KSČ, obsahující archiválie z let 1946–1962. V jeho rámci jsou vedeny svazky týkající se Jugoslávie, vztahů KSČ a KSJ, resp. SKJ, postojů vedení i členstva KSČ k situaci v Jugoslávii; zejména však obsahuje rozsáhlou dokumentaci týkající se jugoslávské informbyrovské emigrace. Tyto archiválie ostatně tvoří ve svazcích vztahujících se k Jugoslávii zcela největší podíl. Archivní materiál zahrnuje interní korespondenci v rámci zmíněného oddělení a jeho korespondenci se sdružením jugoslávských emigrantů. Obsahuje také archiv této organizace, působící přímo při sekretariátu ÚV KSČ. Naprostá většina dokumentů má však pouze jednostranný charakter. Jedná se totiž o zprávy pracovníků stranického aparátu a představitelů jugoslávské skupiny pro šéfa mezinárodního oddělení či vyšší stranické funkcionáře. Kromě zápisů z porad vedení oddělení či sekretariátu ÚV KSČ zde doklady o komunikaci na vyšší úrovni povětšinou chybí. Na druhé straně mi fond Mezinárodního oddělení do jisté míry suploval časově náročné studium dobového tisku. Nacházejí se v něm totiž pravidelné rešerše zahraničních novin a monitoru rozhlasového vysílání k aktuálním politickým událostem, které pro potřeby ÚV KSČ vypracovávala ČTK. V tomto fondu se rovněž soustředily veškeré propagandistické tiskoviny šířené v Československu jugoslávskými zastupitelskými úřady. Například v česky psaném bulletinu jugoslávského velvyslanectví se objevovaly veškeré články z *Borby* a jiného jugoslávského tisku týkající se československo-jugoslávských vztahů nebo komentující vnitropolitickou situaci v ČSR.

Ve fondech předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ či kanceláře Klementa Gottwalda nalezneme písemnosti vzniklé z kontaktu mezi vyššími instancemi překvapivě jen poskrovnu. Doklady o komunikaci mezi mezinárodním oddělením a stranickým vedením, mezi ÚV KSČ a Moskvou nebo sekretariátem Informačního byra

---

³⁸ *Dokumenty o spolnoy politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Beograd 1989.

v Bukurešti jsou proto velmi kusé. Komunikace s Moskvou byla totiž velice pravděpodobně vedena konspirativním způsobem. Na mnohé otázky tak dostupné prameny nepodávají jednoznačné odpovědi. Musel jsem se proto občas spokojit s domněnkami, které snad v budoucnu vyvrátí či potvrdí studium v moskevských archivech. Více než tyto fondy byly pro pochopení organizačních a pracovních vztahů v aparátu ÚV KSČ v mnoha ohledech přínosnější fondy komisí, které od druhé poloviny padesátých let prověřovaly politické procesy a tzv. porušování socialistické zákonnosti. Tyto informace jsou obsaženy ve výpovědích pracovníků mezinárodního oddělení a dalších stranických orgánů, které měly prověřit opodstatněnost obvinění persekvovaných funkcionářů KSČ. Pro období po ukončení roztržky, kdy organizace jugoslávské politické emigrace byla rozpuštěna a mezinárodní oddělení ji přestalo řídit a systematicky kontrolovat, je významný teprve nedávno zpřístupněný fond Antonína Novotného. V zásadě soustřeďuje většinu archiválií sekretariátu ÚV KSČ od druhé poloviny padesátých let až do roku 1967.

Vzhledem k tomu, že se velká část dokumentů zahraniční politiky nachází ve stranickém archivu, využil jsem pouze okrajově fondy archivu ministerstva zahraničních věcí. Značné množství zápisů z diplomatických jednání i zprávy zastupitelského úřadu v Jugoslávii jsou totiž ve fondech archivu ÚV KSČ uloženy v kopiích. Diplomatické styky přitom nebyly primárně předmětem mého výzkumu.

Zcela nespornou hodnotu pro mé téma skýtal také archiv ministerstva vnitra. Kromě jednotlivin z jednání vedení ministerstev vnitra a národní bezpečnosti či kanceláří ministrů obsahuje totiž rozsáhlý objektový svazek vedený v první polovině padesátých let Státní bezpečností na jugoslávské politické emigranty. Soubor interních písemností operativních složek StB, kopií dokumentů z jiných archivů, agenturních záznamů a dalších materiálů čítá více jak devět tisíc listů. Mimo to bylo možné dohledat i osobní svazky vedené k jednotlivým osobám, zejména tzv. spolupracovníkům Státní bezpečnosti. Klíčové jsou zejména ty z nich, které vznikly v sedmdesátých a osmdesátých letech, protože představují hlavní pramen pro poznání informbyrovské emigrace v tomto období. Činnost jugoslávských emigrantů totiž byla tehdy československými orgány cíleně odsunuta do konspirativní sféry ministerstva vnitra, aby neohrožovala mezinárodní styky se SFRJ. Předpokládám proto, že tyto archiválie mají pro mé téma v tomto období větší výpovědní hodnotu než dokumenty bývalého archivu ÚV KSČ. (Pro periodu tzv. normalizace a osmdesátých let nejsou příslušné fondy v Národním archivu ještě plně zpracovány a tudíž zpřístupněny.) Jak v případě

padesátých, tak sedmdesátých až osmdesátých let jde o materiály kontrarozvědné části StB, působící proti zahraniční zpravodajské činnosti na území Československa. Nezabýval jsem se však dokumenty československé rozvědky, která pracovala v Jugoslávii. Jednak po většinu doby mého výzkumu nebyly a dodnes nejsou úplně zpřístupněny, jednak z hlediska mého téma nemají prioritní důležitost.

Materiály z provenience StB představují nemálo významnou část pramenné základny této práce. Čeští historikové vedli v nedávné době diskusi, nakolik je možné se na informace získané komunistickou tajnou službou spolehnout. Přikláním se k názoru, že stejně jako k jakémukoliv jinému pramenu je nutné k nim přistupovat podle základních kritérií historické vědy. V nich obsažené informace nelze pochopitelně přebírat mechanicky. Svoji výpovědní hodnotu tyto prameny ovšem nepochybně mají. Tvrzení, že si pracovníci StB údaje v agenturních záznamech vymýšleli, aby se zavděčili svým nadřízeným, považuji za poněkud přehnané. Snahy zpochybnit relevanci tohoto pramene vycházejí z obavy ze zneužití osobních citlivých údajů lacinou publicistikou či k nekalým politickým účelům. Mým cílem však rozhodně nebylo tyto materiály zneužít ke skandalizaci konkrétních osob. Na druhé straně tato práce nezatajuje žádné skutečnosti, které souvisí s politickou činností jejích aktérů. O soukromí těchto lidí se zmiňuje v nutné míře v případě, kdy ovlivňovalo jejich politickou činnost. Na druhé straně je nutné podotknout, že hranice mezi sférou soukromou a politickou je v životě politických emigrantů zejména pro období do roku 1954 obtížně stanovitelná.

Výzkum v archivu ministerstva vnitra jsem podnikl za poměrně nestandardních podmínek. Zprvu jsem se k jeho materiálům dostal privilegovaně zásluhou skutečnosti, že jsem byl v letech 2004–2007 pracovníkem Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Mezitím však nový archivní zákon z roku 2004 zrušil všechna omezení a nahodilosti v přístupu k archivům vzniklým z činnosti StB a KSČ a otevřel tak toto pole široké vědecké i laické veřejnosti. Další bariéry padly v souvislosti s transformací části archivu ministerstva vnitra v archiv bezpečnostních složek počátkem roku 2007. V mém případě se to týkalo poměrně malé části archiválií ze sedmdesátých a osmdesátých let, u nichž byl zrušen nejnižší stupeň utajení. Od roku 2007 jsou tedy dokumenty z provenience StB, na něž odkazují, uloženy v archivu bezpečnostních složek. Domnívám se, že podoba a příslušnost této nástupnické archivní instituce řízené Ústavem pro výzkum totalitních režimů závisí na aktuální politické situaci a není proto vyloučeno, že se může v budoucnu opět měnit. Vzhledem k této skutečnosti i faktu, že

jsem archivní výzkum prováděl v letech předcházejících vzniku těchto nových institucí, ponechávám v poznámkách pod čarou odkazy na archiv ministerstva vnitra.

Druhou část pramenného výzkumu jsem uskutečnil v bělehradských archivech během tří několikátýdenních studijních pobytů. Na jaře roku 2003 jsem převážně pracoval v archivu Jugoslávie (Arhiv Jugoslavije, dočasně nesl název Arhiv Srbije i Crne Gore), kde jsou uloženy fondy bývalého archivu Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie. Kromě písemností stranických orgánů jsem též prostudoval fondy některých vládních institucí. Badatelské pole se v následujících letech výrazně rozšířilo otevřením tzv. Titova archivu, spravovaném Muzeem dějin Jugoslávie (Muzej istorije Jugoslavije, dříve Titův památník). Zde se nalézají jednak souborné informace z různých stranických komisí a vládních rezortů, jakož i podrobné zápisy rozhovorů a jednání vedených u J. Broze Tita. Kromě toho jsou zde uchovány dopisy a žádosti adresované jugoslávskému prezidentovi. Jedná se však jen o civilní část archivu. Dokumenty bezpečnostních a armádních složek totiž byly podle zavedené praxe Titovou kanceláří ihned vráceny. Dvakrát, avšak jen velmi krátce, jsem měl možnost nahlédnout i do fondů archivu ministerstva zahraničí (Arhiv Ministarstva inostranih poslova Republike Srbije). Vzhledem k nepřilíš velké ochotě tamního personálu, naprosto se lišící od vstřícnosti v ostatních dvou srbských archivních institucích, a pozoruhodným ustanovením badatelského řádu, jsem směl prostudovat jen omezený soubor archiválií z konce čtyřicátých a počátku padesátých let.

Jugoslávské archivní dokumenty jsou na rozdíl od československých velice pečlivě a přehledně utříděny. Zvláště analytické materiály se vyznačují vysokou kvalitou a svědčí o nepoměrně lépe fungujícím stranickém a státním aparátu, než který ve stejné době existoval v Československu. Nicméně pro větší část této práce představovaly jugoslávské archivní dokumenty spíše jen prameny doplňkové. Zmínek o informbyrovské emigraci jsem v nich totiž našel jen poskrovnu. Zjevnou příčinou je soustředění poznatků o tzv. nepřátelské emigraci v rukou tajné bezpečnostní služby. Její archiv však dodnes nebyl zpřístupněn.

U tématu, pokrývajícího chronologicky poměrně nedávné období uplynulých šedesáti let, by bylo možné předpokládat využití rozhovorů s pamětníky. V době, kdy jsem připravoval tuto práci, dovršili mladší z pražských informbyrovských emigrantů zpravidla věku kolem osmdesáti let a řada z nich se těšila a těší dobré fyzické a duševní kondici. V roce 2003 jsem několikrát, avšak nedlouho před jeho smrtí, hovořil s Gojkem Lončarem. Velmi vstřícně mě v roce 2004 také přijal Veselin Starčević.

Opakovaně jsem rovněž navštívil Dušanku Dragilovou. Jejím prostřednictvím mne několikrát přijal Ivan Sinanović, jeden z hlavních představitelů aktivní informbyrovské emigrace v sedmdesátých letech. Měl jsem rovněž to štěstí, že jsem mohl osobně zakusit kouzlo osobnosti Lenky Reinerové.

Už brzy jsem však zjistil, že na původně zamýšlený, systematický výzkum metodou orální historie, musím rezignovat. Jak jsem se od těchto pamětníků dozvěděl, nikdo další neměl v zásadě o kontakt se mnou zájem. Účast na politické akci tohoto druhu totiž logicky v dnes ve společnosti převládajícím ideologickém klimatu nepředstavuje „slavnou minulost“, kterou by veřejnost oceňovala. Spíše naopak. Pamětníci se tak obávali dezinterpretace a uvádění jejich životních osudů v jim nepřátelském kontextu, který je dehonestuje. Vzhledem ke schematickému obrazu a jediné hodnotové dimenzi, které nejen média předkládají o nedávné minulosti, se jim není možné divit. Tato obava však poznamenala zjevně i výpovědi těch, kteří se mnou byli ochotni hovořit. Dušanka Dragilová mne tak přivítala s otázkou, zda píše dějiny z perspektivy „naší“ či té „jejich“. Přestože jsem ji ujistil, že se snažím vystříhat jakéhokoliv úzkého pohledu, omezila v zásadě své vyprávění pouze na své dětství, mládí, zkušenost z ustašovského vězení a svou činnost v partyzánských jednotkách. Rok 1948 však představoval mezník, který nechtěla ve svých vzpomínkách překročit. Rozhovory s touto neobyčejně vzdělanou ženou se širokým zájmem o kulturní dění a překvapivě moderními politickými názory byly velice zajímavé. K tématu mé práce jsem jich však mohl využít jen málo.

Na podobné těžkosti jsem narazil u Lenky Reinerové. Do povědomí široké veřejnosti vstoupila vlastně až na konci svého života. Do jisté míry se stala živou legendou a symbolem dnes již zaniklé multikulturní společnosti předválečné Prahy. Když jsem ji požádal o rozhovor na téma této práce, vycítil jsem na její straně nedůvěru. Zřejmě se obávala, že prahnu po senzacechtivém odhalení, kterým bych mohl poškodit její více méně úmyslně vytvářenou aureolu svědkyně i oběti pohnutých dějin 20. století. I když jsem ji ubezpečil, že s lacinými soudy zásadně nesouhlasím, Lenka Reinerová se ve svém vyprávění pevně držela svých bezpečných mantinelů. V jejích slovech jsem rozpoznával téměř doslovné pasáže jejích knih a v těch se o jugoslávských protititovcích nic nepíše. Nutno podotknout, že Lenka Reinerová byla v letech 1948–1951 zcela klíčovou osobností jugoslávské emigrace a jedno období jí fakticky řídila. Když jsem jí položil konkrétní otázku související s činností emigrace a dal jí nakonec přečíst i část svého textu, vyprovokoval jsem jí tím jen k lakonické reakci. Z ní jsem

poznal, že vnímá roky strávené mezi Jugoslávci stále velmi citlivě. Vyčítala mi, že v mých textech cituji i výpovědi, které jsou vůči ní negativní, přestože jsem přece musel z osobního kontaktu poznat, že taková být nikdy nemohla. Poté, co překonala své rozrušení, se však opět vrátila ke své verzi, že s jugoslávskými emigranty neměla nikdy nic společného.

Oproti tomu se mnou velmi otevřeně hovořili Veselin Starčević a Ivan Sinanović, kteří se dodnes více méně hlásí k politickému názoru, za nímž stáli v letech sovětsko-jugoslávské roztržky. Jako přesvědčení komunisté, velmi kritičtí vůči polistopadovému vývoji, se neobávali, že by výpovědi o svých názorech a tehdejší činnosti jakkoliv veřejně utrpěli. Jedinou výjimkou, o níž se zdráhali hovořit, byla informbyrovská činnost po roce 1968, v níž se oba, i když každý z odlišných pozic, angažovali. Důvodem však rozhodně nebyl stud či nechuť vracet se k neúspěšnému snažení. Oba považovali totiž tehdejší aktivity ještě za příliš živé a tudíž podléhající stále konspiraci. V tomto názoru je nezviklala ani moje námitka, že patnáct let po zhroucení komunistického systému a rozpadu Jugoslávie, jde už jen o minulost, a nemůže být nikdo ohrožen. Ovšem skutečnost, že aktivní informbyrovští emigranti se tehdy stávali obětí únosů i nevyjasněných vražd, byla pádným argumentem. Nakonec jsem Ivana Sinanoviče přesvědčil teprve poukazem, že archivy jsou otevřené a je možné si potřebné údaje dohledat.

Kromě přímých aktérů jsem hovořil s paní Janou Lončarovou, manželkou Gojka Lončara, která mi mohla mnoho povědět o společnosti emigrantů od konce padesátých let, i když do politických aktivit zasvěcena nebyla. Svěží paměť a značnou ochotu podělit se o své vzpomínky prokázal Eduard Novák, který v padesátých letech jako ředitel Večerní univerzity marxismu-leninismu přišel s emigranty do kontaktu a s řadou z nich udržoval přátelství po celý život, i v době, kdy byl počátkem šedesátých let pro své nonkonformní až opoziční názory svého místa zbaven a vyloučen ze strany. Rovněž jsem oslovil příslušníky druhé generace, tedy dětí informbyrovských emigrantů. Velice ochotně mi o svém dětství, ale zejména o zkušenostech ze sedmdesátých a osmdesátých let, vyprávěl Zoran Nerandžić. Přijal mne také Vlado Milunić a hovořil jsem rovněž s jeho sestrou Rajnou Sopkovou, roz. Milunićovou.

Tato práce se však nezabývá historickou pamětí, ale snaží se rekonstruovat dění na základě primárních pramenů. Při všech těchto rozhovorech, ačkoliv byly nesmírně přínosné lidsky, jsem se přesvědčil, že historik, který studuje archivní dokumenty, ví více, než aktéři, kteří toto dění prožili před desítkami let. Proto i otevřená a nic

nezastírající svědectví V. Starčeviče a I. Sinanoviče bylo nutné brát s rezervou a v této práci slouží spíše jako doplňkový pramen.

* * *

V práci používám pojmy, které je třeba blíže osvětlit. Především jde o samotný termín *politická emigrace* nebo jen *emigrace*. V zásadě zde vycházím z jeho dobového významu. Emigrací se v tomto smyslu míní jednak určitý proces, pohyb (přesněji jde vlastně z československého pohledu o imigraci), jednak exil jakožto politickou aktivitu vyvíjenou ze zahraničí proti domácí vládě. Zároveň se však dobově tímto termínem míní i status, který předpokládal nejen možnost politického azylu, ale také aktivní činnost. Přeneseně je pak v pramenech jako politická emigrace označována i organizace. V podmínkách poúnorového Československa přitom nebylo vůbec možné, aby někdo, definující se jako jugoslávský politický emigrant, stál mimo tuto organizaci. Na členství se z principu vázala nejen politická a materiální podpora, ale také povolení k pobytu nebo možnost zaměstnání. (I když v praxi tato zásada nebyla dodržována zcela důsledně). V tomto smyslu pak na základě dobového kontextu můžeme například hovořit o *členech emigrace*. Kromě adjektiva *politická* paralelně užívám pro jugoslávskou emigraci i označení *protititovská*, *prosovětská* či *informbyrovská* nebo jen souhrnné označení *informbyrovci*, které se vztahuje k příslušníkům jak zahraničního, tak domácího hnutí.

Slovo *informbyrovec* se původně objevilo v propagandě Titova vedení jako hanlivé či posměšné pojmenování příznivců rezoluce Informačního byra. Sami Titovi odpůrci je nicméně časem přijali a zejména po ukončení sporu a zrušení Informačního byra se k němu s hrdostí hlásili. Postupně tak nabyl více méně neutrálního významu. Druhá strana pro své protivníky používala ve stejně pejorativním smyslu termín *titovci*. Nicméně také jugoslávská oficiální místa jej záhy akceptovala a ve formě *titoisté* jej zejména po roce 1952 povýšila na označení přívržence specifického jugoslávského socialismu, *titoismu*. Oba termíny *titovci* i *titoisté* si přesto podržely v řadách Titových odpůrců původní negativní obsah. Oba tyto pojmy však pronikly do všeobecného povědomí bez původního emotivního náboje, a proto je používám, byť s vědomím jejich původu.

K dalším dobovým termínům patří pojmy *intelektuál*, *mladý dělník* či *odborník*, které na ideologicky předpojatém základě označovaly různé kategorie jugoslávských

politických emigrantů v Československu. *Intelektuály* se rozuměli příslušníci střední třídy pracující v nemanuální profesi. Význam tohoto označení byl proto poněkud pejorativní. Zpravidla se vyskytovalo i ve spojitosti s kategoriemi *maloburžoazní elementy* či v krajním případě *maloměšťácké živly*. Přesto z nedostatku jiného specifického pojmenování jej s jistou rezervou přebírám. Oproti *intelektuálům* představovali *odborníci* zástupce tzv. nové inteligence, která dokončila své vzdělání již v podmínkách komunistického režimu a z hlediska politické moci byla vnímána jako loajální, uvědomělá a ideologicky vzdělaná. Dobovou, třídně danou kategorií jsou i *mladí dělníci*, kteří se měli podle představy hostitelské KSČ stát jádrem jugoslávské emigrantské skupiny, potažmo novými kádry jugoslávské komunistické strany.

Ze stylistických důvodů jsem se nevyhnul dobovému označení *soudruh* pro člena komunistické strany. Používám jej zejména v kontextu, kdy jde o vyjádření vztahů ve stranických strukturách – organizaci emigrantů, v aparátu KSČ či mezi emigranty a jejich československými hostiteli. V tomto smyslu chápu tento termín zcela neutrálně.

Ke kontextu doby patří také pojmy *roztržka* pro období sovětsko-jugoslávského konfliktu v letech 1948–1953 a *normalizace*, označující proces urovnání tohoto sporu. Oba termíny se běžně v historiografii používají v neutrálním smyslu. Oproti tomu původně dobová, avšak historiky převzatá pejorativní pojmenování mezinárodního mocenského systému Sovětského svazu jako *sovětský blok* a země v něm obsažené jako *satelity*, s sebou nese hodnotové zabarvení. Používám je i přes jisté výhrady k mechanickému chápání vertikálních vztahů mezi SSSR a evropskými socialistickými státy. Komplementárně k nim se však nebráním ani termínu *tábor*, patřícího do komunistického politického slovníku.

V jihoslovanském prostředí se na rozdíl od českého tradičně užívá familiérních forem křestního jména i ve veřejné sféře. V pramenech se často u jedné a téže osoby často vyskytuje křestní jméno jak ve spisovné, tak familiérní podobě. Přednost té druhé jsem dal v případě, kdy její frekvence převládala.

1. Jugoslávští občané v Československu v červnu 1948

Rezoluce Informačního byra (IB) komunistických stran, kterou zveřejnil dne 29. června 1948 stranický list *Rudé právo*¹, byla pro obyvatele Československa značným překvapením. Zatímco se neshody mezi Moskvou a Bělehradem během jara vyvíjely ve stále ostřejší konflikt, s nímž byla vedení ostatních členských stran IB obeznámena na počátku dubna,² v Československu pokračoval vůči Jugoslávii přátelský trend nastoupený v roce 1945. Spojenectví s Jugoslávií bylo pro československou třetí republiku jedním z pilířů její zahraničněpolitické orientace, podepřené četnými projekty na poli hospodářské a kulturní spolupráce.³ Uchopení moci komunistickou stranou v únoru 1948 podpořilo vyhlídky na další prohlubování spojeneckých svazků těchto dvou slovanských a komunistických států. Oficiální propaganda v Československu přitom právě v souladu s neoslovanskou a komunistickou ideologií líčila novou tzv. Titovu Jugoslávii v nejvyšších superlativech.⁴ Bez ohledu na nedemokratickou politiku jugoslávské vládnoucí strany se tento stát těšil značným sympatiím v převážné části příslušníků české a slovenské populace. Komunisty vedené partyzánské hnutí budilo po válce obdiv Čechů a Slováků napříč celým politickým spektrem.

S faktem otevřeného konfliktu mezi Jugoslávií a Sovětským svazem byla v Československu konfrontována i zde pobývající, nikoliv zanedbatelná skupina jugoslávských občanů. Tzv. jugoslávskou kolonii představovalo asi 4 000 osob, které se v ČSR usadily natrvalo.⁵ Část z nich přišla do Československa již před válkou – jednak

¹ Národní archiv (dále NA), f. ÚV KSČ, 100/3 (Mezinárodní oddělení), sv. 69, ar. j. 285, sl. 1, Jan Fait o vydání *Rudého práva* 29. 6. 1948.

² Leonid GIBIANSKII, *The Beginning of the Soviet-Yugoslav Conflict and the Cominform*, in: Giuliano PROCACCI (ed.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*. Milano 1994, s. 479-480; Předsednictvo ÚV KSČ se dopisem ÚV VKS(b) jugoslávskému vedení z 27. 3. 1948 zabývalo na své schůzi dne 19. 4. 1948. Vypracováním rezoluce vyjadřující souhlas se stanoviskem ÚV VKS(b) byli pověřeni Rudolf Slánský, Václav Kopecký, Gustav Bareš a Bedřich Geminder: NA, f. ÚV KSČ, 02/1 (Předsednictvo ÚV KSČ), sv. 2, ar. j. 115; Znění této rezoluce ÚV KSČ: NA, f. ÚV KSČ, 100/24 (Klement Gottwald), sv. 91, ar. j. 1087, Zápis o usnesení Předsednictva ÚV KSČ z 19. 4. 1948.

³ K tomu blíže viz Jan PELIKÁN: *Hospodářská spolupráce Československa s Jugoslávií v letech 1945–1949*, Praha 1990; Květa KOŘALKOVÁ, *Vytváření systému dvoustranných spojeneckých smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943–1949)*, Praha 1966; Táž, *Slovanská ideologie po druhé světové válce*, *Slovanský přehled*, roč. 55, 1969, č. 3, s. 192-200; Karel KAPLAN, *Československo v poválečné Evropě*, Praha 2004, s. 227-244.

⁴ Kritika jugoslávského režimu kvůli persekuci jeho politických protivníků, která sporadicky vycházela z nekomunistické části československé politické scény, byla po únoru 1948 zcela znemožněna: NA, f. ÚV KSČ, 100/3 (Mezinárodní oddělení), sv. 67, ar. j. 281, sl. 1, 29.6.1948 (Jiří Pelikán: Zpráva o ohlasu komuniké byra KS o Jugoslávii v pracovním okruhu vysokoškolského výboru KSČ).

⁵ Archiv Jugoslávie (dále AJ), f. 507 (CK SKJ), IX, ČSSR, 22/III-197, srpen 1948, Zpráva jugoslávského velvyslanectví v Praze pro MZV FLRJ.

jako studenti, kteří zde po dokončení studia zapustili kořeny a působili pak většinou jako úředníci či ve svobodných povoláních, jednak jako různí drobní živnostníci (např. vináři, cukráři). Příchod Jugoslávců, kteří v Československu hledali obživu či dokonce nový domov, se nezastavil ani po druhé světové válce. Noví přistěhovalci zřejmě ještě početně převýšili imigranty z dvacátých a třicátých let 20. století. Částečně se jednalo o osoby, které byly za války pracovní nasazené v Německu. Před návratem domů dali tito lidé, většinou nasazení v někdejší sudetské oblasti, přednost životu v ČSR. Zpravidla našli zaměstnání v pomocných dělnických profesích v průmyslu či zemědělství. Vedle několika set zemědělských, lesních i továrních dělníků přilákala poválečná republika ale i další drobné podnikatele, jejichž živností nabízela jistější a svobodnější podmínky než jejich země již tehdy ovládaná komunistickou stranou. Podle dostupné statistiky, která nezahrnuje Slovensko, žily asi dvě třetiny této „krajanské kolonie“ roztroušeně ve všech českých krajích s adekvátně nejvyšším zastoupením ve velkých městech (Praha, Ústí nad Labem, Brno, Olomouc, Ostrava, Liberec ad.).⁶ Jak konstatují zprávy československé i jugoslávské provenience, zaujali příslušníci komunity, kterou oba tyto prameny shodně označovaly jako „maloměšťácké živly“, či „drobně buržoazní elementy“, vůči rezoluci Informbyra celkem pasivní postoj.⁷

Poněkud jiná situace panovala mezi občany FLRJ, kteří byli do Československa v druhé polovině čtyřicátých let vysláni svou vládou. Kromě pracovníků diplomatického aparátu a zastoupení podniků a institucí či jednotlivých resortů jugoslávské vlády se v Československu nacházely dvě specifické skupiny jugoslávských občanů – několik set vysokoškolských studentů⁸ a téměř 3 000 učňů v průmyslových podnicích.⁹ Většina z nich prošla výběrem podle kritérií stanovených státní mocí.

⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, sl. 33, 6.1.1950 Přehled jugoslávských občanů, usedlých v Čechách a na Moravě (dle statistických zjištění z června 1949).

⁷ AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, ČSSR, 22/III-197, srpen 1948. Zpráva jugoslávského velvyslanectví v Praze pro MZV FLRJ; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. 19, Činnost titovské agentury mezi jugoslávskými státními příslušníky (1949); jugoslávská vláda zajišťovala kontrolu nad touto skupinou svých občanů pomocí organizace Jugoslávská lidová fronta v ČSR (Jugoslovenski narodni front u Čehoslovačkoj). Přesto však o loajalitu příslušníků kolonie měla jugoslávská oficiální místa – nikoliv bezdůvodně – značné pochyby. Na podkladě informací, které získalo vyslanectví FLRJ od svých agentů v krajanské kolonii, totiž československá bezpečnost zmařila přípravy atentátu na J. B. Tita, během jeho státní návštěvy v ČSR v březnu 1946: AMV, ar. j. ZV-4, sv. 1, Protokol B. Pokorný.

⁸ V akademickém roce 1946–1947 evidovala vláda FLRJ 390 studentů, z nichž 176 studovalo na vlastní náklady a ostatní využívali stipendií československé vlády či různých jugoslávských institucí: AJ, f. 316 (ministerstvo prosvete) sv. F-118, Spisak naših studenata u Čehoslovačkoj 1946–1947; Pro rok 1948 je k dispozici pouze údaj o počtu 176 stipendistů: Tamtéž, sv. 57.

⁹ Miroslav PERIŠIĆ, *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1948*, Beograd 2008, s. 257-329; Branko PETRANOVIĆ, *Jugoslovenski studenti – stipendisti u inostranstvu i strani studenti na jugoslovenskim univerzitetima 1945–1948. godine*, in: *Univerzitet u Beogradu 1838–1988*, Beograd 1988, s. 969-977; Ivan HOFMAN, *Jugosloveni na*

Protože ta byla od obnovení jugoslávského státu pevně v rukou komunistů, rozhodovala vedle osobních vlastností a předností neméně i hlediska politická a třídní. Rozkol mezi jugoslávským stranickým vedením a Moskvou měl pro tyto většinou politicky angažované osoby proto zvláštní závažnost.

Rezoluce rozdělila personál jugoslávských zastupitelských úřadů po celém světě. V rukou stoupenců rezoluce se ocitly ambasády v Káhiře, Ottawě a Washingtonu. Proti svému stranickému vedení se postavili i někteří další významní diplomaté: Lazar Brankov, konzul v Budapešti, plukovník Slobodan Čekić, vojenský atašé ve Stockholmu, a pracovník ambasády v Oslu Momčilo Ješić.¹⁰ V delegaci Jugoslávie při OSN zůstal jen její šéf Jože Vilfan, zatímco většina diplomatických úředníků i technického personálu vystoupila ze služeb své vlády.¹¹ Ani jugoslávské zastupitelské úřady v Praze nezůstaly ušetřeny odpadlictví. Podle diplomatické zprávy jugoslávského velvyslanectví zaujalo „zrádcovský postoj“ šest úředníků Obchodního zastupitelství FLRJ, z nichž pouze dva byli členy strany. V prohlášení zasláném v polovině srpna Ústřednímu výboru KSJ, v němž se pracovníci ambasády distancovali od těchto „renegátů“, jsou tak, jak bylo v obdobných případech zvykem, rázem „odhaleni“ jako bezvýznamní jedinci pochybných morálních kvalit s kolaborantskou minulostí, intrikáni, kteří se starají jen o své sobecké zájmy. Ani jeden nebyl úředníkem velvyslanectví a na obchodním zastupitelství jim byly svěřovány jen podružné úkoly. Příznačný je fakt, že nikdo z nich nebyl účastníkem národně osvobozenického boje. Aby prý jejich počet vypadal větší, pod jejich společné prohlášení podporující rezoluci IB se podepsaly také manželky dvou z nich, jedna svým dívčím jménem.¹² Dostupné prameny bohužel mnoho nevyprávějí o poměrech mezi jugoslávskými diplomatickými úředníky. Velmi málo jsme zpraveni o tom, jak diskuse probíhaly a co vedlo tuto skupinku k podpoření sovětského stanoviska. Nesoulad v názorech se však projevil ještě před zveřejněním rezoluce, která pro diplomaty nebyla takovým překvapením jako pro běžné smrtníky. Na schůzi stranické organizace velvyslanectví byla 13. června projednávána kauza Andriji Hebranga a Sretena Žujoviće. Jednomyslně schválená

---

studijama u Čehoslovačkoj 1945–1948. godine, *Godišnjak za društvenu istoriju*, g. III, 2002, br. 1-3, s. 163-178; Djoko i Milica TRIPKOVIĆ, *Iskušnja jedne mladosti. Jugoslovenski omladinci u Čehoslovačkoj 1946–1948 g.*, Beograd 1988. (Podle dokumentu citovaném Dj. a M. Tripkovićovými byl ke dni 28. 8. 1948 počet učňů 2 814 a žáků středních technických škol 115).

¹⁰ Ivo BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslovenskom socijalističkom pokretu*. Zagreb 1990, s. 210.

¹¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 15, Zpráva MZV pro Gemindera 14.9.1948.

¹² AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/III-195, 19.8.1948 Sindikalna podružnica činovnika ambasade Centralnom komitetu KPJ.

rezoluce korespondovala s kampaní vedenou KSJ. Oba vysoké funkcionáře, kompromitované spoluprací se sovětskými orgány odsuzovala jako lháře, sabotéry a agenty Západu, kteří se snažili vnést rozkol do vlastních řad. V příloženém zápisu z diskuse se nakonec proti Žujovićovi vyslovil i Aca Popović, jeden z následných stoupců Informbyra. Avšak zápis schůze nezněl tak jednoznačně jako rezoluce, odpovídající tehdy obvyklému vulgárnímu stylu a slovníku komunistické propagandy.¹³

Červencové události spojené s aférami na Vsesokolském sletu, na Filmovém festivalu v Mariánských Lázních,¹⁴ zrušením turistických zájezdů českých turistů k Jaderskému moři a konfiskací propagačního materiálu v prodejně *Jugoslávské knihy* provedená československou bezpečností přehlušily sváry, které vřely v jugoslávské societě, mezi kolegy, stranickými soudruhy a přáteli. Mnozí museli během krátké chvíle řešit své vlastní vnitřní pochybnosti. Rozhodování bylo pro ně velmi nesnadné. Jugoslávským představitelům v Praze nebylo jasné, nakolik bylo do diskusí zasahováno zvenčí, přemlouváním, přesvědčováním, nabídkami či „verbováním“. Velvyslanectví sdělovalo do Bělehradu, že přímý vliv někoho z KSČ na rozhodnutí skupiny zářců není zřejmý a že dosud nebyl zaznamenán jediný pokus verbování „našich lidí“ k protistátní činnosti.¹⁵

V českých archivech se nepodařilo nalézt bezprostřední dokumentaci prvních kontaktů mezi touto skupinou a československými orgány. Ve fondu Mezinárodní oddělení Archivu ÚV KSČ se nachází pouze koncept prohlášení „členů KSJ, nestraníků, zaměstnanců velvyslanectví FLRJ v Praze a studentů, odsuzující protilidovou politiku vedení KSJ a ve všem souhlasící se soudruhy studenty v SSSR“.¹⁶ V podstatě totožný text jen s malými odchylkami se opakuje třikrát a byl adresován ÚV VKS(b), ÚV KSJ a Informačnímu byru komunistických stran.¹⁷ Rovněž záznam ze 7. srpna 1948 informuje

¹³ AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/III-127, 13.6.1948 Rezolucije partijske organizacije KPJ Ambasadi FNRJ u Pragu.

¹⁴ Účasti jugoslávských cvičenců na Vsesokolském sletu využila československá bezpečnost k provokaci. Při policejní razii v ubytovně jugoslávské delegace byly „objeveny“ letáky s nápisem „Ne Stalin, ale Tito!“. Akci posvětili svým souhlasem přímo předseda vlády A. Zápotocký a ministr vnitra V. Nosek (K tomu viz Karel KAPLAN, *Nebezpečná bezpečnost*, Brno 1999, s. 88). Dalším signálem k obratu ve vzájemných vztazích bylo vyškrtnutí jugoslávského válečného filmu „Tento národ bude žít“ z programu Filmového festivalu v Mariánských Lázních. Jugoslávští zástupci na protest festival ihned opustili. Tento akt byl jugoslávskou stranou vnímán zvláště urážlivě, jelikož na festivalu, kde byl zamítnut jejich film, mohly být prezentovány západní filmy „pokleslého žánru“.

¹⁵ Tamtéž, IX, 22/III-197, srpen 1948 Zpráva jug. velvyslanectví v Praze pro MZV FLRJ.

¹⁶ Zprávy o prohlášení jugoslávských studentů v Sovětském svazu proti Titovi přineslo Rudé právo 21. a 27. července. AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/III-198, Izveštaj br. 51/48, Pisanje čsl. štampe od 17 jula do 1 avgusta. Savetnik Ambasade Zdenko Štambuk.

¹⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 12, Různá politická prohlášení proti politice Tita.

o „stavu skupiny“. Jejími členy v daný moment byli delegát svazového ministerstva financí Miodrag Popović, delegát svazového ministerstva těžkého průmyslu Aca Popović, delegát ministerstva osvěty LR Srbska Rajko A. Popović¹⁸, vedoucí osobního oddělení vládní investiční komise Velimir Radušević a student Dušan Milinković. Jako kandidáti byli uvedeni Radumilo Veljković¹⁹ a Dana Popovićová, žena Aci Popoviće, která se podle prohlášení velvyslanectví proti zrádcům podepsala pod rezoluci svým dívčím jménem Čukićová. Bez politické příslušnosti byli Milica Popovićová, člen vládní investiční komise Djorjde Lojančić a jeho žena Radmila i pracovníci investiční komise manželé Milan a Anica Smiljanšić. Kromě studenta Milinkoviće měli všichni co do činění s jugoslávským zastupitelským úřadem.²⁰ I v této malé skupině byla zřejmá atmosféra podezíravosti a osobních neshod. Miodrag Popović totiž označil za pravděpodobného provokatéra Velimira Raduševiče.

První kontakty mezi československým stranickým aparátem a signatáři prohlášení na podporu rezoluce Informbyra popisuje *Zpráva o práci s jugoslávskou skupinou* z února 1949. Iniciativa podle ní vzešla z jugoslávské strany, kdy se Ústřednímu výboru KSC přihlásili Miodrag Popović a Velja Radušević. Českoslovenští komunisté jim však příliš nedůvěřovali, obávali se provokace a údajně čekali na Titovi odpůrce, které bylo možné považovat za spolehlivější.²¹ Autorem této zprávy byl pracovník oddělení pro evidenci sekretariátu ÚV KSC Karel Horčic, který tehdy používal pseudonym Vorlas. Podrobnější vysvětlení těchto okolností podal v roce 1952 Státní bezpečnosti. Podle tohoto líčení ho v polovině července 1948 jeho nadřízený Karel Šváb předal tajemníkovi Gustavu Barešovi, který ho pověřil důvěrným úkolem. Vorlas se měl setkat s Miodragem Popovićem a zjistit, o co skupinka jugoslávských úředníků podporujících rezoluci žádá. Během dvou schůzek, které nesměly proběhnout na půdě stranického sekretariátu, ale došlo k nim v těsném sousedství jeho budovy, v kavárně hotelu Paříž, nezískal Vorlas dobrý dojem. Miodrag Popović totiž pobýval v době vydání rezoluce v Bělehradu a do Prahy se ze služební cesty vrátil počátkem července. Tvrdil přitom, že se už v Jugoslávii veřejně postavil na stranu Informačního byra. Vorlase se ptal, zda má s ostatními sympatizanty rezoluce napsat nějaké prohlášení a zda může být uveřejněno. Obsah schůzky, společně se svými pochybnostmi Vorlas tlumočil Švábovi a Barešovi.

¹⁸ Popović je časté srbské jméno. Tito tři muži nebyli v příbuzenském vztahu.

¹⁹ Muž tohoto jména se v žádných dalších pramenech nevyskytuje. Není vyloučeno, že jde o zkomoleninu jména Velimira Raduševiče.

²⁰ Tamtéž.

²¹ NA, f. ÚV KSC, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, 7.2.1949 Vorlas Geminderovi.

Sekretariát ÚV KSČ poté komunikaci s Jugoslávci na více jak dva týdny přerušil.²² V polovině léta 1948 se k rezoluci Informbyra hlásilo jedenáct pracovníků institucí při jugoslávském velvyslanectví. Mezi nimi byli dva delegáti federálních ministerstev, jeden delegát republikového ministerstva a pracovníci vedlejších institucí při jugoslávské ambasádě, zejména investiční komise. V podstatě tedy šlo jen o subalterní úředníky.

Druhou skupinou, kde rezoluce Informačního byra rozproudila vášnivé debaty byla pražská studentská komunita. Tradice jihoslovanských studentů na českých vysokých školách sahala do 19. století. Podle projektu známého srbského funkcionalistického architekta Nikoly Dobroviće byla v Praze ve třicátých letech z prostředků jugoslávského státu vybudována samostatná kolej, která nesla jméno krále Aleksandra.²³

Po válce české vysoké školství obnovovalo svou činnost s nemalými těžkostmi, avšak se značnou euforií. Přicházely ročníky, kterým bylo po uzavření vysokých škol v roce 1939 znemožněno studovat. Nadšení z nabytého vítězství, nárůst citění slovanské vzájemnosti a obdiv k rezistenci jugoslávských partyzánů hovořily pro rychlé obnovení svazků s Jugoslávií na všech úrovních. Jihoslovanští studenti v Praze představovali v českých očích jistý symbol vzájemnosti a spolupráce. Tato *pomoc* posilovala v českém prostředí autostereotyp o své úloze ve slovanském společenství, jakožto vyspělého civilizovaného národa vůči zaostalejším národům, obdivovaným však pro to, co Čechům chybělo. Tradice hrdinného boje za svobodu a bouřlivá mentalita ztělesňovaly romantický ideál *původního* slovanství, v českém vědomí od 19. století spojovaný s Jihoslovany.

Již koncem října 1945 nabízelo československé ministerstvo školství Jugoslávii místa pro neomezený počet jugoslávských studentů. Části z nich bylo ochotno vyplácet skromné stipendium a zajistit ubytování na koleji.²⁴

Jugoslávská vláda měla po válce o kulturní a vědeckou spolupráci se spojeneckými státy zájem. V jejím rámci posílala studenty na zahraniční vysoké školy. Snažila se řešit špatnou materiální situaci vlastního vysokého školství, velký počet zájemců o studium a nedostatek odborníků, kteří by byli schopni na školách vyučovat. Zároveň chtěla ve vyspělejších zemích vyškolit odborné kádry pro ambiciózní plány na

---

²² AMV, H-181/20, Výpis z protokolu Karla Horčice–Vorlase ze dne 8.7.1952 k otázce jug. polit. emigrantů.

²³ Tanja DAMLJANOVIĆ, *Česko-srpske arhitektonske veze 1918–1941*, Beograd 2004, 109-115.

²⁴ AJ, f. 316 (ministerstvo prosvete), F57/3, 1949, 1.11.1945 MIP DFJ (MZV) Ministerstvu prosvete DFJ.

poli hospodářské i společenské modernizace. Přední postavení v této mezinárodní spolupráci měl podle představ jugoslávských činitelů zaujmout Sovětský svaz. Sovětská vláda ale o jugoslávskou iniciativu neprojevila zvláštní zájem. Jugoslávci se v SSSR vzdělávali pouze na vojenských školách a teprve pro akademický rok 1947/1948 bylo přijato zejména na technické obory asi 200 jugoslávských studentů. V prvním poválečném roce nabídla místa pro jugoslávské studenty vedle Československa Francie a několik desítek se mohlo zapsat na vysoké školy ve Velké Británii a Švýcarsku.²⁵

Pro jugoslávský komunistický režim bylo nepříjemné, že se studenty v západních zemích nedařilo udržovat pod kontrolou. Rovněž zostrující se poměr k těmto zemím nepřál další spolupráci. Jugoslávie se proto více orientovala na spřátelené země lidové demokracie. Většina z nich však trpěla stejnými neduhy jako Jugoslávie sama a ani jejich atraktivita nebyla z různých důvodů příliš vysoká. V roce 1947 tak studovalo v Polsku pouhých šest a v Maďarsku sedm jugoslávských vysokoškoláků. Výjimku mezi lidově demokratickými státy představovalo Bulharsko, s nímž v rámci vzájemného sblížení byla studentská výměna poměrně aktivní. V období 1946–1948 tam každým rokem vysoké školy navštěvovalo okolo sta jugoslávských studentů, převážně Makedonců.²⁶

Československo nabízelo Jugoslávii z lidově demokratických zemí zdaleka nejvíce a neexistovaly s ním žádné větší problémy. Výhodou navíc bylo proklamované spolenectví a vědomí tradičního přátelství. Československo představovalo v očích Jugoslávců zemi s vyspělým průmyslem i zemědělstvím, s kvalitním školstvím a vzdělaným obyvatelstvem, které je Jugoslávčům příznivě nakloněno. Praha a další města proto nabízely jugoslávským studentům ideální podmínky. Stejně tak bylo Československo klíčovým partnerem v industrializačním plánu, a tedy vyškolit specialisty právě tam přinášelo také řadu výhod.

V akademickém roce 1945/46 odešlo na studia do Československa 267 studentů.²⁷ V následujícím roce se jejich počet ještě zvýšil na 339.²⁸ Financování jejich studia se dělo dvojím způsobem. Část dostávala stipendium od československé vlády, v tomto roce konkrétně 140; další stipendia vyplácela jugoslávská strana. Své stipendisty do Československa poslala různá svazová i republiková ministerstva a vládní výbory nebo i jednotlivé průmyslové podniky. Kromě jednostranných stipendií československé vlády,

²⁵ M. PERIŠIĆ, c. d.; B. PETRANOVIĆ, *Jugoslovenski studenti*, s. 969-977.

²⁶ B. PETRANOVIĆ, c. d., s. 972-974.

²⁷ Tamtéž, s. 973.

²⁸ AJ, f. 316, F-118, Spisak naših studenata u Čehoslovačkoj 1946/1947.

byla poskytována i stipendia reciproční. Vzhledem k menšímu zájmu Čechoslováků o jugoslávské univerzity představoval jen deset míst na obou stranách ročně.²⁹

Stipendisty vybíral společně s federálním ministerstvem osvěty Výbor pro školu a vědu vlády FLRJ, kterému bylo z jugoslávské strany svěřeno řízení celé akce. Kritériem bylo nejenom zakončené středoškolské vzdělání a předpoklady ke studiu. Přihlíželo se také k politické činnosti, účasti v národně osvobozené boji (vlastní či rodičů), účasti na brigádách a třídnímu původu.³⁰ Stipendisté se zavázali pravidelně informovat o svém prospěchu jugoslávský zastupitelský úřad. Na základě takové zprávy mohlo být dotyčnému stipendium odebráno, či mohl být vůbec z Československa odvolán.

Kromě stipendistů řada Jugoslávců studovala v ČSR i na vlastní náklady, či je vydržovali rodiče. V roce 1946/47 jich bylo 176 a dalších 8 studovalo „specializaci“.³¹ Jako jugoslávští občané byli i oni velvyslanectvím evidováni a museli se zapojit do organizace jugoslávských studentů v Československu, která prakticky nad studenty vykonávala ideologicko-politický dohled. Přestože všechny politické proudy, legálně působící v letech 1945–1948 v ČSR, byly k Jugoslávii přátelské, obávali se jugoslávští komunisté, aby jejich mládež nepodlehla zkaženému vlivu „buržoazních elementů“.³² Zřejmě kvůli poloilegálnímu charakteru jugoslávské komunistické strany neposkytují dostupné archivní materiály informaci o procentuálním zastoupení komunistů či *skojevců* (členů komunistické mládežnické organizace SKOJ) mezi studenty. Ani tento údaj by však nemusel být nutně ukazatelem politických tendencí přítomných ve studentské komunitě.

Jugoslávci studovali převážně technické obory, kterým vláda přikládala největší význam. Populární však byla technická studia i mezi těmi, kteří stipendium neobdrželi a měli svobodnou volbu výběru. Značný počet studentů navštěvovalo lékařské fakulty. Ostatním oborům, zejména humanitním a uměleckým se věnovalo podstatně méně studentů. Jugoslávští studenti navštěvovali vysoké školy v Bratislavě, Brně i Ostravě, ale samozřejmě jich nejvíce studovalo na pražských vysokých školách.

Již v polovině března 1948 sdělil Výbor pro kulturu a školství federální vlády svazovým ministerstvům, že všechny kádry potřebné pro rozvoj země měly být školeny doma. Odchod na zahraniční školy by byl žádoucí jen ve výjimečných případech

²⁹ B. PETRANOVIĆ, c. d., s. 973; AJ, f. 316, F-57/3, 27.9.1948 Komitet za škole i nauku pri vladi FNRJ Ministerstvu prosvete FNRJ.

³⁰ B. PETRANOVIĆ, c. d., s. 973. Tuto informaci mi potvrdil i někdejší jugoslávský student v Československu Gojko Lončar.

³¹ AJ, f. 316, F-118, Spisak naših studenata u Čehoslovačkoj 1946/1947.

³² Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 89.

specializace. Prioritou nemělo být školení v zahraničí, nýbrž vytvoření chybějících škol v Jugoslávii. Jako důvod je uvedena potřeba, aby odborné kádry lépe poznaly jugoslávské specifické podmínky, s nimiž ztrácejí v cizině kontakt. Historik Branko Petranović se domnívá, že na takové stanovisko, které znamenalo zásadní obrat v dosavadní praxi, měl vliv počínající konflikt Jugoslávie se Sovětským svazem a zeměmi lidové demokracie. Přestože na konci zimy byly o sporech informovány jen nejvyšší špičky stranického a státního vedení, Jugoslávie již tehdy narážela ve spolupráci se Sovětským svazem na řadu potíží a byrokratických překážek. V únoru například mezi oběma státy ztroskotala hospodářská jednání. Nový trend ve vysokoškolském vzdělávání ale nastal spíše samospádem až po událostech léta 1948.³³

Naopak v případě Československa se mnohým zdálo, že teprve po únorovém uchopení moci komunisty přichází pravý rozvoj spolupráce obou nyní i ve vnitropolitickém uspořádání spřízněných zemí. Chybí zatím dokument, který by doložil záměr jugoslávské vlády omezit nebo úplně zastavit příliv studentů i do Československa. V Praze sloužila Jugoslávčům hlavně bývalá kolej krále Aleksandra, která byla nyní přejmenována na Titovu. Vedle Jugoslávčů zde tehdy bydleli i čeští studenti, avšak v květnu 1948 jugoslávská vláda usilovala o její přenechání čistě pro potřeby svých studentů.³⁴ Zdánlivě nic nenasvědčovalo tomu, že pro většinu jugoslávských studentů se pobyt v Československu chýlí velmi rychle ke konci.

Počátkem července roku 1948 vydalo velvyslanectví a Sdružení jugoslávských studentů v Československu nařízení, aby všichni studenti do patnáctého dne toho měsíce odjeli domů na prázdniny a nastoupili na brigády. V ČSR mělo po tomto datu zůstat jen několik vedoucích funkcionářů sdružení, jejichž úkolem bylo vyřídit záležitosti spojené s likvidací organizace. Jugoslávská vláda totiž již návrat svých studentů do Československa nepředpokládala.³⁵

Fakt, že naprostá většina studentů uposlechla tuto výzvu a koncem července se vrátila do Jugoslávie, nezodpovídá otázku postoje studentů k rezoluci Informbyra tak jednoznačně, jak by se mohlo zdát na první pohled.³⁶ Byli tito všichni navrátilci opravdu tak rozhodní a nezaváhali v podpoře svého stranického a státního vedení? A kdo byli ti, co zůstali? Co je vedlo k rozchodu se svou zemí?

³³ B. PETRANOVIĆ, c. d., s. 976-977.

³⁴ AJ, fond Predsedništvo vlade FNRJ, 50-61-127, Čehoslovačka 1945–1950, blíže nedat. zpráva vztahující se k čs. notě z 18. 5. 1948.

³⁵ AMV, H-181/4, 29.4.1952 Načo Andjelkovski Státním bezpečnostním orgánům ČSR.

³⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 22, Doplněk k našemu podání odevzdaného ústředí KSČ dne 12.2.1950 k tamní výzvě, nepodepsáno.

Jasně odpovědi neposkytují prameny ani české, ani jugoslávské provenience. Můžeme se pokusit jen o rekonstrukci na základě několika kusých zpráv, které navíc působí dosti zmateně. Tyto zprávy svědčí o nejednoznačné reakci. Stanoviska jednotlivců se během léta 1948 měnila. Diskuse probíhaly mezi komunisty i nestraníky. Nebyly prosty vnějších vlivů, protože jak velvyslanectví, tak KSČ situaci mezi studenty sledovaly a snažily se na ni působit. Prostředí jugoslávských studentů také nebylo uzavřené a jistě docházelo i ke konfrontaci názorů mezi nimi a jejich českými kolegy a přáteli. Ani přes kontrolu komunisty ovládaného Sdružení jugoslávských studentů v Československu nebyl komunistický politický názor mezi studenty naprosto dominantní. Navíc ideologická výbava samotných komunistů byla často jen snůškou hesel a spojoval je spíš zážitek války, ozbrojeného boje a nejasná představa o lepším světě. Tímto „nedostatkem“, příznačným pro fázi revoluce, kdy se „předvoj dělnické třídy chápe moci“, ostatně netrpěla jen KS Jugoslávie.

Dokumenty z bývalého archivu ÚV KSČ hovoří o náznacích rozkolu v jugoslávské studentské obci bezprostředně po zveřejnění rezoluce v Rudém právu.³⁷ Zmatený obraz dění mezi studenty líčí zpráva jugoslávského velvyslanectví. Konstatuje, že „v souvislosti s rezolucí Informbyra reakční elementy nemají jednotný postoj“. Zatímco Aleksandar Velimirović „stojí pevně na stanoviscích Informbyra“, většina se vyjadřuje neurčitě. „Povídají se nejrůznější věci, jako že Stalin má konkrétní cíle, že bolševici uškodili Titovi, protože se ho bojí atd. Všichni se hlavně radují z této situace, smějí se a vtipkují na účet Tita a Jugoslávie.“ Studenti se scházejí po skupinkách a diskutují. Padají i názory, že je Tita třeba podržet, aby nedošlo k oslabení demokratických sil, přestože sám za moc nestojí. Jak pisatel zprávy zdůrazňuje, pochybování o jugoslávském vedení a přitakávání některým bodům rezoluce se děje i za přítomnosti Čechů. Na druhé straně sympatizanti Informbyra bránili účasti studentů bydlících mimo kolej na konferenci, která byla v Titově koleji k této otázce pořádána, a odmítali, aby byli k diskusi přizváni i čeští a albánští studenti. Člen stranické organizace Željko Vincek, který se postavil za Informbyro, opustil druhý den po rezoluci kolej z údajné obavy před svými soudruhy.³⁸

Z této zprávy můžeme tušit, že se mezi studenty nedalo hovořit o nějakých dvou nesmiřitelných táborech, které by se v otázce rezoluce vytvořily. Naopak většina

³⁷ Tamtéž, sv. 70, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 14, 30.6.1948 Zpráva s. Hájka (Informační oddělení).

³⁸ AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/I-38, Situacija u Čehoslovačkoj povodom objavljivanja rezolucije Kominforma, 1948. Mišljenja i izjave naših studenata u vezi rezolucije Informbira.

studentů kolísala, nebo vůbec větší důležitost v prázdninovém čase přikládala problémům zcela jiným. Podle svědectví Gojka Lončara na výzvu velvyslanectví k návratu domů reagovala většina studentů zcela klidně. Věřili, že se jedná jen o jakési nedopatření či omyl, který se záhy vysvětlí.³⁹ V tom je utvrzovali jak diplomaté jejich země, tak čeští komunisté. Bez ohledu na názory a přání, komu se má ve sporu dát zapravdu, studenti počítali s tím, že na podzim budou opět v Praze pokračovat ve studiu.⁴⁰

V době Všesokolského sletu se někteří funkcionáři studentské organizace, kolejni správy a členové stranické organizace KSJ aktivně podíleli na distribuci tiskovin, které z Jugoslávie přivezli cvičenci, jak uvedl při prověrkách v roce 1952 student Jakša Reljić, vzpomínaje na dobu před čtyřmi roky. Zohledníme-li atmosféru strachu v období honu na čarodějnice před procesem se Slánským, zní dosti přesvědčivě: „Kamarádi přivezli mnoho titovského materiálu, celé kufry.[...] Všichni studenti závodili, kdo roznese víc materiálu. Velmi aktivní byl i Gojko. On sám to celé rozdělával. Já a Gojko jsme toho roznegli nejvíce.“ Během celého sletu aktivně podporoval stanovisko své strany. Pomáhal také vedoucím jugoslávské reprezentace a pracovníkům ambasády chytat „s pistolí“ některé jugoslávské cvičence, vojáky, kteří chtěli sletu využít k útěku na Západ. Po sletu odjel se svými kolegy na rekreaci do Mariánských Lázní, kde se ve studentském penzionu hádali s Albánci a stále hájili Tita. Teprve po V. sjezdu KSJ prý začali chápat, že rezoluce IB má pravdu. Reljić, Lončar a Slobodan Tumara, odjeli z Mariánských Lázní již jako „trojka“ do Prahy, aby přesvědčovali ostatní studenty. Nebyli však první. Rezoluci hned po jejím zveřejnění přijali Načo Andjelkovski, Luka Serdar a Branislav Urošević.⁴¹

Gojko Lončar byl v Praze stálým jugoslávským zástupcem při Mezinárodním svazu studentstva. Proto také nemohl být velvyslanectvím s ostatními odvolán. Do otevřeného konfliktu s jugoslávskou mocí se dostal, když Prahu navštívil předseda Jugoslávského svazu studentstva Raif Dizdarević, pozdější jugoslávský vrcholný politik. Přemlouval Lončara, aby se jako zástupci Jugoslávie společně vydali na

³⁹ Osobní svědectví Gojka Lončara 16. ledna 2003.

⁴⁰ Výbor pro kulturu a školství vlády FLRJ dostával na podzim 1948 dopisy bývalých studentů v Československu se seznamy osobních věcí, které tam zanechali. Žádali, aby jim bylo dovoleno se do ČSR pro věci vrátit, nebo aby jim byly nahrazeny: AJ, f. 316, F-118, 1950 (Ministarstvo za nauku i kulturu vlade FNRJ).

⁴¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 11, 9.5.1952 Záznam. Gojko Lončar mi záležitost výletu do Mariánských Lázní ozřejmil. V první řadě se jednalo o prázdninový pobyt s radostmi života a nikoli o politické intrikaření. Jakša Reljić tehdy ještě nebyl studentem některé z pražských vysokých škol, ale v Československu tehdy doprovázel svou babičku, která se zde v lázních léčila.

Mezinárodní sjezd mládeže v Paříži. Lončar však odmítl.⁴² Dizdarevićovu nátlaku byl vystaven i další oficiální zástupce studentů Veselin Kljakić.⁴³ Jako člen Správy Sdružení jugoslávských studentů v ČSR zůstal po odjezdu studentů na konci července v Praze, aby zajišťoval práce spojené s likvidací této organizace.⁴⁴ Na nerozhodného Kljakiće, stejně jako na ostatní, se snažil působit Rajko Popović a další čerství informbyrovci, kteří odešli z jugoslávské ambasády. V opačném smyslu Kljakiće ovšem přemlouval úředník velvyslanectví Oren Ružić, který donedávna studentskou organizaci sám vedl. Jeho slovo mělo na jeho bývalé podřízené a kolegy také nemalý vliv.⁴⁵

V průběhu srpna, kdy se situace dále zostřovala a stupňovala se protititovská kampaň, se vyhlídky na brzké a smírné ukončení sporu zdály být čím dál marnější. Kromě upřímného uznání oprávněnosti rezoluce, působily i prozaičtější okolnosti: možnost dokončit studium, lepší materiální podmínky, vztahy s českými děvčaty, nejistá budoucnost v izolované Jugoslávii pod vládou Titova vedení. Je nutno také přihlídnout k zálibě v politice, či spíše politikaření a k uspokojení pocitu vlastní důležitosti osobní účastí na zahraniční akci. Samozřejmě u každého převažoval jiný důvod, přičemž politický nehrál vždy roli největší. Nicméně mezi těmito studenty byli partyzánští veteráni, hrdí na národněosvobozenecký boj, kteří byli upřímnými obdivovateli Sovětského svazu a Stalina. Několikatýdenní období pochyb pak mnohým ukončila zpráva o smrti partyzánského hrdiny, náčelníka generálního štábu Jugoslávské lidové armády Arsa Jovanoviće, který byl počátkem srpna při pokusu o útěk zastřelen na jugoslávsko-rumunské hranici.⁴⁶ Přesto bylo pro některé bylo rozhodování značným psychickým traumatem. Výše zmíněný Jakša Reljić v roce 1952 se vyjádřil o Veselinu Kljakićovi: „Rajko Popović ho několikrát volal, doporučoval mu, aby se spojil s Dragilou a Ivanovićem. On však šel na ÚV KSČ. Chtěl mluvit se soudruhem Barešem, přišla však Lenka [Reinerová], která v tu dobu byla v budově. S Kljakićem to bylo

⁴² Gojko Lončar v osobním rozhovoru 16. ledna 2003.

⁴³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 293, sl. Jugoslávie 1, Zápis ze schůze studentské skupiny 3.10.1948.

⁴⁴ Tamtéž, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 22, Doplněk k našemu podání odevzdaného ústředí KSČ dne 12.2.1950 (nepodepsáno).

⁴⁵ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 11, 16. 10. 1952 Prověrka Ročka Andjelkovského.

⁴⁶ Jovanović byl totiž prosovětskou propagandou líčen jako hlava protititovské opozice a jeho v podstatě náhodné zastřelení při pokusu o ilegální přechod hranic vydáván za úmyslnou a předem zinscenovanou vraždu. Srov. Ivan MATOVIĆ, *Tragom sudbine Arsa R. Jovanovića*, in: *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948*, s. 183-194; Ivo BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom socijalističkom pokretu*. Zagreb 1990, s. 129; Slavko ĆURUVIJA, *Ibeovac. Ja Vlado Dapčević*. Beograd 1990, s. 133-141. O významu „vraždy“ Arsa Jovanoviće pro jejich rozhodnutí se ve svých kádrových materiálech vyjadřovalo více studentů. Dne 2. září 1948 uveřejnilo Rudé právo prohlášení jugoslávských studentů v ČSR odsuzující tento čin: AMV, H-181/30, Hadžiosmanović Salih, Životopis z 10.11.1949; Tamtéž, H-181/36, Lončar Gojko, s. 67-77, Prověrka 31.7. 1952.

těžké, působil na něho Ružić. Říká se, že Kljakić před Ružićem plakal. Kljakićovi to hodně dlouho trvalo, než se rozhodl podepsat rezoluci.⁴⁷

Stejně jako v případě diplomatických pracovníků, vyšla pravděpodobně iniciativa ke kontaktu s ÚV KSČ nejprve ze strany studentů. U stranického aparátu lze tušit jistou zdrženlivost a obavu před lidmi, kteří se sami hlásili jako Titovi odpůrci. Ostatně zřejmě ne zcela zbytečně, protože jugoslávské bezpečnostní orgány se aktivity informbyrovců snažily od počátku podchytit a infiltrovat svými zpravodaji. Jeden z nejagilnějších, Rajko Popović, utekl na podzim 1948 do Jugoslávie a byl tak patrně provokatérem jugoslávské státní bezpečnosti UDB.⁴⁸

Jistý vliv na studenty ÚV KSČ již tehdy vykonával. Do Prahy totiž v druhé polovině srpna dorazila skupina jugoslávských diplomatů z USA, kteří se postavili na stranu Sovětského svazu a jeho satelitů. Skupinu vedl Slobodan Lale Ivanović a Pero Dragila, které zmiňuje výše uvedený citát. Pro informbyrovské pozice byl rovněž získán spisovatel Teodor Balk se svou ženou Lenkou Reinerovou, pobývajících v době uveřejnění rezoluce v Československu. O nich se však podrobněji zmíníme později. Bohužel nám opět chybí konkrétní doklad, avšak KSČ pravděpodobně k vytváření nějaké emigrantské skupiny vyčkávala pokynu z Moskvy. Sama v těchto otázkách jistě nerozhodovala. Lze se domnívat, že Ivanović a Dragila byli Moskvou vybráni, aby v Praze organizovali emigrantské centrum. Teodor Balk byl pak osobností známou mezi levicovou inteligencí na západě i východě Evropy a takové Moskva právě potřebovala. Studentská iniciativa tak mohla být nyní spolehlivě podchycena a přesvědčeni i poslední pochybovači.

Karel Vorlas, který ve stranickém aparátu dostal ke své nelibosti *jugoslávskou věc* na starost, hlásil 27. srpna vedoucímu mezinárodního oddělení ÚV KSČ Bedřichu Geminderovi o návštěvě Gojko Lončara, zastupujícího jugoslávské studenty, kteří podepsali rezoluci. Lončar ji podepsal údajně „po celonoční diskusi“ jako první a záhy se k němu připojilo jedenáct dalších, z nichž známe devět jmen: Veselin Kljakić, Slobodan Tumara, Ivan Ujević, Luka Serdar, Nadjo-Ročko Andjelkovski, Branislav Urošević, Jakša Reljić, Velizar Vitorović, Dušan Milinković.⁴⁹

⁴⁷ Tamtéž, 9.5.1952 Záznam.

⁴⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 J. Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

⁴⁹ Ve zprávách o předchozích debatách se také objevila další jména jugoslávských studentů, zejména Željka Vincka, bratrů Aleksandra Velimiroviće a Aleksandra Budimliće. Patrně některý z nich patřil k těmto *dvanácti*. Stopy Ž. Vincka však záhy končí v psychiatrické léčebně. Ostatní dva pocházeli ze

Svým politickým vystoupením se jmenovaní dostali do překerní situace, neboť jim z Jugoslávie přestala být vyplácena stipendia. Účelem Lončarovy návštěvy tedy bylo získat od KSČ finanční podporu. Vorlas se obracel na Gemindera, aby stipendia zajistil na ministerstvu školství.⁵⁰

K těmto prvním se záhy přidávali další. Zřejmě ještě vyčkávali, jak se bude politická situace vyvíjet.⁵¹ V Brně zůstal jediný Jovan Ćirlić, postdiplomní student na textilní fakultě⁵² a v Ostravě Vojislav Samardžić, který studoval Vysokou školu báňskou. Samardžić byl jednou z vůdčích osobností ostravské odbočky Sdružení. Když však po rezoluci vyzval své kolegy, aby o ní diskutovali, byl zbaven všech funkcí a vyloučen.⁵³ V případě obou měst nám není známo, jak byly tamní kolonie jugoslávských studentů početné. To samé platí o Bratislavě, kde k žádné studentské informbyrovské aktivitě, pokud víme, nedošlo.

Na konci září, kdy již bylo organizování emigrantů v plném proudu, čítala studentská skupinka pouze 21 lidí. Sedm z nich bylo členy strany.⁵⁴ Počet informbyrovských studentů na podzim 1948 dále rostl. Skupinu posílili Jugoslávci, kteří přijeli ze Spojených států či Kanady.⁵⁵ Z Jugoslávie se často velmi dobrodružnou cestou vraceli ti, kteří z Československa v létě odjeli.⁵⁶ Podle seznamu studentů, kteří dostávali stipendium Ministerstva školství, věd a umění, studovalo v Praze 38 stipendistů, v Brně tři, v Liberci dva a v Ostravě jeden. Čtyři emigranti navštěvovali střední průmyslovou školu.⁵⁷

Počátkem října 1948 bylo přikročeno ke zformování nové studentské organizace. Vlastně se tak stalo uzurpátorským aktem, kdy podle stanov starého Sdružení byla svolána „pravidelná valná hromada“ a zvoleno nové vedení. „Obrození“ organizace nebylo jen proklamativního řádu. Staré sdružení s několika stovkami členů disponovalo majetkem, kterého se nyní emigranti zmocnili; finanční prostředky ve výši zhruba 200

---

smíšených rodin a brzy po červnu 1948 získali československé státní občanství. Nebyli proto již považováni za Jugoslávce a k emigraci se nepřipojili.

⁵⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, Jugoslávie 15, 27.8.1948 Vorlas Geminderovi.

⁵¹ Tamtéž, sv. 75 ar. j. 292, sl. Jugoslávie 22, Doplněk k našemu podání odevzdaného ústředí KSČ dne 12.2.1950.

⁵² Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 2, 19.10.1948 Milunić Ćirlićovi.

⁵³ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 25, 5.8.1948 Krajský sekretariát KSČ Ostrava Školské komisi ÚV KSČ.

⁵⁴ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 28.9.1948 Josip Milunić. Zpráva o stavu skupiny.

⁵⁵ Radmila Verstovšek, Boris Verstovšek, Aleksandar Todorović, Ivanka Mataija, Marica Pavičić, Marica Majnarić, Djordje Milišić, Antica Nikolić, Dušanka Dragila, Novo Novović.

⁵⁶ Ilija Žegarac, Aleksa Radovanović. Predrag Miličević se nejprve s ostatními v létě do Jugoslávie vrátil ze studia v SSSR.

⁵⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, Seznam studentů stipendistů k 15. březnu 1949.

tisíc korun, potraviny (32 pětadvacetikilových beden sádla, dva stolitrové sudy oleje), 87 dek atd.⁵⁸

Podobně nezákonný postup nebyl při transformaci společenských organizací v Československu po únoru 1948 žádnou výjimkou. Tak jako v jiných případech, ani v tomto se samozřejmě nejednalo o žádné prosazení revoluční vůle. Akce byla uskutečněna z popudu ÚV KSČ a pod dohledem stranického výboru jugoslávských politických emigrantů. O „obrozovací“ schůzi bylo pochopitelně informováno ministerstvo vnitra a účastníci se jí zástupci Svazu vysokoškolského studentstva (SVS) a Československého svazu mládeže (ČSM), s nimiž Sdružení mělo úzce spolupracovat. Studenti organizovaní ve sdružení byli zároveň členy skupiny politické emigrace a pobírali stipendium ministerstva školství, věd a umění. Do výboru sdružení byli zvoleni Veselin Kljakić jako tajemník, Načo Andjelkovski, Ivan Ujević, Luka Serdar, Novo Novović a Slobodan Tumara, který ve výboru starého vedení zastával funkci sportovního referenta.⁵⁹

Založení studentské organizace na politické linii Informbyra v Československu bylo pro antititovskou propagandu velmi důležité. Nejpočetnější zahraniční jugoslávská studentská kolonie nesměla zůstat v tomto směru nevyužita. Díky časové prodlevě se nepodařilo zadržet v ČSR větší počet studentů. Jejich řady musely být následně posilovány nově příchozími z jiných států a tím, že se ke studiu zapsali i další jugoslávští občané, kteří se v ČSR k rezoluci přihlásili. Sdružení si vyžadovalo ze strany KSČ zvláštní péči. „Je to vlastně jediná studentská organizace, která vystupuje jednotně proti Titovi,“ podotýká zpráva emigrantského vedení pro Bedřicha Gemindera.⁶⁰

Bylo třeba také vyřešit problém názvu Titovy koleje, který musel být samozřejmě změněn. Autor zprávy navrhuje změnu tak, aby nové jméno připomínalo „bratrství slovanských národů“. Nemělo by se jednat o jméno ryze české.⁶¹ Jugoslávská propaganda nesměla dostat žádnou příležitost k tvrzení, že Československo narušuje tradiční přátelství mezi národy obou států. V československé protititovské kampani se zdůrazňoval rozdíl mezi národy a jejich vedením, a to ještě v jiné rovině, než tomu bylo u informbyrovských sousedů Jugoslávie, v jejichž propagandě nechyběla stará nacionalistická témata. Kolej byla přejmenována na Komenského. Po králi Aleksandrovi a Josipu Brozovi nesla prvně jméno, které mělo se vzdělaností opravdu

⁵⁸ Tamtéž, sl. Jugoslávie 15, 25.10.1948 Rajković Vorlasovi.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž, Jugoslávie 8, 18.10.1948 KJN (Klub jugoslovenskih novinara) Geminderovi.

⁶¹ Tamtéž.

něco společného. Paradoxně se tak stalo v době, kdy se vědě a školství dostalo úkolu sloužit politickým zájmům a totalitní ideologii.

Plán, aby kolej patřila Jugoslávčům, již nyní nepřipadal v úvahu. Stejně, jako ohled na přítomnost jihoslovanských studentů při vybírání nového názvu, měl však alespoň ve studentské správě koleje zaujmout post jejího místopředsedy jugoslávský student.⁶²

Ne všichni Jugoslávci, kteří od podzimu 1948 pokračovali ve studiu na československých vysokých školách, se zapojili do činnosti zdejších emigrantů. Povolení ke studiu od Výboru pro vědu a školství vlády FLRJ dostali pro akademický rok 1948/1949 čtyři studenti v Praze a čtrnáct v Bratislavě. Šlo však o naprosté výjimky.⁶³ Ponechávat své studenty v Československu nebylo pro jugoslávskou vládu prioritou. Každý případ posuzoval vládní výbor zvlášť a povolení vydával pouze na jeden akademický rok. Přesto ještě v roce 1949/1950 vydal toto povolení čtrnácti studentům. Počet to nebyl, jak by se zdálo, zanedbatelný, protože Československo bylo v tomto ohledu mezi zeměmi sovětského bloku ojedinělé.⁶⁴ Jugoslávie měla v tomto roce kromě ČSR 47 svých studentů ve Francii, patnáct v Rakousku, osm v Anglii, šest ve Švýcarsku, tři v Itálii a jednoho v Terstu.⁶⁵ Spolupráci Jugoslávie se západními zeměmi však čekala lepší budoucnost. Stále více jugoslávských studentů mělo v následujících letech možnost vypravit se na západní univerzity. V žádné zemi však již nikdy později jugoslávští občané nestudovali organizovaně v tak masovém měřítku jako v letech 1945–1948 v Československu.

---

⁶² Tamtéž.

⁶³ Vedle dvou studentek, provdaných za Čechy, dokončoval svou specializaci na Stavební fakultě ČVUT Josip Grčić. Mile Asić, který studoval dirigentství, byl příbuzným velvyslance Stilinoviće. Deset jugoslávských občanů studujících v Bratislavě bylo slovenskými reemigranty, kteří měli na Slovensku příbuzné a byli od nich finančně podporováni. Výbor povolil, aby jim jejich rodiny v Jugoslávii posílaly každé tři měsíce 500 korun. Na Slovensku žili rovněž rodiče či příbuzní dalších čtyř Jugoslávčů, kteří se na studiích vydržovali z vlastních prostředků: AJ, f. 316, F-57/3, 1949, Čehoslovačka – podaci o studentima.

⁶⁴ V Polsku se v roce 1948 nacházelo 31 studentů. Studovali loďařství, textilní techniku, elektrotechniku, techniku a jeden polonistiku. V létě 1948 se třináct z nich vrátilo domů, zbytek se přihlásil k rezoluci IB a zůstal v emigraci. AJ, f. 316, F-57/3, 1949; Srov. Ivan HOFMAN, Jugosloveni na studijama u Poljskoj i Rezolucija Informbira 1948. godine, *Godišnjak za društvenu istoriju*, g. V, 2004, br. 1, s. 119-128.

⁶⁵ Tamtéž.

2. Teodor Balk a Lenka Reinerová

Teodor Balk a Lenka Reinerová byli osobnostmi, s nimiž je fenomén jugoslávské protititovské emigrace nerozlučně spjat. Poznamenali významně utváření emigrantské skupiny a její činnost v prvním období na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Pro pochopení tohoto prostředí bude jistě užitečné, zabývat se touto dvojicí podrobněji.

Když se Teodor Balk na počátku léta 1948 vydal do Československa, aby si v západočeských lázních léčil onemocnění jater, zřejmě netušil, že se do Jugoslávie již nevrátí. Ostatně kdekoliv jinde ve světě byl možná více doma než v rodné Jugoslávii.

Dragutin Fodor (1900–1974), což bylo Balkovo vlastní jméno, pocházel ze židovské měšťanské rodiny v Zemunu, tehdy provinčního městečka ve východním Sremu, tehdy na samotné hranici habsburské monarchie se Srbskem. Již jako student zemunského gymnázia se pod vlivem revolučních událostí v Rusku začal zajímat o socialistické ideje. Po maturitě se přihlásil na lékařskou fakultu v Záhřebu, ve studiu pokračoval v Praze a v roce 1924 je dokončil ve Vídni. Během studií se věnoval i politické činnosti. V Záhřebu byl členem studentského Klubu marxistů, ve Vídni se angažoval v Klubu studentů–komunistů. Po návratu do Jugoslávie absolvoval roční praxi v zemunské nemocnici, načež získal místo lékaře centrální ambulance dělnické zdravotní pojišťovny (okružní úřed za osiguranje radnika) v Bělehradu. Stejnou váhu jako lékařskému povolání přikládal ale i práci pro komunistickou stranu, do které vstoupil v roce 1925. Komunistická strana Jugoslávie byla už v roce 1920 zakázána. Její aktivisté proto působili ilegálně a veřejnou činnost vykonávali pod hlavičkou jiných, zejména odborových organizací. Balk svou politickou aktivitu tehdy vyvíjel ve dvou směrech. Jednak pracoval pro zlepšení sociálních a zdravotních podmínek dělníků a zaměstnanců, jednak už tehdy objevil své literární vlohy a psal do řady levicových časopisů a novin. Oba své zájmy spojil v roce 1928 v teoretické studii *Lékařství a společnost*, která byla zároveň první větší Balkovou prací. Balk patřil v druhé polovině dvacátých let do okruhu bělehradské levicové inteligence a spolupracoval s řadou předních kulturních a politických osobností. V roce 1927 spoluzakládal měsíčník *Novi pokret* a stál také při vzniku vlivné kulturní revue *Nova literatura* a nakladatelství *NOLIT*, vedených Pavlem Bihaľjim.¹

---

¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B1, Teodor Balk, Vlastní životopisy z roku 1948 a z 21. března 1949.

Podmínky v ilegalitě působící strany se ještě více zhoršily po vyhlášení královské diktatury v lednu 1929. Mnoho komunistů, včetně Balka tehdy zvolilo odchod do zahraničí. V březnu 1929 získal roční neplacenou dovolenou pro specializaci v oboru sociálního zdravotnictví v Berlíně. Údajně však do Německa již odjížděl především s úmyslem seznámit se více s komunistickou žurnalistikou a počítal s dlouhodobějším pobytem. Při výsleších Balkových soudruhů došlo k prozrazení jeho ilegální činnosti. Rozhodl se proto zůstat v emigraci. Od té doby už jednoznačně upřednostňoval před lékařským oborem politickou dráhu.

Německé hlavní město bylo koncem dvacátých let Mekkou levicové avantgardní kultury a nejvýznamnějším centrem komunistického hnutí za hranicemi SSSR. Komunistická strana Německa (KSN) byla nejmasovější sekci Třetí internacionály. Balk se stal krátce po svém příjezdu jejím členem a aktivistou. V prostředí kosmopolitně smýšlející berlínské intelektuální levice platilo heslo internacionalismu tím spíše, že zde levicové hnutí bylo vystaveno náporům nacionálního socialismu. Němečtí komunisté svého soudruha plně akceptovali. Také pro komunistu pocházejícího z Jugoslávie bylo v zásadě vedlejší otázkou, bude-li pracovat pro vítězství *světové* proletářské revoluce v Německu nebo ve své vlasti. Balk brzy v KSN zastával různé stranické funkce, až nakonec dosáhl na nikoliv bezvýznamný post instruktora pro stranické organizace tradiční komunistické bašty, berlínské čtvrti Wedding. Jeho hlavní pracovní náplň však představovaly žurnalistika a propaganda. Napsal řadu brožur pro odbory, stranu i *Rudou pomoc*, organizaci podporující zahraniční komunisty. Tehdy (a zřejmě jen v této souvislosti) se zapojil společně s dalšími jugoslávskými emigranty do kampaně proti policejnímu teroru prováděnému královskou diktaturou. Přispíval do různých periodik a stal se i stálým spolupracovníkem redakce hlavního listu KSN *Rote Fahne*. Balk se však nepovažoval jen za propagandistu a politického pracovníka, ale zřetelně projevoval i literární ambice. Tak jako v Bělehradu se i v Berlíně zapojil do kulturního dění. Patřil k jednomu z výrazných obyvatel berlínské Umělecké kolonie (Künstlerkolonie). Mezi jeho přátele se počítali expresionistický básník Johannes R. Becher nebo zde žijící maďarští komunisté György Lukács a Andor Gábor. Byl členem Spolku proletářsko-revolučních spisovatelů (Bund proletarisch-revolutionärer Schriftsteller) a v roce 1932 krátce vedl redakci časopisu *Linkskurve* vydávaného tímto spolkem.

Po policejním zátahu proti jedné, údajně antimilitaristické akci, se musel Balk v květnu 1932 uchýlit do ilegality. Několik měsíců pak strávil jako lékař na námořní

lodi.² O necelý rok později podnikli nacisté v březnu 1933 po požáru říšského sněmu razii na uměleckou kolonii. Balk byl mezi čtrnácti zatčenými. Pro nedostatek důkazů byl však propuštěn. Ihned nato odjel do Prahy, kde se připojil ke svým mnohým německým přátelům a soudruhům, kteří zde organizovali jedno z emigračních center.³ V Praze se zdržel tři měsíce. Psal zde pro německojazyčné komunistické časopisy a vydal i jednu brožuru v češtině, v které první kroky Hitlerova režimu konfrontoval s počátky bolševické vlády v Rusku a varoval tak před omylem přikládat nacistickému nástupu k moci revoluční charakter.⁴ V komunistickém hnutí té doby, které spatřovalo hlavního nepřítele v tzv. sociálfašistech, tedy v sociální demokracii, byl přitom Balkův postoj vůči nacismu spíše ještě vzácný. A jelikož v podstatě zpochybňoval oficiální linii, byl i odvážný. Svým dílem tak Balk přispíval k přehodnocení chybné taktiky, které o několik let později vedlo Kominternu k vyhlášení politiky lidové fronty.

Poté Balk pracoval v rámci německé komunistické emigrace v Paříži. Jako reportér i aktivista KSN také pobýval v době plebiscitu v Sársku, kde němečtí komunisté agitovali proti připojení tohoto regionu k nacistickému Německu.⁵ V lednu 1935 navštívil Balk poprvé Sovětský svaz, aby převzal od nakladatelství Kominterny zadání ke knize o situaci německých menšin v zemích sousedících s Německem a o jejich zneužívání hitlerovskou kampaní. Za tímto účelem se Balk opět objevil v Československu, kde však byl pro podezření ze špionáže pro Německo zatčen a šest měsíců vazebně vyšetřován. Během další cesty navštívil Švýcarsko, Francii, Belgie, Lucembursko, Gdaňsk a Litvu. V zimních měsících 1935–1936 pak v Moskvě pracoval na reportážní knize. Rok 1936 strávil Balk opět v kruhu německých emigrantů v Praze, pracoval jako redaktor exilového listu *Deutsche Volkszeitung* a společně s Egonem Erwinem Kischem vydal knihu *Z pěti světadílů*.⁶ Tehdy se také prvně setkal se svojí budoucí manželkou Lenkou Reinerovou.

V lednu 1937 se Balk vydal s falešným československým pasem do Španělska. Stal se šéfem sanitní služby interbrigád v Madridu. Na španělské půdě se

---

² Své zážitky z plavby na lodi *Ionia* zpracoval Balk ve své knize *Unter dem schwarzen Stern. Für Schiffarzt auf der Ionia*, Berlin 1960.

³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B1, Teodor Balk, Vlastní životopisy z roku 1948 a z 21. března 1949.

⁴ Theodor BALK, *Hitler – Lenin: Prvé tři měsíce*, Praha, rok vydání neuveden.

⁵ K této agitaci sloužila i Balkova knížka *Hovoří Sársko*, kterou KSN ve velkém nákladu rozšiřovala mezi tamním obyvatelstvem. Kniha byla nedávno vydána v reedici v souboru dalších dobových reportáží: Theodor BALK, Ilja ERENBURG, Philippe SOUPAULT, Ralph SHOCK, *Hier spricht die Saar: Ein Land wird interviewt*, Gollenstein 2005.

⁶ Egon Erwin KISCH, Theodor BALK, *Z pěti světadílů*, Praha 1936.

zprostředkovaně i bezprostředně setkal se stalinskými čistkami a honem na trockisty. Nejprve se dozvěděl, že v Moskvě byla zatčena jeho žena Greta Diamantová. Bezúspěšně podal tehdy protest na kontrolní komisi Kominterny. O osudu své manželky i o tom, že je stále na živu, se dozvěděl až po válce. Do zorného pole bezpečnostních orgánů Interbrigád se však dostal také sám. Patrně právě proto opustil svou funkci a požádal o odeslání na frontu. Sloužil pak jako vojenský lékař v praporu *Henri Barbusse*, 14. mezinárodní brigády *Marseilleisa*, složené převážně z francouzských dobrovolníků. Po jejím ústupu na francouzské území se Balk počátkem roku 1939 ještě jednou vrátil na španělské bojiště v rámci nově zformované slovanské interbrigády. Po debaklu republikánů na katalánské frontě mířil v únoru 1939 mezi posledními zahraničními dobrovolníky do francouzského internačního tábora Saint Cyprien. Po několika dnech byl na zákrok svých francouzských přátel, komunistických spisovatelů, mezi nimiž byl údajně i Louis Aragon, propuštěn a usadil se v Paříži.

Po vypuknutí války se tu stal svědkem i účastníkem sporů, které ve zdejší emigrantské kolonii rozvířil Pakt Molotov–Ribbentrop. Už v říjnu 1939 byl však s jinými zahraničními komunisty zatčen a deportován do tábora v jihofrancouzském Le Vernet. O pobytu v tomto místě, kde strávil rok a půl, se Balk později příliš nerozepisoval. Vládla tu totiž patrně sklíčená atmosféra způsobená německými válečnými úspěchy a ve specifické formě tu pokračovala i kampaň proti trockistům. V únoru 1941 získal Balk s pomocí League of American Writers americké vízum a přesunul se do Marseille, odkud se mohl vydat na cestu. Váhal však, zda nejet s ostatními jugoslávskými interbrigadisty do Jugoslávie. Protože však Jugoslávci nedostali italské tranzitní vízum a v řadě případů jim také jugoslávský konzulát odmítl vydat pas, museli zvolit strastiplnou a nebezpečnou cestu přes okupovanou část Francie a přes německé pracovní tábory. Pro Balka, jakožto známého antifašistického publicistu však tento způsob nepřicházel v úvahu. Zcela jistě se totiž jeho jméno vyskytovalo na seznamech gestapa. Proto se nakonec rozhodl pro plavbu do zámoří. Jen se štěstím se mu podařilo dostat se na jednu z posledních lodí, které odvážely uprchlíky do exilu v Mexiku.⁷

---

⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B1, Teodor Balk, *Vlastní životopisy z roku 1948 a z 21. března 1949*; V nedatovaném dokumentu z Balkovy kádrové složky, který mu není příliš nakloněn, se tvrdí, že Balk mířil do USA. Neprošel však přijímací procedurou na Ellis Islandu a nebyl vpuštěn na americkou půdu. Teprve poté využil možnosti pokračovat v cestě do Mexika. Tuto okolnost však ve svých životopisech Balk nezmiňoval. Své osudy Teodor Balk ztvárnil v autobiografické knize, vydané původně v roce 1943 v Mexiku v němčině, *Das Verlorene Manuskript*. česky: *Ztracený rukopis*. Praha 1950.

Osudy Lenky Reinerové (1916–2008), ač byla o šestnáct let mladší než její manžel, se v mnohém podobaly osudům Balkovým.⁸ Již v době svého raného mládí se dostala do komunistického hnutí a do společnosti pražské německo-židovské inteligence. Od roku 1932 byla členkou Komsomolu, v lednu 1934 byla přijata do KSČ. Ve stranické buňce *Rote Fahne* patřili mezi její soudruhy Ludvík Frejka či publicista a spisovatel Franc Carl Weiskopf. Reinerová pracovala v různých funkcích v několika stranických organizacích. Byla členkou výboru Pionýra, koordinačního výboru pro pokrokové organizace německého jazyka v Praze, jako referentka strany pravidelně navštěvovala schůze KSČ v sudetských oblastech. Pečovala o německé politické uprchlíky, kteří po nástupu nacismu přicházeli do Prahy.⁹ Působila ve Výboru pro pomoc Španělsku a v Lize pro lidská práva. Pracovala v několika redakcích stranických časopisů, zejména *Arbeiter Illustrierte Zeitung* a *Svět v obrazech*, které řídil F. C. Weiskopf. Stala se rovněž výkonnou redaktorkou exilového orgánu KSN *Deutsche Volkszeitung*. Měla řadu přátel mezi komunistickými funkcionáři a intelektuály. Kromě již zmíněných můžeme vzpomenout vedle Egona E. Kische také Karla Kreibicha, Gustava Bareše, Pavla Reimana nebo Bedřicha Gemindera.

Jen shodou okolností se v moment obsazení Prahy nacisty nacházela v Rumunsku, když na cestách jako tlumočnice doprovázela R. T. Millera, amerického novináře pracujícího pro Kominternu. Protože se od matky dozvěděla, že ji hledalo gestapo, domů už se nevrátila. Na radu F. C. Weiskopfa odjela do Paříže, kde společně s Brunem Köhlerem, Janem Švermou, a Viliamem Širokým utvořila redakci časopisu *Světové rozhledy*. Její bývalý pražský šéf Weiskopf také Reinerovou doporučil ke spolupráci s moskevským listem *Litěraturnaja Gazeta* a tiskové agentury *France–Monde*. V Paříži se Reinerová ubytovala v Domě československé kultury, kde se sdružilo několik československých intelektuálů a umělců.¹⁰ Po vypuknutí války francouzské úřady jednaly kvůli sovětsko-německému paktu s komunisty jako s pátou kolonou. Reinerová byla s ostatními obyvateli Domu československé kultury 18. září 1939 zatčena. Protože odmítla podepsat prohlášení odsuzující sovětsko-německou smlouvu, byla uvržena do vazby a obviněna ze špionáže pro SSSR. Půl roku pak strávila v samovazbě, než bylo

⁸ Kromě známých líčení L. Reinerové čerpám informace zejména z životopisů, které psala na přelomu čtyřicátých a padesátých let pro KSČ. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 93, ar. j. 315, sl. F, L. Reinerová–Fodorová, Vlastní životopis z 14.3.1949 a 5.10.1950; Tamtéž, sv. 99, ar. j. 315, sl. R3, L. Reinerová, Vlastní životopis z 9.3.1950.

⁹ K tématu německé komunistické emigrace v Praze ve třicátých letech viz např. Bohumil ČERNÝ, Kominternu a německá emigrace v Československu 1933–1939, *Paginae historiae*, č. 7, 1999, s. 256–276.

¹⁰ K tomu viz Anna PRAVDOVÁ, *Zastihla je noc. Čeští výtvarní umělci ve Francii 1938–1945*, Praha 2009. Do této společnosti patřili Antonín Pelc, Adolf Hoffmeister, Alén Diviš či Maxim Kopf.

pro nedostatek důkazů její stíhání zastaveno. Nato však byla internována v ženském koncentračním táboře Rieucros. Z tábora se jí podařilo dostat v únoru 1941. Po několika měsících v Marseille, kde marně čekala na vyřízení víza do USA, pak odcestovala v červnu toho roku do Mexika. Na americkou půdu však vstoupila teprve před Vánoci, protože její loď zadržely francouzské vichistické orgány v Maroku. Reinerová tak byla opět uvržena do internačního tábora. Podařilo se jí však uniknout a několik měsíců pak strávila v Casablance jako sekretářka zdejšího Československého výboru. Byla ve spojení s tehdejším vedoucím buňky KSČ v Marseille Milošem Nekvasilem, který řídil evakuaci členů z Francie do zámořských zemí.¹¹

Společností Balka a Reinerové v Mexiku byli němečtí a českoslovenští emigranti německého jazyka. S většinou se znali již z minulosti. Azyl zde našla řada levicově orientovaných osobností jako Egon Erwin Kisch, novinář Otto Katz, známý pod svým pseudonymem André Simone, spisovatel Norbert Frýd i Franz Carl Weiskopf.¹² Balk pracoval ve Sdružení svobodné Jugoslávie a Reinerová v Československo-mexické asociaci a od léta 1942 na československém vyslanectví jako sekretářka. Oba se společně s výše jmenovanými zapojili do německé komunistické skupiny pod vedením Paula Merkera, která byla vlastně jedinou organizací evropských komunistických emigrantů v Mexiku.¹³ V roce 1942 požádal Balk na sovětském zastupitelském úřadu v Mexiku o rozvod se svou první manželkou a oženil se s Lenkou Reinerovou.¹⁴

Balk i Reinerová byli typickými představiteli meziválečné intelektuální levice, které bylo vlastní kosmopolitní smýšlení, odpor vůči hrozbě nacismu a rozhořčení nad sociální nespravedlností a důsledky hospodářské krize. Stejně jako pro mnoho jejich současníků bylo i pro ně jedinou alternativou k neutěšené realitě Evropy třicátých let komunistické hnutí.

Pro poznání tohoto myšlenkového prostředí je cenným pramenem kniha Lenky Reinerové *Barva slunce a noci*¹⁵, která je autobiografickou výpovědí přesvědčené

---

¹¹ Srov. Martina NOVÁKOVÁ, *Cesta do exilu Lenky Reinerové 1939-1941: Krásná literatura jako pramen a obraz doby*, in: Karel KONEČNÝ a kol. (eds.), *Studie z dějin emigrace. Sborník studentských prací*, Olomouc 2003, s. 180-192.

¹² Lenka REINEROVÁ, *Kavárna nad Prahou*. Praha 2001.

¹³ K tomu viz Markus G. PATKA, *Zu nahe der Sonne. Deutsche Schriftsteller im Exil in Mexiko*, Berlin 1999.

¹⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B1, Teodor Balk, *Vlastní životopisy z roku 1948 a z 21. března 1949*.

¹⁵ L. REINEROVÁ, *Barva slunce a noci*. Praha 1969. Kniha byla napsána již na přelomu padesátých a šedesátých let, avšak přijalo ji až nakladatelství Svoboda v roce 1968. Krátce po jejím vydání byl celý náklad zničen. Pro historika je kniha velice cenným pramenem pro svou autentičnost a relativně malou

komunistky, postižené v padesátých letech represí vlastní strany. Její románová postava Věra, v níž poznáváme samotnou autorku, líčí momenty svého mládí, které ji předurčovaly k cestě revolucionářky. „V novém zaměstnání visely vedle umývadla dva ručníky. Jeden poměrně čistý, druhý špinavý. Utřela si ruce do čistšího. 'Tenhle ručník je jen pro otce a pro mne,' upozorňoval ji mladý pan šéf, 'pro zaměstnance je ten druhý'.“¹⁶

Po odchodu z tohoto místa poznala Reinerová sama na sobě pocity a útrapy nezaměstnaných. Zážitek křivd vlastních se u ní mísil se zlobou nad všeobecnou bídou, kterou kolem sebe pozorovala. Patřila mezi plno mladých lidí odhodlaných pracovat na tom, aby byl bezpráví učiněn konec. „Tehdy měla Věra spoustu času. V kavárně četla noviny a brožury, které převzala v organizaci na prodej. O nezaměstnanosti a kartelech v Československu, o pětiletce a kolchozech v Sovětském svazu, o fašismu v Německu. Lecčemu rozuměla, s mnohým si nevěděla rady. Chodila na schůze, poněvadž chtěla rozumět všemu, byla při každé demonstraci nezaměstnaných a postupně překonávala strach před policejními koňmi. [...] Jednoho dne ji soudruzi nabídli místo písárky v administraci stranického časopisu. Přijala hlasem, který se zajíkal vzrušením. To byl začátek něčeho docela jiného. Konec s ručníky pro pány šéfy, konec s dopisy: Vážená paní, Vážení pánové, na základě Vaší ctěné poptávky ze dne... Dvacetkrát, pětadvacetkrát denně. Teď bude všechno jiné. Odešla z domova a nastěhovala se do podkroví na Starém Městě.“¹⁷

S otázkou, kde je pravda, si tehdejší radikalizovaná mládež příliš hlavu nelámala: „Kdysi se všechno zdálo tak prosté. Na jedné straně lidé, kteří žili v hojnosti a na druhé straně jiní, kteří neměli nic. Jedni zřizovali koncentrační tábory a druhí se dali zabít za pravdu. Spravedlnost a nespravedlnost, lidskost a novodobé barbarství. Mladý člověk se docela přirozeně rozhodl pro to správné.“

Vzápětí vystihuje Reinerová atmosféru této doby ještě přesněji. Pojmenovává ji „obdobím nelítostných zkoušek. A přesto jednoduchých. Přítel a nepřítel. Buď to pro, nebo proti. Hranice ostré jako nůž, ale taky jasné jako den a noc“.¹⁸

Komunističtí intelektuálové věřili, že znají recept na přeměnu společnosti podle spravedlivějšího řádu a rovněž věřili a chtěli věřit, že tento ideál je právě uskutečňován

---

snahu o autocenzuru. Autorka knihu ve stáří přepracovala tak, aby odpovídala jejímu tehdejšímu střízlivému pohledu, k vydání pod názvem *Všechny barvy slunce a noci*. Praha 2002.

¹⁶ L. REINEROVÁ, *Barva slunce a noci*, s. 21.

¹⁷ Tamtéž, s. 22-23.

¹⁸ Tamtéž, s. 29.

v Sovětském svazu. „Obětovali nenahraditelné hodiny spánku snaze pochopit všechno v první zemi Sovětů. Nevídanou přeměnu života i děsivé politické procesy“, píše Reinerová o německých komunistech v pražském exilu.¹⁹ Tváří tvář nacistickému barbarství a s pohrdáním nad buržoazní demokracií projektovali do Sovětského svazu své představy. Zprávy o realitě sovětského zřízení, které pronikly za hranice „státu dělníků a rolníků“, se vždycky jako buržoazní propaganda popřít nedaly. Všechna tato fakta, ale i samotné direktivy Kominterny a obraty v oficiálním sovětském postoji, vyžadovaly od těchto vzdělaných a přemýšlivých lidí nevídanou myšlenkovou akrobacii. Reinerová a Balk patřili mezi ty, kteří strávili vykonstruované procesy konce třicátých let i velmi obtížnou zkoušku, kterou bolševici zahraničním komunistům připravili – německo-sovětský pakt o neútočení z roku 1939. Balk ve své knize *Ztracený rukopis* se s touto těžkou periodou mezinárodního komunismu vyrovnává na několika stranách. Přestože si v románu přiřkl úlohu obránce sovětské politiky, který oponuje svému malověrnému příteli, čtenář se neubrání dojmu, že jde ve skutečnosti o vnitřní spor samotného autora. Přitom argumenty německého antifašisty Thorwalda Siegla zní mnohem přesvědčivěji než krkolomné konstrukce, které v závěru celé kapitoly Balk deklamuje stylem „Deus ex machina“.²⁰ Nebylo to naposled, co Teodor Balk podřídil svůj intelekt stranickému dogmatu a politickému účelu.

Schizofrenní období ukončil roku 1941 červnový útok Německa na Sovětský svaz. Teodor Balk vítal tento výsledek Stalinova omylu a tuto pro Sověty tragickou událost s nadšením: „Věděli jsme, že tento den jednou přijde. Po dva roky byl každý, kdo nepovažoval německo-ruský pakt za známku přátelství a spojení, nýbrž za důsledek neblahé Chamberlainovy intrikářské politiky, pronásledován spíláním a nenávistí. Nazývali je pátou kolonou, 'komunacisty'. Zavírali je do vězení a koncentračních táborů. Po dva roky byli posuzováni jako nepřátelé a spojenci Hitlera, kterým oni opovrhovali víc než kdokoli na světě. Jako přátelé a spojenci nacismu, ačkoli právě snaha zabránit jeho nástupu a přimět k jeho svržení byla jim životní náplní, často i náplní jejich smrti. Byli jsme přesvědčeni, že přijde, a přesto nás nesmírně překvapil, když nadešel. Snad proto, že zdroje našich informací byly chudé.“²¹ Sovětské omyly a licoměrnost byly hodnoceny stejně jako fatální politika komunistů vůči sílícím nacistům takřka o deset let dříve jako geniální plán a předvídavost sovětského vedení. V knize

---

¹⁹ Tamtéž, s. 34.

²⁰ T. BALK, *Ztracený rukopis*. Praha 1950, s. 136-147.

²¹ Tamtéž, s. 211.

Ztracený rukopis je však přesto velmi znát až schizofrenické napětí. Balk je příliš upřímný, než aby nebyla rozpoznána nepřesvědčivost jeho prosovětských stanovisek. Jeho pokulhávající pokusy vyrovnat se rozumově s oficiálním výkladem vzbudí na počátku padesátých let v honu na vnitřní nepřátele a špiony o jeho knihu zájem.

Podobný rozhovor mezi pochybovačem a autorkou, jakožto strážkyní poznané pravdy, líčí ve své knize i Lenka Reinerová. Její přítel ztratil v komunismus víru, protože je pouhou lidskou záležitostí a lidé chybují. Reinerová však tehdy byla ve své víře naprosto neochvějná. Pomůckou k její interpretaci je idea člověka, kterou autorka staví proti nedokonalým lidem. „Lidi se mohou tisíckrát mýlit, mohou klopýtnout i sklouznout. Mohou umírat, poraženi přirozenými i docela nepřirozenými nepřáteli. Ale co vymysleli, čím naplnili své životy, aby měly smysl, to nemůže zemřít. Říkáme: komunismus bude žít. Přece ne bez nás bez lidí. [...] Lidi napáchají mnoho hloupostí. I zločinů. Ale člověk? Člověk to všechno musí zase urovnat. Musí prostě, jinak to nejde. A komunismus, ten pravý, nezfalšovaný, skutečný komunismus, počítá hlavně s ním, s člověkem. Je to jednoduché.“²²

Reinerová byla ve své víře radikálnější a přímočařejší než starší, uvážlivější Balk. Ačkoliv Balk prošel zkušenostmi z KSJ a KSN a politicky se v nich angažoval, rutinní politická činnost mu nebyla vlastní. Byl více intelektuálem než praktikem. Reinerová v době svého mládí byla ženou akce, s vůlí pracovat politicky. Ve svém zaujetí se projevovala nesmlouvavě. Odráží se to v jejím pojetí komunismu jako naplnění humanistické utopie: „Není jiné učení a jiný společenský řád, který by počítal se všemi lidmi. [...] Kdysi se nepočítalo s křesťany, pak s pohany, později se židy anebo černochoy, s jedním národem nebo s druhým a s chudáky se vůbec nepočítalo, v žádné době a zemi. Ale komunismus, ten, o kterém jsme se učili z knih, vynechává jen lidi, kteří by chtěli žít na úkor jiných. Neznám nic správnějšího a spravedlivějšího.“²³

Na konci války se manželé Fodorovi vraceli z Mexika do Evropy. Cílem jejich cesty byla Jugoslávie. Jednoznačným vítězem zde byli Titovi partyzáni a nikdo nemohl pochybovat, že kooptace členů emigrační královské vlády je jen přechodnou záležitostí. Vývoj zde směřoval k plnému ovládnutí země komunisty.

Balk se vracel do osvobozené rodné země, aby přispěl k budování socialismu. Šestnáct let v emigraci ho však odcizilo od místních poměrů, které měl vždy sklon považovat za malé a primitivní. Jeho vazby k Jugoslávii a rodnému Zemunu byly

²² L. REINEROVÁ, *Barva slunce a noci*, s. 85.

²³ Tamtéž, s. 87-88.

oslabeny či zcela zpřetrhány. Matka, která mu představovala domov, zahynula během války v ustašovském koncentračním táboře. Balk se vracel do Jugoslávie jako cizinec: „Rodné město, do kterého se vracím onoho pozdního listopadového dne, změnilo se do základů. Město a celá země, kterou se musím učit znova poznávat.“²⁴

Rovněž se setkal s přehlížením vůči emigrantovi od účastníků domácí války. Cítil komplex, že se tohoto boje neúčastnil. „Nepochybně: byla to vyšší moc, která mi v tom zabránila – tisíce mil Atlantického oceánu. Nepochybně: ledačemus jsem se v letech emigrace přiučil a zde, ve vlasti, budu už vědět, jak toho použít ve výstavbě socialismu. Nepochybně. Ale. Ale, které neobstojí před žádnou marxistickou kritikou: citem podbarvené 'ale' veterána, který nebyl při tom, když došlo k poslednímu rozhodujícímu boji. Toto 'ale' bude ve mně v příštích letech vyvolávat pocit méněcennosti. Způsobí, že budu pochybovat o správnosti svých soudů a platnosti svých měřítek, odsoudí mě k častému mlčení.“²⁵

Přestože byl Balk v Jugoslávii vřele přivítán, vnímal jako nesmírně ponižující, že mu nebylo uznáno předchozí členství ve straně a do KSJ byl přijat teprve na konci roku 1946.²⁶

Máme-li věřit jeho vyjádření v *Ztraceném rukopisu*, který ovšem vyšel až v roce 1950, byl též přinejmenším znepokojen poměry v KS Jugoslávie. Popisuje-li však věci, které v něm vzbuzovaly odpor, nebyla to jen specifika jugoslávské strany: hierarchie, ceremonielnost, „byzantská forma“, strnulé názory na uměleckou tvorbu. Kritizuje však i ilegální charakter stranické organizace a vojenský způsob jednání nadřízených s podřízenými. Dalším jevem, který rozhodně nebyl příznačný jen pro jugoslávské komunisty, ale vyznačoval se místním svérázem, bylo tzv. *velikášství*. Balk však jeho hříšnost viděl hlavně v tom, že jugoslávské vedení nezdůrazňuje prvenství Sovětského svazu a v monstróznosti se jej snaží překonat.

„...strana žije v této zemi jiným životem, než jaký jsem dosud poznal v jiných komunistických stranách. Byzantinismus a papismus vedení, zahalování života strany rouškou tajemství a dobrodružnost plánování. Podceňování sesterských stran a

²⁴ T. BALK, *Ztracený rukopis*, s. 226.

²⁵ Tamtéž, s. 222.

²⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B1, Teodor Balk, Vlastní životopisy z roku 1948 a z 21. března 1949.

velikášský nacionalismus – nic samo o sobě, ale to vše dohromady vyvolalo ve mně všeobecnou nevolnost.²⁷

I přes datum vydání má tato Balkova výpověď daleko do tehdy obvyklých vulgárních frází na adresu Jugoslávie. Těžko však můžeme určit, co ho trápilo už tehdy a co přidal teprve pod vlivem rezoluce Informbyra. Nicméně nepochybně jako člověk, který strávil dlouhá léta mimo svou zemi, musel cítit jistý odstup a rezervovanost.

Bez ohledu na údajnou nespokojenost i rezervovaný postoj KSJ vůči jeho členství ve straně získal, jako „zahraniční odborník“ post vedoucího oddělení dokumentárního filmu Státního filmového podniku *Avala film*, přestože v tomto oboru žádné zkušenosti neměl. „Jednoho dne mne zavolali do Ústředního výboru strany a zeptali se mne, zda by mne bavilo natáčet filmy. [...]’Chut’ bych měl,’ odpověděl jsem, ’ale můj jediný vztah k filmu tkví v tom, že rád chodím do kina’. Tím byl případ rozřešen, pro Ústřední výbor i pro mne.“²⁸ Tato funkce v komunistickém režimu, který filmu přikládal pro jeho výtečnou schopnost působit propagandisticky na masy mimořádnou důležitost, nebyla nijak bezvýznamná. Balk se zařadil do oné „pyramidy hierarchie“, věnoval se činnosti, která ho uspokojovala a ze svého postavení chtěl nechtě profitovat i po materiální stránce. V luxusní bělehradské čtvrti Topčideru, kam se nyní nastěhovala nová státní elita, se stavěla pro jeho rodinu nová vila.²⁹

Lenka Reinerová pochopitelně z Mexika následovala svého muže. K návratu do Prahy neměla mnoho důvodů. Nikdo z její rodiny nepřežil nacistický koncentrační tábor. V Bělehradu pracovala nejprve v československé sekci jugoslávského rozhlasu, kterou po jistou dobu i řídila. Ve své snaze integrovat se do nového prostředí se však brzy cítila poněkud zhrzena. Jako předválečné a aktivní členice bratrské komunistické strany jí byla žádost o přijetí do KSJ zamítnuta.³⁰ Po odchodu z rozhlasu se proto více zapojila do aktivit na poli vzájemnosti s její rodnou zemí. Od jara 1947 pracovala v Kulturní společnosti Jugoslávie–Československo v Bělehradě, založené z podnětu bělehradské vlády.³¹ Vykonávala zde funkci technické tajemnice. Většina členů výboru

²⁷ Tamtéž, s. 238. V osobním rozhovoru v únoru 2003 mi Lenka Reinerová líčila své první setkání s Titem na československém velvyslanectví v Bělehradě. Na hrudi se mu skvěl velký briliant, což v ní vyvolalo pohoršení. Okázalé symboly moci nebyly slučitelné s jakobínským ideálem osobní skromnosti, který zejména na počátku své vlády ctily sovětští bolševici a jejich středo- a západoevropští následovníci.

²⁸ Tamtéž, s. 232.

²⁹ Tamtéž, s. 229. Milovan Djilas píše ve svých pamětech, jak přijímali okázalost takřka s nutností i ti, co o ni nestáli. Byla to však konvence nové vládnoucí vrstvy. Kdo do ní patřil, musel se přizpůsobit jejím rituálům. M. DJILAS, *Vlast i pobuna*. Beograd 1991, s. 68.

³⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. F, Lenka Reinerová–Fodorová, Vlastní životopis z 5. října 1950.

³¹ AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/III-43.

společnosti byli politikové či významnější osobnosti kultury. Důvod jejich členství v této organizaci byl spíše reprezentativní povahy. Většinu každodenní úřednické práce tak zastávala Reinerová.

V létě 1948 pobýval Teodor Balk v Československu. Léčil se v Karlových Varech, ale současně byl členem tříčlenné jugoslávské delegace na III. Mezinárodním filmovém festivalu, který se tehdy konal v Mariánských Lázních. Služební cestu do Prahy měla i Lenka Reinerová. Její zaměstnavatel ji vyslal, aby v Československu obstarala blíže nespecifikovaný materiál pro potřeby Kulturní společnosti.³² Protože měla v úmyslu strávit s mužem týden v Karlových Varech, vzala s sebou i malou dcerku.

O tom, jak se vyvíjel během července a srpna 1948 postoj manželů Fodorových k rezoluci Informačního byra, víme jednak z knihy *Ztracený rukopis*, které však v tomto bodě plně důvěřovat nemůžeme, z osobní výpovědi Lenky Reinerové a z několika kusých zpráv z českých a srbských archivů.³³

V poslední kapitole českého vydání *Ztraceného rukopisu* píše Balk o pochybnostech a váhání, které v Karlových Varech prožíval. Určující roli podle jeho tvrzení mělo setkání s Dolores Ibarruri, která tehdy v Československu pobývala jako vládní host.³⁴ S Passionářií údajně diskutoval společně se skupinou jugoslávských důstojníků, kteří se rovněž v Karlových Varech toho času léčili. Tento obraz mu jako autorovi umožnil zaujmout bezpečnou pozici nadčasového komentátora. Takže, je-li tato scéna pravdivá, o Balkově tehdejší názoru mnoho nevyovídá. Pro Balka měla být ikona komunistického hnutí autoritou nezpochybnitelnou. Nad pochybováním jednoho z vojáků si povzdychl: „Jaký to příklad odcizenosti světu a omezenosti. Jak může komunista pochybovat jenom okamžik, že žena, která stojí v čele strany, jež se stala velkou v mezinárodním smyslu, přikládá větší váhu jménu Stalina, Molotova a osmi komunistickým stranám spojeným v Informačním byru než vedení komunistické strany, která před válkou byla sotva známa ve světě dělnického hnutí – ať se jakkoli úspěšně bila ve válce.“³⁵

Na druhé straně ale přece jen přiznává vlastní pochyby, i když nesměle a tak, aby bylo jasné, pro koho se nakonec rozhodne: „Styděl jsem se za generála, za sebe, za naši stranu, neboť v oněch dnech jsem byl sám rozerván pochybami. Pochybami, které

³² Tamtéž, IX, 22/III-120. 4. 5. 1948 Miloš Carević Ministerstvu unutrašnjih poslova FNRJ.

³³ Vlastní životopisy které oba psali pro kádrové účely na konci čtyřicátých a začátku padesátých let, nejsou v tomto bodě nijak obšírné.

³⁴ Tento příběh je v současné době znám z vyprávění paní Lenky Reinerové v různých českých médiích.

³⁵ T. BALK, *Ztracený rukopis*, s. 240.

naplňovaly snad každého prostého člena naší strany, drženého vedením strany v naprosté nevědomosti o skutečném stavu věcí.“³⁶

Konec všem pochybám podle *Ztraceného rukopisu* učinil začátkem srpna 1948 V. sjezd KSJ. Balk tuto poslední kapku, kterou přetekla číše jeho trpělivosti se svým stranickým vedením, opisuje expresivně, aby snad zdůraznil nezvratnost svého rozhodnutí. „...nacionalismus se provalil jako zelený, hnisající vřed, zamořující vzduch dělnického světa.“³⁷

Co je z této kapitoly literární fikcí a co má své reálné jádro, zůstane ve větší míře nezodpovězeno.

Takto o aktivitách Balka a Reinerové onoho léta hovoří archivní materiály:

Dne 21. července se Teodor Balk podepsal pod prohlášení jugoslávské delegace na filmovém festivalu v Mariánských Lázních, které dosti důrazně protestovalo proti svévolnému stažení jugoslávského filmu *Tento národ bude žít*. Film o hrdinném boji jugoslávských národů za svobodu, v němž se velebralo Titovo jméno, se stal politicky nepřijatelným. Delegace oznamovala zrušení jugoslávské účasti na festivalu.³⁸

Když jen o několik dní dříve psala Lenka Reinerová do Bělehradu, rovněž nic nenasvědčovalo, že by se nehodlali s manželem vrátit. O všem bude prý ráda vyprávět. Pro potřeby Kulturní společnosti obstarává nákup porcelánu, skleniček a všeho, co je potřebné pro elektroinstalaci. Kromě povinností měla pět dní volna, aby zajela do Karlových Varů navštívit muže. Postěžovala si na hrozný nedostatek kvalitních potravin, kvůli němuž její muž zhubl. Vrátit se chtějí někdy po 25. červenci.³⁹

Avšak všechno bylo jinak. O měsíc později, dopisem z 15. srpna oznámila Lenka Reinerová Kulturní společnosti Jugoslávie–Československo, že se zříká své funkce technické tajemnice. „Za poměrů, které nastaly po V. sjezdu KSJ, nevidím možnost, jak bych mohla pokračovat v práci na opravdovém prohlubování kulturní spolupráce mezi FLRJ a Československou republikou.“⁴⁰ O týden dříve, dne 9. srpna, totiž její manžel napsal otevřený dopis „komunistům Svazu jugoslávských spisovatelů“, v němž vyjádřil

³⁶ Tamtéž, s. 241-242.

³⁷ Tamtéž, s. 245.

³⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 70, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 9, Kulturní styky s Jugoslávií. 21.7.1948 Vjekoslav Afrić, Teodor Balk, Vojislav V. Nanović Org. výboru III. MFF v Mariánských Lázních.

³⁹ AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/III-120. 16.7.1948 Dopis Lenky Fodorové.

⁴⁰ Tamtéž, IX, 22/III-144. 15.8.1948 Lenka Fodor Kulturnom društvu Jugoslavija-Čehoslovačka Beograd.

souhlas s rezolucí Informačního byra, odsoudil závěry V. sjezdu a zejména vraždu generála Arsa Jovanoviće.⁴¹

Co manželé Fodorovi tento měsíc podnikali? S kým vším diskutovali? Přesvědčoval je někdo, nebo se rozhodli zcela svobodně? Reinerová ani Balk nebyli rozhodně v Československu neznámí. Jak již bylo zmíněno, mezi československými komunisty měli řadu přátel, kteří nyní zaujímali významné funkce ve státním a stranickém aparátu. Byla-li zde idea formovat jugoslávskou emigraci v Praze, Balkovi a Reinerové by mohli českoslovenští komunisté plně důvěřovat, což se nedá říci o dalších osobách, které se jim coby Titovi odpůrci hlásily. Získat Balka a Reinerovou by bylo pro KSČ úspěchem hned z více důvodů. Balk byl člověk, s nímž bylo možné promluvit. Českoslovenští komunisté ho nejen znali z doby jeho předválečných pražských pobytů, ale věděli o něm, že neprošel partyzánským bojem a bude více ctít vůdce komunismu světového než provinčního jugoslávského. Balk byl poměrně známou osobností s příkladnou internacionální minulostí. V plánech, které měla sovětská místa s jugoslávskou emigrací, musela hrát propaganda prvořadou úlohu. Balk byl spisovatel, publicista a nyní měl i zkušenost s filmem.

Lenka Reinerová byla v československé straně dobře známou. Od roku 1945 neměla žádné oficiální vazby s KSČ a československé občanství vyměnila za jugoslávské. Nyní tedy byla vlastně Jugoslávka. Zнала dobře jugoslávské prostředí, uměla jazyk (kromě dalších sedmi) a už před válkou se osvědčila jako svědomitá, politicky naprosto spolehlivá pracovnice. Od stranické linie se nikdy neodchýlila. Pro práci s emigrací by byla velmi užitečná nejen jako perfektní technická síla, ale skrze ni by stranický aparát mohl dobře a nenásilně vykonávat nad emigranty dohled.

Československo v tomto čase navštívili u příležitosti Všesokolského sletu Djuro Salaj, Božidar Maslarić, Josip Rus, Miloš Carević a další Jugoslávci, kteří měli mnohem důležitější funkce než Balk. Ti však nebyli vhodným objektem pro informbyrovské plány, protože jejich vazby na jugoslávské prostředí byly silné. I když víme, že alespoň u Salaje a Maslariće se o to Bedřich Geminder neúspěšně pokoušel.⁴²

Jaká byla asi role vůdkyně španělského proletariátu? Byl-li Balk na pochybách, koho mohla strana použít vhodnějšího pro zapůsobení na komunistu a *španěláka* než právě ji?

⁴¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B1, Teodor Balk, Vlastní životopisy z roku 1948 a z 21. března 1949.

⁴² AJ, f. 507 (CK SKJ), IX-22/I-38, Situacija u Čehoslovačkoj povodom objavljivanja rezolucije Kominforma, s. 9.

Nezávisle na tom, zda bylo Balkovo setkání s Dolores Ibarruri inscenováno Ústředním výborem KSČ, či nikoli, českoslovenští komunisté měli o jejich získání pro stanovisko proti Titovi jistě zájem. Indicie pro toto tvrzení, i když nepřímé, v bývalém archivu ÚV KSČ existují. Karel Vorlas ve zprávě o vývoji emigrantské skupiny z ledna 1950 shrnul události od jejího počátku. Balka a Reinerovou pracovníci ÚV KSČ seznámili v srpnu se skupinou Lale Ivanoviće, která v polovině srpna přijela do Prahy ze Spojených států.⁴³

Utváření skupiny popsal i v únoru 1950 Dušan Nikolić. Pro jeho zaujatost proti Reinerové není informace zcela důvěryhodná. Balka a Reinerovou měli přemlouvat Gustav Bareš a Bedřich Geminder. Avšak bez úspěchu. Balk a Reinerová měli již rezervovány jízdenky na vlak do Bělehradu na konec srpna. Geminder tedy požádal Ivanoviće a Pera Dragilu, aby se o to pokusili oni ještě jednou. Pod jejich vlivem se konečně Reinerová a Balk rozhodli zůstat.⁴⁴

O této rozmluvě, ale v odlišném významu, snad píše Balk i ve Ztraceném rukopisu. Již rozhodnut, na čí straně leží pravda, si položil leninskou otázku *co dělat?* Vrátit se a bojovat proti zrádcům doma a tak odčinit svou nepřítomnost během války, nebo zůstat zase jednou v emigraci? „Moji přátelé a soudruzi prohlásili, že první alternativa je v mém případě vyloučena, neboť hnutí v zemi bude mít i beze mne dost mučedníků, uvržených do vězení.“ I přesto mělo být Balkovo dilema těžké. V exilu už jednou prožil šestnáct let. Jeden „jugoslávský soudruh, bývalý partyzán“ ho nabádal: „Já vím, tohle je komplex méněcennosti těch, kteří se neúčastnili partyzánských bojů. V Jugoslávii se tento komplex přímo pěstoval. A což jsi nebyl ve Španělsku? A kdybys nebyl bojoval ve Španělsku, mohlo by to něco změnit na tvém rozhodování? Připadá ti těžké nevrátit se do vlasti. Strana se však ani trochu nestará o to, zda se cítíš čistší ve vězeňské cele UDBA nebo v hotelovém pokoji v Praze. Co má ve straně cenu a co od tebe strana očekává, je: podíl v boji proti zrádcům, kteří se zmocnili naší strany – a ten může být v tomto okamžiku větší zde v cizině než doma. To je to jediné, co má cenu. [...] Jiný partyzán, nositel mnoha vyznamenání“ k tomu dodal: „To, co nazýváš emigrací, je nesmysl. To jsem raději se Stalinem v emigraci, než s Titem ve vlasti.“⁴⁵

⁴³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 9, 13.1.1950 K. Vorlas. Zpráva o situaci v Jugoslávské skupině a jejím vývoji.

⁴⁴ Tamtéž, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić. Vyzvědačská skupina v organizaci jugoslávských politických emigrantů v Praze.

⁴⁵ T. BALK, *Ztracený rukopis*, s. 245-246.

Čekal Balk na slovo „partyzána a nositele mnoha vyznamenání“, aby dodal svému kroku legitimitu?

Balk ani Reinerová si zřejmě nepřipouštěli, že by jejich *emigrace* mohla být trvalá. Podle jedné zmínky v dokumentech ležících v archivu ÚV KSČ, sdělil v srpnu 1948 Gustav Bareš Reinerové, že Titův režim může odolávat sovětskému tlaku maximálně tři čtvrtě roku.⁴⁶

---

⁴⁶ NA, f. ÚV KSČ, Fond 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, 7.2.1949 Vorlas Geminderovi.

3. „Američani“ a další

Hlavními iniciátory ustavení první organizace stoupenců rezoluce Informačního byra za hranicemi Jugoslávie byly osoby, které do té doby neměly s Československem nic společného. Klíčové události pro vznik pražské skupiny protititovských emigrantů se v létě 1948 dokonce odehrávaly na druhém konci světa.

Červnová rezoluce našla své zastánce mezi jugoslávskými diplomaty nejen v Praze, ale i na dalších jugoslávských zastupitelských úřadech. Ovšem podobně jako na ambasádě v Československu se i jinde sympatizanti Informbyra objevili spíše v řadách nižších úředníků. Z významněji postavených diplomatů se pro rezoluci IB vyjádřilo jen několik jednotlivců. Výjimku v tomto směru představovala zastoupení v Káhiře, Ottawě a zejména ve Spojených státech – na velvyslanectví ve Washingtonu i v diplomatické misi při OSN v New Yorku.¹ Byla to právě situace mezi diplomaty v USA, která zásadním způsobem přispěla k formování emigrace v Praze.²

Po druhé světové válce zastával post jugoslávského velvyslance v USA Sava Kosanović. Tento předválečný politik a ministr exilové královské vlády v Londýně patřil k několika málo nekomunistům, kteří novému režimu sloužili jako reprezentativní figury k předstírání plurality jugoslávského politického života. Skutečně klíčovými úkoly jugoslávské diplomacie se však ve Washingtonu zabývali tajemníci ambasády, kterými byli Sergej Makiedo, Slavko Zore a Pero Dragila. Tyto legální funkce přitom kryly v osobách Zoreho a Dragily šéfa rezidentury jugoslávské státní bezpečnosti (UDB) a jeho zástupce.³ Z důvodu rozvědné činnosti byl Dragila rovněž předsedou stranické organizace pro velvyslanectví a misi v New Yorku, aby mohl snadno a oficiálně využívat spojení na americkou komunistickou stranu a jí kontrolované jihoslovanské krajanské organizace, které byly předmětem zájmu jugoslávské rozvědky.⁴

¹ Srov. I. BANAC, c. d., s. 211.

² Dostupné materiály o dění mezi tamním personálem jsou bohužel jednostranné. V základních rysech se však lze na ně spolehnout. Jedná se o výpovědi účastníků při stranických prověrkách jugoslávských emigrantů v roce 1952. Prověrka probíhala v atmosféře hledání špiónů mezi emigranty a zkoumala okolnosti vytvoření emigrantské skupiny: A MV, H-181/20, 29.8.1952 Prověrka Pera Dragily; Tamtéž, H-181/26, 13.8.1952 Prověrka Slobodana Ivanoviće.

³ AMV, H-181/20, 29.8.1952 Prověrka Pera Dragily, Tamtéž, H-181/11 Bjelica Savo, KV StB Praha, Protokol se Savo Bjelicou.

⁴ Tamtéž, H-181/20, Prověrka 29.8.1952; K politice Titovy vlády vůči vystěhovalecké kolonii v Americe viz: Vesna DJIKANOVIĆ, Jugoslovenska država i iseljenici: Propagandni rad medju jugoslovenskim iseljenicima u SAD od 1945 do 1948. godine, *Tokovi istorije*, 1-2/2005, s. 145-159.

O nesrovnalostech ve vztahu Jugoslávie k Sovětskému svazu se zaměstnanci ambasády dozvěděli až po zatčení dvou sovětských agentů v předsednictvu ÚV KSJ Sretena Žujoviće a Andriji Hebranga. Dragila jako předsedající prý tehdy s touto skutečností členy strany pouze seznámil, aniž by připustil jakoukoliv diskusi. Pro samotného Dragilu byla rezoluce překvapením. Až po týdnů, kdy zjišťoval mezi pracovníky ambasády poměr sil, svolal na 5. července stranickou schůzi, kam se dostavili i úředníci mise při OSN. Dragila, který zde vystoupil s návrhem poslat stranickému vedení do Bělehradu výzvu k sebekritice, strhl na svoji stranu většinu přítomných. K tomu mu dopomohli svými vystoupeními i velvyslanec rada Slobodan (Lale) Ivanović a pracovníci mise při OSN Aleksa Todorović a Novo Novović.⁵ V delegaci v OSN se skupina zaměstnanců vyslovila pro oprávněnost kritiky obsažené v rezoluci již před touto schůzí. Vedle dvou zmíněných patřili k této skupině tajemníci mise Boris Verstovšek a Djordje Milišić.⁶

Na schůzi, která trvala dva dny, loajální stanovisko vůči vedení KSJ bránili tajemník Slavko Zore, vedoucí delegace v OSN Jože Vilfan a vojenský atašé Vulović. Druhý den schůze se jim podařilo opět řadu přítomných přesvědčit o nutnosti věrnosti své straně, takže výsledně představovali stoupenci bukurešťské rezoluce jen mírnou většinu.⁷

Dragila a Ivanović vypracovali poté prohlášení adresované Ústřednímu výboru KSJ. Opakují se v něm nařčení, která obsahovala rezoluce Informbyra a obvinění Titova vedení z pokusu svést jugoslávské komunisty z cesty komunistického internacionalismu, o „rozbití světové demokratické fronty v čele se SSSR, o svedení Jugoslávie do izolace na cestu protisovětské politiky a ze zrady a opuštění zásad marxismu-leninismu“. „Co nejrozhodněji se stavíme proti linii a kursu, který nabyl svého výrazu na V. kongresu KSJ. Věrní zásadám skutečného komunistického internacionalismu našich velkých učitelů Marxe, Engelse, Lenina a Stalina, jakož i boji, který naše hrdinná KSJ vedla vítězně pod těmito prapory, prohlašujeme, že nemůžeme v budoucnu plnit směrnice, které jsou v protikladu s generální politickou linií Informačního byra. Poněvadž jsou naše funkce ve státní administrativě převážně

⁵ AMV, H-181/20, 29.8.1952 Prověrka Pera Dragily.

⁶ Tamtéž, H-181/26, s. 79, List A č. 103, VStB I, 22/Procházková, důvěrník KVAPILOVÁ. Z rozhovoru s Borisem Verstovškem.

⁷ Tamtéž, H-181/20, 29.8.1952 Prověrka Pera Dragily; Tamtéž, H-181/26, 14.8.1952 Prověrka Slobodana Ivanoviće.

politické, jsme nuceni vzdát se svého postavení ve státní službě.“⁸ Pod tento text se podepsalo osm pracovníků obou diplomatických zastupitelstev: kromě Ivanoviće a Dragily hospodářský poradce obchodního zastupitelství Dušan Nikolić, tajemníci stálé delegace FLRJ při OSN Aleksa Todorović, Djordje Milišić a Boris Verstovšek, přidělenec a šifrant Novo Novović a posluhovačka Vilma Rijavecová. Svůj podpis rovněž připojily manželky některých dotyčných, Vera Ivanovićová, Dušanka Dragilová, Angelina (Andjela) Milišićová, Antica Nikolićová a Radmila Verstovšeková. Prohlášení bylo zasláno šifrou předsednictvu ÚV KSJ se žádostí o jeho zveřejnění. Po třech dnech, během nichž se pisatelé nedočkali žádné odpovědi, předali rezoluci sovětské tiskové agentuře TASS a dalším prosovětským agenturám, včetně ČTK.⁹

Dragila mimo to již od 6. července udržoval kontakt s tajemníkem sovětského velvyslanectví Krotovem, který však zpočátku sám čekal na pokyny z Moskvy a zdržel se jakýchkoliv rad. Doporučoval proto jen vyčkávat.¹⁰ Protože se situace pro Dragilu a jeho společníky stávala neudržitelnou, vyzvali Ivanović a Dragila po několika dnech sovětského diplomata, aby jim dal jasnou instrukci, zda mají ze služeb jugoslávského státu vystoupit a požádat Sovětský svaz či jinou zemi o politický azyl. Počítali přitom jako se samozřejmostí se svým přesunem do Bukurešti. Předpokládali totiž, že právě v sídle Informbyra již čelní představitelé KSJ organizují opoziční centrum proti Titovu vedení. Krotov bez bližšího vysvětlování ovšem odkázal Dragilu a Ivanoviće na československé velvyslanectví. Shodou okolností je zde přijal ve funkci velvyslaneckého rady Franz Carl Weiskopf, o němž jsme se zmínili v souvislosti s Balkem a Reinerovou.¹¹ Od něj obdrželi víza a doporučující dopisy pro představitele KSČ Bedřicha Gemindera a Gustava Bareše. Do Evropy odletěli Dragila a Ivanović 27. července. Jejich manželky a další členové skupinky podali podle instrukce ze sovětského velvyslanectví výpověď ze státních služeb a vyčkávali dalších pokynů z Prahy.¹²

Jednání zástupce sovětské ambasády v USA Krotova, stejně jako řada dalších indicií napovídá, že v Moskvě či v sídle Informačního byra v Bukurešti bylo během

⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 13, 1.8.1948 Dopis pracovníků jugoslávského velvyslanectví ve Washingtonu.

⁹ Tamtéž, H-181/26, 14.8.1952 Prověrka S. Ivanoviće.

¹⁰ Tamtéž, H-181/20, 29.8.1952 Prověrka P. Dragily.

¹¹ Franz Carl Weiskopf (1900–1955), vstoupil během svého exilu v Mexiku do diplomatických služeb československé londýnské vlády. Po svém působení v USA se v roce 1949 stal prvním československým velvyslancem v lidové Číně.

¹² AMV, H-181/26, 14.8.1952 Prověrka S. Ivanoviće; H-181/20, 29.8.1952 Prověrka P. Dragily; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. 15, 23.7.1948 Zpráva pro Gemindera.

července 1948 rozhodnuto soustředit jugoslávské diplomaty, kteří vyjádřili souhlas s rezolucí, v hlavním městě Československa. Vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ Bedřich Geminder byl velice pravděpodobně pověřen sovětskými místy řízením akce, jejímž cílem bylo soustředit v Praze co nejvíce Titových odpůrců. Jak již bylo zmíněno, Praha měla k vytvoření takového centra řadu předností. O nastávajícím příjezdu dvou jugoslávských diplomatů z USA byl Geminder vyrozuměn dopisem z 23. července 1948.¹³

Ivanović a Dragila dorazili do Prahy 1. srpna a na druhý den vyhledali v sekretariátu ÚV KSČ vedoucího mezinárodního oddělení Bedřicha Gemindera.¹⁴ Geminder poněkud překvapeným Jugoslávčům rozmluvil úmysl pokračovat dále do Bukurešti. Zaručil se, že jim Československo poskytne pro politickou práci stejně dobré podmínky a KSČ jim bude ve všem nápomocna. Nato je seznámil s Teodorem Balkem a Lenkou Reinerovou, pro které toto setkání mělo konečný a rozhodující vliv na jejich rozhodnutí zůstat v pražském exilu. Po krátkém rozhovoru přistoupil totiž Balk na Dragilovy a Ivanovićovy argumenty, proč je v daný moment práce v emigraci jediným možným řešením.¹⁵

Dvojice diplomatů dojednala s Geminderem příjezd svých zbylých soudruhů, kteří čekali na rozhodnutí ve Washingtonu.¹⁶ O dva dny později instruoval Geminder F. C. Weiskopfa, aby těmto Jugoslávčům zajistil přepravu na polské lodi, která 14. srpna vyplouvala z New Yorku do Gdyně.¹⁷ Československé hranice skupina překročila 26. srpna.¹⁸ Dragila si také již v srpnu vyžádal od Gemindera souhlas s příjezdem tří dívek chorvatského původu s kanadským občanstvím, které na velvyslanectví ve Washingtonu pracovaly jako administrativní síly. Dragilova sekretářka Slavica Majnarićová, Marica Pavičićová a Ivanka Mataija přicestovaly do Prahy počátkem prosince 1948.¹⁹

¹³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 15, 23.7.1948 Zpráva pro Gemindera.

¹⁴ AMV, H-181/26, 14.8.1952 Prověrka S. Ivanoviće; H-181/20, 29.8.1952 Prověrka P. Dragily.

¹⁵ Tamtéž, H-181/26, 14.8.1952 Prověrka S. Ivanoviće.

¹⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, Jugoslávie 15, 4.8.1948 Zpráva pro Gemindera.

¹⁷ Tamtéž, 6.8.1948 Geminder Weiskopfovi.

¹⁸ AMV, 305-334-9, Záznam o překročení státních hranic skupinou jugoslávských diplomatů v USA, 26. 8. 1948; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 15, Řádná konzulární zpráva Generálního konzulátu v Záhřebu.

¹⁹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. 2, Zpráva z 29.11.1948. Slavica Majnarić, Marica Pavičić a Ivanka Mataija do Prahy přijely 5. 12. 1948: AMV, H-181/37 Majnarić Slavica, s. 15, Prověrka.

Až na výjimky se americká skupina vyznačovala kompaktností a loajalitou vůči svým vůdcům Slobodanu Ivanovičovi a Peru Dragilovi. Výjimkou a zároveň zřejmě nejvýznamnější postavou, která se po rezoluci uchýlila do Prahy ze Spojených států byl marxistický ekonom a publicista Vaso Srzentić. Na washingtonském velvyslanectví zastával funkci hospodářského rady, kde spravoval zejména záležitosti související s jednáním o vrácení jugoslávského monetárního zlata. Ze Spojených států zamířil nejprve do Paříže a v Praze se objevil až koncem října.²⁰

Při jugoslávské misi v OSN v době zveřejnění Rezoluce Informbyra působili i manželé Milunićovi, oba dva lékaři, pracující ve zdravotním výboru světové organizace. Josip Milunić byl na podzim 1947 z pozice člena federálního výboru pro národní zdraví vyslán do Spojených států na studijní pobyt. Měl se zde také pokusit zakoupit pro Jugoslávii továrnu na penicilín. Po návratu do Evropy v srpnu 1948 navštívili Milunićovi tři jugoslávské ambasády a účastnili se diskusí o rezoluci. Jejich poslední zastávkou byla v srpnu 1948 Praha, kde se chtěli poradit s velvyslancem Marijanem Stilinovičem, Milunićovým dlouholetým známým. Jelikož je Stilinović nepřijal, usoudili, že jsou o jejich prosovětských postojích v Jugoslávii již informováni a byli by pravděpodobně po svém návratu zatčeni. V rozhodnutí nevrátit se a zůstat v emigraci je utvrdilo setkání s Ivanovičem a Dragilou.²¹ Teprve poté Milunićovi vydali rozsáhlé veřejné prohlášení, kterým vyslovili svůj souhlas s červnovou rezolucí.²² Doma v Záhřebu však zanechávali čtyři malé děti.

Další významnější osobností, které se podařilo získat pro utvářející se pražskou emigrantskou skupinu, byl šachista, ale především zástupce šéfredaktora bělehradského listu Politika Milutin (Mića) Rajković. Jako člen vedení jugoslávského novinářského sdružení údajně patřil k okruhu funkcionářů, kteří na jaře 1948 pracovali na formulaci odpovědí na Molotovovy a Stalinovy dopisy. Po uveřejnění rezoluce prý zaujal protisovětské stanovisko. Rubrika o Sovětském svazu byla v Politice zastavena na jeho příkaz. V červenci odcestoval do Stockholmu jako vedoucí jugoslávské reprezentace na šachovém turnaji. Byl totiž také předsedou Šachového svazu Jugoslávie. Zde pod vlivem průběhu V. sjezdu KSJ a jistého „sovětského občana“ měl být přesvědčen o správnosti rezoluce. Původně se rozhodl k návratu do Jugoslávie, kde chtěl organizovat

²⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. 8, 19.10.1948 nepodepsaná zpráva pro Gemindera.

²¹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 7. 13.1.1950 Karel Vorlas. Zpráva o situaci v jugoslávské skupině a jejím vývoji; AMV, H-181/42, 29.7.1952 Prověrka J. Miluniće.

²² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 21, J. Milunić. Prohlášení vynikajících jugoslávských sociálních a zdravotních pracovníků.

prosovětské ilegální hnutí. Podepsal prohlášení, které mělo být v Sovětském svazu v případě jeho zatčení zveřejněno. Tato eventualita se mu zdála natolik pravděpodobná, že si dokonce ve Švédsku pořídil kvalitní těžké boty, které by mu případně posloužily v pracovním táboře. Na zpáteční cestě do Jugoslávie se v Praze náhodně setkal se Slobodanem Ivanovićem, který ho přemluvil, aby se připojil k právě vznikající emigrantské skupině.²³ Rajković přesto tehdy ještě pokračoval v cestě domů. Začátkem září přijel do Prahy společně s redaktorem ČTK Opočenským, a to již definitivně s plánem organizovat zde protititovské rozhlasové vysílání.²⁴

V Jugoslávii Titův režim pomocí státní bezpečnosti (UDBA) eliminoval hned od počátku pokusy o organizaci prosovětského hnutí. Zatčením a uvězněním dvou nejnebezpečnějších Titových potenciálních rivalů Andriji Hebranga a Sretena Žujoviće byla v jugoslávském užším stranickém vedení nastolena jednota. Několik váhavců ze širší stranické oligarchie jako Blagoje Neškoviće či Rodoljuba Čolakoviće bylo třeba ukáznit a pro jistotu přesunout na jiné funkce. Brutálněji zneškodnilo stranické vedení informbyrovské tendence v republikových výborech v Černé Hoře a v Chorvatsku. Čtyři členové černohorského ÚV, kteří se odmítli nechat přesvědčit o svém omylu, byli vyloučeni ze strany a zatčeni.²⁵ Kvůli údajné informbyrovské činnosti byli později persekvoováni i členové ÚV KS Chorvatska a ministři republikové vlády Dušan Brkić, Rade Žigić a Stanko Opačić-Čanka.²⁶

Likvidace taktéž postihla významné osobnosti armády. Asi nejznámější postavou, která se zároveň mohla stát jistou prosovětskou alternativou k Titovu vedení, byl šéf generálního štábu Arso Jovanović, který však byl při pokusu o útěk do Rumunska pohraniční stráží zastřelen.²⁷ Brzy bylo jasné, že se stranická opozice ve vlasti neprosadí. Její soustředění v zahraničí bylo proto velmi důležité. Avšak ani v emigraci

²³ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 23, 10.12.1949 Boris Verstovšek „soudruhům instruktorům“; AMV, H-181/73 Rajković Milutin, 1949, Záznam z prověrky a „charakteristika“.

²⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 7.9.1948 Kulturní a propagační oddělení ÚV Geminderovi. Tento dokument je však jediný, který Rajkovićovu cestu do Jugoslávie v létě 1948 zmiňuje. V četných (pozdějších) životopisech a jiných kádrových materiálech tento údaj nenalezneme. Vzhledem k tomu, že mohla být tato cesta vykládána jako „podezřelá okolnost“, je to pozoruhodné. Přitom citovaný dokument vznikl takřka bezprostředně a není důvod mu nedůvěřovat.

²⁵ Venceslav GLIŠIĆ, *Otpor sukobu sa Informbiroom u vrhu KPJ*, in: *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948*, Beograd 1999, s. 173-181.

²⁶ I. BANAC, c. d., s. 175-177; Branko PETRANOVIĆ, Momčilo ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918-1988. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1988, s. 975.

²⁷ Ivan MATOVIĆ, *Tragom sudbine Arsa R. Jovanovića*, in: *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948*, s. 183-194. Okolnosti smrti Arsa Jovanoviće jsou dodnes zastřeny nejasnostmi. Jako očitý svědek jeho smrti líčí Vlado Dapčević, který se spolu s ním a s Branko Petričevićem-Kadjou o útěk pokusil. Dapčević, bratr generála Peka Dapčeviće, se poté skrýval několik týdnů v Bělehradu a byl dopaden při druhém pokusu o přeběhnutí, tentokrát na maďarské hranici. S. ČURUVIJA, *Ibeovac. Ja Vlado Dapčević*. Beograd 1990, s. 133-141.

se po Jovanovićově smrti žádné významné jméno neobjevilo. Z bývalých státních činitelů byl nejvýše postaven generál Pero Popivoda, příbuzný slavnějšího Krsta Popivody, hrdiny národně osvobozenického hnutí. Rezoluce zastihla Peru na vojenském školení v Sovětském svazu.²⁸ V létě 1948 uprchl přes Albánii s několika druhy ministr vnitra Černé Hory a nedávný velvyslanec v Bukurešti Radonja Golubović.²⁹ Spolu s Popivodou vystupovali jakožto vrcholní představitelé jugoslávských antititovců v emigraci.

Jugoslávští emigranti v Praze by ve škále funkcí státních úředníků zaujímali pozici ještě o stupeň nižší. O důvodech, které je vedly do řad informbyrovců, okolnostech, které je provázely při jejich rozhodování, i o jejich minulosti se můžeme dozvědět ze dvou zdrojů. Oba jsou bohužel v mnohém problematické, neověřitelné a zřejmě tendenční. Prvním je titovská propaganda, která se snažila označit tyto odpadlíky nejen za renegáty současné, ale jejich „zradu“ vysvětlit amorálním, zbabělým i zločinným chováním v minulosti. Druhým jsou kádrové materiály psané pro potřeby ÚV KSČ: „Kádrové posudky“ či „charakteristiky“ vytvářené o emigrantech jinými a životopisy a prověřkové protokoly, které jsou jejich vlastní výpovědi. Také tyto prameny se vyjadřují k událostem před rezolucí „ex post“. Za účel měly obhájit, případně ovšem i vyslovit pochybnosti či přímo denunciovat dotýčnou osobu. Informace obsažené v těchto pramenech je proto nutné brát s rezervou.

Nejvýraznější, avšak rovněž v jistém smyslu nejzáhadnější postavou z tzv. americké skupiny byl její neformální vedoucí Slobodan Lale Ivanović (nar. 1915). V politice nebyl v roce 1948 žádným nováčkem. Od dob bělehradských studií na právnické fakultě se angažoval v srbské zemědělské straně Dragoljuba Jovanoviće.³⁰ Podle titovské propagandy měl jako zástupce zemědělské strany mařit činnost organizace studentské mládeže na universitě, v níž dominovali komunisté. „Zemědělci“ totiž společně s přívrženci „liberálních“ stran z organizace vystoupili a tím ji paralyzovali.³¹

Sám Ivanović ve svých pražských životopisech líčil toto období pochopitelně zcela jinak. Tvrdil, že v zemědělské straně pracoval ve třicátých letech v součinnosti

²⁸ I. BANAC, c. d., s. 214; Darko BEKIĆ, *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955*, Zagreb 1988, s. 31–32.

²⁹ I. BANAC, c. d., s. 210.

³⁰ Jednalo se o tzv. zemědělskou levici, která vystupovala jak samostatně, tak v rámci širších formací, jakou byl např. ve druhé polovině třicátých let Zemědělský svaz. K tomu viz Nadežda JOVANOVIĆ, *Zemljoradnička levica u Srbiji 1927–1939. godine*, Beograd 1994.

³¹ Pravo lice jednog izdajnika i špijuna, *Borba*, 9.12.1948, s. 2.

s komunisty a na přímý pokyn ilegální KSJ také inicioval odštěpení levicové Lidové rolnické strany (Narodna seljačka stranka) od Zemědělského svazu (Savez zemljoradnika), které v roce 1938 provedl D. Jovanović. Ivanović se stal členem výkonného výboru této strany. Spojení s komunisty přitom údajně udržoval přes vlivné stranické intelektuály Oskara Daviča a Veselina Maslešu. Tajným členem KSJ se prý stal už v roce 1937 během svého pobytu v Paříži. Po návratu do Bělehradu mu sice nebylo toto členství uznáno, ale kandidátem strany byl jmenován ještě před začátkem války roku 1939.³²

Po kapitulaci Jugoslávie v roce 1941 se Ivanović dostal do zajetí. Ivanovićovy osudy za války byly zřejmě velice spletité, takže je bylo možno interpretovat diametrálně odlišnými způsoby. Centrální stranický list *Borba* o Ivanovićovi v prosinci 1948 přinesl dlouhý článek *Pravá tvář jednoho zrádce a vyzvědače*. Následně tyto noviny uveřejňovaly ohlasy čtenářů, kteří Ivanoviće znali a doplňovali k článku různé podrobnosti o jeho údajných zločinech. Další „odhalení“ se pak v *Borbě* objevila ještě v březnu 1950. Ivanović byl na stránkách hlavního orgánu KSJ vylíčen jako úkladný nepřítel, spolupracovník gestapa a „ještě jedné imperialistické zpravodajské služby“, kterému se po válce podařilo vetřít se do přízně strany zfalšováním svého životopisu. Po rychlé porážce Jugoslávie po agresí mocností Osy na jaře 1941 měl být Ivanović osvobozen ze zajetí pomocí srbských kvislingovských úřadů a za to se režimu generála Nediće zavázat ke spolupráci. Jako chráněncem vysokého úředníka předsednictva vlády Miši Miloševiče, švagra D. Jovanoviće, získal prý místo redaktora v kolaborantském listu *Srpski narod*. V letech 1942–1943 pak působil jako okresní komisař ve Vučitrnu, v části Kosova patřící do německé okupační zóny. Titoistická propaganda obviňovala Ivanoviće, že se zde přátelil s albánskými begy a loajálně sloužil fašistickému režimu. Měl být sice také ve spojení se zdejší ilegální komunistickou skupinou, avšak krátce poté, co v roce 1943 z Kosova zmizel, byli její členové zatčeni a posláni do internačního tábora. Na základě toho *Borba* Ivanoviće přímo obvinila, že ilegální pracovníky udal.³³

Ivanovićova verze těchto událostí byla samozřejmě opačná. Hovořila nicméně o velice komplikovaných poměrech plných zvrátů a jen stěží představitelných peripetií.

³² AMV, H-181/26, s. 15-23, 4.4.1949 Prověrka S. Ivanoviće; Tamtéž, s. 189-213, 13.8.1952 Prověrka S. Ivanoviće.

³³ Pravo lice jednog izdajnika i špijuna, *Borba*, 9.12.1948, s. 2; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 8, Informační zprávy z jugoslávského tisku 14/1948, 31.12. Pravá tvář jednoho zrádce a vyzvědače (*Borba* 9.12.1948); Tamtéž, sl. Jugoslávie 2, Informační zprávy z jugoslávského tisku č. 2/1949, 15.1. Reakce čtenářů *Borby* na článek „Pravá tvář jednoho zrádce a vyzvědače“; AMV, H-181/26, s. 27-38, Překlad článku z *Borby* ze dne 5.3.1950 „Pravá tvář zrádců naší země. Od sluhů okupantů k agentům československé zpravodajské služby“.

Proti tvrzení bylo možné podat jen tvrzení jiné, ne však předložit důkazy. Ivanović sloužil v dubnové válce v hodnosti důstojníka a byl zajat Bulhary. Podařilo se mu prý utéci a schovat v Bělehradu. Ihned se prý zapojil do ilegální činnosti a na konci roku 1941 odešel do Bosny. Na jiném místě však pro změnu uvedl, že k partyzánům přeběhl ve východní Bosně od vládních četníků. V jedné obsáhlejší výpovědi vykládal o chaotické situaci v této fázi války, kdy teprve různé ozbrojené formace si utvářely svůj postoj vůči komunisty vedenému partyzánskému hnutí. V Ivanovićově výkladu přitom zaniká, k jaké formaci vlastně patřil. Na jaře 1942 byl nicméně přijat do KSJ. Z pověření Svetozara Vukmanoviće Tempa pak měl navázat kontakt partyzánského velení v Bosně s vůdcem partyzánského odboje v Srbsku Blagojem Neškovićem a zjistit jeho postoj k četníkům Draži Mihailoviće. Ve víru událostí se mu již znovu nepodařilo se dostat zpět do Bosny. S Neškovićovým vědomím se proto vrátil zpět do Bělehradu, aby zde pro něho nadále pracoval. Nicméně tehdy prý zasáhla do Ivanovićova života jeho rodina, původem z majetné vrstvy v jižním Srbsku. Otec mu domluvil přijetí u svého známého, vysokého albánského hodnostáře v Kosovské Mitrovici. Tímto způsobem se Ivanović dostal do funkce okresního komisaře ve Vučitrnu. Této možnosti prý využil s vědomím strany a s úmyslem chránit aktivity ilegálního hnutí, které však bylo – ať už byla Ivanovićova role jakákoliv – skutečně v roce 1943 rozbito. V Ivanovićův prospěch nicméně hovoří skutečnost, že tuto funkci zastával nikoliv pod svým, ale pod falešným jménem. Zbytek války strávil Ivanović částečně opět v Bělehradu, částečně v partyzánském štábu pro Srbsko a pohyboval se v těsné blízkosti B. Neškoviće. Od roku 1944 budoval srbský agitprop a redigoval národněfrontovské listy *Glas* a *20 Oktobar*. Po válce obdržel vysoké vyznamenání *Spomenica 1941* prvního a druhého stupně, které bylo udělováno účastníkům první fáze partyzánského boje.³⁴

Po válce Ivanović pracoval ve dvou oblastech. První byla novinářská a propagandistická. Kromě vedení redakcí zmíněných novin plnil různé politické úkoly. V roce 1946 pobýval se skupinou novinářů na mírové konferenci v Paříži, následujícího roku vedl v Terstu propagační akci za připojení tohoto města k Jugoslávii. Na mládežnické stavbě železniční trati Bosanski Šamac–Sarajevo, která měla klíčový politicko-propagačního význam, zabezpečoval kontakt se zahraničními novináři. Podobně také usměrňoval korespondenty zahraničních sdělovacích prostředků během

---

³⁴ AMV, H-181/26, s. 15-23, 4.4.1949 Prověrka S. Ivanoviće; Tamtéž, s. 189-213, 13.8.1952 Prověrka S. Ivanoviće; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 13, Prohlášení jugoslávských politických emigrantů o vrácení titovských vyznamenání.

soudního procesu s generálem Dražou Mihailovićem. Ve všech těchto činnostech se údajně řídil pokyny vedoucího agitropu, kterým byl Milovan Djilas. Druhou oblast představovala politická činnost v rámci Lidové rolnické strany. Ivanović byl jejím poslancem v prozatímní federální skupštině³⁵ a posléze byl za ni zvolen do srbské republikové skupštiny. Patřil k vedoucím funkcionářům. Stal se tehdy osobním sekretářem jejího šéfa Dragoljuba Jovanoviće. V této straně však vedl tajnou komunistickou buňku a prováděl instrukce KSJ směřující k Jovanovićově eliminaci a tím i jakékoliv samostatné politické linie.³⁶

V poválečném období se jako propagandista dostal do kontaktu s diplomatickou činností. Pobýval v Paříži, Terstu, při misi OSN v Řecku, navštívil také druhé zasedání valného shromáždění v New Yorku. Jmenování tiskovým atašé a velvyslaneckým radou ve Washingtonu bylo vyvrcholením této kariéry. Jako většina jugoslávských diplomatů pracoval Ivanović tehdy také pro UDBu.³⁷

Ivanovićův přítel Pero Dragila (1907–1984) byl mužem zcela jiného ražení. Přes nesporné osobní charisma, které mu zajišťovalo značný vliv, se projevoval jako introvertně založený, v pozadí se držící člověk. Snad právě proto si ho jugoslávská propaganda, útočící jinak na všechny čelné postavy emigrace, téměř nevšímala.³⁸ O

---

³⁵ Slobodan NEŠOVIĆ, *Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945*, Beograd 1981, s. 691.

³⁶ Dragoljub Jovanović v memoárech zmiňuje několikrát Lale Ivanoviće jako svého mladého spolupracovníka. Popisuje situaci, kdy Ivanoviće vyzval, aby mu na rovinu řekl, zda je členem KSJ? Ivanović se odpovědi vyhnul. Přesto však Ivanović není v pamětech srbského politika vykreslen nijak negativně. Ostatně mezi mladšími členy Jovanovićovy strany nebyl jeho případ ojedinělý. Ke komunistům jich totiž přestoupila celá řada. Jovanović cituje svého přítele, který ho již před válkou politoval: „Zdá se mi, že vaše politická skupina je dobrá tak akorát jako přípravná škola pro vstup do komunistické strany. Vy zažehujete v mladých lidech levicové ideje, ale nemůžete si je udržet. Nevím, jestli jdou vpřed nebo vzad, ale u vás nezůstanou.“ Nicméně na jiném místě Jovanović ocenil dalšího svého mladého stoupence, který vstoupil do KSJ (a posléze se stal rovněž informbyrovcem) Momu Djuriće, že s ním nehrál dvojí hru a ke členství v komunistické straně se přiznal. Na příkladu některých jiných pak Jovanović jasně odsoudil licoměrnost komunistických agentů ve své straně. O Ivanovićově úloze, která ve čtyřicátých letech přerostla v otevřené vystoupení komunistické frakce, se však kupodivu vyjadřuje bez jakýchkoliv emocí. Dragoljub JOVANOVIĆ, *Ljudi, ljudi. Medaljoni 94 političkih, javnih, naučnih i drugih savremenika* (red. Nadežda Jovanović), Beograd 2005, s. s. 123, 149, 193, 197, 304-307, 347, 427.

³⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 25, Slobodan Ivanović – charakteristika; AMV, H-181/26, s. 15-23, 4.4.1949 Prověrka S. Ivanoviće; Tamtéž, s. 189-213, 13.8.1952 Prověrka S. Ivanoviće.

³⁸ Pražští emigranti a jakoukoliv zmínku „titovských“ představitelů a jejich propagandy na svou adresu pečlivě evidovali. Útok proti Dragilovi však podle všeho nezaznamenali žádný. Jediný výrok proti tomuto muži, který jsem našel, pronesl 1. září 1948 Milovan Djilas v projevu v Bitole: „Když se podíváme na ty různé Petričeviče, Vlady Dapčeviče, Lale Ivanoviće, Dragily a jim podobné, vidím, že by se ti nelidě – pokud to někteří z nich už neučinili – stali agenti a zpravodajci i imperialistických států v každé těžké situaci, v každé situaci, v které, aby se vydrželo až do konce, je potřeba bezmezná statečnost a bezmezná víra, jakou může mít jen dělnická třída jako třída a z jednotlivců pouze čestní, opravdoví revolucionáři. Avšak ti různí přeběhlíci a odrozenci jsou podle své minulosti a podle svého charakteru takoví, že mohou být špióny kohokoliv a utečenci v kteréhokoliv zemi...“ s. 322, Govor člana Politbiroa CK KPJ Milovana Djilasa na sastanku partijskog aktiva Druge proleterske divizije, Bitolj, 1. septembra, in: Čedomir

jeho minulosti tak vypovídají pouze osobní kádrové materiály, vznikající na základě jeho vlastních výpovědí. Dragila před válkou působil jako venkovský učitel ve Slavonii, odkud sám pocházel. Ač byl již od mládí sympatizantem radikální levice, do komunistické strany byl přijat teprve v roce 1937, protože ilegální organizace v jeho kraji předtím neexistovala. Jako známý „komunistický živel“ prý nebyl na jaře 1941 mobilizován. Po vyhlášení NDH však s dalšími členy strany dobrovolně vstoupil do chorvatské domobrany, odkud chtěli získávat zbraně. Už po měsíci však byl pro politickou nespolehlivost propuštěn. Na konci roku 1941 jej zatkla ustašovská policie. Po několika měsících byl nicméně propuštěn po peticích adresovaných Pavelićovi a Kvaternikovi, v nichž se místní sedláci přimlouvali za svého učitele. Dragila nepůsobil v partyzánských jednotkách, ale byl činný v ilegálním hnutí. Po válce byl proto také vyznamenán Spomenicí 1941. Od roku 1944 byl členem Národně osvobozené rady (NOV) pro Slavonii. Kariéru však zahájil teprve v samotném závěru války. V březnu 1945 se stal jedním z vedoucích partyzánské politické policie OZNA ve Slavonii a od května 1945 zastával v osvobozeném Záhřebu v hodnosti majora funkci zástupce vedoucího 1. oddělení OZNA pro Chorvatsko. Za úkol měl vytvořit agenturní síť v okolních zemích, proniknout mezi politické uprchlíky a pátrat po válečných zločincích. Dragila tak tehdy vytvářel taktiku infiltrace agentů do emigrantských kruhů a rozbití jejich činnosti. Tato zkušenost pak měla vliv na jeho krajní podezřívavost a očekávání útoku titoistické zpravodajské služby vůči pražské emigrantské organizaci. V záhřebské centrále OZNA se také seznámil se svojí ženou Dušankou, která byla k této součásti národně osvobozených sil přidělena po svém propuštění z koncentračního tábora na základě výměny zajatců v roce 1944. Na ambasádě ve Washingtonu manželé Dragilovi sloužili od počátku roku 1946.³⁹

Oproti tomu obšírně se jugoslávská propaganda věnovala minulosti další z významnějších osobností pražské skupiny emigrantů Josipa Miluniće. Sám Josip Broz Tito mu v dubnu 1949 ve svém projevu na II. sjezdu Národní fronty Jugoslávie věnoval mezi ostatními informbyrovskými emigranty téměř nejvíce prostoru. Miluniće obvinil ze spolupráce s ustaši jako okresního přednostu Pavelićova státu v Bosanské Kostajnici. V roce 1942 se prý Milunić dostal do partyzánského zajetí a coby lékař se mu podařilo

---

ŠTRBAC a kol. (red.), *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. 1948, Beograd 1989, s. 322.

³⁹ AMV, H-181/20, Kádrový dotazník P. Dragily z 20.3.1949; Tamtéž, 29.8.1952 Prověřka P. Dragily; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 26, Pero Dragila – charakteristika.

proniknout do partyzánských řad. Pozice lékaře však prý zneužíval k páchání zločinů na raněných bojovnících.⁴⁰

K tomuto výpadu měl možná jugoslávský vůdce o to větší důvod, že Josip Milunić (1912–1980) byl jedním z mála emigrantů s předválečným členstvím v KSJ, který navíc v jejích řadách zaujímal poměrně významné postavení a byl mezi širší funkcionářskou elitou dobře znám. Ke komunistickému hnutí se přidal v době studií na záhřebské lékařské fakultě. Od roku 1933 byl členem mládežnické organizace SKOJ. Tentýž rok strávil prvně dva měsíce ve vězení. Po druhé byl devět měsíců vazebně vyšetřován v roce 1936. Do strany byl údajně přijat v roce 1935.⁴¹ Během studií Milunić poznal a spřátelil se s řadou komunistů, kteří později zaujmou významné posty v poválečné Jugoslávii. Spolupracoval tak s Alešem Beblerem, Veljkem Vlahovičem, Andrijou Hebrangem, Šimem Balenem ad.⁴² Podle dlouholetého Milunićova pražského přítele Gojka Lončara se Milunić osobně znal s Vladimírem Bakarićem.⁴³ Nejblíže však měl už tehdy k Ivanu Stevu Krajačićovi, blízkému Titovu spolupracovníkovi a příteli, který byl v té době Milunićovým stranickým vedoucím. V předválečném Záhřebu byl ovšem Milunić svědkem a zřejmě i účastníkem tehdejších ostrých frakčních bojů v ilegální KSJ. Zlí jazykové o něm v Praze budou tvrdit, že tehdy patřil do „trockistické skupiny kolem Richtmanna“.⁴⁴ Patrně však i tyto zkušenosti budou mít vliv na Milunićův způsob vystupování v pražské emigrantské komunitě. V létě roku 1937 pobýval Milunić studijně v Paříži a absolvoval zde stranický kurs vedený Borisem Kidričem. Tehdy se také prvně setkal s Josipem Brozem, od něhož převzal stranické úkoly pro činnost na domácí půdě.⁴⁵

V chaosu občanské války na území Jugoslávie nebyla jistě o radikální obraty nouze. O Titovu nařčení Miluniće z kolaborace lze však vážně pochybovat. Podle vlastního tvrzení pobýval Milunić se svou rodinou v momentu napadení a porážky

⁴⁰ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 8, Titův referát na III. kongresu Lidové fronty Jugoslávie 9.4.1949

⁴¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 96, ar. j. 315, sl. M 4, Milunić Josip, Vlastní životopis (1951), Tamtéž, sv. 75, ar. j. 293, sl. Jugoslávie 1, Zapisnik sa partijskog sastanka održanog 10.9.1948. V Zápise z první schůze emigrantů v Praze se o Milunićovi hovoří jako „nejstarším členovi strany v této skupině“.

⁴² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 22. 14.6.1949 Josip a Atena Milunićovi Geminderovi; AMV, H-181/42, 29.7.1952 Prověřka J. Miluniće.

⁴³ Gojko Lončar v osobním rozhovoru, 16.1. 2003.

⁴⁴ AMV, H-181/42, s. 127, HS StB, Šedlbauer, PROKOP, 22.5.1953 List A č. 152; Zvonimir Richtmann byl jedním z vedoucích spolupracovníků revue Miroslava Krleži *Pečat*. Vyznamenal se jako propagátor díla Sigmunda Freuda a moderní fyziky. V druhé polovině třicátých let se tento okruh dostal do konfliktu s mladými radikály v čele s Milovanem Djilasem, kteří hájili linii socialistického realismu. V roce 1939 Josip Broz odsoudil Richtmanna společně s Markem Ristićem a Vasem Bogdanovem jako „trockisty“. I. BANAC, c. d., s. 79-82.

⁴⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. M 4, Milunić Josip, Vlastní životopis (1951).

Jugoslávie v dubnové válce roku 1941 v Záhřebu. Jako lékař plnil stranickou instrukci shromažďování sanitního materiálu pro připravované povstání. Když však v létě toho roku po odchodu svých nadřízených do ilegality a na povstalecká území s nimi ztratil spojení, musel uposlechnout mobilizace do chorvatské domobrany a nastoupit do vojenské nemocnice v Banja Luce. Později byl převelen do zmiňované Bosanské Kostajnice. Brzy však již mohl znovu využít své pozice, aby řídil předávání informací, zdravotnických potřeb i zbraní na partyzánská území. V lednu 1942 byl po odhalení záhřebské ilegální skupiny se svou ženou po tři měsíce ustaši vězněn. Na osvobozené území odešel Milunić v září téhož roku. Již tehdy však mezi partyzány vznikly o jeho dosavadní činnosti pochybnosti. Tehdejší tajemník KS Chorvatska Vladimir Popović, podle jehož instrukcí však Milunić na začátku války jednal, mu nařídil, aby zůstal mimo stranickou organizaci, dokud se neproověří jeho aktivity v rámci chorvatské domobrany. Milunić byl plně rehabilitován, poté co jeho bezúhonnost a vzorné plnění směrnic potvrdil Stevo Krajačić. Milunić pak působil ve zdravotnictví partyzánského vojska až do samého závěru války, kdy se v květnu 1945 stal vedoucím sanitní služby a členem hlavního štábu pro Chorvatsko. Přesto však Milunić nebyl oceněn nejprestižnějším vyznamenáním Spomenica 1941, ale „pouze“ řády za statečnost a za zásluhy o lid II. stupně.⁴⁶

Spomenicu 1941 po válce ovšem získala jeho manželka Atena. Také ji do politického dění nevehnalo teprve válečné běsnění. V roce 1937, kdy studovala v Paříži, se podle vlastních slov účastnila blíže neurčených aktivit na pomoc republikánskému Španělsku.⁴⁷ Po okupaci se společně se svým mužem zapojila ihned do ilegální sítě. Zajišťovala rovněž zdravotnické potřeby a sama je přepravovala na partyzánská území v Lince a Kordunu. V Záhřebu obstarávala péči o zraněné bojovníky a úkryt pro ilegální pracovníky. Podle jedné instrukce, které dostávala stejně jako její manžel od Steva Krajačiće, ukryla u své matky Titova mladšího syna. Do strany byla přijata v roce 1943.

⁴⁶ Tamtéž; V pozdější fázi titoistického režimu byla Milunićova úloha jugoslávskou historiografií reflektována pozitivně. I proto se lze domnívat, že Titovy výroky byly jen účelovou pomluvou. Viz Antun ZIMOLO, *Ratna sanitetska služba Narodnooslobodilačke vojske i Jugoslavenške armije u vremenu oslobadjanja Hrvatske od 1944. do proljeća 1945. godine.*, s. 454-469, Nikola ANIĆ, *Oružane snage NOP-a Hrvatske i rad i djelovanje Glavnog štaba Hrvatske u vrijeme njezinog oslobodjenja – kraj 1944. godine i početkom 1945. godine.* s. 24-42, in: Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ (red.), *Oslobodjenje Hrvatske 1945. godine*, Zagreb 1986.

⁴⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 11, 16.10.1952 Záznam rozhovoru s Atenou Milunić. Šlo o již zmíněnou prověrku jugoslávských emigrantů probíhající v souvislosti s přípravou procesu s tzv. protistátním spikleneckým centrem.

V lednu 1944 uprchla před hrozbou zatčení, načež pracovala stejně jako její muž v sanitní službě.⁴⁸

Po válce zastávali Milunićovi různé funkce ve zdravotnickém sektoru. Josip Milunić byl nejprve povolán do Bělehradu na ministerstvo zdravotnictví a po přenesení jeho působnosti na republiky přešel v roce 1946 na nově zformované ministerstvo do Záhřebu. Zanedlouho nato se do Bělehradu vracel jako člen federálního výboru pro národní zdraví. Zároveň však vykonával funkci předsedy odborů zdravotních a sociálních pracovníků Chorvatska.⁴⁹ Atena Milunićová pracovala na chorvatském ministerstvu veřejného zdravotnictví, řídila školu pro zdravotní ošetřovatelky, působila jako asistentka na záhřebské lékařské fakultě a zasedala v sociální komisi při ÚV KS Chorvatska.⁵⁰ Když manželé Milunićovi odjžděli v lednu roku 1947 do Spojených států, zanechávali v Záhřebu čtyři malé děti. Neměli je vidět plných devět let.

„Naším nejdražším emigrantem“ nazval Karel Vorlas v říjnu 1949 Vasu Srzentiće.⁵¹ Rodina Srzentićů byla v jugoslávském prostředí velmi známá. Čtyři bratři Srzentićové působili v komunistické straně od dvacátých let. Dva z nich padli jako partyzánské velitelé a získali v Jugoslávii gloriolu hrdinů národně osvobozenického boje.⁵² Vasův bratr Voja (Vojislav) byl po roce 1945 náměstkem ministra zahraničního obchodu. V únoru 1947 podepsal za jugoslávskou stranu obchodní dohodu mezi Jugoslávií a Československem.⁵³ Byl jedním z mála vůdčích srbských komunistů, kteří během roztržky otevřeně vystoupili proti stranickému vedení.⁵⁴ Když v červnu 1951 protestoval proti právě zahájeným jednáním Jugoslávie se západními velmocemi o ekonomické pomoci v Londýně, byl zatčen a následně odsouzen na 15 let. Jeho žena, která pracovala na ministerstvu zahraničí, byla rovněž odsouzena na 10 let.⁵⁵

Vaso Srzentić (nar. 1895) byl spjat s Komunistickou stranou Jugoslávie v jejím počátečním období. Do kontaktu se socialistickým hnutím přišel již několik let před první světovou válkou. Během ní se pak seznámil s programem kientalsko-

⁴⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. M 4, Milunić Atena, Vlastní životopisy (1949, 1951).

⁴⁹ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 20, 6.3.1951 Milunić Geminderovi; Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. M 4, Milunić Josip, Vlastní životopis (1951).

⁵⁰ Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. M 4, Milunić Atena, Vlastní životopisy (1949, 1951).

⁵¹ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 4, 4.10.1949 Vorlas Geminderovi.

⁵² Tamtéž, sv. 75, ar. j. 293, sl. Jugoslávie 1, 18.6.1951 Milunić Geminderovi.

⁵³ Tamtéž, 100/24, sv. 95, ar. j. 1120, sl. Jugoslávie, 4.1.1957 O. Kocour, Závěry a vyhodnocení dohody o československých dodávkách a jugoslávských protidodávkách na léta 1947–1948.

⁵⁴ I. BANAC, c. d., s. 174.

⁵⁵ Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR (dále AMZV), TO-0-11-9, 29.1.1952 Záznam pro s. ministra. Zatýkání v Jugoslávii. Darko Bekić uvádí, že byl Voja zatčen kvůli zmizení dokumentace o rozhovorech Jugoslávie se Světovou bankou z jeho úřadu. D. BEKIĆ, c. d., s. 291.

zimmerwaldské levice a v roce 1919 se stal zakládajícím členem Jugoslávské socialistické strany (komunistů), předchůdkyně KSJ. V první polovině dvacátých let byl členem Ústředního výboru a zastupoval dokonce jugoslávskou stranu ve Výkonném výboru Kominterny (EKKI). Jak Srzentić uváděl ve své autobiografii, velice těžce nesl frakční boje, které stranu pohltily po jejím úředním zákazu v roce 1920. Úzkostlivě se držel mimo jednotlivé skupiny a tím se postupně dostával do izolace. V ilegálních podmínkách působící a spory zmítané straně měl však nejbližší k tehdejším předákům Simovi Markovićovi a Filipu Filipovićovi.⁵⁶ Naprostá neefektivita a vybití energie ve vnitřních konfliktech v něm vyvolávali stále větší pocit zmaru. Koncem roku 1925 nebo počátkem roku 1926 proto nakonec rezignoval na své funkce a stranu opustil.⁵⁷ Od druhé poloviny dvacátých let a ve třicátých letech pak Srzentić pracoval jako redaktor bělehradského časopisu *Trgovinski glasnik*. Tohoto zaměstnání a možnosti služebně cestovat po celé zemi využil ke studiu hospodářské situace v Jugoslávii a pro psaní ekonomických analýz, jejichž závěry částečně publikoval v listu *Politika*. Díky těmto kriticky laděným článkům vstoupil do povědomí širší veřejnosti.⁵⁸ Snažil se však udržovat i kontakt s ilegální KSJ, což ho v roce 1935 dovedlo do vyšetřovací vazby. Srzentić ve svém životopisu napsaném v Praze vinil z dekonspirace tehdejšího stranického šéfa Milana Gorkiće, který se stal záhy obětí stalinských čistek v SSSR.⁵⁹ Srzentić však požíval pověsti pochybného elementu u každé garnitury, která v důsledku čistek a instrukcí Kominterny po roce 1925 do vedení KSJ přišla. V předvečer války se proto stal terčem útoků Josipa Broze a M. Djilase, kteří ho označili za likvidátora. Za války pak tato instrukce několikrát Srzentiće málem stála život. Přes krajně nejistou a nedůstojnou existenci se pohyboval od léta 1941 do konce roku 1942 na partyzánských územích v Černé Hoře, dokud nebyl z důvodu ústupu partyzánů předán Italům do zajetí.

⁵⁶ S. CVETKOVIĆ, *Idejne borbe u KPJ 1919–1928*, Beograd 1985, s. 80, 82; B. GLIGORIJEVIĆ, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, s. 127.

⁵⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 100, ar. j. 315, sl. S 2, Srzentić Vaso, Vlastní životopis; Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 4, 4.10.1949 Vorlas Geminderovi.

⁵⁸ Srzentić podepisoval své články iniciálami V. G., čili Vasa Gluvi (Hluchý); Srbský politik Dragoljub Jovanović věnoval Srzentićovi ve svých pamětech samostatný medailon. Srzentiće v něm líčí jako prominentní postavu bělehradské společnosti, člověka neobyčejné inteligence, osobní statečnosti a jako oblíbeného společníka. Srzentićův rozchod s komunisty odůvodňuje Jovanović jeho odporem k násilným metodám, individualismem a zásadně kritickým pohledem na svět. Komunistům však byl vždy připraven jakkoliv pomáhat. Při opozičních aktivitách, spolupráci s komunisty či levicovými zemědělci Srzentiće chránil jako jeho patron královský pokladník a ministr financí Milorad Djordjević, který ho zaměstnával jako svého ekonomického poradce. Svůj talent však prý Srzentić nedokázal nikdy plně využít kvůli své nestálosti a nedůslednosti. Dragoljub JOVANOVIĆ, c. d., s. 375–380.

⁵⁹ Milan Gorkić, vlastním jménem Josip Čižinski (1904–1937) převzal vedení KSJ z pověření Kominterny v roce 1932. V roce 1937 byl zatčen NKVD a popraven. K jeho osobě viz např. Petar POŽAR, *Jugosloveni – žrtve staljinskih čistki (dokumentarna kronika)*, Beograd 1989, s. 192–206.

Po válce se Srzentićovým patronem stal přední funkcionář Sreten Žujović, který ho zaměstnal na ministerstvu financí. Srzentićova činnost však spočívala v členství v různých, v zásadě zřejmě nedůležitých výborech a komisích. Nepohodlného Srzentiće se nakonec podařilo úspěšně „uklidit“, když byl v roce 1946 přidělen k obchodní delegaci do USA. Do Ameriky si odvezl také svého syna. Teprve na americké půdě byl Srzentić jmenován obchodním radou velvyslanectví ve Washingtonu a do Jugoslávie se tak s delegací už nevrátil.⁶⁰

Srzentić byl člověk, kterému jeho politické postoje nikdy žádný prospěch nepřinesly. „...byl vždycky v opozici. Je pravda, že nakonec mu dal jeho čich vždycky zapravdu, na příklad v otázce Gorkiće, ale nechce ani dnes pochopit, že čich a instinkt není hlavní zbraní komunisty.“ Tak ho charakterizoval český komunista Karel Vorlas. Souhlasem s rezolucí Informačního byra svému osudu „věčného outsidera“ Srzentić neunikl. V pražské emigraci ho čekala opět jen izolace a podezírání.

O Milutinu Rajkovićovi (nar. 1917) jsme se již zmínili. Tento velice sebevědomý muž nedokončil nikdy žádné vzdělání. Po odchodu z gymnázia nebyl až do války nikde zaměstnán. Jako samouk filosofie a bytostný nespokojenec začal sympatizovat s marxismem. Mimoto však hrál jediné šachy. V červnu 1941 vstoupil do ilegality; členem KSJ se stal v lednu 1942. Od léta 1944 prý bojoval v partyzánském vojsku ve Sremu. Na podzim toho roku byl povolán do Nového Sadu, aby pracoval v agitpropu oblastního výboru pro Vojvodinu. Rajković ve svém životopisu přiznával, že nebyl s mírou své aktivity spokojen. Převážně tak i během okupace nadále hlavně četl a snil o roli teoretika a ideologa. Nicméně za své údajné zásluhy byl vyznamenán Spomenicomu 1941. Po válce procházel různými funkcemi na oblastní úrovni. Jednu dobu řídil i stranický list *Slobodna Vojvodina*. Cesta do vyšších sfér se mu otevřela počátkem roku 1948, kdy přešel do Bělehradu a začal pracovat pro centrální noviny *Borba a Politika*.⁶¹

Předpokládejme tedy, že tyto informace mají rámcově reálný základ. Kromě Srzentiće a částečně Miluniće, jsou si všechny tyto osudy podobné. Pro politické zrání těchto osobností informbyrovské emigrace byly formativní více, než předválečná zkušenost s komunistickým hnutím, účast ve válce na straně komunistických partyzánů a politická činnost po roce 1945. Podobnou dráhu absolvovala většina členů poválečné

⁶⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 100, ar. j. 315, sl. S 2, Srzentić Vaso, Vlastní životopis.

⁶¹ Tamtéž, sv. 99, ar. j. 315, sl. R 2, Rajković Milutin, Vlastní životopis; Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 4, Milutin Rajković-charakteristika.

KSJ. Kolektivní prožitek války a s ním spjatá cesta do komunistického hnutí tyto emigranty sblížovala, avšak dělila je od těch členů emigrace, jejichž zkušenost byla jiná.

4. Postoj a úloha KSČ

V létě 1948 přešli českoslovenští komunisté rychle a plynule od rétoriky oslavující Titovu Jugoslávii k ostrým útokům na dosavadního spojence. Přestože věrnost Moskvě byla pro KSČ nejvyšším imperativem, cítili se jugoslávští představitelé tímto radikálním obratem na straně československých partnerů zaskočení. Spojenecký svazek a přátelství s Jugoslávií byly přece od roku 1945 pevnou součástí československé státní ideologie! KSČ se tehdy zasazovala za důsledné naplňování této politiky a často kritizovala nekomunistické síly, že „bratrským“ vztahům brání. Československý únor 1948 měl proto znamenat odbourání všech překážek, které „buržoazní“ politikové z důvodu svého odporu vůči jugoslávskému komunistickému režimu a svých údajně sobeckých obchodních zájmů kladli.¹ První fáze poúnorového vývoje se však právě časově kryje se zhoršováním vztahů mezi Moskvou a Bělehradem.²

Ovšem představa, že by KSČ oponovala vyhlášenému bojkotu Jugoslávie byla velice iluzorní. Pomiňme nyní, že bukurešťská rezoluce znamenala konečné zavržení specifických cest k socialismu.³ V sovětsko-jugoslávském sporu ve skutečnosti o tuto otázku vůbec nešlo a jugoslávští komunisté byli ti poslední, kteří by se zdráhali přijímat „osvědčenou“ sovětskou praxi. V pozadí sporu stály představy o uspořádání vztahů v rámci tzv. socialistického tábora, zda se vytvoří čistě vertikálně hierarchický systém nebo bude kombinován horizontálními vazbami, v nichž by Bělehrad zaujal pozici určitého regionálního centra. Oproti Jugoslávii takové ambice Československo pod vládou KSČ vůbec nemělo. V pevném mezinárodním ukotvení ve spojeneckém (či satelitním) svazku se SSSR totiž spočívala jak záruka pro budování režimu KSČ, tak ale i garance výsledků druhé světové války (neplatnost mnichovských hranic a trvalé vysídlení německého obyvatelstva). Jiná alternativa pro československé komunisty v zásadě nikdy neexistovala. Bývá-li někdy přizpůsobivost a poddajnost vedoucí funkcionářské skupiny vysvětlována její formací v období tzv. bolševizace, je nutné rovněž vzít v potaz také radikální názory mladších členů a stranických pracovníků

---

¹ K tomu viz Miroslav TEJCHMAN, Ohlas československého února 1948 v Jugoslávii a československo-jugoslávské vztahy po 2. světové válce, *Slovanské štúdie*, č. 242, 1983, s. 82-93; Jan PELIKÁN, *Hospodářská spolupráce Československa s Jugoslávií v letech 1945–1949*, Praha 1990; Karel KAPLAN, *Československo v poválečné Evropě*, Praha 2004, s. 227-244; Martin ČÁSTEK, *Vztahy Československa a Jugoslávie v letech 1945–1948*. Diplomová práce, FF UK, Praha 2006.

² Djoko TRIPKOVIĆ, Iza gvozdene zavese. Početak i eskalacija sukoba Tito–Staljin prvih meseci 1948, *Istorija 20. veka*, br. 1 (1996), s. 89-99.

³ Michal BARNOVSKÝ, Sovietsko-juhoslovanská roztržka v roku 1948 a Československo, in: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*, s. 8-18.

utvářené teprve v letech válečných a poválečných. Ti z politických i nacionálních důvodů viděli v Sovětském svazu jediný vzor hodný následování. Za těchto předpokladů byl jugoslávský vliv v československém prostředí jen relativní. Byla v Československu Příznivci a členové KSČ sice Titovu Jugoslávii obdivovali, pokud však nastala nutnost volby mezi Moskvou a Bělehradem, pak přirozeně volili Moskvu.

Ovšem samo přátelství mezi Jugoslávií a Československem mělo i před červnem 1948 své limity. Na odív dávaná solidarita a slovanská vzájemnost zakrývaly mnohdy konfliktní vztahy pramenící jak z nestejných zahraničně politických zájmů, tak určité rivality v rámci komunistického tábora. Při těchto sporech na povrch vyvěraly i negativní stereotypy a předsudky. Jugoslávští předáci byli velice hrdí na své partyzánské hnutí a na skutečnost, že se k moci dostali revoluční cestou již v průběhu války. Před ostatními komunistickými stranami v sovětské sféře vlivu měli náskok, nezatěžovali se úlitbami nekomunistické části politického spektra a prosazovali radikální vizi budování nového společenského řádu, v zásadě podle sovětského vzoru. Na druhé straně si KSČ získávala vliv a popularitu ideou národní cesty k socialismu. Hlásala, že socialistické uspořádání bude v Československu dosaženo demokratickou cestou, získáním podpory většiny obyvatelstva. Vyzdvihovala svůj „masový charakter“ a skutečnost, že byla po válce nejsilnější komunistickou stranou za hranicemi SSSR, zohlednil-li se počet členstva v poměru k celkové populaci. Do jisté míry KSJ i KSČ soupeřily o post premiéra mezi komunistickými stranami. Na jugoslávské straně panovala vůči KSČ směsice obdivu a pohrdání. Na jedné straně bylo Československo v jugoslávském prostředí pod marxistickou optikou poněkud přeceňováno jako kulturní země s vyspělým hospodářstvím a tím i masovou a třídně uvědomělou dělnickou třídou, na druhé byl zpochybňován revoluční potenciál KSČ. Vlastní partyzánské hnutí srovnávali jugoslávští komunisté s domněle nízkou odbojovou aktivitou v ČSR. S despektem pak Jugoslávci hodnotili zejména československé komunistické předáky, kteří z valné většiny prožili válku v relativním bezpečí moskevské emigrace.

Tato rivalita držená pod povrchem vyvstala během první porady Informačního byra v září 1947, kde sovětsí zástupci pověřili jugoslávské delegáty, aby kritizovali ostatní komunistické strany. Jugoslávská radikální cesta tím byla Sověty posvěcena jako vzorová. Milovan Djilas a Edvard Kardelj kritizovali přeceňování parlamentních metod a iluze dosažení moci demokratickou cestou. Tato kritika se explicitně týkala Italů a

Francouzů, směřovala nicméně i proti KSČ.⁴ S velkou pravděpodobností tato zkušenost zanechala u československých delegátů pocit ponížení. Sovětská kritika vůdců KSJ, která následovala o několik měsíců později, poskytla příležitost prokázat Moskvě oddanost a oplátit přitom jugoslávskému konkurentovi lekci z ideologické čistoty.⁵

S probíhající korespondencí mezi sovětskými a jugoslávskými vůdci byli vedoucí funkcionáři KSČ Kremlem seznámeni, stejně jako zástupci ostatních členských stran Informačního byra, v první polovině dubna 1948.⁶ Předsednictvo ÚV KSČ zcela pochopitelně vůdce KSJ nabádalo, aby se podvolili a své chyby napravili. Tomu, že rezoluce vyjadřující souhlas se stanoviskem ÚV VKS(b) byla pro KSČ jistým zadostiučiněním, může nasvědčovat i složení týmu, který byl pověřen jejím vypracováním: Rudolf Slánský, Václav Kopecký, Gustav Bareš a Bedřich Geminder – kromě Kopeckého se všichni z nich účastnili první porady Informačního byra.⁷ Stejná trojice, doplněná tentokrát o Viliama Širokého, zastupovala KSČ také na bukurešťské konferenci Informačního byra, z které vzešla červnová rezoluce.

Následnou protijugoslávskou kampaní se nicméně zabývala celá řada dalších vysokých funkcionářů KSČ. Když se diplomaté FLRJ v Praze pokoušeli popsat postoje jednotlivých členů zdejší mocenské skupiny, museli konstatovat, že předáci KSČ vystupují jednotně a liší se jen mírou angažovanosti na škále od ostentativní rezervovanosti do otevřených verbálních útoků. Jugoslávské záležitosti zaměstnávaly od léta 1948 téměř všechny vedoucí československé komunisty. Nejagilněji si ovšem počínala právě trojice účastníků porad Informbyra. Se jmény Rudolfa Slánského, Václava Kopeckého, Viliama Širokého, Gustava Bareše a Bedřicha Gemindera se tak setkáváme nejčastěji – jako s autory protititovských pamfletů i zákulisními organizátory protijugoslávské politiky. Do jisté míry je k tomu předurčovaly i jejich kompetence. Slánský jako generální tajemník dohlížel na celý stranický aparát. Propaganda a informace v rámci aparátu ÚV KSČ byly doménou Bareše a Gemindera. Posledně

---

⁴ Karel KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989, s. 23; Anna DI BIAGIO, The Establishment of the Cominform, in: Giuliano PROCACCI (ed.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milano 1994, s. 11-34.

⁵ Srov. Karel KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992, s. 30.

⁶ Leonid GIBIANSKII, The Beginning of the Soviet-Yugoslav Conflict and the Cominform, in: Giuliano PROCACCI (ed.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*. Milano 1994, s. 479-480; G. M. ADIBEKOV a kol. (eds.), *Sověščanija Kominforma, 1947, 1948, 1949. Dokumenty i materialy*, Moskva 1998, s. 53-54. První porady se kromě těchto tří zúčastnil Štefan Bašťovanský.

⁷ Předsednictvo ÚV KSČ se dopisem ÚV VKS(b) jugoslávskému vedení z 27. 3. 1948 zabývalo na své schůzi dne 19. dubna 1948. NA, f. ÚV KSČ, 02/1 (Předsednictvo ÚV KSČ), sv. 2, ar. j. 115; Znění této rezoluce ÚV KSČ: NA, f. ÚV KSČ, 100/24, sv. 91, ar. j. 1087, Zápis o usnesení Předsednictva ÚV KSČ z 19.4.1948.

jmenovaný pak také řídil oblast mezinárodních vztahů. Kromě těchto funkcionářů se jugoslávskou otázkou zabýval rovněž vedoucí bezpečnostní složky ÚV KSČ Karel Šváb.

Do široce pojaté protititovské kampaně patřil také úkol vytvořit jugoslávskou emigrantskou skupinu. Vůbec prvním vysokým zástupcem KSČ, který přišel s emigranty do styku, byl Gustav Bareš. Vykonával tehdy funkci tajemníka ÚV KSČ a vedoucího kulturně propagačního oddělení ústředního sekretariátu, čili tzv. agitpropu.⁸ Jeho úloha byla nicméně spíše zprostředkovatelská. Poté, co navázal kontakt s několika emigranty, jejich záležitosti a péči o ni předal jiným součástem sekretariátu ÚV KSČ.⁹

Podstatnou část úkolů v souvislosti s emigranty plnil od počátku Karel Šváb, který řídil ve stranickém aparátu oddělení pro evidenci. Toto oddělení mělo širokou působnost, především však spojenou s bezpečnostními otázkami. Bylo jakýmsi paralelním i nadřízeným orgánem k ministerstvu vnitra a fakticky řídilo bezpečnostní složky. „Kontrola práce v bezpečnostním sektoru Ministerstva vnitra“ byla dokonce přímo jedním z bodů popisu jeho činnosti. Oddělení se dále zabývalo kádrovými otázkami. Střežilo stranu před proniknutím „nepřátelských živlů“. Vedlo i evidenci podezřelých elementů v Praze, jako trockistů, bývalých předáků jiných stran, či pravděpodobných špionů. Pod jeho velení spadala i ozbrojená ostraha budovy sekretariátu strany. Za úkol mělo sledovat činnost jiných politických stran, církví, „masových organizací“, především Sokola, a dohlíželo nad ideologickým monopolem komunistů ve sdělovacích prostředcích. Pro nás je hlavně zajímavé, že mělo ve své kompetenci „realizaci zahraničních styků s bratrskými stranami“ a staralo se o zahraniční emigraci. „Evidencí“, tedy kartotékou a archivováním zpráv, kterou mělo ve svém názvu, se zabýval teprve poslední, devátý sektor tohoto oddělení.¹⁰

Bedřich Geminder je postavou, kterou by se česká historiografie měla jistě zabývat více než doposud. Jak se zdá, jeho úloha v KSČ byla nejméně od počátku čtyřicátých let klíčová. Jeho život i politická činnost jsou obestřeny řadou nejasností i záhad. Fritz Geminder pocházel z německo židovské rodiny z českého Slezska. Na přelomu dvacátých a třicátých let byl ve vedení Komunistického svazu mládeže, odkud

---

⁸ Viz Barešovu biografii: Jiří KNAPÍK, *Kdo spoutal naši kulturu. Portrét stalinisty Gustava Bareše*, Přerov 2000.

⁹ Viz kapitolu „Jugoslávští občané v Československu“.

¹⁰ NA, ÚV KSČ, f. 100/3, sv. 1, ar. j. 2, sl. Mezinárodní oddělení 1, 25.11.1948 Návrh na organizaci Oddělení pro evidenci.

se mimo jiné znal s Lenkou Reinerovou.¹¹ Přestože svou dráhu v komunistickém hnutí začínal prý jako velice nadaný řečník a publicista, stala se pod vlivem okolností jeho specialitou ilegální činnost. V první polovině třicátých let, poté co byl z ČSR vyhoštěn (bylo mu odepřeno občanství), se stal jedním z předních funkcionářů ilegální větve aparátu KSČ a Komsomolu. Po odhalení a zatčení v roce 1935 mu byl umožněn odjezd do Sovětského svazu. V Moskvě patřil tento nositel Leninova řádu k významným pracovníkům aparátu Kominterny. Působil na různých pozicích v jejích propagačních složkách, které posléze i sám vedl. Mimo to byl i sekretářem tajemníka KI Georgi Dimitrova. Po rozpuštění Kominterny v roce 1943 přešel volně do jejího neformálního následníka, Oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b). Zde zastával funkci ředitele Ústavu č.205 pro zahraniční rozhlasové vysílání.¹² Po osvobození zemí, kam moskevský rozhlas vysílal, bylo toto pracoviště, nyní přejmenované na Oddělení zahraniční politiky (OVP), pověřeno organizací informací o zahraničních komunistických stranách a spřízněných organizacích, které mělo také zásobovat propagačním materiálem.¹³ V roce 1946 vypracoval Geminder pesimistickou zprávu o zmenšování vlivu sovětské propagandy v Československu a růstu vlivu západního. Sovětské vedení bylo tehdy znepokojeno možností ztráty Československa ze své zájmové sféry.¹⁴

Nejspíše v intenci dohlížet na úspěšnější provádění sovětské politiky přešel v červenci 1946 Geminder do Prahy. Záhy zaujal v KSČ jedno z čelných postavení. Stal se jednak vedoucím Mezinárodního oddělení ÚV, jednak faktickým, ač neformálním členem jeho předsednictva. Pravidelně se totiž účastnil jeho schůzí, ačkoliv do něj nebyl zvolen.¹⁵ Funkce šéfa mezinárodního oddělení byla ve stranickém aparátu poměrně významná. Toto oddělení mělo na starost propagandu o SSSR a zahraničněpolitických otázkách. O zahraniční politice dodávalo témata pro stranické školení. Řídilo časopis *Světové rozhledy* a zahraniční vysílání československého rozhlasu. Taktéž pod něj spadala česká redakce časopisu Informačního byra komunistických stran *Za trvalý mír, za lidovou demokracii!* Jeho úkolem bylo informovat vnitřním bulletinem funkcionáře strany o zahraničních událostech. Vydávalo i cizojazyčný bulletin o KSČ. Kontrolovalo

¹¹ L. REINEROVÁ, *Barva slunce a noci*, Praha 1969, s. 89.

¹² NA, f. ÚV KSČ, Komise pro prošetření politických procesů v období 1949-1954. část I, sv. 10. ar. j. 149-159, Bedřich Geminder.

¹³ Grant M. ADIBEKOV, *Kominform i poslevojnennaja Jevropa: 1947-1956*, Moskva 1994, s. 12.

¹⁴ Valentína V. MARJINOVÁ, Od důvěry k podezřívavosti. Sovětští a českoslovenští komunisté v letech 1945-1948, *Soudobé dějiny*, roč. IV, 1997, č. 3-4, s. 451-467.

¹⁵ NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 2, Zápisy ze schůzí předsednictva ÚV KSČ. Geminder zde pravidelně pořizoval zápis.

také zahraniční oddělení všech institucí, úřadů a svazů přátel cizích zemí v Československu. Kromě této propagandistické činnosti, jejíž význam byl v systému vlády komunistické strany značný, se však Geminderovo oddělení věnovalo i praktickým úkolům. Bylo pověřeno kontakty se sesterskými stranami včetně finančního zaopatření zahraničních hostů (zde se do jisté míry kompetenčně krylo s oddělením pro evidenci). Jeho svolení podléhaly žádosti o cesty pracovníků stranického aparátu a vyslání delegací do zahraničí. Rozhodující vliv mělo oddělení v kádrových otázkách ministerstva zahraničních věcí a ministerstva zahraničního obchodu.¹⁶ Kromě těchto vybraných funkcí zahraničního oddělení, které jsou v popisu jeho činnosti,¹⁷ bylo i Švábovo oddělení pro evidenci pod Geminderovým dohledem.¹⁸

Avšak archivní materiály nenasvědčují tomu, že by se komunistický aparát striktně držel při své činnosti psaných pravidel úřadování. Ta se navíc dosti často měnila. Geminderova úloha byla zřejmě větší, než by tomu odpovídala beztak dost mocná funkce vedoucího mezinárodního oddělení. Od roku 1949 byl navíc i vedoucím sekretariátu ÚV KSČ. Vzhledem ke Geminderově předchozímu postavení i jeho faktické pozici v KSČ lze předpokládat trvajících komunikačních kanálů s moskevským centrem. V někdejší archivu ÚV KSČ se nám doklad tohoto spojení nalézt nepodařilo. Snad se ani žádný takový nedochoval, protože instrukce mohl Geminder dostávat jinými cestami než přes svůj stranický úřad. Ruská historička Valentina Marjinová cituje dopis, který poslali sovětsí soudruzi z OVP ÚV VKS(b) Geminderovi a Slánskému v říjnu 1946: „Prosíme, abyste měli na zřeteli, že tyto materiály jsou naprosto tajné a poté co s nimi budou seznámeni členové politbyra a tajemníci KSČ, musí být zničeny.“¹⁹

V zahraničních, československém komunistickém režimu nepřátelských kruzích panovala představa, že Geminder je „hybnou pákou československé politiky“, „muž stojící v pozadí“, sovětský agent, který je svými moskevskými nadřízenými pověřen

¹⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 1, ar. j. 4, Mez. odd. 1, Zápisy o poradách o kádrových otázkách na MZV. Konaly se zpravidla jednou za čtrnáct dní či častěji. Pravidelně se jich za ÚV účastnil Geminder, za MZV Borek, Hajdů, Černý, či London. Na těchto poradách se od jara 1948 prakticky prováděla čistka personálu MZV a schvalovaly zahraniční cesty. Jsou dokladem toho, že Geminder skrze ni prakticky toto ministerstvo řídil. Viz Karel BARTOŠEK, *Zpráva o putování po komunistických archivech. Praha–Paříž (1948–1968)*, Praha/Litomyšl 2000, s. 69-70. Bartošek vyzdvihuje hlavně roli Arthura Londona, tehdy náměstka ministra zahraničí, dosazeného na ministerstvo, aby dohlížel na nespolehlivého ministra V. Clementise. Dovolíme si říci, že London zde byl spíše vykonavatelem směrnic daných Geminderem.

¹⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 2, ar. j. 3, sl. Mez. odd. 1, 25.11.1948 Návrh činnosti Mezinárodního oddělení.

¹⁸ Karel KAPLAN, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968. Studie a dokumenty*, Praha 1993. Struktura sekretariátu ÚV KSČ v srpnu 1949, s. 49.

¹⁹ Cit. dle V. V. MARJINOVÁ, c. d., s. 456.

úplnou kontrolou nad domácí politikou. Rádio Vatikán v něm vidělo iniciátora a vykonavatele represí vůči církvi.²⁰ Jak byl vnímán československou veřejností a jaká byla jeho skutečná úloha, jsou otázky, na něž musí čeští historikové ještě hledat odpověď.

Po rezoluci Informbyra začal být Geminder oprádan démonickou pověstí i mezi jugoslávskými představiteli. Zpráva pro vnitřní potřeby jugoslávského ÚV s charakteristikami vůdčích představitelů Československa, o něm nehovoří nijak lichotivě: „nejoddanější kreatura Moskvy, nebo jak ho nazývají „šedá eminence ÚV“. Geminder, „žid ze sudetské oblasti [...] hovoří míchanicí rusko-polského a československého jazyka“. V KSČ je obecně znám jako diktátor, který řídí celé stranické organizace i buňky. Je obecně nenáviděn a na IX. sjezdu mnohé stranické organizace proti němu písemně protestovaly. Jako jediný ze starých členů ÚV nebyl znovu zvolen, přesto v něm zasedá i nadále. Pro jugoslávské komunisty byl Geminder také hlavním strůjcem protijugoslávské politiky po rezoluci Informbyra, expresivně vyjádřeno: „protijugoslávský štváč číslo jedna“²¹. Vinu na tom neslo zřejmě jeho židovství, protože boj proti slovanskému spojenci byl podle autora zprávy ve zjevném rozporu s národním zájmem Čechů a Slováků. Jak vidíme, antisemitismus nebyl cizí ani jugoslávské straně. Příčinu „nenárodní politiky“ československých komunistů Jugoslávci viděli tehdy ve velkém počtu anacionálních židů na čelných místech ve stranických a státních strukturách, zvláště v hospodářství. Stejně jako v Rumunsku a Maďarsku prosazovali podle mínění Jugoslávců sovětskou, vlastnímu národu nepřátelskou politiku. Zpráva poukazovala na skutečnost, že se zasedání v Bukurešti účastnili za československou stranu sami židé a že největším Geminderovým soupeřem v protijugoslávské politice byl další žid, Gustav Bareš, původním jménem Breitenfeld.²²

Geminder „vedl akci za získání našich studentů pro Rezoluci IB a jejich setrvání v ČSR. Při jedné příležitosti řekl, že je třeba zadržet co nejvíce našich studentů v ČSR a že se postará o jejich ubytování a zaopatření. Gemindera a Bareše KSČ pověřila, aby studentům vyšli vstříc a pomohli naší zrádcovské skupině v Praze již hned po jejím

²⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 18, Zvláštní informační služba ČTK, 8.7.1949 Vatikán: Geminder je hybnou pákou čsl. politiky.

²¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 18, „Štvavé zprávy“, Zvláštní informační služba ČTK, 8.7.1949 Bělehrad, česky (monitoring).

²² AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/II-46, Neki podaci o članovima CK KPČ (1951).

vytvoření.“²³ V tomto ocenění se autor zprávy v jednom bodě mílí. Geminder a Bareš nevyšli vstříc až po utvoření skupiny, ale na jejím vzniku se přímo podíleli.

---

²³ Tamtéž, 22/II-45, 12.12.1951 Uslovi za izgradnju socijalizma u Čehoslovačkoj. Autor zprávy pro ÚV KSJ z roku 1951 tvrdí, že židovského původu byl kromě Slánského, Bareše a Gemindera i V.Široký, a to – jak bylo zdůrazněno – navíc žid maďarský. Před slovenskou veřejností se mu však údajně podařilo tento původ utajit. Nicméně právě proto mu prý byly slovenské národní zájmy cizí a vystupoval jako pražský centralista. Jelikož byl předsedou Svazu přátel Titovy Jugoslávie, patřil Široký mezi ty československé politiky, kteří se po rezoluci k Jugoslávii vyjadřovali nečastěji a nejútočněji. AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/II-46, Neki podaci o članovima CK KPČ (1951).

5. Klub jugoslávských novinářů

Bedřich Geminder psal 12. září Jiřímu Tauferovi, toho času velvyslanci v Bělehradě: „Milý Jiří, [...] Jak víš, máme zde již silnou skupinu Jugoslávců, která pracuje v našich intencích. Velké potíže máme s jugoslávskými učni. Byly případy násilí a teroru ze strany učňů, kteří jsou solidární s Titovou klikou. Museli jsme některé násilníky zatknout. V této souvislosti možno očekávat protest jugoslávské vlády. Dal jsem pokyn, aby naše Ministerstvo zahraničí paralisovalo případný takový postup podáním noty z naší strany. To krátce a v rychlosti pro Tvoji informaci.“¹

Bedřich Geminder tím stručně charakterizoval události srpna a září. Jak se počet jugoslávských emigrantů zvyšoval, bylo potřeba zajistit pro ně nejnужnější materiální zázemí a podmínky pro zahájení činnosti jejich organizace. Na konci července byl úkolem pečovat o Jugoslávce narychlo pověřen technický referent Oddělení pro evidenci Karel Horčic–Vorlas. Řešení to bylo nouzové, protože tento stranický pracovník neměl s Jugoslávií nikdy nic společného.²

Už v druhém srpnovém týdnu zajistil Vorlas místnost pro kancelář Jugoslávců v budově Junáku na Senovážném (tehdy Havlíčkově) náměstí.³ Kancelář byla do čtrnácti dnů připravena k nastěhování. Jugoslávci byli ubytováni zprvu ve Staré Boleslavi, dokud jim nebyly zajištěny pokoje v luxusním hotelu Paříž. V Boleslavi byli tito první vystřídání druhou „americkou“ skupinou, která přicestovala na konci srpna. Při zaopatřování nebylo nakládáno se všemi rovně. V hotelu Paříž bydleli Milunićovi, Ivanović a Dragila; vlastní byt v Žitné ulici získali Balk a Reinerová a garsonku v centru města po svém příjezdu i Mića Rajković⁴. Zato většina ostatních Jugoslávců musela do prosince zůstat v staroboleslavské vile, která údajně byla určena jen pro sezónní pobyt, neměla vodovod a v podzimních měsících její obyvatelé trpěli chladem.⁵

Rozdílný přístup českých komunistů k jednotlivým osobám způsoboval hned od počátku mezi emigranty animozitu. Jak uváděl sám Karel Vorlas, „vedoucí skupina Reinerové dostávala diplomatické potravinové lístky, zatímco ostatní se museli spokojit

¹ NA, f. ÚV KSČ, f. 100/3, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 44, 12.9.1948 Geminder Tauferovi.

² Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, 7.2.1949 Vorlas Geminderovi. O styku KSČ s jugoslávskou skupinou.

³ Tamtéž, 9.8.1948 Vorlas Geminderovi.

⁴ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 3, 21.9.1948 KJN Magistrátu hl. m. Prahy, referát pro národní správu majetku.

⁵ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić, Vyzvědačská skupina v organizaci jugoslávských politických emigrantů.

s obyčejnými.“⁶ Jeden z emigrantů si proto později na protěžování prominentních jednotlivců stěžoval: Balk s Reinerovou tak podle jeho tvrzení prý v Boleslavi pobývali jen „když bylo hezké počasí“ a „se zvláštními přídělky a nadbytkem peněz“.⁷

Úloha Reinerové byla při spolupráci s aparátčíky KSČ od počátku zásadní. V tuto chvíli byla naprosto nepostradatelná. Jelikož Vorlas neuměl srbochorvatsky a v jugoslávských záležitostech se naprosto nevyznal, byla Reinerová určena za sekretářku emigrantské organizace a „spojku“ na Ústřední sekretariát strany. Tato forma styku se zprvu vedla zcela konspirativně.⁸ Akce prosovětských Jugoslávců měla vypadat jako spontánní akt, s nímž KSČ nemá vlastně nic společného. Rovněž skutečnost, že skupinu řídí Reinerová, která nebyla jugoslávského původu, by mohla jugoslávská strana nepříjemně propagandisticky využít.

Emigranti nepovažovali za vhodné, aby je před KSČ zastupovala právě Reinerová, jejíž vazby na jugoslávské prostředí byly nedávného data a poměrně mělké. Milunić a Dragila si přáli s KSČ komunikovat přímo, což však neumožňovala nízká úroveň jazykových znalostí na obou stranách. Jak Jugoslávci, tak Vorlas totiž neuměli dostatečně ani rusky.⁹ O angličtině, francouzštině, či němčině, které vedoucí emigranti ovládali, se přitom pro komunikaci vůbec neuvažovalo.¹⁰

K formálnímu vytvoření organizace došlo 10. září na schůzi asi třiceti emigrantů, kteří byli členy komunistické strany. Pokyn k ustavení vlastní stranické jednotky dostali Rajković, Ivanović, Dragila a Milunić na poradě s Geminderem. Do šestičlenného výboru byli zvoleni čtyři jmenovaní, Teodor Balk a jako zástupce studentů Veselin Kljakić. Jelikož se navzájem znali velmi málo, hlavním kritériem při volbě byla délka členství ve straně.¹¹ Výbor měl sudý počet členů. Jedno místo bylo rezervováno pro významnější osobnost, která by ještě do Prahy mohla přijít. Naopak přes podporu Miluniće a Rajkoviće se volby a dokonce ani schůze nezúčastnila Lenka Reinerová. Do

---

⁶ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 1, 24.8.1948 Vorlas: Přehled o provedených opatřeních pro Klub jugoslávských novinářů.

⁷ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 3, Nikolić: Vyzvědačská skupina v organizaci jugoslávských politických emigrantů.

⁸ Tamtéž, sv.71, Ar.j. 286, sl. Jugoslávie 3, 7.2.1949 Vorlas Geminderovi. O styku KSČ s jugoslávskou skupinou.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Vorlas patrně žádný z těchto jazyků neuměl. S. Ivanović a M. Rajković zpočátku hovořili francouzsky s B. Geminderem. Německy psal Geminderovi dopisy příležitostně T. Balk. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B 1, T. Balk.

¹¹ Tamtéž, sv. 68, Ar.j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Milunić. Referát o situaci ve skupině Jugoslávských komunistů v Praze (září 1948 - duben 1949).

výboru ji sice prosazovali Geminder a Bareš, avšak Ivanović a Dragila její účasti zabránili poukazem, že není členkou jugoslávské strany.¹²

Hned na této první schůzi se začal pomalu ukazovat charakteristický jev, který si emigranti přinesli ze svého domácího prostředí a který v emigrantských podmínkách nabýval karikатурních rozměrů: nekonečné diskuse na ideologická témata, při nichž se stanoviska mezi protivníky vyostřovala na život a na smrt. Paradoxně se však tábory měnily a včerejší zavilí nepřátelé byli schopni zapomenout na všechna příkoří a soudružsky se smířit v boji, tentokrát proti svému dosavadnímu spojenci.

Názory se rozdělily v otázce, zda do práce emigrace zahrnout i nestraníky, kterých ostatně mezi signatáři rezoluce byla zatím většina. Jejich práva hájil zejména M. Rajković. Argumentoval, že samotným souhlasem s rezolucí Informbyra obětovali tito lidé velmi mnoho a měla by se jim tedy dát možnost podílet se na politické činnosti. Převážil ovšem názor P. Dragily, který nestraníkům ze zásady nedůvěřoval a o upřímnosti a důvodech rozhodnutí některých z nich pochyboval.¹³

Zásadnější byl ovšem střet v představě o charakteru skupiny – čím má být a čím se má zabývat. Na jedné straně stál poměrně ambiciózní plán Rajkoviće a Balka. V Praze by se kolem nich soustředilo ideologické centrum, kde by byl teoreticky rozebírán titovský revisionismus. Vzorem pro připravovaný časopis měla být kdysi Leninem ve švýcarském exilu vydávaná *Iskra*. Rajković s Balkem se rovněž netajili ambicí, aby pražská skupina hrála úlohu centra pro emigrantské protititovské skupiny v ostatních, tzv. lidově demokratických zemích. Balk dokonce schůzi označil za historickou událost, jako založení nové KSJ. Ivanović, Dragila a Milunić se k takovéto představě stavěli skeptičtěji. Pro svůj časopis chtěli raději skromně přejímat články z jiného komunistického tisku, jelikož se pro takový úkol necítili dostatečně ideologicky vzděláni.¹⁴

Avšak ani jejich představa nebyla tak skromná, jak by se v tomto momentu zdálo. Ve svém úsudku byli nyní sice realističtější, ale vyhlídky na čelná místa ve vedení nové KSJ se rozhodně nevzdávali. Věděli ovšem, že tato iniciativa musí přijít od moskevských a bukurešťských kolegů, s nimiž byli Ivanović a Dragila již v kontaktu.¹⁵

---

¹² Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 3, Nikolić. Vyzvědačská skupina v organizaci jugoslávských politických emigrantů.

¹³ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 293, sl. Jugoslávie 1, Zapisnik sa partijskog sastanka održanog 10.9.1948.

¹⁴ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949. Milunić, Referát o situaci ve skupině Jugoslávských komunistů v Praze (září 1948-duben 1949).

¹⁵ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 21.10.1948 Zpráva pro Gemindera.

Členové výboru si rozdělili mezi sebe pole působnosti. Vedoucím skupiny se jako politický tajemník stal J. Milunić, P. Dragila zaujal post organizačního a kádrového tajemníka a pokladníka, S. Ivanović byl odpovědný za publikační činnost a list skupiny a M. Rajković za rozhlas a teoretickou práci. Práci s mládeží byl pověřen V. Kljakić.¹⁶

V druhé polovině září byla ustavena také organizace všech emigrantů, sdružující jak straníky tak nestraníky. Otázka pracovní náplně byla prakticky dána tak, jak ji formuloval v pozdější zprávě Karel Vorlas: „Politickým úkolem skupiny bylo všemi prostředky odhalovat podstatu a rozsah zrady Tita, osvětlovat vně i uvnitř skupiny základní příčiny titovštiny a získávat pro rezoluci jugoslávské učeně a studenty. Organizačně měla skupina za úkol vytvořit vedení skupiny ze svého středu a získávat, rozšiřovat a vzdělávat řadu agitátorů.“¹⁷

Různé představy o účelu práce v emigraci se výrazněji ukázaly v otázce názvu organizace. Ivanović a Dragila, nejspíše po dohodě s Geminderem, navrhli název *Klub jugoslávských novinářů*. Odrážela se v něm opatrnější formulace statusu jugoslávské emigrace, která měla boj na domácí půdě pouze podněcovat propagandistickými prostředky, nikoliv jej usměrňovat či vést. Toto stanovisko přitom zcela jistě korespondovalo s aktuální taktikou určenou v Moskvě a Ivanović s Dragilou jej zastávali, protože s ní byli obeznámeni. Odlišného mínění byl Miodrag Popović, který logicky namítal, že většina členů není a nebude novináři. Ivanović uznával, že by vhodnější název byl *Klub Jugoslávců, kteří jsou za Informbyro*, ale vyjadřovat jménem nějaké „politické tendence“ by bylo podle něj předčasné. „Nejsme vůdci v tomto boji, ti jsou doma. Dokud nevíme, jaké formy tento boj bude mít, nemůžeme klubu dávat nějaké speciální jméno, nýbrž jen takové, které si žádají organizační principy. Nyní můžeme soustředit a zabezpečit soudruhy, ale hlavní je, abychom pomohli boji v zemi na propagandistické rovině - rozhlasem, novinami, psaným slovem, tiskem, a na této rovině můžeme poskytnout maximum.“¹⁸ Aca a Miodrag Popovićové i Milunić stále nesouhlasili: Bylo by třeba vystoupit otevřeně, aby je titovci nemohli nařknout, že své cíle skrývají. Diskusi utnul nakonec Milutin Rajković zajímavou konstrukcí: „Tak jako jsme svého času byli všichni partyzáni, tak budeme nyní novináři.“

¹⁶ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 293, sl. Jugoslávie 1, Zapisnik sa partijskog sastanka održanog 10.9.1948.

¹⁷ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 13.1.1950, K. Vorlas: Zpráva o situaci v jugoslávské skupině a jejím vývoji.

¹⁸ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 293, sl. Jugoslávie 1, Osnovan sastanak Kluba jugoslovenskih novinara u Pragu 21.9.1948.

Úkoly klubu byly nakonec schváleny ve třech bodech: 1. Propaganda a agitace tiskem a rozhlasem, 2. Ideově výchovná práce v Klubu, 3. Evidence a starost o členstvo.

V otázce členství vystoupila obava před proniknutím špiónů. Nový člen nemusel být straníkem, ale mohl být přijat, pokud se za něj zaručili tři stávající členové klubu. V případě, že by ho nikdo neznal, rozhodovala o přijetí správa klubu. Financování klubu bylo řešeno „dočasnou“, „bratrskou“ pomocí z československé strany. Do správy Klubu byli zvoleni Pero Dragila, Ivanović, Rajković, Milunić, Aca Popović, Velimir Radušević, Djordje Lojančić a Dušanka Dragilová.¹⁹ Všimněme si, že jaksí opomenut zůstal Teodor Balk. Ani Lenka Reinerová se zatím viditelně neprosadila. Měla zato vykonávat placenou funkci sekretářky, nevolenou, avšak o to důležitější.

Zatímco se většina emigrantů zaobírala sáhodlouhými diskusemi o charakteru a jménu jejich organizace, českoslovenští komunisté, Reinerová, ale i vůdčí čtyřka museli řešit problémy praktické. Především jak získat tři tisíce jugoslávských učňů.

---

¹⁹ Tamtéž.

6. Akce učni

Nabídka československé vlády přijmout do učebních oborů v průmyslu tři tisíce mladých Jugoslávců přišla na podzim 1945. Jugoslávie o ni pochopitelně projevila zájem. Ve fantazii jugoslávských komunistů se rodily smělé plány na industrializaci zaostalé a válkou zničené země. Nestačilo ovšem postavit za pomoci Sovětů a Československa nové továrny, ale vyškolit i kvalifikované dělníky, kteří by v nich pracovali.¹

Československo vyšlo vstříc jugoslávskému požadavku, aby byla zvolena taková odvětví, která nejlépe odpovídají jugoslávským potřebám. Jugoslávie rovněž kladla důraz na to, aby se učni školili ve velkých podnicích. Důvodem nebylo jen, aby získali odbornou kvalifikaci jako dělníci ve velkovýrobě, ale i zájem, aby pracovali v podnicích státních a nikoli těch, které se dosud nacházely v soukromých rukách. To se nakonec důsledně provést nepodařilo. Jugoslávské straně také velmi záleželo na ubytování učňů v internátech, kde by nad nimi drželi výchovný a ideologický dohled jugoslávští vychovatelé. Panovala totiž obava, že by v Československu mohli být vystaveni „nakažlivým“ vlivům společnosti, která se ještě nezbavila „buržoazních přežitků“. Délka učebních oborů byla od tří do čtyř let a smlouva uzavřená v lednu 1946 zaručovala návrat všech učňů domů, poté co se vyučí. Smlouva stanovila, že ubytování a stravování bude hrazeno z československých prostředků. Pro potřeby koordinace práce vychovatelů a dohled nad učni i pro jednání s československými úřady a podniky zřídila jugoslávská vláda při pražském velvyslanectví post sociálního atašé.²

Výběr adeptů měla na starost republiková ministerstva sociální politiky. Musela se řídit kritérii určenými federální vládou. Kromě zdravotního stavu a předpokladů pro úspěšné zvládnutí řemesla bylo dáno věkové kritérium 14–17 let, protože tento věk byl nejvhodnější pro „výchovnou práci“.³ Kromě odbornosti přikládali komunisté stejnou důležitost politické uvědomělosti dělnické třídy. Učni měli být vybíráni mezi demobilizovanými mladými vojáky, nezaopatřenými válečnými sirotky, chlapci z velmi

---

¹ Djoko i Milica TRIPKOVIĆ, *Iskušnja jedne mladosti. Jugoslovenski omladinci u Čehoslovačkoj 1946–1948. g.* Beograd 1988, s. 7–13. Tvrzení manželů Tripkovičových, že Československo motivoval k této nabídce nedostatek pracovní sil a učňovského dorostu v průmyslu, není podepřeno pramennou bází. Rovněž zmínka o údajné nabídce pracovních míst pro desetitisíce jugoslávských dělníků z počátku roku 1946 není v poznámkovém aparátu nijak podložena.

² Tamtéž, s. 15–22.

³ Tamtéž, s. 19.

chudého prostředí a dětmi zasloužilých válečných hrdinů a invalidů.⁴ Nejvíce chlapců pocházelo ze Srbska, Bosny a Hercegoviny a Chorvatska, zastoupeny však byly všechny republiky.⁵

Uční přijeli do Československa v několika transportech v rozmezí března až října 1946. Po krátkém pobytu v přijímacích střediscích byli rozřazováni do podniků a internátů. Téměř ze tří čtvrtin byli umístěni do strojírenství, ostatní pak do různých odvětví lehkého průmyslu. Nejvíce jich putovalo do velkých průmyslových center – Prahy, Brna, Plzně.⁶ Podniky, kde pracovali, se však nacházely celkem ve 47 městech po celé republice, kromě čtyř, všech v českých zemích.⁷

Podle smlouvy nechala československá strana jugoslávským zmocněncům volnou ruku v záležitosti výchovy a organizace života v učňovských domovech. V internátech vládl kasárenský režim. Na padesát učňů měl připadat jeden vychovatel. Na výběr vychovatelů byly kladeny přísné ideologické požadavky. Uční se politicky organizovali v Lidové mládeži Jugoslávie (NOJ) a téměř třetina z nich byla členy jugoslávského komsomolu (SKOJ), část dokonce komunistické strany. Vychovatelé řídili tzv. kulturně-osvětovou práci, která sestávala hlavně z pravidelných týdenních diskusí na aktuální politická témata z dění v Jugoslávii, v Československu i ve světě. Tyto diskuse probíhaly zcela v režii vychovatelů, kteří si samozřejmě vždy ponechávali poslední slovo. Politické výchově sloužil další program volného času, jako čtení domácího tisku, pečování o nástěnné noviny a organizovaná četba převážně politické literatury ve „čtenářských kroužcích“. Uční se se svými vychovateli účastnili i různých manifestací, kde se netajili, komu na československé politické scéně patří jejich sympatie.⁸ Samozřejmě se objevily i výjimečné případy nekázně jako útoky a podobně. Velké nebezpečí pro úspěšný výsledek indoktrinace představovaly podle představ jugoslávského establishmentu například demoralizující západní filmy, jako detektivky a westerny, které se v komunistické Jugoslávii zásadně nepromítaly. Na velvyslanectví se vyskytl i názor, že by mohla být pro delikventy a pomýlené zřízena jakási polepšovna.⁹

⁴ Tamtéž.

⁵ Tamtéž, s.23. Podle rozpisu federálního Ministerstva sociální politiky z ledna 1946 vypadala struktura takto: Srbsko 810, Bosna a Hercegovina 720, Chorvatsko 650, Slovinsko 300, Makedonie 300, Černá Hora 225. Podle občasných zmínek i daných kritérií výběru lze předpokládat, že většina učňů z Chorvatska pocházela z válkou nejvíce postižených, tedy z větší části srbských oblastí. Dosud v tomto směru nebyl podniknut žádný průzkum.

⁶ Tamtéž, s. 31.

⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 11, Domovy mladých Jugoslávčů v ČSR k 1.12.1947.

⁸ Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 38-42.

⁹ Tamtéž, Svědectví Jovana Petroviće, někdejšího sociálního ataše v Praze, s. 89.

Přes toto líčení, které v nás může snad vyvolávat nepěkné pocity, nelze říci, že by se učni cítili ve svém postavení nespokojeni. Jejich vztah k vychovatelům byl často velmi citový a oddaný, což platí hlavně pro sirotky, kterých mezi nimi nebyl zanedbatelný počet.¹⁰

Jugoslávští učni měli pochopitelně z československých politických stran nejbližší ke komunistům. V únoru 1948 se místní mocenské orgány ovládané komunisty pokoušely učně v továrnách zapojit do manifestací na podporu KSČ. Jugoslávské velvyslanectví se podle stanoviska své vlády nehodlalo do vnitřních záležitostí ČSR vměšovat. Přesto se na některých místech jako v Ústí nad Labem a Slaném těchto manifestací učni zúčastnili. Jelikož učni často měli osobní zkušenost se zbraní, snažili se je někde místní komunističtí funkcionáři ozbrojit. Přes oficiální zdrženlivost jugoslávských zastupitelských úřadů i správ internátů se učni na některých místech začlenili do jednotek Lidových milicí.¹¹ Mohlo se tak stát i s tichým souhlasem velvyslanectví, které se od účasti učňů na těchto akcích formálně distancovalo. Vystupovali v nich totiž jako členové podnikových organizací ROH a nikoli jako solidarizující jugoslávští občané.¹²

Jugoslávští učni v Československu byli vedle žáků vojenských škol v Sovětském svazu, tzv. suvorovců, nejpočetnější skupinou mladých Jugoslávců v zemích sovětské sféry.¹³ Po rezoluci Informbyra bylo jasné, že o ně bude mezi Jugoslávií a informbyrovským táborem sveden boj. Získání těchto hochů pro své cíle by představovalo velké propagandistické vítězství. Jednalo se přece o mládež a dělníky, jejichž jménem si komunisté nárokovali právo na absolutní moc a kteří měli být oporou jejich režimu. Kdyby učni přijali prosovětské stanovisko, mohla by to informbyrovská propaganda využít jako argument: dělnická mládež, která poznala prostředí vyspělé dělnické třídy, dala v konfrontaci s domácími zkušenostmi za pravdu vůdcům mezinárodního proletariátu. Pro jugoslávské komunisty by ztráta tří tisíc téměř vyučených dělníků znamenala velkou prohru a to nejen praktickou, ale i na poli propagandy. Chtěli-li obhájit svoji pravověrnost, museli prokázat, že za nimi stojí v revoluci kovaná mládež a dělnická třída.

¹⁰ Tamtéž, Svědectví někdejšího učně Milana Milentiće, s. 131: „hodně učňů se dost vázalo na vychovatele, protože mnozí z nich za války ztratili oba rodiče...“

¹¹ Tamtéž, s. 45-46.

¹² Tamtéž, s. 96, Prohlášení Milana Glediće, někdejšího vedoucího NOJ při sociálním atašé velvyslanectví FLRJ v Praze. Na druhé straně se vyskytly i případy, kdy byli jednotlivci za svévolnou účast na únorových akcích KSČ kázeňsky trestáni. Svědčí o tom například kauza Borivoje Raziće, o níž bude pojednáno níže.

¹³ Tamtéž, s. 47.

V zápase o učně měla jugoslávská strana nepochybně navrch. Systém výchovné kontroly, který měl mládež uhájit před buržoazními vlivy, se nyní mohl osvědčit v boji proti československým soudruhům. Naopak těm zbývalo jen pomocí dělníků–komunistů, závodních organizací strany a hrstky jugoslávských informbyrovců pokusit se nalomit loajalitu těchto vojensky vycepovaných pubescentů. V druhém sledu se nabízelo použití nátlakových a represivních prostředků, jejichž účinnost byla předem dosti pochybná a druhou stranou propagandisticky využitelná.

Rezoluce vzbudila u učňů i jejich vychovatelů překvapení.¹⁴ Přesněji řečeno, její význam ani obsah většina učňů vůbec nechápala.¹⁵ Někteří z nich se v den uveřejnění nacházeli mimo své internáty na prázdninových výletech, na všesokolském sletu či na zemědělských brigádách.¹⁶ Jaká tehdy byla situace v učňovských domovech, se můžeme dozvědět z několika dosti fádních svědeckvých pamětníků, která do své knihy zařadili Djoko a Milica Tripkovičovi. Podle většiny z nich se během července nic zvláštního nedělo. Stejně jako jejich okolí i oni věřili, že se „nedorozumění“ mezi Titem a Moskvou brzy vysvětlí. Vychovatelé se zvědavým otázkám učňů spíše vyhýbali a dbali především na zachování disciplíny. Učni také nepocítili žádný nátlak zvenčí a domácí komunisté, s nimiž přicházeli do kontaktu, se chovali v otázce rezoluce sice rezervovaně, ale přátelsky.¹⁷

Poměry v učňovských internátech po uveřejnění rezoluce sleduje i jedna zpráva jugoslávského velvyslanectví: „U našich učňů, jakož i u vychovatelů byl v prvním momentu, když se z *Rudého práva* dozvěděli o rezoluci, cítit zmatek a bezradnost. Avšak tato bezradnost zmizela ihned po poslechu prvních zpráv bělehradského rozhlasu a poté, co obdrželi *Borbu*. Ve všech domovech, kde se o rezoluci diskutovalo, se pociťuje jednota a rozhořčení nad nepravdami uvedenými v rezoluci. Mezi našimi učni je vidět živý zájem, zdravé připomínky, správný postoj a jednota. Tato jejich jednota se neprojevuje jen slovy, ale i zlepšením prostředí v kolektivu, soudružstvím, správnějším poměrem k mládežnickému sekretariátu a vychovatelům a lepším a odpovědnějším přístupem k práci a učení.“¹⁸ Přes toto optimistické hodnocení registruje zpráva i projevy, které její jednoznačnost poopravují. Mezi vychovateli i učni bylo přítomno

¹⁴ Tamtéž, s. 90, Prohlášení Jovana Petroviće, někdejšího sociálního ataše v Praze; s. 96, Prohlášení Milana Glediće.

¹⁵ Tamtéž, s. 48; Též s. 127, Prohlášení Milovana Raliće, někdejšího učně v Liberci; Též, s. 133, Prohlášení Milojka Krčmara, někdejšího učně v Plzni.

¹⁶ Tamtéž, s. 96, 117, 133.

¹⁷ Tamtéž, s. 130, 142.

¹⁸ AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/I-38, Situacija u Čehoslovačkoj povodom objavljivanja rezolucije Kominforma, 1948. Zapažanja kod naših učenika u privredi u vezi rezolucije Informbira.

pochybování i otevřené výroky na podporu Informbyra. Někteří odmítali zaujmout stanovisko, protože již dva roky nebyli v Jugoslávii a nemohli se přesvědčit o stávající situaci na vlastní oči. Další přiznávali větší autoritu Informbyru než své komunistické straně, kritizovali postup proti A. Hebrangovi a S. Žujovićovi a to, že KSJ nevyslala své představitele do Bukurešti. Jednotlivci se dokonce tajně účastnili schůzí závodních organizací KSC, na nichž se rezoluce probírala.¹⁹

Na otázku, kdy a na jaký podnět došlo z československé strany k prvním pokusům o „verbování“ učňů pro politickou emigraci, nedávají dosud probádané archivní prameny zřetelnou odpověď. Ve výpovědi skupiny někdejších učňů se objevuje spekulace, že československé orgány spustily nátlakovou akci teprve po neúspěšné kampani během všesokolského sletu, kdy se jim nepodařilo získat početnou delegaci jugoslávských cvičenců.²⁰

Jugoslávští představitelé si zřejmě uvědomovali, že taková akce je jen otázkou času a nehodlali ponechat iniciativu pouze na protivníkově straně. Podle československých dokumentů svolali teprve počátkem srpna přední pracovníci velvyslanectví Petrovič, Štambuk a Ružić schůzi všech vychovatelů. Ozřejmili jim okolnosti rezoluce a vybavili je instrukcemi, jak věc vysvětlit učňům a jak se bránit případnému nátlaku. Z přítomných šedesáti se údajně postavil proti pouze jediný.²¹ Potvrzení spolehlivosti vychovatelů bylo velmi důležité. Jejich vliv na mobilizaci učňů a udržení disciplíny v domovech zdůrazňují i vzpomínky tehdejších učňů: „Naštěstí jsme měli zkušené pedagogy a ideově dobře způsobilé vychovatele, kteří nám od počátku pomáhali pochopit podstatu Rezoluce, její cíl a metody, kterým měla posloužit.“²² Význam vychovatelů byl zcela zřejmý i československým komunistům. Již v době, kdy učňům nedal dosud nikdo znát, že se nová situace bude týkat i jich, navštěvovali vychovatele funkcionáři KSC, aby s nimi „soudružsky“ pohovořili. Asi deset dní po uveřejnění rezoluce přijel prý do Svitů za vychovatelem v místním jugoslávském internátu Ilinčićem tajemník ÚV KSS Štefan Bašťovanský. O správnosti tvrzení bukurešťské rezoluce ho však nepřesvědčil.²³

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 107, Svědectví bývalých učňů ve Slaném Iliji Šolaje, Mitry Spasojeviće, Zvonka Sinakijeviće a Svetozara Markanoviće.

²¹ NA, f. ÚV KSC, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 22, nedatovaná zpráva o protičeskoslovenské činnosti jugoslávské ambasády 1948–1949.

²² Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 106.

²³ Tamtéž, s. 121, Prohlášení Milovana Ilinčiče, někdejšího vychovatele ve Svitě.

Dokumenty v českých archivech se o „Akci učňů“ zmiňují teprve na přelomu srpna a září. Poslední srpnový den se na ÚV KSČ dostavil ředitel učňovského domova v Praze na Vinohradech Jan Herda. Pracovníka ústředního výboru (nejspíše Karla Vorlase) informoval o dění mezi jugoslávskými uční. Herda se zřejmě snažil působit na tamního vychovatele. Ten byl ochoten vystoupit proti Titově politice, dostane-li od českých soudruhů doklad o nesprávném postupu jugoslávského vedení. Podle Herdy jsou uční připraveni tvrdě zakročit proti všem stoupcům rezoluce, nevyjímaje „teroristické činy“. Herda učňům pohrozil československými zákony. Pracovník ÚV ho na schůzce vybavil novými instrukcemi. Měl učně svolat za účasti politického tajemníka Thelena a sdělit jim, že by svým neuváženým chováním mohli zapříčinit ztrátu sympatií českého dělnictva k jugoslávským národům a že by za své chování mohli být podle československých zákonů trestně stíháni.²⁴

Od posledních srpnových dní některé, zejména větší učňovské domovy doslova vřely. Stoupci Rezoluce mezi uční byli za nečinného přihlížení či dokonce podněcování ze strany vychovatelů ostatními šikanováni i fyzicky napadáni.

První případ se vyskytl v Praze–Vysočanech. Dne 28. srpna odešel z internátu učeň Milutin Petrović, který se již dříve českému zaměstnanci internátní správy svěřil, že souhlasí s Rezolucí IB. Česká pracovnice internátu, která chtěla učňovo zmizení ohlásit na StB, se dostala do konfliktu s jugoslávským vychovatelem. Když se Petrović v 11 hodin večer vrátil, nechtěl ho vychovatel do Domova vpustit a vyhrožoval mu, že ho ostatní uční budou soudit. Před rozlíceným davem učňů se Petrović ukryl v bytě českého vychovatele. Po dvou dnech byl odveden na ÚV KSČ k Bedřichu Geminderovi. Ten ho nejprve ubytoval v kanceláři emigrantů na Havlíčkově náměstí a posléze v Titově koleji.²⁵ V noci z 28. na 29. srpna byli „těžce ztýráni“ uční v domově na Smíchově, v ulici Na Cihlářce. Jen na zákrok českého ředitele domova byli pryč „zachráněni od nejhoršího“.²⁶

Největší rozbuškou byl případ v Čakovicích. Jak vzpomíná někdejší sociální atašé Jovan Petrović, v Čakovicích byli informbyrovští aktivisté zvláště úspěšní. Na druhé straně vyvolali svými urážkami na adresu jugoslávského vedení a partyzánů mezi uční

²⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, Záznam ze dne 31.8.1948.

²⁵ AMV, sv. 305-498-4, Protokol s Boženou Kaludovou, zástupkyní ředitele Domova mladých Jugoslávců, Protokol se S. Z. (Jméno v dokumentu začerněno. pozn. O.V.), učitelem a vychovatelem Domova mladých Jugoslávců, 10.9.1948 Zpráva pro ministerstvo vnitra. Seznam násilí v domovech.

²⁶ Tamtéž.

obrovské pobouření, které hrozilo přerůst ve vzpouru.²⁷ Někdy na konci srpna zde byl jeden učeň krutě zbit. Zpráva v archivu ÚV podotýkala, že jeho rodiče byli v Jugoslávii uvězněni jako stoupeneci Informbyra. Chlapci prý hrozilo násilné odvezení do Jugoslávie.²⁸

Dalším dokladem, že ve věci učňů akce řízená ze sekretariátu strany opravdu existovala, je srbochorvatsky psaný dopis, datovaný 25. srpna, adresovaný *Rudému právu*. Dopis, vyjadřující podporu stanoviskům Informbyra a odsuzující Titovu politiku měli napsat učni z Čakovic. Na první pohled však vypadá velice nevěrohodně, jelikož se hemží cizími výrazy jako „narcismus“ nebo „pleonasmus“. Také ho k posouzení na ÚV, pravděpodobně Geminderovi, zasilal ředitel čakovického internátu Jan Matouš a prosil, aby byl s připomínkami na jeho adresu zaslán zpět.²⁹

Jugoslávští činitelé měli být tedy zjevně proč znepokojeni. 31. srpna (podle jiného zdroje 29. srpna) se konala v čakovickém zámku, který sloužil jako internát, schůze učňů s velvyslancem Stilinovičem³⁰ a sociálním atašé Petrovičem. Oba diplomaté situaci ještě více vyhrotili a vyvolali bojovnou náladu proti „zrádcům“. Stilinovič označil Rezoluci za „sviňárnu“ a její stoupence za nepřátele. S velvyslancem si dovolil polemizovat jen učeň Cvetan Mišić. Druhý den dostal přípis, že se má okamžitě vrátit do Jugoslávie. Z obavy před únosem odešel z internátu a požádal závodní radu Avie o ochranu. S ním bylo vypuzeno ještě dalších pět učňů. Ti také jako jediní docházeli i nadále do zaměstnání, zatímco ostatní stávkovali. Kolem budovy internátu začali učni hlídkovat a vyzbrojili se klacky a punčochami naplněnými pískem. „Obranu“ internátu zřejmě kromě vychovatele koordinoval osvětový inspektor velvyslanectví Branko Krneta, který do Čakovic dorazil 2. září. 7. září došlo ke zbití dalších pěti jugoslávských učňů a jednoho českého, který se je snažil hájit. Branko Krneta odmítl dát závodní radě záruku, že se něco podobného již nebude opakovat.³¹

Den předtím se udála podobná scéna v internátu Leteckých závodů v Jinonicích. Dvěma napadeným učňům se podařilo po utržení mnoha ran nakonec ze spárů svých kolegů vyváznout. Případem se zabývala závodní rada, jejíž schůze se zúčastnil i

²⁷ Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 90-91.

²⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, 31.8.1948 Zpráva o případu teroru proti jugoslávskému učni v jugoslávských domovech.

²⁹ Tamtéž, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 10, 25.8.1948 Par učenika jugoslovenskog domova u Čakovici.

³⁰ Marijan Stilinovič popisuje ve svých pamětech události v Čakovicích dosti expresivně, avšak zkratkovitě a zjevně jednostranně: Marijan STILINOVIĆ, *Bune i otpori*, Zagreb 1969, část *Sumrak u Pragu*, s. 244-247.

³¹ AMV, sv. 305-498-4, 13.9.1948 Závodní rada Avia – J. Dimitrova. Souhrn událostí s jugoslávskými učni 31.8. – 10.9.1948 Výpovědi učňů. Výpověď Jana Matouše.

zástupce ÚV (opět Vorlas?). Doporučoval protititovské učně oddělit a na ostatní „ideologicky působit“. Měla být uspořádána diskuse, které by se účastnili i studenti a učni, co už se pro Informbyro rozhodli. Pracovníci velvyslanectví, s nimiž závodní rada jednala, projevíli sice ochotu učňům zdůraznit, že podléhají československým zákonům, avšak s chováním učňů vesměs souhlasili.³² Také v Kladně, jak hlásil tamní krajský sekretariát, byli „na podnět vychovatele“ zmláceni tři „pokrokoví“ učni. Jejich spolužáci je ohrožovali noži a jednoho z nich prý dokonce chtěli zabít. Vychovatel tvrdil, že se tito jedinci musí neprodleně vrátit do Jugoslávie.³³

Chybí doklad z jugoslávské strany, že by lynčování bylo uměle provokováno.³⁴ Jugoslávští diplomaté a vychovatelé však mohli násilí využívat jako prostředek k upevnění disciplíny a loajality. Společná účast na lynči „zrádců“ posilovala mezi učni pocit sounáležitosti a udržovala jejich kolektiv v bojové pohotovosti. Váhavce a „slabé charaktery“ bylo třeba z kolektivu nemilosrdně vyloučit. V podstatě ale při jednání s informbyrovskými učni nešlo o žádné novoty. Bylo s nimi nakládáno tak, jako před rezolucí se všemi, kdo se kázeňsky provinili. Rozhodnutí sociálního atašé o odeslání takového delikventa do Jugoslávie či o jiném trestu československá strana plně respektovala. Ostatně v roce 1946 se k tomu smluvně zavázala. Na druhé straně neomluvitelná brutalita dala československým komunistům záminku k otevřenému zákroku, takzvaně na obranu pořádku.

Ke koordinované formě akce přikročil ÚV KSČ 10. září, kdy Bedřich Geminder rozeslal krajským sekretariátům strany následující pokyny:

1. Závodní rady podniků, v nichž učni pracují, mají zajistit ochranu těm, co se vyjadřují pro rezoluci Informbyra a má jim být poskytnuta „všechna zákonná práva našeho lidově demokratického zřízení“. Těmto učňům se má věnovat zvýšená péče. Proto je nutné vybrat „nejschopnější soudruhy, aby je politicky vychovávali“. Učňů souhlasících s rezolucí je potřeba „zajistit, co největší počet“.

2. Oznámit učňům, budou-li „zachovávat dělnickou solidaritu a principy dělnické demokracie“, že jim bude zaručeno řádné vyučení, možnost dalšího zaměstnání až do „vyjasnění poměrů v Jugoslávii“. Kdo však bude zmíněné „principy“ porušovat a přestupovat československé zákony, uplatní se proti němu „co nejtvrďší postup“ a bude předán soudům.

³² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, Záznam ze dne 7. září.

³³ Tamtéž, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 15, 10.9.1948 Dálnopis z kraje Kladno.

³⁴ Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 91. Ve svém svědectví sociální atašé Petrović jakékoliv organizování násilností ze strany velvyslanectví popírá. „Rvačky“ připisuje mladické horkokrevnosti.

3. Na podněcovatele násilí podat trestní oznámení stanici SNB a zásah ze strany bezpečnostních složek „politicky kontrolovat“.

4. Učňům, kteří se vyslovili pro rezoluci, zajistit „oddělené“ soukromé ubytování u „dobrých a politicky vyspělých soudruhů“. Náklady na bydlení bude hradit ministerstvo sociální péče.

5. Zabránit, aby stoupenci rezoluce byli nuceni k odjezdu do Jugoslávie. Závodní rady mají zakázat vstup oficiálních jugoslávských činitelů do domovů bez souhlasu ministerstva sociální péče.

Krajské sekretariáty měly rovněž okamžitě podat ústřednímu sekretariátu zprávu o opatřeních, násilnostech a celkové situaci v učňovských domovech, které se nalézají v jejich kraji.³⁵

Na učňovskou akci se připravovali i emigranti. Jak oznamoval 4. září Slobodan Ivanović Geminderovi, propagační materiál pro učně je už hotov a „referenti“ čekají jen na Geminderův pokyn.³⁶

Do čakovicického internátu se StB dostavila 10. září. Požadovala vydání sedmnácti učňů označených za hlavní viníky při násilnostech proti svým druhům. Vychovatelé to odmítli a naopak trvali na zásadě, že vyšetřování náleží do kompetence jugoslávských orgánů a Češi nemají žádné právo vměšovat se do vnitřních záležitostí jugoslávských občanů. Přivolali také okamžitě sociálního ataše Petroviće. Ani ten neuspěl proti argumentu, že na rozdíl od velvyslanectví jugoslávské internáty žádné exterritoriality nepožívají a podléhají plně československé jurisdikci. Po čtyřech hodinách handrkování se ozbrojení estébáci pokusili vniknout do budovy internátu, v čemž jim bránil dav učňů v čele s vychovatelem a Petrovićem. Nakonec dorazil poradce ambasády Feliks Gorski, který nařídil, aby učni přestali klást odpor. Do přistaveného autobusu estébáci odvěklí nejprve několik vzpírajících se jedinců, avšak posléze je i ostatní učni dobrovolně následovali. Do „donucovací pracovny“ v ruzyňské věznici bylo odvezeno kolem devadesáti učňů.³⁷

Následující den vyzval Karel Šváb Lenku Reinerovou, aby s dalšími jugoslávskými emigranty a v doprovodu pracovníka ministerstva vnitra Pokorného promluvila se zajištěnými. Z emigrantů byl v té době v Praze pouze Slobodan Ivanović.

³⁵ AMV, sv. 305-498-4, 10.9.1948 Geminder v.r. Krajským sekretariátům, v jejichž krajích se nacházejí domovy jugoslávských učňů.

³⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 4.9.1948 Ivanović Geminderovi.

³⁷ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 23, 13.9.1948 Zpráva o incidentu jugoslávských učňů v Čakovicích (Pokorný, Reinerová); Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 90-91, Svědectví Jovana Petroviće.

Odmítl, aby šel přemlouvat učně, jsou-li ve vyšetřovací vazbě. Geminder, kterému Reinerová telefonovala, řekl, že většina není ve vazbě, ale v pracovním táboře. Tam jim měli emigranti vysvětlit, že násilí není vhodným prostředkem k vyjádření politického přesvědčení. I tak to Ivanović a ostatní jugoslávští emigranti odmítli. Doporučili ale Geminderovi urychleně dát zprávu o incidentu do novin a rozhlasu, aby je nepředběhla jugoslávská propaganda. To už však bylo pozdě, protože tentýž večer bělehradský rozhlas vysílal zprávu o „brutálním zákroku československé policie proti nezletilým dětem“.³⁸

Atašé Petrović vskutku nelenil a ihned po incidentu kontaktoval nejen jugoslávský Tanjug, ale i jiné zahraniční agentury.³⁹ Velvyslanec Stilinović s dalšími spolupracovníky nyní neúnavně objížděli internáty po celé republice, aby zde informovali o tom, co se v Čakovicích stalo.

Už 10. září se v domovech podepisovala petice proti policejnímu násilí, adresovaná ministru sociální péče Evženu Erbanovi. Erban tuto žádost o zakročení proti nátlaku na jugoslávské učně odmítl. Pracovníci ambasády navštěvovali opět internáty, nabádali ke stávce a k odmítnutí účasti na „diskusích“, pořádaných československou stranou. Do stávky vstoupili všechny domovy nejpozději 15. září. Tento den také velvyslanectví podalo za učně žádost o ukončení pracovního poměru, rozvázání učební smlouvy a návrat do Jugoslávie.⁴⁰

Do práce nejprve odmítli nastoupit učni ve Slaném a poté je následovaly i další internáty. V Praze, Slaném, Plzni a dalších městech se učni v domovech zabarikádovали a do oken umístili transparenty s hesly „Blokáda“, „Odjezd domů“ a podobně.⁴¹

Ne všechny z desítek internátů se proměnily v bojiště. Zvláště v těch menších, kde se nevyskytly žádné vnitřní spory, vyčkávali učni trpělivě společně se svým vychovatelem pokynů z velvyslanectví. V Brněnském kraji, kde 300 učňů pracovalo v devíti podnicích a bydlelo v pěti internátech, byl až do 10. září úplný klid. Krajský výbor Geminderovi oznamoval: „Podle našich zjištění je velká část učňů pro politiku Tita.“ Poté co internáty navštívil atašé Petrović, nedostavili se 14. září učni do práce.

³⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 23, 13.9.1948 Zpráva o incidentu jugoslávských učňů v Čakovicích.

³⁹ Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d. s. 91. Svědectví Jovana Petroviće.

⁴⁰ AMV, sv. 305-498-4, 15.9.1948 OU StB Pardubice ústředně StB při Ministerstvu vnitra.

⁴¹ Tamtéž, s. 110-115, 134, 146.

Vedoucí pracovník výboru žádal Gemindera o instrukci, jak mají postupovat, když nebylo zaznamenáno žádné násilí.⁴²

Karel Šváb svolal 14. září poradou s vedoucími emigranty Miluničem, Ivanovičem a Reinerovou. Jelikož se situace nebezpečně vyhrotila a očekával se brzký odjezd všech učňů domů, muselo se vyvinout ještě větší úsilí v pokusu učně v Československu zadržet. Šváb měl rychle zorganizovat cesty emigrantů do všech krajů, kde učňové pracovali. Návrh rozvržení těchto cest měl do druhého dne předložit Ivanovič. Milunič okamžitě odjížděl do Ústí nad Labem, kde se vývoj událostí zdál nejpříznivější, jelikož tamní vychovatel Vlado Popović se postavil na stranu KSČ. Rychle se musela vyřešit i otázka ubytování přemluvených učňů.⁴³

Zatím se činili podle Geminderových instrukcí i krajští a závodní funkcionáři. Zvali učně a vychovatele na schůzky, na nichž jim nejprve nabízeli bezpečnost a dokončení učení i zaměstnání, v některých případech i různé materiální vymoženosti, rozhodnou-li se zůstat v Československu a podepíší rezoluci.⁴⁴ Na takovéto diskuse, pokud na výzvu vůbec reagovali, vychovatelé poslali samozřejmě ty nejspolehlivější. Podle jednoho svědectví došlo ve Slaném k zajímavé výměně názorů mezi učni a funkcionáři kladenského krajského výboru. Ve chvíli, kdy aparátčikovi došli argumenty, vytáhl z kapsy červenou stranickou legitimaci a žádal, aby mu učni ukázali svou.⁴⁵ Šlo o narážku na jeden bod rezoluce Informbyra týkající se ilegálního charakteru organizace jugoslávské komunistické strany. Členové KSJ se nejen scházeli tajně a své členství museli i v poválečné komunistické Jugoslávii skrývat, ale nevlastnili ani žádné stranické doklady. Jednalo se o reziduum z ilegální předválečné i válečné minulosti KSJ, které posloužilo v době příchodu k moci ke klamání zejména zahraniční veřejnosti, že v nové Jugoslávii vlastně vládne nikoliv komunistická strana, ale pracující lid prostřednictvím Lidové fronty. V ní formálně kromě komunistů působili i představitelé tzv. masových organizací a zbytků jiných politických stran. Na výzvu odpověděl jeden učeň otázkou, zda legitimaci onen funkcionář takto ukazoval i za války. Ten odvětil záporně. Znamenalo by to tehdy jistou smrt. Učeň triumfoval: „Jugoslávští komunisté se nebáli svou příslušnost ke straně veřejně ukazovat, když

⁴² Tamtéž, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 15, 14.9.1948 Kvis, KV Brno Geminderovi. Dálnopis.

⁴³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 5, Záznam ze dne 14. září (Reinerová).

⁴⁴ Podle Marijana Stilinoviče nabízeli čeští komunisté učňům za podpis rezoluce nábytek, kola, hodinky, rádia a dokonce i peníze a prostitutky. M. STILINOVIČ, c. d., s. 246.

⁴⁵ Dj. i M. TRIPKOVIČ, c. d., s. 111-112, Svědectví bývalých učňů ve Slaném Iliji Šolaje, Mitry Spasojeviče, Zvonka Sinakijeviče a Svetozara Markanoviče.

Němci stáli před Moskvou a Stalingradem. Pětícípou hvězdu se srpem a kladivem nosili na svých čepicích a pod tímto znamením bili Němce a ostatní fašisty plné čtyři roky.⁴⁶

Na učňovské nepokoje odpověděly československé mocenské orgány bloádou internátů i přerušením elektrické energie, vodovodu i telefonních linek.⁴⁷ Podle zmíněné Geminderovy instrukce se mělo zabránit jakémukoliv styku internátů s jugoslávskými diplomatickými činiteli. Bezpečnost zatýkala vychovatele za „rušení klidu a pořádku“ a za stávkování, jako porušování zákona o dvouletém hospodářském plánu.⁴⁸ K zatčení vychovatelů používala československá bezpečnost několika způsobů: Vychovatelé byli buď pozváni na schůzi závodní rady nebo aby si „upřesnili nějaké věci“ s odborovými funkcionáři. Ti je pak předali bezpečnostním orgánům. Tam, kde se vychovatele nepodařilo vylákat lstí, podnikla StB noční vpád do budovy internátu a zadržela je násilím. Díky učňovské obraně se akce na mnoha místech nepodařila a vychovatelé zůstali na svobodě. Fyzické střety s bezpečností měly za následek, že kromě devatenácti vychovatelů putovalo do vyšetřovací vazby i několik desítek učňů.⁴⁹

Pro informbyrovský tábor naneštěstí nevyšel předpoklad, že osiřelí učňové budou vůči nátlaku povolnější. V Karlových Varech, Kuřimi u Brna a ve Vlašimi vyhlásili za propuštění svých vychovatelů hladovku. Ve Vlašimi také údajně protestovali proti represím vůči mladým Jugoslávčům dokonce čeští dělníci.⁵⁰

Odlišný průběh než na většině ostatních míst měly události v Ústí nad Labem. Na schůzce tamních 57 učňů s představiteli velvyslanectví vystoupil vychovatel Vlado Popović s obhajobou rezoluce a vyzval učně, aby ho následovali. Krátce na to se učni přestěhovali kvůli rekonstrukci internátu do náhradní budovy ve Velkém Březně. Poté, co byl vznesen požadavek návratu do Jugoslávie, snažili se jugoslávští činitelé zapůsobit na Popovićovy svěřence dopisem, který jim napsali učni ze Slaného. Apelovali v něm na jejich vlastenectví a přemlouvali je, aby se s nimi také vrátili. Devatenáct učňů, kteří se rozhodli pro cestu domů, zůstalo po dokončení oprav ústeckého domova v provizorní budově. Jednoho dne odešli tito učni na nádraží a odjeli do Prahy, aby se zde uchýlili na jugoslávské velvyslanectví. Na Masarykově nádraží většinu z nich bezpečnost zatkla a odvezla do ruzyňské věznice. Tentýž večer na Masarykovo nádraží přijela také skupina 80 učňů i se svým vychovatelem z Děčína. Po

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Tamtéž, s. 97, Prohlášení Milana Glediće.

⁴⁸ AMV, Sv. 305-498-4, 15.9.1948 OÚ StB Pardubice ústředně Stb při Ministerstvu vnitra.

⁴⁹ Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 52.

⁵⁰ M. STILINOVIĆ, c. d., s. 245; Zprávu v listu *Politika* z 18.9.1948 o solidaritě českého dělnictva s mladými jugoslávskými dělníky a s postojem Jugoslávie vůbec citují i Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 53.

potyčkách s bezpečností nechali na místě ležet svá zavazadla a utekli na velvyslanectví.⁵¹ Jugoslávští představitelé se takto nejspíše pokusili dodat celé záležitosti s učni ještě větší publicitu. Mohli očekávat, podaří-li se učňům dostat až do Prahy, že se je československé bezpečnostní složky budou snažit zadržet. Podobný pokus ve Vlašimi bezpečnost zmařila hned na místě.⁵² V Rajhradu u Brna se učňům podařilo proniknout skrz policejní kordon do ulic a demonstrovat před místním obyvatelstvem za propuštění svého vychovatele a za odjezd domů.⁵³

Údajně již na konci srpna změnila jugoslávská vláda svůj původní záměr, aby učni v Československu své vzdělání dokončili. Většině z nich totiž zbývalo do konce učení pár měsíců. Zhoršující se politická situace a protijugoslávské provokace rozhodly jinak. Čakovický incident byl již jen vhodnou záminkou, jak odvolání učňů odůvodnit. V Jugoslávii byla organizována masivní kampaň volající po jejich návratu. Jugoslávský tisk i rozhlas přinášel podrobné informace o policejním násilí v Československu a o tom, jak jugoslávská mládež verbování a nátlaku statečně odolává. Učňům byly adresovány tiskem a rozhlasem šířené dopisy mládežnických i jiných organizací, vyjadřující jim podporu a očekávání jejich návratu. Medializace kauzy, kterou zaznamenaly i západní tiskové agentury, byla pro Československo nepříjemnou záležitostí. Zřejmě i tato okolnost přiměla československá oficiální místa, aby byl problém jugoslávských učňů vyřešen co nejdříve.⁵⁴

Jednání mezi jugoslávským velvyslanectvím a československým ministerstvem sociální péče proběhla ve dnech 17. až 19. září. Obě strany se dohodly na rychlém odjezdu učňů do Jugoslávie. Zatčení učni se měli po propuštění z vazby přepravit společně s ostatními do sběrných center. Vychovatelé se k nim mohli připojit až na hraničních přechodech. Československá strana kvůli „zachování pořádku“ nechtěla přistoupit na požadavek, aby byla jugoslávským diplomatům umožněna návštěva internátů a aby byla ukončena jejich blokáda a obnoveno telefonní spojení a dodávky elektrického proudu.⁵⁵ Avšak už 17. září dalo ministerstvo vnitra zaměstnancům jugoslávského velvyslanectví Vladovi Novakovi a Milanu Popovičovi souhlas, aby

---

⁵¹ Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 142-143, Svědectví Ljubana Djukiće, s.131-132, Svědectví Milana Milentijeviće; M. STILINOVIĆ, c. d., s. 245-246.

⁵² AMV, sv. 305-498-4, SNB, OÚ StB Tábor, Věc: jugoslávský státní příslušník z Vlašimi – nabádání k zastavení práce a rušení klidu a pořádku.

⁵³ Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 55.

⁵⁴ Tamtéž, s. 53-54.

⁵⁵ Tamtéž, 57-58.

uklidnili učně v Horním Litvínově a oznámili jim výsledek dohody s československou vládou.⁵⁶

Učni z internátů se vydali na cestu do sběrných center 20. a 21. září. Českoslovenští komunisté se nejspíš do poslední chvíle nevzdávali možnosti ještě některé z nich přemluvit. Ovšem současně se je snažili co nejvíce izolovat od českého prostředí a zabránit dalším manifestacím. Sběrná centra se proto nacházela při železničních stanicích mimo velká města, v Ďáblicích u Prahy, v Čakovicích a pro učně z Moravy a Slovenska v Mikulově. Tam pro ně přijely vlaky speciálně vypravené z Jugoslávie. Až v den odjezdu byli propuštěni z vězení poslední učni a vychovatelé. Učni opouštěli území Československa ve vlacích ozdobených transparenty a obrazy nejen Tita, ale i Stalina a Gottwalda.⁵⁷ Teprve za rok přestalo jugoslávské vedení své občany udržovat v domnění a naději, že nepřátelství vůči Jugoslávii mají na svědomí jen špatní rádcí komunistických vůdců.

Z oficiálně uváděného počtu 2 825 učňů zůstalo v Československu pouhých 73. Vedle nich se nevrátilo 6 vychovatelů.⁵⁸ Pro československé komunisty a emigranty to byl značný neúspěch. Utěšovat je snad mohla jen situace v sousedním Polsku, která se vyhrotila o tři týdny později. V rámci reciproční akce se v Mariboru, Záhřebu, Novém Sadu a Borovu učilo 260 polských učňů, zatímco polské podniky poskytly místa pro 500 až 600 mladých Jugoslávčů. Když z obavy před zneužitím svých učňů jugoslávskou propagandou je polská vláda 7. října z Jugoslávie odvolala, následovalo stejné opatření i na jugoslávské straně.⁵⁹ Z jugoslávských učňů se z Polska nevrátil jediný Aleksandar Milenković. Aby tam nezůstal zcela osamocen, byl poslán posléze do Československa.⁶⁰

S těmito chabými výsledky kontrastovaly úspěchy přesvědčovací akce v Sovětském svazu. Z necelé stovky jugoslávských nezletilých mladíků, žáků vojenských učilišť se po rezoluci vrátila domů pouze asi třetina. Tzv. suvorovci ovšem na rozdíl od učňů v Československu či Polsku podléhali výlučně pravomoci sovětských orgánů a jimi vedené indoktrinaci. Jugoslávští zástupci neměli na jejich výchovu žádný vliv.⁶¹

⁵⁶ AMV, sv. 305-498-4, 17.9.1948 SNB, Oblastní vyšetřovna StB Most.

⁵⁷ Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 58-59.

⁵⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 28.9.1948 Josip Milunić. Zpráva o stavu skupiny.

⁵⁹ AMZV, TO-O-12-4, 7.10.1948 J. Taufer (Čs. velvyslanectví Bělehrad) Šťastné (MZV Praha).

⁶⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 5, 13.1.1950 Reinerová Vorlasovi.

⁶¹ Jan PELIKÁN, *Jugoslávie a Východní blok 1953–1956*, Praha 2001, s. 33.

V Československu však nebyl boj ještě u konce. Jugoslávští představitelé se nechtěli vzdát ani oněch sedmi desítek. Předpokládali, že někteří chlapci byli ovlivněni svými vychovateli a o svém rozhodnutí nejsou nijak pevně přesvědčeni. V prvním říjnovém týdnu se sociální atašé Petrović a další diplomaté znovu snažili přimět zbylé učně k návratu a zaručovali jim beztrestnost. Ve dvou případech se jim to údajně podařilo. Ministerstvo vnitra proto 11. října instruovalo oblastní úřadovny StB v Ústí nad Labem, na Kladně a v Brně, aby byl zákaz vstupu diplomatů do internátních budov ponechán v platnosti.⁶²

Emigranti měli učně registrovat⁶³ a zapojit do své činnosti. Už 10. září bylo ujednáno zřídit pro jejich zástupce zvláštní funkci v emigrantském výboru. Aby bylo možné učně snáze kontrolovat, měli být všichni ubytováni na jednom místě.⁶⁴ Prozatím se soustředili na několika místech: v Praze–Vysočanech, v Titově (Komenského) koleji a v Ústí nad Labem. Ostatní internáty byly uzavřeny.⁶⁵ S učni, u nichž byla mnohdy jediným argumentem pro rezoluci oddanost, respekt či bázeň vůči vychovateli, pořádali vedoucí emigranti schůze, aby je v jejich rozhodnutí utvrzovali.⁶⁶

V říjnu po vyhoštění atašé Petroviće⁶⁷ převzal na velvyslanectví agendu učňů Milan Gledić, který se zaměřil hlavně na učně ve Vysočanech a v Ústí.⁶⁸ Jeho působení vyústilo v další incident, který ilustroval stále zvětšování propasti mezi Československem a Jugoslávií.

V listopadu 1948 se emigranti z Klubu dozvěděli o Gledićových návštěvách několika učňů v Ústí, jejichž prostřednictvím pak působí na další. Josip Milunić na místě společně s pracovnící ministerstva sociální péče Libuší Kadlecovou zjistil, že pro návrat jsou tři chlapci, kteří s dvěma dalšími před několika dny navštívili velvyslanectví. S týdenním odstupem líčil předseda emigrantské organizace atmosféru v internátu následovně: „V domě bylo před schůzí velké rozhořčení všech učňů proti uvedeným třem. Všichni ode mne žádali, abych jim dovolil, aby je zbili, což jsem

⁶² AMV, sv. 305-498-4, Ministerstvo vnitra, OÚ StB Ústí nad Labem, Kladno, Brno.

⁶³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 2, 4.10.1948 KJN Závodní radě Automobilových závodů AVIA Čakovice. Potvrzení pro Veselina Kljakiće, že za účelem registrace vybere od devíti jugoslávských učňů pasy.

⁶⁴ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 293, sl. Jugoslávie 1, Zapisnik sa partijskog sastanka održanog 10.9.1948.

⁶⁵ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 2, 15.10.1948 Zemská péče o mládež v Brně, domov mladých Jugoslávčů Brno-Hlinky Klubu jugoslávských novinářů. Likvidace Domova.

⁶⁶ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 2, 15.10.1948 Milunić. V neděli 15.10. schůze se všemi jugoslávskými chlapci z Prahy a okolí.

⁶⁷ Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 60.

⁶⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 1, 2.2.1949 Ministerstvo sociální péče na ÚV KSČ (Švábovi).

kategoricky zakázal.“ Svůj zákaz vysvětloval tím, že „stejně jako doposud si nepřejeme používat jakéhokoli násilí proti oněm, co se chtějí vrátit do Jugoslávie“. Milunić se snažil o řešení jiné, a to zabránit velvyslanectví, aby na učně jakkoliv vyvíjelo tlak. Učni dostávali z domova dopisy, které se snažily zapůsobit na jejich emoce. Některým chlapcům někdo z velvyslanectví denně telefonoval. Milunić pověřil vychovatele V. Popoviće, aby „technicky“ tyto kontakty znemožnil, což znamenalo kontrolu pošty a zákaz telefonování. Naučené způsoby však stále mladým radikálům ležely v hlavě. Proto Milunićovi navrhli, aby dovolil zbít Glediće, až zase do Ústí přijede. Milunić to nijak nekomentoval. Prý to nepovažoval za vážně míněný úmysl. Jak ale později přiznal, „byl jsem názoru, že jedině takovéto opatření bylo působivé za znemožnění agitování agentů ambasády. Ovšem měl jsem za to, že my z naší strany nemůžeme dát podobné rady či nařízení.“ Milunić tedy mlčky svolil a když Gledić do Ústí přijel, aby odvezl zájemce o návrat domů na ambasádu, učni ho napadli a zničili mu automobil.⁶⁹ Vodou na mlýn jugoslávské propagandě byl i zákrok bezpečnosti, která jednak ataku vůbec nebránila a navíc místo viníků zatkla Glediće a jednoho stejně postiženého učně.

Ani ostražitost Miluniće a jugoslávských vychovatelů nebyla schopna zabránit tomu, aby začátkem prosince nepřišla emigrantská skupina o třináct učňů, osm z nich z ústeckého domova. *Borba* a české vysílání bělehradského rozhlasu 4. prosince vítězoslavně hlásily: „Z 2835 učňů se jich z Československa vrátilo 2762.“ Uveřejněn byl dopis navrátilců, kteří popisovali, jak jim teror československé policie a nátlak zrádce Vlada Popoviće bránil v návratu. Nyní také viděli, jak jim „bídáci“ Ivanović a Popović lhali, když tvrdili, že se v Jugoslávii nebude socialismus.⁷⁰

V Československu se samozřejmě uveřejňovali „dopisy“ od navrátilců se učňů zcela jiného obsahu, potvrzující pro změnu „teror Titovy kliky“.⁷¹ Stejně jako jugoslávští tvůrci propagandy pojednávající o zemích sovětského bloku, ani propagandisté na druhé straně příliš mnoho fantazie nepotřebovali. Materiálu jim jejich protivníci užívající podobných metod jako oni sami dodávali dostatek. Poměry v lidově demokratické Jugoslávii měly k idyle značně daleko a nabízely hojnost materiálu, který se proti ní dal použít. Není proto divu, že mnozí učni se mohli po návratu domů cítit

⁶⁹ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 26, 3.12.1948 J. Milunić. Zpráva o návštěvě domova učňů v Ústí nad Labem.

⁷⁰ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 8, Informační zprávy z jugoslávského tisku 14/1948 (31.12.1948). Dopis Borbě od další skupiny našich učňů, kteří se vrátili z Československa; Tamtéž, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 15, 4.12.1948 Bělehrad česky, 13.30 (monitoring).

⁷¹ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 21.10.1948 Návrh na obsah 4. čísla listu Nova Borba. Dopis učně, který se z ČSR vrátil do Jugoslávie.

rozčarování a oklamání a pokoušet se o návrat. O takových případech *Rudé právo* ochotně informovalo. Dokladem, že si moc vymýšlet nemuselo, je dopis velvyslance Taufera Bedřichu Geminderovi z listopadu 1948. Taufer referoval, že koncem října československé velvyslanectví v Bělehradě navštívili dva bývalí učni pražských podniků Aero a Walter. Do Jugoslávie se vrátili dobrovolně, přesvědčovaní, že se jim doma povede lépe než v Československu. Avšak po návratu se přesvědčili rychle o opaku. Zažili, jak „dobrovolníci“ jsou násilím odváděni na veřejně prospěšné práce a jejich známého dokonce milicionář zastřelil, když odmítal jít na stavbu kulturního domu. Doma se setkali zpočátku s nevraživostí svých příbuzných a spoluzaměstnanců, kteří v nich viděli nástroj Titova režimu. Nyní by se většina z bývalých učňů, kteří s nimi pracují v továrnách na letecké motory Ikarus v Zemunu a Rakovici, ráda vrátila zpět. Vyprávěním o materiálních a sociálních vymoženostech českého dělnictva pro myšlenku k útěku do Československa získali i řadu dělníků. Šest učňů ze Zemuny prý již uprchlo a dva z nich byli už v Československu.

Tiskový atašé Jiří Meissner jim odmítl k útěku pomoci se zdůvodněním, že se velvyslanectví takovou činností zabývat nemůže. Ukázal jim však časopis pražské emigrace, kde byl otištěn rozhovor s dvěma navrátilivšími se učni. Na prosbu obou učňů jim Meissner časopis dal a upozornil je na maximální opatrnost. Přestože se učňům pomoci nedostalo, byli odhodláni se o útěk pokusit na vlastní pěst.⁷²

Kolik učňů se k ilegálnímu návratu do Československa rozhodlo, pochopitelně nevíme. Jisté však je, že na rozdíl od studentů se nikomu z nich nezdařilo. Mezi archivními dokumenty můžeme nalézt zprávy o několika jednotlivcích, kteří s cílem dostat se do ČSR uprchli do Bulharska či Maďarska. Ani těmto se KSČ nesnažila nijak pomoci a ponechala je jejich osudu. Vůči ilegálním přeběhlíkům chovaly československé orgány apriorní nedůvěru a neměly zpravidla zájem je na své území vpustit. Tato zásada měla přinejmenším od podzimu 1948 přednost před tzv. mezinárodní solidaritou.⁷³

V prosinci, po odjezdu třinácti hochů, se poměry mezi učni nijak zvláště nepročistily. Ambasáda si svůj vliv na některé z nich stále uchovávala. Nejvíce starostí československým úředníkům, funkcionářům a jugoslávským emigrantům dělali učni ve Vysočanech. Aby se narušilo tamní prostředí zatížené „titovskou výchovou“, byli do

⁷² NA, f. ÚV KSČ, 100/24, sv. 95, ar. j. 1120, sl. Jugoslávie, 1.11.1948 Zpráva č. 4. Taufer Geminderovi.

⁷³ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 22.6.1949 Reinerová Vorlasovi; sv. 75, ar. j. 293, sl. Jugoslávie 1, 26.4.1950 Reinerová Vorlasovi; Tamtéž: 26.6.1950 Reinerová Vorlasovi.

„akce jugoslávského dorostu“ zařazeni i čeští učni. Nesplnili však očekávání, která do nich úřední místa vkládala. Byli tací, kteří na jugoslávské hochy měli spíše vliv „vysloveně špatný“.⁷⁴ Několik učňů ubytovaných ve Vysočanech se nadále stýkalo s Gledícem. Pracovník ministerstva sociální péče Švábovi navrhoval, aby byli taková raději přesunuti do jiného domova, nebo vůbec posláni zpátky do Jugoslávie. Podle něj nebylo divu, že je morálka mezi učni tak slabá. Jednak jsou zcela politicky neuvědomělí a „valná část z nich nezůstala v ČSR z politických důvodů, nýbrž důvodů ryze osobních a lze předpokládat, že až na malé výjimky, se budou chtít po vyučení vrátit do Jugoslávie.“ Výjimku představovali hlavně hoši ubytovaní v Komenského koleji.⁷⁵

Na konci roku 1948 a v první polovině roku následujícího se zdálo, že mladí dělníci budou jak pro československé orgány, tak pro emigranty jen zdrojem potíží. KSČ si i tak věděla poradit. V srpnu 1949 byli konečně všichni – nyní již většinou vyučení dělníci sestěhováni do Prahy. Lenka Reinerová se zasazovala, aby nové ubytování bylo pokud možno kvalitní. První objekt v Kateřinské ulici se neukázal být vyhovujícím. „Poněvadž nám však velmi záleží na tom, abychom tyto mladé dělníky drželi pohromadě, abychom z nich vychovali skutečné dobré komunisty – a někteří k tomu mají neobyčejně dobré předpoklady – navrhujeme, aby toto řešení bylo považováno za přechodné.“⁷⁶ Geminder opatřil učňům vhodnou budovu, bývalý hotel Michael v Žitné ulici. Možná toto místo nezvolil náhodně, jelikož v Žitné měli svůj byt i Balk s Reinerovou. V zájmu československých komunistů bylo, aby na mladé dělníky dohlížela a působila spíše Reinerová, než vlastními představami zaujatí Ivanović a Rajković. V době, kdy se někteří představitelé emigrantů začínali vymykat kontrole, představovali mladí dělníci „zdravé jádro“, s jehož pomocí chtěla KSČ opět nastolit pořádek.

Ostatně, o tom, že tito zástupci dělnické třídy by měli postupně ve skupině hrát důležitější roli, nepochyboval od počátku ani nikdo z vedoucích emigrantů. Třídní původ většiny z členů pražské emigrace, podle kádrových měřítek většinou intelektuálů a tzv. maloburžoazních elementů, nebyl právě uspokojující. S pracovníky aparátu KSČ se emigrantské vedení shodovalo v názoru, kde by se chlapci měli uplatnit dále. Většina měla pracovat jako kvalifikovaní dělníci v továrnách a menší část se zapojit do politické

⁷⁴ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 12, 14.1.1949 Domov učňů ČKD.

⁷⁵ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 1, 2.2.1949 Ministerstvo sociální péče na ÚV KSČ (Švábovi).

⁷⁶ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 2, 29.8.1949 Reinerová Geminderovi.

práce skupiny. Co však vedoucí emigranti zdůraznili, jejich hlavním přínosem bylo značné vylepšení třídní struktury emigrantské skupiny.⁷⁷

Na počátku příběhu jugoslávské politické emigrace v Československu se o učních dozvídáme z velké části jen jako o jakési šedé mase, jíž manipulují jiní a jednotlivá jména vystupují pouze jako drobné ilustrace. O trochu lépe na tom jsme v případě některých z jejich vychovatelů. Jak již bylo zmíněno výše, v Československu jich podle jednoho údaje zůstalo šest: Vlado Popović a Moma Pavičević z Ústí nad Labem, Pane Ponjavić z Chebu, jakýsi Jovanović⁷⁸ a manželé Subićovi z Plzně.

Vlado Popović si z této šestice počínal, jak víme, bezesporu nejagilněji. Jugoslávská propaganda na něj měla proč mít spadeno. Líčila ho nejen jako zrádce, ale i lenocha a zhýralce, který už před rezolucí zanedbával své povinnosti a projevoval značnou laxnost k vlastenecké výchově učňů.⁷⁹ Jelikož v Ústí nad Labem získal pro rezoluci asi čtyřicet učňů, u emigrantů požíval jistý respekt.⁸⁰ Spolu s Momou Pavičevićem také u svého zaměstnání zůstali a postarali se, aby učně vedli tak, jak si KSČ představovala. Přesto k němu čeští komunisté na rozdíl od bezbarvého, „ideologicky průměrného“ Pavičeviče důvěru nechovali. „Samolibý, povýšenecké chování, špatný poměr k práci, nacionalistické tendence“, čteme v jeho kádrovém posudku. Popović kdysi býval učitelem na srbské menšinové škole v Rumunsku. V roce 1941 se vrátil do Jugoslávie a prošel boji na straně partyzánů. Během války vstoupil do komunistické strany.⁸¹

Živojin a Sofija Subićovi prohlášení pro rezoluci napsali na konci srpna.⁸² V době rezoluce jim bylo přes čtyřicet let a nebyli tedy mezi vychovateli, většinou jen o málo staršími než jejich svěřenci úplně typičtí. Oba dva byli učitelé. Subić učil více jak dvacet let až do odjezdu do Československa v roce 1947 na škole v Zemunu a jeho žena, poté co se provdala, musela, jak nařizoval zákon, odejít do penze. Kromě

⁷⁷ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 12.6.1949 Zpráva o činnosti jugoslávských komunistů v Praze (Slobodan Ivanović, Milutin Rajković, Lenka Reinerová, Pero Dragila).

⁷⁸ Zřejmě se jedná o onoho jediného, který se už na počátku srpna rozhodl pro podporu rezoluce. Nevíme, kde působil a ani mezi emigranty, kteří se více angažovali, se neobjevuje. Totožný by mohl být snad s jistým Jovanem Jovanovićem, jehož vztah k emigrantské skupině však není jasný. Dalším z vychovatelů, který se záhy od emigrantské skupiny odpoutal, byl Milovan Janičijević. Z internátu ve Vysočanech odešel studovat pražskou filozofickou fakultu.

⁷⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 8, Informační zprávy z jugoslávského tisku 14/1948 (31.12.1948). Dopis Borbě od další skupiny našich učňů, kteří se vrátili z Československa; Tamtéž, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 15, 4.12.1948 Bělehrad česky, 13.30 (monitoring).

⁸⁰ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 27, 10.12.1949 Verstovšek „soudruhům instruktorům“; sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 11, 16.1.1950 Pravo lice jednog tak zvanog polit. emigranta.

⁸¹ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 31, 15.2.1949 Reinerová Vorlasovi. Stručná charakteristika Vlada Popoviće, Stručná charakteristika Momčilo Pavičeviče (Důvěrné).

⁸² Tamtéž, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 10, 27.8.1948 Prohlášení Živojina a Sofije Subićových.

Subićova útěku do Francie za první světové války, čteme v jejich životopisech velmi málo, co by překračovalo práh všednosti. Válku prožili v rodném Zemu, kde v sousedství nedičovského Srbska byla situace pro Srby nesrovnatelně lepší než v jiných částech ustašovského státu. Partyzánského boje a zřejmě ani žádné jiné ilegální činnosti se nezúčastnili. Pozoruhodné je to snad proto, že se Subić v roce 1945 stal členem KSJ. Co však přese všechno poměrně usedle působící učitelskou dvojici ze sremského maloměsta vedlo do Československa, které se pro ně nestalo jen provizoriem, ale nakonec i mnohaletým exilem? Subićovi jsou příkladem, jak osobní záležitosti mohou prostředního občana dovést do ciziny a nakonec i na extrémní politické pozice. Co však v této době bylo „normální“ a co „extrémní“? Měli syna, který se, nevíme přesně, zda coby „suvorovec“, tedy chovanec vojenské školy, nebo student rozhodl v Sovětském svazu pro Informbyro. Snad nechtěli bez něj zůstat doma sami, snad se potom domů nechtěli vrátit, když nevěděli, kdy se s ním budou moci opět setkat.⁸³ Jejich „charakteristika“ je označuje za „ideologicky velmi slabé“, avšak „politicky spolehlivé“.⁸⁴ V zářijovém zápase o učně informbyrovskému táboru přispěli jen svojí maličkostí, protože nikoho ze svých učňů k následování nestrhli. Pro emigrantskou skupinu neplatili za výrazné posily. Čeští komunisté jim brzy našli uplatnění. Zaměstnali je jako vychovatele dětí z občanskou válkou sužovaného Řecka, které Československo tehdy přijímalo po tisících.⁸⁵ Subićovi nejprve odešli do domova pro tyto děti ve Starých Splavech, pak jistý čas působili v Chrastavě a nakonec se přesunuli do Bělé pod Bezdězem.⁸⁶ Ze svého působiště udržovali kontakt s emigrantskou organizací pravidelnou korespondencí. Úhledně psané dopisy posílané každý měsíc jako omluvenka, že se nedostaví na schůzi všech emigrantů, líčí úspěchy, které dosahují při výchově makedonské omladiny a opisují fráze z *Rudého práva* o Titově zločinecké klice.⁸⁷ Po několika letech života v ústraní se pro Subiće našlo místo pomocné technické síly v emigrantském časopise.⁸⁸

⁸³ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 31, 15.2.1949 Reinerová Vorlasovi. Stručná charakteristika Živojina Subiće. Stručná charakteristika Sofije Subićové (Důvěrné).

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 2, 10.9.1948 Zemský národní výbor v Praze, Zemská péče o mládež (Jan Vajčner) Československo-řecké společnosti.

⁸⁶ Tamtéž, sl. Jugoslávie 12, 11.1.1951 Subić Živojin i Sofija Rukovodstvu Udruženja jugoslovenskih politemigranata u Čehoslovačkoj.

⁸⁷ Tamtéž, sl. Jugoslávie 11, 7.2.1950 Subić Živojin i Sofija Udruženju jugoslovenskih politemigranata, Prag.

⁸⁸ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 23, 1.2.1952 Predlog za jedinstveno rukovodstvo grupe jugoslovenskih revolucionarnih emigranata u ČSR.

Po nezdaru se studenty byla „Akce učňů“ vyloženou prohrou. Toto trauma si jugoslávská emigrantská skupina nesla do následujících let. V atmosféře uzavřené společnosti se v roce 1949 začaly výrazně projevovat antipatie mezi vůdčími členy skupiny. Vzájemná skutečná či domnělá příkoří vedla k vytvoření menších kroužků, které spolu zápasily o vedení skupiny a o přízeň československých komunistů. Neúspěch učňovské akce byl jedním z témat při očerňování a obviňování. Obvinění z nedbalosti, lenosti či neschopnosti vystřídalo s nástupem špionománie i nařčení ze záměrné sabotáže.

Boris Verstovšek chybu spatřoval v nedostatečné úloze jugoslávského vysílání pražského rozhlasu. Zatímco bělehradský rozhlas vedl za návrat učňů masivní kampaň, pražská jugoslávská emise odvysílala pouze jediný komentář, jeden „článeček“ z *Rudého práva* a dvě nebo tři menší zprávy. Milutin Rajković, který jugoslávskou redakci československého rozhlasu vedl, mohl údajně zadržet v Praze asi osmdesát učňů. Protože však nedorazil na s nimi smlouvenou schůzku, odjeli do Jugoslávie. Podle Verstovšeka se činnost údajného agenta „titovcům“ velmi hodila, a tak svou bitvu o tři tisíce učňů vyhráli. Nebýt Vlada Popoviće emigranti by nezískali ani jediného. Svým soudruhem za agenta označený Rajković měl mít na svědomí i udržování v nečinnosti deseti emigrantů ve Staré Boleslavi. Ti se chtěli ihned učňům začít věnovat, ale dostali k tomu svolení teprve až po „tříměsíčním titovském zpracovávání“.⁸⁹

Dušan Nikolić, stejně jako Verstovšek jeden z deseti obyvatel staroboleslavské vily, přikládal odpovědnost za tuto prodlevu pro změnu Lence Reinerové a Teodoru Balkovi. Na začátku září k nim přišel předseda ONV v Brandýse nad Labem Přibáň a nabádal emigranty, aby agitovali mezi učni v nedalekých Čakovicích a Čelákovících. Balk jakoukoliv aktivitu bez směrnice ÚV KSČ zakázal a na další výzvy starostlivého okresního funkcionáře nereagoval. Jak Nikolić uvádí, co se týče směrnic ÚV KSČ, Balk „lhal“. V první polovině září se konala porada u Bedřicha Gemindera. Referentka pro jugoslávské učně na ministerstvu sociální péče Libuše Kadlecová, údajně blízká přítelkyně Leky Reinerové, měla na schůzi prohlašovat, že nevidí žádné argumenty, s nimiž by bylo možné učně získat. Přesto závěrem porady byla směrnice navštěvovat učňovské domovy a přimět „omladince“, aby v Československu zůstali. Bylo už však příliš pozdě. Všude vládla obdobná situace. „Přivítali nás rozhořčeně, elektrizováni titovskou propagandou, připraveni k odjezdu do Jugoslávie, ke kterému došlo dva dny

---

⁸⁹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 27, 10.12.1949 Boris Verstovšek „soudruhům instruktorům“.

poté.“ Nikolić se domníval, že při vyslyšení Příbáňovy výzvy, mohlo zůstat asi 1 500 učňů.⁹⁰

---

⁹⁰ Tamtéž, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić.

7. Země zaslíbená

Na konci září 1948 poskytovalo Československo politický azyl již 136 jugoslávským informbyrovcům. Z tohoto počtu představovali téměř třetinu (39) bývalí jugoslávští státní zaměstnanci s manželkami a dětmi, studentů bylo 21, učňů 73 a jejich vychovatelů šest. Pouze 36 z nich bylo organizováno v komunistické straně.¹

Jak víme, skupina koncem roku přišla o několik učňů, kteří se vrátili do Jugoslávie. Jiní naopak přicházeli, a to často velmi dobrodružnou cestou. Koncem srpna ze sovětského okupačního pásma v Rakousku přešla u Břeclavi hranici republiky skupina třinácti jugoslávských důstojníků. Z Jugoslávie uprchli pod vedením podplukovníka letectva Sava Poljanace. Ujal se jich břeclavský okresní výbor strany a dal jim peníze na další cestu. Kam však měli namířeno, nevíme. Informace o jejich dalším osudu jsou velmi kusé. Většina z nich zřejmě téměř bez povšimnutí československých orgánů pokračovala do Sovětského svazu, který o ně jako o vojenské osoby patrně projevil zájem.² Avšak vůdce emigrantů v SSSR Pero Popivoda nabádal v lednu 1949 pražskou skupinu, aby kontaktovala ty z nich, kteří se stále ještě na území republiky nalézali.³ Nejméně do začátku roku 1949 zůstalo v Československu pět důstojníků: sám Savo Poljanac, podplukovník Arso Boljević, poručík Mihajlo Jakovljević, podporučík Vojislav Ristić a důstojník blíže neurčené hodnosti, Slovinec Vasil Dimitrovič. Pražské skupině se podařilo navázat spojení pouze s posledním z nich, který nějaký čas pracoval jako dělník Gottwaldových závodů v Brně–Králově Poli. Přestože jak on sám, tak emigrantské vedení projevili o navázání spojení zájem⁴, k osobnímu kontaktu zřejmě nikdy nedošlo. Nicméně s pražskou skupinou Dimitrovič korespondoval ještě v dubnu 1950, kdy si na svou ostravskou adresu přál odebírat její časopis *Nova Borba*.⁵

¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 28. 9. 1948 Josip Milunić. Zpráva o stavu skupiny.

² O tom sice chybí doklad, avšak emigrantská skupina v Československu měla v popisu práce čistě propagandistickou činnost, zatímco v Sovětském svazu se zakládaly jugoslávské jednotky a v informbyrovských zemích sousedících s Jugoslávií byla zřizována výcviková střediska pro diverze či případnou invazi do Jugoslávie. Dá se tedy předpokládat, že vojáky, informbyrovské emigranty, směřovala sovětská místa do těchto zemí. I. BANAC, c. d., s. 214-216.

³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, Záznam ze dne 22.1.1949.

⁴ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 23. 3. 1949 Reinerová Vorlasovi; sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 5, Vasil Dimitrovič (životopis).

⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. sl. 286, Jugoslávie 3, Záznam ze dne 22.1.1949; Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, Jugoslávie 14; Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 5, Vasil Dimitrovič (životopis); Tamtéž, sv. 82, ar. j. 312, sl. 6, Jugoslávie – Nova Borba, 6.4.1950 Odpověď Vasilovi Dimitrovičovi, Hotel Imperiál, Ostrava.

Podobný osud sdílel také dalšího ilegální uprchlík, policista (milicionář) a posluchač policejní školy v Bělehradě Anton Znidarčič. Do Československa uprchl z Jugoslávie přes Itálii a Rakousko. Československé orgány mu umožnily pobyt v Bratislavě a poskytly mu dělnické zaměstnání. Také Znidarčič však zůstal izolován a na aktivitách protititovské emigrace se nepodílel.⁶

Ilegální přechody hranice se množily. Do Československa se vraceli někteří ze studentů, kteří po rezoluci odjeli do Jugoslávie. Tehdy však netušili, že legální cesta zpět již nebude možná. K nim se připojili i další, kteří přicházeli do Československa zcela poprvé. Mezi studenty, hlavně na bělehradské univerzitě, byla prosovětská orientace poměrně častým jevem a stanovisko podporující Titovo vedení vynucovaly stranické a bezpečnostní orgány nátlakem nebo represí. Řada studentů se proto rozhodla pro velice riskantní útěk ze země.⁷

Jeden ze způsobů k ilegální přepravě do Československa poskytovala dunajská plavba. V září 1948 se za úplaty podařilo na československé lodi tajně doplavit dvojici studentů Milovanu Djokovićovi a Rodoljubu Šekeljčevići. Oba po přistání v Komárně zamířili do Brna, kde donedávna studovali. Přihlásili se k rezoluci Informačního byra, získali status politického emigranta a na tomto základě jim bylo přiznáno i státní stipendium. Doplnili tak malou skupinku protititovských emigrantů, která se v Brně utvořila.⁸ Tímto úspěchem inspirovali další své kolegy z brněnské techniky. V listopadu téhož roku využili stejné nákladní lodi Ilija Žegarac a Aleksa Radovanović.⁹

Na rozdíl od jejich předchůdců se však nesečkali s vřelým přijetím. Místo Brna se totiž vydali rovnou do Prahy, aby si formality nutné k přijetí ke studiu vybavili osobně. Tím se však bezprostředně vystavili podezřívavému oku protititovských aktivistů. Kritéria ke vstupu do emigrantské organizace totiž pod vlivem případů konfrontace s pracovníky jugoslávské ambasády i jedné dezerce během podzimu značně přitvrdila. Mezi vedoucími emigranty se rozmohla krajní podezřívavost. Žegarac a Radovanović navíc patrně těžko skrývali, že se do Československa vrátili více z osobních než z politických důvodů. Oba si přáli dokončit studium a Žegarac navíc měl v Praze těhotnou snoubenku. Klub jugoslávských novinářů proto oběma studentům odmítal dát

⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 100, ar. j. 315, sl. Š, A. Znidarčič.

⁷ Momčilo MITROVIĆ, *Antisocijalistička i ibeovska delatnost u narodnoj omladini Srbije 1945–1952, Tokovi revolucije*, 1, 1989, s. 160-188.

⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 100, ar. j. 315, sl. Š, Šekeljčević Rodoljub; AMV, V 2713, Osobní spis stb. vyšetřování proti Milovanu Djokovićovi.

⁹ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, Jugoslávie 8, 25. 2. 1949 Ledvinka (Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ) Geminderovi; Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, Jugoslávie 20, 30.9.1950 Životopis Iliji Žegarce.

osvědčení o politické spolehlivosti a přijmout je za své členy, což podmiňovalo poskytnutí stipendia československé vlády. Studenti se tím dostali jednak do tíživé finanční situace (v které si ovšem uměli celkem poradit), jednak se stali podezřelými pro československé bezpečnostní orgány. Po jisté době sice přiznání stipendia dosáhli, stínu podezření, přiživovaném hlavně studentskými emigrantskými funkcionáři se však nezbavili. Už v březnu 1949 jim proto na zákrok emigrantů bylo stipendium opět odňato¹⁰ a v listopadu na podnět emigrantské organizace byli Žegarac i Radovanović zatčeni pro podezření ze styku s ambasadou.¹¹ Po půlročním věznění byli v dubnu následujícího roku vyhoštěni, tak jak měla československá bezpečnost tehdy ve zvyku – odvezení na rakouskou hranici a tam „odstrčení“, což znamenalo bez dokladů vyhnání za státní hranici. Zatímco Radovanović se rozhodl zůstat na Západě a posléze získal kanadské imigrační vízum, vypravil se Žegarac po dvou týdnech strávených ve Vídni opět ilegálně zpět do Československa, kde na něho čekala nyní již jeho manželka. V Praze se hned přihlásil na bezpečnosti a kupodivu byl po sepsání protokolu propuštěn s povolením k pobytu. Práci si zpočátku našel jako bagrista v cihelně, ale na podzim 1950 již žádal o přidělení stipendia, aby mohl dostudovat.¹² Jelikož mu do konce studia chybělo jen jeden a půl semestru, dostal z cihlářských závodů v Uhřetěvsi jen dovolenou, aby je mohl dokončit. Lenka Reinerová, zpravujíc o jeho případu, podotkla: „Žegarce svého času obviňovali někteří naši soudruzi-studenti, kteří toto své obvinění nyní ovšem odvolávají.“¹³ Žegarac se ale cejchu podezřelého živlu už nikdy nezbavil. O tři roky později byl s několika dalšími Jugoslávci opět zatčen StB pro podezření z protistátní činnosti.¹⁴

Riziko ilegální cesty z Jugoslávie do Československa tak rozhodně nekončilo v momentu překročení státní hranice. Spíše naopak. Špatně dopadl například student Ivan Latković, který sice zpočátku získal důvěru svých kolegů z informbyrovského sdružení, v březnu 1949 byl však Státní bezpečností zatčen jako jugoslávský špion. Důvodem pro změnu postojů emigrantů vůči němu bylo zřejmě jeho lavírování a

¹⁰ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 19.3.1949 Žilka (Ministerstvo školství ČSR) Bednářovi (Evidenční oddělení ÚV KSČ). Žilka řešil případ několika studentů, kterým emigrantské sdružení navrhlo odebrat stipendium. „Ze zdejší zkušenosti dodávám, že v Udruženju (Sdružení) nevládnou zdravé poměry a rozhodují osobní známosti a intriky. Žaloby stipendistů mezi sebou a osočování jsou na denním pořádku.“

¹¹ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 15, 4.10.1949 Rajković Vorlasovi.

¹² Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 20, 30.9.1950 Životopis. Ilija Žegarac.

¹³ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 20, 3.10.1950 Reinerová Vorlasovi.

¹⁴ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 24, 24.4.1953 Antonín Prchal, náměstek ministra NB, Baramové, tajemníci ÚV KSČ; AMV, a. č. V 2713 MV, Osobní vyšetřovací spis proti I. Žegarcovi; K případu viz kapitolu Ztráta perspektiv.

neochota zavázat se jednoznačně k protitovskému vystoupení.¹⁵ V tomto bodě se tak rozešly cesty dalších dvou studentů, kteří se rozhodli do Československa vrátit ilegální cestou přes Maďarsko. Božidar Medić a Jevrem Stančić přeběhli v lednu 1949 jugoslávsko-maďarskou hranici a v Budapešti se přihlásili tamní emigrantské organizaci. Její vedoucí je však předali maďarské bezpečnosti, která je několik měsíců – údajně pomocí krutého násilí – vyslýkala, aniž by docílila přiznání, že jsou titovskými špiony. Po propuštění byli studenti odesláni na práci na venkov do státního statku. Za takových podmínek se mohli s vizí dokončení studia rozloučit, a proto v červnu 1949 pokračovali ilegálně do Československa. V Praze je však čekalo opět vězení. V jugoslávském klubu jim L. Reinerová vyčetla, že utekli z bratrského Maďarska, načež oba zatkla StB. Po třech týdnech vyšetřovací vazby se nechal Medić přesvědčit, že není jiné cesty než podepsat rezoluci. Stal se členem emigrace a obdržel stipendium. Jevrem Stančić naopak na tuto podmínku nepřistoupil a tak byl vyhoštěn do Rakouska.¹⁶

Tyto případy nicméně kontrastují se zkušenostmi, které učinili někteří emigranti ještě v létě 1948, kdy jednak ostrážitost vůči případným jugoslávským špionům nebyla tak strohá, jednak ještě existovaly zřetelně bezpečnější způsoby pro cestu z Jugoslávie do ČSR. Jednoznačně nejschůdnější cestou prošel Predrag Miličević. Do Jugoslávie byl po rezoluci odvolán ze studií v Sovětském svazu. Na konci léta 1948 se mu naskytla jedna z posledních šancí vycestovat za hranice legálně. Ještě těsně před rezolucí, kdy se na střední a nižší úrovni dobré vztahy mezi oběma zeměmi bohatě rozvíjely, nabídlo slovenské pověření zdravotnictví bezplatné léčení v Piešťanech pro skupinu jugoslávských partyzánů, trpících revmatismem.¹⁷ Predrag Miličević mohl takto doprovázet svého dědečka, který byl na léčení vybrán. Bez problémů získal stipendium a zapojil se do práce emigrace.¹⁸

Československé hranice překračovali nejen vojáci a studenti. V říjnu například z Maďarska na československou půdu nezákonně vstoupili dva dělníci Dragomir Ivanović a Božidar Dzeodrović. Při výslechu tvrdili, že z Jugoslávie uprchli z politických a hospodářských důvodů a jejich cílem je získat pracovní místo v ČKD.¹⁹ Ilegální přechody hranic směrem do československého vnitrozemí se kupodivu neděly jen na

¹⁵ AMV, a. č. V 2713 MV, Osobní vyšetřovací spis proti I. Žegarčovi.

¹⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 95, ar. j. 315, sl. M2, Medić Božidar.

¹⁷ AMIP, DSIP, DA 1948-31-16. 22. 6. 1948 Generální konzulát FLRJ Bratislava Ministerstvu zahraničních věcí FLRJ.

¹⁸ Informaci mi osobně sdělil Gojko Lončar 16. 1. 2003.

¹⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 12, 4.2.1949 Kovář (Ministerstvo vnitra) Geminderovi.

hranici s Maďarskem či Rakouskem, ale i s americkým okupačním pásmem v Bavorsku. V srpnu 1948 přešel přes šumavské hvozdy, zvyklé spíše na proudy opačným směrem, do Československa Mihajlo Filipović.²⁰ Bezpečnostní orgány se s takovými případy potýkaly čím dál častěji. Zavírat tyto běžence mířící do „tábora míru a demokracie“ do vězení nebo je vyhostit se komunistickému režimu brzy jevílo jako řešení ne právě nejšťastnější. V listopadu odsoudil okresní národní výbor v Domažlicích za nezákonné překročení hranic k dvěma měsícům vězení jugoslávského občana Branka Radivojeviće. Radivojević uprchl z Jugoslávie údajně z důvodu nesouhlasu s „diktátem vládnoucí třídy“ a projevil zájem pracovat v československých dolech. Zpráva (nejspíše ministerstva vnitra pro ÚV KSČ) vyzývá, jelikož se podobné případy množí, aby byla vydána instrukce, jak při nich má bezpečnost postupovat. Netýkalo se to totiž jen nemnohých Jugoslávců, ale ilegálního přechodu hranice se dopouštěli hlavně občané západních zemí, kde byla komunistická strana nějakým způsobem pronásledována – zejména Italové a Španělé. V prosinci vydalo ministerstvo vnitra instrukci pro oblastní úřadovny StB, která v těchto případech stanovila zvláštní zacházení: „Zjistí li se výslechem zadržené osoby, že se jedná o cizince, který uprchl z některého státu, kde byl pronásledován pro své komunistické, socialistické a protifašistické přesvědčení a který hledá v ČSR azyl, budiž podrobný protokol o výsledku ihned zaslán Ministerstvu vnitra k dalšímu prošetření. Zadržенý nebudiž bez výslovného pokynu Ministerstva vnitra vyhoštěn, resp. odstrčen z ČSR. Podotýká se, že se jedná hlavně o osoby uprchlé z Itálie, Jugoslávie, španělské republikány z Francie, Řecko a dále o osoby uprchlé z některých západoevropských států.“²¹

Vedle uprchlíků, kteří přicházeli na vlastní pěst a spontánně, aniž by věděli, co je zde čeká, projevovali o azyl v Československu zájem Jugoslávci, nalézající se v západních zemích: členové vystěhovaleckých kolonií, státní zaměstnanci, kteří se ze služebních cest odmítli vrátit domů a hlavně další pracovníci jugoslávských zastupitelských úřadů. Do Československa je vedly různé důvody. Část se přihlásila na velvyslanectví Sovětského svazu či některé z lidově demokratických zemí a jejich diplomaty byla nasměrována do Prahy. Sověti tak patrně rozhodovali o obsazení jednotlivých emigrantských organizací v zemích své sféry, podle toho, jakou činností se daná skupina zabývala. O personální posily pražské skupiny bylo postaráno na několika

²⁰ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 20, 9.3.1951 Reinerová Vorlasovi.

²¹ Tamtéž, sv. 2, ar. j. 6, sl. Mezinárodní oddělení, 14.12.1948 Pokorný (Ministerstvo vnitra) Všem oblastním úřadovnám a pobočkám StB. Tajné. Ilegální přechody státních hranic.

úrovních. Na stranické úrovni cesty emigrantů do Prahy zajišťoval Bedřich Geminder nebo jeho spolupracovníci ze sekretariátu strany a z ministerstva zahraničí. Vlastní kontakty měli ale i vůdci emigrace, kteří se snažili pro svou skupinu získat své přátele či hledali u vystěhovaleckých levicových organizací lidi pro konkrétní pracovní úkoly. Někteří informbyrovci, kteří se ocitli na Západě, ale jednali samovolně a nechtěli čekat (či je to ani nenapadlo) na politické rozhodnutí, kam budou přiděleni. Centrum jugoslávských informbyrovců v Praze se brzy stalo díky vlastní i nepřátelské propagandě ve světě známé. Možná měla Praha pro některé lepší zvuk než Bukurešť, Sofie či od Jugoslávie příliš vzdálená Varšava. Zpráva vedení Klubu jugoslávských novinářů v prosinci konstatovala: „Jelikož v Praze je nejorganizovanější centrum Jugoslávců pro Informbyro, popularizované Novou Borbou a Klubem, objevují se případy, že soudruzi ze zahraničí i Jugoslávie utíkají do Československa bez předchozího ohlášení.“²² Pražští emigranti se tak museli potýkat s problémem, že se v Praze objevovali náhle lidé, které nikdo neznal a nemohl se za ně zaručit, že nejsou agenti nebo provokatéry.

Na druhé straně emigranti zvali někdy své známé do Prahy bez vědomí svých československých patronů nebo docházelo k nedorozuměním mezi ministerstvem zahraničních věcí a Geminderovým mezinárodním oddělením. Do Československa byl například na podzim 1949 vpuštěn pouze se svolením náměstka ministra zahraničí Viliama Širokého, aniž by o tom věděl Geminder, bývalý třetí tajemník jugoslávského velvyslanectví v Paříži Borivoje Nikolajević s manželkou. Přitom vedoucí emigranti se k jeho osobě vyjadřovali skepticky.²³

Jugoslávský emigrant v Polsku, Jovan Prodanović, psal v lednu 1949 pražské skupině žádost o přestěhování do Prahy. Pracoval v chemičce v Chorzówě, kde byl zcela osamocen. Milunić sice žádost předložil Vorlasovi,²⁴ ale Prodanovićův přítel Rajković nečekal na jeho vyjádření a Prodanoviće hned pozval.²⁵

Bedřich Geminder zato vyslovil souhlas se žádostí Pera Dragily a Slobodana Ivanoviće, aby do Prahy mohly přicestovat z Kanady tři dívky jihoslovanského původu.²⁶ Emigranti požádali jugoslávskou sekci Komunistické strany Kanady o dvě nebo tři technické pracovnice, ovládající srbochorvatštinu a angličtinu. V případě, že by

²² Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 15.12.1948 Ivanović, Dragila, Milunić.

²³ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 15, 22.11.1949 Reinerová Vorlasovi; Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 2, 13. 9. 1950 Vorlas Geminderovi.

²⁴ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 8.2.1949 Milunić Vorlasovi.

²⁵ Tamtéž, 30. 3. 1949 (Reinerová?) Vorlasovi.

²⁶ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 2, 29.11.1948 Zpráva.

již v Praze nebyly potřebné, měly se do Kanady vrátit.²⁷ Ivanka Mataija, Marica Pavičićová a Slavica Majnarićová byly od roku 1946 členkami kanadské strany, která je zaměstnávala v administrativě.²⁸ Přestože jejich hlavní činností byla „politická práce“, překladatelství a podobně, mohly posílit i řady informbyrovských studentů. Avšak i jejich „studium“ bylo politickou manifestací. Úředník ministerstva školství Žilka se podívoval nad tím, že od něj emigranti žádají stipendium pro kanadské státní příslušnice, které přece rozhodně neuprchly před terorem „kliky Tita a Rankoviće“. Navíc tři zmíněné studentky se o studium mnoho nezajímaly, komunikovaly téměř výhradně anglicky a odmítaly se učit česky.²⁹ O tom, čemu se kdo bude věnovat, ale rozhodovalo emigrantské vedení. Kanadanky začaly studovat na Vysoké škole politické, protože budoucí nová KSJ bude potřebovat politicky vzdělané kádry. O rok později však Slavici Majnarićové nařídil vedoucí studentského sdružení Tumara, aby začala studovat na filozofické fakultě srbochorvatštinu. Protože jako medik neměl ponětí, co jazykovědné studium obsahuje, myslel si, že se touto cestou Majnarićová nejlépe naučí jazyk, kterým se bude muset v Jugoslávii, po „osvobození“, dorozumět.³⁰

Na konci roku 1948 se také v Praze objevil Petar Nerandžić, který byl v dubnu 1948 přeložen z pražského velvyslanectví do Říma. Po rezoluci se přihlásil na sovětské římské ambasádě. Sověti po dohodě s italskými komunisty a československým velvyslancem Pacákem nakonec rozhodli, aby Nerandžić odjel do Prahy.³¹ Další posilou byl Vladimír Perić, bývalý první náměstek ústředního ředitele podniku Jugodrvo, který zastupoval po dvě léta Jugoslávii při obchodních jednání v Pákistánu a Indii.³² Miloš Nešić, někdejší šéf kabinetu královských exilových vlád v Londýně a po válce tajemník náměstka ministra zahraničí Vladimíra Velebita a delegát jugoslávského ministerstva zahraničního obchodu se do Prahy přesunul z Belgie.³³

Ne všichni považovali za cíl své cesty Československo. Emigrant Komadinović, který do Prahy přišel z velvyslanectví v Kapském Městě, nebyl jediný, kdo toužil

²⁷ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 47, Dopis Tima Bucka (Sekretariát Pokrokové strany práce Kanady) (nedat. září či říjen 1950).

²⁸ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie, Charakteristiky jugoslávských soudruhů zvolených do výboru organizace 17.11.1949.

²⁹ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 19.3.1949 Žilka (Ministerstvo školství) Bednářovi (Evidenční oddělení ÚV KSČ).

³⁰ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 10, 13.9.1950 Slavica Majnarić Rukovodstvu Udruženja.

³¹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie, Charakteristiky jugoslávských soudruhů zvolených do výboru organizace 17. 11. 1949.

³² Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 2.3.1949 Reinerová Vorlasovi.

³³ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 4, 4.10.1949 Vorlas Geminderovi; o Nešićově minulosti: Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, Jugoslávie 11, 6.2.1950 Zpráva o skupině jugoslávských politických emigrantů v Československu.

pokračovat do Sovětského svazu.³⁴ Ten byl pro jugoslávské informbyrovce onou pravou „zaslíbenou zemí“. Stejně jako Komadinović i ostatní byli na počátku roku 1949 disciplinováni a ctili rozhodnutí svých nadřízených.³⁵ První proletářská země světa, o níž snili, je však vábila neodolatelně.

Během následujících měsíců a let nacházeli v Československu azyl další jugoslávští stoupenci Informbyra. Z USA přijel v září 1949 bývalý námořník, posléze číšník jugoslávské ambasády ve Washingtonu, Josip Mavra. Jeho kolega a spolucestující na zaoceánské lodi, Tomo Babin, na něhož se pražští emigranti velice těšili, nakonec v Gdyni obdržel pozvání do Sovětského svazu.³⁶ Z velvyslanectví FLRJ ve Spojených státech přibyl do Prahy v létě následujícího roku ještě šifrant Savo Bjelica.³⁷ V dubnu 1950 našel v Československu politický azyl Andrés Frankovič, který byl jako komunistický a prosovětský aktivista vyhoštěn z Argentiny.³⁸ V srpnu téhož roku se do Prahy uchýlil ve Francii policií pronásledovaný krajanský funkcionář Leopold Prosenec.³⁹ Tyto emigranty čekalo v Československu mnohdy nepříliš vřelé přijetí. Zatímco kladnými referencemi obdařený Mavra a Frankovič se plynule zapojili do činnosti emigrace, prošel si Bjelica několikaměsíčním martyriem izolace a života pod stálým dohledem StB. Jelikož Prosenecovi vystavil jeho někdejší kolega před KSČ nepříliš pochvalný posudek, musel se nejprve osvědčit jako horník v Žaclěři. Tímto kolegou byl Anton Rupnik, rovněž francouzský Slovinec, který ze všech jmenovaných dosáhl v pražské emigraci největších kariérních úspěchů. Za války se účastnil odbojového hnutí, byl vězněn v Mauthausenu, po válce pracoval na jugoslávském pařížském velvyslanectví. Byl dobrým známým Arthura Londona a osobně ho československým komunistům doporučil generální tajemník francouzské strany Jacques Duclos.⁴⁰ Jeho nastávající Micheline Bauvillain pracovala jako sekretářka Marrana a Artauda, dvou komunistických ministrů ve francouzské vládě.⁴¹ Tohoto spolehlivého

³⁴ Tamtéž, sl. Jugoslávie 3, Záznam ze dne 7. ledna 1949.

³⁵ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 13, 19.4.1949 Rajković Vorlasovi. Rajković píše, že se Komadinović osvědčil v práci skupiny, dobrovolně se účastní československých pracovních brigád a tudíž ho navrhuje přijmout do strany.

³⁶ Tamtéž, sv. 95, ar. j. 315, sl. M2, Mavra Josip.

³⁷ Tamtéž, sv. 92, ar. j. 315, sl. B 2, Bjelica Savo; AMV, H-181/11.

³⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 93, ar. j. 315, sl. F, Frankovič Andrés; AMV, H-181/24.

³⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 98, ar. j. 315, sl. P4, Prosenec Leopold; AMV, H-181/70.

⁴⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie, Charakteristiky jugoslávských soudruhů zvolených do výboru organizace dne 17.11.1949; AMV, H-181/78.

⁴¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 23, 19. 10. 1949 Rupnik Geminderovi.

stranického funkcionáře, spíše Francouze, než Slovince a Jugoslávce, který se objevuje v Praze v létě 1949⁴², čekal v pražské emigrantské organizaci závratný vzestup.

Některým stoupcům Informačního byra v západní Evropě se do Prahy přijet nepodařilo. Nejčastější příčinou bylo zamítavé stanovisko emigrantského sdružení, které československé orgány zohledňovaly. Někdy však patrně rozhodovala sama československá bezpečnost. Jednalo se například o majora jugoslávské lidové armády a předválečného člena KSJ Dragutina Držice. V dubnu 1950 se přihlásil na československém vyslanectví v Římě. Tvrdil, že uprchl z Jugoslávie a žádal Československo o politický azyl. Pražští emigranti ho však považovali za pravděpodobného agenta a jeho příjezd do Prahy nedoporučili.⁴³ Ve stejné době odmítla StB v osobě Karla Švába vyslovit souhlas s přijetím jugoslávského občana Quida Zamise, kterému ve Francii hrozilo vydání do Jugoslávie. Doporučení Francouzského výboru na obranu imigrantů (kontrolovaného FKS) nebylo shledáno dostatečnou zárukou o Zamisově spolehlivosti.⁴⁴

Jen zcela výjimečně byli do pražské protititovské organizace přijati Jugoslávci, kteří pobývali v některé zemi tzv. lidové demokracie. Fluktuace mezi jednotlivými skupinami v těchto státech byla téměř vyloučena. Případ R. Komadinoviće, který mohl z Československa odcestovat do Sovětského svazu, byl naprosto ojedinělý. Jak jsme se již zmínili, z Polska přijeli do Prahy učen Aleksandar Milenković a chemik Jovan Prodanović, proti jehož pozvání se ovšem vyskytly námitky. Počátkem roku 1950 se v Praze – bez vědomí vedení emigrace – objevil bývalý předseda nejvyššího soudu Černé Hory Pero Ivanović, který předtím působil v Albánii.⁴⁵ V prosinci 1950 se ze Sofie přesunul do Prahy Petar Valkov Mišić.⁴⁶ Pozice obou byla ovšem velmi nelehká. P. Ivanoviće předcházela pověst člověka, který v Tiraně zavinil rozklad tamní skupiny a přivedl mnoho lidí do vězení a na popraviště. Do Prahy byl nakonec umístěn prý z toho důvodu, že jej odmítl přijmout Sovětský svaz a nestáli o něj ani Bulhaři. Ti ho pak bez předchozí konzultace s Prahou vyslali do Československa s falešným albánským pasem. Petar Valkov Mišić pro změnu přicestoval pouze na krátkodobý léčebný pobyt, který se

⁴² Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 3, 29.8.1949 Ivanović (Geminderovi?) První zmínka o Rupnikovi.

⁴³ AMV, H-181/22, Držic Dragutin, 18.5.1950 Skupina BAb (velitel skupiny J. Kovář) Skupině BAa. Věc: Pokus jugoslávského špiona o získání asyly v ČSR.

⁴⁴ Tamtéž, a. č. 305-334-9.

⁴⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. I, Ivanović Pero; AMV, H-181/25, Ivanović Pero.

⁴⁶ Tamtéž, H-181/47, Mišić Petar.

však později prodloužil na neurčito. Vedení emigrace Mišiče dlouho zcela ignorovalo a podle toho se k němu chovaly i československé úřady.

Formování pražské emigrantské skupiny zprvu probíhalo poměrně živelně. Už na podzim 1948 však vedení emigrace i československé stranické a státní orgány považovaly nekontrolovaný příliv členů za nežádoucí a potenciálně škodlivý. Z bezpečnostního hlediska bylo výhodnější disponovat nevelkou skupinou zhruba 150 osob, které bylo možné kontrolovat i organizačně řídit a politicky usměrňovat. Nárok na tzv. masovost ustoupil do pozadí. Rovněž již od konce roku 1948 docházelo k potlačování principu tzv. mezinárodní solidarity, který v první řadě předpokládal poskytnutí pomoci lidem pronásledovaným ve vlasti pro politické přesvědčení. Místo něho dostal přednost aktivistický princip malé skupiny tzv. profesionálních revolucionářů. Pokud někdo projevil známky nespolehlivosti nebo nedostatečného politického zápalu, měl být z emigrantské akce odstraněn. V mnoha případech to znamenalo osobní persekuci a odepření práva na politický azyl. Jak ale ukážeme dále, tato tendence se uplatnila jen v omezené míře. Termín politická emigrace tak v Československu přelomu čtyřicátých a padesátých let s sebou nesl především organizovanou akci, nikoliv sociální jev. Podporu a materiální pomoc neposkytovalo Československo obecně všem, co se prohlásilo za politické emigranty, ale jen vybrané části, která za ně byla uznána.

8. Nova Borba

V rámci nátlakových akcí Sovětského svazu a jeho satelitů proti Titově Jugoslávii dostala jugoslávská informbyrovská emigrace několik úkolů. Jak jsme se již zmínili, v Sovětském svazu a zemích sousedících s Jugoslávií působili vojáci, cvičení pro stávající i potencionální cíle; jednak pro záškodnické akce na území Jugoslávie a pohraniční provokace, jednak pro vedení odbojových skupin v jugoslávském vnitrozemí nebo pro působení v dobrovolnických jednotkách, které by se zúčastnily možné invaze. V Československu i dalších zemích se připravovaly politické kádry, které by zaujaly pozice v „obrozené“ jugoslávské komunistické straně a po převratu či vítězném tažení sovětských vojsk vystřídaly titoisty ve státním, stranickém i hospodářském aparátu. Největší význam byl ale v tomto okamžiku přikládán činnosti propagandistické. Jak učila leninská teorie i praxe, propaganda byla považována za významný nástroj revolučního boje. Po vyhlášení rezoluce Informbyra a přerušení kontaktů s KSJ přestala na čas vycházet srbochorvatská mutace orgánu Informačního byra *Za trvalý mír, za lidovou demokracii!* (Za trajan mir, za narodnu demokraciju!). Přestože bylo jugoslávské vydání tohoto časopisu s poněkud krkolomným názvem posléze obnoveno, postupem času každá z emigrantských skupin začala vydávat i svůj vlastní „revoluční list“: V Moskvě *Za socijalističku Jugoslaviju*, v Bukurešti *Pod zastavom internacionalizma*, v Sofii *Napred*, v Tiraně *Za Slobodu*, ve Varšavě *Za pobedu* a v Budapešti od roku 1951 slovensky *Za ljudsko zmago*. Prvenství ovšem držela skupina pražská se svým listem *Nova Borba*.¹

Jak již víme, propagandistická činnost byla v programu pražského Klubu jugoslávských novinářů na prvním místě. Dokonce určila z počátku i název organizace. Napadá nás otázka, proč právě Praha byla zvolena za centrum informbyrovské jugoslávské propagandy?

1. Praha byla od jugoslávských hranic sice dále než Sofie, Budapešť a Bukurešť, ale na rozdíl od nich byla hlavním městem státu, který ve svých moderních dějinách k Jugoslávii zachovával přátelský poměr. Jugoslávské obyvatelstvo, pokud mělo o Československu vůbec nějakou představu, pak jistě pozitivnější než o dávných i nedávných nepřátelích - Albáncích, Bulharech a Maďarech, nebo o podceňovaných

---

¹ I. BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, s. 212-213. Kromě emigrantských listů patřil k jihoslovanským protititovským periodikům také slovensky vycházející časopis *Delo*, vydávaný Komunistickou stranou Svobodného území Terst.

Rumunech. Z ideologického důvodu byla Praha vhodnější i než Moskva. Sověti představovali konflikt s Jugoslávií, jako konflikt Titovy kamarily, ovládající jugoslávskou stranu, se světovým dělnickým hnutím, personifikovaným Informačním byrem komunistických stran. Sovětské vedení zdánlivě přenechávalo iniciativu svým spojencům a samo v konfliktu zůstávalo v pozadí. Praha oplývala tradicí významného jihoslovanského intelektuálního centra v zahraničí, srovnatelného v tomto směru s Paříží či Vídní. Byla zkrátka z ideologického hlediska pro propagandistické působení na Jugoslávii z hlavních měst zemí bloku nejvhodnější.

2. Pádým důvodem byla praktická stránka. Jak ve své knize ukazuje Karel Bartošek, „komunistická Ženeva“, dostala ve světovém komunistickém hnutí důležité místo.² Nešlo přitom jen o dobré jméno Československé republiky ve světě a o proslulé krásy jejího hlavního města. Československo bylo ve srovnání s ostatními státy sovětské sféry relativně bohatou zemí a mělo i mocnou a bohatou komunistickou stranu, která byla schopna zajistit zahraničním komunistům a jejich aktivitám značné finanční prostředky. KSČ disponovala také zkušeným a spolehlivým personálem, který zúročoval své rozvětvené kontakty na západ i východ. Sověti si mohli být jisti, že se jejich českoslovenští soudruzi postarají o ideologický dohled nad jugoslávskými „novináři“, zajistí kvalitu propagačního materiálu, jeho výrobu a distribuci.

3. Dalším „pro“ bylo složení pražské skupiny. Viděli jsme, že neleželo jen na nově příchozích, ale mělo i poměrně slušný základ ve studentech, jako budoucí národní elitě a v ideologicky a politicky dosud tvárném dělnickém dorostu. Na jedné straně zde byli lidé, schopní intelektuální činnosti, na druhé představitelé dělnické třídy, jejichž přítomnost se dala výhodně propagandisticky využít. K tomuto základu přibylo několik desítek politicky angažovaných, schopných úředníků. Někteří z nich měli praxi v předních jugoslávských komunistických periodik, v jejichž redakcích a redakčních radách v minulosti zastávali čelná místa. Pražská skupina tedy disponovala dostatkem osob zběhlých v propagandě a vůbec schopných psát a intelektuálně pracovat.

Pokud rozdělíme podle Iva Banace emigrantské aktivity na tři oblasti, pak vojenská se soustředila v SSSR a zemích hraničících s Jugoslávií, „aktivisticko-politická“ připadla hlavně na vůdčí emigranty, pendlujícími mezi Moskvou, sídlem informačního byra – Bukureští a ostatními skupinami a propagandistická připadala

---

² K. BARTOŠEK, *Zpráva o putování po komunistických archivech*, s. 97-125.

především pražské skupině. Tyto oblasti nebyly, jak jsme viděli, rozděleny přesně. Kromě vojenské se dvě zbylé ve všech skupinách prolínaly.

Z archivních pramenů není zřejmé, zda skupina kolem Slobodana Ivanoviće do Prahy přijela již s ideou vydávat svůj časopis. Pravděpodobně se tento nápad zrodil v hlavě někoho z funkcionářů či pracovníků Informbyra nebo ÚV VKS(b) a Ivanović, Dragila, Rajković a další byli již pouze obeznámeni s tím, kam mají jít a co bude jejich úkolem.

Na začátku září každopádně byly už přípravy v plném proudu. Ivanović se obracel 4. září na Gemindera s několika otázkami týkajícími se technických záležitostí. Propagační materiál, „v budoucnu snad i týdeník“, dělil na dva typy. Jeden měl být určen pro použití za hranicemi Jugoslávie. Jeho odběrateli by byly redakce a tiskové agentury náležící komunistickým stranám a zahraniční Jugoslávci. Byl by také zasílán na jugoslávská diplomatická zastoupení, hlavně v zemích se silnými jihoslovanskými krajanskými komunitami (Sovětský svaz, Terst, Francie, Belgie, Rakousko atd.) a v zemích lidové demokracie. Naopak tiskoviny určené pro Jugoslávii by musely mít zcela jiný charakter. Ivanović prosil Gemindera, aby emigrantům pomohl při budování distribuční sítě a to jak v Československu, kde se jejich materiál měl dostat mezi zde usedlé jugoslávské občany, tak v zahraničí, hlavně v lidově demokratických zemích. S pomocí tamních „bratrských stran“ by „pověřenci“, spojení co nejvíce s pražskou „ústřednou“ působili „propagačně, agitačně a jako organizátoři hnutí jugoslávských komunistů.“ Vytvoření distribuční sítě v Polsku se už v těchto dnech ujal Rajković. Díky své znalosti maďarštiny a své popularitě mezi vojvodinskými Maďary by ji mohl organizovat i v Maďarsku. Geminder by měl pro něj zajistit doporučení u maďarského ÚV. V Rumunsku by se tohoto úkolu mohl ujmout Radonja Golubović a co se týče Bulharska, žádal Ivanović Gemindera o radu, jak tam postupovat. V Terstu měl podle Ivanoviće distribuci zajišťovat tamní komunistický předák Vittorio Vidali. Závěrem Ivanović Geminderovi předkládal možnost vydávání týdeníku a prosil ho, zda by s ním tuto záležitost mohl prodiskutovat.³ Ivanović rozhodně neskrýval své ambice. Pražské „ústředně“, jejíž vůdčí postavou se cítil být, vymezil v protititovském boji postavení zcela jasně.

---

³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 4.9.1948 Ivanović Geminderovi.

Ivanović a jeho spolupracovníci se v této počáteční fázi jejich pražského pobytu nespokojovali jen s plány do budoucna. Do tisku odevzdali dvě brožury: „Jugoslávští komunisté pro Informační byro – proti zradě ÚV KSJ“, se srbochorvatskými překlady všech prohlášení jugoslávských protititovských komunistů, uveřejněných v různých novinách, zahrnující články, rezoluce a otevřené dopisy. Druhá brožura „Všechny komunistické strany světa odsuzují zradu vedení KSJ“ obsahovala kromě rezolucí těchto stran články z časopisu *Za trvalý mír, za lidovou demokracii!*, týkající se jugoslávské problematiky. Mimo to, jak Ivanović podotýkal, se připravovala brožura „Pod vlajkou internacionalismu“, obsahující jednak dopisy ÚV VKS(b), jednak odpověď na titovskou brožuru s korespondencí mezi Stalinem a Molotovem a Titem a Kardeljem. Tuto brožuru titovci doplnili komentářem, jehož autorem byl patrně Milovan Djilas. Protože tento komentář byl údajně „poměrně vysoké úrovně“, pokládal Ivanović za vhodné, aby odpověď napsal někdo „velmi odpovědný“, jako třeba soudruh Judin z Informačního byra.⁴

Mimo tyto smělé návrhy, svědčící o čilé komunikaci nejen mezi Ivanovićem a Gemiderem, ale i sovětskými funkcionáři, Ivanović neváhal ještě československého soudruha pokárat za prohřešky jeho stranického tisku. Musel být po četbě novin opravdu rozrušen, když tentýž den napsal Geminderovi ještě jeden dopis. *Rudé právo*, pokud informuje o jugoslávských událostech, by podle něj mělo využívat znalosti jugoslávských soudruhů. 6. září interpretovalo přesun Blagoje Neškoviće z postu předsedy srbské vlády do několika funkcí na federální úrovni jako známku jeho nespolehlivosti pro stranické vedení a jeho potenciálně prosovětského smýšlení. Ivanović to zhodnotil jako naprostou neznalost jugoslávských poměrů, neboť Nešković byl takto povýšen a jeho vliv naopak vzrostl. *Rudé právo* se podle Ivanoviće nedopouštělo jen chybných interpretací, ale vynechávalo i důležité zprávy na úkor méně závažných.⁵ Ivanovićova interpretace ovšem kupodivu odpovídala tehdy skutečnosti méně než ona uveřejněná v *Rudém právu*.

V posledním zářijovém týdnu, kdy se konala ustavující schůze Klubu jugoslávských novinářů, byl nejen hotov plán časopisu, ale vyšlo i jeho první dvojčíslo. Název listu *Nova Borba* (Nový boj) opět svědčil o značném sebevědomí pražských emigrantů. Čtenář se mohl lehce dovtípit, má-li nahradit starou Borbu, hlavní orgán jugoslávských komunistů, Borba nová, budou její vydavatelé aspirovat i na vytvoření

⁴ Tamtéž, 6.9.1948 Ivanović Geminderovi.

⁵ Tamtéž, 6.9.1948 Ivanović Geminderovi (druhý dopis tohoto data).

nové Komunistické strany Jugoslávie. Začátky ale byly skromné. Hrstka „pravých“ komunistů v exilu stála proti masové KSJ, která byla vládnoucí silou jugoslávského státu. Avšak i stará KSJ začínala svou činnost v poloilegálních podmínkách a spíše jako sekta než lidové hnutí. Leninovi bolševici, s nimiž se Rajković, Ivanović či Balk srovnávali raději, splňovali i onu podmínku činnosti v emigraci. Informbyrovci měli oproti svým předchůdcům i svému vzoru tu výhodu, že za nimi stála jedna světová velmoc, dobře organizované světové komunistické hnutí a kapitál československých hostitelů.

První číslo *Nové Borby* vyšlo 25. září. Na osmi stranách formátu A-3, přinášelo jak články převzaté z listu Informbyra, tak ze sovětské *Pravdy*. Mimo to se však na několika podíleli autorsky samotní vydavatelé. Slobodan Ivanović signoval značkou S.I. jednu zprávu, celým jménem se podepsali Teodor Balk a Miodrag Popović. Studenti Lončar, Urošević a Ujević odpovídali na článek *Borby*, který častoval studenty, kteří se z Prahy nevrátili, různými urážkami. Vedle článku proti politice KSJ z pera tajemníka KS Francie Jacquesa Duclose přinesl list i prohlášení představitele amerických Jihoslovanů, bývalého interbrigadisty Toma Babina. Jugoslávské tematické se věnovalo čtrnáct ze šestnácti článků. Prokládaly je citáty klasiků marxismu-leninismu, hesla typu „přečti a dej dalšímu!“, a údaje o frekvenci jugoslávského vysílání z Moskvy, Prahy, Bukurešti a dalších informbyrovských zemí. Nepodepsaný úvodník „Proč vydáváme Novou Borbu?“ vysvětloval, že po rezoluci Informbyra slouží veškerý jugoslávský tisk titovskému aparátu a šovinistickým štvanicím proti lidově demokratickým zemím. Protože Titova skupina zabránila šíření listu *Za trvalý mír, za lidovou demokracii!* a ukončila činnost jeho jugoslávské redakce, „proletářská internacionalistická linie v KSJ nemá svůj list, který by informoval o významných událostech v Jugoslávii a ve vztahu k Jugoslávii a pomáhal řešit její úkoly.“ I přes velké těžkosti s redigováním a šířením takového listu byla jeho potřeba neoddiskutovatelná. Ve světovém komunistickém tisku vycházeli v ten čas články „neocenitelné hodnoty“, volající po bolševizaci KSJ. Úkolem *Nové Borby* mělo být především to, aby se tyto články dostaly „v našem jazyce“ do rukou co největšímu počtu jugoslávských komunistů. Pisatel považoval vydávání *Nové Borby* za „přínos boji komunistů Jugoslávie proti zrádčovské klíci Tita, Kardelje, Rankoviće a Djilase“ a vyjádřil přesvědčení, že s pomocí bratrských komunistických stran v čele s VKS(b) bude úspěšný.⁶

⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 70, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 19, Nova Borba, broj 1-2, 25. septembar 1948.

Další své představy precizoval Ivanović v tzv. pracovním plánu, který předložil Geminderovi o tři dny později. List koncipoval jako týdeník, který bude jen dočasně kvůli počátečním redakčním a technickým potížím vycházet jako dvojčíslo jednou za čtrnáct dní. Týdeník o obsahu čtyř až šesti stran měl být založen na překladech článků „vynikajících soudruhů bratrských komunistických stran“, které by doplňoval materiál dodaný redakcí. Překlady měly listu zajistit „teoretickou zásadnost a úroveň“. Ivanović dále z obsahové stránky zdůraznil „specifický jugoslávský ráz uveřejněného materiálu“. V následujících číslech měla *Nova Borba* přejít od pouhých odpovědí na titovskou propagandu k ofenzivnějšímu pojetí.

Druhým bodem byla distribuce. Hlavním problémem bylo, jak dostat *Novou Borbu* do Jugoslávie. Podle Ivanoviće jednání ohledně této záležitosti vyžadovalo „co nejpřísnější konspiraci“. Ivanović podotkl, že tento úkol přesahuje současné možnosti redakce a administrace listu. Nevyřčeno, ale navýsost zřejmé zůstalo, že tuto starost přenechává československým soudruhům. Expedici do jiných zemí měl převzít Orbis, administrace *Nové Borby* měla zorganizovat síť důvěrníků pro každou z nich. V nejbližších dnech měli odejít někteří soudruzi do Rumunska a Maďarska, tam od Orbisu převzít materiál a dále ho rozdělovat.

Ivanović se dále zabýval otázkou personálního složení redakce a její administrativy. Za šéfredaktora navrhl sám sebe. Redakci, která by se věnovala překladům, přepisování na stroji i „vypracovávání“ vlastních článků, by tvořily Atena Milunićová, Dušanka Dragilová, Vera Ivanovićová, tedy manželky vedoucích emigrantů. Spolu s Djordjem Milišićem, odpovědným za administrativu a expedici, by tato pětice byla placena. Vedle redakce, zajišťující spíše rutinní úkoly, by hlavní slovo patřilo redakční radě, která se kryla personálně s výborem emigrantské stranické organizace. Fakticky by ale *Novou Borbu* redigoval tzv. užší redakční výbor, složený z Ivanoviće, Balka a Rajkoviće.

První číslo *Nové Borby* vzniklo takřka na koleně, protože jeho redaktoři neměli dosud žádné prostory ani zařízení. V budově Junáku na Senovážném náměstí susedil Klub s redakcí *Rolnických listů*, které Ivanović radil vystěhovat a opatřit tak redakci patřičné zázemí. V požadavcích na jeho vybavení byl Ivanović skromnější. Žádal pouze dva nebo tři psací stoly a dva psací stroje. Rozpočet listu zatím nemohl Ivanović odhadnout. Redakce měla mít pět placených zaměstnanců. Výši nákladů bylo podle Ivanoviće možné odhadnout až po vydání dvou nebo tří čísel. Emigranti zatím dostávali zdarma kancelářský materiál, tisk na vlastní náklady obstarávalo stranické

nakladatelství Svoboda a expedici Orbis. Ivanović proto sekretariát KSČ požádal pouze o 5 až 10 tisíc korun na „drobné výdaje“.

Závěrem pod nadpisem „Naléhavé problémy“ předkládal Ivanović návrh, aby odjel do Bukurešti projednat s funkcionáři Informačního byra všechny zmíněné body: redakci, spolupráci, distribuci, těsnější kontakt s „tamními soudruhy z KSJ“. Do Bukurešti by na dva až tři dny co nejdříve odjeli Ivanović s Milunićem, Dušan Nikolić by podnikl delší cestu do Maďarska, Rumunska a Bulharska, aby tam zorganizoval pro *Novou Borbu* síť důvěrníků.⁷

Klub jugoslávských novinářů začal v září vydávat nakonec pod názvem jedné ze zamýšlených brožur knihovničku *Pod vlajkou internacionalismu* (Pod zastavom internacionalizma). První číslo *Nové Borby* upoutávalo na dva zářijové tituly: „Informbyro a všechny komunistické strany odsuzují zradu Titovy skupiny“ a „Jugoslávští komunisté pro Informbyro proti zradě vedení KSJ“. První přinášela rezoluci IB, článek z moskevské *Pravdy* „Kam vede nacionalismus Titovy skupiny v Jugoslávii“ a rezoluce a prohlášení 24 komunistických stran. V druhé brožuře byla prohlášení Radonji Goluboviće a Pera Popivody převzatá z *Pravdy*, otevřené dopisy adresované jugoslávským novinářům, Svazu spisovatelů a různé jiné rezoluce. Do konce září měly v této edici vyjít ještě brožury „Zrádci mezinárodního socialismu“ s opusy několika představitelů informbyrovského tábora P. Judina, J. Duclouse, G. Gheorghiu-Deje, G. Bareše a H. Politta a „Vyzdvihněme vysoko vlajku proletářského internacionalismu“, což byla opět sbírka textů ze sovětských a jiných komunistických novin. V přípravě se nacházel spisek „Postoj polské dělnické strany“.⁸ Na rozdíl od brožur vydávaných v Jugoslávii neobsahovala edice *Pod vlajkou internacionalismu* žádná prohlášení protivníka. Pro polemiku zde prostor nebyl. Stejně jako dva „nejugoslávské“ články v prvním čísle *Nové Borby* i poslední z brožur pojednávala o Gomulkově případu. Prosovětská strana potřebovala Jugoslávčům doma i v zahraničí zdůraznit, že žádná druhá anomálie se v táboru míru a demokracie již konat nebude a vyhlídky Titova vedení a jeho stoupenců na nalezení spřízněnce mezi sovětskými satelity jsou liché.

O sporech mezi Milunićem na jedné a Rajkovićem a Balkem na druhé straně o koncepci a obsahu *Nové Borby* jsme se již zmínili výše. Ve zprávě z jara 1949

⁷ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 28.9.1948 Slobodan Ivanović. Pracovní plán listu Nova Borba.

⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 70, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 19, Nova Borba, broj 1-2, 25. septembar 1948; Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 28.9.1948 Josip Milunić. Zpráva o stavu skupiny.

vysvětlovali emigranti počáteční nejasnosti „úzkým až nacionalistickým chápáním určitých problémů“. Teprve po několika číslech *Nová Borby* „přechází v tón, jaký si Titova banda zaslouhuje“. Tento tón ukončil polemický styl a přinesl „rozhodný a houževnatý boj proti trockistům v Jugoslávii.“ Protože se jugoslávští komunisté v Praze nemohli opřít o jednotné vedení emigrace, našli prý správnou linii s pomocí KSČ.⁹

Ivanović hledal rady nejen u Bedřicha Gemindera. V říjnu odcestoval, jak předem ohlašoval, do Bukurešti. Instrukce, které tam obdržel, musely být zásadního významu. Do Prahy totiž poslal zprávu, ať se do jeho návratu pozdrží vydání čtvrtého čísla. Oproti prvnímu převládá v návrhu tohoto čísla, předloženém Geminderovi, materiál vytvořený redakcí. Autorsky se nejvíce prosadil Teodor Balk dvěma příspěvky: „Něco neklape ve státě Jugoslávii“ a „Passionaria a jugoslávské dilema“. Více se objevila témata související s hostitelskou zemí a jejím vztahem k Jugoslávii („30 let Československé republiky“, „Dopis dělníků Kolbenky ÚV KSJ“, „Projev V. Nového před dělníky Kolbenky“, „Dopis učeně, který se z ČSR vrátil do Jugoslávie“), o emigrantech v Československu a reakcemi na jejich list v zahraničí („Výroční schůze jugoslávských studentů v Praze“, „Ohlas Nové Borby ve světě dělnického hnutí“). Vedle toho se *Nova Borba* vracela opět k polskému poměru k Titovi. Co, však soudruzi v Bukurešti pokládali zřejmě v minulých číslech za nedostatečné, byl onen málo útočný tón. Tituly článků, napsaných Milunićem, Rajkovićem, Nikolićem a Novovićem, se nyní zdají být více provokativní: „Kdo ohrožuje integritu Jugoslávie?“, „Zda-li se Jugoslávie bude maršalizovat?“, „Klevety lži a kampaně“, „Výročí osvobození Bělehradu“.¹⁰ Poslední z názvů byl neutrální jen zdánlivě. V článku šlo o velmi citlivé téma významu sovětské účasti na osvobození Jugoslávie, kterou jugoslávští komunisté považovali za veskrze symbolickou. Důležitou součástí poválečné komunistické ideologie v Jugoslávii bylo tvrzení, že se jugoslávské národy pod vedením KSJ osvobodily samy. Informbyrovská propaganda naopak sovětskou účast na osvobození enormně vyzdvihovala a bagatelizovala význam partyzánského hnutí, zejména pak jeho celkový vliv na průběh války.

Přes Ivanovićovy přímé kontakty s Informačním byrem a neformálními vůdci jugoslávských emigrantů Popivodou a Golubovićem záležela konečná podoba každého čísla *Nové Borby* na Bedřichu Geminderovi. Geminder posuzoval skladbu a případně

⁹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 12.6.1949 Ivanović, Rajković, Reinerová, Dragila. Zpráva o činnosti jugoslávských komunistů v Praze.

¹⁰ 21.10.1948 KJN Geminderovi. Obsah č. 4 Nové Borby.

tématické zaměření čísla i jednotlivé texty.¹¹ Nebyl však jen pouhým kontrolorem či cenzorem, nýbrž určoval i směřování a dlouhodobější plán listu. Za nedostačující úroveň nebo prohřešky po obsahové stránce podroboval redakci kritice. Sledujeme-li dlouhodobější tendenci do roku 1949 a následujících let, Geminderova kontrola nad redakcí se postupně zvyšovala. Na podzim roku 1948 ambicí hýřící Ivanović prosil o rok později Gemindera, aby ke každému novému číslu předložil redakci svou kritiku. Konkrétní poznámky měly redakci pomoci, aby se chyby v dalším čísle už neopakovaly. Geminder měl zároveň navrhnout obsah dalšího čísla.¹² Geminder tak nad *Novou Borbou* vykonával vlastně trojí kontrolu. Nejprve navrhl obsah čísla, to mu bylo předloženo před vydáním ke schválení a poté, co vyšlo, kritizoval redakci za jeho nedostatky.

Kromě vlastních komentářů a přebírání článků a zpráv ze světového komunistického tisku, uveřejňovala *Nova Borba* i zprávy původní, které dosud nebyly nikde publikovány. Zprávy z Jugoslávie často pro redakci obstarával Geminder. Emigrantský list tak měl původními zprávami patrně získat více na váze. Například pro desáté číslo v březnu 1949 dodal Geminder informaci o likvidaci informbyrovské buňky v Černé Hoře, okresního stranického výboru v Bijelom Polju. Teprve od *Nové Borby* tuto informaci, kterou infrombyrovská propaganda využila jako jeden z hlavních dokladů teroru „titovské kliky“ nad „pravými komunisty“, převzaly sovětská agentura TASS a tiskové agentury satelitních zemí.¹³ Protože pražští emigranti pravidelným a samostatným spojením s Jugoslávií nedisponovali, snažili se je získávat i tak říkajíc pokoutním způsobem. Lenka Reinerová navrhovala v létě 1949 pohovořit s dopisovatelem ČTK v Bělehradě Vrbackým, který právě trávil dovolenou v Karlových Varech.¹⁴ Zrovna tak žádali „cenné informace ze země“ od Zdeňka Lahůlka, který se v srpnu 1949 vrátil ze Sarajeva, kde působil po dva roky na bosensko-hercegovském ministerstvu průmyslu.¹⁵ Mnohem atraktivnější povahy byly dopisy od účastníků ilegálního domácího hnutí. Dostal-li se emigrantům přímo, bez prostřednictví KSČ¹⁶

¹¹ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 5.11.1948 Geminderovi.

¹² Tamtéž, sl. Jugoslávie 17, 8.11.1949 Reinerová Geminderovi.

¹³ Tamtéž, sl. Jugoslávie 14, 16.3.1949 Ivanović Geminderovi.

¹⁴ Tamtéž, sl. Jugoslávie 16, 23.8.1949 Reinerová Geminderovi.

¹⁵ Tamtéž, sl. Jugoslávie 17, 30.12.1949 Reinerová Vorlasovi.

¹⁶ Dokladem, jak informbyrovské země někdy postupovaly při „výrobě“ protititovských prohlášení jugoslávských občanů a komunistů je Tauferova zpráva pro Gemindera z léta roku 1949. Taufer poslal Geminderovi „Dopis bělehradských komunistů“. Dopis si vyžadoval Geminderovy korektury, protože, jak Taufer podotýkal, „nejde totiž o autentický dopis“. Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 42, 12.7.1949 Taufer Geminderovi.

nebo Informbyra, Geminder se o uveřejnění radil s Popivodou. Jako nespolehlivé byly zpravidla zamítány.¹⁷

Zdrojem informací, který redakci zajišťoval stranický aparát, byl zahraniční, především jugoslávský tisk. V říjnu 1948 dostal Geminder od emigrantů seznam jugoslávských novin, jejichž pravidelný odběr měl opatřit. U některých titulů redakce žádala i všechna čísla od počátku roku.¹⁸ V roce 1949 odebírala redakce *Nové Borby* na účet sekretariátu KSČ šest francouzských, šest anglických, dva americké, pět sovětských, dva švýcarské a osm jugoslávských denníků a k tomu i šestnáct jiných jugoslávských periodik.¹⁹ Zajistit pravidelně jugoslávský tisk nebylo ovšem snadnou záležitostí. Během roku 1949 byly styky mezi Československem a Jugoslávií dovedeny takřka na nulovou úroveň. Redakce často celé týdny nedostávala dokonce ani stěžejní *Borbu*.²⁰

Od samého počátku vydávání *Nové Borby* řešili emigranti společně s pracovníky sekretariátu KSČ otázku distribuce. Na konci září 1948 ji projednávali Reinerová a vedoucí administrace listu Milišić s pracovníkem aparátu Rossmanem. Rossman jim oznámil, že distribuci v Jugoslávii zajistí velvyslanec J. Taufer. Reinerové doporučil, aby se zeptala Marty Gottwaldové na ministerstvu zahraničí, kolik výtisků s ohledem na váhu je možno poslat do Bělehradu diplomatickou poštou. Emigranty rovněž upozornil na zachování co nejpřísnější konspirace. Svolení k zahájení akce náleželo jedině Geminderovi. Protože se však v té době nacházel mimo republiku, emigranti o ně požádali Gustava Bareše. Nakonec se s distribucí muselo počkat do Geminderova návratu, jelikož Bareš odmítl zasahovat do jeho kompetence.²¹

Nova Borba byla tištěna jednak na běžný novinový papír, jednak na tenký biblový, který vyhovoval lépe potřebám ilegální distribuce i letecké přepravě. V březnu 1949 náklad představoval 6000 tenkých a 5000 obyčejných výtisků.²² Větší množství distribuoval v Československu i legální cestou do zahraničí Orbis. Přibližně třetinu rozšiřovala přímo redakce a Geminderovo oddělení pomocí vlastní distribuční sítě, využívané částečně rovněž Orbisem. Odběrateli *Nové Borby* byly jak fyzické osoby, tak organizace. Mezi nimi se nacházela především politická sdružení a noviny krajanských

¹⁷ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 29, 6.2.1950 Vorlas Geminderovi.

¹⁸ Tamtéž, sl. Jugoslávie 8, 30.10.1948 Geminderovi (nepodepsáno).

¹⁹ Tamtéž, sl. Jugoslávie 15, 20.10.1949 Reinerová Geminderovi.

²⁰ Tamtéž, sl. Jugoslávie 17, 19.12.1949 Ivanović Geminderovi.

²¹ Tamtéž, sl. Jugoslávie 8, 2.10.1948 Ivanović Geminderovi.

²² Tamtéž, sl. Jugoslávie 14, 29.3.1949 KJN (Reinerová) Nakladatelství Svoboda; V červnu 1949 se tenkých výtisků tisklo již 10 tisíc. Tamtéž, sl. Jugoslávie 16, 8.6.1949 Distribuce NB.

komunit, avšak také i tiskové agentury a redakce československých i zahraničních komunistických a levicově orientovaných časopisů, novin a rozhlasových stanic, či zastupitelské úřady komunistických zemí. Kromě těchto cílových adresátů zahrnovala distribuční síť i jednotlivce a organizace, pověřené další distribucí. Větší zásilky tak především dostávaly komunistické strany zemí sovětského bloku.²³ Pomocí svých vlastních kontaktů rozšiřovaly *Novou Borbu* dále, hlavně do Jugoslávie. Například maďarské velvyslanectví v Jugoslávii v prosinci 1948 zásobovalo *Novou Borbou* jednu informbyrovskou buňku v Bělehradě.²⁴ Kromě využití diplomatické pošty k doručování zásilek s *Novou Borbou* do Jugoslávie přemýšleli emigranti o dalších možnostech přímého spojení. V květnu 1949 Ivanović navrhol zintenzívnit kontakty s KS svobodného území Terstu, která měla podle něj do Jugoslávie snadnější přístup přes Jugoslávci kontrolovanou zónu B. Jak Ivanović podotknul, „pro distribuci materiálu zde existují ohromné možnosti“.²⁵ „Kanály do země“ se zabýval ve stejné době i Milutin Rajković. Generál Popivoda, s nímž Rajković jednal v Bukurešti, radil pokusit se využít dunajské cesty – samozřejmě pokud s tím bude souhlasit Geminder a o realizaci se postarají českoslovenští soudruzi.²⁶ Českoslovenští komunisté skutečně dunajskou plavbu používali pro pašování všeho možného oběma směry, aniž by se o tom s emigranty radili.²⁷ Jaký další způsob však volili k pašování protititovských tiskovin vlastní nebo emigrantské provenience, se z dostupných pramenů přímo nedozvídáme. Při stálém zdůrazňování nejvyššího utajení není ani divu. Aparát KSČ mimo to v mezinárodním komunistickém hnutí plnil roli distributora tisku, korespondence a písemného materiálu různé povahy. Lze se domnívat, že na iniciativu skupinky jugoslávských emigrantů se v tomto ohledu spoléhat nemusel. Přes „spolehlivou poštovní přepážku“, jak československý komunistický aparát obrazně nazývá Karel Bartošek, posílala své letáky „pracujícím Jugoslávii“ i francouzská komunistická strana.²⁸

²³ Tamtéž, 8.2.1949 Rajković Vorlasovi. Přehled expedice NB.

²⁴ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 40, nedat. (prosinec 1948) Čs. velvyslanectví Bělehrad Ministerstvu ZV Praha (kopie pro ÚV KSČ). Důvěrné.

²⁵ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 12, 24.5.1949 Ivanović Geminderovi. Důvěrné.

²⁶ Tamtéž, 20.5.1949 Rajković Geminderovi.

²⁷ V srpnu 1949 proběhla například „Akce Pozor“, kdy byli z Jugoslávie do Československa pomoci československé Dunajplavby propašováni tři vojvodinští Slováci, kterým hrozilo zatčení za informbyrovskou činnost. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 14.

²⁸ K. BARTOŠEK, s. 146. Karel Bartošek klade otázku, proč se protititovské letáky vyráběly zrovna ve Francii a ne někde jinde. Domnívám se, že důvody lze najít nejméně dva: 1. Ve Francii jednak působilo mezi jihoslovenskými přistěhovalci, většinou horníky a dělníky, jedno z jugoslávských prosovětských středisek. Vydávány zde byly nejméně dva prosovětské srbochorvatské časopisy Glas Jedinstva (orgán

Nedostatky v proniknutí na jugoslávskou půdu, k domácímu ilegálnímu hnutí, kompenzovala pražské skupině rozvětvená a funkční distribuční síť. Na redakci *Nové Borby* se obracely ostatní emigrantské skupiny, aby jim pomohla s šířením jimi vydávaných tiskovin. Jejich technické prostředky nedosahovaly zdaleka možností *Nové Borby*.²⁹ V září 1949 bylo kromě *Nové Borby* z Prahy distribuováno přes dva a půl tisíce výtisků moskevského *Za socijalističku Jugoslaviju*, 700 exemplářů sofijského *Napred* a zhruba 50 kusů v Bukurešti vydávaného *Pod zastavom internacionalizma*.³⁰ Nešlo o nějakou výjimečnou výpomoc. Naopak zásilky z Moskvy, Bukurešti a Sofie docházely pravidelně. Jen co se týče samotného moskevského listu, dostávala redakce *Nové Borby* od každého čísla ne méně než 2000 exemplářů.³¹

Distributorská úloha *Nové Borby* nebyla jen servisní technickou záležitostí, ale měla i svůj politický význam. Pražská redakce se díky ní cítila být organizátorem boje proti Titovu režimu, k čemuž jí dodávali kuráž i uznávání Popivoda a Golubović. Fakt, že i přes její bezprostřední kontakty břímě velké části distribuce leželo na Orbisu, vnímali její představitelé jako nutné provizorium, dokud nebudou sami schopni distribuci převzít úplně. Tak měla být naplněna vedle propagátorské i organizátorská funkce pražské skupiny. Posílení výkonné pravomoci Ivanoviće a jeho spolupracovníků z redakce mělo, jak v červnu 1949 Ivanović navrhoval, provázet výrazné zvýšení finanční pomoci ze strany KSČ.³² Zde však jeho ctižádost vrcholila a brzy měl být usměrněn do patřičných mezí.

Pro zvýšení propagandistického účinku *Nové Borby* v zahraničí předložili emigranti Geminderovi v březnu 1949 návrh na vydávání zvláštního bulletinu. Vycházel by častěji než *Nová Borba*, tak aby přinášel nejen zkrácený obsah posledního čísla, ale i včas reagoval na aktuální události. Měl sloužit redakcím komunistického tisku v Československu i zahraničí. Podle původní představy by vycházel v srbochorvatštině pro tisk a rozhlas emigrantských a krajanských komunit a v angličtině pro komunistický tisk v západních státech. Pro potřebu tisku v lidově demokratických zemích a

---

Sdružení Jihoslovanů ve Francii) a Nova Jugoslavija (NA, f. ÚV KSČ, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 37; Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 25). 2. Protititovské letáky se „vyráběly“ nejen ve Francii, ale do protititovské kampaně se zapojilo celé světové komunistické hnutí. Kromě zemí východního bloku, včetně Polska, se brožury, letáky a jiný materiál produkoval například v Itálii (sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16). Není důvod, proč by jedna z největších komunistických stran a k tomu členská strana Informačního byra měla zůstat mimo.

²⁹ NA, f. ÚV KSČ, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 17.6.1949 Reinerová Vorlasovi.

³⁰ Tamtéž, Jugoslávie 3, 17.9.1949 Přehled o expedici časopisů jugoslávských politických emigrantů z Prahy.

³¹ Tamtéž, 7.9.1949 Reinerová Geminderovi. Expedice „Za socijalističku Jugoslaviju“ z Moskvy.

³² Tamtéž, sl. Jugoslávie 13, 6.6.1949 Ivanović Geminderovi.

Sovětském svazu mělo být užito české transkripce, protože mezi členy emigrace ze srbochorvatštiny do ruštiny nikdo překládat neuměl.³³ V létě 1949 bulletin přesto vycházel nejen rusky, ale dokonce i francouzsky.³⁴

„Spolehlivá poštovní přepážka“, v podobě ÚV KSČ a jemu jako servisní organizace sloužícího Orbisu, ale i prvenství *Nové Borby* mezi emigrantskými protititovskými periodiky, zaručoval pražské skupině ve světě ohlas. Jihoslovanské kolonie v západní Evropě, severní i jižní Americe, Austrálii a na Novém Zélandu představovaly z valné části ekonomické a sociálně slabé vrstvy. Vystěhovalectví z jihoslovanského prostoru sahalo do závěrečné čtvrtiny 19. století a pokračovalo do posledních let před druhou světovou válkou. Imigranti, pocházející často z velmi chudých a zaostalých poměrů, zaujali v nové vlasti podprůměrné společenské postavení a většinou měli šanci se uchytit jen jako nekvalifikované pracovní síly v průmyslu. Většina jejich organizací se politicky vyhranila pro socialistické hnutí různých směrů, které dominovalo v místním dělnickém prostředí.³⁵

V době roztržky mezi sovětským blokem a Jugoslávií zápasily titovská a infomyrovská propaganda o výsadní vliv na jugoslávské vystěhovalecké komunity. Prosovětsky orientovaní představitelé krajanských sdružení měli možnost se ze srbochorvatsky psaného infomyrovského tisku nejdříve seznámit s *Novou Borbou*. Na pražskou skupinu se obraceli se žádostí o radu a pomoc, jak postupovat proti působení titovských ambasad. Bez ohledu na to, že jim v tomto pražští emigranti mohli těžko reálně pomoci, drtivá většina z těchto organizací zůstala v „jednotné frontě světového proletariátu.“ Pražská skupina brzy navázala se všemi spojení a začala jim *Novou Borbu* posílat pravidelně. Protože i tak byl počet výtisků *Nové Borby* nevelký, její články uveřejňoval tisk těchto organizací. V červnu 1949 měli pražští emigranti čilý styk s krajany v Kanadě (Rada kanadských jižních Slovanů, jejich list *Jedinstvo*, list kanadských Makedonců *Vreme*), ve Spojených státech (noviny řízené jihoslovanskou sekcí KS USA, srbské *Slobodna Reč*, chorvatské *Narodni Glasnik*), v Argentíně (Centrální rada Jihoslovanů, sdružení *Slobodna Jugoslavija*, noviny *Iseljenički glas*), v Austrálii (Svaz jugoslávských vystěhovalců v Austrálii a jejich list *Napredak*) a ve Francii (Sdružení Jihoslovanů ve Francii, noviny *Glas jedinstva*). Kromě toho zasílali

³³ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 25.3.1949 Reinerová Geminerovi.

³⁴ Tamtéž, sl. Jugoslávie 16, 13.8.1949 Reinerová Geminderovi.

³⁵ Míjíme zde výlučně ekonomické vystěhovalce z doby před druhou světovou válkou, nikoli poválečnou politicky motivovanou emigraci odpůrců nového jugoslávského režimu. O jejich působení na tradiční komunity se dostupné prameny nezmiňují. V této době nejspíše výrazným vlivem nedisponovali.

Novou Borbu jednotlivým sdružením na Nový Zéland a do Jižní Afriky a pokoušeli se o spojení s organizací v Belgii. Články z Nové Borby uveřejňoval i list *Delo*, deník komunisty řízené Slovinsko-italské antifašistické jednoty v Terstu.³⁶

Tam, kde krajanské komunity nebyly organizovány, či jejich sdružení patřila k jiné politické orientaci, byla *Nova Borba* zasílána alespoň jednotlivým osobám, které ji případně mohli využít ke své propagandistické práci. V červnu tak měla *Nova Borba* odběratele v 29 a v září již v 34 zemích světa.³⁷

I když během prvního pololetí začaly i některé další emigrantské skupiny vydávat vlastní list, uchovala si *Nova Borba* mezi nimi významné postavení. Především kvůli jejím zásilkám bylo pražské sdružení bez prostřednictví koordinátorů Goluboviće a Popivody v přímém kontaktu se skupinami v Sovětském svazu (Moskvě, Leningradu, Kyjevu a Engelsu), v Polsku, Maďarsku a Bulharsku. Díky své novinářské činnosti požívali tvůrci *Nové Borby* mezi ostatními emigrantskými centry jisté prestiže. Obzvláště čile probíhala komunikace se soudruhy v Sofii, kteří neustále od svých pražských vzorů žádali instrukce pro svůj časopis i organizaci.³⁸ Na podzim roku 1949, kdy jugoslávští emigranti v Bulharsku byli zataženi do vykonstruovaného procesu s Trajčem Kostovem, padnul kvůli těmto vazbám na Ivanoviće a Rajkoviće a některé další stín nedůvěry a podezírání.³⁹

Už v říjnu 1948 Ivanović usiloval, aby propagaci *Nové Borby* věnovala prostor i jiná média ve východním bloku. Vedle pražského rozhlasu měla dostat svůj vysílací čas i ve vysílání pro Jugoslávii z Moskvy. V relaci by byl shrnut stručně obsah čísla a čteny úryvky z některých článků. Pokud by byl Geminder schopen toto zařídit, již by neměl být problém zavést obdobný program i v jugoslávských vysíláních z ostatních lidově demokratických zemí.⁴⁰ Redakce *Nové Borby* stála však o popularitu i ve své hostitelské zemi. Informaci o obsahu jejich listu přinášel od roku 1949 *Slovanský přehled*, který se

³⁶ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 12.6.1949 Zpráva o činnosti jugoslávských komunistů v Praze (Ivanović, Rajković, Reinerová, Dragila).

³⁷ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 8.6.1949 Distribuce NB; Tamtéž, Jugoslávie 3, 17.9.1949 Přehled o expedici časopisů jugoslávských politických emigrantů z Prahy.

³⁸ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 12.6.1949 Zpráva o činnosti jugoslávských komunistů v Praze (Ivanović, Rajković, Reinerová, Dragila).

³⁹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 26, 19.12.1949 Dragila Geminderovi; Tamtéž, sl. Jugoslávie 27, 10.12.1949 Verstovšek „soudruhům instruktorům“; Tamtéž, Jugoslávie 22, 11.12.1949 Josip a Atena Milunićovi Popivodovi a Golubovićovi. Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 21, Přehled o činnosti skupiny od jejího vzniku, únor 1950 (Reinerová).

⁴⁰ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 7, 13.10.1948 Ivanović Geminderovi.

po převzetí Zdeňkem Nejedlým proměnil z kulturně společenského časopisu na tribunu obhroublé komunistické propagandy.⁴¹

Zůstává neznámou, jaký vliv se *Nové Borbě* podařilo zajmout v Jugoslávii. Jedinou odezvou jsou nadšené dopisy, jejichž autentičnost je přinejmenším neověřitelná. Jakému počtu domácích čtenářů se dostala do rukou, snad jednou napoví záznamy tamního federálního i republikových ministerstev vnitra. Kvůli konspiraci neexistují zřejmě ani přesné údaje, kolik výtisků *Nové Borby* se ilegálnímu informbyrovskému hnutí dodávalo. Redakce objednávala v tiskárně 15 000 kusů, z nich 10 000 na tenkém papíře. Pro distribuci do jiných zemí bylo určeno podle tří výše zmíněných přehledů z února, června a září 1949 kolem čtyř tisíc výtisků. Lze se tedy domnívat, že zbytek putoval různými cestami do Jugoslávie. Domácí ilegální hnutí mělo zásobit v červnu roku 1949 i 10 000 na tenkém papíře tištěných, různých brožur edice *Pod zastavom internacionalizma*.⁴²

Jugoslávští představitelé, čelící nepřátelské kampani, *Novou Borbu* nijak nepodceňovali. Nóta jugoslávského velvyslanectví z 12. října 1948 zmiňovala podporu protitovským emigrantům a jejich listu jako jeden z hlavních důvodů pro prudké ochlazení vzájemných vztahů: „přes existující spojenecké a přátelské styky mezi dvěma státy, československá vláda svolila, aby byl na jejím území vydáván, rozšiřován a propagován prostřednictvím československého tisku a rozhlasu list jugoslávských zrádců pod názvem „Nová Borba“, který přináší celou řadu nejnestoudnějších výmyslů, urážek a pomluv národů, státu a vlády FLRJ, a který financuje jedna z politických stran v Československé republice. [...] list „Nová Borba“ se i nadále propaguje se strany československé a je mu dáвана rozsáhlá publicita i přes to, že je rozšiřování tohoto listu zakázáno v Jugoslávii, co by československá vláda, vzhledem k existujícím vztahům dvou států, měla vzít na zřetel. Uvedeným způsobem, Praha se skutečně stále více stává střediskem protijugoslávské kampaně, za účelem proti existujícímu politickému systému ve FLRJ, se kterou je ČSR vázána jak spojeneckou smlouvou, tak i dohodami o hospodářské a kulturní spolupráci.“⁴³

Koncem prosince 1948 v rozpočtové debatě federální skupštiny hovořil Edvard Kardelj v projevu o zahraniční politice za končící rok o informbyrovské kampani proti Jugoslávii, aniž by jedinkrát zmínil Sovětský svaz. Ze zemí sovětského bloku naopak

⁴¹ Přehled listů jugoslávských politických emigrantů, *Slovanský přehled*, č. 9-10, r. XXXV(1949), s. 51.

⁴² NA, f. ÚV KSČ, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 8.6.1949 Distribuce NB.

⁴³ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 5, 12.10.1948 Velvyslanectví FLRJ Ministerstvu zahraničních věcí ČSR. (Dokument citován v doslovném znění. Překlad je původní. pozn. aut.).

jmenoval jediné donedávna přátelské Československo, které „dezertérům z fronty budování socialismu, zrádcům socialismu a naší země“ dovolilo v Praze vydávat „kontrarevoluční plátek“ a šířit rozhlasem nepřátelskou propagandu proti budování socialismu v Jugoslávii.⁴⁴

Československu nejvíce prostoru mezi ostatními hostiteli jugoslávských informbyrovců věnoval ve svém projevu na sjezdu Lidové fronty Jugoslávie v dubnu 1949 i Tito. Urážky a pomluvy, které rozšiřovala informbyrovská propaganda, přirovnal ke kampani „mezinárodní reakce a vyvlastněné ruské buržoazie“ proti mladému sovětskému státu ve 20. letech. Situace Jugoslávie byla však o to horší, že se nyní Sovětský svaz a země lidové demokracie snažily vyvolat občanskou válku ve spojenecké a socialistické zemi. Tito zdůraznil, jak agilně si v tomto počínalo Československo: „Praha, hlavní město bratrského Československa, stala se dnes střediskem nejnovějších vyvrhelů našeho státu, kteří se tam organizují, podnikají různé teroristické akce a jsou pro československé ústřední orgány pramenem pomluv proti našemu státu. Za všechno to nese plnou odpovědnost vláda československá.“ Při této příležitosti Tito jmenoval i jediný z informbyrovských časopisů, *Novou Borbu*, kterou označil za „zrádcovský časopisek s honosným názvem“.⁴⁵

Rozhořčení, s nímž se jugoslávští vůdci vyjadřovali o Československu, pražské emigraci a *Nové Borbě*, ukazovalo na míru nespravedlnosti, které se ze strany ČSR Jugoslávii dostávalo. Ve srovnání s Československem se Maďarsko, Bulharsko a další sovětské satelity takové pozornosti v Jugoslávii netěšily, protože se od těchto zemí vlastně nic moc jiného čekat nedalo.

Nicméně tato „sláva“ *Nové Borby* spadá spíše do prvního období sovětsko-jugoslávské roztržky. Distribuční možnosti, které nikdy nebyly ideální, se totiž v průběhu několika let spíše zhoršovaly, než aby došlo k jejich zkvalitnění. Kontakty do vlasti byla pro pražskou skupinu vždy jenom málo schůdné. O vlastní, přímé spojení – bez asistence KSČ – se redakce *Nové Borby* pravděpodobně snažila jen jednou, a to v polovině roku 1949. Pokus o kontakt přes pracovníka sovětské dunajské plavby však dopadl bezvysledně. Musela se proto spolehnout opět jen na KSČ a na ostatní emigrantské skupiny, z nichž patrně nejpřednější místo patřilo skupině v Albánii. Na

⁴⁴ Tamtéž, sv. 70, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 19, Edvard Kardelj, náměstek předsedy vlády a ministr zahraničních věcí FLRJ. *Zahraniční politika Jugoslávie*. Bělehrad 1949. (česká brožura, kterou rozšiřovalo v ČSR jugoslávské velvyslanectví).

⁴⁵ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 8, Titův referát na II. kongresu Lidové fronty Jugoslávie dne 9.4.1949.

vrcholu počátkem padesátých let se staraly Tiranou organizované diverzní skupiny o ilegální distribuci až pěti tisíc výtisků každého čísla.⁴⁶ Naopak naděje vkládané v terstskou cestu se ukázaly brzy jako liché. Terstští komunisté si do Prahy několikrát stěžovali, že jejich možnosti jsou ve skutečnosti omezené, jelikož město a tamní jihoslovanská menšina jsou protkány jugoslávskou zpravodajskou sítí.⁴⁷ Postupem času se také snižovala ochota distribuovat *Novou Borbu* u ostatních emigrantských skupin, protože začaly vydávat a propagovat svá vlastní periodika. Vedení emigrace v Bulharsku se tak bránilo zvyšování zásilek s odůvodněním, že latinkou tištěná *Nova Borba* má v sousedních jugoslávských, čili srbských a makedonských regionech menší přitažlivost než jejich v cyrilici vydávaný *Napred*.⁴⁸

Přestože si pražský časopis i nadále udržoval jistý význam, přesouvala se nejpozději od roku 1951 jeho úloha více směrem k druhé roli – informačnímu prostředku pro západní svět a krajanské prosovětské organizace. Ovšem i zde narážela distribuce na řadu problémů. Od počátku trpěla časovým zpožděním. Nejen do zámořských zemí, ale i mnoha států západní Evropy docházela *Nova Borba* s několikátýdenním odstupem a ztrácela tím na aktuálnosti. Postupem času se tak na adrese *Nové Borby* množily žádosti o snížení počtu zasílaných výtisků, protože, jak uvedla například redakce chicagského listu *Narodni glasnik*, „končí obvykle v koši“.⁴⁹

K tomu se záhy přidal i dopad protikomunistické represe v některých západních, zemích, zejména v USA a v Kanadě. Řadoví odběratelé počátkem padesátých let *Novou Borbu* hromadně odhlašovali. V korespondenci redakce tak například nalezneme dopis jednoho kanadského Jugoslávce následujícího obsahu: „V první řadě vám chci sdělit, že *Novou Borbu* čtu velice rád, avšak mám s ní velké potíže. Zdejší úřady tu zatýkají a zavírají lidi, kteří se zdají i jenom trochu rudí. Měl jsem problémy, přišel jsem o práci, tři týdny jsem strávil ve vězení a teď si představte, že rodina doma hladoví. Proto Vás prosím, abyste mi už vaše noviny neposílali...“⁵⁰ Poté, co v roce 1950 dosáhl náklad *Nové Borby* svého maxima zhruba 14 tisíc výtisků, poklesl do roku 1953 postupně na 9 400.⁵¹ To se však již protititovská kampaň pomalu blížila ke svému zenitu.

⁴⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 306, sl. 5, 14.11.1952 Návrh na úpravu nákladu a expedice časopisu NB.

⁴⁷ Tamtéž, ar. j. 310, sl. 1, 25.5.1951 (Vorlas) K otázce přechodu vydávání *Nové Borby* 3x měsíčně; Tamtéž, ar. j. 306, sl. 2, Cirkulář odběratelům NB, nedat. Odpověď Marije Bernetič z 18.4.1953.

⁴⁸ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 306, sl. 2, 21.4.1953 Dopis vedoucího oddělení pro expedici tisku v Sofii Rokiće.

⁴⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 306, sl. 2, 3.6.1953 Chicago, Uprava Narodnog Glasnika.

⁵⁰ Tamtéž, sl. 5, Dopis Matta Krizmaniche, South Porcupine, Ontario, Canada.

⁵¹ Tamtéž, sl. 2, 8.3.1953 Zpráva o nákladu a distribuci *Nové Borby*.

9. Govori Prag

Československý rozhlas vysílal do Jugoslávie od roku 1945 dvakrát denně po patnácti minutách srbochorvatsky a dvakrát týdně slovensky.¹ Jugoslávské vysílání se po obsahové stránce prakticky nelišilo od ostatních zahraničních relací. Bez výrazné ideologické tendence informovalo především o dění v Československu a zahraničně politické události komentovalo bez bližšího vztahu k Jugoslávii. Posláním zahraničního vysílání bylo taktéž popularizovat úspěchy, kterých Československo dosahovalo v hospodářství, kultuře, sportu a podobně.²

Po únorovém převratu byl dohledem nad zahraničním vysíláním z Prahy pověřen vedoucí zahraničního oddělení ÚV KSČ Bedřich Geminder.³ Jak víme, měl s touto oblastí bohaté zkušenosti ze svého moskevského působiště. Informativní obsah zahraničních relací nahradila propagace nového československého režimu a zahraniční orientace na Sovětský svaz a jeho spojence.

Za nové situace, kterou přinesla červnová rezoluce Informbyra, se charakter vysílání pro Jugoslávii začal více měnit až s příchodem Milutina Rajkoviće do jeho redakce v září 1948. Rozhlasová propaganda byla po *Nové Borbě* nejdůležitějším bodem činnosti emigrantské skupiny v Praze. Rajković se zde setkal se třemi pracovníky, které shledal jako nedostatečně politicky uvědomělé a schopné odpovědně pracovat na úkolu, který si boj proti Titovu režimu v Jugoslávii žádá. Rajković prosazoval výrazné omezení dosavadních témat orientovaných na československé realie ve prospěch čistě jugoslávské problematiky. Během září tak byl vysílán „téměř všechen materiál mezinárodního komunistického hnutí proti Titově skupině“ a přes deset vlastních komentářů pražských emigrantů. Rajkovićovi se však zdál prostor, který československý rozhlas věnuje jugoslávské relaci, nepříliš dostatečným. Jelikož vedení rozhlasu trvalo na zachování československých témat, navrhoval Rajković vedle současných dvou zavedení třetího vysílání, určeného výlučně pro protititovskou propagandu. Chtěl však mít kontrolu nad všemi relacemi a zřídit pro ně jedinou redakci, jejíž vedení by se sám ujal. Vylepšeno mělo být technické zázemí jugoslávské redakce v rozhlasu, čímž by získala oproti ostatním zvláštní postavení. Za nutné považoval i změny v personálním obsazení. Podle jeho původního plánu měla funkci

¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 39, 7.2.1950 Zpráva T. Železného.

² Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 7, 13.10.1948 Zpráva pro Gemindera (nepodepsáno).

³ K. KAPLAN, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968. Studie a dokumenty*. Praha 1993, s. 58.

zástupkyně šéfredaktora zastávat Lenka Reinerová, zatímco dosavadní redaktor Branko Vlaškalić měl být propuštěn.⁴

Pragmaticky uvažující šéfredaktor krátkovlnného vysílání Theodor Železný Rajkovičovu rozhodnost a přímočarost nesdílel bez výhrad. Shodl se s ním na nutném doplnění redakce vhodnými lidmi. Rajković totiž nemohl sám zvládnout zařazování aktuálních denních zpráv bezprostředně se dotýkajících Jugoslávie. *Borba* docházela se zpožděním a Rajković z důvodu neznalosti češtiny nemohl využívat zpráv ČTK. Železný rovněž souhlasil s třetím jugoslávským vysíláním. Na rozdíl od Rajkoviće, ale odmítal jeho „čistě jugoslávský ráz“. Obával se, aby komentování jugoslávských událostí ve vysílání pro Jugoslávii nebylo hodnoceno jako vměšování se do vnitřních záležitostí a nezavdalo Bělehradu formální příčinu k protestům. Za bezpečnější formu propagandy považoval líčení úspěchů pracujícího lidu Československa, Sovětského svazu a ostatních lidově demokratických zemí, které by bylo vhodně přizpůsobeno k efektu v jugoslávském prostředí. Zde však Železný přeceňoval své kompetence. Nevěděl patrně, že umírněný tón v informbyrovské propagandě byl již opuštěn a že Rajković předkládal své návrhy podle přímého návodu Gemindera a funkcionářů Informačního byra. Společně s pracovníky aparátu ÚV KSČ odpovědnými za jugoslávskou emigraci Železný schválil příchod do rozhlasu dalších tří emigrantů: Pane Ponjaviće, který ovládal češtinu a ruštinu, Dušana Nikoliće, pro jeho znalost francouzštiny a angličtiny a Borise Verstovšeka, který měl zajišťovat slovinskou emisi. Lenka Reinerová naopak zůstala v Klubu jugoslávských novinářů, kde byla pro komunikaci mezi československou stranou a emigranty nenahraditelná.⁵

Oproti Rajkovičovu požadavku zůstali v rozhlasu pracovat i dosavadní redaktoři. I když je vedoucí emigranti nepovažovali za spolehlivé a dostatečně politicky uvědomělé, jednalo se totiž nejen o zkušené zaměstnance, ale v zásadě i režimu loajální osoby, navíc s personálně dobrými vztahy s vedením krátkovlnného vysílání. Dosavadní vedoucí jugoslávské redakce Branko Vlaškalić byl v Československu starousedlíkem. Za války byl po napadení Jugoslávie pro svou srbskou národnost internován v Terezíně a Dachau. Po osvobození se stal funkcionářem Jugoslávského národního výboru a Lidové fronty Jugoslávie v Československu. Od roku 1945 byl také členem KSČ. Přestože se v politice orientoval více méně účelově, nebylo možné mu z ideologického

⁴ NA, f. ÚV KSČ, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 28.9.1948 Milutin Rajković. Rozhlasová propaganda.

⁵ Tamtéž, Jugoslávie 7, 13.10.1948 (Vorlas) Geminderovi (téhož data dva dopisy).

hlediska nic vytknout. V létě 1948 se rozešel s oficiálními jugoslávskými místy a přihlásil se k rezoluci Informačního byra.⁶ V kritice Titova vedení dlouho neváhali ani ostatní stálí pracovníci redakce Salih Hadžiosmanović a Aleksandar Georgijević, kteří taktéž nosili členskou legitimaci KSČ.⁷ Vedoucí emigranti nicméně této trojici příliš nekřivdili, když pochybovali v upřímnost jejich politického přesvědčení. Z rozhodnutí československých nadřazených zůstali Vlaškalić a Goorgijević v jugoslávské redakci. Hadžiosmanović, vůči jehož minulosti přeci jen existovaly jisté výhrady (před válkou vedl pražskou islámskou náboženskou obec a za války patrně propuštění z Terezína splatil službou na gestapu), ji musel opustit. Ve skutečnosti však byl povýšen do ústřední redakce krátkovlnného vysílání. Koncem roku 1948 byl z rozhlasu propuštěn jedině slovinšský hlasatel Franc Klopčič, který se vyhnul veřejnému souhlasu s rezolucí a vstupu do emigrantské organizace. Externím pracovníkem však zůstal i v dalších měsících, protože za něho nemohli političtí emigranti dodat adekvátní náhradu. Pragmatický postoj vůči němu zachovával jak Milutin Rajković, tak jinak nesmlouvavý Pero Dragila, který na počátku roku 1949 převzal vedení rozhlasové redakce.⁸

Počet zaměstnanců redakce se do konce roku 1949 udržoval na šesti; na počátku roku 1950 stoupl na deset. Postupně se zvyšoval počet vysílacích hodin. V únoru 1950 představoval tři hodiny denně v šesti relacích, z toho tři čtvrtě hodiny připadalo na vysílání ve slovinštině.⁹ K tomu je nutno připočíst ještě makedonské vysílání, které na Geminderův návrh zahájil československý rozhlas v lednu 1949 v rámci vysílání řeckého.¹⁰

Rozsah vysílacího času jen potvrzuje významné postavení pražské skupiny v jugoslávské informbyrovské emigraci. V červnu 1950 bylo možné denně poslouchat déle jen informbyrovské stanice v Moskvě (5 hodin 45 minut) a v Sofii (3 hodiny 30 minut). Pražské vysílání (3 hodiny 15 minut) předčilo nejen Varšavu (30 minut), ale i Budapešť (1 hodina 35 minut), Bukurešť (45 minut) a Tiranu (45 minut).¹¹

Ve slovinštině vysílala mezi rozhlasovými stanicemi informbyrovských zemí vedle Moskvy jedině Praha. Vysílací čas byl zvětšen hned v červenci 1948 na čtyřikrát týdně po patnácti minutách. V květnu 1949 se jeho frekvence zvýšila na dvakrát denně

⁶ AMV, H-181/95 Vlaškalić Branko.

⁷ AMV, H-181/30 Hadžiosmanović Salih; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 93, ar. j. 315, sl. G, Georgijević Aleksandar.

⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 15, 2.11.1949 Reinerová Vorlasovi, věc: František Klopčič.

⁹ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 39, 7.2.1950 Zpráva T. Železného.

¹⁰ Tamtéž, sl. Jugoslávie 50, Slovinšské vysílání (1949).

¹¹ I. BANAC, c. d., s. 213.

patnáct minut a v říjnu téhož roku na tři čtvrtě hodiny denně.¹² V roce 1951 slovinské vysílání z celkových 260 zaujímalo 110 vysílacích minut.¹³ V jeho popisu práce nebylo jen užívání slovinského jazyka, nýbrž také zaměření na specificky slovinské problémy a komentář k slovinským vnitropolitickým událostem.¹⁴

Slovinské vysílání se neustále potýkalo s nedostatkem personálu. Slovinci byli mezi jugoslávskými stoupenci Informbyra naprostou menšinou.¹⁵ O jejich počtu mezi informbyrovskou emigrací obecně neexistují žádné přesné údaje. V Praze se kromě Borise Verstovšeka, který byl v letech 1948–1951 za slovinskou relaci odpovědný, vyskytlo jen několik málo dalších. Dělnice Vilma Rijavecová zřejmě pro práci v rozhlasu nepřicházela v úvahu. V roce 1948 se v Československu „mihnul“ voják Vasil Dimitrovič, který do života pražské skupiny nijak nezasáhl. Druhým Slovincem mezi hlavními postavami jugoslávské emigrace byl Anton Rupnik. Do redakce rozhlasu nastoupil v říjnu 1949.¹⁶ Pro tuto práci byl však prakticky neupotřebitelný. Do Prahy přišel z Francie a neovládal dostatečně ani srbochorvatštinu ani svou mateřštinu. Pro běžnou komunikaci volil raději francouzštinu. Hlavní břímě povinností redaktora i hlasatele leželo tedy i nadále na Verstovšekovi. Opakovaným žádostem pražského sdružení jugoslávských politických emigrantů o slovinskou posilu z Moskvy pro práci v rozhlasu nebylo nikdy vyhověno.¹⁷ Vedení emigrantů sondovalo rovněž možnost získání dalších Slovinců u KS Terstu. V září 1949 se jednalo o příjezd bývalého slovinského poslance Rudolfa Lenardiče, který uprchl z Jugoslávie do spojení

¹² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 50, Slovinské vysílání (1949).

¹³ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 21, 25.6.1951 I/6 K otázce uvolnění s. Verstovšeka do Maďarska.

¹⁴ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 50, Slovinské vysílání (1949).

¹⁵ I. BANAC, c. d., s. 148, Ivo Banac cituje tabulku Radovana Radonjiće (*Izgubljena orientacija*, Beograd 1985), podle níž představovali obyvatelé Slovinska mezi prokázanými 55 663 informbyrovci jen 934 osob (1,68 %), což bylo zdaleka nejméně ze všech jugoslávských republik. Jejich poměr k celkovému počtu obyvatel republiky byl pouhých 0,07 %. V Chorvatsku tvořili skuteční či domnělí stoupenci rezoluce 0,19 % populace, v Bosně a Hercegovině 0,19 %, v Makedonii 0,23 %, na Kosovu 0,21 %, ve Vojvodině 0,32 %, v užším Srbsku 0,69 % a na Černé Hoře dokonce 1,32 %. Ivo Banac vysvětluje větší či menší sklon jednotlivých etnik Jugoslávie k podpoře Sovětského svazu jejich nacionálními zájmy. Mezi Slovinci nenalezla protititovská politika podporu, jelikož Sovětský svaz se postavil proti pretenzím Jugoslávie na Terst a jižní Korutany, území, která považovali Slovinci za svůj národní prostor. Prakticky stejný počet informbyrovců ve Slovinsku odhaduje i Božo Repe (asi 1000 osob). Shoduje se s Banacem i v interpretaci. Zdůrazňuje spokojenost Slovinců s federativním řešením. Podtrhuje výjimečnou míru loajality slovinských komunistů k Titovu režimu. Božo REPE, Informbiro u Sloveniji i politička liberalizacija posle 1948, in: *Jugoslovensko-sovjetski skob 1948. godine*, Beograd 1999, s. 75-79; obdobně: Aleš GABRIČ, Informbirojevstvo na Slovenskem, *Prispevki za novejšo zgodovino*, Ljubljana 1993, s. 136-147.

¹⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 15, 21.10.1949 Reinerová Geminderovi.

¹⁷ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 7.3.1950 Vorlas (Geminderovi); Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 50, 16.3.1950 Reinerová Geminderovi; Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 20, 4.4.1950 Rupnik Geminderovi.

spravované zóny. Z nám neznámého důvodu se však jeho přestěhování do Československa neuskutečnilo.¹⁸ Andrés Frankovič, který se na jaře 1950 uchýlil do Československa, poté co byl pro komunistickou činnost vypovězen z Argentiny¹⁹, se vyrovnával se stejnými jazykovými těžkostmi jako Anton Rupnik. Totéž platí o Rupnikovu známém, z Francie v létě téhož roku vypovězeném Leopoldu Prosenčovi.²⁰ Přes jejich slovinský původ se o jejich využití v rozhlase ani neuvažovalo.

Technické síly, které by ovládaly dostatečně slovinštinu, byly nakonec nalezeny mezi Slovinci, v Československu dlouhodobě usedlími. V dubnu 1950 přišla do jugoslávské redakce Dana Lončar–Prokopcová, snacha bývalého československého konzula v Lublani²¹ a Marija Frankeová, dosavadní úřednice jugoslávského zastupitelského úřadu v Praze. O rok později byla angažována Jelka Skrinjar–Šetlíková, manželka českého komunisty a redaktora ČTK. Do svých aktivit se emigranti a českoslovenští komunisté pokusili jako hlasatele vtáhnout i známého propagátora slovinsko-českých kulturních styků, humanitního vědce a někdejšího jugoslávského kulturního ataše Otona Berkopce.²²

Praha se dostává z výsluní „bašty“ slovinského informbyrovství odchodem Borise Verstovšeka v červnu 1951 do Budapešti, která byla určena za sídlo redakce jediného slovinského časopisu informbyrovské emigrace *Za ljudsko zmago*.²³

Ve stranickém aparátu se na podzim roku 1949 také uvažovalo o vysílání pro asi stotisícovou slovenskou menšinu v Jugoslávii, sídlící v Bačce, východním Sremu a Banátu. Menší množství se během poválečného období přestěhovalo v rámci reemigrační akce na Slovensko.²⁴ Andrej Kardelis–Vlado, jeden z čelných představitelů vojvodinských Slováků, se po rezoluci Informačního byra nevrátil z ČSR, kde se účastnil jednání ohledně reemigrace. Kardelis v říjnu 1949 navrhl ÚV KSČ zřídit v Bratislavě zvláštní centrum jugoslávské politické emigrace, tak jak tomu bylo ve všech

¹⁸ Tamtéž, Sv. 74, ar. j. 292, Jugoslávie 3, 28.9.1949 Reinerová Geminderovi.

¹⁹ Tamtéž, Sv. 75, ar. j. 292, Jugoslávie 20, 26.4.1950 Reinerová Vorlasovi.

²⁰ Tamtéž, 14.8.1950 Reinerová Papežovi.

²¹ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 20, 4.4.1950 Rupnik Geminderovi.

²² Tamtéž, 10.5.1951 Rupnik Vorlasovi.

²³ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 21, 25.6.1951 I/6 K otázce uvolnění s. Verstovšeka do Maďarska.

²⁴ Poválečná jednání mezi československou a jugoslávskou vládou o reemigraci jugoslávských Slováků a Čechů provázely značné komplikace. Plány na návrat příslušníků krajanských kolonií do staré vlasti byly motivovány spíše sentimentem než reálnými ekonomickými potřebami československého státu. Přesídlení slovenské a české menšiny z Jugoslávie bylo uskutečnitelné pouze za značných ústupků na obou stranách a finanční újmou samotných reemigrantů. Vývoj po bukurešťské rezoluci přispěl jen k brzkému ukončení tohoto oboustranně nevýhodného projektu: J. PELIKÁN, *Hospodářská spolupráce Československa s Jugoslávii v letech 1945-1949*, Praha 1990, s. 38-44, 53-54, 65-66, 78, 104, 113.

hlavních městech lidově demokratických zemí. Přestože nebyla Bratislava hlavním městem samostatného státu, měla, jak se Kardelis domníval, ideální, z neznámých příčin dosud nevyužité podmínky pro vedení protititovské propagandy. Tento návrh předložil hned v létě 1948 pověřenci informací Pavlíkovi a o několik měsíců později předsedovi SNR Karolu Šmidkemu. Slovenští komunisté však přes svá ujištění, že se věcí budou zabývat, nikdy Kardelisovi neodpověděli. Kardelis si představoval, že kroužek „politických emigrantů“, který by utvořili hlavně představitelé slovenských reemigrantů, by se zabýval psaním článků do emigrantského i českého a slovenského tisku a vedením propagandy přes bratislavský rozhlas. Osobních vazeb reemigrantů na slovenskou menšinu by tento kroužek mohl využívat k distribuci písemného materiálu a získávání informací o hospodářských a politických poměrech v Jugoslávii.

Kardelis považoval zaměření propagandy na vojvodinské Slováky za velmi užitečné, protože mohli v mnohonárodnostní Vojvodině působit i na srbské, chorvatské či maďarské sousedy. Slováci se také těšili ve FLRJ díky slovenskému národnímu povstání jistému kreditu. Bratislava by tak byla vnímána důvěryhodněji než Budapešť, u nemaďarských obyvatel Vojvodiny kvůli válečným zkušenostem nepříliš populární. Pádovým důvodem pro rozhlasovou propagandu z Bratislavy byla údajná velmi dobrá slyšitelnost bratislavského středovlnného vysílání ve Vojvodině, které tamní Slováci rádi poslouchali.²⁵

Kardelisův plán byl v pražském ústředí KSČ vnímán pozitivně, přestože stavěním Bratislavy na roveň hlavním městům z něj mohla být cítit jistá nacionalistická tendence. Naopak znepokojení v Praze budili slovenští komunisté. Nedostatečná pozornost, kterou KSS věnovala možnosti bratislavského vysílání pro Jugoslávii, nešla omlouvat údajnou nedůvěrou jejích funkcionářů k osobě Andreje Kardelise, považovaného za ambiciózního a zištného člověka. Karel Vorlas ve zprávě Geminderovi dával tento nezáměr do souvislosti s informací pražského ministerstva vnitra, podle níž se v Bratislavě rovněž nic nepodniká proti činnosti jugoslávské výzvědné služby.²⁶

V listopadu 1949 vyzval Vorlas generálního tajemníka KSS Štefana Bašťovanského, aby určil člověka k projednání záležitosti bratislavského vysílání. Sekretariát ÚV KSČ hodlal v oddělení pro evidenci uspořádat poradou, která by kromě této otázky projednala i další aspekty spolupráce pražské skupiny se slovenskými

²⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 18, 20.10.1949 A. Kardelis. Otázka vedenia propagandy proti zrádcom juhoslovanského národa a medzinárodného proletariátu Titovy kliky.

²⁶ Tamtéž, 22.10.1949 Vorlas Geminderovi.

reemigranty a aktivity jugoslávského konzulátu v Bratislavě.²⁷ Geminder a Vorlas informovali o možnosti bratislavského vysílání Ivanoviće, Rajkoviće a další členy vedení jugoslávské emigrace. Geminder souhlasil s Ivanovičovým návrhem vysílat z Bratislavy kromě slovenštiny jednou denně též srbsky. Rajković pozval s Geminderovým vědomím Kardelisovu dceru Annu, aby se seznámila s prací jugoslávské redakce v pražském rozhlasu.²⁸ V případě realizace bratislavského vysílání hodlalo emigrantské vedení poslat na Slovensko jednoho člověka, který by slovenské kolegy zaučil a vypomáhal jim v počátečních nesnázích.²⁹

Zřízení zvláštního bratislavského vysílání se nakonec neuskutečnilo. Důvody byly pravděpodobně velmi prozaické. Československý rozhlas vysílal své zahraniční relace na krátkých vlnách. Vedoucí krátkovlnného vysílání Theodor Železný odmítl tvrzení, že ve Vojvodině může být Bratislava slyšet lépe než Praha, jelikož slovenské vysílání na krátkých vlnách užívalo pražského vysílače. Po tomto sdělení byly všechny další přípravy přerušeny.³⁰

Přesto se nemůžeme vyhnout podezření, že Železného odmítnutí posloužilo jen jako pouhá záminka. Kardelis totiž nehovořil o vysílání krátkovlnném, nýbrž na středních vlnách. Toto vysílání nebylo určeno pro zahraničí. Avšak je možné, že by tato formální okolnost mohla zhatit záměr vážně uvažovaný v nejvyšších stranických kruzích? Rovněž ani později nebyly slovenské relace zařazeny do programu jugoslávského krátkovlnného vysílání. Taktéž k aktivizaci slovenských reemigrantů pro protititovskou kampaň nikdy nedošlo.³¹

²⁷ Tamtéž, 11.11.1949 Vorlas Bašťovanskému.

²⁸ Tamtéž, Jugoslávie 24, 10.11.1949 Rajković Vorlasovi.

²⁹ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 24, 10.11.1949 Dragila (Vorlasovi).

³⁰ Tamtéž, 10.11.1949 Rajković Vorlasovi.

³¹ Důvodem mohly být sváry mezi předáky vojvodinských Slováků v Československu (Kardelis, Vrbovský, Kopčok, Kondač, Gašpar). NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 14, Jugoslávská emigrace na Slovensku. Jeden ze sporů je pojednán níže, v kapitole „Balkova kniha“. Příčinou mohla být i ale také obecná nedůvěra pražského centra ke slovenskému prostředí. Na jaře 1950 v rámci kampaně proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu byla donucena k sebekritice a následně odvolána z funkcí řada předních slovenských funkcionářů. Tzv. slovenští buržoazní nacionalisté byli obviněni mimo jiné ze sympatií k Titově Jugoslávii a z úmyslu začlenit Slovensko do Bělehradem vedené dunajské federace. Takovýto celek, navazující na předválečný „Cordon sanitaire“, měl sloužit západním imperialistickým velmocím proti SSSR. V únoru až dubnu 1951 proběhla vlna zatýkání ve slovenském stranickém aparátu a v bezpečnosti. Zatčen a později odsouzen v procesu s důstojníky bezpečnosti byl i bezpečnostní referent ÚV KSS Oskar Valášek, který měl na starost slovenské reemigranty: Jan PEŠEK, *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953*, Bratislava 1999, s. 89–100; K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha 1992, s. 79–87; Týž, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, s. 267, 351; StB také v roce 1950 podnikla rozsáhlou akci proti jugoslávskému bratislavskému konzulátu, který se snažil vytvořit na Slovensku svou agenturní síť. V listopadu téhož roku bylo ve vykonstruovaném procesu s bratislavským vicekonzulem Šefíkem Kevičem odsouzeno šest československých a deset

---

jugoslávských občanů. Padly dva rozsudky smrti a vysoké tresty odnětí svobody. Kević sám byl odsouzen na doživotí. *Parnica protiv titovskih špijuna i prevratnika u Čehoslovačkej*, Praha 1950.

10. Život v nových podmínkách

Úkoly stanovené na schůzi na konci září 1948 se v následujících měsících dařilo jakž takž naplňovat. „Politická práce“ v Klubu, v redakci *Nové Borby* a v rozhlasu však naplno zaměstnávala jen několik členů emigrantské komunity. Většinu bylo třeba zaopatřit jiným způsobem. Pracovníkům stranického sekretariátu odpadla prozatím starost o studenty a učně. Studentům živobytí zabezpečovalo stipendium ministerstva školství a životní náklady učňů šly jednak na účet ministerstva sociální péče, jednak na účet podniků, pro něž učni pracovali. Jelikož i mezi nově příchozími, hlavně „Američany“, bylo hodně velmi mladých lidí, mohl být problém zaopatření vyřešen jejich zápisem na vysokou školu a přidělením stipendia. „Američanů“ se mezi studenty zařadilo devět.¹ Studentské řady rozšířili rovněž někteří z bývalých úředníků pražských zastupitelských úřadů FLRJ a jejich rodinných příslušníků.² Československým komunistům se takto podařilo zabít dvě mouchy jednou ranou. Jak jsme se již zmínili v kapitole věnované studentům, bylo v zájmu emigrantské akce počet členů sdružení jugoslávských protititovských studentů co možná nejvíce rozmnožit.

Jádro jugoslávských emigrantů představovali lidé se zkušenostmi z diplomatické služby a odborných profesí. Přes počáteční neznalost jazyka i prostředí se je jejich hostitelé snažili zaměstnat v sektoru, který by jim byl relativně blízký. Nejprve přišli na řadu bývalí zaměstnanci pražského velvyslanectví, kteří v Praze zdomácněli již dříve a měli zde i vlastní byty. Už začátkem září se Geminder postaral o zaměstnání bývalého delegáta jugoslávského ministerstva osvěty Rajka Popoviće v tiskárně nakladatelství Svoboda, kde se tisklo *Rudé právo*. Zřejmě i pro potřeby chystané *Nové Borby* si Ivanović přál v R. Popovićovi vyškolit korektora a technického redaktora.³ Aca Popović, Miodrag Popović a Branislav Čolić byli po dohodě Miluniće s pracovníkem národohospodářské komise ÚV KSČ Dykastem zaměstnání v energetických závodech.⁴ I další bývalí pracovníci pražské ambasády našli slušně placená místa v

¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 9, Seznam jugoslávských studentů-stipendistů k 15. březnu 1949. Noví studenti z americké skupiny byli Marica Majnarićová, Ivanka Mataija, Marica Pavičićová, Antica Nikolićová, Djordje Milišić, Novo Novović, Aleksa Todorović, Boris a Radmila Verstovšekovi.

² Tamtéž, Milan Smiljanski, Danica Popović, Milica Čukić.

³ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 13, 4.9.1948 Zpráva pro Gemindera.

⁴ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 2, 14.9.1948 Milunić Čsl. energetickým závodům; Nakonec našel Aca Popović uplatnění v Živnobance, Miodrag Popović ve Středočeských plynárnách a Borislav Čolić v Západočeských plynárnách se sídlem v Praze: Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 33, Přehled o zaměstnání a zaopatření jug. polit. emigrantů v ČSR (4.10.1949).

československých podniků: Djordje Lojančić v generálním ředitelství dolů, Velimir Radušević a Anica Smiljanská v Centrotexu, Relja Vasović ve Skloexportu.⁵

Péče o zaměstnání emigrantů z americké skupiny začala o něco později, poté co se mohli přestěhovat ze Staré Boleslavi do Prahy. Nejprve byla umístěna bývalá posluhovačka v jugoslávské misi při OSN Vilma Rijavecová. Potřebovala co nejdříve vlastní stálý příjem, protože musela vydržovat svou starou matku žijící v Jugoslávii. Karel Vorlas se sekretářkou Klubu Reinerovou pro ni našli práci v holešovické továrně Panar. Prozatímní ubytování ji měla poskytnout některá spolupracovnice. „Jde nám o to, aby pocítila zde v bratrském Československu solidaritu československých komunistů,“ odůvodňovala tuto žádost Reinerová.⁶ Někteří českoslovenští komunisté však „solidaritu“ nebyli ochotni projevit za každou cenu. Na jednom místě jazyka neznalého a proto neupotřebitelného jugoslávského soudruha fingoaně zaměstnat odmítli. V listopadu ústředí KSČ doporučilo ministerstvu informací Borise Verstovška a Aleksu Todoroviće. Místní úředník se je snažil umístit do anglo-amerického oddělení. Ukázalo se však, že tito bývalí jugoslávští diplomaté ve Spojených státech ovládají angličtinu jen částečně a češtinu pochopitelně vůbec. Presidium ministerstva informací ale nechťelo žádost soudruhů z ÚV KSČ úplně odmítnout. Našlo tedy pro Jugoslávce méně odpovědné pozice v tiskové agentuře Pragopress. Nakonec se však vše vyřešilo v sekretariátu strany. Oba dva získali stipendium a Verstovšek se navíc měl ujmout slovinského vysílání.⁷

I další příchozí získávali v Československu plnohodnotné zaměstnání. Například Petar Nerandžić z velvyslanectví v Římě byl zaměstnán v Živnobance a chemik Jovan Prodanović ve Výzkumném ústavu pro výživu.⁸

Platy dostávali emigranti podle běžných, tehdy platných tabulek. Z „politických“ pracovníků byli podle dostupného přehledu z října 1949 samozřejmě nejlépe ohodnoceny osoby na vedoucích pozicích: šéfredaktor *Nové Borby* Ivanović, tajemník stranické organizace Rajković a sekretářka KJN Reinerová dostávali 5000 Kčs. Pero Dragila, tehdy vedoucí rozhlasového vysílání, dostával pro obdobnou pozici v Československém rozhlasu standardních 3 300 Kčs. Avšak jako zaměstnanec stranické organizace si polepšoval o další dva tisíce. Pro všechny ostatní zaměstnance *Nové*

---

⁵ Tamtéž.

⁶ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 2, Reinerová (KJN) ředitelství podniku Panar.

⁷ Tamtéž, sl. Jugoslávie 8, 9.11.1948 Presidium Ministerstva informací Sekretariátu ÚV KSČ.

⁸ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 33, Přehled o zaměstnání a zaopatření jug. polit. emigrantů v ČSR (4.10.1949).

Borby, rozhlasu a emigrantské organizace byl plat stanoven na 3 500, respektive 3 300 Kčs.

Emigranti zaměstnaní mimo svou organizaci byli placeni různě. Mezi zaměstnanci Centrotexu, Skloexportu, Československých dolů či Živnobanky se plat pohyboval mezi 6000 až 9 300 Kčs. Méně dostávala pouhá úřednice v Centrotexu Smiljanská (3000 Kčs), úředník plynáren Čolić (3 200) a dělnice Rijavecová (2000 Kčs). Plat Teodora Balka zaměstnaného v té době v Československém státním filmu činil 4 600 Kčs. Pro studenty byla výše stipendia jednotně 3000 Kčs; o mzdě učňů a mladých dělníků přesné informace chybí.⁹

Tyto údaje můžeme srovnat s platovými podmínkami v komunistickém aparátu. Bedřich Geminder jako vedoucí zahraničního oddělení pobíral 10 tisíc korun měsíčně, jeho sekretářka 4500, vedoucí odboru 6000, vedoucí referent 6000, referent 5000 a výjimečně 7000 zvláštní referent pro SSSR. Vedoucí redaktor českého vydání *Za trvalý mír, za lidovou demokracii!* Vošahlík byl ohodnocen stejně jako šéfredaktor *Nové Borby* 5 tisíci Kčs. Měsíční plat sekretářky odboru či referátu představoval 3 500 Kčs, což byla částka jen o něco vyšší než v případě úředníka v jiném podniku na centrální úrovni a stejný jako většina platů v emigrantské organizaci a redakci.¹⁰

V počátečním období pobytu, než emigranti získali pracovní místo, pečovala o ně z vlastních prostředků KSČ. Vyplácela jim tzv. podpory či o něco nižší kapesné. Avšak ani potom bez dalších dotací nezůstali. Zvláště rodinám s dětmi, kde žena byla v domácnosti, nebo nemocným přilepšovala KSČ dalšími finančními obnosy. Systém podpor se ustálil v březnu 1949. Každá svobodná osoba měla nárok na příjem ve výši 3 500 Kčs a muž s manželkou v domácnosti 4000 Kčs s příplatkem 600 Kčs na každé dítě. Pokud něčí příjem takové výše nedosahoval, rozdíl doplácela KSČ.¹¹

Kromě finančního zaopatření se českoslovenští soudruzi starali svým jugoslávským hostům i o stravování a předměty denní potřeby, jako ošacení a obuv, které běžný trh nenabízel a dostupné byly pouze na přidělové poukázky. Emigrantům, kteří přicestovali ze zahraničí v letních měsících, byly na náklady strany opatřeny kabáty a další oděv pro chladnější období.¹²

---

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž, sv. 2, ar. j. 3, sl. Mezinárodní oddělení 1, Přehled platů v Mezinárodním oddělení ÚV KSČ.

¹¹ Tamtéž, Vorlas. Návrh na zvýšení platů v redakci NB a v Klubu Jugoslávčů (březen 1949). Tyto podmínky však pravděpodobně neplatily pro studenty, učně a mladé dělníky.

¹² Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 1, Přehled o dosavadní činnosti odboru pro Jugoslávce (únor 1949).

Součástí servisu, který českoslovenští komunisté emigrantům poskytovali, bylo i ubytování. Netýkalo se to však studentů, kteří bydleli v Titově (Komenského) koleji a bývalých zaměstnanců pražského velvyslanectví. Jak jsme se již zmínili, učni a mladí dělníci bydleli společně nejdříve v několika a později v jednom internátu. Postarat se však KSČ musela o ty, co v Československu nečekaně uvízli (Balk, Reinerová), či sem přišli ze zahraničí. Emigrantům byla nejprve vyhrazena vila ve Staré Boleslavi. Už koncem srpna se osoby, s nimiž se počítalo na vedoucí pozice, přestěhovaly do pražského hotelu Paříž. Lenka Reinerová s Teodorem Balkem měli možnost přechodného ubytování u přátel.¹³ Jim jako prvním našel Karel Vorlas vlastní byt. Milutin Rajković po svém příjezdu dostal do užívání garsonku v centru Prahy.¹⁴ Ostatní do konce prosince zůstali ve vile ve Staré Boleslavi.¹⁵ Jelikož vila nevyhovovala zimním podmínkám a byla i tak pouze provizorním řešením, přestěhovali se její obyvatelé do vily v Bubenči, v ulici Na Zátorce. Vilu obývali hlavně emigranti ze skupiny tzv. Američanů: Nikolićovi, Milišićovi, Verstovšekovi, Aleksa Todorović, Marica Pavičićová a Vilma Rijavecová. Z drahého hotelu Paříž se sem přesunuli posléze manželé Milunićovi. Postupně se zde ubytovali i další příchozí: Neranžićovi, Kamadinovićovi či Vladimír Perić.¹⁶

Druhá část, užší Ivanovićova skupina opustila stejně tak jako Milunićovi pokoje pro dlouhodobý pobyt příliš luxusního hotelu Paříž a vyměnila je za skromnější prostory v pensionu Na Slupi. Manžele Ivanovićovi a Dragilovi zde doplnil Milutin Rajković, který svůj byt přenechal pro „potřeby strany“.¹⁷ V létě 1949 se do pensionu přistěhoval ještě nový člověk ve skupině – Anton Rupnik. Několik osob, kteří se skupinou nesrostli, nebo přijeli později, jako Vasa Srzentić nebo Miloš Nešić zůstali bydlet v hotelech Paříž a Central.¹⁸

Od podzimu 1949 sloužil tzv. mladým dělníkům jako internát bývalý hotel Michael v Žitné ulici. Brzy jej začali ale využívat i někteří další emigranti, kteří se sem postupně přestěhovali: Milutin Rajković, Vladimír Perić, rodina Antona Rupnika, Jovan

¹³ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, 24.8.1948 Přehled o provedených opatřeních pro Klub jugoslávských žurnalistů.

¹⁴ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 3, 21.9.1948 KJN Magistrátu hl. m. Prahy, referát pro národní správu majetku.

¹⁵ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić. Vyzvědačská skupina v organizaci jugoslávských politických emigrantů.

¹⁶ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 33, Přehled o zaměstnání a zaopatření jug. polit. emigrantů v ČSR (4.10. 1949).

¹⁷ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 4.2.1949 Milunić Vorlasovi.

¹⁸ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 33, Přehled o zaměstnání a zaopatření jug. polit. emigrantů v ČSR (4.10.1949).

Prodanović, Miloš Nešić a další. Celá řada emigrantů, zvláště těch, co byli zaměstnáni v redakci *Nové Borby*, v politickém vedení a v Klubu, pak využívala také kolektivního stravování ve zdejší jídelně.

V počátečních měsících emigrace využívali Jugoslávci pohostinnosti československé strany a bydleli zcela bezplatně. Hrazeno bylo ubytování jak ve Staré Boleslavi, což byl jeden z objektů, stejně jako vila Na Zátorce, který strana měla pro tyto účely k dispozici, tak pokoje hotelu Paříž i garsonka pro stranické hosty, obývaná Rajkovičem. Reinerová s Balkem si nájemné po určité době začali platit sami. Ostatní, i když změnili své bydliště, požívali tohoto privilegia i nadále.¹⁹

Financování činnosti i životních nákladů jugoslávské emigrace bylo téměř výhradně v režii KSČ. Příspěvky, které pražská skupina dostávala od krajanů ve Spojených státech, dosahovaly v listopadu 1948 34 tisíc korun.²⁰ KSČ zato od srpna 1948 do února 1949 utratila na výlohách za jugoslávské emigranty 307 tisíc Kčs. 99 000 připadlo na režii Klubu a 65 000 na platy „politických pracovníků“. Ostatní položky představovaly výdaje na materiální zabezpečení. Za ubytování a stravování zaplatili českoslovenští komunisté 54 tisíc, za „vánoční akci“, kterou Jugoslávčům zpřijemnilo živobytí, 45 tisíc, za ošacení 9 tisíc a za úpravu místností ve vile Na Zátorce 35 tisíc korun.²¹

Za prvních osm měsíců roku 1949 přesáhly náklady na jugoslávské emigranty 1 200 tisíc Kčs. Expedice *Nové Borby*, předplatné tisku, nákup knih a různých potřeb pro vedení organizace a redakci a nájem kanceláře činily dohromady 459 tisíc Kčs. Na platech KSČ emigrantům za toto období vyplatila 350 tisíc a uhradila jim ubytování v hotelech Paříž, Central a pensionu Na Slupi za 146 tisíc korun. 90 tisíc korun představovaly náklady na údržbu a provoz vily Na Zátorce. Položka „různé“, vyčíslená 93 tisíci, zahrnovala cesty Ivanoviće a Dragily do Budapešti a Bukurešti, pobyty zahraničních hostů, kapesné a podpory některých osob, ošacení a další drobnosti.²²

Materiální podporu jugoslávským emigrantům rozhodně nelze považovat za přepych. Jejich životní úroveň v zásadě odpovídala československému standardu a pokud jej přesahovala, tak nijak výrazně. Na druhé straně, jak jsme viděli, požívali emigranti řadu privilegií vyhrazených pro pracovníky aparátu KSČ, která nebyla

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 25, listopad 1948, Peníze od Jugoslávčů v USA pro KJN.

²¹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 1, Přehled o dosavadní činnosti odboru pro Jugoslávce (únor 1949).

²² Tamtéž, 28.9.1949 Přehled o vydání za jugoslávskou emigraci v Praze v době od 1. I. 1949 do 31. VIII. 1949.

běžným československým občanům běžně dostupná. Emigranti činní před rezolucí v jugoslávské státní službě však byli zvyklí na mnohem větší benefity. Nová mocenská elita v Jugoslávii totiž po druhé světové válce mnohem výrazněji než v tehdejší Československu prahla po luxusním životním stylu a bez obalu si jej užívala.²³ Privilegia československé komunistické elity byly ve srovnání s tím veskrze skromné. Představy některých vedoucích emigrantů vycházely z jugoslávské zkušenosti, a tak svými nároky pracovníky aparátu ÚV KSČ nejednou udivili.²⁴

Ovšem nespokojenost s životními podmínkami pramenila také z odosobněného prostředí a mimořádných na psychiku náročných poměrů emigrantské komunity, existenčně závislé na cizí pomoci. Dlouhodobé ubytování v hotelu, i když třeba luxusním, působilo provizorním dojmem a přispívalo k latentnímu stresu.²⁵ Rozdíl v kvalitě bydlení a v požívání výhod měl za následek vzájemnou nevraživost i nedůvěru vůči pracovníkům stranického aparátu. Obyvatelé staroboleslavské vily, určené patrně spíše k letnímu pobytu, žehrali na nerovný přístup českých komunistů. Jako „český šovinismus“ údajně označili to, že Lenka Reinerová dostala velmi brzy vlastní byt.²⁶ Ani vila Na Zátorce, ač v příjemné čtvrti, neskýtala svým uživatelům přílišné pohodlí. Každá rodina zde měla k dispozici jednu místnost, zatímco o další příslušenství se musela dělit s ostatními.²⁷ Stížnosti „jugoslávských soudružek“ na bytové podmínky odbývali vedoucí emigranti poukazem, že v Jugoslávii by na tom byli ještě daleko hůře.²⁸ Takové drobné jízlivosti pochopitelně obyvatelé „vily“ popouzely a nepřispívaly v emigrantské komunitě k dobré atmosféře.

Pohled na platové přehledy rovněž neprozrazuje, že někteří emigranti se občas ocitali ve finanční nouzi. V únoru 1949 obdržel Dušan Nikolić v rozhlasu honorář pouhých 1200 korun a jako výpomoc dalších 1000 Kčs. Z toho však živil i svou ženu. „Dnes jsme se dozvěděli, že soudruh Nikolić někdy nejí, poněvadž je naprosto bez peněz,“ sděloval Josip Milunić Karlu Vorlasovi.²⁹ Případný nedostatek však bylo možné

---

²³ Srov. S. ČURUVIJA, *Ibeovac. Ja, Vlado Dapčević*, Beograd 1990, s. 111-116.

²⁴ Na jaře 2004 vzpomínala Lenka Reinerová v rozhovoru s autorem na diskusi S. Ivanoviće a M. Rajkoviće s Karlem Švábem, tehdy vedoucím evidenčního oddělení, které emigrantům obstarávalo materiální záležitosti. Na přehnané nároky Jugoslávců na ubytování a jejich stížnosti odpověděl Šváb, že sám se svou ženou, dětmi a tchýní obývá dvoupokojový byt.

²⁵ Tamtéž, sl. Jugoslávie 1, 15.12.1948 Ivanović, Dragila, Milunić. Činnost skupiny.

²⁶ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 1.3.1949 Rajković Vorlasovi.

²⁷ Tamtéž, 4.2.1949 Milunić Vorlasovi.

²⁸ Tamtéž, 1.3.1949 Rajković Vorlasovi.

²⁹ Tamtéž, 11.2.1949 Milunić Vorlasovi.

odstranit a pracovníci sekretariátu ÚV KSČ nebrali vzniklé chyby rozhodně na lehkou váhu.

11. První problémy

Patrně bychom v moderních dějinách hledali těžko politickou emigraci, kterou by dříve nebo později neopanovaly osobní a ideové spory. Pražskou skupinu jugoslávských protititovských emigrantů však tento proces zasáhl velice záhy po jejím vzniku, a to již během podzimu roku 1948.

Vaso Srzentić do Prahy přicestoval na konci října 1948 se souhlasem sekretariátu ÚV KSČ a na Ivanovićovo pozvání.¹ Během Ivanovićovy listopadové návštěvy Bukurešti mu Pero Popivoda sdělil, aby pražská skupina přerušila se Srzentićem veškerý styk, protože to je „nebezpečný, rozbíječský živel“. Poté, co se Ivanović vrátil, byl nad Srzentićem vyhlášen bojkot. I když Popivodovo rozhodnutí otevřeně nikdo nezpochybňoval, na Srzentićově případu se projevil náznak neshody. Milunić toto rozhodnutí nerespektoval a se Srzentićem nepřestal komunikovat.²

V té době otrásl emigrantskou skupinou jiný případ. Po nezdařené „akci učňů“, která emigrantům na sebevědomí nepřidala, chyběla skupině meta, proti níž by se byli schopni zmobilizovat. Práce na *Nové Borbě* a v rozhlase nepřinášela kromě výpadů bělehradského rozhlasu žádné viditelné plody. V této situaci skupinu opustil a uprchl do Jugoslávie Rajko Popović.³ Počátkem listopadu uveřejnila *Borba* jeho otevřený dopis Geminderovi. Dopis byl koncipován v duchu tehdejší „umírněné“ jugoslávské propagandy, která se vyhýbala přímým útokům na představitele zemí Informbyra a roztržku presentovala jako nedorozumění. R. Popović zato nevybíravě napadl své nedávné druhy a označil je za podvodníky, kteří tohoto nedorozumění chtějí zneužít pro své osobní amorální cíle: „... ze společné práce s vedoucími tzv. Klubu jugoslávských novinářů jsem došel k pevnému přesvědčení, že se tyto lidé nepostavili na stranu rezoluce s poctivými záměry a přáním udržet jednotu mezinárodního dělnického hnutí a přispět tak k brzkému vyřešení této žalostné situace, nýbrž jenom proto, aby uspokojili své ctižádostivé choutky, představující si již, jak sedí v ministerských křeslech po převzetí moci v Jugoslávii.“ Navíc emigranty, zvláště „Američany“, dehonestoval jako šmelináře, kteří se z příkazu emigrantského vedení zabývají černým obchodem. Svého jmenovce a bývalého kolegu z velvyslanectví Miodraga Popoviće obvinil z kolaborantské minulosti, kdy ve válečném Bělehradu měl být konfidentem gestapa.

¹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 2, 29.11.1948 Vorlas Geminderovi.

² Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 1.3.1949 Rajković Vorlasovi.

³ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze (září 1948 – duben 1949).

Rajko Popović ve snaze podnitit nedůvěru československých komunistů k těmto „věčným zrádcům“ do jisté míry předznamenal budoucí komplikace s radikalismem části emigrantského jádra: „Radil bych Vám, abyste se více zajímal o minulost i o dnešní práci těchto lidí, kteří již dnes Vás pomlouvají, že jste oportunisté. [...] nebude se lze divit, až jednou zradí i Vás a přejdou k našim věčným nepřátelům, imperialistickým ztročovatelům.“⁴

Kromě tohoto vystoupení Rajko Popović vyzradil v Bělehradu jistě vše, co o činnosti pražské skupiny věděl. Přestože nebyl členem vedení, patřil jako korektor *Nové Borby* do užšího kruhu a byl obeznámen se skutečnostmi, které se v rámci konspirace před dalšími emigranty tajily. Svou dezercí skupinu zasáhl na poměrně citlivém místě a podařilo se mu na nějaký čas emigrantské aktivity ochromit.⁵

Není jasné, zda R. Popović plnil od počátku v pražské emigrantské skupině tajné poslání, nebo se k útěku rozhodl z osobních důvodů. Takovou otázku si však emigranti ani českoslovenští komunisté nekladli. Dezerci a veřejné vystoupení považovali za zcela jasný důkaz, že se jednalo o zákeřného titovského agenta. Ovšem zjištění, že se do skupiny vetřel a dokonce se aktivně na jejím vytvoření podílel agent jugoslávské zpravodajské služby, atmosféru v komunitě značně zhoršilo a ukázalo, že věřit se nedá prakticky nikomu. Dřívější opatrnickví začalo od tohoto okamžiku přerůstat v patologickou podezřívavost a hledání dalších nepřátel. Jednotliví členové vedení si předhazovali odpovědnost za to, že Rajka Popoviće neodhalili dříve či ho dokonce podporovali. V nepříjemné pozici se ocitl Slobodan Ivanović, který nejen že Rajka Popoviće doporučil za korektora, ale znal se s ním již z Jugoslávie, kde společně pracovali v redakci listu *Glas*.⁶ Za podezřelého mohl být označen téměř každý emigrant, který v minulosti pracoval v jugoslávské státní službě. Většina zaměstnanců jugoslávských zastupitelských úřadů totiž byla současně spolupracovníky či přímo příslušníky UDBy.⁷

Nicméně pozornost se soustředila nikoli na vůdce, nýbrž na outsidersy skupiny, bývalé spolupracovníky R. Popoviće, Acu a Miodraga Popoviće. Ostatně podnět nevzešel patrně z okruhu emigrace. V listopadu začala Státní bezpečnost vyšetřovat

⁴ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 8, Informační zprávy z jugoslávského tisku 14/1948, 31.12., Dopis Rajka A. Popoviće soudruhu Geminderovi (Borba 7.11.1948).

⁵ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze (září 1948 – duben 1949).

⁶ Tamtéž, sl. Jugoslávie 9, 13.1.1950 Karel Vorlas. Zpráva o situaci v jugoslávské skupině a jejím vývoji.

⁷ Tamtéž, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 33, Výpověď zatčeného úředníka jugoslávského velvyslanectví Zvonimira Tomiće o protistátní činnosti tohoto úřadu (nedat.).

případ kriminální povahy, do nějž měli být oba zmínění zataženi. Dostupné prameny informují o celé kauze útržkovitě a zmateně. Počátkem července, ještě ve službách velvyslanectví, se jeden z pozdějších signatářů rezoluce vrátil z Jugoslávie do Prahy vozem značky Mercedes. Tento automobil byl určen pro potřeby ambasády a dotyčného jeho převozem do ČSR pravděpodobně pověřil jeho nadřízený. Jugoslávští diplomaté se nejspíše chtěli vyhnout zaplacení cla a proto vydávali automobil za soukromý. Po nejasné peněžní transakci, kdy byl automobil jedním oddělením ambasády zaplacen a následně měl být obdrženy obnos odevzdán jinému oddělení, zůstala menší částka, asi 14 tisíc korun, v rukou Aci Popoviće, nyní již protititovského aktivisty. Miodrag Popović navrhoval peníze ambasádě nevracet a použít je pro činnost skupiny. Záležitost emigranti dokonce projednávali na stranické schůzi. Nakonec se většina přiklonila k Milunićovu názoru, aby peníze ambasádě odevzdali, o čemž byl vyhotoven písemný doklad. Když se v souvislosti s touto „šmelinou s auty“ stali Aca a Miodrag Popovićové středem zájmu bezpečnostních složek, oznámil jim Pero Dragila, že se nemohou účastnit stranických schůzí, dokud se případ nevyřeší. Od této chvíle jim stranické vedení zabraňovalo, aby se před komunitou jakkoli hájili. Na schůzi, které se nesměli zúčastnit, byli na Dragilův návrh vyloučeni ze života skupiny a výbor ustavil tříčlennou komisi, která se jejich případem měla zabývat.⁸

Paradoxně se tak záhy začal odvíjet jeden bod scénáře (a měl být jen prvním v řadě), který ve svém propagandistickém dopise prorokoval Rajko Popović. Jeho invektivy se dost možná nezakládaly na pouhých výmyslech. Sám jistě o nelegálních aktivitách svých druhů něco věděl. Acovi a Miodragovi Popovićům značně přitížilo, že s Rajkem Popovićem byli v minulosti nejen kolegy, ale do jeho útěku se s ním často stýkali a pravděpodobně i přátelili.⁹ Protože v Praze žili již delší čas, nebyli zde bez vazeb na místní jihoslovanské přistěhovalce. Politický názor jim také nebránil v udržování kontaktů se svými dřívějšími spolupracovníky, kteří se z různých důvodů rozhodli svůj podpis pod rezoluci nepřipojit.¹⁰ Tyto kontakty nelze považovat prvoplánově za nekalé a podloudnické aktivity, ať už hospodářsko-kriminální či špionážní povahy, tak jak je chtěli vidět někteří „Američané“. Ti zde pochopitelně žádné podobné vazby neměli. Ivanovićovi a Dragilovi se tímto případem naskytly vhodné terče, aby se sami vyhnuli kritice za neobezřetný postup vůči Rajkovi

⁸ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 11, „Výslech“ patrně Miodraga Popoviće. (nedat. 1952?).

⁹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze (září 1948 – duben 1949).

¹⁰ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 1.3.1949 Rajković Vorlasovi.

Popovićovi. Miodragu Popovićovi přitom příliš nemohlo pomoci, že se jako jediný z emigrantů jmenovitě stal objektem útoku Rajka Popoviće. Mohlo se přece jednat jen o titovský zastírací manévr.¹¹

Oba případy, jak útěk R. Popoviće, tak tzv. „šmelina s auty“ posloužila Ivanovićovi a Dragilovi, aby eliminovali vliv bývalých pracovníků pražské ambasády a starousedlíků, které ostatně ve velké většině považovali za spíše ekonomické než politické emigranty. Souhlas s rezolucí jim mělo podle názoru „Američanů“ jen zajistit další poklidnou existenci v Československu, kde se již dříve rozhodli trvale usadit. Obě kauzy nyní domněle potvrzovaly, že mezi těmito emigranty se nacházejí lidé pochybných vlastností a možní spolupracovníci nepřítele.

Podle již několikrát citované zprávy Dušana Nikoliće měla ovšem důvod k očernění Popovićů zrovna tak jako Ivanović a Dragila i Lenka Reinerová, která měla údajně na oba spadeno. V září se nezúčastnila první stranické schůze, protože nebyla členkou KSJ. Když ji v říjnu na druhou schůzi přivedl Milunić, její přítomnost se setkala s obecným nesouhlasem. Žádost, aby odešla, však vyslovili právě Popovićové. Reinerová schůzi opustila a údajně „soptíc vztekem“ prohlásila: „Vyhodili mě ze schůze. Ale oni na mě nezapomenou!“ Za dva dny na to, byli Aca a Miodrag Popovićové poprvé předvoláni na StB.¹² I když je souvislost mezi obtížemi Reinerové prosadit se ve skupině a vyšetřováním Popovićů naprosto neprokazatelná, nesli českoslovenští soudruzi odpor některých emigrantů k její osobě dosti nelibě.¹³

Ve skutečnosti dočasné oslabení vlivu Reinerové nezavinili její protivníci, nýbrž vážné onemocnění.¹⁴ Za její absence konflikt v emigrantském vedení vypukl naplno. Nejprve se všichni členové společně postavili proti Teodoru Balkovi. Podle Josipa Miluniće prokázal Balk „frapantní neznalost linie strany“. Nezajímal se vůbec o problémy skupiny a jejich řešení se systematicky vyhýbal. Ivanović tlumočil názor svých soudruhů, když konstatoval, že bylo chybou Balka do výboru vůbec volit. Po

¹¹ Vyšetřování „šmeliny s auty“ skončilo na konci roku 1949 zproštěním obvinění obou podezřelých. Po ročním „odstavení“ se znovu mohli zapojit do života skupiny. Za stále se zostřující situace pod vlivem budapeštského a sofijského procesu i následného vývoje v pražské skupině se již podezření zcela zbavit nemohli. Pravděpodobně neustálý psychický nátlak dohnal v květnu 1950 Acu Popoviće k sebevraždě: Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 20, 19.1.1950 Reinerová Vorlasovi; Tamtéž, sl. Jugoslávie 25, 29.4. 1950 Sdružení jug. polit. emigrantů Pohřební služba hl. m. Prahy; Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 11, 9.5.1952 Prověrka Jakši Reljiće).

¹² Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić. Vyzvědačská skupina v organizaci jugoslávských politických emigrantů.

¹³ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 1, Přehled o dosavadní činnosti odboru pro Jugoslávce (únor 1949).

¹⁴ Tamtéž. V osobním rozhovoru 17. února 2003 mi paní Lenka Reinerová sdělila, že v této době onemocněla rakovinou.

rozhodnutí o zesílení konspirace, přestal být Balk stejně jako student Veselin Kljakić na schůze výboru zván.¹⁵ Averige bývalých partyzánů, jugoslávských vlastenců, proti těžko zařaditelnému soudruhovi se zde prvně otevřeně projevila.

Po odstranění Balka až do doby, než se Reinerová mohla plně vrátit ke své práci, ztratili soudruzi z ÚV nad vývojem událostí přehled. Geminder a instruktor Vorlas spoléhali nyní hlavně na Ivanoviće, požívajícího důvěry „bukurešťských soudruhů“ Goluboviće a Popivody. Jen v listopadu strávil na jejich pozvání v Bukurešti dvacet dní a hned v polovině prosince tam opět odcestoval na celý měsíc. Ivanović spolu s Perou Dragilou prosadili ve vedení přísná konspirativní opatření pod záminkou, aby činnost skupiny, tedy hlavně *Novou Borbu*, ochránili před dalšími provokatéry. Z vůdčí čtveřice spolupracovali úzce Ivanović a Dragila s Milutinem Rajkovičem, zatímco formálního předsedu Miluniće stále více izolovali. Těžiště vedení skupiny se přesunulo ze stranického výboru na redakci *Nové Borby*, kde měl rozhodující slovo právě Ivanović.

Po dobu Ivanovićovy nepřítomnosti řídil skupinu autoritativním způsobem „mlčenlivý“ Pero Dragila, odpovědný za „personální otázky“. Svou podezřívavostí i vyhrožováním vyloučením ze strany a zbavením statutu emigranta vyvolával mezi řadovými členy nejistotu. Milutin Rajković se po odsunutí Balka vydával za hlavní autoritu v ideologických otázkách. Ve skupině si získal pověst namyšleného autoritáře, naprosto nepřístupného jakékoliv diskusi. Odlišný názor totiž okamžitě ze své pozice šéfa rozhlasové propagandy označoval za „nemarxistický“ a „nekomunistický“ a tím nepřimo očerňoval své oponenty jako potenciální nepřátele.

Horlivost vedoucí trojice ohrožovala nyní každého z emigrantů. Na druhou kolej odsunutý Milunić nebyl schopen tomuto vývoji účelně bránit. Kritizoval sice své kolegy za neprůhledné jednání, které má za následek rozpad „stranického života“, ale bál se proti nim otevřeně vystoupit. Diskuse s těmito radikály nebyla možná, případný projev nesouhlasu by nutně způsobil v emigrantském vedení rozkol. Milunić byl navíc oproti Ivanovićovi v té nevýhodě, že se nemohl opřít o autoritu „bukurešťských soudruhů“. V říjnu 1948 na návrh vedení pražské skupiny, aby na poradě do sídla Informačního byra odjel vedle Ivanoviće i on, odpověděl Radonja Golubović pozváním samotného Ivanoviće. Přestože byl Milunić tajemníkem Klubu a formálním vedoucím skupiny,

---

¹⁵ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze (září 1948 – duben 1949).

považovali její členové za pravého vůdce suverénněji působícího Ivanoviće. Současný neuspokojivý stav organizace kladli naopak za vinu jejímu tajemníkovi.¹⁶

Ivanović a Dragila po jistý čas Miluniće alespoň formálně uznávali. Nejméně od začátku prosince však jednali tak, aby se ho co nejdříve zbavili. Před československými komunisty se snažili Miluniće diskreditovat jako neschopného a naivního slabocha, který podléhá vlivu své manželky a trpí sklonem k alkoholismu. Milunić byl také podle nich buď příliš důvěřivý nebo záměrně sabotoval Popivodovu direktivu o zvýšené konspiraci. Udržoval kontakty nejen se zavrženým Vasou Srzentićem, ale i s Popovići a lidmi z jihoslovenské kolonie, jimž jako nespolehlivým individuím Dragila bránil v získání emigrantského statutu. Rajković si ve zprávě Vorlasovi stěžoval: „Milunićovi by nejradši každému dali legitimaci, zaměstnání a stipendium. ... sbližuje se (Milunić) s podezřelými a získává jejich sympatie. Naši opatrnost potom vydává za praxi udbovské kontroly.“

„Trojka“ rovněž farizejsky představovala Miluniće jako reprezentanta nepřátelských postojů vůči KSČ a Lence Reinerové, které se vyskytovaly hlavně u newyorské skupiny, bydlící ve Staré Boleslavi a posléze ve vile Na Zátorce. Ivanović a Dragila si přitom v hotelu Paříž, respektive pensionu Na Slupi nemuseli sice stěžovat na své materiální poměry, avšak na Lenku Reinerovou pohlíželi, stejně jako na jejího muže, se stejným despektem. V tuto chvíli ale vůči ní postupovali pragmaticky. Zato si velmi dobře uvědomovali, jak touto zmínkou mohou Milunićovi uškodit. Nespokojenost některých emigrantů šlo interpretovat jako nacionalistické tendence, tedy titoistickou úchylku proti zásadám proletářského internacionalismu.

Kromě těchto nařčení prezentoval Rajković spor s Milunićem jako zápas o koncepci emigrantské organizace. Milunićovi přisoudil myšlenku co nejširší demokracie ve straně. Sám pak zastával v bolševické straně od Leninových časů platnou zásadu demokratického centralismu, který je „pravým nástrojem uskutečnění vůle stranické většiny“.¹⁷

Milunić své postoje nevysvětloval odkazy na ideologické poučky, ale lidštějším přístupem, potřebou nastolit „soudružskou“ atmosféru a zapojit všechny schopné ruce do protititovské práce. Podmínkou měl být jen podpis rezoluce. Milunić věřil, že

---

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 1.3.1949 Rajković Vorlasovi.

případný agent by se brzy prozradil sám a tudíž přehnaná podezřívavost je zcela zbytečná.¹⁸

Rajkovičova argumentace zněla uším československých komunistů přesvědčivěji. Tzv. demokratický centralismus byl uplatňován nejen ve všech komunistických stranách, ale i při organizaci komunisty řízené společnosti a státu. Milunić se tak vlastně měl proviňovat nejen osobními nedostatky, nýbrž se přímo svými tvrzeními odporujícími marxisticko-leninské nauce dopouštět v komunistické straně neodpustitelné úchylky.

Na šikmou plochu Miluniće dovedlo i přátelství se spolubydlícími z vily Na Zátorce. Na návštěvy tam docházeli i někteří studenti a – což bylo zvláště neodpustitelné – Vaso Srzentić. Rajković měl mezi obyvateli vily svého člověka, Radoslava Komadinoviće. Ten ho o všech rozmluvách, které se ve vile vedly, a o všech návštěvách informoval. Rajkovićovi se takto naskytla možnost označit vilu za „Milunićovu frakci“.¹⁹

Milunić měl rázem na krku několik těžkých prohřešků: opilství, neschopnost, podezření, že je provokatérem, nacionalistické tendence, úchylkářství a frakcionářství. Jeho situace nebyla růžová. Proti nařčením se nemohl dovolat žádného zastání. Hledání nepřátel a nespolehlivých živelů ve vlastních řadách nebylo samozřejmě specialitou jugoslávské emigrantské skupiny. Očistou prověrek procházela od konce roku 1948 samotná KSČ. Mezi patrony protititovských aktivistů nebyla vůle Miluniće chránit.²⁰

Milunićovou kauzou se budeme podrobněji zabývat v následující kapitole. Její analýza nám totiž umožní proniknout nejen do každodennosti života pražské emigrantské komunity, ale odhaluje i politickou mentalitu, kterou si jugoslávští informbyrovci nesli ze svého domácího prostředí a ze své mateřské Komunistické strany Jugoslávie.

---

¹⁸ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze (září 1948 - duben 1949). O několik měsíců později se Milunić kál za svůj omyl: „Můj dřívější stav byl zcela nepřipustným naivním pokusem o kompromis mezi důsledným hájením linie strany a střežení strany a přílišnou důvěrou a ohledy vůči lidem.“: Tamtéž, sl. Jugoslávie 22, 11.12. 1949 Milunić Popivodovi a Golubovići.

¹⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, (nedat. leden – únor/?/ 1949) Rajković Vorlasovi.

²⁰ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 1, Přehled o dosavadní činnosti odboru pro Jugoslávce (únor 1949).

12. Milunićův případ

Pro manžele Fodorovi se na počátku roku 1949 mohlo protititovské angažmá uzavřít a stát se jednou krátkou a nepříliš významnou epizodou v jejich zajímavém a dobrodružném životě. Ministerstvo zahraničních věcí totiž v této době shánělo vhodnou osobu pro post vedoucího filmové sekce Organizace spojených národů. Jako o kandidátovi uvažovalo právě o Dragutinu Fodorovi – Teodoru Balkovi.¹ Zkušený komunistický harcovník tak mohl pokračovat ve své světoběžnické kariéře a pracovat pro svou ideu v samotném centru „imperialistického tábora“ – na půdě Spojených států. Z blíže neznámých důvodů však tuto šanci nevyužil.

Také pro Lenku Reinerovou nebylo zasvěcení se „boji jugoslávského lidu proti Titově klice“ jedinou alternativou. Patrně měla vícero možností a ještě stále dost času z tohoto vlaku vystoupit. Jen nemnozí však tušili, jakých obrátek v následujících měsících a letech nabere kurs „třídní bdělosti“ a kampaň proti vnějším i vnitřním nepřátelům. V tomto ohledu byl jistě povolnou osobou Štěpán Plaček, jeden z budovatelů Státní bezpečnosti. S Lenkou Reinerovou měl dosti společného – oba pocházeli z německojazyčného židovského prostředí, oba se od raného mládí angažovali v komunistickém hnutí a oba měli stejné přátele. Jak Reinerová, tak Plaček pravidelně navštěvovali Giselu Kischovou, vdovu po Egonu Erwinu Kischovi, v jejíž domácnosti se uchovával do jisté míry duch předválečné levé německé intelektuální společnosti, kterou válka i poválečný vývoj rozehnaly do různých koutů světa. Plaček se také stejně jako Reinerová dostal do kontaktu s Jugoslávií prostřednictvím svého životního partnera. Jeho manželkou byla Zora Gavrićová, ve 30. letech organizátorka KSJ mezi jugoslávskými studenty v Praze a po válce vedoucí zdejší pobočky Tiskové agentury Nové Jugoslávie (Tanjug). Když Prahou projížděla jejich společná známá Gerda Dörflerová, někdejší pracovnice aparátu ÚV KSČ, nyní žijící v Sovětském svazu, Plaček po ní vzkázal Reinerové, aby raději změnila zaměstnání a přešla do Československého filmu, neboť *„její dosavadní práce je pro naivitu některých osob v KSČ velmi nebezpečná“*. Lenka Reinerová si však toto varování k srdci nevzala. Místo

---

¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 70, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 11, 17.1.1949 Evžen Klinger (MZV) do rukou poslance Hendrycha (ústředí KSČ).

toho věc ohlásila soudruhům z vedení Jugoslávského klubu a stranickému instruktorovi Vorlasovi.²

Pověsti o neshodách v jugoslávské politické emigraci, počínající vzájemná podezřívavost a obviňování již přesáhly uzavřený kruh emigrantské komunity a několika pracovníků sekretariátu ústředního výboru strany. Tajemník „obrozené“ Společnosti přátel Jugoslávie³ Mirko Novotný se v druhé polovině ledna dotazoval Karla Vorlase, na koho z jugoslávských soudruhů se má obracet, protože, jak zaslechl, ne všichni jsou ve vedení Klubu spolehliví. Instruktor se patrně snažil tyto zvěsti zažehnat, jelikož Novotnému doporučil spolupracovat jak s Miluničem, tak Dragilou, tedy s představiteli obou antagonistických skupin.⁴

Rozpory pramenily z odlišných představ a koncepcí, neméně však i z rivality a osobních antipatií. Po první Ivanovićově návštěvě Bukurešti se začalo ostatním členům uzavírat duo Ivanović–Dragila a snažilo se od otázek redakce listu izolovat ostatní členy vedení. Z důvodu konspirace přestali být na schůze výboru zváni Teodor Balk a student Veselin Kljakić.⁵ Ostatní vůdci neshledali Kljakiće za dostatečně horlivého pro politické úkoly skupiny. Příčina vzniku nedůvěry vůči Teodoru Balkovi je však otázkou, kterou nelze zcela jasně na základě dostupných pramenů zodpovědět. Částečně jí byl přístup samotného Balka k problémům emigrantské organizace. Od počátku totiž našel uplatnění i mimo její řady: v publicistické, či přesněji řečeno propagandistické práci pro československý tisk a film. V rozmíškách svých soudruhů se nehodlal příliš angažovat. Od Miluniče, který lpěl především na vytvoření funkční stranické buňky a překonání údajně nezdravé praxe z titovské KSJ, si proto vysloužil odsudek, že nezná problémy strany a neusiluje se v nich ani zorientovat. Dokonce se domníval, že bylo chybou člověka Balkova typu vůbec do stranického výboru volit.⁶ Na vině byla zjevně jeho odlišná politická dráha. Milunić dokonce v jedné zprávě uvedl, že důvodem pro obezřetný postoj vůči Balkovi je „zvláštní minulost“ tohoto „literáta–marxisty“.⁷ Podobné výhrady začali projevovat i Ivanović a Dragila. Ovšem samotný Balk zaujímal

² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, (Vorlas) Záznam ze dne 7.1.1949. Porada se členy Klubu jugoslávských novinářů.

³ Společnost přátel Jugoslávie vznikla v listopadu 1948 transformací dosavadní Společnosti přátel Titovy Jugoslávie. Její činnost měla být nově usměrněna na propagaci „boje proti Titově klice“. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie 6, 22.1.1949. Ústřední sekretariát Společnosti československo-jugoslávského přátelství (ústřední tajemník Miroslav Novotný) Geminderovi.

⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 1. 18.1.1949 Vorlas Geminderovi.

⁵ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

⁶ Tamtéž.

⁷ Tamtéž, Josip Milunić (kádrová složka), 14.6.1949 Josip a Atena Milunićovi soudruhu Geminderovi.

v této době dosti defenzivní stanovisko a své odsunutí na druhou kolej přijímal s určitým pochopením. Jak s odstupem času přiznal, „stále se u mě projevovala jakási méněcennost v tom ohledu, že jsem nebyl v partyzánském hnutí v Jugoslávii.“⁸ Akceptoval tak výsadní postavení Slobodana Ivanoviće, které vycházelo z jeho kontaktů s Informačním byrem a které uznával i aparát ÚV KSČ reprezentovaný Bedřichem Geminderem.

Díky hektickému úsilí ve funkci šéfredaktora *Nové Borby* nabýval Ivanović v očích československých komunistů větší důležitosti a důvěryhodnosti než předseda Milunić. Stranický instruktor Vorlas a patrně i Lenka Reinerová podávali Geminderovi či Švábovi informace o Milunićově nedostatečné agilnosti, přílišné váhavosti. Upozorňovali hlavně, že kolem sebe soustřeďuje skupinu nespokojenců, reptajících na svou materiální situaci.⁹ Averzí vůči Reinerové, obviňované z nedostatku zájmu o hmotné potřeby emigrantů a z povýšeného vystupování, tato skupina spojovala s poznámkami o nejugoslávském původu manželů Fodorových a jejich výsadním postavením, kterému se těší u funkcionářů KSČ. Milunić, ačkoliv se sám vyhýbal tomu, aby si na Reinerovou nebo na své hostitele stěžoval, začal být sám obviňován z podněcování nacionalistických protičeských tendencí.

Kupodivu prvním, kdo v této souvislosti použil výrazu *nacionalismus*, nebyl instruktor Vorlas, ani Lenka Reinerová, nýbrž další člen vedení, Milutin Rajković. V konstelaci mezi dvěma skupinami zaujal Rajković jakési neutrální postavení. Sám pověřen úkolem přeměnit jugoslávskou rozhlasovou relaci na propagandistický nástroj proti Titově režimu, držel se poněkud stranou diskusí, je-li přednější vydávat *Novou Borbu* nebo kultivovat stranickou organizaci emigrantů. Místo toho si systematicky budoval dobré vztahy s Karlem Vorlasem a po onemocnění Lenky Reinerové na něho získal nemalý vliv. Vorlas, který stále v problémech jugoslávské emigrace poněkud tápal, Rajkovićův výklad přijímal s povděkem a ztotožňoval se s ním. Práce v rozhlasu ovšem pro Rajkoviće byla zcela druhořadá a mnoho se jí nevěnoval. Přestože patřil ke třem zasvěceným, kteří měli přístup k utajovaným skutečnostem v redakci *Nové Borby*, udržoval si odstup i od Dragily a Ivanoviće. Příležitostně je rovněž kritizoval za jejich „nacionalistické tendence“, které se u Ivanoviće objevily po jeho první návštěvě v sídle Informbyra.¹⁰ V Ivanovićově případě se projevovaly stížnostmi na adresu

⁸ Tamtéž, sv. 92, ar. j. 315, sl. B 1, Teodor Balk (kádrová složka), T. Balk, nedat. zpráva (1953).

⁹ Tamtéž, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, Jugoslávie 1, (březen 1949) Vorlas, Činnost odboru pro Jugoslávce.

¹⁰ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, Jugoslávie 13. 1.3.1949 Rajković Vorlasovi.

československých komunistů, kteří podle něho neprojevovali vůči jugoslávským záležitostem dostatečné pochopení.¹¹

Pokud byli mezi členstvem v této době neoblíbeni poněkud elitářští Ivanović a Dragila, pocítovala většina ve skupině k Milutinu Rajkovićovi vyložený odpor. Rajković se totiž ostatních stranil nejvíce. Ačkoliv byl zodpovědný za rozhlasové vysílání, této práci se věnoval velmi laxně a většinu času údajně trávil psaním jakési ideologicko-teoretické stati.¹² Jeho mimořádné postavení podtrhovala i skutečnost, že stejně jako manželé Fodorovi získal vlastní byt. Především u obyvatel vily Na Zátorce, kteří snášeli všechny výhody, avšak zejména nevýhody komunitního společenství, tím Rajković vyvolával závist a byl proto řazen mezi neoblíbené prominenty. Rajkovićovi však na smýšlení řadových emigrantů mnoho nezáleželo. Svým povýšeneckým vystupováním averzi vůči své osobě u nich i sám rozdmýchával. Podobně jednal však i s členy výboru, takže podle Josipa Miluniće vůči jeho chvástavosti měl výhrady nejen on, ale i Ivanović a Dragila. Rajkoviće údajně shodně považovali za příliš ambiciózního fantastu, který dával nadmíru najevo své vysoké sebevědomí. Rajković s opovržením odmítal názory ostatních jako málo fundované až primitivní. Sám sebe považoval za marxistického myslitele a ideologa a údajně prohlašoval, že by k němu mohl „chodit do školy“ i profesor Ladislav Štoll, považovaný tehdy za hlavního oficiálního vykladače marxismu-leninismu v Československu.¹³ Není divu, že ostatní členové výboru proto se zaujatostí o Rajkovićovi hovořili jako o „marxistickém biflerovi bez znalosti stranické praxe a který marxismus zná pouze z knih“. Pero Dragila jej údajně kvůli jeho samolibé „žvanivosti“ dokonce označil za trockistu.¹⁴

U stranické prověrky v roce 1952 Dragila přiznal, že na Rajkoviće hleděl vždy s maximálním despektem. Podle toho, co o sobě Rajković sám tvrdil, prý Dragila poznal, že do třiceti let nedělal vůbec nic. „Rozvíjel se jako anarchistický intelektuál, který měl tu snahu, aby ve společnosti buržoazních živlů, se kterými se stýkal, upoutával na sebe pozornost a blýskal se svou inteligencí.“ Se sobě vlastní nedůvěrou Dragila hodnotil i údajné Rajkovićovy zásluhy z odboje: „Těžko říct, co dělal za války, ale z toho, co tvrdí, chce získat kapitál do konce života.“ Rajković tak byl podle Dragily

¹¹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 9 (Krise ve skupině jug. pol. emigrantů). 7.1.1950 Zpráva L. Reinerové o situaci ve skupině.

¹² Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 34, nedat. (konec roku 1950?) L. Reinerová (?). Údaje k osobě M. Rajkoviće.

¹³ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 6, nedat. (březen – duben? 1949) Rajković. Zpráva pro s. Vorlasa.

¹⁴ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949. Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

především namyšlený a vychloubačný člověk s megalomanskými sklony, který se však nikdy ke konkrétní práci příliš neměl. „Od začátku emigrace dodnes mohu říci s plnou odpovědností, že neudělal ani zdaleka tolik, kolik mu platil za to československý pracující lid.“ Sám sebe si Rajkovič představoval ve významné politické funkci, avšak prostředky, které volil, nebyly dle Dragilova mínění zrovna čisté: „Nejhorší na tom ale je, že si nepřeje dosáhnout těchto cílů poctivou každodenní prací, ale jen lží, intrikami, zjevnými efekty na schůzích, v různých rozborech situace, demagogickým vystupováním, přičemž si přeje představit se jako politicky nejlepší.“¹⁵

Rajkovičovy slabosti nepřehlížel ani Slobodan Ivanović. Přesto však po prvním a druhém zájezdu do Bukurešti Rajkoviče uznal za natolik důvěryhodného, aby ho seznamoval s utajovanými informacemi, jež upíral Milunićovi a ve stále větší míře i Teodoru Balkovi.¹⁶ Rajkoviče uznával Ivanović pro jeho vzdělání a inteligenci a dával mu přednost před Balkem, pokud šlo o aspirace na postavení „stranického ideologa“ skupiny. Proto Rajkoviče bránil i před Dragilou, který tohoto „měšťáckého floutka“ bytostně nesnášel. Tehdejší rozpory se později v očích Ivanoviče odehrávaly na osobní rovině, kde na vině byly předně přehnané ambice a neskrývané antipatie: „V tom všem hrálo roli maloměšťáctví, stejně tak kariérismus, intelektuálština, prostě v tomto období se jasně ukazoval celý souhrn maloměšťáckých vlastností u nás.“¹⁷

Velmi málo oblíby si mezi emigranty získal rovněž Pero Dragila. Ve vedení mu byla přisouzena neformální funkce kádrováka, kterou vykonával s obzvláštní svědomitostí. Pocit zodpovědnosti za „zpravodajskou obranu“ pražské skupiny Dragilu vedl k velmi komisičnímu a přísnému zacházení s lidmi. Zvláště pod vlivem útěku Rajka Popoviče zastával názor, že nového a dosud neproověřeného člena skupiny je třeba v první řadě považovat za potenciálního agenta a nepřítele. Podle pozdějšího tvrzení instruktora Vorlase si Dragila k účelu prověřování vedl kartotéku, v níž soustřeďoval různé poznatky k jednotlivým osobám.¹⁸

Členové emigrace měli před Dragilou značný respekt. Část emigrantů ho znala již ze svého působení v USA, kde jako velvyslanec a rezident UDBy měl na starost tutéž činnost. Ti, co se s ním setkali nově, pocítili jeho zkoumavé metody ještě více.

¹⁵ AMV, H-181/20, 29.8.1952 Prověřka P. Dragily. Přes tísnivou atmosféru roku 1952 jsou mnohé výpovědi u prověrek poměrně důvěryhodné. Dragilovým cílem nebylo Rajkovičovi škodit. Negativní jevy připisoval čistě Rajkovičově povaze a nevysvětloval je tak jako u jiných nepřátelskými úmysly.

¹⁶ T. Balka nicméně Ivanović určil svým zástupcem a pověřil vedením redakce *Nové Borby* v době své druhé cesty do Rumunska v říjnu 1948. Tamtéž, s. 24, Záznam (1950?).

¹⁷ Tamtéž, H-181/26, s. 189-213. 13.8.1952 Prověřka Slobodana Ivanoviče.

¹⁸ Tamtéž, H-181/20, Výpis z protokolu Karla Horčiče-Vorlase ze dne 8.7.1952 k otázce jugoslávských politických emigrantů (nedat. 1952).

Dragila se projevoval velice uzavřeně. Na schůzích a jiných společných akcích i v běžném kontaktu většinou mlčel. Vzbuzoval dojem, že bedlivě sleduje slova a gesta druhých. Když už s někým navázal rozhovor, údajně jedině proto, aby v něm „odhalil špiona“.¹⁹ J. Milunić, který se s Dragilou neměl příliš v lásce, toto chování kritizoval: „Dragila je v základě poctivý a skromný, s velmi nízkou teoretickou úrovní vzhledem k době, kterou je ve hnutí. Práce ve zpravodajské službě zanechala na jeho poměru k lidem a straně hlubokou pečeť. Nepřispívá ničím, abychom se správně orientovali, naopak, jako osoba, povinná zabývat se bezpečností, vyvolává takovou nejistotu a nedůvěru v naší skupině svojí nešikovnou prací, jak si ji nepřítel jen může přát.“²⁰

Většina emigrantů se tak Dragily důvodně bála a mezi sebou reptala proti jeho *udbovským* způsobům. Dragila držel v rukou lidské osudy. Pokud se mu někdo nezdál z jakéhokoliv důvodu spolehlivý, zanechával ho v nuceném provizoriu. Jestliže jej totiž Dragila neproověřil, nemohl se takový člověk stát plnoprávným členem Klubu, což znamenalo sociální zabezpečení, bydlení a zaměstnání.²¹ Klub jugoslávských novinářů měl být podle Milunićovy koncepce organizací všech občanů FLRJ, kteří se vysloví proti Titovi a nejen jakousi bojovou jednotkou na poli propagandy. Podle Milunićových představ měl soustředit Titovy odpůrce a v první řadě jim poskytnout zázemí, tedy finanční a jinou materiální pomoc. Názor Dragily a Ivanoviće však byl odlišný. Ivanović prosazoval především aktivní politickou činnost, k níž však měli být povoláni jen nejschopnější a ti, kteří se skutečně chtějí angažovat. Mnohé zájemce o status politického emigranta proto podezřívali, že se pouze v situaci způsobené roztržkou chtějí touto cestou materiálně zabezpečit a předejít komplikacím plynoucím ze skutečnosti, že jsou v Československu příslušníky nepřátelského státu.

Zatímco se Ivanović zabýval *Novou Borbou* a trávil hodně času jednáními s představiteli KSČ a na cestách do zahraničí, věnoval se Dragila obraně skupiny před „provokatéry“ a rozdělováním emigrantů podle spolehlivosti. Skuteční političtí emigranti podle něho představovali menšinu – tu bylo třeba zmobilizovat a plně pod vedením Ivanoviće zaměstnat propagandistickou prací pro *Novou Borbu* či rozhlasové vysílání. Větší díl členstva naopak počítal mezi tzv. ekonomické emigranty, u nichž jakákoliv politická práce v zásadě neměla žádnou cenu a znamenala by jen plýtvání

¹⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949. Josip Milunić, Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

²⁰ Tamtéž, 14.6.1949 Josip a Atena Milunićovi soudruhu Geminderovi.

²¹ Tamtéž, 4.5.1949 Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

silami a ztrátu času „nejvyspělejších soudruhů“.²² Dragila měl spadeno zejména na příslušníky tzv. pražské skupiny, tj. bývalé pracovníky jugoslávských zastupitelských úřadů v Praze. Stín podezření na ně padl kvůli útěku Rajka Popoviće a s policejním vyšetřováním Aci a Miodraga Popovićů. Milana Smiljanského, Relju Vasoviće či Nadu Stefanovićovou tak pokládal přinejmenším za „nepoctivé lidi“, kteří nemají o politické cíle emigrace vlastně zájem. Později však Dragila uznal, že byl v některých případech příliš rigorózní a že rozdělování lidí na „dobré“ a „špatné“ věci neprospělo: „Lidi, kteří byli osobně poctiví, ale vyskytovali se ve skupině pod vlivem nějaké záporné postavy, [jsem] odsoudil také a tím si je popudil. Dostali dojem, že vedení je považuje za druhořadé lidi. Proto mezi nimi byla nespokojenost, která byla důvodem pro různé kombinace frakční činnosti, kterou někteří využívali ve svůj prospěch, např. Milunić.“²³

Slobodan Ivanović pro změnu o řadové členy nejevil zájem vůbec, protože to pro něho jako „politika na vyšší úrovni“, za něhož se považoval, nebylo důležité. Není proto divu, že Dragila, Ivanović ani Rajković nebyli mezi členstvem příliš oblíbeni.

Zato Milunićovo jednání a z něj plynoucí pozice mezi ostatními emigranty byly zcela odlišné. Brzy se odpoutal od „elitní skupiny“, když se s manželkou Atenou přestěhoval z luxusního hotelu Paříž do vily Na Zátorce. Sblížil se jednak se zdejšími obyvateli – většinou tzv. Američany, dobré vztahy ale navázal i s emigranty ze skupiny pražské. Také většině nových příchozích, vystavených Dragilovu kádrování, byl nenucený a vstřícný Milunić mnohem bližší. Vladimír Perić byl po příjezdu do Prahy zdejšími poměry značně rozčarován. Místo živého emigračního centra, které očekával, tu našel společnost frustrovaných a od politické činnosti izolovaných krajanů, do níž paradoxně patřil i sám předseda emigrantské organizace Milunić: „Když jsem přijel do Prahy, viděl jsem, že emigrace není naprosto taková, jak jsem si to představoval. Myslel jsem, že přijdu do soudružského prostředí. Ale naopak bylo tu samé pomlouvání, emigrace byla rozbita, každá skupina pomlouvala skupinu druhou a tak jsem byl hodně zklamán. Nejdříve jsem myslel, že zde nezůstanu. Chtěl jsem jít opět na sovět. vyslanectví, že odjedu do Sovětského svazu.“²⁴

Na rozdíl od ostatních členů výboru vyjadřoval Milunić pochopení pro každodenní problémy emigrantů. Mimoto však také zastával názor, že se na činnosti emigrace mají podílet pokud možno všichni. Řadoví členové měli k němu přirozeně proto mnohem

²² AMV, H-181/26, s. 189-213. 13.8.1952 Prověrka Slobodana Ivanoviće.

²³ Tamtéž, H-181/20, 29.8.1952 Prověrka Pera Dragily.

²⁴ Tamtéž, H-181/61, s. 150, 4.6.1952 Prověrka Vladimíra Periće.

blíže než ke zbylým, elitářsky a autoritativně vystupujícím funkcionářům. Jak později Milunić své ideje vylíčil, považoval vybudování „řádného stranického života“ skupiny za prvořadý úkol. Teprve odstranění nezdravého vlivu titovské praxe bylo podle Miluniće předpokladem pro jinou práci emigrace, včetně vydávání listu. Chování Ivanoviće, Dragily a Rajkoviće naopak považoval za typickou ukázkou diktátorských praktik v jugoslávské komunistické straně. „Domýšlivost, svévůle, šovinismus plus slabá ideologická úroveň, to byly základní charakteristiky četných jugoslávských komunistů, zejména těch, kteří vstoupili do strany během titovského vedení strany. Bohužel, tyto vlastnosti se dostaly hluboce do kostí četných starších komunistů, po válce opilých úspěchy a vysokými posicemi. Postupně ztráceli spojení s lidem a degenerovali se v nacionalistické fůhrery, s naprosto nesprávným poměrem vůči svému lidu a vůči bratrským kom. stranám a mezinárodnímu dělnickému hnutí. V naší skupině šlo se od samého začátku cestou, která obsahovala všechny živly titovštiny.“²⁵

Postup této trojice vůči členstvu byl tak podle něho nanejvýš nešťastný. Vůdcové realizovali své kariéristické cíle a zároveň deptali ostatní emigranty ponižováním a hrozbami. „Využívajíce skutečnost, že většina členů naší skupiny není teoreticky vyspělá, vnucují jim vedoucí autoritativně svoje názory a nepřipouštějí, aby se tyto soudruzi vyvíjeli jako uvědomělí komunisté, schopní myslet. Vyspělejší komunisty lámou, odvolávajíce se na všechny možné autority, které podle jejich řečí, věří jen jim. Vytvoření uvědomělé stranické discipliny, rovněž neznámé v titovské straně, stejně tak se neuskutečňuje v naší skupině. Takovýmto způsobem stvořili pro sebe nepřipustnou pozici ve straně, že jen od nich závisí, bude-li někdo moci pracovat v Nové Borbě nebo ve straně a jak se tato práce ocení.“²⁶

Své koncepce však Milunić podle všeho nedokázal účelně hájit a prosazovat. Sám se později omlouval, že pokládal jakoukoliv vlastní iniciativu za zbytečnou. Očekával totiž stále příchod respektovanějších osobností do emigrace nebo zásah z vyšších míst. Jak přiznal, nechal se též strhnout Ivanovićovým zápalem pro *Novou Borbu*, zvláště když viděl, že tato záležitost má podporu v Informbyru i v sekretariátu ÚV KSČ. Údajně se však také zdráhal zahájit o této otázce diskusi z obavy, že vzhledem

---

²⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 14.6.1949 Josip a Atena Milunićovi soudruhu Geminderovi.

²⁶ Tamtéž.

k temperamentu svých soudruhů dojde ve výboru k rozkolu. Zachování jednoty se mu v daném okamžiku zdálo být jednoznačnou prioritou.²⁷

Tím se ale Milunić nejen dostával do izolace, nýbrž upadal do letargie, a podle slov Vladimira Periće, působil „značně otráveným“ dojmem.“²⁸ O účelnosti *Nové Borby* pod vedením Ivanoviće nebyl přesvědčen, a tomu odpovídala i míra jeho spoluúčasti. Ivanovićovi a Rajkovićovi tím však poskytoval jedině argument proti sobě. Jejich stížnosti na Milunićovu pasivitu nebyly proto neopodstatněné.

Ačkoliv většina emigrantů nebyla s Ivanovićem a Dragilou spokojena, byli to právě oni, a ne k nim přátelský Milunić, kdo se těšil přirozené úctě a autoritě. Emigranti viděli, že Ivanović je na rozdíl od Miluniće zván na sekretariát ÚV KSČ, jezdí na jakási jednání do zahraničí a řídí propagandu, která viditelně reprezentuje celou emigraci.²⁹ Když došlo ke skutečnému střetu, nemohl se tak Milunić na podporu nespokojenců vůbec spolehnout. Na druhou stranu většina jeho přátel a sympatizantů nepokládala Miluniće za člověka, který je schopen se za ně postavit. Faktickými vůdci pro ně byli Ivanović a Dragila. Například Djordje Lojančić se sice nezdráhal nijak kritizovat „sektářskou politiku“ Ivanoviće a Dragily, v hodnocení Milunićovy koncepce však dával těmto dvěma za pravdu. V důraz na „stranickou práci“, zdá se, příliš nevěřil a pokládal ji spíše za alibismus pro Milunićovu pasivitu: „Milunić chtěl celou činnost svést na studující společnost, jako dnes žijí někteří krajané v cizině. Udělají spolek, občas udělají nějakou slavnost, něco najíst, vypít a ať si každý dělá co chce.“³⁰

Své představy, jak zahájit „opravdový stranický život“ – tedy vzdělávat emigranty v marxisticko-leninské ideologii a nastolit mezi nimi „soudružské vztahy“ – se Milunić nepokusil ani v náznaku realizovat. S ohledem na svůj okrajový vliv ve výboru nesvolal od října 1948 až do konce ledna 1949 schůzi ani stranické organizace ani členů Klubu. Naopak nebyl schopen zabránit jevům, kvůli nimž atmosféra v emigraci zhoustla na těžko snesitelnou míru. K reptání proti vedení, proti Lence Reinerové i proti KSČ přibýly brzy vzájemné pomluvy a hádky. Podobně zmaten jako Vladimir Perić byl po příchodu do Prahy i Petar Nerandžić. Zpětně vylíčil, jaká tehdy v emigraci vládla rezervovanost a vzájemná nedůvěra. Chtěl-li se dozvědět, co se zde vlastně děje, dostávalo se mu velmi rozporuplných informací o znepřátelených skupinách. Chtěl-li

²⁷ Tamtéž, 4.5.1949 Josip Milunić, Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

²⁸ AMV, H-181/61, s. 150, 4.6.1952 Prověřka Vladimira Periće.

²⁹ Sám Milunić se zmínil v rámci své obhajoby, že tzv. jeho stoupenci se obraceli na Ivanoviće a Dragilu i se záležitostmi, které měl na starost formálně on. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949, Josip Milunić, Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

³⁰ AMV, H-181/35, s. 62-71, Prověřka Djordje Lojančiće, 1952.

zůstat mimo tyto spory, sklízel na všech stranách posměch. Velmi brzy tak začal jako mnozí jiní upadat do depresí.³¹

Značný podíl na zostření vztahů jak mezi stoupenci Ivanoviće a Miluniće, tak mezi obyvateli bubenečské vily, kteří vesměs všichni stáli zprvu na Milunićově straně, měly některé z žen. Na rozdíl od mužů, vesměs již zaměstnaných, trávily ženy dlouhé dny v izolovaném prostředí společné domácnosti a bez větších podnětů mimo úzký okruh emigrace. Pochopitelně takový stav záhy dospěl v „ponorkovou nemoc“. Ostré hádky, pomluvy a závistivé výpady proti údajným prominentům zde byly na každodenním pořádku.³² Vzájemné spory žen však šly vzácně stranou, pokud se jejich zloba obrátila proti Lence Reinerové.³³ Milunić dal averzi ostatních emigrantů vůči Reinerové volný průchod. Jeho nepřátelé měli vůči působení této ženy v emigraci také výhrady. Neváhali však právě této skutečnosti použít proti Milunićovi, aby jej diskreditovali před československými funkcionáři jako „nacionalistu“.

Napjatá atmosféra ve vile Na Zátorce málem způsobila i jednu tragédii, což Milunićovi oponenti použili později jako další důkaz jeho neschopnosti. Radoslav Komadinović, který byl s manželkou a třemi dětmi do Československa nasměrován sovětskou ambasadou ve Velké Británii s příslibem další cesty do SSSR, přechodně pracoval jako pomocná síla Lenky Reinerové v Klubu. S touto pozicí nebyl kvůli „špatnému zacházení“ ze strany své nadřízené spokojen. Frustrován neustálými odklady cesty do Sovětského svazu i poměry v emigraci, začal projevovat „znaky psychické nerovnováhy paranoického rázu“.³⁴ Milutinu Rajkovićovi si stěžoval, že takovou situaci již déle nevydrží a spáchá sebevraždu.³⁵ Nakonec s namířenou pistolí ohrožoval obyvatele vily a vykřikoval, že všechny postřelí. Milunić údajně tehdy Komadinoviće pouze poplácal po ramenou, a tím jej uklidnil. Nejspíše to byl z jeho strany jediný

³¹ Tamtéž, H-181/50, s. 96, 19.6.1952 Prověřka Petara Nerandžiće.

³² Vilma Rijavec, která se přimkla k Milunićovům se v prověrce v roce 1952 o tehdejších poměrech vyjadřovala takto: „Na Milišićovou jsem se vždycky dívala jako na hysterickou ženu, která si myslí, že všechno ví a nikdo jiný neví nic. Někdy mluvila i to, co nebyla pravda atd. a tím dělala velkou paniku. [...] Milica Popovićová také umí dělat velkou paniku. Mně stále vyčítaly, že dostávám peníze od KSČ, stále vedou pomluvy, jednou mě Miodrag Popović řekl, že nejsem žádná komunistka, že jsem hovno, že jsem maloměšťák atd.“ Tamtéž, H-181/74, s. 96, 31.7.1952 Prověřka Vilmy Rijavecové.

³³ Podle informátora StB (pravděpodobně se jednalo o Danicu Popovićovou) z jara 1950 Atena Milunićová a Andjela Milišićová společně kritizovaly Reinerovou za její nadutost a pro její údajný výrok, že si po návratu do Jugoslávie „zaberou nejlepší baráky“. Tamtéž, H-181/44, s. 12, 5.3.1950, ÚZ č. 148, 701-A, 22/Cha, Důvěrník Da.

³⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

³⁵ Tamtéž, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić, nedat. (duben 1949) Vorlas (?), O rozmluvě s Rajkovićem a dalších otázkách ve skupině.

rozumný krok. Ostatní však byli jiného mínění. Od té doby Milunićovi zazlívali, že svou lehkomyšlností vydal všanc jejich životy.³⁶

Milunićovi stoupenci tak v předsedu organizace neměli nikdy plnou důvěru, neboť nenaplňoval jejich představy o energickém vůdci. Jeho rozvážnost mnohdy hraničila s nerozhodností. Skeptické myšlení vyvolávalo u jeho soudruhů pocity marnosti a bezmoci. Někteří emigranti, patřící tehdy do Milunićova okruhu, později považovali za závažný prohřešek, že Milunićovi se obdivně vyjadřovali o technickém pokroku Spojených států a naopak kriticky v tomto ohledu hodnotili Sovětský svaz.³⁷ Zpochybňovat jakýmkoliv způsobem jedinečnost a absolutní prvenství SSSR znamenalo pro většinu emigrantů neodpustitelnou chybu, protože bezmezná „láska k Sovětskému svazu“ byla hlavním a často i jediným důvodem, proč se rozhodli postavit se proti Titovi.

Mnozí si zároveň uvědomovali určité zvláštnosti Milunićovy osobní povahy. I když byl vůči lidem přístupnější a přátelštější než zbytek členů výboru, trpěl i on nemalou dávkou domýšlivosti. Projevoval patřičně hrdost na své předválečné členství ve straně, partyzánské zásluhy a považoval se i za mimořádně vzdělaného v marxistické ideologii. Ostatním členům výboru se rozhodně nezdráhal dávat na srozuměnou, kdo má podle něho předpoklady pro vedoucí pozici. Kritizovali u nich nezdravé ambice zděděné z titovské strany, patrně si neuvědomoval, že ani on není vůči megalomanským sklonům imunní. Svědčí o tom i poněkud zvláštní forma jeho rozborů situace v emigrantské skupině: hovořil v nich o sobě zásadně ve třetí osobě.³⁸ Není proto divu,

---

³⁶ Milunićovi také v této souvislosti ostatní emigranti vytýkali nepevnost v úsudku. Z pozice lékaře jednu Komadinoviće nazýval „neškodným bláznem“, jindy se nechal unést podezřívavostí a spekoval, že jde o „imperialistického agenta“. AMV, H-181/61, s. 150, 4.6.1952 Prověřka Vladimira Periče. Radoslav Komadinović měl zvláštní osud. Od roku 1927 působil v diplomacii královské Jugoslávie a druhou světovou válku přečkal na jejím generálním konzulátu v Kapském Městě. Do konce války nikdy nepřišel do styku s komunistickým hnutím. Přesto o něho jako jediného ze všech emigrantů v Praze projevila zájem sovětská místa a zřejmě již v Jižní Africe mu přislíbila odchod do Moskvy. Do Československa se dostal z toho důvodu, že mu britské úřady odmítly vydat vízum pro cestu do Sovětského svazu. V pražské emigraci se objevily domněnky, že Komadinović za války pracoval pro britskou zpravodajskou službu. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. K, Komadinović Radoslav, 21.1.1949. Vlastní životopis.

³⁷ AMV, H-181/41, s. 23, nepodepsaná a nedatovaná zpráva o Ateně Milunićové; Tamtéž, 22.5.1953, List A č. 152, HS StB, Šedlbauer, agent PROKOP; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić, 17.4.1950, Výpisy z různých materiálů provenience StB, 10774-2230301/21-50, Výpověď Borivoje Raziće; AMV, H-181/44, s. 92, 12.8.1952 Prověřka Djordje Milišiće.

³⁸ Milunić v tomto textu nejprve rozebírá postupně slabiny Ivanoviće, Dragily, Rajkoviće a Balka, načež vůči nim představuje své kvality: „Milunić přistoupil k dělnickému hnutí ještě jako žák, pracoval dlouho v základních stranických organizacích a i ve stranických foremech, pracoval vždy s živými lidmi, považuje za základní problém ve straně problém správné výchovy členů strany. Od začátku dává velikou důležitost potřebě vybudování zdravé stranické organizace, jako nejpodstatnějším úkolu, jednak pro vedení, jakož i pro mladší komunisty. Pokouší se problém správně postavit a vynakládá vší energii, aby

že s Miluničem bylo leckdy nesnadné vyjít. Pero Dragila v roce 1952 vypovídal, že mu přišlo již při setkání s Miluničem ve Spojených státech zvláštní, proč je člověk s tak vlivnými konexemi poslán v době budování socialismu na několikaměsíční pobyt do zahraničí. Záhy podával vysvětlení: „Členové UDBy, kteří přicházeli do Ameriky, o Miluničovi tvrdili, že se s ním velmi těžko spolupracuje, že je neustále nespokojený, a že se ho tímto soudruzi chtěli zbavit.“³⁹

Milunić si rozhodně pohoršil tím, že nedostatečně komunikoval s představiteli ÚV KSČ. Ačkoliv byl formálně vedoucím emigrace, obstarávala kontakt se stranickým instruktorem Vorlasem a pracovníky stranického aparátu víceméně sekretářka a „stranická spojka“ Lenka Reinerová (přestože nebyla v této době fakticky členkou strany). Skutečně zásadní otázky týkající se politické činnosti skupiny pak Milunić zcela přenechal šéfredктору *Nové Borby* Ivanovičovi. Snad právě díky rozhodnému vystupování dával tomuto muži Bedřich Geminder od počátku mezi vedoucími emigranty přednost. V této době tak údajně Ivanović docházel ke Geminderovi na konzultace téměř denně.⁴⁰ První pokyn k zavedení konspirace a tudíž vyloučení některých členů výboru z přístupu k utajovaným skutečnostem dal rovněž Geminder. Ivanoviće pověřoval také cestami do Bukurešti, o jejichž cíli a důvodu směl být přitom informován pouze Dragila.⁴¹ Podle Ivanovičova tvrzení z roku 1952 dokonce Geminder zdůraznil, aby se o tom rozhodně nedozvěděl právě Milunić.⁴²

Příčinou, proč českoslovenští hostitelé Miluniće obcházeli, mohly být jeho již uvedené vlastnosti, které ho v očích Gemindera, Vorlase a dalších ve srovnání s aktivním Ivanovičem znevýhodňovaly. Instruktor Vorlas se o Miluničovi ve zprávách pro Gemindera vyjadřoval jako o „demoralizovaném“⁴³ a později dokonce jako o „nad obvyčej líném“ člověku, který vzbuzuje dojem osoby „požívající narkotika“.⁴⁴ Vorlas se dále údajně přesvědčil o Miluničových „maloměšťáckých způsobech“. Vztah Vorlase k Miluničovi se zvláště zhoršil během tzv. učňovské akce, když mu prý Milunić „lživě

---

poznal lidi a nedopouští, aby se morálně zlomili v době, kdy situace byla nejasná kvůli event. provokatérům, zatím co se vedení nesprávně a neodpovědně chovalo vůči lidem.“ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 14.6.1949 Josip a Atena Miluničovi Geminderovi.

³⁹ AMV, H-181/20, 29.8.1952 Prověřka Pera Dragily.

⁴⁰ Tamtéž, Výpis z protokolu Karla Horčice–Vorlase ze dne 8.7.1952 k otázce jug. polit. emigrantů; Tamtéž, H-181/26, s. 79, 12.3.1952 List A č. 103, VStB I, 22/Procházková, agentka Kvapilová.

⁴¹ AMV, H-181/20, 29.8.1952 Prověřka Pera Dragily.

⁴² Tamtéž, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověřka Slobodana Ivanoviće. Přestože Ivanovičovým cílem bylo v této době přiřivít se na obvinění již zatčeného Gemindera, není důvod toto tvrzení zpochybňovat.

⁴³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 1, (březen 1949) Vorlas. Činnost odboru pro Jugoslávce.

⁴⁴ Tamtéž, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić, 6.4.1950 Vorlas Geminderovi.

předstíral, že navštěvuje učně a snaží se o jejich získání, ačkoliv, jak se později ukázalo, nebyla to pravda“.⁴⁵

U československých komunistů nenašly vstřícnou odezvu ani Milunićovy koncepce. Milunić se domníval, že zavedení „řádného stranického života“ a odmítnutí diktátorských metod odpovídá poměrům panujícím v KSČ. Emigrantskou stranickou skupinu chtěl organizovat podle jejího vzoru. Tento svůj názor však nijak zvláště neprosazoval a nekonzultoval na rozhodujících místech. Pod vlivem Ivanoviće, Rajkoviće⁴⁶ i Reinerové naopak Vorlas pochopil Milunićovy snahy jako ideologicky chybné a motivované snahou získat si oblibu mezi členstvem. Koncepci „co nejširší demokracie“ a ochotu podřítit se „jakékoliv většině“ proto označil za demagogickou „linii urovnílky“.⁴⁷ „Milunićova zásada co nejširší demokracie“, upozorňoval Vorlas Gemindera, „je v podstatě oportunistická a částečně i nebezpečná, protože vedení klubu by se podle ní mělo podřizovat náhodné většině“.⁴⁸ Milunić později své názory v dopisech Geminderovi detailně osvětloval. Odmítal v nich obvinění z nepravověrnosti a hlásil se přímo k praxi KSČ jako vzoru.⁴⁹ Na základě představy, tak jak si ji Karel Vorlas učinil prostřednictvím Rajkoviće, však nemohly najít u KSČ pochopitelně podporu. Milunić se tak v očích zástupců československé strany pohyboval na hranici ideologické hereze.

Milunićovým problémem byly dále jeho četné společenské styky. Dragila a Rajković žili v Praze dosti izolovaně. Dragila kontakty mimo emigraci nevyhledával

⁴⁵ Tamtéž, Vorlas dále pokračoval: „Když pak s. Komadinović líčil průběh porad Milunićovy tak zvané frakce, bylo mně až zle, jakými jsou oba Milunićovi maloměšťáky.“

⁴⁶ Vorlas, který se nebyl schopen v záležitostech jugoslávské emigrace zorientovat, se nechal zcela ovlivnit Rajkovićovým výkladem. Rajković líčil v rozboru jednotlivých koncepcí Vorlasovi Milunićovy ideje jako „striktní demokratismus“, kdy „stanovisko většiny ve straně je nutno považovat za striktní direktivu“. Tento přístup označil za fetišistický, protože vůbec nebere v úvahu, zda mínění většiny je „správné a účelné“. Podle Rajkoviće nemělo být cílem uskutečnění vůle většiny, nýbrž „správnost této vůle“. Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 1.3.1949 Rajković Vorlasovi.

⁴⁷ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 1, (březen 1949) Vorlas. Činnost odboru pro Jugoslávce.

⁴⁸ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 24, 3.3.1949 Vorlas Geminderovi.

⁴⁹ V červnu 1949 Milunić napsal v dopisu Geminderovi mimo jiné: „Jugosl. polit. emigrantům poskytla se neobyčejná příležitost, aby v bratrských zemích se naučili správně pracovat ve straně, aby důkladně studovali zásady pravé marx-leninské strany a aby bojovali proti zbytkům titovštiny u komunistů-polit. emigrantů. [...] Ivanović, Dragila a Rajković vzor svým teoretickým znalostem nevidí naprosto nic z toho, co je pro nás jugosl. komunisty drahocenné a čemu se můžeme naučit z praxe KSČ. Milunić nepozoroval, že by od všeho toho cokoli viděli. Jugosl. způsob práce je práce – vše je pod heslem „hurá“, pokud věci vypadají příznivě, aby pak v době neúspěchu všechno ztratilo hlavu a nervy. Dovést teorii a praxi do souladu je velkým problémem pro jugosl. komunisty a zejména pro naši skupinu. Nedostatek zhodnocení skutečné situace, přistupování k úkolům bez jasné perspektivy, to je základní chyba naší skupiny. Milunić pochopil tento problém a je ochoten učit se a bojovat o správnost stranické linie, zatím co uvedení soudruzi tento problém ještě nevidí a přechází přes to, hluboce přesvědčení o svých velikých kvalitách a správnosti všech svých koncepcí.“ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 14.6.1949 Josip a Atena Milunićovi Geminderovi.

vůbec a mezi svými soudruhy se obklopil pouze úzkým okruhem svých stoupců. Patřili do něho Dragilova žena Dušanka, tři jihoslovanské dívky z Kanady a několik studentů. Pouto, které většinu z nich k Dragilovi vázalo, lze těžko označit za přátelství. Dragila byl jako důstojník UDBy mladými emigranty bezmezně obdivován. Zvláště pro Nova Novoviče, bývalého šifřanta jugoslávské mise v New Yorku, a Velizara Vitoroviče, studujícího při vojenském kartografickém ústavu, představoval respektovanou autoritu. Dragila svých příznivců využíval ke kontrole a sledování některých emigrantů i k jiným zpravodajským úkolům.⁵⁰ Ovšem zasahoval jim i do velmi soukromých záležitostí, kde jeho pokyny byly respektovány se stejnou poslušností.⁵¹ Pro vrstevníky Pera Dragily byl jeho vliv na mladé lidi naprosto nepochopitelný, jelikož na ně zpravidla Dragilův zjev působil zcela opačně.⁵²

Slobodan Ivanović a jeho manželka komunikovali mezi emigranty většinou jen s Dragilovými. Ivanović hlavně usiloval prosadit se ve společnosti vlivných politických osobností. Vedoucími emigranty odstrčení Milunićovi naopak vyhledávali společenské kontakty jednak mezi řadovými emigranty, jednak se snažili proniknout i za hranice emigrantské komunity a navázat běžná přátelství v prostředí českém a ve společnosti v Praze usedlých cizinců. Krátce po svém příchodu do Prahy se Milunićovi v Praze sblížili s rodinou prof. MUDr. Josipa Mačely, kterého Milunić poznal již před válkou na záhřebské universitě.⁵³

Mačela pocházel z Dalmácie, lékařskou fakultu vystudoval v Praze a v roce 1929 dosáhl profesury na universitě v Bratislavě. V tomtéž roce získal československou státní příslušnost, za manželku si vzal Češku a přes dlouhodobější pobyty v Jugoslávii se ČSR stala jeho trvalým domovem. Po válce, kterou strávil v Praze, pokračovala jeho úspěšná profesní kariéra. V roce 1945 přešel na vznikající lékařskou fakultu do Plzně. Zároveň

---

⁵⁰ V roce 1952 Novo Novović uvedl při stranické prověrce: „Často chodil k Dragilovi, který mu říkal, že je možné, že tu jsou špioni. Když někomu nevěřil, nebo se onen špatně projevil, oznámil to Dragilovi, z čehož vznikly řeči, že on a Tumara jsou Dragilova síť.“ AMV, H-181/56, s. 105, 3.7.1952 Prověrka Nova Novoviče; Mezi studenty bylo známo, že Novović i další Dragilovi pověřenci otvírají tajně svým kolegům v koleji pokoje, kontrolují jim poštu apod. Tamtéž, H-181/20, Z výslechu Reinerové (nedat.), Pero Dragila a Dušanka Dragilová.

⁵¹ Dragila údajně například mladým emigrantům zasahoval do milostných vztahů tak, aby si vybírali politicky nezávadnou partnerku. Novovićovi zakázal chodit s Ivankou Mataijou, s odůvodněním, že je „měšťáčka“. Mataija přitom patřila do jeho okruhu a na Dragilovi byla stejně závislá jako Novović. Tamtéž, H-181/73, s. 126, 21.7.1952, Prověrka Milutina Rajkoviće.

⁵² Lenka Reinerová, vyjadřující se obvykle s despektem o Dragilových intelektuálních schopnostech, vypovídala o „strašné morální moci na mladé lidi“, kterou Dragila jako důstojník UDBy má. Přirovnávala jí ke „slepé oddanosti mladých esesmanů Himmlerovi“. Tamtéž, H-181/56, s. 103, 9.6.1952 List A č. 158, VStB 1, řídicí orgán Procházková, agent Kvapilová.

⁵³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

se dokázal zorientovat v tehdejších politických poměrech. Vstoupil do KSČ a díky svému jihoslovanskému původu se dosti angažoval v tehdejší oficiálně propagované spolupráci mezi Jugoslávií a Československem. Po rezoluci Informbyra dosavadní plodné vztahy s jugoslávskými činiteli zcela přerušil.⁵⁴ Záhy se však dostal do kontaktu s protititovskými emigranty. Mačelovou neteří totiž byla Antica Nikolićová, která se svým mužem Dušanem Nikolićem přijela do Prahy s tzv. americkou skupinou. V Mačelově domácnosti se jim dostalo vlídného přijetí. Brzy tam přivedli i své tehdejší přátele Milunićovi a Vilmu Rijavecovou. Odtržení od domova a svých blízkých (Milunićovi velice trpěli skutečností, že v Jugoslávii zanechali své děti) a otrávení poměry v emigraci nacházeli u Mačelových pohostinnost a rodinné prostředí.⁵⁵ Mačelovi pro změnu Milunić pozval na oslavu jugoslávského státního svátku, kterou 29. listopadu pořádali protititovští studenti v Komenského koleji. Společně s Nikolićovými a snad i dalšími emigranty pak v rodině Mačelů strávili Vánoce.⁵⁶

Díky Mačelovi se Milunić seznamoval v Praze s dalšími lidmi. Předně šlo o Mačelova švagra, podplukovníka československé armády Josefa Dubského–Desperáta. Také on měl kořeny v jihoslovanském prostředí. Narodil se v Palech u Sarajeva. Matka byla Jihoslovanka, otec Čech pracoval v Bosně před první světovou válkou na železnici. V roce 1919 rodina přesídlila do Prahy. Dubský vystudoval stavební techniku a ve třicátých letech našel uplatnění u armády v ředitelství opevňovacích prací. Po zániku republiky usiloval roku 1939 podle svého tvrzení o přijetí do jugoslávského královského vojska. Jeho žádost však nebyla nikdy vyřízena. V době okupace se údajně podílel na odbojové činnosti a po osvobození ihned nastoupil zpět do armády, kde byl ve vojenském technickém ústavu pověřen kontakty s Jugoslávií. Ze své funkce, avšak i z vlastní iniciativy proto v letech 1945–1948 úzce spolupracoval s jugoslávskými vojenskými přidělenci. Veškeré tyto styky – i neformální – prý v létě 1948 z důvodu rezoluce přerušil. Přestože pravděpodobně pracoval v roce 1945 pro sovětské

---

⁵⁴ Josip Mačela navštívil Jugoslávii ještě v letních měsících roku 1948. O tomto pobytu podal zprávu (pravděpodobně adresovanou ÚV KSČ), v níž líčil neutěšené poměry a vzrůstající nespokojenost obyvatelstva. Rovněž se zmínil o první návštěvě manželů Nikolićových dne 10. října 1948 a doporučoval Nikoliće jakožto hospodářského odborníka. Uvedl, že jej Nikolić požádal o informace o pracovních jugoslávské ambasády. AMV, H-181/52, s. 39, Zprávy z Jugoslávie, podal univ. prof. MUDr. Mačela. 11.10.1948.

⁵⁵ AMV, H-181/42 III/70-78, Protokol s Josefem Dubským od 5.6.1952 ve věznici v Opavě; Tamtéž, H-181/26, s. 12-13, 21.3.1950 Úřední záznam, 701-A, 11/Ka, důvěrník D/HK.

⁵⁶ AMV, H-181/42, část III, s. 70-78, Protokol s Josefem Dubským od 5.6.1952 ve věznici v Opavě; Tamtéž, H-181/26, s. 12-13, 21.3.1950 Úřední záznam, 701-A, 11/Ka, důvěrník D/HK.

zpravodajské orgány,⁵⁷ nezískal nikdy plnou důvěru stranických míst. Přihláška do KSČ mu byla dvakrát zamítnuta.⁵⁸

Profesor Mačela uvedl Milunićovi také do prostředí tzv. mezinárodních soudruhů, tedy komunistů nebo jejich sympatizantů, zejména ze západních zemí. Pozdější dokumenty mezi nimi jmenují zástupce britské levicové tiskové agentury Telepress Stanleje Harrisona. Tento novinář měl rovněž vazby na jugoslávské prostředí. Za války pracoval jako korespondent BBC pro Balkán v Káhiře a jeho žena byla jugoslávského původu.⁵⁹ Díky Harrisonovi se manželům Milunićovým otevřely dveře do této „mezinárodní“ společnosti.⁶⁰

Ve výčtu Milunićových známých je třeba zmínit ještě Miloše Hornofa. Do styku s ním se Milunić dostal díky studentům, konkrétně Slobodanu Tumarovi, který údajně Miluniće a Hornofa svedl dohromady, aby společně zapůsobili ve prospěch rezoluce na nerozhodného předsedu studentského sdružení Veselina Kljakiće. Výsledkem prý bylo podepsání rezoluce hned několika studenty.⁶¹ Miloš Hornof byl redaktorem *Svobodné země*, časopisu vydávaného v poválečných letech Svazem československo-sovětského přátelství. Po válce vstoupil do KSČ. Pohnutkou zřejmě více než sympatie pro komunistickou ideologii byl jeho obdiv k Sovětskému svazu.⁶² Zároveň však na odívávané vlastenectví a uvědomělá „pokrokovost“ měla zakrýt ne zcela čistý štít z doby okupace, kdy měl napsat jako žurnalista několik aktivistických článků. Tuto šmouhu na cti se snažil na veřejnosti a možná i před vlastním svědomím vynahradiť gestem slovanské vzájemnosti – pomocí jugoslávským studentům. V roce 1946 se seznámil s několika studenty, mezi nimiž nechyběli ani funkcionáři jejich sdružení. Již před rezolucí tak poznal Slobodana Tumaru, Ročka Andjelkovského, Luku Serdara, Veselina

---

⁵⁷ Na Dubského upozornění byl prý v květnu 1945 sovětskými orgány zatčen a deportován do SSSR „ukrajinský nacionalista“ Michal Kočerhán. AMV, H-181/42, díl II, s. 18, 4.12.1951, VStB, referát Jugoslávie, Zpráva o Josipu Milunićovi – závadné poznatky. Věra Procházková.

⁵⁸ AMV, H-181/42, část III, s. 70-78. Protokol s Josefem Dubským od 5.6.1952 ve věznici v Opavě.

⁵⁹ Tamtéž, H-181/42, část II, s. 2, 18.3.1950 Úřední záznam č. 7, 701-A, 22/Kr., D/HK; Tamtéž, H-181/26, s. 12-13, 21.3.1950 Úřední záznam, 701-A, 11/Ka, důvěrník D/HK; Tamtéž, H-181/42, část III, s. 27, Zpráva o Milunićovi.

⁶⁰ Lenka Reinerová se v jedné ze svých zpráv pro Státní bezpečnost zmiňovala o večírku pořádaném holandským komunistou Jorisem Ivensem na počest dvou řeckých filmařů projíždějících Prahou, kterého se s Harrisonovými zúčastnili Milunićovi a Nikolićovi. Sama patrně s Balkem na této slavnosti byla přítomna také, což ve svém případě považovala za samozřejmost. V případě Milunićových však v jejich účasti viděla ctižádostivost a touhu „shánět si známé“. AMV, H-181/42, část II, s. 2, 18.3.1950 Úřední záznam č. 7, 701-A, 22/Kr., D/HK; Tamtéž, H-181/26, s. 12-13, 21.3.1950 Úřední záznam, 701-A, 11/Ka, důvěrník D/HK.

⁶¹ AMV, H-181/4, (nedat.) Výpis z výpovědi Miloše Hornofa.

⁶² Milunić později uvedl, že „sám brzy poznal, že je [Hornof] měšťák, že do KSČ přišel ze slovanofilství“. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

Kljakiće či Gojka Lončara. Hornof zval mladé Jugoslávce do restaurací i do svého bytu, kde je velkoryse hostil. Vedle bujaré zábavy zbývalo ovšem i u těchto zapálených komunistů vždy dost času na politické debaty, které zvláště v létě 1948 nabraly konce. Většina z jejich tehdejších účastníků později raději přecházela fakt, že bonvivánský Hornof měl na jejich rozhodnutí zůstat v emigraci patrně nemalý vliv.⁶³

Milunićovi známí a přátelé začali být kolem přelomu let 1948 a 1949 stranickými a státními orgány považováni za nespolehlivé či dokonce podezřelé osoby. Na podzim 1948 se KSČ začala připravovat na první kolo čistek. Obrovské množství členů, kteří do strany vstoupili během poválečných let a po únoru 1948, začalo být prověřováno. Mnozí sítem prověrek neměli projít.⁶⁴ Prof. Mačela i Miloš Hornof mohli být nařčeni, že do KSČ vstoupili z kariéristických důvodů. Předmětem zájmu kádrových oddělení i bezpečnostních složek se stávali také všichni ti, kteří měli cokoliv společného s Jugoslávií. Kromě Hornofa a Mačely mezi takové patřil i podplukovník Dubský. Zvláště armáda procházela pod řízením kádrového náměstka ministra obrany a zároveň šéfa obraného zpravodajství Bedřicha Reicina radikální očištěnou. Důvody pro vyhazov i persekuci byly často velmi malicherné.⁶⁵ Společnost cizinců v Praze, ač ji tvořili komunisté nebo „pokrokové“ osobnosti, se vzhledem k rostoucímu strachu ze špiónů stávala také podezřelou. Špionománie postihla mimo jiné i S. Harrisona.⁶⁶ Pod dohledem StB strávil několik měsíců v izolaci mimo Prahu a byl nakonec se svou manželkou z Československa vyhoštěn.⁶⁷

Není přesně zřejmé, odkud vyšel popud použít známostí s těmito lidmi proti Milunićovi. Ve stížnostech adresovaných Vorlasovi je zmiňoval Milutin Rajković.⁶⁸ Nakonec posloužily k zinscenovanému otevřenému útoku, kterého se zúčastnili i další emigranti. Podle některých indicií to byl Bedřich Geminder, kdo upozornil Rajkoviće a Ivanoviće na Milunićovy kontakty s „titovským agentem“ Dubským a radil jej kvůli

---

⁶³ Při prověrce v roce 1952 hovořil ze studentů o Hornofovi pouze Gojko Lončar, přestože z jiných dokumentů vyplývá, že tehdejší vliv tohoto mecenáše volné zábavy byl mezi protititovskými studenty poměrně značný. AMV, H-181/36, s. 67, 31.7.1952 Prověrka Gojko Lončara.

⁶⁴ Karel KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, s. 210.

⁶⁵ František HANZLÍK, *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1950*, ÚDV, Praha 2003, s. 207–218.

⁶⁶ Slobodan Ivanović se o S. Harrisonovi vyjádřil v článku o bratřech Dedijerových, předních Titových propagandistech, jako o „známém agentovi Intelligence Service pro Balkán“: AMV, H-181/26, s. 39–40. Překlad článku Slobodana Ivanoviće: Špiónská rodina Dedijerů.

⁶⁷ Nekrolog Stenleye Harrisona viz Peter AVIS, Stanley Harrison. Journalist and Campaigner, *The Guardian*, Monday, 12 February 2001, 08.35 GMT, [26.1.2010] Dostupný z WWW: <http://www.guardian.co.uk/media/2001/feb/12/guardianobituaries.obituaries>.

⁶⁸ NA, f. A ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 6, nedat. (březen – duben? 1949) Rajković. Zpráva pro s. Vorlasa.

tomu z emigrace odstranit.⁶⁹ Vzhledem k dosti rezervovanému přístupu Gemindera k Milunićovu případu se však jeví tato verze jako málo pravděpodobná. Nicméně, ať už na styky s „nespolehlivým československým komunistou“ Hornofem nebo dalšími „osobami podezřelými ze styku s jugoslávskou ambasadou“ poukazoval nejprve Rajković, nebo zde svoji úlohu sehrály i československé zdroje, jako součást argumentů proti Milunićovi se ve zprávách instruktora (a pracovníka Švábova evidenčního oddělení) Karla Vorlase každopádně objevují.⁷⁰ Mezi výhradami proti předsedovi emigrantské organizace ovšem zaujímaly část méně podstatnou.⁷¹ Naopak kontakty s předsedou jugoslávských politických emigrantů nakonec více uškodily jeho přátelům.⁷²

Napětí ve vedení emigrace se začalo vyhrocovat koncem roku 1948. Ivanović tou dobou pobýval v zahraničí. Nejprve odjel společně s Geminderem na V. sjezd Komunistické strany Bulharska do Sofie, odkud se na několik týdnů přemístil do Bukurešti.⁷³ Současně se na delší čas kvůli vážné nemoci z práce v emigraci vzdálila Lenka Reinerová.⁷⁴ Nepřítomností dvou vedoucích osobností, které jinak zajišťovaly větší část agendy, se více otevřel prostor pro vnitřní rozpory. Milunić a Dragila jako představitelé dvou znepřátelených skupin nebyli schopni spolupracovat a řešit nastalé problémy ve vzájemné shodě. Počátkem roku 1949 tak nedůvěra mezi těmito dvěma muži přerostla v nezvratnou animozitu. Racionálněji než Milunić a Dragila se v dané situaci choval třetí z přítomných vůdců – Milutin Rajković. Na rozdíl od těchto dvou systematicky budoval dobré vztahy s instruktorem Karlem Vorlasem a udržoval

⁶⁹ AMV, H-181/42, III, s. 49, Výpis z výpovědi Antona Rupnika z 13.3.1952.

⁷⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze; Tamtéž, (březen 1949), Vorlas, Činnost odboru pro Jugoslávce; Jako jeden z důvodů pro postoj proti Milunićovi uvedl styky s Hornofem Vorlas ve zprávě z 2. listopadu 1949. Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, Jugoslávie 24, 2.11.1949 Vorlas Geminderovi.

⁷¹ NA, A ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 1.6.1949 Vorlas. Zpráva o činnosti jugoslávské skupiny v ČSR.

⁷² Josef Dubský byl na jaře 1949 bez udání důvodů přeložen z Prahy do Mimoně. V únoru 1950 byl zatčen a odsouzen na pět let vězení. Odůvodnění rozsudku není z dostupných pramenů známo. Dubský však uváděl, že byl během vyšetřování obviňován z předávání vojenských utajovaných informací Milunićovi. K Dubského zatčení došlo den po setkání s Milunićem. AMV, H-181/42 III/70-78, Protokol s Josefem Dubským od 5.6.1952 ve věznici v Opavě.

Miloš Hornof byl zřejmě příčiněním některých emigrantů, svých dosavadních přátel, podezříván bezpečností, že je agentem britské rozvědky. Jako podezřelou okolnost uváděli velké finanční prostředky, díky nimž mohl platit vysoké útraty v restauracích a na společných několikadenních výletech. Šest týdnů byl vazebně vyšetřován. Patrně neúspěšně. Zavázal se však pravděpodobně ke spolupráci s StB. Během výslechů i v jedné dochované důvěrnické zprávě ovšem Miluniće bezmezně hájil a postup vůči němu označil za mstu z osobních důvodů. AMV, H-181/42, s. 5, 28.3.1950 ÚZ č. 135, Útvar 601-A, 22/OL, Důvěrník DI; Tamtéž, H-181/4, Výpis o výpovědi Miloše Hornofa; NA, ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 11, 16.10.1952 Prověrka Ateny Milunićové.

⁷³ AMV, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověrka Slobodana Ivanoviće; Tamtéž, s. 142-148, Slobodan Ivanović Lale. rukou pozn.: „z výslechu Reinerové“.

⁷⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 1, (březen 1949) Vorlas. Činnost odboru pro Jugoslávce.

přátelské styky i s Balkem a Reinerovou. Získal si důvěru Vorlase, který se o něj začal opírat jako o svého člověka v jugoslávské emigraci. Za nepřítomnosti Lenky Reinerové totiž Vorlasovi přibýly mnohé úkoly. Vorlas se cítil přetížený a neustále naléhal na své nadřízené, aby byl práce s emigranty zproštěn. Jak je zmíněno výše, chápal Vorlas funkci instruktora jako práci navíc, která mu znesnadňuje plnění jiných úkolů ve Švabově oddělení. Zdůrazňoval proto, že až do rezoluce se Jugoslávií nezabýval, a nepovažuje tedy za nutné, aby se seznámil s „problémy Jugoslávců do všech odstínů“.⁷⁵ Rajkovičova iniciativa slibovala, že Vorlas nalezl mezi emigranty člověka, na něhož se může spolehnout.

Až do konce ledna 1949 probíhala komunikace mezi představiteli emigrace a stranickými orgány víceméně neformálně. Písemný materiál se týkal téměř výlučně praktických záležitostí – sociálního a materiálního zabezpečení emigrantů. Z toho důvodu lze rekonstruovat tehdejší dění jen na základě dokumentů vzniklých o několik týdnů či měsíců později. Z nich vyplývá, že komunikaci mezi stranickým instruktorem a emigrantskou skupinou prakticky převzal Rajkovič. Podařilo se mu tak představit Miluniće nejen jako sabotéra práce v *Nové Borbě*, ale i jako tvůrce protistranické politiky, který stranu nahrazuje frakcí a „znemožňuje správný stranický život“.⁷⁶ Rajkovič využil skutečnosti, že Milunić sice kritizoval „titovské“ metody Ivanoviće a Rajkoviće, ale v prosazování odlišného pojetí strany se sám příliš neangažoval. Rajkovič v podstatě převzal značnou část Milunićovy argumentace, tím že se sám přihlásil k linii budování stranického života, výchovy a vzdělávání „kádrů“ ve „správné“ komunisty. Avšak Milunićovu kritiku elitářství a autoritativního jednání výboru vůči členstvu tlumočil jako znemožnění „vedoucí úlohy strany ve skupině“.

Rajkovič se ale na druhou stranu postavil i proti Dragilovi a Ivanovičovi. Podle Rajkoviće nepochopili význam strany „jako politické organizace vyššího typu“ a podceňovali proto pravidelný stranický život, čímž se v zásadě zachovali sektářsky.⁷⁷ V kritice Dragily a Ivanoviće si však Rajkovič počínal mnohem krotčeji a rozhodně je nepodezíral z úmyslné nepřátelské činnosti jako Miluniće. Již v této době totiž v jeho jednání viděl nikoliv „výsledek slabosti, kterou nedovede zvládnout, ale naopak zřejmé uskutečnění plánovité práce při organizování jeho protistranické frakce.“⁷⁸

⁷⁵ NA, ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, 7.2.1949 Vorlas Geminderovi; Tamtéž, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, Jugoslávie 1, (březen 1949) Vorlas. Činnost odboru pro Jugoslávce.

⁷⁶ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 13, M. Rajkovič. Návrh referátu na členskou schůzi 28.1.1949.

⁷⁷ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, Jugoslávie 8, 1.3.1949 Rajkovič Vorlasovi.

⁷⁸ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 13, M. Rajkovič. Návrh referátu na členskou schůzi 28.1.1949.

Karel Vorlas zcela zjevně Rajkovičovy výklady přijímal bez toho, aby si je ověřoval i u druhé strany. Miluniće, jak již bylo zmíněno výše, hodnotil jako neschopného, líného a nečestného intrikána. Jediné, v čem se zřejmě zdráhal převzít Rajkovičovo vidění, bylo nařčení z úmyslné nepřátelské činnosti. Ani tu však vzhledem k Miluničovým „podezřelým“ stykům a klikaté cestě do pražské emigrace nevyklučoval. Dragilu a Ivanoviće pro změnu označoval za sektáře bez vlivu na členstvo. Jako perspektivní se mu proto jevil Rajkovič: „Taktní, energický, iniciativní, naprosto nezatížen nacionalismem“.⁷⁹ S ohledem na pozdější dění se Vorlas jako znalec lidských charakterů mnoho nevyznamenal.

V polovině ledna roku 1949 se S. Ivanović vrátil z Bukurešti. Ohlásil brzký příjezd generála Pera Popivody a Radonji Goluboviće, kteří se mezitím stali pro Moskvu a Informační byro vedoucími reprezentanty jugoslávské protititovské emigrace.⁸⁰ Na konec ledna, na dobu přítomnosti těchto dvou „bukurešťských soudruhů“, byla konečně naplánována 3. stranická schůze, která by stávající krizi vyřešila. Jak Rajkovič, opírající se o ÚV KSČ, tak Milunić očekávali, že Popivoda a Golubović sehraji v nastávajícím klání rozhodující roli. Zřejmě na Vorlasovu výzvu připravil Milutin Rajkovič návrh referátu, který měl na schůzi přednést. Předkládal v něm program, který byl vlastně syntézou obou soupeřících tendencí. „Správný stranický život“, jehož zavedení zdůraznil, měl totiž posloužit hlavně „mobilizaci všech sil“ pro práci v propagandě. Přijetí pokud možno všech jugoslávských občanů, kteří požádají o členství v Jugoslávském klubu, mělo být stejnou prioritou jako zajištění konspirace pro redakci *Nové Borby*.

Jestliže však Rajkovič ve své vizi sjednotil obě linie, jejich původce podrobil kritice. Nesoudil ale rovným dílem. Ivanoviće sice nařkl z „nezdravých tendencí“, za hlavního viníka neuspokojivého stavu v emigraci ovšem označil Miluniće. Obvinil ho, že se dopouští frakcionářství, plánované nepřátelské činnosti, úmyslného podrývání autority vedení, narušování zásad konspirace i sabotáže. Všemi těmito zločiny, které směřovaly k rozbití emigrace, pak Milunić údajně vycházel vstříc snahám titovců.⁸¹

Rajkovičův referát velmi pravděpodobně vznikl s vědomím a za spolupráce Karla Vorlase, který by v takovém případě jistě jeho obsah konzultoval s nadřízenými místy.

⁷⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 1, (březen 1949) Vorlas. Činnost odboru pro Jugoslávce.

⁸⁰ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 13.1.1950 Vorlas. Zpráva o situaci v jugoslávské skupině a jejím vývoji.

⁸¹ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 13, M. Rajkovič. Návrh referátu na členskou schůzi 28.1.1949.

Poslední bod návrhu totiž hovořil o začlenění jugoslávské stranické organizace přímo do KSČ, což mělo zaručit správný vývoj skupiny a předejít podobným negativním jevům, zděděným z titovské strany. Momentální oportunistický postoj Rajkoviće, vykládající veškerou vlastní tradici jako titovskou, nadbíhal Vorlasovým názorům. Stranický instruktor projevoval totiž sklon dívat se na jugoslávské komunisty spatra.⁸² Domníval se, že všechny záporné zjevy v emigraci vznikly kvůli nedostatečné kontrole aparátu KSČ, který se úkolu věnoval pouze okrajově, zajišťoval jen praktické záležitosti a politickou práci zcela přenechal Jugoslávčům. Potřebu důslednějšího dohledu českého stranického aparátu nad emigrantskou skupinou později v souborné zprávě zdůvodňoval: „Vytvoření jugoslávské organizace KSČ má pomoci k prohloubení a osvojení si znalostí marxleninské ideologie a zbavit se měšťáckého nacionalismu a sektářství.“⁸³ Úkolem československých komunistů tedy podle Vorlase bylo Jugoslávce poučit nebo dokonce převychovat a ukázat jim správnou cestu, po níž se ubírá KSČ.

Příjezd Popivody a Goluboviće vnesl do scénáře schůze jisté změny. Oba při jednání s Bedřichem Geminderem a Karlem Vorlasem chystaná opatření podpořili. Souhlasili s reorganizací skupiny, včetně jejího zapojení do struktury KSČ. S československými představiteli se patrně shodli také na nutnosti provést personální změny ve vedení. Pod vlivem rozhovorů s Milunićem a řadovými emigranty však zřejmě změnili názor, takže během schůze nakonec vystupovali poněkud jinak.⁸⁴

Popivodovy návštěvy měly i v pozdějších letech na pražskou skupinu účinek zcela nevyzpytatelný. Vůdce protititovské emigrace se choval totiž značně nepředvídatelně. V jednom dni byl schopen zapřísahat se v soukromí nerozborným přátelstvím někomu, proti kterému pak veřejně tvrdě vystoupil, a vzápětí – opět v důvěrném rozhovoru – svá slova bagatelizovat a dotyčnému přislíbit maximální podporu. Brzy byl Popivoda v Praze znám také svými odvážnými, avšak vzhledem k jeho postavení značně

---

⁸² Vorlas například v jednom z dopisů Milunićovi, poté co mezi nimi došlo k dosti ostré výměně názorů, vysvětloval vzájemný nesoulad tím, že „ještě zcela nepronikl do mentality jugoslávských komunistů“. V kontextu dopisu přitom „jugoslávská mentalita“ neměla rozhodně neutrální význam. Tamtéž, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka), 3.1.1950 Vorlas Milunićovi; Milunić se proti této poznámce, kterou se cítil uražen, ohradil: „Myslím, že se mýlíš, když soudíš, že já mám nějakou zvláštní jugoslávskou mentalitu. Moc více si budeme rozumět, když budeš předpokládat, že mám prostě mentalitu třeba českého nebo jakéhokoliv komunisty.“ Tamtéž, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka), 8.1.1950 Milunić Vorlasovi.

⁸³ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 1, (březen 1949) Vorlas. Činnost odboru pro Jugoslávce.

⁸⁴ Tamtéž, sl. Jugoslávie 9, 13.1.1950 Vorlas. Zpráva o situaci v jugoslávské skupině a jejím vývoji; Tamtéž, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949. Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

neodpovědnými výroky, jimiž vnášel mezi emigranty vzrušení a neodůvodněná očekávání. Podobně proběhla i jeho první pražská návštěva.

Dlouho očekávaná schůze začala večer 28. ledna 1949 a trvala s přestávkou až do rána třetího dne.⁸⁵ Řízení schůze bylo ponecháno zcela v jugoslávských rukou, neboť instruktor Vorlas nebyl kvůli neznalosti jazyka přítomen.⁸⁶ Iniciativy se nejprve chopila tzv. Milunićova skupina. Dušan Nikolić, Djordje Milišić a další vystoupili ostře proti „klíce“ Ivanoviće a Dragily.⁸⁷ Obsah svých vystoupení konzultovali předem s Milunićem, který jim ochotně přenechal roli kritiků a sám si bez jejich vědomí vyhradil pozici navrhovatele konstruktivních řešení.⁸⁸ Později Milunićovi jeho protivníci vyčítali, že si na svoji podporu pozval i nestraníky a osoby, které ostatní členové výboru považovali za nespolehlivé. Na schůzi si vehementně vynutili vstup Aca a Miodrag Popovićové, aby zde před Popivodou vznesli protest proti své ostrakizaci. Přestože Milunić věděl, že Popovićové byli „dočasně odstraněni ze stranického života“ z rozhodnutí sekretariátu ÚV KSČ, přenechal odpověď Dragilovi. Popovićové byli nakonec vykázáni Radonjou Golubovićem.⁸⁹ Milunić údajně pozval i Dragilou bojkotovaného Relju Vasoviće, za což si posléze vysloužil odsudek. Neprověřený Vasović, a tudíž možný agent, mohl prý ohrozit Popivodovu bezpečnost.⁹⁰

Pero Popivoda, pro mnohé překvapivě, kritické hlasy na adresu Ivanoviće a Dragily podpořil. Suchou nit ovšem nenechal prakticky na nikom a nešetřil zcela ani Miluniće, jehož pokáral za „nedůslednost a popouštění“. Nicméně tíha hlavních vin ležela na zmíněné dvojici.⁹¹

Za takového vývoje Milutin Rajković pozměnil směr svého chystaného útoku a připojil se k většině. Účastníci schůze byli svědky řady teatrálních vystoupení a rituálů. Vášnivé a bojovné výpady střídaly pokorné sebekritiky. Takový charakter mělo i Rajkovićovo vystoupení. Tento řečnický ekvilibrista dokázal svým sugestivním

---

⁸⁵ AMV, H-181/50, s. 96, 19.6.1952 Prověřka Petara Nerandžiće.

⁸⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 1, (březen 1949) Vorlas, Činnost odboru pro Jugoslávce.

⁸⁷ Tamtéž, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949, Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

⁸⁸ Milunićovo chování na schůzi vneslo podle Djordje Milišiće a Dušana Nikoliće první trhlinu do vztahů mezi ním a zbytkem jeho přátel. AMV, H-181/44, s. 92, 12.8.1952 Prověřka Djordje Milišiće; Tamtéž, H-181/52, s. 78-89, 1.8.1952 Prověřka Dušana Nikoliće.

⁸⁹ AMV, H-181/20, 29.8.1952 Prověřka Pera Dragily.

⁹⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

⁹¹ Tamtéž; AMV, H-181/26, s. 12-13, 21.3.1950 Úřední záznam, 701-A, 11/Ka, důvěrník D/HK.

projevem mocně zapůsobit, i když ne vždy pozitivně.⁹² Nakonec získali jak Ivanović a Dragila, tak i Milunić správný dojem, že Rajković zaútočil především právě na ně a na jejich účet se předvedl coby nejvhodnější kandidát pro vedoucí funkci.⁹³

Pero Popivoda následně navrhl složení nového výboru, v němž Rajković nahradil na pozici vedoucího Miluniće. Navrhoval rozdělení funkcí ve výboru: vedoucím stranické skupiny redakce *Nové Borby* měl být Slobodan Ivanović, rozhlasu Pero Dragila, studentské mládeže místo Veselina Kljakiće Slobodan Tumara. Josip Milunić se měl postarat o záležitosti Klubu, tedy emigrantů bez stálého pracovního zařazení v propagandě, většinou nestraníků.⁹⁴ Popivoda sice změnil směr kritiky, jeho návrh však nakonec vycházel zcela z předchozí dohody, o níž byl z emigrantů pravděpodobně informován jen Rajković.

Vytvoření stranických sekcí mnozí chápali jen jako kompromisní řešení a pokus nastolit smír uspokojením ambicí všech znesvářených předáků. Řadoví členové, slibující si od Miluniće i od Popivody a Goluboviće podporu svých stížností, tak získali pocit, že šlo nakonec jen o „rozdělení koryt.“ Zvláště Milunićovo počínání jeho stoupence neuspokojilo, některé i vyloženě zklamalo. Mlčel, když se beznadějně dovolávali spravedlnosti Popovićové, a stejně se choval, když Popivoda potvrdil bojkot nad Vasou Srzentićem. Vyslovil-li se konečně k nějaké záležitosti, jeho vystoupení vyznělo zcela planě. Milunićův návrh, aby situace byla řešena zvolením „dělnického“ vedení v čele s poněkud prostou a jednoduchou Vilmou Rijavecovou, nevzal nikdo vážně.⁹⁵

Milunićovi, Rajkovićovi i Ivanovićovi s Dragilou bylo jasné, že nové uspořádání prakticky nic na dosavadním stavu nemění. Dragila a Ivanović se proto snažili přimět Radonju Goluboviće, aby v Praze zůstal a ujal se vedení jejich organizace sám. Popivoda tuto možnost připustil, avšak Golubović pochopitelně odmítl. Bylo mu jasné,

---

⁹² Rajkovićovo vystoupení později hodnotili odlišně Ivanović a Dragila. Zatímco Dragila je považoval za neupřímné s cílem oklamat ostatní, Ivanović je hodnotil jako „skutečně komunistické“. AMV, H-181/20, 29.8.1952 Prověřka Pera Dragily; Tamtéž, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověřka Slobodana Ivanoviće.

⁹³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

⁹⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 1, (březen 1949) Vorlas. Činnost odboru pro Jugoslávce.

⁹⁵ Tamtéž, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze; AMV, H-181/50, s. 96, 19.6.1952 Prověřka Petara Nerandžiće; Tamtéž, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověřka Slobodana Ivanoviće.

že centrum emigrace se bude utvářet kolem Popivody povoláného do Moskvy, a nikoliv v Praze.⁹⁶

Přes nespokojenost většiny členů byly Popivodovy návrhy přijaty aklamací. Kromě výměny na postu vedoucího se schůze usnesla na reorganizaci, která znamenala konec dosavadního nejasného vztahu mezi stranickou organizací a Klubem. Stranická organizace se od této chvíle jednoznačně postavila nad Klub zahrnující i nestraníky. Došlo i ke změně názvu – přesunem aktivních propagandistů do sekcí pro list a rozhlas přestalo mít význam označení *Klub jugoslávských novinářů*. Od této chvíle nesl jen jméno *Jugoslávský klub* (Jugoslovenski klub). Jugoslávská stranická organizace měla být podřízena přímo KSČ a přizpůsobena plně jejím normám. Stejně jako členové československé strany měli i jugoslávští soudruzi projít chystanými prověrkami.⁹⁷

Aniž by o tom na schůzi padla jediná zmínka, vytratilo se z vedení emigrace jméno Teodora Balka. Trochu paradoxně však měl do budoucna Balkův vliv spíše vzrůstat. Balk a Reinerová zůstali během nekonečné lednové schůze jediní ušetřeni jakékoliv kritiky. Ve zjištěné atmosféře se oba drželi stranou a nepodpořili ani jednu z nesvářených stran.⁹⁸ Ivanović později vyzdvihl, že to byli pouze oni dva, kteří se nepřipojili k všeobecnému útoku na jeho a Dragilovu osobu.⁹⁹ Ivanović i Rajković dobře věděli, že Balk a jeho žena mají u československých soudruhů zvláštní postavení, a proto si je snažili předcházet. S Balkem dosud z vedoucí trojice nejlépe vycházel Rajković. Odmítal odpovědnost za to, že byl Balk na podzim odstrčen z nejužšího okruhu vedoucích, a ve zprávách pro Karla Vorlase se stavěl po bok Balka a Reinerové jako člověk oddaný ÚV KSČ a povznesený nad spory uvnitř emigrace.¹⁰⁰ Po zvolení staronového výboru napravil své vztahy s Balkem i Ivanović. Nejprve však odhodil „měšťáckou uraženost“ a na Popivodovu výzvu se usmířil s Rajkovićem.¹⁰¹ Společně pak navštívili Balka, aby se mu omluvili za svůj dřívější „nacionalistický postoj“ a pochválili ho za „dobré chování“ během konfliktu s Milunićovou skupinou. Ivanović, jako šéfredaktor *Nové Borby*, jej vyzval k úzké spolupráci.¹⁰²

⁹⁶ S. Ivanović se při prověrce v roce 1952 o této záležitosti vyjádřil: „Dostal jsem ten dojem, že Golubović zde nechce zůstat z kariéristických důvodů. Prostě nechtěl pustit Popivodu samotného do Moskvy.“ AMV, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověrka Slobodana Ivanoviće.

⁹⁷ NA, f. ÚV KSČ, f. 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 5, 25.2.1949 Vorlas (?) Geminderovi.

⁹⁸ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, Jugoslávie 8, 1.3.1949 Rajković Vorlasovi.

⁹⁹ AMV, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověrka Slobodana Ivanoviće.

¹⁰⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, Jugoslávie 8, 1.3.1949 Rajković Vorlasovi.

¹⁰¹ AMV, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověrka Slobodana Ivanoviće.

¹⁰² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 9, 7.1.1950 Zpráva L. Reinerové o situaci ve skupině.

Teodor Balk, který již víceméně na působení mezi ostatními emigranty rezignoval, byl touto nabídkou překvapen. Smířil se již s tím, že bude pracovat jako žurnalista a spisovatel samostatně. Zrovna měl v plánu začít psát knížku o písni *Internacionála*, v níž chtěl beletristickou formou vyličít dějiny mezinárodního dělnického hnutí. Ivanović a Rajković ho však slovy, že „to je sice práce pěkná, avšak druhořadá“, přesvědčili, aby od tohoto plánu upustil a zapojil se znovu do propagandistické činnosti skupiny. Lenka Reinerová, která byla tomuto rozhovoru přítomna, zřejmě v úmyslu poukázat na poněkud směšnou nabubřelost v projevu některých Jugoslávců, citovala v jedné ze svých zpráv i Rajkovićův tehdejší výrok, jímž apeloval na Balkovo revolucionářské svědomí: „My jdeme do boje a ty bys byl jakýmsi trubačem? Teď je zapotřebí střílet a ne troubit.“¹⁰³ Od března 1949 se tak Balk stal řádným členem redakce *Nové Borby* a ujal se vedení nově zavedené rubriky *Ze Sovětského svazu a lidových demokracií*.¹⁰⁴ Ivanović a Dragila rovněž přiměli Balka, aby reprezentoval jejich organizaci jako host na Sjezdu československých spisovatelů. Balk se tuto nabídku zdráhal přijmout, což opět odůvodňoval svými pocity nedostatečnosti kvůli neúčasti v partyzánské válce, a navrhoval místo sebe raději Rajkoviće.¹⁰⁵

Stranou nezůstala ani Lenka Reinerová. Podle návrhu Rajkoviće, jako nového šéfa emigrace, měla více než dosud pomoci při kontaktech mezi aparátem KSČ a jeho skupinou.¹⁰⁶ To bylo také podmínkou Karla Vorlase, měl-li nadále setrvat ve funkci instruktora. Požadoval, aby mu Rajković, který se již obstojně naučil česky, a Reinerová předkládali písemně všechny požadavky i pravidelné zprávy.¹⁰⁷ Místo Reinerové mělo být opět v Klubu, tedy v sekci pro praktické záležitosti a organizaci nestraníků, jejímž faktickým vedoucím – tajemníkem – byl rozhodnutím z lednové schůze Milunić. Avšak o měsíc později už ve zprávě o dokončené reorganizaci oznamoval Karel Vorlas Geminderovi, že Klub povede Milunić společně s Reinerovou.¹⁰⁸ Lenka Reinerová se tak po zažehnání nebezpečné nemoci vrátila již v únoru ke své dosavadní práci a vzhledem k nové konstelaci ve skupině jí nyní patřila dokonce větší rozhodovací

¹⁰³ Fotokopie neúplného textu, bez datace a uvedení autora. Z kontextu je však dobře patrné, že jde o zprávu či záznam pohovoru s Lenkou Reinerovou: AMV, H-181/26, s. 253-257, Fotokopie stran 2-6 neukončeného dokumentu.

¹⁰⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 28.2.1949 Reinerová Geminderovi.

¹⁰⁵ Tamtéž, sv. 92, ar. j. 315, sl. B 1, T. Balk, nedat. zpráva (1953).

¹⁰⁶ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 16.2.1949 Rajković Geminderovi.

¹⁰⁷ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, 7.2.1949 Vorlas Geminderovi. Karel Vorlas dodával, že „tímto opatřením se mi umožní věc v klidu promyslet a zařídit buď okamžité řešení nebo získat souhlas s. Švába a v závažnějších případech předložit s připomínkami k rozhodnutí [Geminderovi].“

¹⁰⁸ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 1, (březen 1949) Karel Vorlas. Činnost odboru pro Jugoslávce.

pravomoc než dříve. Ne náhodou se v této době začalo Klubu mezi emigranty přezdívat *Lenčina kancelář*.¹⁰⁹ Reinerovou a Balka si Rajković snažil všemožně předcházet a neustále je chválil.¹¹⁰ O tehdejšími srdečném a přátelským charakteru poměru mezi Rajkovićem a manžely Fodorovými vypovídá i skutečnost, že se stal častým hostem v jejich domácnosti.¹¹¹

Vztahy mezi vedoucími emigranty se během února výrazně zlepšily a ve srovnání s předchozími animozitami nabyly až idylické podoby. Rajković, Ivanović s Dragilou¹¹² i Reinerová a Balk dávali najevo, že chtějí společně pracovat na zlepšení poměrů ve skupině, zefektivnění propagandistických prostředků, odstranění nedostatků ve stranickém životě i praktických záležitostech, a to vše ke spokojenosti instruktora Vorlase a sekretariátu ÚV KSČ.

Milutin Rajković vynakládal velké úsilí, aby české soudruhy přesvědčil o správnosti jejich rozhodnutí, když jej za přičinění Popivody postavili do čela emigrace. Jím předložený *Plán práce* byl příslibem vzniku ukázkové a bezproblémové stranické organizace, která by se blížila ideálu soudružských kolektivů ze socialisticko-realistických románů. Jeho vizí byl přerod lidí zatížených buržoazní a titovskou minulostí v nové, naprosto nesobecké bytosti spojené zápallem pro společný politický boj a budovatelským úsilím směřujícím k vytvoření komunistické společnosti.

K těmto výsledkům měla emigrace dospět podle následujícího programu: Každý pracovní den by se emigranti věnovali sedm až deset hodin ideologické výchově. Tak by absolvovali postupně přednášky z dějin VKS(b), z politické ekonomie a z dějin československého dělnického hnutí a výstavby socialismu v ČSR. V rámci vzdělávání by rovněž navštěvovali kursy českého a ruského jazyka. Ke zvýšení motivace měly pomoci organizované soutěže, přičemž prioritou by pro všechny bez výjimky bylo rychlé zvládnutí českého jazyka. Rajković dokonce jako metu pro úspěšné absolvování tohoto jazykového kurzu stanovil 1. máj, takže emigrantům zbývaly pouhé dva měsíce. K plánu zkvalitnění stranického života patřily rovněž časté a pravidelné stranické schůze, které měly napříště již probíhat v souladu s praxí KSČ, tedy – podle Rajkoviće

¹⁰⁹ Tamtéž, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić. Vyzvědačská skupina v organizaci jug. polit. emigrantů v Praze.

¹¹⁰ Později to Lenka Reinerová Rajkovićovo vystupování vůči ní nazývala „nemožným vychvalováním“: NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 34, nedat. (1950–1951?) (Lenka Reinerová), Milutin Rajković (údaje).

¹¹¹ AMV, H-181/52, s. 78-89, 1.8.1952 Prověra Dušana Nikoliće.

¹¹² Trochu v pozadí zůstával Pero Dragila, o jehož způsobilosti pro řízení rozhlasové redakce vyjadřovala Lenka Reinerová pochyby. Obecně však bylo chápáno, že postoje komunikativnějšího Ivanoviće se shodují s Dragilovými.

– klidně, uměřeně, podle programu a bez jakýchkoliv nežádoucích výbuchů emocí. Celá skupina by pak podle plánu navštěvovala československé průmyslové podniky, kde by jugoslávští komunisté poznávali zdejší dělnické prostředí a jednak při besedách a přednáškách osvětlovali podstatu „Titovy zrady“. Plán předvídal i společné aktivity pro volný čas, kterého by stejně emigrantům mnoho nezbylo. Jednou za čtrnáct dní se v sobotu měla celá skupina scházet k „zábavě a soudružskému sblížení“. Aby bylo jasno, o co jde, Rajković zdůraznil, že „tyto zábavy budou mítí výlučně veselý program“.

Rajkovićův plán jistě nevybočoval mnoho ze soudobého úsilí o „pozdvihnutí ideologicko-politické úrovně“ členů KSČ, zajímavý je však ostentativním důrazem na přijetí českých zvyklostí jako norem a zavržení jugoslávské praxe jako titovské. Nutnost postupovat podle tohoto plánu zdůvodnil tvrzením, že „ideologická úroveň nás komunistů je slabá. Tato úroveň je dalším důkazem toho, jak v KSJ způsob vojenského vedení a umělá izolace strany od mas hluboce podryval dokonce i základní myšlenky z učení o straně, při čemž se ani nezmiňují o šovinismu a domýšlivosti.“¹¹³

Na začátku března 1949 učinilo vedení emigrace i československý stranický aparát vše potřebné pro přijetí jugoslávské skupiny do KSČ. Emigrantům byly rozdány stranické dotazníky pro tuto potřebu zvláště předtištěné v srbochorvatštině.¹¹⁴ Dotazníky se soustředily v rukou Lenky Reinerové, která měla od této doby vést řádnou kartotéku členů a v podstatě tak převzít kádrovou práci od Dragily pověřeného nyní řízením redakce v rozhlasu. Dne 9. března se pak konala slavnostní ustavující schůze ve Slovanském domě, kde Rajković v hlavním referátu představil zmíněný plán práce. Za ÚV KSČ zdravici přednesl Ota Hromádka. Jak referoval Karel Vorlas, vyzněla schůze v tom smyslu, že „vytvoření jugoslávské organizace KSČ má pomoci k prohloubení a osvojení si znalostí marxleninské ideologie a zbavit se měšťáckého nacionalismu a sektářství“.¹¹⁵

K osvojení si praxe československé komunistické strany patřily také stranické prověrky, kterými v té době procházelo členstvo KSČ. Jugoslávští emigranti byli na schůzi seznámeni s jejich konáním a se složením prověrkové komise. Do ní byli

¹¹³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, Jugoslávie 8, 1.3.1949 Rajković Vorlasovi.

¹¹⁴ Téměř ve všech dokumentech české proveniencce je používán výraz *srbština*, bez ohledu na to, byla-li mluvčím osoba srbské či chorvatské národnosti. Dotazníky byly vytištěny latinkou v ekavské variantě srbochorvatštiny.

¹¹⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 1, (březen 1949) Karel Vorlas. Činnost odboru pro Jugoslávce.

dosazení Rajković, Dragila, Reinerová¹¹⁶ a za ÚV KSČ vedoucí odboru pro politickou emigraci v evidenčním oddělení Alois Dvořák. Důvod k provedení prověrky i v případě jugoslávské skupiny byl již předem zřejmý a obdobný jako ostatní opatření – „zaměřit je výchovným směrem, k odstranění nacionalistických tendencí“.¹¹⁷

Karel Vorlas hodnotil změny ve vedení a nový kurs pozitivně. Rajković si podle něho ve funkci počínal energicky, odstranil předchozí pasivitu a postupoval správně, když na emigranty kladl značné nároky.¹¹⁸ Avšak na základě pozdějších zpráv se lze domnívat, že Vorlas ve skutečnosti do poměrů v emigraci nepronikl a příliš se spoléhal na jednostranné Rajkovićovy informace. Milutin Rajković totiž v každé své zprávě neopomněl kromě úspěchů a skvělých plánů věnovat prostor negativním jevům, které jeho dílo stále maří. Za škodlivý element bránící úspěšnému rozvoji skupiny nadále vydával Josipa Miluniće. Zatímco Ivanović a Dragila své chyby napravili a ve všem byli poslušní Rajkovićových pokynů, měl Milunić podryvat autoritu vedení, udržovat svou frakci. Protivil se direktivám, aby se přestal stýkat s nespolehlivými osobami. Milunićova již tradiční provinění, společně s chybnou koncepcí „falešné demokracie“, však Rajković nyní začal vykládat nikoliv jako pouhé chyby nebo neschopnost, ale jako úmyslné činy. Ukazoval na něj jako na vědomého nepřitele, který se snaží sabotážemi pražskou skupinu rozeštvat a rozbít. Jak měl ve zvyku, paralely pro svůj zásadní střet s Milunićem nacházel v dějinách ruské bolševické strany. Milunićovi tak přisoudil negativní roli „nejhoršího škůdce dělnického hnutí“ Trockého a sám sebe pochopitelně přirovnával k Leninovi.¹¹⁹

Emigranti pozorovali, že Rajković se na tzv. Milunićův případ soustředil s nebyvalou pozorností. Jeho horlivost dosáhla takového stupně, že se brzy přestal věnovat čemukoliv jinému. „Viděl jsem, že Rajković nepracuje, že dělá různé programy, ale všechno zůstalo jen při hezkých řečech a jenom na papíře. On všechnu svoji aktivitu dal jen do hezkých slov a do toho, aby našel u s. Miluniće něco špatného,“ líčil situaci dosti věrohodně z odstupu několika let Teodor Balk.¹²⁰ Rajković podle slov svých soudruhů byl myšlenkou odstranit Miluniće takřka posedlý. Rozhodl se údajně

---

¹¹⁶ Jmenování Reinerové do této komise vyplývalo z faktu, že nyní oficiálně řídila kádrové záležitosti, vypracovávala posudky a charakteristiky.

¹¹⁷ NA, f. ÚV KSČ, f. 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 5, 25.2.1949 Vorlas (?) Geminderovi. Návrh výstavby místní organizace KSČ Jugoslávci.

¹¹⁸ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 24, 3.3.1949 Vorlas (?) Geminderovi.

¹¹⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, Jugoslávie 8, 1.3.1949 Rajković Vorlasovi; Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, Jugoslávie 22, 6.12.1949 Milunić Golubovićovi a Popivodovi.

¹²⁰ Tamtéž, sv. 92, ar. j. 315, sl. B 1, T. Balk, nedat. zpráva (1953).

stůj co stůj odhalit Miluniće jako titovského špiona a všechny ostatní závazky a plány šly stranou.¹²¹

Rajković však nebyl jediným Milunićovým nepřítelem. Obdobně se totiž zachovali i ostatní členové výboru. Dragila byl prý „ozdravením poměrů ve skupině“ natolik zaneprázdněn, že přestal vůbec chodit do rozhlasu, kde od února vedl jugoslávskou redakci. Také Slobodan Ivanović, jinak velmi háklivý na svou pozici šéfredaktora *Nové Borby*, předal veškeré své povinnosti Balkovi, aby se mohl plně věnovat „stranickým problémům“. Ivanović využíval každé příležitosti, aby Miluniće kompromitoval.¹²² Důvodem byly i osobní animozity podporované z Milunićovy strany jeho manželkou Atenou.¹²³ Své polínko do ohně si přiložili patrně i Balk a Reinerová, kteří v této době jednali v naprosté shodě s Rajkovićem i Ivanovićem.¹²⁴ Teodor Balk později přiznal, že vůči Rajkovićovu způsobu vedení měl své výhrady a upozorňoval na ně i Ivanoviće a Dragilu. Akceptoval však jejich odpověď, že nejprve je třeba vyřešit Milunićovu záležitost. O postupu vůči Milunićovi přitom nepochyboval: „V té době jsem nemyslel, že by byl Milunić špion, ale viděl jsem, že je velmi pasivní...“¹²⁵ O záporném postoji Lenky Reinerové vůči Milunićovům se lze přesvědčit z jejich zpráv. Miluniće v nich sice nelíčí jako agenta, ale jako veskrze špatného člověka, který svými neuváženými kroky a nerespektováním zásad konspirace zásadně činnost emigrace ohrožoval. Pohled Reinerové na Miluniće přitom do značné míry ovlivnil nedobrá vztah mezi ní a jeho ženou, který byl spíše emocionální povahy.¹²⁶

¹²¹ AMV, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověřka Slobodana Ivanoviće.

¹²² Tamtéž, s. 253-257, nedat. nepodepsaný text. Za autora lze podle kontextu spolehlivě označit Lenku Reinerovou; Tamtéž, H-181/42, část III, 29.7.1952 Prověřka Josipa Miluniće.

¹²³ K dokreslení pitoreskní povahy osobních sporů v kolektivu vyznavačů dialektického materialismu poslouží svědectví Dušana Nikoliće. V roce 1950 se ve své zprávě pro ÚV KSČ vyjádřil k averzi mezi Milunićem a Ivanovićem, jejíž pozadí přičítal – jak jinak – k působení skrytého nepřítele. Ivanović i Milunić si nechávali hádat budoucnost z kávové sedliny od členky emigrantské skupiny Nady Stefanovićové, která si před válkou v Bělehradu přilepšovala na živobytí jako „profesionální věštkyně“. Stefanovićová oběma vykládala o „hrozném nepříteli“ v jejich okolí, přičemž neomylně poukazovala Milunićovi na Ivanoviće a opačně. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić. Vyzvědačská skupina v organizaci jug. polit. emigrantů v Praze.

¹²⁴ AMV, H-181/52, s. 78-89, 1.8.1952 Prověřka Dušana Nikoliće.

¹²⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B 1, T. Balk, nedat. zpráva (1953).

¹²⁶ „Vzniká dojem, že Milunić je pod špatným vlivem své manželky. On dovede být dosti prostý a jednoduchý, avšak ona ho popohání a jeho schopnosti nemohou vyhověti jejím ambicím. To se odráží i v jejich soukromém životě, demoralizuje ho to, podkopává jeho sebevědomí, vyhledává pítí, dostává se z hlouposti k hlouposti, atd. O Milunićové informátor myslí, že podniká různé věci bez vědomí svého manžela, to znamená, že se pouští do různých vlastních kombinací, překáží jí však nedostatek vlastní inteligence. Její chování i počínání hraničí někdy se sprostotou. V každém případě zdá se ona býti rozhodující a horší částí obou.“ AMV, H-181/26, II. díl, s. 12-13, Úřední záznam, 701-A, 11/Ka, důvěrník D/HK. O sporech Ivanović – Milunićovi. Důvěrník D/HK je krycí jméno Lenky Reinerové ve spolupráci s StB.

Rajković pracoval na Milunićově případu v součinnosti s Karlem Vorlasem. Vorlas však nemohl rozhodovat o Milunićovu osudu sám a netroufal si ani vyslovovat ukvapené závěry, je-li jeho činnost nepřátelská nebo jen škodlivá.¹²⁷ Požadavky na rychlé řešení Milunićovy záležitosti nenacházely velkou odezvu u Bedřicha Gemindera, na jehož stole se hromadily. Geminder a zřejmě podle jeho pokynů i Vorlas se snažili útočnost Rajkoviće a ostatních mírnit a návrhy typu oba Milunićovi „zatknout a v rámci revoluční bdělosti dát zastřelit“ pochopitelně odmítali.¹²⁸ K výrokům tohoto druhu přistupovali jako k jistému jihoslovanskému folklóru, který není třeba brát příliš vážně. Odklady ovšem jugoslávští soudruzi přijímali se stále větší netrpělivostí a začali na ÚV KSČ žehrat.¹²⁹ Během prověrek se však ukázalo, že Rajkovićova obvinění došla přeci jen k sluchu některých pracovníků aparátu KSČ. V evidenčním oddělení, tedy ve zpravodajské a bezpečnostní složce strany, byly pozorovány s podezřívavostí Milunićovy kontakty s českými přáteli i s cizinci. Za závažné je podle zmíněných zpráv považovali i Karel Vorlas a Lenka Reinerová. K vnímání Miluniće jakožto „nespolehlivého elementu“ přispívala také úvaha, že by mohl být snadno vydírán *titovci* kvůli svým dětem. Kolem manželů Milunićových se skutečně začali točit lidé, kteří se s nimi snažili navázat bližší kontakt, což sami Milunićovi přijímali s nedůvěrou.¹³⁰ Dostávali korespondenci od svých někdejších přátel ze Západní Evropy, kteří jim vytýkali opuštění dětí a těmto věstili nelehký osud.¹³¹ Takové zprávy pochopitelně na oba rodiče působily zdrcujícím dojmem a zvláště Atena Milunićová nebyla často daleko naprostému zoufalství.¹³² Pro ostražitě pracovníky Švábova oddělení byla zřejmě důležitým momentem v jejich postoji vůči Milunićovi událost, k níž došlo v druhé polovině února 1949. Milunićovi tehdy kontaktoval jugoslávský diplomatický kurýr Braco Petrić, aby jim předal zprávy od dětí. Z dopisu od Ateniny matky¹³³ věděli, že

¹²⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 24, 3.3.1949 Vorlas (?) Geminderovi.

¹²⁸ AMV, H-181/42, díl II, s. 34, List A č. 33, VStB 1, 22/Procházková, zpráva agentů SUCHÝ – MOUDRÁ (Jaroslav a Danica Prokopcovi); NA, f. A ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 9, 7.1.1950 Zpráva L. Reinerové o situaci ve skupině; O požadavku zatknout Miluniće se zmínil při výslechu na StB ke své práci s emigrací i Karel Vorlas: AMV, H-181/20, Výpis z protokolu Karla Horčice–Vorlase ze dne 8.7.1952 k otázce jug. polit. emigrantů.

¹²⁹ AMV, H-181/20, s. 24, nedat. (1950) Záznam k Dragilovi z roku 1950 (pasáž výpovědi či zprávy, jejímž původcem je podle kontextu pravděpodobně L. Reinerová).

¹³⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić. Vyzvědačská skupina v organizaci jug. polit. emigrantů v Praze.

¹³¹ AMV, H-181/26, s. 12-13, 21.3.1950 Úřední záznam, 701-A, 11/Ka, důvěrník D/HK.

¹³² Tamtéž, H-181/74, s. 12, Prověrka Vilmy Rijavecové 31.7.1952.

¹³³ Korespondenci uskutečňovali až do úplného přerušení poštovního styku mezi Československem a Jugoslávií přes Bertu Mačelovou: AMV, H-181/26, II. díl, s. 12-13, 21.3.1950 Úřední záznam, 701-A, 11/Ka, důvěrník D/HK, O sporech Ivanović – Milunićovi; Tamtéž, H-181/42, část III, s. 70-78, Protokol s Josefem Dubským od 5.6.1952 ve věznici v Opavě.

nějaký člověk děti v Záhřebu navštívil a proto je Petrićův telefonát nepřekvapil. Přestože byli pevně přesvědčeni, že se jedná o provokaci, rozhodli se s ním setkat. Po krátkém zapírání prý Petrić skutečně přiznal, že nejedná z touhy pomoci nešťastné rodině, ale byl v této věci instruován. S Milunićovými tedy zřejmě jednal korektně a oznámil jim, že děti s babičkou budou ze Záhřebu vypovězeni. Rovněž Milunićovi upozornil, aby očekávali v brzké době zveřejnění kompromitujících skutečností z jejich životopisů, přičemž zvláště na základě jejich pobytu v USA nebude složité očernit je jako americké agenty.¹³⁴ Petrić se údajně vyjádřil také k emigrantské skupině: pro UDBu nebude problém ji do několika měsíců zevnitř rozbít.¹³⁵

Milunićovi měli v úmyslu schůzku s Petrićem předem ohlásit instruktoru Vorlasovi. Ani jim, ani Perovi Dragilovi, jemuž se s tímto záměrem svěřili, se však nepodařilo Vorlase či někoho jiného v aparátu ÚV KSČ včas zastihnout. Na schůzku tedy odešli bez svolení shora a podali o ní zprávu až bezprostředně poté.¹³⁶ „Nedovolený styk s titovským agentem“ však zanechal na Milunićových stín nedůvěry, který se jim už zpětným vysvětlováním nepodařilo rozehnat.¹³⁷

Postup vůči Milunićovi svědčil, že reorganizace, včlenění skupiny do KSČ ani žádné další plány nenašly v emigraci uplatnění. Schůze výboru, na nichž čtveřice Rajković, Ivanović, Dragila a Tumara útočili na Miluniće, probíhaly zcela podle dosavadních zvyklostí. Rajković měnil během jednoho večera několikrát své postoje. Nejprve byl schopen Miluniće zdeptat, označit za protistranický živel, demagoga a likvidátora, kterého by za války bez skrupulí odstřelil, donutit ho k sáhodlouhé sebekritice a posléze se s dojetím připojit k nadšení ostatních členů výboru, kteří se slzami v očích uznávali, že tak upřímnou komunistickou sebekritiku ještě neslyšeli. Po tom všem nebylo divu, že se mohli Milunić s Rajkovićem rozejít „v nepřátelštějším ovzduší“.¹³⁸

Ve druhé polovině března 1949 přišly na pořad stranické prověrky. Přestože byly sekretariátem ÚV KSČ plánovány již delší dobu, většina emigrantů nebyla s jejich

---

¹³⁴ NA, ÚV KSČ, f. 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 21.2.1949 Milunićovi Vorlasovi. Braco Petrić – agent UDBy.

¹³⁵ AMV, H-181/44, s. 74-84, 2.7.1952 Prověrka A. Milišićové; AMV, H-181/50, s. 99, 20.6.1952 Prověrka Desanky Nerandžićové.

¹³⁶ NA, ÚV KSČ, f. 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 21.2.1949 Milunićovi Vorlasovi. Braco Petrić – agent UDBy.

¹³⁷ Lenka Reinerová uváděla toto setkání jako podezřelou okolnost. Nedůvěryhodně působilo chování Milunićových, kteří líčili schůzku jako velmi zábavnou, protože si z titovského agenta prý dělali legraci. AMV, H-181/26, s. 12-13, 21.3.1950 Úřední záznam, 701-A, 11/Ka, důvěrník D/HK.

¹³⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

přípravou obeznámena. Komise, kterou nakonec doplnil i instruktor Vorlas, dopředu neohlásila pořadí, ani nevysvětlila princip a smysl prověrek. Emigranti poukazovali na to, že tato praxe je přitom pro jugoslávské komunisty naprosto neznámá. Nelibost vzbudilo i složení komise, zvláště pak přítomnost Lenky Reinerové.¹³⁹ Pro mnohé tak prověrka představovala krajně traumatický zážitek. Rajković se společně s Reinerovou a po dohodě s Ivanovićem¹⁴⁰ zaměřili od počátku na odhalování škodlivé činnosti tzv. Milunićovy frakce. Dušan Nikolić, který patřil do okruhu Milunićových přátel, byl prověřkovou komisí jedenáct hodin vystavován hrubým útokům a urážkám. Rajković a Dragila jej kritizovali, že nectí dostatečně jejich autoritu „vedoucích soudruhů“, společně s Reinerovou pak dlouze rozebírali jeho domnělé charakterové vady. Nikolić se však nedal a vůči Rajkovićovi a Dragilovi vznesl své námitky. Prověrka se tak proměnila v oboustranné osočování, přičemž nakonec oba jugoslávští členové komise částečně Nikolićovy výtky uznali. Lenka Reinerová před Nikolićem, který mimo jiné zmínil, že nacionalistický postoj vůči KSČ se projevil také u nich, své soudruhy tehdy hájila: „Já bych byla velmi obezřetná, než abych odsoudila soudruhy, o kterých vím, že se v rozhodujících okamžicích zachovali správně, a než bych jim odepřela svoji důvěru.“

Vedoucí komise, pracovník evidenčního oddělení ÚV KSČ Alois Dvořák pak tyto výstupy zhodnotil v roli arbitra a nad věc povzneseného rádce: „Z každého případu vysvětluje, že až dosud jugoslávští soudruzi nejsou ještě oprostěni od všeho, co na nich zanechal život a vývoj v KSJ. Soudruzi jsou velmi málo přístupní kritice a hned v tom vidí útok na sebe. To je nezdravé a působí škodlivě na vaši práci. U komunisty je třeba, aby byl v kritice přístupný, aby ji dovedl přijímat a otevřeně sebekriticky své chyby doznat a hned poté nastoupil cestu k nápravě. Je nemožné, aby při prověrce, kde se podrobují soudruzi vzájemné kritice, vycházela z toho potom taková prohlášení, že nemá k tomu či onomu důvěru jenom proto, že mně vznesl do očí před druhými moje vady a nedostatky. Takto komunisté nepostupují. A myslím, že se budete musit soudruzi

¹³⁹ Tamtéž; Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić. Vyzvědačská skupina v organizaci jug. polit. emigrantů v Praze; AMV, H-181/44, s. 92, 12.8.1952 Prověrka Djordje Milišiće.

¹⁴⁰ V roce 1952 Ivanović o svém vlivu na prověrky na jaře 1949 uvedl: „Rajković při prověrce tlačil na soudruhy, aby přiznali, že existovala Milunićova frakce. Já jsem mu v tom nebránil, naopak jsem mu radil, aby jednal ostře. Dnes si jsem toho vědom jako své chyby, bylo to škodlivé pro skupinu. Vypadalo to jako nátlak, aby přiznali to, co Joža nedělal. Nebyl jsem ve stranickém vedení, ale oni všechno, co chtěli udělat, museli mít jaksi schváleno od mě nebo se jít poradit atd. Vždycky jsem jim to říkal, věděl jsem o všem, co se ve vedení dělo.“ Tamtéž, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověrka Slobodana Ivanoviće.

mnoho učít, vy kteří stojíte v čele boje proti Titovi a jeho klice. Až se jednou vrátíte do Jugoslávie musíte nastoupit jinou cestu, neboť jinak by se mohlo opakovat totéž.“¹⁴¹

Nikolić si nesl na tuto svou první prověrku vzpomínku skutečně nehezkou. A přestože její důsledky nebyly pro něho nijak závažné, hodnotil ji i po několika letech jako „strašnou a policejní“. Podobně nevybíravé zacházení si prožili i další Milunićovi spřízněnci Aleksa Todorović, Andjela a Djordje Milišićovi nebo studenti Veselin Kljakić a Luka Serdar.¹⁴² Rajković, Reinerová a skupina kolem Ivanoviće a Dragily naopak prověrek využili k dalšímu utužení dobrých vztahů a vystavovali si navzájem ta nejlepší vysvědčení. Naskytlá se tak příležitost k překonání dřívějších nedorozumění a rozmišek. Lenka Reinerová, jako zkušená členka komunistického hnutí, k pochvale Slobodana Ivanoviće neopomněla přidat lehce kritický tón, jak se mezi komunisty slušelo: „Je u něho nápadná jeho velká pracovní kapacita a nezadržitelná vůle dělat co nejvíce. To zpočátku bylo zahaleno některými zjevy. V jeho chování se všemi skupinami lidí byla určitá povýšenost, která pocházela z minulosti jugoslávské strany. Když byla ale dána možnost vydávat Novou Borbu, tu vynikly jeho schopnosti – mobilizovat ostatní k práci. Velmi ráda dnes konstatuji, že se při vzájemné spolupráci můj poměr k s. Ivanovićovi nejen stoprocentně zlepšil, nýbrž že i já považuji soudruha Ivanoviće dnes za jednoho z našich nejlepších soudruhů zde a za nejzkušenějšího spolupracovníka.“

Milutin Rajković naopak prokázal, jak u něho bylo zvykem v posledních týdnech, neskonalý obdiv k Ivanovićově výlučnosti: „Ivanović zaujímá dnes mezi námi velmi důležitou pozici a tak všichni pozorují, jaká kdy je. Všichni si jej velmi váží v jeho starosti o Jugoslávii, v čemž jim je příkladem. On přispívá nejvíce ke správnému hodnocení situace v Jugoslávii a nalezení způsobu boje.“¹⁴³ Skvělý posudek si také

---

¹⁴¹ Tamtéž, H-181/52, s. 16-33, 8.4.1949 Prověrka Dušana Pavla Nikoliće.

¹⁴² V archivních materiálech nebyla nalezena složka, která by k prověrkám v roce 1949 obsahovala celkovou dokumentaci. V osobních svazcích vedených na emigranty Státní bezpečnosti se dochovaly fotokopie záznamů z prověrky osob. Další informace o těchto prověrkách jsou čerpány většinou z prověrkových protokolů z roku 1952. Tamtéž, H-181/77, s. 43-46, nedat. (březen – duben 1949) Prověrka. Luka Serdar (Dotazník z 23.3.1949); Tamtéž, H-181/87, s. 30-37, 3.9.1952, Prověrka Aleksy Todoroviće.

¹⁴³ Tamtéž, H-181/26, s. 15-23, 4.4.1949. Prověrka Slobodana Ivanoviće (fotokopie).

odnesli Dragilovi spolupracovníci mezi studenty Novo Novović¹⁴⁴ a Ročko Andjelkovski¹⁴⁵.

Prověrky vyvolaly zvláště mezi obyvateli vily Na Zátorce rozhořčení, ale i obavy, jaké z nich komise učiní závěry. Z této doby pocházel i nelichotivý výrok Borise Verstovšeka na adresu vedoucích soudruhů: „Viděl jsem v Titově straně mnoho lží a banditů, ale jako tyto jsem dosud neviděl.“¹⁴⁶ Josip Milunić však prověrky respektoval jako rozhodnutí ÚV KSČ a roztrpčení řadových emigrantů se snažil mírnit.¹⁴⁷ Sám, ač člen výboru, neměl na průběh prověrek sebemenší vliv. Kdy sám přijde na řadu, se dokonce dozvěděl jen několik hodin dopředu.¹⁴⁸ Komise se na Miluniće bezpochyby zvláště připravovala. Den před jejím konáním navštívili Rajković s Reinerovou evidenční oddělení a žádali o přijetí u Karla Švába. Pokládali za nutné, aby byla Milunićova prověrka odložena, dokud Švábovi osobně nesdělí některé okolnosti. Šváb se však v tomto případě odmítl osobně angažovat a předal jej k vyřízení opět Karlu Vorlasovi.¹⁴⁹ Jeho názor na Miluniće byl znám a podobně smýšlel i jeho spolupracovník Alois Dvořák. Ten dokonce zřejmě více než Vorlas přikládal význam spekulacím o Milunićově úmyslné nepřátelské aktivitě.¹⁵⁰

Milunićova prověrka nesplnila očekávání komise a Milunićovi se podařilo prozatím ubránit.¹⁵¹ Na 19. dubna 1949 byla ovšem svolána stranická schůze – přes všechny proklamace o pravidelném stranickém životě – první po třech měsících. Podobně jako schůze v lednu byla dobře zinscenovaným představením. Režie tentokrát

---

¹⁴⁴ Např. Lenka Reinerová Novoviće zhodnotila: „Z amerických soudruhů je jeden z mála, kteří se tak dobře chovají a pracují.“ AMV, H-181/56, část II., s. 14, nedat. (asi 22.3.1949) Prověrka Nova Novoviće (fotokopie).

¹⁴⁵ Předseda studentské sekce Tumara, který se účastnil prověrek jejích členů, se vyjádřil k Andjelkovskému: „Soudruh má značnou iniciativu a je dost ostražitý. Podle mého názoru jsou on a Novović nejlepšími soudruhy z jugoslávských studentů“.

¹⁴⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 6.12.1949 Milunić Golubovićovi a Popivodovi.

¹⁴⁷ Tamtéž, 4.5.1949, Josip Milunić, Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze; AMV, H-181/52, s. 78-89, 1.8.1952 Prověrka Dušana Nikoliće.

¹⁴⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

¹⁴⁹ Tamtéž, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka). nedat. (počátek dubna 1949) Vorlas Geminderovi (?).

¹⁵⁰ Podle Petara Nerandžiće jej Dvořák v době prověrek nabádal, aby si dal pozor na Miluniće, protože se stýká s titovskými agenty (Braco Petrić) a osobami podezřelými z kontaktu s ambasadou (Nada Stefanović, Relja Vasović). AMV, H-181/50, Prověrka Petar Nerandžić – dodatek, 24.6.1952; Naopak Karel Vorlas na podzim 1949 opět označil Rajkovićovo podezřívání Miluniće ze spolupráce s titovci, nebo dokonce s Intelligence Service či CIC za velmi odvážné a neopodstatněné. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, Jugoslávie 32, 2.11.1949 Vorlas Geminderovi. Zpráva o skupině před volbou nového výboru.

¹⁵¹ Protokol prověrky se však patrně nedochoval a o jeho obsahu jsme informováni jen druhotně: NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

zůstala v rukou vedoucích a instruktora Vorlase. Milunić a někteří jeho dosavadní přátelé byli vystaveni zdrcující kritice, na niž nebyli s to reagovat. Rajković veřejně pranýřoval všechny staré Milunićovy „hříchy“. Obvinil jej, že jako vedoucí Klubu vnášel do emigrace „titovskou politiku národní fronty“.¹⁵² Podle předem daného scénáře pak hovořili zejména studenti Tumara, Andjelkovski a Vitorović, kteří Miluniće usvědčovali ze styků s podezřelými osobami Hornofem, Dubským a dalšími. Zmínka padla i o „rozbíječi“ Vasu Srzentićovi. Přestože mnozí věděli, jaký důvod mělo setkání s „titovským agentem“ Bracou Petrićem, a sám Dragila byl o této schůzce od počátku informován, zaznělo na schůzi také obvinění, že se Milunićovi stýkali s lidmi z jugoslávské ambasády.

Proti Milunićovi se prvně veřejně postavil i Karel Vorlas, který přítomným sdělil, že Milunić již nemá důvěru sekretariátu ÚV KSČ. Tento moment část emigrantů v podpoře Miluniće nalomil. Když pak viděli, že Milunić není schopen se atakům účelně postavit, začali váhat, má-li cenu na jeho straně setrvat. Rajković také před schůzí působil na některé domnělé členy tzv. Milunićovy frakce a přesvědčoval je o kvalitách svého vedení a Milunićově neschopnosti. Někteří z nich, jako Boris Verstovšek nebo Radoslav Komadinović, pak na schůzi na Milunićovu adresu pronášeli jen slova odsouzení. K naprosté ostrakizaci Miluniće si přisadil i jinak ve vystupování uměřený Teodor Balk.

Dubnová schůze tak nakonec opět probíhala podle již známých zvyklostí: ve velmi bouřlivé a emotivně vypjaté atmosféře plné zvrátů se většina zúčastněných, označovaná na začátku za frakcionáře, postavila nakonec proti svému údajnému vůdci a bez jakýchkoliv skrupulí se přidávala k hlasům volajícím po jeho zatčení a fyzické likvidaci. Na závěr naprostou většinou hlasů přítomných se členové jugoslávské organizace KSČ usnesli na odvolání Miluniće ze všech funkcí a doporučili jeho vyloučení ze strany.¹⁵³

Přestože to byli právě členové tzv. Milunićovy frakce, kteří svému údajnému vůdci podrazili nohy, dopadly selektivně tresty i na ně. Příkladné chování některých z nich na schůzi i následné hromadné prověrky, kde každý hanobil a zároveň byl

---

¹⁵² Jedním z bodů červnové rezoluce Informačního byra o KSJ bylo údajné zaměňování strany lidovou (národní) frontou a dokonce rozpouštění strany v lidové frontě. Lidová fronta přitom byla již v době národně osvobozenického hnutí využita komunisty v propagaci partyzánského hnutí jako všennárodního. Po válce pak sloužila ke kontrole a ovládnutí všech společenských organizací. KSJ si však až do roku 1948 ponechala zvyklosti z doby ilegality. Členství ve straně bylo tajné a u komunistů bylo podněcováno vědomí, že jsou „elitou revoluce“.

¹⁵³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

hanoben, přineslo jen některým plnou rehabilitaci. Dva byli vráceni z členů na kandidáty strany, dva prověření se lhůtou na tři měsíce a čtyři ze strany vyloučení.¹⁵⁴ Mezi těmito postiženými byli Andjela Milišićová a Aleksa Todorović. Studenti Veselin Kljakić a Luka Serdar, kteří jako jedni z mála považovali za nečestné pohanět přítele, se již zcela stáhli z politické činnosti a jako pouzí řadoví členové emigrace se nadále věnovali jen svému studiu.¹⁵⁵ Z hlediska akceschopnosti emigrace bylo jistě užitečnější pomocí výhrůžek, různých lákadel i projevy velkomyslnosti přetáhnout opozičníky na stranu vedení, než se s „Milunićovou frakcí“ vypořádat jako takovou. Nad nekompromisním Dragilovým návrhem vyloučit ze strany a z emigrace pět až šest lidí nakonec proto převážilo a podporu ÚV KSČ získalo uměřenější stanovisko Rajkoviće.¹⁵⁶ Tvrdé potrestání Milunićových a mnohem mírnější, selektivně uplatněné tresty několika dalších měly být pro ostatní varováním.

Dušan Nikolić se na schůzi 19. dubna za Miluniće již nepostavil. Po prověrce totiž přijal ochotně roli v Rajkovićově hře. Výbor ve složení Rajković, Dragila, Tumara si jej před schůzí předvolal. Žádali po něm, aby šel jako starší člen strany ostatním příkladem a prohlásil, že byl členem Milunićovy frakce. Nikolićovi přitom kladli na srdce, aby použil právě slova *frakce*. Nikolić, údajně v domnění, že se jedná o příkaz ÚV KSČ, souhlasil. Lenka Reinerová tak mohla na protokol jeho prověrky poznamenat: „Soudruh se aktivně zúčastnil škodlivé protistranické skupiny. Se zřetelem na to, že se upřímně před stranou kritizoval, komise jen za výše uvedených podmínek navrhuje prověřit pro rok 1949.“¹⁵⁷

Jako ostatní *frakcionáři* přijal Nikolić zanedlouho velkorysou nabídku Rajkoviće a Ivanoviće ke spolupráci. Společně s Djordjem Milišićem nebo Borisem Verstovšekem totiž dostal zaměstnání přímo v redakci *Nové Borby*, kde byli jako externí spolupracovníci doposud Ivanovićem vysmíváni a podceňováni. „Když jsem začal pracovat v *Nové Borbě*, dali mě Rajković a Ivanović velkou pomoc. Jejich přičiněním jsem se naučil psát články. Ivanović pracoval dobře, o všem uměl diskutovat a tak se stalo, že se mi stal sympatický,“ popsal změnu svých postojů Nikolić.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Tamtéž, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić. Vyzvědačská skupina v organizaci jug. polit. emigrantů v Praze.

¹⁵⁵ AMV, H-181/77, s. 22-26, nedat. (jaro – léto 1952) Prověrka Luky Serdara.

¹⁵⁶ NA. f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71. ar. j. 286, sl. Jugoslávie 21, 20.10.1949 Rajković Geminderovi.

¹⁵⁷ AMV, H-181/52, s. 16-33, 8.4.1949 Prověrka Dušana Pavla Nikoliće.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 78-89, 1.8.1952 Prověrka Dušana Nikoliće.

Nikolić z opatrnosti dokonce na čas přestal docházet ke svým příbuzným Mačelovům, u nichž se Milunić seznámil s podplukovníkem Dubským.¹⁵⁹ Téměř všichni se k Milunićovům otočili zády.¹⁶⁰ Opuštění přáteli a dosavadními stoupenci Miluniće pochopitelně zklamalo. Později se zvláště zaobíral motivací Borise Verstovška, kterého si osobně velice vážil: „Tento soudruh charakterizuje můj postup jako idealisticky nereálný, protože já si sloužím pouze pravdou. Lži a podlosti v boji proti zbytkům třídního nepřítele ve straně nepoužívám. Takto mluví Verstovšek, tak myslí a pracují i mnozí soudruzi, protože došli k závěru, že jinak se ve straně žít nedá. Z „materialistických“ důvodů Verstovšek hlasoval, abych byl vyloučen ze strany, přestože dobře ví, že jsem nevinný. [...] Jsem hluboce přesvědčen, že toto není dobrý začátek pro naši stranu.“¹⁶¹

Emigrantská komunita Milunićovy odepsala. Jediným příkladem zastání, dá-li se to tak nazvat, byl anonymní dopis adresovaný vedoucím skupiny. Vzhledem ke kvalitě písemného projevu nelze pochybovat, že jej psal člověk, který se běžně takové činnosti nevěnoval. Jménem českých dělníků se postavil za Miluniće jako jediného správného komunistu a dobrého člověka mezi jugoslávskými emigranty a odsoudil hanebné násilí, kterého se ostatní na něm pod vedením několika šilenců dopustili. Podlost a pletichy označil pisatel za „titovské vlastnosti“ a postavil je velmi idealisticky do zásadního rozporu k poměrům v KSČ: „U nás je kritika zdravá a každý smí kritizovat, vy máte v krvi titovské násilí, kterého se těžko zbavíte. U nás se každý viník může bránit, u vás soudíte, aniž byste viníka vyslechli. My důvěřujeme svým lidem, vy sbíráte klepy a podezíráte vlastní stín...“¹⁶² Naivita a víra v masarykovské heslo *Pravda vítězí!* svědčí, že autor dozajista nepocházel z prostředí vyššího stranického aparátu. Dopis však naznačuje, že pojem *komunismu* vycházel u řadového českého členstva částečně z odlišných zdrojů než u komunistů jugoslávských.

Američané byli přizváni do okruhu vyvolené elity, která napne síly v boji proti Titově klíci, a tím k podílu na zásluhách, za něž je očekávalo, jak věřili, i patřičné uznání po konečném vítězství. *Milunićova frakce* tak byla během několika málo dnů zapomenuta. Jako pojem se zrodila v hlavách Rajkoviće a Ivanoviće, aby jim posloužila

¹⁵⁹ Tamtéž, H-181/42, část III, s. 70-78, Protokol s Josefem Dubským od 5.6.1952 ve věznici v Opavě.

¹⁶⁰ Tamtéž, H-181/74, s. 12, 31.7.1952 Prověrka Vilmy Rijavecové.

¹⁶¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka), 6.12.1949 Milunić Popivodovi a Golubovićovi.

¹⁶² Tamtéž, 16.6.1949 Anonym.

k odstranění neoblíbeného soudruha, s nímž se nechtěli o vliv v emigraci dělit. Skutečná nespokojenost a reptání mezi opomíjenými řadovými členy najednou ztratily důvod.

Manželé Milunićovi se po dubnové schůzi ocitli ve velmi nepříjemné pozici. Přestože nadále bydleli ve vile Na Zátorce, jejich sousedé je bojkotovali. Dosavadní přátelé se jim buď raději vyhýbali nebo přímo v diskusích Miluniće odsuzovali a radili ho zastřelit. Takové úvahy přitom nešlo pominout jako pouhé přehánění. Řada emigrantů totiž vlastnila střelné zbraně, které si buďto přivezla do Československa nebo si je zde opatřila po příjezdu.¹⁶³ Osud Milunićových však ležel hlavně v rukou Bedřicha Gemindera. Návrhy Rajkoviće a Ivanoviće, aby byl Milunić zatčen, odmítl brát vážně.¹⁶⁴ Také Milunić se hned nevzdával. Geminderovi napsal začátkem května několikastránkový dopis, v němž vyličil podrobně situaci v emigrantské skupině a jakákoliv obvinění proti své osobě odmítl.¹⁶⁵ Jelikož však pro vedoucího mezinárodního oddělení ÚV byly spory mezi jugoslávskými emigranty zřejmě záležitostí málo podstatnou, spolehl se na stanovisko stranického instruktora. Vorlas byl možná na rozpacích, pokud šlo o výstupy, jichž byl svědkem, i pokud šlo o odvážná obvinění. Na druhou stranu neměl s Milunićem dobré zkušenosti a proto rozhodně jeho odstranění ze skupiny podpořil: „Důvody pro zbavení funkce ze strany Rajkoviće, Dragily a Ivanoviće měly více ráz intelektuálských domněnek a udbovských kombinací o zrácování a sabotáži Miluniće, které nejsou ovšem plně vyloučeny. Důvod z naší strany – lajdáckost, nedostatek organizačních schopností Miluniće.“¹⁶⁶ V jednom z dalších dopisů Geminderovi, v němž se k této záležitosti vyjadřoval, také napsal: „Jsem přesvědčen, že i když tento postup neodpovídá našim metodám, je vcelku spravedlivý.“¹⁶⁷

Postavení Miluniće v emigrantské skupině bylo skutečně neudržitelné. Vedoucí funkcionáři vehementně požadovali rázné zúčtování s ním, pro což získali i většinu řadového členstva. Řešení Milunićovy otázky kladli jako podmínku ozdravení poměrů a úspěšné činnosti emigrace. Bedřich Geminder proto svolil k tomu, aby byli Milunićovi

---

¹⁶³ Střelné zbraně se staly předmětem sporu mezi emigranty a sekretariátem ÚV KSČ, který emigrantům nařídil, aby je odevzdali. Emigranti se tomuto příkazu vzpírali. Nošení revolveru považovali jednak za otázku své partyzánské cti, jednak je odůvodňovali sebeobranou před agenty jugoslávské tajné služby. Revolver byl odebrán Milunićovým či Dragilovi. Přesto jej mnozí emigranti vlastnili i nadále bez povolení. K tomu např. AMV, H-181/20, 25.5.1949 Dragila Vorlasovi.

¹⁶⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 9, 13.1.1950 Vorlas. Zpráva o situaci v jugoslávské skupině a jejím vývoji.

¹⁶⁵ Tamtéž, sl. Jugoslávie 22, 4.5.1949 Josip Milunić. Referát o situaci ve skupině jugoslávských komunistů v Praze.

¹⁶⁶ Tamtéž, sl. Jugoslávie 8, 1.6.1949. (Vorlas?) Zpráva o činnosti jugoslávské skupiny v ČSR.

¹⁶⁷ Tamtéž, sl. Jugoslávie 22, 18.6.1949 Vorlas Geminderovi.

od skupiny izolování, a dal počátkem června pokyn Karlu Švábovi obstarat jim místo ve zdravotnictví v některém menším městě v Čechách.¹⁶⁸

Geminderovi předložená *Zpráva o činnosti jugoslávských komunistů v Praze*, kterou podepsali Ivanović, Rajković, Reinerová a Dragila, mimo jiné líčila „rozhodný boj s protistranickými živly přímo či nepřímo spojenými s Titovou klikou“. Vedle Rajka Popoviće byl s nimi ztotožněn i Milunić, který měl podle autorů zprávy usilovat o likvidaci *Nové Borby* a provádět i „další rozbíječskou škodlivou činnost“. Zpráva pochvalovala čistku provedenou podle vzoru KSČ. Větu, sdělující že na základě této čistky budou Milunićovi vyloučeni ze strany, však Geminder rázně přeškrtl.¹⁶⁹ Ze svého stanoviska Milunićovi izolovat, avšak ponechat jim členství, Geminder zřejmě nakonec ustoupil. Týž den totiž byli Milunićovi předvoláni před stranický výbor, kde je uvítali i Ivanović, Reinerová a několik studentů, představujících Ivanovićovu osobní stráž. Scéna opět nepostrádala na teatrálnosti a měla zjevně evokovat revoluční tribunál. Rekvizitami byly i revolvery, které někteří členové „rozšířeného výboru“ měli položeny před sebou na stole.¹⁷⁰ Tajemník Rajković vyhlásil „jménem dělnické třídy celého světa“ usnesení, jímž se Milunićovi vylučovali ze strany i z emigrantské skupiny a do dvaceti čtyř hodin měli z Prahy odejít do místa, které jim strana určí. Zároveň jim sdělil, že proti tomuto rozsudku není odvolání, protože za ním stojí straničtí instruktoři, ÚV KSČ, celá politická emigrace a dělnická třída Jugoslávie.¹⁷¹

Následující den napsal Milunić Geminderovi další dopis. Proti vyloučení protestoval a žádal svou záležitost prošetřit. Poukazoval na to, že byl v krátké době potrestán dvakrát za tutéž věc, přičemž podruhé mu Rajković důvody ani nesdělil. U jeho manželky pak chybělo opodstatnění vůbec. Rajković se omezil jen na výrok, že Atena nemá žádné perspektivy osobního vývoje členky strany. Milunić vyjádřil ochotu podřídit se rozhodnutí o dočasném oddělení od skupiny, aby se ukázalo, byl-li to on, kdo činnost emigrace brzdil. Vyloučení ze strany však rozhodně odmítal. O členství

---

¹⁶⁸ B. Geminder k tomuto rozhodnutí došel na společné poradě s Karlem Švábem. Upomínal jej pak 7. června, aby místo pro Milunićovi zajistil co nejdříve. Tamtéž, sl. Jugoslávie 21, 7.6.1949 Geminder Švábovi.

¹⁶⁹ Geminder si na téměř všechny písemnosti, které vyřizoval, činil poznámky červenou tužkou. V textu škrtnal se zřejmou razancí pasáže, s nimiž nesouhlasil. Tamtéž, sl. Jugoslávie 8, 12.6.1949 S. Ivanović, M. Rajković, L. Reinerová, P. Dragila. Zpráva o činnosti jugoslávských komunistů v Praze.

¹⁷⁰ O tom, že členové výboru jednali s Milunićem ozbrojeni, vypovídá i zpráva Ročka Andjelkovského: AMV, H-181/4, 22.1.1952 Načo (Ročko) Andjelkovski. Zpráva o situaci v naší skupině od uveřejnění rezoluce Informačního byra do dnešního dne.

¹⁷¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 13.6.1949 Atena a Josip Milunićovi Geminderovi; AMV, H-181/42, část II, s. 34, List A č. 33, VStB 1, 22/Procházková, SUCHÝ-MOUDRÁ; Tamtéž, část III, 29.7.1952 Prověřka Josipa Miluniće.

hodlal „do krajnosti bojovat“.¹⁷² Geminderovi se snažil Milunić situaci mezi emigranty osvětlit ještě v jednom obsáhlém dopisu ze 14. června.¹⁷³ Podle pozdějších záznamů pak podnikal i další kroky. Obrátil se údajně na komisi stranické kontroly. Žádal ji, aby byl zatčen a aby všechna obvinění z úmyslné nepřátelské činnosti, která proti němu vznesl Rajković, vyšetřila policie.¹⁷⁴ Po rozhovoru s Karlem Vorlasem, který mu sdělil své mínění, že příčinou všech nepořádků je on, však nakonec rezignoval. Přijal pokorně zprávu o odchodu do Hradce Králové, kde měl s manželkou pracovat v tamní nemocnici. Vorlasovi také slíbil, že bude dodržovat zákaz jakéhokoliv styku s ostatními emigranty.¹⁷⁵

Od konce června 1949 Milunićovi pobývali v Hradci Králové. Po dvou týdnech, kdy zde byli bez prostředků, dostali na základě své žádosti stranickou cestou finanční podporu.¹⁷⁶ Od 8. července již pracovali na interní klinice zdejší nemocnice. V dopisech Karlu Vorlasovi vyjadřovali spokojenost s prací, která je pro ně příležitostí seznámit se s československým zdravotnictvím a poznat lépe české prostředí. Nadále je pochopitelně trápil osud jejich dětí. Chtěli jim nějakým způsobem obstarat materiální a finanční pomoc. V době, kdy prožívali v Praze své nejhorší období, se totiž dozvěděli, že babička s dětmi se musela vystěhovat z bytu a opustit Záhřeb. Na ulici nakonec neskončili. Přestěhovali se do Opatie, kde žil Atenin bratr. Jejich materiální situace však byla údajně stále velmi kritická. Milunićovi konečně trápilo osamění a skutečnost, že se nemohli adekvátním způsobem podílet na politické činnosti: „Těžko snášíme, že jsme úplně izolováni ode všeho, co se děje v Jugoslávii, že se nemůžeme zúčastnit boje proti Titově klice.“¹⁷⁷

Politická činnost byla Milunićovým zapovězena. Českoslovenští komunisté jim však zato poskytli všestrannou pomoc, pokud šlo o životní potřeby. Umístění Milunićů v jejich původním oboru bylo totiž spíše charitativního rázu. Krajský politický tajemník Jan Souček ve zprávě pro ÚV KSČ uváděl, že Milunićovi jako lékaři daleko zaostávají za průměrnými schopnostmi svých českých kolegů, což ovšem s pochopením vysvětloval jejich dřívějším působením v organizaci zdravotnictví i léty strávenými ve

¹⁷² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 22, 13.6.1949 Atena a Josip Milunićovi Geminderovi.

¹⁷³ Tamtéž.

¹⁷⁴ AMV, H-181/42, část II, s. 34, List A č. 33, VStB 1, 22/Procházková, SUCHÝ-MOUDRÁ.

¹⁷⁵ Tamtéž, část III, 29.7.1952 Prověrka Josipa Miluniće.

¹⁷⁶ NA, f. ÚV KSČ, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka), 1.7.1949 Milunićův dopis z Hradce Králové (Vorlasovi); Tamtéž, 9.7.1949 Vorlas Krajskému sekretariátu KSČ Hradec Králové, do rukou s. Součka.

¹⁷⁷ Tamtéž, 22.7.1949 Hradec Králové, Milunić Vorlasovi; Tamtéž, 16.8.1949 Milunić Vorlasovi.

válce.¹⁷⁸ Starost projevíli českoslovenští soudruzi i o děti. Karel Vorlas, jistě z pověření svých nadřízených, v létě zjišťoval u Jiřího Taufera, nedávného velvyslance v Bělehradu a nyní vysokého úředníka na ministerstvu zahraničí, jaké jsou možnosti československé ambasády v Jugoslávii doručovat dětem pravidelně peníze.¹⁷⁹

Život Milunićových v Hradci Králové nijak nepřipomínal, že jsou zde vlastně v nedobrovolném vyhnanství. Prací i aktivitami ve volném čase se snažili dokázat, že nařčení vůči nim nebyla pravdivá, a proto si trest nezasloužili. Krajský tajemník Souček o Milunićových informoval Vorlase jako o hodných a skromných lidech. Svou politickou uvědomělost ukazovali účastí na žňových brigádách a i tím, že jevíli čilý zájem o zdravotnickou politiku i celé politické dění v Československu. Svých profesních nedostatků, které Souček zmínil, si byli Milunićovi vědomi. Účastnili se proto všech možných školení a ve volném čase pilně studovali.¹⁸⁰

Ani to však nemění nic na skutečnosti, že své postavení Josip a Atena Milunićovi vnímali jako krajně zoufalé. V Československu se ocitli a zůstali vlastně shodou okolností. Teprve vědomí, že jejich postoje k rezoluci jsou v Jugoslávii známy a nezůstaly by pro ně bez důsledků, je odvrátilo od úmyslu vrátit se. Stála před nimi volba, zda odjet domů za svými dětmi a očekávat uvěznění, nebo zůstat v emigraci a doufat, že důvody k ní brzy pominou. Od červnové rezoluce však minul již rok a nic nenasvědčovalo tomu, že by Titův režim měl v brzké době padnout. Poměry mezi Jugoslávií a zeměmi sovětské sféry se nadále zotřovaly a postupně se zužovaly možnosti i jen pouhého telefonického či poštovního spojení. Mezi Jugoslávií a sovětským blokem vznikala neprostupná bariéra. Za touto bariérou žily čtyři děti, jejichž rodiče tamní režim považoval za zrádce a s nimi mohl nakládat v podstatě podle libosti – jako s rukojmími či se na nich i mstít. Milunićovi se toho důvodně obávali. Sami jako vysoce postavení příslušníci partyzánské armády a pováleční funkcionáři dobře věděli, jak se během války a po ní postupovalo v Jugoslávii vůči tak zvaným zrádcům i jejich rodinným příslušníkům. Krutá zkušenost války dala volný průchod

¹⁷⁸ Tamtéž, 17.9.1949 Krajský sekretariát KSČ, Jan Souček (krajský politický tajemník) Vorlasovi.

¹⁷⁹ Tamtéž, 27.7.1949 Vorlas Tauferovi (Ministerstvo zahraničních věcí). Zasilání potravinových balíků přes Mezinárodní červený kříž, které předtím ÚV KSČ dojednal, nebylo spolehlivé. Balíky se dětem dostaly zřídka. Milunićovi se proto dohodli s členkou emigrace Radmilou Lojančićovou, která se po rozvodu se svým manželem také nacházela ve špatné finanční situaci, že ji budou podporovat a stejnou částku pak její otec v Bělehradu bude posílat jejich dětem. K. Vorlas zřejmě – i vzhledem k tomu, že Milunićovým zakázal kontakt s emigranty – toto řešení nepovažoval za nejlepší. O otci Lojančićové také emigranti hovořili jako o „buržujovi“. V červenci 1949 Milunićovi začali prvně uvažovat o žádosti o československé občanství. Automaticky by je získaly i jejich děti a mohly by tak být podle mezinárodního práva rodiči vyžádány. Tamtéž, 22.7.1949 Milunić Vorlasovi.

¹⁸⁰ Tamtéž, 17.9.1949 Krajský sekretariát KSČ, Jan Souček (krajský politický tajemník) Vorlasovi.

pochopitelné zlobě a odplatě, ale i prosté zvlí a nelidskosti. Válečné hrůzy leckdy otupily i na straně vítězů, kteří bojovali za ušlechtilé cíle svobody a sociální i nacionální spravedlnosti, obyčejné lidské city. Válka, avšak i komunistická ideologie a praxe více přály černobílému pojetí světa, v němž nemilosrdné zacházení se zrádci a nepřáteli bylo ospravedlnitelné.¹⁸¹ Po červnové roztržce bylo zřejmé, že hrubé násilí bude použito – jako nejméně jednou i v dějinách jugoslávského komunismu – ve vlastním táboře.

Milunićovi se trápili obavami, že tato praxe může potkat jejich děti a jen doufali, že osobní Ateniny zásluhy o výchovu Titova druhého syna Miša během války¹⁸² budou důvodem, aby byly ušetřeny nejhoršího.¹⁸³

Neopodstatněnou hrubost a násilí na nevinných, jichž byli svědky, informbyrovští emigranti často považovali za projev *titovštiny* a za důkaz zrady, která sahala mnoho let nazpátek.¹⁸⁴ Samotný Milunićův případ však dokládá, že ani v prostředí protititovců nepanovaly poměry v žádném případě idylické. Milunićův vstřícný přístup k lidem bez ohledu na politické zásluhy považovali jeho protivníci za slabošství, pokud ne přímo za sabotáž. Soudružství hodlali pěstovat jen mezi opravdovými komunisty, přičemž jen sami chtěli určovat, kde ona opravdovost začíná. Ostatní považovali za skutečné či potenciální nepřátele. Nepřítelem se stal také Milunić. Jeho odpůrci i dosavadní přátelé (!) se netajili tím, jak by s ním naložili, pokud by rozhodnutí leželo jen v rukou emigrace. Informbyrovští aktivisté totiž podle svého mínění byli ve válce, kde také platí válečné zákony.

Českoslovenští komunisté se zjevně na radikalismus a násilnické tendence jugoslávských soudruhů dívali jako na poněkud barbarské manýry. Proto jsou ve zprávách Karla Vorlase a Lenky Reinerové silácké řeči a hrozby likvidací zmiňovány jako cosi bizarního. Na druhé straně však nenarážely ani na jejich odsouzení. Šlo podle

¹⁸¹ K tomu viz Srdjan CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd 2006.

¹⁸² AMIJ, f. APR, 1-b-3, 1956, 6.10.1955 Atena Milunić J. B. Titovi. O osudech tohoto Titova syna během okupace není zatím z jiných zdrojů nic známo.

¹⁸³ Agentovi Petrićovi Atena řekla, že počítá s hrubým zacházením s dětmi. Doufá však alespoň, že je titovci nezabijí. NA, f. ÚV KSČ, f. 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 21.2.1949 Milunićovi Vorlasovi. Braco Petrić – agent UDBy.

¹⁸⁴ Sám Milunić v článku „Titovští špioni, vrazi nejlepších jugoslávských komunistů“, uváděl příklady, kdy bez důkazů byli za údajnou spolupráci s nepřítelem nebo jakési ideologické úchytky popraveni příslušníci jugoslávské armády, mnohdy dlouholetí členové strany. Za úmyslné titovské zločiny, které měly za cíl zlikvidovat předválečné komunisty, rovněž pokládal chybné vojenské příkazy s následkem zbytečných obětí na životech. Obvinil rovněž Titovy stoupence, že cíleně zanedbali přípravu na útěk předních chorvatských komunistů z vězení na začátku války. Většina tak při pokusu uprchnout zahynula a zbylí ve věznicích byli popraveni. Mezi více jak čtyřmi sty obětí byly významné osobnosti Ognjen Prica, Otokar Keršovani, Božidar Adžija, August Cesarec či Martin Franekić. Tamtéž, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka). 20.10.1949 Milunić Geminderovi. Žádost o posouzení článku „Titovski špijuni, ubice najboljih komunista Jugoslavije“.

nich nejspíše o specifické projevy vyvěrající z odlišných tradic komunistického hnutí v Jugoslávii, které jsou sice pro české prostředí nezvyklé, nicméně ospravedlnitelné. Vůči Jugoslávii, navíc momentálně pranýřované jako titovské, mohli ještě v této době vydávat svoji stranu a její *mírumilovné* prostředky politického boje za civilizačně vyspělejší. Totéž by ovšem jen těžko uplatňovali vůči ruským bolševikům, jimž byli jugoslávští komunisté svými zkušenostmi nepochybně více podobní. V roce 1949 vystavoval již komunistický režim v Československu tisíce lidí nezákonnosti, mocenské zvůli, mnohé zbavil svobody a některé z nich ve věznicích a pracovních táborech vystavoval i fyzickému násilí.¹⁸⁵ V porovnání s poměry panujícími v Jugoslávii i v ostatních *lidově demokratických* státech zde však ještě v roce 1949 existoval podstatný rozdíl. Prostředky a rozsah represe byly v Československu zatím značně mírnější. Vyšší stranické kádry pak byly dosud zcela chráněny. Josip Milunić měl tak patrně štěstí, že k informbyrovské emigraci přistoupil v Československu a ne třeba v Albánii, kde výsledkem čistek byla zatčení a rozsudky smrti.¹⁸⁶ Opravdu špatné časy však Československo teprve čekaly.

---

¹⁸⁵ K. KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, s. 195 a násled.

¹⁸⁶ Pokud je mi známo, není dosud problematika jugoslávské informbyrovské emigrace v Albánii zpracována. Vycházím pouze z českých archivních zdrojů o jugoslávské politické emigraci, kde se krajně brutální poměry v Albánii často zmiňují. Např. obsáhlá zpráva z druhé poloviny 50. let: NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 297, sl. Jugoslávie, nedat. N. Novović, V. Perić, V. Janković, M. Milunić N. S. Chruščovovi.

13. Triumvirát

Odstranění manželů Milunićových ze skupiny jugoslávských politických emigrantů mělo podle sekretariátu ÚV KSČ přinést příslovečný klid na práci. Českoslovenští hostitelé od jugoslávských chráněnců očekávali, že již nebudou plýtvat časem a silami na vnitřní rozbroje a veškeré úsilí vynaloží žádoucím směrem, tedy k propagandě proti titovskému režimu. Karel Vorlas a jeho spolupracovníci rovněž mínili „obětavou a nezištnou pomoc československého lidu bojující Jugoslávii“ projevit tím, že exulantům poskytnou kvalitní ideologickou výchovu. Údajně emotivně založení jugoslávští komunisté, kterým ke správnému rozhodnutí mezi Stalinem a Titem pomohla především jejich intuice, měli v lidově demokratickém Československu konečně dostat příležitost nabytí vzdělání v marxismu-leninismu a na příkladu českého prostředí poznat „zdravé formy stranického života“, které by v budoucnu obnovené KSJ zaručovaly správný směr a Jugoslávii úspěšný vývoj směrem k socialismu. V emigraci se tak měla zrodit nová Komunistická strana Jugoslávie a být vychovány kádry pro úkoly socialistické výstavby po konečné porážce *Titovy kliky*.

Se značnými rozpaky ovšem českoslovenští aparátčící pozorovali, že se jejich úmysly i nadále mýjely účinkem. Přes dušování vedoucích emigrantů a přes projevy plné servilnosti a loajality se *nacionalismus* stále velmi houževnatě držel v myslích a činech řady emigrantů. Především Vorlas, avšak i další čeští komunisté zjevně nechápali, proč jejich dobrá vůle narážela stále na různá úskalí a nebyla emigranty pochopena žádoucím způsobem. V zásadě zde docházelo k nedorozuměním, za nimiž stály dvě odlišné tradice krajně levicového hnutí. Přesvědčení o vlastním socialistickém dědictví, které Československo staví do předních řad (hned po Sovětském svazu) celosvětové komunistické fronty, se střetlo s jugoslávským, neméně ambiciózním patriotismem.

Národní hrdost jugoslávských informbyrovců ovšem v tomto okamžiku procházela určitou krizí. Povstaleckou tradici ozbrojeného boje jaksi prodchnula Titova osobnost a bylo tudíž velmi složité se s tímto faktem vyrovnat. Před mezinárodním komunistickým hnutím, československými hostiteli, avšak i před sebou samými si emigranti teprve vyjasňovali, co je v jugoslávském komunismu ryzí, pravověrné, internacionální a chvályhodné a co je zavrženíhodnou *titovštinou*. Pokud se někdo z venčí (jímž navíc pro nedostatečnou bojovnost a statečnost opovrhovali) stavěl do

úlohy mentora a arbitra, který rozhoduje, v čem ještě nepřekonali neblahé vlivy *titovštiny*, nevyvolávalo to pochopitelně ani mezi informbyrovci velké nadšení. Také většina z nich cítila národní hrdost a podobné intervence je urážely. Příčiny problémů tak byly mnohem hlubší, než si pracovníci sekretariátu ÚV KSČ připouštěli. Nemohl je vyřešit ani jeden mocenský zákrok, ani konsenzus stojící na rituální sebekritice a *čestném slovu*.

Situaci v emigraci navíc neurčovaly jen vnitřní vztahy mezi emigranty a poměry mezi sekretariátem ÚV KSČ a vedením skupiny. Třetím činitelem byl Pero Popivoda a za ním stojící sovětští funkcionáři Informačního byra. Instrukce, které dostávala pražská organizace z Bukurešti a které se mnohdy lišily od představ funkcionářů ÚV KSČ, vytvářely dilema, koho mají emigranti považovat za důležitější autoritu. Pod vlivem postavení Popivody jako neformálního vedoucího celé protititovské emigrace a domnění, že skrze Informbyro promlouvá samotná Moskva, řešili postupně předáci pražské skupiny toto dilema v neprospěch československých komunistů.

Vývoj v pražské skupině by tak byl za této konstelace složitý, i kdyby probíhal za podmínek, v nichž skupina existovala doposud. Období od srpna 1948 do června 1949 totiž bylo v kontextu dalších událostí poměrně klidné. Mezi Jugoslávií a sovětskou sférou panoval stav, který by se dal nazvat napjatým vyčkáváním nebo dusnem před bouří. Ovšem od počátku roku 1949 Moskva přehodnocovala svou dosavadní taktiku, která sázela na brzké pokoření vzpurných Jugoslávčů izolací a nátlakem. Titovo vedení se však nejen nepoddalo, nýbrž z této krize vyšlo dokonce posíleno. Rovněž sázka na *zdravé síly* uvnitř KSJ se ukázala jako iluzorní. Terorem stalinského typu titoistický režim všechny případné oponenty zneškodnil nebo zastrašil, a naopak heroickým vzdorem si u nemalé části obyvatelstva posílil svou popularitu. Na pořad tak od května roku 1949 přišla nová taktika. Vystupňovaná propaganda se měla mnohem více zostrít a ukázat, že žádná cesta zpět již neexistuje.¹

Jugoslávská otázka se ovšem také ve státech sovětského bloku začala posouvat do odlišné roviny a ovlivňovat významně jejich vnitropolitické dění. V Bulharsku a v Maďarsku začalo zatýkání v kruzích mocenské elity. Vývoj zde šel k soudním

---

¹ Darko Bekić nazývá tuto rozsáhlou ofenzivu na diplomatické, hospodářské, vojenské a propagandistické rovině „Vyšinského plánem“. Změnu v přístupu k Jugoslávii přinesl nástup Andreje Vyšinského do funkce ministra zahraničních věcí, v které na konci roku 1948 vystřídal Vjačeslava Molotova. Nová taktika se začala projevovat na jaře a vrcholila v létě a na podzim roku 1949. D. BEKIĆ, *Jugoslavija u hladnom ratu*, s. 30-50; Jože PIRJEVEC, *Jugoslávie 1918–1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevy a Titovy Jugoslávie*, Praha 2000, s. 213-217.

procesům s protijugoslávským vyzněním.² Ztráta Jugoslávie z mocenského orbitu měla Sovětskému svazu alespoň posloužit k upevnění dominance nad zbylými státy zájmové sféry. Jedním z prostředků bylo diskreditovat dřívější přátelské vazby těchto zemí se spojeneckou Jugoslávií jako snahu Bělehradu vytvořit ve službách imperialistického Západu a pod svým vedením protisovětský blok, nový *Cordon sanitaire*. Přestože byl tedy Rajkův proces chápán jako dosud nejtěžší propagandistický útok na Jugoslávii, který dodá argumenty pro silové řešení krize, jeho účel byl spíše defenzivní.³ Budapešťský proces s tzv. Rajkovou skupinou v září 1949 měl především dokázat, že agenturní síť řízená Bělehradem sahala do nejvyšších sfér vládnoucí komunistické strany. Vyznění tohoto procesu pak hovořilo o rozsáhlém spiknutí dalece přesahujícím hranice Maďarska. Rajkovo „odhalení“ mělo být pouhou předzvěstí v tažení proti vnitřním nepřítelům i v ostatních tzv. lidově demokratických zemích. Hledání těchto nepřátel tak otevíralo cestu běsům, před nimiž si nemohl být jistý už nikdo.

Také v Československu nahrávala teorie „zostřování třídního boje“, vyvozená pro podmínky lidově demokratických zemí z případu Jugoslávie, k atmosféře podezřívavosti, ke špionománii. Přispívala k utužování režimu a růstu moci represivního aparátu.⁴ Protititovská kampaň, avšak i psychóza dávající průchod xenofobii, která v době údajného ohrožení směřovala ostří vůči všem cizím elementům, znejistila postavení jugoslávské informbyrovské skupiny. Ta se zaplétala do složité sítě domněnek, podezřívání a do absurdity vykonstruovaných špionážních afér. Jestliže zhoubná atmosféra padla na živnou půdu ve stranickém aparátu a ve Státní bezpečnosti a činila tak jugoslávskou emigraci podezřelou, nezůstal vůči ní nijak imunní ani emigrantský kroužek. Ba naopak, psychóza zde měla již na co navázat a nyní emigraci zachvátila docela. Všechny negativní jevy, které toto období strachu přineslo do československé společnosti, se v relativně izolované skupince cizinců mnohonásobily do extrémní podoby. Plány na optimisticky budovatelský život skupiny a na čínorodé úsilí o změnu ve vlasti se znovu a v ještě zvýšené míře střetly s domnělou nutností přizpůsobit se extrémním podmínkám zápasu se všudypřítomným nepřítelem.

Několikaměsíční období po vyloučení Milunićových je charakterizováno výrazným postavením vedoucí trojice Rajković, Ivanović, Dragila, která rozhodování o

² Michal ŠTEFANSKÝ, Politické procesy ako dôsledky juhoslovansko-sovietskej roztržky, in: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*, Banská Bystrica 1997, s. 19-26; Jan PELIKÁN, Politické procesy v Albánii, Maďarsku a Bulharsku, *Historický obzor*, r. 4 (1993), č. 1, str. 18-21; K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 11-16.

³ Srov. D. BEKIĆ, c. d., s. 80-81.

⁴ K. KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, s. 180-186.

všech podstatných otázkách soustředila do vlastních rukou. Ostatní představitele emigrace, jak ve výboru, tak v redakci *Nové Borby* a v Klubu se jim podařilo na čas odsunout do oblastí, o něž sami nejevili zájem. Oproti psaným zásadám tak převážila praxe konspirativní a v ilegalitě působící organizace, fungující na principu tzv. trojek. V pražské emigraci se uplatnila s tím rozdílem, že tato trojka existovala pouze ve vedení a ostatní emigranti byli buďto na ni napojeni neformálními vazbami nebo prostě opomíjeni. Zajímavým vývojem v tomto ohledu prošli zejména tzv. Američané. Skupina bývalých diplomatů a pracovníků zastupitelských úřadů v USA se svého času rozdělila na dva tábory představované na jedné straně Miluničem, na druhé Ivanovičem a Dragilou. Velmi brzy po čistce se však údajná „Miluničova frakce“ přimknula k vedoucí trojce, čímž se „americká skupina“ opět sjednotila. Její členové pracovali hlavně v redakci *Nové Borby* a až na výjimky bezmezně podporovali Ivanoviče a Dragilu jako své vůdce (Rajkoviče jen pokud byl spojencem tohoto tandemu). Respektovali jejich výlučné postavení, sféru, do níž mimo trojky neměl většinou nikdo jiný přístup, a byli jí plně jakožto servis k dispozici.

Konspirační síť, v níž pražská trojka působila, sahala zato za hranice Československa, a propojovala jednotlivá centra emigrace a Informační byro. Pro funkci trojky uvnitř pražské skupiny, kde se ve vztahu k členstvu těšila téměř neomezené moci, je přiléhavý spíše pojem triumvirát.

Přestože se Miluničův případ stal na jaře 1949 ústředním tématem, mysleli vedoucí představitelé emigrace i na jiné úkoly. Ve dnech 20. až 25. dubna reprezentovalo sedm zástupců Jugoslávie na prvním Kongresu obránců míru, který se konal v Praze.⁵ Osmdesát členů organizace se posléze společně, pod jugoslávskou zástavou a s obrazy symbolů protititovské rezistence Arsa Jovanoviče, Andriji Hebranga a Sretena Žujoviče, zúčastnilo pražské prvomájové manifestace.⁶ Milutin

---

⁵ Delegaci *Klubu Jugoslávčů* v Praze, která byla na kongresu přijata a oficiálně pozdravena jakožto reprezentace Jugoslávie, tvořili Teodor Balk, Milutin Rajković, Slobodan Ivanović, Andjela Milišićová (patrně jako zástupkyně jugoslávských žen), za studenty Novo Novović a za mladé dělníky Milorad Jovanović. Poslední členkou této delegace byla zřejmě Lenka Reinerová, kterou příslušná zpráva přímo nejmenuje. Ve foyer se Klub Jugoslávčů prezentoval výstavkou svých publikací. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 79, ar. j. 302, sl. Jugoslávie 1; srov. Miodrag NIKOLIĆ, *Informbiro*, knjiga prva, Zagreb 1989, s. 108.

⁶ Podle předem určené choreografie, k níž svou invencí přispělo samo emigrantské vedení, pochodovali jugoslávští političtí emigranti v průvodu v jednotném úboru (muži v bílých kalhotách a šedé košili, ženy ve tmavé sukni, bílé blůze a červeném šátku na hlavě) nesouce portréty Arsa Jovanoviče, Sretena Žujoviče, Andriji Hebranga, Josifa Visarionoviče Stalina, Klementa Gottwalda a transparenty s hesly: „Jugoslávští komunisté v boji proti Titově zradě“, „Pražská skupina jugoslávských komunistů zdraví KSČ“, „Ať žije soudruh Gottwald“, „Ať žije soudruh Stalin“, „Se Sovětským svazem v boji za mír!“, „Ať žije proletářský internacionalismus“. Návrh předložený Lenkou Reinerovou, osobně schválil Bedřich

Rajković a Slobodan Ivanović také na konci května hostovali jako delegáti jugoslávské politické emigrace na IX. sjezdu KSČ.⁷

Nešlo ovšem jen o formality a příležitosti ke zviditelnění. Tyto akce umožňovali vedoucím funkcionářům navazovat také osobní kontakty s představiteli československé strany a otevíraly jim dveře do okruhu významných zahraničních osobností, které kongres obránců míru i IX. sjezd navštívily. Ve společnosti předáků světového komunistického hnutí a jeho sympatizantů, kde donedávna Jugoslávii zastupovali čelní představitelé režimu KSJ, muselo Rajkovićovi a Ivanovićovi značně narůst sebevědomí. Z prostředních kádrů se najednou stali „politiky světového formátu“.

Jejich ambice však rozhodně v Praze nekončily. Někdy v květnu odjeli Rajković a Ivanović do Budapešti. Přímé prameny o této cestě chybí; žádné písemné zprávy o ní z důvodu konspirace dost možná ani nevznikly. Co bylo důvodem této cesty a jaký měl pobyt v Maďarsku náplň, není proto zcela zřejmé. Od druhého květnového týdne v Budapešti pobýval referent kanceláře sekretariátu Informačního byra Sergej Germanovič Zavolžskij. Ruský historik Grant M. Adibekov uvádí tuto Zavolžského misi v souvislosti se sovětským nátlakem na Matyáse Rákosiho. Zavolžskij totiž napsal svému nadřízenému, vedoucímu kanceláře sekretariátu Informbyra L. S. Baranovovi několik zpráv, v nichž si na Rákosiho stěžoval. Obviňoval ho, že nedůvěřuje orgánům bezpečnosti a sovětským poradcům a podceňuje trockistické nebezpečí v maďarském stranickém vedení.⁸ Jak ovšem Adibekov zmiňuje, navštívil Zavolžskij Budapešť z pověření redakce časopisu Informbyra *Za trvalý mír, za lidovou demokracii!*, takže měl zřejmě kromě rozhovorů s Rákosim i jiné úkoly. Na podkladě zpráv pražských emigrantů se můžeme domnívat, že Zavolžskij cestoval do Maďarska společně s Perem Popivodou, aby zde projednali záležitosti zdejší informbyrovské skupiny a otázky koordinace protititovské kampaně. A právě na tuto schůzku byli do Budapešti pozváni též Rajković a Ivanović.⁹

Geminder. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, 26.4.1949 Návrh účasti jugoslávských soudruhů v průvodu 1. máje.

⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 12.6.1949 S. Ivanović, M. Rajković, L. Reinerová, P. Dragila. Zpráva o činnosti jugoslávských komunistů v Praze.

⁸ Grant M. ADIBEKOV, *Kominform i poslevojnennaja Jevropa 1947–1956*. gg., Moskva 1994, s. 158–160.

⁹ Zprávy emigrantů, které se odvolávají na květnová jednání v Budapešti: NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 308, sl. Jugoslávie 1, 20.5.1949 Rajković Geminderovi; Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. Jugoslávie 1, 6.6.1949 Ivanović Geminderovi; Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 12.6.1949 S. Ivanović, M. Rajković, L. Reinerová, P. Dragila. Zpráva o činnosti jugoslávských komunistů v Praze.

Pražská organizace měla dosud v rámci protititovského exilu privilegované postavení. Jako první začala vydávat časopis a aspirovala alespoň z počátku na pozici centra celé jugoslávské politické emigrace. Od doby, co se na scéně objevil Pero Popivoda, však bylo zřejmé, že ústředí se vytvoří kolem jeho osoby, a to buďto v Moskvě, nebo v Bukurešti.

Popivoda byl Informačním byrem pověřen, aby dal poměry mezi emigranty v Sovětském Svazu, Bulharsku a Rumunsku do pořádku. Záhy se zde vytvořila podle jednotné organizační formy emigrační sdružení a začala se vydávat vlastní periodika. V Sofii emigranti založili list *Napred*, v Bukurešti *Pod zastavom internacionalizma*. Moskevský časopis *Za socijalističku Jugoslaviju* pak zjevně pretendoval na místo *Nové Borby*, tedy ústředního orgánu jugoslávských komunistů v emigraci. V Budapešti měla být proto se zástupci pražské skupiny, na poli propagandy dosud nejvýznamnější, projednána celá řada otázek v souvislosti s celkovou činností a úkoly informbyrovské emigrace.

Vraťme se však k Zavolžského rozhovorům s Rákosim. Není totiž vyloučeno, že otázka trockistů a špiónů ve straně byla přeci jen do určité míry svázána i s oficiálním posláním Zavolžského, jakožto vyslanec redakce časopisu Informačního byra.¹⁰ Lze se domnívat, že šlo o jisté problémy týkající se jugoslávských emigrantů v Maďarsku. Vedoucím představitelem zdejší skupiny byl Lazar Brankov. K červnové rezoluci se přihlásil na podzim roku 1948, čímž rezignoval na funkci velvyslanceckého rady FLRJ v Budapešti.¹¹ V dubnu 1949 ještě vedl jugoslávské vysílání zdejšího rozhlasu.¹² V květnu, tedy v době pobytu Zavolžského, Popivody, Ivanoviće a Rajkoviće v Budapešti, však již měl zřejmě určité potíže. V polovině června pak Brankov figuroval na seznamu zatčených, který v souvislosti s případem László Rajka zveřejnilo maďarské stranické vedení.¹³

Tomu, že tvrdá ruka maďarské bezpečnosti pátrající po imperialistických a titovských špiónech dopadla do emigrantské komunity právě někdy v polovině května,

¹⁰ K otázce úlohy aparátu Informbyra v počátcích vyhledávání nepřátel ve maďarském vedení na jaře roku 1949: Leonid GIBIANSKII, *The Last Conference of the Cominform*, in: Giuliano PROCACCI (ed.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milano 1994, s. 657.

¹¹ Derek KARTUN, *Titovo spiknutí proti Evropě. Rajkův případ ve světle skutečnosti*. Praha 1950, s. 81-85.

¹² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić, Vyzvědačská skupina v organizaci jug. polit. emigrantů v Praze.

¹³ Karel KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992, s. 47.

nasvědčují i některé informace o tehdejší cestě pražských emigrantů.¹⁴ Ivanović a Rajković byli během pobytu v Budapešti požádáni maďarskými předáky Mátyásem Rákosim a Mihályem Farkasem, aby se postarali o jugoslávskou skupinu v Maďarsku a pomohli jí ke konsolidaci. Dva pražští emigranti ovšem v samotném případě nesehráli jen pasivní roli. „O několik dní později přišel Popivoda, jednalo se o tom, má-li být Brankov zavřen. Mám dojem, že se Rajković choval dobře, čestně a nekompromisně a pomohl co mohl pro odhalení Brankova, ukázal se jako komunista..“, vyjádřil se při stranické prověrce v roce 1952 v této souvislosti Slobodan Ivanović.¹⁵ Dáme-li tento citát do souvislosti se Zavolžského zprávami pro Baranova, ukazuje se, že přímo v aparátu Informačního byra a nejen mezi sovětskými poradci v maďarské bezpečnosti vznikaly směrnice pro vyšetřování.

S Lazarem Brankovem se vedoucí pražské skupiny nesetkali při své květnové návštěvě Budapešti poprvé. Rajković se s ním dokonce znal již z válečných let, kdy oba bojovali v partyzánských jednotkách ve Vojvodině. Když se v Praze na podzim roku 1948 dozvěděli o Brankovově dezerci, prohlásil to prý Rajković za velké vítězství. Brankova totiž považoval za bezzásadového oportunistu, který prý projevil vždy v pravý čas správný instinkt na kterou stranu se přidat. Utíkali-li už i lidé typu Brankova, zdál se Rajkovićovi brzký pád Titova režimu nevyhnutelným. Kromě toho měli ještě jeden důvod k radosti. Jako rezident UDBy v Maďarsku ovládal Brankov rozsáhlou zpravodajskou síť, jejíž rozkrytí podle představ pražských emigrantů znamenalo pro *titovce* těžkou ztrátu.¹⁶

Společně s Dragilou se Ivanović a Rajković setkali s Brankovem na počátku roku 1949. V režii ÚV KSČ a maďarské bezpečnosti byla uspořádána schůzka v Jevanech u Prahy, kde strana využívala pro své účely jednu z vil. Podle pozdějších výpovědí byl průběh tohoto setkání velmi podivný. O přítomnosti Brankova v Praze informoval trojici Bedřich Geminder. Šlo o vrcholně konspirativní záležitost, která musela zůstat utajena všem ostatním emigrantům, včetně tehdejšího vedoucího Miluniće. S emigranty na schůzku odjeli Karel Šváb s referentkou Jolankou Rydvalovou a jedním dalším pracovníkem evidenčního oddělení. Brankova pro změnu doprovázel major maďarské bezpečnosti, který za války působil jako partyzán ve Vojvodině a jehož odtud znal

¹⁴ V propagandistické brožuře o Rajkově procesu uvádí její autor Derek Kartun jako datum Brankovova zatčení 19. červenec 1949. D. KARTUN, c. d., s. 91.

¹⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 308, sl. Jugoslávie 1, 6.6.1949 Ivanović Geminderovi; AMV, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952. Prověrka Slobodana Ivanoviće.

¹⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 34, nedat. (konec roku 1950, poč. roku 1951?) Lenka Reinerová (?), Milutin Rajković (údaje).

Rajković pod krycím jménem Ivan. Průvodci nechali Jugoslávce spolu hovořit o samotě. Podle Ivanovićova líčení u prověrky v roce 1952 Brankov asi v hodinové rozmluvě zpochybňoval důvěryhodnost vedení KSČ, o němž prý na rozdíl od maďarské strany nemají v Moskvě dobré mínění. Své pražské soudruhy přesvědčoval, aby v důležitých otázkách ÚV KSČ raději obcházel a obraceli se buď přímo na sovětská místa nebo využívali prostřednictví Budapešti. Od Karla Švába se posléze Ivanović dozvěděl, že maďarská bezpečnost toto setkání zinscenovala, aby získala od pražských emigrantů k Brankovově osobě nějaké poznatky.¹⁷ Pražští emigranti se nicméně domnívali, že důvodem má být navázání styků mezi pražskou a budapešťskou skupinou, takže s Brankovem pak po několik měsíců vedli korespondenci.¹⁸

Lazar Brankov je doposud osobou zahalenou tajemstvím. Vzhledem k jeho úloze v Rajkově procesu a k jeho dalšímu nejistému osudu, se zpravidla soudí, že byl spolupracovníkem sovětské tajné služby, která jej v konstruování tohoto procesu využila.¹⁹ Ivanović a Rajković byli ovšem na svůj podíl při „odhalení“ Brankova velmi pyšní. Po Rajkově procesu v září 1949, který posloužil jako „důkaz“ rozsáhlého titovského spiknutí v zemích lidové demokracie, se předháněli, čí zásluhy jsou větší.²⁰

Podle jedné z výpovědí Slobodana Ivanoviće se s Brankovem naposled osobně setkali i při květnové návštěvě Budapešti. Bylo to u příležitosti jednoho ze setkání s maďarskými funkcionáři ve stranické vile nedaleko hlavního města.²¹ Společenské aktivity patřily rozhodně mezi důležité body jejich programu. Neobyčejně vřelé přijetí maďarskými soudruhy na pražské emigranty mocně zapůsobilo. Po měsících života v Praze se z vedoucích funkcionářů KSČ osobně setkali pouze s Bedřichem Geminderem, a to navíc jen v úředním styku. Generálního tajemníka Rudolfa Slánského pak měli příležitost zběžně zahlédnout jen na chodbě sekretariátu strany. Oproti tomu v Budapešti je tamní vůdce Mátyás Rákosi spolu s Mihalyem Farkasem zvali na

¹⁷ AMV, H-181/26, s. 189-213. 13.8.1952 Prověrka Slobodana Ivanoviće.

¹⁸ Tamtéž, s. 253-257, Fotokopie necelého textu str. 2-5. Autor ani datace neznámy. Pravděpodobným autorem je Lenka Reinerová.

¹⁹ J. PELIKÁN, *Politické procesy v Albánii, Maďarsku a Bulharsku*, s. 20. Za agenta-provokatéra označuje Brankova i interní souborná zpráva o IB emigraci ve východoevropských zemích, vypracovaná v druhé polovině šedesátých let v aparátu Svazu komunistů Slovinska. Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond CK ZK Slovenije (Komisija za idejno-politične probleme), AS 1589/III, k. 266, Podkomisija za probleme emigracije in izseljeništa pri komisiji za idejno-politične probleme. Informacija o jugoslovanski in posebej slovenski politični emigraciji v vzhodnoevropskih deželah (1968). Za tento dokument děkuji Janu Mervartovi.

²⁰ AMV, H-181/26, 253-257. Fotokopie textu začínajícího na str. 2. Autor ani datace neznámy.

Pravděpodobným autorem je Lenka Reinerová; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 34, nedat. (konec roku 1950, poč. roku 1951?) Lenka Reinerová, Milutin Rajković (údaje).

²¹ AMV, H-181/26, s. 306-310, vyšetřovatel Kühnel, 3.4.1952 Protokol o výpovědi Slobodana Ivanoviće.

soukromé návštěvy a věnovali jim obzvláštní pozornost. Na obědě u Rákosiho se dokonce setkali ještě s László Rajkem, tehdy ministrem zahraničí.²² Byly to zhruba pouhé dva týdny před jeho zatčením.²³ Je pochopitelné, že návštěva v Budapešti notně posílila Ivanovičovo a Rajkovičovo sebevědomí. „Byl jsem považován za velkého funkcionáře. Zvali mě na obědy...“, povzdechl si v již méně přejících časech při vzpomínce na toto období Milutin Rajkovič.²⁴ Do Prahy se proto vraceli s pocitů vlastní důležitosti a s vyzývavostí vůči svým hostitelům, o nichž si jak předtím v Bukurešti, tak nyní od Maďarů vyslechli pohrdlivé poznámky.²⁵

Kromě užívání si poct a životního stylu maďarské komunistické elity či „práce“ na Brankovově případu si však Ivanovič s Rajkovičem, dva partyzánské veteráni, mohli na maďarské půdě po letech prožít nasazení do skutečné ozbrojené akce. V Praze čas trávili za kancelářským stolem a svou bojovnost si vybíjeli pouze na Miluničovi, Popovičích či při občasných půtkách s pracovníky ambasády, navíc veskrze verbálně. V Budapešti společně s Popivodou dostali příležitost zorganizovat si vlastní akci na maďarsko-jugoslávské hranici. Pochopitelně i o této záležitosti se v archivech materiály nedostávají. Rajkovič v této souvislosti ovšem později kritizoval Ivanoviče za neúspěch jím řízené operace: „Byl jsem proti tomu, aby se šlo přes hranice. Když by se šlo, napsal jsem přesně, jak a kam se má jít. Ivanovič dal lidem instrukce takové, že bych s ním udělal krátký proces. Poslal je tam na vlastní pěst. Již na hranicích na ně čekali titovci. Byli zatčeni a byl z toho v Bělehradě proces.“²⁶ Sám Ivanovič se však posléze touto akcí vychloubal. Tvrzení, že na hranici přešel ostnaté dráty a sám doručil jedné ilegální organizaci sto výtisků *Nové Borby*, využíval jako argumentu proti svým oponentům, kteří by podle něho nebyli takového statečného činu schopní.²⁷ Maďaři zkrátka

²² Tamtéž, s. 189-213. 13.8.1952 Prověrka Slobodana Ivanoviče.

²³ László Rajk byl zatčen 30. května 1949, což bylo až do 11. června utajováno: K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 46.

²⁴ AMV, H-181/73, s. 126. 21.7.1952 Prověrka Milutina Rajkoviče.

²⁵ Podle tvrzení jednoho anonymního dokumentu se Ivanovič vracel z cest do zahraničí euforický a vždy o něco více domýšlivější. Chlubil se, jak si jej váží Baranov a jak Rákosi má o něm „vysoké mínění“. Rajkovič pro změnu představil československým komunistům rozsáhlý pracovní plán, jímž se chtěl zcela zásadně vyslovit k teoretickému ukotvení odsouzení *titovštiny* v rámci marxisticko-leninské ideologie. Když pracovníci aparátu ÚV KSČ vyjádřili pochyby o reálnosti tohoto záměru, reagoval Rajkovič velmi popuzeně. Jako vždy však z plánů nevzniklo zhoła nic. AMV, H-181/26, s. 253-257, Fotokopie necelého dokumentu (str. 2-5) Pravděpodobným autorem je Lenka Reinerová.

²⁶ AMV, H-181/73, s. 126, 21.7.1952 Prověrka Milutina Rajkoviče; Patrně šlo o proces, který se konal v Záhřebu. Jeden z obžalovaných zde vypovídal, že byl v Maďarsku instruován Ivanovičem, jak mají být na jugoslávské půdě vytvořeny ilegální stranické organizace a jak se má organizovat partyzánský odboj: Tamtéž, H-181/26, s. 78, 12.3.1952 List A č. 94, VStB 1, 22/Procházková, agent Kvapilová, Ivanovič – poznatky; Dosavadní sekundární literatura tento případ nezmiňuje.

²⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 9, nedat. (leden – únor? 1950) Nikola Božičkovič o situaci ve skupině vyšetřující komisi jug. komunistů – polit. emigrantů v ČSR.

Ivanovići a Rajkovići leccos tolerovali, což nutně kontrastovalo s opatrností československých komunistů.²⁸

Po návratu do Prahy 20. května se Ivanović a Rajković se vši vehemencí pustili do závěrečného zúčtování s Milunićem. Brankovův případ jejich postoje bezpochyby ovlivnil. Rajković byl jednoznačně motivován snahou nezůstat vůči Budapešti pozadu a usvědčit Miluniće jako „Brankova v naší emigraci“.²⁹ Co se v Budapešti skutečně v polovině května dělo a čeho se Rajković a Ivanović zúčastnili, nám zůstává z velké části utajeno. Zprávy o velkém spiknutí s účastí titovských špiónů v jugoslávské emigraci s náznaky, že Maďarsko nezůstane jediné, se na veřejnost dostaly až následující měsíc. V pražské emigraci se však takové úvahy objevovaly již od útěku Rajka Popoviće na podzim 1948. Ovšem od dubna 1949 se takové spekulace vyskytly i mimo emigrantský kroužek. Prostřednictvím Informačního byra se do rukou pražských vedoucích emigrantů dostalo přísně tajné sdělení, že v Jugoslávii byly dány pokyny, „aby někteří lidé byli posláni jako příslušníci Informbyra do Prahy a ostatních středisek, ale ve skutečnosti jsou to provokatéři a je třeba opatrnosti“.³⁰ Vyhledání těchto osob bylo pro vedení pražské skupiny tedy prvořadým úkolem a maďarský příklad jim „dokazoval“, že je jejich ostražitost na místě.³¹

Vedoucí dvojka si ale přivezla z Budapešti také instrukce a několik zásadních námětů pro ÚV KSČ ohledně organizačních otázek a další činnosti. O jednáních s Popivodou i s maďarskými funkcionáři Rajković obsáhle informoval Gemindera. Současně předložil návrh, aby pražská emigrace byla reorganizována podle zásad, které Popivoda zavedl ve skupinách v Moskvě, Sofii a Bukurešti. Tento model znamenal především sjednocení vedení organizace s redakčním výborem časopisu vydávaného příslušnou skupinou. Měla být zřízena funkce náměstka šéfredaktora pro organizační otázky strany, který by vedl stranickou buňku a řídil i záležitosti nestraníků. Jednotliví členové redakčního výboru by pak byli pověřeni záležitostmi rozhlasu a mládeže.

---

²⁸ Milutin Rajković se po svém zvolení do čela pražské organizace začal obávat o osud své ženy, kterou zanechal v Jugoslávii. Ve druhé polovině června 1949 požádal blíže neurčeného pracovníka aparátu KSČ (v úvahu připadají Vorlas, Dvořák a Šváb), aby mu stranický ústřední sekretariát dovolil odjet do Maďarska a pomoci tam zorganizovat útěk jeho ženy za hranice. Komentář k této záležitosti předložené k úvaze Geminderovi byl k této „riskantní věci“ značně rezervovaný. Vzhledem k průběhu pobytu v Maďarsku a skutečnosti, že Rajkovićova žena za hranice neodešla, lze tušit i Geminderovo zamítavé stanovisko. AMV, H-181/73, s. 91, 23.3.1949 Vorlas (?). Sdělení pro s. Gemindera.

²⁹ AMV, H-181/26, s. 189-213. 13.8.1952 Prověřka Slobodana Ivanoviće.

³⁰ Tamtéž, H-181/42, díl III, s. 94, 7.4.1949, Vzkaz pro Novou Borbu od G. Pajetty. Autorem přípisu podepsaného iniciálou P. je patrně František Voda-Pexa, zástupce KSČ v redakci časopisu *Za trvalý mír, za lidovou demokracii!*

³¹ Z vedoucích osobností trojka nedůvěřovala zejména Vlado Perićovi. AMV, H-181/20, 10.5.1952, VStB 1, řídicí orgán Procházková, agent Kvapilová.

K tomu měl být řádným členem výboru také jeden československý komunista, vyčleněný speciálně pro tuto činnost z aparátu ÚV hostitelské strany a jak Rajković zdůrazňoval, neměl by na starost žádné jiné úkoly.³²

Tato organizační forma jednostranně upřednostňovala propagandistické a aktivistické zaměření emigrace. Časopis by tak byl hlavním smyslem její činnosti a jemu by se podřizovaly veškeré ostatní aktivity emigrantů. Předpokladem pak byla úzce centralizovaná pravomoc redakčního výboru, který by mobilizoval všechny síly v emigraci pro jím stanovené úkoly. Takové uspořádání by znamenalo striktně hierarchizovaný systém bez jakéhokoliv podílu členstva na rozhodování. V jeho prospěch navíc hovořila nutnost dodržovat v redakci zásady konspirace a úzké napojení vedoucích představitelů na Informační byro a ÚV KSČ, jakožto nadřízených instancí.

Přestože se tento model shodoval s ambicemi a vizemi vedoucí trojice, nelze pominout, že pocházel od Pera Popivody a velmi pravděpodobně přímo od sovětských představitelů v Informačním byru. Rajković a Ivanović se již dříve odvolávali na tradice komunistického hnutí, především pak vzor předrevolučního Leninova působení v emigraci a jím vydávanou *Iskru*. Úkolem politické emigrace tedy z tohoto pohledu bylo především propagandistickými prostředky burcovat stoupence hnutí v emigraci i ve vlasti a propagovat jejich boj před světovou veřejností. Tento princip si však *jugoslávští novináři* v pražském exilu neosvojili sami od sebe. Fungoval na něm již moskevský aparát Komunistické internacionály. Propaganda byla vždy jedním z jejich hlavních úkolů. Během třicátých let se výkonný charakter ústředí mezinárodního komunismu ještě posílil. Ve stalinské éře příznačně zmizely poslední zbytky vnitřní plurality. Kominternu přestala být mezinárodním fórem a stala se pouhým instrumentem sovětského vedení. Velké kampaně proti sociálfašismu, na podporu lidové fronty, na pomoc Španělsku a konečně po roce 1941 proti fašistické agresi Německa si vyžádaly organizovat Kominternu především jako propagační a zpravodajskou centrálu pro zahraničí. Významný odbor pro tisk a rozhlasové vysílání, transformovaný po rozpuštění Kominterny v červnu 1943 pod jménem *Vědecko-výzkumný institut č. 205* ve zvláštní úsek sekretariátu ÚV VKS(b), vedl od konce třicátých let Bedřich Geminder.³³ Podobně *informační* charakter pak mělo i samotné Informbyro, jehož existence byla oficiálně odůvodněna – a do velké míry i skutečně naplněna – sběrem a vyhodnocením

³² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 308, sl. Jugoslávie 1, 20.5.1949 Rajković Geminderovi.

³³ G. M. ADIBEKOV, Z. I. ŠACHNAZAROVA, K. K. ŠIRINJA, *Organizacionnaja struktura Kominterny 1919–1943*, Moskva 1997, s. 213-215, 221-224, 228-234.

informací o jednotlivých komunistických stranách a komunistickém hnutí ve světě. Také Informbyro se především prezentovalo rozsáhlou propagandistickou činností, její koordinací a hlavně – vydáváním pro komunistické hnutí normotvorného časopisu *Za trvalý mír, za lidovou demokracii!* Šéfredaktor Pavel Fjodorovič Judin byl – ač neformálně – vedoucím funkcionářem Informačního byra.³⁴

Jak jsme však již několikrát viděli, v pražské skupině i v sekretariátu ÚV KSČ panovala představa, že úkolem protititovské emigrace není jen *vedení boje proti Titově klice*. Přinejmenším stejně důležitým cílem se některým jevila potřeba vybudování základů nové jugoslávské komunistické strany. Nešlo přitom jen o organizační otázku, zda a kdy ustanovit novou KSJ, nýbrž o vytvoření vnitřních vztahů na zcela nových, od jugoslávské praxe naprosto odlišných základech. Tato vize *zdravého stranického života* s sebou přitom nesla určité rysy elementární demokracie: členové strany měli mít právo a dokonce i povinnost – aktivně se účastnit dění ve své organizaci a podílet se i na rozhodování o některých otázkách, které nebyly určeny vyšší autoritou. Jak ovšem ukázal Milunićův případ, pracovníci aparátu ÚV KSČ se domnívali, že jugoslávští komunisté nejsou na takovou formu stranické práce připravení. *Titovská minulost, maloměššáctví a buržoazní původ* z tohoto pohledu způsobovaly, že emigranti nechápali své úkoly *správně*, tedy nikoliv podle představ československých hostitelů. Pobyt v Československu jim proto měl poskytnout příležitost k nápravě. Dennodenní prací na budování socialismu v ČSR, studiem na československých vysokých a středních školách, a vůbec životem mezi československými pracujícími si měli osvojit ony *správné* komunistické ctnosti, které ve své vlasti po vítězství nad Titem využijí. Jen skutečně vnitřně obrozená KSJ byla v tomto ohledu zbavena nebezpečí *nové zrady*.

Trojice Rajković, Ivanović a Dragila se nicméně orientovala jiným směrem. Rajković po Geminderovi žádal zajištění pravidelného spojení s Bukureští a Budapeští. Úzký kontakt s maďarským hlavním městem zdůvodňoval potřebou dohledu nad tamní skupinou, její reorganizací a podchycení zdejších „dobrých a politicky vyspělých soudruhů“ pro spolupráci s *Novou Borbou* a případně i dalšími emigrantskými listy. Rákosi prý osobně vyslovil prosbu, aby každý týden jezdil z Prahy do Budapešti jeden z vedoucích. Kromě toho Rajković tlumočil radu Pera Popivody k co nejčastějším

---

³⁴ Informbyro se však organizačně dělilo na redakci listu a kancelář. Vedoucí sekretariátu kanceláře IB Leonid Semjonovič Baranov byl fakticky stejně důležitou osobou jako Judin. K tomu viz G. M. ADIBEKOV, *Kominform i poslevojnennaja Jevropa*, s. 173 a násl.

cestám do Bukurešti, aby zde konzultovali své kroky se šéfem kanceláře Informbyra Baranovem a vedoucím redakce jeho listu Judinem.

Poslední bod Rajkovičovy výše zmíněné zprávy se pak týkal zřízení vlastního spojení do Jugoslávie. Geminderovi nechával k úvaze Popivodův návrh, aby se jej pokusili navázat prostřednictvím dunajské plavby.³⁵ Kromě Dunaje uvažovalo vedení emigrace i o využití svého spojení s Terstem. Předák KS Svobodného terstského území Vittorio Vidali přesvědčoval emigranty o ohromných možnostech ilegální přepravy propagandistického materiálu do Jugoslávie právě z Terstu. Oblast tohoto jadranského přístavu byla od jara 1945 fakticky a od roku 1947 i formálně rozdělena na zónu A, okupovanou anglo-americkými jednotkami a zónu B pod jugoslávskou vojenskou správou. Tato žhavá linie se po sovětsko-jugoslávské roztržce paradoxně stala hraničním úsekem Jugoslávie s nejliberálnějším režimem. Zvláště obyvatelstvu obou zón byl smluvně zaručen relativně svobodný pohyb v obou částech rozděleného Svobodného terstského území.³⁶ Podle Vidaliho šlo k pašování ilegálních tiskovin využít především rybáře. KS Terstu navíc disponovala aktuálními informacemi z Jugoslávie, které by přišly pražským propagandistům velice vhod. Po rozhovoru s Vidalem proto Rajkovič s Ivanovičem navrhovali jednou týdně pravidelné kurýrní spojení s československým vyslanectvím v Římě a případně též, aby jeden člen jejich skupiny za tímto účelem odešel na stálo na některý ze zastupitelských úřadů ČSR v Itálii, odkud by byl s terstskými komunisty v pravidelném a pohotovém kontaktu. O něco skromnější požadavek se týkal Vidaliho zpráv pro Informační byro. Geminder měl zajistit, aby jejich opisy dostávali k dispozici i pražští emigranti pro potřeby *Nové Borby* a rozhlasového vysílání.³⁷

Rajkovičovy náměty rozvinul o dva týdny později Slobodan Ivanovič. U příležitosti prvního výročí rezoluce Informačního byra navrhoval Geminderovi svolat do Moskvy, Bukurešti nebo Prahy poradu představitelů všech čtyř redakcí emigrantských listů a všech skupin. Na rozdíl od chystaného slavnostního shromáždění celé pražské emigrace s početnou účastí domácích komunistů a za předsednictví Viliama Širokého neměla mít tato porada jen manifestační význam. Schůzka by podle Ivanovičových představ odstranila problémy způsobené nedostatkem koordinace a vzájemné komunikace. Ivanovič však šel ještě dále, když se v dopisu Geminderovi

³⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 308, sl. Jugoslávie 1, 20.5.1949 Rajkovič Geminderovi.

³⁶ Viz Jože PIRJEVEC, Gorazd BAJC, Borut KLABJAN (red.), *Vojna in mir na Primorskem*, Koper 2005.

³⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 308, sl. Jugoslávie 1, 24.5.1949 Rajkovič a Ivanovič Geminderovi.

vyslovil přímo pro vytvoření emigračního centra: „Organizování jednoho střediska v emigraci se během práce stává naprosto potřebné. [...] S existencí čtyř listů vyskytne se a již se i vyskytly rozdíly ve zpracování různých otázek, kterými se naše listy zabývají. Nelze připustit, aby současně v jisté otázce naše listy zaujímal různé stanoviska, dávaly různá vysvětlení a především různé odpovědi v organizačních nebo akčních otázkách. Bez střediska, které by v těchto věcech dávalo pokyny, nelze znemožnit takové chyby, které zajisté vyvolávají zmatek u soudruhů v zemi.“³⁸ Ivanović těmito chybami z nedostatku koordinace myslel například vyskytnuvší se rozdíly, kdy *Nova Borba* psala o trockistech v KSJ, zatímco se v časopisu *Za trvalý mír za lidovou demokracii!* tvrdilo, že KSJ vlastně ani neexistuje.³⁹

Kromě funkce redigování informbyrovských listů by se v emigrantském centru dále sjednotila i organizace získávání informačních zdrojů ze země a rozdělování tohoto materiálu jednotlivým redakcím. Ivanović se zjevně neobával, že by vytvoření ústředí emigrace nějak ohrozilo jeho pozice. Naopak, ruku v ruce s tímto vývojem mělo jít posilování významu pražské skupiny a *Nové Borby*. V témže dopise totiž její šéfredaktor žádal Gemindera o podstatné navýšení finančních prostředků a pravomocí: „V souvislosti se všestranným vývojem činnosti kolem „Nové Borby“ vzhledem k větším úkolům, které jsme převzali, častější vycházení listu, navázání zvláštních spojení se zemí, mobilizace jugoslávské skupiny v Maďarsku, velké zesílení našich spojení s vystěhovaleckým hnutím v USA, Kanadě, Jižní Americe, Austrálii, Francii atd. vyskytuje se naléhavá potřeba daleko většího rozpočtu a daleko větších hmotných prostředků, které *Nova Borba* naprosto potřebuje k plnění těchto závazků. Jsme přesvědčeni, že je zapotřebí, co nejdříve vzít z Orbisu celou expedici a administraci listu, přejeme-li si, aby *Nova Borba* byla organizátorem a nejen propagátorem našeho boje.“⁴⁰

O těchto ambicích vypovídají i další dopisy, které během června a července Geminder od vedoucích emigrantů dostával. I přes vznik organizace v Sovětském svazu a založení moskevského časopisu *Za socijalističku Jugoslaviju* pražské vedení v polovině června konstatovalo, že význam *Nové Borby* nadále trvá. Praha měla vybudovanou velmi rozsáhlou korespondenční síť s emigrantskými skupinami v Bulharsku, Polsku, Maďarsku a SSSR. Neméně živé byly její vazby na jihoslovanské

³⁸ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. Jugoslávie 1, 6.6.1949 Ivanović Geminderovi.

³⁹ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 6, 12.7.1949 Vorlas Geminderovi.

⁴⁰ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. Jugoslávie 1, 6.6.1949 Ivanović Geminderovi.

komunity v Západní Evropě a v Zámorí – ve Spojených státech, Kanadě, zemích Latinské Ameriky, v Austrálii i na Novém Zélandu. Ze Západu i z Východu docházely od organizací i jednotlivců v hojném množství dopisy vyjadřující podporu a zájem o *Novou Borbu*, mnozí pisatelé se redakci nabízeli ke spolupráci.⁴¹

Obsáhlá zpráva z 12. června zdůrazňovala opět naléhavost centralizace řízení činnosti emigrace, a to zejména v propagandistické oblasti. K předchozím navrhovaným bodům přibyl požadavek vydávání anglického a ruského bulletinu určeného komunistickým stranám na Západě o aktualitách v Jugoslávii a jejich momentálním hodnocení. Vedoucí emigranti považovali rovněž za vhodné zřídit jednu centrální rozhlasovou stanici pro vysílání do Jugoslávie, která by byla spravována emigrantským ústředím. *Nové Borbě* – zřejmě na základě budapeštských ujednání – měly přibýt nové úkoly a významná role v rámci koordinované akce. Využít měla zvláště svých bohatých kontaktů a prohloubit pak zejména spolupráci s levicovými seskupeními v krajanských koloniích na Západě.⁴² Avšak jak nasvědčuje zmiňovaný plán pro spolupráci s terstskými komunisty a těsné vazby s emigrací v Maďarsku, nešlo rozhodně o jednostrannou specializaci.

Bedřich Geminder zřejmě na rozdíl od emigrantů nepřikládal jejich návrhům prioritní význam a s přijetím Ivanoviče a Rajkoviče nijak nespěchal. Naléhali-li po návratu z Maďarska na co nejrychlejší uskutečnění cesty do Rumunska, doporučil Geminder, odložit ji až na konec června.⁴³ Jelikož došlo i k dalším průtahům, odcestovali oba vedoucí funkcionáři do sídla Informbyra teprve v druhé polovině následujícího měsíce.⁴⁴ Mezitím ovšem z Bukurešti do Prahy zavítali dva hosté, aby projednali s vedoucím mezinárodního oddělení ÚV KSČ otázky jugoslávské kampaně, včetně emigrace. O pražském pobytu Pavla F. Judina, který se uskutečnil zřejmě mezi 12. a 23. červnem, bližší informace nemáme. Víme pouze, že Judin se sešel s Geminderem a při této schůzce asistovali i vedoucí emigranti.⁴⁵

---

⁴¹ Objemná korespondence redakce *Nové Borby* se vyskytuje v: NA, f. ÚV KSČ, fond 100/3, sv. 82, ar. j. 312, složky 1–15.

⁴² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 12.6.1949 S. Ivanović, M. Rajković, L. Reinerová, P. Dragila. Zpráva o činnosti jugoslávských komunistů v Praze.

⁴³ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 23.6.1949 Reinerová Geminderovi.

⁴⁴ Tamtéž, sv. 92, ar. j. 315, sl. B 1, Balk Teodor (kádrová složka), Karel Vorlas. Záznam ze dne 29. července 1949.

⁴⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 23.6.1949 Reinerová Geminderovi.

Více konkrétně hovoří prameny o návštěvě vedoucího technického sekretariátu Informačního byra Alexandra Ivanoviče Antipova.⁴⁶ V polovině července žádal Karla Švába o širokou škálu informací týkajících se Jugoslávie: o činnosti jugoslávské ambasády a občanů FLRJ v Československu, o odezvě propagandy Bělehradu mezi dělnictvem a členy KSČ. Část otázek také směřovala k emigraci, k jejímu složení, k vývoji s ohledem na stav po lednové návštěvě Pera Popivody, a hlavně k charakteristice vedoucích osob. Vypracováním tohoto materiálu pro Informační byro pověřil Šváb Karla Vorlase.

Vorlas se zúčastnil i setkání Antipova s Ivanovičem a Rajkovičem. Emigranti v zásadě zopakovali své náměty a požadavky již dříve předložené Geminderovi. Týkaly se úlohy *Nové Borby*, zkvalitnění komunikace a koordinace mezi skupinami emigrace a Informačním byrem a nevyhnutelnosti ustavení jednotného orgánu. Jednání se znovu týkala rovněž úkolů pražské skupiny v Maďarsku. V souvislosti s nimi, tedy s konsolidací tamní skupiny, zajištěním rozhlasového vysílání a vytvořením ilegálního spojení do FLRJ v rozhovorech s Antipovem prvně padlo konkrétní jméno. Do Budapešti by na stálo odešel Pero Dragila.

Alexander I. Antipov se všemi těmito požadavky souhlasil. Konečné slovo však patřilo ještě Bedřichu Geminderovi.⁴⁷ Zdá se tedy, že v tomto momentu pracovníci Informbyra nehodlali postupovat bez vědomí nebo proti vůli vedoucího mezinárodního oddělení ÚV KSČ. Viděli jsme, že se Geminder ne vždy k námětům emigrantů stavěl kladně. Kritický postoj zaujal i vůči těm návrhům, které Ivanović přivezl z porad s pracovníky aparátu Informbyra. Návrhy ustavit koordinační středisko a zřídit přímé spojení s ilegální sítí v zemi směřovaly k takovým formám, které by mohly být aparátem ÚV KSČ jen těžko kontrolovány. V minulosti Geminder přitom požadoval, aby veškeré zahraniční kontakty skupiny – s jinými emigrantskými skupinami a s Informbyrem nevyjímaje – podléhaly jeho předchozímu souhlasu. Totéž se týkalo i obsahu *Nové Borby*, jejíž každé číslo bylo předkládáno šéfovi mezinárodního oddělení ke schválení. Bedřich Geminder se ve vztahu k sovětským pracovníkům a

⁴⁶ G. M. ADIBEKOV, *Kominform i poslevojejnaja Jevropa*, s. 173; Podle informací jugoslávské strany byl Antipov rovněž pracovníkem zahraničně-politické komise VKS(b), kde byl v květnu 1949 pro centrální vedení záležitostí jugoslávské politické emigrace zřízen tzv. Suslovův kabinet. Antipov zde prý byl pověřen prostřednictvím mezi „kabinetem“ a sekretariátem ÚV KSČ. Stejně jako člověk známý pouze pod jménem Sergej, který byl spojkou na maďarskou stranu, byl Antipov údajně zároveň i vysokým funkcionářem NKVD. ARS, fond CK ZK Slovenije (Komisija za idejno-politične probleme), AS 1589/III, k. 266, Informacija o jugoslovanski in posebej slovenski politični emigraciji v vzhodnoevropskih deželah (1968).

⁴⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 6, 12.7.1949 Vorlas Geminderovi.

funkcionářům informbyrovských orgánů zřejmě necítil v subalterní pozici. Lidé jako Baranov nebo Antipov začínali svou kariéru v sekretariátu Kominterny jako řadoví referenti v době, kdy zde Geminder zastával významné funkce.⁴⁸ Jak již bylo výše zmíněno, Geminder velice pravděpodobně udržoval i v této době s Moskvou nadstandardní kontakty a případné instrukce dostával přímo z vedoucích kruhů VKS(b).⁴⁹

Podstatným momentem v záznamu o těchto jednáních je zmínka o plánovaném odchodu Pera Dragily do Budapešti. Chtěl si tak Ivanović vysláním blízkého přítele zajistit vliv na další emigrantskou skupinu a zvýšit si tím šance na funkci v budoucím centrálním vedení? Později mu byl tento údajný záměr předhazován jeho kritiky a v zamýšlených rošádách se spolupracovníky spatřován důkaz o jeho kariérismu a přehnaných ambicích. Tyto návrhy nicméně ukazují, že vedoucí trojka považovala za prioritu politické emigrace *přímý boj proti Titovi*, a to prostředky konspirace a spojením s ilegálním hnutím ve vlasti. Přestože od května do července 1949 se vytvoření „kanálů do země“ objevuje v Rajkovičových a Ivanovićových návrzích pouze v hypotetické rovině, ve skutečnosti trojka podnikala kroky v tomto směru již dříve.

Někdy koncem roku 1948 se redakci *Nové Borby* přihlásil jistý Ratko Milovanović, bývalý lodník jugoslávské dunajské plavby.⁵⁰ V dopise, patrně z druhé poloviny ledna⁵¹ vylíčil, jak po několika měsících utajování svého souhlasu s rezolucí Informbyra opustil jugoslávskou loď v Budapešti a požádal o politický azyl. Přihlásil se prý zdejšímu Demokratickému svazu Jihoslovanů a maďarské straně. Podezřele hladce

---

⁴⁸ G. M. ADIBEKOV ad., *Organizacionnaja struktura Kominterny*, s. 225-226; Podle již uvedené informace z jugoslávských zdrojů, pocházející z roku 1968 představoval L. S. Baranov v Informbyru Stalinova osobního zástupce a byl skutečnou hlavou Informbyra. ARS, fond CK ZK Slovenije (Komisija za idejno-politične probleme), AS 1589/III, k. 266, Informacija o jugoslovanski in posebej slovenski politični emigraciji v vzhodnoevropskih deželah (1968).

⁴⁹ Pro srovnání uveďme, že takové spojení měl se sovětskými orgány i Mátyás Rákosi. Ve stejné době se dostal do konfliktu s pracovníky Informbyra, když jim odmítl vydat některé jimi požadované informace s odůvodněním, že je již zaslal na příslušná místa v SSSR. K Informbyru, vzhledem k přítomnosti některých západních komunistů v jeho aparátu, neměl prý zcela důvěru: Grant M. ADIBEKOV, *Kominform i poslevojevnaja Jevropa*, s. 177; Je nutno vzít rovněž v úvahu, že B. Geminder byl členem sekretariátu Informačního byra a v Československu hlavním činitelem spojeným s touto institucí. Formálně mu proto příslušelo jednat přímo se sovětským zástupcem v sekretariátu, a zároveň jeho vedoucím, M. A. Suslovem. Pravděpodobně byl ve spojení také s šéfem Zahraničně politické komise ÚV VKS(b) V. G. Grigorjanem. Tito funkcionáři byli v dané době nejdůležitějšími osobami v sovětském vedení pro zahraničně-politické otázky. L. GIBIANSKII, *The Last Conference of the Cominform*, s. 645-653.

⁵⁰ Odpověď redakce *Nové Borby* na první Milovanovićův dopis pochází ze 4. ledna 1949: NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 82, ar. j. 312, sl. Jugoslávie – Nova Borba 11, 4.1.1949 Za administraci NB Djordje Milišić Ratku Milovanovićovi, Kornenburg, Rakousko.

⁵¹ Dopis není datován. Časově lze určit podle kontextu, zvláště odvolává-li se na nedávnou Brankovovu návštěvu v Praze. AMV, H-181/19, nedat. Ratka Milovanoviće redakci *Nové Borby*.

získal ihned práci na sovětské lodi a jako zaměstnanec sovětské plavební společnosti pobýval v Rakousku. Redakci *Nové Borby* obšírně informoval o různých záležitostech – o poměrech v tamní jihoslovanské komunitě, o pašování titovského propagačního materiálu dunajskou cestou do Maďarska a Československa apod. Především se však pražské redakci nabízel jako organizátor ilegálního spojení na jugoslávské území. *Nova Borba* byla podle jeho tvrzení v Jugoslávii těžko dostupná a šířila se zde opisováním, čímž docházelo občas ke zkreslením. Navrhl proto – odvolávaje se přitom na návštěvu Lazara Brankova v Praze (sic!) – vytvořit v Komárnu dopravní buňku, která by předávala objemné zásilky *Nové Borby* zaměstnancům jugoslávské plavby. Milovanović tvrdil, že vzhledem ke dvaceti letům stráveným mezi lodníky je schopen sehnat pro tento úkol spolehlivé dobrovolníky. Kromě toho sliboval dodávat pravidelně poznatky o dění v zemi a svolil, aby se pod články zveřejněnými v *Nové Borbě* objevovalo jeho jméno. Nikoho tím prý nemůže ohrozit, protože jeho rodina, ačkoliv jde o starší lidi, je již stejně uvězněna.⁵²

V dopise z konce února 1949 upozorňoval Milovanović na skupinu pašující tiskoviny z Jugoslávie do Československa a vyzýval, aby někdo z Prahy za ním v neodkladné záležitosti, kterou nemůže sdělovat písemně, přijel do Bratislavy. V březnu se na Slovensko skutečně vypravil Milutin Rajković. Bezprostředně po návratu do Prahy hovořil o svém jednání s představitelem slovenských reemigrantů Vladem Kardelisem, o „lodníku Ratkovi“ však pomlčel. Pracovníkům aparátu KSČ, jak se přiznávalo v jedné zprávě, o pravém účelu této cesty nebylo nic známo.⁵³ Z počátku května 1949 pochází dopis, který Milovanovićovi do Vídně psala jménem redakce *Nové Borby* Dušanka Dragilová. Vyloučila možnost, že by někdo z nich mohl přijet za ním do Rakouska a navrhla uskutečnit setkání v Bratislavě: „Chtěli bychom podotknouti, jak velmi důležité je hromadné vpašování listu do Jugoslávie, takže je Vaše schůzka s námi nevyhnutelně potřebná.“ S dopisem na Ratkovu adresu odeslala redakce i dvě stě kusů květnového čísla *Nové Borby* a padesát výtisků moskevského *Za socijalističku Jugoslaviju*. Jakou cestou byl tento balík do Rakouska dopraven, není známo. Dopis vyjadřoval kromě toho díky za zaslání informace a vyzýval Milovanoviće, aby v podávání *přesných* údajů o dění v Jugoslávii i o situaci na jugoslávském zastupitelství

⁵² AMV, H-181/19, nedat. Ratko Milovanović redakci *Nové Borby*.

⁵³ Tamtéž, 28.2.1949 Ratko Milovanović soudruhům Milišićovi a Dragilovi; Tamtéž, H-181/73, s. 91, 23.3.1949 Vorlas (?). Sdělení pro s. Gemindera (kopie).

ve Vídni pokračoval i nadále.⁵⁴ Kontakty s Ratkem Milovanovičem byly zřejmě poměrně časté. Pozdější zprávy vypovídají, že spojkou mezi Prahou a tímto lodníkem byla pověřena Dušanka Dragilová, která přitom používala krycího jména Miriam.⁵⁵ Milutin Rajković vedl s Milovanovičem korespondenci, při níž užívali pseudonymů; v Bratislavě s ním údajně osobně jednal i Pero Dragila.⁵⁶

Kontakty s tímto lodníkem byly drženy v tajnosti v úzkém kruhu emigrantů kolem redakce *Nové Borby*.⁵⁷ Dozvědět se o nich neměli ani Vorlas a Geminder. Přestože se už před cestou do Budapešti spolupráce s Milovanovičem slibně rozvíjela, Ivanović a Rajković vlastně Gemindera obelhávali, když mu navrhovali spojení s Jugoslávií teprve vytvořit. Podloudná hra přesto neušla pozornosti aparátu KSČ. Buď přes slovenské reemigranty (do záležitosti byl zřejmě zasvěcen i Vlado Kardelis, chápaný jako vedoucí informbyrovské emigrace na Slovensku) nebo Lenku Reinerovou se zvěsti o nekontrolovaných stycích redakce *Nové Borby* donesly až k uším Gemindera a Rudolfa Slánského. I když se taková neloajalita stala předmětem hovoru mezi generálním tajemníkem a vedoucím jeho sekretariátu, českoslovenští komunisté otevřeně proti této praxi z neznámých důvodů nezasáhli.⁵⁸

„Vlastní spojení do země“ prostřednictvím lodníka Ratka Milovanoviče patří k jedné z nevyjasněných otázek, jimiž je jugoslávská politická emigrace v Praze opředena. Kontakty s ním trvaly během celého roku 1949 i část roku následujícího.⁵⁹ Ukončeny byly zřejmě ze strany Milovanoviče, který se pravděpodobně pražským emigrantům přestal po čase ozývat. V roce 1952 vedla vyšetřování ohledně jeho osoby

⁵⁴ Tamtéž, H-181/20, 5.5.1949 redakce NB, podepsáno D.D. (Dušanka Dragila) (fotokopie). Adresát neuveden. Podle kontextu jde o Milovanoviče.

⁵⁵ Státní bezpečnosti o častých cestách D. Dragilové na Slovensko za účelem setkání s „Ratkem“ informace podávala Lenka Reinerová: AMV, H-181/20, říjen – listopad 1949(?), Reinerová(?), Pero Dragila (tužkou: agenturní zpráva). kopie; Tamtéž, H-181/19, 11.3.1950 ÚZ č. 4, 701-1, ř.o.: 11/Ka, důvěrník D/HK; Tamtéž, H-181/20, 27.4.1950 Úřední záznam č. 27, T., 701.A, 11/Ka. Sama Dragilová však při policejním výslechu v roce 1954 přiznala pouze jednu cestu do Bratislavy, kdy chtěla Ratkovi předat sto výtisků *Nové Borby*. Ke schůzce však prý nedošlo: AMV, H-181/19, 30.4.1954 Zápis o výpovědi sepsané dnešního dne s Dušankou Dragilovou.

⁵⁶ AMV, H-181/19, 11.3.1950 ÚZ č. 4, 701-1, řo: 11/Ka, důvěrník D/HK; Tamtéž, H-181/20, 24.10.1952 Úřední záznam č. 50, HS StB, Dostál. Dragila - poznatky. Z výpovědi K. Vorlase 8.7.1952.

⁵⁷ Tamtéž, H-181/20, 27.4.1950 Úřední záznam č. 27, T., 701.A, 11/Ka.

⁵⁸ V pozdějších policejních výsleších z této nedbalosti činil K. Vorlas odpovědným B. Gemindera, jemuž záležitost přednesl. Geminder pro změnu uváděl, že to byl Rudolf Slánský, kdo rozhodl, že se v této věci nemá nic podnikat: AMV, H-181/20, Dragila Pero, tužkou připsáno: s. por. Souček k využití 17.10.1952, I. odbor. Výpis z protokolu Bed. Gemindera ze dne 19.8.1952, s. 181 protokolu (výpis vyhotoven 1.9.1952); Tamtéž, 24.10.1952 Úřední záznam č. 50, HS StB, Dostál. Dragila – poznatky. Z výpovědi K. Vorlase 8.7.1952.

⁵⁹ Jeden dopis redakce *Nové Borby* Ratkovi, dochovaný v kopii, pochází z ledna 1950. Hovoří se v něm o nutnosti uskutečnění další schůzky v Bratislavě. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 82, ar. j. 312, sl. 12, Jugoslávie – Nova Borba, 23.1.1950 Soudruhu Ratkovi (Milovanovičovi), Rakousko (srbochorvatsky, strojopis, kopie).

Státní bezpečnost. Na dotaz u sovětských orgánů se jí dostalo odpovědi, že člověk tohoto jména skutečně v roce 1949 u sovětské dunajské plavby pracoval jako starší mechanik. Pracovní poměr ovšem ukončil už tentýž rok a odešel do Vídně, odkud se prý po čase vrátil do Jugoslávie.⁶⁰

Co přimělo pražské emigranty, včetně ostražitého a zkušeného rozvědčíka Pera Dragily, aby důvěřoval tomuto člověku? Milovanović se zaštiťoval Lazarem Brankovem, přesto ve spolupráci s ním pokračovali i po návratu Ivanoviće a Rajkoviće z Budapešti. Bylo snad důvodem zaměstnání u sovětské firmy? Odkud si tuto informaci ověřili? Zaručil se snad za Milovanoviće Pero Popivoda, když v Maďarsku radil, aby „to po Dunaji zkusili“? Ratkova iniciativnost a statečné prohlašování, že mu nesejde na rodině v Jugoslávii, protože je už stejně ve vězení, i snadnost, s níž se dostal za hranice Jugoslávie, čímž prý na poslední chvíli unikl povinnosti vyslovit se pro KSJ nebo proti ní, jsou podezřelými okolnostmi. Dragila i ostatní zpravidla odmítali přijmout kohokoliv, za něhož se nikdo nemohl zaručit a potvrdit pravdivost jeho příběhu. Proč v případě Ratka Milovanoviće učinili výjimku?

Vedoucí emigranti tedy v jarních a letních měsících roku 1949 měli velice napilno: konspirativní schůzky a cesty do zahraničí, organizování spojení s Jugoslávií, promýšlení a prosazování plánů na uspořádání celkové zahraniční akce, podíl na „odhalení“ údajné titovské špionážní sítě v Maďarsku, likvidace protivníka ve svém středu. Nezapomínali ani na veřejnou propagaci své činnosti účastí na mediálně sledovaných akcích jako prvomájové veselici či stranickém sjezdu. Kromě toho *Nova Borba* vycházela s pravidelností, a to především díky usmíření s bývalou Milunićovou „frakcí“, jejíž členové se usilovnou prací v redakci odvděčili za shovívavost a svěřenou důvěru.⁶¹

Není však divu, že o to méně času zbývalo na „řádný stranický život“, což bylo přitom heslo, jímž se zapřísahalo emigrantské vedení po Popivodově lednové kritice. Stranická organizace ovšem byla pouze využita k diskreditaci Miluniće a žádné další kroky v naplňování ambiciózního programu, jímž se holedbal předseda Rajković, se fakticky nekonaly. Status *stranické organizace při ÚV KSČ*, přiznaný hostiteli,

⁶⁰ AMV, H-181/20, 21.4.1952 Krajské velitelství StB Nitra (zástupce velitele I. sektoru vrch, strážm, Géci).

komu: MNB – Velitelství StB, 1. sektor, 4. odd. Praha. K číslu A-S/1041-52 z 18.3.1952. Sdělení k osobě Ratka Milovanoviće.

⁶¹ V redakci *Nové Borby* pracovalo 12 osob, pravidelných externích spolupracovníků bylo osm. Rozhlasová redakce zaměstnávala šest lidí a Jugoslávský klub obhospodařovali dva. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 12.6.1949 S. Ivanović, M. Rajković, L. Reinerová, P. Dragila. Zpráva o činnosti jugoslávských komunistů v Praze.

předvídal přizpůsobení jugoslávské emigrantské skupiny domácím zvyklostem. Pokud se však v souborné zprávě z června vedení emigrace chlubilo úspěšnou aplikací nových norem, zůstalo v zásadě jen u kádrování a prověrky „podle vzoru KSČ“, která byla vhodnou záminkou pro vyloučení Milunićových.⁶²

Ročko Andjelkovski, jeden z tehdejších studentů, později vylíčil, jak se velmi brzy po lednové schůzi vrátilo vše do starých kolejí. Za dva měsíce se stranický život fakticky zastavil: „Dragila jako vedoucí stranické skupiny v rozhlase mluvil jediné s každým straníkem zvlášť. V redakci to nebylo o nic lepší. Za stranické rozhodnutí se pokládalo to, o čem rozhodl Dragila, Ivanović a Rajković.“ Přestože byl formálně členem vedení i student Tumara, *trojka* jej nikdy nepřizvala ke společným poradám. O konečných rozhodnutích se dozvídal posléze formou pokynu, aby se podle nich řídil. Andjelkovski, který byl tehdy s Tumarou ve vedení studentské sekce, konstatoval, že pouze mezi studenty byl jejich zásluhou stranický život jakž takž zaveden. Pravidelně se konaly schůze, na nichž studenti projednávali společně otázky politického i odborného rázu.⁶³ Ani zde ovšem nebyly poměry rozhodně ukázkové. Někteří z vysokoškoláků si nadále stěžovali na své předáky kvůli „udbovským metodám“.⁶⁴ I v této sekci se také podle instrukcí vedení emigrace dávala přednost politické činnosti před odborným vzděláváním.⁶⁵

Tatam zůstala rovněž předsevzetí naučit se češtině, i když jej Rajković vyhlásil prvomájovým závazkem pro všechny členy strany. S výukou se začalo teprve 10. května a po necelém měsíci byly dosavadní výsledky nevalné. Učitelka Věra Kleslová si počátkem června na sekretariátu ÚV KSČ postěžovala, že z původních třiceti žáků doposud vydrželo pouhých sedm, což byli jediní, kteří měli skutečně zájem se česky

---

⁶² Tamtéž.

⁶³ AMV, H-181/4, 22.1.1952 Načo (Ročko) Andjelkovski. Zpráva o situaci v naší skupině od uveřejnění rezoluce Informačního byra do dnešního dne.

⁶⁴ Tumarova „klika“, k níž patřil Ročko Andjelkovski, Branislav Urošević, Gojko Lončar, Novo Novović ad., podle stížnosti manželů Kovačičových zavedla vůči ostatním studentům „diktátorsko-teroristický postup“, vynucovala si hrozbami slepou poslušnost a snažila se před Čechy vzbuzovat takto dojem o své „revoluční bdělosti“: AMV, H-181/34, s. 8-11, 26.2.1951 Dopis Milana Kovačiče Ústřednímu výboru KSČ.

⁶⁵ Někteří emigranti byli finančně zajištěni zapsáním na listinu stipendistů, přestože ve skutečnosti studovali s pramalým úsilím či vůbec a zaměstnávali se plně prací pro redakci *Nové Borby* či úkoly, kterými je pověřovala vedoucí *trojka*. Několik studentů rovněž přešlo z odborných škol na studium Vysoké školy politických a hospodářských věd. Sám Slobodan Tumara, medik, byl znám svými velmi špatnými studijními výsledky, jelikož se plně věnoval politické činnosti. Neplatí to ovšem paušálně, protože řada studentů-emigrantů upřednostňovala vždy svůj obor před politikou. Bora Čumlivski, Petar Marković i v této době politicky velmi agilní Ročko Andjelkovski byli považováni za naděje svého oboru.

naučit. Nejednalo se přitom o žádný intenzivní kurs. Dvě dvouhodinovky týdně byly přesto pro většinu příliš velkou zátěží.⁶⁶

Slobodan Ivanović, Milutin Rajković a Pero Dragila si nicméně závazky dané hostitelům a chlebedárcům uvědomovali. Protože však dávali přednost svému pojetí *politické emigrace*, snažili se úkoly spjaté se *stranickou prací* přenechat jiným. Návrh na reorganizaci podle Popivodových rad, které vedení předložilo koncem června instruktorovi Vorlasovi, obsahoval i předpokládané složení nového stranického výboru.⁶⁷ Triumvirát si tímto návrhem značně uvolňoval ruce. Rajković, Dragila a Ivanović měli být členy „bez zvláštní funkce“. Pero Dragila by se tak zbavil nechtěné vedoucí pozice v rozhlasu. Místo něho ji měla převzít Lenka Reinerová. Slobodan Tumara by nadále zůstal zodpovědným za práci s mládeží; Vladimiru Perićovi, který se tak prvně dostával do elitní skupinky, hodlali svěřit kulturně-propagační činnost. Vedení stranické skupiny redakce *Nové Borby* by nově převzala Dušanka Dragilová.

Návrh zvláště pochvalně hodnotil dosavadní roli Lenky Reinerové. Zahlcena praktickými povinnostmi v Klubu nemohla podle Rajkoviće plně rozvinout své vlohy pro politickou činnost. Měla být proto povýšena na spojku mezi emigranty a ÚV KSČ, tedy Vorlasem a Geminderem. Tuto úlohu plnila prakticky od začátku, nyní však měla převzít komunikaci se sekretariátem pouze v politických otázkách. Praktické a méně důležité věci by do budoucna v Klubu vyřizoval dosavadní vychovatel učňů Moma Pavićević, který byl členem strany a na rozdíl od ostatních svých soudruhů již bezvadně ovládal češtinu. Uvázání Reinerové v rozhlasu ovšem naznačovalo jiný záměr než ocenění zásluh a povýšení. Reinerová byla vlivnou osobou od počátku emigrace. Jako na sekretářce Klubu na ní závisely existenční otázky každého z emigrantů a ty konzultovala nikoliv s Milunićem nebo později Rajkovićem, nýbrž přímo s některým z pracovníků ÚV KSČ. Ostatně, poněkud autoritativním jednáním při této zdánlivě čistě výkonné funkci vzbuzovala pravidelně mezi emigranty zlou krev.⁶⁸ Ve skutečnosti by

---

⁶⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 6, 8.6.1949 Věra Kleslová sekretariátu ÚV KSČ; Věra Kleslová pracovala do září 1948 na ministerstvu sociální péče, kde vedla tzv. akci jugoslávských učňů.

⁶⁷ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 27.6.1949 Rajković Vorlasovi.

⁶⁸ I Ročko Andjelkovski, který měl s Lenkou Reinerovou dobré vztahy, přiznával některé méně šťastné důsledky jejího jednání: „V klubu se rozhodovalo o otázkách sociálního rázu: potravinové lístky, lékařská potvrzení, finanční pomoc nezaměstnaným soudruhům, bytové otázky atd. Všechny tyto otázky vyřizovala s. Reinerová v souhlase se stranickým vedením. Podle mého mínění a zkušeností s klubem všechny tyto otázky ve většině případů rozhodovala s. Reinerová sama a jen stranické vedení informovala, když již věc byla vyřízena. Bylo to v těch případech, ať se to týkalo finanční pomoci anebo otázek bytu. Stávalo se někdy, že někdo ze soudruhů nedostal potřebné doporučení a věc pak se tím protahovala. Mohu říci, že soudružka Reinerová někdy rozhodovala svévolně o některých věcech. Měla

proto v rozhlasovém vysílání, jemuž na rozdíl od *Nové Borby* nepřikládali Rajković a Ivanović takový význam, byl vliv Reinerové poněkud oslaben. Stejně tak Tumarova funkce ležela stranou zájmu triumvirátu. Mezi studenty si budovali, zejména Dragila, vlastní skupinu oddaných stoupců, k níž Tumara nepatřil. Ten naopak začal být, jak jsme již ukázali, postupně vytlačován ze hry. Funkce vedoucího pro kulturně-osvětovou činnost, jíž by byl poctěn Vladimír Perić, pak byla pro triumvirát oblastí zcela okrajovou. Naproti tomu jmenování Dušanky Dragilové do čela redakce listu by bylo pouhou kamufláží, která nic neměnila na skutečnosti, že rozhodující pravomoc by zůstala v rukou S. Ivanoviće. I když Rajković naléhal na co nejrychlejší schválení tohoto záměru, než se emigranti rozjedou na dovolené a na zahraniční cesty, Vorlas a Geminder tolik nespíchali. Konečné rozhodnutí, jak uvidíme, se krylo s požadavky triumvirátu jen částečně.

Pracovníci ÚV KSČ, kteří se zabývali jugoslávskými emigranty, měli v této době na mysli jiné úkoly. Starost jim totiž působila v první řadě jugoslávská dělnická mládež. V necelých sedmdesáti učních, kteří přes dramatické události z léta a podzimu minulého roku zůstali v Československu, spatřovali naději informbyrovské skupiny. Na rozdíl od rozhádané a nespolehlivé směsice krajně podivných individuů, polointelektuálů, „maloměšťáků“ a levičáckých avanturistů znamenali tito hoši dosud tvárný materiál, jež mohli českoslovenští komunisté opracovat podle obrazu svého.

Mladí stoupci Informbyra zůstali i po odjezdu ostatních učňů (a žáků středních odborných škol) roztroušeni na různých místech republiky a v Praze i po různých internátech.⁶⁹ Nejpočetnější a nejvíce kompaktní byla skupina v Ústí nad Labem, na níž dohlíželi vychovatelé Vlado Popović a Moma Pavićević. Učně ve Vysočanech měl na starost bývalý vychovatel jugoslávské omladiny v Plzni Živojin Subić. Na těchto místech a rovněž v Komenského koleji, kde bydleli učni a středoškoláci společně se studenty, byla jejich kontrola a politická výchova uplatňována relativně nejvíce. Doposud však chyběla jakákoliv systematičnost a vychovatelé jen těžko dokázali své svěřence, kteří se v mnoha případech odmítli vrátit do Jugoslávie z důvodů naprosto apolitických, skutečně zvládnout. Ještě v prvních měsících roku 1949 se tak vyskytly

---

vliv na našeho instruktora Vorlase.“ AMV, H-181/4, 22.1.1952 Načo (Ročko) Andjelkovski. Zpráva o situaci v naší skupině od uveřejnění rezoluce Informačního byra do dnešního dne.

⁶⁹ Největší skupina, 25 učňů, se nacházela v Ústí nad Labem. Z mimopražských lokalit bylo rozdělení následující: Liberec 2, Kladno 7, Brno 2, Gottwaldov 2. V Praze bydlelo 6 žáků středních odborných škol společně s vysokoškoláky v Komenského koleji. Učňové v průmyslu pobývali nadále na internátech ve Vysočanech (7), Hostivaři (6), Čakovcích (8), Smíchově (2), Hlubočepch (1). NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 294, sl. Jugoslávie 1, nedat. Plán pro politický kurs pro učně i žáky techn. střední školy.

případy útěků a žádostí o dodatečný odjezd domů. Dva chlapci byli dokonce pro nekázeň a údajné styky s jugoslávskou ambasadou vyloučeni z emigrace, jeden z nich byl i zatčen a posléze vyhoštěn.⁷⁰ Rajković se za vedení emigrace před Vorlasem a Geminderem dušoval, že učně začnou navštěvovat a „politicky s nimi pracovat“. Až na občasné akce, které vedl jako vedoucí sekce pro mládež Tumara, a které se ponejvíce dotkly jen hochů ubytovaných v Komenského koleji, zůstalo dlouho jen u plánů.⁷¹ Chodit vychovávat nevzdělané kluky, mnohdy dosud v pubescentním věku, nebylo pro „revolucionáře světového formátu“, za něž se lidé z vedení a z okruhu *Nové Borby* považovali, záležitostí odpovídající jejich kalibru. Pro vedení emigrace, k němuž zůstával odepřen přístup i většině dosavadních – dospělých – členů, by učňové znamenali mizivý přínos. V elitářské koncepci exilového aktivismu se jednalo o zbytečnou zátěž, což se ostatně projevilo i při liknavém přístupu emigrantů k učňovské akci. Řada emigrantů totiž nepovažovala za potřebné odjezdu učňů vůbec bránit.

Iniciativy k organizování politické výchovy mladých dělníků se proto chopil československý stranický aparát sám. Někdy v květnu 1949 byl – zřejmě v evidenčním oddělení ÚV KSČ – vypracován plán měsíční společné rekreace učňů a mladých dělníků s výukovým kursem. Každý den kromě neděle měla být dopoledne vyplněna přednáškami. Po zbytek dne následovala kolektivní zábava a procvičování látky v menších diskusních kroužcích. Stanovena byla témata pro 64 hodin přednášek. První okruh se týkal Československa (dějiny dělnického hnutí a úloha KSČ, hospodářská struktura ČSR, výstavba socialismu v ČSR) a zahrnoval celkem 20 hodin. Šest hodin mělo být věnováno politické ekonomii. Největší část, 33 hodin, samozřejmě náležela Sovětskému svazu a jeho nezastupitelné mezinárodní úloze (Dějiny VKS(b), úloha SSSR v osvobozené válce, pomoc SSSR zemím lidové demokracie při budování socialismu a RVHP, úloha SSSR a VKS(b) jako vedoucích pokrokových sil světa v boji

---

⁷⁰ Z internátu v Čakovicích utekli a pomocí velvyslanectví FLRJ se do vlasti vrátili Redžep Karadžić a Kljako Smajo. Počátkem června z brněnského domova mládeže uprchl a stejným způsobem do Jugoslávie odjel Ismet Morankić. V únoru 1949 měli být tři učňové pro „poučení“ ostatním potrestáni vyhoštěním za kázeňské přestupky a kontakty s úředníkem ambasády Gledičem. Josef Kohout, původem jugoslávský Čech, byl vyloučen z emigrace a přemístěn do jiného internátu. Tíha trestu tak nakonec dopadla jen na Maxima Morduše, kterého StB zatkla a vyhostila (fakticky však nelegálně vyhnala přes zelenou hranici) do Rakouska. V dopise z Vídně jednomu z přátel Morduš sděloval, že si odpykává trest za nedovolené překročení československo-rakouských hranic a obává se vyhoštění do Jugoslávie. Nařčení ze styků s ambasádou rozhodně odmítal. Údajně největší rozvratník a rváč, Čedomir Poslovski, paradoxně trestu unikl a zůstal „politickým emigrantem“. AMV, H-181/68, s. 16, 5.1.1949 Živojin Subić Klubu jugoslávských novinářů; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 294, sl. Jugoslávie 4, 7.3.1949 Maxim Morduš Rizovi Barjakterevičovi z Vídně; Tamtéž, sl. Jugoslávie 1, 9.6.1949 A. Dvořák. Záznam.

⁷¹ AMV, H-181/4, 22.1.1952 Načo (Ročko) Andjelkovski. Zpráva o situaci v naší skupině od uveřejnění rezoluce Informačního byra do dnešního dne.

za mír). Jugoslávská témata byla zato v tomto rozvrhu poněkud upozaděna. Oproti dějinám českého a slovenského dělnického hnutí, jemuž se měli posluchači věnovat šest hodin, připadaly na přednášky k tématu „Národně osvobozenecý boj národů Jugoslávie a úloha KSJ“ jen hodiny tři. Nepochybujme, že mělo jít především o kritiku a popis cesty k „Titově zradě“.⁷²

Kromě politického školení měl společný měsíční pobyt splnit i další účel: vytvořit *pevný kolektiv*, který bude podřízen jednotné kontrole a zásadám společného života. Pobyt dával rovněž příležitost ke kádrovému rozškátulkování. Smyslem bylo oddělení zrna od plev, vytipování perspektivních kádřů pro politickou práci a označení problematických živelů, kteří by buďto byli z emigrace vyřazeni nebo podrobeni převýchově. Po absolvování kursu čekalo na mladé dělníky stěhování do Prahy a hromadné ubytování v jednom objektu, kde by byli pod přímým dohledem a neustálým vlivem aparátu ÚV KSČ a Jugoslávského klubu.⁷³

Pro místo kursu byly vybrány Jánské Lázně, kam se mladí Jugoslávci sjeli na konci června 1949. Chlapci, kteří většinou právě ukončili učení a měli nastoupit do řádného zaměstnání, chápali tuto svou první dovolenou jako prázdniny. Brzy se však přesvědčili o opaku. Počáteční uvolněnou atmosféru záhy nahradil strohý řád, který omezil libovolnou zábavu a večerní výpravy do místních lokálů a na tancovačky, kde budili zájem děvčat a vyvolávali potyčky s místními vrstevníky. Pro nekázeň, již se dopustili i po vyhlášení „táborového programu“, byli čtyři hoši dokonce z pobytu vyloučeni a své prohřešky si po zbytek měsíce odčinili prací na brigádách.⁷⁴ Někteří z učňů se rozhodli pro emigraci v Československu, protože se nemohli srovnat s disciplínou požadovanou svými vychovateli a vedoucími komunistické mládežnické organizace SKOJ, a volili tak raději osobní svobodu. Nyní dostali na srozuměnou, že jejich hostitelé od nich očekávají podobnou míru loajality a ukázněnosti, které se před nedávnem s radostí zbavili. Mladická rozjívenost nepatřila rozhodně mezi ctnosti uvědomělého proletáře, kterého z nich v emigraci chtěli vychovat. Až dosud v zásadě trestali jejich vychovatelé a v krajním případě Státní bezpečnost jen kontakt s jugoslávskými zastupitelskými úřady. Od této chvíle byly již posuzovány politickými

⁷² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 294, sl. Jugoslávie I, nedat. Plán pro politický kurs pro učně i žáky techn. střední školy.

⁷³ Tamtéž, sl. Jugoslávie 3, Zdena Dohnalová. Zpráva o pobytu Jugoslávčů v Jánských Lázních v době od 27.6. do 24.7.1949; Tamtéž, 19.8.1949 Dvořák Geminderovi.

⁷⁴ AMV, H-181/23, 21.5.1952 Prověrka Milana Filipoviće.

brýlemi všechny jejich skutky i výroky a do nepříjemných situací se mohli rázem dostat prostou neuvážeností.⁷⁵

Rekreace probíhala v režii pracovníka evidenčního oddělení Aloise Dvořáka. Vedením kursu byli pověřeni Vlado Popović a Slobodan Tumara, který měl na starost politickou výchovu a mimo jiné i sestavení kádrových profilů účastníků kursu. Přestože tito dva emigranti měli plnou důvěru stranického aparátu, celý měsíc společně s nimi na hochy dohlížela i představitelka ČSM Zdena Dohnalová. Alois Dvořák si kromě toho vyžádal informace od správců hotelů, v nichž byli chlapci ubytováni.⁷⁶ V pohotovosti byla i okresní úřadovna StB v Trutnově, která dostala z pražského ústředí pokyn sledovat, s kým mladí emigranti přicházejí do styku a zda se je někdo nesnaží ovlivňovat nepřátelskými řečmi proti lidově demokratickému zřízení.⁷⁷

Nelze však tvrdit, že by přípravy na aktivizaci mladých dělníků byly v zásadním rozporu s představami emigrantského vedení. Plán politického školení stranický výbor emigrace v polovině června schválil, a to včetně výhledu na zapojení dělníků do práce kolem redakce *Nové Borby*. Vedoucí trojka pochopitelně nemohla odporovat návrhu, který jí předložil ÚV KSČ. Na druhé straně si ovšem uvědomovala, že zlepšení třídní struktury skupiny je v jejím vlastním zájmu a oproti jiným emigrantským skupinám, kde většinu představovali vojáci a studenti, jim pomůže upevnit postavení a zvyšuje šance na vedoucí roli v rámci celého protititovského exilu.⁷⁸ Pravděpodobně také dobře chápali, že 65 mládenců znamená polovinu dosavadního počtu členů emigrantské organizace a jejich aktivní přítomnost může kartami v rozdané hře notně zamíchat. Nebylo radno přenechat zcela tuto doménu Čechoslovákům a emigrantům, které nepočítali do své úzké aktivistické skupinky. Mimo dva československé komunisty se proto přednášek pro mladé dělníky nakonec shostili většinou sami. Dragila, Ivanović i Rajković se snažili mladým soudruhům předvést v nejlepším světle. V domnění, že mají

⁷⁵ Jak se praví v souborné zprávě o pobytu v Jánských Lázních potrestaným hochům „byla [...] dána příležitost, aby v určené době projevili skutky a změněným chováním svou oddanost dělnické třídě, své přesvědčení a odhodlanost v boji proti Titově klíce a zasloužili si tak jména *politický emigrant*“. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 294, sl. Jugoslávie 3, Zdena Dohnalová. Zpráva o pobytu Jugoslávčů v Jánských Lázních v době od 27.6. do 24.7.1949.

⁷⁶ Tamtéž, 24.7.1949 Jan Tecl, nájemce hotelu Koruna, Aloisi Dvořákovi (ÚV KSČ). Posudek o rekreaci jugoslávských učňů v Jánských Lázních; Tamtéž, 20.7.1949 Slezák Dvořákovi (ÚV KSČ). Zpráva o průběhu rekreace jugoslávských učňů.

⁷⁷ AMV, H-181/43, s. 309, 29.6.1949 ÚZ č. 34, 701-A, ř.o. 59/Ja. Vlastní šetření. Jugoslávští učňové – rekreační pobyt; Tamtéž, H-181/65, s. 48, 10.9.1949 Útvar 615-A (v.z. Hotlík) Útvaru 701-A. Jugoslávští učňové – rekreační pobyt v Jánských Lázních; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 294, sl. Jugoslávie 3, 24.7.1949 Jan Tecl, nájemce hotelu Koruna, Aloisi Dvořákovi (ÚV KSČ). Posudek o rekreaci jugoslávských učňů v Jánských Lázních.

⁷⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 12.6.1949 S. Ivanović, M. Rajković, L. Reinerová, P. Dragila. Zpráva o činnosti jugoslávských komunistů v Praze.

před sebou pologramotné adolescenty, zvolili při výkladu ideologických témat *zábavnou* formu. Někteří žáci později kriticky vzpomínali, jak Dragila místo o proletářském internacionalismu vyprávěl o své rodné vesnici a Ivanović pouze hýřil vtipy. Dragila také nepromarnil příležitost, aby na Milunićově případu nepoučil mládež o nutnosti boje s vnitřním nepřítelem. Přesto si však především Ivanović, avšak také Rajković, který projevoval starostlivost o potřeby mladíků a vyzval i ke shovívavosti vůči jejich kázeňským pokleskům, vydobyli u mnohých důvěru a sympatie. Paradoxně tak *trojka* byla u mladých dělníků úspěšnější než příliš intelektuálský Teodor Balk, který rovněž do Jánských Lázní přijel přednášet, nebo trojicí stále více opomíjený Slobodan Tumara. Studentský vůdce se stal mezi mladšími soudruhy velmi neoblíbený kvůli tvrdému vystupování a sklonům, jež považovali jako nedávní *skojevci* za zavrženíhodné praktiky titovské mládežnické organizace: diktátorství, špehování a místo výchovy sledování s úmyslem ocejchovat v kádrovém posudku. Společně s druhým studentským funkcionářem Branislavem Uroševićem, který do Jánských Lázní dorazil později, proslul Tumara rovněž povýšeneckým vystupováním. Na adresu sympatického vychovatele Vlada Popoviće se pro změnu na ÚV KSČ donesly stížnosti na jeho neschopnost sjednat si autoritu a zvládnout tak temperament svých svěřenců.⁷⁹

Přestože „práci s mládeží“ neřadila *trojka* mezi své priority, vystoupení mezi mladými dělníky zvládla nad očekávání dobře a získala si zde i potenciální stoupence. I když u některých vzbudili Dragila a Ivanović spíše rezervovanost, mohli být s celkovým dojmem, který na mládežnický kolektiv zanechali, docela spokojeni. Oproti předchozím plánům převzali vedoucí emigranti rovněž velkou část přednášek a ačkoliv se neměly většinou týkat Jugoslávie, přednášející si přizpůsobili jejich obsah podle vlastního uvážení.

Ve zdravotní, poslané Ústřednímu výboru KSČ jménem mladých jugoslávských dělníků, nicméně vlivy aktivistického pojetí emigrace úplně chyběly. Zdravice zdůrazňovala zásadní úlohu dělnické třídy v boji proti Titovi a dávala jej do úzké

---

⁷⁹ AMV, H-181/19, Různé nedatované záznamy, výtahy z jiných dokumentů; Tamtéž, H-181/48 s. 91, Prověrka Boška Mlinareviće (1952); Tamtéž, H-181/27, s. 22, 8.9.1952 Prověrka Velimira Jankoviće; Tamtéž, H-181/26, s. 122, 23.6.1952 List A č. 53, Útvar VStB, Burbil, agent SLÁVA; Tamtéž, H-181/41, s. 37-40, 23.5.1952 Prověrka Aleksandra Milenkoviće; Tamtéž, H-181/43, s. 151, Pokračování protokolu ze dne 24.11.1949 s Dušanem Milinkovićem; Tamtéž, H-181/13, 30.5.1952 Prověrka Nikoly Božičkoviće; Tamtéž, H-181/6, (nedat.) Dotazník – Milan Avramović; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 294, sl. Jugoslávie 3, Zdena Dohnalová. Zpráva o pobytu Jugoslávčů v Jánských Lázních v době od 27.6. do 24.7.1949; Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 23, 19.8.1949 Jugoslávští učňové – rekreační pobyt v Jánských Lázních.

souvislosti s úsilím celosvětové fronty pracujících lidu v čele se Sovětským svazem. Z děkovného dopisu tak pouze vyplývalo, že „bojovým úkolem“ mladých emigrantů je se politicky a odborně vzdělávat a naučené dovednosti v budoucnu – tedy až po konečné porážce Titovy kliky – zúročit při „výstavbě socialismu ve vlasti“. To měl být tedy jejich příspěvek „v boji za konečné osvobození od Titova fašistického teroru“. KSC očekávala za tuto „každodenní, nezištnou a bratrskou pomoc“ ovšem vděčnost. Vyjadřovala to i tato zdravice, jejímž autorem byl ostatně se vši pravděpodobností některý z pracovníků evidenčního oddělení: „Po skončení školení se nyní všichni vracíme na svá pracoviště v továrnách a závodech, kde v práci na výstavbě socialismu v ČSR vydáme ze sebe vše a tím se nejlépe a činy odvděčíme československé dělnické třídě a její Komunistické straně za pomoc, které se nám dostalo a zároveň tím znovu dokážeme, že jsme stoupenci proletářského a internacionalistického názoru na svět. Jsme si vědomi toho, že budeme-li pomáhat při výstavbě socialismu v kterékoliv lidově-demokratické zemi a tedy i v bratrském Československu, podpoříme a posílíme socialistickou frontu, která je největší zárukou i našeho vítězství.“⁸⁰ Jinými slovy, přiložením ruky k dílu budování socialismu kdekoliv na světě, a shodou okolností tedy i v Československu, jugoslávští mladí dělníci bojují proti zrádcovskému režimu ve své zemi.

Pracovníci sekretariátu ÚV KSC byli s výsledkem měsíčního kursu spokojeni. Lektor Černický pochválil mladé Jugoslávce za živý zájem o učební látku a odhadl, že nejméně s pěti z nich lze počítat do budoucna pro politickou práci.⁸¹ O něco kritičtěji vypadalo hodnocení Zdeny Dohnalové, která se sáhodlouze zabývala kázeňskými prohrěšky a třídní neuvědomělostí mladých proletářů. Kromě několika, které označila za nutné převychovat, ovšem také ona prohlásila 70 procent hochů za poměrně politicky vyspělé a charakterově pevné. Jak s uspokojením konstatovala, společný pobyt ukázal, „že nám zde rostou poctiví bojovníci za práva dělnické třídy“.⁸² Podobné závěry učinil i vedoucí emigrantského referátu Alois Dvořák. Podle jeho sdělení Bedřichu Geminderovi z druhé poloviny srpna splnila akce celkem svůj účel. Dvořákův referát se pustil do organizování společného ubytování všech mladých dělníků a jejich zaměstnání v průmyslových závodech v Praze, aby se mohlo v ideologické výchově dále

⁸⁰ NA, f. ÚV KSC, 100/3, sv. 78, ar. j. 294, sl. Jugoslávie 1, Dopis „Jugoslávské dělnické mládeže – politických emigrantů v ČSR“ adresovaný ÚV KSC. S přípisem Geminderovi z 1.8.1949.

⁸¹ Tamtéž, sl. Jugoslávie 3, Černický, posluchač ÚPŠ – KSC – AB. Záznam o provedené přednášce.

⁸² Tamtéž, Zdena Dohnalová. Zpráva o pobytu Jugoslávců v Jánkách Lázních v době od 27.6. do 24.7.1949.

pokračovat. Přestěhování do hlavního města ovšem mělo i další důvod: „Tímto opatřením bude zároveň posílena jugoslávská skupina komunistů (polit. emigrantů), v níž jsou takřka samí intelektuálové, zdravými dělnickými kádry, což značně přispěje k ozdravení celé jugoslávské skupiny v Praze.“⁸³

Je otázkou, zda o smyslu těchto opatření měla vedoucí trojka vůbec ponětí. Korespondence v této záležitosti probíhala pouze v rámci stranického sekretariátu. Zainteresovanost většinou prokazovali pouze studenti Tumara a Urošević a od konce srpna v souvislosti s přípravami na stěhování do Prahy do jednání vstoupila také Lenka Reinerová.⁸⁴ Nikoliv náhodou se mezi studentskými funkcionáři a Reinerovou od počátku léta vytvářely srdečnější vztahy. Poté co splnil svou mouřenínskou práci v případě s Miluničem, znemožnili ostatní členové výboru Tumarovi podíl na většině jejich agendy a zaměstnávali ho raději praktickými záležitostmi typu červencového školení. Přirozeně tak začal více spolupracovat s Lenkou Reinerovou, na níž přes Rajkovićovo velebení jejich schopností zůstala rutinní každodenní práce v Klubu. Odlišné problémy a oblasti činnosti vytvářely záhy po velkém sbratření na Miluničově „politické mrtvole“ nové hranice a skupinky. V jedné byli Ivanović, Dragila, Rajković a pracovníci redakce *Nové Borby*, na druhé straně Balk, Reinerová, studentští funkcionáři a Reinerové vypomáhající Vladimír Perić. Slobodan Tumara, podléhající do jara Dragilově vlivu, se tak postupně sblížoval s uskupením, kde hlavní pozici zaujímala Lenka Reinerová.⁸⁵ Není divu, že stranický výbor emigrace jednoznačně doporučil, aby Tumara od září studoval na jednoroční politické škole při ÚV KSČ a Andjelkovski s Uroševićem absolvovali šestiměsíční kursy.⁸⁶ O jejich přítomnost v emigraci *trojka* v zásadě nijak nestála. Na jejich „politickém růstu“ však měla zájem hostitelská strana, plnící tak ze svého úhlu pohledu vzdělávací roli „v internacionální pomoci jugoslávským soudruhům“. Studenti si jistě této nabídky vážili, a to je více poutalo k ÚV KSČ a k jeho pojetí politické emigrace.

V emigraci se tak ustavily dvě skupiny, které své úkoly viděly v odlišných sférách. V jednom případě se jejich politický zápal uplatňoval v oblasti stanovené československou stranou, v druhém byl na KSČ víceméně autonomní a očekával od ní pouze morální a materiální podporu. Ivanović, Rajković a Dragila byli spokojeni, pokud

⁸³ Tamtéž, 19.8.1949 Dvořák Geminderovi.

⁸⁴ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 4, 29.8.1949 Reinerová Dvořákovi.

⁸⁵ V pozdějším denunciačním materiálu jeho autor Dušan Nikolić poukázal na skutečnost, že Tumara byl od června 1949 ve vleku Lenky Reinerové. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić. Vyzvědačská skupina v organizaci jug. polit. emigrantů v Praze.

⁸⁶ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 4, 29.8.1949 Reinerová Geminderovi.

jim KSČ poskytovala prostor a svými vizemi zaměstnávala jiné. V takovém případě mohli koexistovat. V polovině léta 1949 ovšem směřovali hostitelé k tomu, aby do svých plánů zahrnuli emigraci jako celek. Lenka Reinerová i její manžel, úzce napojení na ÚV KSČ, se cele s „českým“ pohledem ztotožňovali. Bylo zřejmé, že případná kolize dvou odlišných pojetí křehké a ryze účelové spojení mezi nimi a *trojkou* ohrozí.⁸⁷

Do problematického vztahu mezi manžely Fodorovými a Ivanovičem, Dragilou a Rajkovičem ovšem zasahoval i vnější element – Ivanovičovy a Rajkovičovy zahraniční vazby. Při červencové návštěvě Bukurešti, kde se konečně uskutečnila porada zástupců všech emigrantských skupin, si oba funkcionáři opět vyslechli narážky na Balkovu „dřívější udánlivou trockistickou činnost“. Rajkovič po návratu do Prahy proto považoval za nutné sdělit instruktoru Vorlasovi, že výhrady vůči Balkovi měli všichni soudruzi, zvláště pak Popivoda, a to bezpochyby na základě informací z ruské strany. Protože to bylo prý již počtvrté, co musel Balka obhajovat, dal Vorlasovi na srozuměnou, že vůči Balkovi od nynějška zaujme „opatrné stanovisko“.⁸⁸ Takové prohlášení bylo velice vážné a nevěstilo pro emigraci nic dobrého. Již dříve sice Rajkovič, a zvláště dvojice Ivanovič–Dragila, projevíli vůči tomuto soudruhovi jisté výhrady, v jeho kritice však byli dosud spíše opatrní. Zatímco se označením *trockista* oháněli jen k dehonestaci Miluniče, používala je v Balkově případě bělehradská propaganda. V již citovaném dubnovém projevu, který se týkal prosovětské emigrace, hovořil o Balkovi jako o „známém trockistovi“ sám Josip Broz Tito.⁸⁹ Bez ohledu na hříchy minulosti se ovšem u československých stranických funkcionářů Teodor Balk těšil plné důvěře. V novém návrhu reorganizace skupiny, předloženém v druhé polovině srpna, Balk opět nechyběl mezi členy redakce *Nové Borby*.⁹⁰

Nový návrh reorganizace byl jen obdobou předchozích z počátku léta. Připomeňme, že v prvé řadě žádal sjednocení redakčního a stranického výboru, tak jak

---

⁸⁷ V roce 1952, tedy v již zcela jiné situaci, zdůvodňoval Balk rozchod s trojkou takto: „Byl jsem toho názoru, že musíme stavět mladé dělníky do popředí, že mi intelektuálci, kteří jsme byli v titovské straně, máme mnoho chyb. A v tomto okamžiku jsem se právě stal nepřítelem, přestal jsem být člověkem pro skupinu Ivanoviče.“ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 91, ar. j. 315, sl. B 1, Teodor Balk (kádrová složka), nedat. (1952), Zpráva T. Balka o dosavadním vývoji ve skupině jug. pol. emigrantů. T. Balk byl sice motivován rozptýlit různá podezření kolem své osoby, nicméně jeho tvrzení je s událostmi léta 1949 v plném souladu.

⁸⁸ Tamtéž, sv. 92, ar. j. 315, sl. B 1, Balk Teodor (kádrová složka), Karel Vorlas. Případ Balk–Fodor. Záznam ze dne 29. července 1949.

⁸⁹ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 7, Titův referát na III. sjezdu Lidové fronty Jugoslávie dne 9.4.1949.

⁹⁰ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 33, 22.8.1949 Reinerová Geminderovi. Návrh na kádrové rozdělení jug. polit. emigrantů.

je provedl Popivoda ve skupinách v Bulharsku, Rumunsku a Sovětském svazu. Personálně pak potvrzoval již provedené zapojení bývalé Milunićovy „frakce“ do elitní skupiny. Boris Verstovšek, Djordje Milišić a manželé Nikolićovi pracovali v redakci *Nové Borby* a Aleksa Todorović v rozhlasu. Naopak Slobodan Tumara, člen dosavadního stranického výboru neměl během studia politické školy ÚV KSČ zastávat žádné funkce. Místo Lenky Reinerové opět bylo v administraci a řízení Klubu.⁹¹

I když *trojka* na reorganizaci tolik lpěla a vynaložila velké úsilí, aby si vyžádala Geminderův souhlas, měly plánované změny ve skutečnosti kosmetický charakter, který se nijak nedotkl mocenských mechanismů: reálná moc a rozhodování zůstávaly v rukou Rajkoviće, Ivanoviće a Dragily. Stejným způsobem by pokračoval i zavedený způsob jejich činnosti – konspirace a důraz na aktivistické cíle. Ne náhodou proto mezi archivními dokumenty z tohoto období není mnoho materiálů, pod něž by se sami podepsali.

Veškerou komunikaci s ÚV KSČ vedla totiž Lenka Reinerová a její zprávy svědčí především o tom, že většinu „oficiálních“ úkolů měla na starost ona sama a její manžel. Teodor Balk pracoval – jistě na zadání ÚV – na plánu rozsáhlé propagandistické kampaně proti „teroru Titovy kliky“.⁹² Plán předpokládal, že kampaň bude v Československu probíhat ve velkém stylu. Zapojit se do ní měly prakticky všechny složky obyvatelstva. Důraz byl kladen zejména na profesní sdružení inteligence – právníků, lékařů, novinářů, spisovatelů, divadelníků – i všeobecných organizací žen, mládeže, na dělnické kolektivy, nebo Sokol. Jako spoluorganizátory si Balk představoval Slovanský výbor, Svaz bojovníků za svobodu, bývalé španělské interbrigadisty i v nových podmínkách smysl své existence hledající Společnost jugoslávsko-československého přátelství.⁹³ Celkovou koordinaci by převzal nově ustavený *Výbor na pomoc jugoslávskému lidu proti teroru Titovy kliky*.⁹⁴ Kampaň by pochopitelně probíhala nejen ve sdělovacích prostředcích, ale i vydáním série zvláštních publikací. Chystané brožury měly vyjít v několika cizích jazycích. Na jejich přípravě by se podíleli čelní českoslovenští komunisté i sami emigranti. Z Československa vedená

⁹¹ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 18.8.1949 Zpráva ze schůze stranického výboru; Tamtéž, sl. Jugoslávie 33, 22.8.1949 Reinerová Geminderovi. Návrh na kádrové rozdělení jug. polit. emigrantů.

⁹² Právě v letních měsících represe proti informbyrovcům v Jugoslávii vrcholila. Srov. D. BEKIĆ, *Jugoslavija u hladnom ratu*, s. 46-48.

⁹³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 13.8.1949 Reinerová Geminderovi. Protest proti Titovu teroru.

⁹⁴ Tamtéž, sl. Jugoslávie 12, 17.8.1949 Jugoslávský klub (Reinerová) Slovanskému výboru (doc. Husa). Návrh pro činnost Výboru pro pomoc jugoslávskému lidu proti teroru Titovy kliky.

kampaň měla tak působit na tzv. pokrokové síly v celém světě a dodat argumenty zejména západním komunistickým stranám a jejich tisku.⁹⁵

Doménou Lenky Reinerové byly na rozdíl od jejího muže praktické záležitosti. V druhé polovině léta a v září ji zaměstnávaly především úkoly spojené s dělnickou mládeží. Stěhování do Prahy, hledání vhodného objektu ke společnému ubytování, zaopatření zaměstnání byly časově velmi náročné a neobešly se bez řady potíží.⁹⁶ Na základě kladných posudků ze závodů a dobrého vysvědčení z Jánských Lázní vybralo vedení emigrace také první tři chlapce do přípravy dělnické mládeže ke studiu na vysoké škole.⁹⁷ Byli jimi Veselin Starčević, Svetozar Mirković a Spasoje Jelić. Je paradoxní, že svého času navrhoval pro vysokoškolské studium první dva z těchto hochů, které považoval za velmi inteligentní a nadané, Josip Milunić.⁹⁸ Vzdělávání patřilo do jeho koncepce emigrační činnosti. Nyní tak tento plán realizovali lidé, kteří o Milunićovy vize nejevili zájem a označovali je za oportunistické. Reinerové byli ku pomoci zvláště studentští aktivisté. Ruku k dílu ale přiložil i Vladimír Perić, zařazený po reorganizaci do rozhlasové redakce. Spolu s ním měl být v rozhlasu zaměstnán také jeden nový emigrant, který od počátku měl ke spolupracovníkům Reinerové velmi blízko. Jmenoval se Anton Rupnik a v emigraci měl sehrát důležitou roli.⁹⁹

---

⁹⁵ Tamtéž, sl. Jugoslávie 16, 23.8.1949 Reinerová Geminderovi. Věc: anglický překlad brožury o situaci jugoslávské mládeže v teroru Titovy kliky.

⁹⁶ Viz kapitolu „Akce uční“.

⁹⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 18.8.1949. Schůze stranického výboru.

⁹⁸ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 9, 11.1.1949 J. Milunić. Návrh učňů na studium. Třetí Milunićem navržený učeň, Redžep Karadžić, se nicméně v červnu 1949 pokusil o útěk za hranice a posléze byl vyhoštěn: Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 22.6.1949 Reinerová Vorlasovi (druhý dopis toho dne).

⁹⁹ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 33, 22.8.1949 Reinerová Geminderovi. Návrh na kádrové rozdělení jug. polit. emigrantů.

14. Nový muž z Francie

Poslední červencový den roku 1949 přiletěla na ruzyňské letiště v Praze letadla s francouzskými horníky, členy odborové organizace CGT, které do lidově demokratického Československa pozvala k rekreaci i poznávacímu zájezdu Ústřední rada odborů. Mezi šedesáti účastníky však posádka československého letounu odhalila jednoho černého pasažéra. Neměl u sebe žádné doklady a jak tvrdil, na pařížském letišti Burget nastoupil podle instrukce vedoucích představitelů Komunistické strany Francie. Po příletu do Prahy jej proto kapitán letadla ihned předal příslušníkům StB.¹ Jelikož ti o příjezdu takového člověka nic nevěděli, převezli Antona Rupnika, jak se jim tento muž představil, do vyšetřovny Státní bezpečnosti v Bartolomějské ulici. Rupnik prohlašoval, že je jugoslávský státní příslušník, antititovec, který musel z Francie uprchnout před policejním pronásledováním. Žádal o dopravení na sekretariát ÚV KSČ, přičemž se odvolával na náměstka ministra zahraničních věcí Artura Londona, s nímž se prý velice dobře zná.

London v telefonickém rozhovoru tyto údaje potvrdil a přikázal Rupnika dopravit do svého bytu, jelikož byla neděle a sekretariát ÚV KSČ tedy nepracoval. O úmyslu francouzské komunistické strany převézt tohoto soudruha, nacházejícího se již přes půl roku v ilegalitě, do Československa, London věděl od čelných funkcionářů Jeana Laffitta a Marcela Servina, s nimiž před několika týdny během jejich návštěvy Prahy o této věci jednal. Rovněž mu bylo známo, že o chystané ilegální přepravě Rupnika do ČSR informoval generální tajemník KSF Jacques Duclos telefonicky Rudolfa Slánského. Francouzi ovšem tehdy ještě neznali způsob, jak jej z Francie propašovat. V samotné akci postavili tedy Čechoslováky před hotovou věc. Rupnik u Londona přenocoval. V pondělí ráno, poté co London zatelefonoval Bedřichu Geminderovi, si pro Rupnika přijel Karel Vorlas a odvezl jej na ústřední sekretariát strany.²

Vorlas ubytoval Rupnika v hotelu Paříž a týž den mu představil Lenku Reinerovou, aby jej uvedla mezi jugoslávské politické emigranty. Zanedlouho se Rupnik dozvěděl, že jako Slovinec bude prozatím využit ve slovinském rozhlasovém

¹ AMV, H-181/75, s. 9, 1.8.1949 KV StB Praha, komu: Ministerstvo vnitra, odd. III/Ap. Francouzské cestovní pasy – závada (fotokopie).

² Tamtéž, s. 72, Protokol o výpovědi s Arturem Londonem dne 15.7.1952. Přestože toto líčení pochází z policejní výpovědi A. Londona, kdy byl ve vězení připravován pro proces s tzv. protistátním spikleneckým centrem, není důvod mu nevěřit. Potvrzují je i informace od A. Rupnika a L. Reinerové, které však jsou poměrně kusé. Samotný průběh akce byl pochopitelně jako ilegální podnik KSF konspirativní záležitostí, která měla zůstat utajena v kruhu co nejméně lidí.

vysílání pro Jugoslávii a než se vyřídí zdlouhavá byrokratická procedura provázející zaměstnání cizince, dostal za úkol pracovat na francouzském překladu Balkovy knihy *Jugoslávie pod botou fašismu*.³ Z hotelu Paříž se již v druhé polovině srpna přestěhoval k ostatním Jugoslávčům do vily v ulici Na Zátorce.⁴

Tak rychlé a hladké zapojení nového člena nebylo v pražské jugoslávské emigraci obvyklé. V prvních měsících roku 1949 se k ní sice připojili Jovan Prodanović, Petar Nerandžić a Vladimir Perić – první z nich vědecký pracovník, prověřený již v Polsku, kde předtím působil, druzí dva diplomaté středního ranku. Vedení emigrace, ani KSČ však nestáli o ledaskoho. Politickými emigranty měli být pouze přesvědčení stoupenci Informačního byra. Z toho důvodu Lenka Reinerová odmítala mnohé Jugoslávce, kteří přišli do Klubu s prosbou o pomoc v nelehké životní situaci. V Československu žili již řadu let, nezřídka zde strávili velkou část života a založili rodiny. Jako jugoslávští občané ovšem byli od počátku roku 1949 vystaveni různým šikanám a v krajním případě i vyhošťování do Jugoslávie. Před tímto osudem je mohl zachránit jen status politického emigranta, který jim ovšem byl v naprosté většině případů odepřen.⁵

³ Tamtéž, s. 72, s. 81, 25.10.1952 Velitelství StB, sektor I., náčelníkovi HS StB. Věc: Anton Rupnik. Ze životopisu Rupnika ze 4.10.1950.

⁴ Tamtéž, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952).

⁵ Představitelé jugoslávské skupiny mohli rozhodovat jen o přijetí do své organizace, a to v omezené míře. Konečné slovo pochopitelně náleželo ÚV KSČ. Ve věci prodloužení pobytu, které záleželo na národních výborech a orgánech ministerstva národní bezpečnosti, měli emigranti jen poradní hlas. Stanovisko Jugoslávského klubu nicméně mohlo k výroku těchto institucí přispět. Je proto otázkou, zda v některých případech neleží spoluodpovědnost za osud těchto lidí právě na politických emigrantech. Mnohé z žádostí předložených Klubu vyřizovala Lenka Reinerová sama a jen o nich informovala stranického instruktora. Právě ona se s žadateli o azyl nebo o potvrzení o politické spolehlivosti v Klubu setkávala nejčastěji. Nutno uznat, že někdy šlo o osoby z hlediska politicky motivované akce vskutku pochybné (v březnu 1949 „vyhodila“ jistého „kouzelníka Boru“, který se jí odmítl představit celým jménem a přiznal, že „do politiky se neplete“. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 23.3.1949 Reinerová Vorlasovi). Reinerová mnohdy vyjadřovala pochopení pro starosti těchto lidí, avšak, jak jim sdělila, nemohla jim reálně nijak pomoci, protože je nikdo z emigrace nezná a tudíž se za ně nelze zaručit a potvrdit jejich politické přesvědčení. Těmto lidem poradila, aby se obrátili se žádostí o osvědčení na místní národní výbor nebo závodní organizaci KSČ (např. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 17.6.1949 Reinerová Vorlasovi.) V záležitosti lidí, které shledala jako oportunisty nebo politicky nespolehlivé ovšem neopomněla uvést v informaci pro sekretariát strany svůj negativní dojem nebo jiné přitěžující okolnosti jako politickou nevyhraněnost, závadný kádrový posudek ze zaměstnání apod. (např. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 17, 30.12.1949 Reinerová Vorlasovi. Věc: Josip Zoubek; Tamtéž, 30.12.1949 Reinerová Vorlasovi. Věc: Robert Vlasić.) Většinou dosti odměřená Reinerová ovšem dovedla výjimečně též vyvinout iniciativu ve prospěch takových nešťastníků. Zaručila se za jistou Mílu Böhmovou, která se otevřeně odmítala vzdát obdivu k Titovi a hodlala se vystěhovat do Jugoslávie. Důvod její „popletenosti“ viděla Reinerová ve věznění v nacistickém koncentračním táboře, který přežila – stejně jako Reinerová sama – jediná z rodiny (NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 14.11.1949 Reinerová Vorlasovi.) Podobně se přimlouvala za Nadeždu Trifkovićovou, která si rozmyslela záměr vystěhovat se do Izraele a přála si zůstat v Československu: „Samozřejmě ji nemůžeme přiznat jako politickou emigrantku. [...] Na mne dělá dojem celkem neškodného stvoření.“ (NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 17, 13.12.1949 Reinerová Vorlasovi.); Některé tyto případy řešil v době vypomáhání v Klubu také Petar Nerandžić. Z čistě lidského hlediska, aniž by dotyčného blíže znal, podpořil žádost o prodloužení pobytu

Ne vždy však stálo na prvním místě politické hledisko. Ing. Djoko Simić, předválečný absolvent ČVUT, patřil mezi dlouholeté členy pražské jihoslovanské komunity a jako mnozí jiní nastoupil po válce do služeb ambasády nové Jugoslávie. Po rezoluci nenásledoval příklad některých kolegů a zůstal v jugoslávských státních službách. Jako pracovníka obchodního oddělení jej také koncem července 1949 zastihla nóta československého ministerstva zahraničí, v níž byl uveden mezi desíti diplomatickými pracovníky FLRJ, kteří musí Československo neprodleně opustit. Teprve nyní Simić vydal prohlášení proti Titovi a požádal o politický azyl. Vedení emigrace bylo rozhodně proti: Simić je „měkký, inertní, apolitický člověk, snad dobrý odborník, [který] s revolucí ale nemá nic společného.“⁶ Simićovi jistě také v očích vedoucích emigrantů přitěžovalo, že jediní lidé, na něž se mohl mezi informbyrovci obrátit, patřili k pražské skupině, která byla po aférách Popovićů chápána jako nespolehlivá.⁷ Jenže Simić měl mocné přímluvce. Jeho česká manželka, Marie Vančurová, pracovala v ženské komisi na ÚV KSČ a tak vyškrtnutí jejího muže ze seznamu nežádoucích diplomatů na Zamini zařídila sama Anežka Hodinová–Spurná.⁸ Po určitém zdráhání a formálních průtahách způsobených i prověřováním ministerstvem vnitra, se stal Simić počátkem ledna 1950 řádným členem jugoslávské informbyrovské skupiny.⁹ Simić byl přitom typickým ekonomickým emigrantem, kterému především záleželo na tom, aby mohl v Československu, kde prožil již tolik let, zůstat natrvalo.¹⁰ Jeho případ tak ukazuje na mocný vliv osobních vazeb. Známosti a protekce

---

jugoslávského občana, žijícího již dvacet let v Komárně (NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 13, 30.3.1949 Svetislav Maršalović, Komárno, Nerandžićovi). Společně s Reinerovou se také přimluvil za jugoslávskou Češku, pracující na ambasádě FLRJ, která měla být vyhoštěna v rámci recipročních opatření (NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 13, 21.4.1949. Petar Nerandžić).

Mnohdy žadatelé ani nestáli o zapojení do politické činnosti, nýbrž pouze o vydání potvrzení, že jsou odpůrci stávajícího jugoslávského režimu. Takovým případem byl student medicíny Miroslav Draškoci, který dostudoval na jaře 1949 a do vlasti se nemínil vrátit. Povolení k pobytu ovšem podmiňovalo vyjádření Klubu. Slobodan Tumara se však o Draškocim vyslovil záporně a doporučil jeho vyhoštění do Jugoslávie, neboť tento jeho kolega nepřerušil kontakty s ambasádou (NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 16.6.1949 Reinerová Vorlasovi). Ve věci Mensura Kapetanoviće, předválečného studenta a dosti významné postavy v pražské jugoslávské komunitě, nepanovala mezi emigranty shoda. Zatímco jeho zapojení do emigrace podporovala pražská skupina, tzv. Američané v čele s Dragilou jej odmítli (NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 17, 28.11.1949 Reinerová Vorlasovi).

⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 4, 26.8.1949 Tumara, Ivanović, Dragila, Rajković. Věc: Ing. Dj. Simić.

⁷ Simić později vypovídal, že po rezoluci udržoval prostřednictvím Relji Vasoviće kontakt s Milunićem, jehož prý informoval o dění na ambasádě. AMV, H-181/77, s. 16-19, 4.9.1952. Prověrka. Djoko Simić.

⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 19.8.1949 Reinerová Vorlasovi.

⁹ AMV, H-181/77, s. 12-15, Kádrový dotazník politického emigranta Djoko Simić vyplnil dne 25.1.1950.

¹⁰ V roce 1952 Djoko Simić prověřkové komisi nepokrytě přiznal, že se v Československu již usadil a hodlá si požádat o občanství. Komise mu připomínala, že úkolem politického emigranta je žít v exilu s myšlenkou na návrat, pracovat k vítězství nad domácím režimem a po jeho porážce pomoci svým odborným vzděláním k novému budování vlasti. Tamtéž, s. 16-19, 4.9.1952 Prověrka Djoka Simiće.

pochopitelně fungovaly i ve strukturách režimu, který se jinak přistupoval s chladnou prezíravostí k obyčejným lidským vztahům, pokud překážely ideologickým měřítkům a politickým cílům strany.

Vedení emigrace se muselo s těmito zásahy shora smířit, přestože to odporovalo jeho bojovnému zápalu a představě o politické čistotě skupiny. S orgány sekretariátu strany se zpravidla shodovalo v krajní opatrnosti vůči žadatelům o politický azyl, kteří překročili československé hranice ilegálně.¹¹ Jen některým se podařilo tohoto statutu dosáhnout, což ovšem neznamenalo, že nezůstali v podezření i nadále.¹² Naopak v řadě případů, kdy pražská emigrace velmi stála o přepravu některého uprchlíka ze třetí země, jí nebylo vyhověno.¹³

Záležitost Antona Rupnika byla v mnohém odlišná. Iniciativa k jeho přemístění do Československa a zapojení do skupiny nevzešla ani z aparátu ÚV KSČ, ani z jugoslávské skupiny. Přesto byl Rupnik oběma přijat velice vřele. A to výrazněji lépe než za spolehlivé považování Prodanović, Nerandžić a Perić. V minulosti téměř každého stoupence Informbyra, který byl členem KSJ, prošel partyzánskou válkou nebo po roce 1945 zaměstnáním ve státní službě, bylo možné nalézt nějaké „podezřelé“ okolnosti. Anton Rupnik byl oproti tomu se svou dosavadní kariérou dosti netypický „jugoslávský“ komunista.

Rupnikova rodina pocházela z hnědouhelného regionu Trbovlje ve Slovinsku. Ve 20. letech odtud odešlo několik tisíc horníků hledat obživu ve Francii. Mezi světovými válkami většinu zdejší zhruba dvacetitisícové jihoslovenské populace představovali právě slovinští horníci.¹⁴ Rupnikův otec opustil s rodinou městečko Zagorje nad Sávu v roce 1924, aby se s mnoha svými krajany usadil v severofrancouzském důlním středisku Lens. Anton Rupnik tak opustil Jugoslávii již v pěti letech. Ve Francii vyrostl

¹¹ V březnu 1949 navštívil Klub Dragan Teska. Jak Reinerové tvrdil, podařilo se mu uprchnout z Jugoslávie až na podruhé. Prvně byl totiž zadržen v Maďarsku, zbit policií a vydán zpět. Po druhé se proto v Maďarsku již nehlásil a přešel přes československé hranice až do Prahy. Reinerová jeho příběhu nedůvěřovala a informovala o záležitosti Karla Švába. Ten rozhodl, aby byl Teska zatčen a po výslechu předán do pracovního tábora. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 24, 23.3.1949 Vorlas. Hlášení pro s. Gemindera.

¹² Viz kapitolu „Země zaslíbená“.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Slovinští přistěhovalci se ve Francii většinou soustřeďovali v uhelných revírech Alsaska-Lotrinska (kolem 8000) a severofrancouzských departmentů Nord a Pas de Calais (kolem 2000). Asi 1500 Jihoslovanů, převážně Chorvatů a Srbů, žilo v pařížské aglomeraci. V ostatních částech Francie dosahovala jihoslovenská populace několika set osob, mezi nimiž měli na jihu Francie převahu Chorvaté. Podle odhadů pařížské ambasády FLRJ z roku 1948 převládali sociálně mezi imigranty dělníci: 50% horníci, 25% lesní a zemědělní dělníci, 15% tovární dělníci ve velkých městech. Zbytek představovali řemeslníci a drobní obchodníci (ševci, krejčí). Jen zanedbatelný počet tvořila svobodná povolání, intelektuálové a umělci. AMIP, fond PA, 1948, F-51, dosije 12, sign. 44541, 21.2.1948 A. Rupnik. Zabeleška.

v národnostně pestrém dělnickém prostředí, kde vedle Francouzů a Jihoslovanů žili Poláci, Italové a jiní přistěhovalci. Rodina se účastnila krajanského společenského života, takže i když navštěvoval francouzskou školu, uchovával si do jisté míry svoji národní identitu. Krajanské organizace se ovšem mezi horníky nacházely pod vlivem odborové organizace CGT a Komunistické strany Francie. Jak odbory, tak strana a její mládežnické organizace zřídily pro zahraniční dělníky národní sekce. Francouzští komunisté se představovali jako obránci zaměstnaneckých práv cizinců a proto není divu, že si mezi nimi získali hodně stoupenců. Také Rupnikův otec byl komunistou. Do strany vstoupil již v královské Jugoslávii v roce 1922. Po přestěhování do Francie samozřejmě sympatizoval s tamní sekcí III. internacionály a v roce 1929 se stal i jejím členem. Aktivně v ní působil deset let až do jejího přechodu do ilegality na počátku druhé světové války.

Mladý Rupnik byl formován prostředím, které bylo důsledně internacionalistické, proletářské, avšak zároveň kulturně a politicky francouzské. S vlastní svých rodičů ho spojovaly společenský život krajanské kolonie a mateřský jazyk, před nímž ovšem v komunikaci s vrstevníky různých národností dával přednost francouzštině. Od raného dětství byl konfrontován s těžkou materiální situací dělnictva. Chudoba rodičů jej donutila, aby po několika měsících opustil střední školu a začal pracovat na dole. Posléze se začal učit alespoň krejčím. Není proto divu, že jej sociální nespravedlnost, kterou poznal sám na sobě, a radikalizovaná mezinárodní i vnitropolitická situace vedla do řad radikální levice. Brzy se vrhnul do politiky, která jej oslovila v době lidové fronty, kampaní za pomoc republikánskému Španělsku a bojů s pravicí koketující s fašismem. Do komunistické mládeže ho v roce 1935 přijímal starší soudruh Viljem Pepeljak, který o několik měsíců později odešel do Španělska, kde padl při obraně Madridu. Ve stejném roce vstoupil Rupnik také do odborů, roku 1936 do Svazu přátel SSSR a za své zásluhy v mládežnické organizaci byl již ve svých sedmnácti letech přijat i do komunistické strany.

Zanedlouho se vypracoval do stranických funkcí na místní a okresní úrovni. Pokud šlo o stranu, naučil se Rupnik být jejím disciplinovaným kádrem, následujícím vždy aktuální linii. Ve svém podrobném životopisu, kterému nemáme důvod nevěřit,¹⁵

---

¹⁵ Rupnik byl jako člen KSF, v níž byla byrokracie podobně rozsáhlá jako v KSČ, podrobován mnohočetné kontrole. Do Československa s ním velmi pravděpodobně dorazily také kádrové posudky. (Ty však nemáme k dispozici.) V tomto systému nebylo možné zatajit žádný důležitý bod, natož uvádět nepravdivé informace. Při každém prověřování byly hledány právě rozpory mezi vlastními životopisy a posudky. Proto na rozdíl od emigrantů, kteří přišli z Jugoslávie nebo jugoslávských služeb, čímž za sebou

zdůraznil, jak neochvějně zareagoval na sovětsko-německý pakt a vysvětloval s ostatními soudruhy členstvu i sympatizantům strany jeho pravý smysl. Poté, co Francie vstoupila v září 1939 do války, byla komunistická strana pro svůj postoj k paktu Molotov–Ribbentrop zakázána a přešla do ilegality.¹⁶ Rupnik z jejího pověření vstoupil jako dobrovolník do armády. Co bylo jeho úkolem, zda bojovat, nebo naopak rozleptávat bojovou morálku mezi vojáky agitací proti *imperialistické válce*, se již v autobiografii nezmínil. V červenci 1940, při rychlém postupu wehrmachtu napříč Francií padl do zajetí, z něhož však po třech měsících uprchl. Dal se k dispozici ilegální stranické buňce ve svém domovském okrese Lens a podílel se na budování podzemní sítě, která po napadení SSSR přešla v létě 1941 od výroby a rozšiřování letáků, sbírek pro rodiny vězňů a stávek k otevřené odbojové činnosti, včetně sabotáží v dolech a na železnici.

Na přelomu listopadu a prosince 1941 však francouzská policie Rupnikovu buňku rozbila a naprostou většinu ilegálních pracovníků pozatýkala. Zatčen byl také Rupnik a po několika dnech s ostatními předán gestapu. Někteří z jeho soudruhů brutální výslechy nevydrželi a promluvili. V dubnu 1942 byl s ostatními převezen z vězení v Douai do tábora v belgickém Citadelle de Huy.¹⁷ Po letech v Praze vyprávěl Rupnik svému příteli Jaroslavu Prokopovi, že v tomto zařízení zacházeli nacisté s vězňůmi odbojáři jako s rukojmími a uplatňovali na nich princip kolektivní odplaty. Po každé akci francouzského hnutí odporu bylo zastřeleno několik vězňů podle abecedního pořádku. V červenci 1942, když mělo na řadu přijít písmeno „R“, byl Rupnik zařazen do transportu do koncentračního tábora Mauthausen.¹⁸

Pro Rupnika byly téměř tři roky strávené v Mauthausenu určujícím obdobím jeho života. Zakusil zde těžké strádání, tvrdou práci v kamenolomu a mnohokrát kruté tresty (např. několik dní stál nepřetržitě na mrazu).¹⁹ Svou tělesnou konstrukcí však patřil k odolnějším vězňům. Nejen že byl schopen tvrdé podmínky snést, ale pomáhal je překonat i ostatním. Mezi vězni se brzy vytvořil systém solidarity, který pomáhal přežít

---

pálili mosty, nebyl Rupnik ani v kritické době hledání agentů ve straně podezříván, že by svůj životopis nějak upravoval. AMV, H-181/75, s. 177, 4.10.1950 Anton Rupnik. Dotazník a vlastní životopis.

¹⁶ K politice KSF v době druhé světové války viz: Alfred J. RIEBER, *Stalin and The French Communist Party 1941–1947*, New York and London 1962; Maxwell ADERETH, *The French Communist Party: A Critical History (1920–1984): From Comintern to „the Colours of France“*, Manchester 1984, s. 91-130; David Wingate PIKE, *Between the Junes: The French Communists from the Collapse of France to the Invasion of Russia*, *Journal of Contemporary History*, 28 (1993), s. 465-485.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ AMV, H-181/75, s. 121, 5.6.1952 List A č. 50, VStB, 1041/Vocetka, agent SUCHÝ.

¹⁹ Tamtéž.

slabým a nemocným. Mnozí se dočkali konce války právě Rupnikovou zásluhou.²⁰ V koncentračním táboře se tak prověřoval charakter a odhodlání vězňů. Mauthausen však byl i prvotřídní politickou školou. V pravém slova smyslu se zde setkala elita protinacistického hnutí z celé Evropy, mezi níž zaujímal komunisté čelné postavení. Rupnik, do té doby funkcionář okresního významu, se zde seznámil s velkými jmény francouzské komunistické strany Octavem Rabatem, redaktorem stranického listu *L'Humanité*, Mauricem Lampem, Frédéricem Ricolem či Jeanem Laffitem, angažovaným spisovatelem, po válce tajemníkem Jeana Duclose a v padesátých letech generálním tajemníkem Světové rady obránců míru.²¹ Rovněž se zde v roce 1944 setkal s Arturem Londonem, známým z francouzského hnutí odporu pod jménem Gérard.²² Z koncentráku pocházela i Rupnikova přátelství a známosti s německými komunisty Franzem Dahlemem, Heinrichem Rauem a Fritzem Grosse, kteří za několik let zaujmou přední posty ve státním a stranickém aparátu NDR.²³ Po příchodu do Československa se mohl Rupnik odvolat jako na druha z Mauthausenu nejen na Londona, ale též na redaktora *Rudého Práva* Drahomíra Bártu nebo na Osvalda Závodského, jednoho z čelných představitelů československé Státní bezpečnosti.²⁴

Německý koncentrační tábor Rupnikovi dopomohl postoupit v hierarchii komunistického hnutí o několik stupňů výš. V očích spoluvězňů si svou pevností, ochotou pomoci a iniciativností získal přirozenou autoritu, takže po vytvoření stranické organizace v táboře se stal tajemníkem její francouzské skupiny. Tak jako v Lensu se opět nacházel v mezinárodním prostředí, v němž však platil za Francouze.²⁵ Po osvobození v dubnu 1945 se s transportem Mezinárodního červeného kříže vrátil domů do Lens.²⁶

Jihoslovanskou kolonii ve Francii ovládlo vlastenecké nadšení. Úspěchy Titových partyzánů zvedly mezi vystěhovalci opět prestiž staré vlasti. Také Rupnikův bratr Franc,

---

²⁰ Tamtéž, s. 177, 4.10.1950 Anton Rupnik. Dotazník a vlastní životopis.

²¹ Tamtéž; Tamtéž, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952). J. Laffitte, po válce představitel francouzského socialistického realismu, zpracoval své vzpomínky ve dvou románech. V jednom z nich poznáme také Antona Rupnika v literární postavě Toni. Jean LAFFITTE, *Žijí, kdo bojují* [Ceux qui vivent], Praha : Svoboda 1949.

²² AMV, H-181/75, s. 93, Protokol o výpovědi s Arturem Londonem dne 15.7.1952.

²³ Tamtéž, H-181/42, 14.2.1952 List A č. 84, VStB 1, 22/Procházková, agent KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/75, s. 121, 5.6.1952 List A č. 50, VStB, 1041/Vocetka, agent SUCHÝ.

²⁴ Tamtéž, H-181/75, s. 117, 25.5.1952 List A č. 147, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ.

²⁵ Tamtéž, s. 93, Protokol o výpovědi s Arturem Londonem dne 15.7.1952.

²⁶ Tamtéž, s. 177, 4.10.1950 Anton Rupnik. Dotazník a vlastní životopis; tímto transportem se údajně přednostně z Mauthausenu dostali na zákrok KSF i další „prominenti“ Artur London nebo Osvald Závodský, viz K. BARTOŠEK, c. d., s. 55.

kteřý ve francouzských partyzánských jednotkách FTPF dosáhl hodnosti poručíka, odešel po osvobození Francie koncem roku 1944 s jinými mladými druhy do Jugoslávie, aby zde podpořil národně osvobozené síly v poslední fázi bojů.²⁷ Nová Jugoslávie slibovala nastolit sociální spravedlnost a zahájit budování hospodářství, které zajistí rychlý ekonomický vzestup. Již nikdo neměl být donucen z existenčních důvodů hledat zdroj obživy v cizině.

Nově nastolená moc rozvinula v početných krajaňských koloniích v Západní Evropě i Zámorí kampaň propagující repatriaci. Komunisté plánovali přetvořit dosud málo rozvinutou zemi v moderní průmyslový stát a k tomu hodlali využít potenciál zahraničních Jihoslovanů. Jejich většina pracovala ve vyspělých zemích západního světa v dělnických profesích, navíc byla levicově orientována a tudíž pozitivně nakloněna novému režimu.²⁸

Také Anton Rupnik obdivoval Jugoslávii a jejího vůdce Tita. Byl připraven dát se nové vládě plně k dispozici. Začal se po válce angažovat v programu repatriace a měl v úmyslu se sám brzy do Jugoslávie vrátit. Kromě sestry se už v roce 1946 vystěhovali zpět do Zagorje nad Sávu staří rodiče i bratr Franc.²⁹ Anton však měl ještě ve Francii určité povinnosti. V květnu 1945 se zapojil znovu do práce v KSF a následující měsíc odešel z Lens do Paříže, aby zde pracoval v ústředí MOI, neboli organizace při KSF pro péči o zahraniční komunisty. Zde se opět setkal s Arturem Londonem,³⁰ který jako jeden z tajemníků patřil k vedoucí trojce MOI. London zde vedl skupinu, pod níž spadali i Jihoslovani, takže Rupnik byl jeho podřízeným.³¹ Souběžně Rupnik pracoval i ve *Sdružení Jihoslovanů ve Francii* (Udruženje Jugoslovena u Francuskoj), organizaci po válce úzce napojené na oficiální zastupitelství nové Jugoslávie.³² Když na počátku roku 1946 převzal ve funkci tajemníka její řízení, postoupil i ve stranickém žebříčku francouzské komunistické strany a byl jmenován členem vedení MOI.³³ S vědomím a souhlasem ÚV KSF spolupracoval Rupnik a další Jihoslovani působící v MOI, ve *Sdružení Jihoslovanů ve Francii* a ve *Společnosti Francie-Jugoslávie* s velvyslanectvím

---

²⁷ AMV, H-181/75, s. 177, 4.10.1950 Anton Rupnik. Dotazník a vlastní životopis.

²⁸ K tomu viz: V. DJIKANOVIC, *Jugoslovenska država i iseljenici*, s. 145-159.

²⁹ AMV, H-181/75, s. 177, 4.10.1950 Anton Rupnik. Dotazník a vlastní životopis.

³⁰ Tamtéž, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952).

³¹ Tamtéž, s. 72, 5.11.1952 Tajné. Návrh na získání ke spolupráci s StB Antona Rupnika; Srov. K. BARTOŠEK, c. d., s. 56.

³² AMIP, fond PA, 1948, F-51, dosije 12, sign. 44541, 5.2.1948 Rupnik, Todorović: Zabeleška.

³³ AMV, H-181/75, s. 72, 5.11.1952 Tajné. Návrh na získání ke spolupráci s StB Antona Rupnika; Tamtéž, s. 177, 4.10.1950 Anton Rupnik. Dotazník a vlastní životopis.

FLRJ.³⁴ Jeho úkolem bylo propagovat mezi krajany tamní politický systém a přesvědčovat je o návratu. Navštěvoval proto jejich sídla po celé Francii, účastnil se manifestací a schůzí. S podporou jugoslávské ambasády se snažil oživit a podpořit krajanské kulturní a školské instituce, tak aby působily v přátelském duchu vůči novému zřízení ve vlasti.³⁵

Přestože Rupnik sloužil jednomu ideálu, zavedení principů komunistické společnosti, ať už ve Francii nebo rodné Jugoslávii, dostal se brzy do situace, kdy si uvědomil, že slouží dvěma pánům. Jugoslávští a francouzští komunisté totiž neměli vždy stejné priority a tytéž představy o prostředcích, jak dosáhnout svého cíle. Od svého příchodu do Paříže navázal Rupnik spojení s jugoslávskou vojenskou misí. Představitelé federativní lidové Jugoslávie se chtěli vypořádat se svými nepřáteli, kteří se uchýlili do emigrace. Krutý boj tak pokračoval i za hranicemi. Snahou bylo infiltrovat exilové kruhy svými agenty, znesnadňovat koncentraci nepřátel na institucionálním základě, zabránit jim v propagandistickém působení na krajanské kolonie, vypátrat a zlikvidovat nebo unést skutečné i domnělé válečné zločince. Později v Praze Rupnik prověřkové komisi líčil průběh těchto „zvláštních akcí“. Prováděli nezákonně domovní prohlídky, pronásledovali „šmelinářské bandy“, ustaše, četníky a mačkovce. Díky svému vlivu a známostem opatroval Rupnik pomocí úplatků i od spřízněnců v policii různé informace. V jednom ze svých životopisů se konkrétně zmínil o zpravodajské akci proti plukovníku Žujevićovi, někdejšímu členovi štábu Draži Mihailoviće, nebo proti vůdci chorvatské selské strany Vladu Mačkovi.³⁶ Jak vyprávěl Lence Reinerové, užil si při pouličních honičkách i dost zábavy. S humorem vykládal, jak přepadli nějaké četníky, dali jim co proto, a z místa ujeli, než se dostavila policie.³⁷ Avšak poté, co postoupil do vedoucích funkcí v MOI a krajanském sdružení, začaly Rupnika tyto divoké akce zatěžovat. Požádal proto vedoucího vojenské mise generála Iliće, aby jej již těmito úkoly nepověřoval, protože by vzhledem ke svému postavení mohl nepříjemně kompromitovat francouzskou komunistickou stranu.³⁸ Ani změna šéfa, kdy na pařížskou ambasádu přišel jako vedoucí rezidentury OZNY major Šobajić, však na věci mnoho nezměnila. Vymanit se mu z nechtěného závazku podařilo teprve na zákrok ÚV KSF. Arturu Londonovi si stěžoval, že pro jisté „zvláštní úkoly“, jimiž je pověřován na

³⁴ Tamtéž, s. 93, Protokol o výpovědi s Arturem Londonem dne 15.7.1952.

³⁵ Tamtéž, s. 192, Zápis o výpovědi sepsaný dne 3.12.1952 s Ristem Želčevskim.

³⁶ AMV, H-181/75, s. 72, 5.11.1952 Tajné. Návrh na získání ke spolupráci s StB Antona Rupnika.

³⁷ Tamtéž, H-181/42, 14.2.1952 List A č. 84, VStB 1, 22/Procházková, agent KVAPILOVÁ.

³⁸ Tamtéž, H-181/75, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952).

ambasádě nemá vůbec čas na stranickou práci. Naznačil přitom, že se účastnil akcí proti různým fašistickým elementům, což znamenalo i domovní prohlídky a dokonce i jeden únos. London o tom informoval vedení KSF, načež Jacques Duclos nařídil ihned jménem strany intervenovat na jugoslávském velvyslanectví, aby už Rupnik k takovým účelům používán nebyl. Ambasádu navštívili London s vedoucím MOI Brunotem. Jelikož Duclos zakázal uvést Rupnikovo jméno, tvrdili, že jednají na základě informací z vlastních zdrojů. Příslušný úředník popřel, že by Rupnikovi takové úkoly dával, avšak od té doby se již Rupnik podobných akcí účastnit nemusel.³⁹ I na svém vlastním příkladu tak Rupnik zakusil, že jugoslávským a francouzským komunistům nešlo již vždy o společnou věc. Jugoslávští komunisté, jako představitelé cizího státu, jednali na území Francie na vlastní pěst a to i bez vědomí, případně proti vůli svých francouzských soudruhů. Nicméně první Rupnikovo dilema se podařilo zažehnat.

Spolupráci s vojenskou misí Rupnik přerušil a oddal se plně činnosti spojené s repatrianty. S jugoslávskou ambasádou byl ovšem pochopitelně v těsném kontaktu. V druhé polovině roku 1946 mu vyslanecký rada a šéf UDBy pro Francii Josip Zmaić nabídl funkci sociálního atašé. Rupnik si vyžádal čas na rozmyšlenou. Francouzi ho od tohoto úmyslu zrazovali a jelikož Artur London zrovna opouštěl na neurčitou dobu Francii⁴⁰, Rupnika lákali, aby po Londonovi převzal funkci tajemníka MOI.⁴¹ Rupnik se však nakonec rozhodl stát se jugoslávským diplomatem a jeho rodná strana mu v tom více nebránila.⁴² Vstupem do služeb FLRJ si Rupnik zajistil velmi slušný plat 45 tisíc franků.⁴³ Zároveň ale ztratil členství ve francouzské straně a stal se tak pro ni vlastně cizincem. Přestup do KSJ nebyl žádnou formalitou. Rupnika, jak později tvrdil, velmi udivilo zdlouhavé řízení, při němž se po něm v dotaznících žádaly i citlivé údaje ze soukromého a rodinného života. Takovou dotěrnost kádrováků z KSF neznal a později si ji vysvětloval snahou získat na členy strany materiál, kterým by je bylo možné v případě potřeby kompromitovat. Teprve na potřetí byli v Bělehradu s jeho dotazníkem spokojeni a v červenci mu oznámili, že byl přijat za člena KSJ.⁴⁴ I takové zkušenosti

³⁹ Tamtéž, s. 93, Protokol o výpovědi s Arturem Londonem dne 15.7.1952.

⁴⁰ Artur London byl pozván do Ženevy americkou charitativní organizací Unitarian Service Committee, v níž působil Noel Field. Strávil zde s přestávkami téměř dva roky, než přišel na konci roku 1948 do Prahy, aby se ujal funkce kádrového náměstka ministra zahraničních věcí. K Londonově švýcarskému pobytu a jeho tamním aktivitám srov.: K. BARTOŠEK, c. d., s. 63-68.

⁴¹ AMV, H-181/75, s. 72, 5.11.1952 Tajné. Návrh na získání ke spolupráci s StB Antona Rupnika.

⁴² Tamtéž, s. 93, Protokol o výpovědi s Arturem Londonem dne 15.7.1952.

⁴³ Pro srovnání post tajemníka MOI, který Rupnik odmítl, byl stejně jako vedoucí funkce ÚV KSF honorován 20 tisíci franků. Tamtéž, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952).

⁴⁴ Tamtéž, s. 81, 25.10.1952 VStB, sektor I., náčelníkovi HS StB. Věc: Anton Rupnik. Ze životopisu Rupnika ze 4.10.1950.

ovšem Rupnika neodradily od úmyslu odejít trvale do Jugoslávie. Dvakrát služebně navštívil Bělehrad. Jeho žádosti o přeložení na ministerstvo nebyly vyslyšeny. Repatriace ještě neskončila a strana jej tedy nyní potřebovala v Paříži.

Jako jugoslávský diplomat se zřekl i funkce tajemníka Sdružení Jihoslovanů ve Francii. Na jeho postavení mezi krajany se tím mnoho nezměnilo, prakticky se věnoval téže, jen lépe honorované činnosti. Jugoslávská vláda stála hlavně o repatriaci průmyslových dělníků a horníků, jichž byla mezi vystěhovalci ve Francii většina. Na ně proto zaměřovala svou kampaň. K agitaci patřilo rozšiřování tisku a jiných materiálů velebících Jugoslávii a apelujících na vlastenecké city, promítání filmů, pořádání přednášek... Rupnik a jeho spolupracovníci pochopitelně vykreslovali současnou realitu i budoucnost země jen v těch nejsvětějších barvách. Mnohé zamlčovali. Připravit navrátilce na zřetelně těžší materiální a obecně horší životní podmínky v Jugoslávii neměli v úmyslu. „Dělalo se to demagogicky, moc se jim toho naslibovalo“, přiznal Rupnik později.⁴⁵

Poválečná Evropa byla prostorem pro mohutné migrační pohyby. Domů se vraceli vězni z koncentračních táborů a žalářů, pracovní nasazení, váleční zajatci. Mnozí se neměli kam vrátit. Své domovy pro změnu opouštěly miliony uprchlíků a nedobrovolných přesídlenců. Za hranice svých zemí přehali také stoupenci válečných režimů. Mimoto ovšem národní státy apelovaly na soukmenovce roztroušené v cizině k návratu do vlasti. Idealistickou, nacionálně motivovanou myšlenku politikové zdůvodňovali ekonomickou prospěšností transferu. Záhy se však ukázalo, že navrátilcům je reálně možné nabídnout velmi málo. Státy, jež tito lidé měli opustit, ztrácely daňové poplatníky pracovní síly, které jim při vlastní mírové rekonstrukci scházely. Zpravidla však každý stát, jenž usiloval o návrat krajanů, stál pouze o nemajetné pracovníky v průmyslu a odborníky, nikoliv o zemědělce nebo živnostníky, jimž by musel nahradit majetek zanechaný v zahraničí. Jugoslávie i Francie patřily také k zemím, které vyjednávaly o reemigraci svých krajanů a zároveň od nich jiné státy žádaly repatriovat část jejich vlastního obyvatelstva. Jugoslávie tak na jedné straně volala domů vystěhovalce ze Západní Evropy a Zámorí a na druhé straně se s velkým

---

⁴⁵ Tamtéž, s. 72, 5.11.1952, Tajné, Návrh na získání ke spolupráci s StB Antona Rupnika. Součástí jsou opisy Rupnikových životopisů a zápisů z kádrových prověrek.

zdráháním stavěla k odchodu stotisícové české a slovenské menšiny, již neměla kým nahradit.⁴⁶

Rovněž Francie se zříkala jihoslovanských, polských či slovenských horníků velmi nerada. Se zhoršující se mezinárodní situací mezi západní a východní částí kontinentu proto ztrácela vůči partnerům zábrany a činila repatriaci všemožné překážky. Do konce roku 1947 se Jugoslávii podařilo z Francie repatriovat na pět tisíc lidí.⁴⁷ V bělehradském archivu ministerstva zahraničních věcí je uchována řada dokumentů, jejichž autorem je Anton Rupnik a které dokládají úspěšný průběh repatriace. Počátkem roku 1948 však Francouzi začali jednání všemožně ztěžovat. Dokonce bylo úředně zakázáno Sdružení Jihoslovanů ve Francii a jím pořádaná shromáždění – přes účast zástupců ambasády – policejně rozpuštěna. Občas se jejich konání podařilo přesto prosadit díky solidaritě francouzských sympatizantů a na zákrok místní politické moci ovládané komunisty. Podmínky práce se nicméně pro pracovníky velvyslanectví i krajaňské aktivisty zhoršily, a to nejen pro nepřítel francouzských úřadů, nýbrž i kvůli postupnému opadávání zájmu samotných krajaňů o repatriaci i organizovaný menšinový život.⁴⁸

Vztahy mezi Jugoslávií a Francií se během roku 1947 podstatně zhoršily. Poměr členů a stoupenců KSF k Titově Jugoslávii nicméně zůstával i nadále vřelý. A to i přesto, že se na ustavující poradě Informačního byra v září 1947 ujali jugoslávští komunisté role kritiků vedení francouzské strany za chybnou taktiku v závěru války i po válce.⁴⁹ Anton Rupnik po přechodu na velvyslanectví žádné napětí mezi Jugoslávci jako premianty a v defenzivě se ocitnuvší KSF tehdy nepozoroval. Ze své funkce byl v častém a pravidelném styku s jejími předáky. Úzce spolupracoval s J. Laffitem, nyní tajemníkem sekretariátu strany a jeho pracovníkem Havezem. Několikrát také osobně

---

⁴⁶ Jaroslav VACULÍK, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajaňů*. Brno 2002; H. NOSKOVÁ – J. VÁCHOVÁ, *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska v letech 1945–1954*, Praha 2000.

⁴⁷ AMIP, fond PA, 1948, F-51, dosije 12, sign. 44541, 21.2.1948 A. Rupnik. Zabeleška; AMV, H-181/75, s. 177, 4.10.1950 Anton Rupnik. Dotazník a vlastní životopis.

⁴⁸ AMIP, fond PA, 1948, F-51, dosije 12, sign. 44541, 5.2.1948 Rupnik, Todorović. Zabeleška; Tamtéž, 21.2.1948 A. Rupnik. Zabeleška.

⁴⁹ G. M. ADIBEKOV a kol. (red.), *Sověščanija Kominforma 1947, 1948, 1948. Dokumenty i materialy*, Moskva 1998, s. 49-50, 172-178, 192-201; Anna DI BIAGIO, *The Establishment of the Cominform*, in: Giuliano PROCACCI (ed.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milano 1994, s. 32-33.

jednal s generálním tajemníkem J. Duclosem.⁵⁰ V redakci stranického deníku *L'Humanité* se pracovně setkával s Octavem Rabatem.⁵¹

Přes tuto úzkou spolupráci, která byla z Rupnikovy strany nepochybně bez postraních úmyslů, však pocítil i jisté šmouhy na vztazích mezi oběma stranami. Jako sociální atašé neměl Rupnik v popisu práce jen repatriaci a klasickou agendu spojenou s takovým úřadem. Na ambasádě totiž existovala dvojí hierarchie. Všichni členové diplomatického sboru pracovali rovněž z pověření vedoucího rezidentury UDBy, krytého funkcí velvyslaneckého rady. Rupnikovy úkoly byly nyní sofistikovanější, přiměřeně jeho pozici. Obstarával informace různého druhu z francouzské politické scény, především o protivnících komunistů z gaullistického uskupení RPF.⁵² Zprávy si opatroval prostřednictvím bezpečnostního oddělení ÚV KSF. Vedoucí pařížské rezidentury UDBy Josip Zmaić po Rupnikovi mimoto ovšem chtěl i informace o francouzských komunistech, jejich politice, stávkách, avšak také osobní údaje tajemníků strany Augusta Lecoeura, Benoïta Frachona, Marcela Servina a dalších vysokých funkcionářů. Z pověření Zmaiće pro ně Rupnik na velvyslanectví pořádal i recepcce, o nichž se později domníval, že Zmaićovi sloužili k jejich „vytěžování“. „Dělal jsem i tuto práci poctivě, protože jsem v tom neviděl nic špatného“, zmínil se Rupnik o několik let později.⁵³

Rupnikovi se však prý zcela nezdál režim, který na ambasádě panoval. Velvyslancem byl sice známý surrealista Marko Ristić, ovšem záležitosti zaměstnanců řídil velvyslanecký rada Zmaić. Zcela jinak než ve francouzských podmínkách zde působila strana. Členství bylo tajné a formálně neexistovala ani žádná organizace. Nicméně s velkou přísností se na diplomatickém aparátu vyžadovala politická výchova, k níž se podle Rupnika přistupovalo s naprosto nesmyslným drilem a tupým memorováním nepodstatných faktů. Sám Zmaić takto Rupnika, kterého ubytoval ve své vile, denně kontroloval, zda-li se zadané odstavce zprávě nazpaměť naučil. Rupnika rovněž zaskočila velmi napjatá atmosféra. Zmaić zaměstnancům nařizoval, aby se navzájem sledovali a zadával jim tolik práce, že někteří neměli čas vůbec vycházet.⁵⁴ Těžko posoudíme, nakolik odpovídají tyto zážitky skutečnosti. Připusťme však, že se

⁵⁰ AMV, H.181/75, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952).

⁵¹ Tamtéž, s. 72, 5.11.1952 Tajné. Návrh na získání ke spolupráci s StB Antona Rupnika.

⁵² Tamtéž, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952).

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Přátelům v Praze Rupnik líčil, jak ve Zmajicově vile byl jakýsi mladý šifrant zavřen tři měsíce v suterénní místnosti a nesměl vyjít ven. Když jednoho dne pološílený utekl, musel ho Rupnik honit po pařížských ulicích. AMV, H-181/42, 14.2.1952 List A č. 84, VStB 1, 22/Procházková, agent KVAPILOVÁ.

Rupnik denně stětoval s odlišnou vnitrostranickou kulturou, na níž jako odchovanec KSF nebyl zvyklý.

Rupnikovy zásluhy z odboje a jako bývalého politického vězně nelze nijak zpochybnit. Projevil velkou osobní statečnost a víru ve své ideály. Zároveň však trpěl velkou ctižádostí, a proto jeho činy je třeba nahlížet i z hlediska touhy po funkcích, uznání a v neměnné míře i po pohodlném životě. Během války a věznění v koncentráku zažil těžké strádání a neváhal se obětovat za jiné. Ještě ne třicetiletý však vylétl do „vysoké“ politiky, vydělával velké peníze a hodlal je také užívat. Mnohem více než asketismus mu byl blízký bonvivánský způsob života. Pro Rupnikova politická dilemata samozřejmě nelze podceňovat ani osobní rovinu. V rodném Zagorje nyní žili rodiče a bratr; se sestrou, která se jediná z rodiny ve Francii rozhodla zůstat, se již delší dobu nestýkal.⁵⁵

Chladné a odměřené chování francouzských komunistů k jugoslávským představitelům, které začalo na konci března 1948, se po červnové rezoluci změnilo v otevřenou kritiku a napadání. Velvyslanec Ristić přičítal dosud nevraživost vedoucích kádrů KSF vůči Jugoslávii komplexu méněcennosti a uražené ješitnosti kvůli ponížení z první porady Informbyra. Bukurešťská rezoluce podle něj proto poskytla zhrzeným Francouzům prostor k odplatě. Ke kritickým hlasům na adresu Bělehradu, jež vyslovovali během jara někteří straničtí intelektuálové jako Louis Aragon, se po 28. červnu přidali i prozatím mlčící funkcionáři. Přestože měl Marko Ristić z doby svého předválečného působení v Paříži jako věhlasný literát mnoho známých a přátel ve francouzských intelektuálských kruzích, narazil zde na bariéru nepochopení, odstupu i otevřeného nepřátelství.⁵⁶ Dne 29. června otiskl rezoluci Informbyra stranický deník *L'Humanité*. Na případné váhavce zapůsobil hlavně autoritativně projev předsedy strany Maurice Thoreze na zasedání ÚV KSF 9. července. Jugoslávští diplomaté se velmi brzy vzdali naděje, že by mohli alespoň část vlivných členů francouzské strany přesvědčit o neopodstatněnosti vznesených obvinění.⁵⁷

Pokud šlo o zaměstnance ambasády, neponechalo vedení jugoslávského zastupitelského úřadu nic na náhodě. Ihned 29. června, tedy ještě před obdržetím jakékoliv instrukce z bělehradské centrály, svolali Marko Ristić a Josip Zmaić schůzi celého personálu, kde bez výjimky všichni přítomní podepsali rezoluci na podporu

⁵⁵ Tamtéž, H-181/75, s. 177, 4.10.1950 Anton Rupnik. Dotazník a vlastní životopis.

⁵⁶ AMIJ, fond KMJ, I-3-b/213, 10.7.1948, Str. pov. br. 87, Marko Ristić Titovi.

⁵⁷ Tamtéž, 15.7.1948, Str. pov. br. 89, Ristić Ministerstvu zahraničních věcí Bělehrad.

maršála Tita a celého stranického a státního vedení. V dikci podobající se holdu monarchovi ubezpečoval někdejší levicový bouřlivák Ristić maršála o jednotě mysli své a svých podřízených s jakýmsi kolektivním vědomím milované strany a jejího vůdce: „Ta „ideová vazba“ existuje stále mezi Bělehradem a námi zde, takže jsme v našich odpovědích [míní se odpověď KSJ na rezoluci – pozn. aut.], když jsme je posléze slyšeli v rádiu a četli v bulletinu Tanjugu, našli téměř doslovné formulace, které jsme už tady použili.“⁵⁸

Anton Rupnik se zmíněné manifestační schůze na ambasádě shodou okolností nezúčastnil. Přelom června a července trávil v Alsasku, kde organizoval transport reemigrantů. Rezoluce Informbyra, o níž se dozvěděl z německojazyčného vydání *L'Humanité*, jej velmi překvapila. S delegátem ministerstva práce Metejakem a konzulem FLRJ v Metz Žugeljem četli rezoluci znovu a znovu a diskutovali o ní celou noc.⁵⁹ Rupnik pak v Praze při různých příležitostech tvrdil, že se hned rozhodl pro správnou stranu: „Hned jsem se rozhodl, že už nebudu pracovat na repatriaci, ani na ambasádě.“⁶⁰ Po návratu do Paříže prý Zmaićovi oznámil, že s rezolucí souhlasí. Vedoucí UDBy jej přemlouval, aby si to ještě rozmyslel a pečlivě prostudoval odpověď ÚV KSJ na rezoluci a teprve poté činil nějaká zásadní rozhodnutí. Rupnik však neváhal a odešel rovnou na ÚV KSF, kde dostal pokyn prozatím na velvyslanectví zůstat a vyčkat dalších pokynů. Situaci mu ulehčily jeho povinnosti mimo Paříž. Většinu července strávil na cestách. Zabýval se praktickými záležitostmi spojenými s reemigračními transporty, které se na začátku léta měly znovu po delší přestávce naplno rozjet. Jak přiznal, na veřejných shromážděních o rezoluci mlčel, v soukromí však vyzýval krajany, „aby zůstali věrní dělnické třídě a Sovětskému svazu“.⁶¹ Když se 24. července vrátil do Paříže, bylo jeho postavení na velvyslanectví již nesnesitelné. Zmaić na Rupnika naléhal, aby se konečně vyjádřil. Společně s chargé d'affaires Lazou Latinovićem na něho činili nátlak, slibovali mu dvojnásobné zvýšení platu a v budoucnu funkci v Bělehradu. Kromě těchto lákadel měl nátlak i svou odvrácenou tvář: Rupnik poznal, že je sledován.⁶² Podle tvrzení Artura Londona nakonec vyzvala Rupnika francouzská strana, aby z ambasády odešel. Získala totiž informaci, že Rupnikovi hrozí

⁵⁸ Tamtéž, 10.7.1948, Str. pov. br. 87, Marko Ristić Titovi.

⁵⁹ AMV, H-181/75, s. 72, s. 81, 25.10.1952, VStB, sektor I., náčelníkovi HS StB. Věc: Anton Rupnik. Ze životopisu Rupnika ze 4.10.1950.

⁶⁰ Tamtéž, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952).

⁶¹ Tamtéž, s. 72, s. 81, 25.10.1952, VStB, sektor I., náčelníkovi HS StB. Věc: Anton Rupnik. Ze životopisu Rupnika ze 4.10.1950.

⁶² Tamtéž, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952).

pod smyšlenou záminkou vydání francouzské policii.⁶³ Sám Rupnik se prý obával dokonce i fyzické likvidace. Uchýlil se proto k Jeanu Laffittovi, ubytoval se u něho a po dohodě s členem politbyra Françoisem Billouxem a Marcelem Servinem, jakožto vedoucím kádrového oddělení ÚV KSF, vydal prohlášení, které otiskly 2. srpna stranické listy *L'Humanité* a *Ce Soir*. Před odchodem z jugoslávských diplomatických služeb si nicméně nezapomněl vybrat dopředu plat, údajně též s vědomím KSF. To byl také důvod, jak Rupnik ostatně přiznal, proč jej dala ambasáda hledat policií a proč se musel začít ukrývat.⁶⁴

Jenže Rupnikova cesta do tábora Informbyra nebyla zřejmě tak přímočará, jak by se zdálo z archivních dokumentů nacházejících se v Praze. Datum 11. července 1948 nese Rupnikova zpráva, uložená v bělehradském archivu ministerstva zahraničí. Rupnik v ní referuje o schůzi kulturního sdružení Jihoslovanů ve Francii, které se též den v Paříži zúčastnil jakožto zástupce ambasády. Klíčovým předmětem jednání tohoto shromáždění, kde bylo přítomno 130 lidí, se pochopitelně stala rezoluce Informbyra, ač neměla představovat hlavní bod programu. Viníky, jak Rupnik líčí, byli někteří členové výboru sdružení: „Franc Pepelnjak, člen KSF, administrátor sdružení a odpovědný u MIO za organizaci našich vystěhovalců a Šuper August, administrátor listu Nova Jugoslavija chtěli pomocí svých stoupenců ve výboru, a to Ćiriće Dušana, tajemníka a Sevdjanové, o níž je možno říci, že je obyčejná avanturistka, jakož i odedávna nepřítel naší země, využít tuto schůzi a dovést naše vystěhovalce k přijetí rezoluce Informbyra.“ Se zadostiučiněním Rupnik konstatoval, že „drzé“ projevy Augusta Šupera ukončil jeden bývalý partyzán poukazem na Šuperovu pasivitu během války. Stejnou spokojenost vyjádřil i s faktem, že „kromě pěti či šesti členů KSF“ všichni přítomní bouřlivým potleskem a výkřiky vyjadřovali souhlas s rozbořem, který bod po bodu rezoluci naprosto vyvracel. Oproti tomu Rupnik uvedl, že „Pepelnjak se slepě držel několika tezí z rezoluce Informbyra, přičemž si demagogicky vypomáhal teorií, i když jí neumí aplikovat, nehledě na to, že skutečný stav v Jugoslávii nezná“. V závěru zprávy se Rupnik zabýval bilancí sil. Mnoho krajanů, zvláště členů KSF, dosud váhalo. Na druhé straně však pro jugoslávskou stranu hrála, jak optimisticky vyzdvihl, skutečnost,

---

⁶³ Tamtéž, s. 93, Protokol o výpovědi s Arturem Londonem dne 15.7.1952.

⁶⁴ Tamtéž, s. 72, 5.11.1952 Tajné. Návrh na získání ke spolupráci s StB Antona Rupnika.

že „naši protivníci nemají solidní argumenty, ba dokonce nemají žádné, kromě špinavých výmyslů...“⁶⁵

Nevíme, zda se Rupnik s tímto hodnocením tehdy ztotožnil i vnitřně. Každopádně však tato interpretace nesvědčila ani o zdrženlivém, natož neutrálním vystupování, které podle svých pozdějších tvrzení údajně zaujímal. Risto Želčevski, jugoslávský student a zaměstnanec pařížské ambasády, obdařil Rupnikovo chování po rezoluci popisem, který více odpovídá obsahu zmíněného dokumentu. Želčevského udivilo, že na rozdíl od ostatních krajanských aktivistů, členů KSF Pepelnjaka, Šupera, Dalibagiće a dalších, se Rupnik choval zcela pasivně. Na veřejných schůzích se projevoval netečně, nebyl pro ani proti. Avšak podle jeho činů se zdálo, že podporuje spíše Titovo vedení. Jménem ambasády FLRJ uvítal ve Francii repatrianty z Austrálie a doporučil jim, aby pokračovali v cestě do vlasti, a sami se tam přesvědčili, co je na rezoluci pravda a co ne. Na žádost tiskového ataše vypracoval a předal kartotéku jugoslávských občanů ve Francii s adresami, i když věděl, že bude využita k zaslání titovského propagačního materiálu. Za pečlivé provedení Rupnika pochválil i Josip Zmaić. V červenci Rupnik pokračoval rovněž v začaté repatriační akci a odeslal do Jugoslávie celý vlak navrátilců. Nakonec Želčevski potvrzuje i Rupnikovo líčení zmíněné schůze krajanské organizace v pařížském domě odborů: Rupnik na tomto shromáždění, které skončilo rvačkou, vystoupil proti stoupencům bukurešťské rezoluce, na obranu vedení KSJ. Rupnikovo prohlášení v *L'Humanité* a v zápětí v krajanském listu *Nova Jugoslavija*, jehož redakce stála na straně Informbyra, proto Želčevského udivilo.⁶⁶

Anton Rupnik se tak buďto umně přetvařoval, plnil-li direktivu KSF zatím nic nepodnikat a vyčkat další rozhodnutí, nebo sám váhal. Jestliže byl vnitřně od počátku zastáncem rezoluce, musel v projevech loajality vůči ambasádě zacházet tak daleko? Prameny spíše hovoří pro verzi, že v této málo přehledné situaci, kdy nebylo jasné, kam nastalá krize povede, zvažoval možná pro a proti. Mohl to být ve skutečnosti až červnový V. sjezd KSJ, který ukázal, že Tito se pustil do zápasu s Moskvou, z něhož není návratu. Logika drtivé převahy hovořila spíše pro pokoření Titovy skupiny, a to, jak soudili současníci, pravděpodobně velmi rychlé. Pro vyhlídky na politickou kariéru v jugoslávském mocenském systému, o níž Rupnik stál, nebylo příliš reálné postavit se na jeho stranu. Rupnikovy osobní vazby na Jugoslávii byly přitom velice mělké. Dosud

⁶⁵ AMIP, f. DA, 1948, F-51, pov. br. 418928, 11.7.1948 A. Rupnik. Zabeleške. Predmet: Sastanak naših iseljenika iz Pariza i okoline.

⁶⁶ AMV, H-181/75, s. 192, KV SNB, Cizinecké oddělení Praha. Zápis o výpovědi sepsaný dne 3.12.1952 s Ristem Želčevskim.

si je mnohem více vytvořil ve francouzském prostředí, které bylo na straně pro komunisty nezpochybnitelné autority SSSR. Rozchod se Sovětským svazem znamenal, jak věděl, rozchod se samotným hnutím. V Rupnikově případě tedy vše hovořilo pro Informbyro, i když si s rozhodnutím, tak jako většina ostatních jugoslávských informbyrovců, chvíli počkal. Svůj hlas pro rezoluci nechápal jako konec své jugoslávské orientace, pro níž se rozhodl na konci války, ale naopak její kontinuitu. Zdálo se, že spíše se Stalinem než s Titem mu zůstanou dveře k politické dráze v Jugoslávii otevřeny.

Po Rupnikově útěku další repatriace zkrachovala. Rupnik byl v krajanské kolonii respektovanou osobností, a proto jeho prohlášení mělo dalekosáhlý účinek. Lidé, již připravení k odjezdu, najednou změnili názor a rozhodli se ve Francii prozatím zůstat.⁶⁷ Podle Leopolda Prosenice, od dětství blízkého Rupnikova druha, který jej provázal do komunistického hnutí, odboje, koncentráku a posléze i do pražské emigrace, se z plánovaných 350 lidí do Jugoslávie nakonec přestěhovalo pouhých šest.⁶⁸ Jugoslávský zastupitelský úřad musel Bělehrad informovat o velmi ztížené práci mezi krajany. Francouzská policie na mnoha místech opět zasáhla a podle již dřívějšího zákazu prakticky jakoukoliv menšinovou činnost znemožnila. Tam, kde pobočky Sdružení Jihoslovanů a Společnosti Francie–Jugoslávie přeci jen pracovaly, byly pod silným vlivem KSF. Například na jihu Francie se většina naturalizovaných Jihoslovanů, stoupenců či členů KSF, postavila loajálně za svou stranu a s oficiálními představiteli FLRJ odmítala komunikovat.⁶⁹ Francouzští komunisté neméně získávali sympatie usedlých, s komunismem sympatizujících cizinců i tím, že je bránili před represemi a šikanováním ze strany úřadů a policie. KSF kontrolovaný Francouzský výbor na obranu imigrantů (Comité Français de Défense des Immigrés) byl v daném okamžiku akceschopnější a vlivnější silou než zastupitelské úřady mezinárodně z obou stran izolované FLRJ.

Soudruzi z francouzské strany nejprve Rupnika na tři měsíce uklidili na venkov v jižní Francii, kde pracoval na vinobraních.⁷⁰ Do Paříže se vrátil poté, co aféra kolem jeho útěku a zpronevěry trochu utichla. I nadále pochopitelně zůstal v ilegalitě. Strana ho ubytovala u spolehlivé soudružky Micheline Bouvillain, v letech 1945–1947

⁶⁷ Tamtéž, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952).

⁶⁸ AMV, H-181/70, s. 51, 25.8.1952 Prověrka Leopolda Prosenice.

⁶⁹ AMIP, f. DA, 1948, F-15, pov. br. 426063, 23.9.1948 Generální konzul v Marseille Svet. Krstić za ministra inostraních poslova Beograd. Predmet: Izveštaj o držanju ekonom. emigranata FNRJ i franc. komunista.

⁷⁰ AMV, H-181/75, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952).

pracovnice sekretariátu komunisty řízeného ministerstva národního zdraví. Za rok se z nich v Praze stanou manželé. Na práci nedostal Rupnik nic menšího než opětovné vedení Sdružení Jihoslovanů a z toho vyplývající funkci v MOI.⁷¹

V rámci vystěhovalecké organizace se v říjnu 1948 utvořila informbyrovská skupina, která mírně upravila dosavadní název na *Skup Jugoslovena u Francuskoj*. Vedle Rupnika v ní působil i jeho kolega z ambasády Risto Želčevski a dále dva makedonští studenti Davidovski a Jovanovski. Ostatními představiteli byli René Bukovac, Dalibagić a Franc Pepelnjak, na něhož si svého času Rupnik do Bělehradu tolik stěžoval. Duší pařížských informbyrovců však byla Dr. Nevena Jésoverová. Její manžel Dr. Charles Jésover, původem z Rumunska, renomovaný pařížský lékař, byl místopředsedou Francouzského výboru na obranu imigrantů. Ve svém domě v Rue de Monceau poskytly jednu místnost redakci krajanského časopisu *Nova Jugoslavija*. Její vedení patřilo k dalším Rupnikovým činnostem v ilegalitě. Podle všeho mu působila spíše obtíže, protože s novinářskou prací neměl žádné zkušenosti.⁷² Zřejmě všichni členové dosavadní redakce se s listem po jeho ovládnutí informbyrovci rozešli a tak paní Jésoverová, která Rupnikovi v redigování listu nejvíce pomáhala,⁷³ začala v prosinci 1948 korespondovat s pražskou *Nové Borby* a žádala o pomoc.⁷⁴ Od jara 1949 časopis změnil jméno na *Glas Jedinstva* (dosavadní název patrně příliš evokoval Jugoslávii Titovu) a poštovní spojení mezi Dr. Jésoverovou a *Novou Borbou* získalo na pravidelnosti.⁷⁵ Také tato žena byla přesvědčena o brzkém konci Titova vzdoru. Mladé spolupracovnice prý podněcovala k práci příslibem, že až se za dva měsíce situace vyřeší, dostanou se v Jugoslávii na vedoucí pozice.⁷⁶

Rupnik se tedy pohyboval mezi sídlem MOI, domem manželů Jésoverových i mimo Paříž v krajanských koloniích, kde opět organizoval agitaci, tentokrát na podporu Informačního byra. Jako funkcionář MOI se účastnil i shromáždění pořádaných sekcemi jiných menšin. Toto veřejné vystupování pro něho bylo nicméně dosti nebezpečné. MOI

⁷¹ Tamtéž,, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952); NA, f. ÚV KSČ, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 23, 19.10.1949 Rupnik Geminderovi; AMV, H-181/75, s. 177, 4.10.1950. Anton Rupnik. Dotazník a vlastní životopis.

⁷² AMV, H-181/75, s. 177, 4.10.1950 Anton Rupnik. Dotazník a vlastní životopis; Tamtéž, s. 192, KV SNB, Cizinecké oddělení Praha. Zápis o výpovědi sepsaný dne 3.12.1952 s Ristem Želčevskim.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 25, 22.12.1948 Nevena Jésover (redakce *Nova Jugoslavija*, Paříž) redakci *Nové Borby*.

⁷⁵ Tamtéž, 28.12.1950 Redakce listu *Glas Jedinstva*, Paříž Jugoslávskému klubu Praha; četné dopisy z let 1949-1954 mezi Dr. Jésoverovou a *Novou Borbou* jsou uloženy v NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 82, ar. j. 312, složky Jugoslávie – *Nova Borba*.

⁷⁶ AMV, H-181/75, s. 192, KV SNB, Cizinecké oddělení Praha. Zápis o výpovědi sepsaný dne 3.12.1952 s Ristem Želčevskim.

mu z toho důvodu zajišťovala ochranku. Někdy na jaře 1949 mu policie přišla na stopu, a proto se uchýlil opět na venkov. Dlouhodobě byl však pro Rupnika takový život neudržitelný. Vedoucí funkcionáři KSF Duclos, Servin a Laffitte proto mezitím v Praze vyjednávali jeho přesun do Československa. Počátkem července se Rupnik ještě ukázal na dni menšin pořádaném výborem na obranu imigrantů v Montreuil. Za několik dnů poté jej už vedoucí zahraniční rubriky *L'Humanité* Maurice Mahon odkázal na vedoucího zájezdu hornických odborářů, s nimiž také vybaven falešným pasem konečně 30. července přistál na ruzyňském letišti v Praze.⁷⁷

Svým třídním původem, formálně dělnické profesi (v dotaznících uváděl vždy zaměstnání krejčí), zkušenostmi a dosavadní politickou kariérou byl Rupnik takřka předurčen, aby zaujal v pražské emigraci prvořadé místo. Jako účastník odboje a koncentračník se zásluhami vyrovnal zdejšími partyzánům; pozicí a konexemi je téměř všechny předčil. Ve Francii v komunistické straně i v krajanském sdružení osvědčil organizační schopnosti a zároveň patřičnou loajalitu. Byl Jugoslávec, avšak s kořeny mimo Jugoslávii a tedy mimo zdroj titovské „nákazy“, kterou podle mínění československých komunistů trpěli takřka všichni členové stávající skupiny. Pracovníci aparátu KSČ mající Jugoslávce na starost se proto domnívali, že na člověka tohoto typu právě čekali.

Vraťme se na závěr ještě jednou k výpovědi Rista Želčevského. Někdejší spolupracovník, který se také později hledal azyl v Československu⁷⁸, hodnotil Rupnikovo poválečné působení více než kriticky: „Rupnik nebyl natolik schopný, aby mohl vykonávat vedoucí funkci v krajanské organizaci, nebyl samostatný a lehce se nechával ovlivnit; před rezolucí Zmaicem, po rezoluci Jésoverovou, [Mio] Donatim a Piolynem [funkcionáři ÚV KSF, s nimiž Rupnik jako představitel MOI spolupracoval – pozn. aut.]. V jeho projevu bylo vždy viděti, že používá fráze a že nedovede sám rozpoznati pravou podstatu o mezinárodní a vnitřní situaci. Nerad přijímal kritiku a když byl kritizován, snažil se tuto vhodným způsobem umluvit. Snažil se být populární a se všemi vycházet dobře. Každému schvaloval jeho názory, svůj nikdy neprojevil.“⁷⁹

---

⁷⁷ Tamtéž, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952); Tamtéž, s. 93, Protokol o výpovědi s Arturem Londonem dne 15.7.1952; Tamtéž, s. 72, 5.11.1952 Tajné. Návrh na získání ke spolupráci s StB Antona Rupnika.

⁷⁸ Risto Želčevski po příjezdu do Prahy v roce 1952 nezískal Rupnikovo doporučení pro přijetí do jugoslávské emigrantské organizace a byl pravděpodobně vyhoštěn.

⁷⁹ Tamtéž, s. 192, KV SNB, Cizinecké oddělení Praha. Zápis o výpovědi sepsaný dne 3.12.1952 s Ristem Želčevskim.

Rupnikovo vystupování od prvních dnů jeho pražského pobytu a zejména poté, co převzal vedení emigrantské skupiny, ukázalo, že tento soud nebyl nespravedlivý.

15. Ve stínu budapešťského procesu

V srpnu 1949 se měnil model kontaktů pražské emigrantské skupiny do Maďarska. Do Prahy tehdy z maďarského hlavního města zavítal jugoslávský emigrant Milutin Velimir. Z pramenů se dozvíme o přijetí a hoštění v domácnostech pražských jugoslávských soudruhů. O smyslu jeho cesty se však dokumenty nezmiňují.¹ Jen útržkovitě a dosti vágně se dozvídáme také o Ivanovićových pracovních i přátelských stycích s tajemníkem maďarského vyslanectví Rubinem.² Výsledky jednání s jugoslávskými emigranty v Maďarsku a maďarskými představiteli nám tedy zůstávají z velké části utajeny.

Jedním z bodů však zřejmě byl již od května diskutovaný přesun některého z pražských Jugoslávců do Budapešti. V červenci navrhovala trojka funkcionáři Informbyra Antipovovi, aby vedení emigrace v Budapešti převzal Pero Dragila. Kromě úvah o stěhování jednoho z členů triumvirátu se koncem léta objevil také návrh, aby do Maďarska nebo tentokrát i Rumunska odešli dosavadní vychovatelé učňů, pro něž po dokončení vzdělání a přestěhování do Prahy nebylo již v Československu dostatečné využití. Vlado Popović, Moma Pavićević a manželé Subićovi měli v Maďarsku a Rumunsku najít uplatnění jako učitelé na tamních jihoslovanských menšinových školách.³ V této otázce tak patrně – aniž by se k tomu některý z dokumentů přímo vyslovoval – došlo k určitému posunu. Zatímco doposud znamenal případný odchod některého z vedoucích do Maďarska posílení vazby mezi Prahou a Budapeští a tím i jejich vlivu v celé emigraci, mělo Maďarsko nyní posloužit jako odkládiště nepotřebných sil. Manévry se stěhováním, jak uvidíme, způsobí na podzim v pražské skupině nemalý rozruch.

¹ AMV, f. H-181/26, s. 112, 19.5.1952 VStB 1, Procházková, agent Hana Kvapilová.

² Tamtéž, s. 29, 23.3.1951 List A č. 11, VStB, 22 Šc, agent: Hana Kvapilová; Tamtéž, 19.4.1951 List A č. 16, VStB, LK/36, agent Hana Kvapilová; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 4, 29.8.1949 Reinerová Gérardovi (Londonovi) MZV; Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. Jugoslávie 5, 6.1.1950 Papež Geminderovi.

³ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 4, 1.9.1949 Reinerová Geminderovi. Početné srbské a chorvatské menšiny považovaly mocenské orgány v Maďarsku a Rumunsku za nespolehlivý element. Mezi činovníky menšinových organizací a učitelů bylo jen málo stoupenců protititovské linie. V Maďarsku navíc byli jihoslovanskí menšinoví aktivisté–komunisté postiženi v souvislosti s Rajkovým procesem. V Rumunsku vyústila šikana srbské menšiny v Banátu v roce 1951 v deportaci více jak dvou tisíc jejích příslušníků do nehostinných stepí oblasti Baragan (transfer nicméně postihl 40 tisíc obyvatel Banátu všech národností); Miodrag MILIN, Baragan Srba u Rumuniji 1951–1956. (Koreni jedne tragedije), in: Slavenko TERZIĆ (red.), *Evropa i Srbi*, Beograd 1996, s. 511–515; Ljuboje CERVIĆ, *Srbi u Rumuniji. Od ranog srednjeg veka do današnjeg vremena*, Novi Sad 1997, s. 426–432.

V létě 1949 však probíhala na linii Praha–Budapešť debata o ještě důležitějších otázkách. Poté co 18. června vydalo maďarské ministerstvo vnitra úřední prohlášení o zatčení osmi údajných spiklenců včele s ministrem zahraničí Lázsló Rajkem, byla v Maďarsku vedena po celý následující měsíc rozsáhlá propagandistická kampaň, s organizovaným „hněvem lidu“ a rezolucemi žádajícími co nejpřísnější potrestání „zločinců“. V srpnu štvání proti zatčeným vystřídal útoky na Jugoslávii, které nejen v Maďarsku, nýbrž i v ostatních lidově demokratických státech, zaplnily sdělovací prostředky.⁴

Kampaň probíhala i v Československu a jak bylo poukázáno, účastnili se jí i pražští emigranti, zejména Teodor Balk. V duchu mezinárodní diskreditace Bělehradu se měl odehrát na začátku září 1949 i světový festival Federace demokratické mládeže, který se shodou okolností konal rovněž v Budapešti. Z důvodu přítomnosti oficiálních jugoslávských zástupců se jej pražští emigranti zúčastnili v rámci československé delegace.⁵ Účastí informbyrovců i představitelů Titovy Jugoslávie se vytvářela výbušná atmosféra, která v místě festivalu měla vyznít v neprospěch těch druhých. Festival byl platformou levicových politických proudů z celého světa, které vždy nebyly úzce svázány s komunisty a bezmeznými sympatiemi k Sovětskému svazu. Jelikož festival tedy znamenal příležitost pro propagandistické ovlivnění potenciálních stoupenců ze západního světa, připravila pražská emigrace brožury v angličtině o titovském teroru v Jugoslávii, které měly být mezi delegáty rozšiřovány.⁶ Součástí antititovského tažení byly také zásahy proti zastupitelstvím FLRJ v zemích lidové demokracie, vypovídání jugoslávských diplomatů, protestní nóty.⁷ Smyslem kampaně bylo poukázat především na údajné zločiny „Titovy kliky“ a na „zrádcovskou“ úlohu poválečné Jugoslávie v sovětské zájmové sféře. Štvání vyvolala domněnky a obavy, že je propagandistickou předehrou pro vojenský úder. Pokud vůbec Sověti o invazi

---

⁴ K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 46-47.

⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, nedat. (srpen 1949) Rajkovič Vorlasovi. Za delegáty byli určeni studenti Slobodan Tumara, Novo Novović a mladí dělníci Slavko Panić, Slavko Petrović a Franjo Hlad.

⁶ Tamtéž, 23. 8. 1949 Reinerová Geminderovi.

⁷ Diplomatický spor a výměnu odvetných opatření v tomto směru spustila sovětská protestní nóta z 27. června 1949 proti pronásledování sovětských občanů a sympatizantů SSSR v Jugoslávii. Výměna nót a odvetných opatření mezi Jugoslávií a zeměmi východního bloku pak pokračovala po celý srpen. Nová, ještě ostřejší sovětská nóta, která zahájila propagandistickou kampaň proti „teroru Titovy kliky“ byla doručena jugoslávskému ministerstvu zahraničí 20. srpna 1949. D. BEKIĆ, c. d., s. 47-53.

uvažovali⁸, připravovala kampaň veřejnost lidově demokratických zemí zrovna tak na ona „strašná“ odhalení, která měla zaznít na zářijovém procesu s Rajkem a spol.

Jednou ze zatčených a k procesu „zpracovávaných“ osob byl také Lazar Brankov, na jehož „odhalení“ měli jistý podíl Ivanović a Rajković. Zpráva o zatčení Lázsló Rajka však oba dva nicméně překvapila, protože ještě v květnu, kdy se s ním v Budapešti setkali, zastával vládní funkci a vystupoval jako člen maďarského vedení. Když v srpnu 1949 dostali Rajković a Dragila pozvání od ÚV Maďarské strany pracujících, netušili, že půjde o jejich svědectví proti Brankovovi, natož o Rajka.⁹ Největší zájem projevila ovšem maďarská bezpečnost o svědectví Teodora Balka. Milutina Rajkoviće pozvání pro Balka očividně zneklidnilo. *Trojka* totiž neznala pravý důvod pozvání a cesty do Budapešti byly doposud její výsadou.¹⁰

Důvod k obavám měl i Teodor Balk. Součástí konstrukce obvinění proti Rajkovi byla jeho údajná trockistická činnost ve Španělsku. Jak obžaloba později tvrdila, Rajk měl ve španělské občanské válce, a zvláště v internačních táborech ve Francii, přijít do kontaktu s jugoslávskými trockisty, společně s nimi se dát do služeb francouzské policie a posléze i gestapa. S německou pomocí se prý v roce 1941 maďarští a jugoslávští trockisté – bývalí interbrigadisté – dostali do svých zemí s úkolem pracovat jako gestapovští agenti a během války pak přešli pro změnu do služeb západních imperialistických rozvědek.¹¹

Tato konstrukce vycházela přitom z reálných událostí a k utváření „důkazů“ využívala řady okolností, které se v příběhu španělských interbrigadistů, plném zvrátů a mnoha náhod, přirozeně vyskytovaly. Lázsló Rajk velel v interbrigádách Rákosiho praporu, složenému z maďarských dobrovolníků. Z občanské války a z francouzských koncentračních táborů se znal s řadou Jugoslávců, z nichž se mnohým skutečně podařilo přes německé pracovní tábory dostat do Jugoslávie a vstoupit zde do partyzánských jednotek. Touto cestou prošli i známí generálové Jugoslávské lidové

---

⁸ Chorvatský historik Darko Bekić se na základě analýzy událostí – nikoliv na sovětských pramenech, které neměl k dispozici – domnívá, že Sovětský svaz v této době s možností vojenského řešení už nepočítal. Kampaň provázená vojenskými manévry v lidově demokratických státech sousedících s FLRJ měla mít podle Bekiće jen zstrašující účinek. D. BEKIĆ, c. d., s. 55-56.

⁹ AMV, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověřka Slobodana Ivanoviće.

¹⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B 1, Balk Theodor (kádrová složka). Záznam ze dne 29. července 1949 Karel Vorlas. Případ Balk – Fodor.

¹¹ D. KARTUN, c. d., s. 24-25, 33-34.

armády Kosta Nadj a Ivan Gošnjak, které obžaloba zmiňovala jako Rajkovy trockistické komplice z táborů v Saint Cyprien a Vernet.¹²

Tyto tábory pro dobrovolníky ze Španělska z vlastní zkušenosti poznal také Teodor Balk. Jak tvrdil v jednom životopisu z jara 1949, nenastoupil s ostatními Jugoslávci nebo Maďary klikatou cestu do vlasti jen z toho důvodu, že by jako známý protifašistický publicista neunikl pozornosti gestapa, a využil proto raději nabídky uchýlit se do politického azylu v Mexiku.¹³ Léta ve Španělsku a ve Francii přinesla Balkovi tak jako mnohým jiným těžké životní zkoušky. Stalinské čistky v SSSR i ve Španělsku, deziluze z porážky, zdouhavé věznění bez perspektivy, sovětsko-německý pakt o neútočení způsobovaly depresi a zasazovaly těžké rány důvěře ve stranu a Sovětský svaz. Toto období pochybností a kolísání se bytostně týkalo i Balka. Ani on si tedy nemohl být v polovině roku 1949 jistý před nově začínajícím kolem čistek, zvláště pokud se již objevily narážky na jeho „trockistickou minulost“.

Maďarští vyšetřovatelé nebyli s Balkovou výpovědí spokojeni. Mihály Farkas, který společně s Rákosim dohlížel na přípravu procesu, proto před Balkem varoval Slobodana Ivanoviće, který se do Maďarska o několik dnů později taktéž dostavil. Maďarský funkcionář upozornil šéfredaktora *Nové Borby*, že se Balk vedoucím vyšetřování „nelíbil“.¹⁴ Balk pochopitelně v Budapešti zaznamenal jak rezervovanost Maďarů vůči své osobě, tak jejich nadstandardní vztahy s trojicí pražských emigrantských předáků. Jak uvedl v roce 1952, považoval tehdejší výslechy za jednu z příčin své izolace: „V srpnu jsem byl volán do Budapešti spolu se soudruhy Dragilou a Rajkovičem. Tam jsem řekl, co jsem věděl. Zde od toho času začala má izolace v práci *Nové Borby*. Ivanoviće mou práci kategoricky odmítl.“¹⁵ Uvidíme však, že se s pomocí svých pražských přátel pokusí tuto nepřízeň vycházející nepokrytě z Moskvy odvrátit usilovnou prací proti Titově klice a dokázat tak svou oddanost. Na druhé straně však nevadilo, že si vyšetřovatelé mnoho necenili ani Dragilova svědectví, i když jim jako bývalý rozvědčík UDBy zřejmě posloužil k rozšíření poznatků o způsobu práce

---

¹² François FEJTÖ, *Geschichte der Volksdemokratien. Band I. Die Ära Stalin 1945-1953*, Graz/Wien/Köln 1972, s. 275.

¹³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B 1, Balk Teodor (kádrová složka). 17.3.1949 Kádrový dotazník a vlastní životopis.

¹⁴ AMV, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověrka Slobodana Ivanoviće.

¹⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 91, ar. j. 315, sl. B 1, Teodor Balk (kádrová složka), nedat. (1952) Zpráva T. Balka o dosavadním vývoji ve skupině jug. pol. emigrantů.

jugoslávské zpravodajské služby. Ivanović a Rajković pak byli využiti, jak již bylo zmíněno, ve věci Lazara Brankova.¹⁶

Trojka i Teodor Balk setrvali v Maďarsku několik týdnů a patrně se jako novináři – propagandisté zúčastnili i samotného soudu, který se konal ve dnech 16.9. – 24.9.1949. Skončil třemi rozsudky smrti, dvěma doživotími a jedním devítiletým trestem. Dva z obžalovaných byli předáni vojenskému soudu a též odsouzeni k nejvyššímu trestu.¹⁷ Velmi nepřesvědčivé divadlo, kopírující předválečné moskevské monstrprocesy, snad alespoň u Balka vzbudily jisté podezření. Velký teror semlel v SSSR jeho první ženu Gretu. Logiku čistek poznal ve Španělsku sám na sobě, když byl vyloučen, údajně prý na příkaz André Martyho, ze strany.¹⁸ „Odhalení“ z Rajkova procesu však vzal jako všichni propagandisté v zemích Východního bloku za bernou minci a použil jich jako základu pro svou další práci. Také Ivanović a spol. proces samozřejmě všemožně propagovali a jeho materiály zaplnili několik následujících čísel *Nové Borby*.¹⁹

Pro další protititovskou kampaň měl budapešťský proces dalekosáhlý význam. „Dokazoval“ totiž existenci rozsáhlé špionážní sítě v zemích lidové demokracie, která v zájmu imperialistického Západu a s pomocí titovské Jugoslávie usiluje o znovunastolení kapitalismu. Rajk a spol. byli jen jednou odnoží agentury sahající i do dalších zemí, zejména Polska a Československa. Hlavou této sítě, již sovětští karikaturisté zpodobňovali jako hydry s mnoha hlavami, byl pochopitelně „krvavý pes“ Tito, a tak právě on – podobně jako Trockij v moskevských procesech ve třicátých letech – byl vlastně hlavním obžalovaným. Proces přinesl i nový výklad „Titovy zrady“, který měl doposud řadu vad a propagandistům působil mnohé nesnáze při jeho zasazení do stalinského ideologického schématu. Skupina vedoucích funkcionářů byla označena za zrádce a špiony od samotného počátku svého působení v komunistickém hnutí. Od trockismu vedla přímá linie přes spolupráci s gestapem až ke službě anglo-americkým

¹⁶ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 9, 7.1.1950 Zpráva L. Reinerové o situaci ve skupině.

¹⁷ J. PELIKÁN, *Politické procesy v Albánii, Maďarsku a Bulharsku*, s. 19-20; K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 47; László VARGA, *Rajkův proces*, in: Jiří PERNES (ed.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, Brno 2005, s. 273-281.

¹⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 91, ar. j. 315, sl. B 1, Teodor Balk (kádrová složka), (nedat.) Zpráva od s. Vidaliho (rozpory s německými komunisty).

¹⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 4, 19.9.1949 Reinerová Geminderovi. Plán 22. čísla *Nové Borby*. Číslo bylo věnováno budapešťskému procesu, přinášelo také provolání československých kulturních pracovníků proti teroru Titovy kliky. Mimořádně vycházelo v rozsahu deseti místo osmi stran. Ohlas Rajkova procesu se projevoval v obsahu *Nové Borby* až do konce roku 1949: Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 17, 25.11.1949 Reinerová Geminderovi. Plán 27. čísla *Nové Borby*; Tamtéž, 23.12.1949 Reinerová Geminderovi. Plán 30. čísla *Nové Borby*.

imperialistům.²⁰ Jugoslávská komunistická strana se tak podle toho nacházela „v rukou špiónů a vrahů“, jak to v listopadu toho roku konstatovala II. rezoluce Informačního byra, v celém svém nejúspěšnějším období: od překonání frakčních bojů na konci třicátých let, přes povstání a národně osvobozenecý boj, po uchopení moci v zemi a budovatelskou fázi komunistického režimu. Tato perioda, donedávna komunistickým světem velebená, totiž byla spojena s vedením Tita a jeho spolupracovníků.

Propagandistická publikace o Rajkově případu uváděla citát Lazara Brankova, který zněl pro státy sousedící s Maďarskem zlověstně: „Vím, že zejména v Československu pracovali (UDBA) velmi usilovně. Když jsem jednou mluvil s Rankovičem, řekl, že pracují daleko lépe v Československu než v Maďarsku.“²¹ Neměla to být jediná linie, která od budapešťského procesu vedla do ČSR. Z vyšetřování totiž vzešel seznam československých komunistů, kteří měli být, podobně jako Rajk, napojeni na pařížské trockistické centrum, na „amerického špiona“ Noela Fielda, nebo jiným způsobem na západní rozvědky. Rajkův proces tak podnítil pátrání po nepřátelích ve strukturách komunisty řízeného režimu: ve straně, státních orgánech, bezpečnosti.²² V Československu byl uváděn do pohybu mechanismus, který již z předstihem na jeho půdě pracoval v jugoslávské emigrantské komunitě. Co se zdálo ještě na jaře 1949 některým československým funkcionářům absurdním jugoslávským specifikem, dostávalo už za několik týdnů nato zřetelné kontury i v řadách jejich strany.²³

Již v létě 1949 pracoval tento mechanismus na plné obrátky. Československé vedení bylo Maďary tlačeno do kouta, aby pátralo po vlastní odnoži mezinárodního spiknutí. Oproti Gottwaldovým nadějím, že Poláci by se mohli po boku Československa tomuto nátlaku vzepřít, polští představitelé rovněž hovořili o mimořádné důležitosti Prahy pro západní rozvědky, a tedy pro názor, že centrum tohoto spiknutí je třeba hledat právě zde. Jelikož za celou záležitostí stála Moskva a sovětsí poradci, neodvážili se Gottwald a úzké stranické vedení vzdorovat. Mnozí v aparátu KSČ a v StB se pak požadované iniciativy chopili s nejvyšší ochotou.²⁴

---

²⁰ F. FEJTÖ, c. d., s. 272-274.

²¹ D. KARTUN, c. d., komentář k fotografii č. 2.

²² K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 51 a násl.

²³ Za podobně barbarské a do „civilizovaného“ Československa nepřenositelné praktiky považovali českoslovenští předáci způsob práce maďarské státní bezpečnosti v Rajkově případu. Rudolf Slánský reagoval na zprávu pracovníků československé StB, kteří se v Budapešti zúčastnili krutých výslechů Gejzy Pavlíka, „československé spojky“ mezinárodního trockistického spiknutí, slovy „jiný kraj, jiný mrav.“ Viz K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 54.

²⁴ Tamtéž, str. 51-66.

Pro pražskou informbyrovskou skupinu byla z vícero údajných nitek vedoucích do Československa důležitá zejména linie jugoslávské agentury. Indicie pro domnělé usnadňování „udbovských“ aktivit v ČSR, zvláště na Slovensku, dostávali emigranti od svých soudruhů v Polsku. Zprávy o Bratislavě, jakožto „hnízdu titovské špionáže a propagandy“ s významem nejen pro Československo, ale i pro ostatní komunistické státy včetně SSSR, zprostředkovával pražským emigrantům člen varšavské skupiny Nikola Sandulović.²⁵ Je otázkou, zda pozdější akce Státní bezpečnosti proti konzulátu FLRJ ve slovenském hlavním městě tedy neměly svůj počátek i v těchto informacích. Pražští informbyrovci ovšem neplnili úlohu slídících psů jen vůči údajným titovským špionům, proti nimž vystupovali i dříve, když se někteří z nich zúčastnili osobně akcí a provokací StB.²⁶ Rajkův proces otevřel pochopitelně znovu Pandořinu skříňku hledání nepřítelů také ve vlastních řadách. Na rozdíl od prvního pololetí roku 1949 však této psychóze nepodléhali jen sektářsky zaměření jednotlivci, nýbrž různými spekulacemi se nyní zabývali i střízlivěji uvažující lidé. Kromě toho začaly na emigraci z tohoto úhlu pohlížet také stranické a státně bezpečnostní orgány. V této optice se různými podezřelými okolnostmi neoháněli už jenom Rajkovič či Dragila. Kromě minulosti Balka se totiž začalo hovořit o nejasnostech v životopisech a pochybných vazbách i v případech dalších čelných emigrantů – Milutina Rajkoviče nevyjímaje. Zatímco se chlubil svými zásluhami na odhalení Lazara Brankova jako titovského agenta, začali jiní přezkoumávat jeho styky s Brankovem z jiného úhlu. Z partyzánských jednotek ve Vojvodině se Rajkovič znal s Brankovem a s Djuricou Jojkičem, který se podle tvrzení budapešťského procesu chystal na Brankovův příkaz zavraždit maďarské vůdce M. Rákosiho, M. Farkase a E. Göröho. Po Rajkově procesu si rovněž kdosi vzpomněl, že se svého času Rajkovič chlubil známostí se Srbislavou Kovačevićovou, kterou Brankov při soudním přelíčení označil za důvěrnici UDBy pro Polsko, pověřenou diverzní činností.²⁷

Zatímco však „vedoucí soudruzi“ sledovali na místě Rajkův proces, život v pražské skupině se odvíjel dále i bez jejich přičinění. Dlouhodobý pobyt vůdců v zahraničí umožnil Lence Reinerové a jejím bližším spolupracovníkům zabývat se v

²⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 15, 22.10.1949 Jovan Prodanović Vladu Kardelisi; Tamtéž, 27.10.1949 Jovan Prodanović Vorlasovi. Obdobné poznatky předávali jugoslávští emigranti ve Varšavě i československým diplomatům: Tamtéž, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 1, 19.9.1949 Velvyslanectví ve Varšavě, tiskový přidělenec E. Klíma MZV Praha. Zpráva o rozhovoru s vedoucím jugoslávské emigrace v Polsku R. Šaranovićem.

²⁶ Viz kapitolu „V osidlech StB?“

²⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 34, nedat. (konec roku 1950, poč. roku 1951?) Lenka Reinerová?, Milutin Rajkovič (údaje).

relativním klidu zaopatřením mladých dělníků, jejich zařazením do zaměstnání a vybraných jednotlivců ke studiu na školách. V posledním bodě však snaha nižších složek ústředního aparátu KSČ umístit mladé politické emigranty podle jejich preferencí narazila na restriktce státu proti cizincům. Na rozdíl od jiných hostitelských zemí, které udělily emigrantům občanství a možnost realizovat se ve všech sférách včetně vojska, zůstávali političtí emigranti v Československu cizími státními příslušníky, kteří využívají pouze politického azylu. Služba v armádě a uplatnění v mnohých odvětvích hospodářství označených za strategická jim proto byly zapovězeny. Dva obzvláště oddané mladíky Milorada Jovanoviće a Velizara Vitoroviće navrhoval Jugoslávský klub na studium vojenské pilotní školy. Bedřich Geminder ovšem jejich přijetí nedoporučil,²⁸ což bezpochyby u těchto hochů způsobilo pocit krivdy a ovlivnilo je v postoji vůči KSČ a Československu vůbec. Sami totiž věděli, že v Sovětském svazu se jugoslávským emigrantům podobné překážky nekladly.²⁹

Nepřítomnost trojky ovšem skupině rozhodně neuškodila. Mnohé nedořešené problémy se dočasně odsunuly a pod faktickým vedením Reinerové nedocházelo také k žádným rozepřím a hádkám. Autorita Reinerové mezi emigranty tak vzrůstala a ne jeden „mladý dělník“ k ní přes její ráznou povahu pojal důvěru. Familiérně ji někteří oslovovali „tetka Lenka“.³⁰ Reinerovou pozitivně vnímali, jak již bylo řečeno, studentští předáci Tumara a Andjelkovski. Velmi přátelské vztahy pak navázala s novým členem, Antonem Rupnikem. S Arturem Londonem mu v říjnu 1949 byli svědky na svatbě s Micheline Bouvillain.³¹ Když Reinerová žádala Gemindera o usnadnění formalit pro příjezd Rupnikovy nastávající z Paříže, neskryvala své naděje, které do Rupnika vkládala: „Jedná se o velmi dobrého soudruha, který nám v práci dobře pomůže.“³²

Návrat triumvirátu však tuto zklidněnou situaci rázně proměnil. V Budapešti Rajkoviće, Ivanoviće a Dragilu nezaměstnával pochopitelně jen Rajkův proces. Využili jej opět k jednáním s činiteli Informbyra a Perem Popivodou. Do Prahy se vraceli proto

²⁸ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 9, 7.9.1949 Reinerová Geminderovi. Doporučení pro vojenskou pilotní školu.

²⁹ Jugoslávskou politickou emigraci v SSSR tvořili hlavně vojáci – důstojníci ocitnuvší se zde v době vydání I. rezoluce Informbyra na školení a tzv. suvorovci – mladí žáci středních vojenských škol. Viz kapitolu „Nova Borba“.

³⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 11, dopisy mladých dělníků Reinerové.

³¹ AMV, H-181/75, s. 50, 12.3.1952 List A č. 95, VStB 1, 22/Procházková, agent KVAPILOVÁ; Tamtéž, s. 123, 9.6.1952 List A č. 154, VStB I, Procházková, KVAPILOVÁ; Lenka Reinerová se o přátelských vztazích sebe a svého muže k Rupnikovi po jeho příjezdu do Československa i o tom, že mu byla svědkem na svatbě zmínila rovněž v rozhovorech s autorem v letech 2003 a 2004.

³² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 23, Anton Rupnik – zprávy pro s. Gemindera, 10.10.1949 Reinerová Geminderovi.

znovu posílení sebevědomím a rozhodnutí vynutit si konečné řešení v otázkách, které už několik měsíců ležely na Geminderově stole. Zdůrazňovali proto opět nutnost reorganizace skupiny, přenesení pravomocí stranického vedení na redakci *Nové Borby*, posílení vazeb s Budapeští a Bukureští, přechod některých členů z ČSR do Maďarska. Doba vhodná k prostému předkládání požadavků však minula. Neustálé odsouvání těchto problémů ze strany Gemindera, jiné priority sekretariátu ÚV KSČ, ale i letní dovolené emigrantů a časté pobyty vůdců v zahraničí znamenaly promarnění příležitosti. Českoslovenští komunisté v letních měsících poznali, že své představy mohou snadno uskutečňovat bez účasti *trojky*, která naopak věci spíše komplikovala. Ukázalo se, že poslušní studentští předáci a Lenka Reinerová dokázali hladce řídit emigraci sami. Bedřich Geminder, v jehož agendě ostatně jugoslávská emigrace představovala spíše okrajovou záležitost, na níž neměl mnoho času, proto z celkem pochopitelných důvodů reorganizaci nepovažoval za vhodnou. V Ivanovičovi sice viděl schopného redaktora, za něhož v emigraci není náhrada, ale svěřit mu také stranickou organizaci se zdráhal. Ivanovič totiž vícekrát ukázal, že dostatečně nectí Geminderovu autoritu. Neloajlně udržoval bez vědomí KSČ zahraniční kontakty a podléhal vlivu Maďarů a sovětských představitelů Informbyra, vůči nimž měl Geminder očividně výhrady.³³ Jak je zřetelné ze zpráv Karla Vorlase, funkcionáři ÚV KSČ rovněž v případě jugoslávské emigrace lpěli na dodržování vlastních organizačních forem a zásadně se bránili přejímání modelu zvenčí.³⁴

Poměry v emigraci na začátku podzimu 1949 neovlivňovala jen konstelace v trojúhelníku KSČ, Maďaři (a za nimi stojící sovětská místa v Informačním byru) a vedoucí emigrantské trio. Výrazně je totiž opět poznamenaly vnitřní rozbroje. Zřejmě již delší dobu doutnal pod povrchem konflikt mezi Rajkovičem a dvojicí Ivanovič–Dragila. Mezi Rajkovičem a Dragilou nepřestaly být vztahy napjaté nikdy. Patrně už během července, před společnou cestou do Bukurešti, se začalo hroutit i účelové spojenectví Rajkoviče s Ivanovičem. I když oba později vykládali své spory jako

---

³³ V těchto měsících postrádáme dokument, který by dokazoval tento Geminderův postoj přímo. Nicméně z rozboru jiných archivních materiálů je zřejmý. Naopak, když se Ivanovič během pobytů v Maďarsku a Rumunsku setkával u představitelů Informbyra s despektem vůči KSČ, týkala se kritika jistě právě šéfa mezinárodního oddělení. Přestože byl Geminder velmi vlivným pracovníkem Výkonného výboru Kominterny v celém vrcholném stalinském období, ve vedoucích funkcích přečkal všechny čistky a jako člověk Moskvy přišel v roce 1946 do ČSR, měl v sovětském mocenském aparátu z blíže neznámých důvodů nepřátele. Již během příprav Rajkova procesu zaměřovali maďarští vyšetřovatelé společně se sovětskými poradci výslechy se zatčenými i na jeho osobu: K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 40.

³⁴ NA, f. A ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 9, 13.1.1950 Vorlas. Zpráva o situaci v jugoslávské skupině a jejím vývoji.

principiální nesoulad ohledně politických otázek, není pochyb, že stejně nebo více šlo o vzájemnou rivalitu. Rajkovičovi se totiž příliš nezamlouval plán na sjednocení redakce a stranického výboru, kde by hlavní slovo patřilo nepochybně Ivanovičovi. Energický Ivanovič rovněž zastíňoval Rajkoviče v jednáních s Popivodou a s informbyrovskými aparátníky Baranovem a Judinem. Když se neshody v Budapešti mimoděk projevíly před Popivodou, zalekli se oba, aby si vlastní vinou neoslabili respekt, kterému se podle svého soudu těšili. Dohodli se proto, že v zájmu svých vyhlídek na funkce v jednotném orgánu emigrace ponechají své rozepře prozatím v tajnosti.³⁵

Jenže Ivanovič během Rajkova procesu oživil plány na odchod několika pražských emigrantů, včetně jednoho z „vedoucích soudruhů“ do Maďarska. Oproti létu, kdy prosazoval Dragilu, začal Maďarům nyní nabízet Rajkoviče, a toho prozměnu lichotkami přemlouvat, aby se nabízené šance chopil. Rajkovič však vycítil, že Ivanovičovi už nejde tolik o získání vlivu na budapešťskou skupinu, nýbrž především o to, aby se ho elegantně zbavil. V této chvíli se proto Rajkovič postavil na odpor. Po příjezdu do Prahy přestal respektovat dosavadní dohodu. Rozpomněl si na stranickou organizaci a hodlal spor s Ivanovičem předložit členskému plénu.³⁶ Nejprve ovšem potřeboval čas získat si mezi členy podporu. Aby si je naklonil na svou stranu, porušil princip trojky. Navštěvoval emigranty – jak tzv. Američany, tak ostatní – v jejich bytech, vysedával zde prý celé hodiny a snažil se je poštvat proti svým dvěma dosavadním spojencům.³⁷ Dragilu před nimi obviňoval z udbovských metod, Ivanoviče z elitářského vystupování. Dokonce se ani nezdráhal vyzradit některé utajené skutečnosti. Teprve nyní se tak řadoví emigranti, včetně s Ivanovičem spjaté skupiny od Rajkoviče, dozvídali řadu okolností o pro ně tajemných cestách do zahraničí nebo o plánech na vytvoření jednotného centra emigrace. Autoři zpráv, úzce svázaní se sekretariátem strany (Lenka Reinerová a snad i Karel Vorlas) považovali za nanejvýš nevhodné, že Rajkovič dekonspiroval pražské setkání s Lazarem Brankovem, aby se

---

³⁵ Tamtéž, sv. 71. ar. j. 286, sl. Jugoslávie 21, 20.10.1949 Rajkovič Gemínderovi.

³⁶ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 34, nedat. (konec roku 1950, poč. roku 1951?) Reinerová: Milutin Rajkovič (údaje); Stranické schůze ani celé organizace nebyly přítom svolávány již od června 1949. To bylo pochopitelně v pravomoci jeho samého jakožto tajemníka organizace. Odpovědnost ovšem svaloval na instruktora Karla Vorlase: AMV, H-181/73, s. 126, 21.7.1952 Prověrka Milutina Rajkoviče.

³⁷ AMV, H-181/26, 253-257, Fotokopie necelého textu, strany 2-5 (Pravděpodobným autorem je Lenka Reinerová).

mohl pochlubit svými zásluhami na jeho „odhalení“, zatímco Ivanović a Dragila podle něho Brankova vůbec neprohlédli.³⁸

Ačkoliv instruktor Vorlas a skupina emigrantů kolem Lenky Reinerové některé tyto Rajkovićovy výstupy neschvalovali, přeci jen se jim zdál Rajković tvárnějším a povolnějším než sverepý a domýšlivý Ivanović. Otázky reorganizace a nového složení výboru, navrhované již od léta, nešlo déle odkládat. Stranický aparát se musel poohlédnout po vhodných kandidátech.

Rozhodné stanovisko vyšlo z ÚV KSČ konečně v druhém říjnovém týdnu. Z podnětu instruktora Vorlase a za jeho přítomnosti se 13. října 1949 sešel stranický výbor ve složení Ivanović, Rajković, Dragila, Tumara, a rozšířený o Reinerovou. Karel Vorlas vytkl emigrantům nejednotnost, slabé pracovní nasazení a hrubé podcenění prvořadých úkolů, za něž označil aktivizaci *celé* emigrace, výchovu a péči o mládež, politické školení a zapojení mladých dělníků do budovatelských mládežnických akcí ČSM. Vorlas nemohl na základě předchozích zkušeností od emigrantů očekávat pokorné přiznání chyb. Ofenzivní tón Ivanoviće ho však překvapil. Šéfredaktor *Nové Borby* poukázal na skutečnost, že jejich předchozí žádosti nejen nebyly splněny, ale dokonce na ně ani nikdy nedošla odpověď. Zopakoval požadavek plného členství v KSČ, československé státní příslušnosti a tím i zcela rovného postavení s občany ČSR, tak jako tomu bylo v Sovětském svazu a v ostatních lidově demokratických státech. Poukázal na diskriminaci politických emigrantů, kteří nemohli studovat ve vojenských školách a pracovat v závodech pod vojenským a bezpečnostním dozorem. Ačkoliv byli komunisty, československé orgány s nimi a priori jednali jako s podezřelými, zatímco různí reakcionáři a nepřátelé nového zřízení unikali jejich pozornosti. Politické emigranty proto tato zásadní nedůvěra velice urážela. Ivanović se rovněž pozastavil nad zdlouhavými průtahy reorganizace. S velkou dávkou sebevědomí zdůraznil, že to je Bedřich Geminder, který ví o tomto záměru již dva měsíce a přesto se jím ještě nezabýval. Ivanović připomněl, že požadavek sjednotit redakci listu se stranickým výborem, přitom není jeho výmyslem, nýbrž pochází od Pera Popivody a tím nepřímo od sovětských míst. Zde se však zcela nepokrytě ukázala nejednotnost *trojky*. Rajković se totiž přidal na stranu Reinerové a Tumary, kteří naopak projevíli názor, že redakce *Nové Borby* má podléhat stranickému vedení.

---

³⁸ Tamtéž; NA, f. A ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 9, 7.1.1950 Zpráva L. Reinerové o situaci ve skupině; Tamtéž, sl. Jugoslávie 34, nedat. (konec roku 1950, poč. roku 1951?) Lenka Reinerová(?), Milutin Rajković (údaje).

Karel Vorlas označil tyto spory za čistě formální, jestliže ve výboru i v redakci jsou titíž lidé. Tlumočil tak i Geminderův názor. Ivanović však v tento moment opět zaútočil. Pokud Geminder neschválí jeho návrh, podá písemný protest. Vorlas proto ve zprávě pro Gemindera konstatoval: „Ivanović se stává agresivnějším při řešení otázky vedení skupiny. Rajković je na správnější linii, ale je špatný organizátor s přirozenou leností. Ivanović je zato rychlý, energický, v důsledku svých ambicí má nesprávnou politickou linii. Od té doby, co zjistil, že nebude Nova Borba centrálním orgánem politické emigrace, snaží se podřídit si organizaci. V tom mu však překáží Rajković. [...] Soudruzi po návštěvách v Maďarsku si činí větší nároky a domnívám se, že začínají podceňovat autoritu naší strany.“

Vorlasovi tak bylo jasné, že mu nejen nevyšla sázka na Rajkoviće, nýbrž že hrozí i návrat rozkolu, který v první polovině roku skupinu téměř paralyzoval. V Ivanovićově projevu nacházel navíc Vorlas tendenci k nacionalismu, pro níž byla kritizována – tehdy také z podnětu jeho samého – tzv. Milunićova frakce. S takovou přímočarostí jako nyní se však v minulosti nacionalistické projevy nevyskytly podle Vorlase ani u Ivanoviće ani u tehdejších Milunićových stoupenců. Hostitelé zřejmě chápali, že kuráž Ivanovićovi dodávají závěry Rajkova procesu, a to znělo velmi nebezpečně. Nový konflikt si pracovníci ÚV KSČ přáli ze všeho nejméně. Vorlas proto navrhol vyjít Ivanovićovým požadavkům částečně vstříc a vydat konečně straníkům legitimace KSČ.³⁹ Zároveň ale nepochyboval, že sekretariát strany se může v emigrantské skupině spolehnout plně jen na Lenku Reinerovou.⁴⁰

Po této schůzi Ivanović napsal dopis Bedřichu Geminderovi, aby mu vyložil své názory. Za hlavní úkoly politické emigrace považoval znovuvybudování KSJ, boj proti Titově klice a „teoreticko-zásadní“ pozdvižení úrovně jugoslávských komunistů. Jejich úspěšné splnění zaručovalo pouze jednotné politické a organizační vedení, které podle Ivanovićova přesvědčení náleželo právě redakci *Nové Borby*. Do redakce, a současně stranického výboru, navrhol zvolit pět až sedm „nejvyspělejších soudruhů“.⁴¹ Ivanović již nezmínil, co přesně pod výrazem „nejvyspělejší“ myslí. Bezpochyby však

³⁹ Stranickou organizaci cizinců při ÚV KSČ stanovy strany dosud neznaly. Cizinci se sice mohli stát členy KSČ, patřili nicméně do základní organizace ve svém bydlišti nebo na pracovišti. Přiznat členství jugoslávským emigrantům jako zvláštní jednotce, avšak se všemi právy řádných členů, bylo zřejmě formálním problémem, jehož řešení taktéž sekretariát strany odsouval. Jugoslávští emigranti tedy byli, na rozdíl od ostatních skupin politických emigrantů, které v ČSR měly vlastní organizace svých národních KS, členy komunistické strany jen „na dobré slovo“.

⁴⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 6, 13.10.1949 Vorlas Geminderovi. Zápis ze schůze prozatímního výboru.

⁴¹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 25, 13.10.1949 Ivanović Geminderovi.

za nejvyspělejšího soudruha považoval sám sebe, poté Dragilu a pak další sobě blízké intelektuály ve skupině. Jeho představa tak odpovídala teorii revoluční inteligence, která – zvláště v méně průmyslově vyspělých zemích – teprve musí málo početné dělnictvo přivést k uvědomělosti a vychovat k vedoucí úloze. Na dělnickou třídu samotnou však v Ivanovičových textech téměř nenarazíme. Hned následující den Ivanovič dále tuto myšlenkovou konstrukci rozvíjel tak, aby zdůvodnil, proč do redakce a výboru patří skutečně jen ti *nejvyspělejší*: „Do redakčního výboru je proto nutno zvolit jen nejvyspělejší soudruhy. Ti určí správnou politickou linii listu a rozhlasu, což je hlavní úkol. Pokud by nejvyspělejší soudruzi šli do stranického vedení a do redakčního výboru jen vyspělý redaktor a ostatní nevyspělí – vyspělí by plýtvali silami na organizační záležitosti a nevyspělí by dělali odpovědnou práci v listu, tak jak tomu bylo doposud. Otázka organizační je tudíž nikoliv formální, ale zásadní otázkou.“⁴²

Jak z této krkolomné úvahy vyplývá, v Ivanovičově koncepci se tedy počítalo s jistými personálními obměnami. Není zřejmé, kdo z členů redakce měl být oním nevyspělým soudruhem. Balk a Rajković? Šéfredaktor prozatím žádná jména nezmiňoval. Ivanovičovy vývody byly však pozoruhodné zejména proto, že zcela opomíjely vývoj událostí v emigraci od počátku léta, kdy sekretariát strany společně s částí emigrace pracoval usilovně na zlepšení „třídního profilu“ skupiny aktivizací mladých dělníků. A s těmi Ivanovičova elitářská koncepce zjevně nepočítala.

Milutin Rajković prozvěnu předvedl jeden ze svých pověstných přemetů. Snad se zalekl Ivanovičova nekompromisního vystoupení, snad jej Ivanovič přemluvil, že pouze s ním a nikoliv proti němu může v emigraci něčeho v budoucnu dosáhnout. Rajković tak instruktora Vorlase uvedl v údiv, když pouhý den po svém vystoupení proti Ivanovičovi a Dragilovi přednesl na schůzi mladých dělníků *memorandum*, které znamenalo pravý opak. Ivanoviče v něm opět podpořil, načež na konci svého projevu propukl v „hlasitý pláč“ a odešel.⁴³ V dopisu, který Rajković zaslal téhož dne Geminderovi, odvolával své včerejší výroky, postavil se za Ivanovičův návrh reorganizace a všechnu vinu za nefunkční „stranický život“, odkládání členské schůze a volby nového výboru svalil na Vorlase.⁴⁴ Není divu, že toto eskamotérství a přepjatá emocionalita byly pro československé aparátníky poněkud silnou kávou.

⁴² Tamtéž, 14.10.1949 Ivanovič Geminderovi.

⁴³ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 14.10.1949 Vorlas Geminderovi. Vyjádření k memorandu Rajkoviče.

⁴⁴ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. 5, 13.10.1949 Rajković Geminderovi.

Následující dny přinesly události, které už překračovaly meze veškerého chápání. „Obnovená“ *trojka* poslala Geminderovi 18. října dopis, v němž se ohrazovala proti nařčení z kariérismu. S uraženou ješitností se tedy vzdávala „Popivodova návrhu“ a útrpně se podřizovala Geminderovu rozhodnutí. Geminder ovšem neměl nic proti tomu, aby jako představitelé emigrace navrhli složení nového výboru. Přislíbili je tedy svorně promyslet tak, aby v něm zasedli skutečně „jen nejlepší soudruzi“.⁴⁵ Jenže v tom se Rajković s Ivanovićem a Dragilou znovu neshodli a došlo k novým hádkám. Spor zažehla stará animozita mezi Rajkovićem a Dragilou. Ani jeden si nepřáli zvolení toho druhého. Dragila vytkl Rajkovićovi jeho charakterové vady, pro něž by vlastně neměl být vůbec považován za komunistu. Rajković kritizoval Dragilovy „udbovské metody“ a sektářské názory, které kdyby se reálně uplatnily, nemohl by ve straně zůstat nikdo. Ivanović stál opět za Dragilou a Rajković – v několika málo dnech již podruhé – otočil o sto osmdesát stupňů a Geminderovi napsal dlouhý dopis, v němž podrobně vylíčil všechny ústrky, kterých se na něm nerozlučná dvojice v posledních měsících dopustila. Stěžoval si, že byl zneužit pro jejich mocenské ambice a pak měl být odstraněn posláním do Maďarska. Ivanović a Dragila mu bránili zapojit do práce všechny členy strany i nestraníky, jak on si celou dobu přál, což demagogicky zdůvodňovali nutností konspirace. To však pro Rajkoviće znamenalo přeci jen jisté dilema. V jeho pravomoci bylo sice svolat schůzi a poručit na ní spor členstvu, nemohl zde však hovořit o instrukcích z Informbyra, o Judinovi, Baranovovi a dalších přísně konspirativních záležitostech (ačkoliv již dříve řadu okolností mnoha emigrantům sám vyhradil). Sebekriticky přiznal, že dosavadní způsob vedení byl nesprávný, svévolný a „stranickému životu naprosto cizí“.

Pak ale Rajković učinil zásadní krok, kterým dosavadní konstelaci vedení nenávratně zlomil. Tak jako dříve navrhl rozšířit stranický výbor o další členy. Kromě *trojky* v něm měli zasednout Lenka Reinerová, Slobodan Tumara, zcela nově v této souvislosti zmínění mladý dělník Slavko Panić a Anton Rupnik. Posledně jmenovanému hodlal Rajković předat vedení pražské emigrace. Jak toto personální složení, tak argumentace, jíž užil, napovídá, že po hádce s Ivanovićem a Dragilou se názorově opět sblížil se skupinou Lenky Reinerové. Právě jí byl tento názor velmi inspirován: „Soudruh Rupnik je dělníkem, považuji ho za dobrého komunistu a dosti zkušeného. Kromě toho přispěje hodně k tomu, aby se naše hlavy poněkud ochladily. Nelze

---

⁴⁵ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 5, 18.10.1949 Rajković, Dragila, Ivanović Geminderovi.

podceňovat skutečnost, že je vychován v čistém dělnickém prostředí a že byl dlouhá léta členem francouzské strany. Myslím, že nemusíme mnoho pochybovat o tom, že bude zvolen. Použijí celé své authority, aby se to podařilo.“ Toto zdůvodnění také přesně odpovídalo názorům instruktora Vorlase či vedoucího odboru pro politickou emigraci ÚV KSČ Aloise Dvořáka.

Rajkovič se dále vyslovil pro změnu redakčního výboru *Nové Borby*. Kromě něho samého a Ivanoviče jej měli doplnit Rupnik a Tumara. Naopak Dragilu navrhoval zprostit funkce a převést do emigranty méně váženého rozhlasu. Rajkovič tak vsadil na pomstu Ivanovičovi vše, včetně vlastního postavení: „Úderem proti jeho manévřům je zvolení Rupnika. Rupnik je člověk, který naletí jistě méně než já.“ Závěrem za sebe prosil, aby nemusel do Budapešti, nýbrž mohl zůstat pracovat v Praze. Pochopitelně ve výboru a redakci *Nové Borby*. Tam chtěl odčinit těžkosti, které způsobil.⁴⁶

Jenže Rajkovič na svou intriku, již chtěl vytrést Ivanoviče a zbavit se Dragily, nakonec doplatil sám. Zprvu svým novým kouskem zapůsobil na Lenku Reinerovou. Rajkovičův pohled se v zásadě shodoval s jejím. Reinerová viděla původce potíží v dvojici Ivanovič–Dragila, kterou navrhovala rozdělit, nejlépe poslat Dragilu do jiné země. Ve zprávě pro instruktora Vorlase se přimlouvala rovněž za rozbití „rodinného charakteru“ redakce *Nové Borby* přestěhováním z hotelu na Slupi, kde bydleli Ivanovičovi a Dragilovi, do prostor Jugoslávského klubu na Havlíčkově (dnes Senovážném) náměstí. Hlavní zlo podle Reinerové představovala snaha Ivanoviče a Dragily jednat ve všech otázkách, včetně zahraničních, bez prostřednictví ÚV KSČ. Postěžovala si i na jejich nacionalistický postoj vůči svému muži, vůči sobě a tím i československé straně: „Čím více Balk spolupracuje s Tvorbou, tím více je izolován od *Nové Borby*. O mě tvrdí, že „pracuji pro ÚV KSČ“, což je podle jejich názoru v protikladu se zájmy naší zdejší skupiny. Spolupracovat s ÚV KSČ se podle jejich názoru má – jak vyplývá z praxe – jen do té míry, pokud jsou všechny návrhy kladně přijaté.“

Za naprosto skandální však považovala Ivanovičovy výroky před emigranty, že „nebude pořádek, dokud nebude zatčen nějaký člen ÚV KSČ“. Sama Reinerová se ale také neubránila špionománii, která se neodbytně zahnízdila ve strukturách komunistického aparátu vlivem událostí v sousedním Maďarsku. Pokud si dříve

---

⁴⁶ Tamtéž, sv. 71. ar. j. 286, sl. Jugoslávie 21, 20.10.1949 Rajkovič Geminderovi.

myslela, že jednání Ivanoviće a Dragily způsobuje jen jejich nacionalismus a kariérismus, nemohla nyní vyloučit i „jiné možnosti“.

Naopak Rajkoviće ohodnotila mnohem shovívavěji: „Rajković v podstatě vidí věci správně, podléhá ale jejich vlivu, nachyluje se k nacionalistickým tendencím, zdá se, že se ale od nich už definitivně odtrhl.“ Také ona však na vedoucí funkci navrhovala Rupnika a na rozdíl od Rajkoviće si ve výboru přála rovněž Vladimira Periće, kterého celá trojice dosud coby nespolehlivého odmítala.⁴⁷

Kritiku stávajících poměrů ve skupině shrnul nejsystematičtěji Anton Rupnik. Jeho zpráva Geminderovi, datovaná stejně jako dopis Lenky Reinerové, s uceleným přehledem hodnotila veškerá negativa dua Ivanović–Dragila, a navrhovala řešení, jaká se již v létě objevovala u Aloise Dvořáka. Rupnikova zpráva, vzhledem k tomu, že v Praze pobýval teprve tři měsíce, se vyznačovala velmi dobrou informovaností. Je proto pravděpodobné, že text vznikl za přispění Reinerové a snad i pracovníků evidenčního oddělení ÚV Vorlase, Dvořáka či jiných. Jeho význam pak potvrzuje skutečnost, že byl pořízen i jeho ruský překlad – zcela jistě určený pro sekretariát Informačního byra.

Stav, s nímž se po příjezdu Rupnik podle této zprávy v Praze setkal, naprosto neodpovídal jeho očekávání. Chyběla zde systematická a seriózní politická práce, s nestraníky se nepracovalo téměř vůbec. Mezi mladými dělníky, což mělo být pro skupinu prioritním úkolem, pracovali jen jeden či dva soudruzi. *Nova Borba* se nacházela v rukou několika málo soudruhů–novinářů a byla zcela mimo kontrolu stranické organizace. Málo informovala o dělnické třídě a její vedoucí roli v boji proti Titově klíci, zatímco mnohem více prostoru věnovala boji rolníků a studentů. Vedení se velice málo staralo o marx-leninskou výchovu členstva. Ve výboru se vedly nekonečné, avšak zcela sterilní diskuse, o jejichž obsahu nebylo členstvo vůbec informováno. Ve vedení panovaly hádky a třenice. Zároveň ale jeho „rodinný“ charakter vylučoval podíl ostatních členů na rozhodování a odporoval tak zásadě „demokratického centralismu“. Dragilovi i ostatním Rupnik vytýkal „titovské metody“, špehování lidí, svévolné disponování kádry, nacionalismus a protičeské postoje. Za důvod tohoto neutěšeného stavu označil „intelektuálské a pseudointelektuálské“ složení výboru. Identicky jako Reinerová ohodnotila Rupnikova zpráva také Rajkoviće, který prý byl sice z trojice nejlepší, avšak nestálý. Nebylo proto vhodné, aby dále vykonával vedoucí funkci. Celý

---

⁴⁷ Tamtéž, sv. 71. ar. j. 286, sl. Jugoslávie 21, sl. Jugoslávie 22, 24.10.1949 Reinerová Vorlasovi.

tento výčet pak Rupnik směřoval ke sdělení, že přijímá Rajkovičem navrženou kandidaturu na vedoucího skupiny.⁴⁸

K chystané volbě nového výboru se vyslovovali i Dragila a Ivanović. Dragila podle svého naturelu žádal Vorlase o osobní rozmluvu⁴⁹, Ivanović svůj postoj formuloval opět písemně. Protože věděl, k čemu se schyluje, začal měnit svou taktiku. Rajkovičův návrh, aby vedení převzal Rupnik, odsoudil jako „nedemokratický“. Přiznal chyby v politickém stylu, nedostatek „správného stranického života a systematické ideologické práce“, avšak zároveň vyjádřil přesvědčení, že „členstvo je zdrávo, není pochyb, že si zvolí dobré vedení, [a] proto by se mělo do volby zasahovat co nejméně. Je zapotřebí dáti možnost co nejsvobodnější volby bez vlivu kohokoliv z vedení.“ Skutečnou autoritu mohla podle Ivanoviće novému výboru zaručit jediné „co nejdemokratičtější“ volba. Náhlá proměna Ivanoviće v obránce demokratických principů naznačovala, že si je jist podporou mezi většinou tzv. intelektuálů, tj. bývalých diplomatů a státních zaměstnanců. Aby nedošlo k jejich přehlasování studenty a mladými dělníky, měla volba nicméně probíhat odděleně. Dělníci, studenti a zbytek emigrantů by tak volili jednoho svého zástupce do výboru v jakýchsi volebních kuriích. Zbytek z 15 osob na Ústředním výborem schválené kandidátce by potom bylo voleno plénem. Ivanović za vhodné kandidáty označil tři mladé dělníky Slavka Paniće, Uroše Radumila, Boška Mlinareviće, studenty Tumaru, Andjelkovského a Novoviće a ze zkušených komunistů Dragilu, Dragilovou, Rajkoviće, Todoroviće, Nikoliće, Periće, Balka, Reinerovou a Rupnika. Vzhledem k poměru sil si tak mohl být jist zvolením všech tří dělníků a tří studentů, které by doplnil jeden až tři ostatní. Sám Ivanović do výboru kandidovat nehodlal, jako šéfredaktor *Nové Borby* by si beztak udržel vliv. Tento systém však nahrával jeho záměru prosadit do výboru Dragilu. Teprve plénem mělo ze členů nového výboru vybrat předsedu a tajemníka, přičemž Ivanović zdůraznil, že se „nemusí dát na vědomí, kdo se má volit.“⁵⁰

Jestliže tímto návrhem Ivanović sledoval nějaké osobní cíle, kritika, které v zápětí čelil, jej donutila k tomuto prohlášení: Jelikož naprosto odmítá obvinění z kariérismu, vzdává se funkce šéfredaktora *Nové Borby*, i kdyby byl znovu zvolen. Gemindera požádal, aby mohl prokázat své čestné úmysly jako prostý člen na místě, „kam ho strana postaví“. Jak dodal, nejlépe by mu ovšem odpovídala funkce řadového

⁴⁸ Tamtéž, 24.10.1949 Rupnik Geminderovi (český překlad ruského originálu).

⁴⁹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 26, 24.10.1949 Dragila Vorlasovi.

⁵⁰ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 25, 26.10.1949 Ivanović Geminderovi.

redaktora, kde by hájil politickou linii vůči protistranickým tendencím, a kromě toho by pracoval na ideologické výchově kádrů.⁵¹ Byl-li to upřímný projev oddanosti, nebo jen dočasný manévr, pochopitelně nelze s určitostí posoudit. Vzhledem k dalšímu vývoji, i dosavadní praxi, kdy Ivanović k prosazení své autority nepotřeboval formálních prostředků, nasvědčuje spíše druhé variantě.

Dne 27. října, projednával výbor, rozšířený na zákrok Vorlase o Rupnika a Reinerovou, návrhy kandidátek. Ivanović trval na svém, že nebude kandidovat a navrhoval místo sebe zařadit Dragilu nebo Novovíče. Dragila se pro změnu zasazoval o to, aby byl Ivanović na kandidátní listinu zařazen. Díky hlasům Rajkoviće, Tumary, Rupnika a Reinerové však byl přijat návrh předložený Karlem Vorlasem. Na kandidátce se tak kromě tří stávajících členů výboru objevili Reinerová, Rupnik, Balk, Andjelkovski a mladí dělníci Panić a Mlinarević. Vypadl naopak Pero Dragila.⁵² Listina tak obsahovala devět jmen, což znamenalo, že volba bude pouhou formalitou. Dalo se také předpokládat, že s výjimkou Ivanoviće podpoří tito členové Rupnika na funkci předsedy.

Instruktor Karel Vorlas zdůvodnil tento postup Bedřichu Geminderovi jako předpoklad naprosto nevyhnutelné změny. Trojka Ivanović–Dragila–Rajković se podle něj neosvědčila. Rajković se ukázal jako „megaloman“ a „geniální organizační antitalent“, Ivanović, s Dragilou v závěsu, zase jako nevyzpytatelný kariérista, vymykající se kontrole. Odmítl však domněnky Reinerové a Rupnika, že Ivanovićovy excesy mohou mít původ v jeho nejasné minulosti tajemníka srbské malorolnické strany: „Přikláním se k názoru, že jde o ambiciosního maloměšťáckého intelektuála.“ Doporučil proto do budoucna jednoznačně posílit dohled nad emigrací, včetně jejich dílčích skupin, tedy nad studenty, mladými dělníky a ostatními, a ve vedoucí funkci nahradit Rajkoviće Rupnikem, „jehož dělnický původ a dlouholetá činnost v jiné nejugoslávské straně nezatěžuje jako ostatní zbytky titovštiny a nacionalismu.“ Volba zástupců mladých dělníků pak měla být lékem na „další ozdravení organizace“.⁵³

Volební schůze se nicméně stále odkládala a tak Lenka Reinerová 9. listopadu 1949 urgovala u Karla Vorlase její svolání: „Tato schůze se již stala velmi naléhavou, poněvadž bychom se chtěli chopit práce a s nynějším vedením to není možné.“⁵⁴ Vorlas

---

⁵¹ Tamtéž.

⁵² Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, Jugoslávie 15, 28.10.1949 Rajković Vorlasovi.

⁵³ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, Jugoslávie 32, 2.11.1949 Vorlas Geminderovi. Zpráva o skupině před volbou nového výboru.

⁵⁴ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 15, 9.11.1949 Reinerová Vorlasovi.

však čekal na rozhodnutí Gemindera, který zřejmě v době tajných příprav III. porady Informačního byra neměl na malichernosti mezi jugoslávskými soudruhy čas, nebo si hodnocením Vorlase a Reinerové nebyl stoprocentně jist. Podobně jako v případě Miluniće tak na rozdíl od Vorlase radikální řešení zásadně odmítal. Patrně si uvědomoval, že Ivanović je nejen schopný redaktor, ale že se zaštiťuje sovětskými a maďarskými vazbami, do nichž Geminder sám, ač formálně československý zástupce v sekretariátu Informačního byra, zřejmě zcela neviděl. Rozetnout spor mezi emigranty v jednoznačný neprospěch jednoho, vydávalo poraženého všanc nebezpečným spekulacím. Byl-li ale chráněn na určitých místech, mohl upadnout v podezření jeho soudce. Bránil se Geminder proto mezi emigranty rozhodnout? Co vlastně věděl o Ivanovićovi, Rajkovićovi a Dragilovi? Tyto lidi mu doporučili Sověti a měli s nimi zjevně velmi dobré vztahy. Maďarští funkcionáři, úzce napojení na sovětská místa, k nim chovali důvěru. Geminderovi proto zřejmě nestálo zato pálit si pro ně prsty. Geminder měl letité zkušenosti ze sovětských struktur a znal dobře mechanismy, o nichž komunističtí funkcionáři ranku Vorlase, Reinerové nebo Rupnika neměli potuchy.

Jak dny plynuly, atmosféra v emigrantské komunitě houstla, nervozita se zvyšovala. Nemalou měrou k tomu přispěla i podivná hra na stěhování některých emigrantů do Maďarska, která i v tomto období stagnace jako jediná v agendě emigrantské skupiny pokračovala v nezměněné intenzitě. Zatímco záměr poslat do Budapešti Rajkoviće se od první poloviny října už neobjevoval⁵⁵, i nadále se týkal řady jiných emigrantů. Sekretariát ÚV KSČ byl přitom o těchto plánech informován pouze velmi kuse a komunikace probíhala jen mezi ÚV MSP a Ivanovićem. Dragila pak tlumočil jednotlivcům „stranický rozkaz“, aby se do dvaceti čtyř hodin připravili na odjezd do Maďarska a vybavoval je tajnými instrukcemi.⁵⁶ Jedním z oslovených byl i člen výboru a kandidát Reinerové a Rupnika pro nové volby Slobodan Tumara.⁵⁷ Na Rajkovićův zákrok začal tuto záležitost prověřovat Karel Vorlas a zjistil, že Dragila stejné instrukce vydával i dalším emigrantům, včetně Vlada Popoviće a Momy Pavićeviče. O bývalých učňovských vychovatelích se pravda pro místa učitelů na menšinovou školu v Pětikostelí (maďarsky Pécs, srbochorvatsky Pečuj) již uvažovalo,

⁵⁵ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 15, 10.11.1949 Rajković Vorlasovi.

⁵⁶ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 9, 13.1.1950 Vorlas. Zpráva o situaci v jugoslávské skupině a jejím vývoji.

⁵⁷ AMV, H-181/26, s. 253-257, Necelý text. Autor ani datace neznámy (Pravděpodobným autorem je Lenka Reinerová).

avšak konečné rozhodnutí z KSČ dosud nepadlo. Dragila se vymluvil, že tímto způsobem jen zkoušel u soudruhů stranickou disciplínu.⁵⁸

Vorlasův zásah ukončil ono „svévolné manipulování s kádry“ a převzetí celé záležitosti do výlučné kompetence ÚV KSČ. Ivanović a Rajković byli upozorněni, aby dali ÚV MSP na vědomí, že se maďarští soudruzi v této věci mají obracet výlučně na Gemindera. Případ však zároveň pracovníkům aparátu ÚV KSČ ukázal, jak intenzivní a důvěrnou komunikaci vedli Jugoslávci bez jejich vědomí s vrcholnými maďarskými orgány. Mimoto přitom zjistili, že Maďaři si rovněž emigrantům stěžovali na Gemindera, který prý na jejich žádosti předtím nereagoval.⁵⁹ Následující dopis z Maďarska byl adresován již vedoucímu mezinárodního oddělení. Maďaři přímo žádali o čtyři uvolněné vychovatele jugoslávských učňů, o kterých byli solidně informováni.⁶⁰

Skončit tak měly i nekontrolované kontakty se zahraničím. Výběr učitelů pro školy v Pětikostelí nyní nezáležel na názorech Ivanoviće a Dragily, ale na míře loajality vůči ÚV KSČ, a úvaze Vorlase a Reinerové, zda je možné dotyčné v Praze postrádat. Také Reinerová považovala za dobrý nápad, aby Maďarsko v zájmu vytvoření dobrého kolektivu stalo odkladištěm přebytečných nebo nepohodlných. Na prvním místě proto pro přesun do Budapešti doporučila Pera Dragilu. V kádrových charakteristikách čtyř adeptů pak označila za vhodné k odeslání Vlada Popoviće. Přestože jeho svěřenci, učni z internátu v Ústí nad Labem, byly mezi informbyrovskými *mladými dělníky* nejpočetnější skupinou, nevzbuzoval podle Reinerové „dobrý dojem“, byl „samolibý, povýšeneckého chování“, projevoval „špatný poměr k práci a nacionalistické tendence“. Údajně též v Ústí udržoval podezřelé styky s pracovníkem jugoslávské ambasády Gledićem. Další kandidát Moma Pavićević byl zaměstnán jako pomocník Reinerové v Klubu. Ani o něm neměla valné mínění, avšak nemohla proti němu vznést ani žádné výrazné připomínky. Manžele Subićovy charakterizovala jako ideologicky slabé, nicméně politicky uvědomělé. Protože pracovali v domově řeckých dětí v Chrastavě, a tudíž byli užiteční, doporučila je odeslat jen tehdy, najde-li se za ně náhrada. Naopak vhodným kandidátem pro Maďarsko shledala Jovana Prodanoviće. Chemik, který přišel na jaře z Polska, se v emigraci úzce orientoval na Rajkoviće a zřejmě proto jej v poslední době Dragila a Ivanović také chtěli poslat pryč. Prodanović vyšel

⁵⁸ Tamtéž, H-181/20, Výpis z protokolu Karla Horčice–Vorlase ze dne 8.7.1952 k otázce jug. polit. emigrantů.

⁵⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 15, 10.11.1949 Rajković Vorlasovi.

⁶⁰ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 31, 11.11.1949 Mihály Farkas (za ÚV MSP) Geminderovi. Žádost o čtyři jugoslávské emigranty, jako učitele pro srbské (chorvatské) školy.

z hodnocení Reinerové skutečně nejhůře: „Typicky maloměšťácký intelektuál, silně nacionalisticky založený. Je ješitný a domnívám se i zbabělý.“ Reinerová s ním opravdu neměla dobré zkušenosti. Čtyřikrát odmítl nabízené zaměstnání, přestože mu je opatřila v jeho oboru. Když konečně nastoupil do Výzkumného ústavu zemědělského, pracovní zápal rozhodně neprojevoval. Na výtku zaměstnavatele prohlásil, že neopustil v Jugoslávii ženu a tři děti, aby v Československu dělal chemii. Za své poslání, jak oznámil, pokládal politický boj.⁶¹

Stěhovací akce se protáhla až do poloviny prosince roku 1949. Z neznámých důvodů, tak jako většina plánů kolem pražské informbyrovské skupiny, opět nebyla dotažena do konce. Do Maďarska se tak až do léta 1951 nikdo přesouvat nemusel.

Prodlevy, způsobené váháním a odklady Gemindera, nahrávaly před volbou nového výboru Ivanovičovi a Dragilovi. Karel Vorlas varoval před jejich „zhoubnou agitací“ mezi řadovými členy, kterou chtěli údajně docílit naprostého chaosu a před Informačním byrem pak svěst odpovědnost za tento stav na ÚV KSČ. V předvečer volební schůze sdělil Vorlas Geminderovi, že za každou cenu prosadí zvolení Rupnika předsedou a doplnění výboru o „zdravé dělnické elementy“, zástupce mladých dělníků Slavka Paniče a Djordje Ribara. V zájmu zklidnění situace, ale zřejmě též s ohledem na prestižní pozice *trojky* za hranicemi a pro udržení kontinuity v *Nové Borbě*, nehodlal protestovat proti setrvání Ivanoviče a Dragily ve výboru. Nebyl dokonce ani proti znovuzvolení Rajkoviče s podmínkou, že ve výboru nebude pověřen žádnou funkcí. Vorlas však pochyboval o reálnosti volby Lenky Reinerové, protože mezi emigranty panovala vůči ní údajně „chorobná nenávisť“ kvůli její „náklonnosti vůči ÚV KSČ“. Pokud by neprošla volbou ona, prosazoval by Vorlas do výboru jejího muže, ačkoliv byl neméně kontroverzní postavou. Vorlasovy úvahy nezněly zrovna optimisticky. Na neutěšené situaci, jak přiznal, se podepsala i přílišná benevolence sekretariátu strany. Přesto byl přesvědčen, že „organizace je vcelku zdravá, je v ní dosti dobrých, internacionálně myslících lidí“, a právě do těch vložil své naděje.⁶²

Za „v jádru zdravou“ pokládal skupinu před volbou nového výboru i Slobodan Ivanovič. O situaci v Praze napsal několik dní před tím do Moskvy Peru Popivodovi. Mohl si dovolit upřímnost, protože dopis doručil nikoliv poštou ani stranickou cestou, ale po funkcionáře komunistické strany Terstu Mariji Bernetičové, která přes Prahu

⁶¹ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 31, 15.12.1949 Vorlas Geminderovi; Tamtéž, 14.11.1949 Stručné charakteristiky (autorkou je podle Vorlasova přípisu Reinerová).

⁶² Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 16.11.1949 Vorlas (?) Geminderovi. O situaci mezi Jugoslávci.

cestovala do Moskvy na mezinárodní ženský kongres. Z tohoto dopisu, který se sám stane kauzou,⁶³ se dozvídáme, že Ivanović pokládal svoji věc za prohranou. Nepodařilo se mu prosadit Popivodou navrhované organizační změny a navíc vzájemným rozkolem se s Rajkovićem připravili o vedení. „Myslím, že jsme tím sami nejvíce vinni. Prostě nevím, jaký je v tom čert a jestli neexistuje nějaký bacil emigranticus“, poznamenal v dopisu Ivanović. Vítězství Lenky Reinerové považoval za nevyhnutelné, protože i když se na ni sice „celá skupina nemůže ani podívat“, z disciplíny ji „se skřipěním zubů“ zvolí. Rezignovaně tak konstatoval, že skupinu ovládne „kosmopolitická rodina Balkova“, proti níž se postavit znamená být označen za nacionalistu. Ivanović přesto počítal s tím, že zůstane šéfredaktorem *Nové Borby* a jak slíbil Popivodovi, zajistí řádný chod časopisu, rozhlasu i „všeho ostatního“. Ztráty své pozice se tedy nebál. Popivodu dokonce pozval, aby do Prahy přijel, aniž by o tom musel vědět Geminder.⁶⁴

Charakteristiky kandidátů do nového vedení byly zřejmě dílem Karla Vorlase. Svědčily o jeho skeptickém, ale nikoliv přehnaně depresivním vidění jugoslávské skupiny. Většině z navržených tak přiřkl negativní vlastnosti prudkost, domýšlivost, ctižádostivost, které považoval za projev jihoslovanské národní mentality. Rajković: „politicky značně vyspělý, v práci málo iniciativní, bez zvláštních organizačních schopností, značně domýšlivý, jako funkcionář (předseda jugoslávské politické organizace) se ukázal být slabým.“ Ivanović: „politicky je značně vyspělý, v prosazování svých názorů velmi intenzivní, náchylný k samostatnému rozhodování o věcech, o kterých by měl rozhodovat kolektiv, značně domýšlivý.“ Balk: „politicky značně vyspělý, povahy uzavřené, neprůbojný. ... Organizačních znalostí nemá.“ Tumara: „průměrně politicky vyspělý, bez organizačního talentu, trochu prudký, ctižádostivý jako většina jugoslávských politických emigrantů.“ Andjelkovski: „politicky průměrně vyspělý, prudká povaha, dobrý prospěch ve studiu, dobrý dojem.“ Panić Slavko: „politicky uvědomělý, organizačně schopný, poměr k lidem velmi dobrý, jeden z nejlepších mladých jugoslávských dělníků v ČSR.“ Minarević Boško: „politicky uvědomělý, inteligentní“. Ribar Djordje: „Politicky uvědomělý, socialismu oddaný.“ Perić Vladimir: „z jugoslávské emigrace jeden z mála, který působí dobrým dojmem.“ Reinerová Lenka: „značně chytrá, dosti iniciativní, trochu domýšlivá, politická

⁶³ Viz kapitulu „Údobí mírného vývoje“.

⁶⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 308, Jugoslávie 3, 13.11.1949 Ivanović Popivodovi.

vyspělost dobrá.“ Rupnik: „politicky vyspělý, organizačně schopný. Doporučil jej Jacques Duclos. Je nejlepším z jugoslávské politické emigrace.“⁶⁵

Schůze se konala 17. listopadu 1949. Její průběh byl podle zvyku opět velice vyčerpávající, protože rokování trvalo sedmnáct hodin a protáhlo se tak pozdě do noci. Ústředním motivem byla podle očekávání kritika stranického výboru. Rajković a Tumara vystoupili se sebekritikou, káli se ze zbytků nacionalismu a z nedemokratických postupů. Ostrá výměna názorů mezi členy dosavadního vedení však vrhla schůzi mimo předpokládaný plán. Na osazenstvo zvláště negativně zapůsobily velmi nevybíravé útoky mezi Ivanovićem a Rajkovićem, které doté doby řadoví emigranti vnímali jako hlavní osobnosti skupiny. Při samotné volbě nového výboru, se proto Vorlasovy předchozí obavy ukázaly jako neopodstatněné. Instruktor musel oproti svému odhadu dokonce čelit opačnému extrému, který neodpovídal jeho vizi kompromisního řešení. Tak jako tak se mu tedy volba vymkla z rukou. Zprvu neprosadil svůj požadavek, aby se hlasovalo o kandidátce předložené starým výborem. Rozvášnění a pobouření účastníci trvali na zcela svobodné, demokratické volbě. Teprve po dlouhé diskusi si Vorlas alespoň vynutil, aby se svobodně volila pouze volební komise, která pak za jeho účasti připravila novou kandidátku. Z jedenácti kandidátů se hlasovalo o každém zvlášť.

Výsledek volby mnohem předčil úmysly československé strany. Početní mladí dělníci, posílení na této schůzi o deset nových členů strany, studenti i někteří „intelektuálové“, ovlivnění nesvorností triumvirátu, se postarali o zvolení výboru ve složení: mladí dělníci Mlinarević, Ribar, Panić, studenti Andjelkovski, Tumara a dále trojice Vorlasových favoritů Reinerová, Perić, Rupnik. Nakonec tedy Reinerová uspěla bez potíží, zatímco výběrem neprošel ani jeden z bývalého triumvirátu, přestože na kandidátce všichni tři figurovali.

Pro Vorlase byl tento výsledek příliš radikální. Žádal proto, aby podle vzoru KSČ doplnil stávající výbor Slobodan Ivanović, a to z pozice šéfredaktora stranického listu. Uražený Ivanović však toto řešení „dramaticky rozechvělým hlasem, ke konci hrozícím přechodem k pláči“ odmítl, protože prý nebyl kritizován jako šéfredaktor, nýbrž jako komunista vůbec. Na Vorlasovo upozornění, že funkce jej může zprostit pouze ÚV

---

⁶⁵ Tamtéž, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 34, nedat. Stručná charakteristika soudruhů navržených do výboru jugoslávských politických emigrantů. Mezi charakteristikami chybí Pero Dragila.

KSČ, Ivanović nerefletoval.⁶⁶ Také Ivanoviće proto volební schůze zřejmě překvapila. Zvolení Rupnika a Reinerové nemohl zabránit, ale nepřátelský postoj vůči sobě, který viděl u většiny účastníků, jej vyvedl z míry.

Před Vorlasem schůze otevřela nové, nečekané potíže. Spor, který měla zažehnat, přerostl do úplně jiné dimenze. V informbyrovské skupině na všech stranách vítězila živelnost nad disciplínou. Snaha československých hostitelů zformovat jugoslávské emigranty podle své představy ztroskotávala v tentýž moment na dříve netušených problémech. Mladí dělníci, které chtěli použít pro své cíle, se předvedli nikoliv v roli poslušného nástroje, nýbrž jako radikalizovaná síla. Místo aby vedoucí emigranty pouze usměrnili, bez zábran je zcela smetli. Mladým proletářům, ovlivněným několika lety života v českém dělnickém prostředí, vštěpovali jejich čeští učitelé hrdost na příslušnost k dělnické třídě a podněcovali v nich odpor vůči „buržoazním žvlům“ a antagonismus vůči inteligenci. Jejich představa odpudivého „maloměšťáckého intelektuála“ se zosobnila v očích nemála z nich v Ivanovićovi, Rajkovićovi a Dragilovi. *Trojka* si jistě svou reputaci pokazila sama. Určitý vliv na názory mladých členů měli ale i Rupnik a Reinerová. Mladí dělníci pochopitelně netušili nic o opatrných plánech ÚV KSČ. Necháпали je ostatně ani Rupnik a Reinerová. Tyto plány se proto nevydařily. Ač opatrný, přesto do té doby nebývale důrazný zásah do autonomie emigrantské skupiny, znamenal začátek zatím největší krize.

---

⁶⁶ Tamtéž, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 34, 18.11.1949 Vorlas. Zpráva o dokončení diskuse a volbě nového výboru jugoslávských emigrantů.

16. Krize ve skupině

Slovo *krize* se v materiálech o jugoslávské politické emigraci v Praze neobjevilo na podzim roku 1949 poprvé. Není divu, protože jedna krizová situace střídala druhou v podstatě nepřetržitě již od listopadu 1948. Aféru Popovićů následoval na počátku roku 1949 střet, který vyústil v bouřlivou lednovou schůzi. Napětí mezi Miluničem a trojkou Rajković–Ivanović–Dragila trvalo nadále a skončilo v červnu roku 1949 vyloučením Miluniče. Zanedlouho nato propukl konflikt v rámci triumvirátu. Poté, co Rajković po návratu z Budapešti v říjnu 1949 spor ventiloval, koalice spěla ke svému rozpadu a tím i ke ztrátě vedoucí pozice. Během roku se tak poměry v jugoslávské skupině hned několikrát radikálně změnily. Kromě pevného tandemu Ivanoviče a Dragily byly ostatní zájmové nebo názorové skupinky v emigraci velmi volné. Vytvářely se mnohem více na základě momentální „ideové spřízněnosti“ a politické taktiky než na principu prostých mezilidských vztahů a osobních sympatií. Včerejší přátelé a spojenci se během noci měnili v zavilé odpůrce, aby se přimkli k dosavadním protivníkům.

Je téměř pravidlem, že třenice, názorové rozpory i osobní animozity ovládnou dříve nebo později každou politickou emigraci. V izolovaném prostředí exilu se tendence přítomné i na domácí půdě reprodukuje v mnohem tvrdší podobě. Během druhé světové války a po ovládnutí moci komunisty v zemích východní Evropy pochopitelně nezůstal rozbrojů ušetřen ani nekomunistický či antikomunistický exil z těchto států. Avšak v případě jugoslávské informbyrovské emigrace navíc působilo radikálně levicové, sektářské pojetí politické činnosti, znásobené ještě válečnou zkušeností. Snad můžeme také připustit, že jugoslávští prosovětští komunisté byli do jisté míry nositeli jihoslovanské politické kultury, kde nad konsensem zpravidla vítězilo právo silnějšího. K radikalizaci poměrů v komunistické emigraci přelomu čtyřicátých a padesátých let nepochybně přispívala i řada vnějších faktorů: vývoj v protititovské politice zemí sovětského bloku, utužování režimu v hostitelské zemi, špionážní psychóza, problematický vztah mezi KSČ a Informbyrem. Nekoordinované, často přímo protikladné zásahy těchto patronů uváděly emigrantskou skupinu spíše ve zmatek, přestože jejich záměr byl pochopitelně zcela opačný.

Krize, která v listopadu 1949 vyústila v téměř kompletní personální výměnu ve stranickém výboru, neměla však dosud obdobu. Na rozdíl od kauzy Popovićů a Miluniče se jí nepodařilo udržet v takových mezích, aby se v důsledku dotkla jen

odstavených osob. Mocenská prohra trojky Ivanoviće–Rajkoviće–Dragily naopak hluboce destabilizovala celou emigraci. Přerostla ve vleklý boj dvou zájmových skupin a ideologicko-strategických koncepcí. Krize také tentokrát přerostla hranice emigrantské komunity. ÚV KSČ již nevystupoval coby arbitr ve vnitřních záležitostech, nýbrž se stal přímo jedním z aktérů.

Na podzim roku 1949 nevládly bouřlivé a emotivně vypjaté události pouze v mikrosvětě pražské emigrantské skupiny. Také ve „vysoké“ politice se totiž v říjnových a listopadových týdnech situace dále vyostřila. Dne 28. září využil Kreml závěrů právě skončeného Rajkova procesu k vypovězení smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci s Jugoslávií z roku 1945.¹ V zápětí Sovětský svaz ve zpřetrhání doposud formálně existujících vazeb s Bělehradem následovaly i jeho satelity.² Budapešťský proces tak Sovětům posloužil jako záminka pro další stupňování agresivní politiky vůči Jugoslávii.

Titovo vedení se však touto již několikaměsíční intenzivní kampaní nenechalo zastrašit. Přesvědčilo se, že na rovině vztahů mezi komunistickými stranami a státy nemohlo obstát, a rozhodlo se konflikt s Moskvou přenést na scénu světové politiky. Vhodným kolbištěm bylo 4. zasedání Valného shromáždění OSN, na jehož půdě představovali SSSR a jeho spojenci menšinu. Ministr zahraničí Edvard Kardelj nejprve koncem září v OSN přednesl vizi mírové koexistence mezi zeměmi s různými společenskými systémy a obvinil Sovětský svaz a lidově demokratické státy z provokací, hrubého porušování suverenity Jugoslávie a vměšování se do jejích vnitřních záležitostí. Tato stížnost vyvolala ve světovém měřítku ohlas a pomohla Jugoslávii získat široké sympatie. Bělehradu se konečně podařilo prolomit mezinárodní izolaci. Vyvléknutí se ze sovětské smyčky potvrdil pak 19. října 1949 úspěch ve volbě nestálého člena Rady bezpečnosti, kde podpora Jugoslávie jednoznačně převážila nad hlasy pro sovětského kandidáta, Československo.³

Moskva pochopitelně reagovala s krajním rozhořčením, protože to znamenalo debakl její jugoslávské politiky, tak jak ji prováděla od počátku roku 1949. Drtivý

---

¹ Miodrag NIKOLIĆ, *Informbiro*, Knjiga druga, Zagreb 1989, Nota vlade SSSR o raskidanju Ugovora o prijateljstvu sa Jugoslavijom, Moskva, 28.IX.1949, s. 173-174.

² D. BEKIĆ, c. d., s. 85; Československo vypovědělo smlouvu o přátelství a vzájemné spolupráci a Dohodu o kulturní spolupráci nicméně už počátkem října minulého roku: Viz NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 5, 12.10.1948 Odpověď velvyslanectví FLRJ na notu československého ministerstva zahraničí.

³ M. NIKOLIĆ, c. d., Knjiga druga, Izbor Jugoslavije u Savet bezbednosti OUN, Njujork, 20.X.1949, s. 183-184; srov. Jadranka JOVANOVIĆ, *Jugoslavija u Organizaciji ujedinjenih nacija (1945-1953)*, Beograd 1985, s. 85-89.

nátlak se minul účinkem.⁴ Tato skutečnost však Moskvu rozhodně nepřiměla k tomu, aby svou agresivní taktiku nějak přehodnotila. Sovětské ministerstvo zahraničí oznámilo 25. října 1949 jugoslávské ambasádě, že další pobyt velvyslance Karla Mrazoviće v Sovětském svazu je nežádoucí. Za důvod k vypovězení uvedlo „důkazy“ z Rajkova procesu o Mrazovićově odedávne nepřátelské činnosti proti SSSR.⁵ Pražskému velvyslanci Marijanu Stilinovići, který byl vypovězen dokonce už na konci září, se v příslušné nótě vytýkala špionážní činnost proti ČSR.⁶ Nejvyšší diplomatictí zástupci FLRJ v ostatních „lidových demokraciích“ zanedlouho Stilinoviće a Mrazoviće následovali také. Do konce roku pak ve všech zemích sovětského tábora klesl počet personálu jugoslávských zastupitelských úřadů na naprosté minimum. Jejich činnost se nadále fakticky omezila na pouhé předávání protestních nót stěžujících si na persekuci a šikanu svých občanů, usdlých v těchto státech.⁷ Jugoslávská strana navíc odpovídala obdobným způsobem, a tak během podzimu prakticky došlo ke zmrazení diplomatických vztahů. Jejich takřka nulová úroveň daleko zaostávala za kontakty, které SSSR a lidově demokratické státy udržovaly s většinou zemí západního světa. Závěrem roku 1949 bylo mezi zeměmi „tábora“ a Jugoslávií dokonce přerušeno nejen dopravní, ale i telegrafní a poštovní spojení.⁸ Takovým způsobem Sovětský svaz a jeho spojenci ignorovali jediné polofašistické diktatury ve Španělsku a Portugalsku, s nimiž po válce vůbec nenavázali diplomatické styky.⁹

Izolace a bojkot, ani hrozby tedy Titovo vedení na kolena nesrazily. Jugoslávii se podařilo nejhorší období přežít. Její vyobcování však Sovětskému svazu sloužilo alespoň k dalšímu vnitřnímu upevnění bloku. Antititovská hysterie měla preventivně zajistit loajalitu vůdců v ostatních zemích tábora a posílit hierarchický princip v mezinárodním komunistickém hnutí. Po Rajkově případu pokračovalo ve východoevropských zemích hledání špionů a čistky ve stranickém a státním aparátu. V Rumunsku byl podle mařarského scénáře aktualizován postup proti již dříve

---

⁴ D. BEKIĆ, c. d., s. 87.

⁵ M. NIKOLIĆ, c. d., *Knjiga druga, Otkazivanje gostoprimstva ambasadoru FNRJ u Moskvi, Karlu Mrazoviću*, Moskva, 25.X.1949, s. 185.

⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 5, 24.10.1949 Zpráva ministerstva zahraničních věcí (Gottwaldová–Čepičková) pro ÚV KSČ (do rukou Gemindera).

⁷ F. FEJTŐ, c. d., s. 279; Sérii nót z října 1949 vypověděla ČSR většinu diplomatických a konzulárních pracovníků FLRJ: NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 5, 22.10.1949 Záznam o rozhovoru tajemníka ambasády Dr. Iva Murka s Dr. Žilkou na MZV v Praze.

⁸ AMIP, f. DA, 1950, F-18, Pov. 421270, 25.11.1949 Ivo Murko, tajemník ambasády FLRJ v Praze. Zpráva pro ministerstvo zahraničí v Bělehradu.

⁹ D. BEKIĆ, c. d., s. 85.

proskribovanému vysokému funkcionáři Lucretiu Pâtrâscanovi.¹⁰ V Bulharsku spěla k závěru příprava procesu se skupinou funkcionářů v čele s bývalým tajemníkem ÚV KSB a předsedou ministerské rady Trajčem Kostovem.¹¹ Jak v zemích bloku, tak v Jugoslávii panovala nejistota a strach z dalšího vývoje. V „lidových demokraciích“ dosáhla psychóza, špionomanie a zvláště politické policie jednoho ze svých vrcholů. Jugoslávie zase se znepokojením sledovala dění za svými severními a východními hranicemi a připravovala se na možnou válku.

V tomto vyhoceném ovzduší se uskutečnila již od června připravovaná třetí porada Informačního byra. Představitelé členských stran – za KSČ byli přítomni Rudolf Slánský, Bedřich Geminder, Ladislav Kopřiva a Štefan Bašťovanský – se sešli ve dnech 16. až 19. listopadu 1949 na tajném zasedání v maďarském pohoří Matra. Porada se konala shodou okolností právě ve dnech, kdy se v pražské emigrantské skupině rozhodovalo o výměně na vedoucích postech. Tak jako na druhé poradě v červnu 1948 byla i nyní jugoslávská otázka jedním z hlavních bodů jednání. Na základě materiálů vypracovaných sekretariátem Informbyra během léta a podzimu 1949 přednesl rumunský vůdce Gheorghe Gheorghiu-Dej zprávu pod názvem „Jugoslávská komunistická strana v moci špionů a vrahů“.¹² Tento referát v zásadě nepřinášel nic nového. Rozličný obsah protititovské propagandy minulých měsíců však utříbil a shrnul. Dejova řeč znamenala oproti červnu 1948 v přístupu Informbyra vůči Jugoslávii určitý posun. Znovu konstatovala, že všechny body „historické rezoluce“ se potvrdily, jelikož vývoj v Jugoslávii ukázal, že nacionalistická úchylka nutně vede k přeměně v buržoazní republiku, ztrátu národní nezávislosti a k postavení kolonie imperialistických mocností. Informbyro nyní však nehodnotilo činnost „Titovy kliky“ už jenom jako pouhou úchylku, nýbrž dávnou zradu v zájmu imperialistů. Fantaskní konstrukce založená na „odhaleních“ Rajkova procesu líčila současnou politickou elitu v Jugoslávii jako agenty Západu a hitlerovského Německa, kteří v úloze „trojského koně“ již před válkou vstoupili do jugoslávského komunistického hnutí, ovládli je a jeho pomocí se chopili moci. Již tehdy tak měli provádět antisovětskou politiku a pracovat pro předání Jugoslávie do rukou imperialistů. Jen díky bdělosti maďarské

¹⁰ F. FEJTŐ, c. d., s. 261; V. MASTNÝ, c. d., s. 81; Karel DURMAN, *Popely ještě žhavé*, I., s. 363.

¹¹ Kostov byl znám kvůli svému odporu vůči spolupráci s Jugoslávii a proto byl v Bělehradu po roztržce považován za jednoho z jejích největších viníků. Obžaloba přesto Kostova označila za titovského špiona. Další část obžaloby, obvinění ze spolupráce s bulharskou carskou policií, pocházela paradoxně od Jugoslávčů, kteří tak již v roce 1947 chtěli svého odpůrce diskreditovat. J. PELIKÁN, *Politické procesy v Albánii, Maďarsku a Bulharsku*, s. 20-21.

¹² Doklad tov. Georgiu-Dež, Jugoslavskaja kompartija vo vlasti ubije i špionov, *Soveščanija Kominforma, 1947, 1948, 1949. Dokumenty i materialy*. Moskva, 1998, s. 629-641.

bezpečnosti se nepodařilo titovcům realizovat pomocí místních kompliců své plány i v Maďarsku a dalších lidových demokraciích.

Podle Dejových slov nastolila Titova klika v Jugoslávii „fašistickou diktaturu“ opřenu o podporu kulaků na vesnici a buržoazie ve městě, zatímco pracující lid vystavila vykořisťování a „teroru gestapovského typu“. Za těchto podmínek se tak KSJ nacházející se v moci „nájemných vrahů a špiónů“ nemohla nazývat komunistickou.

Z tohoto přehledu řečník vyvodil několik bodů: Jelikož je Titova klika v Jugoslávii úzce spjata se západními imperialisty a „válečnými štváči“, má boj proti ní internacionální význam. Cílem tohoto boje je návrat Jugoslávie do rodiny socialistických zemí. Jeho hlavní tíha leží na jugoslávské dělnické třídě a pracujících rolnících v čele s revolučními komunisty. Internacionální povinností celého mezinárodního komunistického hnutí je pak poskytovat těmto silám všestrannou pomoc. Zpráva vyjadřovala přesvědčení, že odpor vůči titovskému režimu nabývá na síle, dostává organizovanou podobu a tudíž dozrála i situace pro vytvoření nové „revoluční a skutečně komunistické strany Jugoslávie“. Velmi málo konkrétní a frázemi prošpikovaný text se jen opatrně dotkl podoby tohoto boje. Komunistické strany měly pomoci podnítit v Jugoslávii „mocné revoluční ilegální hnutí, používající nejvhodnější formy revoluční činnosti“. Nejtěvřeněji se Dejův materiál vyjádřil k politické emigraci ve východoevropských zemích: k usnadnění jejich boje a zároveň k odhalování titovských diverzantů je nutné vytvořit jednotné koordinační centrum všech emigrantských skupin.

Pro samotné komunistické strany vyplýval ze zprávy i úkol zaměřený do jejich vlastních řad. Jak členy strany, tak pracující masy bylo třeba vychovat k „revoluční bdělosti“ a vykořenit tak všechny buržoazně-nacionalistické elementy, agenty imperialismu a jiné nepřátele.

V protokolech třetí porady Informbyra, publikovaných na konci roku 1949, doznala zpráva „Jugoslávská komunistická strana v moci vrahů a špiónů“ v několika bodech určitého zmírnění. Vyškrtnuta byla některá příliš silná a nepravděpodobná tvrzení, kritické pasáže na adresu titovců, které poněkud připomínaly realitu v ostatních lidově demokratických zemích, a také konkrétní údaje o pomoci „jugoslávským revolučním komunistům“. Mezi ně patřila i zmínka o nutnosti vytvoření emigračního

koordinačního střediska.¹³ Aparát Informbyra tak s řešením této otázky zjevně nijak nespěchal.

Podobně fádni a k ničemu nezavazující byla i na základě Dejovy zprávy vytvořená stejnojmenná rezoluce. V jejím textu zůstalo pouze obecné vyjádření důvěry, že síly nacházející se jak v titovské straně, tak mimo ni budou schopné zajistit vítězství nad „špiónskou klikou Tita–Rankoviće“ a návrat Jugoslávie k lidové demokracii.

Podobně jako v červnu 1948 prokázali sovětští představitelé smysl pro symboliku. Jestliže první rezoluce o situaci v jugoslávské komunistické straně byla zveřejněna na výročí kosovské bitvy, s druhou rezolucí si Kremel počkal na historické datum významné pro jugoslávské nejnovější dějiny. *Pravda* ji společně s komuniké o poradě Informačního byra otiskla 29. listopadu 1949, tedy v den, který Titova Jugoslávie oslavovala jako státní svátek na připomínku II. zasedání AVNOJ v roce 1943.¹⁴

Rezoluce Informbyra tentokrát již nikoho nešokovala. Pro jugoslávské antititovské emigranty ale znamenala nový základní dokument, na němž stavěli svou propagandu a od něhož vyvozovali směrnice pro svoji činnost. Řeč protokolů byla zmírněna a rezoluce zůstala v otázce „boje proti Titově klice“ jen v obecné rovině. Čelné osoby v emigraci jako Pero Popivoda a z pražské skupiny Slobodan Ivanović a Milutin Rajković však rozuměli, co se za frázemi skrývá. Listopadová porada Informbyra byla veskrze formální. Představitelé jednotlivých stran se drželi podkladů předem vypracovaných sovětskými pracovníky sekretariátu. V zásadě zde tedy nešlo o skutečnou diskusi, nýbrž o rituál jednomyslného odhlasování již hotových tezí. Zpráva Gheorghe Gheorghiu–Deje neobsahovala nic jiného než dokumenty zpracované v létě a na podzim téhož roku vedoucími funkcionáři Informbyra Pavlem Judinem a Leonidem Baranovem.¹⁵ Pokud šlo o otázku jugoslávské emigrace, shodovaly se tyto dokumenty s Ivanovićovými a Rajkovićovými požadavky z června až září 1949. Dost možná dokonce vznikly na podkladě Popivodových a Ivanovićových návrhů.¹⁶ Představitelé aparátu Informbyra totiž předvíдали, stejně jako představitelé jugoslávské emigrace, vytvoření koordinačního centra a jednotné organizační zásady pro všechny exilové skupiny. Víme, že s Ivanovićem a Rajkovićem byli během jara až podzimu v častém

---

¹³ L. GIBIANSKII, *The Last Conference of the Cominform*, s. 661.

¹⁴ M. NIKOLIĆ, c. d., *Knjiga druga, Savetovanje informacionog biroa komunističkih partija. Rezolucija Informbira. Moskva, 29. novembra 1949. godine.* s. 188-192.

¹⁵ L. GIBIANSKII, *The Last Conference of the Cominform*, s. 653, 659-660.

¹⁶ Tamtéž, s. 661.

kontaktu. O pozadí vzniku rezoluce a o obsahu jednání porady Informbyra tak byli vedoucí emigranti pravděpodobně dobře informováni.

Neurčitost výsledných dokumentů ovšem umožňovala rozličnou interpretaci a vytvářela pro emigranty nové pole sváru. Někdejší *trojka* díky své zasvěcenosti chtěla vidět v heslech rezoluce svůj program, k jeho prosazení však právě ztratila moc. Noví funkcionáři si za hesla dosazovali ovšem jiné významy a využívali přitom autority Bedřicha Gemindera, účastníka porad Informbyra i schůzí jeho sekretariátu. Ivanović za sebou ovšem cítil podporu z Bukurešti a Moskvy, a proto se neostýchal k troufalému vystoupení, které po volbě nového výboru následovalo.

Nový výbor emigrace se prvně sešel 22. listopadu 1949. Zprávu o jeho schůzi pro Gemindera napsala Lenka Reinerová.¹⁷ Její průběh ukázal, že výbor hodlá rázně skoncovat s dosavadními poměry. Tato snaha se promítla jak ve změně organizační struktury tak v prioritách činnosti i stylu vedení skupiny. Jako přednost nového výboru autorka zprávy zdůraznila větší zastoupení dělníků a mládeže. Na programu schůze byla v první řadě volba nového předsednictva. Vedoucí funkci v něm podle očekávání zaujal Anton Rupnik, místopředsdou se stal Vladimír Perić a Lenka Reinerová obdržela post nazývaný *jednatel*, později též *tajemník*. Za čtvrtého člena předsednictva byl vybrán student Andjelkovski. Za druhé si členové výboru rozdělili kompetence. Vlado Perić byl určen odpovědným za rozhlasové vysílání, Slobodan Tumara za ideologickou práci, mladí dělníci Djordje Ribar za práci s mládeží a Boško Mlinarević za kulturní činnost.

Výbor si zadal do osmi dnů vypracovat pracovní plán. Bezprostředně se však musel zabývat komplikacemi, které vyvstaly na členské schůzi 17. listopadu, kdy Ivanović odmítl nadále setrvat na místě redaktora *Nové Borby*. Všichni členové se shodli, že Ivanović se provinil „politickými úchytkami“, zvláště „nacionalismem“ a navíc předvedl „nezdravé ambice a kariérismus“. Zároveň jej ovšem považovali za „nejskutečnějšího novináře“ ve skupině a proto pro vedení listu jedině způsobilého. Ivanović tak byl podle tohoto úsudku schopným nástrojem, který je užitečný, je-li veden pevnou rukou.

Časopis skupiny chtěli noví vůdci podřídit své kontrole a zabránit dalšímu nezávislému jednání jeho redakce. Kromě redakčního výboru tak Geminderovi navrhli vytvořit ještě *redakční kruh*, který by stranickému vedení zajistil nad redakcí *Nové*

---

¹⁷ Jeden exemplář zprávy je podepsán jen Reinerovou. Druhý spolupodepsal Rupnik, který v této době ještě češtinu neovládal. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, Jugoslávie 15, 22.11.1949 Reinerová Geminderovi; Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 5, 22.11.1949 Rupnik, Reinerová Geminderovi.

Borby dohled. Aby si Ivanoviće usmířili, mělo být složení kruhu určitým kompromisem. Za „dělníky“ by v něm zasedli členové nového výboru Rupnik a Panić, za studenty Branislav Urošević. V osmičlenném orgánu by redaktorům připadla čtyři místa. Kromě Ivanoviće počítal návrh s Rajkovićem, Dušanem Nikolićem a Borisem Verstovšekem. Jenže Rajkoviće a Verstovška od poslední schůze za Ivanovićovy stoupence považovat nešlo. Dominanci nového výboru nicméně dokumentoval návrh, aby Teodor Balk převzal funkci předsedy tohoto tělesa.

Nový výbor hodlal rovněž Ivanovićovi odebrat zahraniční agendu. Reinerová Gemindera požádala, aby informoval ostatní emigrantské skupiny o změně pražského vedení. Korespondence důvěrného rázu a mezinárodní telefonické hovory měly pak do budoucna patřit do pravomoci stranického výboru a realizovat se výlučně prostřednictvím ÚV KSČ.

Počátkem prosince předložila Lenka Reinerová Geminderovi první měsíční pracovní plán. Jeho podstatou bylo zapojení všech emigrantů do politické činnosti, která tím měla pozbyť spiklenecký háv. Mělo přestat rozdělování emigrantů na užitečné a méně užitečné, na aktivistické jádro profesionálních revolucionářů a na šedou masu členstva, kterému se příliš nedůvěřovalo. *Kolektivní duch, pracující třída a mládež* se stávaly novými hesly. Rupnikovo vedení kladlo proto důraz na pravidelné schůze, na politické školení, na budovatelské úsilí. Civilní práci, zvláště práci dělníků v továrnách se mělo dostat plného ohodnocení. Mladí dělníci tak byli povzbuzováni k třídní hrdosti a k přesvědčení, že všední práci přispívají k budování socialismu v Československu a k posilování „fronty míru“ ve světě a tím i k porážce Titova režimu v Jugoslávii. Jednoznačný důraz na přímý boj tak tento návrh opouštěl. Přiznával tím i hodnotu všednímu životu v emigraci, která se již protáhla na více jak rok a půl. Prozatím se nezdála, že se chýlí ke konci. Emigranti tak nebyli v tomto pojetí jen rezervami, odsouzenými k čekání na svůj velký den, nýbrž aktivními účastníky dění v zemi svého exilu.

V návrhu se proto objevily schůze celé organizace i dílčích organizací, zavedení pracovních soutěží, zapojení emigrace do akce KSČ *Rok stranického školení*. Opětovně byla oživena myšlenka kursů českého a ruského jazyka. Skupina se měla účastnit kolektivních kulturních událostí, vystoupení vlastní folklórní skupiny, pěveckého sboru, recitačního sboru a hromadných návštěv výstav o dějinách ROH a o Sovětském svazu. Na počest Stalinových sedmdesátin se emigranti měli zúčastnit pracovních brigád, studovat životopis velkého vůdce proletariátu a chybět neměla samozřejmě ani oslava

vůdcových narozenin. Všichni studenti a mladí dělníci měli vstoupit do ČSM. Výbor rovněž předvídal „kádrové posílení“ stranické organizace o další nové členy, jimiž se měli stát ti mladí dělníci, „kteří to svou prací a svým chováním zasluhují“. Oproti předchozím velkorysým plánům, z nichž toho nakonec mnoho nezbylo, se tento plán zakládal na kontrole provedení každého úkolu a realisticky se držel jen bodů, které byl výbor schopen provést. Proto se plán méně zabýval oblastí propagandy, která nadále zůstávala Ivanovičovou doménou, a do níž Rupnik a Reinerová dosud neměli šanci proniknout.¹⁸

Ivanovič se totiž zatvrzele držel stanoviska, s nímž zhrzeně vystoupil na listopadové schůzi a odmítal s novým výborem spolupracovat. Obvinění, která tehdy zazněla na jeho adresu, označil za nanejvýš vážná a požadoval ustanovení vyšetřovací komise, která by je buďto potvrdila, nebo zcela vyvrátila. Prohlašoval dokonce, že výsledkem šetření by mělo být, aby buďto on nebo jeho kritici Tumara a Andjelkovski byli zatčeni. Označování za zrádce, špiony, trockisty a podobně nebylo v jugoslávské emigrantské skupině nic nového. Pod dojmem Brankovova „odhalení“ v Maďarsku a nově projednávané kauzy jugoslávských emigrantů v souvislosti s Kostovovým případem v Bulharsku však nešlo již o planá slova, nad nimiž bylo možné mávnout rukou. Instruktor Vorlas ovšem jakékoliv spekulace odmítal. Uraženého Ivanoviče navrhoval uklidnit a přimět ke konstruktivnímu jednání: „Domnívám se, že by bylo správné soudruhu Ivanovičovi vysvětlit, že hlavní příčina všeho leží u něho, neboť vzhledem k tomu, že je nejvyspělejší a nejinteligentnější činitel v celé politické emigraci, musí pochopit, že mladí soudruzi, již vzhledem ke svému temperamentu, mohou a mají právo ve své kritice přestřelit a to tím spíše, že k tomu měli důvody.“¹⁹

Znesvářené emigranty se pokoušel usmířit i Bedřich Geminder. Na 2. prosince si předvolal Rupnika, Reinerovou a Ivanoviče, aby si vyslechl jejich stanoviska. Šéfredaktor *Nové Borby* zatvrzele zůstával na svém požadavku ustavení vyšetřovací komise a jejím výsledkem podmiňoval svou účast ve výboru. Zároveň ale napadl i současnou koncepci Rupnika a Reinerové, která se podle jeho názoru soustředila jednostranně na přípravu emigrantů pro úkoly po porážce „Titovy kliky“, zatímco na aktivní boj zcela rezignovala. I když pochopitelně za touto koncepcí stál ÚV KSČ, nepokusil se Geminder vynutit na Ivanovičovi disciplínu imperativním způsobem.

¹⁸ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 34, (nedat.) Reinerová Geminderovi. Pracovní plán skupiny jugoslávských politických emigrantů do konce roku 1949.

¹⁹ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 8, 2.12.1949 Vorlas Geminderovi.

Naopak zvolil opatrnou taktiku přesvědčování. Poukázal na nereálnost „aktivního boje“ za daných okolností. Ivanovičovi se snažil rovněž rozmluvit, aby netrval na vyšetřovací komisi, protože obvinění vůči němu jsou malicherná.²⁰

Bedřich Geminder tak pokračoval ve svém rozporuplném přístupu k záležitostem emigrace. Na jedné straně vydával instrukce k linii ÚV KSČ, která se mýjela a do jisté míry i odporovala kursu danému Informbyrem, na druhé straně neučinil nic, aby otevřeně tuto linii před emigranty obhájil. Zamítavé stanovisko k Ivanovičově požadavku prošetřit obvinění a pozadí těchto útoků snad bylo motivováno obavou, aby se prostředí jugoslávské emigrace nestalo odrazovým můstkem pro bezuzdné slídění po nepřátelích a špionech i v československém stranickém aparátu. Analogie s Maďarskem a nyní i s Bulharskem se přímo nabízela. Šéf mezinárodního oddělení se tak patrně snažil nezavdat záminku pro tyto nebezpečné aktivity ve svém okolí.

Schůzka ovšem ke kýženému výsledku nevedla. Ivanovič sice na místě Geminderovy argumenty uznal, hned následující den si však vedl opět svou. Prosazoval, aby s novým výborem podepsali společné prohlášení, které by jej plně očistilo. V textu by se Rupnikovo vedení v zásadě distancovalo od předchozích útoků, a odvolalo tak například nařčení, že požadovat „aktivní boj proti Titově klice v blízkosti hranic Jugoslávie“ znamená „nacionalismus a likvidátorství“. Ve vleklém jednání s Karlem Vorlasem tvrdošijně hájil svou koncepci požadující mimo jiné rychlé vybudování nové KSJ v emigraci nebo alespoň centralizaci všech skupin a žádal, aby ji mohl Geminderovi písemně znovu předložit.²¹

Ve skupině se napětí neomezovalo jen na problematický vztah Ivanoviče s vedením Rupnik–Reinerová. Volba nového výboru a jím představený program způsobil vření v celé skupině. Mezi studenty rozpory doutnaly pod povrchem již delší dobu a nyní se projevíly otevřeně. Jeden tábor se seskupil kolem členů výboru Tumary a Andjelkovského, druhý představovali zejména Dragilovi stoupenci Novo Novović a Velizar Vitorović. Někdejší radikál, organizátor násilných akcí a přísný dohlížitel nad ideologickou čistotou jugoslávské mládeže Slobodan Tumara se nyní prezentoval coby konstruktivní a střízlivý politický pracovník. Místo „partyzánských akcí“ – provokací vůči jugoslávským oficiálním institucím a „zpravodajské obrany“ vedl nyní studenty na brigády a organizoval politické školení a diskuse s českými soudruhy. Tento student

²⁰ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 23, 17.12.1949 Rupnik Geminderovi; Tamtéž, sl. Jugoslávie 25, 3.12.1949 Vorlas Geminderovi; Tamtéž, sl. Jugoslávie 26, 27.12.1949 Vorlas Geminderovi.

²¹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 25, 3.12.1949 Vorlas Geminderovi.

s dosti špatným prospěchem nyní sám nabádal své kolegy, aby svůj čas věnovali především studiu, protože socialistická Jugoslávie nebude potřebovat revoluční avanturisty nýbrž odborníky na budovatelském díle. Pro Novoviće a Vitoroviće podporované dalšími to znamenalo zradu a oportunistus. Andjelkovski a Tumara těmto svým kolegům naopak vyčítali, že se dopouštějí levičáctví, trockismu a paradoxně „udbovských metod“, pro něž se donedávna stávali terčem kritiky sami.²²

Nečekaný spor se rozhořel okolo oslav 29. listopadu, tedy jugoslávského státního svátku. Po konzultaci s instruktorem Vorlasem svolal nový výbor k tomuto datu slavnostní schůzi. Jenže za poslední rok se interpretace „Titovy zrady“ změnila natolik, že nebylo zcela zřejmé, jak tuto významnou událost, pokládající základy nové Jugoslávie, interpretovat. Anton Rupnik ve svém referátu nicméně vyzdvihl boj jugoslávského lidu – bez ohledu na zrádné úmysly vůdců – a pochopitelně zdůraznil úlohu Rudé armády při osvobození země. Jako druhému bodu se schůze věnovala přípravám oslav Stalinových sedmdesátin. Další jednání ovšem přerušilo vystoupení věčného eskamotéra Milutina Rajkoviće. Spojení připomínky II. zasedání AVNOJ s narozeninami velkého vůdce označil za naprosto nevhodné a Rupnikův výklad odsoudil jako chybný. 29. listopad byl podle něho titovským svátkem, který by si „jugoslávští revoluční komunisté“ vůbec neměli připomínat. Druhé svolání partyzánského parlamentu a jeho usnesení byly umožněny vojenskými akcemi, při nichž titovci záměrně nechali vykrváct „internacionální síly“, aby si upevnili své mocenské postavení. Tuto událost tak podle Rajkoviće nešlo vydělit z ďábelského plánu titovců.²³ Rajkovićova interpretace skutečně odpovídala pojetí aktuální informbyrovské propagandy a dala se odvodit i z téhož dne uveřejněné druhé rezoluce. Nicméně Geminder na Vorlasův dotaz pohotově svolil s pokračováním schůze i s jejím slavnostním charakterem, protože 29. listopad, jak uvedl, nezpochybnitelně vytvořil předpoklady pro zrušení monarchie a vyhlášení republiky. Radil jen poukázat na titovské dezinterpretace této události a na osvoboditelskou roli SSSR.²⁴

²² AMV, H-181/56, s. 22, Výpis z D-pramene z 24.11.1949.

²³ NA, f. ÚV KSC, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, Jugoslávie 36, 29.11.1949 Reinerová Vorlasovi. K návrhu programu schůze k výročí 29. listopadu.

²⁴ Tamtéž, 29.11.1949 Geminder Vorlasovi. K otázce konání schůze jugoslávských emigrantů 29.11.1949.

Jenže Rajković svou připomínku nemínil jako dobrou radu novopečenému předsedovi. Demonstroval jí naopak další obrat o sto osmdesát stupňů a svůj přechod do opozice. Neopomněl totiž zdůraznit, že Geminderův souhlas pro něho není závazným.²⁵

Přes úsilí pracovníků sekretariátu ÚV KSČ byl v prosinci konec krize v nedohlednu. Ivanović neslehl ze svých požadavků a výhrady vůči vedení nadále stupňoval. Své postoje ozřejmil v rozsáhlém dopisu Geminderovi z 10. prosince. Kromě již známého protipólu – budování socialismu v Československu a příprava na dobu po vítězství v Jugoslávii versus aktivní účast na boji proti titovcům – se vyjadřoval tentokrát více adresně. Projevil totiž „zásadní nesouhlas s většinou členů nového výboru“. Námitky směřoval zejména proti Lence Reinerové, jako původkyni chybné koncepce, a skutečné hlavě skupiny, protože předseda Rupnik je plně pod jejím vlivem. Trnem v oku byl Ivanovićovi rovněž Teodor Balk. Jeho jmenování do funkce vedoucího redakčního kruhu (nazývaného i redakční radou) označil za nepřekročitelnou překážku pro své působení na postu šéfredaktora *Nové Borby*. Ivanović zde zcela prvně písemně zformuloval své výhrady vůči Balkovi. Vyličil jej jako svého úhlavního protivníka, s nímž již „přes rok vede nesmiřitelný boj“. Balk byl podle Ivanovićova názoru povrchní ve znalosti marxismu-leninismu, a proto jeho texty obsahovaly nepřesnosti i zcela nesprávné myšlenky a formulace. Projevovala se u něho celá řada ideologických úchylek – kosmopolitismus, dekadentství, „nejvulgárnější formalismus“. Za Balkův hřích Ivanović považoval fakt, že nemohl zapřít „odkojení“ západní kulturou a civilizací a podceňování kultury a vědy Sovětského svazu.

Je evidentní, že Ivanović útokem na Balka, jakožto „kosmopolitu“, hájil sám sebe – nařčeného z „buržoazního nacionalismu“. Balk byl totiž podle Ivanoviće člověkem bez vlasti, který nemá cit vůči jugoslávskému lidu jako svému a který poměry v Jugoslávii ani nezná. Kosmopolitismus prý vydává za internacionalismus a chlubí se jím, zatímco ryzí vlastenectví tupí jako buržoazní nacionalismus. V zásadě tyto ždanovovské příspěvky leninsko-stalinské ideologii byly velmi nejasného obsahu. Tato označení bylo možné velmi pružně přišít na míru komukoliv. Negativum podle okolností mohlo dostat pozitivní význam a obráceně. Mezi Balkem a Reinerovou a partyzánskými veterány Ivanovićovy skupiny však bezpochyby rozdíl existoval a projevoval se nejen ve stylu jednání, ale do jisté míry i v chápání komunistické ideologie a praxe. Ivanović se přímým útokem na Reinerovou ve stranickém vedení a na

---

²⁵ Tamtéž, 29.11.1949 Reinerová Vorlasovi. K návrhu programu schůze k výročí 29. listopadu.

Balka v redakční radě snažil přinutit Gemindera k jasnému vyjádření, za kým stojí. Žádal jej o jasné odpovědi na otázky, proč byl Balk jmenován šéfem redakční rady, jestliže linie listu pod Ivanovičovým vedením nebyla kritizována, a je-li skutečně současná koncepce vedení vytvořena podle direktivy ÚV KSČ, jak tvrdí Reinerová a Rupnik.²⁶

Ani taktika cíleného útoku ovšem Gemindera nepohnula ke zřetelné odpovědi a zásahu pro tu či onu stranu. Karel Vorlas jej přitom upozorňoval, že Ivanovičův „rafinovaně tvrdohlavý postoj“ je velice účelový a nespravedlivý, protože koncepce současného vedení rozhodně neznamenal rezignaci na boj proti „Titově klice“. Nové vedení do činnosti emigrace vneslo podle Vorlase naopak „zdravé organizační formy“, mobilizaci všech členů a větší kontrolu československé strany. V *Nové Borbě* prosazovalo pak témata, která v době Ivanovičovy samovlády naprosto scházela: problémy výstavby socialismu a život jugoslávské dělnické mládeže v ČSR. Vorlas přitom zpochybnil i kvalitu listu pod Ivanovičovým vedením, který, „jak známo“, sestával především z článků přeložených z časopisu Informbyra.²⁷

Teodoru Balkovi, jako člověku umírněné povahy, byla tato situace krajně nepříjemná. Neměl rozhodně chuť pouštět se s Ivanovičem a Rajkovičem do křížku a na jakoukoliv obhajobu před jejich útoky předem rezignoval. On i jeho žena byli přáteli Bedřicha Gemindera a spoléhali na něj. Přesto se Geminder otevřeně za Balka nepostavil. Karel Vorlas pro změnu nad nepřátelskými vystoupeními sice kroutil hlavou a vysvětloval si je „nezdravými ambicemi“ Ivanoviče, avšak ani on se do animozit mezi emigranty nevměšoval.²⁸ Sám Balk viděl, že jeho spolupráce s Ivanovičem je naprosto nemožná. Nehodlal být proto překážkou činnosti skupiny a žádal o zproštění z funkce. Na nedostatek práce si nemohl stěžovat. Kromě psaní pro české časopisy a noviny pracoval rovněž na scénáři jednoho propagandistického filmu.²⁹ I když československý stranický aparát Balkovi otevřenou podporu neposkytl, na jeho setrvání v čele *Nové Borby* trval.

²⁶ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 25, 10.12.1949 Ivanovič Geminderovi.

²⁷ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 21, (nedat.) Vorlas „K dopisu s. Ivanoviče“.

²⁸ Tamtéž, „Otázku s. Balka nejsem kompetentní osvětlit. Domnívám se však, že hlavní příčinou Ivanovičova útoku je kritické vystoupení s. Balka na členské schůzi, kde na základě konkrétních zjevů v činnosti starého výboru zdůraznil, že všichni bez rozdílu, i on sám, jsou zatíženi zbytky titovštiny a buržoazního nacionalismu.“

²⁹ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 10.12.1949 Theodor Balk Karlu Vorlasovi a Výboru stranické organizace jugoslávských komunistů v ČSR. Žádost o zproštění funkce předsedy redakční rady *Nové Borby*.

Ještě vehementněji než Ivanović se do boje proti nadvládě „kosmopolitní rodiny Balk“ pustil Milutin Rajković. Novému vedení, v němž podle Rajkoviće dominovala tato manželská dvojice, vytkl cílenou snahu o odstranění skutečných jugoslávských komunistů, členů „staré jugoslávské partaje“, kterým se automaticky předhazuje *titovština*. „To by znamenalo, že členství a práce v bývalé KSJ je nějakou diskriminací. Přitom velké množství členů KSJ je nyní obětí teroru“, rozčiloval se Rajković.³⁰

Opozice vůči emigrantskému vedení se tak stále více začínala ohánět národní hrdostí a zásluhami z národně osvobozenického boje v Jugoslávii. Ivanović a Rajković přitom nehodnotili přezíravě jen Reinerovou a Balka, nýbrž s vážnými pochybnostmi se vyslovovali též o „jugoslávství“ samotného předsedy. Anton Rupnik sice aktivně žil a pracoval mezi Jihoslovany ve Francii, byl i jugoslávským diplomatem, nikdo však nezastíral, že jak se svým mateřským jazykem, tak se srbochorvatštinou měl dosud určité problémy.³¹ Oběma nespokojencům bylo rovněž zřejmé, že nový výbor prosazuje vůli KSČ. Přesto si písemně na danou praxi stěžovali a dožadovali se odpovědi, zda skutečně československá strana tuto politiku prosazuje. Rajković s Ivanovićem také nové vůdce kritizovali za „Děkovný dopis jugoslávských komunistů žijících v ČSR“, uveřejněný 13. prosince 1949 v Rudém právu.³² Museli si být vědomi, na koho tím ve skutečnosti útočí. Představa, že si jugoslávští emigranti nechají sami otisknout článek v československém stranickém orgánu, byla samozřejmě naprosto dětinská.

Dne 7. prosince 1949 zahájil nejvyšší soud v Sofii dlouho avizovaný proces s několika vysokými funkcionáři Bulharské komunistické strany v čele s Trajčem Kostovem. Po týden trvajícím přelíčení byl podle očekávání Kostov odsouzen k smrti a dva jeho spoluobžalovaní dostali doživotní tresty.³³ Kostovův proces byl jen špičkou ledovce čistek ve stranickém a státním aparátu a řady navazujících procesů. Obdobně jako v Rajkově případě byly důležitou částí konstrukce obvinění „titovské vazby“, které měl Kostov udržovat s Bělehradem prostřednictvím špiónů skrývajících se pod rouškou politických emigrantů v Bulharsku. Za ně bulharská bezpečnost označila dvě čelné

³⁰ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 24, 12. 12. 1949 Rajković Geminderovi (srbochorvatsky).

³¹ Viz Rupnikovo působení ve slovinské redakci rozhlasu, kde nemohl být kvůli své špatné výslovnosti použit jako hlasatel. (kapitola „Govori Prag“) Jak poukazoval Karel Vorlas, Ivanović „chytá Rupnika za slovo, přestože ví, že jako Slovinec, má vyjadřovací potíže v srbštině.“ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 21, (nedat.) Vorlas. K dopisu s. Ivanoviće.

³² Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 23, 17. 12. 1949 Rupnik Geminderovi.

³³ M. NIKOLIĆ, c. d., Knjiga druga, Drugi dan sudjenja Trajču Kostovu, Sofija 8. XII. 1949, Presuda grupi Trajča Kostova, Sofija, 14. XII. 1949, s. 194-196.

postavy sofijské skupiny Blagoje Hadži Panzova a Koči Popova, kteří byli posléze odsouzeni na patnáct a osm let.³⁴

Na pražskou skupinu tato „odhalení“ zapůsobila stejně šokujícím dojmem jako případ Lazara Brankova. Oba sofijské soudruzi totiž byli v Praze taktéž dobře známi. Na rozdíl od Brankova cestujícího do Československa za přísného utajení, se Koči Popov³⁵ pohyboval za svého pobytu v hlavním městě zcela volně. Do ČSR přijel na konci roku 1948 ze Švýcarska a před svojí další cestou do Sofie zde strávil několik týdnů. V Praze se seznámil s většinou z tehdy přítomných emigrantů a po několik měsíců po odjezdu do Bulharska s nimi korespondoval.³⁶ Hadži Panzov jako vedoucí sofijské skupiny navázal na podzim roku 1948 kontakt se Slobodanem Ivanovićem během jeho návštěvy V. sjezdu Bulharské komunistické strany. V následujících měsících si s ním a s dalšími členy pražské redakce vyměnil nemálo dopisů, jejichž smyslem bylo instruovat soudruhy v Bulharsku při přípravě jejich listu *Napred* a ve věci distribuce *Nové Borby* z bulharského území do Jugoslávie.³⁷

Zprávy z Bulharska pochopitelně vyvolaly v pražské skupině nepokoj. Podobnost maďarského a bulharského scénáře byla zjevná. Vyznění budapešťského procesu ukazovalo na další směr vyšetřování do Československa. Mezi emigranty se tak zcela pochopitelně objevily spekulace, že jestliže tak významní špioni byli odhaleni v Budapešti a Sofii, kdo teprve musí být v jejich vlastních řadách? Pražská skupina byla mnohem vlivnější než budapešťská a sofijská, usoudili tudíž, že se také zde musí nacházet špion přinejmenším obdobného kalibru jako Brankov nebo Hadži Panzov.

---

³⁴ AMV, H-181/26, díl II., s.102, Protokol o výsledku Blagoje Hadži Panzova 6.8.1953; Tamtéž, s. 106, Protokol o výsledku Koči Popova 7.8.1953; Podle údaje z jugoslávského pramene sehrál Hadži Panzov v Kostovově procesu, stejně jako Brankov v procesu s Rajkem, úlohu agenta-provokátora. ARS, fond CK ZK Slovenije (Komisija za idejno-politične probleme), AS 1589/III, k. 266, Informacija o jugoslovanski in posebej slovenski politični emigraciji v vzhodnoevropskih deželah (1968).

³⁵ Koči Popov byl do října 1948 jugoslávským obchodním atašé v Římě. Před válkou byl za komunistickou činnost šest let vězněn ve Sremské Mitrovici. Jeho spoluvězněm byl i Andrija Hebrang, s nímž jako člen vězeňského výboru KSJ vystupoval proti tehdy krajně sektářskému vedení strany Petka Miletiće (tzv. vahabité). Za války byl členem ústředního výboru strany v Makedonii. Pro své probulharské postoje byl však v roce 1944 hlavou makedonské stranické organizace Lazarem Koliševským vyloučen. Posléze byl opět přijat, avšak makedonská otázka jej zřejmě vedla k podpoře rezoluce Informbyra. O Popovovi se podrobně zmínil Jože Milunić v dopise Popivodovi a Golubovičovi v prosinci 1949. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka). 11.12.1949 Milunić Golubovičovi a Popivodovi.

³⁶ K Popovově pobytu v Praze se nepodařilo nalézt žádné přímé dokumenty. Všechny údaje pocházejí ze zpětných výpovědí: NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 14, 6.4.1949 Rajković Vorlasovi.

Tamtéž, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka). 11.12.1949 Milunić Golubovičovi a Popivodovi; AMV, H-181/4, 15.5.1952 Prověřka Ročka Andjelkovského; Tamtéž, H-181/20, 5.5.1952 ÚZ č. 9, VStB, Šedlbauer, důvěrník: Andjelkovski, Tamtéž, Výpis z protokolu Karla Vorlase z 8.7.1952; Tamtéž, H-181/26, sv. I, s. 189-213, 13.8.1952 Prověřka Slobodana Ivanoviće.

³⁷ Tamtéž, H-181/26, II. díl, s. 102, Protokol o výsledku Blagoje Hadži Panzova 6.8.1953.

Výzvy k revoluční bdělosti a odhalování agentů ve vlastních řadách nepřicházely pochopitelně jen ze zahraničí. K němu při různých příležitostech nabádal zejména generální tajemník ÚV KSČ Rudolf Slánský. Pro emigranty byl inspirativní zejména referát o usneseních porady Informačního byra, který Slánský přednesl 8. prosince 1949 na aktivu stranických funkcionářů pražského kraje. Prohlásil v něm, že titovští agenti pracují ve všech lidově demokratických zemích včetně Československa a upozorňoval, aby se pozornost soustředila zejména na nositele „nám cizí, buržoazně-nacionalistické“ ideologie.³⁸

Dva hlavní představitelé pražské emigrace od jejího počátku až do nedávné doby, Ivanović a Rajković, měli důvod k obavám. V posledních týdnech proti nim jejich kritici vznášeli obvinění ze „zbytků titovštiny“ a „nacionalistického postoje“. Na volební schůzi 17. listopadu dokonce zazněla slova o „třídním nepříteli“, „zrádci“, či „sabotérovi“ ve starém výboru.³⁹ S větším taktem na „podezřelé okolnosti“ v životopisech *trojky* upozorňovala i Lenka Reinerová. Po sofijském procesu však někteří emigranti začali sepsovat elaboráty, v nichž z rozboru vývoje od léta 1948 docházeli k vážným závěrům, ztotožňujícím celou trojici či některého z ní s titovskými špiony.

Vůbec první, již v době Kostovova soudního přelíčení, své dedukce sepsal a sekretariátu ÚV KSČ odevzdal Boris Verstovšek. Odvolává se na budapešťský a sofijský proces, usoudil, že ani jejich skupina nemohla zůstat stranou působení titovské agentury. Vývoj po vyloučení Miluniće ukázal, že tento agentem být nemohl, protože neutěšená situace nejen trvala, nýbrž se dokonce i zhoršovala. Nepřítele proto hledal v trojici Ivanović, Dragila, Rajković. První dva vyloučil, jelikož se zasloužili o přivedení americké skupiny do Prahy (včetně Verstovška a jeho manželky). Z této rovnice tedy Verstovškovi vyšel nakonec Rajković. Na něho se zaměřil a vyličil ho v nejčernějších barvách jako člověka s podezřelou minulostí, počátečním nejednoznačným postojem k rezoluci, jako sabotéra jakékoliv smysluplné činnosti a původce špatné atmosféry v emigrantské skupině. Pro Rajkoviće navíc hovořil fakt, že stejně jako Brankov a Hadži Panzov zanechal ve vlasti ženu a rodinu a byl tudíž titovci

---

³⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka), 14.12.1949 Josip a Atena Milunićovi Ústřednímu výboru ÚV KSČ; M. NIKOLIĆ, c. d., Knjiga druga, Rudolf Slanski o stanju u KPJ, Prag, 8. XII. 1949, s. 193; srov. K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 88-89.

³⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 24 (Milutin Rajković), 12.12.1949 Rajković Geminderovi (srbochorvatsky).

vydíratelný.⁴⁰ V dodatku pak ještě jako potenciálního Rajkovičova komplice Verstovšek jmenoval Jovana Prodanoviće a připustil, že nepřítel může být ve skupině více.⁴¹

Stejně události přiměli také Josipa Miluniće, aby v královéhradeckém vyhnanství znovu promyslel události, které vedly k jeho vyloučení a nucenému odchodu z Prahy. Ve zprávách, které poslal do Moskvy Popivodovi a Golubovičovi a na pražské ústředí KSČ, revidoval svůj názor, že trojice se jen dopouštěla chyb, zastávala nesprávné názory a odstranila je hlavně z osobních důvodů. Brankovův a Popovův případ ho přesvědčily, že Ivanović, Dragila a zvláště Rajković prováděli rozbíječskou činnost naprosto cíleně a systematicky. Vyzýval proto sekretariát ÚV KSČ, aby jejich záležitost prověřil.⁴² Milunić však již půl roku žil od skupiny zcela izolován a pravděpodobně o současné krizi ani nevěděl. V každém případě byl mimo jakékoliv možnosti do stávající situace zasáhnout a ovlivňovat názory ostatních emigrantů. Nebylo třeba, protože podobnými myšlenkami se beztak mnozí zabývali sami. Emigrantskou komunitu, která se od počátku vyznačovala dosti hrubými mezilidskými vztahy, zachvátil démon chorobné podezřívavosti a udavačství. Nový výbor si předsevzal vztahy zlepšit a vybudovat „skutečné soudružské prostředí“. Současný požadavek zostřování třídního boje a revoluční bdělosti, diktovaný stranou na základě dokumentů Informbyra a procesů, však tuto snahu od počátku podlamoval.

Ivanović s Rajkovičem nezůstali svým oponentům nic dlužni. Strach tehdy ještě nebyl patrně onou emocí, která by byla za jejich jednáním čitelná. Mnohem více se zdálo, že je žene zhrzená ctižádost. Pokud šlo o „revoluční bdělost“, chtěli stát v první řadě. Situaci se proto nijak nesnažili uklidnit, naopak sami stupňovali útoky proti novému vedení. Ztráta vlivu pro ně byla vlastně v daném momentu výhodou. V Maďarsku a Bulharsku měli přece titovští špioni své chráněnce ve funkcionářích strany. Je samotné nyní odstavili právě s požehnáním funkcionářů KSČ. Byli to Reinerová a Balk, kdo disponovali nadstandardními vztahy se sekretariátem strany a prosazovali linii KSČ v emigraci. *Trojka* naopak neustále se svými návrhy narážela. Přímá nařčení ze špionáže si však zatím nechali v záloze. Na rozdíl od případu Miluniće, který neměl konexe, si při obviňování Reinerové a Balka počínali spíše opatrně. Stupňovali však kritiku nového výboru pro chyby, nezpůsobilost a prohlašovali svoji spolupráci s výborem ve stávajícím složení za zcela vyloučenou. Otázka agentů a

⁴⁰ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 27, 10.12.1949 Boris Verstovšek soudruhům instruktorům.

⁴¹ Tamtéž, prosinec 1949 Boris Verstovšek. Dodatek ke zprávě o s. Milutinu Rajkovičovi.

⁴² Tamtéž, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka), 14.12.1949 Josip a Atena Miluničovi Ústřednímu výboru ÚV KSČ; Tamtéž, 11.12.1949 Milunić Golubovičovi a Popivodovi.

nepřátel ve vlastních řadách však visela ve vzduchu. Ivanović sice nikoho přímo nejmenoval, ale okázale zdůrazňoval krajní nedůvěru vůči všem. V redakci *Nové Borby* dokonce demonstrativně sundal portréty formálně uctívaných hrdinů protititovského odporu a obětí titovské represe Andriji Hebranga a Sretena Žujoviće se slovy, že „věřit již nelze nikomu“.⁴³

Takový přístup však již odporoval principu úcty k autoritě a šel proti samotným základům strohé stranické disciplíny. Slobodan Ivanović samozřejmě nejednal z přesvědčení. Jeho momentální názory odpovídaly jeho osobní svízelné situaci. Dá se tak předpokládat, že v čele skupiny by se zřejmě choval zcela jinak. Nyní však neměl daleko k požadavku kontroly „zdola“. Předseda Rupnik proto bil na poplach. Ivanović, Rajković a Dragila podle něho zaujíмали at' už vědomě či nevědomě „typicky oportunistická, levičácká a trockistická stanoviska“, čímž podlamovali veškeré úsilí nového výboru o aktivizaci skupiny. Rupnik žádal sekretariát strany, aby se situace začala neprodleně řešit.⁴⁴

Lenka Reinerová se znepokojením upozornila Karla Vorlase, že „spor o hlavní úkol“ již překročil hranice výboru. Ivanovićovi stoupenci Jovan Prodanović, Miloš Nešić a Velizar Vitorović ostatní emigranty přesvědčovali, že práce v československých továrnách je zcela druhořadá a nemůže se naprosto vyrovnat *skutečnému* boji proti Titovi. Zvláště leckterého mladého dělníka tím uvedli v pochybnosti. Reinerová za touto nekalou agitací viděla podvratný úmysl. Opozičníkům muselo být zřejmé, že cílem nového výboru je pochopitelně aktivní i ozbrojené vystoupení proti „Titově klíci“, že však předpoklady k němu dosud nenastaly. Emigrace však nemohla mrhat časem neplodným čekáním a nereálným fantazírováním, na čemž se podle Reinerové s novým stranickým vedením shodla i nezanedbatelná část členstva: „Jsem přesvědčena, že by velká většina našich soudruhů, zejména mladých dělníků a studentů s nadšením šla do skutečného boje, ale naprosto s tím nesouhlasím, aby byli nabádáni k nepráci v situaci, kdy o konkrétním boji ještě není řeči.“⁴⁵

Trojice se kromě principiálních sporů vrátila v druhé polovině prosince také k požadavku ustavení vyšetřovací komise, který Geminder nedávno odmítl. Pero Dragila v dopisu vedoucímu mezinárodního oddělení prohlásil, že „mu bdělost nedovoluje“ uznat za vedení lidi, kteří podezřívají ty „nejprověřenější komunisty“ a

⁴³ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 23, 17.12.1949 Rupnik Geminderovi (překlad z ruštiny).

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 6, 17.12.1949 Reinerová Vorlasovi.

požadoval, aby komise byla neprodleně zřízena. (Odpovědným za předchozí zamítavé stanovisko jmenoval Rupnika, ačkoliv věděl, že pocházelo od Gemindera.) Trval zároveň na tom, aby komise byla kvůli konspiraci sestavena z důvěryhodných českých komunistů a s vyloučením členů současného výboru. Vystoupení proti sobě, Ivanovićovi a Rajkovićovi, podporované Rupnikovým vedením, označil za „protistranické“ a nevyloučil ani nepřátelskou motivaci: „Nemohu říci, že se někdo z nich nachází ve službách nepřítele, poněvadž na to nemám důkazy. Avšak podle toho, jak pracují, jakých prostředků používají, které jugoslávské komunisty izolují od zodpovědných úkolů, a které se pokoušejí úplně zničit, dále jaká kritéria mají pro volbu a vyzdvižení kádrů v okamžiku, kdy to je jedním z našich hlavních úkolů – to všechno neslouží KSJ, která se nyní obnovuje, nýbrž objektivně slouží nepříteli. V ovzduší procesu proti Rajkovi, Brankovovi, Kostovovi a Hadži Panzovovi to považují za důležité.“⁴⁶

Dragilovo vystoupení znamenalo přechod trojice do protiútoků. Dosud spíše samostatně zmiňovanou stížnost na linii výboru a požadavek vyšetřovací komise uvedl nyní v jedné souvislosti a doplnil podezřeními. Oproti Ivanovićovi a Rajkovićovi zašel Dragila také dále, když odmítl novému výboru zcela uzнат jeho legitimitu. Dragilu podpořili záhy i jeho oba spojenci, kteří se zřízením komise ultimativně podmínili své další působení v činnosti emigrace. Rajković označil bdělost před třídním nepřítelem za aktuálně nejdůležitější úkol jugoslávských komunistů a prohlásil, že do skončení práce komise odmítá dát důvěru nynějším členům vedení.⁴⁷ Ivanović striktně žádal, aby i jeho komise vyšetřovala. Obvinění, která padla na jejich adresu byla natolik závažná, že je přejít jednoduše nešlo. Nové vedení se na tomto základě již prý dva měsíce snažilo trojici dále znemožnit a připravovalo půdu pro jejich naprostou diskreditaci jakožto sabotérů a likvidátorů. Jestliže již jednou Geminder rozhodl o tom, že Ivanović je zcela bezúhonný, a proto nemá být prověřován, může to samé říci i o Dragilovi a Rajkovićovi, kteří vždy jednali v naprostém souladu s ním. Nepřítele bylo třeba hledat jinde. Avšak dokud nebudou komisí očištěni, odmítl Ivanović účastnit se schůzí výboru a jakoukoliv spolupráci s ním.⁴⁸

Rupnik a Reinerová se pokusili spor ještě řešit. Na 28. prosince 1949 svolali zvláštní schůzi výboru k otázce „principiální nesouhlas soudruha Ivanoviće“. Ivanović

⁴⁶ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 26, 19.12.1949 Dragila Geminderovi.

⁴⁷ Tamtéž, sl. Jugoslávie 24, 23.12.1949 Rajković Geminderovi.

⁴⁸ Tamtéž, sl. Jugoslávie 25, 27.12.1949 Ivanović Geminderovi; Tamtéž, 27.12.1949 Ivanović Rupnikovi.

se však již na tuto schůzi nedostavil. Výbor jednomyslně jeho postoj odsoudil a navrhl, aby vyšetřovací stranická komise prověřila všechny tři bývalé vůdce. Za sebe do něho členové vedení navrhli Antona Rupnika a Djordje Ribara.⁴⁹

Zdálo se, že na konci roku 1949 v emigrantské skupině došlo k rozkolu, který není už možné zvrátit. Českoslovenští komunisté se nicméně tomu snažili stůj co stůj předejít. Jak již bylo zmíněno, zásadní odmítání požadavku na zřízení komise k prošetření Ivanoviće, Dragily a Rajkoviće dost možná svědčí o snaze nepřipustit hledání agentů mezi jugoslávskými emigranty, odkud mohla vést snadno cesta přímo do stranického aparátu. Po zkušenostech z nedávných procesů to byl v Československu jeden z logických směrů vyšetřování. Snažil se Bedřich Geminder, aby se „revoluční bdělost“ vyhnula jeho doméně? Každopádně výkřiky proti novému výboru nebral na vědomí. Na druhé straně však nic nepodnikl ani proti radikalizujícím se opozičníkům. Jeho podřízený Karel Vorlas navrhoval ještě 27. prosince 1949 svolat schůzi členů jak nového, tak starého výboru, kde by nový výbor uznal kritická slova vůči *trojce* za „příliš ostrá“ a společně by pak stanovili novou linii, uspokojující obě znesvářené strany.⁵⁰ Jenže na straně *trojky* vůle k dohodě již dávno nebyla a nové vedení taktéž ztratilo trpělivost. Obě skupiny se během vánočních svátků rozhodli pro nesmlouvavé „kdo z koho“.

---

⁴⁹ Tamtéž, sl. Jugoslávie 23, 28.12.1949 Rupnik Geminderovi.

⁵⁰ Tamtéž, sl. Jugoslávie 26, 27.12.1949 Vorlas Geminderovi.

17. Balkova kniha

Přes Ivanovičovy obstrukce a navzdory zostřené situaci se vedoucí tandem Reinerová–Rupnik zaměřovali na původní cíle programu, prodchnutého budovatelským optimismem. V závěru roku 1949 se uskutečnily dvě schůze celé politické emigrace. První se konala 9. prosince a byla věnována druhé rezoluci Informačního byra. Dne 19. prosince, za účasti nejmenovaného představitele ÚV KSČ, pak emigranti v hojném počtu 98 účastníků oslavili Stalinovy sedmdesátiny. Slavnostní schůzi ve Slovanském domě zpestřila pěvecká a taneční vystoupení, která secvičili mladí emigranti, a velkému vřdci, jistě k jeho potěše, zaslali blahopřejný telegram a dárkové balení *Nové Borby* a brožur z edice *Pod zastavom internacionalizma*.

Celkem úspěšné byly také pracovní brigády. Největší radost měl stranický výbor ze své mládeže. Mladí dělníci schůzovali v prosinci také dvakrát, zvolili si samosprávu Domova v Žitné ulici, přijali závazky socialistického soutěžení a stranického školení a kromě dvou se všichni stali na Stalinovu počest členy ČSM. Milan Begović a Rajko Maksimović dokonce ve svých továrnách dosáhli titulu úderníka. Důvod ke spokojenosti poskytovali rovněž studenti. Na rozdíl od nedávné doby, kdy studovali více méně jen formálně a trávili svůj čas „politikou“, se nyní zavazovali k výkonům na poli „odborné práce“.

Horší výsledky již podali starší členové. V rámci *Roku stranického školení*, zahájeném mezi emigranty počátkem měsíce, probírali ve třech „marxistických kroužcích“ téma „Jak bojovali a zvítězili dělníci a rolníci v Rusku“ a Stalinův životopis. Výuková forma zřejmě nepůsobila přitažlivě, protože prý „zájem soudruhů byl dosti slabý“.

Úspěchy se mohl výbor pochlubit v oblasti rozhlasového vysílání, kterou měl na starost místopředseda Vladimír Perić. Jugoslávská redakce československého rozhlasu se rozrostla na 25 pracovníků, takže od 1. ledna 1950 byla schopna rozšířit vysílací čas. Došlo rovněž k posunu v tématech od jednostranné orientace na jugoslávské záležitosti k problémům Československa a celého socialistického tábora. Jugoslávský posluchač, strádající pod Titovým terorem, tak měl dostat posilu k boji poslechem optimistických zpráv o budovatelských úspěších bratrských národů a nebýt jen traumatizován zvěstmi o vzrůstajícím násilí režimu a pádu své země do područí imperialistických mocností. Šest

zaměstnanců jugoslávské relace bylo rovněž přijato do ústřední redakce zahraničního vysílání, aby se podíleli na tvorbě programů také v jiných jazycích.¹

S poměry v rozhlase ovšem kontrastovala situace v *Nové Borbě*, o níž výbor neměl vlastně přehled. Redakce v hotelu Na Slupi se stávala paralelním centrem, kolem něhož se sdružovali nespokojenci a kritici nových poměrů. Do tohoto okruhu patřili jak lidé svázaní osobními vztahy s Ivanovićem a Dragilou, tak většina někdejších sympatizantů Miluniće, v zásadě tedy lidé z tzv. americké skupiny, kteří s Ivanovićem a Dragilou přišli do Prahy z USA. Mezi nimi zvláště vynikali Dušan Nikolić, Djordje Milišić a Aleksa Todorović. S touto skupinou se sblížili také solitéři Jovan Prodanović, Miloš Nešić nebo manželé Nerandžićovi. Příznivce, jak jsem zmínil, našli Dragila a Ivanović i v některých studentech.

Od listopadové schůze, kde se k útokům na trojici vůdců nechali strhnout i někteří z výše jmenovaných, nehledě na vzájemné napadání dua Ivanović–Dragila s Rajkovićem, se tato skupinka čím dál více stmelovala. Jednotícím bodem byla patrně zpočátku hlavně animozita vůči Lence Reinerové, avšak postupně k tomuto základu přibývaly i další společné názory. Redakce, která byla zároveň Ivanovićovým bytem, se stala místem pro schůzky a debaty, stížnosti na Reinerovou, Balka, Rupnika a KSČ, avšak i pro dohadování taktiky a koordinovaného postupu. V prosinci se již projevila snaha ovlivňovat ostatní emigranty, zejména mladé dělníky a studenty. V závěru roku 1949 se tak vytvořila kolem Ivanoviće poměrně stabilní skupina nespokojenců. Mnozí z nich byli ochotni otevřeně podpořit vedoucí trojici v agresivním postupu vůči novému stranickému výboru.

Na schůzi 22. prosince 1949 řešilo stranické vedení za Ivanovićovy absence případ Jovana Prodanoviće, který na sebe nedávno upoutal pozornost arogantními výroky o nové linii a budování socialismu v ČSR. Mladí dělníci Ribar a Mlinarević dokonce navrhovali Prodanoviće vyloučit ze strany. Vedení však nakonec jednomyslně rozhodlo udělit mu jen důtku za „nekomunistické chování“ vůči stranické organizaci zaměstnavatele, instruktora Vorlasovi a stranickému výboru emigrace.²

Přestože tento trest nebyl v zásadě nijak tvrdý, chápali jej lidé z Ivanovićova okruhu jako zlověstné znamení. Stranická důtku vrhala na dotčeného stín podezření, kterého se nebylo snadné již zbavit. Negativní údaj v kádrových materiálech mohl být podle okolností a libovůle stranického či bezpečnostního referenta interpretován nikoliv

¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, Jugoslávie 34, nedat. Zpráva o práci výboru v prosinci 1949.

² Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 28.12.1949 Rupnik Geminderovi.

jako chyba, nýbrž záměrný nepřátelský čin. Opozičníci si toho byli vědomi, a proto se jim v tíživém ovzduší hledání nepřátel ve straně Prodanovičova důtka jevila jako pouhý začátek tažení, které neblaze postihlo emigrantské skupiny v Maďarsku a Bulharsku. Vážně se obávali, že v Československu padne obvinění z protitovské špionáže na jejich hlavy.³ Tíseň a nejistotu v nich živil i dojem, že jsou sledováni a zastrašováni cílenými provokacemi.⁴

Nebyli-li titovskými agenty však oni, musela tato snaha o jejich diskreditaci a snad i likvidaci vycházet od jinud, tedy od *skutečných* nepřátel. Opoziční skupinka nepochybovala, že nepřitelem v jejich řadách je Lenka Reinerová. Jestliže však použili scénáře z budapešťského a sofijského procesu, nemohla tato žena působit samozřejmě sama. V této konstrukci tak byla jen nástrojem kohosi výše postaveného v československém stranickém aparátu. Za jejího komplice považovali Karla Vorlase; svá další své podezření směřovali zejména do okruhu Švábova evidenčního oddělení. Emigrantům bylo známo, že tento úsek plnil v aparátu ÚV KSČ funkci bezpečnostní služby a byl napojen na Státní bezpečnost.⁵ Skuteční titovští špioni v KSČ za pomoci Reinerové tak podle Ivanoviče a spol. chtěli kampaní proti nim odvést pozornost od sebe a obviněními zničit „nejprověřenější komunisty“ v jugoslávské emigraci. Prodanovičův trest proto vnímali jako výzvu, před níž již není možné ustoupit. Nyní se hrálo o vše. Tvrzením, že má podporu Moskvy, Informbyra a Pera Popivody, povzbuzoval Ivanovič své stoupence k rozhodnému vystoupení proti Reinerové a Vorlasovi.⁶

Prodanovič tak nepřijal trest s kýženou pokorou. Místo toho, aby se poohlížel po šestiměsíční pracovní brigádě, kterou mu jako kajícího akt vedení uložilo, zaslal výboru dopis s požadavkem okamžitého svolání mimořádné plenární schůze. Ta se měla zabývat, jak navrhoval, postupem výboru vůči jeho osobě a „protistranickým stanoviskem soudruha Teodora Balka v knize *Ztracený rukopis*“.⁷ Tato kniha, kterou koncem roku 1949 Balk připravoval k českému vydání, posloužila Ivanovičově skupině jako vhodná záminka k protiofenzívě.

³ AMV, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověřka Slobodana Ivanoviče.

⁴ Tamtéž, H-181/44, s. 74-84, 2.7.1952, Prověřka A. Milišičové; Tamtéž, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověřka Slobodana Ivanoviče.

⁵ Jak uvedla Andjela Milišičová u prověrky v roce 1952, byla přesvědčena, že jsou sledováni „lidmi z aparátu Švába“ a že Lenka Reinerová je „nástrojem policejního nátlaku na ně“. Přestože tato výpověď byla učiněna již za zcela změněných okolností, lze jí důvěřovat. Jak uvidíme, tato obvinění se objevila již na počátku roku 1950. Tamtéž, H-181/44, s. 74-84, 2.7.1952 Prověřka A. Milišičové.

⁶ Tamtéž, H-181/73, s. 126, 21.7.1952 Protokol o prověrce Milutina Rajkoviče.

⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 17, 26.12.1949 Prodanovič stranickému výboru.

Ztracený rukopis, vydaný prvně v němčině v roce 1943 v Mexiku, byl souborem autobiograficky laděných reportáží. Rukopisy, ztracené na útěku, zabavené nebo zmizelé v době věznění autora, symbolizují nejistou existenci protifašistického publicisty putujícího Evropou třicátých let. Kniha začíná Balkovým útekem z Německa po nástupu nacistů k moci a ztrátou jeho rukopisu o tajné výrobě chemických zbraní. Následují Balkovy cesty po zemích a oblastech sousedících s nacistickým Německem, kde sbíral informace pro reportáž o hitlerovské propagandě vůči místnímu německému obyvatelstvu. Dále Balk reflektoval své působení v občanské válce ve Španělsku, především porážky a ústup interbrigád na jejím sklonku, věznění ve Francii, diskuse emigrantů v Paříži po uzavření sovětsko-německého paktu, internaci a strastiplnou cestu po pádu Francie do zámořského exilu. Jak uvádí rakouský literární historik Markus G. Patka, vyjadřovala tato kniha pocity takřka všech komunistů německého jazyka, kteří byli od počátku třicátých let na útěku před Hitlerem, bojovali proti nacismu na zahraničních skutečných i pomyslných frontách a za války našli útočiště v Mexiku.⁸ Na konci čtyřicátých let se knize dostalo reedice v sovětské okupační zóně Německa. Takřka současně *Ztracený rukopis* vyšel i v českém překladu v československém odborářském nakladatelství *Práce*. Pro druhé německé vydání i pro tento překlad doplnil Balk původní text o kapitoly líčící jeho návrat do Jugoslávie, zklamání z tamního vývoje a rozhodnutí pro nový exil.⁹

Ve *Ztraceném rukopisu* najdeme řadu pasáží, které jsou bezmeznou oslavou Sovětského svazu a komunistického hnutí. Nicméně v kontextu čtyřicátých i počátku padesátých let jej nelze jednoduše označit za propagandistické dílo.¹⁰ Kniha se naopak vyznačovala polemickým stylem, v němž autor vedl jakési vnitřní dialogy plné pochybností, váhání, smutku a deziluze a znovu probuzené naděje, víry v komunistický ideál a jeho konečné vítězství. Není divu, že v době sílící nacistické moci v Evropě, triumfu fašismu ve Španělsku i za pobytu ve Francii s internací, „podivnou válkou“ a pod vlivem sovětského obratu ve vztahu k Německu převažovaly v úvahách autora tmavé odstíny, jimiž se naděje a víra vinuly jako tenká nit. Také závěrečná kapitola hovořící o utváření autorova postoje vůči sovětsko-jugoslávské roztržce má daleko k jásavému optimismu, příznačnému pro první budovatelská léta komunistického režimu. Pro Balka rok 1948 znamená těžké osobní rozhodnutí, opětovnou ztrátu vlasti a

⁸ Markus G. PATKA, *Zu nahe der Sonne. Deutsche Schriftsteller im Exil in Mexiko*, Berlin 1999, s. 203.

⁹ Teodor BALK, *Ztracený rukopis*, Svoboda, Praha 1950.

¹⁰ K tomu viz kapitolu „Teodor Balk a Lenka Reinerová“.

vydání se na jemu dobře známou, avšak nejistou dráhu exulanta. *Ztracený rukopis* tak ve své době působil nutně neortodoxně. V čase studené války, nevybíravé propagandy a neochvějně vlády dogmatismu byla tato Balkova kniha ozvěnou polemik, diskusí a vnitřních zápasů předválečné levice.

V mezidobí, kdy byly vztahy mezi Balkem a Rajkovičem celkem korektní, požádal autor *Ztraceného rukopisu* svého soudruha o názor na závěrečné pasáže o poválečné Jugoslávii a roztržce. V textu se mimochodem Balk pozitivně vyjádřil i o Dragilovi a Ivanovičovi, ač je přímo nejmenoval, a vzdal jim tak dík za pomoc ke „správnému“ rozhodnutí zůstat v emigraci. Jak Rajković o několik let později přiznal, neshledal zprvu na knize žádné závažnější nedostatky. Balkovi předal jen drobné připomínky a s vděčností od něj přijal výtisk knihy, kterou mu Balk daroval „z přátelství“. Poté, co se však poměry v emigraci opět vyostřily, vyhověl Rajković bez ohledu na předchozí stanovisko naléhání Ivanoviče a Prodanoviče, aby vypracoval takovou kritiku, která by vykreslila knihu jako „protisovětský trockistický pamflet.“¹¹

Tato kritika, které Rajković věnoval deset stran rozboru pod názvem „Protisovětská kniha Teodora Balka“, byla zdrcující.¹² Autora v ní obvinil z řady neodpustitelných ideologických chyb a prohřešků. *Ztracený rukopis* hodnotil nevyřčeně podle nároků socialistického realismu. Místo toho, aby Balk čtenáře povzbuzoval, dodával mu optimismus a poukázal na světlé příklady, argumentoval Rajković, je jeho kniha výsledkem „zaslepeného individualismu a dekadentského psychologizování“. Balkova výpověď o třicátých letech se zabývala pouze „fašistickou Evropou“ a depresivně líčila porážky a demoralizaci, ztrátu iluzí a zoufalství. Přitom podle Rajkoviče autor zcela opomenul zmínit, že v této době komunistické hnutí slavilo i úspěchy, jelikož Sovětský svaz dokončoval „výstavbu socialistické společnosti“. *Ztracený rukopis* tedy zcela postrádal didaktický a posilující náboj, čtenáře ve výsledku pouze frustroval a předváděl mu celou škálu škodlivých a nepřátelských postojů.

Prohřešků našel Rajković v knize celou řadu. Pozastavil se tak nad interpretací úspěchu hitlerovské propagandy mezi německým obyvatelstvem v ČSR. Balk jako příslušník německých levicových kruhů konstatoval určitou oprávněnost nespokojenosti Němců se svým postavením v československém státu, kterou nacističtí propagandisté

---

¹¹ Původcem kritiky a jejích stěžejních bodů byl Jovan Prodanović, který knihu přečetl v německém originále. Rajković měl k dispozici její pracovní srbochorvatský překlad. AMV, H-181/73, s. 126, 21.7.1952 Protokol o prověrce Milutina Rajkoviče; Tamtéž, H-181/4, 22.1.1952 Načo (Ročko) Andjelkovski. Zpráva o situaci v naší skupině od uveřejnění rezoluce Informačního byra do dnešního dne.
¹² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, Jugoslávie 19, Milutin Rajković, Protisovětská kniha Teodora Balka.

využili umným smísením pravdivých faktů se lživými. Zatímco tak Balk charakterizoval obecně platné propagandistické postupy, pro Rajkoviće to byl důkaz Balkovy „drzosti“, ospravedlňování fašistické propagandy a hanobení ČSR.¹³ V tomto momentu byla Rajkovićova kritika zřejmě přehnaná nejvíce. Tvzení, že tato pasáž svědčí o Balkově protičeské zaujatosti, bylo absurdní. Rajković však chtěl podat důkaz o autorově kosmopolitismu a beznárodovectví a vyhnout se zároveň podezření, že prozměnu nacionalistickým tendencím podléhá on sám. Stejně tvrdě totiž vzápětí napadl Balkovy zmínky o vlastní zemi. Balk totiž v knize líčil nesmírně zaostalé poměry v rodném Sremu, které přirovnal k „černošské vesnici“. Rajković tuto impresi použil k tvzení, že Balk pohrdá svou vlastí. Na výše zmíněném příkladu ale mohl poukázat, že se autor *Ztraceného rukopisu*, jakožto „buržoazní kosmopolitický inteligent bez kořenů“ chová zrovna tak necitelně i vůči vlasteneckým citům jiných národů. Rajkovićovi tak tato konstrukce mohla nepřímou posloužit k námitce adresované českým komunistům, že *kosmopolita* Balk zneužívá jejich pohostinství nejen k pohaně jugoslávského lidu, ale i k výpadům proti samotným hostitelům.

Významná část kritiky se věnovala kapitole o Španělsku. Ačkoliv se tamních bojů Rajković sám nezúčastnil, odsoudil bývalého interbrigadistu Balka za to, že občanskou válku vylíčil „ve světle paniky“, a na místo oslavy španělského lidu a odhodlání zahraničních dobrovolníků se zabýval „různými prohnílymi dekadentními úvahami“. Rajković nicméně využil i skutečnosti, že některé odstavce této kapitoly se daly v posledních měsících vyložit v jiném světle. Balk se totiž v německém originále s obdivem vyjadřoval o svých jugoslávských spolubojovnících, kteří se posléze stali veliteli partyzánské armády ve vlasti. Jako dobrého soudruha z koncentračního tábora ve Francii vylíčil i Lázsló Rajka. Na rozdíl od druhého německého vydání český překlad, který vyšel až po budapešťském procesu, pasáž o Rajkovi vypouštěl. Jugoslávští interbrigadisté – velitelé Titovy armády však v knize nedopatřením zůstali. V této souvislosti se dostal Rajković nejbliže přímému obvinění Balka jako vědomého nepřítele. Názory ve *Ztraceném rukopisu* totiž podle něj zrcadlily myšlenkové prostředí, z něhož vyrostli zrádce Rajk a jugoslávští špioni.¹⁴

---

¹³ „Že na fašistické propagandě není ani zbla pravdy, to dnes v Československu ví každý čestný občan, natož pak komunist.“

¹⁴ „Prohnílá psychologie a zvířecká panika po porážkách ve Španělsku vytvořila široké možnosti pro nábor do služeb imperialismu. Tak se může a musí vysvětlit případ aparátu Tita a Rankoviće, Gošnjaka, Koči Popoviće, Miliće a těch 150 Jugoslávčů, které v roce 1941 špionážní služba přemístila do Jugoslávie. Balk v oněch dnech nesložil zkoušku, ztratil ideologickou pevnost a správnou politickou orientaci a plodem toho je tato protisovětská kniha.“

Od toho se také odvíjela nejzásadnější Balkova „úchylka“, která se stala i podstatou Rajkovičova kritického rozboru – nepřátelský poměr k Sovětskému svazu. Ve francouzské internaci, pařížském mezidobí na svobodě a opětovném uvěznění zobrazil Balk tehdejší atmosféru v komunitě antifašistických emigrantů formou rozhovorů s druhy, kteří podlehl zklamání a zoufalství nad „zradou“ Moskvy paktem o neútočení a pod jeho dojmem opět uvažovali o moskevských vykonstruovaných procesech. Balk v těchto diskusích zastává úlohu obhájce sovětské politiky a „pravdy“, která zůstávala mnohým řadovým komunistům zatím skryta. Rajkovič však odsoudil už samotný fakt, že autor „zaryté protisovětské živly líčí jako čestné antifašisty“ a nechává je vůbec vyslovovat „trockistické hanebnosti“. Balkův kritik takové spojení vylučoval: není možné být antifašistou a zároveň proti Sovětskému svazu. Zároveň Rajkovič poukazoval – více méně oprávněně, že obhajoba SSSR v této diskusi poněkud pokulhává, a tak vyznění textu hovoří daleko spíše pro druhou stranu. Balk podle Rajkoviče vycházel z nepochopení paktu a naprosto nesprávného hodnocení sovětské zahraniční politiky.¹⁵ Balk totiž obhajoval uzavření paktu a konec podpory protifašistickým silám ve světě potřebou Sovětského svazu hájit vlastní bezpečnost. Moskva se tak v tomto vyšším zájmu musela řídit principy kabinetní diplomacie a tedy v zásadě postupovat stejně jako buržoazní státy. Odtud byl však jen krůček ke ztotožnění SSSR s imperialistickými velmocemi, tak jak to činila v současné době titovská propaganda, upozorňoval Rajkovič. On se pochopitelně postavil za zcela odlišný výklad: Stalinská zahraniční politika, která neměla s „buržoazní“ naprosto nic společného, zabránila vytvoření jednotné fronty kapitalistických států proti SSSR, zhatila plány „nejreakčnějších kruhů“ ve Francii a Británii, izolovala tak fašistické mocnosti a vytvořila předpoklady pro konečné vítězství nad fašismem, což bylo konstantně jejím jediným cílem. Jelikož toto vše Balk nedokázal či nechtěl čtenáři osvětlit, přiváděl jej naopak ve zmatek a celkový dojem knihy byl tudíž zcela opačný. *Ztracený rukopis* tak v kritikových očích nebyl vlastně ničím jiným než „sborníkem vybájených protisovětských pomluv“ či „protisovětskou tribunou, na kterou se plazí fašisté, kosmopolité, nihilisté, špioni, provokatéři, demoralizovaní inteligenti, sateliti všech druhů, desperátové a bankrotáři.“

---

¹⁵ „Různé Balkovy pokusy o vysvětlení, proč Sovětský svaz uzavřel tento pakt, jsou velmi povrchní, lživé, nesprávné a nejsou v souvislosti se známým postojem soudruhů Stalina a Molotova, které jsou známy všem politickým začátečníkům.“

Rajković se vyhnul tomu, aby na základě těchto prohrěšků přímo Balka nazval nepřítelem: „Ideologické kořeny“ jeho knihy ležely především v „nepochopení skutečného významu a úlohy SSSR“. Na druhé straně však v kritice využíval poukazů na odhalení stejných chyb v Rajkově procesu jako záměrně nepřátelských a Balka tak postavil na roveň „inteligentů, nahlodaných zbabělým pesimismem a nevírou“, kteří „propadli ve zkoušce dějin a dostali se na smetiště mezi odpadky, jako trockisté, kosmopolité bez vlasti, buržoazní nacionalisté, fašisté a v jiných případech i jako provokatéři, agenti a špioni.“ Rajković vyjádřil kromě toho i přesvědčení, že „pomluvy nebyly shromážděny náhodně, nýbrž, že se řadí v jediném, logicky řazeném, na první pohled zatajeném šiku.“ Tento kritický rozbor se tak lehce mohl stát důkazním materiálem pro odhalení Balkovy úmyslné nepřátelské činnosti, a v to jeho pisatel také patrně doufal.

Není pochyb, že kritika Balkovy knihy posloužila Ivanovićově skupině jako prostředek k ofenzívě a k odvrácení podezření od sebe. Její autor, resp. autoři, nakládali s Balkovým textem velmi účelově, vytrhávali jednotlivé věty z kontextu a jejich význam zjevně překrucovali. Zveličování a manipulace si byli patrně i sami vědomi a s mnohými body rozboru by jinak ani nesouhlasili. Cílem kritiky však bylo maximálně vyostřit pozice a ukázat Balka jako zásadního protivníka „skutečných jugoslávských komunistů“.

Ovšem do jisté míry kritika skutečně odrážela odlišné názory, zkušenosti a naturel dvou skupin přítomných v informbyrovské emigraci a vlastně v komunistickém hnutí vůbec. Kromě aluzí na současné hledání nepřátel ve straně Rajković zdůraznil především dva body, které byly pro většinu jugoslávských emigrantů otázkou vlastní identity: postoj k Sovětskému svazu a národní hrdost. Oba tyto aspekty se navíc nacházely v určitém konfliktu. Ve vlasti byli stoupcem Informbyra nazýváni zrádci svého lidu a země. To však pro Jihoslovany a navíc většinou příslušníky domácího odboje a partyzánské války bylo bezmeznou urážkou. Snažili se proto dokázat, že „socialistické vlastenectví“ je v úplném souladu s internacionalistickou věrností Sovětskému svazu jako vůdčí síle světového komunistického hnutí. Jen tak se mohli obhájit před titovskou propagandou na jedné straně a na druhé od sebe odvrátit podezření z podléhání „nacionalistické úchylce“, jemuž byli vystaveni v zemích sovětského tábora.

Na druhé straně Teodor Balk, pochopitelně jeho manželka i Anton Rupnik a někteří další emigranti utvářeli své názory ve zcela jiném prostředí a podobná dilemata

v zásadě neřešili. Přirozeně jim byla blízká „internacionální pozice“, přestože v případě Balka mohl být vztah k Sovětskému svazu na základě jeho osobní zkušenosti skutečně velmi nejednoznačný. Velká část emigrantů svázaných se svou vlastní vřelým citem však tento „internacionalismus“ považovala za falešný a podle ždanovovských definic jej pokládala za čirý příklad „kosmopolitismu“. Není proto divu, že Rajkovičova kritika *Ztraceného rukopisu* našla mezi mnohými emigranty ohlas a stala se jakousi programovou platformou pro vyjádření nespokojenosti a odhodlání hájit své postoje. „My jsme na poměru vůči SSSR zajebali, proto je to pro nás bolestivá otázka“, zmínil se poněkud jadrně v souvislosti s Balkovou knihou student Novo Novović.¹⁶

Konec roku 1949 zastihl pražskou skupinu jugoslávské emigrace rozdělenou na dva nesmiřitelné tábory: na jedné straně opozičníci kolem redakce *Nové Borby* v ulici Na Slupi, na straně druhé výbor emigrace na Havlíčkově (Senovážném) náměstí. Pomyslně mezi nimi se nacházely hotel Michael, nyní Domov mladých Jugoslávců, v ulici Žitné a Komenského kolej ve Střešovicích. Atmosféra doslova vřela. Na denním pořádku byly vášnivé debaty, hádky, porady. Předmětem hovorů byly cíle emigrace – zda jít bojovat na jugoslávské hranice nebo budovat socialismus v Československu, spekulace o působení titovských špiónů v jejich řadách i v aparátu KSČ, úzkostné obavy, jestli je sleduje StB nebo agenti titovské ambasády a co jim od jedněch či druhých hrozí. Není divu, že někteří snášeli tento permanentní stres velmi těžce a upadali do deprese. Jiní již ztráceli perspektivu dalšího působení v emigraci a zřejmě prvně padl i návrh utéci do Sovětského svazu. Věřili, že v první zemi socialismu, se nabízejí mnohem lepší podmínky pro život, práci i pro politické aktivity.¹⁷ Současně však nejistota a strach posilovala radikalitu, vědomí, že není vlastně co ztratit a přesvědčení, že nechopíme-li se iniciativy sami a nezaútočíme, udělají to ti druzí.

Tématem rozhovorů se stal na sklonku roku 1949 především Balkův *Ztracený rukopis*. Jen málokdo z emigrantů knihu skutečně četl, avšak rychle se mezi nimi rozšířil Rajkovičův referát. Mnozí s ním souhlasili jen proto, že odpovídala jejich pohledu na Balka jako představitele „kosmopolitní kliky“. Stala se však i předmětem agitace mezi dosud nerozhodnými emigranty, zvláště mladými dělníky.¹⁸

¹⁶ AMV, H-181/39, s. 4, 9.3.1950 List A č. 26, 701-A, 22/Cha, AV.

¹⁷ Tamtéž, H-181/73, s. 126, 21.7.1952 Protokol o pověře Milutina Rajkoviče.

¹⁸ Tamtéž, H-181/26, část III, s.142-148, Slobodan Ivanović-Lale (z výslechu Reinerové).

Na Nový rok 1950 zaslala opoziční skupina dopis Bedřichu Geminderovi.¹⁹ Podepsalo jej 21 emigrantů, většinou tzv. Američanů. K nim se přidali Milutin Rajković, Jovan Prodanović, manželé Nerandžićovi, také jeden zástupce „pražské skupiny“ Velimir Radušević a studenti Novo Novović (který též patřil k „Američanům“), Gojko Lončar, Predrag Milićević a Velizar Vitorović.

Ivanovićova skupina žádala Gemindera o pomoc a urychlený zásah proti skupině Lenky Reinerové, která uchvátíla moc, provádí chybnou linii a své „bezdomovectví a oportunistus“ vnucuje celé organizaci. Jako stoupenci této linie byli v dopise jmenováni všichni členové stranického výboru a za jejího ideologa byl označen Teodor Balk. Stížnosti se opět týkaly tzv. hlavního úkolu emigrace. Reinerová a spol. údajně upřednostňovali výstavbu socialismu v Československu před aktivizací a mobilizací politických emigrantů do boje za svržení Titovy kliky. Odporovali tím II. rezoluci Informačního byra a programové stati Pavla Judina, publikované na jejím základě v časopisu *Za trvalý mír, za lidovou demokracii!*. „Bojové části politické emigrace“ zato vedení Reinerové a Rupnika vyhrožuje, zastrahuje ji a snaží se zlikvidovat *Novou Borbu* jako její hlavní zbraň a učinit z ní nástroj své oportunistické politiky. Stížnost směřovala též proti instruktoru Karlu Vorlasovi, který plně tento oportunistický kurs kryje, brání přednesení námitek na stranické platformě a mlčky podporuje obviňování opozice z buržoazního nacionalismu, titovštiny, likvidátorství a sabotáže socialistické výstavby.

Dopis znamenal otevřené opoziční vystoupení. Skupinka v něm „z důvodu revoluční bdělosti“ vyslovila nedůvěru novému výboru a označila činnost „Reinerové a spol.“ za podezřelou. Požadovala svolání mimořádné členské schůze, kde by byla kritizována zmíněná oportunistická linie a „nepřátelské ideologické koncepce“ Teodora Balka. V případě, že by výbor svolal pouze řádnou schůzi, odmítali se ji signatáři dopisu zúčastnit. Obvinili rovněž vedení emigrace ze štvání mladých dělníků proti *Nové Borbě* a ostentativně zdůraznili, že oni sami jsou proti tomu, aby tito dosud nezkušení chlapečci byli do sporu jakkoliv zatahováni.

Spíše než touhu ušetřit omladinu sporů „dospělých“, však můžeme za tímto manévrem tušit vědomí, že obyvatelé domova v Žitné cítili více sympatie k výboru, v němž měli své představitele a k „vedoucím soudruhům“, kteří je brali vážně, oceňovali jejich práci a snažili se je co nejvíce zapojit do záležitostí skupiny. Deset mládenců se na volební schůzi Rupnikova vedení stalo členy strany a další měli být

---

¹⁹ NA, f. ÚV KSČ, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 1.1.1950 Dopis opoziční skupiny B. Geminderovi.

přijati vzápětí. Pro Rupnika, Reinerovou i Periče, plníci vůli KSČ, byli tito hoši reprezentanty dělnické třídy a předurčení k pozicím, obsazeným nyní „maloměšťáckými intelektuály“. Ivanovičovi příznivci však v této vstřícnosti viděli úmysl opatřit si „hlasovací stroj“ k eliminaci „nejvyspělejších soudruhů“.²⁰

Vedoucí mezinárodního oddělení na dopis opozičníků nijak nereagoval a přes Karla Vorlase dal Rupnikovi pokyn ke svolání stranické schůze a k náboru dalších mladých dělníků do strany. Ivanovičova skupina se však Geminderovi znovu připomněla již 6. ledna. Trvala na svých tvrzeních a požadavcích, žalovala na Rupnika a Periče, že za jejich zády uspořádal schůzku s mládeží v Domově v Žitné ulici, kde pomluvili „soudruhy z Nové Borby“. Odmítnutí přijít na stranickou schůzi, svolanou Rupnikem na následující den, zdůvodnili tím, že na program nebyly zařazeny body, které požadovali projednat na mimořádné schůzi ve svém předchozím dopisu.²¹ Instruktor Vorlas odmítl v čemkoliv ustoupit a prosadil, aby se schůze uskutečnila v avizovaném termínu a s původním programem. Jediným vstřícným gestem bylo oznámení o ustanovení komise ÚV KSČ, která prošetří činnost starého i nového výboru.²²

Podle očekávání se Ivanovič a jeho společníci na schůzi nedostavili. Za účasti 35 členů strany přednesl Anton Rupnik projev, v němž se k současné krizi vůbec nevyjádřil. Jeho slova byla plná optimismu a „konstruktivního“ přístupu k práci. Věty typu, „přeji si, abychom v roce 1950 ještě více semkli svoje řady, abychom docílili všech úspěchů v našem boji proti Titově fašistické klice,“ auditoriu jen velmi vzdáleně připomínaly, že v jejich skupině není ještě vše úplně v pořádku. Důraz na potřebu „bojové jednoty“ se nicméně objevil hned několikrát. Předseda však nenechal nikoho na pochybách, že výbor nadále pokračuje v nastoupené linii: „Zesílení socialismu v Československu je zesílením fronty míru, demokracie a socialismu. Přispívajíc našim dílem k zesílení fronty míru a socialismu bojujeme proti Titově klice, poněvadž boj za mír je nerozdvojný od boje proti Titově klice, stejně tak jako je boj proti Titově klice nerozdvojný od boje za mír a socialismus.“ Text projevu se pochopitelně nesl zcela v souladu s linií KSČ. Geminder jej ostatně předem zkontroloval, opatřil škrty a poznámkami.²³

²⁰ NA, f. ÚV KSČ, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 16.1.1950 Rupnik Vorlasovi; Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. I, Ivanovič Slobodan (kádrová složka), 25.1.1950 Ivanovič Geminderovi.

²¹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 23, 6.1.1950 (opoziční skupina) Geminderovi.

²² Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 7.1.1950 Vorlas Geminderovi.

²³ Tamtéž, sl. Jugoslávie 34, Rupnik. Projev přednesený na schůzi 7.1.1950.

Jak poznamenal Karel Vorlas, díky nepřítomnosti Ivanoviće, Rajkoviće a ostatních opozičníků proběhla schůze nezvykle hladce a klidně. Prvně od září 1948 zazněl v jugoslávské stranické buňce konkrétní přehled činnosti, účastníci otevřeně a bez emocí přiznávali nedostatky a „rozázně“ projednali vypracované plány další činnosti. „A co je hlavní, po prvé se nediskutuje dlouhé hodiny o tom, co kdo řekl a neřekl“, dodal s uspokojením český instruktor. V souladu s představami KSČ plénum jednomyslně přijalo do strany dvanáct navrhovaných mladých dělníků. Souhlasně se přítomní vyjádřili také k rozhodnutí ústředního výboru ustavit komisi, která prošetří činnost starého výboru a „nesprávný postup“ signatářů dopisu.²⁴

Jenže tento snadný chod jednání, umožněný trucováním opozičníků, pochopitelně nic nevypovídal o skutečné situaci v emigrantské skupině. Krize se v lednových dnech naopak přispěním Ivanovičovy skupiny nadále prohlubovala. Na obou stranách vládla ostražitost, nervozita a očekávání ataku nepřítele, přičemž úder mohl přijít odkudkoliv. Opozičníci se báli Státní bezpečnosti a titovských agentů, kteří podle některých mohli být i totožní. Stoupenci Rupnikova vedení a „linie dané KSČ“ zase čekali, kdy a kdo se projeví jako provokatér či špion a jejich pozornost se přitom soustředila pochopitelně na Ivanovičův tábor. Když však 5. ledna 1950 z ničeho nic zmizel student Predrag Miličević, nastalo všeobecné pozdvižení.

Miličević se v poslední době orientoval na tzv. americkou skupinu, získal důvěru *trojky* a stal se aktivním spolupracovníkem redakce *Nové Borby*. Zúčastnil se také opozičního vystoupení a podepsal zmíněný dopis. Jeho zmizení se stalo pochopitelně předmětem debat a různých dohadů. Po zkušenosti s Rajkem Popovičem (utekl na podzim 1948) se nabízelo vysvětlení, že Miličević jako „titovský agent“ uprchl do Jugoslávie, kde brzy vystoupí v tisku a rozhlasu s dalším svědectvím o nekalých rejdech pražských informbyrovců. Této verzi chtěli věřit hlavně členové stranického výboru a jejich sympatizanti. Druhá strana naopak poukazovala na možnost únosu titovci či zatčení Státní bezpečností. Miličevićovi kolegové a přátelé Lončar a Novović nevyklučovali žádnou z těchto eventualit. O tehdejší krajní nedůvěře i mezi nejbližšími svědčí skutečnost, že uvažovali o svém kamarádu jako o provokatérovi, který raději utekl, aby se vyhnul prozrazení: „Snad se bál, že bude odhalen, pokud je agentem, když viděl rozhodnost dobré části komunistů bojovati o vysvětlení a ozdravení situace v naší stranické organizaci.“ Jako agent by tak způsobil nezměrné škody, protože byl zasvěcen

---

²⁴ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 13, 9.1.1950 Vorlas Geminderovi. Zpráva o průběhu schůze skupiny jugoslávských emigrantů 7.1.1950.

do práce *Nové Borby*. Pro Novoviče a Lončara tak tato událost znamenala podnět k přehodnocení vlastních postojů a větší zdrženlivost vůči *trojce* a jejím opozičním aktivitám.

Jen málokdo byl naopak ochoten uvěřit, že Miličević utekl do Sovětského svazu, i když se často zmiňoval o své touze vrátit se do Moskvy, kde dva roky po válce studoval. Nabádal také kamarády, aby se nezlobili, jestliže „odejde k bolševikům“. V jeho odpadkovém koši ostatně zbyla i roztrhaná mapa jednoho úseku československo-sovětské hranice.²⁵ A skutečně právě tento sen si Predrag Miličević na počátku roku 1950 splnil. Přešel zelenou hranici a sovětské orgány jej zadržely teprve hluboko ve vnitrozemí. Přestože o tom Prahu vyrozuměly, československá strana jen marně žádala o jeho vydání či alespoň vyslechnutí k pohnutkám útěku.²⁶ Uprchlík ke své radosti zůstal v moci Sovětů a přestože si za ilegální přechod hranic odpykal tři roky ve vězení, mohl posléze studovat na moskevské univerzitě a natrvalo se zde usadit.²⁷

Miličevićovy sovětské peripetie však zůstaly emigrantům po léta utajeny. Bedřich Geminder, Karel Šváb i Karel Vorlas se patrně domnívali, že by zpráva o „úspěšném“ útěku do SSSR emigraci dále jen destabilizovala a mohla inspirovat další k následování. Teprve když ani po týdnech a měsících neuslyšeli Paju Miličeviče jeho přátelé z bělehradského rozhlasu, tušili, kde se asi nachází.²⁸ Ivanović ostatně nepochyboval, že se tomuto mladému soudruhovi přechod do Sovětského svazu podařil, a přesvědčoval o tom i ostatní.²⁹ Pro většinu opozičníků tak Miličevićův „odchod“ představoval hrdinský čin, odmítnutí jakékoliv podoby oportunistu a nejvyšší gesto oddanosti první zemi proletariátu a jejímu vůdci. Svým způsobem se tak stal symbolem, který opozici stmeloval a dodával jí vůli ze svých pozic neustupovat.

V očích členů výboru stranické organizace a československých funkcionářů však Miličevićův útek bezprostředně prohluboval podezření, že v Ivanovićově „frakci“ pracovali nebo i dále pracují provokatéři a špioni. Lenka Reinerová dávala 9. ledna 1950 Karlu Vorlasovi opět v úvahu, zda současná Ivanovićova aktivita nemůže mít

---

²⁵ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 24, 7.1.1950 Gojko Lončar, Novo Novović Vorlasovi; AMV, H-181/36, s. 16, 6.1.1950. Další indicií byla mezi emigranty–studenty známá okolnost, že se Miličević vyptával Bianky Vidaliové, dcery vůdce KS Terstu, která vyrůstala v Rusku, a v roce 1950 studovala taktéž v Praze, na policejní kontroly na sovětských vnitrostátních linkách. Tamtéž, H-181/35, s. 24.

²⁶ NA, f. ÚV KSČ, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 9, 24.4.1950 Vorlas Geminderovi; Tamtéž, sl. Jugoslávie 5, 19.5.1950 Vorlas Geminderovi.

²⁷ AMV, H-181/36, s. 97, s. 114, Dopisy Miličeviče Lončarovi, Reljićovi a Novovićovi z 24.3.1953 až 4.10.1953.

²⁸ AMV, H.181/36, s. 67, 31.7.1952 Prověrka Gojko Lončara.

²⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 9.1.1950 Reinerová Vorlasovi.

souvislost s jeho „nejasnou“ minulostí. Vysoký jugoslávský funkcionář Blagoje Nešković, s nímž Ivanović udržoval ilegální spojení během války, byl totiž shodou okolností v těchto dnech v Bělehradu jmenován předsedou vyšetřovací komise KSJ ve věci S. Žujoviće a A. Hebranga, jejichž spolehlivost Ivanović v záchvatu bezbřehé podezřavosti nedávno zpochybnil.³⁰

Stranický výbor vsadil v postupu vůči „soudruhům z Nové Borby“ na mladé dělníky, nové „zdravé jádro“ emigrantské skupiny. Jovan Prodanović si proto postěžoval, že Rupnik s Reinerovou „omladince“ štvou, až situace v Žitné „hrozí přerůst v bouři“, a jiní se zmiňovali, že si výbor z dělníků vytváří „hlasovací mašinérii.“³¹ Stížnosti a výzvy sekretariátu ÚV KSČ, aby této údajně nekalé agitaci zabránil, však byly marné, a proto se opozice rozhodla i nejmladší emigranty ze svých aktivit dále nevyučovat. Prodanović a Rajković, spoluobytelé domova v Žitné, začali rozšiřovat mezi mladé dělníky pamflet proti Balkově *Ztracenému rukopisu* a po svém jim vysvětlovali podstatu svého sporu s vedením Rupnika a Reinerové. Při relativně malém počtu několika desítek lidí, byla každá „duše“ dobrá. Proto Rajković svůj rozbor posílal dokonce poštou těm hochům, kteří se momentálně nacházeli mimo Prahu na dělnické přípravce pro vysoké školy.³² Z domova v Žitné opozičníci do týdne vytvořili jakési agitační středisko. Jak Reinerové hlásil omladinec Štefan Trajkov, po chodbách byly jako hesla rozvěšeny výňatky z Rajkovićova pamfletu.³³ Autor pak společně s Prodanovićem a Aleksou Todorovićem vyzýval mládež ke svolání konference, kde by se společně utkali s Balkem a dokázali mu před všemi jeho antisovětské a trockistické smýšlení. „Jestli Balk podepíše, že jeho kniha není antisovětská, oběsím se“, přesvědčoval typicky teatrálním způsobem mladíky pro změnu Slobodan Ivanović.³⁴

Sázka na velmi senzitivní citění mladých dělníků, pokud šlo o Sovětský svaz, byla správná. Avšak tito „nejuvědomělejší a nejvyspělejší“ soudruzi se ne vždy uměli zbavit pokušení předvést své vysoce vyvinuté sebevědomí, a tak se jim nezdálo podařilo mladé dělníky spíše popudit. Nikolu Božičkoviće si Jovan Prodanović svými argumenty rozhodně nezískal: „Nás dělníky tak strašně provokoval, že prý nemáme rádi Sovětský svaz a soudruha Stalina a že si nezasluhujeme býti členy dělnické třídy. S tím mne tak hrozně rozčílil, že jsem skočil, abych ho uhodil. Avšak neudeřil jsem ho. Avšak jsem

³⁰ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. 5, 9.1.1950 Reinerová Vorlasovi.

³¹ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, 7.1.1950 Prodanović Geminderovi.; Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 16.1.1950 Rupnik Vorlasovi.

³² Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 29, 8.1.1950 Svetozar Mirković Rajkovićovi.

³³ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 20, 13.1.1950 Reinerová Vorlasovi.

³⁴ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 16.1.1950 Rupnik Vorlasovi.

toho názoru, že si zaslouhuje, aby byl slušně zmlácen. Považuji toto stanovisko v daném okamžiku za nesprávné. Avšak nemohl jsem se zdržet poslouchat člena strany, se kterým jsem ve stejné organizaci strany, který na nás pohlíží jako na osly. Považuje se za nadčlověka, který všechno ví. A že my, jak se jednou vyjádřil, s ním nemůžeme ani diskutovati.“³⁵

Pro většinu mladých dělníků byla Ivanovičova skupina prototypem maloměšťáckých intelektuálů, kteří zosobňují hodnoty zcela opačné jejich proletářské důstojnosti. Opozičníci rovněž podcenili skutečnost, že mladí emigranti jsou již pevně svázáni s českým prostředím. Příchod do Československa pro ně znamenal zpravidla obrovský sociální vzestup a získali zde vyzdvihovaný status příslušníka dělnické třídy. Souhlasem s rezolucí Informbyra v létě 1948 naopak zpřetrhali více než „dospělí“ emigranti vazby s Jugoslávií jako svou vlastí a Československo se jim stalo skutečně novým domovem, žádným provizoriem. Zde pracovali a za práci dostávali také satisfakci. Není proto divu, že se „zvláštními filozofy a teoretiky“, jak je pojmenoval Božičkovič, nechtěli mít ani mnoho společného a jejich cíle příliš nechápali. Útoky proti KSČ či posměšky vůči Čechům obecně, vlastní „starým partyzánům“ odmítali. Ve válce bojovali se zbraní, nyní, v mírové době, bylo jejich prostředkem „boje“ budovatelské dílo. Trochu krkolomná konstrukce, že práci v továrnách se vlastně plnohodnotně podílejí na boji sjednocené fronty světového proletariátu proti Titově klíce, tak vlastně vycházela mladým jugoslávským emigrantům vstříc v upevňování jejich nové dělnické identity. Pokusy opozičníků přesvědčit mladé dělníky, že práce v továrnách je druhořadá a smysl má jedině propaganda *Nové Borby* či rozhlasu, byla pro ně neodpuštělnou urážkou. Milutin Petrovič se proto vůči takovému výkladu, který mu vnucoval Aleksa Todorovič ohradil: „Já, jakožto dělník, nevidím nějaký zvláštní boj proti Titově klíce, aniž bych pracoval v socialistickém řádu ČSR, pokud jsem na území ČSR.“³⁶

Ačkoliv kromě odborného vyškolení většina mládenců dosud prošla pouze několika třídami obecné, v zásadě se nenechali mást vývody poněkud fundovanějších „filozofů a teoretiků“. Jak Milutin Petrovič, tak Nikola Božičkovič, kteří své výhrady vůči Ivanovičově skupině sepsali pro komisi ÚV KSČ, rozpoznali snadno pravý důvod kritiky Balkovy knihy: „Hlavní o co se oni opírají, to je kniha Teodora Balka *Ztracený*

³⁵ Tamtéž, sl. Jugoslávie 30, (nedat.) Nikola Božičkovič vyšetřující komisi jug. komunistů polit. emigrantů v ČSR.

³⁶ Tamtéž, sv. 98, ar. j. 315, sl. 01, Petrovič Milutin (kádrová složka), 12.1.1950 Milutin Petrovič Komisi ÚV KSČ.

rukopis. Toho se drží jako opilí plotu, nechtějí mluvit o podstatě knihy. Chci jen podotknout to, že kniha není taková, jak ji oni charakterizují...³⁷ Mladí dělníci tedy většinou usoudili, že Ivanović, Rajković, Dragila a další jsou vedeni jen svojí osobní kariérou a smyslem jejich agitace je u nich „zničit důvěru vůči ČSR a KSČ“ a v posledku rozbít emigrantskou organizaci.

Přesto snaha opozičníků získat u mladých dělníků podporu docela marná nebyla. Ač by si to Rupnikovo vedení a českoslovenští aparátníci přáli, nebyl kolektiv mladých dělníků pochopitelně zcela monolitní, a tak argumenty opozičníků přeci jen několik hochů oslovily.³⁸ Byli to ti, kteří měli k nespokojenosti určité osobní důvody. Například Milorad Jovanović byl zhrzen znemožněním studia na vojenské škole. Jiní se cítili zase zneuznaní, když je minula první i druhá vlna přijímání do strany. Ti šťastnější, co se již mohli nazývat komunisty, je označovali za odpadlíky, vyvrhele, morálně nepevné jedince, či přímo za nepřátele a rozbíječe.³⁹ Mezi mládenci, kteří neměli nikdy daleko k ostrému slovu či ráně pěstí, se tak i běžné půtky a vzájemná rivalita přenášely do politické roviny. Účast na schůzích opozice v místnostech redakce *Nové Borby* byly jistě pro tyto hochy určitým zadostiučiněním za domnělé i skutečné křivdy a příležitostí ke znovunabytí sebevědomí.

Ivanovićova skupina se ovšem nezaměřila jen na mladé dělníky či dosud „apolitické“ emigranty, ale snažila se získávat i oporu mimo samotnou jugoslávskou komunitu. Ne však v českém prostředí, s nímž Ivanović, Rajković, Dragila a jim podobní kontakty prakticky nevyhledávali.⁴⁰ Informbyrovci v Praze se považovali za členy širší pražské mezinárodní pospolitosti zahrnující různé zahraniční komunisty, kteří zde pracovali, studovali a nebo se také do Československa uchýlili jakožto političtí uprchlíci. Od počátku Jugoslávci udržovali zvláště čilé styky se španělskými emigranty. V hotelu na Slupi byl sousedem Ivanoviće a Dragily španělský emigrant Barriga, který se stal rovněž pravidelným účastníkem tamních schůzek opozičníků. Barrigu i jiné Španěly, mezi něž patřili i známí velitelé republikánské armády Antonio Cordon a Juan

³⁷ Tamtéž3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 30, (nedat.) Nikola Božičković vyšetřující komisi jug. komunistů polit. emigrantů v ČSR.

³⁸ Ivanovićovými stoupenci byli z mladých dělníků Milorad Jovanović, Jure Drnasin, Tihomir Mirković, Peca Stanisavljević, Mihailo Trpković či Svetislav Radonjić. Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 16. I. 1950 Rupnik Vorlasovi.

³⁹ Tamtéž, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 11, 16. I. 1950 (chybně uvedeno 1949) (Antanas) Popović, Pravo lice takozvanog polit. emigranata, neskrinkanog neprijatelja.

⁴⁰ Z toho důvodu se také odmítali učit česky, protože jednak svůj pobyt v ČSR považovali za provizorní, jednak, slovy Andjely Milišićové, „s Čechy se prakticky nestýkají, takže by studium češtiny pro ně bylo vlastně zbytečné“. AMV, H-181/44, s. 109, 17.11.1950, 701-A, 22/Čk, agent AV 55.

Modesto, se snažili ovlivnit zejména tvrzením, že v Balkově „protisovětské a trockistické“ knize se pomlouvá republikánský tábor ve španělské občanské válce. Poukazovali přitom i na skutečnost, že Balk se v Československu těší zvláštní důvěře některých vysokých stranických kruhů a za jejich podpory se prakticky stal ideologem zdejší protititovské emigrace.⁴¹ Odpůrci Balkovy knihy hledali zastání ale i za hranicemi. Například nabádali Biancu Vidali, aby sdělila jejich názor na Balka svému otci, který byl taktéž za války v Mexiku, a požádala ho přitom o posouzení *Ztraceného rukopisu*. Bylo totiž známo, že vztahy mezi Balkem a současným vůdcem komunistické strany Terstu nebyly již od dob jejich společného angažmá v interbrigádách zrovna srdečné.⁴² Opozičníci také podrobně s děním v pražské skupině obeznámili představitele informbyrovců v SSSR a pravděpodobně i v ostatních lidově demokratických zemích.⁴³

Aparát ÚV KSČ se v minulosti už několikrát pokusil Ivanovičově a Rajkovičově nekontrolované korespondenci se zahraničím zabránit. Nebylo to však zřejmě v jeho silách. I na počátku roku 1950 tak veškerou poštu s cizinou obstarávala redakce *Nové Borby* bez jakéhokoliv dohledu nejen KSČ, ale i stranického výboru emigrace. Soukromé dopisy pak nebyly pochopitelně vůbec evidovány a československé orgány se o nich mohly dozvědět jen zcela náhodně.⁴⁴ Snaha přimět Ivanoviče ke kázní byla za dané situace ztrátou času. Rupnikův výbor se proto obrátil přímo na emigrantské skupiny v SSSR, Polsku, Maďarsku, Bulharsku a Rumunsku. Seznámil je se zvolením nového vedení v Praze a požádal je, aby se od této chvíle obracely výhradně jen na tuto oficiální reprezentaci skupiny v ČSR.⁴⁵ Výbor tak ohlašoval převzetí zahraniční agendy. Kontrola ze strany ÚV KSČ pak byla v jeho praxi úplnou samozřejmostí.⁴⁶

⁴¹ NA, f. ÚV KSČ, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 16.1.1950 Rupnik Vorlasovi; Tamtéž, 9.1.1950 Reinerová Vorlasovi.

⁴² Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. 3, 23.1.1950 Reinerová Vorlasovi.

⁴³ Státní bezpečnost zachytila dopis Dušana Nikoliče adresovaný Peru Popivodovi, v němž se zmiňoval o předchozích dopisech či telegramech Velimira Raduševiče, S. Ivanoviče, Dragily, Rajkoviče a Todoroviče. AMV, H-181/20, s. 16, Poznámka ze 17. 1. 1950.

⁴⁴ Na příklad zmíněnou kontrolou pošty, prováděnou Státní bezpečností.

⁴⁵ Dopis obsahoval informaci o složení nového výboru a pracovní plán skupiny na první čtvrtletí roku 1950. Ačkoliv se nijak nevyjadřoval k současné krizi, dával ostatním skupinám emigrace na srozuměnou, že v Praze došlo k zásadním změnám. Obsah dopisu nebyl totiž v souladu se zásadami konspirace. Za časů triumvirátu se informace tohoto typu sdělovaly většinou jen ústně. Rozdílný styl znamenalo i oslovení adresátů jako rovných partnerů. Ivanovič, Rajkovič a Dragila totiž jednali podle hierarchického principu. Uznávali nadřazenost Popivodova vedení v Sovětském svazu, vůči skupinám v ostatních lidově demokratických zemích však vystupovali víceméně z pozice mentora. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 11, 11.1.1950 Stranické vedení skupiny jugoslávské politické emigrace v ČSR stranickému vedení jug. polit. emigrantů v Polsku. V dopise se sděluje, že stejné informace obdržely i ostatní skupiny emigrace.

⁴⁶ L. Reinerová informovala o rozeslání tohoto dopisu B. Gemindera. Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 48, 12.1.1950 Reinerová Geminderovi. Efekt tohoto opatření však byl jen částečný. Redakce *Nové Borby* byla už zavedenou adresou a v zahraničním informbyrovském hnutí znamenala jména

Agitace proti novému výboru a proti knize T. Balka v řadách emigrace i mimo ně představovala už činnost, kterou sekretariát ÚV KSČ nemohl rozhodně tolerovat. Avšak tón, který Bedřich Geminder zvolil, příliš razantní nebyl. Karlu Vorlasovi dal pokyn, aby „soudruhy upozornil“, že rozšiřování písemného materiálu by strana musela považovat za „otevřenou frakční činnost“ a podle organizačního řádu „by byla nucena“ proti ní zakročit. Nabádal stranického instruktora připomenout těmto lidem, kteří v komunistickém hnutí nebyly žádnými nováčky, zásady disciplíny: „Jediné fórum, kde členové strany mohou uplatňovat své nároky, pokud neodporují zásadní linii strany a pokud není přijato patřičné usnesení, jest stranická organizace.“⁴⁷

Instruktor Vorlas už nějakou dobu choval k Ivanovičovi pramalé sympatie a nesdílel smílivý přístup svého šéfa. Tomu možná odpovídala i dikce, s níž po telefonu Ivanovičovi sdělil, že Geminder považuje jeho skupinu za frakci. Informace o brzkém ustavení komise ÚV KSČ „k prošetření rozbíječské práce“ a varování, aby bylo ihned zastaveno rozšiřování Rajkovičova referátu, ovšem Ivanoviče nezastrašilo. Proti nařčení z frakcionářství se ohradil a vehementně požadoval vysvětlení přímo od Gemindera. Zdůraznil, že žádnou platformu uvnitř strany nezastupuje, a proto ať se Vorlas obrací na každého člena zvlášť a nikoliv jeho prostřednictvím.⁴⁸ Podle Ivanovičova tvrzení tedy každý spřízněnec redakce *Nové Borby* jednal sám za sebe. Tyto zcela autonomní bytosti se nicméně opět dohodly. Podepsaly dopis adresovaný Geminderovi, ve kterém souhlasily s Rajkovičovým posudkem na Balkovu knihu. „Kniha T. Balka je dílo nepřátelské Sovětskému svazu a bratrskému Československu, našemu boji i celé dělnické třídě“, stálo v jeho textu.⁴⁹

Toto prohlášení však mělo už jen demonstrativní význam. Bylo zřejmé, že usilovat o Geminderovu přízeň nemá nadále cenu. Svým vzkazem, ač formulovaným mírně, a souhlasem s ustanovením vyšetřovací komise dal Geminder opozičníkům v podstatě na srozuměnou, že od nich dává ruce pryč. Pro Ivanoviče a jeho spojence to

---

Ivanoviče, Dragily a Rajkoviče určitý pojem. Naopak Rupnik byl (mimo Francii) zcela neznámý. Zvláště Ivanovič se pak těšil u představitelů informbyrovců v zemích bloku značné autoritě.

⁴⁷ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 5, 9.1.1950 Geminder Vorlasovi.

⁴⁸ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 23, 9.1.1950 Ivanovič Geminderovi.

⁴⁹ Dopis podepsali v následujícím pořadí: Pero Dragila, Aleksa Todorović, Novo Novović, Vera Ivanovićová, Marica Pavičićová, Desanka Nerandžićová, Dušanka Dragilová, Gojko Lončar, Djordje Milišić, Velizar Vitorović, Andjela Milišićová, Petar Nerandžić, Slobodan Ivanović, Ivanka Mataija, Dušan Nikolić, Slavica Majnarićová, Antica Nikolićová, Jovan Prodanović. Dva další nečitelné podpisy patřily zřejmě Velimiru Raduševićovi a Djordji Lojančičovi, kteří podepsali i předchozí dokumenty opoziční skupiny. Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 11.1.1950 Geminderovi. Vyjádření k posudku M. Rajkoviče ke knize T. Balka.

znamenal dílčí porážku. Dalo se logicky očekávat, že komise složená z pracovníků ÚV KSČ bude nakloněna spíše Balkovi a Reinerové než „frakcionářům a rozbíječům“. Pokud chtěli pokračovat v ofenzivním kurzu a udržet si iniciativu, nezbylo jim nic jiného než se obrátit k vyšší instanci, kterou byl generální tajemník Rudolf Slánský.

Příslušníci opozice v dopise Slánskému z 12. ledna 1950 odmítli Geminderovo označení za frakci a vyjádřili protest proti tomu, aby se jejich činnost stala předmětem šetření stranické komise. Tak jako dříve, odvolali se na rezoluci Informbyra, projev Gheorghiu–Deje, Judinův článek „Titova klika úplně odhalena jako banda fašistů, vrahů a špiónů“, a hlavně citovali obsáhlé pasáže z již zmíněného projevu samotného Slánského. Na základě těchto programových textů pak dokazovali, že pouze plní výzvy k „revoluční bdělosti“ a k „nesmířitelnému postoji vůči kosmopolitismu“. Za skutečného rozbíječe a nepřítele v jugoslávské emigraci pochopitelně označili Teodora Balka, kterého postavili do jedné řady s „nejhoršími protisovětským štváči“ Goebbelsem, Trockým, André Gidem a Viktorem A. Kravčenkem. Dokazovali, že souhlas s Rajkovičovým posudkem a jeho rozšiřování bylo tedy jejich „komunistickou povinností“. Z téhož důvodu s ním museli seznámit všechny členy emigrace a zvýšit tím jejich ideologickou bdělost.

Míra útoků na ÚV KSČ neměla dosud obdoby. Autoři dopisu obvinili československé komunisty, že umožňují Balkovi přístup do československého tisku a dokonce mu vydali antisovětskou knihu, o níž pak bránili diskutovat. Ultimativním způsobem proto na Slánském požadovali, aby byl Rajkovičův referát zveřejněn v *Nové Borbě* a dokonce i v *Rudém právu* a kniha veřejně „odhalena a odsouzena“. Balk i jeho žena, která mu pomáhala všechna vydání knihy redigovat, měli být vyloučeni z emigrace.

Autoři své výpady ovšem namířili podstatně otevřeněji než dosud i do řad československého stranického aparátu. Slánskému totiž argumentovali, že „redakce *Nové Borby* má nejen právo, ale i povinnost [...] nekompromisně vést boj i proti těm, kteří knihu berou v ochranu a kryjí.“

Na rozdíl od předchozích společných prohlášení se signatáři tohoto dopisu, podepsaní opět jednotlivě, prohlásili za redakci *Nové Borby*. V této institucionální základně měli rozhodně lepší krytí, než když vystupovali jako jednotlivci. Veřejné dokumenty Informbyra totiž jmenovaly redakce listů jako reprezentativní orgány jugoslávských komunistů v emigraci a přikládaly jim důležitou úlohu při zvyšování ideologické pevnosti a v tažení proti vnitřním nepřítelům. Tyto dokumenty zato zcela

mlčely o „stranických výborech“ a organizacích emigrantů. To pochopitelně dávalo Ivanovičově skupině výhodu a vlastně znovu otevíralo i otázku poměru mezi redakcí a stranickým výborem, jejich kompetence a organizační struktury emigrace vůbec. Opozice neopomenula v dopise uvést, že to je *Nova Borba* a její redaktoři, které znají protivníci Tita ve vlasti i ve světě a ne výbor v čele s Rupnikem a Peričem, kteří jsou navíc „zcela pod ideologickým vlivem rodiny Balk“.⁵⁰

Stranický aparát se mezitím znovu pokoušel spor zažehnat a byl ochoten Ivanovičovi ukazovat celkem přívětivou tvář. Jelikož opozice odmítala komunikovat s novým výborem i Vorlasem, pobídl Geminder Rupnika, aby navštívil redakci *Nové Borby* v hotelu Na Slupí a rozhodnutí o ustavení komise jim sdělil osobně. Jestliže českoslovenští činitelé označili předtím redakci za Ivanovičovu platformu pro frakční činnost, byl postup, aby se oficiální předseda stranické organizace vydal na její půdu, skutečně nestandardní. Geminder tímto způsobem vycházel opozičníkům nezvykle vstříc, a to zřejmě ve víře, že s Ivanovičem lze dosáhnout jistého kompromisu. Pro Rupnika byla však už sama skutečnost, že se musel vypravit za revoltujícími členy, kteří ho nerespektovali, jistě velmi potupná. Opozičníci mu jeho úkol rozhodně neusnadnili. Rupnikův proslov přerušovali nadávkami a nakonec mohl být stranický předseda dokonce rád, že se vyhnul fyzické konfrontaci. Schůzi redakce proto spěšně před koncem opustil, přičemž ho přítomní vyprovodili posměšky a ironickými poznámkami. V nepřátelském prostředí Rupnik našel zastání jen u redaktorů Borise Verstovšeka, Vladimira Periče a Pane Ponjaviče, kteří na protest odešli také.⁵¹

Ani pohružky ani vstřícná gesta Ivanovičovu skupinu od setrvání na dosavadních postojích neodradily. Stoupenci opozice chápali svou akci jako válečné tažení a nebyli už ochotní k sebemenším ústupkům. Proto ti, co byli zaměstnáni v československých podnicích a institucích, přestali chodit do práce. Veškerý čas trávili na téměř nepřetržitých schůzích v redakci *Nové Borby*, která se stala jakýmsi vojenským štábem, kde se zabývali výlučně tolik žádanou „politickou prací“.⁵² Geminderův zákaz rozšiřovat Rajkovičův referát pochopitelně opozice také nerespektovala, a tak její aktivity začaly vážně narušovat činnost celé emigrace.

Naproti tomu nový výbor velice lpěl na řádném plnění čtvrtletního plánu. Kvůli bojkotu částí členů však nebylo možné některé jím předvídané úkoly provést.

⁵⁰ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 3, 12.1.1950 (opoziční skupina) Slánskému.

⁵¹ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 16.1.1950 Rupnik Vorlasovi; Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. 5, 19.1.1950 Perić Vorlasovi.

⁵² Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 20, 16.1.1950 Reinerová Vorlasovi.

V troskách se tak například ocitla koncepce politického školení. Milutin Rajković jako vedoucí jednoho kroužku vyučování vůbec nekonal, kroužek Teodora Balka většina jeho frekventantů bojkotovala.⁵³ Účast v ideologicko-vzdělávací akci *Rok stranického školení* kritizovali vůdci opoziční platformy jako zbytečné zdržování a odvádění jugoslávských komunistů od jejich aktuálních úkolů. Prodanović nebo Miloš Nešić se snažili od docházky na školení odradit i mladé dělníky, což zdůvodňovali potřebou vyškolit emigranty v krátkodobých intenzivních kursech pro ilegální pracovníky a co nejdříve je odeslat do Jugoslávie.⁵⁴

Po Rupnikově neúspěšné návštěvě v redakci *Nové Borby* zintenzívnili členové stranického výboru své volání po mocenském zákroku. Anton Rupnik žádal Gemindera, aby se proti „rozbíječské činnosti protistranické frakce“ neprodleně zasáhlo. Ivanović a Rajković měli být odstraněni z redakce a jejím vedením pověřen některý pracovník sekretariátu ÚV KSČ, který by zajišťil normální a pravidelnou činnost.⁵⁵ Vladimír Perić vyzval po předchozích zkušenostech s neurčitými Geminderovými reakcemi pro jistotu Vorlase, aby na vážnost situace upozornil i „jiné odpovědné soudruhy“ a aby příslušné kroky byly podniknuty rychle a co nejrozhodněji. Podle Perićova názoru měli být původci kampaně co „nejostřeji a příkladně potrestáni“, aby se jejich stoupenci „probudili a umoudřili“.⁵⁶ Zpráva Lenky Reinerové pro stranické orgány pak znovu poukazovala na negativní kádrový profil opoziční skupiny a na pochybnosti ohledně životopisů jejích členů: Mezi signatáři dopisů proti Balkově knize nebyl ani jeden dělník nebo osoba proletářského původu, skupina byla svázána rodinnými (čtyři manželské páry) či jinými osobními vazbami, a tedy v jádru nikoliv politickými názory, a řada osob byla obestřena nejasnostmi nebo přímo podezřelými okolnostmi.⁵⁷

Perićův apel informovat o závažnosti situace i další funkcionáře se neminul účinkem. Ne všichni českoslovenští činitelé totiž byli ochotni pokračující „rozbíječské a

---

⁵³ AMV, H-181/93, s. 63, 19.1.1950 Perić Vorlasovi.

⁵⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešić, nedat., Zpráva o výsledku výslechu M. Nešiće.

⁵⁵ Tamtéž, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 17.1.1950 Rupnik Geminderovi, Protistranická, frakční a rozbíječská činnost Ivanović, Rajković, Dragily a Prodanović.

⁵⁶ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. 5, 19.1.1950 Perić Vorlasovi.

⁵⁷ Charakteristiky nejsou podepsány. Z jiných pramenů je však známo, že jejich autorkou je právě Reinerová. Charakteristiky poukazovaly na rodinné vazby Ivanoviće k redaktorovi *Borby* a „známému štváči“ Bogdanu Pešićovi. Zpochybnily i jugoslávskou identitu kanadských dívek Slavice Majnarićové, Marice Pavićićové a Ivanky Matajje, což bylo vzhledem k autorčiným vlastním vazbám k Jugoslávii poněkud pikantní. Petar Nerandžić údajně od Rajkova procesu trpěl „reaktivní depresí strachu“ a Andjela Milišićová byla „pomlouvačnou maloměšťáčkou“. Student Velizar Vitorović byl pro změnu charakterizován jako „prudký, vznětlivý chlapec bez vlastního úsudku“. Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 4, 18.1.1950 Charakteristiky 18 osob podepsaných na dopisu Slánskému.

frakcionářské“ činnosti jen přihlížet. Na základě své dlouhodobé přímé zkušenosti i pod vlivem hodnocení Rupnika, Reinerové a Periče měl Karel Vorlas při hodnocení negativních jevů v emigrantské skupině zcela jasno: „Mimo několika soudruhů, kteří poznali život v jiných stranách, není ve skupině ani jeden komunista. Téměř všem je cizí metoda demokratického centralismu, všem je cizí správný způsob stranického života, a způsob boje o myšlenku v organizaci.“ Jeho názor na stoupence opozice byl jednoznačný: „Pokud nejde přímo o sabotéry, jde o osoby, které jsou svými metodami a prostředky na hranici trockismu“. Stranické komisi, k jejímuž ustavení aparát ÚV KSČ konečně přikročil, Vorlas doporučil, aby neprodleně zasáhla a před škodlivým vlivem Dragily, Ivanoviče, Rajkoviče a Prodanoviče uchránila „zdravé jádro“.⁵⁸

Komise se měla zabývat knihou T. Balka a opodstatněností proti němu vznesených obvinění. Kromě Karla Vorlase do ní byli vybráni pracovníci ÚV KSČ Pavel Reiman z agitačně propagačního oddělení, Zlatko Tula z mezinárodního oddělení a Oldřich Papež z evidenčního oddělení. Místo posledního v komisi nakonec zasedl pracovník mezinárodního oddělení Boris Michajlov. Trojici stranických pracovníků doplnil Vratislav Kroupa, velitel referátu pro Jugoslávii na velitelství StB.⁵⁹

Jediným dostupným dokumentem, spojeným s prací této komise je posudek Pavla Reimana, který měl zřejmě v komisi určující slovo. Tento zkušený redaktor, publicista a propagandista, zastával jako člen Gottwaldovy skupiny v KSČ vysoké funkce od konce dvacátých let.⁶⁰ V námi popisované době pracoval v agitpropu jako šéf edičního odboru a fakticky vedl i Národní ediční radu, což mu v podstatě poskytovalo pravomoc vrchního cenzora v Československu.⁶¹ Schvalovacím řízením pod vedením Reimana pochopitelně prošel i Balkův *Ztracený rukopis* a na základě kladného výsledku byl také vydán.⁶² Názor tohoto muže byl proto v KSČ ve věci beletristické tvorby rozhodující.

⁵⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 13.1.1950 Zpráva o situaci v jugoslávské skupině a jejím vývoji (Vorlas).

⁵⁹ NA, f. ÚV KSČ, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 11.1.1950 Vorlas Geminderovi.

⁶⁰ Pavel (Paul) Reiman pracoval počátkem třicátých let v redakci libereckého deníku KSČ *Vorwärts*. V roce 1930 musel sám pronést sebekritiku a zřít se „ultralevých a sektářských“ názorů, když společně s E. Friedem, O. Synkem a E. Klingerem krátkodobě zastupoval platformu, která nabádala k „živelnosti“. Po VI. sjezdu KSČ zastával funkci vedoucího agitpropu a šéfredaktora listu *Komrevue*. V druhé polovině třicátých let pracoval v Moskvě v aparátu Kominterny a publikoval v jejím orgánu *Inprecorr*. Jacques RUPNIK, *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 65, 84, 98, 107, 110, 148; Michal REIMAN, O Poly Reimanovi (místo vzpomínek), in: Zdeněk KÁRNÍK, Michal KOPEČEK (eds.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Sv. II., Praha 2004, s. 63-83.

⁶¹ K „Reimanově postavení v aparátu KSČ po únoru 1948 viz M. REIMAN, O Poly Reimanovi (pokračování). Místo vzpomínek, in: Z. KÁRNÍK, M. KOPEČEK (eds.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Sv. IV., Praha 2005, s. 145-176.

⁶² Podle neproověřeného údaje však *Ztracený rukopis* nebyl shledán vhodný pro vydání ve stranickém nakladatelství *Svoboda*, a proto jej vydala odborářská *Práce*. Pavel Reiman také údajně upustil od svého

Pavel Reiman byl sice pro posouzení Balkovy knihy člověkem nanejvýš povoláním, nikoliv však zcela nestranným. A to nejen ze shora uvedeného důvodu. Autor posuzované knihy mu nebyl neznámý. Oba totiž patřili k německojazyčné kulturní levici, která se po nástupu Hitlera shromáždila v pražském exilu.⁶³ Z tohoto prostředí se Reiman dobře znal taktéž s Lenkou Reinerovou. Jako českoslovenští komunisté německého jazyka se angažovali v pomoci pronásledovaným soudruhům z Německa. Není proto divu, že se na spory v jugoslávské emigraci díval spíše očima manželů Fodorových.

V úvodu posudku uvedl, že Balkovu knihu zná velmi dobře. Četl ji už za války v Anglii a „prohlédl“ ji znovu i před jejím českým vydáním. Připustil sice, že toto dílo není zcela bezvadné; určité nedostatky spatřoval v literárním zpracování. Avšak tvrzení kritiky, že se jedná o knihu protisovětskou a úmyslně nepřátelskou, naprosto zavrhl. Proto více než *Ztraceným rukopisem* považoval Reiman za nutné zabývat se Rajkovičovým elaborátem. Ten byl podle něho ve všech bodech bezpředmětný nebo úplně scestný. Reiman na několika příkladech ukázal, že Rajkovič záměrně vytrhával věty z kontextu a smysl knihy tím hrubě zkresloval. Tento způsob argumentace, dodal Reiman, připomíná „trockistické metody“. Nepochyboval, že Rajkovičova kritika byla jen záminkou části jugoslávské emigrace k vystoupení, které nazval „vysloveně frakční“, a posloužila ke zjevnému pokusu o rozbití emigrantské skupiny.

Dále Reiman, jako odborník ve věci ideologie a propagandy, již zcela opustil oba inkriminované texty a pozornost věnoval jen situaci mezi jugoslávskými emigranty a jejím řešení. Poukázal na to, že opoziční skupina nemá nic společného s dělnickou třídou a jejím hnutím. Její ideologii charakterizoval jako „silně trockistickou“. Není divu, že i Reiman spekuloval o pozadí opoziční činnosti. Její protagonisté nemuseli podle něho být jen „načichlí titovskými metodami“, ale za činy alespoň některých z nich se pravděpodobně skrýval jistý úmysl. Pokud se v jugoslávské emigraci vyskytovali nějakí nepřátelští agenti, pak je dle Reimanova mínění bylo třeba hledat právě ve středu opoziční skupiny: „Co se týká Balka a Lenky Reinerové, jedná se o komunisty, kteří nevyrostli v práci v jugoslávské straně, nýbrž v minulosti patřili ke komunistické straně Německa, resp. Československa. Známe je již delší dobu a mohli jsme jejich vývoj sledovat. Ze všech těchto důvodů je mi zřejmé, že rozkladné a

---

původního záměru napsat ke knize předmluvu. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešić, 31.1.1950 Protokol sepsaný na krajském velitelství StB v Praze II s Věrou Kleslovou.

⁶³ Srov. M. REIMAN, *O Poly Reimanovi (pokračování)*, s. 151.

trockistické živly musíme hledat především v té části emigrace, která se seskupila proti Balkovi a novému vedení.“⁶⁴

Jako zvláště podezřelí se Reimanovi jeví Rajkovič a Prodanovič, protože Jugoslávii opustili až několik týdnů po roztržce a mohli tak být i záměrně vysláni. Zaměřit se však radil především na osobu Miloše Nešiče. Soudil totiž, že tento nestraník, který se držel při aktivitách opozice spíše stranou, může být ve skutečnosti jejím inspirátorem.

Reiman se tak domníval, že otázka, která před sekretariátem ÚV KSČ stojí, nezní, zda jsou v jugoslávské emigraci nepřátelé či nikoliv, ale jaké jsou skutečné motivy jejich činnosti a jak proti nim zakročit. Lékem k ozdravení poměrů bylo podle jeho názoru neprodlené zahájení zatýkání. Ke zvážení dával dvě možnosti. První z nich bylo zatčení celé „frakční“ skupiny. To se však jevílo jako předčasné, protože vyšetřování ještě nepřineslo takové důkazy, které by dostačovaly pro soudní proces. Vhodnějším řešením proto bylo podle Reimana zatknout Miloše Nešiče, jehož vyšetřováním bylo možno potřebné důkazy získat.⁶⁵

Miloš Nešič byl za druhé světové války tajemníkem Milana Grola, ministra exilové královské vlády v Londýně. Netajil se tím, že prostřednictvím Vladimira Velebita (vydáváného sovětskou propagandou za britského špiona) tehdy udržoval kontakt s Titovým velením v zemi. V kádrových dotaznících přiznal a ostatním emigrantům bez váhání vyprávěl, že informace z úřadu královské vlády předával také sovětské rozvědce. Jen osobám, jimž zvláště důvěřoval, však dodával, že spojení měl rovněž s britskou Intelligence Service (IS).⁶⁶ V Praze se Nešič objevil v květnu 1949, když se jako úředník ministerstva zahraničního obchodu odmítl vrátit ze služební cesty v Belgii a při mezipřistání na ruzyňském letišti požádal o politický azyl. I když někteří emigranti Nešiče znali z Bělehradu, nebyli si jím natolik jistí, aby ho plně přijali mezi sebe. Příčinou této nedůvěry byl nezpochybnitelný úzký vztah k Vladimiru Velebitovi a

---

⁶⁴ NA, f. ÚV KSČ, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 21, nedat. Pavel Reiman. Posudek o knize Teodora Balka.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Nešič uváděl, že k jeho spojení s IS došlo nikoliv jeho vlastním přičiněním. V Anglii se sblížil s britskou komunistkou Betty Wallace, která byla svou stranou pověřena péčí o emigranty z východoevropských zemí. Tato žena, která měla s Nešičem dítě, prý však pracovala pro britskou zpravodajskou službu. Po návratu do Jugoslávie Nešič jako zaměstnanec britského referátu na ministerstvu zahraničí pracoval také pro OZNu se zaměřením proti IS. Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešič, 31.1.1950 Protokol sepsaný na krajském velitelství StB v Praze II s Věrou Kleslovou; AMV, H-181/51, část II, s.77, 19.1.1950 Vorlas Geminderovi.

nevyjasněné kontakty s Brity za druhé světové války.⁶⁷ Z izolace Nešićovi nakonec pomohlo až vyhocení vztahů v emigrantské skupině v listopadu a prosinci 1949. Zaujal totiž ostře záporný postoj vůči Lence Reinerové a novému výboru, a tím se sblížil s Ivanovićovým okruhem. Ivanović, který ani předtím nezpochybňoval Nešićovu erudici, ho nyní přizval ke spolupráci v *Nové Borbě* a bez ohledu na předchozí opatrnost mu v redakci přiznal nezvykle velký prostor.⁶⁸ V opoziční skupině si Nešić vytvořil respektované postavení také díky svým stykům se sovětskou zpravodajskou službou za války. Tuto pověst si cílevědomě budoval a na základě rádoby tajemných poznámek vyvolával u svých obdivovatelů domnění, že snad pro Sověty pracuje i nyní.⁶⁹ Domněle důvěrný kontakt se sovětskými orgány, obdivné vyjadřování o SSSR, vzdělání i řečnické schopnosti ho tak mezi opozičníky činily velice oblíbeným. Jak uvedla Andjela Milišićová, pokládali Nešiće „za takového politického vedoucího“.⁷⁰

Ačkoliv formálně Nešić nebyl členem strany (nepodepisoval proto dopisy a prohlášení opoziční skupiny), považoval se za komunistu, který pro hnutí pracoval dlouhá léta v ilegality. Nezdráhal se proto vyslovovat se k dění v emigraci i v KSČ. Zejména společně s Prodanovićem zastával krajně radikální názory a horoval pro odhalování titovců v emigraci i v československém ústředním výboru. Přesvědčoval své přátele, že proces spuštěný Rajkovým soudem v Maďarsku se už naplno projevuje i v Československu. V rozmezí několika týdnů s jistotou očekával odhalení nepřátel mezi vedoucími funkcionáři KSČ a nebál se poukázat i na konkrétní osoby. Předvídal například brzký pád Gustava Bareše.⁷¹ Stejně toužebně vyhlížel odhalení titovských špiónů v řadách emigrace. V polovině ledna 1950 se vsadil s jedním svým českým známým, že Balk, Reinerová, Perić i instruktor Vorlas budou do konce února za

⁶⁷ Ivanović znal Nešiće od roku 1945 jako blízkého spolupracovníka Vladimira Velebita. V posudku na jeho osobu se za něj odmítl zaručit a přenechal vyřešení jeho otázky československým místům. Úředně se s Nešićem po válce setkávali také Djordje Milišić, Vladimir Perić a Petar Nerandžić. Viz materiály v kádrové složce: NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešić.

⁶⁸ Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, Sl. Miloš Nešić, Kádrový dotazník 1949; AMV, H-181/4, 22.1.1952 Načo (Ročko) Andjelkovski. Zpráva o situaci v naší skupině od uveřejnění rezoluce Informačního byra do dnešního dne; Tamtéž, H-181/26, s. 214-221, 22.8.1952 Pokračování v prověrce Slobodana Ivanoviće.

⁶⁹ Nešić prohlašoval, že má kontakty se sovětskou ambasádou v Praze a těší se u sovětských orgánů takové důvěře, že pro něho nebude problém dostat kdykoliv vízum k odjezdu do SSSR. Skutečnost však byla jiná. Nešić opravdu několikrát sovětské velvyslanectví navštívil. Přijal ho však pouze úředník pasového oddělení, který záhy další schůzky odmítl. Nešićovy vyhlídky na vystěhování do Sovětského svazu pak byly zcela nereálné. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešić, 17.3.1950 Referát 22. Souhrnná zpráva. Věc: Miloš Nešić – agent UDBy.

⁷⁰ AMV, H-181/44, s. 10, 1.2.1950 ÚZ č. 22, 701-A, 22/Dk – 22/Pk, vlastní šetření.

⁷¹ Tamtéž, H-181/73, s.10, 1615/2230301/17-50.

mřížemi.⁷² Na druhé straně však nevyklučoval i opačný scénář. Nepřátelé mohli způsobit, že zatčení budou vedoucí „správné linie“ ve straně – Ivanović, Dragila, Rajković, Prodanović i on sám. Stoupence opozice na tuto eventualitu připravoval. Dodával však, že takový úspěch titovců může být jedině dočasný a nespravedlivě uvěznění budou zcela jistě během několika týdnů opět na svobodě.⁷³

Československé úřady byly vůči Nešićovi od počátku jeho pobytu v Praze dosti obezřetné. Po jeho příjezdu jej krátce sledovala StB. Když se vedoucí emigranti odmítli za Nešiće zaručit, obrátili se pracovníci sekretariátu strany na ministerstvo zahraničního obchodu, kde Nešić byl znám z doby, kdy působil ve funkci vedoucího československého oddělení na jugoslávském MZO. Jelikož Nešić získal od někdejších československých kolegů dobré reference, jednalo se od léta 1949 o tom, zda by nemohl být na ministerstvu zaměstnán. Nakonec však s ohledem na bezpečnostní rizika a pod vlivem zpřísnujících se pravidel pro zaměstnávání cizinců zůstal i na podzim bez pracovního místa.⁷⁴

Průtahy a kličkováním československé strany se Nešić pochopitelně cítil dotčen a trpěl proto depresemi. Za měsíce života v provizoriu a v osobní nejistotě činil odpovědnými československé komunisty. S uplývajícím časem se stále více domníval, že se stal obětí cílené šikany. Tu si vysvětloval působením nepřátel ve stranickém aparátu a jimi dosazených lidí do emigrace. Není divu, že za nástroj nepřátel mezi emigranty považoval „stranickou spojku“ Lenku Reinerovou. Byl přesvědčen, že Reinerová, která od prověrek na jaře 1949 měla na starost kádrové záležitosti emigrace, jej dává sledovat. U Lenky Reinerové vzbuzoval Nešić skutečně jisté podezření. Při jednom nepříliš závazném rozhovoru poradila proto české studentce srbochorvatštiny Věře Kleslové, která vyučovala emigranty češtinu, aby se o Nešiće blíže zajímala a pokusila se zjistit, co je vlastně zač. Tento polosoukromý zpravodajský úkol ovšem ztroskotal, protože Kleslová se stala Nešićovou milenkou a vše mu prozradila. Mezi Nešićem a Reinerovou proto zavládla velmi silná animozita. Po propuknutí krize se oba vzájemně považovali za nehorší škůdce v emigraci, které z pověření vnějších sil pracují na likvidaci pražské skupiny.⁷⁵

⁷² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešić, 31.1.1950 Protokol sepsaný na krajském velitelství StB v Praze II s Věrou Kleslovou.

⁷³ Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešić, 8.2.1950 Referát 22, 701-A, 22/Cha, MI. Informativní výslech 7.2.1950, Poznatky o osobě Nešiće Miloše.

⁷⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešić, 12.7.1949 Vorlas Geminderovi; AMV, H-181/74, s. 40, 11.3.1950 ÚZ č. 2, 701-A, 11/Ka, Důvěrník D/HK.

⁷⁵ Viz Nešićovu kádrovou složku NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešić.

Informace Lenky Reinerové jistě ovlivňovaly funkcionáře ÚV KSČ v jejich představě o dělní mezi jugoslávskými emigranty. O útocích proti některým osobám v československém stranickém aparátu však byli informováni z vícero zdrojů. Od jistého důvěrníka Státní bezpečnosti se dozvěděli například o diskusích v Komenského koleji. Zpráva hovořila o velice vypjaté atmosféře a odhodlání opozičních studentů bojovat do krajnosti. Studenti prý prohlašovali, že ÚV KSČ je prolezlý titovci a buď půjde Pavel Reiman, který schválil Balkovu knihu, z ústředního výboru, nebo oni na Pankrác.⁷⁶

Reimanovu tvrdému stanovisku vůči opoziční skupině, které projevil ve vyšetřovací komisi ÚV KSČ, se proto není co divit. Jeho návrh na zatčení Nešiče jako pravděpodobného původce takových názorů podpořil Gustav Bareš a schválil ho – zřejmě po jistém váhání – i Bedřich Geminder.⁷⁷ Samotné okolnosti Nešičova zatčení nejsou v dostupných pramenech zachyceny. Příslušný rozkaz údajně vydal Karel Šváb.⁷⁸ V aparátu ÚV KSČ nicméně zcela jistě padlo rozhodnutí provést a udržet Nešičovo zadržení v tajnosti. S akcí nebyli seznámeni dokonce ani vedoucí představitelé emigrace. Předseda Rupnik i místopředseda Perić se o ní dozvěděli – alespoň oficiálně – teprve v roce 1952!⁷⁹ Celou dobu totiž dávali najevo své přesvědčení, že Nešić byl titovským agentem, který uprchl z obavy před odhalením. Je nasnadě, že právě takový dojem mělo utajení akce vzbudit a diskreditovat tím opozičníky v očích emigrace. Jedním z cílů akce pak bylo vyvolat nebo prohloubit vzájemnou nedůvěru mezi členy opoziční skupiny a narušit tak její soudržnost.

Nešić stoupence opoziční linie na možnost zatýkání připravoval. Když však ráno 25. ledna 1950 beze stopy zmizel, vyvolalo to mezi nimi paniku. Možnost zatčení jim přišla na mysl jako první. Obávali se, že podobný osud by mohl stihnout i další, a proto nikdy nevycházeli na ulici sami.⁸⁰ Věřili, že Státní bezpečnost je ovládána titovskými špiony stejně jako stranický aparát. Po zmizení Nešiče si už jeho slovy, že pravda vyjde zásahem z Moskvy brzy najevo, tak jistí nebyli.⁸¹ Stejně tak ovšem bylo možné, že

⁷⁶ AMV, H-181/56, s.53, 26.1.1950 Kopie AZ č. 104?, 22/Cha, důvěrník A.S.

⁷⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešić, 2.10.1950 Vorlas Geminderovi. Případ Nešić.

⁷⁸ AMV, H-181/73, s. 118, 30.5.1952 Návrh na zavázání jug. pol. emigranta Milutina Rajkoviće.

⁷⁹ Tamtéž, H-181/75, s. 229-232, 14.3.1952 Pokračování ve výpovědi s Antonem Rupnikem; Tamtéž, H-181/44, s. 66, 22.1.1953 List A č. 127, HS StB, odbor I, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/61, s. 172, 16.6.1952 Pokračování prověrky s Vladimírem Perićem.

⁸⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 11; Též, sv. 75, ar. j. 293, sl. Jugoslávie 1, 6.2.1950 Zpráva o skupině jug. polit. emigrantů v ČSR.

⁸¹ Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešić, 8.2.1950 Referát 22, 701-A, 22/Cha.Ml. Informativní výsledky 7.2.1950. Poznátky o osobě Nešiče Miloše.

Nešić byl unesen přímo agenty UDBy. V atmosféře podezřívavosti pak nešlo docela vyloučit ani eventualitu, že pro UDBu pracoval on sám a skutečně utekl.

Jestliže smyslem tajného Nešićova zatčení bylo opozici znejistit, pak se tento záměr vcelku zdařil. Nervozita a strach byly všudypřítomné. Někteří ze stoupců opozice se již nalézali na prahu nervového zhroucení. Jedním z nich byl i ing. Petar Nerandžić, který neunesl tíhu tohoto napětí a koncem ledna se musel podrobit léčbě.⁸² Měl-li však rozvrátit tábor opozičníků vzájemnou nedůvěrou, pak již tolik záměr StB a ÚV KSCŠ úspěšný nebyl. Zřejmě nikdo ze stoupců Ivanoviće totiž verzi s Nešićovým útekem, kterou šířil okruh Reinerové, nevěřil. Podle jejich názoru se Nešić stal obětí buďto UDBy nebo StB, přičemž druhou variantu považovali za mnohem pravděpodobnější. Úzkost vzbuzoval i způsob, jímž Státní bezpečnost začala „na oko“ Nešićovo zmizení vyšetřovat. V ulici Na Zátorce se na něho vyptávali dva muži v civilu, aniž by se legitimovali či představili. Andjela Milišićová v jednom poznala člověka „ze Švábova aparátu“. Jak se zmínila u prověrky v roce 1952, měla pocit, že právě tito lidé, kteří jí prý připomínali ustašovce, s Nešićem něco provedli.⁸³ Opozičníci však dobře věděli, že s StB si nelze zahrávat. Po počátečním zdráhání začali spolupracovat a někteří, jako Jovan Prodanović a Milutin Rajković, až příliš ochotně vypovídat. Jak uvidíme, sledovali tím ovšem i vlastní cíle.⁸⁴

Pokud jde o samotné vyšetřování činnosti Miloše Nešiće, StB jeho zatčením kýženého výsledku StB nedosáhla. Při nekonečných výsleších Nešić jen opakoval pouze známé skutečnosti, které však v nejmenším nedokazovaly jeho záměrně nepřátelskou nebo dokonce špionážní činnost. Jak byli informováni zainteresovaní funkcionáři ÚV KSCŠ, vyšetřovatelé přitom na Nešićovi chtěli získat přiznání i pomocí hrubého, přinejmenším psychického násilí. Výslech totiž prý vedli „detailně a psychologicky“. Nicméně museli konstatovat, že ani „pravidelné buzení, které Nešiće vyčerpalo, nepřineslo očekávaných výsledků“. Vlivem těchto metod se Nešić přitom nacházel „ve stavu, ve kterém by svoji činnost vypověděl“. Nešić veškerá obvinění razantně odmítal a jedině uznal, že se pletl do věcí, do kterých jako nestraník neměl co mluvit. Pokud se dopustil něčeho špatného, pak jedině na základě omylu, nikoliv z nepřátelského úmyslu.

⁸² Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić, Vyzvědačská skupina v organizaci jug. polit. emigrantů v Praze.

⁸³ AMV, H-181/44, s.74-84, 2.7.1952 Prověrka A. Milišićové.

⁸⁴ NA, f. ÚV KSCŠ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešić, 31.1.1950 Zápis o výpovědi zapsaný dnešního dne v úředovně StB Praha s Ing. Jovanem Prodanovićem; Tamtéž, 8.2.1950 Referát 22, 701-A, 22/Cha. Ml. Informativní výslech 7.2.1950. Poznatky o osobě Nešiće Miloše. Shrnutí informativních výsledků M. Rajkoviće.

Přiznal tak, že cílem jeho a Ivanovičovy skupiny bylo odstranit pomocí kritiky Balkovy knihy některé osoby z vedení emigrace. Domníval se prý také, že koncepce prosazovaná novým výborem je sabotáží, za níž stojí „protitovskiy“ zaměřené síly ve stranickém a bezpečnostním aparátu.⁸⁵

Jelikož StB konstatovala, že „jiných výsledků nelze již očekávat“, vyvstala před československými funkcionáři otázka, jak s Nešicem dále naložit? Instruktor Vorlas připsal na soubornou zprávu o tomto případě poznámku, směřovanou Geminderovi, „co dál?“⁸⁶

Nešicův osud závisel však neméně než na negativním závěru vyšetřování také na vývoji situace v emigrantské skupině. Řešení jeho záležitosti tak čtenáři podhaluje budoucí dění. Státní bezpečnost ji sekretariátu ÚV KSČ předložila k rozhodnutí koncem září 1950, tedy zhruba osm měsíců poté, co Nešice uvěznila. V očích Karla Vorlase zosobňoval Nešic bez ohledu na svou nevinu stále zápornou postavu, která v době krize ve skupině byla „nejagresivnější osobou okolo Ivanoviče“. Považoval tudíž za nemožné jej propustit a vrátit mezi emigranty, jako by se nic nestalo. Těžko by šlo totiž utajit, kde Nešic tak dlouhou dobu pobýval a jeho bezvýsledné věznění by rozhodně neposílilo mezi Jugoslávci respekt vůči československé straně a její bezpečnostní službě.⁸⁷ Také Bedřich Geminder soudil, že propustit Nešice jednoduše nelze a v dopisu Gustavu Barešovi se vyslovil pro Nešicovu izolaci, po jejímž skončení za blíže neurčenou, avšak vzdálenější dobu, by byl umístěn a zaměstnán mimo jugoslávskou skupinu.⁸⁸ V zásadě tak navrhl obdobné řešení jako v případě Josipa Miluniće. Poté, téměř na dva roky, jako by se po Miloši Nešicovi slehla zem. Dostupné archivní materiály k jeho osobě pocházejí teprve z léta roku 1952, kdy Nešic žil na východním Slovensku jako zaměstnanec státního statku v Úporu v okrese Trebišov a dožadoval se rehabilitace a návratu do Prahy.⁸⁹

Nešicova kauza měla osobní dohru i pro jeho přítelkyni Věru Kleslovou. Nejenže tak náhle ztratila blízkého člověka, ale za kontakty s ním a prohřešky proti ideologické bdělosti a stranické disciplíně zaplatila i ztrátou zaměstnání a patrně i členství v KSČ. Karel Vorlas dal pokyn jejímu zaměstnavateli, stranickému nakladatelství *Svoboda*, aby

⁸⁵ Tamtéž, (nedat.) Zpráva o výsledku výslechu M. Nešice.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Tamtéž, 2.10.1950 Vorlas Geminderovi. Případ Nešic.

⁸⁸ Tamtéž, 22.9.1950 (Geminder) Gustavu Barešovi.

⁸⁹ AMV, H-181/20, 1 strana dílčího protokolu se s. Milošem Nešicem z 4.7.1952; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešic, 19.8.1952 Nešic redakci Nové Borby.

byla z důvodu „trestuhodné lehkomyšlnosti“ a „neupřímnému poměru ke straně“ propuštěna.⁹⁰

Pokud však komisi šlo o řešení sporu mezi Ivanovičovou frakcí a vedením Rupnika a Reinerové, potažmo mezi opozicí a československým stranickým aparátem, nepostupovala KSČ již s takovou rozhodností, jako ve věci nešťastného Nešiče. Předání spíše na okraji stojícího člena opoziční skupiny do rukou Státní bezpečnosti se proto jeví jako určitá úlitba, která se dotkla jen velmi zprostředkovaně pravých původců nepokojů, jimiž byli pochopitelně Ivanovič a Rajkovič.

Zpráva o krizi ve skupině jugoslávských politických emigrantů, datovaná 20. ledna 1950, tedy v den Nešičova zatčení, která byla průběžným dokumentem stranické komise, pojmenovala příčinu této krize vcelku jednoznačně: „záměrná činnost“, jejímž „cílem je rozbití skupiny“ a zřejmá přítomnost provokatérů ve frakci.⁹¹ Formulaci snad ovlivnil Pavel Reiman, který si na emigraci utvořil, jak jsme již viděli, vcelku vyhraněný názor. Bedřich Geminder, jehož slovo bylo v záležitostech emigrace rozhodující, si však podobně jako již v minulých měsících počínal mnohem opatrněji. Záznamy z doby, kdy už byl sám vyšetřován pro protistátní činnost, se vrací k událostem počátku roku 1950. Tendenčnost tohoto pramene – nakládajícího s obviněnými jako s již usvědčenými nepřáteli – lze spatřovat v jeho dikci a v zasazování věrohodných informací do pokřiveného či falešného kontextu. Jeho tvrzení však nelze zcela odbýt, navíc když odpovídají logice Geminderova jednání, jak jej známe z pramenů bezprostředních. Podle slov Slobodana Ivanoviče, která jsou zachycena v záznamu policejního výslechu z léta roku 1952, odpovídal Geminder na útoky proti Balkově knize poměrně umírněně. *Ztracený rukopis* hájil prý slovy, že jej viděl prodávat na sjezdu východoněmecké SED, a tudíž nemůže jít o dílo politicky závadné, natož o snůšku trockistických pomluv. Posléze však Rajkovičovi a Ivanovičovi sdělil, že Slánský poslal knihu k posouzení do Moskvy, a připustil tak tedy, že jeho osobní i stranické stanovisko ještě definitivní není. O výsledku se ovšem oba Balkovi kritici od Gemindera už nedozvěděli nikdy nic.⁹² Neprincipiálně se Geminder zachoval i podle líčení Antona Rupnika. Stranickému výboru dal pokyn, aby zabránil šíření Rajkovičova pamfletu a diskusi o knize. Zároveň však Rupnika prostřednictvím Vorlase instruoval, aby sdělil členstvu, že diskuse bude umožněna na schůzi, které se

⁹⁰ Tamtéž, 14.3.1950 Vorlas Ledererovi, gen. řediteli nakladatelství Svoboda.

⁹¹ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 20.1.1950 Zpráva o krizi ve skupině jug. polit. emigrantů.

⁹² AMV, H-181/26, s. 298-304, 5.4.1952 Protokol o výpovědi se Slobodanem Ivanovičem.

zúčastní Pavel Reiman. Tuto schůzi však sekretariát ÚV KSČ nikdy nesvolal. Opozičníci začali proto zanedlouho tvrdit, že se Češi od Balka distancovali a brání ho pouze emigrantský stranický výbor.⁹³

Geminder po svém zatčení o dva roky později ve vyšetřovací vazbě vypovídal, že otázku Balkovy knihy a krize ve skupině, stejně jako všechny další záležitosti jugoslávské emigrace, konzultoval s Rudolfem Slánským. Generální tajemník prý tentokrát, stejně jako i v ostatních případech, Geminderovi uložil, aby se snažil situaci uklidnit bez jakýchkoliv radikálních opatření a bránil tak údajně zákroku proti opoziční a rozvratné činnosti Ivanoviće a Rajkoviće. Měl prý s nimi jednat jako s představiteli bratrské komunistické strany a tedy na principu rovnoprávnosti.⁹⁴ Vezměme v úvahu, že se Geminder jako vedoucí mezinárodního oddělení jistě v závažných otázkách se Slánským radil a že jeho zásahy do záležitostí emigrace tomuto smířlivému přístupu odpovídají. Jeho výpověď se pak nejeví jako pouhá snaha zbavit se vlastní odpovědnosti a vlastní selhání svalit na svého bývalého nadřízeného. Jak jsme již několikrát zmínili, Geminder se bránil činit ve věci jugoslávské emigrace jednoznačná rozhodnutí. Snad proto, že si byl vědom, jak snadno může přivést do nesnází nevinného člověka. Snad také proto – a to je velmi pravděpodobné – že by se takové rozhodnutí mohlo obrátit i proti němu samému. Pro jugoslávské emigranty si nechtěl pálit prsty a stejně tak se zřejmě od nich, pokud možno, držel stranou i Rudolf Slánský. Tímto vysvětlením se vývoj v celé kauze již nezdá tolik absurdní.

Komise ÚV KSČ, zastupovaná Geminderem, Barešem a Reimanem, si v druhé polovině ledna 1950 předvolala vedoucí „frakcionáře“ Ivanoviće, Rajkoviće, Prodanoviće a Nikoliće. Jednání, jehož obsah měl zůstat ostatním emigrantům utajen, se zúčastnil i instruktor Vorlas. Funkcionáři KSČ si zřejmě představovali, že tuto čtveřici pokárají a důrazně upozorní na důsledky případného dalšího porušování stranické disciplíny. K jejich překvapení vedoucí „frakcionáři“ hovořili velmi sebevědomě. Setkání totiž sami pojali jako výměnu názorů mezi rovnocennými partnery. Rajković tak například údajně kritizoval současné přijímání mladých dělníků do strany jako „vytváření hlasovací mašinerie“.⁹⁵ Společně pak odmítali vinu za současnou neutěšenou situaci, kterou podle nich měl na svědomí nový výbor pod faktickým vedením Lenky

⁹³ Tamtéž, H-181/75, s. 203-211, Anton Rupnik: Hodnocení práce výboru v roce 1950. (nedat), kopie, česky.

⁹⁴ Tamtéž, H-181/73, s. 136, Výpis z protokolu Bedřicha Gemindera 16.8.1952.

⁹⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić, Vyzvědačská skupina v organizaci jug. polit. emigrantů v Praze.

Reinerové. Oproti ofenzivnímu tónu Jugoslávčů odpovídal prý Geminder, dá-li se věřit Ivanovičovým formulacím, velice krotce. Soudruhy z *Nové Borby* „požádal“, aby „nedělali nic, co by prohloubilo roztržku ve skupině“ a „aby umožnili sekretariátu ÚV KSČ správně vyřešit zásadní otázky, aniž by při tom byla rozbita skupina“. Na tuto žádost Jugoslávci odpověděli „čestným slovem komunisty“, že v zájmu nezvyšování krize, která jediné slouží nepříteli, ukončí rozšiřování Rajkovičova referátu o Balkově knize i její ústní kritiku.⁹⁶ Tato schůzka tak místo rázného zjednání pořádku vyústila ve faktickou rovnoprávnou dohodu a argumenty opozice nebyly nijak vyvráceny.

Pro Ivanovičův okruh tak byla jasným morálním vítězstvím. Ovšem přání po udržení klidu pomocí konsensu se hned od počátku zcela míjelo se skutečností. Za těchto podmínek Bedřich Geminder zjistil, že upokojit temperamentní Jugoslávce není v jeho možnostech. Na konci ledna roku 1950 vězela mezi dvěma tábory v emigraci propast stejně hluboká jako před měsícem. Způsob, jímž sekretariát ÚV KSČ krizi řešil, reálně povzbudila ambice Ivanovičovy skupiny, zatímco výbor v čele s Rupnikem a Reinerovou přicházel o očekávanou oporu ze strany, jejímž jménem vystupoval.

Kauza Balkovy knihy se prolíná s tzv. krizí ve skupině jugoslávských politických emigrantů a tak jako ona nedospěla na konci ledna 1950 k jasnému rozuzlení. Její další pokračování se proto bude objevovat i v dalším výkladu. Je zajímavé, že sám Balk se vlastně sporu o své dílo přímo neúčastnil. Na ataky vůči své osobě nijak nereagoval. K pokusu zapojit jej více do činnosti emigrace jmenováním do funkce předsedy redakční rady *Nové Borby* se stavěl, jak jsme viděli, velmi zdrženlivě a po prvních protestech odpůrců nabídl ihned abdikaci. Balkově povaze, tak jak je známa z dostupných pramenů i ze vzpomínek pamětníků, nebyly osobní pŕtky vlastní. Zároveň ovšem vzhledem ke svým bohatým zkušenostem věděl, že bojovat proti zjevné nespravedlnosti nemá v rámci komunistického hnutí prakticky cenu. Účelnější bylo spolehnout se na ochranu autorit. Jelikož se v Balkově životopisu vyskytovaly skutečně *škraloupy* ideologického úchylkářství a obvinění z trockismu, nebylo rovněž z jeho pohledu moudré upozorňovat na své staré chyby otevřenou pří se současnými protivníky. O temných místech v Balkově minulosti – uvěznění první manželky při stalinských čistkách třicátých let, vyloučení ze strany ve Španělsku, váhání nad sovětsko-německým paktem – věděl v Československu patrně málokdo. Balk si ale mohl být jistý, že v Moskvě byly všechny tyto údaje sbírány a mohou být proti němu znovu využity.

---

⁹⁶ Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. 1, Ivanović Slobodan (kádrová složka), 25.1.1950 Ivanović Geminderovi.

Balk se beze sporu stal obětí hrubé dehonestáční kampaně. Pro atmosféru doby i pokřivený systém hodnot komunistického hnutí je však příznačné, že ve stejné době se sám vlastní publicistickou tvorbou podílel na jiném, podobně lživém tažení. Pokud se ve *Ztraceném rukopisu* v autorovi sváří kriticky uvažující intelektuál s propagandistou, v rámci protititovské kampaně se Balk dal již plně do služeb *jediné pravdy*. S jistým literárním talentem konstruoval příběhy, jejichž cílem bylo dokázat oficiální stanovisko Informačního byra vůči Titovu režimu. Informace, které při této práci využíval, se k němu dostávaly stranickou cestou, a pochopitelně se již neptal po jejich hodnověrnosti. Balk zpracovával nejčastěji příběhy obětí Titova teroru a bojovníků proti němu – lidí, kteří měli sice konkrétní jména, mnohem spíše ale byli ideálními typy – prostými, lidovými hrdiny poučného vyprávění, podle požadavků socialisticko-realistické literatury. Padouši, lotři, zločinci, kapitalisté, imperialisté, fašisté a všechny záporné postavy jsou zase příkladně zvrácení a Balk vcelku při jejich popisu překonal svůj dřívější sklon ke střízlivosti a barvitosti.

Nečekaný problém však nastal, když si pro politicko-didaktický účel jako námět vybral příběh, který se týkal lidí, žijících rovněž v Československu. V listopadu roku 1949 uveřejnil Balk ve stranickém kulturním časopisu *Tvorba* článek „Poučný případ soudruha Vlado“.⁹⁷ Vylíčil v něm příběh vojvodinského Slováka, předního partyzána v oblasti, který přes své mimořádné bojové zásluhy, statečnost i nemalé oběti měl v době války i po ní neustále konflikty s titovskými stranickými představiteli. Po válce se sice stal poslancem jugoslávské svazové skupštiny, už po roce však byl odsunut do méně významného parlamentu vojvodinské autonomní oblasti a údajně různě ponižován. Červnová rezoluce Informačního byra ho zastihla v Československu. Díky rezoluci pochopil prý rázem důvod svých nesnází a rozhodl se pro emigraci a aktivní boj proti zrádcovské titovské klíci. Balk zasadil příběh aktuálně do kontextu Rajkova procesu v Maďarsku. Oblastními funkcionáři ve Vojvodině, kteří prý „soudruhu Vladovi“ ztrpčovali život, byli totiž přední obžalovaní Jugoslávci Lazar Brankov, Živko Boarov a Djurica Jojkić, a tak tento „poučný případ“ dokládal pravdivost budapešťských odhalení, tedy zrádcovskou úlohu vedení KSJ už v době druhé světové války a likvidaci poctivých a Sovětskému svazu vždy věrných kádrů. „Soudruh Vlado“ v Balkově článku musel vykonat za války i příkazy, které se mu zdály podezřelé a kterým nerozuměl – například převádět britské agenty do maďarského vnitrozemí. Až

---

⁹⁷ *Tvorba*, roč. XVIII, č. 46, 16.11.1949, s. 1095-1096.

Rajkův proces mu ukázal, že šlo o spolupráci titovců s britskou zpravodajskou službou, která v Maďarsku připravovala půdu pro kontrarevoluční vystoupení...

Oním „soudruhem Vlado“ byl známý partyzán Andrej Kardelis. Ačkoliv se jeho pravé jméno v článku ani jednou neobjevilo, věděl každý vojvodinský Slovák i všichni, kdo se v Československu v poválečných letech zajímali o Jugoslávii, že Vlado je Kardelisův partyzánský pseudonym. Zatímco se však hlavní hrdina skryl za svou přezdívku, ostatní aktéry vypravování – zpravidla v negativních rolích – jmenoval Balk přímo. Jedním z nich byl i Pavel Vrbovský. V článku se o něm hovořilo jako o „řediteli továrny“, který před válkou přednášel proti SSSR a za války kolaboval s Maďary. Díky osobním kontaktům si však i po válce uhájil dobré postavení a v roce 1946 dokonce vystřídal pokořeného hrdinu národně osvobozenického boje a třídně uvědomělého dělníka Kardelise v poslaneckém křesle v bělehradské skupštině. Tento Vrbovský autorovi posloužil k vystavění fabule, kde na jedné straně stojí titovec se špatnou minulostí a proti němu ční hrdina Kardelis, coby soudruh Vlado: „Poučný je dále případ soudruha Vlado pro to, jakou kariéru dělají v Titově Jugoslávii kulaci a ředitelé továren, kolaboranti a nepřátelé Sovětského svazu. [...] Člověk, který konal před válkou protisovětské přednášky a za války se jen staral, aby partyzáni sabotážemi nepoškodili podnik – inženýr Pavle Vrbovski – je dnes nástupcem soudruha Vlado v parlamentě!“

Je zřejmé, že o tuto fabuli šlo Balkovi mnohem více než o analýzu skutečných poměrů v poválečné Jugoslávii. Každopádně jeho jediným zdrojem informací byl Andrej Kardelis–Vlado. Jak jsme se již zmínili, žil tento předák vojvodinských Slováků od léta 1948 v Bratislavě, kde se v roce 1949 snažil vytvořit další centrum protititovské propagandy a byl proto s pražskými informbyrovci v častém kontaktu. Kardelis nebyl ovšem jediným představitelem slovenské menšiny v Jugoslávii, který se po rezoluci ocitl v ČSR. V Bratislavě se nacházeli i další významné osobnosti jako velitel partyzánské brigády Janko Pálik, docent Dr. Andrej Sirácky a – navzdory tvrzení Balkova článku – i ing. Pavel Vrbovský!

Vrbovský a Kardelis byli lidmi odlišného původu, životních zkušeností i vzdělání. Kardelise do komunistického hnutí již několik let před válkou přivedla zejména sociální situace bezzemků na vojvodinské vesnici a touha po uskutečnění proletářské revoluce. Po napadení SSSR se společně se svými třemi bratry zapojil do partyzánského odboje. Od roku 1943 patřil mezi jeho vedoucí velitele ve Vojvodině. Opět v rozporu s tvrzením článku v *Borbě* byl i členem oblastního výboru KSJ, tedy společně s Brankovem,

Jojkićem, Boarovem a poválečným hlavním představitelem Vojvodiny v centrálním vedení Nikolou Petrovićem.⁹⁸

Pavla Vrbovského komunistická myšlenka zaujala teprve v důsledku válečných událostí. Jako inženýr agronomie se před válkou věnoval na slovenském venkově v Jugoslávii osvětové práci a stal se zakladatelem družstevního hnutí ve Vojvodině. Ona továrna, kterou řídil, byla prvním družstevním podnikem na zpracování konopí v Jugoslávii. Mimoto však Vrbovský byl i významným menšinovým pracovníkem. Angažoval se jak v Matici slovenské v Novém Sadu, tak v Československém svazu v Bělehradu. Do politického dění vstoupil až během mnichovské krize, kdy se hlásil na vyslanectví ČSR jako dobrovolník. Po Mnichovu a po vyhlášení Slovenského státu propagoval mezi jugoslávskými Slováky zachování věrnosti jednotnému Československu. Zapojil se rovněž do pomoci vojákům, kteří přes Bělehrad mířili do zahraničního odboje. Po porážce Jugoslávie byla pochopitelně další veřejná činnost nemožná. Pracoval proto v ilegalitě a tím se dostal do styku s komunisty. Pro ně byl jako vlivná osobnost důležitým spolupracovníkem, který mohl zorganizovat pomoc ilegální síti, poskytnout jim finanční prostředky a úkryt. Vrbovského do jejich řad vedla touha po osvobození země od německých a maďarských okupantů, slovanská vzájemnost a vítězství nad fašismem, které přinese svobodu Jugoslávii i Československu. Ačkoliv se Vrbovský neúčastnil partyzánských akcí, byl rovněž důležitým členem odbojového hnutí. Pro své aktivity byl nakonec Maďary zatčen a od léta 1944 zakusil různé maďarské a posléze i německé věznice a koncentrační tábory. Osvobození jej zastihlo v Dachau, odkud se vrátil se značně podlomeným zdravím.

V roce 1945 měla v Kardelisovi a Vrbovském slovenská menšina v Jugoslávii své dva hlavní představitele – jednoho komunistického radikála a jednoho pro věc komunismu získaného humanistického pokrokaře a nacionalistu. Kardelis se stal poslancem prozatímní svazové skupštiny a předsedou komise pro vyšetřování válečných zločinů ve Vojvodině. Vrbovský zasedl v parlamentu autonomní oblasti a stal se předsedou Matice slovenské v Jugoslávii. Po volbách si poslanecká křesla vyměnili. Mezi oběma muži zavládla zřejmá rivalita. Kromě osobních ambicí, které se projevovaly patrně více na straně Kardelise, je rozděloval i odlišný názor na reemigraci jugoslávských Slováků do staré vlasti. Vrbovský byl jejím jednoznačným stoupencem. Jelikož však prosazoval své názory i v době, kdy již jugoslávské vedení zaujalo vůči

---

⁹⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 80, ar. j. 304, sl. 1.

reemigraci Slováků a Čechů odmítavé stanovisko, stal se nepohodlným a byl proto v létě 1947 s policejním nátlakem zbaven funkce předsedy Matice slovenské a donucen k emigraci do Československa. Organizátorem tohoto tažení byl údajně Andrej Kardelis–Vlado.

Když rezoluce Informačního byra zastihla Kardelise v Praze jako člena jugoslávské delegace jednající o reemigraci, žil již Vrbovský téměř rok v Bratislavě jako československý občan a úředník osídlovacího úřadu na Slovensku. Osobní konflikt vstoupil do nového dějství a zmínka o Vrbovském jako titovci v Balkově článku byla jedním z jeho vrcholů.

Není jasné, co Kardelis sledoval zjevnými nepravdami a nesmysly, které šlo zcela snadno vyvrátit. Vždyť v něm nešlo o tvrzení, že Vrbovský je titovským agentem v Československu, nýbrž že dnes sedí v titovském parlamentu v Bělehradu. Vrbovský se však rozhodl nenechat tyto pomluvy bez reakce. Redakci *Tvorby* proto požádal o zřetelnou opravu a o otištění obsáhlého, patnáctistránkového vysvětlení na tom samém místě, kde byl v čísle 46 zveřejněn Balkův článek. Současně se snažil dát podnět k prošetření věci stranickou cestou na ÚV KSS. Od pracovníka odpovědného za jugoslávskou emigraci Oskara Valáška i generálního tajemníka ÚV KSS Štefana Bašťovanského dostával mlhavé odpovědi, nedočkal se nejmenší odezvy ani z *Tvorby*. Podal proto na Balka jako autora článku a Kardelise jako pravděpodobný zdroj informací žalobu. Ta však byla na Valáškovu žádost soudem odložena. Tak jako v Bratislavě se zlou se potázel i v Praze. V redakci *Tvorby* jej redaktor Miroslav Galuška odkázal na Ústřední výbor a tam mu Vorlas řekl, že jeho stížnost je ve výhradní kompetenci Bratislavy. Ke Gustavu Barešovi, jako šéfredктору *Tvorby*, ani ke Geminderovi se mu dostat nepodařilo. Když ani na jaře roku 1950 ve svém úsilí Vrbovský nepolevoval, pohrozil mu prý pověřenec vnitra Daniel Okáli pracovním táborem.⁹⁹

Kardelis měl na rozdíl od Vrbovského v politických kruzích na Slovensku řadu dobrých známých, kterým patrně odpovídal mnohem více svým naturelem než jeho sok. Vrbovský totiž nenalezl podporu pro své sofistikované plány, inspirované nejen

---

⁹⁹ V archivní složce, kde jsou všechny dokumenty k tomuto případu uloženy, se tvrzení, že Okáli vyhrožoval Vrbovskému uvězněním, vyskytuje pouze ve Vrbovského stížnostech G. Barešovi. Jiným dokumentem je však dopis, v němž Okáli Vrbovského nabádá, aby nepodmiňoval svou rehabilitaci přijetím zaměstnání a zapojil se do pracovního procesu. Sám mu nabízí místo osvětového pracovníka v Táboře nucených prací Nováky, kde by jako odborník mohl přednášet kulakům o přednostech družstevnictví. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 80, ar. j. 304, sl. 1, 23.3.1950 Pověřeník vnitra Daniel Okáli Pavlu Vrbovskému.

sovětským modelem, ale v mnohem větší míře předválečným agrárním hnutím a neméně také masarykovským heslem drobné práce, ani po svém příchodu na Slovensko. Brzy si začal stěžovat na různé negativní jevy ve slovenském veřejném životě i politické scéně: „značne rozšírené prospechárstvo, túhu za ľahkým životom a úplatkárstvo – korupčnictvo, spolu s protekcionárstvom, rodinkárstvom a kompromisníctvom [...] „byrokratizmus, lajdáctvo, nezodpovednosť, povýšený postoj vóči stránkam, akoby ľudia boli pre úrady a nie naopak.“ Není divu, že se brzy stal nepohodlným a v první polovině roku 1949 byl při reorganizaci z osídlovacího úřadu propuštěn. Po několika měsících neúspěšné snahy o satisfakci za urážku na cti začal dávat Kardelisovo působení na Slovensku do souvislosti s kritikou tzv. buržoazních nacionalistů a poukazoval na jeho podezřelý příchod do Československa. Jak tvrdil, v Jugoslávii se Kardelis po válce vyznamenal jako „chorobně ctižádostivý, egoistický a materialistický jedinec“. Po ututlané aféře, kdy se obohacoval při konfiskacích německého majetku, se prý Kardelis stal povolným nástrojem titovců a tuto roli sehrál i v „teroristickém útoku“ proti svému sokovi. Vrbovský proto naznačoval, že i v ČSR snad Kardelis pracuje v zájmu titovské Jugoslávie. Od Kardelise by pak mohla vést linie i k celé titovské agenturní síti, která byla podle Vrbovského na Slovensku jistě velice rozsáhlá.

Z dostupných materiálů není zřejmé, jak celá kauza skončila. Na podzim roku 1950, tedy po roce, žádal Vrbovský opět Vorlase, aby případ byl už konečně „bolševický“ vyřešen. Nevíme, co si pod tímto termínem Vrbovský představoval. Sám sebe totiž charakterizoval jako člověka, který stojí proti „dogmatickému marxismu“ a „trockisticko-diktátorsko-šablonovitým postupům“, jejichž svědkem prý byl v KSJ. Stejně principy chtěl prosazovat i v ČSR, kde však našel mnoho styčných bodů s praxí, před níž z Jugoslávie uprchl. V kauze s Balkovým článkem proto musel vysvětlovat svůj – zřejmě neobvyklý – postup: „Stál som a stojím na stanovisku, že sa chyby a poklesky členov strany nesmí zakrývať jej autoritou, ale že sa čistením chýb má dvíhať a upevňovať autorita strany“. Právě to však byla zásada, již se strana řídila. Atakem na Vrbovského zřejmě nesledovala nic ani KSS, ani *Tvorba*, ani Balk. Možná jen samotný Kardelis. Pokud však jednou byla učiněna jménem strany chyba, nebylo možné ji přiznat. Vrbovský zřejmě pochopil, že nemá šanci uspět vyvracením nepravd a uvědomil si snad také, jak naivní bylo spoléhat na občansko-právní žalobu. Brzy proto změnil obranu v útok a začal používat obvinění, která mířil i do řad aparátu KSS a dokonce i StB. Tím se ale Vrbovského případ stával nejen nepohodlným, ale i nebezpečným. Bylo v zájmu mnohých zamést jej raději pod stůl.

Teodor Balk se tedy v době, kdy čelil sám nespravedlivým útokům, podílel – ač možná neúmyslně – na lživé, nactiutřačské kampani, jejíž oběť se nápravy dožadovala marně. Není znám jediný dokument, kde by do tohoto sporu osobně vstoupil. Kryl se za autoritu *Tvorby*, Gustava Bareše a ÚV KSČ. Možná, když psal článek, netušil, že poškodí konkrétního člověka, který sdílí podobný osud jako on. Věděl však zcela jistě, že při své publicistické práci používá informace tendenčně a čistě účelově. V podstatě velmi podobně jako autoři spisku „Protisovětská trockistická kniha Teodora Balka“.

18. V osidlech StB?

V poslední kapitole jsme se více než doposud setkali se zasahováním Státní bezpečnosti do záležitostí jugoslávské emigrace. Jelikož se StB stala v této době důležitým elementem v řešení jejích otázek, není od věci vztah tajné politické policie k emigrantům blíže prozkoumat a osvětlit.

Již dobová jugoslávská propaganda obviňovala stoupence Informačního byra, že se zaprodali cizím zpravodajským službám a jako jejich agenti zrádovsky pracují proti své zemi. Už na konci roku 1948 psala bělehradská *Borba* v článku *Pravá tvář jednoho zrádce a vyzvědače* o Slobodanu Lale Ivanovičovi jako o cizím agentovi. V souladu s tehdejší taktikou vůči východnímu bloku varoval autor tohoto článku československé komunisty, aby nepodporovali člověka, který je se vší pravděpodobností agentem západní rozvědky pověřeným rozbít jednotu socialistického tábora.¹ S prohlubující se krizí v jugoslávsko-sovětských vztazích přešel v první polovině roku 1949 Bělehrad k otevřenému obvinění, že političtí emigranti v lidově demokratických zemích jsou podporováni imperialistickými agenty přímo ve vedení národních komunistických stran. Josip Broz Tito ve známém referátu na III. sjezdu Lidové fronty Jugoslávie v dubnu 1949 tak v souvislosti s poskytováním azylu těmto lidem prohlásil: „Dnes máme v rukou důkazy, že jsou v některých komunistických stranách mezi funkcionáři agenti některých kapitalistických států.“ Naznačil přitom, že z vůle těchto funkcionářů využívá Bezpečnost těchto zemí emigranty k vyzvědačským úkolům.² O rok později přinesla *Borba* dokonce důkazy o agenturním vázání čelných představitelů pražské emigrace československou StB. V čísle z 5. března 1950 byla otištěna fotokopie vázacího slibu Slobodana Ivanoviče, Milutina Rajkoviče, Miodraga Popoviče a Slobodana Tumary a uvedena i jejich krycí jména. Od kolaborantské činnosti za války tak údajně tito „zrádci“ dospěli ke špionážní činnosti proti své zemi. Jiný ze zveřejněných dokumentů dokazoval účast Rajkoviče a M. Popoviče na vykonstruovaných obviněních pro připravované monstrprocesy.³ Bělehradská propaganda dala těmto závažným odhalením značnou publicitu prostřednictvím domácího i zahraničního rozhlasového vysílání.

¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 8, Informační zprávy (z jugoslávského tisku) č. 14, 31.12.1948; *Borba*, 9.12.1949, s. 15-19.

² Tamtéž, Titův referát na III. sjezdu NFJ 9.4.1949.

³ AMV, H-181/26, s.27-38, Fotokopie překladu článku „Pravá tvář zrádců naší země. Od sluhů okupantů k agentům československé zpravodajské služby“, *Borba*, 5.3.1950.

Jenže, jak konstatovala StB ve svém vyjádření pro stranické orgány, článek se vůbec nezakládal na pravdě. Citované dokumenty i fotografie agenturního slibu byly totiž podvrhem, při jehož výrobě použili falzifikátoři formuláře pro vázání spolupracovníka užívaného Bezpečností na Slovensku. Článek tak StB označila za „sprostou provokaci“, jejímž cílem bylo diskreditovat uvedené osoby, politicky a morálně rozložit pražskou skupinu, zasít v ní nedůvěru vůči československým bezpečnostním orgánům a snad i krýt skutečného agenta v řadách emigrace.⁴

Ovšem bez ohledu na to, že v tomto případě šlo o vědomou propagandistickou dezinformaci, o reálných kontaktech informbyrovců s StB jugoslávská strana nepochybovala. Svědčil o tom podíl emigrantů na učňovské akci na podzim roku 1948 i liknavý přístup policejních orgánů vůči provokativním manifestačním vystoupením proti oficiálním představitelům Jugoslávie. Policie tak nezasáhla proti Vitorovičovi, Novovičovi a dalším, když 28. listopadu 1948 narušili průběh ambasádou FLRJ pořádané slavnosti u příležitosti jugoslávského státního svátku, ani proti skupině vedené Vladem Popovičem, která v březnu 1949 odcizila pamětní knihu a pokusila se rozbít Titovu bustu v jugoslávském pavilonu na Jarních pražských veletrzích.⁵ Marné byly rovněž protesty jugoslávských diplomatů a výzvy k zákroku, když mladí stalinovci pod vedením Slobodana Tumarý na 1. máje 1949 polepili výlohy prodejny Jugoslávské knihy portrétem sovětského generalisima a protititovskými hesly.⁶ Jugoslávští představitelé se domnívali, že tyto akce nekonají „zrádci“ jen s benevolencí, nýbrž přímo z podnětu a za přímého řízení československých bezpečnostních složek. Pod vlivem těchto událostí se v listopadu roku 1949, v době zostřené štvavé protititovské kampaně, vedení jugoslávské ambasády v Praze obávalo, že by mohla být informbyrovci přepadena přímo budova velvyslanectví.⁷

Zmíněné indicie však nesvědčily nic o tom, že by se někteří emigranti bezprostředně stali registrovanými spolupracovníky StB. K takovým informacím měla značně izolovaná a pod velkým dohledem československé kontrarozvědky působící jugoslávská ambasáda přístup takřka nemožný. Není proto divu, že si Bělehrad musel

⁴ AMV, H-181/65, s. 68, 6.3.1950 Stanovisko Referátu 22 k jugoslávské rozhlasové relaci.

⁵ AMIP, f. DA, 1949, F-25, pov. br. 45816, 21.3.1949, Stilinović, telegram pro MIP Bělehrad.

⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 3, 27.8.1949 Rajković, Dragila. Posudek o s. Sl. Tumarovi.

⁷ Tamtéž, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 22, 29.11.1949, Věc: Jugoslávské zastupitelské úřady v Praze – činnost; AMV, f. H-181/43, s. 151, Pokračování protokolu ze dne 24.11.1949 s Dušanem Milinkovičem.

vypomáhat falšovanými dokumenty.⁸ Avšak ještě v šedesátých letech, kdy již jugoslávská zpravodajská služba mohla získat dobrý přehled o emigraci z výpovědi navrátilců v druhé polovině let padesátých, přisuzovala titoistická administrativa spojení informbyrovců s bezpečnostními orgány zásadní vliv a většinu z vedoucích osob emigrace považovala za agenty. Nejen v materiálech určených k propagandistickým účelům, ale i v interních dokumentech jugoslávské provenience se totiž vůbec nepřipouštělo, že by důvodem pro podporu Sovětského svazu proti vlastní zemi mohlo být i něco jiného než snaha zakrýt nečistou minulost, touha po moci nebo po materiálním prospěchu. Spolupráce s cizí policejní mocí a zpravodajskou službou byla chápána jako nejzazší, avšak logický a téměř zákonitý důsledek vlastizrady. A tímto činem se podle slovníku jugoslávských činovníků zbavoval dotýčný své lidské důstojnosti.⁹

Ponechme zatím stranou, že i v případě jugoslávských informbyrovců mohly ke zpravodajské činnosti ve prospěch cizího státu vést i jiné motivy než prospěchářství a ochota se zaprodát. Podívejme se však, zda byl vztah mezi aktivitami jugoslávské protititovské emigrace a agenturní spoluprací s StB skutečně tak přímočarý, jak jej viděla titoistická moc.

Na základě sovětských zkušeností považovali jugoslávští komunisté stejně jako komunisté v jiných zemích za záruku vítězství revoluce vybudování mocné politické policie jako „meče dělnické třídy“. Po porážce „reakčních sil“ bylo jejím úkolem hájit nově nastolený režim před zbylými silami reakce a bdít tak nad společností jako „oči a uši strany“.¹⁰ Jelikož si komunistická strana v Jugoslávii vybojovala politickou moc za podmínek osvobozené války a kruté občanské války, byly mocenské složky od počátku důležitou součástí jejího vládnoucího systému. Vedle armády připadla podstatná role také politické policii. *OZNA*, čili Oddělení pro obranu lidu (Odeljenje za zaštitu naroda), vznikla na základě Titova dekretu již v průběhu bojů v květnu 1944. Jejím úkolem bylo zpravodajsky pracovat proti cizím i domácím nepřítelům na dosud

---

⁸ O skutečné míře informovanosti jugoslávské UDBy o emigraci ve východoevropských zemích se však dozvíme teprve z archivu ministerstva vnitra, který v Bělehradu nebyl dosud zpřístupněn.

⁹ Ve zprávě o informbyrovské činnosti v zahraničí z poloviny šedesátých let její autor uvádí: „Místo nějakých „ideových bojovníků za změnu společenského pořádku v Jugoslávii“ se emigranti přetvořili v agenty cizích zpravodajských služeb. Tak hrubé využití emigrantů je přinutilo k ponížení národního vědomí a ztrátě veškeré lidské důstojnosti.“ ARS, f. CK ZK Slovenije, AS 1589/III, k. 266, Informacija o jugoslovanski in posebej slovenski politični emigraciji v vzhodnoevropskih deželah.

¹⁰ K represivní stránce jugoslávského komunistického režimu viz obecné práce: Srdjan CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd 2006; Týž, *Kratka istorija represije. Dva veka političkih protivnika u Srbiji*, *NIN*, br. 2953, 2.8.2007, s. 86-91; Rajko DANILOVIĆ, *Upotreba neprijatelja. Politička sudjenja u Jugoslaviji 1945–1991*, Beograd 2002.

okupovaném území a zároveň bojovat proti nepříteli ve vlastním týlu. Do konce války i v poválečném období disponovala OZNA pravidelnými ozbrojenými formacemi, které likvidovaly zbytky nepřátelských jednotek, zejména chorvatských ustašovců a srbských četníků. Jednotky OZNY nastupovaly za regulérní partyzánskou armádou do nově osvobozených míst a čistily jejich prostor od skutečných nebo domnělých kolaborantů a jiných nepřátel. Spíše pravidlem než výjimkou byly narychlo prováděné exekuce osob podle předem sestavených soupisů, přičemž obvinění byla veskrze velice fádni.¹¹

Po úplném osvobození země a stabilizaci nového režimu pokryla politická policie a zpravodajská služba svou kontrolou celou společnost. Její pozice byly významné ve státním aparátu i v diplomacii. Nelze pochybovat o tom, že do roku 1948 jugoslávská OZNA, resp. UDBA,¹² zcela jistě dosáhla největších rozměrů, vlivu a tím i výsledků ze všech státně bezpečnostních služeb zemí sovětského tábora.

Mnozí členové pražské informbyrovské skupiny získali politickou zkušenost v ilegálním hnutí, v partyzánských oddílech a po roce 1945 v organizacích strany a ve státní službě. Jako uvědomělí komunisté měli za samozřejmost, ba povinnost a čest sloužit straně a pochopitelně dát se případně k dispozici i OZNě či UDBě jako jejímu nástroji k potírání nepřátelské reakce. Celá řada příslušníků pražské organizace poznala praxi bezpečnostního aparátu coby jeho členové, příslušníci či se alespoň zavázali s ním spolupracovat. Někteří mladí emigranti bojovali v závěru války i po ní v ozbrojených formacích OZNY jako řadoví vojáci, kurýři i poddůstojníci.¹³ Po demobilizaci byla část z nich využívána jako informátoři.¹⁴ Nejlepší z nich pak dostali možnost pokračovat ve službě jako bezpečnostní pracovníci.¹⁵ Nemálo pozdějších emigrantů pracovalo pro orgány OZNY či UDBy v poválečných letech jako její funkcionáři nebo tajní spolupracovníci. Moma Pavićević, před odjezdem do ČSR, kde pečoval o jugoslávské učně, byl od roku 1945 v pozici předsedy místní organizace KSJ a tajemníka Národní fronty v Bijeljiniě zároveň i lokálním pověřencem UDBy.¹⁶ Jeho kolega Vlado Popović

¹¹ S. CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića*, s. 163.

¹² UDBA – Uprava državne bezbednosti (Správa státní bezpečnosti) vznikla v květnu 1946 vyčleněním 2. odboru z OZNY společně s vojenskou kontrarozvědnou službou KOS (Kontraobaveštajna služba). UDBA a OZNA působily do konce roku 1947 paralelně. Jejich vztah a vymezené kompetence nejsou zcela zřejmé. 1. lednem 1948 OZNA formálně zanikla a její působnost převzala UDBA. S. CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića*, s. 164.

¹³ V dotaznících a při prověrkách tuto skutečnost uvedli Todor Barjaktarević, Dušan Milinković, Slavko Panić, Ivan Sinanović, Veselin Starčević a Štefan Trajkov. Ze studentů a dalších mladých příslušníků pražské emigrace v OZNě sloužili Novo Novović, Luka Serdar nebo Savo Bjelica.

¹⁴ AMV, H-181/9, 10.6.1952 Prověřka T. Barjaktareviće; Tamtéž, H-181/43, s. 81.

¹⁵ Tamtéž, H-181/11, 1.7.1950 KV StB v Praze. Protokol se S. Bjelicou; Tamtéž, H-181/56, s. 14.

¹⁶ Tamtéž, H-181/59, s. 22, 20.5.1952 Prověřka Momčila Pavićeviče.

plnil pro změnu úkoly pro OZNu jako člen okresního výboru KS Chorvatska v Šibeniku.¹⁷ Už v Jugoslávii spolupracovali s OZNou/UDBou údajně také Andjela Milišićová, Milan Smiljanski nebo Miodrag Popović.¹⁸

V pražské skupině, jak již víme, se nacházeli také přímo pracovníci jugoslávské státní bezpečnosti. Dušan Nikolić byl s reorganizací OZNy převeden v roce 1946 do UDBy a jí byl následujícího roku vyslán do diplomatické funkce ve Washingtonu.¹⁹ Dušanka Dragila byla na počátku roku 1945 po svém osvobození z koncentračního tábora přidělena v rámci partyzánského vojska k lehčí službě v zázemí ke štábu OZNY pro Chorvatsko. Zde se seznámila se svým manželem, s Perem Dragilou, majorem OZNy, který jako zástupce vedoucího prvního oddělení mimo jiné odpovídal za vytvoření agenturní sítě v Itálii, Terstu, Rakousku a Maďarsku sloužící k odhalování válečných zločinců. Společně v roce 1947 odešli na ambasádu do Spojených států. Tam kromě diplomatické funkce Dragila zastával post zástupce vedoucího rozvědky pro Severní Ameriku.²⁰ Aleksa Todorović byl vedoucím rezidentem UDBy v jugoslávské diplomatické misi ve Washingtonu a Novo Novović jeho šifrantem.²¹

Různé úkoly pro UDBu plnili i další diplomaté a státní zaměstnanci vyslaní služebně do zahraničí. Slobodan Ivanović za svého pražského pobytu uvedl, že během působení v USA pracoval z pověření vedoucího UDBy Slavka Zore na kompromitaci jedné jihoslovanské pracovnice vysílání Hlasu Ameriky.²² Pod krycím jménem Veljko se zpravodajskou činností v Americe zabýval Djordje Milišić. Instruoval prý agenty v krajanských organizacích a sám byl řízen S. Zorem a A. Todorovićem.²³ Ve Francii se akcí UDBy proti stoupencům předválečného královského režimu účastnil Anton Rupnik, z pracovníků pražské ambasády přiznávali kontakty se zpravodajskou službou Petar Nerandžić a Miodrag Popović.²⁴ Podle tvrzení ostatních emigrantů v soukromí hovořil o svém závazku UDBě podepsaným před odjezdem do Československa také vychovatel učňů Vlado Popović a mezi studenty se všeobecně soudilo, že Slobodan

¹⁷ Tamtéž, H-181/66, s. 21, 28.7.1952 Prověřka Vlada Popoviće.

¹⁸ Tamtéž, H-181/81, 27.4.1952; Tamtéž, H-181/44, s. 74-84, 2.7.1952 Prověřka A. Milišićové; Tamtéž, H-181/65, s.186.

¹⁹ Tamtéž, H-181/52, s.78-89, 1.8.1952 Prověřka Dušana Nikoliće.

²⁰ Tamtéž, H-181/19; Tamtéž, H-181/20.

²¹ Tamtéž, H-181/56, s. 101; Tamtéž, H-181/87, s. 30-37, 3.9.1952 Prověřka A. Todoroviće.

²² Tamtéž, H-181/26, s. 189-213, 13.8.1952 Prověřka S. Ivanoviće.

²³ Tamtéž, H-181/44, s.92, 12.8.1952 Prověřka Djordje Milišiće.

²⁴ Tamtéž, H-181/50, 19.6.1952 Prověřka Petara Nerandžiće; Tamtéž, H-181/65, s. 186, 11.10.1952.

Tumara měl před rezolucí IB na starost agenturní síť v řadách jugoslávské studentské mládeže.²⁵

Na základě rozboru archivních dokumentů tak dojdeme k závěru, že před rezolucí pro OZNu či UDBu jako členové vojenských jednotek, její příslušníci nebo agenti pracovalo 25 lidí z pražské informbyrovské skupiny. S touto svou minulostí se buď vůbec netajili nebo ji přiznali později. Samozřejmě na tom neshledávali nic špatného a spíše považovali za podezřelé, když někteří jejich soudruzi styk s jugoslávskou státní bezpečností popírali. Podle Borise Verstovšeka, o němž jeho přímé vyjádření o vztahu k UDBě nemáme, musel ostatně závazek ke spolupráci podepsat prý každý diplomat či státní zaměstnanec vyjíždějící do zahraničí.²⁶

Počet emigrantů, kteří měli zkušenosti se zpravodajskou činností, tak zřejmě ještě zmíněné číslo přesahoval. Znalost a srozumění s metodami UDBy si pochopitelně přinesli do emigrace a hodlali je nyní využít proti UDBě samé, jelikož se v jejich očích ukázala nikoliv jako nástroj dělnické třídy, ale zrádcovské Titovy kliky. Avšak ani ti informbyrovští aktivisté, kteří dosud to „štěstí“ pracovat přímo pro státobezpečnostní službu neměli, považovali pochopitelně za zcela legitimní užívat proti nenáviděnému režimu v Jugoslávii všech prostředků. Nutností nebylo jen postavit se na území Československa titovské agentuře na odpor, nýbrž také chopit se ofenzivních opatření a pomoci případně i hostitelské straně proti její vlastní domácí reakci. Přesvědčení, politicky aktivní komunisté tak dobře znali – teoreticky či z vlastní činnosti – úlohu bezpečnostního aparátu v systému vlády komunistické strany a její místo v potírání třídního a ideového nepřítele. U mnohých tomu však kupodivu neodpovídal jejich názor na československou StB a postoj ke spolupráci s ní.

Vztahy mezi jugoslávskými emigranty a Státní bezpečností se utvářely poměrně dlouhodobě a rozhodně ne přímočaře. Závisely nejen na přístupu emigrantů, ale také na samotných prioritách a způsobu práce StB, které prošly od léta 1948 do počátku roku 1950 nemalou proměnou. V období po únorovém převratu se pochopitelně aktivita Státní bezpečnosti zaměřovala proti skutečným i potenciálním odpůrcům nového režimu, na hospodářskou oblast a proti rozvědkám západních států. Červnová rezoluce Informačního byra přinesla linii „zostřování třídního boje na cestě k socialismu“ a byla tak jedním z podnětů, který měnil názor stranických představitelů na nebezpečí údajně

---

²⁵ Tamtéž, H-181/34, s. 8-11, Dopis Milana Kovačice z 26.2.1951; Tamtéž, H-181/66, s. 35, 13.3.1953 List A č. 119, HS StB, 1041/Pechan, RAKIČ.

²⁶ Tamtéž, H-181/26, s.142-148, Slobodan Ivanović Lale. rukou: z výslechu Reinerové.

hroziícího od „domácí reakce“ podporované ze zahraničí. Úloha StB se tím zvyšovala. Kromě akcí proti tzv. centrům reakce (bývalé politické strany, církve, Sokol atd.) se Státní bezpečnost soustředila na činnost západních zastupitelských úřadů, institucí a na cizince vůbec. V zájmu kontroly byly také omezovány kontakty československých občanů do zahraničí. V roce 1949 nabýval boj „proti domácí a zahraniční reakci“ dále na síle. Tam, kde žádná protistátní činnost nebyla, vypomáhala si StB provokacemi a vykonstruovanými obviněními. Do konce roku 1949, kdy se pod taktovkou sovětských poradců začal připravovat politický proces s M. Horákovou a spol., se tak represivní stránka komunistického režimu velmi připodobnila sovětskému předobrazu. Nicméně až do samotného závěru roku 1949 byla represe zpravidla zaměřena proti skutečným nepřítelům nebo potenciálním odpůrcům komunistické moci, přesto že se jejími oběťmi stávali zcela nevinní lidé. V polovině roku 1949 pod vlivem přípravy Rajkova procesu v Maďarsku se však i v Československu rozebíhalo pátrání po nepřítelích ve vlastních řadách – špionech, trockistech, pravicových sociálních demokratech, buržoazních nacionalistech ad. V činnosti StB se odhalování vnitřního nepřítele objevilo koncem roku 1949 a v následujícím období se mělo stát jejím hlavním úkolem.²⁷

Po rezoluci Informačního byra přibyla Jugoslávie ke státům, proti nimž československá Státní bezpečnost směřovala své aktivity. Proti jejím představitelům a občanům na svém území prováděla provokace s cílem diskreditovat bělehradskou vládu a později i zpřetrhat veškeré, dosud velmi těsné styky Československa s touto zemí. První akcí tohoto druhu bylo podvržení letáků v ubytovnách jugoslávských cvičenců na Vsesokolském sletu v červenci 1948. StB se rovněž významně podílela na učňovské akci v úsilí izolovat učně od vlivu jejich vychovatelů, zabránit jejich odjezdu do Jugoslávie a nakonec překazit jejich demonstrace proti policejnímu nátlaku. Ofenzivní opatření zavedla proti jugoslávské ambasádě jako středisku propagandistické kampaně v ČSR. Usilovala o její izolaci a provokacemi se snažila docílit diplomatických incidentů, po nichž by bylo možné diplomaty a další personál vyhostit. Zároveň však StB organizovala akce, které lze označit za defenzivní. Zastupitelským úřadům FLRJ a institucím (Tanjug, Putnik, Jugoslovenska knjiga ad.) se snažila bránit v rozšiřování tiskovin a v jiných způsobech propagace politiky Titova vedení. Zamezovala pronikání jugoslávského vlivu mezi občany ČSR, zvláště pak mezi dělnictvo a členy KSČ. Pátrala po informátorech a agentech zpravodajské sítě řízené jugoslávskými diplomaty, o nichž

---

²⁷ Karel KAPLAN, *Nebezpečná bezpečnost*, Brno 1999, s. 52-59.

se domnívala, že jsou zakonspirovanými pracovníky UDBy. O jejich existenci byla StB přesvědčena jednak na základě spolupráce s jugoslávskými představiteli v období před rezolucí, jednak z výpovědí bývalých zaměstnanců velvyslanectví, čs. občanů i emigrantů. Věděla tak, že do jara 1948 byl rezidentem UDBy velvyslanecký rada Djordje Novosel. Činnost zpravodajské služby FLRJ tehdy československá strana pochopitelně tolerovala. Jejím úkolem byl oficiálně dohled nad jugoslávskými občany v ČSR, ochrana státních činitelů a vyhledávání válečných zločinců. Po rezoluci StB soudila, že se UDBa před roztržkou v Československu ovšem zabývala také průmyslovou špionáží a jinou nepřátelskou činností a budovala si bez vědomí čs. orgánů vlastní agenturní síť. Po rezoluci zastávalo podle poznatků StB významné diplomatické funkce na ambasádě FLRJ hned několik důstojníků UDBy. Patřili mezi ně údajně velvyslanecký rada Zdenko Štambuk, I. tajemník velvyslanectví Felix Gorski, vojenský atašé Ante Drndić a obchodní atašé Ivo Barbalčić.²⁸

Rozpracováním údajných špionážních sítí se objektem zájmu stávali vedle vedoucích velvyslanectví též řadoví jugoslávští občané žijící na území Československa i Češi a Slováci, kteří v minulosti nebo aktuálně měli cokoli s Jugoslávií společného – reemigranti, bývalí nebo stávající zaměstnanci jugoslávských institucí, lidé s příbuzenskými a přátelskými vazbami ve FLRJ atd. Bylo nasnadě, že pravověrní jugoslávští komunisté požívající statusu politických emigrantů mohli být díky svým zkušenostem a kontaktům v tomto ohledu Státní bezpečnosti v mnoha směrech ku pomoci.

Pražští stoupenci Informbyra se prvně v dostupných materiálech StB objevují již v srpnu 1948. V návrhu plánu na rozpracování politické situace v Jugoslávii je zmíněna možnost využití jejich poznatků o poměrech na velvyslanectví. Styk tehdy navázali pracovníci bezpečnosti s Miodragem Popovićem a Borivojem Razićem. Zpráva jen upozorňovala, že je potřeba emigranty před úkolováním dobře prověřit, protože se mezi nimi mohou nacházet provokatéři. Mnohem více se však StB spoléhala na informace od Čechů a například ve věci jugoslávských studentů a učňů počítala s angažováním spolupracovníků mezi československými občany.²⁹ Do tzv. akce učni se emigranti zapojili jako agitátoři z rozhodnutí sekretariátu ÚV KSČ. Přestože nátlakové akce měla v rukou Státní bezpečnost, emigranti s ní v této souvislosti neměli co do činění. Zpráva

²⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 21, Odhalené síť titovské agentury řízené z jugoslávského velvyslanectví v Praze.

²⁹ AMV, H-181/43, s. 316, 13.8.1948 Návrh na plánovité rozpracování případu politické situace v Jugoslávii.

o dosavadních výsledcích práce Referátu 22, zřízeného v rámci sektoru BAa pro jugoslávské záležitosti, z konce října 1948 se tak o emigrantech vůbec nezmiňuje.³⁰ Není známo, že by StB na podzim 1948 vyšetřovala útěk Rajka Popoviće a materiály z vyšetřování kauzy Miodraga a Aci Popovićů (šmelina s auty) nebyly v archivních fondech bezpečnosti nalezeny.

Státní bezpečnost tak k emigraci půl roku po roztržce zřejmě neměla přístup a patrně se jí vůbec nezabývala. První důvod představovaly nedostatky bezpečnostního aparátu, který se stále ještě budoval. Většina pracovníků StB neměla s policejní prací dosud žádné zkušenosti, a proto poměry v ní byly po dlouhé měsíce dosti živelné a neuspořádané. Přestože už na jaře 1948 vedoucí funkcionáři Bezpečnosti volali po vytvoření „solidní a důkladné agenturní sítě“, počet tajných spolupracovníků byl ještě koncem roku 1949 poměrně nízký. Neexistovala centrální evidence a většina agentů či informátorů nebyla ani písemně vázána. Jistý obrat nastal až během roku 1950, i když ani v následujícím období nevládla ve vedení StB spokojenost.³¹ Druhým důvodem pak byla skutečnost, že politická emigrace náležela do kompetence sekretariátu ÚV KSČ. Jeho evidenční odbor (oddělení pro evidenci), který její záležitosti spravoval, byl sám zpravodajskou službou strany a po určitou dobu StB v jistých oblastech suploval.

Švábův odbor, jak jsme viděli, vedl o emigraci kádrovou kartotéku a měl na starosti její prověrky. Většinu pozornosti však věnoval materiálnímu zabezpečení emigrantů a do jejich interních záležitostí zasahoval zprvu spíše sporadicky. Podnětem k zásahu byla teprve krize způsobená rozepřemi ve stranickém výboru zakončená izolací Miluniće. Vnitřní kontrolu tak přenechával do značné míry emigrantskému vedení. Zásahy proti některým členům s asistencí StB, včetně uvěznění nebo vyhoštění (fakticky „vystrčení“ za hranice) se děly na žádost či po konzultaci s emigrantskými funkcionáři. Tak tomu bylo v případě učně Maxima Morduše nebo studentů Iliji Žegarce a Aleksy Radovanoviće, které označili S. Tumara, P. Dragila či Vlado Popović za nespolehlivé a pravděpodobné provokatéry či špióny. Jugoslávské informbyrovské skupině tak v prvním období jejího pražského exilu byla v bezpečnostních otázkách ponechána poměrně velká míra autonomie.

Obranu skupiny před provokacemi ambasády a infiltrací špióny řídil v prvním období po zformování emigrace Pero Dragila, nejzkušenější zpravodajský pracovník

---

³⁰ Tamtéž, s. 315, 26.10.1948 Referát 22, Velvyslanectví FLRJ v Praze – informační zpráva (k příkazu č. 78 pro 01).

³¹ K. KAPLAN, *Nebezpečná bezpečnost*, s. 73-75.

v jejích řadách. Podle nepřímých tvrzení si vedl o členech skupiny písemné záznamy. Kolem sebe soustředil okruh spolehlivých a sobě oddaných lidí, které pověřoval zpravodajskými úkoly – špehováním některých emigrantů i osob z velvyslanectví, provokacemi, schůzkami s titovskými činiteli za účelem získání informací. Miodraga a Acovi Popovičům tak například nařídil sledovat Rajka Popoviće.³² Spřízněným studentům ukládal prohlídky pokojů jejich kolegů atd. Sám Dragila z počátku z vlastní iniciativy a bez vědomí sekretariátu ÚV KSČ jednal v září 1948 s vedoucími funkcionáři velvyslanectví A. Drndíčem a F. Gorskim, které znal jako důstojníky UDBy.³³ Jelikož po večeři s nimi onemocněl vážnou chorobou, jejíž následky ho provázely několik následujících let, byl přesvědčen, že se ho pokusili otrávit.³⁴ Dragilovi tuto pravomoc udělil stranický výbor emigrace. Uznávaly ji nicméně i československé stranické orgány. Na jeho rozhodnutí záleželo, zda bude žadateli udělen status emigranta a zda mu ÚV KSČ poskytne materiální podporu.

Tato neoficiální zpravodajská služba pod vedením Pera Dragily v zásadě fungovala na principu hierarchie, kterou si její neformální příslušníci přinesli z jugoslávské státní služby. Dragila byl majorem UDBy a jeho nejbližší spolupracovníci pro ni před rezolucí vesměs pracovali také – Novo Novović u diplomatického zastoupení FLRJ v USA; Velizar Vitorović byl jako voják na školení v ČSR zřejmým příslušníkem KOSu (vojenské kontrarozvědky); Slobodan Tumara – téměř jistě informátor UDBy v předrezolučním *Sdružení jugoslávské studující mládeže v ČSR*. Zpravodajské úkoly nicméně Dragila ukládal i lidem, kteří nepatřili do jeho úzké skupiny, aby prověřil jejich loajalitu.

Československá Bezpečnost a Dragilova „zpravodajská služba“ se prvně setkaly teprve v únoru roku 1949. Jednalo se tehdy o doporučení stranického výboru emigrace, aby byl kvůli nehlášenému kontaktu s ambasádou vyhoštěn student Dušan Milinković. Stanovisko StB, tedy Referátu 22, však znělo zamítavě. Vyhoštění označila vzhledem k

³² AMV, H-181/65, s. 50, Dopis Miodraga Popoviće ÚV KSČ z 3.12.1949.

³³ Ante Drndić byl po válce Dragilovým přímým nadřízeným ve velitelství OZNy pro Chorvatsko. AMV, H-181/20, Prověřka 29.8.1952. Pero Dragila.

³⁴ Na tuto skutečnost mně upozornila paní Dušanka Dragilová v rozhovoru na jaře 2004. V archivních pramenech se pouze zmiňuje Dragilova více jak měsíční rekonvalescence v nemocnici v září a říjnu 1948 a od té doby jeho latentní zdravotní problémy. AMV, H-181/20. 14.10.1952 Dotazy k prověrce s. Pero Dragily. O několik týdnů později byl zřejmě uskutečněn také neúspěšný atentát na Josipa Miluniće, který byl lehce zraněn při dopravní nehodě. Emigranti se cítili ze strany UDBy ohroženi na životě. Na ulici proto vycházeli ozbrojeni. Na jaře 1949 jim však byly střelné zbraně z rozhodnutí Karla Švába (oficiálně) odebrány.

míře Milinkovičova provinění za nepřiměřený trest.³⁵ Spíše než útlocitnost však bezpečnostní pracovníky motivovala snaha rozšířit svou agenturní síť a Milinkovič se jim jevil jako vhodný kandidát. Kontakt s ním Státní bezpečnosti zprostředkoval Slobodan Tumara. Milinkovičovi oznámil, že jelikož byl jedním z prvních studentů, kteří podepsali prohlášení o souhlasu s rezolucí, poskytuje mu strana velkoryse šanci, aby své selhání napravil. Milinkovič byl skutečně oddaným stoupencem Sovětského svazu. Do problémů se dostal spíše svou naivitou a neuváženou impulsivností. Styk s ambasádou navázal vlivem zklamání z vývoje ve studentské komunitě, kde vedoucí pozice zaujali dle jeho soudu bývalí titovci typu Tumary a Kljakiće, zatímco on, upřímný komunista, musel opět snášet jejich ústrky. Tumarovu nabídku odčinit chybu bez výhrad a s nadšením přijal i z toho důvodu, že v Československu měl těhotnou snoubenku, s níž se hodlal oženit.³⁶

Pro StB byl Milinkovič cenný tím, že se již dříve stýkal se Slobodanem Macurou, jugoslávským občanem, žijícím v Praze, kterého jako informátora využíval major Ante Drndić. Milinkoviče proto StB nasadila jako volavku k rozpracování případu, který by vyústil v odhalení titovské špionážní sítě. Milinkovič tak od konce února 1949 pracoval pro StB pod krycím jménem *Chladivo*. Podle tzv. legendy, kterou ho vybavil jeho „řídící orgán“, prozřel svůj omyl a chtěl službou vlasti znovu získat důvěru KSJ a tím i možnost vrátit se domů beztrestně.³⁷ Macura mu uvěřil a žádal od něho informace o emigraci: jména, adresy, kdo je v ÚV KSČ záležitostmi emigrace pověřen, získává-li emigrace finance pouze od KSČ nebo též ze sovětské ambasády. Od Milinkoviče se chtěl rovněž dozvědět o způsobech distribuce *Nové Borby* v Jugoslávii, či o zákulisních dějích ve vedení KSČ atd. Vybízal ho také, aby tipoval další spolupracovníky mezi albánskými a bulharskými studenty.

Většinu informací pochopitelně Milinkovič neznal a neměl šanci ani zjistit. Nemusel se proto mnoho vymlouvat a lehce dostal instrukci, aby uváděl jen věci obecně známé. Na druhé straně Státní bezpečnosti podrobně vylíčil ústně a v písemných zprávách obsah všech rozhovorů s Macurou. Vyhotoveno o nich bylo celkem 18 úředních záznamů od konce února do konce června 1949.³⁸ Kromě požadovaných údajů upozornil Milinkovič StB také na protistátní skupinu v Mělníku. Na základě toho byli

³⁵ AMV, H-181/43, s.46, 2.2.1949 Útvar 601-A, oddělení 1 komu: útvaru 701-A; Tamtéž, s. 294, Sektor 1, ref. 22 Krajskému velitelství StB.

³⁶ Tamtéž, s. 47, Záznam č. 1, 16.2.1949, Ca.

³⁷ Tamtéž, s. 61, 22.2.1949, Pokyny pro spolupracovníka kr. jm. „Chladivo“.

³⁸ Všechny úřední záznamy a písemné zprávy obsahuje Milinkovičův osobní svazek AMV, H-181/43.

uvěznění dva lidé. Koncem srpna téhož roku přistoupila StB k tzv. realizaci jugoslávské špiónážní skupiny v rámci Akce „J“. Při rozsáhlém zatýkání uvízl v síti Bezpečnosti jak Macura, tak Milinković. Příslušníci StB vyvinuli hned při prvním výslechu na Macuru obrovský tlak, aby na něm vynutili přiznání. Výslechu se zúčastnila i jedna nejmenovaná osoba z vedení emigrace. Za jejího přispění se Macura nejen doznal, ale také své protistátní činnosti litoval a podepsal dokonce i rezoluci Informbyra.³⁹ Výslechům byl nicméně podroben i provokatér Milinković. Jeho protokoly naprosto nezmiňují předchozí spolupráci s československou Bezpečností.⁴⁰ Milinkovićova manželka ani přátelé nevěděli pochopitelně nic o pravém důvodu jeho uvěznění. Avšak, když byl Slobodan Macura – bez ohledu na podpis rezoluce a tvrzení, že byl UDBou vydírán – v září roku 1950 odsouzen v procesu s Šefikem Kevičem a spol. na doživotí, dočkal se Milinković po roční vazbě svobody.⁴¹ Ovšem se závazkem mlčenlivosti a tudíž s trvalým stigmatem – pro jednoho protistátního živlu, pro druhého agenta StB.⁴²

Do Milinkovićovy spolupráce s StB byl vedle Slobodana Tumary zasvěcen i Ročko Andjelkovski.⁴³ Neexistují žádné přímé důkazy, že by styky Tumary nebo Andjelkovského byly obdobné povahy. Milinkoviče zavázala StB ke spolupráci na základě kompromitace, zatímco na Andjelkovského a Tumaru žádný nátlak nemusela vyvíjet. Jako informbyrovští studentští funkcionáři také neměli možnost dostat se k informacím z prostředí jugoslávského velvyslanectví, které v té době Státní bezpečnost zajímaly. Pokud tedy Andjelkovski a Tumara s StB spolupracovali, pak na zcela jiné úrovni, která připomínala spíše vztah rovného s rovným a vzájemnou výpomoc.

Ke koordinaci mezi emigranty a Státní bezpečností, zřejmě na popud sekretariátu ÚV KSČ, došlo při provokační akci na Jarních pražských veletrzích. StB chtěla překazit jugoslávským vystavovatelům záměr využít svůj stánek k politické propagaci. Ve stánku byla kromě Titovy busty umístěna i návštěvní kniha, kam lidé v hojném počtu zapisovali pozdravy jugoslávskému vůdci a slova podpory v zápasu jeho země s Moskvou. Na základě předchozích zkušeností bylo pravděpodobné, že zápisy v podpisové knize zazní ve vysílání bělehradském rozhlasu, a to nechťeli pochopitelně

³⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 25, 26.8.1949 Zatčení jugoslávského příslušníka Macura.

⁴⁰ AMV, H-181/43, s. 89, 10.9.1949 KV StB v Praze. Zápis o výpovědi; Tamtéž, s. 81, 26.10.1949 KV StB Praha, Dodatek k protokolu ze dne 10.9.1949; Tamtéž, s.97, Zápis o výpovědi 24.11.1949; Tamtéž, s.117, Pokračování protokolu ze dne 28.11.1949.

⁴¹ Tamtéž, s. 294, Sektor 1, ref. 22 Krajskému velitelství StB.

⁴² Tamtéž, s. 296, 5.10.1950 Zápis o výpovědi s Milinkovićem, KV StB Praha.

⁴³ Tamtéž, s. 55, 4.3.1949 Záznam č. 9, Ca.

českoslovenští komunisté připustit. Aby však jugoslávská strana nedostala příležitost k protestům, byli v akci proti jugoslávskému stánku využiti emigranti. Když vzbudili rozruch a zaútočili na Titovu bustu, zjednala přivolaná Bezpečnost pořádek dočasným uzavřením jugoslávské výstavy. Přitom zabavila pamětní knihu. Na diplomatické protesty pak českoslovenští představitelé odpověděli obviněním, že Jugoslávci incident vyvolali sami.⁴⁴

V tomto období si zřejmě užší vztah vytvořila StB k jinému informbyrovskému aktivistovi, Novu Novovičovi. Z velice torzovité dokumentace se dochoval záznam z poloviny února 1949. Dva bezpečnostní pracovníci navštívili Novoviče, aby jej pověřili několika úkoly. Společně s Tumarou měl zjistit, proč do Jugoslávie odjíždějí manželky diplomatů a vyhledat studenta Ivana Latkoviče, který se před nedávnem vrátil ilegálně do Československa. Kromě těchto drobností však StB od Novoviče očekávala i hodnotnější poznatky: „Novovič zná částečně organizaci býv. OZNy, hlavně ofenzívu a jeho dalším úkolem bude, aby nám vypracoval přehled o organizaci OZNy.“⁴⁵

Víme, že na výsledku zatčeného Slobodana Macury se podílel i jakýsi politický emigrant. Nic bližšího však o tomto případě „spolupráce“ z dostupných pramenů známo není. Více jsme zpraveni již o akci, kterou provedla StB o několik týdnů později za účasti Nova Novoviče. Jejím objektem byl konzul FLRJ v Bratislavě Oren Ružić. Po válce dokončil studium techniky v Praze a odtud se znal osobně i s většinou informbyrovských studentů. Na podzim 1948 se je snažil přesvědčit, aby svůj souhlas s rezolucí odvolali. Tumara se o Ružićovi při jedné příležitosti vyjádřil jako o „známém udbašovi“.⁴⁶ Státní bezpečnost pokládala Ružiće vedle vicekonzula Šefika Keviče za organizátora špionážní činnosti na Slovensku a připravovala se proti oběma zakročit.⁴⁷ V polovině září 1949 navštívil Ružiće v Bratislavě jeho kolega ze studií, známý jako přítel Jugoslávie, Vlado Šiler. Vybídl jej, aby navštívili společného známého Jána Čecha, člena ÚV KSS. Šiler byl samozřejmě spolupracovníkem StB a s Ružićem měl

⁴⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 19, Přehled o jugoslávské aktivitě v ČSR po usnesení Informbyra; AMIP, f. DA, 1949, F-25, pov. br. 45816, 21.3.1949 Stilinović, telegram pro MIP Bělehrad.

⁴⁵ AMV, H-181/56, s. 27, 16.2.1949, Záznam (59/Ka, 59/Ml.), MV, oddělení II, ref. 59., Vl. č. ref. 798.

⁴⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 16, 16.6.1949 Reinerová Vorlasovi.

⁴⁷ Na pražské centrále Bezpečnosti pozorovali údajné přenesení aktivit UDBy z českých zemí na Slovensko. Důvodem měly být lepší podmínky jejího působení. V souborné zprávě z června 1949 se uvádí: „Činnost těchto osob (Ružiće a Keviče) je námi dosti těžko sledována, neboť slovenští soudruzi a slovenská bezpečnost nevěnovala dosud jugoslávským představitelům dostatečnou pozornost.“ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 1.6.1949. Na základě této domněnky bylo hledáno posléze spojení mezi jugoslávskou špionáží a tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty ve vedení KSS a slovenské StB. Srov. Karel KAPLAN, *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*, Praha 2002, s. 63-64.

zcela jiné úmysly než přátelské posezení. V Čechově bytě na Ružičce čekala skupina lidí, mezi nimiž byl i Novo Novovič. Snažila se ho hrubým způsobem přimět ke spolupráci s StB. Ružičce drželi v bytě násilím až do rána. Ani Novovičovy argumenty o „imperialistickém charakteru Titovy politiky“ ani pohružky zbraní však Ružičce nezlomily.⁴⁸ Ružič byl posléze vyhoštěn.

Velvyslanectví FLRJ protestovalo proti násilí na svém diplomatovi notou, na níž nedostalo vůbec odpověď.⁴⁹ Přestože se Ružičce nepodařilo získat, nepovažovali českoslovenští činitelé akci za úplný neúspěch. Skutečný důvod k akci se dost možná netýkal ani Ružičce nebo nekalé činnosti jugoslávského konzulátu, nýbrž snahy Prahy zjednat pořádek ve slovenské Bezpečnosti. „I když sám Ružič byl nyní zneškodněn, usnadnily v předu uvedené okolnosti ustanovení [titovské] zpravodajské sítě na Slovensku a bude proto třeba, aby slovenské orgány a strana věnovaly této otázce více pozornosti a prostředků,“ okomentoval situaci Karel Vorlas.⁵⁰ Pokud šlo o Novoviče, vládla v StB s jeho úlohou spokojenost a přesvědčení, že zadaný úkol provedl dobře.⁵¹ Novovič o úspěšnosti akce zřejmě tolik přesvědčený nebyl. S odstupem času ji hodnotil jako špatně zorganizovanou a československá StB tím ztratila v jeho očích vážnost.⁵²

Kromě této kooperace se bezpečnostní orgány zaobíraly emigranty i v souvislosti s jejich ochranou. Zvláštní pozornost věnovali učňům, kteří začali být teprve v průběhu času považováni za perspektivní kádry jugoslávské skupiny. Na počátku se s nimi spíše jednalo jako s nejméně spolehlivou částí emigrace, kde měla UDBa největší šanci umístit své agenty. Jejich úkolem, jak českoslovenští činitelé předpokládali, bylo morálně naleptat tento kolektiv a přimět co nejvíce mladíků k návratu domů. StB se za souhlasu pracovníků sekretariátu ÚV KSČ nerozpakovala problémové hochy zatýkat a vyhošťovat, jak se to v únoru 1949 čtveřici z nich stalo. Zvláště přísně byly postihovány kontakty s pracovníky velvyslanectví. StB bedlivě učně střežila. Evidovala pohyb jugoslávských diplomatů v blízkosti jejich pracovišť a ubytoven a pokusy o kontakt zřejmě úspěšně mařila. Tak tomu bylo i při dohledu Bezpečnosti nad průběhem letní společné rekreace v Jánských Lázních, kdy sledovala zaměstnance ambasády, který

⁴⁸ AMV, H-181/56, s. 67, 6.2.1952 Věc: Obnovení spolupráce s jug. polit. emigrantem Novo Novovičem.

⁴⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 70, ar. j.285, sl. Jugoslávie 15, *Borba*, 2.10.1949; Tamtéž, sv. 69, ar. j. 285, sl. Jugoslávie 5, MZV, Záznam z 22.10.1949 o rozhovoru Dr. Žilky s Dr. Ivo Murkem, tajemníkem ambasády FLRJ.

⁵⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 1, 15.10.1949 Vorlas. Zpráva o boji proti titovštině.

⁵¹ AMV, H-181/56, s. 67, 6.2.1952 Věc: Obnovení spolupráce s jug. polit. emigrantem Novo Novovičem.

⁵² Tamtéž, s. 101, VStB 1, Procházková, nedat. Navázání styku s jug. pol. em. Novovičem za účelem vázání ke spolupráci.

„náhodně“ trávil dovolenou v těsné blízkosti tohoto střediska.⁵³ Státní bezpečnost se zřejmě starala rovněž o ochranu vedoucích funkcionářů emigrace. O nějakých konkrétních opatřeních v tomto směru však v archivních pramenech zmínky nejsou. Usuzujeme tak pouze z údaje, že v únoru 1949 získala agenturní cestou informaci, že rezidentura UDBy připravuje únos a zavraždění Pera Dragily.⁵⁴ Sám Dragila byl údajně na hrozící nebezpečí upozorněn ze sovětského velvyslanectví s radou, aby se střežil zejména před uniformovanými příslušníky SNB a letci.⁵⁵

Státní bezpečnost tak po většinu roku 1949 přistupovala k emigraci jednak jako ke spojenci v boji proti titovské špionáži, jednak jako ke skupině osob, které je potřeba chránit. Jen zcela výjimečně se v archivu Bezpečnosti nalézají dokumenty o sledování jejich činnosti. Pokud ve svém všeobecném zájmu o cizince nebo přímo o Jugoslávce narazila na některého člena skupiny, končilo „rozpracovávání“ ve chvíli, kdy vyšlo najevo, že jde o politického emigranta.⁵⁶

Situace se však změnila na podzim roku 1949, tedy po Rajkově procesu v Maďarsku. StB se začala orientovat na hledání nepřátel ve straně a podle závěrů budapešťského procesu byla jugoslávská politická emigrace jedním z pravděpodobných center špionáže.⁵⁷ Pod zorným úhlem StB se ocitli manželé Milunićovi, kteří se snažili vzornou prací i politickou angažovaností dokázat nespravedlnost svého odstranění z emigrace. Pracovník krajského velitelství StB v Hradci Králové poznamenal ke zprávě agenta, hovořící o Milunićových jako o dobrých komunistech a odpůrcích Tita: „Vzhledem k tomu, že nyní v zemích lid. dem. se vyskytují případy, kde zasahuje do poměrů země Jugoslávská zpravodajská služba a kde tato pomocí reakcionářů a přívrženců západních států obsazuje důležitá místa týkající se těchto států, není vyloučeno, že tito Jugoslávci přes zdánlivě dobrý poměr k našemu lid. dem. zřízení

⁵³ Viz kapitolu „Pod vládou triumvirátu“.

⁵⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 2, nedat. zpráva o jug. špionáži.

⁵⁵ AMV, H-181/20, Prověrka 29.8.1952. Pero Dragila.

⁵⁶ Tamtéž, H-181/35, s. 12-13, Agenturní zprávy StB z 18.5.1949 a 14.11.1949 o Djordje Lojančićovi.

⁵⁷ Případy sympatizantů s Jugoslávií nebo informátorů uvnitř KSČ se do té doby nezabývala StB, nýbrž Švábovo evidenční oddělení. Stranickou cestou byla proto řešena kauza skupiny účastníků hornické brigády v Jugoslávii v čele s Milanem Rálišem. V rámci strany byl vyšetřován také případ Bohdana Bandy, sekretáře A. Novotného, tehdy tajemníka pražské krajské organizace KSČ, který dodával informace zástupci vojenského atašé mjr. Poljakovičovi. Benda byl posléze uvězněn. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 21, 28.9.1949 Jugoslávské velvyslanectví v Praze – činnost; Na podzim 1949 přišel Karel Šváb se skupinou pracovníků evidenčního oddělení do StB a tím přenesl vyšetřování v rámci strany na její půdu. Šváb i většina jeho lidí však nadále působila nadále paralelně i v sekretariátu ÚV KSČ. K. KAPLAN, *Nebezpečná bezpečnost*, s. 39-40.

pracují proti nám. Dobrý poměr ke straně a k práci může být jenom rouškou k tomu, aby se jim snáze u nás pracovalo do našich řad.“⁵⁸

Nevíme, zda východočeská StB sledovala jugoslávské občany ve svém okrsku na podnět shora či z vlastní iniciativy. Stejná podezřívavost však byla přítomna i v Praze a ovlivnila pohled na informbyrovské emigranty vůbec. Borivoje Nikolajević, který do Československa přicestoval v listopadu 1949 z Paříže, kde složil funkci III. tajemníka velvyslanectví, se tak setkal s mnohem větší mírou nedůvěry než všichni jeho předchůdci. Oproti dřívější praxi jej také prověřovala nejen KSČ, ale i „jugoslávský“ referát StB č. 22. Nikolajević byl sledován, jeho hotelový pokoj tajně prohlížen.⁵⁹

Během podzimu přicházel o důvěru Bezpečnosti Novo Novović. Agent působící v Komenského koleji si na Novovićovi všímal nejasností a podezřelých věcí.⁶⁰ Další zpráva, zřejmě od téhož spolupracovníka, se týkala Novovićovy někdejší příslušnosti k UDBě, která za změněných poměrů dostávala nový význam. Zpráva si všímala též Novovićových charakterových nedostatků.⁶¹ I podle dalších zpráv agenta pod krycím jménem Ak 194, za nímž se pravděpodobně skrývá Vlado Šiler (Novovićův kumpán z akce proti Ružićovi) lze soudit, že se StB začala zajímat o jugoslávské informbyrovské studenty a poměry mezi nimi.⁶² Novović byl jako „důvěrník“, v kteréžto kategorii jej StB evidovala, čím dál méně využívaný a naopak se měnil v tzv. objekt. Vladovi Šilerovi si postěžoval, že se je, Jugoslávce, snaží čeští kolegové sledovat. Protože to však dělají velmi nešikovně, jugoslávské studenty tím obtěžují.⁶³ Jako informátor byl Novović pro StB stále méně použitelný. Při setkáních se svým „řídícím orgánem“ se choval přezíravě, vyjadřoval se velmi skoupě a na otázku po čemkoliv ze soukromého života prý reagoval dotazem na soukromý život „orgána“. Proto ho StB přestala úkolovat a v polovině února 1950 s ním ukončila všechny styky.⁶⁴

Toto rozvázání spolupráce způsobila oboustranná nedůvěra a animozita. Novović patřil k opoziční skupině emigrace, která se domnívala, že nepřátele je třeba hledat ve stranickém i bezpečnostním aparátu ČSR. Také proto nasadila StB na Novovice agenty, přičemž v první řadě využila jeho přítelkyni, povoláním příslušnici SNB. Od ní se

⁵⁸ AMV, H-181/42, III, s. 54, 14.11.1949 List A č. 7, Útvar 615-A, řo 30/Kf, agent AKP-12, DUPLEX.

⁵⁹ Tamtéž, H-181/51, s.17, 21.11.1949 Žádost o zavedení sledování Nikolajeviče. 21.11.1949 Souhlas npor. V. Kroupy, v z. přednosta sektoru.

⁶⁰ Tamtéž, H-181/56, s.28, 11.10.1949, Skupina BAb (Přednosta skupiny J. Kovář) Skupině BAa, Tajné.

⁶¹ Tamtéž, s.29, 29.11.1949 List A č. 7, 701-A, 22/Cha, agent 194, Ak.

⁶² Tamtéž, s.22, 24.11.1949 Výpis z D-pramene z 24.11.1949.

⁶³ Tamtéž, s. 56, rukou psané informace od informátora, studenta z Komenského koleje Šilera.

⁶⁴ Tamtéž, s. 55, 28.12.1949 ÚZ č. 88, 22/Cha, Důvěrník N.N.; Tamtéž, s. 36, 15.2.1950 ÚZ č. 116, 701-A, 22/Cha, Důvěrník N. N.

dozvěděla řadu Novovičových pohrdlivých výroků o Čechách, KSČ i o sobě samotné: „Ta vaše policie mě tak blbě sleduje, že ji to budu muset naučit“, vyjádřil se prý Novovič.⁶⁵

Pro StB se však stávaly zajímavými především vedoucí osoby emigrace. Jména Dragila a Ivanovič se na podzim roku 1949 v dokumentech bezpečnostní proveniencie objevují v jiném světle než doposud. Zpráva z nejmenovaného, velmi dobře informovaného zdroje líčila poměrně obsáhle různé podezřelé zjevy, které tuto dvojici provázely: její podivné, naprosto nerozborné spojení, Dragilovu chorobnou podezřívavost a tvrdost vůči lidem, nezáměr o mladé dělníky, navazování ilegálního spojení do Jugoslávie bez vědomí ÚV KSČ, korespondenci s USA a Kanadou, utajované návštěvy cizinců, nepochopitelnou hru s odesíláním některých lidí do Maďarska atd.⁶⁶ Důvodem k obezřetnosti vůči Dragilovi a Ivanovičovi bylo samozřejmě i jejich vystupování v emigraci a vůči sekretariátu strany, které jugoslávskou skupinu dovedlo do vleklé krize. V druhé polovině prosince navštívil velitel jugoslávského referátu instruktora emigrantské skupiny Vorlase. Ten popsál události posledních týdnů jako záměrné rozleptávání a vyjádřil podezření, že mezi emigrací působí titovští agenti. Jako možné špióny jmenoval Dragilu, Rajkoviče, Ivanoviče, Prodanoviče, Nešiče, Nikoliče, Nikolajeviče a tři kanadské dívky, které si přivezl Dragila z Ameriky. Vorlase vyhledal nejmenovaný funkcionář, jímž byl npor. Vratislav Kroupa, ještě několikrát.⁶⁷ Jak zpráva konstatovala, po šetření i pohovoru s pěti představiteli opoziční skupiny, se podezření v polovině ledna 1950 zúžilo pouze na Dragilu, Ivanoviče a Rajkoviče.⁶⁸ Zřejmě pro účely evidence byl Vorlas v záznamech StB označován dále jako důvěrník. Bezpečnostní pracovníky svými výpověďmi směřoval na dvojici Ivanovič–Dragila a koncem března 1950 žádal o sledování Dragily během jeho pobytu v lázních.⁶⁹

Bylo zřejmé, že se emigrace stává pro StB jednou z priorit při hledání titovských špiónů v Československu. Obecný přehled o situaci ve skupině si její příslušníci vytvářeli prostřednictvím Karla Vorlase. Pro podrobnější rozpracování si ovšem Státní bezpečnost potřebovala zajistit širší síť informátorů přímo mezi emigranty. Zdá se však,

⁶⁵ Tamtéž, H-181/56, s.32, Ref. 22, 22/Fa, 17.1.1950 Záznam s Jiřinou Tlustou.

⁶⁶ Tamtéž, H-181/20, nedat. Agenturní zpráva (říjen-listopad 1949).

⁶⁷ Tamtéž, Výpis z protokolu Karla Horčice–Vorlase ze dne 8.7.1952 k otázce jug. polit. emigrantů.

⁶⁸ Tamtéž, H-181/26, s.52, Opis č.j. 10318/2230301-50.

⁶⁹ Tamtéž, část II, s. 10, 13.3.1950 Úřední záznam č. 2, 701-A, 11-Ka, důvěrník D/V-S; Tamtéž, s.11, 18.3.1950 Úřední záznam. 701-A, 11/Ka, důvěrník D/V-S.; Tamtéž, H-181/20, 18.3.1950, T., Útvar 701-A, 11/Ka, D(ůvěrník)/V-S.

že v tomto směru se záhy objevily určité potíže. Uprostřed kampaně směřující k odhalení vnitřního nepřítele ovládly mocenské struktury podezřívavost, nedůvěra, strach a animozita. Nedobré vztahy panovaly jak mezi vedením bezpečnosti a stranickým aparátem, tak uvnitř StB i uvnitř komunistické strany. Z perspektivy jugoslávské emigrace nejsou samozřejmě všechny nuance jasně čitelné. Nevíme například nic o vztahu Švábových lidí v Bezpečnosti a ve stranickém aparátu s pracovníky jugoslávského referátu na StB. Není ani známo personální složení tohoto útvaru v dané době, ani zda-li byl na podzim 1949 nějak obměněn nebo posílen.⁷⁰ Napětí však tušíme za rozhodnutími klíčových aktérů. Na konci roku 1949 začala StB s vědomím strany emigraci tzv. rozpracovávat a zapojila se i do řešení její krize. Asistovala při jednání s opoziční skupinou a na pokyn stranických funkcionářů zatkla Miloše Nešiče. Na základě nepřímých pramenů lze usoudit, že poté nastává určitý obrat. Bedřich Geminder se vyhýbal jasnému řešení emigrantských sporů a bránil se patrně úvahám, že v emigraci pracuje nepřítel. Nechtěl tak zřejmě přitáhnout pozornost a směr pátrání po špionážní síti ke své doméně. Nešičovo zatčení bylo patrně kompromisem, jemuž nemohl zabránit. Během února či počátkem března 1950 však Geminder nařídil, aby StB v zájmu uklidnění situace dále ve věci emigrace už nepracovala a prohlásil politickou emigraci za výlučnou záležitost strany. Členové emigrace byli na tento zákaz upozorněni a každý případný kontakt s Bezpečností měli ohlásit sekretariátu ÚV KSČ.⁷¹

Četné dochované agenturní záznamy ze schůzek s emigranty však dosvědčují, že StB buďto vědomě tento zákaz překračovala nebo – jak napovídají některé prameny – bylo jeho nerespektování do určité míry Geminderem i tolerováno. Právě v únoru a březnu totiž navázala nebo zintenzívnila Bezpečnost kontakty s řadou emigrantů a osob v jejich okolí. Materiál z této doby je značně útržkovitý, agenturní svazky se v celku nedochovaly; schází i jejich evidence. Dochované úřední záznamy a agenturní listy jsou označeny pouze krycí značkou a číslem spolupracovníka. Podle data a pořadového čísla je však možné částečně rekonstruovat soubor zpráv patřící jednomu spolupracovníkovi a na základě kontextu určit, o koho se jedná. V případě důvěrníků je jistým vodítkem jejich značka, která se skládá z počátečního a konečného písmene příjmení. Někdy se

---

⁷⁰ Víme, že do počátku jara 1949 referát 22 vedl npor. Vratislav Kroupa. Zcela náhodně se v obrovském archivním materiálu objevují jména i dalších příslušníků: Netrefa, Michl a Chalupa. Posledního z nich rozpoznáváme také pod značkou 22/Cha jako autora velkého množství úředních záznamů z let 1949 a 1950.

⁷¹ AMV, H-181/89, s. 19, 8.3.1950 ÚZ č. 125, 701-A, 22/Cha, vlastní šetření; Tamtéž, H-181/65, s. 73, 21.9.1950 Fiala (Referát 22) Švábovi; Tamtéž, s.91, 25.9.1950 Švábovi pro Vorlase.

v textu zprávy dokonce přímo prozrazuje i informátorovo jméno. Analýzou materiálu z někdejšího archivu ministerstva vnitra se dostáváme k následujícím poznatkům.

Jedním z prvních emigrantů, kterého StB vyhledala kvůli získání informací z prostředí emigrace, byl Branko Vlaškalić. Když ho v prosinci roku 1949 vyslýchala ve věci předválečné pražské jugoslávské komunity, nabídl „podati kdykoliv veškeré informace bezpečnostním orgánům“, bude-li o to požádán.⁷²

Vlaškalić byl v ČSR dlouhodobě usedlým jugoslávským občanem, který přišel ve dvacátých letech do Prahy studovat a již zde zůstal. Po válce byl zaměstnancem československého rozhlasu a stal se členem KSČ. Po rezoluci neváhal, jak se rozhodnout. Příchod americké skupiny ho stejně jako ostatní „domácí“ emigranty odsunul na druhou kolej. S Ivanovićem a zvláště Dragilou měl velmi špatné zkušenosti a viděl v nich původce všeho zla.⁷³

Koncem ledna 1950 si StB vzpomněla na jeho nabídku. Vlaškalić vyjádřil přesvědčení, že je nutné, aby se občas s jejími pracovníky scházel. Hned na počátku uvedl, že před rezolucí již pracoval pro UDBu, která ho úkolovala k národním socialistům. „*Tak jako vy, pánové*“, vyjádřil se Vlaškalić, za ním pro tyto informace chodil Oren Ružić.⁷⁴ Stejně jako při prvním setkání i na následujících schůzkách hovořil Vlaškalić převážně o Pero Dragilovi a jeho neblahé úloze v rozhlasu i v emigraci vůbec. Podezření nicméně vyslovil i vůči V. Perićovi, stávajícímu šéfovi vysílání, na jehož post si činil sám vyhlídky. Spoluprací s StB se snažil zdůraznit svou neochvějnou loajalitu vůči Československu a touto cestou zřejmě zlepšit své postavení, z něhož byl v rozhlasu vystrnaděn konkurenty Dragilou a pak Perićem. Geminderův zákaz styků StB s emigranty neměla na průběh spolupráce vliv. Nicméně, schůzka 1. dubna 1950, na níž Vlaškalić slíbil dodat písemně charakteristiky všech zaměstnanců jugoslávského vysílání, je poslední, o níž existuje záznam.⁷⁵

Vlaškalić z neznámých důvodů – snad proto, že jej StB kvůli jeho minulým kontaktům s UDBou nepovažovala za hodnověrného – nebyl v dalších měsících referátem 22 již využíván. V rozhlasové redakci se však referenti StB poohlédli po jiném ochotném člověku. Z podzimu téhož roku pocházejí první zprávy od agenta pod krycí značkou AV 55. Ze záznamů je zřejmé, že šlo o ženu, Jugoslávku, která byla před

⁷² Tamtéž, H-181/95, s. 24, 17.12.1949, Protokol sepsaný dne 17.12.1949 o 7.30 u krajského velitelství v Praze s jugoslávským státním příslušníkem Branko Vlaškalićem.

⁷³ Viz kapitolu „Govori Prag“.

⁷⁴ AMV, H-181/95, s. 20, 27.1.1950 ÚZ č. 19, 701-A, 22/ML., Vš.

⁷⁵ Tamtéž, s. 14, 3.4.1950 Kopie ÚZ č. 140, 22/Cha, Důvěrník Vš., 1.4.1950; Tamtéž, H-181/26, část II., s. 19, 3.4.1950 Úřední záznam č. 140, 701-A, 22/Cha, Vš.

rezolucí zaměstnána na ambasádě a do rozhlasu přišla při personálním posílení v roce 1950. Kriticky hodnotila téměř všechny své kolegy, kteří se namísto plnění pracovních úkolů „při kávě a cigaretách hádají a tomu říkají revoluční práce.“ Branka Vlaškaliće považovala za „prospěcháře a kariéristu“ a vedoucí Perić dle jejího názoru svou funkci prováděl jen mechanicky a podléhal vlivu radikálních, avšak hochštaplerských živlů spojených s redakcí *Nové Borby*. Bylo tedy zřejmé, že agentka nepatřila ani k jedné z rivalských stran v rozhlasu i emigraci obecně. Na druhé straně jsou její zprávy pouze popisem poměrů mezi emigranty a líčením, byť negativním, jejich charakterů. Špionážními kombinacemi nebo přímo obviněními se vůbec nezabývala.⁷⁶ Totožnost agentky AV 55 vysvítá z rozboru jejích zpráv a dalších archivních materiálů. Jednalo se o Mariji Frankeovou–Kunzovou. Tato žena, po otci Slovinka, žila již od dětství v Československu (nar. 1911, v ČSR trvale od r. 1924). Po válce pracovala na jugoslávském obchodním zastupitelství a na podzim roku 1948 přešla do pražské pobočky Tanjugu. V květnu 1950 z jugoslávských služeb vystoupila a podala prohlášení proti Titovu režimu. Už 1. srpna téhož roku nastoupila do nového zaměstnání – jugoslávské sekce zahraničního rozhlasového vysílání. Tak rychlé přijetí do rozhlasu a zároveň do řad informbyrovské emigrace nebylo zřejmě způsobeno jen naléhavou potřebou slovinské hlasatelky. Frankeová totiž velice pravděpodobně byla s StB ve styku již ve svém předchozím působišti v jugoslávských institucích.⁷⁷

Tak jako v rozhlasu angažovala Státní bezpečnost nejprve důvěrníka Vlaškaliće a poté Frankeovou, snažila se obsadit svými spolupracovníky i ostatní emigrantské kolektivy. Mezi emigranty–studenty, obyvateli Komenského koleje, nejprve využívala jejich českých kolegů. V objektovém svazku emigrace se nachází několik zpráv z ledna 1950 od agenta Ak 194 a důvěrníka A.S.⁷⁸ Další spolupracovník, skrývající se pod značkou AV 57, by mohl být zrovna tak český student jako i některý spíše stranou

⁷⁶ AMV, H-181/20, 28.9.1950 List č. 94, Útvar 701-1, řídicí orgán: 22-Ha, značka agenta: AV 55; Tamtéž, H-181/61, s. 33, 29.9.1950 List A č. 95, 701-A, 22/Ha, AV 55; Tamtéž, H-181/95, s. 17, 5.10.1950 List A č. 97, 701-A, 22-Ha, AV 55; Tamtéž, H-181/95, s. 16, 13.10.1950 List A č. 98, 701-A, 22-Ha, AV 55; Tamtéž, H-181/92, s. 22, 23.10.1950 List A č. 101, 701-A 22/Ha, AV 55; Tamtéž, H-181/44, s. 109, 17.11.1950, 701-A, 22/Čk, AV 55; Tamtéž, H-181/92, s. 21, 17.11.1950 List A. č. 103, 701-A, 22/Čk, AV 55; Tamtéž, H-181/95, s. 80, 17.11.1950 List A č. 106, AV 55; Tamtéž, H-181/61, s. 38, 11.12.1950, 701-A, 22/Br, AV 55, List A č. 108; Tamtéž, H-181/95, s. 15, 11.12.1950 List A č. 109, 701-A, 22/Br, AV 55; Tamtéž, H-181/91, s. 10, 12.12.1950 List A č. 113, Útvar 701-A, 22/Br, agent AV 55; Tamtéž, H-181/92, s. 11, 12.12.1950 List A č. 114, 701-A, 22/Br, agent AV 55; Tamtéž, H-181/44, s. 14, 12.12.1950 List A č. 116, AV 55; Tamtéž, H-181/44, s. 15, 29.12.1950, List A č. 119, 22/Br, AV 55.

⁷⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 93, ar. j. 315, sl. F, Marija Franke; AMIP, DA, 1950, F-17, 420906.

⁷⁸ AMV, H-181/56, s. 35, 6.1.1950 List A č. 21, 701-A, agent 194; Tamtéž, H-181/89, s. 13, 3.2.1950 List A č. 23, Útvar 701-A, 22/Cha, Ak 194; Tamtéž, H-181/56, s. 53, 26.1.1950 Kopie AZ č. 104?, 22/Cha, důvěrník A.S.

stojící jugoslávský emigrant, což však není příliš pravděpodobné.⁷⁹ Podle skrovného počtu dochovaných zpráv nebyl ani jeden z nich příliš využíván nebo je „řídící orgánové“ úkolovali v jiné oblasti.

Mimoto máme k dispozici i prameny, které dokazují verbování pro spolupráci, tzv. verbovku, mezi samotnými informbyrovskými studenty. Blíže neurčený důvěrník dal začátkem února 1949 pracovníkům StB tip na Veru Andonović–Dudovou, studentku malířského ateliéru na Vysoké škole umělecko-průmyslové. Následnou návštěvou ovšem „orgánové“ zjistili, že Andonovićová má o dění v emigraci, stejně jako o vedoucích členech velmi zkreslené představy, a proto k jejímu vázání vůbec nedošlo.⁸⁰

Jiný důvěrník, bulharský student Cvetko Vasiljev, dostal od „řídícího orgána“ koncem února 1950 za úkol získat ke spolupráci Štefana Trajkova, který s rozčilením na koleji asi kdekomu vyprávěl, že většina emigrantů jsou prospěcháři nebo špioni. Důvěrník měl smluvit referentovi Chalupovi schůzku s tímto adeptem takovým způsobem, aby tento nepoznal, že jedná s pracovníkem StB. Bylo to již po vyslovení Geminderova zákazu a tak se v tomto případě projevila na straně Bezpečnosti opatrnost před možnou stížností. Trajkov se sice dověděl, o koho v osobě referenta Chalupy jde, ale ke spolupráci se nestavěl vůbec záporně. Podle jeho názoru situace v emigraci dospěla do bodu, kdy už nebylo možné ji řešit jen na stranické půdě. Ostře se vyhranil proti Ivanovićově skupině, kterou nazval špiony a bandity.⁸¹ Avšak ani „verbovka“ Trajkova nedospěla nakonec do kýženého konce. Trajkov řekl o této rozmluvě Slobodanu Tumarovi. Ten jej pokáral, že nedodrží zákaz, a poslal Trajkova všechno vypovědět instruktoru Vorlasovi na ústřední výbor. Agentovi AV 57 a důvěrníkovi Sd. pak Trajkov sdělil, že nyní informace předává přímo na ÚV KSČ.⁸²

Tím patrně pokusy StB o získání informátora mezi jugoslávskými studenty skončily. O něco lepších výsledků dosáhla u mladých dělníků. Také v tomto prostředí se spoléhala hlavně na české spolupracovníky. Pět zpráv z března až října 1950 pochází od důvěrníka označeného Ká. Týkají se povšechně celé emigrace, ale zejména poměrů mezi mládeží a v domově v Žitné ulici. Důvěrník se stýkal s českými reemigranty z Jugoslávie. Projevoval obeznamenost s tzv. učňovskou akcí. Zprávy prozrazují jeho

⁷⁹ AMV, H-181/89, s. 18, 9.3.1950 List A č. 25, 701-A, 22/Cha, agent AV 57; Tamtéž, H-181/39, s. 4, 9.3.1950 701-A, 22/Cha, AV, List A č. 26; Tamtéž, H-181/20, 15.3.1950 Útvar 701-A., 22/Cha, AV 57.

⁸⁰ Tamtéž, H-181/29, s. 15, 7.2.1950 ÚZ č. 65, 601-A, 22/Štr., D.

⁸¹ Tamtéž, H-181/89, s. 20, 28.2.1950 ÚZ č. 122, 701/A, 22/Cha, D-2; Tamtéž, H-181/89, s. 17, 6.3.1950 ÚZ č. 150, Útvar 701-A, 22/Cha, Důvěrník D-2; Tamtéž, H-181/89, s. 19, 8.3.1950 ÚZ č. 125, 701-A, 22/Cha, vlastní šetření.

⁸² Tamtéž, H-181/89, s. 18, 9.3.1950 List A č. 25, 701-A, 22/Cha, agent AV 57; Tamtéž, H-181/89, Zpráva z 6.4.1950, 22/Cha. Důvěrník Sd.; Tamtéž, H-181/89, s. 45, 2.9.1952 Prověrka Štefana Trajkova.

dobré vztahy s bývalými vychovateli Pavičevičem, Vladem Popovičem a Subičem. Zcela zjevně se jednalo o ženu. Toto vše nasvědčuje tomu, že písmena Ká. označují reemigrantku a někdejší pracovníci ministerstva sociální péče Libuši Kadlecovou.⁸³ Její zprávy mají charakter čistě informativní a jsou prosta jakýchkoliv konkrétních obvinění.⁸⁴

Až z druhé poloviny roku 1950 pocházejí dochované úřední záznamy s důvěrníky Vá. a Bd. Prvním z nich je evidentně, jak se i v jedné ze zpráv přímo přiznává, zaměstnankyně Domova jugoslávské mládeže v Žitné M. Vašíčková, v druhém snadno rozpoznáváme ředitele domova Jana Bernarda. Tyto osoby měly přístup do nejintimnějšího soukromí nájemníků, čehož vrchovatě využívaly. Bernard prohledával pokoje, Vašíčková kontrolovala soukromou poštu. Nerozpakovali se poslouchat cizí rozhovory. Oba informátoři se při tomto slídlivství vyznačovali neobyčejnou horlivostí a upozorňovali StB na každou podezřelou okolnost.⁸⁵

Přímo k oslovení mladých dělníků měli pracovníci Bezpečnosti dobré důvody. Tito hoši většinou měli velmi dobrý vztah k českému prostředí a projevovali oddanost KSČ a československé moci. Spolupráci s bezpečnostními orgány, s nimiž měli někteří zkušenost už z Jugoslávie, vnímali jako poctu. Mnozí si proto i vyloženě přáli, aby se StB obrátila zrovna na ně. Vůči vedoucím představitelům emigrace, zvláště Ivanovičovu okruhu, projevovala většina z nich krajní animozitu jako vůči „maloměšťáckým inteligentům“ a rozbíječským živlům. Zaznamenáváme tak případy, kdy se někteří mladíci před kamarády vychloubali kontakty s StB, ačkoliv o nich neexistuje žádný důkaz a nejspíše si je tedy vymysleli.⁸⁶ Na druhé straně mnozí temperamentní chlapi nebyli kvůli této chvástivosti zrovna způsobilí k tomu, aby o případné spolupráci zachovali mlčenlivost a nevyzradili tím státní tajemství.

Během března však StB tipování zřejmě ukončila, když zavázala dva nové spolupracovníky. Jejich agenturní listy jsou označeny Iv 24051 a AV 24054. První z nich StB seznamoval s rozepřemi, které mezi mladými dělníky vyvolala aktivita

⁸³ Viz kapitolu „Akce uční“.

⁸⁴ Tamtéž, H-181/51, část II, s. 9, 21.3.1950 ÚZ č. 47, 701-A, 22/Pk, Důvěrník Ká; Tamtéž, H-181/59, s. 11, 6.9.1950 ÚZ č. 44, 701-A, 22/Br., Důvěrník Ká; Tamtéž, H-181/65, s. 74, 21.9.1950, 701-A, 22/Br., důvěrník Ká; Tamtéž, H-181/62, s. 2, 10.10.1950, Útvar 701-A, 22/Br., Důvěrník Ká; Tamtéž, H-181/65, s. 95, 14.10.1950 ÚZ č. 60, 701-A, 22/Br., Důvěrník Ká.

⁸⁵ Tamtéž, H-181/41, s. 12, 24.10.1950 ÚZ č. 52, 701-A, 22/Ka, Vá; Tamtéž, H-181/40, s. 10, 13.11.1950 ÚZ č. 56, T!, 701-1, 22/Ka, Důvěrník Vá; Tamtéž, H-181/76, s. 9, 14.11.1950 ÚZ č. 68, Útvar 701-A, 22-Br, Důvěrník Va; Tamtéž, H-181/21, 13.10.1951 ÚZ č. 196, V-StB, 36/UK, Důvěrník Vašíčková; Tamtéž, H-181/83, s. 1, 12.12.1950 ÚZ č. 74, 701-A, 22/Br. Důvěrník Bd.

⁸⁶ Tamtéž, H-181/78, s. 9, 24.7.1950 List A č. 89, 601-A, 22-Sý, AV 204054; Tamtéž, H-181/73, s. 15, 8.2.1950 Pokračování úředního záznamu č. 115, 22/Cha. Ml.

opoziční skupiny, sledoval, kdo z představitelů opozice dochází do Domova v Žitné, udával problematičké výroky a podezřelé chování svých kamarádů. Rád spekoval se špionážním či jinak záhadným účelem jejich nočních vycházek a známostí s českými děvčaty. Jeho poslední dochovaná zpráva pochází z konce srpna 1950.⁸⁷ Agentka AO 24054 využívala StB v takřka stejném období jako předchozího. První dochovaná zpráva s pořadovým číslem 5 je datována 21. března 1950, poslední s pořadovým číslem 89 pochází z 24. července téhož roku. S „řídícím orgánem“ se po tuto dobu scházel dvakrát až třikrát týdně. StB chtěla prostřednictvím tohoto spolupracovníka získat přehled o charakteru jednotlivých mladých emigrantů. Zprávy se proto týkaly jejich politické uvědomělosti, názorů, prospěchu, pracovní morálky, rodinných poměrů či trávení volného času. StB se rovněž zajímala, zda dotyčný nějakým způsobem udržuje kontakt s příbuznými nebo přáteli v Jugoslávii.⁸⁸ Kromě toho, že v obou spolupracovnicích poznáváme mladé dělníky, zůstává jejich identita zastřena. Zprávy neposkytují takřka jediné vodítko, na jehož základě by ji bylo možné blíže určit.⁸⁹

⁸⁷ Tamtéž, H-181/46, s. 27, 22.3.1950 List A č. 2, 22-Sý, Iv 24051; Tamtéž, H-181/45, s. 16, 6.4.1950, List A č. 4, 601-A, 22-Sý, agent Iv 24051; Tamtéž, H-181/45, s. 15, 6.4.1950 List A č. 5, 601-A, 22-Sý, agent Iv 24051; Tamtéž, H-181/45, s. 19, 6.4.1950 List A č. 7, 601-A, 22-Sý, Iv 24051; Tamtéž, H-181/46, s.24, 25.4.1950 List A č. 10, 22/Jr, Iv 24051; Tamtéž, H-181/82, s. 11, 10.6.1950 List A č. 13, Útvar 601-A, ŘO 22/Jr, agent Iv 24051; Tamtéž, H-181/82, s. 10, 10.6.1950 List A č. 14, Útvar 601-A, řo 22/Jr, agent Iv 24051; Tamtéž, H-181/85, s. 12, 24.6.1950 List A č. 16, Útvar 601-A, orgán 22/Jr, Iv 24051; Tamtéž, H-181/15, 16.8.1950 Útvar 602-A, orgán 22/Br, Iv 24051.

⁸⁸ AMV, H-181/46, s. 20, 21.3.1950 List A č. 5, 601-A, 22-Sý, agent AO, 24054; Tamtéž, H-181/46, s. 19, List A č. 6. 601-A, 22-Sý, agent AO, 24054; Tamtéž, H-181/46, s. 19, List A č. 6. 601-A, 22-Sý, agent AO, 24054; Tamtéž, H-181/46, s. 17, 22.3.1950 List A č. 8, 601-A, 22-Sý, agent AO, 24054; Tamtéž, H-181/46, s. 16, 22.3.1950 List A č. 9, 601-A, 22-Sý, agent AO, 24054; Tamtéž, H-181/14, 2.4.1950 Útvar 601-A-, ř.o. 22-Sý., AV 24054; Tamtéž, H-181/14, 7.4.1950 Útvar 601-A-, řídicí orgán 22-Sý., AV 24054, Mirković Tihomir –poznatky; Tamtéž, H-181/14, 9.4.1950 Útvar 601-A-, ř.o. 22-Sý., AV 24054, Poznatky k osobě Dragiši Mitroviće; Tamtéž, H-181/14, 9.4.1950 Útvar 601-A-, ř.o. 22-Sý., AV 24054, Nikolić Vladimir – poznatky; Tamtéž, H-181/14, 9.4.1950 Útvar 601-A-, řídicí orgán 22-Sý., AV 24054, Ninić Mladen – poznatky; Tamtéž, H-181/14, 11.4.1950 Útvar 601-A-, ř.o. 22-Sý., AV 24054, Hotel Michael – poznatky; Tamtéž, H-181/46, s.18, 601-A, 22-Sý, agent AO 24054; Tamtéž, H-181/46, s. 22, 25.4.1950, List A č. 8 (18?), 601-A, 22-Sý, agent AO 24054; Tamtéž, H-181/86, s. 9, 13.5.1950, List A č. 28, Útvar 601-A, 22/Sý, AV 24054, Tatić Stojan – poznatky; Tamtéž, H-181/71, 14, 17.5.1950 List A č. 39, 601-A, 22/Sý, AV 24054; Tamtéž, H-181/68, s. 12, 20.5.1950 List č. 29, 601-A, 22-Sý, agent AV 24054; Tamtéž, H-181/68, Tamtéž, H-181/68, s. 13, 20.5.1950 List A č. 30, 22-Sý, AV 24054, Sušić Djordje – poznatky; Tamtéž, H-181/62, s. 4, 20.5.1950 List A č. 31, agent AV 24054; Tamtéž, H-181/68, s. 14, 20.5.1950 List A č. 30, 22-Sý, AV 24054, Kovač Vjekoslav – poznatky; Tamtéž, H-181/68, s. 15, 20.5.1950, 601-A, List A č. 30, 22-Sý, AV 24054, Barjaktarević Rizo – poznatky; Tamtéž, H-181/46, s. 55, 20.5.1950 List A č. 34, 22-Sý, AV 24054; Tamtéž, H-181/33, s. 28, 27.5.1950 List A č. 38. Úvar 601-A. 22/Sy, AV 24054; Tamtéž, H-181/40, s. 25, 27.5.1950, 601-A, 22/Sý, agent AV, č. 24054; Tamtéž, H-181/48, s. 86, 27.5.1950 List A č. 40, 601-A, 22/Sý, AV 24054; Tamtéž, H.181/90, s. 21, 27.5.1950 List A č. 43, 601-1, 22/Sý, AV 24054; Tamtéž, H-181/78, s. 9, 24.7.1950 List A č. 89, 601-A, 22-Sý, AV 204054.

⁸⁹ Pro určení totožnosti agenta Iv 24051 je jediným vodítkem údaj, že byl spolubydlícím Gojka Milkiće. Podle rozpisu ubytování v Domově v Žitné sdílel Milkić pokoj s Marinkem Kosovićem. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 300, sl. 1.

Tyto informační zdroje byly sice poměrně výkonné, nicméně přinášely o jugoslávské emigraci zjištění pouze okrajového významu. Bezpečnost proto testovala i jiné možnosti. K jedné z nich se dostala více méně nahodile. Koncem února 1950 se pražské centrále dostaly do rukou výslechové protokoly s Borivojem Razičem, které s ním pořídila kladenská úřadovna StB. Razič přišel začátkem roku 1950 do Poldiny huti na dlouhodobou brigádu. Jednalo se o dalšího zoufalého outsidera jugoslávské informbyrovské skupiny. Pro svou značně výbušnou povahu, údajně způsobenou zraněními a nervovým otřesem z války, se často dostával do konfliktu s nadřízenými. Kromě toho si však nesl pověst nestálého, nesvědomitého, i když zprvu vždy zapáleného člověka nezvykle fanfarónského vystupování. Kvůli špatným zkušenostem s informbyrovskými studentskými funkcionáři z doby před rezolucí, zůstal spíše stranou a realizoval se v zaměstnání v krátkém filmu. Mimo jiné pracoval jako asistent režie na snímku *Vítězný lid*, natočeném k prvnímu výročí Února. V listopadu 1949 se však dostal do potíží, když vyšlo najevo vícero jeho morálních prohřešků, včetně krádeže. Brigádou na Kladně měl tato provinění odčinit. Jako vždy si zprvu počínal velice horlivě. Pracoval se značným nasazením a kromě toho sbíral v podniku materiál ke své literární činnosti. Tím však jako cizinec vzbudil pozornost bezpečnostního referenta a byl předvolán na místní StB.⁹⁰ Razič zřejmě zaujal neobyčejnými zprávami o jugoslávské politické emigraci, a tak jeho záležitost brzy převzal referát 22. Zprvu vypovídal hlavně ke svému případu a vysvětloval prohloubení svých osobních potíží nedůvěrou vůči starému výboru.⁹¹ Během následujících dvou měsíců ho StB vedla jako důvěrníka. Došlo k nejméně dvěma schůzkám, při nichž Razič upozorňoval na *kliku* kolem lidí ze starého vedení, o nichž se vyjadřoval jako o banditech.⁹² Ale ani u nového výboru se Razič netěšil žádné důvěře a zřejmě právě proto s ním StB přerušila kontakt. Na Kladně si sice vysloužil titul úderníka, avšak notorickým sklonem k vymyšlivosti a naprosto absurdními projekty na poli filmu, divadla a literatury ztratil rychle to, co těžkou fyzickou prací nabyt. V následujících měsících se trmácel po brigádách z jednoho místa republiky na druhé, aniž by dosáhl jakékoliv satisfakce. Pro StB byl kvůli své povaze i izolovanosti od jugoslávské skupiny nepoužitelným. V září 1950 nařídila pražská centrála bezpečnostním orgánům v Ostravě, novém Razičově působišti, aby mu

⁹⁰ Tamtéž, H-181/73a, s. 119, Zápis o výpovědi sepsaný s Razičem 4.1.1950 na VO StB Kladno.

⁹¹ Tamtéž, s. 132, 6.1.1950, ÚZ č. 91, 701-A, 22/Cha, MI; Tamtéž, s. 133, 16.2.1950 Zápis o protokolu s Razičem v úřadovně StB Praha.

⁹² AMV, H-181/53, s. 39, 6.3.1950 ÚZ č. 149, 701-A, 22/Cha, Důvěrník Rč. Razič Bořivoj – podání informací; Tamtéž, H-181/73a, s. 106, 20.4.1950 ÚZ č. 30, 701-A.22/Br., informátor Rč.

věnovaly pozornost. Zároveň však byla ostravská StB upozorněna na zákaz sekretariátu ÚV KSČ obracet se na jugoslávské politické emigranty za účelem spolupráce.⁹³

Kontakty s Razićem ukazují, že se StB chytala každé příležitosti, a tedy na její poněkud zoufalé postavení tváří v tvář svému snažení „rozpracovat“ jugoslávské emigranty. Významnější informátor byl jistě důvěrník, označený šifrou Da. Také s ním StB navázala spojení někdy v únoru či začátkem března 1950. Tímto důvěrníkem byla žena, pohybující se uvnitř jádra emigrace. Na rozdíl od všech předchozích emigrantů, s nimiž měla StB co dočinění, chovala tato osoba sympatie vůči členům opoziční skupiny – Dragilové a Ivanovićové, jež označila za „dobré kamarádky“ a také k Ivanovićovi, kterého pochválila za jeho nezměrnou píli. Po několika schůzkách, kdy hovořila zcela povšechně o málo významných věcech, začala klást odpor. Příslušníku StB odmítla napsat životopis, pokud o to nebude sama písemně požádána, a na další naléhání odvětila rázně, že „nějaký ferman již podepsala a to musí stačit“. Tato schůzka byla zřejmě také poslední.⁹⁴

Někteří z ústředních postav emigrace se ovšem o spolupráci s StB zajímali sami. Došlo k tomu v souvislosti s vyšetřováním „zmizení“ Miloše Nešiče. K výsledku byl předvolán i Milutin Rajković. Na rozdíl od ostatních vyslýchaných se však nechoval ustrašeně, ale naopak využil svých teatrálních vloh a snažil se s pracovníky StB sám manipulovat. Podle zápisu „usiloval dělat dojem poctivého komunisty“ a tvářil se „jako soudruh, který provedl hlubokou sebekritiku a který se snaží nyní svoje chyby napravit.“ Kritizoval proto také Nešiče jako nepřítele. Pozornost vyšetřovatelů nicméně vytrvale sváděl zejména na Vladimira Periče. Ač zprostředkovaně, jako Nešičův názor, nebál se vyslovit podezření vůči působení titovců v ÚV KSČ. Rajković sám navrhl další schůzku, aby příslušníkům StB ozřejmil situaci v emigraci podrobněji. Při té příležitosti pak doporučil ke spolupráci Dušana Nikoliće, který měl dle jeho názoru výjimečný pozorovací talent a zkušenosti se zpravodajskou činností.⁹⁵ Pokud víme, tento manévr Rajkovićovi nevyšel, protože tímto rozhovorem jeho styky s StB na delší dobu skončily. Rajković si však zřejmě uvědomoval, že v situaci všeobecné nejistoty nejsou karty

⁹³ Tamtéž, H-181/73a, s. 82, MV, BAa-I, referát 22, 28.9.1950 dálnopis, T., útvaru 524-A, ref. 22.

⁹⁴ Tamtéž, H-181/19, 5.3.1950 ÚZ. č. 145, 701-1, řo 22/Cha, důvěrník Da; Tamtéž, H-181/26, část II., s. 20, 5.3.1950, 22/Cha, důvěrník Da; Tamtéž, H-181/26, část II., s. 21, 5.3.1950 Úřední záznam č. 143, 22/Cha, Da; Tamtéž, H-181/44, s. 12, 5.3.1950 ÚZ č. 148, 701-A, 22/Cha, Důvěrník Da; Tamtéž, H-181/73, s. 38, 5.3.1950 ÚZ č. 146, 701-A, 22/Cha, Důvěrník Da; 7.4.1950 ÚZ č. 22, 701-A, 22/Br.

⁹⁵ Tamtéž, H-181/73, s. 10, 1615/2230301/17-50. Informativní výslech M. Rajkoviće; Tamtéž, s. 14, 10651/2230301/21-50; Tamtéž, s. 15, Pokračování úředního záznamu č. 115 22/Cha. MI. ze dne 8.2.1950; Tamtéž, s. 36, 10.2.1950 ÚZ č. 115, 701-A, 22/Cha. ML, vlastní šetření. Schůzka s Mićou Rajkovićem.

rozhodně rozdány a obávaná StB se může reálně chopit podnětu i z jeho strany. Pokud takto uvažoval, pak snad jediné předčasně, ale nikoliv nerealisticky.

Proniknout mezi emigraci tak bylo pro StB velmi obtížné. Podezřelé osoby se nalézaly v opoziční skupině, a proto vůči ní jako celku přistupovali pracovníci Bezpečnosti s velkou nedůvěrou. Mezi stoupenci nového výboru a linie ÚV KSČ byl zase znám Geminderův zákaz. Přesto však československá bezpečnostní služba bez informací ze samotného jádra emigrace nezůstala. Naopak, díky jednomu výkonnému spolupracovníkovi disponovala již z jara 1950 detailním přehledem o vývoji událostí v emigraci od samotného vzniku skupiny a pravidelně se dozvídala po celý rok 1950 i o neaktuálnějších dění. Tento spolupracovník je označován šifrou D/HK. Od 11. března 1950 až do posledního záznamu v kalendářním roce z 12. prosince došlo mezi D/HK a pracovníky referátu 22 k nejméně 15 schůzkám. Zprvu byla tato setkání velice častá. Jen v březnu jich evidujeme pět. V dalších měsících dodával D/HK informace v periodě dvou týdnů až jednoho měsíce.⁹⁶

V první dochované zprávě pod šifrou D/HK nastínil důvěrník působení pražské skupiny jugoslávské emigrace jako neustálý sled konfliktů, které jsou způsobovány záměrně. Jmenoval pět cílů, které podle jeho názoru nepřítel sleduje: roztržiti pražskou skupinu a tak ji oslabit, vyvolat nedůvěru řadových emigrantů vůči ÚV KSČ, odstranit lidi naprosto oddané KSČ, demoralizovat politickou emigraci a konečně dostat ji do přímého či nepřímého spojení s československou reakcí. Jak ukazují i další záznamy spatřoval důvěrník nepřátelské úmysly v činnosti tzv. frakce, tedy skupiny osob kolem Ivanoviće, Dragily a Rajkoviće. Pramalé sympatie choval však i vůči Milunićovům.

⁹⁶ Tamtéž, H-181/73, s. 40, 11.3.1950 ÚZ č. 2, 701-A, 11/Ka, Důvěrník D/HK; Tamtéž, H-181/19, 11.3.1950 ÚZ č. 4, 701-I, řo: 11/Ka, důvěrník D/HK; Tamtéž, H-181/19, 15.3.1950 Útvar 701-A, řo: 22/Kr, Důvěrník D/HK; Tamtéž, H-181/42/II, s. 2, 18.3.1950 ÚZ č. 7, 701-A, 22/Kr., D/HK; H-181/26, s. 12-13, 21.3.1950 Úřední záznam, 701-A, 11/Ka, důvěrník D/HK; Tamtéž, H-181/36, s. 15, 27.3.1950 ÚZ č. 13, 701-A, 11/Ka, Důvěrník D/HK; Tamtéž, H-181/14, 27.3.1950 Úřední záznam č. 14, 701-A, 11/Ka, D/HK; Tamtéž, H-181/4, 27.3.1950 15.6.1950, zprávy důvěrníka D/HK, řídicí orgán 11/Ka, Útvar 701-A; Tamtéž, H-181/20, 27.3.1950 Útvar 701-A, řo: 11/Ka, Důvěrník D/HK, Úřední záznam č. 16. Věc: Dragila; Tamtéž, H-181/44/II, s. 13, 17.4.1950 ÚZ č. 23, 701-A, 11/Ka, D/HK; Tamtéž, H-181/61, s. 22, 27.4.1950 ÚZ č. 25, 701-A, 11/Ka, D/HK; Tamtéž, H-181/20, 27.4.1950 ÚZ č. 27, T., 701-A, 11/Ka; Tamtéž, H-181/52, s. 42, 16.5.1950 ÚZ č. 32, 701-A? 11/Ka, D/HK; Tamtéž, H-181/26, s. 16, 16.5.1950 ÚZ č. 33, 701-1, 11/Ka, D/HK; Tamtéž, H-181/51/II, s. 10, 16.5.1950 ÚZ č. 34, 701-A, 11/Ka, Důvěrník D/HK; Tamtéž, H-181/61, s. 23, 16.5.1950 ÚZ č. 36, 11/Ka, D/HK; Tamtéž, H-181/87, s. 10, 16.5.1950 ÚZ č. 38, 701-A, 11/Ka, Důvěrník D/HK; Tamtéž, H-181/61, s. 58, 7.6.1950, 701-A, 11/Ka, D/HK; Tamtéž, H-181/73, s. 44, 15.6.1950 ÚZ č. 46, 701-A, řo 11, D/HK; H-181/61, s. 25, 6.7.1950 ÚZ č. 50, 701-A, 11/Ka, D/HK; H-181/61, s. 28, 11.8.1950, 11/Ka, D/HK; Tamtéž, H-181/70, s. 10, 11.8.1950 ÚZ č. 55, 701-A, 11/Ka, Důvěrník D/HK; Tamtéž, H-181/70, s. 11, 7.9.1950 ÚZ č. 56, 11/Ka, D/HK; Tamtéž, H-181/73a, s. 94, 7.9.1950 ÚZ č. 57, 701-A, 11/Ka, D/HK; Tamtéž, H-181/96, 6.11.1950 ÚZ č. 62, 701-A, 11/Ka, důvěrník D/HK; Tamtéž, H-181/19, 6.11.1950 ÚZ č. 63, 701-A, 11/Ka, D/HK; Tamtéž, H-181/73a, s. 84, 12.12.1950 ÚZ č. 66, VStB, řo 11/Ka, důvěrník D/HK; Tamtéž, H-181/35, s. 14, 12.12.1950 ÚZ č. 68, T!, VStB, 11/Ka, D/HK.

Informace se zaměřují především na podezřelé jednání a projevy neloajality vůči československým komunistům. Líčeny jsou příklady nadutosti a domýšlivosti, poněkud směšné pýchy a na druhé straně morálních poklesků neslučitelných podle informátora s komunistickou ctí. StB se od důvěrníka D/HK dozvíдалa o pokusech utajeného přímého spojení s Jugoslávií přes „lodníka Ratka“, o Dragilově korespondenci se Zamořím, pokusech vedoucí trojky protlačit své stoupence na významná místa v československých státních i hospodářských institucích. D/HK také referoval o negativních jevech v životě těchto lidí, jako např. o tzv. maloměšťáckém chování nebo o nákupech luxusního zboží v Darexu za nepřiznané dolary. Všechny tyto záznamy ukazují, že D/HK byl velmi podrobně obeznámen se vším, co se v jugoslávské skupině od srpna 1948 událo. S přehledem líčil věci podstatné i příhody z každodenního života.

Pro autora této studie bylo dlouho otazníkem, kdo je oním důvěrníkem D/HK. Teprve seřazením jednotlivých zpráv podle datace a číslování a tedy částečnou rekonstrukcí neexistujícího, patrně již dávno skartovaného svazku, se mnoho neznámých vyjasnilo. Tímto důvěrníkem byla žena nejugoslávského původu, s nadmíru dobrým poměrem k československé stranické moci. Podařilo se rovněž rozkrýt význam liter H.K., které jsou zkratkou jména Hana Kvapilová a konečně i koho StB jménem známé české herečky z počátku dvacátého století ve svých materiálech označovala. Jak napovídá již kontext, důvěrníci HK byla Lenka Reinerová. Ostatně, kdo jiný znal jugoslávskou emigraci lépe než právě ona? Od roku 1948 pracovala jako sekretářka Jugoslávského klubu, kde měla na starost veškeré osobní záležitosti každého člena. Jejím rukama procházely všechny písemnosti. Úloha „spojky“ na ÚV KSČ jí dávala neformální postavení rovné členům výboru. Vždy tak měla o událostech větší přehled než stranický instruktor Vorlas, kterému v orientaci pomáhaly právě její zprávy. Od března 1949 vedla kádrové záležitosti, k nimž nikdo jiný z emigrace neměl přístup a na podzim téhož roku se coby tajemnice stala i formální členkou stranického výboru jugoslávských komunistů v Praze.

Do styku se Státní bezpečností přišla Reinerová patrně na podzim 1949 v souvislosti s hledáním titovských špiónů ve straně. Z druhé poloviny října toho roku pochází první zpráva dokazující takové spojení a hned i totožnost Reinerové s kryptonymem *Hana Kvapilová*. V záznamu referátu 22 se píše, že 21. října Jugoslávský klub navštívil manželský pár z USA a chtěl se setkat s Vilmou Rijavecovou. Kvapilová, jak je v této zprávě informátorka nazývána, projevila nad touto návštěvou značné podezření. Rijavecovou totiž považovala za „velice primitivní,

dokonce snad omezenou dívku“, a proto ve zprávě označila za velmi podivné, že se Američané zajímali právě o ni. Příslušný referent událost zhodnotil jako pravděpodobný pokus vylákat na naivní a nevzdělané dělnici nějaké zpravodajsky cenné informace.⁹⁷ V přípisu pro Bedřicha Gemindera, s nímž mu StB tento dle jejího soudu závažný poznatek sdělila, se uvádí jako původce zprávy Reinerová.⁹⁸

Jak ovšem vysvětlit, že pro StB v jugoslávské emigraci pracovala právě žena, která se v ní fakticky angažovala z pověření Bedřicha Gemindera? Jednala snad proti jeho zakazu? Tento rozpor vězí však právě v osobnosti vedoucího mezinárodního oddělení. Na jedné straně vzal Jugoslávce do svého hájemství, na druhé byl dotlačen k určitým úlitbám nemilosrdné, jemu dobře známé mašinérii. Pokud se v této oblasti mohl na někoho spolehnout, byla to Lenka Reinerová: vždy spolehlivá, v úsudku střízlivá a hlavně jemu naprosto oddaná. Dokud se StB bude spoléhat na ni, nehrozilo mu z této strany žádné nebezpečí. Sama Reinerová však nebyla vůči atmosféře podezřívání imunní a výzvy k odhalování nepřátel brala vážně. Jako vždy i v plnění tohoto úkolu, který „před ní strana postavila“, si počínala svědomitě.

Mnohá úskalí, která determinovala činnost StB mezi jugoslávskou emigrací, jak jsme je nastínili, popsala v roce 1962, kdy se vyšetřovaly „nezákonnosti“ padesátých let, někdejší pracovnice jugoslávského referátu Věra Procházková:

„Jugoslávskou polit. emigraci v Československu představovali jednak učni a studenti, jednak exponovanější osobnosti, z nichž některé před rezolucí pracovaly na jug. zastup. úřadech na Západě a emigrovali k nám. Samozřejmě ve středu našeho zájmu byly právě tyto osoby. Ne lehkou jsme se však k nim dostávali, neboť ved. představitelé jug. polit. emigrace žili izolovaně, stýkali se jen mezi sebou a i jejich ubytování Na Slupi nám dávalo poměrně velmi málo operativních možností. Studenti a učni se s nimi stýkali jen málo a spíše na schůzích. Vzpomínám si, že když jsem přišla na referát [v létě 1950], upozornil mě s. Bachor, že jug. polit. emigrace má velkého ochránce v Geminderovi a že si musím dát pozor, aby emigranti nezpозorovali, že se kolem nich točíme, jinak si budou stěžovat právě Geminderovi. Na druhé straně po převzetí Reinerové [tzn. do agenturního řízení] jsem zjistila, že Geminder zprostředkoval Reinerové spojení s bezpečností.“⁹⁹

⁹⁷ Tamtéž, H-181/44, část II, s. 9, 26.10.1949 List A č. 12(?), Útvar 701-A, řo: 2214, zn. agenta T-1, kr. jm. KVAPILOVÁ.

⁹⁸ Tamtéž, H-181/64, s. 39, 24.10.1949 Záznam. podpis (referát) 22, rukou: k informaci s. Geminder.

⁹⁹ Tamtéž, H-785-4, Svazek dokumentů, II. část, I. sektor, s. 347-356, 28.12.1962, mjr. Jehlík, Záznam o provedeném pohovoru s býv. pracovnící I. sektoru Věrou Procházkovou.

Na otázku, zda informbyrovští emigranti byli přímo napojeni na československou zpravodajskou službu, lze tedy odpovědět záporně. StB zprvu o emigraci nejevila velký zájem. Posléze docházelo ke kontaktům i k určité formě spolupráce proti ambasádě FLRJ a její agentuře. Ústřední osobnosti emigrace se jí však přímo nezúčastnili. Nikdy před rokem 1950 nedošlo k „vázání“, tedy písemnému slibu. Do centra pozornosti StB se emigrace dostává až v rámci hledání vnitřního nepřítele. Teprve tehdy se Bezpečnost systematicky pokouší získat informátory, s jejichž využitím však počítala pouze v okruhu emigrantské komunity. Kvůli problematickému vztahu se stranickými orgány mohla StB realizovat svůj cíl jen ve velmi omezené míře – částečně v rámci kompromisu s „patronem“ jugoslávských emigrantů B. Geminderem, částečně i bez jeho vědomí. Pomineme-li Reinerovou, byli spolupracovníky málo významní členové skupiny a tím i jejich možnosti získat skutečně relevantní informace nepatrné. Tento stav se v následujícím období sice změnil, nikoliv však základní směr působení StB mezi jugoslávskými politickými emigranty. Její tušená přítomnost se od té doby stala trvalou součástí života komunity.

Nabízí se samozřejmě námitka, že vedoucí představitelé emigrace mohli být ve spojení se sovětskou zpravodajskou službou. Jednoznačné doklady, které by ji mohly prokázat, pochopitelně v českých archívech nenalezneme. Domněnky o zvláštních vztazích se Sověty se mezi emigranty vyskytovaly v případě Radoslava Komadinoviče, kterému jako jedinému byl umožněn z Prahy odchod do Moskvy. Snad skutečně sovětská místa považovala tohoto nijak významného konzulárního úředníka sloužícího v Jižní Africe za nějak užitečného. Snad se mu chtěla jen odvděčit za služby prokázané v minulosti. Nevíme. Na druhou stranu údajný sovětský agent v exilovém královském kabinetu Miloš Nešić se satisfakce tohoto druhu nedočkal. V novém exilu v Praze už zdejší ambasáda SSSR o jeho informace neprojevila žádný zájem. A pokud jde o „vedoucí soudruhy“, kteří cestovali za hranice ČSR a stýkali se se sovětskými činiteli v Informbyru? Jaké povahy byly tamní Ivanovičovy a Rajkovičovy styky? Tuto otázku nemůžeme rovněž zodpovědět s jistotou. Nenasvědčuje blahovolný přístup B. Gemindera vůči nim, že snad byli na sovětských místech kýmsi hájení? Patrně si tím sám vedoucí mezinárodního oddělení nebyl úplně jistý. A tak dostupné prameny nabízejí jen prostor k domněnkám.

19. Údobí mírného vývoje

Měsíce roku 1950 jsou snad nejvíce zdokumentovaným obdobím existence pražské skupiny jugoslávské protititovské emigrace. Nebylo takřka jediného dne, kdyby nevzniklo obsáhlé hlášení, hodnocení situace, prosba, stížnost nebo udání. Obrovské množství písemností uložených ve stranických a bezpečnostních archivech v tomto případě rekonstrukci událostí a jejich analýzu nijak neusnadňuje. Spíše naopak. V málo přehledné změti každodenních třenic, zpravidla malicherných a banálních, úskoků a intrik je téměř nemožné odhalit jejich skutečný smysl. Periodu, kterou při jedné příležitosti nazval Slobodan Ivanović „údobím mírného vývoje“, charakterizuje neustálé omílání už dávno omšelých hesel, zatímco staré problémy a kauzy zůstávaly nedořešeny. Pod poněkud zklidněným povrchem neustával nervózní pohyb a strach, který se tu a tam projevil nečekaným činem, v krajním případě i s tragickým koncem. Toto období, kdy se usilovně hledá „československý Rajk“, znamená pro jugoslávskou emigraci ještě více než pro domácí komunistické kádry nekonečné měsíce skličující nejistoty, strachu o vlastní život i strachu před oním *skutečným* nepřítelem, který se může skrývat naprosto kdekoliv. Tuto dobu většina emigrantů prožívala velice hekticky, bez perspektivy, protože nikdo nemohl předvídat události příštího dne. Na druhé straně toto čekání se nekonečně prodlužovalo, aniž by se událo cokoli zásadního. Situace ve vlasti se rovněž neměnila k představě Titových odpůrců a tak se návrat domů odkládal na neurčito. Život v emigraci se stával rutinou.

Tzv. opoziční skupina vyšla z lednové krize roku 1950 zocelena. Polovičaté řešení a takřka k ničemu nezavazující Geminderovy instrukce chápala jako své uznání za legitimní názorovou platformu. Ze svých postojů v nejmenším neustoupila a slíbila pouze dočasné ukončení své kampaně v zájmu zachování jednoty. Konečné zúčtování nechávali na dobu po Titově porážce. Jak se údajně vyjádřil Rajković, měli to být oni, kdo budou po návratu do Jugoslávie vystavovat posudky, jak se v emigraci kdo choval.¹ Opoziční předáci ostentativně předváděli snahu vyplnit Geminderovo přání. Po mnoha týdnech vnitřních rozbrojů ohlašovali halasně návrat k řádné práci, která byla smyslem jejich politické emigrace. Rajković v dopisu Barešovi a Geminderovi oznámil úmysl odejít na čas do ústraní, kde by našel klid pro napsání brožury o kosmopolitismu. Toto téma pochopitelně nezvolil náhodně. V brožuře chtěl úchytku kosmopolitismu uvést do

¹ AMV, H-181/53, s. 39, 6.3.1950, ÚZ č. 149, 701-A, 22/Cha, Důvěrník RČ.

souvislosti s „titovskou zradou“ a dodat tak aktuální ideologické argumenty kritice Balka.² Žádosti o udělení šesti měsíců volna k napsání tohoto spisu Geminder ochotně vyhověl.³ V létě 1950 pak Rajković svůj příspěvek k soudobé marxisticko-leninské ideologii předložil. Rukopis, který se patrně nedochoval, slovy autora poukazoval na „význam boje proti poklonování a podrobování se buržoazní ideologii a zvláště tzv. západní kultuře“.⁴ Pro dvojakost Rajkovićova postavení hovoří ovšem ta skutečnost, že navzdory přidělenému půlročnímu stipendiu neměla KSČ o jeho výplody vůbec zájem. Vydání brožury se autor nikdy nedočkal. Rajković nijak nezastíral, že práce na brožuře je pro něho příležitostí upustit od další opoziční činnosti, aniž by musel cokoliv slevit ze svých dosavadních názorů. Pro ÚV KSČ však bylo zatím zcela dostačující, že vyklidil pole a dále neprovokoval.

Také Ivanović rázem demonstroval ohromné pracovní vypětí a sršel nápady na další zdokonalení protititovské kampaně z ČSR. Návrh na podobu a obsah před časem přerušené řady edice *Pod zástavou internacionalismu* i témata aktuálních čísel *Nové Borby* ukazovaly, že ve skutečnosti řeší jen jinou cestou spory uvnitř emigrantské skupiny. Brožuru pod názvem *Internacionalismus a nacionalismus* koncipoval jako sbírku článků a projevů soudobých autorit komunistického hnutí, které tím hodlal využít k podpoře svých vlastních argumentů proti Balkovi a stranickému výboru. Jiná brožura se zase měla znovu vracet k druhé rezoluci Informačního byra a ke špionům a nepřítelům ve vlastních řadách.⁵ Ivanović tím vlastně nebral vůbec v potaz změnu priorit v protititovské propagandě, jak ji už nějaký čas podle instrukcí ÚV KSČ prováděla jugoslávská rozhlasová relace – tedy posun od čistě jugoslávské problematiky, propagace ozbrojeného boje a důrazu na bdělost vůči vnitřnímu nepříteli směrem k obecněji voleným, optimistickým, budovatelským tématům hlásícím „mírovou ofenzívu světového proletariátu“. Lenka Reinerová se znepokojením reagovala na první číslo *Nové Borby* v roce 1950, jelikož se výlučně zaměřovalo na špiony, agenty a provokatéry mezi informbyrovskou emigrací. „Tolik materiálu o činnosti nepřítelů v jednom jediném čísle je nevhodné, poněvadž to zejména na čtenáře v Jugoslávii může působit tak, že se titovcům do jisté míry jejich diversantní činnost daří“, upozornila Vorlasé.⁶

² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 24, 20.1.1950 Rajković Barešovi a Geminderovi.

³ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. 5, 2.2.1950 Rajković Geminderovi.

⁴ AMV, H-181/73, 84, nedat. (léto 1950) Rajković Geminderovi.

⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 308, sl. 5, 19.1.1950 Ivanović Geminderovi.

⁶ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. 20, 20.1.1950 Reinerová Vorlasovi.

Ivanović bombardoval Gemindera rutinními žádostmi o papír, psací stroje, kancelářské pomůcky nebo dotazy ohledně stěhování redakce. Jeho čínorodost byla nezměrná. Tím však pokračoval ve svém vzdoru tentokrát jen jinými prostředky. Neopomněl Geminderovi připomenout, že on a jeho soudruzi ctí přání ÚV KSČ, když mlčí o Balkově knize. Zároveň však odmítal komunikovat se stranickým výborem dokud nebude jeho skupině dáno úplně za pravdu. Opozice se opevnila v redakci *Nové Borby*, která jí sloužila jako institucionální záštita, a tím vytvářela paralelní reprezentaci, fakticky nezávislou na Rupnikovu vedení. Ivanovićova skupina přitom tvrdila, že odpovědnost leží na stranickém výboru, konkrétně na jeho skutečné vůdkyni Lence Reinerové. Ivanović ji před Geminderem obvinil, že maří normalizaci poměrů, štvě neustále proti *Nové Borbě* a snaží se všemi prostředky jeho stoupence diskvalifikovat. Reinerová organizovala podle Ivanoviće síť spolupracovníků, kteří velmi zákeřně vystupovali proti němu a „soudruhům z Nové Borby“. Kdo tu tedy vytváří frakci?, ptal se Ivanović. Stížností na Reinerovou vyjadřoval prý „přesvědčení velkého počtu soudruhů, že Lenka Reinerová postupuje bez skrupulí, že nevybírá prostředků v boji proti těm, které nemá ráda, že i dnes pokračuje v takové práci a svou zákulisní činností vyvolává nedůvěru a roztržku ve skupině, poněvadž každý ví, že Lenka má možnosti a dovede velmi šikovně zlomit vaz každému, kdo jí není po vůli.“ Nebál se přitom naznačit, že Reinerovou a její přívržence považuje za titovské agenty.⁷ Reinerová byla podle Ivanoviće brzdou jejich práce a nezdolatelnou překážkou zavedení klidu do skupiny.⁸

K Ivanovićovi k ataku na Reinerovou přispěchali i další nespokojenci. Jedním z nich byl i Dušan Nikolić, který počátkem února dokončil obsáhlou, a námi proto hojně citovanou, zprávu o jugoslávské emigraci v Praze od jejích prvních dnů až do lednové krize roku 1950. Nikolić detailně popisoval vývoj poměrů ve skupině, aby nakonec našel logickou souvislost mezi všemi konfliktními situacemi. Odstranění Popovićů na podzim 1948, vyloučení Miluniće v červnu 1949, spory mezi triumvirátem, které vyústilo v jeho nahrazení Reinerovou a Rupnikem na čele pražské skupiny, měly samozřejmě různé příčiny. Jednotliví aktéři událostí vystupovali v odlišných rolích. Pro Nikoliće, jako někdejšího člena „Milunićovy frakce“, byla politická likvidace jeho šéfa výsledkem práce stejného člověka jako sesazení *trojky* Ivanović–Dragila–Rajković. Jím byla pochopitelně v Nikolićových očích Reinerová, která prý nejprve poštvála trojici

⁷ Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. 1, Ivanović Slobodan (kádrová složka), 25.1.1950 Ivanović Geminderovi.

⁸ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 310, sl. 1, 25.1.1950 Ivanović Geminderovi. Druhý dopis téhož dne.

proti Milunićovi a měla mít na svědomí dokonce i následné hádky mezi nimi. Pak je prý odstranila s pomocí své loutky Rupnika a komplice Vorlase.

Ne nadarmo Milutin Rajković nabízel Nikoliće k využití StB. Jeho schopnosti konstruovat agenturní činnost byla pozoruhodná. Neméně pozoruhodné ovšem bylo Nikolićovo tvrzení, že „klika Reinerové“ je napojena na Státní bezpečnost! V pejorativním smyslu se Nikolić vyjádřil o Karlu Vorlasovi jako podřízeném Karla Švába a poukázal na kontakty tohoto vysokého funkcionáře strany a Bezpečnosti s Reinerovou, která prý je ostatně přímo „zaměstnancem čs. zpravodajské služby“. Ze spolupráce s StB obvinil také členy výboru Tumaru a Andjelkovského a mladého dělníka Milutina Petroviće. Podle Nikoliće tak skupina Reinerové, tedy Rupnik, Perić, Tumara, Andjelkovski, M. Pavićević, V. Popović a M. Petrović, vykonávala v emigraci za přímé podpory instruktora Vorlase úlohu „agentského policejního aparátu“. Nikolić nemusel ani explicitně vyslovit, v čích službách v posledku ale tito „přímí nepřátelé“ údajně pracují. Pochopitelně tím rýsoval špionážní vazby mezi Bělehradem a Prahou, jejichž styčnými body byla „vyzvědačská skupina v organizaci jugoslávských politických emigrantů“ a StB, která svou dosti ledabyle maskovanou blízkostí děsila lidi z Ivanovićova okruhu.⁹

Snad jedinou věcí, která v této absurdní konstrukci měla reálný podklad, byly právě styky některých jmenovaných osob s StB. Nikolićova zpráva určená pro stranický aparát byla protiútokem opoziční skupiny, která se cítila ze strany Bezpečnosti sledována a po únosu Nešiče mimořádně ohrožena. Možná právě pod jejím vlivem zakázal Bedřich Geminder bezpečnostním orgánům emigraci „agenturně rozpracovat“.¹⁰

Pokud šlo o roli Lenky Reinerové, byla Nikolićova zpráva samozřejmě snůškou výmyslů a hrubých pomluv. Na základě celé řady jiných výpovědí lze ovšem říci, že mezi povahovými rysy této ženy patřila určitá tvrdost. Byla obávanou nadřízenou a jako sekretářka Klubu i jako tajemnice stranického výboru nebyla obecně mezi emigranty příliš oblíbena. I pro ty mladé emigranty, kteří se na ni citově upnuli, představovala spíše autoritu, než aby je zahrnovala mateřskými city. Emigranty mohla být respektována, nikoliv milována. Mnozí ji však z celého srdce nenáviděli.

Reinerová vlastnila rozsáhlé pravomoci, které jí po formální stránce ani nepříslušely. Jako velice energická žena, znalá českého prostředí a s osobními vazbami,

⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikolić, Vyzvědačská skupina v organizaci jug. polit. emigrantů v Praze.

¹⁰ Viz předchozí kapitolu „V osidlech StB?“

pomáhala předsedovi Rupnikovi s mnohými jeho úkoly. Nezřídka se jich chápala také samostatně. O dění v emigraci měla výborný přehled a informace získávala i odtud, kam sama nemohla. Leccos se tak dozvěděla pomocí svých spřízněnců, které případně i úkolovala, aby ji takové věci zjistili. Také jí velela stranická bdělost nahlížet na lidi podezřívavým okem. Nikdy však, ani coby důvěrnice a pak i agentka *Hana Kvapilová*, ani jako stranická funkcionářka, nevyslovila tak vážné soudy, tak jako její nepřátelé o ní a jejím muži. Souborná zpráva o jugoslávské politické emigraci, kterou napsala ve stejný čas jako Nikolić svůj hanopis, je podrobným líčením, avšak prostým vlastních úvah, dohadů, natož nepodložených tvrzení.¹¹

Reinerová, stejně jako Rupnik se ovšem domnívali, že Strana vyšetří podezřelé jednání Ivanoviće a dalších a vyvodí nějaké důsledky z jejich „frakcionářského“ vystoupení. To považovali i za podmínku pro normalizaci vztahů ve skupině. Jenže nic takového nepřicházelo. Naopak Geminder uložil Rupnikovi, aby znovu jednal s Ivanovičem a dohodl se s ním na podmínkách spolupráce mezi redakční radou a redakcí *Nové Borby*. I tentokrát vyšel Rupnikův pokus o konsensus zcela naprázdno. Přestože T. Balk rezignoval na post předsedy, Ivanović svou účast v redakční radě i nadále odmítal pro nesouhlas s dalšími jejími členy a kvůli politické linii stanovené stranickým výborem, kterou by tito členové v radě hájili.¹² Z toho bylo patrné, že přes všechna ujištění, která dával Geminderovi, není Ivanović ve skutečnosti vůbec ochoten k sebemenšímu vstřícnému gestu.

I když si počátkem února 1950 dal odbor pro evidenci do svého plánu úkol „prodiskutovat a vyřešit politické problémy jugoslávské emigrace“, vůle prosadit tento cíl vlastními silami v sekretariátu ÚV KSČ zjevně chyběla.¹³ Odpovědnost českoslovenští činitelé ochotně přenechali Moskvě a Peru Popivodovi. Neformální vůdce informbyrovské emigrace se v Praze objevil v prvních únorových dnech v doprovodu Sergeje G. Zavolžského, významného pracovníka aparátu Informačního byra.¹⁴ Tak jako v lednu předešlého roku i tentokrát Popivodova návštěva poměry v pražské skupině spíše zkomplikovala. Společně se Zavolžským pohovořil zvláště se

¹¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 11; Též, sv. 75, ar. j. 293, sl. Jugoslávie 1, 6.2.1950 Zpráva o skupině jug. polit. emigrantů v ČSR.

¹² Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. 5, 31.1.1950 Rupnik Geminderovi.

¹³ Tamtéž, sv. 1, ar. j. 4, sl. 2, 7.2.1950. Odbor pro evidenci. Rozdělení pracovních úkolů dle jednotlivých referátů na měsíc únor.

¹⁴ Sergej Germanovič Zavolžskij pracoval v kanceláři sekretariátu IB pod Baranovovým vedením. Podílel se na vypracování stěžejních materiálů o Jugoslávii. Jako zástupce IB také v Budapešti dohlížel na průběh Rajkova procesu a usměrňoval jeho průběh. G. M. ADIBEKOV, *Kominform i poslevojnennaja Jevropa*, s. 161-162, 177.

stranickým výborem i s vedením opoziční skupiny a setkal se rovněž s Miluničovými. Před Reinerovou a Rupnikem ostře kritizoval opozici jako frakcionáře a kariéristy. Zprvu se zdálo, že jeho domluva bude skutečně účinná. Ivanović hned po prvním setkání sepsal sebekritiku, kde se vyznal z nacionalistického podceňování KSČ a vědomého porušení stranické disciplíny. Ihned se však omlouval, že se cítil více odpovědný osvobozenému boji doma a budoucí jugoslávské komunistické straně. Slovy, že podobných chyb by se jistě nedopustil, kdyby pracoval pod vedením „bolševické strany“, si zároveň uchoval despekt vůči Rupnikovu výboru.¹⁵ Tento dvojaký postoj mu umožnily do značné míry Popivodovo jednání a výroky, které byly poněkud rozporuplné. Na první společné schůzce stranického výboru s opozičníky Popivoda vášnivě odsoudil Ivanoviće, Dragilu i Rajkoviće, kterého nazval „bláznivým politickým bankrotářem a megalomanem“. Nato však s nimi v redakci *Nové Borby* a v Ivanovićově bytě přátelsky poseděl u nejedné sklenky rakije a koňaku. V alkoholovém opojení se pak zapřísahal, že bez „soudruha“ Ivanoviće se do vlasti rozhodně nevrátí. Rozmluvy s Balkem nebyly již tolik srdečné. Zatímco veřejně útoky a kritiku jeho knihy odsoudil, v soukromí mu pak vysvětloval: nesmí se divit averzi vůči své osobě, když je žid!¹⁶

Stoupencům „linie KSČ“ způsobil Popivoda nejednu nepříjemnost. Dlouho jej nemohli přimět, aby se setkal s mladými dělníky a ocenil jejich budovatelskou práci v továrnách. Popivoda nezastíral, že tuto povinnost přijímá s krajní nechutí. Na místě pak ke zděšení Rupnika a Reinerové vykládal o brzkém přechodu k ozbrojené fázi boje, o organizování mezinárodních brigád a jiné „nepotřebné věci“. Za nešťastné považoval Rupnik také výroky o možnostech kariéry v osvobozené Jugoslávii. Připomínku, že Lenin byl v emigraci také v menšině, označil – vzhledem k aktuální situaci ve skupině – za zcela nemožnou.¹⁷ Legitimní funkcionáři pražské emigrace tak jen útrpně přihlíželi, jak Popivoda svým nezásadovým vystupováním dodává opozičníkům kuráž. U Gemindera ovšem Reinerová a Rupnik nenašli se svými nářky žádné zastání. Ba naopak. S roztrpčením Reinerová o několik let později poznamenala na adresu v té době

¹⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 34, 7.2.1950 Ivanović Geminderovi.

¹⁶ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 32, 9.2.1950 Reinerová Vorlasovi; Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 9, 18.2.1950 Sekretariátu ÚV KSČ. Zpráva o krizi v jugoslávské skupině (L. Reinerová).

¹⁷ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 23, 11.2.1950 Rupnik Vorlasovi. Věc: Schůzka s. Popivody s mladými dělníky.

již popraveného funkcionáře, že na jeden z dalších večírků v redakci *Nové Borby* nechal poslat víno a jiné pochoutky.¹⁸

Dne 25. února se za účasti Popivody a Zavolžského konala opět společná schůze výboru a zástupců redakce *Nové Borby*. Sebekritiky, které zde pronesli Ivanović, Dragila, Rajković, Prodanović, Nerandžić a další příslušníci opoziční skupiny, byly dosti obsáhlé a v některých případech – zvláště Rajkovićově – až sebemrškačské¹⁹. Vzhledem k událostem posledních dní však vyzněly poněkud planě. Bylo zřejmé, že jde jen o taktiku, vnější zdání. Nikdo rozhodně neměl pocit, že by vítězem v tomto klání byl stranický výbor a T. Balk. Po sebekritikách, které se ostatně vztahovaly jen na nesprávné prostředky a v nichž nezaznělo jediné slovo o chybnosti prosazovaných názorů, předvedl Popivoda vrcholné číslo své pražské mise. Coby arbitr vyčinił stranickému výboru, že jednostranně upřednostnil výstavbu socialismu v ČSR před bojem proti Titově klice. „Toto nebylo správné, protože nový výbor se vždy řídil plánem, který byl schválen s. Geminderem“, postěžovala si Lenka Reinerová. Dle jejího přesvědčení krize vznikla tak trochu i Popivodovou vinou, protože Ivanović a Rajković jednali podle toho, co jim říkal během schůzek v Budapešti a Bukurešti.²⁰

Přes tyto rozpaky předstírali členové emigrantského vedení spokojenost. Geminder a tím i sekretariát ÚV KSČ nejevili známky pochyb, že by nebylo vše v pořádku. Popivoda byl chválen jako strůjce smíru a návratu věcí k normálu. Rupnik i Reinerová jednali tak, jakoby opozice byla poražena a měla se nyní podrobit trestu, i když nic takového během Popivodova pobytu nezaznělo. Návrh na další opatření, který sestavila Reinerová pravděpodobně s přispěním Vorlase, předpokládal zásadní personální obměnu v redakci *Nové Borby*. Redakce by byla dosti zeštíhlena. Z původní sestavy by z redaktorů zůstali Nikolić a Todorović, na nichž trval i Popivoda, z technických sil Ivanovićová, Nikolićová a Pavičićová. Novým redaktorem by byl Slavko Panić, jako zástupce mladých dělníků. Řádné plnění instrukcí z ÚV KSČ a plynulou spolupráci se stranickým výborem měla však zajistit hlavně výměna šéfredaktora a příchod domácího novináře do redakčního kolektivu, tak jak tomu bylo v moskevském listu *Za socijalističku Jugoslaviju*. Ivanović měl být sice

¹⁸ AMV, H-181/67, s.14, 1.10.1953, List A č. 6, HS StB, 2014/Jůza-Dráždil, AV MILENA.

¹⁹ Stejně jako Ivanović odevzdal Rajković sebekritiku písemně. Svá provinění nazval „neobjektivností, přílišnou ostrostití, nepřipustným bratříčkováním a v poslední době bezzásadovostí při zaujímání stanovisek“. Za hlavní příčinu svých chyb označil „podceňování pravidelného života a práce strany“ a „domýšlivost kvůli předchozím zásluhám“. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv.71, ar. j. 286, sl. 39, 20.2.1950 Rajković Geminderovi.

²⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 9, 18.2.1950 Sekretariátu ÚV KSČ. Zpráva o krizi v jugoslávské skupině (L. Reinerová).

zbaven vlivu v emigraci, nikoliv však potrestán. Navrhované zaměstnání v zahraniční rubrice *Rudého práva* bylo seriózní náhradou za ztracenou funkci. Rajkovič měl nadále působit jako externí spolupracovník rozhlasu a *Nové Borby* a ocitnout se tedy vůči emigraci ve velmi podobném postavení jako T. Balk. V Dragilově případě byl zopakován návrh z podzimu 1949, aby byl odeslán do Maďarska. Stranický výbor, v nezměněné sestavě, by pak nerušeně pokračoval v započaté práci. Linie kladla i nadále důraz na zapojení emigrantů do pracovního procesu v Československu. V místních a závodních organizacích KSČ by si všichni osvojovali *správné* principy stranického života a zbavili se neblahých nánosů *titovštiny*.²¹

S tímto programem se stranický výbor na počátku března 1950 připravoval na schůzi celé emigrace. Po dvou měsících se jí měli konečně zúčastnit všichni členové strany, a to včetně opozičníků. Od nich se očekávalo zopakování sebekritických vystoupení před celým plénem. Opozičníci svou přítomností měli také uznat dodatečně program vyhlášený již 7. ledna na schůzi, kterou bojkotovali: především tedy pozdvižení ideologické úrovně skupiny, účast na budování socialismu v ČSR a semknutí řady k bojové jednotě.²²

Na schůzi, která se konala 4. března 1950, přednesl referát nejmenovaný zástupce sekretariátu ÚV KSČ. Seznámil v něm jugoslávské emigranty s výsledky práce komise k prošetření frakční činnosti. Zřejmého závěru se však přítomní opět nedočkali. Český komunista pouze konstatoval, že představitelé starého výboru přiznali zbytky nacionalismu, ambiciózní snahy a nesprávný způsob kritiky knihy T. Balka, „která byla zaměřena ne k odstranění nedostatků ve vydané knize, nýbrž k odstranění autora z řad spolubojovníků proti Titovi“. Ivanovič, Rajkovič a Dragila si měli vzít ponaučení, že „musí důvěřovat každému, kdo splňuje několik základních podmínek řádného komunisty“. Bdělost je sice nutná, „to však neznamená, soudruzi, že bude jeden druhého podezřívat. Musíte být ukázněni, jako mnozí z Vás byli v boji s puškou“, zakončil svůj příspěvek.²³

Tímto fádním ponaučením tedy sekretariát ÚV KSČ hodlal celou kauzu ukončit. Schůze se však dále odkládala. Nekonalý se ani žádné personální změny. Karel Vorlas sice ještě dále rozpracoval návrh na změny v redakci *Nové Borby* – počítal s příchodem nového šéfredaktora z Moskvy a s tím, že jeho zástupcem bude pracovník

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. 5, 28.2.1950 Reinerová Geminderovi; Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. 40, 28.2.1950 Rupnik Geminderovi. Návrh referátu na stranické schůzi 4.3.1950.

²³ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 5, (nedat.) Komise k prošetření frakční činnosti ve skupině.

mezinárodního oddělení Zlatko Tula – Geminder však nechal vše při starém. Stejně tak zapadl návrh na upravené složení redakční rady, které by předsedal Rupnik, ale Balk by zůstal členem.²⁴ Pro zklidnění situace bylo pouze Rajkovičovi uděleno pracovní volno a Dragila poslán do lázní, aby si léčil vleklé onemocnění kolena – následek údajného pokusu o atentát ze září 1948.²⁵ *Nova Borba* nicméně zůstala Ivanovičovou doménou, aniž by se otázka redakční rady jakkoliv vyjasnila. Nový výbor tak své plány ohledně tisku realizoval alespoň částečně založením časopisu mladých dělníků. Po určitém váhání ohledně názvu, kdy padaly návrhy jako *Mlada garda*, *Mladi proleter*, *Mladi borac*, byl nakonec zvolen titul *Mladi revolucionar*. Vycházel v nákladu pouhých 200 kusů a bylo proto nasnadě, že více než aktuální propagandě slouží výchově kádrů pro budoucnost – především v *osvobozené* Jugoslávii, tedy zcela podle stávající linie, kdy politická emigrace znamená v první řadě ideologickou a profesní přípravu pro příští držitele moci.²⁶

I následující týdny však pražská informbyrovská organizace žila převážně svými vnitřními problémy. Rupnik, Reinerová i Vorlas opakovaně upozorňovali na fakt, že stranický výbor a tím ani ÚV KSČ nemá nad redakcí *Nové Borby* žádnou kontrolu.²⁷ Bedřich Geminder projednal tuto otázku v druhé polovině března s Antonem Rupnikem. Předseda stranické organizace předložil opět poněkud pozměněný návrh na složení redakce a redakční rady, který mírně upřednostňoval mladé dělníky a stoupence výboru před starými členy redakce. Redakční rada měla list řídit, protože post šéfredaktora by byl prozatím neobsazen. Slobodan Ivanović by našel uplatnění v rozhlasu.²⁸

Ani toto jednání nepřineslo žádný výsledek a na další výzvy k „urychlenému řešení“ Geminder vůbec nereagoval. V souvislosti s jugoslávskou emigrací ho více zaměstnávala mediální aféra, kterou bez přičinění emigrantů rozpoutala bělehradská *Borba*. Na základě údajných dokumentů přinesla důkazy o spolupráci pěti členů pražské

---

²⁴ Oproti předchozímu návrhu formulovanému Reinerovou ponechával návrh Vorlasův mezi redaktory *Nové Borby* z opozičníků pouze Dušana Nikoliće. Řádnými členy se měli stát student, tehdy již absolvent agronomie, Branislav Urošević a mladý dělník Slavko Panić. Administrativa by zůstala složena z dosavadních pracovníků: sekretář Djordje Milišić, technická redaktorka Vera Ivanovičová a administrativní síly Antica Nikolićová a Marica Pavičićová. Redakční radu měli podle Vorlase tvořit Rupnik, Balk, Verstovšek, Ponjavić, Panić a Nikolić. Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. 8, 7.3. 1950 Vorlas Geminderovi. Přehled otázek k urychlenému vyřešení.

²⁵ AMV, H-191/20, 5.3.1950 Dragila Vorlasovi.

²⁶ Podoba *Mladého revolucionara* byla skutečně dosti amatérská. Cyklostylovaný tisk na hrubém papíru i nevalná úroveň obsahu příslušela spíše novinám střední školy či zájmového kroužku. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 308, sl. 1, 1.3.1950 Reinerová Geminderovi.

²⁷ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. 36, 14.3.1950 Rupnik Vorlasovi.

²⁸ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. 1, 18.3.1950 Rupnik Geminderovi.

skupiny s československou Státní bezpečností.²⁹ Obrazovým materiálem byly jednak agenturní sliby dotyčných, jednak rukopis Ivanovićova dopisu Popivodovi, z něhož vyplývalo, že se emigranti podílí jako provokatéři na vnitrostranických čistkách lidově demokratických států. Ivanović označil tento dopis za podvrh, nicméně poznal v něm pasáže listu, který poslal na podzim loňského roku do Moskvy po funkcionáře KS Terstu a KSI Mariji Bernetičové.³⁰ Případ vzbudil velký zájem, a to i v sekretariátu Informačního byra. Proto jej s velkým úsilím vyšetřovaly jak československé, tak italské stranické orgány. Dopátraly se však pouze zjištění, že Bernetičová dopis v Moskvě Popivodovi nepředala a odvezla jej do Terstu. Jakým způsobem se tento list dostal do Bělehradu, nebylo nikdy zcela objasněno.³¹

Případ však spustil hned několikerou reakci. Jednak dodal vzpruhu Ivanovićovi, aby po delším čase, kdy se příliš neprojevoval, znovu vytáhl do „boje proti titovským špionům ve skupině“. Podle kopie, kterou vlastnil, se totiž v dopise vyjadřoval především o zmatcích způsobených sporem s Balkem a Reinerovou. Vzněl tedy otázku, proč museli titovci tento dopis falšovat, když mohli ke kompromitaci emigrantů využít přímo jeho skutečného obsahu? Pochopitelně na ni znal i odpověď: Balk a Reinerová jsou agenti UDBy, a proto na ně nechtěla bělehradská propaganda upozornit.³²

Článek také dal podnět k pozvolnému znovuotevření případu manželů Milunićových. *Borba* tvrdila, že Milunić je patrně v „kasematech NKVD“ již připravován pro vykonstruovaný proces. Zatímco obvinění spolupráce se zpravodajskou službou bylo těžké vyvracet (ačkoliv to nebyla tak úplně pravda), mohlo se pomocí Miluniće poukázat na nevěrohodnost všech v článku uvedených tvrzení. Nepřímou reakcí tak bylo prohlášení členů pražské emigrantské skupiny, že se kvůli „zradě fašistické kliky Tita–Rankoviće“ již v období války, zřikají všech *titovských*

²⁹ Viz předchozí kapitolu „V osidlech StB?“

³⁰ Viz kapitolu „Ve stínu budapešťského procesu“.

³¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 308, sl. 3, 23.1.1950 Reinerová Vorlasovi; Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. 1, 22.3.1950 Geminder Pietro Secchioví, Mezinárodní oddělení ÚV KSI; Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. 1, Ivanović Slobodan (kádrová složka), 23.3.1950 Ivanović Geminderovi; Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. 1, Vorlas. Záznam ze dne 27.3.1950. Věc: ztracený dopis s. Ivanoviće; Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. 1, 28.3.1950 Geminder sekretariátu Informačního byra.

³² Ivanovićovo vystoupení ohledně ztraceného dopisu je jen další ze záhad, které tohoto člověka obestírají. V druhé polovině května 1950 došly stranické a bezpečnostní orgány k poznatku, že inkriminovaný dopis se nachází v Terstu u Laury Weisové, Bernetičové stranické kolegyně a společnosti na cestě do Prahy a Moskvy. Tento dopis, jehož kopii dostala KSČ k dispozici, se však vůbec neshodoval s oním, z něhož čerpal článek v *Borbě*. Geminder dal proto pokyn vyslechnout znovu Ivanoviće, jaký dopis byl tedy vlastně v *Borbě* použit, a proč podal falešnou informaci? Další šetření bylo přesto zřejmě zastaveno. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. 1, 29.4.1950 Karel Šváb Geminderovi; Tamtéž, 2.5.1950 Geminder Švábovi; Tamtéž, 17.5.1950 Geminder Papežovi.

vyznamenání. Českoslovenští komunisté nepovažovali za nutné se jejich nositelů ptát na souhlas, a tak pražský rozhlas odvysílal seznam držitelů *Spomenice 1941* a dalších prestižních řádů, mezi nimiž figurovala i jména Ateny a Josipa Milunićových.³³ Tím se však pomalu otevírala i otázka jejich další izolace. Ve srovnání s radikálně bojovným vystoupením Ivanovićovy skupiny, které zůstávalo stále bez náležité reakce, se zdál nyní trest za Milunićovo provinění příliš tvrdý. Navíc bylo poněkud obtížné zastříti skutečnost, že to byli právě vůdci současné *frakce*, kteří si na sekretariátu ÚV KSČ tehdy vyloučení Miluniće vynutili.

Toto vše přinášelo do konstelace sil nové podněty, takže sisyfovské snažení stranického výboru o nastolení své vlády nad *Novou Borbou* postrádalo na aktuálnosti a stávalo se stále více marnějším. Opozice se naopak obracela k nové ofenzívě. Dragila si po návratu z lázní rozhořčeně stěžoval Geminderovi na situaci ve skupině, která se rozhodně neozdravila, tak jak žádal sekretariát ÚV KSČ, ale vinou Reinerové nabývala charakteru policejního vyšetřování. Důrazně protestoval proti tomu, aby se s ním jednalo jako s podezřelým a dožadoval se svých práv. Vezmeme-li v úvahu obecné poměry v tehdejší Československu, působí Dragilova stížnost na kontrolu jeho soukromé korespondence došlé na adresu Jugoslávského klubu poněkud úsměvně: „A upírá-li se mi to, nač mají právo všichni čs. občané, jak se pak mám cítit zde v ČSR: jako vězeň, internovaný, nebo jako jugoslávský politický emigrant, člen KSČ!“³⁴

Mezitím Geminder, aniž bychom věděli o jakékoliv jeho reakci na tyto stížnosti, jednal s Ivanovićem o obsahu nejbližších čísel *Nové Borby*, jakož i o jejím tříměsíčním plánu.³⁵ To skutečně o úmyslu zbavit Ivanoviće v nejbližší době povinností šéfredaktora nenavědčovalo.

Za těchto podmínek dal Geminder konečně souhlas s konáním plenární stranické schůze, první po třech měsících. Sebekritika členů opoziční skupiny, která byla na programu, neměla více jak měsíc od Popivodovy návštěvy už původně zamýšlený účinek. Provinilcům, když pozorovali blahosklonnost KSČ, stouplo opět sebevědomí a nepůsobila už ani bezprostřední Popivodova domluva. Z Vorlasova pohledu tak upřímnou sebekritiku pronesli pouze Rajković, Lončar, Nikolićová a Ivanovićová, zatímco ostatní se spíše obhajovali a chybu připustili jen v porušení organizačního řádu.

³³ AMV, H-181/26, s.27-38, Fotokopie překladů článků z *Borby* proti emigrantům; Tamtéž, H-181/65, s. 68, 6.3.1950 Stanovisko Referátu 22 k jugoslávské rozhlasové relaci; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugosláve 23, 28.3.1950 Rupník Vorlasovi. Jugoslovenski politemigranti odriču odlikovanja dobijenih od fašističke Titove vlade.

³⁴ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. 26, 22.3.1950 Dragila Geminderovi.

³⁵ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. 5, 24.3.1950 Ivanović Geminderovi.

Ovšem rázně odmítali pojem *frakce* a nepokrytě si stáli i za svým hodnocením Balkovy knihy. Bez Vorlasova přičinění většina členstva podporující stranické vedení reagovala na zpučné vystupování opozice odmítavě a odhlasovala, aby výbor navrhl pro *frakcionáře* stranické tresty, které pak předloží ke schválení ÚV KSČ.³⁶

Největší diskuse se však strhla ohledně nepřítomného Josipa Miluniće. Rupnik ve svém referátu připomněl jeho tzv. frakční činnost, proti čemuž se ohradili Milunićovi někdejší příznivci v čele s Dušanem Nikolićem. Obhajoba Miluniće se tak poněkud paradoxně stávala jedním z názorových bodů, s nimiž se identifikovala skupina vedená Ivanovićem, který před rokem Miluniće radil nejlépe zlikvidovat. Nyní však někteří vnímali Ivanoviće jako Milunićova pokračovatele v hájení svébytné jugoslávské politiky vůči českému diktátu.³⁷

Sám Ivanović zaujal velice pokorné gesto. Geminderovi poděkoval za blahovolný přístup, přenechal mu zcela otázku svého setrvání v čele redakce *Nové Borby* a sám vyslovil přání, aby mohl v rámci dovolené absolvovat kurs pro traktoristy a následně odejít na zemědělské práce. Vorlas však Ivanovićovi nevěřil a upozorňoval svého šéfa na jeho nevyzpytatelnost a umění manipulace. Ivanović totiž stále zdůrazňoval, že byl pouze řadový stoupenec opozice, nikoliv její vůdce a v rámci této skupiny hrál spíše úlohu umírněného. Jen jeho zásluhou prý soudruzi neuprchli hromadně do Sovětského svazu a nezpůsobili tak pro ČSR nepřijemný mezinárodní skandál. Na tuto výřečnost radil Vorlas nebrat už více zřetel a co nejdříve provést zásadní reorganizaci, která by s Ivanovićem nepočítala.³⁸

Stejného názoru jako Vorlas byl i stranický výbor. Počátkem dubna 1950 předložil sekretariátu ÚV KSČ návrh trestů. Provinilci podle něho měli obdržet stranické důtky, součástí trestu Ivanoviće a Rajkoviće bylo rovněž odvolání z funkcí.³⁹ Na vyřízení této záležitosti Reinerová s Rupnikem spěchali. Přáli si totiž využít svých úspěchů, mimo

³⁶ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. 5, 28.3.1950 Vorlas Geminderovi, Zpráva o průběhu členské schůze jug. polit. emigrantů 26.3.1950.

³⁷ AMV, H-181/52, s. 181, Nikolić Geminderovi z 27.3.1950; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 97, ar. j. 315, sl. N2, 28.3.1950 Vorlas Nikolićovi.

³⁸ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. 5, 30.3.1950 Vorlas Geminderovi.

³⁹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 7, 4.4.1950 Rupnik Geminderovi, Návrh na stranické tresty pro soudruhy z opoziční skupiny jugoslávských komunistů v ČSR; Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 18, nedat. (konec března 1950) Návrh na potrestání členů opozice; Tresty měly být podle tohoto návrhu následující: Ivanović: stranická důtka s výstrahou a odvolání z funkce, Dragila – stranická důtka s výstrahou, Rajković – stranická důtka a odvolání z funkce. Stranické důtky s výstrahou – Prodanović, Nikolić, Andjela Milišićová. Stranické důtky – A. Todorović, Dušanka Dragilová, V. Vitorović, N. Novović, P. Nerandžić, Dj. Milišić, Slavica Majnarićová, Marica Pavičićová, Ivanka Mataija. Napomenutí: G. Lončar, Desanka Nerandžićová, Milorad Jovanović, Antica Nikolićová, Vera Ivanovićová.

jiné pochvaly pro jugoslávskou relaci od vedení československého rozhlasu, k potvrzení stávající linie. S tím připravovali také plán činnosti pro následující tři měsíce. Udělení důtky opozičníkům by bylo v zásadě mírným trestem, který by opozičníky vlastně osobně nepoškodil, znamenal by však odsouzení jejich názorů. Ivanoviće v čele *Nové Borby* nebo s jakýmikoliv pravomocemi vnímali ale stávající vůdci emigrace jako zcela zásadní překážku. Chystali se odsoudit chybné názory, zvláště podceňování KSČ a odtrhávání boje proti Titově klíci od světového úsilí za obecné vítězství socialismu. Na druhé straně ale také chtěli vyzvat ke smíru a jednotě, protože jak v chystaném referátu vysvětlovali, „jednota je hlavní podmínka v boji proti této [titovské] bandě imperialistických špiónů a vrahů v boji za mír a socialismus.“⁴⁰

Uplynul však opět měsíc a Geminder jako obvykle s odpovědí na výzvy o *neprodlené* svolání schůze a na žádosti *urychleného* rozhodnutí nijak nespěchal. Jako by vyčkával, že snad právě v těch dnech – v Moskvě nebo Bukurešti – pražské problémy za něho vyřeší druzí. Nechtěl proti nikomu z emigrantů vystoupit sám, i kdyby jim kromě ztráty vlivu a postavení nebyl zkřiven ani vlas. Na konečné slovo však nečekali jen Reinerová s Rupnikem. Geminderova vyhybavost jen dále prohlubovala nejistotu a obavy emigrantů o svůj osud. Čekání bylo nekonečné a strach ovládal obě strany – stoupence výboru i opozici. V květnu 1950 se pod tíhou všestranné nedůvěry nervově zhroutil Petar Nerandžić. Jako na člena opoziční skupiny se na něj s úkosem dívali stoupenci výboru, pro jeho opatrnost se před ním začali chovat rezervovaně ale také Ivanović a Dragila.⁴¹ Psychiatrické ošetření musel vyhledat i člen výboru Ročko Andjelkovski, jehož duševní rovnováhu narušila paranoia z titovských špiónů. Přesto byl navzdory své labilitě a častým záchvatům, ovšem jako důvěrník StB, snad jediným z emigrantů, kdo získal povolení držet střelnou zbraň.⁴² Mezi emigranty se však nacházely i další zbraně. Bylo jen otázkou času, kdy si tíživá atmosféra vyžádá nějakou oběť.

K tragédii došlo 22. dubna 1950. Pádem z okna pátého patra ústředního ředitelství Živnobanky se zabil ing. Aca Popović. Vše nasvědčovalo pro sebevraždu. Ve své kanceláři zanechal dopisy na rozloučenou adresované politickým emigrantům a KSČ.

⁴⁰ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. 36, 12.4.1950 Reinerová Geminderovi; Tamtéž, 18.4.1950 Reinerová Geminderovi.

⁴¹ AMV, H-181/50, s.15, 20.5.1952 VStB, sektor 1, ref. Jugoslávie. Zpráva pro s náměstkou Prchalu. Jug. polit. emigrant Nerandžić – poznatky.

⁴² AMV, H-181/4, 27.3.1950, 15.6.1950, zprávy důvěrníka D/HK, řídicí orgán 11/Ka, Útvar 701-A; Tamtéž, 11.8.1950 Reinerová Vorlasovi; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. 10, 9.8.1950 Andjelkovski Geminderovi.

Vysvětlil v nich, že již neunesl tíhu podezřívání a aby uhájil čest, rozhodl se ukončit svůj život. Za původce nespravedlivé a nesnesitelné štvánice proti své osobě označil Dragilu a Rajkoviće.

Aca a Miodrag Popovićové se po celý rok 1949 nacházeli mimo emigrantskou organizaci z důvodu vyšetřování tzv. šmeliny s auty z doby jejich působení na jugoslávské ambasádě. Několikrát se marně pokusili vyřízení své záležitosti urychlit. Tehdejšími vedoucími byli vždy důrazně odmítnuti. Aca Popović, zaměstnaný v centrále Živnobanky, odešel v říjnu 1949 na několikaměsíční brigádu na Zbraslav, kde pracoval jako lesní dělník. Pro obvinění obou Popovićů se nepodařilo nikdy nalézt důkazy, a tak koncem ledna 1950 byli vyzváni Rupnikem a Reinerovou k návratu do „stranického života“ skupiny. Aca Popović však reagoval na tuto pozitivní zprávu se zděšením. Od Rajkova procesu ho totiž trápila utkvělá představa, že proces, který co nevidět postihne také Československo, si bude žádat odhalení titovských špionů a on se stane jeho obětí. Sdělení o ukončení izolace považoval za past, kterou na něho připravil Dragila ve spolku s StB.

Smrt Aci Popoviće pochopitelně způsobila mezi emigranty pozdvižení. Dopisy na rozloučenou i výpovědi jeho manželky a švagrové usvědčovaly Dragilu, Rajkoviće, Prodanoviće i Ivanoviće jako nepřímé viníky. Opozičníci, předně Milišić a Nerandžić, zase přičítali duševní nerovnováhu zemřelého instruktora Vorlasovi, průtahům ve vyšetřování případu Popovićů a jeho typickému vyznění do ztracena. Popovićové nikdy nebyli veřejně zbaveni obvinění a jejich roční absenci nikdo z aparátu KSČ, ani z emigrantského výboru nekomentoval. Rajković využil situace k tomu, aby připomněl, že ani on nebyl dosud rehabilitován od všech podezření. Jiní zase s výčitkou směřovanou vůči emigrantskému výboru a KSČ poukazovali na špatný psychický stav dalších osob, které se trápí pocitem nedůvěry.⁴³ Popovićova sebevražda byla pro výbor emigrace, stejně jako pro československé činitele proto nejen politováníhodnou, ale i velmi nepříjemnou aférou. V zájmu vedoucích emigrantů, tedy Reinerové, Rupnika nebo Periće a taktéž aparátu KSČ, nebyly ani útoky na Dragilu, Rajkoviće a potažmo Ivanoviće. V době, kdy se snažili o konsolidaci skupiny, o nový předmět sváru pochopitelně nestáli. Na sekretariátu ÚV KSČ proto byla vdova Danica Popovićová nabádána, aby už dále nevhodnými řečmi o odpovědnosti některých lidí situaci ve

---

⁴³ Tamtéž, sv. 95, ar. j. 315, sl. L, Lojančić Djordje (kádrová složka), 26.4.1950 Dušanka Dragila Rupnikovi.

skupině nekomplikovala.⁴⁴ Stejně tak se Reinerová a Rupnik snažili zabránit všemu, co by přispělo k novému růstu napětí: „My samozřejmě vystupujeme proti všem pověstem a nemáme též v úmyslu svolati kvůli sebevraždě zvláštní stranickou schůzi. V takovéto situaci vyzýváme soudruhy, aby zvýšili pravou revoluční bdělost, avšak nedáme se zmásti více méně otevřenými výhrůžkami, že by snad mohlo dojít i k dalším sebevraždám. Za nejlepší prostředek považujeme další pravidelnou práci.“⁴⁵

Nešťastná smrt měla být naopak podle představ pracovníků KSČ využita jako memento a apel k nápravě pořádků: „Je nyní nutné náležitě ve skupině vysvětlit naše stanovisko k tomuto případu. Je třeba ukázat, kam až vede neustálé vzájemné podceňování, podezírání a pochybnosti často přecházející až v osobní nepřátelství, vytvářející atmosféru, ze které má úspěch jen nepřítel. Poukázat na to, že je potřeba přestat pochybovat o úmyslech sekretariátu ÚV, mít k němu plnou důvěru a oprostí se od všech předsudků a pozůstatků starých návyků. Poukázat, že smrt Aco Popoviće, měla být vykřičníkem nad kterým by se měli všichni emigranti zamyslet a vyvodit všechny důsledky k náležitému ozdravení celé skupiny.“⁴⁶

Popovićova smrt přesto zanechala hořkou pachů a v mnohých znovu dojem, že cosi zůstalo nedořečeno. Pro tehdejší atmosféru ve společnosti obecně, a v emigrantské komunitě zvláště, byly příznačné různé spekulace nad okolnostmi sebevraždy, které si zahrávaly nejen s nepřímou vinou, ale i s možností, že Aca Popović neukončil svůj život sám...⁴⁷

V zájmu československých komunistů ani informbyrovské emigrace pochopitelně nebylo tuto událost na veřejnosti příliš ventilovat. S povděkem ji však uvítali bělehradští propagandisté, aby předvedli zoufalost podmínek, v nichž *zrádci* – emigranti v tzv. lidově demokratických zemích – žijí.⁴⁸

⁴⁴ Tamtéž, sv. 98, ar. j. 315, sl. 01, Popović Aca (kádrová složka), Zpráva o případu inž. Aco Popoviće.

⁴⁵ Tamtéž, 27.4.1950 Rupnik, Reinerová Geminderovi. Případ sebevraždy A. Popoviće.

⁴⁶ Tamtéž, Závěrečná zpráva o případu sebevraždy inž. Aco Popoviće.

⁴⁷ Pochopitelně se objevila domněnka, že Popović byl zavražděn agenty UDBy a vražda zinscenována tak, aby vnesla do emigrace chaos a vzájemné obviňování. Tuto možnost prověřovala i policie, leč bezvysledně. Podle Popovićových kolegů z banky ho krátce před sebevraždou navštívil neznámý Jugoslávec. Úvahy se týkaly i některých emigrantů: Očitým svědkem byl Milan Smiljanski, taktéž zaměstnanec Živnobanky. Teprve po pěti dnech přinesl Danici Popovićové rozbité hodinky a brýle jejího muže, které si po jeho pádu vzal k sobě. Jak to že byl Smiljanski na místě neštěstí první a proč mrtvému tyto věci bral? Policie se přitom podle zápisu dostavila již za deset minut a veškeré předměty, které měl mrtvý u sebe i v kanceláři zajistila. Podivnou Smiljanského úlohu kupodivu nikdo nevyšetřoval. Dokumentace k případu viz NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 98, ar.j. 315, sl. 01, Popović Aca (kádrová složka).

⁴⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 98, ar.j. 315, sl. 01, Popović Aca (kádrová složka), Záznam z českého vysílání radia Bělehrad 5.5.1950, Sebevražda Jugoslávce – emigranta v Praze.

Onu kýženou příležitost k demonstraci *revoluční* jednoty a úcty k hostitelské straně nabídl už dva dny po Popovićově pohřbu prvomájová veselice. Účast Jugoslávčů v průvodu, stejně jako Italů, byla komponována tak, aby je sledoval co největší počet diváků a KSC se tak mohla pyšnit aktivní internacionální podporou pronásledovaným zahraničním komunistům.⁴⁹ Stejně tak ale pohled na více jak stohlavý zástup rozjásaných revolucionářů pod hesly o účasti na budovatelském díle československého pracujícího lidu měl vyvrátit všechny zprávy o rozhádané skupince kariéristů, zaprodanců, agentů StB a ustrašených ubožáků, jak je líčil bělehradský tisk a rozhlas. Blahodárný účinek zanechal 1. máj ale i na samotné komunitě. Po vpravdě perných měsících povznesl náladu, posílil sebevědomí a podpořil pocit sounáležitosti. Tak alespoň pozitivní změny rozeznávali vedoucí funkcionáři a představovali si, že morální vzpruhy využijí ke splnění již tolik omílaného cíle – potrestání protistranické činnosti a reorganizaci redakce *Nové Borby*.

Kvůli Geminderovu odporu našel instruktor Vorlas nakonec šalamounské řešení. Na schůzi emigrantů by sice odsoudil frakční činnost a vyslovil tresty, avšak poté by je ihned prohlásil za prominuté, protože „soudruzi byli ve straně, která neznala skutečný demokratický princip stranického života“ a při sebekritice přiznali, že byli zatíženi nacionalismem. V reorganizaci *Nové Borby* však nemínil ustoupit.⁵⁰

Mírné zlepšení atmosféry, kdy část bývalých opozičníků s vděčností či smířeně přijala nabídku pracovat podle plánu stanoveného výborem, však situaci výrazněji nezměnila. Tvrdé jádro opozice totiž zůstávalo ve svých názorech a postojích neotřesené. Jednotu podle Nikoliće a dalších znemožňovala druhá strana, jejímž cílem nebyl kompromis, ale úplné prosazení své vůle. Ale i tito soudruzi si pod pojmem kompromis představovali jediné vítězství svých principů. O dohodu se pokusil pouze Rajković, který oprášil návrhy na reorganizaci skupiny z loňského roku. Řešení přetrvávajícího rozkolu viděl ve vytvoření jednoho vedoucího orgánu místo dosavadního výboru a redakce *Nové Borby*, který by byl volen „plně demokraticky“.⁵¹ Pro jednu i druhou stranu to nepřipadalo v úvahu.

Nikolić také podle předchozího důrazného požadavku odeslal prostřednictvím sekretariátu ÚV KSC ostentativně dopis Popivodovi, v němž vylíčil přetrvávající svízele a poprosil ho o další osobní zásah. Geminder navzdory předchozímu úsilí o

⁴⁹ Tamtéž, sv. 21, ar. j. 74, 24.4.1950 Vorlas Geminderovi.

⁵⁰ Tamtéž, sv. 71, ar.j. 286, sl. Jugoslávie 27, 3.5.1950 Vorlas Geminderovi.

⁵¹ Tamtéž, sl. Jugoslávie 27, 3.5.1950 Rajković Vorlasovi.

nastolení kontroly zahraniční korespondence, nařídil dopis Nikolićovi vrátit, ať si jej odešle běžnou poštou.⁵² Dušan Nikolić si stěžoval na persekuci „soudruhů z Nové Borby“, jelikož je výbor odmítá za učitele v kroužcích v rámci stranického školení. Jako ideologicky vzdělaní a vyspělí komunisté by přitom mohli pomoci zvláště mladým dělníkům. Právě ty však vlivu lidí Nikolićova typu chtěli Reinerová a Rupnik uchránit. Vorlas pochopitelně zastával stejný názor. Geminder nicméně k jejich překvapení poručil, aby jim v účasti na *Roku stranického školení* nebránili. Vysvětlil, že stranický trest, který jim navíc ještě nebyl ani udělen, neznamená zároveň zákaz výkonu stranické práce.⁵³

Vedoucí emigranti, ale i Vorlas a další pracovníci sekretariátu ÚV KSČ, upozorňovali, že Ivanovićova skupina se zatím vůbec nepoučila. Osobuje si i nadále právo kritizovat nejvyšší funkcionáře a odmítá přijmout podmínky spolupráce s výborem. Pero Dragila po návratu z lázní odmítl přijmout zaměstnání řadového redaktora v rozhlasu a raději požádal o dlouhodobou brigádu v zemědělství. To by ovšem mohlo být vykládáno také tak, že mu KSČ brání v politické práci. Vorlas proto varoval Gemindera, že přílišná benevolence není rozhodně na místě.⁵⁴

Stejně naléhavě se jevila i reorganizace a nové personální obsazení redakce *Nové Borby*. Analýza od českých autorů zpochybňovala její kvality pod Ivanovićovým vedením: „Celkem vzato lze říci, že se na listu nepozná, že vychází v Československu, že je orgánem jugoslávských komunistů žijících v Československu.“ Konstatovala rovněž nízkou míru kontroly z české strany, což bylo ostatně Geminderovou osobní povinností.⁵⁵ Také zpráva sestavená emigračním výborem byla k podobě *Nové Bobry* velmi kritická. Nikdo na ní neměl z členů výboru vliv: „Nova Borba v současnosti není dostatečnou mobilizační silou pro soudruhy v Jugoslávii, jako je tomu v listu „Za socijalističku Jugoslaviju“. Články jsou příliš komplikované. Při sestavování materiálu se redakce neřídí zájmy v zemi, ale v pražské emigraci, které mají být přitom až druhořadé.“ Záruka dobrého obsahu – redakční rada – byla, jak analýza konstatovala, Ivanovićem stále blokována.⁵⁶

⁵² Tamtéž, sv. 97, ar. j. 315, sl. N2, 3.5.1950 Nikolić Popivodovi.

⁵³ Tamtéž, 11.5.1950 Vorlas Geminderovi. Tajné; 15.5.1950 Geminder Vorlasovi.

⁵⁴ AMV, H-181/20, 16.5.1950 Vorlas Geminderovi.

⁵⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 308, sl. 1, 9.5.1950 Přehled obsahu časopisu Nova Borba, orgánu jugoslávských komunistů v Československu.

⁵⁶ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 11, nedat. (květen 1950) Přehled o jugoslávské politické emigraci.

Ivanović ale sám od ofenzivního stylu ani v nejmenším neslevil a bojovně útočil proti údajně chybným ideologickým výkladům, které se objevovaly ve vysílání rozhlasu, kontrolovaném stranickým výborem. Předmětem jeho kritiky se stal komentář Teodora Balka, v němž autor uvedl, že KSJ začala posilovat od roku 1937. Na vysvětlenou – v tomto roce se v ní vedení ujal Josip Broz Tito. Šéfredaktor *Nové Borby* proto s pobouřením označil takový výklad, ač naprosto pravdivý, za přímou pomoc titovcům a popření linie Informbyra po procesech s Rajkem a Kostovem. „Soudruzi Rupnik a Perić nemají právo jako členové vedení zastupovat takovou tezi“, vyčetl Ivanović předsedovi organizace a šéfovi relace, kteří podle něj umožnili odvysílání Balkových bludů.⁵⁷

Měsíc květen přinesl přesto určité uklidnění. Nikoliv ovšem smířením protagonistů nebo snad Geminderovým zásahem, ale odjezdem Ivanoviće na dovolenou. Za jeho neúnavnou práci během posledních dvou let mu KSČ věnovala léčebný pobyt ve Františkových Lázních. Na dobu jeho nepřítomnosti naplánoval stranický výbor mimořádnou schůzi o *Nové Borbě*, což způsobilo mezi Rupnikem a Ivanovićem výměnu několika jízlivých dopisů.⁵⁸ Tato schůze, kde Ivanoviće zastoupil Rajković, i tak nic nového nepřinesla. Výbor a stranický instruktor se v době Ivanovićovy rekreace museli potýkat jenom s odporem Pera Dragily, který odmítal nastoupit do práce v rozhlasu. Vorlas i Rupnik byli již ochotni dále se Dragilou nezabývat, respektovat jeho rozhodnutí a vyplácet mu dokonce i plat, i když pracovat nebude. Brát peníze pro nic za nic Dragila ale odmítal. Na druhou stranu si však stěžoval, že se tím ocitl bez prostředků. Uplatnění Dragily mimo emigraci, v běžném občanském povolání, bylo velmi problematické. Coby učitel a bývalý zpravodajský důstojník byl profesně dosti omezen. Neuměl česky a o povolání nepolitické povahy nejevil nejmenší zájem. Výjimkou byla práce v průmyslu nebo zemědělství. Přál si zblízka poznat pracující lid, zejména dělnickou třídu, což mu mělo pomoci při politické funkci. Zde byl však limitován svým takřka invalidním stavem, který by mu jen těžko umožnil vykonávat těžkou fyzickou práci. Ale ani myšlenka nastoupit opět do redakce *Nové Borby* mu nebyla cizí. Oba Dragilovy návrhy byly pochopitelně pro členy výboru naprosto nepřijatelné. Nemohli připustit, aby šel Dragila pracovat do redakce, odkud se marně snažili vystrnadit Ivanoviće. Poslat nemocného Dragilu do továrny nebo jezdit na

⁵⁷ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. 12, 8.5.1950 Ivanović Rupnikovi.

⁵⁸ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. 12, 17.5.1950 Rupnik Ivanovićovi; Tamtéž, sl. 11, 18.5.1950 Ivanović Rupnikovi; Tamtéž, sl. 12, 19.5.1950 Rupnik Ivanovićovi; Tamtéž, 20.5.1950 Ivanović Rupnikovi.

traktoru znamenalo zase nebezpečí, že opozice případu využije k nařčení: „Nejvyspělejším soudruhům“ je znemožněno politicky pracovat a jsou šikanováni.⁵⁹ Situace byla tedy po všech stránkách patová.

Po návratu z lázní pokračoval Ivanović ve vedení redakce *Nové Borby*, jako by se nic nestalo. S Geminderem diskutoval o připravovaných číslech, rovnocenně se vyslovoval k úmyslům výboru přestěhovat redakci z hotelu Na Slupí. Oproti plánu umístit ji v Domově v Žitné, v blízkosti mladých dělníků a pod dohledem stranického vedení, navrhoval za její sídlo vilu Na Zátorce. Tam bydlela většina spolupracovníků redakce a lépe by prý byla i zajištěna konspirace. Samozřejmě, že články, které byly Geminderovi předloženy k posouzení, se v nejmenším netýkaly „problémů budování socialismu v Československu“, ale soustředily se výhradně na jugoslávské otázky.⁶⁰ Šéfredaktor se vyjadřoval nejen ke svému časopisu. Sebevědomě vstupoval i do personálních záležitostí, které se dotýkaly i velmi osobních věcí některých lidí. Například s velkou starostlivostí varoval československé soudruhy před tím, aby povolili sňatek Aleksii Todorovićovi s českou ženou, protože by ho to příliš spoutalo se zemí exilu, oslabilo u něho revoluční zápal a snížilo možnost s ním volně disponovat jako se stranickým kádrem.⁶¹ Ivanović i Dragila se cítili v polovině června 1950 natolik silní, aby Geminderovi adresovali opět zásadní výhrady vůči Balkovi a Reinerové.⁶² Začátkem léta 1950 nepadlo o nějakém potrestání nebo alespoň usměrnění této dvojice už ani slovo.

Instruktor Karel Vorlas zaujímal už od jara více méně rezignovaný postoj. Jeho názory a doporučení nenacházela u nadřízených dostatečné pochopení, a tak jeho úsilí většinou přicházelo vniveč. Počátkem dubna se kvůli svému angažmá v jugoslávské emigraci dostal i do potíží. Nebylo divu, že neutěšené poměry bez perspektivy na zlepšení a marnost vlastních snah u něho vyvolávaly podrážděnost. Svět jemu

⁵⁹ AMV, H-191/20, 31.5.1950 Dragila Vorlasovi; Tamtéž, Dragila Vorlasovi 13.6.1950; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 308, sl. 2, 13.6.1950 Dragila Geminderovi; Tamtéž, 17.6.1950 Vorlas Geminderovi.

⁶⁰ Tamtéž, sv. 82, ar. j. 312, sl. 10, 7.6.1950 Ivanović Vorlasovi; Tamtéž, sl. 3, 10.6.1950 Ivanović Geminderovi.

⁶¹ AMV, H-181/87, s. 14, 19.6.1950-IX-Vor/SL-2469, Vorlas Geminderovi. Otázka sňatků s českými ženami se u komunity tvořené převážně mladými muži stávala velice aktuální. Obě zneprátelené skupiny v emigraci na ni však zastávaly názor velice podobný. Úkolem politických emigrantů bylo buďto pracovat pro svržení Tita, nebo exil využít k přípravě na dobu po dosažení tohoto cíle. Šlo tedy o provizorium, v němž se v každém případě počítalo s návratem do vlasti. Vše, co odvádělo od těchto úkolů, snižovalo bojeschopnost a přispívalo k naturalizaci emigrantů v českém prostředí, bylo vnímáno záporně. Vztahy s domácími ženami, natož sňatky nebyly proto pochopitelně vítány. Ani „starší soudruzi“, kteří byli buďto svobodní, nebo zanechali své manželky v Jugoslávii, však nebyli ochotní obětovat pro politický boj svůj sexuální život, takže vymahatelnost jakéhosi komunistického celibátu u mladších soudruhů nebyla příliš důsledná.

⁶² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 308, sl. 2, 17.6.1950 Vorlas Geminderovi.

svěřených Jugoslávčů nechápal, jejich spory mu byly cizí a protivné, neustálých stížností, nářků i drzých výhrůžek měl plné zuby. Přesto poněkud přestřelil, když Josipu Milunićovi vyčetl, že od něj bylo nezodpovědné odejít do emigrace, když mu v Jugoslávii zůstaly čtyři děti. Rozzlobený Milunić si stěžoval Geminderovi a ten si Vorlasu předvolal na kobereček. Způsob Vorlasovy obhajoby („Pokud se týče mého rozhovoru se s. Milunićem o osudu jeho dětí, jsem přesvědčen, že moje poznámka byla zcela na místě. Jestliže někdo s takovou lehkomyšlností ponechá děti osudu, ačkoliv mohl předem připravit jejich přesídlení do západní ciziny a odtud do ČSR, pak je buď politický primitiv nebo člověk naprosto lehkomyšlný.“) a poukaz, že Milunićovi se v Hradci Králové stále více prý projevují jako „trockisté“, ovšem Gemindera bezmezně rozčílil. „Jest to nehoráznost, jak se soudruh Vorlas v této věci choval. Ve své odpovědi on nejen potvrzuje, ale má ještě odvalu své nesprávné a nekomunistické stanovisko obhajovat!“, napsal Oldřichu Papežovi, formálně Vorlasovu nadřízenému v Odboru pro evidenci.⁶³

Na příští schůzi vedení odboru se Vorlas musel pokorně kát. A to kvůli Jugoslávčům (ač ne přímo kvůli těm, kteří dráždili jeho trpělivost momentálně nejvíce), u nichž byl požadavek sebekritiky nevyhmatelný. Hájil se vyčerpaností v důsledku mimořádného pracovního vytížení od roku 1945 i svou nekompetentností pro svěřenou funkci, k jejímuž zodpovědnému výkonu nemá ani čas se vzdělávat. Při té příležitosti proto zopakoval své přání, aby byl funkce instruktora jugoslávské skupiny zproštěn, což mu bylo také přislíbeno.⁶⁴ Na to si však ještě musel dlouho počkat, což nás vede společně se zdoluhavým rozhodováním v otázkách emigrace, k dohadu, že KSČ byla přes hierarchický princip *demokratického centralismu* již v počátku svého režimu institucí značně chaotickou a na druhé straně i velice těžkopádnou a nepružnou.

Na normalizaci Ivanovićovy pozice neměla vliv jen Vorlasova otupělá rozhodnost. Počátkem června zřejmě v Praze vykonali opět vizitaci pracovníci sekretariátu Informačního byra Antipov a Latišev. O jednání s nimi se patrně nedochoval žádný záznam. Je však zřejmé, že s Geminderem hovořili o jugoslávské emigraci, vyžádali si o ní různé materiály a setkali se i s některými jejími představiteli. Zcela jistě hovořili se Slobodanem Ivanovićem, k němuž se chovali jako k reprezentantovi pražské skupiny.⁶⁵

⁶³ Tamtéž, sv. 97, ar. j. 315, sl. 4, Milunić (kádrová složka), 2.4.1950 Milunić Geminderovi, Tamtéž, 6.4.1950 Vorlas Geminderovi; Tamtéž, 7.4.1950 Geminder Papežovi.

⁶⁴ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 308, sl. 2, 17.6.1950 Vorlas Geminderovi.

⁶⁵ AMV, H-181/87, s. 14, 19.6.1950-IX-Vor/SL-2469, Vorlas Geminderovi; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv.69, ar. j. 284, sl. 48, 17.6.1950 Vorlas Geminderovi.

To pravděpodobně bylo pro Gemindera rozhodujícím znamením, že ke krizi a opozičnímu vystoupení už není třeba se vracet. Ivanovič tím byl mlčky rehabilitován. Zásadní otázky, které před skupinou stály – rozdvojenost stranického vedení a redakce listu i dokončení nebo revize reorganizace – byly na konci června 1950 ovšem otevřené, aniž by se stav existující v prosinci 1949v nejmenším změnil. Nastávala doba letních dovolených, kdy obyčejně činnost skupiny značně polevovala.

20. Po dvou kolejích

V první polovině roku 1950 prožívala informbyrovská emigrace v Praze své doposud nejtěžší období. Nicméně pro mnohé studenty a mladé dělníky se začínala jejich nová životní dráha, v zaměstnání, v kursech přípravy dělnické mládeže ke studiu na vysoké škole, dosud opomíjením emigranti se díky nové linii stranického výboru začleňovali do činnosti emigrace jako její plnoprávní členové. Na druhé straně ale panovaly mezi emigranty sklíčenost z neřešitelného vnitřního sporu, strach ze špionů i z československé Státní bezpečnosti. Za půl roku zmizeli beze stopy dva lidé a jeden pod vlivem neutěšené atmosféry spáchal sebevraždu. Skupina měla rovněž své outsidersy, kteří se díky svému nestandardnímu chování dostali do poměrů, které byly pro normální život mnohem méně příznivé než u ostatních. V izolaci žili Milunićovi, Vaso Srzentić nebo Borivoje Razić.

Ovšem političtí emigranti byli sice skupinou bedlivě sledovanou, na druhé straně ale také hájenou. V mnohem větším nebezpečí a nejistotě museli žít ostatní jugoslávští občané, kterých se stále v ČSR nacházelo odhadem několik tisíc.¹ Většiny z nich se sice paradoxně roztržka příliš nedotkla, ale pohnutý nebo i tragický osud několika desítek² z nich ukazuje, v jakém stresu a strachu museli tito lidé žít. Československé úřady je vystavovaly neuvěřitelnému ponižování, šikaně a v krajním případě i represáliím. Těm, co usilovali Československo opustit, bylo odmítáno výstupní vízum. Naopak mnozí byli vyhoštěni po letech zavedené existence, odtrženi od rodin, živností a majetku, který si zde vybudovali. Někteří se ocitli i ve věznicích nebo byli administrativním příkazem uvrženi do pracovních táborů. Brzy došlo také k obětem na životech. Koncem února 1950 zahynul ve věznici v Ústí nad Labem (podle oficiální verze sám vyskočil z okna) šedesátiletý Josip Pleše a v dubnu téhož roku v brandýském vězení zemřel „na infarkt“ Dimitrije Dimitrijević.

---

¹ Československé zdroje uváděly k červnu 1949 1765 osob jugoslávské státní příslušnosti na území českých zemí. Ve stejné době evidovala ambasáda FLRJ přes 2000 svých občanů s trvalým pobytem v celém Československu. Předpokládala však, že jejich počet musí být mnohem vyšší, protože se po roztržce mnozí z nich vyhýbali styku s jugoslávskými zastupitelskými úřady a zdržovali se v ČSR nelegálně. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, sl. 33, 6.1.1950 Přehled jugoslávských občanů usedlých v Čechách a na Moravě (dle statistických údajů z června 1949).; AMIP, DA, 1950, F-16, pov. br. 424203, 6.7.1950 M. Milić. Diskriminacioni postupci prema gradjanima FLRJ u ČSR.

² Na konci ledna 1950 bylo jugoslávské velvyslanectví obeznámeno s případy celkem 20 občanů FLRJ vězněných v českých zemích. Osm z nich bylo kriminálních delikventů. Během první poloviny roku však rychle přibývaly další případy. Jen málo z vězněných se ale dočkalo soudu. Po několikaměsíční vazbě, povětšinou zcela neodůvodněné, byli vyhoštěni nebo vyhnáni za hranici do Rakouska. AMIP, DA, 1950, F-16, pov. br. 41522, 23.1.1950 Telegram.

Tyto případy ukazovaly, kam se policejní represe zaměřovala. Oba totiž patřili k odlišným kategoriím jugoslávských usedlíků. Pleše byl členem skupiny překupníků, Dimitrijević předsedou Jugoslávské národní fronty v ČSR. Zátah proti kriminální činnosti probíhal společně s persekucí bezúhonných drobných živnostníků a s tažením proti oficiálním jugoslávským představitelům. Počátkem roku 1949 byla zlikvidována Jugoslávská národní fronta a zatčení její činovníci, s konečnou platností byla ukončena činnost již delší dobu paralyzované Jugoslávské knihy.³ Smyslem tohoto postupu bylo patrně ukázat *titovce* nejen jako politické nepřátele a špiony, ale zároveň i třídně závadné živly (maloburžoazii) a podněcovatele či pachatele kriminální činnosti.⁴

Stejná tendence se projevila i při zatčení vicekonzula v Bratislavě Šefika Keviče v březnu 1950. Kevič byl obviněn jednak z organizování špionážní sítě, jednak z pokusu pašovat přes hranice téměř 50 kg stříbra a jiné cenné předměty. V této souvislosti byli zatčeni i další jugoslávští činovníci – ředitel pobočky jugoslávské dunajské plavby Milenko Tomić a úředník téže společnosti Antun Matahlija.⁵ Vyšetřování bylo vedeno v úmyslu „odhalit“ rozsáhlou titovskou špionážní síť a vyústilo v proces, v němž byly 2. září 1950 vyneseny rozsudky nad 16 osobami, z toho 10 jugoslávskými občany.⁶

Příprava Kevičova procesu se dotkla, ač nepřímou, i informbyrovské emigrace. Jak bylo již výše zmíněno,⁷ proti jednomu z odsouzených, Slobodanu Macurovi, byl použit politický emigrant Dušan Milinković jako agent–provokatér. V porovnání s přísnými rozsudky, si poměrně nízký, tříletý, trest odnesl v tomto procesu jistý Mensur Kapetanović. Byl dobře znám mezi tou částí emigrace, která v Československu žila již od předválečné doby. Jako člen KSČ byl brán za sympatizanta skupiny, ač se k ní sám nikdy formálně nepřipojil. Jeho zatčení v květnu 1950 bylo pro jeho přátele, Relju Vasoviće, Branka Vlaškaliće a další, s nimiž prožil za války i věznění v Terezíně a Dachau, skutečným šokem.⁸ Vyděšený Vasović, který přišel novinku o zatčení svého

³ Srov. Slobodan SELINIĆ, *Jugoslávská kultura v Československu 1945–1950, Slovanský přehled*, r. XCII, 2006, č. 2, s. 249–272.

⁴ AJ, f. 507, IX, 22/II-1-55, pov. br. 445/50, 1.11.1950; AMIP, DA, 1950, F-16, pov. br. 424203, 6.7.1950 M. Milić. Diskriminacioni postupci prema gradjanima FLRJ u ČSR.

⁵ AMZV, TO O, Jugoslávie, karton č. 13, sl. 6, 24.9.1951 Informace MZV pro MNB; Tamtéž, sl. 7, Záznam 18.8.1951.

⁶ *Parnica protiv titovskih špijuna i prevratnika u Čehoslovačkoj*, Prag 1950; AMIJ, KPR I-3-a SSSR, Sudski proces Keviču i ostalima; Na hlavní proces Kevič a spol. navazovalo soudní přelíčení v Bratislavě s čsl. občany obviněnými ze špionáže pro Jugoslávii. V čele této skupiny byl Dr. Ján Sirácky. Trestry se pohybovaly od 8 do 20 let žaláře. V prosinci 1950 byl odsouzen na 8 let úředník obchodního zastupitelství FLRJ v Praze Zvonimir Tomić. AJ, f. br. 507, fas. br. IX, 22/II-1-55, 1.11.1950 O procesima u ČSR; AMIJ, KPR I-3-a SSSR, Hapšenja, zlostavljanja i sudjenja nedužnih državljanu FNRJ.

⁷ Viz kapitolu „V osidlech StB?“

⁸ AMV, H-181/93, s. 48, 23.6.1950 (nesign. patrně Reinerová).

přítele v květnu 1950 oznámit do Jugoslávského klubu, neměl zřejmě zcela čisté svědomí. V lednu téhož roku – v době nanejvýš vyostřené – prozradil totiž Reinerové, že Kapetanoviće navštívil vedoucí rezidentury UDBy ve Vídni a snažil se ho získat ke spolupráci. Trápil se proto zřejmě myšlenkou, že sám přítelovo uvěznění možná zavínil.⁹

Československá Státní bezpečnost nebyla pochopitelně pro emigranty vzdáleným pojmem. O její aktivitě se dozvídali od Jugoslávců mimo skupinu nebo prostřednictvím mohutné bělehradské kampaně, která reagovala na úmrtí (či vraždy) Dimitrijeviće a Plešeho. Mnozí pocítili její blízkost a někteří s ní vstoupili i do styku jako informátoři a důvěrníci.¹⁰ Na přelomu let 1949 a 1950 začala Státní bezpečnost emigrantskou komunitu systematicky *rozpracovávat*, založila patrně na ni už v této době objektový svazek a sbírala všemožné informace k různým osobám. Jejými hlavními informátory byli Karel Vorlas a Lenka Reinerová. StB se však nespolehala jen na ně a snažila se vybudovat mezi emigrací početnější agenturu. V únoru nebo březnu 1950 ovšem Bedřich Geminder zakázal StB mezi emigrací pracovat. To ale nezabránilo tomu, aby se jí věnovala i nadále. Počínala si však opatrněji a omezila s Jugoslávci přímé kontakty. Geminder pochopitelně musel o tomto pokračujícím zájmu dobře vědět. Sekretariát ÚV KSČ zadával totiž Bezpečnosti i konkrétní úkoly jako sledování, odposlechy, kontrolu pošty. Navzdory velice vyhybavému Geminderovu přístupu ke sporům uvnitř emigrace a jeho odporu zakročit proti otevřenému buřičství, se StB z pověření ÚV KSČ zaměřovala hlavně na osoby z opoziční skupiny.

Odposlouchávány byly telefonní hovory kanceláře redakce *Nové Borby*.¹¹ V únoru a březnu 1950 byla nasazena sledovací skupina na trojici kanadských dívek Majnarićovou, Pavičićovou, Mataiju, které byly i jinak svému okolí nápadné kvůli atraktivnímu zjevu, oblečení podle západní módy a angličtině, jíž mezi sebou

---

⁹ Kapetanović, ač nevstoupil do řad emigrace, byl vzácně většinou emigrantů považován za seriózního a politicky bezúhonného člověka. O jeho vině zřejmě mnozí z nich pochybovali. Někteří emigranti, napříč oběma znepřátelenými skupinami, byli přesvědčeni, že původcem Kapetanoviće zatčení je právě Reinerová. V tom jí však patrně křivdili. Není žádný důkaz, že by Vasovićův podnět předala přímo StB. Informovala o něm pouze K. Vorlase. Stranickou cestou mohla být Kapetanoviće záležitost potom postoupena Bezpečnosti. Důvod ke Kapetanoviće zatčení mohl být ale i zcela jiný. AMV, H-181/93, s. 61, Kopie zprávy Reinerové Vorlasovi z 28.1.1950; Tamtéž, H-181/61, s. 58, 7.6.1950, 701-A, 11/Ka, D/HK.

¹⁰ Viz kapitolu „V osidlech StB?“

¹¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 308, sl. 5, 6.1.1950 Papež Geminderovi, záznam ze zachyceného rozhovoru na telefonní lince NB.

hovořily.¹² Sledován byl například také Novo Novović a patrně i další „Dragilovi lidé“. Koncem března 1950 žádal Karel Vorlas státobezpečnostní orgány, aby věnovaly pozornost Dragilovi během jeho pobytu v Lázních Darkov. Stranický instruktor si vyžádal průběžné zprávy, co Dragila dělá, s kým se stýká a nesnaží-li se v karvinském regionu o průmyslovou špionáž. Poštu s manželkou a přáteli v Praze kontrolovali příslušníci StB tak nedbalým způsobem, že dopisy docházely s velkým zpožděním a se zjevně porušenou obálkou. Dušanka Dragilová si na tuto praxi stěžovala na ÚV KSČ jí vlastním velmi chytrým a ironickým způsobem: vyjádřila obavu, aby nešlo o práci titovců. „Poněvadž, kdyby česká zpravodaj. služba otevírala moji soukromou poštu, pokud by to považovala za potřebné, zajisté by to dělala mnohem lépe a nepozorovatelnými prostředky.“¹³ Na protřelého zpravodajce si StB svým diletantismem nepřišla a tak Dragila zcela otevřeně v dopisu upozornil adresáta, „piš jen, co se může“ a případně poškádlil cenzory sdělením, „že udělal několik zajímavých snímků“.¹⁴

Stejně tak se pod dohledem StB rekreovali v květnu 1950 v západočeských lázních manželé Ivanovičovi a v červnu Milutin Rajković v Jeseníku. StB registrovala, že Ivanovič navázal přátelství s několika východoněmeckými a polskými komunistickými funkcionáři; referovala o Rajkovićových výkladech o nízké ideologické vyspělosti KSČ. Jimi oblažoval tajemníci krajského sekretariátu v Brně Marii Kudílkovou a spisovatele a výtvarníka Adolfa Hoffmeistera. Kromě nijak neskryvaného pyšného sebevědomí, že přicházejí ze světa vysoké politiky a snahy navázat efektní známosti, StB o Ivanovičovi a Rajkovićovi nic kloudného nezjistila.¹⁵ Bedřich Geminder do těchto aktivit bezpečnostních orgánů i Karla Vorlase zřejmě nezasahoval. Velmi zdrženlivě se však stavěl ke sdělení Karla Švába, že Ivanovič je hlavní podezřelý, a je proto kontrolován všemi operativními prostředky. Švábův úmysl vyžádat si z Bulharska výpovědi od tam zatčených a odsouzených emigrantů pak rázně odmítl.¹⁶

¹² AMV, H-181/37, s. 20, 29.2.1950, Žádost o zavedení sledování – Majnarićová, Pavičićová, Mataijová; Tamtéž, s. 12, 24.3.1950 Zpráva o průběhu sledování Majnarićové, Pavičićové a Mataije ve dnech 21-23. března a 22.-27. února 1950.

¹³ AMV, H-181/20, 18.3.1950, T., Útvar 701-A, 11/Ka, D(úvěrník)/V-S; Tamtéž, H-181/19, 20.4.1950 Dragilová Vorlasovi.

¹⁴ Tamtéž, H-181/20, Fotokopie a překlady korespondence P. Dragily.

¹⁵ Tamtéž, H-181/26, III. část, Žádost o sledování Ivanovičových ve Františkových Lázních; Tamtéž, s. 13, 26.5.1950 hlášení z Karlových Varů; Tamtéž, H-181/73, s. 50, 23.6.1950 Útvar 523-A Útvaru 701-A; Tamtéž, s. 45, 16.6.1950 Útvar 523-a útvaru 527.

¹⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. I, 29.4.1950 Karel Šváb Geminderovi; Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 10, 24.4.1950 Vorlas Geminderovi.

Zatímco se opozičníci rekreovali, věnovalo se emigrantské vedení v relativním poklidu všedním úkolům podle své linie. K ní patřilo i zviditelnění skupiny na manifestacích a akcích mezinárodních rozměrů, kde mohli tito Jugoslávci demonstrovat oddanost internacionalismu a Sověty vedenému *světovému boji za mír*. V létě 1950 probíhalo v Československu takových akcí několik. Po oslavách 1. máje a osvobození 9. května se zúčastnili vybraní jednotlivci, převážně mladí dělníci v červnu sjezdu ČSM.¹⁷ Nový člen emigrace, Andrés Frankovič, který se do ČSR na jaře uchýlil po vyhoštění z Argentiny, se zúčastnil coby známý menšinový pracovník všeslovanských slavností na Děvíně.¹⁸ Slobodan Tumara a Ročko Andjelkovski zastupovali pražskou skupinu na II. kongresu Mezinárodního svazu studentstva v rámci jugoslávské delegace, složené z představitelů emigrantských skupin.¹⁹

Nejokázalejším podnikem byl tzv. *Vlak míru*. Jednalo se o rozsáhlou akci s mezinárodní účastí. Mládežnické skupiny z celé Evropy i dalších částí světa cestovaly týden vlakem po Československu, aby na různých místech vystupovaly s kulturním programem a manifestovaly přitom svou podporu mírovému hnutí.²⁰ Jugoslávii na tomto zájezdu v druhé polovině června 1950 reprezentovala folklórní skupina složená z mladých dělníků a studentů pod uměleckým vedením Milice Čukićové a politickou gescí Slobodana Tumary.²¹ Účast jugoslávských internacionalistů se ovšem nevydařila zrovna tak, jak si organizátoři *Vlaku míru* představovali. Tumara sice na schůzi stranického výboru bezprostředně poté hodnotil „až na drobné rozmišky“ její průběh pozitivně,²² Milica Čukićová a vedoucí zájezdu Milan Codr zastávali ale odlišný názor a z problémů vinili právě Tumaru. Bujní a vznětliví Jugoslávci totiž i za samotného Tumarova přičinění obrátili tuto „demonstraci bratrství a spolupráce pokrokové mládeže celého světa a odhodlanosti k boji proti anglo-americkým podněcovatelům nové války“ ve frašku. Hned první den na zastávce v Brně se vedoucí Codr dostal do konfliktu přímo

¹⁷ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. 18, 3.6.1950 Reinerová Ústřednímu výboru ČSM. Delegáty byli Djordje Ribar, Milan Begović, Uroš Radumilo, Slobodan Tumara a Dušanka Dragilová.

¹⁸ AMV, H-181/24, nedat. Závodní organizace KSČ, továrny na kování – Liberec, závod Praha. Kádrový posudek. Frankovič Andrej.

¹⁹ Oproti roku 1949, kdy bylo třeba dbát mínění Západoevropanů, na II. sjezdu reprezentovali Jugoslávii už jenom informbyrovci. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. 28.

²⁰ První ročník akce byl uspořádán v roce 1949 na podporu mírového kongresu v Paříži a Praze. Účastnila se jí tehdy necelá stovka zahraničních studentů Karlovy univerzity. *Students in Czechoslovakia. Life and work of the young intelligentsia*, Prague 1949, s. 157-159.

²¹ Z rozhodnutí stranického výboru se zúčastnili Aleksa Milenković, Nikola Gavrilović, Slavko Petrović, Mihailo Trpković, Nikola Božičković, Djordje Žujic, Rajko Maksimović, Dragoslav Djordjević a z brněnské skupinky Radovan Šekeljic a Milorad Djoković. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 18, 5.7.1950 Jovan Ćirlić vedení emigrace; Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 27, 16.5.1950 Reinerová Vorlasovi. Nominace na akci Vlak míru.

²² Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 28, Sastanak partijskog rukovodstva 26.6.1950.

s Tumarou, který odmítl uznat, že recitaci básně „v jugoslávském jazyce“ by obecenstvo nerozumělo. Jugoslávská skupina proto vůbec nevystoupila. S obdobnou uražeností reagoval, když mu nebylo umožněno z důvodu striktně přiděleného času pro každou delegaci, přečíst dvoustránkový proslov. Výměna názorů se nakonec změnila v potyčku, kdy Tumaru podpořily i paže jeho svěřenců. K dalším potyčkám mezi štábem vlaku docházelo i během jízdy a Tumara stál vždy v čele. Codr to vzhledem k účasti delegátů z „kapitalistických zemí“ proto vnímal jako velice nešťastné. Podobný incident následoval i v Košicích. Jugoslávci tam při veřejné manifestaci za přihlížení davů převzali dar, který byl určen pro britské účastníky. Potíže s Jugoslávci se objevovaly každý den a na každé další štaci. V Gottwaldově vznikl konflikt, když Codr zapomněl zmínit v pozdravném telegramu generála Popivodu, v Olomouci, když byl k přednesu mírové rezoluce místo člena jugoslávské skupiny vybrán nakonec holandský delegát. K údivu účastníků ostatních národností prý Jugoslávci také neustále bouřlivě schůzovali a dožadovali se, aby před ně organizátoři předstoupili a splnili jejich požadavky. Ve stížnosti předané na ÚV KSČ, tak Milan Codr, který měl s protititovskou emigrací co do činění prvně v životě, označil chování Jugoslávců a zejména Tumary za „nebezpečně nacionalistické“. Milica Čukićová, která se studem musela nejednu nepříjemnost urovnávat, si povzdechla, že soudruzi nepochopili, že při účasti zástupců 28 zemí nemohou žádat nějaká privilegia. Jugoslávská účast tak podle Čukićové a Codra oproti původnímu záměru fakticky „napomohla zločinným plánům imperialistů“.²³

Jugoslávská emigrace tak ve *Vlaku míru* utřzila ostudu mezinárodních rozměrů. Vinen byl člen jejího vedení, které si za svou přednost oproti předchozím vůdcům vytklo střízlivost, důsledný internacionalismus a podobné projevy odmítala jako avanturismus a „zbytky titovštiny“. Bylo zřejmé, že ani Slobodan Tumara se s nimi nedokázal dosud vyrovnat. Patrně kvůli zmíněné události byl tento bytostný funkcionář, a mimo jiné věčný student, počátkem července osvobozen od politické práce, dokud studium lékařství nedokončí.²⁴

Tím ale byli prakticky z činnosti výboru vyřazeni již oba studentští zástupci, protože Ročko Andjelkovski byl nervově nemocen. V jeho případě byla dokonce učiněna výjimka, které se mezi emigranty dostalo jen Balkovi a Reinerové a v ČSR již

²³ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 27, 21.7.1950 Milan Codr Vorlasovi (ÚV KSČ), Milica Čukić Ústřednímu výboru KSČ.

²⁴ Tamtéž, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 28, Sastanak rukovodstva 5.7.1950 (Reinerová).

před rezolucí naturalizovaným jednotlivcům, když byl osvobozen z kolektivního bydlení. Reinerová požádala, aby mu byl vzhledem k jeho duševnímu stavu přidělen samostatný byt.²⁵ V polovině léta dostali Tumara s Andjelkovským ještě příležitost na kongresu Mezinárodního svazu studentstva. Zástupce emigrantů v Bulharsku, Polsku a Maďarsku zde seznámili s rozdvojeností pražské skupiny, čímž vyvolali ostré protesty Ivanoviče a spol.²⁶

Dvoukolejnost byla i v polovině července 1950 hlavním problémem pražské informbyrovské skupiny. Ani jedna ze nepřátelených stran nemínila učinit nejmenší ústupek a k dohodě nenapomáhal ani postoj československých patronů. Po rozhovorech s pracovníkem sekretariátu Informačního byra přestaly jakékoliv zmínky o trestech pro opoziční skupinu a Ivanovič od té doby nebyl již zpochybňován ve funkci šéfredaktora. Patrně proto, aby byl vyvážen tento ústupek, vrátil se do hry Teodor Balk. Po předchozích zkušenostech neměl o spolupráci s Ivanovičem osobně zájem. Jako poslušný člen strany ale musel nastoupit tam, kam ho strana vyslala. A strana, zastupovaná v tomto případě B. Geminderem, opět začala trvat na přítomnosti Balka v redakci *Nové Borby*. V druhém táboře obdobná připravenost plnit vůli strany však chyběla. Strana s velkým „S“ ostatně pro Ivanoviče nikdy nebyla KSČ, nýbrž v momentální situaci imaginární, *budoucí*, jugoslávská komunistická strana. V otázce Balka proto neustále kličkoval a vinil z neústupnosti právě emigrantský výbor. Tvářil se vždy, jako by nevěděl, že spolupráci s Balkem si přeje právě Geminder. Ivanovič věřil, že čas hraje pro něho. Nijak se proto nezdráhal tuto již nesnesitelnou situaci dále prodlužovat. Počátkem srpna 1950 zopakoval Balkovi, který za ním přišel z Geminderova pověření, že jeho práce v *Nové Borbě* nepřichází v úvahu, dokud „neprovede sebekritiku ve věci svých nesprávných politických koncepcí a stanovisek, které prezentoval ve své knize *Ztracený rukopis*“. Musel se velice bavit, když psal Geminderovi dopis, v němž mu předkládal spor k rozhodnutí, sliboval jeho respektování a zároveň obviňoval Balka, že konflikt přenáší na půdu emigrace a přispívá tak k jejímu rozdělení.²⁷ Vorlas standardně doporučoval zaujmout vůči Ivanovičovi „ostřejší postoj“ – bez výsledku.²⁸

Do beznadějně zatuhlého stavu zasáhla v polovině léta 1950 událost, která k jeho rozetnutí či rozpletení rozhodně nepřispěla. Způsobila však proměnu konstelace, jež

²⁵ AMV, H-181/4, 11.8.1950 Reinerová Vorlasovi.

²⁶ Tamtéž, H-181/26, část II, s. 293, 29.8.1950 Ivanovič Geminderovi.

²⁷ Tamtéž, H-181/26, část II, s. 294, 8.8.1950 Ivanovič Geminderovi.

²⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 2, (nedat.) Vorlas Geminderovi.

činila tento stav ještě absurdnějším a zoufalejším. Bylo zcela jistě výsledkem pražské návštěvy *bukurešťských soudruhů* Antipova a Latiševa, že k utajené cestě do sídla Informačního byra pověřil Geminder trojčlennou skupinu slouženou z Ivanoviče, Rupnika a Djordje Ribara, mladého dělníka, člena výboru a oddaného stoupence *nové linie*. O tomto zájezdu nemáme kvůli konspiraci přímých pramenů. Avšak z pozdějších výpovědí víme, že zatímco do Bukurešti odjížděli rivalové, ostražití jeden vůči druhému, vraceli se po čtrnácti dnech do Prahy Rupnik a Ivanović jako dva nejlepší přátelé! Také mladý Ribar zcela změnil svůj názor a z radikálního Ivanovićova odpůrce se stal jeho nejpřesvědčenějším příznivcem.

Jistě se zde projevila síla nesporného Ivanovićova charismatu, nad nímž jeho protivníci nechápavě kroutili hlavou, dokud si je také nepodmanil. Viděli jsme, jak si tento člověk dokázal během velmi krátké době připoutat Milunićovy stoupence a proměnit u nich až zuřivou nenávist v bezmeznou důvěru a věrnost. Těžko by šlo přitom vzdělané a zkušené lidi jako byli Dušan Nikolić nebo Petar Nerandžić, označit za prostáčky okouzlené schopným manipulátorem. Anton Rupnik, zocelený životem v ilegality a koncentračním táborem, také jistě nebyl žádný prostáček, i když o jeho vůdcovských schopnostech můžeme pochybovat. Rád se totiž držel ve vleku silnějších osobností. Sledujeme-li jeho životní osudy, neshledáváme v něm rozhodně pouhého idealistu, nýbrž sebevědomého a ctižádostivého muže, který se v rozhodujících okamžicích přidával na stranu mocnějšího. A takový okamžik nastal i v létě 1950.

Podle vlastního tvrzení Rupnika zarazilo, když mu Vorlas oznámil, že do Bukurešti pojede také Ivanović. Již cesta vlakem však byla prý příležitostí k překonání oboustranné rezervovanosti. Jednání se sovětskými pracovníky Informačního byra mu pak odhalila odlišný obraz Ivanoviče, než jak si jej utvořil v Praze díky Vorlasovi a Reinerové, a vysvětlila mu málo pochopitelné chování Gemindera nebo Popivody během jeho pražské návštěvy. Ivanoviće totiž v Bukurešti přijali jako starého známého, zatímco on, Rupnik, zde byl teprve nováčkem. Dostali poučení, že musí překonat rozdíly a společně pracovat na jednotě skupiny. Ovšem jinak, než si Rupnik doposud představoval. Sovětské soudruhy jen málo zajímala organizační forma pražské skupiny vytvořená z vůle ÚV KSČ. S Ivanovićem jednali jako s nejdůležitější postavou a pro Rupnika a Ribara mělo být vlastně povinností a ctí s ním spolupracovat. Naopak názor na Balka a Reinerovou zastávali v centrále Informbyra zcela odlišný než na ÚV KSČ. Jak asi Rupnik reagoval na poznámku sovětského soudruha, že „Lenka a Balk nemají

s jugoslávskou politickou emigrací nic společného a že Balkova kniha je protisovětská“²⁹

Do Prahy se Rupnik vracel jistě se smíšenými pocity. Bukurešťská jednání ho postavila do nelehkého dilematu. Sověti jej vlastně pověřili, aby utvořil s Ivanovičem a Ribarem novou *trojku*, která bude stát jak nad redakcí *Nové Borby*, tak nad stranickým výborem. Kvůli konspiraci dokonce nesměl o obsahu rozhovorů informovat ani ostatní členy výboru. Na to ovšem nebyl Rupnik, zvyklý přenechávat dosud většinu pravomocí Reinerové, připraven. Zmátl jej také přístup Gemindera, kterému dopisem naznačil přání Sovětů a žádal společně s Ivanovičem o přijetí.³⁰ Geminder však mlčel dva měsíce, než se odhodlal předsedu jugoslávské stranické organizace vyslechnout.³¹

Více než zaskočený a kolísavý Rupnik využil nové vzpruhy Ivanović. Nejenže zopakoval svůj známý názor na Balka, ale snažil se usměrnit i nastávající stranické prověrky proti údajným špiónům ve skupině. Klasické prověrky, které v této době probíhaly v celé KSČ, podle Ivanović v jugoslávské skupině nestačily. Navrhoval proto „vyšetřovací metodu“, kdyby jeden podával informace na druhého. „Špiona to neodhalí a bude to jen prostředek pomluv a klevet“, odmítl Ivanovićovy *agresivní* návrhy Vorlas.³²

Nevíme, co podnítilo Bedřicha Gemindera, aby demonstroval opět svou moc a odkázal vzpurné Jugoslávce do patřičných mezí. Přes Ivanovićovy námitky, že se mu znemožňuje úkol svěřený Informbyrem spolupracovat s krajany v zámoří, se Geminder postavil proti jednáním s Vojinem Grbičem a Johnem Boydem, kteří v září a říjnu 1950 pobývali v Praze. Odtud se tito funkcionáři KS Kanady (Pokrokové strany práce) chystali do Moskvy a pak do Varšavy, kde v listopadu probíhal II. světový kongres obránců míru. Bylo osobním Geminderovým přičiněním, že československé orgány těmto kanadským komunistům neudělily příslušná povolení k další cestě. Oba tak museli svou pout' po Východní Evropě ukončit už v Československu.³³

²⁹ AMV, H-181/75, 203-211, (nedat) Anton Rupnik. Hodnocení práce výboru v roce 1950.

³⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 2, 8.8.1950 Rupnik, Ivanović, Ribar Geminderovi.

³¹ AMV, H-181/26, s.276, 19.4.1951 List A č. 16, VStB, LK/36, agent Hana Kvapilová.

³² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 9, 2.10.1950 Vorlas Geminderovi. Informace o vývoji ve skupině jug. polit. emigrantů.

³³ AMV, H-181/39, s. 126, fotokopie, 6.9.1950 Předsednictvo Slovanského výboru v Praze, Praha XII, Dykova 14, za gen. tajemníka Julie Kohnová. (Geminderovi); Tamtéž, H-181/39, s. 125, Fotokopie 25.9.1950 Geminderovi kdo? (nečitelný podpis); Tamtéž, H-181/37, s. 24, 32; Tamtéž, H-181/39, s. 124, Fotokopie: 10.10.1950, Lo/IX-3582, Geminderovi; Tamtéž, H-181/20, 12.10.1950 Dragila Geminderovi. Jak však John Boyd zmiňuje ve svých pamětech, varšavského kongresu se nakonec zúčastnil. Procestoval při té příležitosti Polsko a podařilo se mu nakonec dostat i do Sovětského svazu. *A Noble Cause Betrayed*

Gemindera ale pravděpodobně znepokojilo, že Rupnikovým příklonem k Ivanovičovi došlo k vychýlení rovnováhy ve skupině. Nebezpečná byla také nová Ivanovičova ofenzíva proti Reinerové a jeho ambice odhalovat titovské agenty. Když konečně vedoucí mezinárodního oddělení oba nové spojence přijal, nenechal je na pochybách, čí autoritu musí v Praze ctít. Geminderovu reakci Rupnik vylíčil následovně: „Když jsem mu řekl o Lence a Balkovi a přesně jsem řekl názor s. Orlova, že Lenka a Balk nemají nic společného se skupinou a sám jsem dodal, že s tím souhlasím, Geminder se rozčílil, mlátil do stolu, řekl mi, že nevidím, že mě ovlivnil Ivanovič. Dále mi říkal, že jsem hloupý a bankrotář.“³⁴ Stejně důrazně se obořil i na Ivanoviče, když ten mu sdělil, že nemá důvěru k Reinerové a Vorlasovi a požádal, aby byli prověřeni stranickou komisí: „Geminder mi na to odpověděl, že jsem se zbláznil, že Vorlas není žádný špion, ale je vůl. Při tom byla i s. [Heda] Synková. Geminder se jí ptal, jestli si také myslí, že je Vorlas vůl a ona odpověděla, že si to myslí také.“³⁵

Zřejmě teprve po návratu z Rumunska začal Rupnik chápat, jakou roli měl podle československých komunistů v emigrantské organizaci hrát. Po zvolení do čela výboru jim byl za svou funkci vděčný a své úkoly plnil svědomitě podle jejich představ. Od zájezdu do Bukurešti si však uvědomoval, že není plnoprávným předsedou a Lenka Reinerová má mnohem větší pravomoci a privilegia než on. Zatímco se musel u Gemindera vždy ohlásit a čekat na přijetí, Reinerová směla přijít kdykoliv. Neměl také přístup ke kádrovým materiálům, které ona spravovala a které byly uloženy v budově sekretariátu ÚV KSČ. Na toto své podřadné postavení si stěžoval svému příteli Arturu Londonovi. Vyprávěl mu také o Geminderově odmítnutí bukurešťských instrukcí. Naopak Geminder požádal Londona, aby na Rupnika apeloval, že jako stranický funkcionář musí uznávat nadřízené. Měl by si uvědomit, že pokud je v Praze, má se řídit jen jeho instrukcemi.³⁶ Rupnik byl zřejmě zmaten a nedokázal v daný moment odhadnout, je-li pro něho výhodnější držet se Gemindera, nebo být loajální vůči Popivodovi a Sovětům. Přestal se proto raději projevovat. Na veřejnosti prokazoval poslušnost KSČ, v soukromí ale pěstoval přátelské vztahy i s ostatními členy

---

... *but Hope Lives On. Pages from a Political Life, by John Boyd*. Dostupný z WWW: <http://www.marxistsfr.org/history/canada/socialisthistory/Remember/Reminiscences/Boyd/B6.htm>. [27.9.2008].

³⁴ AMV, H-181/75, 203-211, Anton Rupnik: Hodnocení práce výboru v roce 1950. (nedat).

³⁵ Tamtéž, H-181/21, s.214-221, 22.8.1952 Pokračování v prověrce Slobodana Ivanoviče. Rupnik ve shora odkazovaném dokumentu líčil tuto příhodu jen s tím rozdílem, že si Geminder k potvrzení názoru na Karla Vorlase zavolal pracovníci svého sekretariátu Hornovou.

³⁶ AMV, H-181/75, s. 72, 5.11.1952; Tamtéž, s. 93, 13.7.1952 Protokol o výpovědi s Arturem Londonem dne 15.7.1952; Tamtéž, s. 103, nedat. (prověrka Antona Rupnika v roce 1952).

Ivanovičovy skupiny a tím si nechával otevřená zadní vrátka. Výsledkem však bylo, že od té doby ho ani jedna ze stran nepovažovala za solidního spojence.

Pod vlivem Geminderovy prudké reakce se stáhnul i Ivanovič. Také pro něho bylo momentálně výhodné spíše vyčkávat. V září a říjnu 1950 pobýval opět několik týdnů na zotavené v Karlových Varech a vyhnul se tak přípravám plánované stranické prověrky.³⁷ V listopadu 1950 pak prověrka proběhla bez Ivanovičových intervencí. Někteří opozičníci včele s Rajkovičem se chovali velice odbojně a útočili zcela nevybíravě na instruktora Vorlase. Ivanovič ovšem většinou mlčel. Pokud promluvil, káral své stoupence a nabádal je k umírněnosti. Sám si pro prověrku připravil i novou sebekritiku. Ta však byla jen obvyklým rituálem a srovnáme-li její text se sebekritikou z jara téhož roku, zjistíme, že si s ní Ivanovič velikou práci nedal. Zopakoval stejná provinění a dokonce použil i identické formulace.³⁸ Podle Lenky Reinerové si prý ale uvědomil, že už „jeho věc není tak skvělá a stáhnul se do pozadí“.³⁹

Na patové konstelaci to však nic nezměnilo. Koncem října navrhl Karel Vorlas vytvořit komisi k sestavení tezí o teroru v Jugoslávii pro brožuru připravovanou Slovanským výborem. Doporučil, aby komise pracovala ve složení Ivanovič, Rajkovič, Balk a Rupnik. Předseda organizace upozornil, že dojde k rozporům a šéfredaktor *Nové Borby* obligátně odmítl s Balkem spolupracovat. Vorlas Jugoslávce nabádal, aby se chovali podle kádrových zásad komunistické strany, kde každý člen *musí* přijmout svůj úkol, a připomněl, že ve Straně má jít o využití *nejschopnějších* pro plnění těchto úkolů bez ohledu na jejich osobní vztahy.⁴⁰ Kdo se nakonec úkolu ujal, nevíme, ale komise v tomto složení rozhodně nevznikla.

Lenka Reinerová se podle této zásady vždy řídila a sloužila tam, kam ji Strana postavila. Atmosféra posledních týdnů a Rupnikova licoměrnost však byly i pro ni už příliš. Jugoslávští soudruzi ji prý činí odpovědnou za všechny nedostatky a usilují o její odchod. Požádala proto Gemindera, aby zvážil, zda by skutečně neměla být v zájmu jednoty skupiny z funkce uvolněna.⁴¹

Geminder nebyl toho názoru. Vždyť Reinerová představovala v jugoslávské emigraci skutečně jedinou oporu, na níž se mohl spolehnout. V archivu ÚV KSČ

³⁷ Tamtéž, H-181/26, II. část, s. 290, 23.9.1950 Záznam pro ÚV KSČ (nepodepsáno). Věc: Jugoslávská polit. emigrace.

³⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 25, 17.11.1950 Ivanovič Geminderovi. Sebekritika.

³⁹ AMV, H-181/26, II. část, s. 276, 19.4.1951 List A č. 16, VStB, LK/36, agent Hana Kvapilová.

⁴⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 28, 24.10.1950 (Vorlas) Záznam ze dne 24.10.1950.

⁴¹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 24, 14.10.1950 Reinerová Geminderovi.

nalezneme jen velmi málo písemností, které by napsal Bedřich Geminder sám. Výjimkou jsou jeho poznámky, které si činil na okraj projednávané agendy. Můžeme proto jen nepřímou usuzovat, jaké názory skutečně zastával. Jedním z řídkých příkladů dokumentů, jejichž je Geminder autorem, je dopis G. Barešovi, v němž se vyjadřuje k situaci v jugoslávské emigraci na podzim 1950. Tento dopis vlastně není ani signován, a proto jej Geminderovi můžeme přiřknout jen s jistými rezervami podle kontextu. Autor se vyjadřoval k otázce Miloše Nešiče a ke svým pochybnostem o Ivanovićovi a Dragilovi. Lence Reinerové však věřil bezesbytku, i když poukazyval na jisté obtíže osobního charakteru: „Pokud se týče osoby Lenky Reinerové, není snad potřeba podotýkat, že Lenka přes všechny výhrady, které vůči ní mám, učinila pro skupinu velký kus práce a mohu říci, že je to do značné míry její zásluhou, že skupina vedoucích lidí ve svém cílevědomém úsilí o uniknutí z kontroly ÚV KSČ nedostala se do nebezpečné vzdálenosti. Reinerová má své chyby, je to normální ženský postoj k některým poměrům, poměr k lidem je na téže úrovni jako se vyskytoval v letech předválečných v řadách komunistické mládeže.“⁴²

Jedním z úkolů, které obdrželi Rupnik a Ivanović v Bukurešti, bylo založení *Jugoslávského výboru obránců míru*. To byl zřejmě jediný z pokynů, o němž Geminder umožnil diskutovat. I ten však záhy ztroskotal na vzájemných sporech. Reinerová totiž navrhla, aby předsedou výboru byl Balk, což pochopitelně narazilo na silný odpor, a tak žádný výbor nevznikl.⁴³ V listopadu 1950 se ve Varšavě konal II. světový kongres „bojovníků za mír“. Vypravila se tam i jugoslávská delegace složená se zástupců informbyrovských emigračních skupin, přestože se nezformovali v nějaký oficiální orgán. Delegaci vedl Pero Popivoda, bukurešťskou skupinu reprezentoval Dušan Novakov, sofijskou Ratomir Andrić, varšavskou Nikola Sandulović a pražskou Anton Rupnik, který plnil i funkci *sekretáře* celé výpravy. Ivanović tentokrát zůstal doma. Představitelé informbyrovské emigrace využili setkání také k projednání vlastních záležitostí. Na kongresu byla přítomna i Lenka Reinerová, která přijela nikoliv jako *Jugoslávka*, nýbrž jako členka československého tlumočnického a překladatelského týmu. Jelikož se však většinu doby zdržovala ve společnosti Jugoslávců a účastnila se jejich diskusí, nabízí se otázka, zda jejím úkolem nebylo také dohlédnout na Rupnika. Od Jugoslávců se rovněž po celou dobu sjezdu nehnul sovětský soudruh, instruktor v moskevském listu *Za socijalističku Jugoslaviju* Nikolaj Bondar.

⁴² Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešić, 22.9.1950 (Geminder) Gustavu Barešovi.

⁴³ AMV, H-181/75, 203-211, (nedat) Anton Rupnik. Hodnocení práce výboru v roce 1950.

Popivoda s Rupnikem a Reinerovou pohovořil mimo jiné i o stavu pražské skupiny. Příznačně zastával zase diametrálně odlišné názory než posledně v Praze. O Ivanovićovi, kterého tehdy sice kritizoval, ale nezakrytě mu přitom vyjadřoval sympatie, tentokrát prohlásil, že je nenapravitelný kariérista a bylo by proto správné odstranit jej z funkce. Sovětský průvodce Bondar příkyvoval.⁴⁴ Popivoda a Bondar se dokonce podívovali, proč Rupnik a Reinerová s opoziční skupinou už dávno „nezatočili“. Lidé jako Milišić, Nikolić a Nerandžić neměli podle nich s komunismem nic společného. Jak se o nich vyjádřili, jedinou jejich předností byla snad oddanost vůči Sovětskému svazu, avšak jejich jednání a metody byly veskrze protistranické a kontrarevoluční. Bondar podotkl, že příhodným prostředkem, jak přivést lidi k rozumu, je pár jich zatknout. Připomněl, že díky tomuto postupu šla skupina v Rumunsku hodně „kupředu“.

Rupnik si tak tentokrát od Sovětů odvážel zcela jiné pokyny než v létě z Bukurešti: s vědomím, že v očích Moskvy vystřídal Ivanoviće na postu vůdce pražské skupiny, a s doporučením, aby provedl čistku, protože je „lepší mít ve straně třicet dobrých komunistů, než šedesát, z nichž je polovina složena z nezdravých a straně škodlivých živlů.“⁴⁵

Varšavský kongres byl jinak hvězdnou hodinou jugoslávské informbyrovské emigrace. Na mezinárodním fóru byla uznána – ač pouze komunistickou částí světa a na mimostátní úrovni – za oficiálního představitele své země. Pero Popivoda byl zvolen stálým členem předsednictva kongresu a delegován rovněž do Světové rady míru. Řešena byla také otázka jugoslávské účasti v několika světových organizacích, odkud byla oficiální FLRJ vyštována. Anton Rupnik byl tak vybrán za jugoslávského zástupce ve Světové odborové federaci. Nyní se tedy mohl již skutečně cítit jako „funkcionář světového významu“.⁴⁶

Teprve koncem roku 1950, který se celý nesl v ovzduší rozbrojů a nevyjasněných pozic, vyvrála situace k jakémusi řešení. Podstatným předpokladem byla relativní shoda v názoru mezi oběma nadřízenými, KSČ reprezentované Geminderem a sovětskými místy v Bukurešti a Moskvě. Na obou stranách, které si sice přímo neodporovaly, ale málokdy se reálně ve věci jugoslávské emigrace shodly, nastala vůle prosadit plně jednu

⁴⁴ Tamtéž, H-181/75, s. 199, Rupnik Geminderovi 2.12.1950; Tamtéž, H-181/26, část III, s. 142-148, Slobodan Ivanović Lale. „Z výslechu Reinerové“; Tamtéž, H-181/67, s. 14, 1.10.1953 List A č. 6, HS StB, 2014/Jůza-Dráždil, AV MILENA.

⁴⁵ Tamtéž, H-181/75, s. 199, 2.12.1950 Rupnik Geminderovi.

⁴⁶ Tamtéž, H-181/75, s. 199, 2.12.1950 Rupnik Geminderovi; 16.5.1952 List A č. 143, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ.

skupinu na úkor druhé. Bezprostřední úlohu však sehrál zdánlivě nezúčastněný element – Josip Milunić.

S vyloučením ze strany a vyhnáním v Hradci Králové se Milunić nikdy nesmířil. Šanci na revizi svého případu vycítil po procesech v Budapešti a Sofii, a kdy začal usilovat o rehabilitaci. V prosinci 1949 napsal do Moskvy Popivodovi a Golubovičovi. V tomto dopisu, s nímž obeznámil i Gemintera a Vorlase, odmítl vykonat sebemenší pokání a přijmout smyšlené chyby, pokud by to byla podmínka jeho návratu. Krátce předtím byl v Praze přijat Geminderem. Je proto pravděpodobné, že mu tato možnost byla nabídnuta. Milunić však dal do Moskvy i do Prahy na vědomí, že očekává plnou satisfakci a na ni je ochoten si i počkat. Své pravé místo viděl v politice a způsobené příkoří mu rozhodně neubralo na sebevědomí: „Své momentální postavení doktora v provinční nemocnici využívám pro důkladné učení naší teorie. Myslím, že Vám nemusím tlumočit, že mě to vůbec neuspokojuje, protože se cítím být revolucionářem emigrantem. Ba co více, jedním z mála, který by mohl a uměl přispět něčím konkrétním k tomu, kvůli čemu jsem tady. Možná trochu přeháním, ale to se ukáže...“, vyjádřil se prorocky.⁴⁷ Věřil, že konec jeho vyhnání je díky událostem, které se daly do pohybu v sousedním Maďarsku, jen otázkou času.

Milunić považoval za svou největší chybu přílišnou shovívavost a dobromyslnost, které jeho nepřátelé využili. Z této své osobní zkušenosti se poučil. Další argumenty mu dodala i nová ideologická doktrína o zostřování třídního boje a boj proti nepřátelům ve vlastních řadách. V komunikaci s Vorlasem a Geminderem, nenechával československé soudruhy na pochybách, že místo principu domluvy a smíru vyznává nyní jedine tvrdost.⁴⁸

Snad právě radikalita a pomstychtivost, která čišela z Milunićových dopisů, brzdila jeho povolání do Prahy. V době lednové krize roku 1950 by Milunićův příchod znamenal jen přilítí oleje do ohně. Důvodem ke zdráhání mohla být i nepomíjející averze vůči Milunićovi, kterou už od jara 1949 projevoval Karel Vorlas.⁴⁹ Milunićova provinění ale zcela bledla ve srovnání s vystoupením Ivanovičovy *frakce*. Pokud nebyli Ivanović a jeho spojenci nijak postiženi, bylo i další prodlužování Milunićova trestu těžko udržitelné. Jenomže právě projevy lítosti Rajkoviće a Ivanovićovo uznání chyby

⁴⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka), 6.12.1949 Milunić Popivodovi a Golubovičovi.

⁴⁸ Tamtéž, 14.12.1949 Josip a Atena Milunićovi Ústřednímu výboru ÚV KSČ.

⁴⁹ Vorlas v lednu 1950 podezřívá Miluniće, že si proti zákazu opatřuje informace o dění v Praze, a zakázal mu do něho jakkoliv zasahovat i se k němu jen nepřímo vyjadřovat. AMV, H-181/42, část III, s. 68, 3.1.1950 Vorlas Milunićovi.

v postupu vůči Milunićovi vyvolávalo opět obavu, co se stane, až se Milunić vrátí. Nenajdou bývalí protivníci k sobě cestu a nepostaví se společně proti KSČ? Interpretace případu, tak jak ji zastávali někdejší Milunićovi přátelé a nyní Ivanovićovi spojenci, těmto domněnkám napomáhala. Podle ní byla tehdy *trojka* zneužita Vorlasem a Reinerovou k vyvolání rozkolu ve skupině.⁵⁰

Přesto se o návratu Milunićových vážně uvažovalo už v únoru 1950 během Popivodovy návštěvy. Neformální vůdce informbyrovské emigrace, pověstný schopností slíbit komukoliv cokoliv, soukromě vyjadřoval Milunićovi podporu a nabádal ho, aby převzal vedení pražské skupiny. Jako by to záleželo jenom na něm samém... Během svého pobytu v Praze se Popivoda také s Milunićem setkal. Výsledkem jednání Popivody a Zavolžského s Geminderem proto byl návrh na přestěhování Milunićových zpět do Prahy, zaměstnání Miluniće v redakci *Nové Borby* a jeho ženy v některé pražské nemocnici. Nakonec byl však zamítnut.⁵¹ Poslat Miluniće do redakce *Nové Borby* bylo velkou sázkou do loterie. Ivanović stále zůstával ve funkci šéfredaktora a z redakce v době vrcholící krize vyštval i Rupnika a Borise Verstovšeka. Jak by bylo možné prosadit tam Miluniće, bylo-li by to proti Ivanovićově vůli? V opačném případě mohlo následovat jejich spojenectví. Jedna možnost byla těžko proveditelná, druhá nežádoucí.

Zařazení jmen manželů Milunićových mezi emigranty, kteří se zříkají titovských vyznamenání⁵², bylo chápáno jako určitá rehabilitace, i když, jak jsme zmínili, důvody byly i jiné. Ve větší míře zadostiučinění však Milunićovi ani doufat nemohli. Pokud se lidé, kteří předtím rozhodli o jejich osudu, nacházeli ve svých funkcích a na svobodě, byla otevřená rehabilitace pochopitelně nemyslitelná. Další pozitivní znamení představovalo rozhodnutí stranického výboru z počátku července 1950 zařadit Milunićovi do stranických prověrek.⁵³ Fakticky, avšak opět jaksimimochodem, se tím Milunićovi zařadili zpátky mezi normální členy skupiny – přestože nadále zůstávali v Hradci Králové a nesměli s nikým z emigrantů komunikovat.

⁵⁰ Tamtéž, H-181/73, s. 79, 20.1.1950 Rajković Barešovi a Geminderovi; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 30, 7.2.1950 Dušan Nikoljić. Vyzvědačská skupina v organizaci jug. polit. emigrantů v Praze.

⁵¹ Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 8, 18.2.1950 Sekretariátu ÚV KSČ. Zpráva o krizi v jugoslávské skupině – řešení.

⁵² Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 23, 28.3.1950 Rupnik Vorlasovi. Jugoslovenski politemigranti odriču odlikovanja dobijenih od fašističke Titove vlade; Tamtéž, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka), 2.4.1950 Milunić Vorlasovi.

⁵³ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. 28, 5.7.1950, Sastanak rukovodstva 5.7.1950.

Na počátku podzimu už docházela Josipu Milunićovi trpělivost. Dokončil právě stat' „Ideologický boj v současné teorii a praxi medicínské vědy“, výsledek více jak ročního nedobrovolného působení ve své původní profesi.⁵⁴ Déle však v této „odborné přípravě“ už setrávat nechtěl. KSČ se sice starala, pokud to bylo možné, o zajištění podpory jeho dětí, ale v jeho osobní záležitosti stále mlčela. Obrátil se tedy na Pera Popivodu, který mu doporučil, aby na sovětské ambasádě žádal o povolení k odjezdu do Moskvy. Tato eventualita přiměla Gemindera a Vorlase, aby se Milunićovi konečně věnovali. Před Geminderovou schůzkou s Milunićem doporučil Vorlas přemístit oba manžele do Prahy a zaměstnat Miluniće jako redaktora v rozhlasu, Milunićovou v nemocnici.⁵⁵ V posledním listopadovém týdnu 1950 přečetl Milunić proslov v jugoslávském vysílání, aby konečně rozptýlil různé dohady a dal na srozuměnou, že jeho izolace tím končí.⁵⁶

Milunićovi se tehdy ještě nepřestěhovali do Prahy na trvalo, nýbrž stále jen dojížděli z Hradce Králové a v Praze bydleli v hotelu. Záměrně se také drželi stranou od ostatních emigrantů. Karel Vorlas pouze zprostředkoval setkání Miluniće s Rupnikem a Perićem, kteří jej měli uvést do současných problémů a připravit na úplný návrat. Milunićova přítomnost v Praze ovšem nebyla už ani pro ostatní žádným tajemstvím. Ivanovićovi lidé se pochopitelně dovítípli, co se kolem Miluniće děje. Očekávali, že bude použit proti nim. Proto se za ním do hotelu vypravili Jovan Prodanović a Andjela Milišićová, s nimiž Milunić před svým vyloučením udržoval korektní, ba přátelské vztahy. Varovali Miluniće, aby se nenechal ovlivnit, a ze svého hlediska mu vysvětlili situaci za poslední rok a půl. Prodanović se snažil Miluniće přesvědčit, že „určití soudruzi“ se v době jeho nepřítomnosti zcela změnili a usilovali o jeho rehabilitaci. Té naopak bránily síly, jak naznačil, spojené s ÚV KSČ. Vyprávěl mu rovněž o jistém „židovském spojení“ v československé straně, jíž vedou židé Slánský, Geminder a Bareš, a díky němuž jsou chráněni a protěžováni Balk s Reinerovou. Poukázal také na osud druhů Reinerové a Balka z Mexika, Paula Merkera a dalších *židů*, kteří byli právě vyloučeni z německé SED jako „trockisté, špioni a nepřátelé Sovětského svazu“.⁵⁷

⁵⁴ Tamtéž, sv. 96, ar.j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka), 11.9.1950 Rukopis „Ideologický boj v současné teorii a praxi medicínské vědy“.

⁵⁵ Tamtéž, 2.10.1950 Vorlas Geminderovi, 5.10.1950 Vorlas Milunićovi.

⁵⁶ Tamtéž, 22.11.1950 Vorlas Milunićovi (do Hradce Králové).

⁵⁷ Paul Merker, vysoký státní a stranický funkcionář v NDR, upadl v nemilost v polovině roku 1950. V červenci nebyl na sjezdu SED opětovně zvolen kandidátem ÚV a koncem srpna byl odvolán ze všech funkcí. V září následovalo obvinění ze špionážního spřažení s Noelem Fieldem a vyloučení ze strany. Od té doby byl držen v domácím vězení. Ve stejné době byli odvoláni z funkcí i další „Mexikáni“ Alexander Abusch, Erich Jungmann, Leo Zuckermann, Georg Stibi a Rudolf Feistmann. Ne všichni byli židy a

Jako příklad, jak pracuje „židovská klika“, Prodanović uvedl i svou zkušenost ze zaměstnání, kde byl prý soustavně šikanován předsedkyní závodní organizace KSČ, mimo jiné kamarádkou Lenky Reinerové a taktéž židovkou. Pochopitelně neopomněl ani zmínit, jak židé v KSČ dovolili vydat Balkovu protisovětskou knihu a brání její kritice.

Prodanovićovy výklady se však zcela minuly účinkem. Miluniće otevřené antisemitské výpady, projevy protičeského nacionalismu a šovinismu pobouřily a tuto „nízkost“ Ivanovićovy skupiny ihned odsoudil. Prodanovićovi dal na srozuměnou, že si obsah jejich rozmluv nenechá pro sebe a oznámí ji na sekretariátu ÚV KSČ, což také neprodleně učinil. Vorlasovi při této příležitosti sdělil svůj názor, že je proti těmto osobám zapotřebí postupovat mnohem tvrději než doposud. I když zprvu stále zdůrazňoval přání odejít do SSSR, nabídl se záhy nepokrytě jako člověk, který je schopen poměry v pražské emigraci napravit: „moje dlouhá nepřítomnost ve skupině mě poskytuje určitou výhodu, které by bylo možno použít ke sjednocení a semknutí těch jugosl. soudruhů, kteří ještě nepropadli příliš šovinismu.“⁵⁸

Obavy opozičníků z Milunićova návratu byly tedy oprávněné. Zároveň však velmi podcenili dvě věci: jednak Milunićovu pomstychtivost, která nebyla nasměrována proti českým komunistům, ale proti *trojce*, jednak proměnu, kterou za rok a půl života mimo emigrantskou komunitu prošel. Izolace mu totiž do značné míry pomohla odpoutat se od jejích vnitřních problémů, každodenních svárů a tzv. emigrantské psychiky. Ze samotné životní nutnosti se musel přizpůsobit a naučit existovat v cizím, českém, prostředí, čemuž se mnozí emigranti po měsíce i roky exilu stále bránili. Jeho dopisy ukazují, jak si postupně osvojoval češtinu, až i v psané formě dosáhl téměř dokonalosti. Poznal také, že v Československu se musí spoléhat na zdejší mocné a přesvědčení o vlastní důležitosti jako zástupce jiné komunistické strany je pouze iluzorní. Nejen že ho před problémy nechrání, ale může ho do nich jedině přivést. Opora ve zdejší politické moci mu naopak mohla pomoci proti vlastním lidem, které považoval za skutečnou příčinu svých potíží.

Milunićovi byli oficiálně uvedeni zpět do skupiny na schůzi celé emigrace 8. prosince 1950. Hosty zde byli vedoucí funkcionáři výboru obránců míru prof.

---

někteří z nich již od dob mexického exilu patřili k Merkerovým protivníkům. M. G. PATKA, c. d., s. 220-224.

⁵⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 21, 28.11.1950 Vorlas. Zpráva pro s. Gemindera; Tamtéž, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka), 13.12.1950 Milunić Vorlasovi.

Mukařovský a Anežka Hodinová–Spurná. Milunićovi, kteří dorazili později, během Mukařovského projevu, pochopitelně vzbudili velkou pozornost.⁵⁹ První důsledek obnoveného členství Milunićových se ale projevil až na schůzi stranického výboru o dva dny později. Boško Mlinarević, který zde zastupoval mládež, zostra zaútočil na Prodanoviće, Dragilu a Nikoliće a další opozičníky, že negativně ovlivňují dělníky a že teoretické znalosti marxismu z nich ještě nečiní komunisty. Ve skutečnosti jsou obyčejnými maloměšťáky.⁶⁰ To jen předznamenalo mimořádný bod jednání, k němuž byl přizván Jovan Prodanović. Týkal se samozřejmě jeho výroků v rozhovoru s Milunićem. Ani se nesnažil příliš se hájit. Oproti předchozímu roku, kdy se podobně řešilo jeho „nekomunistické“ chování vůči zaměstnavateli, se nyní choval velmi krotce a bázlivě.⁶¹ Záležitost byla předložena plénu na schůzi stranické organizace 22. prosince 1950. Zatímco se v dosavadních půtkách mohla opozice celkem úspěšně bránit a podnikat sama výpady, bylo tentokrát nařčení z antisemitismu příliš zjevné. Nikdo se proto nepokoušel Prodanoviće ani obhajovat. Čest si zachoval překvapivě pouze Milutin Rajković, který prohlásil, že podobných chyb se dopustil také, stejně jako ostatní lidé z jejich skupiny, a neměl by proto být tento případ projednáván izolovaně. Nesmlouvavě Prodanoviće soudili mladí dělníci Božičković, Svetozar Mirković, Radumilo a Jelić. Volali po mimořádné schůzi, kde by se záležitost celé *frakce* už jednou pro vždy projednala. Trest měl být podle nich co nejpřísnější. Mírnit se je snažil zejména Rupnik. Navrhl, aby byl Prodanović potrestán vyloučením ze strany, nikoliv však znemožněním politické práce a vzdálením ze skupiny. Pro tento návrh nakonec hlasovali všichni přítomní, včetně opozičníků a provinilcových přátel. O konečném potvrzení trestu pak měl rozhodnout sekretariát ÚV KSC. V prohlášení, které jugoslávští komunisté na schůzi přijali, se pravilo: „Antisemitismus a rasismus je rozdmýcháván imperialisty k snadnějšímu potlačení jiných národů. Avšak marxismus-leninismus nás učí, že je zapotřebí pohlížeti na lidi ve společenském řádu podle jejich třídní příslušnosti a ne podle barvy jejich kůže, rasy nebo národnosti.“⁶² Prodanović se snažil opatrně hájit: Není antisemita. Se soudruhy se prý jen zabývali otázkou, proč je ve vedení KSC tolik židů. Za toto provinění se styděl. Antisemitismus byl mezi

---

⁵⁹ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 47, 8.12.1950 Vorlas Geminderovi. O průběhu schůze jugoslávské politické emigrace dne 7.12.1950.

⁶⁰ AMV, H-181/48, s. 13, 11.12.1950 List A č. 1, VStB, 22/Sá., AV 170; Tamtéž, H-181/48, s. 11, Překlad referátu Boška Mlinareviće o situaci ve skupině z prosince 1950.

⁶¹ NA, f. ÚV KSC, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. 3, 13.12.1950 Rupnik Geminderovi. Věc: Případ Jovana Prodanoviće.

⁶² Tamtéž, 29.12.1950 Rupnik Geminderovi, Věc: Prodanović.

komunisty v Československu, přes jeho nespornou přítomnost, považován ještě na konci roku 1950 za jev naprosto nepatřičný a trestuhodný.

Anton Rupnik by si patrně přál, aby tímto relativně mírným, osamoceným trestem, celá záležitost skončila. Věřil, že jednomyslné hlasování a veřejné odsouzení rasové nesnášenlivosti je prvním krokem na cestě k nastolení jednoty. Prodanovičovo vyloučení však prolomilo dlouho zadržované napětí a spustilo reakci, které nemohl Rupnik sám bránit. Většina radikálně naladěných mladých dělníků právě na tento okamžik čekala, aby *spravedlivý hněv* mohl dostat volný průběh. S bývalými vůdci skupiny a *Američany* vůbec měli nevyřízené účty i mnozí další emigranti: Miodrag Popović a tzv. pražská větev, která je vinila za smrt Aci Popoviće a jiná příkoří, a samozřejmě také Milunićovi. Na konci roku 1950 se provalil i jeden z dalších důsledků někdejší Ivanovičovy a Dragilovy kádrové politiky. Izolovaný a opuštěný Vaso Srzentić si podřezal ve svém hotelovém pokoji žíly a na zdi zanechal krví napsaný vzkaz: „Svůj život dám, svou čest nedám.“ Pokus o sebevraždu byl naštěstí neúspěšný. O zoufalého stárnoucího muže opět začali pečovat Milunićovi. Jejich přičiněním se mírně zlepšilo i jeho postavení, materiální poměry i psychický stav.⁶³

Po vyloučení Prodanoviće byl na řadě Milutin Rajković. Mladí dělníci, hlavně pak Svetozar Mirković, usvědčovali Rajkoviće z podobných výroků, za něž byl potrestán Prodanović. V lednu 1951 byl Rajković předvolán před stranický výbor. Nic nezapíral a naopak s hrdostí prohlásil, že se ničeho nebojí a je připraven nést za své názory plnou odpovědnost. Na stranické schůzi 26. ledna výbor předložil plénu návrh na udělení přísné stranické důtky, což byl v daný moment trest relativně mírný. Dalo se ovšem očekávat, že se Rajković stane předmětem neúprosné kritiky. Vyznamenávali se v ní nejvíce mladí dělníci, mezi nimi hlavně Nikola Božičković, Velimir Janković a Boško Mlinarević. Pod palbou výčitek a obvinění všeho druhu se Rajković neovládl. Dopálen předně výstupem Miodraga Popoviće vztekle opustil místnost. Hájit se jej pokoušeli jen jeho druhové Todorović, Ivanović a Milišić s tím, že by neměl být trestán za „staré věci“. Většina *soudruhů z Nové Borby* se nicméně od Rajkoviće distancovala a hlasovala s ostatními buď pro návrh výboru nebo pro jeho vyloučení. Druhý návrh

---

⁶³ Nicméně i Milunić považoval psychicky nevyrovnaného Srzentiće za nezpůsobilého pro jakoukoliv práci v emigraci. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 100, ar. j. 315, sl. S 2, Srzentić Vaso, 28.11.1950 Vorlas Geminderovi.

získal větší podporu, a tak byl ze stranické organizace Rajkovič, její někdejší předseda, také vyloučen.⁶⁴

Ivanovič se pokusil toto usnesení zvrátit a nabádal Bedřicha Gemindera, aby vzal v úvahu Rajkovičovy zásluhy starého člena strany, oddaného stoupence SSSR a Informačního byra, i to, že je nyní trestán za prohřešky posuzované již na jaře minulého roku.⁶⁵ Geminderovo potvrzení trestu muselo být pro Ivanoviče znamením úpadku vlastního vlivu.⁶⁶ O tom se ale nerozhodovalo na sekretariátu ÚV KSČ, nýbrž v Moskvě. Právě tam dospěli odpovědní aparátčící k závěru, že loajální Rupnik vyhovuje lépe pro nadcházející plány. Tím mělo být ustavení jednotného orgánu informbyrovské emigrace. Na tuto událost dva roky Ivanovič čekal. Nyní se s ním ale nepočítalo a navíc zůstával v Československu, a to ještě v pozici pochybného rozbíječského živlu.

---

⁶⁴ AMV, H-181/73, 85, kopie, 30.1.1951 Rupnik Geminderovi. Soudruh M. Rajkovič – návrh základní organizace na vyloučení ze strany.

⁶⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. 12, 30.1.1951 Ivanovič Geminderovi.

⁶⁶ Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. 12, 6.2.1951 Vorlas Geminderovi; Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. 36, 9.2.1951 (Geminder) Vorlasovi.

Exkurz: Nacionální a politická identita

V dosavadním líčení událostí jsme opakovaně narazili na problémy komunikace mezi informbyrovskými emigranty na jedné a mezi československými komunisty na druhé straně. Také ve vnitřních konfliktech mezi emigranty samotnými jsou patrné kromě osobních animozit i vlivy protichůdných pojetí nejen politické činnosti, ale překvapivě i světonázorových představ. Ve zdánlivě jednotném, proklamativně internacionálním hnutí, založeném na centralismu a odvolávajícím se na stejné principy tak očividně působily značně odlišné predispozice založené na specifických „národních“ tradicích a mentalitách. V tomto exkurzu vybočujícím z chronologické linie výkladu analyzujeme kořeny politické a nacionální identity, kterou si jugoslávští informbyrovští emigranti nesli a která je odlišovala od českých (československých)¹ hostitelů. Spory, které na povrchu mohou působit jen jako běžné projevy střetů osobních zájmů a malicherných antipatií, tak potom pod takovou optikou vypovídají o setkání dvou (či více) politických kulturních prostorů.

V Československu, více než v jiných státech utvářejícího se Východního bloku, rozlišovala protititovská propaganda mezi „titovským“ a jugoslávským. Její zásadou byla solidarita s *bratrským jugoslávským lidem*, který se ocitl v porobě *fašistické titovské kliky*. Ovšem, jak jsme viděli, ani mezi jugoslávskými protititovskými komunisty a KSČ nepanovaly vztahy nijak idylické. Přestože se československá strana i skupina informbyrovské emigrace společně odvolávaly na internacionalismus a neochvějné přátelství se Sovětským svazem (a tím se společně vymezovaly vůči titovcům), byla každá z nich nositelem jiné politické tradice a z ní vyplývajících hodnot. KSČ působila před válkou v parlamentním demokratickém systému a disponovala rozsáhlou členskou základnou, z velké části mezi průmyslovým dělnictvem. KSJ získávala zkušenosti v ilegalitě a nesporný politický vliv získala až jako vedoucí složka partyzánského hnutí během války. Strany tak vyrůstaly z odlišného prostředí a dějinných souvislostí. Osvojily si různé prostředky a vzorce politického jednání. To samozřejmě mělo vliv na stereotypy, s nimiž posuzovaly své partnery. Českoslovenští komunisté tak hodnotili pražské emigranty na základě svých představ: Vytýkali jim

---

¹ V případě československého komunistického hnutí je nutné zohlednit rozdíly mezi prostředím českým a slovenským. Zde pod pojmem „československý“ míním zejména prostředí české, protože kontakty pražských emigrantů s prostředím slovenským byly spíše sporadické. Komunistické hnutí na Slovensku se nadto vyznačovalo oproti českému určitými specifiky.

„titovské návyky“ a snažili se je převychovat ke svému obrazu. Informbyrovci naopak československé hostitele podle svých bojových zkušeností hodnotili s despektem. Obě strany přitom hledaly oporu v nedotknutelné autoritě Moskvy.

Politická emigrace byla v podmínkách mladého komunistického režimu podrobena strohé kontrole: nejprve strany a posléze i Státní bezpečnosti. Československé orgány hodlaly jugoslávskou emigraci nejen podporovat, nýbrž i vést a dokonce dbát o její ideologickou čistotu. Každý člen byl proto mnohokrát prověřován, přičemž byly k němu shromažďovány všemožné údaje.² Díky tomu se však zachoval materiál, který téměř dokonale postihuje informace o jedné ucelené, avšak více méně náhodným výběrem vzniklé skupině jugoslávských komunistů, na které je možné sledovat některé jevy obecnější povahy – tradice, mentalitu, stereotypy. Tyto jevy v naprosté většině, jako prvky určité identity, nebyly na přelomu čtyřicátých a padesátých let vlastní jen tzv. informbyrovcům, ale poválečné generaci jugoslávských komunistů vůbec.

Připomeňme si, že složení skupiny informbyrovské emigrace v Československu bylo v zásadě náhodné. Jejím základem bylo 35 pracovníků jugoslávských zastupitelských úřadů v Praze a jiných státních zaměstnanců s manželkami a 26 studentů vysokých škol. Dalším 10 studentům se během následujících měsíců podařilo ilegálně vrátit z Jugoslávie. Pražskou skupinu doplnili na konci léta 1948 jugoslávští diplomaté a pracovníci zastupitelstev FLRJ v USA. Do ČSR byli cíleně nasměrováni sovětskou ambasádou. Během následujících měsíců a let posílili organizaci protititovců v Československu další informbyrovští emigranti přicházející hlavně z jugoslávských ambasád v západní Evropě a několik levicových aktivistů z vystěhovaleckých kolonií v západní Evropě a Zámorí. V letech 1948–1955 čítala pražská organizace zpravidla kolem 160 členů. Jako stoupenci Informbyra však jejími řadami prošlo, nebo s ní alespoň vstoupilo do kontaktu celkem 180 osob.

Identity tradiční

Národnost a náboženská příslušnost

Z kádrových dotazníků, dochovaných pro většinu členů organizace jugoslávských politických emigrantů v ČSR, můžeme získat přehled o národnosti, místě

---

² Jedná se o kádrové materiály shromážděné k jednotlivým osobám sekretariátem ÚV KSČ (NA, f. ÚV KSČ, 100/3 (Mezinárodní oddělení), svazky 92–101, ar. j. 315) a osobní svazky vedené Státní bezpečností (AMV, fond H-181/1-100).

narození, třídním původu, vzdělání, náboženství, dosavadní politické příslušnosti a dalších údaje.

Ze 180 dospělých osob, které prošly pražskou informbyrovskou emigrací, disponujeme údaji, které samy o sobě uvedly do kádrových dotazníků, ve 172 případech. Národnostní složení pražské skupiny bylo následující: 108 Srbů, 24 Chorvatů, 13 Slovinců, osm Makedonců, osm Černohorců, šest Čechů, jeden „Dalmatinec“; v 10 případech údaj chybí.

Mezi jugoslávskými politickými emigranty v ČSR tedy příslušníky ostatních jugoslávských národů mnohonásobně převyšovali Srbové.

Příčiny rozkolu mezi jugoslávskými komunisty bývají někdy hledány v jejich národnostním zázemí.³ Větší počet stoupců Informačního byra mezi Srby a Černohorci než v ostatních jugoslávských národech bývá vysvětlován tradičními sympatiemi a vazbami srbsko-černohorské společnosti k Rusku. Uplatnění pouze takové teorie na relativně málo početnou informbyrovskou emigrantskou skupinu v ČSR by však bylo nedostatečné a poněkud zavádějící. Jelikož k jejímu seskupení došlo více méně náhodně, je nutné zohlednit i další okolnosti – mimo jiné i národnostní poměry v komunitách, odkud se členové pražské emigrace rekrutovali: v diplomatickém sboru FLRJ, v pražské jugoslávské kolonii, mezi jugoslávskými studenty a uční v Československu.

Mezi emigranty z řad učňovské mládeže nacházíme také velké procentuální zastoupení osob srbské národnosti: 47 Srbů, 9 Chorvatů, 5 Makedonců, 2 Černohorci, 2 Slovinci, 1 Čech; ve 2 případech bez údaje.

Nábor mládeže pro učení v Československu byl v poválečné Jugoslávii prováděn zejména v oblastech relativně zaostalejších a zvláště poškozených válkou – Bosně a Hercegovině, centrálních oblastech Chorvatska, v dalmatském Záhoří či ve vnitřním Srbsku. Upřednostňováni byli zejména mladíci z chudých venkovských rodin. Adeptům rovněž napomáhala účast osobní či rodičů v partyzánském boji. Do učňovské akce tak byli například od roku 1946 zařazováni vojáci tzv. omladinských praporů. Přestože údaje o národnostním složení jugoslávské učňovské mládeže v Československu nejsou

---

³ Např. I. BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom socijalističkom pokretu*, Zagreb 1990; Božo REPE, *Informbiro u Sloveniji i politička liberalizacija posle 1948.*, in: Petar KAČAVENDA, Djoko TRIPKOVIĆ (eds.), *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine.*, Beograd 1999, s. 75-78.

k dispozici⁴, můžeme předpokládat, že mezi nimi převažovali hlavně Srbové. Skupina informbyrovců mezi uční je tak s velkou pravděpodobností vzorkem celé učňovské populace. Složení podle republik je následující: Bosna a Hercegovina 20, Chorvatsko 18, Srbsko 12, Makedonie 6, Vojvodina 4, Černá Hora 3, Slovinsko 2, Kosovo 1, bez data 2.

Ještě výrazněji dominovala srbská národnost mezi informbyrovskými studenty na československých vysokých školách. Ze 35 studujících Jihoslovanů, kteří se po roztržce odmítli vrátit domů, či v následujících měsících ilegálně opět do Československa uprchli, byli vedle 29 Srbů pouze dva Makedonci a dva Chorvaté.⁵

Studenti srbské národnosti se však postarali o poměrně rovnoměrné zastoupení jugoslávských republik a autonomních oblastí. Z užšího Srbska jich pocházelo 13, z Vojvodiny tři, z Kosova jeden. Mimo to ovšem bylo srbského původu pět informbyrovských studentů, kteří měli své rodiště v Bosně a Hercegovině, a čtyři ze šesti studentů z Chorvatska. Jeden rovněž doplňoval trojici občanů Lidové republiky Makedonie. Dva studenti hlásící se k srbské národnosti se narodili v Praze.

Ani v případě studentů nemůžeme jednoduše spojovat jejich volbu mezi Stalinem a Titem s národnostním původem. Podle přehledů pořízených ministerstvem vědy a kultury FLRJ studovalo v akademickém roce 1946/1947 na vysokých školách v Československu 388 jugoslávských občanů.⁶ Tyto seznamy neobsahují údaj o národnosti, nýbrž pouze rozdělují studenty podle republik a z jakých prostředků studovali. Z 388 jugoslávských studentů v ČSR ve školním roce 1946/47 jich pocházelo 183 ze Srbska, 59 z Chorvatska, 40 z Bosny a Hercegoviny, 36 ze Slovinska, 18 z Makedonie a 18 z Černé Hory. Bez údaje bylo 34 studentů.

Zatímco stipendia československé vlády i jugoslávských institucí byla rozdělována v zásadě rovnoměrně mezi všechny republiky⁷, převažovali podstatně mezi těmi, kteří se na studiích vydržovali z vlastních prostředků, studenti pocházející ze

---

⁴ Djoko a Milica Tripkovići ve své citované práci prezentují pouze rozpis federálního ministerstva sociální politiky z ledna 1946 podle republik: Srbsko 810, Bosna a Hercegovina 720, Chorvatsko 650, Slovinsko 300, Makedonie 300, Černá Hora 225. Dj. i M. TRIPKOVIĆ, c. d., s. 23.

⁵ U dvou osob – studujícího vysoké školy báňské v Ostravě Vojislava Samardžiče (narozeneho v Zenici v Bosně), studujícího Vysoké školy zemědělské v Praze Jevrema Stančiče (narozeneho v Kumanovu v Makedonii) – se údaj o národnosti dohledat nepodařilo. Podle jména jde s velkou pravděpodobností o Srby.

⁶ AJ, 316-F-118, 1950 (Ministarstvo za nauku i kulturu vlade FNRJ). Spisak naših studenata koji su studirali u Čehoslovačkoj u školjskoj 1946/1947 godini; k tomu srov.: M. PERIŠIĆ, Posleratni Prag – slika za poredjenje. Čehoslovačka sredina od 1945. godine do objavljivanja Rezolucije IB, *Tokovi istorije*, br. 1-2/2006, s. 94-95.

⁷ Tamtéž, Podíl jugoslávských republik na 142 stipendiích čs. vlády v akademickém roce 1946/1947: Srbsko 57, Chorvatsko 24, Bosna a Hercegovina 22, Černá Hora 15, Makedonie 13, Slovinsko 11.

Srbska. Ze 184 takových studentů jich ze Srbska bylo 119.⁸ K tomu musíme uznat za pravděpodobné, že i mezi studenty ze dvou dalších početně nejvíce zastoupených republik – Bosny a Hercegoviny a Chorvatska – se nacházelo nemalé množství Srbů.

Většina posluchačů uposlechla na počátku léta roku 1948 výzvu své vlády, aby prázdniny strávili ve vlasti. Po studentech se požadovalo, aby se v letních měsících zúčastnili pracovních brigád. V případě stipendistů byla důvodem i šetrnost vůči státním výdajům. V době zhoršení vztahů mezi Sovětským svazem a Jugoslávií v důsledku červnové rezoluce, tak v ČSR zůstávalo jen nemnoho studentů – funkcionářů jugoslávského studentského sdružení, pověřených různými úkoly, nebo takových, které zde zdržely důvody osobní či jinak nahodilé. Nejsou sice známy přesné údaje o tom, kolik studentů se rozhodlo pro odjezd do Jugoslávie později vlivem politické situace, důvody pro setrvání těch, kteří zůstali a rozhodli se pokračovat ve studiu byly nicméně smíšené. U mnohých hrály svou roli i osobní a kariérní motivace. „Srbská převaha“ mezi studenty–informbyrovci je jen odrazem národnostního složení jugoslávského studentstva v ČSR v letech 1945–1948. Domněnky o prosovětských dispozicích daných národnostním původem nemají v tomto případě v pramenech žádnou oporu.

U třetí skupiny, která spolutvořila informbyrovskou emigraci v ČSR – diplomatů a pracovníků jugoslávských institucí v zahraničí – se již poměr mezi národnostmi tolik nevychyloval: 37 Srbů, 12 Chorvatů, 8 Slovinců, 3 Černohorci a 5 Čechů. Až na přítomnost pěti českých manželek a absenci Makedonců tak tento stav v zásadě odpovídá reálnému podílu jednotlivých, tehdy uznaných národů na populaci FLRJ.⁹ O tom, že by národnostní původ byl určující při řešení dilematu, zda Stalin nebo Tito, nenajdeme jediný důkaz ani u této kategorie informbyrovských emigrantů. V bouřlivých politických diskusích, o nichž máme zprávy z prostředí jugoslávských občanů v Praze a zastupitelstev FLRJ ve Washingtonu a v New Yorku, se národnostní téma neobjevuje ani v náznaku.

Při vzniku skupiny jugoslávské prosovětské emigrace byly faktorem spíše náhodné a všední okolnosti než národnostní citění a tradice převzaté z rodinného zázemí. Co tedy pro informbyrovské emigranty znamenala jejich národnostní identita? Byla „národnost“ pouhým údajem vyplněným v kádrovém dotazníku, anebo vědomým

---

⁸ Tamtéž, *Studující na vlastní náklady*: Srbsko 119, Chorvatsko 29, Slovinsko 19, Bosna a Hercegovina 11, Černá Hora 3, Makedonie 3.

⁹ Srbové po druhé světové válce představovali 41,2 procent jugoslávské populace. Podle: Magarditsch HATSCHIKJAN, Stefan TROEBST (Hrsg.), *Südosteuropa. Ein Handbuch. Gesellschaft, Politik, Wirtschaft, Kultur*, München 1999, s. 498-499.

vyjádřením? Jak se národnostní původ projevoval v životě a jednání informbyrovské emigrace v ČSR?

Politická emigrace produkuje téměř zákonitě ideové spory i antagonismy osobního rázu. Běžné rozdíly v názorech se v nepřírozeném, provizorním, nejistém a uzavřeném prostředí vyhrocují v nepřekonatelné animozity a zavilá nepřátelství. Tohoto jevu nebyla, jak víme, ušetřena ani námi sledovaná skupina. Ba naopak, scházela zde jakákoli ochota ke kompromisu. V mentalitě občanské války a revoluce – nesmlouvavosti a černobílém vidění světa – se oponent stává nepřítelem či zrádcem. Celkově vyostřená situace nahrávala špionománii a všudypřítomnému podezřívání a obviňování. Drobné křivdy se ve zveličené podobě stávaly v očích poškozených šikanou či přímo sabotáží. Obraz nepřítele se nevytvářel však pouze na základě aktuálních skutečností a konkrétních činů, nýbrž příčiny či znaky nepřítele byly hledány v pozadí – v minulosti, původu či charakteru dotyčné osoby. Ve frakčních bojích byly k diskreditaci protivníka užívány různé zbraně. Nápadně mezi nimi však chybí vnitrojugoslávský nacionální motiv. V první fázi frakčních bojů, na jaře roku 1949, se postavil nerozlučný tandem Slobodan „Lale“ Ivanović – Pero Dragila proti Josipu Milunićovi. Ivanović byl přitom původu srbského, zatímco Dragila i Milunić byli Chorvaté. V druhé kritické situaci na přelomu let 1949 a 1950 se trio Ivanović, Dragila a Milutin „Mića“ Rajković dostali do konfliktu se skupinou podporovanou sekretariátem KSČ, kde hlavní slovo měli Lenka Reinerová, česká předválečná komunistka a manželka jugoslávského publicisty Teodora Balka, Slovinec Anton Rupnik a Srb Vladimir Perić. Ani později se linie mezi zneprátelenými tábory nevytyčovaly podle národnostního klíče.

Otázka národnosti nebyla pro informbyrovské emigranty tématem. I po praktické stránce – například jazykové – se národnostní specifika objevovala spíše mimochodem. V rozhlasovém vysílání pro Jugoslávii, které měli informbyrovci na starost, byly dohodnuty principy užívání obou verzí spisovného jazyka podle národnosti příslušného hlasatele. V praxi docházelo dokonce k situaci, kdy chorvatská hlasatelka ve snaze přizpůsobit čtený text své mateřštině nakonec užívala výrazů chorvatských i srbských.¹⁰

Tiskoviny vydávané pražskými informbyrovci – časopisy *Nova Borba*, *Mladi revolucionar* či edice brožur *Pod zastavom internacionalizma* – byly tištěny v latině.

---

¹⁰ AMV, H-181/42, s. 33, 7.3.1952 List A č. 37.

Záznam o nějakém rozhodnutí v otázce užívaného písma se dosud nepodařilo nalézt. Důvodem upřednostnění latinky před cyrilicí může být čistě praktické rozhodnutí tiskárny československého stranického nakladatelství *Svoboda*, které produkci zajišťovalo. Možným vysvětlením je i zaměření pražské informbyrovské propagandy na jihoslovanské vystěhovalecké komunity v západní Evropě a hlavně v Zámorí, kde v této době převažovali Chorvaté. S jejich levicovými organizacemi udržovala pražská emigrace čilé písemné styky a svůj časopis *Novou Borbu* mezi ně distribuovala ve velké míře. Jakékoliv uvědomělé, programové užívání formy písma a jazyka v srbochorvatštině u pražské informbyrovské emigrace postrádáme. Jednalo se pouze o konvenci, kterou bylo lze přizpůsobit konkrétní situaci a cílové skupině, na niž se propaganda zaměřovala.

Propaganda ovšem patřila do sféry politické, veřejné, proklamativní, kde v poválečném jugoslávském komunismu platila zásada jednoty a bratrství jugoslávských národů. Akcentovány byly společné znaky a ne ty, které Jihoslovany rozdělovaly. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let tento základní článek ideologie jugoslávského státu prosovětští emigranti v ČSR nezpochybovali. Nenacházíme-li otevřené projevy národnostních rozdílů, neznamená to však, že se nevyskytovaly alespoň v myšlení členů emigrace. Jejich nepřítomnost může být důsledkem autocenzury, přesvědčení, že národnostní rozdíly jsou nepatřičné. Této domněnce nasvědčuje totiž i několik dokladů zachycených v archivních pramenech, dokumentujících soukromý život – sféru, kam ideologický dohled či vědomá autocenzura občas nepronikly.

Patrně zcela automaticky tak většina emigrantů srbského původu označovala v dotaznících svůj mateřský jazyk za „srbský“. Samozřejmě tento poznatek nelze nijak zveličovat. V každém případě však stojí alespoň za zaznamenání, zvláště když zjistíme, že emigranti původu chorvatského bez výjimky považovali svou mateřtinu za jazyk „srbsko-chorvatský“.¹¹

Život v politické emigraci kladl na její příslušníky velké nároky. Emigrantská organizace nepožadovala po svých členech pouze aktivní politickou činnost. Jako komunisté – pravověrní a oddaní mezinárodnímu hnutí v čele se SSSR – se měli stát novými bytostmi. Budování socialismu si vyžadovalo vnitřní proměnu každého člověka,

---

¹¹ Nicméně označení „srbsko-chorvatský“ jazyk uváděli z části i Srbové, kteří pocházeli z Bosny a Hercegoviny a Chorvatska. V tomto prostředí existovalo na rozdíl od Srbska vědomí a každodenní zkušenost užívání stejného jazyka s Chorvaty.

zvláště pak takového, který požíval statutu politického aktivisty v emigraci, ochrany a péče hostitelské strany. Nejen ve veřejném, ale též v soukromém životě měl politický emigrant dostát svým závazkům vůči společnému politickému cíli. Soukromý život měl přímo svědčit o víře v ideály komunismu a o identifikaci s cíli komunistického hnutí. Praxe však byla samozřejmě poněkud jiná. Společenský život komunity emigrantů tak určovalo jednak stranické vedení: pravidelnými schůzemi, manifestacemi, společnými oslavami nových svátků – výročí říjnové revoluce, 29. listopad, 1. máj či Stalinovy narozeniny. U festivit politického charakteru se rozdíl mezi oficiálním a neoficiálním v případě emigrantů, jakožto přesvědčených komunistů poněkud stíral. Politické svátky tak slavili zcela upřímně i v kruhu blízkých přátel.¹² Mimoto se však emigrantská komunita, žijící v úzké pospolitosti, scházela i k příležitostem svátků zcela apolitických – rodinných a tradičních, které měly nezřídka i náboženský význam. Emigrantská komunita tak pravidelně slavila například katolické Vánoce, a to buďto podle českého zvyku na tzv. Štědrý večer, 24. prosince, nebo v jiných evropských zemích obvyklejší 25. prosinec. Společného Štědrého večera si užívali jugoslávští studenti v koleji a přizvali zpravidla i několik českých přátel či kolegy z řad jiných zahraničních studentů. Vánoce byly příležitostí k setkání v menším kruhu pro rodiny a přátele i mezi dalšími emigranty.¹³

K slavení katolických Vánoc inspirovaly emigranty pocházející z velké části ze srbského prostředí pravděpodobně zvyklosti české společnosti. Trochu paradoxně tak v stalinistickém Československu přijali tito jugoslávští komunisté za své náboženské svátky, které v samotné Jugoslávii byly komunisty prohlášeny za tmářský přežitek a v rodinách aktivních členů strany se neudržovaly. Tomu, že šlo o vliv českého prostředí, kde radosti Vánoc dopřávala dětem i většina komunistických rodičů, nasvědčuje i skutečnost, že o slavení pravoslavných Vánoc 7. ledna nemáme v pramenech žádné

---

¹² AMV, H-181/73, s. 59, 22.2.1952 Agenturní list č. 14 (agent SLÁVA). Agent pod krycím jménem SLÁVA informoval Státní bezpečnost o tom, že emigranti Rajković, Prodanović a Todorović „velmi hlučně společně oslavovali narozeniny soudruha Stalina, velmi se opili a stále volali Ať žije soudruh Stalin“ V poznámce agent uvedl, že dotyční „pili víno vlastní výroby, do kterého přimíchali líh.“; Studenti Gojko Lončar a Novo Novović uctili v roce 1949 tento sváteční den pro změnu návštěvou biografu, kde na počest vůdce světového proletariátu shlédli sovětský film „Bitva u Stalingradu“: NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 29, 20.1.1950 Dopis G. Lončara a N. Novoviće Geminderovi; Příslušníci StB, kteří sledovali jako podezřelého jednoho z vůdčích emigrantů Pera Dragilu, zaznamenali mimoděk i svědectví o bouřlivém průběhu schůze emigrantů v pražské Slovanském domě. Zpoza dveří sálu, do něhož sledovaný „objekt“ zamířil, se stále dokola ozývalo skandování „Živio Staljin!“: AMV, H-181/20, 30.6.1952 Svodka sledování objektu PAJDAL.

¹³ AMV, H-181/75, s. 158, 8.1.1953 Agenturní list č. 79 (Agent SUCHÝ); Tamtéž, H-181/44, s. 65, 10.1.1953 Agenturní list č. 114, Tamtéž, H-181/13, 30.5.1952 Prověrka Nikoly Božičkoviće; Tamtéž, H-181/26, s. 395-397, 26.12.1953 Svodka sledování Ivanoviće a Milišiče. Záznamy Státní bezpečnosti, kde se zmiňují různé sešlosti emigrantů s rodinami o Vánocích.

zmínky. Vánoce v katolický termín tak patrně většina emigrantů nevnímala jako svátek tradiční, spojený s etnicko-religiózním prostředím.¹⁴ Vánoce nevzbuzovaly v jugoslávských informbyrovských komunistech žádný stín podezření, že by se jejich oslavou dopouštěly nějaké zrady svého přesvědčení.¹⁵

Zcela jiný vztah však projevovali emigranti srbského původu k jinému tradičnímu svátku, tzv. *krstné slavě*. Tento starý obyčej byl jugoslávskými komunisty považován za nejdůležitější náboženský svátek slavený v srbské společnosti. Na rozdíl od českých Vánoc však neuznávali srbsští komunisté *krstnu slavu* za milý lidový zvyk, který je možno se zamlčením náboženského významu tolerovat. V očích komunistických ideologů a propagandistů se naopak jednalo o reliktní náboženského tmářství, který je třeba zcela nahradit svátky profánními, které by místo svatých oslavovaly „skutečné“ hrdiny v zápase pracujícího lidu za pokrok a světlou budoucnost lidstva. *Krstna slava* však byla pro některé informbyrovské emigranty srbského původu podle všeho svátkem, který byl v cizí zemi příležitostí k rodinnému a přátelskému setkání s krajany.¹⁶ Ohledně udržování tohoto zvyku však panovaly mezi emigranty přinejmenším rozdílné názory. Podle zmínek v záznamech Státní bezpečnosti se však zdá, že se vedoucí funkcionáři od tohoto svátku distancovali. Radikální komunisté kritizovali své soudruhy dodržující zvyk *krstne slavy* jako politicky málo uvědomělé a setrvávající v zajetí „měšťáckých“ názorů a stylu života.¹⁷

---

¹⁴ Výjimku tvoří pouze skupina Slovinců v informbyrovské emigraci, jejichž rodiny se scházely společně k oslavě Vánoc, ale i jiných rodinných svátků: AMV, H-181/74, s. 158, 8.1.1953 Agenturní list č. 79 (agent SUCHÝ); Tamtéž, s. 141, 4.11.1952 Agenturní list; Tamtéž, s. 235, 7.12.1953 Agenturní list č. 103.

¹⁵ Se svou rodinou a přáteli je v roce 1952 oslavil i předseda emigrantského sdružení Anton Rupnik: AMV, H-181/42, s. 158, 8.1.1953 List A č. 79; U Vánočního stromečku se na Štědrý večer roku 1953 shromáždili v hotelu ve východoslovenských Košicích i rodiny Ivanovićových a Milišićových před svým ilegálním odchodem do Sovětského svazu, kde hodlali po zkušenostech z Československa nalézt skutečný komunistický ráj: AMV, H-181/26, s. 395-397, 26.12.1953 Svodka sledování objektu Ivanoviće (OTTA) a Milišiće (JAN).

¹⁶ AMV, H-181/95, s. 35, Záznam sektoru 5 II. správy StB o jugoslávském emigrantovi Branko Vlaškalićovi. Referent státní bezpečnosti charakterizoval tento zvyk s nepřesností, avšak s jasným vymezením, jaké skupiny Jihoslovanů se týká: „Mimo to je u srbských příslušníků zvykem jednou za rok a to v den svých narozenin, že se koná tak zvaná krstná sláva. A to sezve kdejakého má kamaráda, nebo emigranta z Jugoslávie na tuto krstnou slávu. Toto jsou emigranti, kteří podepsali rezoluci proti Titovi.“

¹⁷ AMV, H-181/44, s.34, 16.11.1951 List A č. 156: Agentka s krycím jménem FAITLOVÁ podala StB zprávu o oslavě *krstné slávy* emigranta Miodraga Popoviće, tehdy zaměstnance rozhlasové redakce. Jiný emigrant Pero Ivanović (černohorského původu) Popoviće velmi kritizoval, že se oddává tomuto „starému selskému zvyku slavit patrona rodiny“, protože se „neslučuje se ctí komunisty slavit tento buržoazní přežitek“, který navíc narušuje pracovní morálku, když práce je hlavním úkolem politického emigranta a komunisty. M. Popović totiž nepřišel v daný den vůbec do zaměstnání. Jeho hosty byli spolupracovníci z rozhlasu Vladimir Perić, který omluvil svou nepřítomnost na pracovišti nemocí a Boško Mlinarević, který z práce odešel o hodinu a půl dříve. Zajímavé je, že porušení pracovní morálky shodně s Perem Ivanovićem sdílely dvě slovincké pracovnice Danica Prokopcová a Marija Frankeová,

Většina emigrantů – a zvláště to platí o osobách středního a staršího věku prožila větší část života nedotčena komunistickou ideologií a hnutím, s nímž se zpravidla setkali prvně až během války a rezistence. Zvyklosti jejich etnicko-náboženského zázemí jim musely být do té doby vlastní. Mezi emigranty byli tací, kteří pocházeli z rodiny pravoslavného popa.¹⁸ Někteří emigranti prošli i výchovou v církevních školách¹⁹ a našel se mezi nimi i absolvent bohosloví.²⁰ Politický emigrant Salih Hadžiosmanović stál dokonce do roku 1945 v čele pražské muslimské náboženské obce.²¹ Jakékoliv úvahy o povaze a míře duchovního života emigrantů by byly čistými spekulacemi.²² Zažitost jistých vzorců chování spojených s náboženskými tradicemi a rituály však jistě nelze pominout.

Také zmíněné oslavy některých svátků s původně náboženským významem nevypovídají nic o náboženském cítění informbyrovských emigrantů. Marxisticko-leninská materialistická ideologie pochopitelně jakékoliv projevy náboženského života vylučovala. Na konci čtyřicátých a počátkem padesátých let však ani komunistická strana nepředpokládala, že by všichni její členové byly uvědomělými ateisty. Stranické kádrové dotazníky proto obsahovaly i kolonku „náboženské vyznání“. Většina z dotazovaných informbyrovských emigrantů se tak k některému náboženství přihlásila. V dostupných dotaznících z let 1948 a 1949 se 78 členů pražského sdružení emigrace hlásilo k pravoslavné víře, 13 k římskokatolickému vyznání, dva k víře muslimské a jeden k izraelské. Svou náboženskou příslušnost většina respondentů považovala

---

kteří jinak považovali Černohorce Ivanoviće pro jeho politickou radikalitu za „také nějakého pochybného elementa“.

¹⁸ Gospava Kovačićová, roz. Trkuljićová byla dcerou popa v bosenském Mrkonjić Gradu: AMV, H-181/34, s. 32, Životopis Gospavy Kovačićové. Jelica Komadinovićová byla dcerou jeromonacha (pravoslavného kněze). NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. K, Komadinović Radoslav i Jelica.

¹⁹ Pero Dragila vystudoval církevní gymnázium v Osijeku a byl předurčen pro kněžskou dráhu. Avšak pobouřen „špatným životem“ v klášteře, kde si musel studia odpracovat jako zahradník, se „již tehdy bouřil následkem sociální situace proti církvi, jakož i všem privilegovaným společenským vrstvám“. AMV, H-181/20, 29.8.1952 Prověrka Pera Dragily, Životopis 23.3.1949; Ač srbské národnosti, navštěvoval osijecké jezuitské gymnázium o několik let později rovněž Gojko Lončar. Podle osobního sdělení Gojka Lončara v rozhovoru s autorem na jaře 2003.

²⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 98, ar. j. 315, sl. P4, Rajko Popović.

²¹ AMV, H-181/30, Salih Hadžiosmanović, s. 18, Životopis ze 14.1.1949.

²² V řídkých zmínkách o náboženství převažuje v životopisech samozřejmě líčení odmítnutí „opia lidstva“ pod vlivem zkušeností se „zkaženou“ církví a četby marxistické literatury. Vedle shora zmíněného Pera Dragily se k náboženství vyjádřil také „ideolog“ pražské skupiny Milutin Rajković: „Ještě na obecné škole mne učitel naprosto přesvědčil o tom že Bůh neexistuje. Moje matka však byla věřící, avšak velmi tolerantní a vůbec nebyla proti mému ateismu. Avšak ještě během těchto let 1922–1925 byly ještě velmi živé tradice boje Svetozara Miletiće a jeho strany. To byl otevřený boj proti klerikalismu. Dostala se mi do rukou bohatá literatura proti náboženství a definitivně jsem se rozešel s církví a Bohem. V první a druhé třídě musel jsem reparovat kvůli náboženství. Ve třetí třídě jsem již zbil profesora–katechetu a od této doby jsem se ještě několikrát fyzicky vypořádal s profesory“: AMV, H-181/73, s. 17-25, 19.3.1949 Milutin Rajković, Vlastní životopis.

zřejmě za pouhý matrikový údaj – formální (úřední) příslušnost k církevní organizaci – který vyplňovali zcela automaticky. O tom svědčí případy, kdy jedna osoba uváděla v různých dotaznících v rozmezí roku či dvou let střídavě „bez vyznání“ či uvedenou náboženskou příslušnost. Nešlo jistě o žádnou jugoslávskou zvláštnost, neboť stejným způsobem ke své náboženské příslušnosti (spíše než vyznání) přistupovali i českoslovenští občané, včetně řadových komunistů. Za autentický projev vlastního přesvědčení můžeme daleko více považovat údaj „bez vyznání“, které do dotazníků uvedlo v letech 1948 a 1949 23 členů emigrantského sdružení, kteří většinou představovali „tvrdé jádro“ pražské informbyrovské organizace. Důsledky masivní politické indoktrinace se tak projevíly teprve v letech 1950–1952, kdy i další emigranti – hlavně tzv. mladí dělníci – již údaj o náboženství nevyplňovali.

Náboženská příslušnost byla tedy podobně jako národnost v této době pro informbyrovské emigranty v ČSR součástí jejich tradiční identity, nereflektovanou, samozřejmě přijímanou skutečností. V identitě nové, založené na víře v ideály komunismu však nejenže již nehrála žádnou roli, nýbrž na rozdíl od národnosti mělo dojít k ostrému vymezení proti ní a k jejímu popření.

Tvrzení, že tradiční identity – náboženství a národnost – se v životě a myšlení emigrantů zcela vytratilo by však bylo příliš generalizující. Nakolik pronikaly skrze slupku nové jugoslávské, partyzánské, komunistické a „informbyrovské“ identity záviselo na míře identifikace s novým světonázorem. V oficiálním slovníku užívaném na veřejnosti je pochopitelně sotva najdeme. Československá státní bezpečnost však od svých agentů získávala i informace z obsahu běžných rozhovorů. V různých klepech, pomluvách a rozmíškách šly ideály internacionálního společenství leckdy stranou. Zajímavé je, že v pramenech nenalezneme žádné náznaky chorvatsko-srbského antagonismu. Jen jedno svědectví vypovídá, že jen samotné pomyšlení na takový spor, bylo považováno za naprosto nepřijatelné.²³ Jak již bylo zmíněno výše, spojenectví, skupiny či frakce šly napříč národnostním spektrem. Avšak někteří emigranti při stranických prověrkách či v informacích pro StB hovořili o fakticky fungující slovinské skupině. Slovinci pocíťovali ze strany některých svých srbských soudruhů animozitu

---

²³ O již zmíněné praxi při užívání západní a východní verze srbochorvatského jazyka v rozhlasovém vysílání informoval StB i Antun Novak, který byl Chorvat původem z Medjumurje. Nad tímto rozdělováním chorvatštiny a srbštiny vyjádřil obavu, aby tak nevznikla záminka k národnostním rozmíškám: „Spolupracovník dodal, že v takovém případě se mohou projevit prvky nacionalismu, což v dnešní době je nutno dáti mimo, neb tím může být narušovaná společná práce jug.st. přísl. proti Titově klice a jeho politice v Jugoslávii.“ Novak byl však tehdy čerstvým členem emigrantské skupiny a jeho obavy byly zřejmě zcela zbytečné. AMV, H-181/42, díl II., s.33, 7.3.1952 List A č. 37, VStB, 22-Polnický, NARVIK.

kvůli své národnosti.²⁴ Slovinští pracovníci považovali protislovinský „šovinismus“ některých srbských kolegů za zdroje rozbrojů a napětí.²⁵ Nicméně Marija Frankeová a Danica Prokopcová, které tyto názory projevovaly, byly vedoucími jugoslávskými komunisty považovány za málo politicky vyspělé osoby, které jsou mezi emigranty trpěny jen kvůli svému původu, neboť Slovinců bylo ve skupině málo.²⁶ Jistou výlučnost Slovinců ve skupině pozorovali ovšem i ostatní emigranti a nezrodila se tedy pouze v hlavě dvou žen „trpících buržoazními přežitky“. Se závistí například někteří emigranti hodnotili předsedu emigrantského sdružení Antona Rupnika, který se údajně těšil podpoře Moskvy hlavně kvůli slovinskému původu, protože Slovinců bylo poskrovnu v informbyrovské emigraci obecně. Podobně jako Rupnik v Praze zastával údajně jenom díky své národnosti funkci ve vedení emigrantské organizace v SSSR Viktor Vidmar.²⁷ O nějaké zvláštní protekci, která by Slovince v informbyrovské emigraci vynášela do čelných funkcí, však chybí důkazy. Slovinci v pražské skupině se mezi sebou jistě přátelili. Jejich skupinka ovšem netvořila žádnou specifickou politickou platformu. Měli k sobě spíš blíže díky společnému původu – a hlavně mateřskému jazyku, který ostatní emigranti neovládali. Většina Slovinců se společností ostatních emigrantů nijak nevyhýbala.

Údajná slovinská vzájemnost však inspirovala snahy o pěstování větší sounáležitosti v jiné národnostní skupině – mezi Makedonci. S poukazem na Rupnikovu slovinskou skupinu se Makedonce pokusil organizovat Petar Nerandžić. Narazil však na nepochopení a jeden z Makedonců, Ročko Andjelkovski dokonce ve své zprávě pro StB odsoudil takové tendence jako úmyslné rozbíječství.²⁸ Vedle této epizodní záležitosti k

---

²⁴ Vedoucí jugoslávské sekce Čsl. rozhlasu Vladimír Perić uvedl při stranické prověrce v roce 1952, že Boris Verstovšek, vedoucí slovinského vysílání, Danici Prokopcové „příliš často zdůrazňoval, že jsou Slovinci... Říkal jí, že kdyby Milišićovi a další mohli, že by ho proto, že je Slovinec, zabili.“ AMV, H-181/61, Z prověrky Vladimíra Periće 1952.

²⁵ Podle hlasatelky Marije Frankeové–Kuncové zastávali Srbové a Slovinci svou specifickou politiku: „Srbové jdou svou vlastní cestou a Slovinci také“: AMV, H-181/44, s. 24, 16.11.1951 List A č. 155; Druhá hlasatelka Danica Prokopcová dokonce obviňovala svého srbského kolegu Milišiće ze sabotáže (což ovšem bylo tehdy obvyklé) slovinského vysílání: „Je to projev buržoazního nacionalismu, který se projevuje u všech Srbů“: AMV, H-181/44, díl III., s. 10, 27.9.1951 List A. č. 15; Názor své manželky sdílel i Jaroslav Prokopec, syn bývalého československého konzula v Lublani. Srbský kolega Milišić byl podle něj „neustále ještě v zajetí nacionalistických předsudků, hlavně vůči Slovincům. Milišić je typickým příslušníkem srbské inteligence, značně domýšlivý, netykavý na kritiku, trpící nacionalistickými předsudky“: Tamtéž, H-181/44, s. 41, 13.6.1952 List A č. 56.

²⁶ Vladimír Perić, který patřil mezi umírněné a důsledně internacionalisticky orientované emigranty, charakterizoval Mariji Frankeovou takto: „Politicky s námi nemá nic společného, pro slovinskou sekci ale za ní bohužel není náhrada, je pracovitá, ale pracuje jen pro peníze, dnešní režim nemá v lásce, ale k tomu, aby nějak škodila, nemá odvahu“: Tamtéž, H-181/61, Z prověrky Vladimíra Periće 1952.

²⁷ Tamtéž, H-181/44, s. 110, 26.11.1952 List A č. 73, agent PROKOP.

²⁸ Tamtéž, H-181/50, s. 14, 19.5.1952 Úřední záznam č. 14.

žádnému dalšímu organizování či seskupování na národnostním základě nedocházelo. Pro většinu Srbů, Chorvatů i Černohorců nebyla v tomto okamžiku jejich národnost pro aktivity v emigraci určující.

V pražské informbyrovské emigraci se také vyskytovalo několik bosenských muslimů.²⁹ Muslimové, kteří v této době nebyli v Jugoslávii ještě formálně uznáni za samostatný národ, se však zřejmě i vzhledem ke svému malému počtu nijak specificky neprojevovali. Také jejich okolí se patrně vůči nim nijak nevymezovalo. Proto v pramenech narazíme na zmínky o jejich muslimství zcela ojediněle. Mezi mladými dělníky se například šušvalo, že jejich druh Eduard Delić, který se prohlašuje za Srba³⁰, je ve skutečnosti bosenský muslim, za což se prý stydí.³¹ Proti tomu, že by byl jeho muslimský původ mezi mladými dělníky (kde převažovali Srbové) důvodem k diskriminaci, však svědčí případ Riza Barjaktareviće, kterému nikdo jeho „muslimanskou víru“, pokud víme, nevyčítal.³² Delićovo tajnostkářství tak v první řadě upoutalo pozornost jeho kolegů z důvodu ostražitosti vůči případným agentům. Zamlžováním vlastní minulosti totiž budil podezření, zda je skutečně tím, za koho se vydává, a nevystupuje v emigraci pod cizím jménem. V zásadě obdobný je i případ Saliha Hadžiosmanoviće, bývalého představeného muslimské obce v Praze. Jestliže někteří z emigrantů poukazovali na jeho minulost, projevovali tak jako komunisté spíše ideologickou „bdělost“ vůči náboženství jako takovému, a tedy nikoliv proti určité etnické skupině.³³

Překvapivý je naopak postoj některých emigrantů vůči židům. Ve skupině jugoslávské informbyrovské emigrace bylo pouze pět osob židovského původu. K izraelskému vyznání se přitom hlásil jen student architektury Djordje Balint³⁴, který nepatřil do jádra emigrace a do její činnosti se prakticky nezapojoval. Neznámý je osud studenta střední školy, zapojeného do učňovské akce, Pavla Šidlofa, který údajně v ČSR

---

²⁹ Rizo Barjaktarević a Salih Hadžiosmanović, kteří se z muslimů nejvíce zapojili do činnosti emigrace, uváděli v dotaznících islámské vyznání a srbskou národnost. Mladí dělníci Kljako Smajo, Redžep Karadžić a Ismet Morankić, u nichž dotazníky postrádáme, se již v roce 1949 vrátili do Jugoslávie. Se skupinou sympatizoval a s jejími členy udržoval kontakty i v Československu dlouhodobě usedlý Mensur Kapetanović, který se v roce 1950 stal obětí protijugoslávské represe a byl zařazen do vykonstruovaného procesu s jugoslávskými agenty v čele s vicekonzulem v Bratislavě Šefikem Kevičem. Také u něj nemáme údaj o národnosti. O jeho příslušnosti k bosensko-muslimskému prostředí můžeme jen spekulovat na základě jeho jména.

³⁰ Eduard Delić v dotaznících kromě srbské národnosti vyplňoval i náboženské vyznání jako „srbské“. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 93, ar. j. 315, sl. D, Kádrové dotazníky Eduarda Deliće z let 1948 a 1951.

³¹ AMV, H-181/18, AZ č. 1, 22.3.1954.

³² AMV, H-181/7 Barjaktarević Rizo (Rizah).

³³ Tamtéž, s. 47-50, MV Praha, Zápis o výpovědi sepsaný dne 9. 2. 1953 s Branko Vlaškaličem k osobě Hadžiosmanoviće.

³⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B1.

po roztržce zůstal v úmyslu vystěhovat se do Palestiny.³⁵ Ostatní tři, Dušan Nikolić (původním jménem Pavel Rosenberg), Teodor Balk (Dragutin Fodor) a jeho žena Lenka Reinerová, byli jako staří členové komunistické strany přesvědčenými ateisty. V kádrových dotaznících uváděli Nikolić pocházející ze Záhřebu národnost chorvatskou, Balk, který se narodil v Zemunu, národnost srbskou a Reinerová se hlásila k národnosti české.³⁶ Balk a Reinerová se již ve velmi mladém věku přidali ke komunistickému hnutí, které pro ně představovalo jistou formu emancipace a slibovalo rovnost všech lidí bez ohledu na etnický či rasový původ. Až do konce druhé světové války se pohybovali v mnohojazyčném prostředí kosmopolitně založené levicové inteligence v různých zemích světa, kde nezáleželo na původu, ale na sdílených hodnotách: antifašismu, vizi sociálně spravedlivé společnosti, a ovšem i víře ve vítězství komunistické revoluce. Jejich rodiny zatím zahynuly v nacistických koncentračních táborech. Židovství v této době pro Balka a Reinerovou představovalo spíše stigma, kvůli němuž byli jeho nositelé donedávna pronásledováni a které v nové společnosti nemělo již nic znamenat. Rovněž pro Pavla Rosenberga, který přijal za války jako partyzán jméno Dušan Nikolić, nehrálo židovství žádnou sebeidentifikační úlohu.

Pokud se někteří komunisté s židovskými kořeny rozhodli na svůj původ zapomenout, mnozí lidé v jejich okolí – a to včetně stranických souputníků – je však za židy stále považovali. V soukromých rozhovorech a dokumentech interní povahy se dokonce objevuje v averzi vůči těmto osobám i nezastřený antisemitismus. Projevy antisemitismu, které se od roku 1949 mezi emigranty objevily ve frakčních bojích, působily na české hostitele šokujícím dojmem. Zdá se, že česká společnost byla po druhé světové válce na protižidovské resentimenty daleko citlivější než jihoslovenské prostředí.³⁷ Rasová persekuce a deportace československých občanů židovského původu do koncentračních táborů, i zkušenosti s pochody smrti na konci války, patřily

---

³⁵ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 294, sl. Jugoslávie 1-2. OStB Praha, 27.9.1948 Seznam učňů a studentů jugosl. příslušníků, kteří zůstali v ČSR po odjezdu stoupenců Tita do Jugoslávie.

³⁶ Tamtéž, sv. 92, ar. j. 315, sl. B1, sl. F; AMV, H-181/52, s.10-13, Kádrový dotazník D. Nikoliće z 10.3.1949.

³⁷ Antisemitismus se například objevuje i v diplomatických zprávách jugoslávského velvyslanectví v Praze, které již před zahájením kampaně proti sionismu, negativně hodnotily vysoké zastoupení židů ve vedoucích stranických a státních funkcích i v hospodářství ČSR: AJ, CK SKJ, IX, 22/II-46, Neki podaci o članovima CK KPČ (1951); Tyto názory jugoslávských diplomatů na „silné zastoupení židů v KSČ“ jako příčinu prosovětské, národu nepřátelské politiky československých komunistů, monitorovala již v únoru 1949 také československá Státní bezpečnost: AMV, H-181/4, 23.2.1949 Zprávy získané od agenta SI 363 od jugoslávského diplomata, orgánu UDBY; Rovněž máme zprávu o smýšlení šéfa bratislavské pobočky Tanjugu Tomiče, který konstatoval, že „do KSČ a ostatních stran lidově demokratických zemí vnikla židovská buržoazie, kterou lid nenávidí“: AMV, H-181/9, Dopis Ratka Milovanoviće soudruhům Milišićovi a Dragilovi z 28.2.1949.

v českých zemích k nejhorším válečným zážitkům, zatímco na prostoru Jugoslávie bylo nacistické „řešení židovské otázky“ jen jednou z řady hrůz, jimiž tato země během války prošla. Narážky na židovský původ a údajně anacionální kosmopolitní smýšlení Balka a Reinerové bylo pro československé stranické představitele nepřípustné už z toho důvodu, že právě mezi nimi bylo velké zastoupení židů. Reinerová byla přitom svými odpůrci v emigraci považována za exponenta „židovské kliky“ v KSČ. Již v roce 1950 tak někteří jugoslávští informbyrovci vyjadřovali pochybnost o spolehlivosti funkcionářů židovského původu včetně generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského a vedoucího mezinárodního oddělení Bedřicha Gemindera, kteří se za dva roky na to stali oběťmi známého, zjevně antisemitsky motivovaného procesu.³⁸

Je otázkou, zda lze protižidovské výpady některých emigrantů považovat za výsledek rasových předsudků, odsuzujících paušálně všechny židy. Nedostatek přímých pramenů neumožňuje činit jasné závěry. Zdá se však, že tato předpojatost byla dána údajným nadnárodním, kosmopolitním charakterem části židovské inteligence, která prý neměla dostatek pochopení pro poválečné, více národně orientované tendence v komunistickém hnutí. Výhrady vůči židům se však samozřejmě nemusely zakládat na realitě, nýbrž na předem vytvořených stereotypech o jejich anacionální (kosmopolitismu) či údajném vzájemném protěžování na úkor ostatních (židovský buržoazní nacionalismus). Tomu nasvědčuje i případ Dušana Nikoliće, který byl členem frakční skupiny Slobodana Ivanoviće, a to i navzdory tomu, že její představitelé užívali protižidovské rétoriky v útocích proti Reinerové, Balkovi i československým funkcionářům. Dušan Nikolić sdílel s touto skupinou přes „Titovu zradu“ až vypjatou hrdost jugoslávských komunistů kovaných v partyzánských bojích. Koncepce nového jugoslávského vlastenectví, založená na bratrství a jednotě jugoslávských národů a národností však příliš se Židy nepočítala. Na rozdíl od ostatních menšinových etnických skupin, tzv. národností (Albánci, Maďaři, Slováci, Češi, Italové ad.), byli předurčení k postupné asimilaci. Nikolić tak podle jednoho svého soudruha kvůli židovskému původu trpěl pocitem méněcennosti.³⁹ Přestože stál Nikolić ve sporech v emigraci na „správné“ straně, ani jemu se odsudky z důvodu jeho židovství nevyhnuły. Pocházel totiž ze středostavovské záhřebské rodiny a tudíž tak byl podle marxisticko-leninského

³⁸ Stranický instruktor ÚV KSČ byl v listopadu 1950 informován, že političtí emigranti Milišićová a Prodanović, členové frakční skupiny, hodlají odhalit „židovské agenty“ v ÚV KSČ. J. Prodanović, jak víme, byl na to vyloučen z emigrantské organizace: NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 96, ar. j. 315, sl. M4, Josip Milunić, 28.11.1950 Zpráva pro s. Gemindera; Tamtéž, sv. 68, ar.j. 284, Jugoslávie 3, 13.12.1950 Rupnik Geminderovi. Případ J. Prodanoviće.

³⁹ AMV, H-181/52, s. 127, 22.1.1952 List A č. 125, hlášení agenta PROKOPA.

dělení společnosti příslušníkem buržoazní třídy. Ještě spíše než stereotyp židů jako kosmopolitů, nenárodních elementů a protekcionistické skupiny byl na krajní levici tradičně zakořeněn stereotyp žida–měšťáka,⁴⁰ který mohl být použit v případě každého žida, který se nemohl vykázat příslušností k proletariátu. Mezi světovými válkami a zjevně částečně i po válce, která přinesla tragédii holocaustu, nebyl odpor vůči židům v komunistickém hnutí zcela nepřipustný. Na rozdíl od rasově motivované nenávisti krajní pravice však měl charakter sociální.⁴¹

„Třídní původ“

Případem Dušana Nikoliće se dotýkáme další kategorie, která formovala identitu členů informbyrovské emigrace v Československu – sociálního původu. Také zde využíváme jako hlavní pramen kádrové dotazníky a vlastní životopisy. Na rozdíl od tehdy relativně hodnotově neutrálních kategorií národnosti i náboženské příslušnosti však podle komunistické ideologie „třídní původ“ do velké míry předurčoval svého nositele v politickém i obecně společenském jednání. Příslušníci „buržoazních tříd“ tak přes své sympatie i politické zásluhy v boji za věc proletariátu se nikdy nemohli tohoto svého stigmatu zcela zbavit. Je proto pochopitelné, že respondenti nemuseli v kádrových dotaznících uvádět vždy plnou pravdu, zvláště byli-li cizinci a jimi uvedené informace mohl stranický aparát ověřovat hůře než v případě československých občanů. Na druhé straně byli členové emigrace v ovzduší podezřívavosti a hledání nepřátel či špiónů ve vlastních řadách podrobováni prověrkám a jejich osobní údaje neustále přezkoumávány. Jakákoliv nesrovnalost či nepřesnost mohla na dotyčného vrhnout stín podezření, kterého se jen těžko zbavoval. Nedůvěra mohla mít přitom za následek nejen odstavení z politických funkcí či materiální nedostatek, nýbrž v krajním případě i zatčení. Pod drobnohledem se samozřejmě nacházeli spíše příslušníci vyšších společenských vrstev než emigranti pocházející z maloměstského či venkovského prostředí. Nuance mezi „maloročníkem“ pracujícím

---

⁴⁰ Dušana Nikoliće charakterizoval jako žida měšťáka vedoucí celé jugoslávské informbyrovské emigrace Pero Popivoda: AMV, H-181/61, s. 238, 11.1.1954 List A č. 264, agent PROKOP.

⁴¹ Tento druh „sociálního antisemitismu“, zaměřený proti židovským měšťákům a buržoazii se objevuje i v jedné brožůře samotného Teodora Balka, kterou se krátce po vítězství nacismu snažil „zmatenému“ německému dělnictvu vysvětlit rozdíl mezi bolševickou a nacionálně-socialistickou revolucí. Opřel se do nacistů, že z berlínské burzy nevyhynaly „bursovní makléry, bursovní spekulanty, bursovní židy (zvýraznil O.V.), o nichž s takovou láskou psal hakenkreuzlerský tisk“. Burza se nestala kasárnami SA, byla zde jen vztyčena vlajka z hákovým křížem. Cílem útoků SA se nestaly paláce a vily boháčů, ale odborové domy, pouze „místo Kohnů nastoupili Müllerové“: Theodor BALK, *Hitler–Lenin. Prvé tři měsíce*. Praha, [rok vydání neuveden, 1934?], s. 10-11.

sezónně i jako dělník a „dělníkem“, či mezi maloroľníkem a „středním roľníkem“ jsou těžko znatelné. Podobně i maloměstský řemeslník mohl být zařazen jak mezi maloburžoazii, tak mezi dělnickou třídu. Počítáme-li však s určitou mírou zobecnění, bylo sociální rozvrstvení emigrace následující: 51 z rodin roľnických, 44 z „buržoazních“ (obchodníci, úředníci, svobodná povolání, učitelé), 18 z maloburžoazních (řemeslníci, drobní živnostníci); v 36 případech údaje chybí.

Velký počet osob pocházejících z roľnických rodin padá hlavně na vrub tzv. mladých dělníků. Pokud tuto skupinu vynecháme, převažují mezi emigranty jednoznačně zástupci měšťanských vrstev (40), za nimiž následuje 11 osob z řemeslnicko-živnostnických rodin. Mezi 36 případy, kde nemáme přímo vlastní životopis či kádrový dotazník, navíc k těmto prvním dvěma skupinám patřilo podle jiných zdrojů dalších 18 osob.

Informbyrovští aktivisté většinou nepřeháněli v líčení bohatství či společenského vlivu svých rodičů. Přesto však v několika případech, zpravidla aby se vůči svým rodinám vymezili a zdůvodnili svůj příklon ke komunistickému hnutí, takové okolnosti priznali. Otcové Miloše Nešiće či Aleksandra Gladoviće působili jako vysocí státní úředníci a diplomaté královské Jugoslávie. K bělehradské honoraci patřili otec Marije Andonovićové Dragomir, profesor na bělehradské universitě⁴², či otec Borivoje Nikolajeviće spisovatel Dušan Nikolajević.⁴³ Otec Milana Kovačića Živojin byl počátkem 20. století bělehradským dopisovatelem českých *Národních listů*.⁴⁴ Z velmi majetných poměrů pocházely například Radmila Pavlovićová–Lojančićová⁴⁵ či Nadežda Stefanovićová⁴⁶, dcera velkoobchodníka z Vranje. Angelina Franceschi–Milišićová byla prozměnu potomkem dalmatského aristokratického rodu.⁴⁷ Rodokmeny však v řadě případů nevypovídají nic o hospodářských poměrech, v kterých před okupací Jugoslávie v roce 1941 příslušníci pražské skupiny žili. Mnozí „buržoazní synkové a dcerky“ líčili, jak se museli těžce protloukat, protože jejich rodiny zchudly či je přestaly z různých důvodů podporovat. Míru stylizace lze ovšem těžko posoudit. Sociální původ na druhé straně nevypovídá plně o prostředí, v němž se pražští informbyrovci do roku 1941 nacházeli. Přes poměrně nízkou věkovou strukturu pražské

⁴² AMV, H-181/29, Marija Andonović–Dudová, s. 21-26, Dotazník 18.3.1951.

⁴³ Tamtéž, H-181/42, Borivoje Nikolajević, s. 43, Dotazník 14.10.1950.

⁴⁴ Tamtéž, H-181/34, Milan Kovačić, s. 25-32, Dotazník 15.10.1948.

⁴⁵ Tamtéž, H-181/35, s. 72-75, 25.6.1952 Prověřka s. Lojančićová. Radmila Lojančić si stěžovala na ústrky svých soudruhů pro svůj buržoazní původ.

⁴⁶ Tamtéž, H-181/62, s. 41, Životopis Nady Stefanović.

⁴⁷ Tamtéž, H-181/44, s. 18, nedat. Zpráva o Milišićových; Tamtéž, s. 74-84, 2.7.1952 Prověřka A. Milišićové.

informbyrovské skupiny⁴⁸ měla řada emigrantů za sebou již kariéry z meziválečné Jugoslávie. Z „velmi chudých poměrů“ černohorského venkova pocházel nestor skupiny Pero Ivanović (nar. 1897), který od roku 1934 působil jako okresní soudce v Somboru a posléze v Záhřebu.⁴⁹ Na studiích, která nastoupili již před válkou, se museli těžce protloukat inženýři Petar Marković, Bora Čumlivski či Jovan Ćirlić.⁵⁰ „Středními rolníky“ byli rodiče Josipa Miluniće, který před válkou v Záhřebu získal doktorát medicíny a „ze zámožné kulacké rodiny“ odešel ve dvacátých letech do Prahy studovat architekturu Branko Vlaškalić.⁵¹

O společenském postavení členů emigrace před válkou i za okupace vypovídá do jisté míry i struktura vzdělání. Nepočítáme-li učně a studenty, prošlo studiem na vysoké škole 32 emigrantů, z nichž 22 úspěšně diplomovalo. V pražské skupině tak nacházíme devět právníků, tři lékaře, tři inženýry technických oborů a pět ekonomů.⁵² Určitou kuriozitou byl absolvent teologické fakulty Rajko Popović, který do pražské emigrace přišel ve funkci delegáta ministerstva osvěty Lidové republiky Srbsko.⁵³ Šest emigrantů získalo kvalifikaci k pedagogickému povolání na učitelských ústavech.⁵⁴ Pouze středoškolského vzdělání se do června 1948 dostalo 16 emigrantům, maturitu z nich však složilo jen deset.

Nejmenší skupinu tak mezi emigranty s ukončeným vzděláním představovali lidé, kteří absolvovali pouze základní školu, případně se vyučili nějaké řemeslo. Mezi těchto devět členů emigrace patřili i aktivisté komunistické strany v jihoslovanských vystěhovaleckých koloniích v Americe a západní Evropě, kteří se jako jedni z mála opravdu mohli pyšnit příslušností k dělnické třídě: Anton Rupnik a Leopold Prosenc působili v prostředí slovinských horníků ve Francii; Josip Mavra a Andrés Frankovič pracovali v levicovém hnutí v Argentině.

---

⁴⁸ Před rokem 1900, v letech 1896 a 1897, se narodili pouze 2 emigranti; 1900–1910 12, 1911–1920 48, 1921–1930 109; 10 nejmladších emigrantů se narodilo v letech 1931–1933.

⁴⁹ AMV, H-181/35, Životopis 12.2.1950, s.58-67, 24.7.1952 Prověřka Pera Ivanoviće.

⁵⁰ Tamtéž, H-181/17, Bora Čumlivski, Dotazník 12.10.1950, Prověřka 22.5.1952; Tamtéž, H-181/38, Marković Petar, s.45-49, 27.5.1952 Prověřka P. Markoviće; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 93, ar. j. 315, sl. Č, Ćirlić Jovan.

⁵¹ AMV, H-181/95, Branko Vlaškalić, s. 41, 28.5.1952 Prověřka.

⁵² Právníci: Pero Ivanović, Slobodan Ivanović, Djordje Milišić, Miloš Nešić, Borivoje Nikolajević, Petar Nerandžić, Aleksa Todorović, Draga Formánková–Čukićová, Petar Valkov Mišić; lékaři: Dragutin Fodor (Teodor Balk), Josip Milunić, Atena Milunićová; ekonomové: Vaso Srzentić, Dušan Nikolić, Aca Popović, Velimir Radušević, Vladimir Perić; techničtí inženýři: Djoko Simić, Relja Vasović; inženýr chemie Jovan Prodanović. Borislav Čolić byl absolventem pražské Vysoké školy politických věd, Rajko Popović absolventem teologické fakulty v Bělehradu.

⁵³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 93, ar. j. 315, sl. P, Popović Rajko.

⁵⁴ Pero Dragila, Pane Ponjavić, Vladimir Popović, Sofija Subićová, Živojin Subić.

„Třídní“ složení jugoslávské pražské emigrace snad do jisté míry odráželo i poměry v jugoslávském komunistickém hnutí vůbec. Místa elit zaujali i v nových poměrech příslušníci vzdělaných a společensky etablovaných vrstev, zatímco proklamace o boji proletariátu byly (nejen) v jihoslovanském prostředí dosud pouhým utopickým přáním. Úloha radikalizované „buržoazní“ inteligence v levicových hnutích je známým faktem. V jihoslovanském prostředí, kde „dělnické hnutí“ nemělo tak silnou sociální základnu v průmyslovém dělnictvu jako v zemích západní či střední Evropy, to však platilo dvojnásob. V Jugoslávii, podobně jako v ostatních evropských zemích, kde komunistické strany hrály po roce 1945 na politické scéně ústřední úlohu, se komunistická strana otevřela novým členům. Vstup do KSJ zajišťoval udržení si zaměstnání či společenského postavení a pro mnohé znamenal podmínku rychlé kariéry v nově se utvářejících politických, společenských i hospodářských strukturách. Takových, kteří dokázali využít nové situace ke svému osobnímu prospěchu, se jistě našlo mnoho. Na druhé straně však nelze podcenit osobní, často velmi krutou zkušenost s okupací a válkou. Ve válečné tragédii, celkovém vnitřním rozvratu a občanském i národnostním konfliktu právě komunisté představovali pro mnohé obyvatele okupované Jugoslávie jedinou alternativu. Straně, která ještě v roce 1941 připomínala spíše sektu, přivedla válka do jejích řad obrovské množství nových aktivních bojovníků a sympatizantů. V mnoha případech to byl podnět k přehodnocení svého dosavadního života, odvržení starých schémat a životních obzorů a k identifikaci s myšlenkou úplné přeměny neradostného světa, který v době války získal apokalyptickou tvář.

Identity nové

Komunisté

Skupina jugoslávských informbyrovců v ČSR může ve vztahu ke komunistickému hnutí posloužit jako vzorek jugoslávské poválečné populace a členstva komunistických organizací. Při takovém přehledu musíme jistě opět počítat s průměrnou nízkou věkovou strukturou.⁵⁵ V době rozpadu první Jugoslávie dovršilo věk osmnácti let 82 osob (48%). Hypoteticky se mohlo na nějaké politické činnosti podílet i dalších 13 osob ve středoškolském věku 15–18 let. Z vlastních životopisů bylo možno učinit následující přehled. Mezi emigranty bylo pouhých pět předválečných

---

⁵⁵ V roce 1941, tj. v roce vypuknutí války v Jugoslávii, byla věková struktura 171 emigrantů, u nichž známe rok narození takováto: méně než 15 let: 76 osob (45%), 15–17 let: 13 osob (7,7%), 18–24 let: 37 osob (21,9%), 25–29 let: 29 osob (17%), 31–39 let: 12 osob (7%), 40–45 let: 4 osoby (2,4%).

členů KSJ. Nejstarším, dokonce zakládajícím členem komunistické strany Jugoslávie byl ekonom Vaso Srzentić, který v první polovině dvacátých let zasedal v jejím ústředním výboru a KSJ zastupoval i v exekutivním výboru Kominterny. Od roku 1926 se však politické činnosti patrně až do válečných let neúčastnil. Přestože po válce pracoval v diplomatických službách nové Jugoslávie, nebylo mu členství ve straně obnoveno.⁵⁶ Teodor Balk (1900) byl členem KSJ v letech 1925–1929, po emigraci se politicky angažoval až do roku 1946 v KS Německa.⁵⁷ Od roku 1935 nepřetržitě působil v jugoslávské straně Josip Milunić (1912) a od roku 1937 Pero Dragila (1907).⁵⁸ Posledním předválečným členem KSJ, který přišel do kontaktu s pražskou skupinou byl Dragutin Držić (1922), který se však členem emigrace kvůli podezření vůči své osobě nestal.⁵⁹

Mezi pražskými emigranty bylo také pět předválečných jugoslávských komsomolců, tzv. skojevců, kteří do SKOJ vstoupili v rozmezí let 1938–1940: Ivan Ujević (1921), Milutin Rajković (1912), Rajko Popović (1916), Dušanka Dragilová, roz. Mileusnićová (1922) a Luka Serdar (1921).⁶⁰

Kromě členů KSJ a SKOJ se k pražské informbyrovské emigraci připojili i komunisté, kteří byli členy komunistických stran v zahraničí. Anton Rupnik vstoupil roku 1937 do KS Francie. V roce 1941 byl do francouzské strany přijat i Leopold Prosenc, který již předtím pracoval v její mládežnické organizaci. Aktivista v jihoslovanské vystěhovalecké kolonii v Argentině Andrés Frankovič byl od roku 1936 členem komunistické mládeže v této jihoamerické zemi. Od roku 1940 prý do KS Argentiny vstoupil i uprchlík z jugoslávské lodi Josip Mavra. Manželka Teodora Balka, Lenka Reinerová, byla od třicátých let činná v komunistickém hnutí v Československu. Nejprve v roce 1933 v sedmnácti letech vstoupila do československého svazu komunistické mládeže a o rok později do KSČ.⁶¹

---

⁵⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. Jugoslávie 4, 4.10.1949 Vorlas Geminderovi; S. CVETKOVIĆ., *Idejne borbe u KPJ 1919–1928*, Beograd 1985, s. 80, 82; B. GLIGORIJEVIĆ, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, s. 127; D. JOVANOVIĆ, *Ljudi, ljudi. Medaljoni 94 političkih, javnih, naučnih i drugih savremenika*, s. 375–380.

⁵⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar.j. 315, sl. B1, Balk Teodor, Životopis 1948.

⁵⁸ Tamtéž, sl. D, Dragila Pero; AMV, H-181/20, 22.20.1950 Dotazník Pera Dragily.

⁵⁹ Tamtéž, H-181/22, Držić Dragutin, 18.5.1950 Skupina BAab (velitel skupiny J. Kovář) Skupině BAa. Věc: Pokus jugoslávského špiona o získání „asylu“ v ČSR.

⁶⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. D, Dragila Dušanka; Tamtéž, sv. 98, ar. j. 315, sl. P 4, Popović Rajko; AMV, H-181/73, Rajković Milutin; Tamtéž, H-181/77, Serdar Luka; Tamtéž, H-181/91, Ujević Ivan.

⁶¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 93, ar.j. 315, sl. F, Fodorová Lenka; Tamtéž, sv. 95, ar.j.315, sl. M2, Mavra Josip; AMV, H-181/70, Prosenc Leopold; Tamtéž, H-181/75, Rupnik Anton.

Členství těchto sedmnácti osob v předválečné straně nikdo nezpochybňoval, protože jejich politická činnost byla prokazatelná či obecně známa. V ilegálních podmínkách předválečné činnosti KSJ se zřejmě noví členové přijímali leckdy bez jakékoliv dokumentace. Kandidaturu či přijetí do strany dotyčnému pouze ústně sdělil straník, s nímž byl tento člověk v kontaktu a na něhož byl v ilegální síti napojen. Takové členství bylo později jen těžko prokazatelné, protože svědci v mnoha případech během války přišli o život. Slobodan Ivanović, který byl prý do KSJ přijat v roce 1937, musel v roce 1939 projít znovu kandidaturou a přijat byl teprve za války v roce 1942. Podle vlastního tvrzení pracoval z pověření KSJ v zemědělské straně Dragoljuba Jovanoviće, kde dosáhl i významných funkcí.⁶² Podobně nebylo členství ve straně od roku 1937 uznáno Miloši Nešićovi, který byl prý v komunistickém hnutí činný od počátku třicátých let a v letech 1936–1937 se dostal na osm měsíců do vězení kvůli distribuci ilegálního materiálu.⁶³ Jovan Prodanović (1913) nemohl prokázat, že byl v letech 1931–34, v době svých vídeňských studií, členem KS Rakouska.⁶⁴

Ve studentském hnutí v Záhřebu napojeném na KSJ od třicátých let působili Atena Milunićová, roz. Radoševićová či zmíněný Jovan Prodanović. V Bělehradu údajně ve studentském „pokrokovém“ hnutí pracoval Velimir Radušević. Djordje Lojančić (1914), Branislav Urošević (1922) či Momčilo Pavićević (1924) se účastnili velkých bělehradských demonstrací. Aktivně se prý v různých organizacích spřízněných s komunisty projevovali Veselin Kljakić (1922), Aca Popović (1916) či Vladimir Perić (1912), který pracoval v odborech a od roku 1940 byl kandidátem KSJ.

Celkem 19 emigrantů se tak ve svých biografích hlásilo ke své předválečné spolupráci s KSJ či alespoň opozičním aktivitám proti tehdejšímu jugoslávskému režimu. Jedenáct dalších informbyrovců, kteří byli před válkou většinou ještě dětmi, udávalo, že v komunistické straně byl organizován jejich blízký příbuzný – otec, strýc či starší sourozenci. I když připustíme, že většina údajů v životopisech není fabulací či má alespoň z části reálný základ, nebylo předválečných stoupenců komunistické myšlenky mezi pražskými emigranty ani padesát. Až na výjimky – politické pracovníky v jugoslávských menšinách v zahraničí – šlo o osoby, které pocházely či většinu svého dosavadního života prožily v měšťanském prostředí a dosáhly středního či vysokoškolského vzdělání.

⁶² AMV, H-181/26, Ivanović Slobodan, s. 15-23, 4.4.1949 Prověrka.

⁶³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 97, ar. j. 315, sl. N1, Nešić Miloš.

⁶⁴ Tamtéž, sv. 98, ar. j. 315, sl. P4, Prodanović Jovan, 15.11.1952 Životopis.

Mnohem více určující však byla léta následující. První válečné roky ještě nejsou tak mimořádné: Členy SKOJ se v roce 1941 stalo pět pražských emigrantů, v roce 1942 dva skojevci a čtyři členové strany, 1943 čtyři skojevci a čtyři straníci. Partyzánské úspěchy závěrečných měsíců se projevují v datu členství emigrantské skupiny mnohem razantněji: v roce 1944 třináct skojevců a jedenáct členů strany, 1945 čtrnáct skojevců a sedmnáct nových komunistů. V letech 1941–1945 se 38 pražských informbyrovců stalo členy SKOJ a 36 členy KSJ. Jeden pozdější emigrant v roce 1945 vstoupil v Československu do KSC a dvě emigrantky do KS Kanady. Členství osmi příslušníků komunistické strany se datuje do let 1946–1947, stejně jako jedenácti dalších komunistických mládežníků. Tato čísla nejsou zřejmě zcela vyčerpávající, protože téměř u 60 osob, které prošly pražskou emigrací, příslušný údaj nemáme. Nejméně 20 emigrantů pak bylo do rezoluce 1948 nestraníky. Přesto však můžeme vyslovit závěr, že pro většinu příslušníků informbyrovské emigrace v ČSR bylo setkání s komunistickou ideologií a hnutím poměrně nedávného data a výrazně spojeno teprve s válečnými událostmi. Identita stoupenců komunistického hnutí se tedy u této většiny neutvářela v sociálních a politických zápasech meziválečné Jugoslávie, nýbrž ve válce, v příklonu k partyzánskému hnutí.

Partyzáni

Válečná zkušenost byla u jednotlivých emigrantů různá. Můžeme však říci, že většinou zasáhla do jejich životů výrazným a leckdy tragickým způsobem. Mnozí muži se ocitli jako vojáci královské armády po rychlé porážce v německém zajetí a putovali do internačních táborů v Německu. Někteří se odtud vrátili až na konci války.⁶⁵ Ty, které útok na Jugoslávii zastihl za hranicemi vlasti, čekal mnohdy také nelehký osud. V Protektorátu Čechy a Morava byli jugoslávští občané srbské národnosti po německém přepadení Jugoslávie internováni a více jak dva roky strávili v koncentračních táborech.⁶⁶ Anton Rupnik a Leopold Prosenc byli jako odbojoví pracovníci ve Francii v roce 1941 zatčeni a z koncentračního tábora Mauthausen se dostali až po osvobození. Teodor Balk zakusil jako španělský interbrigadista internační tábory ve Francii, načež se mu podařilo před nacisty uprchnout do exilu v Mexiku. Mnozí ze skupiny emigrantů prošli za války nesnadnými peripetemi. Účastnili se podzemního hnutí, skrývali se, byli

---

⁶⁵ Pane Ponjavić, Borivoje Nikolajević

⁶⁶ Branko Vlaškalić, Relja Vasović, Djoko Simić, Borislav Čolić; Salih Hadžiosmanović byl po několika měsících propuštěn, protože se přihlásil k chorvatské národnosti a získal tak státní příslušnost NDH.

na útěku i zažili hrůzy koncentračních táborů Jasenovac, Stara Gradiška nebo bělehradské Banjice. Djordje Milišić či Jovan Ćirlić zakusili i německé tábory a věznice. Jen někteří se však stali obětmi persekuce pro odbojovou činnost. Zejména bývalí učňové, tzv. mladí dělníci, kteří pocházeli ze srbského venkova z území Chorvatska a Bosny a Hercegoviny, na začátku války se svými rodiči prchali před ustašovskými bandami do lesů. Zažili vypalování vesnic, hromadné vraždění, internace. Mnozí z nich přišli o jednoho či oba rodiče. Životopisy 44 emigrantů zmiňují pronásledování rodin a příbuzenstva, z nich 26 smrt rodičů – zavražděných, popravených či padlých jako partyzánských bojovníků.

Z vlastních biografii, jimiž disponujeme, se 86 členů pražské emigrace nějakým způsobem zúčastnilo tzv. národně-osvobozenického hnutí. Z tohoto počtu 72 vstoupilo do partyzánských jednotek. Nejvíce v letech 1943 (20) a v roce 1944 (23). Tzv. provoborci, účastníci osvobozenického hnutí pod vedením KSJ od roku 1941 a vyznamenání po válce řádem Spomenica 1941, byli Pero Dragila, Slobodan Ivanović, Atena Milunićová, Dušan Nikolić a Milutin Rajković.⁶⁷ Nositelem spomenice byl též do emigrace nepřijatý Dragutin Držić. Jinými partyzánskými řády bylo vyznamenáno 20 dalších emigrantů.

Ve skupině pražské emigrace nebyli ovšem jen samí váleční hrdinové. Někteří strávili válku v relativním poklidu. Mezi emigranty najdeme i úředníky nedičovského kvazistátu, vojáky chorvatské domobrany, či ty, kteří vstoupili do německé pracovní organizace Todt. Miodrag Popović, Milan Smiljanski či Aleksandar Georgijević museli po rezoluci 1948 čelit útokům bělehradské propagandy i drobnohledu kádrových orgánů KSČ a československé Státní bezpečnosti kvůli jistým „nejasnostem“ ve svých válečných životopisech. Taková nařčení však šlo vznést celkem snadno. Nemůžeme dnes již posoudit, zda přechody mezi jednotlivými znepřátelenými tábory byly stranickým pověřením pro práci v „týlu nepřítele“ či osobními zvraty. Z kolaborace tak mohli být obviněni i partyzánské hrdinové Josip Milunić a Slobodan Ivanović.

V životopisech emigrantů se samozřejmě velmi málo dozvíme o nekomunistickém odboji. Pokud se s ním někteří dostali do kontaktu, patrně o něm spíše pomlčeli. Výjimkou potvrzující pravidlo je Savo Bjelica, který vylíčil podrobně válečné události v jeho hercegovské vesnici, již střídavě kontrolovaly partyzánské a četnické oddíly. Po rozhodujícím boji partyzáni zajaté četníky postříleli. Byli to prostí sedláci,

---

⁶⁷ NA, ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. Jugoslávie 14. Prohlášení jugoslávských politických emigrantů odevzdání vyznamenání.

Bjelicovi sousedé, včetně jeho strýce, kteří se podle něj provinili jen tím, že byli k četníkům zverbováni. Bjelica to nazval prvním titovským zločinem, s nímž se setkal.⁶⁸

Válečná zkušenost a účast v národně-osvobozenckém partyzánském boji měla pro jugoslávské komunisty – členy pražské informbyrovské skupiny – zásadní vliv na utváření jejich politických postojů. Partyzánská minulost byla ústředním motivem ideologie komunistické strany v Jugoslávii, zakládajícím mýtem. Nové početné kádry KSJ byly kovány na bojišti. Přínos předválečného komunisty na konečném vítězství byl téměř bezvýznamný, nebyl-li potvrzen a zkvalitněn v rozhodující fázi boje – v řadách partyzánů. Starý komunista s internacionální zkušeností, interbrigadista Teodor Balk se před svými soudruhy v emigraci cítil méněcenný. Přijati byli do strany sice mnohem později než on, ale byli partyzány!⁶⁹ Nešlo ovšem jen o osobní pocity. T. Balk, i další komunisté s bohatými politickými zkušenostmi, avšak bez partyzánské minulosti – Anton Rupnik či Lenka Reinerová – neměli v emigraci přirozenou autoritu. Jejich postavení zajišťovala podpora československého stranického sekretariátu.

Přes proklamace o internacionalismu uctívala většina pražských informbyrovců stejné hodnoty jako jejich „titovští“ nepřátelé. Rychle učiněné rozhodnutí mezi dvěma symboly a idoly, které dosud stály zdánlivě nerozlučně pospolu – Titem a Stalinem, nemohlo přes noc změnit politickou kulturu a vzorce jednání. Střet dvou tradic komunistického hnutí – KSČ a KSJ – se tak přenesl i na úroveň KSČ – informbyrovská emigrace. Informbyrovci vytýkali československým komunistům tytéž nedostatky a měli pro ně v zásadě jen pohrdání, stejně jako tzv. titovská strana. Představitelé KSČ jednající s emigranty naopak viděli nutnost zbavit je „titovštiny“ – avanturismu, spiklenectví, povýšenosti a nacionalismu.

---

⁶⁸ AMV, H-181/11, Bjelica Savo, 24.2.1952 Prověrka.

⁶⁹ T. Balk o tomto pocitu hovoří i ve své autobiografické knize: BALK Teodor, *Ztracený rukopis*, s. 245-246.

21. Koordinační středisko

Od samého počátku zahraniční protititovské akce bylo jejím účastníkům jasné, že je třeba vytvořit jednotnou exilovou organizaci. Když se koncem léta 1948 sešla v Praze skupina prvních emigrantů a rozhodla se vydávat *Novou Borbu*, doufali její představitelé, že právě oni položili základní kámen vzniku takové organizace. Nejsmělejší plány hovořily dokonce o založení nové Komunistické strany Jugoslávie. Ať už by šlo o pouhý emigrační výbor nebo o novou stranu, si Balk, Milunić, Rajković, Ivanović i Dragila v té době představovali, že se v Praze neocitli náhodou a právě hlavní město Československa bylo vybráno Informačním byrem za sídlo jejich centrálního orgánu. Záhy se však na scéně objevili Pero Popivoda a Radonja Golubović, kteří nejevili žádný úmysl usadit se v Praze. Další emigranti se začali shromažďovat i v ostatních lidově demokratických zemích. Ivanović začal cestovat do Bukurešti, kde se stýkal s Popivodou, Golubovićem a dalšími „spolubojovníky“ a kde v sekretariátu Informačního byra přijímal instrukce pro činnost pražské skupiny. *Nova Borba* byla prvním jugoslávským informbyrovským periodikem. Brzy se však začaly objevovat i další listy, v Bukurešti, Sofii, Tiraně, Varšavě a především v Moskvě, kde se pod vedením Goluboviće ustavila redakce časopisu *Za socijalističku Jugoslaviju*. Pražští emigranti si nicméně mezi ostatními skupinami udržovali výsadní postavení. Ivanović asistoval koncem roku 1948 u zrodu organizace v Bulharsku. *Jugoslávští novináři* z Prahy vypomáhali radami v žurnalistice dosud nezkušeným sofijským soudruhům v první fázi existence jejich vlastního listu *Napred*. Zřejmě o mnoho početnější emigrace v Maďarsku se nacházela po celý rok 1949 pod pražskou kuratelou a její závislost na Praze se prohloubila ještě více po zatýkání v souvislosti s Rajkovým procesem. Také v roce 1950 tak informbyrovští aktivisté v Budapešti shromažďovali novinky ze země a vypracovávali komentáře pro potřeby pražského časopisu. *Nova Borba* zůstávala i přes existenci v Moskvě vydávaného *Za socijalističku Jugoslaviju* prostředkem informbyrovské propagandy číslo jedna. Jak pro stoupence Titova režimu, tak pro jeho pasivní či aktivní odpůrce doma, i pro zahraniční Jihoslovany byla právě *Nova Borba* symbolem proslalinského hnutí.

Uznávanými neformálními vůdci emigrace byli od počátku roku 1949 nicméně Pero Popivoda a Radonja Golubović. Ve vztazích mezi jednotlivými skupinami však existovalo vícero rovin, působilo několik faktorů a tedy struktura zahraničního hnutí

byla velmi nejasná. Více než síla institucí měla vliv osobní autorita a vazby na sovětské činitele v Moskvě a Bukurešti. V kapitolách o dění v roce 1949 jsme mohli taktéž pozorovat napětí, které kvůli řízení jugoslávské skupiny v Praze vznikalo mezi domácím stranickým aparátem a Informačním byrem. Přes všechny obtíže a nedorozumění, které tento stav přinášel, zůstávala jugoslávská protititovská emigrace dlouho v jakémsi provizoriu. Samotným jejím vůdcům nebylo jasné, jakou by měla mít organizační formu a zda je rozumné a vhodné přistoupit k založení zbrusu nové komunistické strany. Rozhodnutí leželo pochopitelně nikoliv na samotných Jugoslávciích, ale na Sovětech. Ovšem Moskva sama patrně ponechávala tuto otázku otevřenou, a tak mohli i sami emigranti svými návrhy její rozhodování ovlivňovat.

Návrh na vytvoření koordinačního střediska jugoslávské politické emigrace byl v létě 1949 vypracován v aparátu Informačního byra pravděpodobně na základě Ivanovićových idejí. Stal se jedním ze závěrů III. konference Informbyra v listopadu 1949. Ovšem za celý rok 1950 tato otázka nijak nepokročila. Když však v listopadu 1950 pobýval Rupnik s Reinerovou ve Varšavě na Kongresu obránců míru, sdělil jim Popivoda tolik očekávanou zvěst, že ustavení koordinačního střediska je otázkou pouhých týdnů.¹

Za přísného utajení se k tomuto účelu sešli zástupci jednotlivých emigračních skupin v Bukurešti ve dnech 17. až 21. ledna 1951. Pozvání, které do Prahy přišlo, bylo adresováno Antonu Rupnikovi a Josipu Milunićovi. Uvážíme-li, že se Milunić teprve nedávno vrátil z „vyhnanství“, znamenalo to pochopitelně velký obrat. Naopak už po několikáté zůstal opomenut Slobodan Ivanović, který dlouhou dobu věřil v podporu Sovětů a v čelné místo v jednotné organizaci. Jeho naděje však nyní pohasly. V Moskvě patrně teprve na podzim 1950 pochopili hloubku rozkolu v pražské organizaci a rozhodli se vsadit na duo Rupnik–Milunić.

Bukurešťské zasedání za přítomnosti sovětských pracovníků sekretariátu Informbyra Zavolžského a Medvěděva zvolilo koordinační výbor jugoslávské politické emigrace. Popivoda se stal předsedou a Golubović jeho prvním zástupcem. Zvolení Antona Rupnika do funkce 2. zástupce svědčilo o tom, jaký význam Informační byro pražské skupině přikládalo. Post 3. zástupce patřil příslušníkovi bukurešťské skupiny. Na poradě došlo k mírné rozepři mezi oběma pražskými delegáty ohledně způsobu

---

¹ AMV, H-181/75, s. 199, 2.12.1950 Rupnik Geminderovi.

řízení skupiny. Do Československa se však vraceli jako političtí partneři, přestože jim toto spojení bylo více méně naordinováno.²

Koncem ledna 1951 čekala pražskou skupinu obměna na vedoucích postech. Vorlas, Geminder a Rupnik volební schůzi připravovali s velkou pečlivostí. Prvním úkolem nového výboru mělo být totiž slavnostní oznámení vzniku *Koordinálního střediska jugoslávské revoluční emigrace* a ustavení Tříměsíční politické školy při ÚV KSČ pro jugoslávské emigranty. Očekávalo se, že obě tyto noviny přispějí po období rozkolu a kolísání ke konečnému nastolení správné atmosféry, utužení soudržnosti i ideologické pevnosti. Zvláště druhá z nich měla sloužit za důkaz internacionální pomoci KSČ a vyvrátit předchozí stížnosti, že českoslovenští hostitelé podceňují význam *boje proti Titově klíče*. Zřízení jugoslávské politické školy zapadalo ovšem plně do intencí KSČ, které prosazovala od listopadu 1949 především prostřednictvím Rupnika a Reinerové. Úkolem politické emigrace nebyly přímé akce, nýbrž příprava a výchova kádrů budoucí nové KSJ v duchu správného internacionalismu a vnitrostranické praxe.

Tak jako posledně nenechal ÚV KSČ volbu nového výboru na náhodě. Otřesená opozice se ostatně tentokrát ani „demokratickou“ volbu nesnažila prosadit. Geminder přesto zvláště Karla Vorlase upozornil, aby nějaké „bojovné hlasování“ rozhodně nepřipustil. Podle Rupnikova a Vorlasova návrhu byla sestavena volební komise, a to z dělníků Mlinareviće, Jankoviće, Radumila a studentů Uroševiče a Čukićové, která předložila rovněž Geminderem upravenou a schválenou jednotnou kandidátku.³

Po delších úvahách doznalo složení výboru určitých změn. Na schůzi, která se konala 9. února 1951, předložila volební komise plénu sedm jmen. Z dosavadních členů se na kandidátce ocitli Anton Rupnik, Lenka Reinerová, Boško Mlinarević a Djordje Ribar. Ty nově doplnili Josip Milunić, Boris Verstovšek a Svetozar Mirković. Důvod ke změně byl většinou prozaický. Dosavadní člen, oblíbený Slavko Panić se potýkal s těžkou nemocí⁴, Slobodan Tumara musel dokončit studia a Ročko Andjelkovski byl v poslední době indisponován špatným psychickým stavem. Jak jsme se zmínili výše, oba studenti byli již v předchozím roce z těchto důvodů z politické činnosti pozvolna uvolňováni. Vladimir Perić, současný místopředseda a vedoucí rozhlasového vysílání, musel přenechat svou pozici Josipu Milunićovi, který byl k funkci ve výboru předurčen

² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 71, ar. j. 286, sl. 36, 23.1.1951 Vorlas Geminderovi.

³ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. 36, 31.1.1951 Rupnik Geminderovi. Výroční schůze a volba nového výboru stranické organizace – žádost o schválení; Tamtéž, 7.2.1951 (Geminder) Vorlasovi.

⁴ AMV, H-181/58, s. 35-40.

Informačním byrem. Navíc již počátku roku 1950 se i na straně ÚV KSČ vyskytovaly jisté pochyby o Perićově spolehlivosti.⁵

Schůze proběhla podle určeného scénáře. Nedošlo k žádným nečekaným zvrátům, natož pak k „divoké volbě“. Poměr v hlasování měl ovšem dosti daleko do jednomyslnosti a ukazoval na přetrvávající názorovou polaritu. Pro kandidátku hlasovalo 26 přítomných, zatímco 19 se vyslovilo proti, mezi nimi i student Lončar a tři mladí dělníci.

Rupnik se opětovně stal předsedou a při dělení pravomocí ve výboru mu připadla preferovaná práce mezi mladými dělníky. Milunić měl z funkce místopředsedy dohlížet na *Novou Borbu* a řídit koordinaci činnosti jednotlivých kolektivů (Nova Borba, rozhlas, dělníci, studenti). Lenka Reinerová jako jednatelka spravovala Jugoslávský klub a vedla kulturně-osvětovou činnost, což byly formální úkoly, které jí náležely i doposud. Za ideologickou práci a rozhlasové vysílání ve výboru odpovídal Boris Verstovšek, za bulletin *Mladi revolucionar* a studenty Svetozar Mirković. Jako jeden ze dvou prvních absolventů dělnické přípravy a student prvního ročníku vysoké školy zosobňoval Mirković mladého jugoslávského proletáře v internacionální péči KSČ. Rozdělení úkolů mělo být pouze prozatímní, dokud se mladí členové výboru Djordje Ribar a Boško Mlinarević nevrátí z Krajské politické školy Jana Švermy.⁶ Další dva až tři dělníci měli být do výboru kooptováni po absolvování nově zřízené politické školy pro jugoslávské emigranty.⁷

Síla ideologické průpravy a vzdělávání byla v sekretariátu ÚV KSČ zaklínacím heslem. Českoslovenští komunisté věřili, že tímto způsobem zformují mladé jugoslávské komunisty, na český vkus příliš temperamentní a sklonné avanturismu, k obrazu svému, tedy v rozumné a odpovědné stranické funkcionáře. Kroužky *Roku stranického školení*, zřízené v organizaci jugoslávských komunistů podle zásad KSČ, se nezdály pro tento účel dostatečné. Učiteli zde byli sami Jugoslávci, a to většinou ti z „vyspělých soudruhů“, kteří se diskreditovali opozičním vystoupením. Přestože vykládali předepsaná témata, až příliš látku přizpůsobovali čistě jugoslávským problémům. Nebyla u nich pochopitelně ani záruka, že mladé dělníky povedou

⁵ Již v lednu 1950 se Karel Vorlas o Perićovi vyslovil následovně: „Vzhledem k uvedenému [pochybnosti v životopisu] nemůžeme mít v Periće naprostou důvěru, avšak proto, že aktivně a dobře pracuje, nemůžeme proti jeho funkci mít zatím námitek. Jeho činnost je však námi pečlivě sledována. Tamtéž, sv. 98, ar. j. 315, sl. 01, Perić Vladimír (kádrová složka), 17.1.1950 Vorlas. Zpráva o s. Perićovi.

⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. 5, 9.2.1951. Vorlas Geminderovi; Tamtéž, 14.2.1951 Milunić Geminderovi.

⁷ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. 36, 31.1.1951 Rupnik Geminderovi. Výroční schůze a volba nového výboru stranické organizace – žádost o schválení.

žadoucím směrem. Tato forma školení, určená v KSČ všem členům, se navíc rozsahem ani časovou dotací pochopitelně nevyrovnala přípravě funkcionářských kádrů.

Bedřich Geminder proto v prosinci 1950 předložil vedení sekretariátu ÚV KSČ návrh na školení mladých jugoslávských emigrantů na stranických školách. Podle něho by nejprve odešli členové výboru Panić, Ribar a Mlinarević do čtyřměsíční krajské politické školy, načež by následovaly kursy pro všechny mladé dělníky. Geminder navrhoval, aby k tomu účelu ÚV KSČ zřídil tříměsíční politickou školu, kterou by mladíci prošli po dvanácti až patnáctičlenných skupinách. Tento počet i internátní forma školy a její umístění mimo Prahu měly zaručit lepší možnost působení českých učitelů na sice komunismu oddané, ale často nepokojné a vzpurné žáky. V tomto plánu Geminder viděl rovněž možnost, jak obstarat následníka Karla Vorlase. Jeden z českých učitelů, kteří byli vybíráni z absolventů Ústřední politické školy KSČ, by po zvládnutí jugoslávské problematiky převzal funkci instruktora emigrantské skupiny.⁸

Na zprávu o zřízení internátní školy, kterou na volební schůzi přednesl staronový předseda Rupnik, reagovali mladíci s neskrývaným nadšením. Projevy netrpělivé touhy znepokojily v následujících dnech instruktora Vorlase natolik, že apeloval na Bedřicha Gemindera, aby se u vedoucího kádrového odboru Bruna Köhlera zasadil o nanejvýš urychlené ukončení všech příprav.⁹ V druhé polovině března 1951 bylo známo místo konání i osoba ředitele. Za sídlo školy vybral sekretariát strany Jevany, letovisko nedaleko Prahy (ve stejné době byla zřízena i politická škola pro italské emigranty v další známé rekreační obci, v Dobřichovicích). Ředitelem byl jmenován Miroslav Müller. Mezi jugoslávskými informbyrovci tak zahájil svou aparátnickou kariéru muž, který se proslavil (neblaze) zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech jako vládce nad normalizační kulturou. Přes rozpaky Reinerové a Rupnika pověřil ÚV KSČ výchovným dohledem nad žáky jevanské školy pochybnostmi obestřené Vladimira Periće.¹⁰

Škola byla určena těm z mladíků, kteří stále pracovali v dělnických profesích. Na konci roku 1950 studovalo šestnáct tzv. mladých dělníků na středních školách nebo v dělnických přípravkách pro studium na vysoké škole a sedm z nich bylo již řádnými

---

⁸ Tamtéž, sl. Jugoslávie 47, 7.12.1950 Geminder. Návrh na školení mladých jugoslávských dělníků na krajských stranických školách.

⁹ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. 20, 12.2.1951 Rupnik Geminderovi; Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. 24, 19.2.1951 Vorlas Geminderovi.

¹⁰ AMV, H-181/61, s. 39, 11.4.1951 List A č. 1, VStB, 36/Br. AV.

studenty vysokoškolských fakult.¹¹ Navzdory tomuto dosti vysokému počtu (který byl zkreslen tím, že mezi mladé dělníky se započítávali i studenti středních průmyslovek) zůstávalo padesát tři mladíků stále dělníky, převážně ve strojírenském a chemickém průmyslu.¹² Právě jim mělo studium na politické škole poskytnout šanci na jinou budoucnost. Do prvního běhu od konce března do začátku července 1951 byli zařazeni členové strany, do dalšího kandidáti a bezpartijní úderníci a v dalších dvou měli školením projít i ostatní.¹³

Na rozdíl od dělnických přípravek zde nebyl brán zřetel na znalosti a obecné předpoklady ke studiu, ale výlučně na třídní původ. Českoslovenští komunisté přitom vědomě zavírali oči před skutečností, že naprostá většina z těchto *mladých proletářů* nepocházela vůbec z dělnického prostředí. Jejich rodiče byli buďto venkovany nebo by podle marxistického dělení společnosti patřili spíše mezi maloburžoazii.¹⁴ Tyto drobné vady ovšem nezapadaly do schématu, do něhož vtěsňali jugoslávskou emigraci a jehož pomocí z ní chtěli vybudovat vzorovou součást nové KSJ.

Ideologické vidění světa, které si vypomáhalo zjednodušenými marxistickými poučkami o určujícím vlivu prostředí na osobnost, se však již vícekrát v případě jugoslávských chlapců poněkud srazilo s realitou. Krátce po odjezdu prvního turnusu, složeného výhradně ze straníků a několika úderníků, se objevily podobné nešvary jako naposledy při akci *Vlak míru*. Jednoho z frekventantů přijela vyslechnout StB, protože se ve volném čase bavil střelbou z nelegálně držené pistole.¹⁵ Vedení stranické organizace muselo hochy záhy kárat za nekázeň a vzpurné chování. Na protest proti jakési malichernosti například chlapci vyhlásili hladovku. Rebelantům proto výbor vzkázal: „Kdo se toho dopouští, ten zapomíná v jakých podmínkách žijí naši otcové a matky v Jugoslávii. Místo toho intenzivně studujte. Jakýkoliv nedisciplinovaný postup vůči vedoucím školy bude posuzován nejen jako nedisciplinovaný výpadek, ale jako politická chyba, kterou nelze ve vašich řadách trpět.“¹⁶

Mladí dělníci byli skupinou, z níž měli povstat noví funkcionáři KSJ nezatížení titovskou minulostí, nacionalismem a jinými úchylkami. Z tohoto důvodu je hostitelská KSČ jistě bezmezně privilegovala. Pokud se však dopustili nějakých prohřešků,

¹¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. 29, 7.12.1950 Mladí dělníci – studující.

¹² Tamtéž, sv. 68, ar. j. 284, sl. 11, 14.12.1950 Vorlas Geminderovi. Rozpis zaměstnaných a studujících mladých Jugoslávčů.

¹³ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 48, (nedat.) Pro informační bulletin.

¹⁴ Viz exkurz „Politická a národnostní identita“.

¹⁵ AMV, H-181/40, s.14, 13.4.1951 ÚZ č 15, VStB, 36/Br., 36/dK.

¹⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. 12, Vedení str. organizace posluchačům tříměsíční stranické školy.

posuzovali je instruktoři i vedoucí funkcionáři skupiny ovšem s o to větší přísností. Život v exilu i na ně kladené nároky vystavovaly tyto mladé muže, často ještě chlapce, značnému psychickému napětí. Jejich starší soudruzi žili většinou v Praze se svými rodinami, zatímco oni zde až na výjimky neměli žádné jiné zázemí než mládežnický kolektiv. Řada z nich, odtržena od domova a od svých rodin, s nimiž neměla žádné spojení, se citově upínala na vedoucí funkcionáře Reinerovou, Rupnika, Periče, Vorlase nebo Ivanoviče jako k rodičovským autoritám. Tito lidé ovšem pochopitelně jejich tužby nenaplnovali, což bylo nezřídka důvodem ke zklamání a zatrpklosti. Mezi mladými dělníky se prakticky nevytvořila stabilnější hierarchie, která by oddělovala pevné jádro od průměru a outsiderů. Po strmém vzestupu mohl lehce následovat stejně příkrý pád. Na jaře 1951 se řešily dva případy, které jsou v tomto ohledu příznačné.

V době *krize ve skupině* patřili k nejoddanějším stoupcům Rupnikova výboru Milan Begović a Milutin Petrović. Oba vynikali radikalitou v útocích na opoziční skupinu a v požadavcích, jak se s ní vypořádat. Stejně horlivě dokazovali věrnost nové linii, účasti na budování socialismu v ČSR, i v zaměstnání. Milan Begović dokonce jako jeden z prvních jugoslávských emigrantů dosáhl titulu úderníka. Psalo se o něm v novinách, za což si od českých spoludělníků vysloužil nenávisť a pohrdání: při nástupu do směny nacházel na svém soustruhu oprátku. Ani on jim nezůstal nic dlužen a se smyslem pro povinnost udával každé gesto protirežimního smýšlení.

Za oddanost věci komunismu a pochopitelně i novému výboru byl Begović v lednu 1950 odměněn přijetím do strany a protože značně vynikal i mezi ostatními mládenci, stal se vedoucím jejich samosprávy.¹⁷ Po několika měsících ale ve svém nadšení poněkud polevil. Kromě politiky a údernických výkonů ho zajímala i volná zábava, které postupem času dával stále více přednost. V březnu 1951 Lenka Reinerová hlásila během pravidelných schůzek na StB, že Begović má v poslední době velmi špatnou morálku, působí rozvrtně a jistě ne náhodou jej při volbách do nového výboru navrhovala „skupina měšťáků a intelektuálů“.¹⁸ Důvěry ovšem pozbyl nadobro, když se seznámil s jistým českým děvčetem, které mělo údajně kontakty s jugoslávskou ambasadou. Jeho vrstevníci požadovali, aby byl proto z emigrace vyloučen. Předseda Rupnik se spokojil jen s přísným zákazem, aby v těchto milostných stycích pokračoval. Bylo absurditou doby, že tato dívka, která provokovala mladé stalinovce protistátními výroky a partyzánskými písničkami oslavujícími Tita, pracovala ve skutečnosti pro StB.

---

¹⁷ AMV, H-181/10.

¹⁸ Tamtéž, 12.3.1951 VStB, 22 Šc, agent: Hana Kvapilová.

Begović však na tuto známost doplatil a nálepky nespolehlivého živla se již nikdy nezbavil. Zhrzeně se potom přestal o politiku vůbec zajímat.¹⁹

Když Nikola Božičković hledal další přitěžující okolnosti Begovićova selhání, uvedl ve zprávě pro sekretariát ÚV KSČ jeho přátelství s Milutinem Petrovičem.²⁰ Tento dvacetiletý muž prošel v emigraci velice zvláštními peripetemi. Údajně byl vůbec prvním učněm, který se v létě 1948 vyslovil pro rezoluci. Na počátku roku 1950 byl rovněž přijat do strany. Nový výbor, který prosazoval mladé dělníky na úkor *maloměšťáckých intelektuálů*, hájil bezmezně proti Ivanovićově opozici. Uchyloval se přitom k velice tvrdým výrokům a obviněním. Dušan Nikolić a další opozičníci si proto stěžovali, že Petrović ve spolčení s Reinerovou, jako agent StB a snad i jugoslávské UDBy, skupinu rozbíjí.

Pokud vyloučíme úvahy tohoto druhu – s československou Bezpečností nic společného neměl – svědčí další Petrovićovo chování o nevyrovnaném charakteru i názorové zmatenosti, která nebyla výjimečná ani u mnohých dalších chlapečů. I v pozdější době podal sdostatek důkazů o svém zaníceném nepřátelství vůči Titovu režimu. Obdivoval život v Československu a zdejší vymoženosti přičítal k zásluze KSČ, což opět bylo pro mladé informbyrovce typické. Zároveň však dobře vycházel s dělníky v tiskárně, kde pracoval, a ti komunistický režim nijak nemilovali. Během roku 1950 se stal předmětem kritiky, že je představitelem „neblaze proslulého prostředí dělnické aristokracie typografů“ a že šíří nepřátelskou propagandu ze zahraničního rozhlasu. Jeho posměšky ohledně čínských *dobrovolníků* v korejské válce a přisprostlé vtipy o představitelích režimu (*Kdo je největší sportovec v ČSR?* a *Jak byla vláda v cirkuse*) byly posouzeny jako velice vážná provinění. Už na podzim 1950 ho málem stálo členství ve straně. Kvůli nevážným výrokům přišel tak zcela o důvěru, ocitl se v izolaci a stal se objektem naprosto neadekvátního obvinění, že je agentem UDBy skrývajícím pod falešným jménem svou pravou totožnost.

Petrović se nejprve pokusil očistit sebekritikou. Když však zjistil, že u Rupnika a Reinerové už zastání nenajde, přestal chodit do zaměstnání a na počátku roku 1951 zmizel. Bezpečnost jej dopadla nedaleko Chebu a obvinila z pokusu o ilegální překročení hranice. Pracovníci sekretariátu ÚV KSČ, Vorlas, Synková i Geminder, se

---

¹⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 26, 20.6.1951 Rupnik Ladislavu Morávkovi; AMV, H-181/10, 8.7.1951 Morávek. Sdělení o případu Milana Begoviće; Tamtéž, 25.7.1951 Rupnik Ladislavovi Morávkovi (sekretariát ÚV KSČ); Tamtéž, 22.2.1952 VStB. Vocetka, JEŠIČ; Tamtéž, Prověrka 4.6.1952.

²⁰ Tamtéž, (nedat.) Nikola Božičković.

v Petrovičově případu mimořádně angažovali a u nejvyšších představitelů StB Jaroslava Hory, náměstka Stanislava Baudyše i samotného ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy se zasazovali za jeho zatčení a důsledné policejní prošetření.²¹ Petrovič byl přesto po krátké domluvě bezpečnostními orgány propuštěn na svobodu. Stranická místa a vedení emigrace považovaly takovou benevolenci za nepatřičnou. Geminderova stížnost na postup StB se dostala dokonce až na stůl Klementa Gottwalda. Spolu s dalšími „vyvrheli“ Borivojem Razičem a Dušanem Stojanovičem byl Petrovič v červnu 1951 z řad emigrace vyloučen.²²

Petrovičův případ je snad více bizarní než záhadný. Tvrdil, že na útěk na Západ nikdy ani nepomyslel a do pohraničního pásma přijel na zemědělskou brigádu. Trávil čas na jedné cele s „továrníky, úředníky a jinou spodinou“, kteří se pokusili emigrovat, představovalo pro něho údajně „nesnesitelná muka“. Na popud předsedy ZO KSČ v zaměstnání se prý chtěl se svolením československých úřadů vrátit do Jugoslávie, aby bojoval proti Titově klice, protože „štvát ze zahraničí umí každá bába“. V emigraci, kde zuřily rozbroje, žádný skutečný boj neviděl. Záhy se však nechal příslušníky StB přesvědčit, aby zůstal a pracoval v Československu.²³ Mimo emigraci, v relativním poklidu, pak přečkal všechny turbulence následujících let. Poslední zpráva z června 1953 o něm hovoří jako o zapřísáhlém odpůrci Tita, který se domů vrátí jedině po diktátorově porážce.²⁴

Petrovič byl z emigrace odstraněn, Begović ale nikoliv, i když od té doby zůstal na okraji dění. Na rozdíl od individuálních se hromadné případy nekázně řešily spíše mírně. V Jevanech se hladovkáři poučili z napomenutí a trest je minul. Pouhým pokáráním a pobídkou k svědomitému učení skončila i ona příhoda s pistolí.

Pokud bylo zahájení politické školy morální vzpruhou pro mladé emigranty, přinesla zvěst o ustavení Koordinačního střediska euforii všem aktivním členům. „Čekali [jsme na ně] jako na slunce, které nás zahřeje, jako na novou stranu, která nás a naše národy ochrání od veškeré bídy a neštěstí“, vyjádřila se v této souvislosti Desanka

²¹ Tamtéž, H-181/62, s. 46, 2.4.1951-IX-Vor/S1-1051, Synková náměstkovi ministra státní bezpečnosti Stanislavu Baudyšovi; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 98, ar. j. 315, sl. O2, 22.6.1951 Vorlas Horovi; AMV, H-181/62, s.30, 13.7.1951 Geminder Kopřivovi, ministrowi NB.

²² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. 21, 5.6.1951 Rupnik Geminderovi; Tamtéž, sv. 98, ar. j. 315, sl. O2, 21.9.1951 Morávek Geminderovi.

²³ Tamtéž, H-181/62, s.9, KV NB Praha 1, Bartolomějská 10. Výslech provedený dne 2.4.1951 s Milutinem Petrovičem.

²⁴ Tamtéž, s. 55, 19.6.1953 V. odbor HS StB – Správa Z (kpt. Takovský, náčelník odboru) I. odboru HS StB.

Nerandžićová.²⁵ Na oznámení této zprávy si Anton Rupnik počkal na tzv. slavnostní schůzi celé skupiny dne 2. března 1951, které se jako host za ÚV KSČ zúčastnil Čestmír Císař. Přítomní prý povstali a s citovým pohnutím spontánně zapěli Internacionálu.²⁶

Vznik koordinačního střediska měl na dění mezi emigranty bezprostřední dopad. Mnohé z věcí, které se v minulém roce zdály neproveditelné, se nyní daly do pohybu. Z Moskvy totiž nyní začaly přicházet celkem jednoznačné a konkrétní direktivy. Českoslovenští komunisté nemuseli rozhodovat o choulostivých otázkách sami za sebe, ale pouze plnit, případně toliko korigovat, již předem určené úkoly. Jasnější pravidla se ujala i v administrativních cestách mezi stranickou organizací emigrace, sekretariátem ÚV KSČ a Koordinačním střediskem v Moskvě. První rok a půl po rezoluci Informbyra tato pravidla neexistovala a tehdejší Ivanovičovo vedení jednalo velmi svévolně. Bedřich Geminder nedokázal účelně prosadit, aby veškeré styky do zahraničí podléhaly jeho kontrole. Tato praxe se nyní diametrálně změnila. Veškerá korespondence s Moskvou, Bukureští a případně i dalšími centry emigrace procházela sekretariátem ÚV KSČ, který se postaral i o její doručení. Anton Rupnik proto pravidelně žádal Gemindera, aby zajistil zaslání příslušného dopisu či materiálu na moskevskou adresu redakce listu *Za socijalističku Jugoslaviju*, která rovněž sloužila i vedení Koordinačního střediska. Proč však Geminder tuto poštu většinou poslal do Bukurešti, se můžeme jen domnívat.²⁷ Patrně se chtěl jistit autoritou tamních sovětských *soudruhů*. V Geminderovi první poloviny roku 1951 totiž už nepoznáváme onoho autoritativního a lehce vzplanuvšího funkcionáře, který neváhal velice vehementně hájit své pravomoci.

Do Moskvy začaly od března 1951 putovat články pro jugoslávskou rozhlasovou stanici *Slobodna Jugoslavija*, která ze Sovětského svazu vysílala už v době druhé světové války. Nyní byla po zřízení Koordinačního střediska obnovena jako hlavní propagandistický nástroj informbyrovské emigrace a skupiny v lidově demokratických zemích jí měly poskytovat ten „nejlepší materiál“.²⁸ Vedení emigrace posílalo

---

²⁵ Tamtéž, H-181/50, s.31, 24.5.1951 Desanka Nerandžić Slánskému, Popivodovi a Rupnikovi.

²⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 48, 5.3.1951 Vorlas Geminderovi. Zpráva o průběhu schůze jug. polit. emigrantů 2.3.1951 u příležitosti vytvoření koordinačního centra; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. 10, 5.3.1951 Jugoslávští revoluční emigranti v ČSR (místopředseda Josip Milunić) ÚV KSČ.

²⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 31.3.1951 Rupnik Geminderovi. Dopis byl předán osobně jistému s. Jakovlevovi; Tamtéž, 24.7.1951 Rupnik Geminderovi. Jindy jej převzal kurýr KS Rumunská, úředník čsl. vyslanectví v Bukurešti nebo československý zástupce v redakci listu Informbyra Voda-Pexa.

²⁸ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 16.3.1951 Rupnik Geminderovi.

pravidelně také elaboráty o plnění úkolů a kádrové dotazníky s životopisy, protože v Moskvě se nyní shromažďovala centrální evidence všech politických emigrantů.²⁹

Usnesení Koordinačního střediska se v Praze začala nejprve projevovat v personálních otázkách. V případě rozhlasové redakce se moskevské instrukce patrně shodly s dlouhodobějším záměrem KSČ rozšiřovat vysílací čas a tím i počet zaměstnanců jugoslávské relace. V rozhlasu pracovali Jugoslávci vždy pod českým vedením a tak toto místo bylo i vhodné pro dohled nad sice kompetentními, avšak ne zcela spolehlivými osobami. Z redakce *Nové Borby* už koncem ledna 1951 byli do rozhlasu převedeni Djordje Milišić a Dušanka Dragilová. Uplatnění zde našla také Atena Milunićová. Jedním z nových pracovníků byl i Pero Ivanović, bývalý vedoucí emigrantské skupiny v Albánii, který přijel do Prahy v únoru 1950.³⁰ Na tohoto nejstaršího emigranta nepřišly z Bukurešti dobré posudky. V Albánii prý zosnoval neskutečný hon na špiony a zapříčinil tím věznění i smrt několika nevinných lidí.³¹ V Praze se pak velice rychle sblížil s opoziční skupinou.³²

Počátkem dubna 1951 přišla na řadu i redakce *Nové Borby*. V jejím případě nešlo o početní posily ani drobné kosmetické úpravy, nýbrž o zásadní změny. Již delší čas bylo zřejmé, že Ivanović si bez podpory z Moskvy a Bukurešti svou pozici neudrží. Kromě dosti krotkého protestu proti vyloučení Rajkoviće se v posledních měsících nezmohl takřka na nic. Nyní Koordinační středisko vytyčilo *reorganizaci* redakce *Nové Borby* jako jeden z hlavních úkolů pražské skupiny. Ještě v polovině března údajně Popivoda trval na tom, aby Ivanović ve funkci šéfredaktora zůstal, načež o pár týdnů později svůj názor změnil. Na poradách v Moskvě se Popivoda vyjadřoval o Ivanovićovi s velkým rozhořčením. Za vyzrazení obsahu jednání v Bukurešti a avanturistickou akci na maďarsko-jugoslávské hranici v roce 1949,³³ která se aktuálně stala součástí obžaloby při soudu s informbyrovskou skupinou v Záhřebu, navrhoval proti němu tvrdě postupovat. Jelikož tento požadavek KSČ nedostala nikdy písemně, Ivanović se přímým sankcím vyhnul.³⁴

²⁹ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 24, 3.8.1951 (Rupnik?) Popivodovi, rusky, kádrové dotazníky a životopisy 40 politemigrantů.

³⁰ AMV, H-181/48, s. 15, 31.1.1951 List A č. 123, VStB, 22/Br., AV 55. Nově přijatí zaměstnanci jugoslávské sekce krátkovlnného vysílání čsl. rozhlasu.

³¹ Viz kapitola „Země zaslíbená“.

³² AMV, H-181/25; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. I, kádrová složka Ivanović Pero.

³³ Viz kapitola „Triumvirát“.

³⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 16.5.1951 (opraveno na 24.5.1951) Zpráva A. Rupnika o schůzi Koordinačního střediska jugoslávské revoluční emigrace 3.-7.5.1951.

Na postu šéfredaktora Ivanoviće vystřídal Josip Milunić, který i tak měl už od počátku roku v redakci hlavní slovo. Novými redaktory se stali Aleksa Todorović a studenti Branislav Urošević a Novo Novović. Z původní redakce zůstali jediné technické síly Vera Ivanovićová a Marica Pavićíová. Podle původního záměru měl do *Nové Borby* přijít také český redaktor. Vorlas na toto místo navrhoval Jiřího Meisnera, někdejšího ataše československé ambasády v Bělehradu, zaměstnaného v zahraniční rubrice *Rudého práva*. Tento nápad se neobjevil poprvé. Tak jako v minulosti ale zůstal nerealizován.

Ivanović byl odstraněn, konečně se prosadila redakční rada, která v loňském roce způsobila tolik rozruchu. Ovšem Teodor Balk, na němž vedení emigrace a ÚV KSČ tolik lpěly, a který poskytl záminku k Ivanovićově bojkotu, se nyní mezi členy rady neobjevil. Kromě redaktorů v radě zasedli jen Rupnik jako předseda organizace a zástupce koordinačního centra a Boris Verstovšek coby vedoucí slovinského vysílání rozhlasu. Redakční rada, která kdysi byla vymyšlena, aby korigovala Ivanoviće, nyní představovala čistě formální instituci. Nové složení redakce zajišťovalo jednomyslnost mezi ní a stranickým výborem a samozřejmě i plnění vůle Koordinačního střediska. Nebylo na překážku, že dva z redaktorů, Novović a Todorović, patřili k Ivanovićově skupině. Jak o Todorovićovi poznamenal Karel Vorlas, „při jeho schopnostech a všeobecné inteligenci možno od něj očekávati, že se při cílevědomém vedení podřídí.“³⁵

Příslušný návrh schválil sekretariát ÚV KSČ 16. dubna 1951. Dosavadní členové museli redakci opustit. Československá strana však nechystala žádné další tresty a naopak se snažila propuštěným velkoryse najít zaměstnání odpovídající jejich ambicím i schopnostem. Dušan Nikolić měl být jako národohospodář zaměstnán v některé společnosti zahraničního obchodu, i když jen na méně důležité funkci a pod dobrým kádrovým dohledem. Horší to bylo s uplatněním Pera Dragily. Do redakce *Nové Borby* se takřka vnutil, když v roce 1950 odmítl nastoupit do rozhlasu. Protože se nenaučil česky, byly možnosti jeho zařazení mimo emigraci dosti omezené. Fyzickou práci zase znemožňoval jeho zdravotní stav. Geminder se už dříve osobně zasazoval, aby se Dragilovi dostala nejkvalitnější lékařské péče.³⁶ Po vyléčení měl nastoupit do málo náročné dělnické profese v lehkém průmyslu. Více starostí přineslo Karlu Vorlasovi obstarat místo Rajkovićovi. Nedokončil totiž nikdy žádné vzdělání a nikdy nepracoval. Vorlas proto navrhoval poslat ho také do lehkého průmyslu nebo ho pověřovat překlady

³⁵ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 310, sl. 1, 2.4.1941 Vorlas Sekretariátu ÚV KSČ.

³⁶ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 48, 7.2.1951 (Geminder) Vorlasovi.

marxistické literatury.³⁷ Rajković se nakonec uplatnil díky jedné věci, kterou ovládal velice dobře – hře šachu. V polovině července téhož roku schválil politický sekretariát ÚV KSČ návrh, aby nastoupil na místo instruktora šachových kroužků na Ústřední radě odborů. Tamní kádrové oddělení upozornil, aby mu věnovalo zvýšenou pozornost.³⁸

Největší potíže nastaly v případě Slobodana Ivanoviće. Velkorysou nabídku pracovat v redakci některého českého deníku – jednalo se o *Lidových novinách* nebo *Práci* – odmítl. V dopise Geminderovi, plném sebekritiky i sebelítosti, si posteskl, že trest na jeho hlavu padá až v době, kdy už po několik měsíců pracuje na své nápravě. Přál si odejít z Prahy, aby se vzdálil emigrantskému kolektivu a tím i psychické trýzni. Požádal proto, aby mohl pracovat v zemědělství, nejlépe v traktorové stanici. Tento nápad nepovažoval Vorlas za šťastný a Ivanovićeovo přání pracovat v JZD v Bratislavě, kde byl předsedou Andrej Kardelis–Vlado vůbec zamítl. Ivanoviće nabádal, aby tedy přijal práci v továrně, kde pozná dělnické prostředí a naučí se česky. První pokus v Tesle–Strašnice, kde by vykonával lehké pomocné práce, se nezdařil a tak teprve v červnu Ivanoviće nastoupil do Auto Praga.³⁹ Aby dokázal své ryzí úmysly, záhy zde dosahoval údernických výkonů a jeho portrét shlížel na méně nadšené spoludělníky z nástěnky podniku.⁴⁰ Vysoké pracovní tempo Ivanovićeovi pochopitelně nevydrželo dlouho.

Novou redakci pod Milunićovým vedením čekala řada úkolů. Zároveň ale stála před problémy, které zdělila od té staré. Předně vyvstala opět otázka získávání informací z vlasti. Od pokusů o přímé spojení z roku 1949 se emigranti sami o nic podobného nesnažili. Čas od času se jim do rukou dostal údajný dopis ze země. Obdrželi jej buďto od emigrantů z Maďarska, nebo prostřednictvím československého zastupitelského úřadu v Bělehradu.⁴¹ Bedřich Geminder byl ale vůči těmto zdrojům velice nedůvěřivý a zamítal jejich otištění. Podobně se na jaře 1951 zachoval i v záležitosti jistého Dr. Roberta Neubauera. Tento lékař, profesor záhřebské univerzity,

³⁷ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 310, sl. 1, 2.4.1941 Vorlas Sekretariátu ÚV KSČ.

³⁸ AMV, H-181/73, s. 106, 13.7.1951 Vorlas (odbor pro evidenci sekretariátu ÚV KSČ) Šedivému (kádrové odd. ROH).

³⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. 25, 20.5.1951 Ivanoviće Geminderovi; Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. 12, 25.5.1951 Vorlas Geminderovi; Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. 21, 26.5.1951 I/6 K otázce Ivanoviće; Tamtéž, 26.5.1951 Ivanoviće Geminderovi; Tamtéž, 29.5.1951 Vorlas Geminderovi; Tamtéž, sv. 94, ar. j. 315, sl. I, 16.6.1951 (Vorlas?) Geminderovi.

⁴⁰ AMV, H-181/26, 10.10.1951 List A č. 35, VStB, I. sektor, 36/Pa, agent Kvapilová.

⁴¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 29, Dopis od jednoho okresního výboru ilegální KSJ;

Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. 1, 12.10.1950 Savez vojnih ilegalnih narodnih gerilaca nove KPJ vládě ČSR; Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 44, 6.1.1951 Gottwaldová–Čepičková Geminderovi.

využil svého pobytu v Kodani, aby poslal Milunićovi dopis o jeho dětech. Milunić tu viděl možnost využít tohoto svého známého jako informátora o dění ve vlasti, k čemuž se mu Neubauer nabídl. Také Vorlas navrhoval podstoupit určité riziko provokace, protože nedostatek zpráv z Jugoslávie byl skutečně naléhavý. Geminder nicméně vydal pokyn, aby Milunić na dopis neodpovídal.⁴²

Kvůli tomuto informačnímu vakuu se *Nova Borba* dlouhodobě potýkala s nízkou konkrétností a přílišnou schematičností článků. V zásadě šlo nejčastěji o vulgární útoky na jugoslávské předáky a omílání výroků komunistických autorit. V *Nové Borbě*, jako součásti tehdejší komunistické žurnalistiky, pochopitelně nešlo o vyvážené informace a polemiku, nýbrž o účelové využívání informací pro předem danou propagandistickou linii. Pokud se však nemohla opřít o hodnověrné zdroje, její přesvědčivost pochopitelně trpěla. Jeden z úkolů Koordinačního střediska tak sliboval, že získávání zpráv dostane řád a informace budou rovnoměrně rozdělovány všem emigrantským listům.

Na III. poradě Koordinačního střediska počátkem května 1951 poukazoval Radonja Golubović i na další nedostatky emigrantského tisku. Velmi málo se v něm psalo o mezinárodní situaci, o korejské válce a mírovém hnutí. Pokud šlo o jugoslávská témata, měla být propaganda více bojovná, vyzývat k mobilizaci a dávat zcela jasné instrukce domácímu odporu. Golubović proto stanovil nová pravidla. Autoritativním, i když dosud nikoliv oficiálním hlavním orgánem emigrace, měl do budoucna být moskevský *Za socijalističku Jugoslaviju*. Jeho úvodník určoval linii i pro ostatní listy. Společnou zásadou bylo uveřejňovat krátké články s určitým zaměřením na jednotlivá území Jugoslávie a podle jednotlivých profesních skupin (horníci, zemědělci, lodníci, železničáři). Jednotně měla vypadat také struktura časopisů. Koordinační středisko tak slovy Goluboviće vytyčilo směr podstatné uniformizaci, ať už tato periodika vycházela kdekoliv.⁴³

Nova Borba z celkového hodnocení nevyšla nijak špatně. Golubović konstatoval, že v naplňování této linie měla náskok dokonce i před moskevským listem a pro novou redakci nemělo představovat tudíž žádný problém. Tříměsíční plán vypracovaný podle směrnic Koordinačního střediska označil Anton Rupnik za proveditelný, což v minulosti nebylo při vytyčování úkolů v *Nové Borbě* zvykem.⁴⁴

⁴² Tamtéž, sv. 96, ar.j. 315, sl. M4, Josip Milunić (kádrová složka), 23.3.1951 Vorlas Geminderovi.

⁴³ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 16.5.1951 (opraveno na 24.5.1951) Zpráva A. Rupnika o schůzi Koordinačního střediska jugoslávské revoluční emigrace 3.5. – 7.5.1951.

⁴⁴ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 20, 19.4.1951 Rupnik Geminderovi. Tříměsíční plán redakce listu NB.

Větší nesnáz představoval ovšem požadavek, aby *Nova Borba* začala místo každých čtrnáct dní vycházet třikrát měsíčně. Moskevské vedení emigrace z popudu sovětských instruktorů totiž hodlalo zvýšit frekvenci vydávání všech časopisů. V první vlně měl *Za socijalističku Jugoslaviju* přejít na týdeník a v delší perspektivě se uvažovalo o dosti nezvyklé pětidenní a posléze i třídní periodě. *Nova Borba* a bukurešťský *Pod zastavom internacionalizma* měly zprvu vycházet po dekadách a společně s ostatními periodiky se během několika měsíců přeorganizovat na týdeník. Popivoda v žádosti adresované sekretariátu ÚV KSČ tuto změnu zdůvodnil potřebou včasější reakce na aktuální dění a neméně i větší aktivizací jugoslávské emigrace, která, zaměstnána plně přípravou nových a nových čísel, by nemarnila čas vzájemnými rozpory.⁴⁵

Častější frekvenci vydávání časopisu mohli emigranti také zvládnout. Značné potíže ale přinesla československým patronům. Tato změna totiž byla dosti náročná jednak technicky a jednak finančně. Obě stránky pochopitelně zajišťoval sekretariát ÚV KSČ. Vydávat nějaké periodikum po dekadách nebylo v Československu obvyklé. Program tiskárny stranického nakladatelství *Svoboda*, která produkci *Nové Borby* obstarávala, byl navíc značně vytížen. Jelikož tisk časopisu podléhal zvláštním bezpečnostním předpisům a utajení, vyčleňovala *Svoboda* kromě prostoru a kapacity nesnadno i oprávněné pracovníky. V lidově demokratickém Československu taktéž panoval nedostatek papíru. Na ten měla *Nova Borba* nezvyklé nároky, jelikož se většina jejího nákladu, určená pro ilegální rozšiřování, tiskla na biblový papír malého formátu. Pokud šlo o politickou prioritu, rezervy se však zpravidla našly, a tak tomu bylo i v případě *Nové Borby*. S přechodem na desetideník se měsíční náklady na *Novou Borbu* zvýšily Komunistické straně Československa z 82 na 128 tisíc korun měsíčně.

Méně již bylo v silách KSČ zabezpečit častější distribuci. Z celkového nákladu 14 tisíc výtisků se v roce 1951 expedovalo 6 tisíc do zámořských zemí – USA, Kanady, Latinské Ameriky, Jižní Afriky a Austrálie. Pochopitelně šlo o přepravu finančně vysoce nákladnou a z větší části i zdlouhavou, neboť *Nova Borba* putovala ke krajanům ponejvíce lodí. Další díl byl určen pro Jugoslávii. Poněkud paradoxně největší závazek v podobě 5000 kusů na sebe brala vzdálená Albánie. Ostatní sousední státy Jugoslávie odebíraly k ilegální distribuci nepoměrně menší počet: Rumunsko 1500, Maďarsko 500, Svobodné území Terst 300. Do Albánie se *Nova Borba* dopravovala lodí z polské

---

⁴⁵ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 3.4.1951 Popivoda sekretariátu ÚV KSČ.

Gdyně, a to samozřejmě se značným zpožděním – někdy i více než třicetidenním. Jelikož v Tiraně vznikl na jaře 1951 další emigrantský časopis *Za slobodu*, očekávala československá strana, že Albánci nebudou ochotni distribuovat *Novou Borbu* již v tak velkém objemu a nejdůležitější kanál do Jugoslávie se tím výrazně zúží. Pokud tedy bylo smyslem zvýšení frekvence vydávání reagovat trefněji na aktuality, distribuční potíže toto zlepšení znehodnotily. *Nova Borba* se k 90 procentům čtenářů, tedy v Jugoslávii a v Zámorí, dostávala zpravidla s několikátýdenním zpožděním, ať už vycházela dvakrát či třikrát měsíčně.⁴⁶

Českoslovenští představitelé se proto poněkud zdráhali přání moskevského vedení emigrace vyhovět. Na poradě Koordinačního střediska Popivoda nespravedlivě pokáral Rupnika, že na rozdíl od vedoucích bukurešťské skupiny častější vydávání ještě nezařídil.⁴⁷ V sekretariátu ÚV KSČ se všechny námitky projednaly ovšem pouze interně a neměly nakonec na vztahy s moskevskými Jugoslávci žádný vliv. Požadavky Koordinačního střediska byly ve všech bodech splněny. Od 1. července 1951 *Nova Borba* vycházela třikrát měsíčně. Přejít na týdeník od 15. září 1951, přičemž náročnost frekvence byla vyrovnána snížením počtu stran o polovinu (z osmi na čtyři), proběhl již celkem hladce.⁴⁸

Na IV. zasedání Koordinačního střediska v srpnu 1951 bylo rozhodnuto, aby se *Nova Borba* stala „řídícím orgánem pro práci mezi jugoslávskými vystěhovalci v kapitalistických zemích“. Na rozdíl od ostatních časopisů zde byla již od roku 1948 dobře známa. Pražská redakce udržovala kontakty s krajanskými organizacemi a v Západní Evropě i v Zámorí měla díky tomu vysoce rozvinutou distribuční síť. Nikoliv nevýznamnou předností *Nové Borby* bylo také vydávání v latince, jelikož jihoslovanskou hospodářskou emigraci v „kapitalistickém“ světě tvořili z větší části Chorvati.⁴⁹

---

⁴⁶ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 309, sl. 1, Karel Vorlas. Vlastní vyjádření k jednotlivým požadavkům a návrhům Koordinačního střediska a s. Rupnika; Tamtéž, sv. 81, ar. j. 310, sl. 1, 25.5.1951 (Vorlas?) K otázce přechodu vydávání *Nové Borby* 3x měsíčně; Tamtéž, 100/24, sv. 95, ar. j. 1120, sl. Jugoslávie, 23.6.1951 Geminder. Informace o skupině jugoslávské politické emigrace; Tamtéž, 100/3, sv. 81, ar. j. 310, sl. 1, 1.10.1951 Morávek Geminderovi. Porovnání finančního nákladu spojené s vydáváním *Nové Borby* 2x měsíčně a 3x měsíčně.

⁴⁷ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 16.5.1951. Zpráva pro generální sekretariát o schůzi koordinačního střediska ve dnech 3. až 7.5.1951.

⁴⁸ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 310, sl. 1, 30.8.1951 (Morávek?) Příloha ke zprávě o 4. řádném zasedání koordinačního střediska jug. pol. emigrantů.

⁴⁹ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, Rupnik, Vorlas: Zpráva o IV. řádném zasedání koordinačního střediska jugoslávských politických emigrantů v Moskvě ve dnech 7.8. – 21.8.1951. Dále k tomu viz kapitulu „*Nova Borba*“.

Do chodu pražské skupiny zasáhlo Koordinační středisko nikoliv nevýznamně svými plány na posílení slovinské složky propagandy. Informbyrovská kampaň nacházela v nejzápadnější jugoslávské republice pouze nepatrný ohlas. Tomu odpovídal i relativně nízký počet Slovinců mezi protititovskými emigranty.⁵⁰ Pražská skupina, kde v roce 1951 ve vedení organizace působili hned dva Slovinci, Anton Rupnik a Boris Verstovšek, představovala určitou výjimku. Avšak z jedenácti Slovinců ve skupině byli do propagandistické činnosti zapojeni pouze čtyři: dva výše jmenovaní a rozhlasové hlasatelky Danica Lončar-Prokopcová a Marija Frankeová, angažované pro informbyrovskou akci právě kvůli nedostatku slovinských rodilých mluvčích. Slovinské rozhlasové vysílání bylo v Praze považováno za určitou prioritu. Nešlo přitom jen o samotné Slovinsko, ale také – a možná především – o Slovince v Terstu. Tamní slovinskou menšinu tvořilo z velké části městské, dělnické obyvatelstvo, které podporovalo levici, především pak komunistickou stranu. Po roztržce se o jeho přízeň ucházela obě křídla KS Terstu – projugoslávské a tzv. internacionalistické. S druhým z nich, v jehož čele stál známý italský komunista Vittorio Vidali, udržovala pražská emigrace úzké styky. Terstské *internacionalisty* podporoval například pražský rozhlas v předvolební kampani.⁵¹ Volba Prahy jako centra slovinské informbyrovské kampaně (tzn. ve slovinském jazyce a částečně i se zaměřením na lokální slovinskou tematiku) byla vhodná i díky vazbám, které k ní slovinské prostředí tradičně mělo.

Na jaře 1951 však Koordinační středisko rozhodlo, aby slovinská propaganda byla nadále řízena z Budapešti. Nová centrální instituce tím chtěla vyřešit dva problémy najednou. V Budapešti se kvůli známým událostem z roku 1949 nedařilo dlouho tamní skupinu stabilizovat. Po uvěznění jejích vedoucích zabředla do obdobného frakčního boje jako emigrace v Praze. Z tohoto důvodu a také kvůli nulové novinářské praxi jejích členů se nepodařilo až do roku 1951 založit vlastní časopis. Koordinační středisko v Moskvě se proto usneslo, že se v Budapešti bude vydávat list ve slovinštině, protože mezi emigračními periodiky doposud žádný takový neexistoval.⁵² V tomto rozhodnutí se vyskytovala ovšem jedna svízlel – ve skupině v Maďarsku nebyli takřka žádní Slovinci. Bylo proto nutné do Budapešti povolát alespoň jednoho slovinského redaktora, který by tento časopis řídil.

---

⁵⁰ Viz kapitulu „Govori Prag“.

⁵¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. 26, 31.6.1951 Rupnik Geminderovi.

⁵² Prosovětskou linii ve slovinštině ovšem již zprostředkoval orgán KS Terstu *Delo*.

V březnu 1951 projednávalo Koordinační středisko návrhy na členy redakce nového listu.⁵³ Do Budapešti v dubnu odjel jako emisar Duško Novakov, aby zdejší skupinu ustavením časopisu pověřil. Po urychlených přípravách se za podstatného Novakovova přispění a *nezištné* pomoci maďarského vůdce M. Rákosiho 25. dubna 1951 objevilo první číslo listu *Za ljudsko zmago* (Za lidové vítězství).⁵⁴ Když počátkem května Novakov referoval o své budapeštské misi na poradě v Moskvě, zmínil se o určitých obtížích nového periodika. Největší nedostatek představovala jazyková stránka, protože v redakci dosud chyběly „kvalifikované slovinské kádry“. Na šéfredaktora byli poté navrženi Viktor Vidmar, příslušník moskevské skupiny, a Boris Verstovšek. Vůdcové emigrace se ovšem shodli, že Vidmar „z určitých kádrových důvodů“ tak odpovědnou funkci zastávat nemůže, a proto volba nakonec padla na Verstovška.⁵⁵ Se žádostí o jeho uvolnění z Prahy se obrátil Pero Popivoda přímo na generálního tajemníka ÚV KSČ. Uvedl obsáhle všechny důvody: „My pravda víme, že s. Verstovšek pracuje v pražském rádiu na vysílání pro Jugoslávii, ale i tak věříme, známe-li kádry této skupiny, že existuje reálná možnost uspokojení naší žádosti a že se Verstovšek na dnešním úkolu zamění jinou osobou, protože od toho velice závisí další existence nového listu, který je nyní jediný revoluční list ve slovinském jazyce a má veliký význam jak pro skupinu emigrantů v Maďarsku, tak i pro náš osvobozenecý boj proti Titově klice.“⁵⁶

Československé straně a jejím závazkům na poli antititovské propagandy přinesla tato žádost skutečně značné potíže. Boris Verstovšek dosud prakticky sám zajišťoval slovinské vysílání a nedávné personální změny ve vedení emigrace i v redakci *Nové Borby* mu přikhly klíčovou roli i v těchto tělesech. Za rozhodnutím o jeho přemístění stáli Sověti a vyšší zájem – nový emigrantský list. Českoslovenští komunisté tak neměli mnoho na vybranou. Vorlas proto, i když s výhradami, doporučil žádosti vyhovět.⁵⁷

Nalézt za Verstovška adekvátní náhradu v rozhlase nebylo v možnostech KSČ ani jugoslávské emigrace. Psal, nebo alespoň slovinskému kontextu přizpůsoboval všechny vysílané komentáře. Rupnik, jemuž mateřština činila potíže a Slovinsko

⁵³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 16.3.1951 Rupnik Geminderovi.

⁵⁴ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. 12, 29.4.1951 Budapešť. redakce listu *Za ljudsko zmago* Jugoslávské revoluční emigraci v ČSR.

⁵⁵ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 16.5.1951 (opraveno na 24.5.1951) Zpráva A. Rupnika o schůzi Koordinačního střediska jugoslávské revoluční emigrace 3.-7.5.1951.

⁵⁶ Tamtéž, 10.5.1951 Popivoda Slánskému.

⁵⁷ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 309, sl. 1, Karel Vorlas. Vlastní vyjádření k jednotlivým požadavkům a návrhům Koordinačního střediska a s. Rupnika; Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. 21, 25.5.1951 Vorlas. 1/6. K otázce uvolnění s. Verstovška do Maďarska.

z vlastní zkušenosti neznal, by ho v tomto zastoupit nezvládl. Částečně mohla vypomoci Atena Milunićová, která jako jediná z chorvatských a srbských pracovníků rozhlasu ovládala slovinštinu alespoň pasivně. Po hlasateli ale bylo nutné poohlédnout se mimo řady emigrace. Na toto místo nastoupila koncem května Jelka Skrinjar–Šetliková, která se do ČSR provdala za komunistického novináře. Tím se však nic nezměnilo na skutečnosti, že slovinštiná relace musela odevzdat část svého času vysílání v srbochorvatštině.⁵⁸ V redakci *Nové Borby* obstaral náhradu za Verstovška její staronový zaměstnanec Dušan Nikolić, který byl užitečný jako národohospodářský odborník a svým polepšením si v poslední době vysloužil opět důvěru.⁵⁹

V červenci 1951 tak Boris Verstovšek a jeho žena Radmila opustili po třech letech Prahu. V maďarské metropoli na ně čekala rozhádaná komunita, která patrně Verstovška nepřijala s otevřenou náručí. Na srpnové poradě v Moskvě podal Rupnik zprávu o situaci v Maďarsku, kde mnozí soudruzi prý ještě plně nepochopili význam nového časopisu a pokládají jej pouze za záležitost malé skupinky Slovinců. Rivalita k tomu vřela mezi dvěma hlavními osobami Gojkem Trbovičem a Milutinem Velimirem. Druhý z nich byl považován za člověka Slobodana Ivanoviće z doby, kdy tento instrukcemi zasahoval do budapešťských záležitostí, a měl být nyní odstraněn. Rupnik byl Koordinačním střediskem pověřen zjednat v maďarské skupině pořádek. Z vůle centrálního orgánu emigrace se pak Boris Verstovšek stal jako šéfredaktor i vedoucím celé skupiny.⁶⁰

Svým způsobem se tak teprve v létě 1951, za zcela jiné konstelace a jiného personálního obsazení, naplnila dva roky stará touha Ivanoviće a Rajkoviće, aby pražská skupina vedla i skupinu v Maďarsku. Ne z vlastní vůle ji realizovali dva Slovinci, což – jak můžeme tušit jen v náznacích – nezůstalo bez reakcí srbské většiny.

Za ljudsko zmago neměl být jen časopisem pro Slovince, nýbrž časopisem jugoslávské emigrace vůbec, který jen čistě náhodou právě vycházel ve slovinštině. V analýze informbyrovské činnosti, vypracované ve slovinštině republikovému bezpečnostnímu aparátu v polovině šedesátých let se nacházejí přehledy členů redakce tohoto listu. Kromě Verstovška zde jedinými Slovinci byli Albert

⁵⁸ Tamtéž, sv. 79, ar. j. 302, sl. 1, 25.5.1951 Rupnik Vorlasovi; Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. 20, 10.5.1951 Rupnik Vorlasovi; Tamtéž, 17.5.1951 Rupnik Vorlasovi.

⁵⁹ Tamtéž, sv. 79, ar. j. 302, sl. 1, 25.5.1951 Rupnik Vorlasovi; Tamtéž, sv. 81, ar. j. 310, sl. 1, 22.6.1951 Vorlas Geminderovi; Tamtéž, sv. 81, ar. j. 310, sl. 1, 29.6.1951 Vorlas Sekretariátu ÚV KSČ.

⁶⁰ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, Rupnik, Vorlas: Zpráva o IV. řádném zasedání koordinačního střediska jugoslávských politických emigrantů v Moskvě ve dnech 7.8. – 21.8.1951.

⁶¹ Tamtéž.

Svetina a Franc Majcen. Jména ostatních redaktorů a spolupracovníků, kteří zde v průběhu času působili, jsou srbochorvatská: Gojko Trbović, Savo Novaković, Duško Grujić, Djuro Burgijašev, Bogdan Pejović ad.⁶²

Boris a Radmila Verstovšekovi v polovině srpna 1951 zaslali z nového působiště dopis Bedřichu Geminderovi, aby mu vyjádřili vděčnost. Teprve během svého pobytu v Praze prý pochopili, co to je Strana, a nesmírně se obohatili znalostmi z marxismu–leninismu a zkušenostmi bratrské KSČ.⁶³ Nakonec však Verstovšek přechodem do Maďarska dopltil na blízkost hranice své vlasti, když byl v září 1952 unesen jugoslávskou tajnou službou.⁶⁴

Od vzniku Koordinačního střediska došlo tedy v Praze již k několika podstatným personálním změnám: Nejprve byl koncem ledna 1951 vyloučen Rajković, v dubnu pak z *Nové Borby* vyhozeni Ivanović a Dragila. Obměna ve stranickém vedení postihla i protagonisty druhé strany tzv. krize ve skupině. O členství ve výboru přišli Tumara, Andjelkovski a Perić. Z vůle moskevského centra pak v červenci z Prahy odešel – i když do vyšší funkce – Boris Verstovšek. Kádrová rošáda tím ale ještě neskončila.

Na již několikrát zmiňované květnové moskevské poradě se při projednávání situace v pražské skupině dotkla diskuse také Teodora Balka a Lenky Reinerové. Moskevští soudruzi pověřili Rupnika, aby sekretariátu ÚV KSČ navrhl jejich odstranění z emigrace. Oficiální důvod zněl u Reinerové nejugoslávský původ a v případě Balka po řadu let nulový kontakt s KSJ a žádné spojení s jugoslávskými národy. Bylo poněkud paradoxní, že v Praze sděloval tyto důvody právě Rupnik. Podle Rupnika zazněl však v Moskvě i tento nekonkrétní výrok: „V diskusi o případu některých pochybných živlů v jug. pol. emigraci soudruzi zdůraznili, že jde rozhodně jen o menší negativní zjevy, ale že určitě je v naší emigraci nějaký nepřítel většího formátu.“⁶⁵ Slova „pochybné živly“ a „menší negativní zjevy“ jistě patřila Ivanovićově skupině, kdo byl však míněným „nepřítelem většího formátu“?

Aparát ÚV KSČ Reinerovou a Balka až do této chvíle hodlal v emigraci udržet a bránil je proti všem útokům, ať už přišly z jakékoliv strany – od opozice, Popivody či pod jeho vlivem na podzim 1950 i do Rupnika. Kontroverze vzbuzující Balk se sice

⁶² ARS, AS 1589/III, k. 266, Informacija o jugoslovanski in posebej slovenski politični emigraciji v vzhodnoevropskih deželah.

⁶³ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 44, 11.8.1951 Boris a Radmila Verstovšekovi Geminderovi.

⁶⁴ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 31, Záznam 24.9.1952; Podle pozdějších údajů se Verstovšek už v druhé polovině padesátých let opět nalézal v Budapešti. Nikdo z pamětníků mi okolnosti jeho únosu a návratu zpět do Maďarska nebyl schopen osvětlit.

⁶⁵ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 16.5.1951 (opraveno na 24.5.1951) Zpráva A. Rupnika o schůzi Koordinačního střediska jugoslávské revoluční emigrace 3.5. – 7.5.1951.

musel po tzv. krizi ve skupině stáhnout z aktivní činnosti v emigraci, nadále však platil za předního aktivistu antititovské kampaně v Československu. V druhé polovině roku 1950 se zdálo, že by se po opadnutí vášní mohl vrátit i ke spolupráci s *Novou Borbou* a k činnosti v emigraci vůbec.

Přesto od počátku roku 1951 zaznamenáváme poněkud úbytek významu obou těchto favoritů KSČ. V březnu 1951 připravoval Slovanský výbor vydání brožury s názvem *Titova banda – provokátor války na Balkáně*. Mezi pěti autory této publikace zpracovával Balk nejrozsáhlejší, optimisticky laděnou závěrečnou kapitolu.⁶⁶ Na druhou stranu po odstranění Ivanoviče z *Nové Borby* nedostal znovu už příležitost pracovat v redakční radě.

Lenka Reinerová byla při volbě nového vedení potvrzena ve své funkci. O tandemu Reinerová–Rupnik nelze však od této doby již hovořit. Na Rupnika, nyní člena Koordinačního střediska, už neměla tak silný vliv, přestože i nadále jejíma rukama procházely všechny písemnosti, které překládala do češtiny. Jejich autorem byl ovšem Rupnik. Reinerová od počátku roku 1951 sama podepsala pouze několik zcela druhořadých dokumentů. Symbolicky tento posun vyjadřovalo odlišné pojmenování její funkce. Od *tajemnice* se název vrátil zpět k *jednatelce*, která plnila spíše úkoly jakési sekretářky. Změna postavení se promítla i do platového ohodnocení. Dosud byli předseda i tajemnice honorováni stejně 5000 Kčs. Po valorizaci platů v aparátu strany stoupl Rupnikův plat na 7000 Kčs, stejně jako Miluničův na postu šéfredaktora *Nové Borby*, zatímco Reinerové se zvýšil pouze o 500 korun.⁶⁷ KSČ tak musela respektovat význam moskevského centra a alespoň formálně tomu přizpůsobit i postavení své důvěrné osoby ve vedení pražské skupiny.

Vyřazení Balka a Reinerové znamenalo mezi všemi požadavky Koordinačního střediska pro československý stranický aparát nejméně přijatelný bod. Karel Vorlas v expozi k tomuto bodu označil odstranění obou těchto soudruhů z emigrace za nelogické. Jejich *nejugoslávskost* použili podle jeho názoru moskevští vůdci pouze jako záminku. Pravým důvodem byl jejich pobyt ve společnosti Paula Merkera v Mexiku a kampaň proti Balkově knize, „napsané v roce 1941 a ponechané při českém vydání

---

⁶⁶ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 26, 6.3.1951 Výbor stranické organizace jug. pol. emigrace Slovanskému výboru.

⁶⁷ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 310, sl. 1, 30.3.1951 Vorlas Geminderovi; Tamtéž, sv. 81, ar. j. 310, sl. 1, 2.4.1951 Vorlas Sekretariátu ÚV KSČ. Návrh na úpravu platů Rupnikovi a Reinerové; Tamtéž, sv. 81, ar. j. 310, sl. 1, 2.4.1951 Vorlas Sekretariátu ÚV KSČ. Návrh na úpravu platů pracovníků redakce NB.

v původní úpravě“. Šlo-li o působení těchto manželů v řadách emigrace, stál Vorlas jednoznačně na jejich straně:

„Pokud se týče s. Balka a s. Reinerové mohu říci, že se vždy velmi uvědoměle a disciplinovaně podřizovali všem rozhodnutím sekretariátu ÚV a řídili se danou politickou linií. Závady v chování s. Reinerové, které spočívaly na zvyklostech vztahů mezi předválečnými soudruhy a které vyvolávaly určitý odpor mezi Jugoslávci, se s. Reinerová průběhem času zbavila. Činnost s. Reinerové po organizační i politické stránce v jug. pol. emigraci byla přes uvedené nedostatky a vyvolaný tím odpor, značným přínosem pro organizaci jug. pol. emigrace, neboť po celé dva roky byla příkladem v plánování práce a kontroly úkolů.“

Vorlas proto radil v této otázce nespěchat a obrátit se s dotazem nejprve na Sověty.⁶⁸ Téměř totožně hodnotil úlohu Balka a Reinerové v emigraci i Bedřich Geminder. Ve svém vyjádření pro Slánského zdůraznil, že Balk byl z aktivní politické práce v jugoslávské skupině odstraněn už v únoru 1950 a tudíž není důvod se proti jeho čistě formální příslušnosti k emigraci nijak stavět. Reinerová, kterou charakterizovali Rupnik a Vorlas jako „velmi uvědomělou, disciplinovanou pracovníci“, zase nešlo z praktických důvodů v administraci postrádat. Reinerová i Balk představovali podle Geminderova názoru osoby uznávané a akceptovatelné nejširší částí emigrace, včetně nestraníků, vyloučených a obecně lidí mimo tvrdé, ale mnohdy také problematické jádro skupiny. Přání Koordinačního střediska proto podle Gemindera nebylo téměř proveditelné. Navrhl proto odvolat Reinerovou z výboru, zaměstnat ji na jiném úseku, kde by byly využity její fenomenální jazykové znalosti, a příslušnost obou dvou k emigraci vyřešit nějakým neformálním statutem.⁶⁹

Teodor Balk se tak v polovině června 1951 „dobrovolně“ z důvodu zaneprázdnění vzdal poslední aktivity v politické emigraci, funkce vedoucího kroužku roku stranického školení a kroužku „dělnických dopisovatelů“.⁷⁰ Nadále však zůstal členem organizace jugoslávských komunistů při ÚV KSČ. Zato jeho manželka byla nejen odvolána z funkce, ale musela stranickou organizaci docela opustit. A to dokonce velmi kvapně, aniž by se směla formálně rozloučit na schůzi, „jak je zvykem, když komunista

---

⁶⁸ Tamtéž, sv. 81, ar. j. 309, sl. 1, Karel Vorlas. Vlastní vyjádření k jednotlivým požadavkům a návrhům Koordinačního střediska a s. Rupnika.

⁶⁹ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 28.5.1951 (Geminder) Slánskému; Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. 21, 25.5.1951 1/6 K otázce Balk–Reinerová.

⁷⁰ Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. 12, 15.6.1951 Teodor Balk Partijskom rukovodstvu jug. polit. emigracije.

přechází na jiný úkol“. Poprosila alespoň stranický výbor, aby před plénem byl přečten její dopis, který obsahoval slova určitého zklamání ale též smíření:

„Pracujíc společně s Vámi od prvního dne emigrace poznala jsem všechny problémy, těžkosti, úkoly i úspěchy skupiny jug. politemigrantů v Československu. Když nyní odcházím z vaší stranické jednotky cítím potřebu Vám říci nakolik mi navzdory různým těžkostem i osobním nesrovnalostem byla práce ve Vašem prostředí drahá a především prospěšná, kolik jsem se společně s Vámi naučila. Přeji Vaší stranické organizaci v její další práci mnoho úspěchů, aby byla schopna v rámci svých možností co nejvíce přispět heroickému boji jugoslávských komunistů–internacionalistů a všech poctivých vlastenců Jugoslávie za svržení zločinecké bandy titovských fašistů. Svoji bezprostřední práci za výstavbu socialismu v mé vlasti, lidově-demokratickém Československu, se chci snažit, abych i ze své strany i nadále co nejvíce přispívala tomuto boji, této skutečné bitvě ve všeobecném boji za mír.“⁷¹

Anton Rupnik, kterého Reinerová uvedla do problémů emigrace a jemuž stála jako jejímú předsedovi vždy ku pomoci, se s ní rozloučil méně vřelým způsobem. V kádrovém posudku pro nového zaměstnavatele ji nijak nešetřil: „Poměr k soudruhům nedostatečně kamarádský, až krutý. Není dostatečně sebekritická. Mohla by ze sebe vydat i více.“⁷²

Nové působiště Lenky Reinerové, na něž ji sekretariát ÚV KSČ převedel, nebylo emigraci nijak vzdálené. Nastoupila totiž do ústřední redakce zahraničního vysílání Čsl. rozhlasu, kde se s Jugoslávci denně setkávala. Mimo jiné si tím udržela i přehled o dění ve skupině, což využívala i při spolupráci s StB. Geminderův úmysl ponechat oba manžele alespoň v neformálním kontaktu s emigrací tím byl prozatím zajištěn.

Zastavme se na tomto místě ještě u aktivit Teodora Balka. Okolnosti s nimi spojené ukazují na často svízelné postavení levicového intelektuála na počátku režimu komunistické strany. Na rozdíl od dob, kdy psal *Ztracený rukopis*, v něm již nadobro převážila touha sloužit straně a věci komunismu nad profesní i lidskou poctivostí a kdysi jemu vlastním kritickým pohledem na svět. Ani to mu však nezajistilo bezproblémovou existenci, protože *úkoly doby* dokázal při vši dobré vůli plnit jen s velkými neshodami.

Teodor Balk byl tehdy jediným jugoslávským literátem s uměleckými ambicemi v informbyrovském táboře. Pro prosovětské aktivisty v emigraci to znamenalo poněkud

⁷¹ Tamtéž, 2.7.1951 Lenka Reinerová Partijskom rukovodstvu jug. polit. emigracije.

⁷² Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. 12, 1.8.1951 Rupnik Janu Čejkovi (kádrový odbor Čsl. rozhlasu).

prekérní skutečnost. Jak vysvětlit, že všichni významní spisovatelé Jugoslávie stojí na straně Tita? Balk navíc nebyl spisovatelem, jímž by se prosovětští emigranti chtěli pyšnit. Ostatně, kromě výhrad vůči jeho minulosti a způsobu myšlení, i osobě jako takové, nepatřila Balkova tvorba vlastně do jugoslávské literatury. Balk psal své texty v němčině. Jak sdělil na podzim 1950 maďarskému stranickému vedení Lale Ivanović, tohoto spisovatele, ač v emigraci jediného, není rozhodně třeba popularizovat.⁷³

Názory na Balkovo psaní se ovšem různily. Odpovědní funkcionáři KSČ přimhuřovali oko nad ideologickými i uměleckými nedostatky nejen z důvodu osobních sympatií. Zpracovat literárně jugoslávskou látku a splnit přitom všechny politické náležitosti bylo totiž velice obtížné. Socialisticko-realističtí autoři se k této výzvě zrovna nehrnuli. Jak názorně, didakticky a přitom přesvědčivě předložit čtenáři v literární formě sovětskou politiku vůči Jugoslávii tušil málokdo. Protititovská kampaň patřila k těm projevům stalinské praxe, které šlo s poslušností přijmout, ale jen velmi těžko je kvůli málo logickým a nepravděpodobným konstrukcím umět vysvětlit a obhájit. Tvrzení, že jugoslávští vůdci byli vždy zakuklenými agenty imperialismu, zrádci a fašisty, znělo příliš násilně. Teodor Balk tak představoval nejen jediného spisovatele v jugoslávské emigraci, ale též jednoho z mála komunistických spisovatelů vůbec, který se tomuto tématu věnoval.

Po peripetích knihy *Ztracený rukopis*, která byla nakonec v létě 1950 na pokyn ze sovětských míst stažena z prodeje i veřejných knihoven,⁷⁴ vyšla následující rok, v únoru 1951, Balkovi knížka povídek *Munice proti Titovi*. Příběhy z titovské Jugoslávie, dokládající na konkrétních (většinou smyšlených, nebo značně přizpůsobených) faktech pravdivost obvinění proti *bělehradské zločinecké bandě*, působivě gradovaly fiktivní reportáží ze soudního procesu s Titem a jeho společníky. Předposlední kapitola

⁷³ Tamtéž, sv. 82, ar. j. 312, sl. 13, 22.11.1950 Odgovor za Daniela Hegedüsa – M. Pavičić za druga Laleta (Ivanovića).

⁷⁴ Po dlouhém a marném čekání na posudek, o který Moskvu žádal B. Geminder, vyjádřili sovětští představitelé svůj názor na Balkovu knihu koncem května 1950 prostřednictvím československého zástupce v redakci listu Informbyra Františka Vody–Pexy. Ten se okamžitě obrátil na Rudolfa Slánského: „jak mi bylo sděleno, kniha obsahuje celou řadu nepřátelských útoků proti nám, proti VKS(b), Sovětské vládě atp.“ Požadoval proto, aby byla kniha ihned stažena. Na tento popud vypracoval nový, tentokrát negativní posudek na knihu básník Ivan Skála. Knize vyčetl absenci „bojovně bolševické stranickosti“ a nazval ji „objektivistickým tlumočnickem nepřátelských názorů“, i když to tak patrně autor nezamýšlel. Následně počátkem července 1950 Gustav Bareš nařídil stažení knihy. Doporučil B. Geminderovi, aby do Bukurešti poslal jednak Skálův posudek, jednak vyjádření, že „Balk je zřejmě vnitřně poněkud rozervaný intelektuál, že si osvojil v mnohém západnické novinářské metody, ale že subjektivně má dobrou vůli sloužit straně, komunismu a že je třeba jej vést a pomáhat mu.“ Z toho důvodu se také už nikdy neuskutečnila diskuse o knize, kterou žádali její kritici. Pavel Reiman ji totiž poté už nepovažoval za vhodnou. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B1, Teodor Balk (kádrová složka), 30.5.1950 B. Voda–Pexa Rudolfu Slánskému; Tamtéž, 30.6.1950 Posudek Ivana Skály na knihu *Ztracený rukopis*; Tamtéž, 5.7.1950 Bareš Geminderovi; Tamtéž, 19.10.1950 Vorlas Geminderovi.

pověštinou chmurného dílka vyjadřovala naději na konečné vítězství scénou přijímání mladých dělníků – politických emigrantů v ČSR do strany, čímž se rodí nová KSJ. Tyto v pravdě kouzelné scény ilustroval známý karikaturista Antonín Pelc.⁷⁵

Než se však mohla tato útlá knížka, vydaná na svou dobu v nevelkém nákladu 6600 výtisků, objevit v prodeji, absolvovala pochopitelně schvalovací řízení. V zásadě šlo o soubor textů, které Balk již dříve publikoval v *Tvorbě*. Na Vorlasův zákrok byla z knihy vyřazena kapitola o Andreji Kardelisovi–Vladovi. Důvodem však nebylo, že v jejím případě byl Balk již usvědčen z tendenčnosti a užívání zcela neproověřených informací, nýbrž Kardelisova špatná pověst na Slovensku. Karel Vorlas rovněž pochyboval o vhodnosti kapitoly *Broz a spol. před lidovým soudem*, do níž Balk zařadil celé pasáže z oficiálních dokumentů, projevů komunistických předáků a z protokolů budapešťského a sofijského procesu. Kapitoly *Tím, že přijímáme dělníky do strany...* mohla zase Ivanovičova skupina zneužít k tvrzení, že je v ní podceňován revoluční boj. Pavlu Reimanovi vadila na knize spíše než obsahová stránka nízká literární úroveň. Nakonec při rozhodování zda knihu vydat nebo nikoliv zvítězila nad všemi výhradami zásada: „Není-li po ruce kanónů nebo katuší, je dobrá alespoň puška nebo pistole“, jak to vyjádřil Vorlas. Protititovských knih bylo prostě málo. V poslední instanci vydání schválil Bedřich Geminder, aniž by přihlédl k Vorlasovým námitkám. Vypuštěna byla jen kapitola o Kardelisovi.⁷⁶

Dílo, na němž Balk pracoval během roku 1951, mělo podobný osud. Původně se mělo jednat o filmový scénář z prostředí jugoslávských horníků pod terorem Titovy kliky. Tomuto námětu se Balk věnoval již delší dobu na zakázku Čsl. státního filmu, který jeho natáčení plánoval na rok 1951. Jugoslávské téma nicméně bylo velice ožehavé a ve vedení filmového podniku proto panovaly stále pochybnosti, zda je scénář skutečně v pořádku. Další obavy se týkaly provedení, jestli je vůbec možné natočit film s českými herci. Příznačně se přitom neustále opakovalo slovo *přesvědčivost*. Báli se snad filmaři, že se na výsledku jejich práce pozná, že mu nevěří?

Plán na rok 1951 nakonec na realizaci tohoto filmu rezignoval. Místo toho měl Balk ve spolupráci se spisovatelem Františkem Rachlíkem scénář přepsat pro dramaturgii na jevišti a hru mělo uvést Divadlo státního filmu. Zájem o ni v zápětí projevil také armádní divadlo pod vedením E. F. Buriana a o námětově vzácné a

---

⁷⁵ Teodor BALK, *Munice proti Titovi*, Praha, Práce 1951.

⁷⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B1 (Teodor Balk), 4.10.1950 Vorlas Raimanovi. Poznámky k Balkově knize „Munice proti Titovi“; *Tamtéž*, 23.10.1950 Vorlas Geminderovi.

politicky exponované dílo se hlásila i divadla v sousedních lidově demokratických zemích. Protititovské téma bylo totiž v socialisticko-realistickém dramatu zastoupeno stejně málo jako ve filmu či beletrii. O jeho divadelní zpracování se pokusil do té doby jedině ve hře *Veliká zrada* rakouský komunistický spisovatel Ernst Fischer, avšak podle propagandistických a stylových kritérií, nepříliš zdařile. Mezi kompetentními funkcionáři v Československu se však Balkovu hru neodvažoval nikdo schválit. Jiří Pelikán, tehdy pracovník kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ, proto předal text Geminderovi, aby ho nechal posoudit u *jugoslávských soudruhů* v Informačním byru. Bedřich Voda–Pexa, československý zástupce v bukurešťské redakci listu *Za trvalý mír, za lidovou demokracii!* hru nicméně obratem vrátil, aby si s tím v Praze poradili sami. Na druhý pokus byla hra poslána k posouzení do Moskvy, odkud odpověď ovšem nikdy nedošla. Celá záležitost se tedy neskonale protahovala a autoři začali namítat, že hra ztrácí na aktuálnosti. F. Rachlík se nakonec obrátil s dotazem na ministra informací Václava Kopeckého. Na pokyn shora pak hru nakonec nastudovalo Státní divadlo v Brně, a to pod názvem *Prodaná země*.

Premiéry, která se konala teprve počátkem roku 1952, se zúčastnil i Jiří Pelikán. Hra podle jeho posudku obsahovala celou řadu nedostatků. Neřešila mezinárodní aspekt Titovy zrady – měla totiž ukázat, že *titovština* se objevila i za hranicemi Jugoslávie, a to i v Československu. Po umělecké stránce shledal představení jako velmi nudné a díky chabým hereckým výkonům i málo *přesvědčivé*. Oproti Fischerově *Veliké zradě* nicméně měla své kvality a po přepracování, nahrazení „papírových tezí a deklarací obyčejnou lidskou mluvou“, mohla být dle Pelikánova soudu uvedena i na ostatních českých scénách.⁷⁷ Pokud víme, nikdy se tak nestalo.

Balkovo dílo, bez ohledu na jeho kvality, však v lidově demokratickém Československu stíhal osud *Ztraceného rukopisu*. Také kniha *Munice proti Titovi* se dlouho na pultech neohřála a brzy byla pro ideologické závady z prodeje stažena. T. Balk už v první polovině roku 1951 zvolna sestupoval z pozice hlavního tribuna boje proti Titově klice, aby ji uvolnil španělskému emigrantovi, generálu Antoniovi Cordonovi. Ten se skupinou republikánských velitelů po válce působil v Jugoslávii jako

---

⁷⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B1, Teodor Balk, 14.3.1951 Jiří Pelikán (kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ) Geminderovi; Tamtéž, 15.3.1951 Geminder Bedřichu Vodovi–Pexovi (redakce *Za trvalý mír, za lidovou demokracii!*, Bukurešť); Tamtéž, 29.3.1951 Voda-Pexa Geminderovi; Tamtéž, 31.3.1951 Geminder Jiřímu Pelikánovi; Tamtéž, nedat. (leden 1952) Jiří Pelikán k rukám s. Morávka. Zpráva o uvedení protititovské divadelní hry T. Balka a Rachlíka ve Stát. divadle v Brně.

sovětský vojenský poradce. Jeho knížka *Viděl jsem Titovu zradu*,⁷⁸ byla vydána ve stejné době jako Balkova *Munice proti Titovi*, avšak ve více jak třikrát větším nákladu, a byla přeložena do několika cizích jazyků.⁷⁹ Ke třetímu výročí rezoluce Informačního byra pořádala v červnu 1951 poradna a studovna marxismu–leninismu tematický večer. Žádanými řečníky byli někdejší velvyslanec v Bělehradu Jiří Taufer, Antonio Cordon a Teodor Balk. Poslední jmenovaný se však už tehdy na veřejnosti ukazovat neměl, a tak místo něho vystoupil Anton Rupnik.⁸⁰

Oficiální odchod Reinerové a Balka z emigrantské organizace se časově shodoval s další významnou personální změnou, kterou ovšem tentokrát vzácně nežádalo Koordinační středisko. Po třech letech velkého pracovního nasazení a značného psychického vypětí opustil nechtěnou funkci instruktora jugoslávské skupiny Karel Vorlas. Po dlouhých, několikaměsíčních přípravách nastala v červnu 1951 reorganizace sekretariátu ÚV KSČ. Od zrušeného oddělení pro evidenci převzalo péči o politickou emigraci Mezinárodní oddělení. Do nově ustaveného odboru pro emigraci přešla většina pracovníků někdejšího Švábova útvaru, Karel Vorlas mezi nimi ale už nebyl. Díky reorganizaci bylo Vorlasovi konečně vyhověno v jeho dva roky staré žádosti, aby byl převeden na jiný úsek stranického aparátu.⁸¹ Jugoslávskou emigraci převzal 1. červencem 1951 Ladislav Morávek.⁸² O tomto člověku mnoho nevíme. Pokud dříve několikrát zazněl v aparátu KSČ názor, aby Vorlase nahradil člověk pro tuto funkci kvalifikovaný znalostí jugoslávských reálií a jazyka, Morávek tyto nároky rozhodně nesplňoval. Jednalo se jen o další nouzové řešení při zaplnění kádrové mezery. Mezi Vorlasem a jeho nástupcem byl ovšem jeden podstatný rozdíl. Vorlas pracoval s emigranty od samotného vzniku skupiny, podílel se na jejím formování a velice podstatně i na jejím řízení. Geminder a další funkcionáři se často rozhodovali na základě jeho elaborátů a Vorlasův názor byl do značné míry i názorem celého sekretariátu ÚV KSČ. Morávek tento vhléd naprosto neměl a byl schopen pouze předávat věci nadřizným tak, jak je od emigrantů dostal. Nový instruktor postrádal

⁷⁸ Antonio CORDON, *Viděl jsem Titovu zradu*, Praha, Mír 1951.

⁷⁹ NA, f. ÚV KSČ, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 48, 16.3.1950 Reinerová Geminderovi; Tamtéž, sv. 74, ar. j. 292, sl. 12, 30.1.1951 Mír, Tiskové podniky bojovníků za svobodu Reinerové; Tamtéž, sv. 71, ar. j. 286, sl. 6, 27.1.1953 Kvasilová (ministerstvo informací a osvěty) Miroslavu Müllerovi.

⁸⁰ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. 37, 19.6.1951 Geminderovi.

⁸¹ NA, f. ÚV KSČ, Komise pro prošetření politických procesů v období 1949–1954. část I, sv. 15, ar. j. 249, Záznamy o pohovorech ke Karlu Švábovi (komise 1955–1957), Pohovor s Karlem Horčicem–Vorlasem z 2.10.1956.

⁸² Tamtéž, 100/3, sv. 1, ar. j. 4, sl. 1, Zápis ze schůze konané dne 19.4.1951; Tamtéž, Zápis ze schůze konané dne 5.6.1951; Tamtéž, sv. 1, ar. j. 3, sl. 2, 30.6.1951 Systemizace mezinárodního oddělení.

rovněž v emigraci důvěrnou osobu typu Reinerové, která Vorlase významně ovlivňovala.

Odchod Vorlase a Reinerové tak pro organizaci jugoslávských emigrantů v Praze a jejich vztah k československým místům znamenal významný předěl. Komunitu, od počátku její existence rozervanou rozbroji a intrikami, ovládal od léta 1951 suverénně jeden člověk, Anton Rupnik. Zatímco se po většinu svého funkčního období opíral o autoritu ÚV KSČ, o Gemindera, Vorlase a Reinerovou, po vzniku Koordinačního střediska se orientoval jednoznačně na Moskvu, Sověty a Pera Popivodu. Jemu stál pevně po boku i při sporech s ostatními členy Koordinačního střediska. Podpořil jej proti jeho hlavnímu rivalovi Radonji Golubovičovi, který byl na srpnové poradě kritizován a ÚV VKS(b) doporučeno jeho odvolání ze všech funkcí.⁸³ Oddanost, kterou uměl Rupnik projevit vždy ve správný čas a na správném místě, Popivoda odměnil. Předseda pražské organizace díky tomu dále posílil své pozice v Koordinačním středisku. Když bylo na této poradě utvořeno tříčlenné organizační byro, fakticky nové předsednictvo, zasedl v něm vedle Popivody a Ratomira Andriće i Rupnik.⁸⁴

Karel Vorlas zanechal při odchodu z funkce instruktora jako jistou závěť poslední hodnocení situace mezi emigranty. Varoval před Rupnikem, který je „málo upřímný soudruh“, co se „snaží být hezký vůči každému, pokud se domnívá, že ho potřebuje k posílení své pozice [...] Jeho bezpáteřnost poznávám často na výborových schůzích, kdy se postaví proti nějakému názoru vysloveném jiným soudruhem, když však já názor onoho soudruha pokládám za správný, ihned obratem prohlásí, že on tvrdil totéž.“ Vorlas byl přesvědčen, že Rupnik zavinil v Moskvě i rozhodnutí odvolat Reinerovou a Balka ze skupiny, protože se jistě přiklonil k pochybnostem vyjádřeným Popivodou a ještě si rád přisadil. Nebezpečí pro skupinu ovšem viděl Vorlas v rivalitě mezi Rupnikem a Miluničem. Šéfredaktora totiž ÚV KSČ začal v posledních měsících více prosazovat i z toho důvodu, aby získal proti Rupnikovi vzdalujícímu se z jeho orbitu, určitou pojistku a vlastní oporu. Tato sázka nebyla ovšem zcela jistá, neboť k Miluničovi tíhli lidé z opoziční skupiny.⁸⁵

---

⁸³ Významná osobnost informbyrovského hnutí Vlado Dapčević ve svých memoárech tvrdí, že Golubovič se postavil proti lživému hanobení jugoslávského partyzánského hnutí, na němž se Popivoda podílel jako spoluautor knihy *Jugoslávská tragédie*. Záminkou ke Golubovičově odstranění prý byl jeho odpor k přetištění pasáží této knihy v časopisu moskevské emigrantské skupiny. S. ČURUVIJA, c. d., s. 203-204.

⁸⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, Rupnik, Vorlas: Zpráva o IV. řádném zasedání koordinačního střediska jugoslávských politických emigrantů v Moskvě ve dnech 7.8. – 21.8.1951.

⁸⁵ Tamtéž, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 21, 12.7.1951 Vorlas Geminderovi.

Za Rupnikovou autoritou stála neochvějně autorita Popivody a Koordinačního střediska, které KSČ musela uznávat. Nešlo sice dosud o rovnoprávnou komunistickou stranu, ale o Sověty vybrané reprezentanty, kteří již získali určitou organizační základnu. I když byli formálně emigranti v Československu členy KSČ, nezpochybňoval nikdo jejich podřízenost moskevskému centru. Jeho rozhodnutí sice byla pouhými doporučeními a prosbami, viděli jsme ale, že se jim československá strana přes odlišné názory a vlastní problémy nikdy nevzepřela. Autoritu Koordinačního střediska symbolizovala i pražská návštěva Pera Popivody a sovětského instruktora Medvěděva u příležitosti 3. výročí rezoluce. Popivodovy cesty měly doposud utajovaný charakter. Nyní však přijel jako oficiální představitel antititovské emigrace, kterého přijal a zasvěceně s ním o problémech emigrace a protititovského boje pohovořil i prezident republiky.⁸⁶

Koordinační středisko v prvním roce své existence dalo jistě v emigraci řadu věcí do pohybu. Mnoho z jeho plánů však zůstalo zcela nerealizováno, nebo je bylo nutné odsunout na pozdější dobu. Týkalo se to např. dvouleté politické školy pro jugoslávské emigranty v Sovětském svazu. Omezenou kvótu 50 studentů by ze dvou třetin naplnili emigranti v SSSR a zbytek by připadl na členy ostatních skupin. V Praze vyšli z úzkého výběru v konečném návrhu student Svetozar Mirković a mladí dělníci Djordje Ribar, Uroš Radumilo a Velimir Janković. Přestože vedení Koordinačního střediska spěchalo na rychlé rozhodnutí, aby škola mohla začít již v červnu 1951, a ÚV KSČ odchodu vybraných šťastlivců nijak nebránil, celý projekt přesto ztroskotal. Názor nakonec pravděpodobně změnili odpovědní sovětští soudruzi, a škola tím zřejmě vůbec nevznikla.⁸⁷

Podobně dopadly i plány na mezistátní personální přesuny. Po vzniku Koordinačního střediska dostal Anton Rupnik, jakožto jeho druhý místopředseda pozvání k trvalému přechodu do Moskvy, aby se tam mohl plně věnovat výkonu své nové funkce. Na jaře se však stěhování odsunulo na neurčito a po čase se o něm přestalo

---

⁸⁶ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 47, Záznam o přijetí soudruhů Medvěděva a Popivody s. Gottwaldem 28.6.1951.

⁸⁷ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 16.5.1951 (opraveno na 24.5.1951) Zpráva A. Rupnika o schůzi Koordinačního střediska jugoslávské revoluční emigrace 3.-7.5.1951; Tamtéž, 100/24, sv. 95, ar. j. 1120, sl. Jugoslávie, 23.6.1951 Geminder. Informace o skupině jugoslávské politické emigrace; Tamtéž, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 21, 10.7.1951 Rupnik Geminderovi; Tamtéž, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. 21, 12.7.1951 Vorlas Geminderovi; Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, Rupnik, Vorlas: Zpráva o IV. řádném zasedání koordinačního střediska jugoslávských politických emigrantů v Moskvě ve dnech 7.8. – 21.8.1951.

nadobro uvažovat.⁸⁸ Stejně do ztracena vyzněl i nápad vyslat jednoho člena pražské emigrace na „politickou práci“ do Terstu.⁸⁹ Nic také nevíme o tom, že by se v Praze vůbec někdy uskutečnila po měsíce připravovaná schůzka šéfredaktorů všech emigračních listů. V červnu 1951 přitom Popivoda o umožnění této akce žádal přímo Gottwalda, který slíbil veškerou pomoc, dostane-li KSČ žádost písemně.⁹⁰ Řadě přání tak nemohla československá strana ani vyhovět.

Jiné představy emigračního vedení ovšem v Československu přeci jen narazily, a to nikoliv na odpor KSČ, nýbrž na nekompatibilitu zdejších pravidel a zákonů. V Sovětském svazu a ostatních lidově demokratických zemích získali jugoslávští stoupenci Informbyra už v roce 1949 kromě práva azylu také automaticky občanství a tím i právo sloužit v armádě. V Československu stejnou úpravu tehdy žádali i Ivanović s Rajkovičem. Byli však odmítnuti a se stejnou se v roce 1951 potázali i Rupnik s Popivodou. V ČSR se za uplynulé dva roky podmínky pro cizince dále zpříšňovaly. Nejenže nesměli do armády, ale ztratili i přístup do výroby a podniků, které byly považovány za vojensky strategické. Cizinci tak mohli postupem času pracovat na stále méně důležitých pozicích, čímž komunističtí emigranti trpěli hned dvakrát. Nemohli se ani připravovat vojenským výcvikem k násilné změně režimu ve vlasti, ani se plně podle své kvalifikace a svých schopností podílet na výstavbě socialismu v zemi svého exilu. Paradoxní stav měl dopady i na jejich psychiku a ideály: Čeští dělníci často nadávali na režim a projevovali celkem otevřeně *reakcionářské* smýšlení, a přesto neztratili důvěru. Naopak s jugoslávskými emigranty, ač byli zapálenými pro věc komunismu, zacházely úřady *proletářského* státu jako s podezřelými živly. Klement Gottwald odpověděl na zmíněné audienci Popivodovi, že žádosti o občanství budou u jugoslávských emigrantů, stejně jako u kterýchkoliv jiných cizinců projednávány i nadále individuálně.⁹¹ V létě téhož roku si o ně požádali manželé Rupnikovi a také Milunićovi, kteří touto cestou chtěli mimo jiné získat argument pro vydání dětí z

---

⁸⁸ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 16.5.1951 (opraveno na 24.5.1951) Zpráva A. Rupnika o schůzi Koordinačního střediska jugoslávské revoluční emigrace 3.-7.5.1951. Pokud by Rupnik měl tehdy otevřenou cestu k této kýžené kariéře, česká postkomunistická společnost by tím patrně přišla o jednoho vlivného politického komentátora.

⁸⁹ Tamtéž, 100/24, sv. 95, ar.j. 1120, sl. Jugoslávie, 18.9.1951 Sdělení pro s. Klementa Gottwalda.

⁹⁰ Tamtéž, 100/3, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 16.5.1951 (opraveno na 24.5.1951) Zpráva A. Rupnika o schůzi Koordinačního střediska jugoslávské revoluční emigrace 3.-7.5.1951; Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 47, Záznam o přijetí soudruhů Medvěděva a Popivody s. Gottwaldem 28.6.1951.

⁹¹ Tamtéž.

Jugoslávie.⁹² Ačkoliv tyto žádosti byly tehdy ojedinělé a týkaly se jen vedoucích osob emigrace, žadatelé byli vyslyšeni až o mnoho let později.

Koncem roku 1951 obnovil Anton Rupnik jménem moskevského centra návrh na organizační podobu emigrace podle vzoru ostatních skupin. Převedení pravomocí a funkce stranického vedení na redakci listu požadoval už v roce 1949 Slobodan Ivanović. Tato forma neodpovídala ale organizačním zásadám KSČ a byla pro ni nepřijatelná a snad i neproveditelná stejně jako před dvěma roky. Zmíněná reorganizace se tak zařadila k nerealizovaným plánům Koordinačního střediska.⁹³ Tento požadavek přitom Rupnik přednesl již za zcela jiných okolností, kdy se mnohá stará rozhodnutí revidovala a pojmenovávali viníci.

Zatímco emigrace procházela změnami vyhlášenými Koordinačním střediskem a byla často překvapena náhlými odchody do té doby stabilních kádrů, blížila se k vrcholu čistka ve vedení KSČ. Ústřední výbor KSČ zrušil 6. září 1951 funkci generálního tajemníka a Rudolf Slánský přešel na post místopředsedy vlády.⁹⁴ V polovině října pod záminkou rozdělení na politický a organizační byl zrušen jednotný sekretariát ÚV KSČ. Bedřich Geminder jako jeho dosavadní vedoucí opustil zcela stranický aparát a tím i svou funkci šéfa mezinárodního oddělení. Poslední dokument, který mu byl do této funkce adresován v souvislosti s jugoslávskou emigrací, pochází ze 17. října 1951.⁹⁵ Geminder se ujal vedení zahraničního vysílání československého rozhlasu a na staré pozici ho nahradila jeho dosavadní podřízená Anna Baramová.⁹⁶

V rozhlasu se Geminder pracovně opět setkal s Lenkou Reinerovou. Když s ní autor v roce 2003 a 2004 hovořil, vyprávěla, jak ji poněkud málo praktický Geminder poprosil, aby mu v nové kanceláři poradila s rozmístěním nábytku a kam pověsit obraz Ladovy krajiny, který ještě nedávno dostal při oficiální oslavě svých padesátin. Možná není tato vzpomínka zcela přesná a má spíše podobu anekdoty. Avšak obrázek malého muže sedícího bezradně na krabicích v nezařizené místnosti, který může o pomoc požádat pouze dávnou přítelkyni, ačkoliv zde má formálně pravomoc rozkazovat každému, vystihuje smutný konec dlouhé kariéry jednoho stranického funkcionáře stalinistické éry. Bedřich Geminder nebyl naivní a jistě dobře věděl, že na novém

⁹² Tamtéž, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 19.12.1951 Záznam; AMV, H-181/42, III. část, s. 121-122, 23.6.1951 Milunićovi Kabinetu MV; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. 23, 24.12.1951 Rupnik sekretariátu ÚV KSČ; AMV, H-181/75, 32. 30.8.1951 List A č. 20, VStB, 36/Pá, KVAPILOVÁ.

⁹³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 19.12.1951 Záznam.

⁹⁴ K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 145.

⁹⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 8, 17.11.1951 Milunić Geminderovi.

⁹⁶ První známý dokument, který Baramová přijala v nové funkci, pochází z 20. října 1951; Tamtéž, sv. 81, ar. j. 306, sl. 2, 20.10.1951 G. Bareš. Záznam pro soudružku Baramovou.

pracovním místě se ani nebude muset nadlouho zabydlovat. Zatčen byl 24. listopadu 1951 pár hodin poté, co do ruzyňské věznice dopravili jeho bývalého nadřízeného Rudolfa Slánského.⁹⁷

---

⁹⁷ Tamtéž, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 10, ar. j. 157, 1.3.1957 Zpráva ministra vnitra o případu Gemindera Bedřicha.

22. Ve víru velké čistky

Rok 1951, který byl již čtvrtým rokem protititovské emigrace, neprobíhal ovšem jen ve znamení Koordinačního střediska a změn souvisejících s jeho činností. Slavnostní schůze celé skupiny 2. března 1951, kde Anton Rupnik oznámil jeho ustanovení, měla i druhý, neméně významný bod. Josip Milunić totiž jménem jugoslávských politických emigrantů přednesl rezoluci, která vyjadřovala „největší uspokojení“ nad „odhalením a rozbitím hnusné bandy špiónů, zrádců a agentů anglo-amerických imperialistů, kteří se pokoušeli učiniti z Československa druhou Jugoslávií“, totiž Otty Šlinga a Marie Švermové.¹

Na přelomu let 1950 a 1951 došlo konečně ke dlouho očekávanému „odhalení“ stopy velkého spiknutí v KSČ. Usilovné pátrání po vnitřních nepřátelích ve straně nevedlo po dlouhou dobu ke kýženému výsledku. Už v listopadu 1949 byli sice zatčeni bývalý šéfredaktor Rudého práva Vilém Nový nebo náměstek ministra zahraničního obchodu Eugen Löbl, jednalo se však pouze o druhořadé funkcionáře, kteří se nehodili pro roli „československého Rajka“. Poté, v dubnu 1950, musel z funkce ministra zahraničí odejít Vladimír Clementis. Od té doby se nacházel pod trvalým policejním dohledem, ale ani z této strany se bezpečnostním orgánům zosnovat velký případ nedařilo. Na mrtvém bodě po řadu měsíců ustrnula i linie zaměřená proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům. Vhodnou záminku poskytl teprve střet mezi Komisí stranické kontroly a krajským tajemníkem KSČ v Brně Ottou Šlingem. Obvinění ze zneužívání pravomocí a diktátorských metod, za něž byli již dříve potrestáni krajští funkcionáři v Karlových Varech a Olomouci, se Státní bezpečnost chytla, aby označila Šlinga za imperialistického agenta a hlavu špionážní sítě v řadách KSČ. Otto Šling totiž odpovídal schématu známému z budapešťského procesu – byl příslušníkem mezinárodních brigád ve Španělsku a druhou světovou válku strávil v západním exilu. Ačkoliv formálně nezastával žádné funkce v pražském ústředí, patřil mezi vlivné funkcionáře s rozsáhlými osobními vazbami. Z jeho násilím vynucených a účelově upravených výpovědí tak mohla StB konstruovat síť kompliců sahajících až do nejvyšších mocenských pozic ve státě. Výsledkem byla vlna zatýkání mezi polovinou ledna a února 1951, při němž se ve vazbě ocitlo na padesát významných funkcionářů

---

¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 48, 5.3.1951 Vorlas Geminderovi. Zpráva o průběhu schůze jug. polit. emigrantů 2.3.1951 u příležitosti vytvoření koordinačního centra; Tamtéž, sv. 72, ar. j. 288, sl. 10, 5.3.1951 Jugoslávští revoluční emigranti v ČSR (místopředseda Josip Milunić) ÚV KSČ.

státního, stranického, vojenského i bezpečnostního aparátu. Zatčení tak byl např. V. Clementis, A. London, V. Hajdů, slovenští předáci G. Husák, L. Novomeský, D. Okáli nebo vedoucí činitelé StB J. Pavel, O. Závodský, O. Valeš. Jako poslední byl v této vlně zatčen Karel Šváb, který od počátku vyhledávání nepřátel ve straně sám řídil. Z tohoto titulu se na jaře 1950 stal náměstkem ministra národní bezpečnosti a osobně vedl i kruté výslechy Otty Šlinga. Jenže právě v nich se objevovalo jméno tajemnice ÚV KSČ Marie Švermové, která byla Švábovou sestrou. V jistém momentu zaujala v konstrukci případu místo hlavy spiknutí ona, a tím upadl do podezření i Šváb. Jeho zatčení pak bylo už jen otázkou času. Švermová byla uvržena do internace a posléze 24. února 1951 zatčena a dopravena k ostatním do tajné provizorní věznice v zámku v Kolodějích. Téhož dne totiž ústřední výbor KSČ schválil koncepci vnitrostranického spiknutí v čele s dvojicí Švermová–Šling a zahájil vnitrostranickou kampaň. Do ústředí přicházelo velké množství rezolucí požadujících nemilosrdné potrestání zrádců a nepřátel. Nejednalo se pouze o zavedení rituálu, který byl od řadového členstva očekáván jako výraz loajality. Na závodních a základních organizacích KSČ i shromážděních občanů totiž spontánně zaznívalo uspokojení nad odhalením škůdců a viníků rozličných neduhů a nešvarů, jimiž se komunistický režim vyznačoval. Objevoval se rovněž požadavek vyvodit další důsledky a volat k odpovědnosti vedoucí představitelé režimu, kteří nepřátelům umožnili tak dlouhou dobu ve straně působit. Uměle vykonstruované obvinění tak našlo u veřejného mínění lačnicím po konkrétních vinících odezvu. Zároveň zde však byl i nebezpečný krůček k požadavku kontroly zdola a veřejná podpora hnát čistky i do nejvyšší politické sféry. Nemalá část československé veřejnosti tak podlehla obdobné psychóze, kterou jsme pozorovali již od roku 1949 v jugoslávské emigrantské skupině.²

Rezoluce vytvořená jugoslávskými emigranty v záplavě jí podobných neznamenalala pochopitelně nic neobvyklého. Vzhledem k tomu, co však prožívali za poslední dva roky, kdy vybíjeli svou energii hlavně na hledání a usvědčování vnitřních nepřátel a špiónů, představovalo nalezení „československého Rajka“ dychtivě očekávanou událost. Přesto však právě první měsíce roku 1951 přinesly oproti předchozímu období spíše uklidnění. Odhalení velkého spiknutí neznamenalalo pro jugoslávské emigranty v tomto směru překvapivě žádný nový impuls. Ivanovičova skupina, která nejotevřeněji artikulovala podezření vůči některým osobám v emigraci i

---

² K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 98-128; George H. HODOS, *Show Trials. Stalinist Purges in Eastern Europe 1948–1954*, New York, Westport, London 1987, s. 73-79.

v KSČ a bezpečnosti, nyní mlčela. Autorita Koordinačního střediska odsunula její vedoucí představitele z aktivní politické činnosti. Také ostatní personální změny v první polovině roku 1951 byly výsledkem rozhodnutí moskevské centrály a neměly žádnou přímou souvislost s probíhajícím vyšetřováním. Karel Vorlas, jehož Ivanovičovi lidé bez obalu nazývali špionem a nepřitelem, odešel v létě roku 1951 z postu instruktora z důvodu reorganizace stranického sekretariátu, zrušení oddělení pro evidenci a pravděpodobně i na základě své již dva roky staré žádosti. Nikoliv tedy proto, že by patřil mezi spolupracovníky zatčeného Švába.³ Lidé v jugoslávské emigraci ovšem předpokládali, že konstrukce Švermová–Šling není ještě konečnou. Jejich mlčení proto snad značilo strach i vyčkávání.

Mezi funkcionáři, zatčenými v lednu a únoru 1951, nebylo mnoho těch, kteří by měli něco společného s Jugoslávií nebo přišli významněji do styku s pražskou emigrací. Za jediného takového lze považovat Karla Švába, bývalého vedoucího evidenčního oddělení. V roce 1949 domluvil pražské setkání Ivanoviče, Dragily a Rajkoviče s Lazarem Brankovem. S jeho souhlasem svědčili Ivanovič, Rajkovič a Balk i na Rajkově procesu. To byly mezi emigranty známé skutečnosti, které vyšly najevo během tzv. krize ve skupině. Proti Švábovi neváhali pozdvihnout svůj hlas opozičníci, kteří už před rokem obviňovali Reinerovou a jiné své odpůrce jako Švábovy agenty. Až do svého odchodu do Státní bezpečnosti odpovídal formálně Šváb v KSČ za materiální zabezpečení emigrantů, na něž se v minulosti snesla celá řada stížností. Přesto na Švábovo uvěznění nenalzáme v dostupných pramenech žádnou reakci.

Počátek velké čistky ve vedení strany se poněkud paradoxně nejvíce dotkl Antona Rupnika, který momentálně zažíval v rámci pražské skupiny i celé informbyrovské emigrace svůj mocenský vzestup. Mezi zatčenými se totiž ocitl i Rupnikův přítel a patron, náměstek ministra zahraničí Artur London. Rupnik se s Londonem seznámil v koncentračním táboře, po válce s ním spolupracoval v MOI, v zahraniční sekci francouzské komunistické strany. Když se v roce 1949 jednalo o ilegální přepravě Rupnika z Paříže do Prahy, zaručil se za něho London jako za dobrého soudruha. V Československu měl proto Rupnik v Londonovi vlivného a spřízněného člověka,

---

³ V souvislosti se stranickými čistkami však musel Karel Horčic–Vorlas v březnu 1952 z aparátu ÚV KSČ odejít do dělnické profese. V šedesátých letech pracoval v Ústřední správě spojů, kde byl v únoru 1968 zvolen místopředsedou ZO KSČ. Tehdy vystoupil s požadavkem rehabilitovat oběti politických procesů padesátých let. Byl rozhodným stoupencem obrodného procesu. Mezi jeho přáteli, s nimiž se během jara 1968 stýkal, patřili i Josef Pavel, František Kriegel a Josef Smrkovský. Když se však v červnu kritika obrátila proti němu samotnému a jeho kolegové žádali, aby jako bývalý spolupracovník Karla Švába ozřejmili svou vlastní úlohu v padesátých letech, stáhl se do ústraní. V roce 1970 byl z KSČ vyloučen a následujícího roku odešel do důchodu. AMV, a. č. T-717 MV.

který ho uvedl dále do stranických kruhů. Patrně i jemu vděčil za rychlý vzestup na žebříčku stranické hierarchie. V Praze přerostly vztahy mezi Rupnikem a Londonem v přátelství, jímž se Rupnik velmi rád honosil. Měl na co, protože kromě Balka a Reinerové, byl jediným z členů pražské jugoslávské emigrace, kterému se podařilo proniknout mezi domácí funkcionářskou elitu. Když zval London Rupnika na návštěvu nebo nějaký večírek, posílal pro něho své osobní auto.⁴ V Londonově společnosti se Rupnik seznámil s řadou dalších lidí, kteří v té době v Československu něco znamenali. Jedním z nich byl také pracovník rozvědky Jiří Šindelář, který Rupnika požádal, aby mu opatřil seznam spolehlivých osob v Jugoslávii. Nezůstalo ale jen u této prosby. Kvůli známosti se Šindelářem, jíž se netajil, se Rupnik mezi emigranty dostal brzy do řeči, že spolupracuje s StB.⁵

Užitečné kontakty, které vůdci pražské emigrace dodávaly na prestiži a u jeho podřízených mu zajišťovaly respekt, se však na konci zimy 1951 změnilы v nezáviděníhodnou zátěž. London i Šindelář byli zatčeni. Zprávu o tom prý Rupnik přijal se samozřejmostí, jako by se nic nestalo. Tak jako se dříve známostí s Londonem rád pochlubil, dával nyní ostentativně najevo svůj odstup. Jak prý prohlásil, vždycky tušil, že s Londonem není něco v pořádku, a když ho jako rodinného přítele navštívila Londonova žena, běžel hned za Geminderem pro radu, jak se vůči ní má chovat. Podle Reinerové byl však Rupnik – přes dojem, který se snažil vzbudit – uvězněním svého přítele velice otřesen. „Rupnik, z něhož vždy vyzařoval optimismus a síla, je od doby zatčení Londona a Šindeláře velmi nervózní, což se projevuje i fyzickými potížemi (pocení, vyrážka)“, uvádí její agenturní záznam z podzimu toho roku.⁶ Marija Frankeová, agentka AV 55, si také povšimla Rupnikovy nejistoty. Po určitý čas se prý kontaktu s ostatními emigranty pokud možno vyhýbal a poněkud polevil v práci.⁷

Anton Rupnik prožíval tíživé schizofrenní období, tak jako řada tehdejších komunistických funkcionářů. Přestože jeho hvězda stoupala, nemohl si být nikdy jist, zda není na řadě právě on. Hlavní postava ve filmu *Ucho* mohla tak mít do jisté míry svůj předobraz i v Rupnikovi. Vlastní nejistota a strach určovaly jeho postoj k probíhající kampani. Rupnik neskrýval svůj veskrze záporný vztah k bezpečnostním orgánům, které se před ním proto raději měly na pozoru. Například když se dozvěděl o

---

⁴ AMV, H-181/75, s.14, 19.3.1951 I. zástupce velitele sektoru I Sekretariátu velitele Stb.

⁵ Tamtéž, s. 191, fotokopie, 12.3.1951 Vorlas Synkové; Tamtéž, s. 15, 13.4.1951 List A č. 10, VStB, 22Šc, Hana Kvapilová.

⁶ Tamtéž, s. 34, 20.10.1951 List A č. 38, VStB, 1. sektor, KVAPILOVÁ HANA.

⁷ Tamtéž, s. 12, 19.2.1951 List A č. 124, VStB, 22/Br, AV 55, Rupnik Anton – styk s Londonem.

kontaktem jednoho z mladých dělníků s StB, pokáral dotyčného poněkud hrubými slovy, že měl estébákovi „šlápnout do držky“.⁸

Zákaz kontaktovat emigranty, který pro Státní bezpečnost vydal v loňském roce Bedřich Geminder, nikdo dosud neodvolal. Jugoslávský referát proto působil mezi emigrací velmi obezřetně. O dění mezi emigranty si udržoval přehled pomocí několika málo spolupracovníků, především Lenky Reinerové. Někdy počátkem roku 1951 byla povýšena úroveň její spolupráce z *důvěrníka* na *agenta*.⁹ V březnu 1951, nejméně na dvou schůzkách, vypovídala o podezřelém chování některých mladých dělníků a členů Ivanovičovy skupiny. Například tiskovou chybu v *Nové Borbě*, kdy v jednom článku vypadly v počtu signatářů stockholmské mírové výzvy dvě nuly, označila za pravděpodobně úmyslné znevažování mírového hnutí. Sabotáž a pokus o morální rozleptání kolektivu mladých dělníků spatřovala také v případech krádeží v Domově v Žitné.¹⁰

Ať už z důvodu příkazem omezeného působení nebo odlišného směru ve vyšetřování nepatřila jugoslávská emigrace počátkem roku 1951 mezi prioritní zájmy Státní bezpečnosti. Je faktem, že zmíněná krádež několika stokorun byla hlavní kauzou, které se jugoslávský referát na jaře tohoto roku v souvislosti s emigrací věnoval. Předmětem zkoumání, aniž by se dospělo k nějakému závěru, byla samozřejmě ona domněnka, zda krádeže nemají politické pozadí. Pracovníci StB o tom však sami dosti pochybovali. Cílem výsledků nebylo ani tolik dopátrat se viníka, jako spíše opatrně tipovat kandidáty ke spolupráci.¹¹

Na druhou stranu pokračovali pracovníci bezpečnosti v prověřování a sledování některých osob. Například sondovali možnosti zavést odposlouchávací zařízení do bytu

⁸ Tamtéž, s. 30, 14.8.1951 List A č. 61, VStB, 36/Uk, Iv 24051.

⁹ Poslední důvěrnický záznam D/HK je datován 12. prosince 1950. První dochovaná zpráva od „Hany Kvapilové“ jako agenta, označená pořadovým číslem 7, pochází z 12. března 1951: AMV, H-181/35, s. 14, 12.12.1950 ÚZ č. 68, T!, VStB, 11/Ka, D/HK; Tamtéž, H-181/73a, s. 71, 12.3.1951 List A č. 7, VStB, 22 Šc, Hana Kvapilová.

¹⁰ AMV, H-181/73a, s. 71, 12.3.1951 List A č. 7, VStB, 22 Šc, Hana Kvapilová; Tamtéž, H-181/10, 12.3.1951 AZ; Tamtéž, H-181/73a, s. 70, 13.3.1951 List A č. 9; Tamtéž, H-181/5, 27.3.1951 List č. 10; Tamtéž, H-181/26, s. 29, 23.3.1951 List A č. 11; Tamtéž, H-181/26, s. 30, 27.3.1951 List č. 13; Tamtéž, H-181/37, s. 9, 30.3.1951 List A č. 14; Tamtéž, H-181/62, s. 6, 30.3.1951.

¹¹ Vytipování hoši byli pozváni k výslechu na SNB, aniž by věděli, že jednájí se Státní bezpečností. Přesto se někteří, dbající Rupnikova zákazu, chovali velmi nedůtklivě. Například Boško Mlinarević byl vyslýchán jen naoko a protokol s ním byl pořízen jen proto, „aby nemohl zpozorovati, že účel jeho pozvání byl jiný.“ Pracovník StB Bachor se posléze snažil s Mlinarevićem spřátelit a vytvořit tím předpoklady pro jeho využití v budoucnu. AMV, H-181/48, s. 14, 23.1.1951 ÚZ č. 5, VStB, 22/Br., inform. výslech B. Mlinareviće; Tamtéž, H-181/21, s. 9, 22.1.1951 Zápis o výpovědi s Jure Drnasinem; Tamtéž, H-181/27, s. 9, 22.1.1951 Záznam o výpovědi s Velimírem Jankovićem, Tamtéž, H-181/40, s. 12, 23.1.1951 Zápis o výpovědi s Rajko Maksimovićem.

Miodraga Popoviće.¹² Neznameno to ovšem, že by Popović byl podezřelý více než jiní emigranti. Zdá se, že si StB mezi nimi pouze namátkově vybírala. Nejvíce se pochopitelně soustředila podle zkušeností z předchozího roku na dvojici Ivanović–Dragila. V hodnocení agenturní zprávy Lenky Reinerové poukazující na podezřelé Dragilovo chování poznamenal referent Šulc: „Dragila je referátem zpracováván jako klíčový bod.“¹³

Na základě analýzy dostupného materiálu státně-bezpečnostní provenience však můžeme říci, že jugoslávský referát plnil po většinu roku 1951 své zadání veskrze rutinním způsobem. Odposlechy, shromažďování informací k jednotlivcům, kteří jako emigranti patřili do zpracovávaného *objektu*, i rozvíjení různých hypotéz patřilo k jeho každodenní činnosti. Vytvářel sumu poznatků, které byly k dispozici nadřízeným orgánům. Ty je však v hlavním směru vyšetřování *velkého spiknutí* nevyužívaly.

První vlna čistek ve straně se v zásadě nedotkla té části stranického aparátu, který měl s emigrací přímou souvislost, tedy sekretariátu ÚV KSČ.¹⁴ Ačkoliv na naléhání z Moskvy a prostřednictvím sovětských poradců v bezpečnosti vedlo vyšetřování stále více do okruhu generálního tajemníka, v čele sekretariátu a mezinárodního oddělení stál nadále Bedřich Geminder. Dokud tyto funkce spravoval on, měla StB do jeho hájemství velmi limitovaný přístup. Se staršími emigranty, na něž se v prvé řadě zaměřovala, nenavazovala vůbec žádné styky. Slobodan Ivanović se nemýlil, když si v této době posteskl, že československá StB emigrantům nedůvěřuje, a proto je nevyužívá, i když v ostatních lidově demokratických zemích je to běžné.¹⁵

O poznání více důvěry vkládali pracovníci bezpečnosti v mladé dělníky. Mezi nimi spatřovali řadu potencionálně vhodných adeptů na spolupráci. Rozšíření agentury zde však brzdili Geminder a Rupnik. Předseda emigrace nejen hochům zakazoval styky s StB, ale ovlivnil je i v názoru na její činnost a metody. Když Boško Mlinarević ve stranickém výboru přednesl ideu prověřit některé vrstevníky pomocí agentek–provokatérek, vystoupil Djordje Ribar rázně proti takovým „špiclovským způsobům“. Soudil, že případné zrádce musejí odhalit vlastními silami, a to jedině s pomocí soudruhů ze sekretariátu ÚV KSČ.¹⁶

¹² Tamtéž, H-181/65, s. 103, 16.2.1951 ÚZ č. 1, VStB, 22/Žz.

¹³ Tamtéž, H-181/37, s. 9, 30.3.1951 List A č. 14, VStB, 22 Šc, agent HANA KVAPILOVÁ.

¹⁴ V dubnu 1951 byla propuštěna z mezinárodního oddělení ÚV KSČ jeho pracovnice Hrbáčová, protože vodila cizince k Arturu Londonovi. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 1, ar. j. 4, sl. 1, Zápis ze schůze mezinárodního oddělení konané dne 3.4.1951.

¹⁵ AMV, H-181/26, s. 29, 23.3.1951 List A č. 11, VStB, 22 Šc, agent: HANA KVAPILOVÁ.

¹⁶ Tamtéž, H-181/48, s. 20, 5.4.1951 ÚZ č. 354, KV StB, 22/OI, Důvěrník D.

Za těchto podmínek agentura v řadách jugoslávské politické emigrace stagnovala. Stabilní informátorku představovaly jediné dvě ženy. Kromě Lenky Reinerové byla v první polovině roku 1951 pravidelnou dodavatelkou novinek jen pracovnice slovinského rozhlasového vysílání Marija Frankeová. Někdy na přelomu léta a podzimu 1951 dostala agentka AV 55 nové krycí jméno *Faitlová*.¹⁷ V létě 1951 do služeb Státní bezpečnosti vstoupila i její kolegyně z rozhlasové redakce Danica Prokopcová, již StB označovala kryptonymem *Moudrá*.¹⁸ Stejně jako Frankeová byla i Prokopcová slovinské národnosti. Vůči většině emigrantů (srbského původu) chovaly obě ženy značný odpor, mimo jiné i z nacionálních předsudků, což bylo v pražské skupině jugoslávských komunistů jinak nevídané.¹⁹ Prokopcová přišla do emigrace jako slovinská posila pro rozhlasové vysílání z rozhodnutí strany. Manželstvím s českým komunistou MUDr. Jaroslavem Prokopcem (počátkem sedmdesátých let se stane ministrem zdravotnictví) získala československé občanství, a nepatřila tedy mezi politické uprchlíky. Politicky indiferentní a informbyrovské komunitě odcizené ženy byly (podobně jako Reinerová) do jisté míry typickými osobami, které v této době StB v jugoslávské emigraci používala.

Oproti roku 1950 omezila bezpečnost styky s důvěrníky a agenty mezi mladými dělníky. V roce 1951 pokračovaly schůzky jediné s agentem Iv 24051. I k těm však docházelo velice sporadicky.²⁰ V prostředí mladých dělníků se tak StB jednak spoléhala na český personál Domova v Žitné, jednak zde přímo ubytovala inkognito dva své příslušníky.²¹

---

¹⁷ Tamtéž, H-181/39, s. 1, 11.1.1951 List A č. 121, Útvar 701-1, 22/Br. agent AV 55; Tamtéž, H-181/39, s. 10, 18.1.1951 List A č. 122, 701-A, 22/Br., AV 55; Tamtéž, H-181/48, s. 15, 31.1.1951 List A č. 123, VStB, 22/Br., AV 55; Tamtéž, H-181/75, s. 12, 19.2.1951 List A č. 124, VStB, 22/Br., AV 55, Rupnik Anton – styk s Londonem; Tamtéž, H-181/48, s. 26, 29.6.1951 List A č. 127, VStB, 36/Pá, AV 55; Tamtéž, H-181/61, s. 66, 26.7.1951 List A č. 132, 36/Ša, AV 55; Agenturní záznamy z roku 1951 pod krycím jménem *Faitlová*: Tamtéž, H-181/75, s. 33, 27.10.1951 List A č. 144; Tamtéž, H-181/25, 27.10.1951 List č. 143; Tamtéž, H-181/44, s. 11, 27.10.1951 List A č. 147; Tamtéž, H-181/48, s. 29, 5.11.1951 List A č. 149; Tamtéž, H-181/48, s. 34, 16.11.1951 List A č. 156; Tamtéž, H-181/74, s. 44, 7.12.1951 List A č. 167; Tamtéž, H-181/52, s. 49, 8.1.1952 List A č. 169.

¹⁸ Tamtéž, H-181/75, s. 29, 23.8.1951 VStB, 36/Pá; Tamtéž, H-181/42, III. část, s. 22, 23.8.1951 VStB, 36/Pá, zn. agenta 7106; Tamtéž, H-181/44, s. 10, 27.9.1951 List A č. 15, VStB, 36/Pá, agent 7106, MOUDRÁ; Tamtéž, H-181/61, s. 69, 4.10.1951, 36/Pá, MOUDRÁ; Tamtéž, H-181/61, s. 70, 4.10.1951, MOUDRÁ.

¹⁹ Viz exkurz „Nacionální a politická identita“.

²⁰ Tamtéž, H-181/75, s. 30, 14.8.1951 List A č. 61, VStB, 36/Uk, Iv 24051; Tamtéž, H-181/53, s. 8, 11.10.1951 VStB, 36/Uk, agent 24051; Tamtéž, H-181/46, s.40, 17.10.1951 List A č. 66, řo: 36/Uk, Iv 24051; Tamtéž, H-181/83, s. 2, 3.12.1951 List A č. 72, VStB, Marek, agent IV KRASIČ; Tamtéž, H-181/7, 7.3.1952 VStB, 22/Bl., KRASIČ; Tamtéž, H-181/15, 7.3.1952 VStB, 22/Bl., KRASIČ.

²¹ Důkaz k tomuto tvrzení je pouze nepřímý. Pochází ze sdělení Mlinareviće a Ribara na schůzi stranického výboru. Tamtéž, H-181/48, s. 20, 5.4.1951 ÚZ č. 354, KV StB, 22/Ol, Důvěrník D. (Důvěrníkem je v tomto případě pravděpodobně Karel Vorlas).

Vůči zjevným pokusům StB zařadit mezi emigranty své lidi, kladlo vedení emigrace i sekretariát ÚV KSČ poměrně razantní odpor. Už na podzim 1950 byl zamítnuto, aby se po roční vazbě do emigrace vrátil Dušan Milinković, použitý bezpečností jako agent provokatér v případě Kević a spol. Milinkovićovi nakonec sice zůstal status politického emigranta, nesměl však nikoho ze svých soudruhů kontaktovat. V dubnu 1951 se znovu pokusil tuto izolaci prorazit. Jugoslávskému klubu tehdy adresoval dopis, v němž vyjádřil své zoufalství vydědence v cizí zemi: „Chci si uhájit čestné jméno politemigranta, jsem hrdý na to jméno, jméno a pýchu, kterou nosil s. Lenin. Svou duši jsem neprodal za peníze, jsem také jedním z těch, co bojují za mír, za vítězství proletářské revoluce na celém světě. Chci dokázat, že i já mohu být členem nové KSJ, věřím, že mne strana neodvrhne, tak jako to dělá Titovská strana. Věřím, že mi strana podá bolševicky ruku, tak jako matka svému synovi.“²² Strana však volání svého zoufalého syna nevyslyšela. Milinković totiž jednal z vlastní iniciativy a pro StB byl už jako jednou použitá návnada nepotřebný.

Jiný případ představoval jistý Stanoje Nikolić. Dlouholetý člen pražské jihoslovanské kolonie, bývalý vedoucí zdejší pobočky jugoslávské letecké společnosti JAT, znal velmi dobře téměř všechny Jugoslávce v Praze, mezi nimi i řadu současných politických emigrantů. Po rezoluci Informbyra se mimo jiné věnoval i černému obchodu a pašování mezi Rakouskem a Československem. Policie se mu dostala na stopu. Nikolić však nakonec neskončil ve vězení, neboť se ukázal jako vhodný tipař a volavka. V roli agenta provokatéra přispěl k zatčení početné skupiny jugoslávských pašeráků přímo při ilegálním přechodu státní hranice. Bezpečnost se chtěla Nikolićovi za tyto služby odvděčit, materiálně ho zabezpečit a přitom opět využít pro své účely. V listopadu 1950 byl zavázán ke spolupráci pod krycím jménem *Bibo*.²³ V květnu 1951 se takto podepsal pod vlastnoručně psanou zprávu pojednávající o M. Popovićovi, V. Perićovi, P. Nerandžićovi a D. Nikolićovi.²⁴ Do emigrace se ho však protlačit nepodařilo. Karel Vorlas využil skutečnosti, že Nikolić měl už zajištěno ubytování a zaměstnání, a tudíž ke své existenci status emigranta nepotřeboval. Ministerstvu národní bezpečnosti proto Vorlas doporučil, aby si Nikoliće ponechalo ve vlastní péči.²⁵

---

²² Tamtéž, H-181/43, s. 310-312, 14.4.1951 Dopis D. Milinkoviće vedení jug. pol. emigrantů v ČSR.

²³ AMV, a. č. 61212 MV, NIKOLIĆ Stanoje (BIBO).

²⁴ Tamtéž, H-181/65, s. 17, BIBO, Rukou psaná zpráva z 4.5.1951.

²⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. 21, 21.5.1951 Vorlas Geminderovi.

Skutečně vyhocený spor mezi sekretariátem ÚV KSČ a MNB vyvolal teprve případ Antuna Novaka.²⁶ Novak byl mladým radiotelegrafistou jugoslávské ambasády v Praze. Ke službě v zahraničí se tento venkovský hoch z chorvatského Mezimuří (Medjumurje) dostal díky službě v armádě, kde absolvoval rovněž kurs UDBy. Život ve velkoměstě byl pro Novaka něčím zcela novým. Na české poměry nadprůměrný plat mu umožňoval užívat si jej plnými doušky. Tento veselý kumpán se díky své lehkomyšlnosti ovšem snadno dostal do zorného pole československých zpravodajců. Jedním z jejich cílů bylo vytipovat mezi personálem ambasády slabého jedince, kterého by mohli kompromitovat či *převertovat* na svou stranu. Vedoucí představitelé jugoslávského zastupitelství delší dobu pozorovali, že se Novak toulá po nocích a nedodržuje přísná pravidla daná diplomatům v nepřátelské zemi pro styk s místním obyvatelstvem. Novak se projevil jako nespolehlivý element a měl být proto odvolán zpět do Bělehradu. Aniž by tušil, že se již po několik měsíců kolem něho sprádají sítě Státní bezpečnosti a do jeho přízně se vetřeli tajní policisté, do Jugoslávie se za žádnou cenu vrátit nechtěl. Tehdejší poměry v Praze mu přišly rozhodně atraktivnější než v kterékoliv části Jugoslávie a navíc se obával, aby nebyl za svou nekázeň doma potrestán. Když se s těmito pocity svěřil svým českým přátelům, otevřeně jej kontaktovala StB s nabídkou politického azylu, jestliže z ambasády odejde. V noci z 30. na 31. března 1951 Novak utekl.

Osazenstvu velvyslanectví působícímu v Praze v atmosféře obležení nepřišlo zprvu vůbec na mysl, že by Novak zradil.²⁷ Do zahraničí byli vysíláni po roztržce jen vysoce prověření lidé, a tudíž od počátku roku 1950 byla *defekce* diplomatů zcela výjimečná. Pokud se domnívali, že Novak překročil únosnou mez, pravý stav věcí zjevně neznali a tak možnost jeho dezerce podcenili. Téměř dva týdny byl Novak nezvěstný. Jugoslávský rozhlas a tisk zahájily 12. dubna 1951 kampaň, v níž obvinily

---

²⁶ Podrobnou studii tomuto člověku věnoval Milan Bárta, kterému rovněž děkuji za některé cenné připomínky a materiály. Milan BÁRTA, „Byl jsem ve službách Tita a Státní bezpečnosti“ aneb příběh defektora jugoslávského velvyslanectví v Praze Antuna Novaka, *Securitas imperii*, č. 14, 2006, s. 190-209.

²⁷ Den před Novakovým útekem, popsal ve zprávě za měsíc březen 1951 chargé d'affaires Marko Milić situaci na ambasádě vzhledem k tísnivým podmínkám jako vcelku uspokojivou. Desetičlenný personál, mezi nímž jmenoval i Novaka, charakterizoval jako sice politicky málo vzdělaný, avšak naprosto oddaný straně a své zemi, „zvláště pokud jde o linii proti Informbyru“. Nicméně A. Novaka označil za člověka, který nejhůře nese jistou ponorkovou nemoc v uzavřeném kolektivu, narušuje disciplínu a vnáší nesoulad do mezilidských vztahů: „Největší nervozitu a netrpělivost projevuje soudruh Novak, který svými postupy negativně působí i na ostatní. Je to mladík, už je v Praze dlouho, vrozený násilník, a jsme toho názoru, že v jeho zájmu i zájmu kolektivu je, aby se co nejdříve z Prahy vrátil do země. Toto opatření a zesílená politická práce přispěje znatelně ke zlepšení situace.“ AMIP, DA, 1951, F-17, 44287, 29.3.1951 Marko Milić. Meseční izveštaj za mesec mart 1951.

československé orgány z únosu svého občana. Vyjádřily přitom obavu, že Novak je připravován jako spoluobviněný nebo svědek v případě nedávno uvězněných vysokých funkcionářů ministerstva zahraničí, hlavně pak ministra Vlada Clementise.²⁸

Tento čas však využila československá strana, aby Novaka připravila pro velkolepé mediální vystoupení. Pravděpodobně na podobné hlasy z Bělehradu čekala, aby posléze účinek svého triumfu ještě zvýšila. Tentýž den ve večerních hodinách promluvil Novak ve vysílání československého rozhlasu pro Jugoslávii. Dementoval tvrzení bělehradských médií a sdělil jugoslávským národům, že právě požádal Československou republiku o udělení politického azylu. Tomuto prohlášení se dostalo obrovské publicity. Záznam následujícího dne opakovaly všechny jugoslávské relace, velký prostor mu věnoval československý tisk a prohlášení o zběhnutí diplomata překládala ČTK do mnoha jazyků, aby je předala zahraničním agenturám. O čtyři dny později uspořádal tiskový a informační odbor MZV společně s ministerstvem informací a osvěty tiskovou konferenci. Antun Novak, dobře připravený sehrát svoji roli, obvinil jugoslávské velvyslanectví v Praze z protičeskoslovenské činnosti, ze špionáže a paktování se se západními ambasádami, především s velvyslanectvím Spojených států. Zároveň, ač jako pouhý absolvent pěti obecných osobně nové jugoslávské moci vděčil za zázračný sociální vzestup, obvinil titovský režim z teroru nad obyvatelstvem a zavádění země do područí imperialistických mocností. Účinek konference vyzněl k nejvyšší spokojenosti jejích režisérů Richarda Slánského, Jiřího Hronka a Pavla Kavana. Pochvalně konstatovali, že zástupce amerického *United Press Oatis*²⁹ opustil místnost ještě před koncem.³⁰ Pro velvyslanectví FLRJ v Praze a jejího šéfa Marka Miliće znamenalo Novakovo vystoupení pochopitelně krajně nepříjemnou záležitost. Americké kolegy, s nimiž skutečně konzultoval a vyměňoval informace, se pokoušel přesvědčit, že Novak nemohl takto hovořit dobrovolně. Nicméně toto jeho snažení nebylo příliš úspěšné. Na americké straně zůstávalo rozladění, že si Jugoslávci neumí své lidi pohlídat.³¹ Československá bezpečnost a propaganda slavily veliký triumf.

Diverzního a propagandistického úspěchu českoslovenští komunisté mínili využít, jak se patří. Nepříliš vzdělaného Novaka si vzal na starost Pavel Kavan, aby na základě

²⁸ Tuto domněnku převzaly i západní sdělovací prostředky. AMV, H-181/55, III. část, s. 33, List A č. 436, VStB I., 29Ka, AV 71.

²⁹ William N. Oatis se záhy stal obětí vykonstruovaného obvinění. Byl zatčen Státní bezpečností a rok a půl vězněn. Šlo o první případ persekuce amerického novináře v zemích Východního bloku. Viz Slavomír MICHÁLEK, *Případ Oatis. Československý komunistický režim vs. dopisovatel Associated Press*, Bratislava 2005.

³⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 97, ar. j. 315, sl. N3, 20.4.1951 Richard Slánský (MZV) Vorlasovi.

³¹ AMIP, DA, 1951, F-17, 45794; 44287, 21.4.1951 M. Milić. Telegram.

jeho životopisu a s použitím všech protititovských klišé vytvořil drtivou obžalobu *bělehradské kliky*. Na brzkém dokončení této brožury a zdárné završení celé kampaně projevovalo eminentní zájem i ministerstvo národní bezpečnosti, které dosud Novaka hmotně zajišťovalo.³² Poté, co konečnou podobu Novakovy výpovědi schválil jak sekretariát ÚV KSČ, tak ministr národní bezpečnosti L. Kopřiva,³³ vydalo ji v červnu 1951 nakladatelství Mír v poměrně velkém nákladu 15 tisíc kusů pod názvem *Byl jsem ve službách Tita*.³⁴ Ministerstva zahraničních věcí a informací se společnou péčí posléze zasadila za překlad tohoto dílka do srbochorvatštiny, němčiny, angličtiny, francouzštiny a italštiny a distribuci těchto publikací do zahraničí.³⁵ Ač se Antun Novak o politické otázky nikdy příliš nezajímal, stal se ze dne na den oficiálním symbolem protititovského odporu. Bylo logické, že mu československá vláda nyní musí udělit politický azyl a poté, co jej představila jako procitnuvšího uvědomělého nepřítele titovců umožnit mu také, aby se podílel na „boji“ jugoslávské politické emigrace. Novakovi nezbylo nic jiného, než se plně odevzdat do rukou československé moci a oddaně plnit vše, co od něho jeho noví chleboďárci očekávali.

Státní bezpečnost v Novakovi viděla vhodného informátora použitelného v prostředí protititovských emigrantů. Ministerstvo národní bezpečnosti požádalo stranický sekretariát, aby byl Novak přijat do emigrace a dostal ubytování v Domově v Žitné. Zástupce vedoucího jugoslávského referátu Jaroslav Bachor dokonce usiloval o to, aby byl Novak zaměstnán v Jugoslávském klubu nebo v redakci *Nové Borby*. V tom byl ovšem kámen úrazu.

Zdráhat se udělit formálně Novakovi status emigranta nebylo pochopitelně kvůli publicitě dost možné. Jeho nastěhování do Žitné ovšem Karel Vorlas rozhodně nedoporučil a zaměstnání prominenta StB politickou prací, které znamenalo i pro stávající emigranty vysoce prestižní záležitost, nepřipadalo pro ÚV KSČ vůbec v úvahu.³⁶ Stranický výbor emigrace se bránil ještě vehementněji a nechtěl vůbec připustit, aby Novak měl s jejich skupinou cokoliv společného. Bedřich Geminder akceptoval a zřejmě v jednání s bezpečností tlumočil i názor Rupnikova vedení, že

---

³² AMV, H-181/55, III. část, s.40, 4.5.1951 (VStB) komu: MZV, informační odbor, k rukám s. (Richarda) Slánského.

³³ Tamtéž, s. 39, 2.5.1951 VStB, Sektor I Sekretariátu velitele StB. Kniha napsaná býv. radiotelegrafistou jug. vyslanectví Antunem Novakem – schválení.

³⁴ Antun NOVAK, *Byl jsem ve službách Tita*, Praha 1951.

³⁵ AMV, H-181/55, III. část, s. 39, 2.5.1951 VStB, Sektor I Velitel sektoru Urban Vincent?, Sekretariátu velitele StB. Kniha napsaná býv. radiotelegrafistou jug. vyslanectví Antunem Novakem – schválení.

³⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 97, ar. j. 315, sl. N3, Antun Novak (kádrová složka), 21.5.1951 Vorlas Geminderovi.

Novakovi k životu v Československu zcela dostačuje azyl udělený policejním ministerstvem.³⁷ Zvláště předseda Rupnik dával znát svoji krajní nelibost a stěžoval si, že jej straniční pracovníci v jednání s StB obcházejí. Poté, co se Novak objevil v Žitné a snažil se zde navázat osobní kontakty, zakázal Rupnik se s ním, jakožto se spolupracovníkem StB, stýkat, a to pod hrozbou vyloučení.³⁸

V tomto svém vzdoru našel podporu spíše než v poněkud opatrných Vorlasovi a Geminderovi u Koordinačního střediska v Moskvě. Koncem června 1951 si na postupy československé bezpečnosti v Novakově věci i v dalších kauzách stěžovali osobně Popivoda a jeho sovětský průvodce Medvědév při audienci u Gottwalda. Prezident vyjadřoval pro stížnosti nejvyšší pochopení a ministr bezpečnosti L. Kopřiva slíbil zjednat nápravu.³⁹

Na nervozitu ve vztazích mezi sekretariátem ÚV KSČ a vedením bezpečnosti ukazuje i Geminderův protest v již zmíněné záležitosti Milutina Petroviče. NedisCIPLinovaného mladíka, kterého zatkla policie v pohraničním pásmu pro podezření z pokusu ilegálně uprchnout na Západ, hodlali výbor emigrace i pracovníci ÚV KSČ předhodit StB jako pochybný živel a pravděpodobného špiona. Ke Geminderově nelibosti ovšem neprojevovala Státní bezpečnost o Petroviče, který předtím z trucu navštívil jugoslávské velvyslanectví, žádný zájem a brzy jej propustila na svobodu. Také na tuto kauzu poukázali Popivoda a Medvědév Gottwaldovi jako na příklad nepřijatelné policejní libovůle. Gottwald proti jejich rozhořčení neměl žádné námitky a přitakal, že „elementy, jimž jsou dokázány styky s ambasádou, mají být hned zatčeny.“⁴⁰ Tato Gottwaldova slova si vzal posléze Geminder na pomoc, když apeloval na ministra Kopřivu, aby udělal konečně ve svém rezortu pořádek.⁴¹ Ten sice předal věc k prošetření veliteli Státní bezpečnosti Jaroslavu Horovi, ovšem jak již víme, Petrovič zůstal i nadále na svobodě.

StB se totiž zajímala o zcela jiné osoby než byl efemérní tiskařský dělník Petrovič. Výsledky zatčených funkcionářů se stále více týkaly generálního tajemníka a jeho „pravé ruky“ Gemindera.⁴² Spíše než jugoslávské emigranty si proto brala na mušku lidi z aparátu ÚV KSČ a z okolí jeho vedoucích činitelů. Prověřovala rozsah Rupnikových

---

³⁷ Tamtéž, 15.6.1951 Vorlas Geminderovi.

³⁸ Tamtéž, 7.6.1951 Vorlas Geminderovi.

³⁹ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 47, Záznam o přijetí soudruhů Medvěděva a Popivody s. Gottwaldem 28.6.1951.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ AMV, H-181/62, s.30, 13.7.1951 Geminder Kopřivovi, ministrovi NB.

⁴² K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 134-137.

styků s Londonem – i když o Rupnikovi nikdy nepochybovala a kladla si pouze otázku, zda kvůli své lehkovážnosti a nevázanému životnímu stylu nemohl být zneužit bez vlastního vědomí.⁴³

Největší pozornost StB mezi emigranty v souvislosti s hlavním vyšetřováním poutala ovšem osoba Teodora Balka. Jeho politická minulost a bohaté osobní vazby v českém komunistickém prostředí vedly pochopitelně slídiče po nepřátelských živlech k Balkovi ze všech jugoslávských aktivistů v Praze nejsnadněji. *Záležitosti Ztraceného rukopisu* nebo spor Kardelis–Vrbovský byly jistě kauzy ve funkcionářských kruzích obecně známé. Dobře se také vědělo, že Balk je chráněncem Bedřicha Gemindera a dalších vysoce vlivných osob ve stranickém aparátu. Když na ně padlo podezření, byly Balkovy peripetie vděčným tématem, jehož se vyšetřovatelé mohli chytit. Pro jejich nestandardnost je každopádně nemohli nechat bez povšimnutí.

Koncem dubna 1951 nařídil ministr Kopřiva Státní bezpečnosti, aby mu opatřila všechny poznatky, které o Balkovi má. Vratislav Kroupa, bývalý velitel jugoslávského referátu, nyní šéf sekretariátu velitelství StB, předložil zprávu, v níž přiznal, že o Balka se Bezpečnost zatím příliš nezajímala. Jugoslávská emigrace byla totiž dosud výsostným hájemstvím sekretariátu ÚV KSČ: „Balk také nebyl nikdy orgány státní bezpečnosti rozpracováván, protože byl dán výslovně příkaz z ÚV KSČ, aby bezpečnostní orgánové nezasahovali do politické emigrace, protože to je věcí strany. Tento příkaz se týkal hlavně Balka, který byl označován za jednoho ze spolehlivých politických emigrantů.“ Kroupa také poukázal na skutečnost, že nejlépe informovanou osobou o všech záležitostech jugoslávské skupiny je Balkova žena, Lenka Reinerová.⁴⁴

Tím se rýsovala jedna z linií vyšetřování zaměřených na Slánského a Gemindera, sahající do prostředí jugoslávské politické emigrace, tak jak tomu bylo v Maďarsku a Bulharsku. Naskytla se tedy otázka, zda Balk a Reinerová nejsou oněmi nepřátelskými elementy nebo špióny, které prosazoval někdo výše postavený v československém stranickém vedení. Kopřiva proto 27. června 1951 pověřil vedoucího vyšetřovatele Bohumila Doubka vyslýchat zatčené prominenty na Balkovu osobu.⁴⁵ Již 2. července obdržel sekretariát ministra odpověď s výslechovými protokoly někdejších interbrigadistů Osvalda Závodského, Artura Londona a Laca Holdoše.

---

⁴³ Viz AMV, H-181/75, Rupnik Anton.

⁴⁴ Tamtéž, A2/1-1715, 13.6.1951 Kpt. Kroupa, velitel sekretariátu VStB. Informace pro soudruha ministra. Věc: Theodor Balk – poznatky. K příkazu č. 99 ze dne 28.4.1951.

⁴⁵ Tamtéž, A2/1-1715, 27.6.1951 Kabinet ministra národní bezpečnosti Mjr. Doubkovi.

Podle nich tak A. London údajně vypovídal, že Balk se ve francouzském internačním táboře Vernet stýkal s trockisty Bernsteinem (Hersteinem), Škarvadou a Guttmanem, načež emigroval do Mexika, kde žil a zemřel Trockij, a kde Balk společně se svou ženou Lenkou patřil do německé trockistické skupiny Paula Merkera, Gisely Kischové (manželky v roce 1948 zemřelého E. E. Kische) a „jednoho z nejvýznamnějších trockistů, agenta IS“ André Simona. Také podle protokolu L. Holdoše byl Balk v internačním táboře znám jako „nebezpečný trockista“ a styky s ním stačily jako důvod pro vyloučení ze strany. Holdoš se prý proto podivil, když se ve společnosti Závodského s Balkem a Reinerovu setkal na podzim roku 1948 v Praze jako s protititovskými emigranty, kterým byla stranou svěřena důležitá funkce. Na jeho dotaz, jak je možné, že strana vložila důvěru v tohoto trockistu, mu Závodský, tehdy pracovník bezpečnostního oddělení ÚV KSČ, prý odpověděl, že s Balkem je vše již v pořádku.

O. Závodský se o Balkovi zmínil jako o jednom z trojice trockistů, s nimiž se setkal ve Španělsku. Ostatní dva byli Bernstein a František Kriegel. Uvedl, že do Mexika se Balkovi podařilo odcestovat díky organizaci Noela Fielda, který sám v Mexiku později pobýval. Jak se prý domníval, v Mexiku, kam odjeli nebo měli odjet⁴⁶ nejvýznamnější trockisté z československé a německé interbrigády, se ustavila trockistická centrála, která pak řídila své pobočky ve Francii. Po roce 1945 byl Balk údajně v kontaktu se Závěšem Kalandrou a poté, co zůstal v Československu jako politický emigrant, se stýkal se společností Gisely Kischové, mimo jiné i s Dorou Kleinovou, odhalenou později jako agentkou západní rozvědky.⁴⁷ Ačkoliv Závodský nevyklučoval, že Balk mohl o špionážní činnosti Kleinové vědět, do jeho vlastních nepřátelských piklů, které doznal, prý Balk jako „známý odkrytý případ“ nemohl být zapojen.⁴⁸ Tyto protokoly předalo vedení ministerstva národní bezpečnosti následně Brunovi Köhlerovi.⁴⁹ Vedoucí kádrového oddělení ÚV KSČ totiž soutěžil s Komisí stranické kontroly Jarmily Taussigové o vliv nad StB a získal v poslední době nad vyšetřováním jistou kontrolu.⁵⁰

---

⁴⁶ Závodský tvrdil, že podle plánu se měli do Mexika evakuovat např. i Josef Pavel, Alois Heuer a Miloš Nekvasil. Z této skupiny nakonec odjela jen „Nekvasilova milénka“ Lenka Reinerová.

⁴⁷ Doru Kleinovou a Kohnovou, přítelkyně Gisely Kischové, uvedl jako své kontakty v ČSR při výsleších prováděných maďarskou státní bezpečností v roce 1949 Noel Field. Srov. K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 55.

⁴⁸ AMV, A2/1-1715, 2.7.1951 Doubek (VStB, Sektor 6/A. Komárkovi (Sekretariát ministra národní bezpečnosti). Tajné!

⁴⁹ Tamtéž, 10.7.1951 Komárek (sekretariát MNB) Bruno Köhlerovi (Sekretariát ÚV KSČ).

⁵⁰ K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 127.

Jak bezpečnostní i straničtí činitelé s těmito informacemi naložili, není zcela zřejmé. Téměř jistě však neměly žádný podíl na rozhodnutí, které v této době ústřední sekretariát strany ve věci Balka a Reinerové vynesl. Právě v této době souhlasilo Mezinárodní oddělení útrpně s požadavkem Koordinačního střediska na jejich odstranění z emigrantské skupiny. Lenka Reinerová přešla na práci do zahraničního vysílání rozhlasu a pokračovala zde ve své informátorské službě pro StB, jako by se nic nedělo. Až do konce roku 1951 pocházela většina poznatků, které Bezpečnost o emigraci měla, z tohoto vydatného zdroje.⁵¹ StB s Reinerovou ale každopádně nejméně od dubna 1951 hrála dvojí hru. Jednak ji využívala jako důvěrnou osobu v řadách podezřelých jugoslávských hostů, jednak na ni a jejího manžela sbírala údaje jako na vnitřní nepřátele. Věra Procházková, která tehdy vedla jugoslávský referát a agenturně řídila Reinerovou, vysvětlila v roce 1962, jak se postoj StB vůči této agentce měnil:

„Její zprávy byly málo konkrétní, spíše věci naznačovala, neplnila přesně úkoly, a proto neustále u nás vznikal dojem, že Reinerová je spíše objektem než spolupracovníkem. Její minulost, minulost Balka atd. nás v tomto názoru jen podporovaly. Pixa [Kamil, vedoucí I. sektoru, pod nějž jugoslávský referát spadal] tehdy rozhodl, že Reinerovou nebudeme úkolovat konkrétně, že budeme přijímat zprávy takové, které z vlastní iniciativy přinese. Reinerová dobře věděla, kdo nás zajímá, věděla, o čem by nás měla informovat. Měla rozsáhlé styky v kulturní oblasti (i v zahraničí) a i jako pracovnice zahraničního oddělení Čs. rozhlasu mohla přinášet cenné informace.“⁵²

Nevíme, zda Reinerová podávala zprávy i mimo okruh emigrace, protože disponujeme pouze agenturními záznamy z objektového svazku vedeného na jugoslávské emigranty. Tyto zprávy se však týkají rozličných otázek, často vysvětlují události staré rok i více, s despektem a krajní podezřívavostí vůči lidem z Ivanovičovy

---

⁵¹ AMV, H-181/75, s. 32, 30.8.1951 List A č. 20, VStB, ř. o. 36/Pá, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/65, s. 109, 12.9.1951 List A č. 24, VStB, 36/Pá, ag. č. 2234, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/67, s. 1, 12.9.1951 List A č. 26, VStB, 36/Pá, Kvapilová; Tamtéž, H-181/75, s. 25, 12.9.1951 VStB, 36/Pa, agent 2234 KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/26, 10.10.1951 List A č. 35, VStB-1.sektor, 36/Pa, agent Kvapilová; Tamtéž, H-181/66, s. 2, 10.10.1951 VStB, 1. sektor, 36/Pá, Kvapilová; Tamtéž, H-181/75, s. 34, 20.10.1951 List A č. 38, VStB, 1. sektor, KVAPILOVÁ HANA; Tamtéž, H-181/62, 38, s. 10.11.1951 VStB, 36/Pá (Procházková), KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/26, 24.11.1951 List A č. 49, VStB, 22/Pá, Kvapilová; Tamtéž, H-181/73, s. 58, 24.11.1951 List A č. 51, VStB, 22/Pá, Kvapilová; Tamtéž, H-181/24, 24.11.1951 List č. 52, VStB, 22/Pá, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/26, s. 81, nedat. T. List A č. 57, VStB, 1. sektor, Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/26, s. 80, 28.11.1951 List A č. 58, VStB, 1 sektor, 22/Pá, Kvapilová; Tamtéž, H-181/95, s. 26, 28.11.1951 List A č. 59, VStB, sektor 1, 22/Pá, KVAPILOVÁ.

⁵² AMV, H-785-4, Svazek dokumentů, II. část, 1. sektor, s. 347-356, 28.12.1962 Mjr. Jehlík, Záznam pohovoru s Věrou Procházkovou.

skupiny, roztrpčeně líčí licoměrnost Antona Rupnika a komentují i aktuality z jugoslávské rozhlasové redakce. V říjnu tak z vlastní iniciativy Reinerová hlásila, že Miodrag Popović si již dvakrát nevyzvedl v rozhlasu plat, i když kdysi míval do kapsy hodně hluboko. „Je to zajímavé, protože dříve mu byla dobrá každá pětikoruna, kterou si vypůjčil“, zhodnotila Reinerová své znalosti z Jugoslávského klubu. Je pravdou, že odpověď na otázku, odkud může Popović peníze mít, ponechala již na pracovnících Bezpečnosti.⁵³ Popovićovu nedbalost o své finanční poměry shledala ovšem natolik zarážející, že tutéž informaci pro jistotu sdělila i na sekretariátu strany. Odtud byla zpráva předána opět StB s údajem, odkud pochází. Velitel Jaroslav Hora proto poznamenal, aby Reinerová byla příležitostně upozorněna, že porušuje agenturní slib.⁵⁴

Ovšem dokud byli Rudolf Slánský a Bedřich Geminder ve funkcích, směla StB sbírat informace a spřádat své domněnky do velkolepých konstrukcí v oblasti jugoslávské emigrace jenom pokoutně. Žádný z jejích poznatků nikam nevedl a na mrtvém bodě se ocitly i snahy o rozšíření agenturní sítě. V létě 1951 Slánský ještě ve funkci generálního tajemníka velkolepě oslavil své padesátiny. K zástupu gratulantů se přidali pochopitelně i jugoslávští emigranti, kteří ve svém blahopřání ujišťovali, že v oslavenci vidí „nejvěrnějšího spolupracovníka soudruha Klementa Gottwalda, horlivého bojovníka za zájmy a práva pracujícího lidu, za vítězství věci míru, demokracie a socialismu, za přátelství mezi národy.“⁵⁵

Jenže již 6. září schválilo předsednictvo ÚV KSČ odvolání Slánského z funkce generálního tajemníka a jeho přechod na prakticky bezvýznamný post místopředsedy vlády.⁵⁶ Nejvyšší stranická funkce tím byla zcela zrušena; začala reorganizace stranického aparátu. Sekretariát ÚV KSČ byl na podzim roku 1951 rozdělen na sekretariát politický a organizační.⁵⁷ Pod touto záminkou se udály i další personální změny. Jedna z nich se týkala i Bedřicha Gemindera. Přišel o funkci vedoucího zrušeného sekretariátu i vedoucího mezinárodního oddělení a od poloviny října nastoupil do vedení zahraničního vysílání Čsl. rozhlasu. Na jeho stranickém postu jej vystřídala Anna Baramová. Geminder přešel na místo vedoucího zahraničního oddělení čsl. rozhlasu a jak již víme, 24. listopadu 1951 byl zatčen.⁵⁸

⁵³ Tamtéž, H-181/66, s. 2, 10.10.1951 VStB, 1. sektor, 36/Pá, Kvapilová.

⁵⁴ Tamtéž, s. 18.10.1951 Anna Baramová Jaroslavu Horovi (MNB).

⁵⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 67, ar. j. 277, 31.7.1951 Jugoslovenski revolucionarni emigranti u Čehoslovačkoj drugu Slanskom.

⁵⁶ K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 145.

⁵⁷ Viz dokumenty k reorganizaci: K. KAPLAN, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968*, s. 63–73.

⁵⁸ Viz kapitolu „Koordinační středisko“.

Zpráva o Geminderově zatčení vyvolala mezi jugoslávskými emigranty pochopitelně rozruch. Muž, který po tři roky reprezentoval československou komunistickou stranu, jemuž museli podávat veškeré své žádosti a který byl oficiálně poslední instancí ve všech jejich záležitostech, byl nyní prohlášen za zrádce a nepřitele a „pravou ruku“ hlavy velkého spiknutí Rudolfa Slánského. Až dosud se vyšetřování emigraci více méně vyhýbalo. S Geminderovým pádem se však přirozeně naskytla otázka, jak se jeho „záškodnické dílo“, o jehož realnosti pochopitelně nikdo nesměl pochybovat, projevovalo v oblasti péče o politické emigranty? Jugoslávská skupina na rozdíl od Španělů, Italů a do jisté míry i Řeků⁵⁹ žila neustálými vnitřními konflikty a turbulencemi. Prakticky od počátku zde existovala domněnka, že tento neklid do ní někdo úmyslně vnáší. Již na podzim roku 1949 – po Rajkově procesu a druhé rezoluci Informbyra – hovořili příznivci radikálně aktivistické linie o nepřátelích ve vedení KSČ, kteří drží ochranou ruku nad titovskými špióny v jejich řadách. Skutečností však bylo, že Geminder si nechával záměrně odstup od sporů v emigraci a snažil se udržovat korektní vztahy s oběma rivalskými uskupeními. Za Geminderovy chráněnce mohli být označeni Balk, Reinerová, Rupnik, ale zrovna tak i Ivanović, kterého právě vedoucí mezinárodního oddělení držel ve funkci, dokud výzva k jeho sesazení nepřišla z Moskvy. Geminderovi mohl být také vděčný Josip Milunić. Neznamenal snad hradecké „vyhnanství“ do jisté míry azyl před nenávisťnými útoky vlastních lidí? Po roce a půl mohl Milunić přijít zpět a znovu zaujmout důležité postavení. Geminderovo zatčení tak vneslo do prostředí emigrantů jak pocit zadostiučinění, tak u většiny z nich současně i strach a paniku.

Branko Vlaškalić, tajemník závodní organizace KSČ v krátkovlnném vysílání čs. rozhlasu, se v této souvislosti ukázal jako velmi málo prozíravý. Nepochopil, co jmenování Gemindera vedoucím krátkovlnného vysílání ve skutečnosti znamená. Novému šéfovi se snažil všemožně vlichotit a nechal se slyšet, že tento „komunista velkého formátu konečně zavede pořádek a nadělá ze svých podřízených skutečně

---

⁵⁹ V organizaci KSŘ v Československu se zprostředkovaně projevovala iniciativa bukurešťského vedení strany kolem Nikose Zachariadise k vyhledávání a potírání „imperialistických agentů, titovských zrádců a vnitřních nepřátel“. Oběťmi této kampaně se stali i vedoucí stranické organizace v Československu Georgis Kutsomarkos a předseda řecké samosprávy Georgis Karamichos (Grivas). Vedoucí funkce se v krátkém sledu personálně obměňovaly. Podnět k čistkám nicméně patrně vycházel především ze stranické centrály v Bukurešti. P. HRADEČNÝ, *Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj*, s. 53, 57-58. Československá StB považovala za nespolehlivého čelného funkcionáře KSŘ pobývajícího v ČSR Miliadiada Porfyrogenise, který před rezolucí pobýval v Jugoslávii a udržoval přátelské vztahy s některými jugoslávskými emigranty. AMV, H-181/75, s. 215-217, 20.2.1952 Velitel sektoru 1 Sekretariátu velitele StB. Zpráva o jug. pol. emigrantovi A. Rupnikovi.

bolševiky“. Zvěst o jeho zatčení Vlaškaliče naprosto zdrtila. Prohlašoval, že s ním Geminder „strašně zatočil“ a že je teď „úplně hotový“. Rezignoval na svou stranickou funkci a patrně čekal, až si přijdou také pro něho.⁶⁰

„Odhalení“ Slánského a Gemindera na druhé straně ale podnítilo v nové síle úvahy o špionech a nepřátelích ve vlastním hnízdě. Podezření padalo na všechny současné i minulé funkcionáře. Zejména ti mladí dělníci, kteří nedostali příležitost postoupit do vedoucích pozic, volali po jejich prověření. Jistý mladý dělník, kterého Státní bezpečnost evidovala jako svého informátora pod krycím jménem *Krasič*, kroutil hlavou nad tím, že politická policie ztrácí čas sledováním řadových členů a skutečně podezřelých osob si nevšímá. „Vezměme si Gemindera, který byl členem ÚV KSČ a měl na starosti věci emigrace. Bylo by dobré prověřit s. Mlinareviče a jemu podobné, kteří poskakovali kolem Gemindera a snažili se mu zalíbit. Mezi těmi se spíše najde zrádce, než mezi námi dělníky“, radil svému řídicímu referentovi.⁶¹

V jugoslávské skupině začaly hon na čarodějnice a špionománie mnohem dříve než v československé společnosti. Zatímco však zatčení generálního tajemníka provázela hysterie a do stranického ústředí docházely tisíce rezolucí požadujících přísné potrestání spiklenců, výzvy k pokračování čistek a konala se celá záplava udání, jugoslávští emigranti se tentokrát překvapivě chovali spíše zdrženlivě. Svědčí o tom i text rezoluce, kterou Anton Rupnik zaslal jménem jugoslávských revolučních emigrantů v ČSR ústřednímu výboru KSČ:

„Odvolávajíce se na výzvu soudruha Klementa Gottwalda, kterou adresoval z prosincového pléna ÚV KSČ členům a funkcionářům strany, že je jejich povinností pomoci při dalším odhalování zločinecké činnosti zrádců Rudolfa Slánského a druhých, tímto prohlašujeme, že jsme připraveni v hranicích svých možností dáti k dispozici ÚV KSČ svůj skromný příspěvek v dalším vyšetřování tohoto případu. Podle našeho mínění je v naší organizaci určitý počet soudruhů, o nichž se domníváme, že by mohli podat užitečné informace a údaje v souvislosti s tímto případem. Na vaši žádost Vám dáme

---

⁶⁰ AMV, H-181/95, s. 26, 28.11.1951 List A č. 59, VStB, sektor 1, řídicí orgán 22/Pá, agent KVAPILOVÁ. Věc: Reakce Vlaškaliče na zatčení Slánského a zmizení Gemindera; s. 27, 28.12.1951 VStB, 22/Pá. Věc: Vlaškalič – poznatky; Tamtéž, s. 28, 11.1.1952 List A č. 423, VStB, 1. sektor, 22/Pá, agent MABEL.

⁶¹ Tamtéž, H-181/83, s. 2, 3.12.1951 List A č. 72, VStB, Marek, agent IV KRASIČ; Je zajímavé, že dělníci pracující v továrnách nerespektovali ani ty funkcionáře, kteří vyšli z jejich středu. Úsilí KSČ vytvořit nové kádry dělnického původu se tam míjel účinkem. V momentu postupu do politické sféry se tito lidé manuálně pracující odcizili.

jejich jména, což samozřejmě nevylučuje možnost, že se na ně i na jiné naše soudruhy obrátíte sami.“⁶²

K opatrnosti a stísněnosti, které z této nabídky číší, měl sám předseda emigrantské organizace nemalé důvody. Geminder byl již druhým zatčeným významným funkcionářem, jemuž vděčil za svůj raketový kariérní vzestup, kterého v Československu dosáhl. Emigraci koncem roku 1951 paralyzoval strach.

Nevíme, zda Rupnikova nabídka byla vůbec vzata v úvahu. Nový stranický instruktor L. Morávek pohlížel na jugoslávskou skupinu s krajní nedůvěrou a zasazoval se u A. Baramové, čerstvé vedoucí mezinárodního oddělení, aby se zde s veškerou vážností vyšetřování chopila StB. Během doby, co se studiem příslušných písemností vpravoval do své agendy, nabýval dojmu, že „směsice intrik, kariérismu a nedůvěry jednoho k druhému“, „boj různých klik“, sestava vedoucích kádrů z obchodníků a diplomatů, jejichž manýrám podlehl i jediný zdravý dělnický element (Rupnik) a absence soustavné práce nejsou věci náhody a pravděpodobně nějak souvisejí s Geminderovou nepřátelskou činností. Morávek se však zároveň přiznal k bezradnosti, kterou zdědil po svých předchůdcích: „Mezi nimi je opravdu těžko rozeznat kdo je kdo. Stejně tak jest nesmírně obtížné zjistit, kde začíná a kde končí rozkladná práce některých členů jugoslávské pol. emigrace a kde začíná a kde končí rozkladná činnost Gemindera.“⁶³

Po Geminderovu odchodu z funkce a následném uvěznění se tak značně změnil poměr mezi jeho oddělením a částí stranického aparátu vůči Státní bezpečnosti. Anna Baramová, která měla velmi blízko k Brunovi Köhlerovi a sama se již v hledání nepřátel ve straně značně angažovala,⁶⁴ i instruktor Morávek otevřeli Státní bezpečnosti volné pole působnosti. Oproti předchozímu období i pro stranický aparát zmizely hranice mezi oddanými stoupenci a sverepou, nezávisle a bojovně vystupující opozicí. Téměř se všemi tak nakládala jako s podezřelými. Baramová zásadně odmítla, aby se Ivanović, pracující v továrně jako úderník na 210 procent, zapojil do závodní stranické organizace. Jeho pracovní nasazení chápala – stejně jako její předchůdci – za projev nezdravých ambicí a kariérismu. Morávek jej charakterizoval nálepkou „buržoazní

---

⁶² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. 26, 18.12.1951 Rupnik ÚV KSČ.

⁶³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 300, sl. Jugoslávie, 14.12.1951 Vedoucí odboru emigrace (Morávek) Baramové.

⁶⁴ A. Baramová společně s B. Köhlerem vedla mimořádnou komisi k prošetření Šlingova případu. K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 96-97, 113.

nacionalista“.⁶⁵ Za nedůvěryhodné pokládali i manžele Milunićovy, které vhodili do stejného pytle s „Američany“, tedy bývalými *udbaši*, titovskými diplomaty a obecně – maloměšťáky. Jugoslávský referát Státní bezpečnosti v této době vypracoval o Milunićových zprávu plnou tzv. závadných poznatků.⁶⁶ Paradoxně největší shovívavost projevovali vůči Antonu Rupnikovi, kterého přes jeho úzké vazby na Londona a Gemindera chránil dělnický původ a pochopitelně také Koordinační středisko.

Odvoláním Gemindera padl zákaz pro StB míchat se mezi politickou emigraci. Koncem listopadu 1951 pak bezpečnostní orgány dostaly – pravděpodobně na podnět nového personálu mezinárodního oddělení – zcela volnou ruku. Rázem bylo možné to, čemu více méně úspěšně Bedřich Geminder a Karel Vorlas bránili.

Po mnoha měsících se tak konečně vyřešila záležitost Antuna Novaka. Formálně byl Novak ke spolupráci zavázán 8. června 1951 pod krycím jménem *Narvik*.⁶⁷ Avšak kvůli odporu stranického aparátu a vedení emigrace jej StB prakticky nemohla nijak využít. V druhé oblasti působení jugoslávského referátu – velvyslanectví FLRJ – se *Narvikovy* znalosti rychle vyčerpaly a kvůli publicitě nepřicházelo v úvahu, aby byl znovu na své bývalé kolegy nasazen. Situace se začala pomalu měnit v listopadu. Novak navštívil Jugoslávský klub a opakoval své přání stát se jeho členem. Přítomný Milunić s ním jednal sice odměřeně, avšak nikoliv již zcela odmítavě. Zato Rupnik otočil ve vztahu k Novakovi o sto osmdesát stupňů. Přijal ho velice přátelsky a dosavadní potíže zcela svedl na sekretariát strany. Novakovi přislíbil brzké kladné rozhodnutí, protože lidé, jak se vyjádřil, kteří záležitosti emigrace zanedbávali a měli na svědomí i odklad jeho záležitosti, byli odvoláni.⁶⁸ Novakovo zapojení do emigrace si Rupnik nechal odsouhlasit na prosincové poradě Koordinačního střediska. To doporučilo, aby Novakovi byla prozatím vydána legitimace a posléze se uvidí, co dál.⁶⁹ Na počátku roku 1952 již agent *Narvik* pracoval v rozhlasové redakci, odkud pilně podával zprávy svým dobrodincům v StB.⁷⁰

⁶⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. 25, 22.10.1951 Morávek Baramové.

⁶⁶ AMV, H-181/42, II. díl, s. 18, 4.12.1951 VStB, referát Jugoslávie. Zpráva o Josipu Milunićovi závadné poznatky). Věra Procházková.

⁶⁷ AMV, MV 51445, Osobní spisový svazek NARVIK (Antun Novak).

⁶⁸ AMV, H-181/39, s. 14, 9.11.1951 VStB, 22-Polnický ppor., agent NARVIK, List A č. 8; Tamtéž, H-181/75, s. 35, 9.11.1951 List A č. 7, VStB, 22-Polnický, NARVIK; Tamtéž, s. 36. 1.12.1951 List A č. 13, VStB, 22-Polnický, NARVIK.

⁶⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 19.12.1951 Záznam.

⁷⁰ Dostupné zprávy agenta *Narvika* v roce 1952: AMV, H-181/56, s. 59, 18.1.1952 List A č. 22, VStB Praha, Polnický, NARVIK; Tamtéž, H-181/59, s.14, 18.1.1952 List A č. 23, VStB Praha, 22-Polnický, NARVIK; Tamtéž, H-181/95, s. 29, 5.2.1952 List A č. 28, VStB, 22-Polnický, NARVIK; Tamtéž, H-181/39, s.35, 11.2.1952 List A č. 29, VStB, 22-Polnický, NARVIK; Tamtéž, H-181/95, s. 31, 26.2.1952

Novak byl však jen první vlaštovkou a vlastně posledním agentem v emigraci svého druhu. Nastával rok 1952 a StB se nekladly žádné překážky, aby si opatřovala volně spolupracovníky v samém středu emigrace.

List A č. 34, VStB, 22-Polnický, NARVIK; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 32, 27.2.1952 List A č. 35, VStB, 22-Polnický, NARVIK; Tamtéž, H-181/42, II. část, s.33, 7.3.1952 List A č. 37, VStB, 22-Polnický, NARVIK; Tamtéž, H-181/75, s. 59, 8.4.1952 List A č. 46, VStB, 22-Polnický, NARVIK; Tamtéž, H-181/42, II. část, s.44, 26.4.1952 List A č. 47, VStB, 22-Polnický, NARVIK; Tamtéž, H-181/42, II. část, s.63, 16.7.1952 List A č. 55, HS StB, 1041/Martínek, NARVIK; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 82, 14.8.1952 List A č. 59?, HS StB, Martínek, NARVIK; Tamtéž, H-181/61, s.193, 13.9.1952, Martínek, NARVIK; Tamtéž, H-181/95, 77, 13.9.1952 List A č. 62, NARVIK.

23. Ve znamení velkého procesu

Rok 1951, čtvrtý rok jugoslávské protititovské emigrace, se nesl v duchu úsilí o její organizační sjednocení. V pravdě jej lze nazvat rokem Koordinačního střediska. Pokud jde o pražskou skupinu, událostem následujícího roku vtiskla svou pečeť zcela jiná instituce, totiž československá Státní bezpečnost. V roce 1952 probíhalo rozsáhlé vyšetřování a intenzivní příprava velkého procesu s tzv. protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským. Podle dosavadních zkušeností z jiných lidově demokratických zemí, zvláště pak z Maďarska a Bulharska, se dalo očekávat, že i tentokrát půjde především o jugoslávskou kartu. V Rajkově i Kostovově případu hráli nezanedbatelnou úlohu jugoslávští emigranti. Členové pražské skupiny tento vývoj předznamenávali a očekávali již od roku 1949. Pod heslem „odhalení vnitřního nepřítele“ vedli boje mezi sebou a část z nich se nerozpakovala zahájit útok i proti ÚV KSČ. V roce 1952 ale samozřejmě nemohli tušit, že se hlavní vyšetřování ubírá odlišnou cestou a jugoslávská karta již nehraje primární roli, tak jako před dvěma lety. Tvůrci koncepce procesu se ovšem této karty ještě zcela nezříkali. Při určité změně politických priorit se tak emigrace mohla opět vrátit do centra pozornosti.

Už na podzim 1951 padly odstraněním Gemindera z čela mezinárodního oddělení pro Státní bezpečnost všechny překážky v rozpracování emigrantské skupiny. Po Geminderově uvěznění a okamžitým veřejným označení za nepřítele se stalo pro Bezpečnost jedním z úkolů prověřit jeho údajnou záškodnickou činnost i na poli jugoslávské politické emigrace. Nové vedení mezinárodního oddělení bylo StB plně k dispozici a umožnilo jí přístup k celé agendě.

Naopak lidé, kteří nyní dostali v aparátu strany emigraci na starost, si se svým úkolem nevěděli příliš rady. Nastala zde proto situace, kdy – ač se formálně o záležitostech politické emigrace rozhodovalo ve stranických grémiích – mnohem lepší přehled si o Jugoslávčích utvořila bezpečnostní místa. Měla přístup do Geminderova archivu, z něž pořídila řadu kopií, které jsou zařazeny v objektovém svazku vedeném na jugoslávskou emigraci. Dokumenty, datované od počátku roku 1952 a dále, pak proto příznačně nalezneme v mnohem větším množství v bezpečnostním než ve stranickém archivu. Tento archivní materiál představují záznamy všeho druhu – výslechové protokoly, svodky sledování, záznamy z odposlechů, výpisy z plošné, nikoliv již jen namátkové kontroly pošty a především v ohromném množství agenturní

záznamy. Samozřejmě jsou zde i písemnosti formálně stranické provenience – především zápisy z velké prověrky, které u každého prověřovaného člena emigrace dosahovaly i desítek stran. Na základě rozboru takto získaných poznatků pak vznikaly elaboráty předkládané vedení StB i ministerstva národní bezpečnosti, směřující svými návrhy k obvinění některých osob jako cizích agentů a nepřátel. StB tak velmi významně vstoupila do života jugoslávské politické emigrace, a to v ní samozřejmě nezůstalo bez odezvy. Veškeré dění i aktivita se znovu a snad ještě výrazněji než při krizích v letech 1949 a 1950 obrátily dovnitř, k osočování, udávání a k nekompromisním rozbrojům.

Po Geminderově odvolání z funkce i po odchodu řady lidí z někdejšího Švábova oddělení, včetně referenta pro Jugoslávce Karla Vorlase, nastoupila na vedoucí místa druhá až třetí garnitura stranických pracovníků. V Geminderových časech bylo mezinárodní oddělení, dovolujeme si říci, jedním z intelektuálních center KSČ. Samozřejmě se zde nestanovovala linie a nevznikaly zde žádné originální myšlenky, avšak pracovali zde vzdělaní lidé, většinou ovládající cizí jazyky, žurnalisté i kompetentní úředníci. Když předsednictvo ÚV KSČ probíralo 6. prosince 1951 zatčení Slánského a Gemindera a jeho členové se předháněli v odsudcích svých donedávných soudruhů, prohlásil Jiří Hendrych, že „Geminder měl v mezinárodním oddělení samé kosmopolity, lidi, kteří znali více řečí, jenom ne rusky“.¹

Hendrych samozřejmě přeháněl, protože řada Geminderových podřízených, komunikujících s Moskvou i s Informačním byrem, pochopitelně ruštinu ovládala také. Do budoucna však znalost cizích jazyků nebyla zřejmě vítána. Nešlo ale jen o jazyky. Pročítáme-li úřední korespondenci či zápisy z porad oddělení, které vznikaly od konce roku 1951, udeří nás do očí jejich uboze nízká stylistická i obsahová stránka.

Zmatek, bezradnost a nejistota, o níž vypovídají, měly být odstraněny novými pravidly a řády. Koncem ledna 1952 tak například vznikly zásady styků se zahraničím, které byly v době probíhající kampaně proti kosmopolitismu pochopitelně velice ožehavé. Úzkostlivě se mělo napříště dbát na opatření při přijímání návštěv cizinců, při telefonních hovorech se zahraničím i v korespondenci. Veškeré dopisy měly procházet kontrolou vedoucí mezinárodního oddělení a měly být psány v ruštině. Až na výlučnost ruského jazyka jistě nešlo o nic nového, protože nárok na kompletní přehled o chodu oddělení si pochopitelně činil i bývalý šéf. Ukazuje však, že nové vedení příliš neznalo

---

¹ NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 10, ar. j. 157, sl. Bedřich Geminder, 1.3.1957 Zpráva ministra vnitra o případu Gemindera Bedřicha.

svou agendu, která se z velké části obracela do částí světa, kde ruský jazyk neplatil za *lingua franca*. Pravděpodobně se však styky se Západem měly i tak omezit nebo i zcela zprerhat. Nové organizační zásady zaváděly „pořádek“ i do úřadování oddělení, tak jak je tomu ostatně zvykem při personálních výměnách v každé byrokratické struktuře.²

Změny týkající se obsazení oddělení přitom nebyly tak radikální, jak by nasvědčovala tendence vymezit se zásadně vůči předchozímu období. Anna Baramová převzala vedoucí funkci po Geminderovi v době, kdy ještě nebyl z ničeho veřejně obviněn. Stejně tak referentem pro jugoslávskou emigraci se po Karlu Vorlasovi stal Ladislav Morávek, který byl pro tuto činnost již dlouhodobě předvídan a zřejmě pro ni už v létě 1951 vybrán Geminderem. Řadu měsíců působil výběr Morávka jen jako další provizorní řešení. Jmenován byl totiž i druhý instruktor, kterým se stal bývalý chargé d'affaires v Bělehradu a nyní redaktor *Rudého práva* Jiří Meisner, o němž se dříve uvažovalo jako možném českém redaktorovi *Nové Borby*. Jak si emigranti stěžovali, kompetentně a plně se jejich záležitostí prý ale nevěnoval ani jeden.³

Patrně v únoru 1952, přesné datum neznáme, byl Ladislav Morávek funkce zproštěn. Nadále pracoval v referátu pro emigraci a po jisté době přešel do Sociálního odboru Československého červeného kříže, který od stranického aparátu převzal v létě 1952 sociální otázky politické emigrace.⁴ Do funkce instruktora byl po něm jmenován dosavadní ředitel politické školy pro jugoslávské emigranty Miroslav Müller. S řadou emigrantů se již znal osobně a mezinárodní oddělení patrně předpokládalo, že bude nejvíce schopen do složitých poměrů proniknout. Ani Müllera nelze označit za nějaký „nový kádr“. Jak uvidíme, řada emigrantů k němu nebude chovat důvěru z toho důvodu, že ho mezi ně poslal už „zrádce“ Geminder.⁵

Péči o politickou emigraci si nové vedení stanovilo jako svou prioritu a za minulými chybami hodlalo učinit tlustou čáru. Zároveň si však nebylo samo sebou, zdá se, příliš jisté. „Dříve se pracovalo špatně, je třeba nyní kontrolovat při své činnosti, zda nepoužíváme starých metod,“ pronesla na poradě oddělení 24. ledna 1952 Anna

---

² Tamtéž, sv. 1, ar. j. 3, sl. Mezinárodní odd. 2, 25.1.1952 Organizační otázky mezinárodního oddělení.

³ AMV, H-181/75, s. 40, 19.1.1952 List A č. 23, SUCHÝ.

⁴ Na, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 1, ar. j. 4, sl. Mezinárodní odd. 1, Porada vedoucích oborů 6.3.1952; Tamtéž, Porada vedoucích odborů 1.8.1952; Srov. Antula BOTU, Milan KONEČNÝ, *Řečtí uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2005, s. 320-326; K úloze Československého červeného kříže v péči o politickou emigraci srov. Doubravka OLŠÁKOVÁ, *V Krajině za zrcadlem. Političtí emigranti v poúnorovém Československu a případ Aymonin*, Soudobé dějiny, roč. XIV (2008), č. 4, s. 724-725. Autorka však vychází pouze z jednoho dokumentu z roku 1953 a tuto kompetenci ČsČK časově nespecifikuje.

⁵ První zmínku o M. Müllerovi v této funkci máme z března 1952. AMV, H-181/75, (nedat. jaro 1952) Rupnik.

Baramová.⁶ Jenže po řadě týdnů a měsíců provázel činnost oddělení chaos a zjevná nekoncepčnost.⁷ Teprve ke konci března pověřila Baramová pracovníky odboru pro emigraci Kurku a Sobotku, aby začali studovat Geminderův archiv, tedy více jak půl roku po Geminderově odvolání!⁸ Tito lidé měli převzít nyní úkoly, na něž jejich inteligentnější a zkušenější předchůdci málokdy stačili.

Ani za další měsíce však noví dohlážitelé nebyli o moc moudřejší. V létě 1952 si vedoucí odboru Karel Kurka postěžoval, že nepřehledná situace v jugoslávské emigraci je způsobena tím, že „tam nebyla dříve žádná linie“ a „Vorlas tam pracoval levou rukou“. Proto se ani Müllerovi nepodařilo po několika měsících proniknout do problémů *Nové Borby*. Kurka z toho důvodu navrhoval, aby se počet referentů zvýšil na tři pracovníky. Jeden by zastával post vedoucího referenta, druhý by plnil funkci spojky mezi emigrací a ÚV KSČ a řešil kádrové otázky, a třetí, jak stojí v „brilantním“ záznamu Kurkových slov, by se uplatnil „jako propagandista pro jugoslávské otázky, studoval by titoismus a byl by expertem pro titoismus. [...] Jugoslávská emigrace je emigrací, která je úplně závislá na nás, my za ni zodpovídáme“, vyjádřil Kurka starost KSČ o tuto skupinu kvůli jejím specifickým odlišujícím ji od Řeků, Španělů a Italů. „Jugoslávskou emigraci musíme mít my v ruce“, navázala pak na Kurku Anna Baramová.⁹

Toto své odhodlání však pracovníci aparátu ÚV KSČ zároveň sami zpochybňovali. V březnu 1952 Ladislav Morávek z pověření oddělení sám inicioval jednání s ministerstvem národní bezpečnosti, aby v rámci svých struktur zřídilo zvláštní odbor pro emigraci, s nímž by stranické instituce úzce kooperovaly.¹⁰ O měsíc později si již Baramová pochvalovala, že se spolupráce s bezpečnostními orgány úspěšně rozeběhla.¹¹ Jejím nejvýznamnějším projevem byla velká prověrka, k níž se ještě vrátíme.

---

⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 1, ar. j. 4, sl. Mezinárodní odd. 1, Zápis z porady pracovníků mezinárodního oddělení 24.1.1952.

⁷ I když mezinárodní oddělení přikládalo z politického a státně bezpečnostního hlediska největší váhu Jugoslávčům, musely jejich problémy na jaře 1952 ustoupit otázce řecké emigrace. V té době se totiž počítalo s přesunem celé mnohatisícové uprchlické komunity do Sovětského svazu. Z akce nakonec kvůli neschopnosti stranického aparátu poradit si s organizačně náročnou operací sešlo a do SSSR odjelo jen 500 Řeků. Tamtéž, Porada vedoucích odborů 3.4.1952, 17.7.1952. Srov. P. HRADEČNÝ, *Řecká komunita v Československu*, s. 68; A. BOTU, M. KONEČNÝ, c. d., s. 321-322.

⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 1, ar. j. 4, sl. Mezinárodní odd. 1, Porada vedoucích odborů 21.3.1952.

⁹ Tamtéž, Porada vedoucích odborů 1.8.1952.

¹⁰ Tamtéž, Porada vedoucích odborů 6.3.1952.

¹¹ Tamtéž, Porada vedoucích odborů 3.4.1952.

Také na ministerstvu národní bezpečnosti se přehodnocovala dosavadní praxe, a sice už o něco dříve, na podzim 1951. Rovněž vedení StB postihly čistky a kádrové proměny a noví vedoucí činitelé „vyvozovali důsledky“ a stanovovali „nové“ úkoly.¹² V druhé polovině října 1951 tak kolegium MNB uložilo velitelství StB vypracovat zbrusu nový plán potírání jugoslávské titovské agentury, protože údajně dříve „dostatečně nedocenilo význam boje proti titovské agentuře – nebezpečnému nástroji imperialistů v boji proti lidovým demokraciím a SSSR“. Tento plán, předložený kolegiu ke schválení 20. října 1951 se do značné míry kryl s předchozími plány. Opět se v něm bezpečnostním orgánům nařizovalo vypracovat dokonalou evidenci jugoslávských státních příslušníků a československých občanů, kteří mají a v minulosti měli něco s Jugoslávií společného a pomocí sítě informátorů získat přehled o jejich postavení, politické činnosti a tzv. závadových zjevech. Na základě takových poznatků měla StB dále pomocí svých agentů a operativní techniky – čili odposlechů, kontrolou pošty atd. – rozpracovat podezřelé osoby a případy. Celé akci pak měl být vtisknut pevný systém a o výsledcích pravidelně informováno vedení ministerstva. Ovšem na rozdíl od plánů z minulých let, které byly zaměřeny proti velvyslanectví FLRJ a ostatním státním institucím či proti řadovým jugoslávským občanům, stálo nyní mezi konkrétními úkoly na prvním místě „odhalení titovské agentury nasazené do jugoslávské politické emigrace.“¹³

Úkol prováděl tak jako doposud referát 22, spadající pod 1. sektor velitelství StB. V červenci 1952 pak v rámci reorganizace StB přešel tento útvar jako 4. oddělení do 1. odboru nově ustanovené Hlavní správy Státní bezpečnosti (HS StB). Nemáme bohužel k dispozici přesný přehled o personálním stavu této součásti Státní bezpečnosti. Jména jejích pracovníků se tak dozvídáme jen z agendy, kterou sami vedli. Na jaře řídila z funkce velitele referát 22 Věra Procházková. Po jejím odchodu na mateřskou dovolenou a následné reorganizaci se v létě stal náčelníkem 4. oddělení 1. odboru HS StB Stanislav Polnický. Nejpozději v říjnu jeho post potom převzal Václav Souček. Tento útvar se (stejně jako ostatní součásti StB v této době) vyznačoval dosti značnou personální fluktuací. Pro rok 1952 se však stabilně setkáváme se jmény referentů Gustava Šedlbauera, Jaromíra Vocetky, Stanislava Řezníčka, Otty Burbila, Václava Pechana, Josefa Martínka a Evy Šejnostové. Jednalo se o typické představitele tehdejší

---

¹² K. KAPLAN, *Nebezpečná bezpečnost*, s. 44-48.

¹³ AMV, A2/1-58, Materiál pro schůzi kolegia ministerstva národní bezpečnosti 20.10.1951, 1. bod programu. Plán operativní činnosti boje proti titovské agentuře. Přísně tajné!

Státní bezpečnosti: původním povoláním dělníci (strojní zámečnick, soustružník, svářeč, klempíř, krejčí, obchodní příručí); větkem jen málo z nich dosáhlo již třiceti let. Do služeb Bezpečnosti vstoupili teprve nedávno, někteří sice už v období 1945–1947, většina ale až po únorovém převratu, nejčastěji však v letech 1950–1951. Pokud jde o vzdělání, výjimku představovala pouze Věra Procházková jako absolventka pražské filozofické fakulty.¹⁴ Zkušenosti a rozhled tak nepatřily rozhodně mezi přednosti na základě kádrových parametrů vybíraných policistů. Předpokladem jejich práce byla poslušnost rozkazů nadřízených a postup podle předem daných šablon. Otázka využití jugoslávské emigrace v připravovaném monstrprocesu se Slánským tak závisela více na shora diktovaném směru vyšetřování než na výsledcích *operativní činnosti* referátu 22.

Už ke konci roku 1951 začal referát 22 rozšiřovat mezi jugoslávskými emigranty agenturní síť. Užitečným zdrojem informací byly nadále zprávy Lenky Reinerové. Někdy v únoru či březnu 1952 však byla Reinerová propuštěna z rozhlasu a tím ztratila s emigranty přímý kontakt. Na jaře se sice sblížila s manželi Miluničovými, od nichž se dozvídala i aktuality, přesto však její zprávy pro StB měly v zásadě od té doby už jen retrospektivní charakter, tedy týkaly se převážně období 1948–1951, kdy Reinerová působila v emigraci aktivně.¹⁵

---

¹⁴ ÚDV, evidence příslušníků StB vedená Úřadem dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.

¹⁵ V objektivním svazku H-181 se dochovaly následující zprávy agentky pod krycím jménem Hana Kvapilová s datací od 28. ledna do 17. června 1952: AMV, H-181/61, s. 75, 28.1.1952, VStB 1, ref. 22/Pá (řídící orgán: Procházková), agent: Kvapilová; Tamtéž, H-181/59, s. 15, 9.2.1952 List A č. 83, Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/42, 14.2.1952 List A č. 84, 22/Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/42, s. 29, 14.2.1952 List A č. 86, VStB 1, 22/Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/26, s. 78, 12.3.1952 List A č. 94, VStB 1, 22/Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/75, s. 50, 12.3.1952 List A č. 95, VStB 1, 22/Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/56, s. 73, 12.3.1952 List A č. 96, VStB 1, 22/Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/39, s. 42, 12.3.1952 List A č. 97, VStB 1, 22/Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/26, s. 77, 12.3.1952 List A č.98, VStB, 22/Procházková, Kvapilová. Ivanović – poznatky; Tamtéž, H-181/26, s. 76, 12.3.1952 List A č. 100, VStB 1, 22/Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/26, s. 79, 12.3.1952 List A č. 103, VStB 1, 22/Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/26, 12.3.1952 List A č. 110, VStB 1, 22/Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/26, s. 83, 21.3.1952 List A č. 113, VStB, Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/26, s. 84, 21.3.1952 List A č. 114, VStB 1, 22/Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/26, s. 85, 21.3.1952 List A č. 116, VStB 1, 22/Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/26, s. 82, 23.3.1952 List A č. 112, VStB 1, 22/Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/26, s. 108, 12.4.1952 List A č. 124, VStB 1, Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/75, s. 64, 12.4.1952 List A č. 125, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/20, 10.5.1952 VStB 1, Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/20, 10.5.1952 VStB 1, Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/95, s. 32, 10.5.1952 List A č. 130, VStB 1, Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/44, s. 37, 16.5.1952 List A č. 135, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/95, s. 33, 16.5.1952 List A č. 141, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ; H-181/75, s. 70, 16.5.1952 List A č. 143, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/26, s. 112, 19.5.1952, VStB 1, Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/75, s. 116, 24.5.1952 List A č. 604, VStB, 1. sektor, Procházková, KVAPILOVÁ,; Tamtéž, H-181/75, s. 117, 25.5.1952 List A č. 147, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/42, s. 58, 9.6.1952 List A č. 153, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/75, s. 123, 9.6.1952 List A č. 154, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/42, s. 61, 9.6.1952 List A č. 155, Procházková KVAPILOVÁ; H-181/42, s. 60, 9.6.1952 List A č.

V jugoslávské rozhlasové redakci nadále jako agentka působila Marija Frankeová (krycí jméno *Fajtlová*)¹⁶, zatímco od Danici Prokopcové (krycí jméno *Moudrá*) známe poslední agenturní zprávu ze 4. října 1951.¹⁷ Patrně někdy v té době začala ale Státní bezpečnost využívat jako informátora jejího manžela Jaroslava Prokopce. Jeho zprávy považovali „řídící“ referenti zřejmě za cennější, a tak Prokopec svoji ženu nakonec zcela nahradil. I když první dochovaná zpráva s pořadovým číslem 24 je datována 19. ledna 1952¹⁸, návrh na zavázání Jaroslava i Danici Prokopcových jako agentské dvojice *Suchý–Moudrá* byl vypracován až 8. února téhož roku.¹⁹ Prokopec se v této své činnosti velmi osvědčil, protože přinášel hodnotné poznatky o samotném jádru emigrace. Slýchal je totiž od Antona Rupnika, který Prokopce považoval za dobrého přítele.

Dalším agentem v rozhlasovém kolektivu byl, jak jsme se již zmínili Antun Novak (krycí jméno *Narvik*), který si přes pověst, jež ho předcházela, přeci jen získal určité sympatie a důvěru některých svých kolegů. Mozaiku pak Státní bezpečnosti doplňovala i pracovnice vysílání v anglickém jazyce, Angličanka Arna Ridesová, vystupující v záznamech StB pod kryptonymem *Mabel*.²⁰ Jednalo se o dlouholetou agentku, která

156, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/42, s. 59, 9.6.1952 List A č. 157, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/56, s. 103, 9.6.1952 List A č. 158, VStB 1, Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/75, s. 124, 17.6.1952 List A č. 165, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/42, s. 73, 17.6.1952 List A č. 166, Procházková, KVAPILOVÁ.

¹⁶ AMV, H-181/52, s. 49, 8.1.1952 List A č. 169, VStB, Marek, FAITLOVÁ; Tamtéž, H-181/42, s.21, 8.1.1952, VStB, Marek (22a/Mk), FAITLOVÁ; Tamtéž, H-181/42, s. 62, 18.1.1952 List A č. 181, VStB, Marek, FAITLOVÁ; Tamtéž, H-181/75, s. 47, 19.3.1952 List A č. 183, VStB, 1. sektor, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 35, List A č. 187, VStB 1, 22/Procházková, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/60, s. 81, 20.3.1952 List A č. 179, 22a/Procházková, FAITLOVÁ; Tamtéž, H-181/75, s. 49, 21.3.1952 List A č. 188, VStB 1, 22/Procházková, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/60, s. 83, 27.3.1952 List A č. 189, 22/Procházková, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/13, 23.5.1952 VStB, 22/Martínek, Fajtlová; Tamtéž, H-181/25, 23.5.1952 List A č. 191, VStB, 22/Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/25, 4.6.1952 List č. 196, VStB, 22/Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/95, s. 39, 5.6.1952 List A č. 195, VStB, 22/Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/25, 25.7.1952 HS StB, 1041/Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/39, s. 104, 4.9.1952 List A č. 205, HS StB, 1041/Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/26, s. 177, 4.9.1952 List A č. 202, HS StB, 1041/Martínek, agent: FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 77, 4.9.1952 List A č. 201, HS StB, 1041/Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 87, List A č. 204, HS StB, 1041/Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 78, 4.9.1952 List A č. 204?, HS StB, 1041/Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/67, s. 8, 4.9.1952 List A č. 206, 1041/Martínek, Fajtlová; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 79, 5.9.1952 List A č. 207, HS StB, Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/39, s. 105, 25.10.1952, Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/52, s.108, 31.10.1952 List A č. 214, 1041/Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/74, s. 46, 4.11.1952 List A č. 218, HS StB, 1041/Martínek, Fajtlová; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 96, 17.12.1952 List A č. 220, HS StB, 1041/Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/61, s.218, 30.12.1952 List A č. 221, Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/67, s. 9, 30.12.1952 List A č. 220, HS StB, 1041/Martínek, Fajtlová.

¹⁷ Tamtéž, H-181/61, s. 70, 4.10.1951, MOUDRÁ.

¹⁸ Tamtéž, H-181/75, s. 37, 19.1.1952 List A č. 24, VStB 1, 22/Pá, SUCHÝ.

¹⁹ Tamtéž, sv. T-2357 MV, s. 1, 8.2.1952 Vázací návrh na Prokopcovou Danu a Prokopce Jaroslava.

²⁰ Tamtéž, H-181/39, s. 15, 9.11.1951 List A č. 385, VStB, 36/Pá (Procházková), agent MABEL; Tamtéž, H-181/95, s. 28, 11.1.1952 List A č. 423, VStB, 1. sektor, 22/Pá, MABEL; Tamtéž, H-181/39, s. 29, 15.12.1951 List A č. 428, VStB, 22a Pá, MABEL; Tamtéž, H-181/95, s. 28, 11.1.1952 List A č. 423, VStB, 1. sektor, 22/Pá, MABEL; Tamtéž, H-181/44, s.28, 11.1.1952 List A č. 460, 22a/Pá, MABEL;

s československou bezpečností spolupracovala už od roku 1947. Její zprávy svědčí o přehledu mezi celou společností nejen zahraničních zaměstnanců československého rozhlasu, ale komunitou tzv. pokrokových cizinců v Praze vůbec.²¹

Tito spolupracovníci však měli omezené možnosti, pokud se StB zajímala o členy Ivanovičovy opoziční skupiny. Určitý průnik mezi ni se jí podařil v prosinci 1951, a to celkem nečekaně. Dne 15. prosince odevzdal Velimir Radušević, zaměstnanec jugoslávské sekce rozhlasu, blízký této skupině, na Státní bezpečnost písemnou zprávu. Označoval v ní svého kolegu Miodraga Popoviće za bývalého spolupracovníka bělehradského Gestapa a žádal proti němu zakročít. Jednalo se o text, který již dříve ve stejném znění předal i na ÚV KSČ a vedení jugoslávské stranické organizace. Radušević získal dojem, že funkcionáři Rupnik, Milunić a Mlinarević jsou vůči němu zaujatí a Popoviće hájí. Stranický výbor totiž odmítl učinit jakékoliv rozhodnutí s poukazem, že se jedná o tvrzení proti tvrzení, které není možné rozsoudit. Proto se Radušević obrátil na StB. V pohovoru, k němuž byl následně přizván, pak dodal podezřelé okolnosti sebevraždy Aci Popoviće, s níž podle něho měl Miodrag co do činění. Upozornil přitom i na nejasnou minulost Aleksandra Georgijeviče, který prý utekl z Bělehradu na československé území v roce 1944 před Rudou armádou, a na „Geminderova prominenta“ Branka Vlaškaliće. Netajil se přitom tím, že proti Popovićovi vystupuje v době, kdy se bude rozhodovat o personálních změnách v rozhlasu a Popović je pro něho konkurentem.²²

Velitel referátu 22 Polnický a referent Vocetka Raduševićovi příliš nedůvěřovali. Nevylučovali, že jeho iniciativa může být provokací. Raduševićova ochota k dalším setkáním však znamenala dosud výjimečnou příležitost dostat se blíže ke skupině emigrantů, o níž měla bezpečnost eminentní zájem. Příslušníky StB přitom pochopitelně

Tamtéž, H-181/39, s. 34, 5.2.1952 List A č. 512, VStB, 1. sektor, Procházková, MABEL; Tamtéž, H-181/39, s. 34, 5.2.1952 List A č. 512, VStB, 1. sektor, Procházková, MABEL; Tamtéž, H-181/39, s. 50, 25.2.1952 List A č. 530, VStB 1, 22/Procházková, Mabel; Tamtéž, H-181/73, 60, 1.3.1952 List A č. 545, VStB 1, 22/Procházková, MABEL; Tamtéž, H-181/75, s. 48, 21.3.1952 List A č. 568, VStB 1, 22/Procházková, MABEL; Tamtéž, H-181/39, s. 38, 15.4.1952 List A č. 572, VStB 1, Procházková, MABEL; Tamtéž, H-181/39, s. 85, 12.5.1952, VStB 1 Procházková, Mabel; Tamtéž, H-181/39, s. 88, 24.5.1952 List A č. 601, VStB, 1. sektor, Procházková, MABEL; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 56, 21.6.1952 List A č. 623, Procházková, MABEL; Tamtéž, H-181/39, s. 102, 30.6.1952 List A š. 628, VStB 1, Procházková, MABEL; Tamtéž, H-181/75, s. 137, 26.9.1952 List A č. 675, HS StB 1, Švadlenka, MABEL; Tamtéž, H-181/39, s. 106, 30.10.1952 List A č. 700, HS StB, Semelka, MABEL; Tamtéž, H-181/39, s.108, 22.11.1952 HS StB, 1. odbor, Šejnostová Eva, opis vlastnoruční zprávy MABEL.

²¹ V roce 1955 byl na Arnu Ridesovou zaveden agenturní svazek pod krycím jménem *Věra*, který vypovídá i o dřívějším životě a činnosti této ženy: AMV, Sv. č. 191745 MV.

²² AMV, H-181/65, s. 126, 17.12.1951 ÚZ č. 47, VStB, 22/Vocetka. Předání poznatků Velimira Raduševiče o Miodragu Popovićovi.

nijak neinteresovala okupační minulost Miodraga Popoviće. Přes tuto otázku se chtěli jen co nejrychleji přenést k aktuálním tématům spojeným s činností pražské informbyrovské skupiny.²³ Během ledna a první poloviny února 1952 Raduševiće opatrně testovali a pak mu teprve předložili návrh ke spolupráci. Radušević na nabídku reagoval téměř nadšeně. Prohlásil, že informovat Státní bezpečnost o dění v emigraci považuje za samozřejmou povinnost komunisty.²⁴ Od počátku března pak narůstal počet zpráv agenta *Rakiće* (dívčí jméno Raduševićovy manželky) ve dvou až tří denních intervalech.²⁵

Hodnota těchto zpráv mohla tkvět pro bezpečnostní orgány v tom, že získávaly pohled z druhé strany. Radušević se totiž nijak netajil svým odporem vůči vedoucímu rozhlasového vysílání pro Jugoslávii Perićovi, Milunićovým a dalším jim blízkým lidem. Naopak o Ivanovićových stoupencích v rozhlasu nesdělil nic, co by na ně vrhalo špatné světlo. Jelikož okruh kolegů v zaměstnání ve svých zprávách opouštěl jen málokdy, do dění, diskusí a plánů Ivanovićovy skupiny StB prostřednictvím Raduševiće příliš nepronikla. Navíc jako bývalého zaměstnance pražské ambasády ho společnost „Američanů“ pravděpodobně nikdy plně neakceptovala. I tak se ale Radušević pro StB stal jedním z nejvýznačnějších informátorů.

Vedle Prokopcové, Novaka, Frankeové, Raduševiće a Ridesové působil v rozhlasu v jugoslávském pracovním kolektivu ještě jeden agent, označovaný krycím jménem *Praga*. Využíván byl však jen sporadicky a všechny zprávy podané v průběhu roku 1952 se vlastně týkají jen rozhovorů s jedním z emigrantů Boškem Mlinarevićem. Zda byl *Praga* zaměstnán v jugoslávské, ústřední či některé z jiných zahraničních redakcí rozhlasu, nelze ze zpráv vyčíst.²⁶

Přes vytyčené cíle si StB počínala při získávání nových spolupracovníků spíše rutinně. Cestu nejmenšího odporu skýtalí v tomto směru mladí dělníci, mezi nimiž se referátu 22 podařilo uchytil již dříve. Od konce roku 1951 a v následujících měsících

---

²³ Tamtéž, Osobní spisový svazek RAKIČ 105001 MV, s. 2, 20.12.1951 Návrh na získání ke spolupráci Velimira Raduševiće, PT!.

²⁴ Tamtéž, s. 11, 20.2.1952 ÚZ č. 59, VStB, 22/Polnický, Vocetka.

²⁵ Raduševićův agenturní svazek, uložený v archivu pod signaturou 191745 MV, se dochoval pouze torzovitě. Většina záznamů agenta „Rakiće“, tak pochází z různých částí objektového svazku H-181, vedených na jednotlivé osoby emigrace. Disponujeme tak 57 záznamy o 37 schůzkách, z nichž první, datovaný 4.3.1952, nese číslo 5, poslední ze dne 13.3.1953 je označen číslem 121. První období spolupráce V. Raduševiće s StB bylo ukončeno na návrh z 24. dubna 1953.

²⁶ AMV, H-181/36, s. 78, 5.5.1952 List A č. 4, VStB, Šedlbauer, agent PRAGA; Tamtéž, H-181/48, s. 85, 5.5.1952 List A č. 5, VStB, Šedlbauer, agent PRAGA; Tamtéž, H-181/48, s. 87, 15.10.1952 List A č. 7, HS StB, 1. odbor, Šejnostová, PRAGA, Tamtéž, H-181/48, s. 90, 19.12.1952 List A č. 9, HS StB, Odbor 1, Eva Šejnostová, PRAGA.

řídce využívala agenta pod krycím jménem *Krasič*. Dosti nezajímavé zprávy, které se jen řídce vyskytují v objektovém svazku vedeném na jugoslávskou emigraci, neumožňují určit jeho totožnost.²⁷

K dalším dvěma zdrojům se StB dostala do jisté míry pomocí kompromitace. Následující případy ukazují na nesnadnou situaci mladých aktivistů, která je v podstatě velice tragická. Jmenovaní stalinovci přitom doplatili na své milostné vztahy, které nebyly v souladu s politickou akcí, jíž momentálně zasvěcovali svůj život. Kontakty Dragoslava Djordjeviće se Státní bezpečností sahaly už do počátku roku 1950, kdy údajně podal blíže nespecifikované poznatky přes jistého důvěrníka. Od té doby nepravidelně informoval StB přímo. Tyto záznamy však chybí a nic nenasvědčuje tomu, že by byl totožný s některým z agentů, kteří v emigraci pracovali v té době. Referát 22 vzhledem ke Geminderovu výnosu vůči Djordjevićovi přistupoval krajně opatrně a pro jistotu ho kontroloval skrze svoji spolupracovnici, kterou na něho nasadil. Agentka se však do „tohoto velice inteligentního a hezkého mladého muže“, jak jej charakterizovala referentka Státní bezpečnosti, zamilovala a své poslání mu vyradila. Ovšem její milý tuto důvěru neoceníl. Sám na první místo totiž kladl oddanost straně a její bezpečnostní složce. Neváhal proto a neprodleně oznámil svou přítelkyni na StB. Za porušení mlčenlivosti si vysloužila trest vězení na deset let, později zmírněný na osm. Djordjević možná své přítelkyně litoval, ale smysl pro „politickou bdělost“ byla silnější. O několik měsíců později přivedl bezpečnost na stopu i jednomu vojenskému zběhovi. V říjnu 1951 se pracovníci StB rozhodli předložit Djordjevićovi vázací slib, aby jeho spolupráce byla „plánovitá a cílevědomá“. Ke spolupráci jako agent *Sláva* byl Djordjević zavázán sice s apelem na povinnost komunisty a politického emigranta, ale též s příslibem možného snížení trestu pro jeho milou, která mu, přestože ji sám udal, nepřestala být lhotejná.²⁸

V roce 1952 byl *Sláva* nejplodnějším informátorem z prostředí mladých dělníků. Neměl sice možnosti proniknout do složitějších a ze státně bezpečnostního hlediska přednějších problémů, ale počínal si ve své službě nadmíru úspěšně. Setrval v ní po

---

²⁷ Podle číslování zpráv lze vyslovit domněnku, že agent *Krasič* byl totožný se spolupracovníkem registrovaným do října 1951 pod značkou Iv 24051. AMV, H-181/75, s. 30, 14.8.1951 List A č. 61, VStB, řídicí orgán 36/Uk, agent Iv 24051; Tamtéž, H-181/53, s. 8, 11.10.1951, VStB, 36/Uk, 24051; Tamtéž, H-181/46, s. 40, 17.10.1951 List A č. 66, 36/Uk, Iv 24051; Tamtéž, H-181/83, s. 2, 3.12.1951 List A č. 72, VStB, Marek, agent IV KRASIČ; Tamtéž, H-181/7, 7.3.1952, VStB, 22/Bl., KRASIČ; Tamtéž, H-181/15, 7.3.1952, VStB, 22/Bl., KRASIČ.

²⁸ Tamtéž, Osobní spisový svazek SLÁVA, r. č. 108856 MV, s.2, 13.10.1951 Návrh na vázání jug. polit. emigranta Dragana Djordjeviće.

následující čtyři roky, aniž by se prozradil, a stal se tak jedním z nejdéle působících agentů v řadách emigrace.²⁹

Sláva měl na počátku své spolupráce i na udání konkrétních lidí včetně své přítelkyně aktivní podíl. Zato Zdravko Orozović, druhý z těch, co se zapletli s StB kvůli své dívce, byl zcela nevinný. Počátkem roku 1952 se začala pro Orozoviće, dosud elektromechanika v TOS Hostivař, odvíjet slibná dráha profesionálního politického pracovníka a otevřela se mu i cesta k vyššímu vzdělání. I když kádrový posudek z podniku nehovořil příliš v jeho prospěch – „Jeho chápání v době učení bylo špatné. Dle našeho názoru není svojí inteligencí schopen projít vyšší školou, neboť jeho předběžné vzdělání jest velmi nedostatečné“ – náležel k těm mladíkům, které si ředitel politické školy pro emigranty Miroslav Müller vyhlédl jako perspektivní kádry, navrhl je do dělnické přípravy na vysokou školu a počítal s nimi i pro aktivní uplatnění v činnosti jugoslávské skupiny.³⁰ V květnu 1952 však obdržel Orozović předvolání k pohovoru na centrálu bezpečnosti do Bartolomějské ulice. Pracovníci jugoslávského referátu Šedlbauer a Burbil mu vyložili případ jeho přítelkyně, která od roku 1950 pašovala dopisy z pracovního tábora (TNP), kde byl uvězněn její otec. Orozović se přiznal k tomu, co již referenti StB znali, totiž, že o ilegální pomoci své milé politickým vězňům věděl. Ohrožena tak nyní byla nejen jeho politická a profesní dráha, ale také osobní svoboda, protože se podle zákona sám zanedbáním ohlašovací povinnosti dopustil trestného činu. Vedení jugoslávské emigrace v minulosti vylučovalo členy z organizace i pro menší prohřešky. Rád proto přislíbil odvděčit se za blahosklonnost závazkem spolupráce.³¹ Osobní svazek na krycí jméno *Barbalič* byl zaregistrován 28. května 1952. Známe však pouze jednu zprávu označenou tímto jménem, a to až z března 1954.³² Ostatně v závěrečné zprávě svazku z téhož roku se praví, že Orozović „se projevil jako neschopný spolupracovník“.³³

Informace z Domova mládeže v Žitné ulici, týkající se jak mladých dělníků, tak ale i jeho starších obyvatel – emigrantů Rajkoviće, Lojančiče a dalších – přijímala Státní bezpečnost rovněž od agenta *Ješiče*, zcela jistě mladého dělníka, jehož pravé

---

²⁹ Podobně jako u ostatních emigrantů – spolupracovníků Státní bezpečnosti byl osobní svazek takřka celý skartován. Tamtéž, r. č. 108856 MV. Agenturní záznamy se proto nacházejí jen v objektovém svazku H-181. První pochází z 31. října 1951. Z roku 1952 se dochovaly záznamy jenom o šesti schůzkách, frekvence však stoupala v následujícím období.

³⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 98, ar.j. 315, sl. O, Orozović Zdravko, 28.11.1952 Vyhodnocení prověrky, 10.4.1952 Posudek na soudr. Orozoviće Slavko. Hostivař.

³¹ AMV, H-181/57, s. 7, 15.5.1952 ÚZ č. 13, VStB, Šedlbauer, Burbil.

³² Tamtéž, H-181/18, AZ č. 1, 22.3.1954, I. Barbalič.

³³ Tamtéž, o. s. sv. Barbalič, r. č. 36612 MV.

jméno však neznáme. První zpráva s tímto kryptonymem pochází z 1. února 1952, jelikož je však číslovaná 54, možná počátek spolupráce tohoto agenta sahal v té době již více do minulosti. Spolupráce však patrně záhy skončila, protože poslední záznam je datován v květnu 1952.³⁴

I když měla Státní bezpečnost v pronikání do emigrantské komunity volné ruce a požehnání nejvyšších stranických orgánů, nedařilo se jí tak, jak bychom předpokládali. Vlastní dva pokusy dostat se více do jejího středu, tedy nejen do rozhlasu a mezi mladé dělníky, nedopadly zrovna nejlépe. Nejprve se Státní bezpečnost pokusila obnovit zpřetrhané vazby se svým někdejší důvěrníkem Novem Novovičem. Pro připomenutí, Novovič se v roce 1949 účastnil akcí StB proti jugoslávským diplomatům, ale počátkem roku 1950, když se přidal k opozičnímu vystoupení Ivanovičovy skupiny, k němu StB ztratila důvěru. Sám Novovič, který se shodně s opozičníky domníval, že titovští agenti pronikli v Československu do strany i bezpečnosti, o další součinnost od té doby nejevil zájem. Ostatně otevřené kontakty s bezpečností byly i tak zakázány. Mezitím se tento příznivec radikálního křídla emigrace od krajně opoziční platformy postupně vzdaloval a stal se oblíbencem Rupnikova a Miluničova vedení. V únoru 1952 proto doporučila vedoucí skupiny emigrace na referátu 22 Věra Procházková spolupráci s Novovičem obnovit.³⁵

Pro Novoviče, jako bývalého příslušníka obávané UDBy, nebyla československá StB žádnou autoritou, což při pohovoru dával dosti ostentativně najevo. Prohlásil, že s dřívější spoluprací nemá dobré zkušenosti a za podmínku jejího obnovení si kladl kvalitnější přípravu. Požadoval také, aby o této záležitosti byl vyrozuměn jak ÚV KSČ, tak emigrantské vedení. Referenty Státní bezpečnosti také Novovič zklamal jednak svým názorem, že v emigraci nejsou žádní špióni, jednak mlhavými odpověďmi na otázku, kdo z jejích členů byl v UDBě. Procházkovou a její kolegy přitom pobouřilo, že se odmítal vyjádřit v tomto smyslu i o Peru Dragilovi, o němž jeho zpravodajská minulost byla obecně známa. „Vzhledem k chování, které lze nazvat drzým a

---

³⁴ Svazek tohoto agenta se nedochoval. AMV, H-181/48, s. 36, 1.2.1952 List A č. 54, VStB, 22/Vocetka, JEŠIČ; Tamtéž, H-181/10, 22.2.1952, VStB, Vocetka, JEŠIČ; Tamtéž, H-181/10, 28.2.1952, VStB, Vocetka, Ješič; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 45, 29.2.1952 List A č. 58, VStB, 22/Vocetka, JEŠIČ; Tamtéž, H-181/35, s. 28, 29.2.1952, VStB, 22/Vocetka, JEŠIČ; Tamtéž, H-181/51, s. 39, 7.3.1952 List A č. 63, VStB, 22/Vocetka, JEŠIČ; Tamtéž, H-181/73, s. 62, 17.4.1952 List A č. 67, VStB, 22/Vocetka, JEŠIČ; Tamtéž, H-181/75, s. 68, 12.5.1952 List A č. 71, VStB, 1041/Vocetka, JEŠIČ; Tamtéž, H-181/45, s. 43, List A č. 73, 1041/Vocetka, JEŠIČ.

³⁵ Tamtéž, H-181/56, s. 67, 6.2.1952 Včc: Obnovení spolupráce s jug. polit. emigrantem Novo Novovičem.

provokativním, jsme se rozhodli, že Novoviče nebudeme vázati a že s ním také nebudeme udržovati styk“, uzavřela zprávu o tomto setkání Procházková.³⁶

Spíše shodou okolností než jakoukoliv analýzou poměrů mezi emigrací, již StB v této době ani nezpracovala, se pracovníci referátu 22 také pokusili oslovit Milutina Rajkoviče, který před dvěma roky nabízel bezpečnosti své služby v souvislosti s případem Miloše Nešiče. Tehdejší personál útvaru pro jugoslávské záležitosti vyhodnotil Rajkovičovy snahy jako provokaci. Nyní se však jejich nástupci patrně chytali každé příležitosti. Rajkovič byl již delší dobu vyloučen ze stranické organizace, a ačkoliv nadále patřil k emigraci, nesnažil se nijak veřejně vystupovat. Údajně se i vzdálil od svých dřívějších spojenců Ivanoviče a Dragily. Do zorného úhlu Státní bezpečnosti se dostal v dubnu 1952 kvůli jedné spíše anekdotické příhodě. Ve svém pracovišti na ÚRO, kde působil jako šachový referent, se ocitl v rozepři s jedním dělníkem, amatérským šachistou. Ten Rajkoviče nařkl, že v dělnickém šachovém turnaji byl podplacen soupeřem a přispěl tak k porážce jeho družstva. Rajkovič se rozčílil, dotyčného zfackoval, vyhodil z kanceláře a hodil po něm popelníkem. Vedení odborů usoudilo, že po tomto extempore musí Rajkoviče propustit, protože se jinak rozkřikne, že na ÚRO bijí dělníky!³⁷ Rajkovič byl předvolán kádrovým referentem, jinak též důvěrníkem Bezpečnosti, který k pohovoru přizval i pracovníka referátu 22 Václava Pechana. Oba dali Rajkovičovi zapravdu, že musel hájit svou čest, i když s nepřiměřenými prostředky nesouhlasili. Rajkovič na ně zapůsobil velice pozitivně, takže se shodli, že pro místo pouhého šachového referenta je ho škoda a měl by pracovat na nějakém důležitějším místě.³⁸ Pechan pak předložil veliteli 1. sektoru VStB Arnoštu Pokornému návrh, v němž Rajkoviče vylíčil jako potenciálně klíčového spolupracovníka v jugoslávské emigraci.³⁹ Avšak velitel tento návrh nikdy neschválil.

Hledání klíčového informátora nakonec bylo úspěšně zakončeno až v červenci 1952. Poněkud překvapivě se jím stal Jovan Prodanović, radikální stoupenec Ivanovičovy skupiny a podle mnohých indicií strůjce opozičního vystoupení v souvislosti s knihou Teodora Balka na přelomu let 1949 a 1950. Opozice považovala Prodanoviče téměř za svého mučedníka. Kvůli obvinění z nacionalismu a antisemitismu, kterých se dopouštěli vlastně všichni její příznivci, byl na Milunićův

³⁶ Tamtéž, H-181/56, s. 101, VStB, sektor 1, nedat., Procházková. Navázání styku s jug. pol. em. Novovičem za účelem vázání ke spolupráci.

³⁷ Tamtéž, H-181/73, s. 64, 19.4.1952 ÚZ č. 76, VStB, 2041/Maršík, důvěrník DP/Tě.

³⁸ Tamtéž, s. 117, 13.5.1952 ÚZ č. 10, VStB, Pechan, vl. šetření.

³⁹ Tamtéž, s. 118, 30.5.1952 Návrh na zavázání jug. pol. emigranta Milutina Rajkoviče.

podnět na konci roku 1950 exemplárně vyloučen ze strany.⁴⁰ Nespokojenci obecně uznávali poněkud absurdní Prodanovičovy stížnosti, že se stal obětí systematické šikany politické i profesní, kterou organizovala přes své židovské přátele Lenka Reinerová. Prodanovič byl asi nejvýraznějším odpůrcem teze „budováním socialismu v Československu bojujeme proti Titově klíci“ a dával se slyšet, že „neodešel do emigrace, aby dělal chemii“ (tedy svou odbornou profesí).⁴¹ Jedinou hodnotnou činností byla podle něho politická práce. Ovšem důležitým faktorem v životě jugoslávské emigrace byl přinejmenším od počátku roku 1950 strach, který se zvyšoval s probíhající kampaní za odhalování vnitřních nepřátel, a vůči němu nebyl Jovan Prodanovič zrovna imunní.

V sobotu, 26. června 1952, odpoledne navštívil Prodanoviče v bytě v domově v Žitné Gustav Šedlbauer a vyzval ho, aby se oblékl a následoval ho. Prodanovič byl údajně velmi nervózní a oblékání mu činilo potíže. Aniž by byli někým zpozorováni, opustili budovu, nastoupili do auta a odjeli na utajené místo, kde již čekali další pracovníci jugoslávského referátu. Po celou dobu Prodanovič nevěděl, není-li zatčen a co se s ním bude vlastně dít. Když po chvíli zjistil, že StB jen potřebuje „spolupracovat s poctivými emigranty“, s úlevou se jí hned sám nabídl. Z počátku se zdráhal ovšem podepsat slib, přičemž argumentoval, že po návratu do *osvobozené* Jugoslávie by nemohl spolupráci s československou zpravodajskou službou zatajit. Na odpověď, že až se vrátí do vlasti, nebude muset nic zatajovat, „ochotně podepsal slib bez jakýchkoliv výhrad.“⁴²

Agent *Prokop*, jak znělo jeho krycí jméno, byl spolupracovníkem velice snaživým, až horlivým. Zprávy, které podával jsou svým obsahem nejhodnotnější a nejvíce se z nich dozvídáme o dění v celé emigraci, včetně rozhovorů, diskusí a úvah, které zaměstnávaly Ivanoviče a jeho stoupence. Prodanovič povětšinou tlumočil svému řídicímu orgánu informace, které získával od Andjely Milišičové, která se v poslední době stala takřka Ivanovičovou pravou rukou. U svých přátel požíval nadále naprosté důvěry, a tak se tedy StB konečně dostala až k poznatkům, které pro ni měly prioritní charakter. V červenci se Prodanovič se svým řídicím referentem setkal šestkrát a v srpnu dokonce osmkrát, později ke schůzkám docházelo zhruba v týdenním intervalu, který se podle potřeby opět zkracoval. V prosinci tak vyhledal Prodanoviče příslušník

⁴⁰ Viz kapitulu „Po dvou kolejích“.

⁴¹ Viz kapitulu „Ve stínu budapešťského procesu“, pozn. 61.

⁴² AMV, Osobní spisový svazek PROKOP 105198 MV, I. část, s. 2, 1.7.1952 Ppor. Gustav Šedlbauer. Zpráva o průběhu vázání ke spolupráci Jovana Prodanoviče.

StB sedmkrát. Jeho vedením byl pověřen Gustav Šedlbauer, kterého občas zastupovali jeho kolegové Souček, Martínek nebo Řezníček a v dalších letech také Pechan.⁴³

Poměrně významným informátorem, kterého se podařilo Státní bezpečnosti získat nejspíše počátkem srpna 1952, byla agentka pod krycím jménem *Jarka*. Archivní evidence záznam o jejím svazku neobsahují. Zprávy svědčí o blízkém vztahu informátorky k rodině Miodraga Popoviće, přítele tragicky zemřelého Aci Popoviće. *Jarka* v počátcích své spolupráce hodnotila Miodraga jako charakterního a poctivého člověka, jehož slabinou však je záliba ve zveličování a přehánění. Nesdílela však Miodragův přátelský postoj vůči Milunićovým. Zvláště Josipu Milunićovi vytýkala, že k lidem přistupuje čistě instrumentálně v rámci svých politických kalkulů. Zato zjevnou nenávist chovala k Ivanovićově skupině a nedůvěřovala ani těm jejím bývalým příznivcům, které si (podle jejího názoru utilitárně) přetáhl na svou stranu Milunić (Todorović, Novović, Lončar).

Rozbor více jak 40 agenturních zpráv z let 1952 a 1953 dochovaných v objektovém svazku jugoslávské emigrace poměrně spolehlivě ukazují, že za tímto kryptonymem je třeba hledat Danicu Popovićovou, vdovu po Acovi Popovićovi, který spáchal na jaře 1950 sebevraždu. Tyto zprávy se dotýkají přátelského vztahu Miodraga a Aci Popovićů, vykreslují situaci mezi pracovníky pražské ambasády před rezolucí i jejich osudy v emigraci. Důvodem agentky k odporu vůči Ivanovićově skupině byla jednak její snaha eliminovat vliv „Pražanů“ v emigraci, jednak domnění, že za smrt Aci Popoviće jsou přinejmenším nepřímo odpovědní Pero Dragila, Milutin Rajković a Slobodan Ivanović. Podle agentky systematicky deptali domněle nespolehlivé členy a údajně plánovali obětovat Acu Popoviće jako agenta provokatéra v některém z protititovských procesů.⁴⁴ Ostatně v tomto smyslu se nesla také zpráva, kterou

---

⁴³ Prodanović patřil k těm agentům mezi emigranty, jejichž spolupráce kontinuálně pokračovala i po roce 1953, kdy byla zavedena přesná evidence. Jeho agenturní svazek r. č. 105198 MV se proto dochoval. Obsah je však téměř zcela skartován. *Prokopovy* zprávy proto nalézáme, tak jako v ostatních případech, v objektovém svazku H-181. Z roku 1952 se v něm zachovalo 57 záznamů z 30 schůzek, z nichž poslední v tomto roce z 23. prosince nese číslo 110. Od počátku roku 1953 do konce února 1954 pak máme záznamy o 28 schůzkách a poslední pořadové číslo je 283. Poté, kdy byly zprávy nově číslovány, byl již Prokop využíván méně častěji až do ukončení spolupráce v létě 1955, kdy StB přestala oblast, v níž ho využívala, soustavně monitorovat.

⁴⁴ AMV, H-181/75, s. 132, 8.8.1952 List A č. 2, HS StB, sektor 1, řídicí orgán Souček, agent JARKA; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 81, 8.8.1952 List A č. 4, Souček, JARKA; Tamtéž, H-181/55, s. 114, 8.8.1952 List A č. 7, HS StB 2, Souček, JARKA; Tamtéž, H-181/65, s. 137, 8.8.1952? List A č. 12, HS StB 1, Souček, JARKA; Tamtéž, H-181/59, 8.8.1952, JARKA; Tamtéž, H-181/66, s. 33, 8.8.1952 List A č. 17, Souček, JARKA; Tamtéž, H-181/61, s. 188, 8.8.1952, Souček, JARKA; Tamtéž, H-181/94, s. 10, 8.8.1952 List A č. 28, HS StB – 1, Souček, JARKA; Tamtéž, H-181/88, s. 29, 8.8.1952 List A. č. 30, HS StB – 1, Souček, JARKA; Tamtéž, H-181/93, s. 84, 8.8.1952 List A č. 34, HS StB 1, Souček, JARKA; Tamtéž, H-181/65, s. 139, 15.8.1952 List A č. 44, Řezníček, JARKA; Tamtéž, H-181/66, s. 4, 22.8.1952

pravděpodobně někdy na počátku léta 1952 odeslala Danica Popovičová Ministerstvu národní bezpečnosti.⁴⁵ Motivací Danici Popovičové pro spolupráci s StB tak mohla být touha přispět k odhalení Ivanoviče a dalších jako nepřátel, o nichž byla přesvědčena, že měli na svědomí smrt jejího muže.

Danica Popovičová, rozená Čukičová, byla po matce Češka. Její matka a sestra Milica Čukičová byly také členkami emigrace. Všechny měly pochopitelně úzké vazby na české prostředí a přes Acu Popoviče také na skupinu bývalých zaměstnanců pražské ambasády, z nichž většina inklinovala k usedlému životu v ČSR a jimž byla příslušnost k emigraci spíše východiskem z nouze. Tito emigranti vítali proto linii KSČ budování socialismu v Československu jako hlavní úkol politické emigrace a vyhraňovali se proti radikálnímu proudu Ivanoviče a Dragily. Těmi byla „pražská skupina“ ostatně hned z počátku vytlačena z aktivního podílu na řízení činnosti emigrace. Danica Popovičová proto reprezentovala mezi spolupracovnicí StB skupinu, která měla obecně vůči radikálům vyhraněně negativní postoj a nevyřízené účty.

Do léta 1952 se tak Státní bezpečnosti podařilo získat informátory v podstatě ve všech kruzích emigrace. V rozhlasu pro ni pracovali zejména Antun Novak a Marija Frankeová, solitérem blízkým Ivanovičovi zde byl také Velimir Radušević. Z dění ve

---

List A č. 39, HS StB –1, Souček, JARKA; Tamtéž, H-181/66, s. 6, 23.8.1952 List A č. 40, Souček, Jarka; Tamtéž, H-181/65, s. 154, 29.10.1952 List A č. 44, HS StB, Dostál/1041, JARKA; Tamtéž, H-181/65, s. 156, 31.10.1952 List A č. 45, HS StB, Dostál, JARKA; Tamtéž, H-181/73, s. 150, 31.10.1952 List A č. 52, HS StB, Dostál JARKA; Tamtéž, H-181/60, s. 26, 7.11.1952 List A č. 56, HS StB, Dostál, AV JARKA; Tamtéž, H-181/65, s. 168, 12.11.1952 List A č. 59, HS StB, Dostál/1041, JARKA; Tamtéž, H-181/65, s. 167, 12.11.1952 List A č. 60, HS StB, Dostál/1041, JARKA; Tamtéž, H-181/93, s. 89, 12.11.1952 List A č. 61, HS StB, Dostál/1041, AV JARKA; Tamtéž, H-181/73a, s. 142, 12.11.1952 List A č. 62, HS StB, Dostál/1041, AV JARKA; Tamtéž, H-181/75, s. 145, 12.11.1952 List A č. 65, HS StB, Dostál/1041, AV JARKA; Tamtéž, H-181/73a, s. 141, 14.11.1952 List A č. 67, HS StB, Dostál, JARKA; Tamtéž, H-181/93, s. 89, 26.11.1952 List A č. 71, HS StB, Dostál/1041, AV JARKA; Tamtéž, H-181/50, s. 115, 29.12.1952 List A č. 74, HS StB, Dostál, JARKA; Tamtéž, H-181/44, s. 65, 29.12.1952 List A č. 75, HS StB, Dostál, AV JARKA; Tamtéž, H-181/65, s. 177, 29.12.1952 List A č. 77, HS StB, Dostál, JARKA; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 100, 6.1.1952 (správně 1953) List A č. 78, Dostál, JARKA; Tamtéž, H-181/93, s. 87, 7.1.1953 List A č. 79, HS StB, Dostál, JARKA; Tamtéž, H-181/65, s. 179, 27.1.1953 List A č. 85, HS StB, Dostál, JARKA; Tamtéž, H-181/65, s. 180, 27.2.1953 List A č. 86, HS StB, Dostál, JARKA; Tamtéž, H-181/65, s. 181, 11.3.1953 List A č. 88, Dostál, JARKA; Tamtéž, H-181/51, s. 92, 16.5.1953 List A č. 93, HS StB, Dostál, AV JARKA; Tamtéž, H-181/93, s. 88, 1.6.1953 List A č. 97, Dostál, AV JARKA; Tamtéž, H-181/44, s.115, 10.6.1953 List A č. 100, HS StB, Dostál, JARKA; Tamtéž, H-181/93, s. 89, 10.6.1953 List A č. 101, HS StB, Dostál, AV JARKA; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 130, 10.6.1953 List A č. 108, HS StB, Dostál, JARKA; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 107, 15.7.1953 HS StB, Šedlbauer, JARKA; Tamtéž, H-181/73, s. 159, 21.7.1953 List A č. 107, Šedlbauer, JARKA; Tamtéž, H-181/46, s. 98, 24.10.1953 List A č. 111, Procházková, JARKA; Tamtéž, H-181/61, s. 232, 24.10.1953 List A č. 113, II. S MV, Procházková, JARKA; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 131, 3.12.1953 List A č. 119, II. správa MV, Procházková, JARKA; Tamtéž, H-181/65, s. 228, 3.12.1953 II. S MV, Procházková, JARKA; Tamtéž, H-181/65, s. 229, 12.12.1953 List A č. 124, II. S MV, Procházková, JARKA; Tamtéž, H-181/11, 30.3.1954 AZ č. 2, JARKA, Procházková; Tamtéž, H-181/77, s. 63, 30.3.1954 AZ č. 3, JARKA; Tamtéž, H-181/65, s. 243, 3.6.1954 AZ č. 2, JARKA.

⁴⁵ Tamtéž, H-181/20, s. 231, Nedatovaný dopis Danici Popovičové „Ministerstvu státní bezpečnosti“ v Praze (nedat.).

stranickém výboru získávali poznatky přes Rupnika Jaroslav Prokopec a v menší míře přes Miluniće do června 1952 Lenka Reinerová. O názorech loajální, avšak se svou situací nepříliš spokojené části emigrace složené ze starousedlíků, získávala StB představu od Danici Popovićové. Opoziční skupina zase byla „obsazena“ pomocí Jovana Prodanoviće. Mezi mladými dělníky platil za nejcennější zdroj Dragoslav Djordjević. Jediným okruhem, kde pravděpodobně žádný informátor nepůsobil, byli studenti a Komenského kolej. Oproti letům 1949–1950 však již nelze příliš mluvit o specifické studentské komunitě v původním smyslu. Řada tehdejších studentů již dokončila studia, naopak na vysoké školy se zapsali mladí dělníci a emigranti, kteří se původně zabývali jinou činností. Významní studentští předáci také získali podíl na řízení emigrantské organizace a v redakci *Nové Borby*, odkud byla StB informována prostřednictvím jiných agentů.

Výsledkem zvýšené pozornosti referátu 22 vůči informbyrovské emigraci, počínající na konci roku 1951 a rozvíjející se během první poloviny roku 1952, je již námi zmiňovaný objektový svazek H-181, který obsahoval dva základní svazky a sto svazků vedlejších. Dohromady tento mohutný spis čítal 9 152 listů, z nichž většina byla nashromážděna v letech 1952 až 1954. Vedlejší svazky byly věnovány jednotlivým členům emigrace. Některé obsahují jen několik málo listů, jiné dosahují počtu stovek stran. Státní bezpečnost tak vedla složku téměř ke všem emigrantům. Nižší počet vedlejších svazků je způsoben částečně společnou registrací manželů, částečně ale také absencí některých osob. Složku Teodora Balka, Lenky Reinerové, Vasa Srzentiće a některých dalších lidí zde nenajdeme patrně z toho důvodu, že se o ně zajímal i jiný (důležitější) útvar StB než jugoslávský referát. Tyto písemnosti se bohužel nepodařilo dohledat. Pochopitelně pak objektové materiály chybí u tajných spolupracovníků Prodanoviće, Raduševiče, Frankeové či Danice Popovićové.

V prvních měsících roku 1952 však byla Státní bezpečnost teprve na počátku tohoto svého díla a její pracovníci pochopitelně dopředu nevěděli, kam její snaha povede. Zatčení Slánského a Gemindera měnilo konstelaci, ale kupodivu nikoliv tak zásadně, jak by se mohlo zdát. O tehdejších hypotézách, které referát 22 a Velitelství StB zaměstnávaly, však nemáme vlastně žádné zmínky. Z praktických kroků můžeme usoudit, že se nadále rozvíjely dva směry tzv. operativní činnosti, tak jak tomu bylo i v předchozím období. Bezpečnost sledovala stabilně Ivanovićovu skupinu, od léta 1951 se pak v souvislosti se zatčeními vysokých funkcionářů zabývala i Teodorem Balkem a Lenkou Reinerovou. Jak ale dosvědčuje rozsah a záběr objektového svazku, věnovala se

emigraci plošně a sbírala poznatky prostě na všechny. Podezření ani tentokrát neunikli Josip Milunić ani Vladimir Perić a přímo eminentní zájem StB projevovala o předsedu Rupnika.

Emigranti sami se po odhalení Gemindera drželi spíše zpátky. Jestliže v roce 1950, v době tzv. krize ve skupině, zahrnovali stranický aparát zprávami usvědčujícími jiné osoby ze špionáže či jiné nepřátelské aktivity, a snažili se i vyhledat kontakt s Bezpečností, tentokrát se taková iniciativa téměř nevyskytla. Převládalo zmatení, nedůvěra v kohokoliv, strach. Velmi často se objevovala úvaha, že po zatčených funkcionářích ve straně i bezpečnosti zůstali jejich podřízení, které sem tito nepřátelé sami dosadili. Výjimkou je zpráva z konce ledna 1952, kterou na ÚV KSČ odeslal Ročko Andjelkovski.

Obšrný text rekapituloval události od léta roku 1948 střízlivě, bez obvyklého obviňování konkrétních osob z protistátních zločinů. Až na závěrečnou obligatorní zmínku o „špiyonu Slánském“ se zpráva korektně vyjadřovala o působnosti Gemindera a jím pověřených pracovníků ÚV KSČ. Byla vlastně obhajobou stranického vedení, v němž Andjelkovski zasedal od podzimu 1949 do konce roku 1950. Hájil kroky Lenky Reinerové a Rupnika jako prosazování vůle KSČ a tím i správné linie směřující jugoslávské komunisty od nacionalistické úchylny k ryzímu internacionalismu. Implicitně tak bránil sebe a své soudruhy, kteří mohli potenciálně upadnout do podezření z účasti na *odhaleném* spiknutí *zrádce* Gemindera. Naopak drtivá kritika opoziční skupiny jakožto rozbiječské nacionalistické frakce, která podle něj užívala účelově a falešně zkreslujícího posudku na knihu Teodora Balka, měla patrně vyloučit jakékoliv úvahy o rehabilitaci stranicky odsouzené Ivanovičovy frakční činnosti.⁴⁶

Se zvláštním roztrpčením pozoroval Andjelkovski změnu chování Antona Rupnika. Když Rupnik vycítil ztrátu půdy pod nohama, snažil se obnovením dobrých vztahů s Ivanovičem relativizovat své dřívější napojení na Gemindera a Reinerovou. Naopak agresivně vystupoval proti těm, s nimiž dříve ve skupině Geminderovy pokyny prosazoval – Andjelkovskému, Perićovi, Tumarovi či Mlinarevičovi. Andjelkovski proto před Rupnikem varoval, že se při nadcházející volbě stranického vedení bude snažit vyjít dobře se všemi a dělat ústupky zejména Ivanovičově frakci. Ivanović a Dragila proto pravděpodobně budou podporovat Rupnika, aby setrval ve funkci, a za to žádat místa ve výboru pro své spřízněnce. Rupnik by pak, obával se Andjelkovski,

---

⁴⁶ Tamtéž, H-181/4, 22.1.1952 Načo (Ročko) Andjelkovski. Zpráva o situaci v naší skupině od uveřejnění rezoluce Informačního byra do dnešního dne.

upadl zcela pod jejich vliv. Navrhoval proto zvolit do vedení většinu mladých dělníků a tím zabránit eventualitě návratu do chaotických poměrů roku 1949, kdy emigraci řídili tzv. intelektuálové (t.j. lidé buržoazního původu s nemanuální profesí). V samotném závěru elaborátu Andjelkovski mimo svou oddanost vedení KSČ naznačil, jak by si řešení problémů emigrace představoval a jak chápe škodlivou činnost opozičníků: „Věřím, že ÚV KSČ v čele se soudruhem Gottwaldem zjedná nápravu i v naší stranické organizaci, tak jako to udělali se zrádci KSČ, vedené špiónem Slánským.“⁴⁷ Analogie je více než zřejmá.

Podle nově zavedené praxe se Andjelkovského zpráva neprojednávala v rámci stranického sekretariátu, ale na příkaz tajemníka Antonína Novotného byla postoupena k využití Ministerstvu národní bezpečnosti. Náměstek ministra Antonín Prchal následně předal tuto zprávu 1. sektoru velitelství StB a tak se dostala (počátkem dubna 1952) do rukou jugoslávského referátu.⁴⁸ Jeho příslušníci si pozvali Andjelkovského k pohovoru, aby jim některé otázky blíže osvětlil. O tomto setkání však nemáme žádný záznam. Pouze víme, že Andjelkovski byl požádán, aby napsal zprávu o Veselinu Kljakićovi, což z hlediska aktuálního dění v emigraci bylo zcela podružné.⁴⁹

Andjelkovski potom během května a června navštívil bezpečnostní centrálu ještě několikrát. V záznamech o jeho výpovědích, v nichž se zmiňoval o kontaktech Ivanoviće s později odsouzenými emigranty v Maďarsku a Bulharsku i o nešťastných krocích Rupnika, je označen jako důvěrník. Ke schůzkám totiž docházelo v úřadovně v Konviktské ulici, nikoliv konspirativně, a na Andjelkovském nebyl žádán vázací slib.⁵⁰

Andjelkovského obavy o vývoj ve skupině nebyly plané. Řada zpráv hovořila o tom, že Ivanović opět začal zvedat hlavu. Jak se před Lenkou Reinerovou zmínila Atena

---

⁴⁷ Tamtéž, H-181/4, 22.1.1952 Načo (Ročko) Andjelkovski. Zpráva o situaci v naší skupině od uveřejnění rezoluce Informačního byra do dnešního dne.

⁴⁸ Tamtéž, H-181/4, 8.4.1952 Sekretariát náměstka ministra NB (por. Zdeněk Jodas) pro Velitelství StB, 1. sektor, k rukám s. Pokorného.

⁴⁹ V. Kljakić sice zastával významnou funkci ve studentském sdružení před rezolucí, v emigraci se však udržel ve vedení jen do jara 1949, kdy v souvislosti s Miluničovým případem dostal stranickou důtku a od té doby na jakoukoliv politickou kariéru rezignoval. Tamtéž, H-181/4, 22.4.1952 Žádost velitele 4. oddělení 1. sektoru VStB Jana Bokra o nahrávání rozhovoru s Andjelkovským. Velitel 4 odděl. 1. sektoru komu: Velitelství StB, sektor 4, Praha; Tamtéž, 29.4.1952 Andjelkovského zpráva „Státním bezpečnostním orgánům lidové republiky Československa“.

⁵⁰ Tamtéž, H-181/4, 5.5.1952 VStB, řídicí orgán: Šedlbauer, důvěrník: Andjelkovski; Tamtéž, H-181/20, 5.5.1952 ÚZ č. 9, VStB, řídicí orgán Šedlbauer, důvěrník Andjelkovski; Tamtéž, H-181/36, s.32, 5.5.1952 ÚZ č. 12, VStB, Šedlbauer, Andjelkovski; Tamtéž, H-181/87, s. 26. 5.5.1952? ÚZ č. 13, VStB, Šedlbauer, Andjelkovski; Tamtéž, H-181/50, s. 14, 19.5.1952 ÚZ č. 14, VStB, Šedlbauer, Andjelkovski; Tamtéž, H-181/75, s. 69, 19.5.1952 ÚZ č. 15, VStB, Šedlbauer, Andjelkovski; Tamtéž, H-181/75, s. 119, 2.6.1952 ÚZ č. 20, VStB, Šedlbauer, D Andjelkovski; Tamtéž, H-181/26, s. 119, 2.6.1952 ÚZ č. 21, VStB, Šedlbauer, Andjelkovski, Slobodan Ivanović – poznatky.

Milunićová, „skupina Dragily a Ivanoviće vzhledem k událostem kolem Gemindera a Slánského očekává, že bude plně rehabilitována. Tito lidé se chovají tak, jako by oni odhalili Gemindera a Slánského. Ivanović si myslí, že má plné právo na členství v koordinačním středisku jugoslávské politické emigrace.“⁵¹

Tato varianta dalšího dění vysvětluje i změnu postojů Antona Rupnika, o níž se Andjelkovski zmiňoval. Rupnik projevoval po zatčení Gemindera s přístupem československé strany nespokojenost stále otevřeněji. V lednu 1952 si stěžoval Jaroslavu Prokopovi, že KSČ nevěnuje emigraci vůbec žádnou pozornost a neřeší dlouhodobé problémy. Jedním z nich byla i otázka státního občanství a řešení statutu jugoslávské stranické organizace, tak jak je požadovalo už v létě minulého roku Koordinační středisko. Naslouchal proto stále více hlasům nespokojenců a vymezoval se vůči svým soudruhům, kteří byli v minulosti stejně jako on spojeni s linií prosazovanou Bedřichem Geminderem.⁵² Rupnika například s opozicí spojovaly výhrady vůči neprincipielnímu přístupu ÚV KSČ ve věci Teodora Balka. Rupnik přijal v první polovině roku 1951 stanovisko Koordinačního střediska shodné s Ivanovićovým, že Balk je trockista, který musí být vyloučen z emigrace. Po zatčení Slánského a Gemindera očekával, že StB bude vůči Balkovi postupovat obdobně. Pro Rupnika ostatně tato otázka znamenala i odpoutání pozornosti od faktu, že on sám byl Geminderovým chráněncem. Balka, kterého by Ivanović a jeho spojenci rádi předhodili jako komplice „zrádců“ v KSČ v řadách jugoslávské emigrace, si však nikdo otevřeně nevšiml, a to zvyšovalo jejich nervozitu.

Netečností stranického aparátu ovšem z opačného důvodu trpěl i Teodor Balk. Od léta 1951, kdy se proti své vůli musel zcela vzdálit z aktivit emigrace, žil v neustálé nejistotě. Ačkoliv byl odstraněn na žádost Koordinačního střediska, sdělil mu Pero Popivoda při návštěvě Prahy v srpnu 1951, že proti němu nic nemá a že otázka jeho členství je výlučně v kompetenci KSČ. V listopadu toho roku mu však Rupnik oznámil, že se nadále nesmí účastnit stranických schůzí a že je na radu sekretariátu ÚV KSČ „prozatím“ ze strany vyškrtnut. Balk se obrátil na tehdejšího instruktora Morávka a poslal také dopis Popivodovi a žádal je, aby mu tuto situaci vysvětlili. Podle organizačního řádu KSČ totiž žádný institut „dočasného vyškrtnutí“ neexistoval. Morávek popřel, že by Rupnik takový pokyn z Ústředního výboru dostal a nazval celou

⁵¹ Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 29, 14.2.1952 List A č. 86, VStB 1, 22/Procházková, KVAPILOVÁ.

⁵² Tamtéž, H-181/75, s. 37, 19.1.1952 List A č. 24, VStB 1, 22/Pá, SUCHÝ; Tamtéž, s. 39, 19.1.1952 List A č. 20, SUCHÝ; Tamtéž, s. 40, 19.1.1952 List A č. 23, SUCHÝ.

záležitost nedorozuměním. Jenže k přislíbenému přijetí u vedoucí mezinárodního oddělení Baramové nikdy nedošlo. Nakonec 7. prosince 1951 Rupnik oznámil rozhodnutí o vyškrtnutí Balka na stranické schůzi, aniž by se jí Balk mohl zúčastnit. Balk opět protestoval. Argumentoval, že stanovy nedovolují, aby se o členu strany rozhodovalo v jeho nepřítomnosti. Morávek sice Balkovi telefonicky slíbil zřídit nápravu a vyvracel mu, že by ho strana jakkoliv persekvovala. Na důkaz uváděl Balkovo zařazení do *Roku stranického školení* (avšak individuálního, nikoliv mezi emigranty). Balkův dopis ovšem nechal již bez odpovědi. To samé se stalo i s Balkovými dopisy Anně Baramové.⁵³

Ubíhaly týdny a měsíce a Balkova situace se naprosto v ničem neměnila. Koncem května či začátkem června 1952 se snad instruktor Miroslav Müller pokusil (se souhlasem Baramové) přesvědčit Rupnika, aby Balka neignoroval a zapojil zpět do emigrace, což si Ivanovičova skupina opět vyložila jako podporu „trockisty“ Balka ze strany lidí, dosazených do funkcí Geminderem.⁵⁴ Josip Milunić v polovině června 1952 ale Balkovi (ovšem jen prostřednictvím Lenky Reinerové) radil, aby se nyní o vyřizování své záležitosti nesnažil a zbytečně před „hloupostmi a svinstvy“, která se proti němu vznášejí, neponižoval. Měl prý čekat a věřit, že nakonec se vše patřičně vyřeší.⁵⁵

Důvod k nespokojenosti s československými místy měli i ti emigranti, kteří zachovávali neochvějně loajalitu a formálně v souvislosti s aktuálním honem na vnitřního nepřítele na žádné problémy nenarazili. Platí to i o manželech Milunićových. Po téměř čtyřech letech emigrace se jejich snaha o získání svých dětí z Jugoslávie zdála stejně v nedohlednu jako na samém začátku. Dva roky nedostali žádnou odpověď na svou žádost o státní občanství, které by formálně umožnilo Červenému kříži o děti žádat. Stejně dopadla i žádost adresovaná Československé státní bance, aby povolila posílat dětem peníze. Milunićovi totiž dopláceli na nejasný statut politického emigranta, které československé právo neznalo, a žádný úřad nebyl ochoten vydat jim takové potvrzení. Životní podmínky dětí v Jugoslávii se přitom horšily. Poté co byly vystěhovány ze Záhřebu do Opatie, byl Atenině matce, která o děti pečovala, odebrán sociální přírůstek. Dětem tak údajně hrozilo, že je úřady babičce odeberou a umístí v dětském domově.

⁵³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B1 (Teodor Balk), 16.12.1951 Balk Morávkovi; Tamtéž, 31.1.1952 Balk A. Baramové.

⁵⁴ AMV, H-181/75, s. 130, 28.7.1952, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

⁵⁵ Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 73, 17.6.1952 List A č. 166, Procházková, KVAPILOVÁ.

Počátkem února proto po předchozí konzultaci s Popivodou a sovětským instruktorem Medvěděvem napsali Milunićovi dopis přímo Gottwaldovi. Prezidenta informovali, že předložili sekretariátu ÚV KSČ celou řadu konkrétních návrhů, jak děti do Československa dopravit. Geminder, který měl jejich záležitost na starost, však za celou dobu nic neučinil. Žádali proto Gottwalda o pomoc a o krátké přijetí.⁵⁶

Prezidentská kancelář si na Gottwaldův pokyn vyžádala vyjádření Anny Baramové. Ta se však od celého problému distancovala, když označila problém Milunićů za záležitost Červeného kříže a Ministerstva národní bezpečnosti. Vinu na dosavadním neúspěchu pak připsala na vrub Geminderovi.⁵⁷ Baramová se ale předtím v osobním rozhovoru s Milunićem odmítla jeho prosbami o pomoc zabývat a stejně tak i intervenovat v jeho dva roky staré žádosti o občanství. Dokonce mu rozmlouvala psát prezidentovi, „když jde o takové maličkosti“. Zavrhla hned i Milunićův návrh, už poněkud zoufalý a riskantní, aby děti byly s pomocí italských komunistů propašovány přes hranici do Terstu, k čemuž byli podle Miluniće Italové ochotní. Ve skutečnosti však Baramová byla – nehledě na svou nechuť se jakkoliv pro Milunićovy angažovat – bezradná. Netušila totiž, jaký státní či stranický orgán, by měl v této věci rozhodovat. Ve sdělení pro prezidentskou kancelář projevila opět jenom svou přezíravost vůči trápení nešťastných rodičů, i když se jednalo o přední politické uprchlíky a aktivisty, jejichž podporou se KSČ chlubila: „Myslím, že je škoda času pro politický sekretariát zabývat se takovými maličkostmi.“⁵⁸

Dopis Gottwaldovi se zdál jako poslední možný krok. Poté co nesčetněkrát jednali s Geminderem a Milunićová navštívila i ministra národní bezpečnosti Kopřivu, jim však ani tato poslední instance nebyla schopna či ochotna pomoci. Své neštěstí prožívali ještě o to hůře, že v Praze trpěli osaměním. Lence Reinerové si v červnu 1952 Atena Milunićová postěžovala, že jsou v emigraci izolováni a Češi se jich jako cizinců straní. Milunićovi přitom na rozdíl od většiny emigrantů o kontakty s českým prostředím stáli. Jak ale Milunićová dodala, za čtyři roky nepřekročili práh ani pěti českých domácností. Až se jednou vrátí do Jugoslávie, nebudou moci ani vyprávět, jak žili Čechoslováci během prvních let budování socialismu, posteskla si prý Milunićová.⁵⁹

Když Gottwald na prosby o pomoc nereagoval, rozhodla se v listopadu 1952 Atena Milunićová napsat prezidentově manželce: „obracím se k Tobě, jako matka

⁵⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/24, sv. 95, ar. j. 1120, Jugoslávie, 4.2.1952 Milunić Gottwaldovi.

⁵⁷ Tamtéž, sl. Jugoslávie, 5.2.1952 Baramová Hradcovi.

⁵⁸ Tamtéž, 29.2.1952 Baramová prezidentské kanceláři (s. Hradec).

⁵⁹ AMV, H-181/42, II. část, s. 59, 9.6.1952 List A č. 157, VStB I, Procházková, KVAPILOVÁ.

k matce a prosím Tě, abys mi pomohla svým vlivem dostat se ze situace, ve které jsem se ocitla, a která je taková, že pro žádnou matku nemůže být zoufalejší. [...] Věřím, vážená soudružko, že pochopíš kolik slz a bolesti se skrývá v tomto krátkém líčení! Chci dodat jen, že neprosím za sebe! Jsem komunistka – za své přesvědčení jsem ochotna trpět – ale jsem také matka.“⁶⁰ Nevíme, zda Marta Gottwaldová svého vlivu využívala, ale měly uplynout ještě další čtyři roky, než se Milunićovi mohli se svými dětmi shledat.

Jak už bylo naznačeno, další příčina neutěšenosti života Milunićových v Československu vězela i ve stavu emigrantské komunity. Josip Milunić byl v emigraci jedním z mála, kdo nesvaloval všechnu vinu za minulé a současné problémy na Bedřicha Gemindera. Ostatně sám se přesvědčil, že to byl v roce 1949 Geminder, kdo ho v podstatě rozhodnutím o dočasné izolaci od emigrace zachránil před zuřivostí jeho jugoslávských soudruhů. Pochopitelně stejně jako ostatní nepochyboval (nebo to alespoň veřejně neproklamoval) o pravdivosti obvinění proti zatčeným funkcionářům. Zároveň se ale vyjádřil, že mnohé potíže si emigranti způsobili sami.⁶¹

Konstelace v emigrantské skupině dostávala na počátku roku 1952 opět podobu patové situace. Ivanovićova skupina, zbavena opory v redakci *Nové Borby*, se projevovala nejvýrazněji v rozhlasu, kde řada jejích členů nadále pracovala. Na Vinohradské (tehdy Stalinově) třídě Jugoslávci neměli mezi českými kolegy příliš dobrou pověst. Ve známost vešli mnohahodinovými schůzemi, které začínaly hluboko v pracovní době a končily mnohdy pozdě v noci, emotivně vypjatou atmosférou plnou vzájemného nepřátelství i nevalným pracovním tempem. „Fuj, jugoslávští emigranti!“, ulevil si prý při jedné příležitosti vedoucí regionální redakce Michl.⁶²

Rozhlasová redakce se stala hlavním kolbištěm zneprátelených táborů. Rozbroje a projevy osobní animozity přitom nevycházely jen z odlišných názorů, ale jak již bylo v uzavřené emigrantské komunitě zvykem, i ze vzájemné rivality a obecně lidských antipatií a sympatií. Poměrně semknutou skupinku tvořili stoupenci opozice Andjela a Djordje Milišićovi, Velimir Radušević, Dušanka Dragilová, Ivanka Mataija, Marica Pavićićová a Antica Nikolićová. Jejím hlavním představitelem, kolem něhož docházelo nejčastěji k půtkám a slovním přestřelkám, byla kontroverzní postava Pera Ivanoviće. Bývalý předseda nejvyššího republikového soudu v Černé Hoře, jak jsme se již zmínili,

⁶⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 95, ar. j. 315, sl. M 3, Milunić Atena, 12.11.1952 Atena Milunićová Martě Gottwaldové.

⁶¹ AMV, H-181/42, II. část, s. 92, 1.12.1952 List A č. 81, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

⁶² AMV, H-181/25, s.58-67, 24.7.1952 Prověrka Pera Ivanoviće.

přijel do Prahy v roce 1950 z Albánie, kde údajně svým sektářským a brutálním jednáním způsobil uvěznění i smrt několika tamních antititovců. Pro řadu emigrantů, včetně Antona Rupnika a Josipa Miluniće, byl proto zcela nepřijatelnou osobou. Ujala se ho však opoziční skupina, která mu jako nejstaršímu členu pražské emigrace⁶³ projevovala úctu a odmítala zmíněná nařčení jako prosté pomluvy. Ostatní pracovníci redakce ovšem tento respekt nesdíleli a Peru Ivanovičovi vytýkali zejména nulovou kompetenci pro práci v rozhlasu. Ač právník a bývalý vysoce postavený úředník, neuměl totiž Pero Ivanović psát na stroji. Učit se pracovat s touto technickou vymožeností bylo pod jeho důstojnost a výzvy svých nadřízených chápal jako šikanu. Vedoucí redaktori však považovali za problematický i obsah jeho rukou psaných komentářů. Kromě „národní hrdosti“ v nich prý chyběla jakákoliv fakta.⁶⁴ A tak prý Pero Ivanović pracovní dobu většinou vyplňoval četbou ruských románů.⁶⁵

Do sporů s radikály se nejčastěji dostávala Atena Milunićová, která od léta 1951 zastupovala vedoucího redakce Vladimira Periče. Ten byl totiž tehdy z rozhodnutí sekretariátu ÚV KSČ přidělen ke stranické škole pro mladé dělníky. Milunićová si zjevně v této funkci nepočítala zrovna nejšťastněji. K mnoha konfliktům snad nemuselo dojít, kdyby na jejím místě stála méně temperamentní osobnost. Dosavadní trpké zkušenosti s emigranty i její osobní neštěstí způsobené odloučením od dětí pochopitelně k duševní rovnováze nepřispívaly. Zaujatost proti části spolupracovníků tak neschvalovala ani řada jejích potenciálních spojenců, ani české vedení zahraničního vysílání, které si pochopitelně žádné tahanice nepřálo. Kromě toho rozhlasoví funkcionáři dávali částečně za pravdu kritikům Milunićové, že ve svých komentářích podléhá „buržoaznímu objektivismu“.⁶⁶ Stejně jako její manžel se Milunićová neidentifikovala s dogmatickým a čistě účelovým způsobem žurnalistiky a propagandy prováděné skupinou Slobodana Ivanoviće. Už v minulosti se proto dostali pod palbu kritiky z nejrůznějších prohrěšků – podceňování Sovětského svazu, velebení vědecko-technické úrovně Spojených států či ohledně používání neprověřených informací z Jugoslávie. Své postoje však Milunićová hájila stejně nevybíravě jako její rivalové.

---

⁶³ O dva roky starší Vaso Srzentić (1895) byl od skupiny izolován a nebyl formálně považován za člena organizace.

⁶⁴ AMV, H-181/42, II. část, s.30, 21.2.1952 List A č. 1, VStB, 1. sektor, 22a Vocetka, RAKIČ.

⁶⁵ Tamtéž, H-181/25, 9.7.1952 List A č. 59, VStB, Dostál/1041, SUCHÝ.

⁶⁶ Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 46, 4.3.1952 List A č. 5, VStB, 1. sektor, 22a/Vocetka, RAKIČ.

Také přátelé jí proto vytýkali, že pohrdá prací druhých, zatímco o svých schopnostech se vyslovuje zcela nekriticky.⁶⁷

Koncem roku 1951 se Vladimír Perić vrátil do své funkce a Atena Milunićová se stala jeho zástupkyní. S Perićem na tomto postu dlouhodobě nesouhlasil Anton Rupnik. Už v létě 1951 usiloval o jeho odvolání. Perić totiž neměl konexe v Koordinačním středisku, kde dopřávali sluchu tvrzení Ivanovićových stoupenců, že není spolehlivý a patrně se jedná o titovského agenta. Na rozdíl od případu Reinerové a Balka se však Rupnikovi eliminovat Periće nepodařilo. Žárlivě pozoroval, že Perić si jako učitel ve stranické škole získal popularitu u mladých dělníků. Po Perićově návratu do rozhlasu proto vyvíjel veškerou iniciativu, aby dosáhl jeho odvolání.⁶⁸

Vladimír Perić řešil mezilidské vztahy zcela jiným způsobem než Atena Milunićová. Vyznačoval se neobyčejnou trpělivostí a shovívavostí, na útoky vůči sobě nijak nereagoval. U opozičníků si za to vysloužil jen nenávisť. Jeho mírnou povahu a klid, s kterým čelil jejich zuřivým útokům, připisovali výcviku, který prý absolvoval jako agent UDBy. Aby si své podezření potvrdil, pokusil se Slobodan Ivanović dokonce Periće několikrát naschvál vyprovokovat urážkami. Jak se prý vyjádřil, „Srbové jsou přece hrdý národ“, takže normálně nemohou nechat urážku bez odpovědi. Perić však zůstával klidný, a tak Ivanović považoval svou domněnku za dokázanou.⁶⁹

Výjimečným zjevem v pražské emigraci byl Perić také v postoji vůči politickým funkcím. Vykonával je sice poctivě, avšak rutinně, nijak nadšeně a nijak zvláště si na nich nezakládal. Už na jaře 1951, kdy výtky vůči němu dosáhly poprvé vrcholu, žádal o uvolnění z postu vedoucího jugoslávské emise. Přesto je Perićovo působení v emigraci jistou záhadou. I když byl vystaven nepřízni emigrantů ze všech stran, českoslovenští komunisté mu důvěřovali a Periće hájili. Proti Antonu Rupnikovi ho na ÚV KSČ prosazoval Miroslav Müller, v rozhlasu užíval podpory ředitele zahraničního vysílání Kaliny. Perić prý nebyl zrovna nadšen, když se po ukončení školy pro mladé dělníky měl opět ujmout vedení jugoslávské rozhlasové redakce. Atena Milunićová mu ji předávala ve značně neutěšeném stavu. Proto si prý posteskl, že poměry, které v ní panují, jsou ještě „horší než nejtemnější doby srbských dějin“. Ředitel Kalina mu však

---

⁶⁷ Tamtéž, H-181/61, s. 75, 28.1.1952, 22/Pá, Kvapilová.

⁶⁸ Tamtéž, H-181/61, s. 77, 19.1.1952, 22/Pá, SUCHÝ.

⁶⁹ Tamtéž, H-181/61, s. 187, 5.8.1952, PROKOP; Tamtéž, H-181/61, s. 191, 23.8.1952, PROKOP; Tamtéž, H-181/61, s. 219, 10.1.1953, PROKOP.

redakci předal se slovy, aby si v ní učinil pořádek, a varoval, že by jinak „KSČ mohla vést boj proti Titově klíci i bez emigrantů.“⁷⁰

Kvůli své nejisté pozici však Perić mohl učinit jen málo. Patrně si nedokázal zjednat autoritu, urovnat vztahy ani pozvednout pracovní morálku v redakci, jež působila do jisté míry i jako zaopatřovací zařízení pro jinde těžko uplatnitelné osoby a personálně byla naddimenzovaná. Rupnik proto celkem lehko nacházel argumenty pro jeho výměnu a v době, kdy lidé mizeli ve věznicích StB, nazýval Periće licoměrně a bezohledně Geminderovým oblíbencem a používal přitom směle slova „sabotáž“.⁷¹ Perićovi neusnadňovala jeho pozici ani Atena Milunićová, kterou kritizoval za poměr k lidem a ona mu pro změnu vytýkala špatnou organizaci práce.⁷²

Koncem ledna 1952 Rupnik dosáhl svého a sekretariát ÚV KSČ vydal vedení československého rozhlasu pokyn, aby byl Perić ve funkci vyměněn. Otázkou, kdo má Periće nahradit, se zabývala ústřední redakce zahraničního vysílání. Lenka Reinerová se přikláníla k Ateně Milunićové, proti té se však postavili ostatní přítomní. Vedoucí redakce Michl navrhl nekonfliktního a po pracovní stránce všemi uznávaného Pane Ponjaviće, zatímco jiní se vyslovili, aby mezi Jugoslávci hledali někoho zcela nového.⁷³ Výběr však byl dosti omezený. V hlavní redakci vysílání pro Jugoslávii zasedali kromě Periće, Milunićové a Ponjaviće ještě Branko Vlaškalić a Aleksandar Georgijević, což byli sice dlouholetí rozhlasoví pracovníci, mezi emigranty však postrádali jakýkoliv respekt. Vlaškalić, bývalý vedoucí regionální redakce (stojící nad jugoslávskou), přitom z této funkce nedávno rezignoval po zatčení Gemindera. Boško Mlinarević, kterého jako svého člena delegoval do hlavní redakce stranický výbor emigrace, donedávna pracoval v továrně a postrádal potřebné schopnosti.⁷⁴

V době tohoto jednání kulminovalo napětí mezi pracovníky jugoslávské emise. Spor mezi Milunićovou a Perem Ivanovićem se vyhroutil tak, že Milunićová odstoupila v rozhlasu ze všech funkcí.⁷⁵ Schůze jugoslávské redakce evokovaly atmosféru emigrantských schůzí z let 1948–1950. Ve sporu s Ivanovićem podpořili Milunićovou Perić, Ponjavić, Georgijević, Mlinarević, Miodrag Popović, Novak i pracovnice slovinské sekce Frankeová a Prokopcová. Tím však osobní animozita přerostla v souboj dvou skupin, přičemž se opět uplatnily aktualizace vnitřních pŕetek s politickými ději

⁷⁰ Tamtéž, H-181/61, s.85, 6.3.1952, RAKIČ.

⁷¹ Tamtéž, H-181/60, s.82, Výpis z výpovědi Antona Rupnika ze dne 13.3.1952.

⁷² Tamtéž, H-181/61, s.85, 6.3.1952, RAKIČ.

⁷³ Tamtéž, H-181/61, s. 76, 26.1.1952 ÚZ č. 145, 22/Pá, K-ová (důvěrnice Klenová).

⁷⁴ Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 30, 21.2.1952 List A č. 1, VStB, 1. sektor, 22a/Vocetka, RAKIČ.

⁷⁵ Tamtéž, H-181/42, s. 62, 18.1.1952 List A č. 181. VStB, Marek, FAITLOVÁ.

širokých souvislostí. Velimir Radušević tak například vyrukoval s tezí, že jmenováním Mlinareviće do rozhlasové redakce vytváří stranický výbor včele s Rupnikem „dvoukolejné vedení“, které používala „Slánského banda“. Tato schůze z 18. února 1952, které se účastnili i instruktor Müller, zástupce stranického výboru Božičković a šéf ústřední redakce Michl, přitom byla „předčasně ukončena pro únavu přítomných“ ve dvě hodiny ráno, aby se v ní pak pokračovalo o dva dny později.⁷⁶

Rupnik prosazoval, aby se proti tomuto ohnisku neklidu rázně zasáhlo. V souladu s dlouho plánovanou racionalizací a omezením početního stavu redakce na nutné minimum žádal, aby rozhlas opustili nejhalasnější opozičníci Pero Ivanović a Radušević a s nimi pochopitelně i Perić.⁷⁷ Jenže celý březen se s Rupnikovými plány, o nichž hovořil jako o hotové věci, nic nedělo. Ve zprávě pro ÚV KSČ si Rupnik stěžoval na neuspokojivý personální stav, který zůstával nezměněn. Stejně negativně přitom posoudil obě skupiny – „maloměšťácké elementy, u kterých je malá politická úroveň“, a lidi, „kteří se tam dostali přátelstvím s Lenkou a Vorlasem“. Co však považoval za nejpřednější, „co nejdříve je nutno vyměnit s. Periće, který svou dosavadní činností prokázal, že na úkoly v rozhlase nestačí“.⁷⁸

Perićovi nadřizení ovšem stále zastávali jiný názor: „Agilní a iniciativní pracovník, správně reaguje na politické události a dobře je hodnotí [...] Jeho poměr ke kolektivu je srdečný, přátelský a snaží se spolupracovníkům pomáhat a předávat své zkušenosti.“ V podstatě jedinou Perićovu slabinou bylo podle autora tohoto kádrového posudku, že musel hledat cesty ve specifických poměrech emigrace.⁷⁹ Je přitom zajímavé, že právě člověk, který vyvolával neznámo proč takový odpor u svých soukmenovců (za zády s Moskvou), nacházel maximální porozumění u československých hostitelů. Pro nějaké mimořádné vazby Periće s československými místy přitom chybí jakékoliv důkazy.

Řešení, které sekretariát ÚV KSČ našel teprve v červnu 1952, Rupnika naprosto neuspokojilo. Nejprve byl Perić sice odvolán a na jeho místo nastoupil – podle požadavku Koordinačního střediska prosazovaného Rupnikem – český redaktor Trkovský. V zápětí však byl Perić jmenován jeho zástupcem. Trkovský se v jugoslávské

⁷⁶ Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 30, 21.2.1952 List A č. 1, VStB, 1. sektor, 22a/Vocetka, RAKIČ; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 46, 4.3.1952 List A č. 5, VStB, 1. sektor, 22a/Vocetka, RAKIČ; Tamtéž, H-181/60, s. 81, 20.3.1952 List A č. 179, 22a/Procházková, FAITLOVÁ.

⁷⁷ Tamtéž, H-181/20, nedat. (jaro 1952) List A č. 183.

⁷⁸ NA, f. ÚV KSČ, fond Antonín Novotný – zahraničí, Jugoslávie, karton 116, Jugoslávie 7, složky 72-86, Vztahy KSČ-SKJ.

⁷⁹ AMV, sv. 98, ar. j. 315, sl. 01, Perić Vladimír, 14.5.1952 4. dílčí organizace KSČ v Čsl. rozhlasu. Kádrový posudek na Periće.

otázce naprosto neorientoval a neuměl srbochorvatsky, musel se proto na svého zástupce ve všem spolehnout. Perić si tak v podstatě s tichou podporou ÚV KSČ a Československého rozhlasu udržel předchozí pravomoci.⁸⁰ Československý redaktor, který měl podle sovětského vzoru usměrňovat a vést práci jugoslávských emigrantů, tak nebyl pro tento úkol vůbec způsobilý. Jeho největším přínosem patrně byla kontrola podřízených pro potřeby sledování Státní bezpečností.⁸¹ Do práce jugoslávské redakce po dlouhé měsíce nic nového nezavedl a ponechal i naddimenzovaný personální stav. Všichni pracovníci však žili v nejistotě, kdy propouštění přijde a zda nepostihne právě je.

Děni v rozhlasové redakci ovšem nebylo určující. Ústřední otázky se řešily ve stranickém výboru v interakci se sekretariátem ÚV KSČ a s moskevským koordinačním střediskem. Ve vnitřních vztazích rozhodoval momentální poměr mezi dvěma čelnými funkcionáři, totiž Antonem Rupnikem a Josipem Milunićem. Jejich vztahy nebyly, jak jsme již ukázali v předchozí kapitole, rozhodně ideální. Nejenže neutvořili žádný tandem, ale postupovali zpravidla každý samostatně. Během první poloviny roku 1952 se přitom vztahy mezi nimi zhoršovaly tím, jak se Rupnik stále více orientoval na Ivanovićovu skupinu. K ní sice oficiálně udržoval nadále odměřenost, v osobní rovině se nicméně vůči Ivanovićovi – a zejména jeho manželce – choval velmi vřele. Zatímco se Milunić v červnu 1952 o Rupnikovi vyjadřoval, že „nestojí za zlámanou grešli“,⁸² Ivanović o měsíc později vysvětloval svým příznivcům, že Rupnikovi, jakožto představiteli Koordinačního střediska v Československu, je potřeba poskytnout veškerou podporu.⁸³ Ani Rupnik nenacházel pro svého kolegu dobré slovo. Stěžoval si, že jsou Milunićovi „měšťáci“ a Milunić „úchylkář“, na kterého musí dávat pozor, aby v *Nové Borbě* neudělal nějakou chybu.⁸⁴

Poměry se pochopitelně nejevily tak jasně jako v roce 1950, kdy na jedné straně byl stranický výbor opírající se o KSČ a na druhé opozice. Rupnik už během roku 1950 dělil svou loajalitu mezi československé funkcionáře a emigrantské ústředí v čele s Popivodou, které mělo za zády Moskvu a v mnohých otázkách projevovalo odlišné názory. V té době se rovněž začal upravovat jeho doposud negativní vztah ke Slobodanu Ivanovićovi, protože Popivodův názor na opozici nebyl dobře čitelný a

⁸⁰ Tamtéž, H-181/95, s. 40, 2.6.1952 List A č. 49, VStB, 1041/Vocetka, SUCHÝ.

⁸¹ Tamtéž, H-181/19, 23.7.1952 ÚZ č. 48 HS StB, 1041/Martínek, Důvěrník TRKOVSKÝ.

⁸² Tamtéž, H-181/42, s. 73, 17.6.1952 List A č. 166, Procházková, KVAPILOVÁ.

⁸³ Tamtéž, H-181/26, s. 166, 28.7.1952 List A č.12, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

⁸⁴ Tamtéž, H-181/75, s. 121, 5.6.1952 List A č. 50, VStB, 1041/Vocetka, SUCHÝ.

mnohdy jí vyjádřil i sympatie. Během roku 1951 Rupnik dával stále více najevo, že větší autoritou jsou pro něho „moskevští soudruzi“ než KSČ, kterou si dovolil i kritizovat za nedostatečnou péči o problémy emigrantů. Po Geminderově odchodu z funkce a jeho uvěznění využil komunikačních nesnází v jednání s ním k tomu, aby se od něho očistil a distancoval. KSČ však kritizoval dále, protože se potřebám emigrantů věnovala stejně málo nebo spíše ještě méně a k tomu i nekompetentně. Toto všechno Rupnika motivovalo, aby hledal společnou řeč s Ivanovičovou skupinou.

Kromě politických motivů se objevil i důvod ryze osobní. Anton Rupnik totiž nebyl žádný proletářský asketa. Jeho slabostí byly zejména ženy. Na jeho politické jednání měl vliv intimní poměr s Ivanovičovou manželkou Verou, údajně neobyčejně krásnou a přitažlivou ženou. Její milostné avantýry nejen s Rupnikem, ale také s Perem Popivodou nebo Djordjem Milišićem byly veřejným tajemstvím. Slobodan Ivanović nijak neskrýval, že své ženě poskytuje naprostou volnost, což některé emigranty dosti pobuřovalo. Vznikala tak domněnka, že vůdce opozice si pomocí své manželky získává vliv na její milence.⁸⁵

Pro Josipa Miluniće KSČ představovala naopak autoritu, kterou není možné zpochybňovat. Přestože se také považoval za přítele Pera Popivody a měl jistě i ambici uplatnit se více v emigrantském centru, do mocenských her se příliš nepouštěl. Jedním z důvodů jistě byla i skutečnost, že na československou stranu musel spoléhat v otázce svých dětí. Ovšem v Milunićovi také rozpoznáváme střízlivě uvažujícího člověka, který si mnoho nezadal s aktuálním honem na špiony a agenty. Jak jsem uvedl, Milunić zřejmě na všeobecné spiknutí nevěřil. Velkohubost a radikalismus ho odpuzovaly. Sám si občas postěžoval, že v *Nové Borbě* není možné psát korektní analýzu, ale je omezován „obligátní frázovitostí“.⁸⁶ V názoru na propagandu, v níž pracoval, se tak shodoval se svou manželkou. I když byl Milunić jako komunista ve svých postojích naprosto pevný a politická činnost mu byla životním posláním, cenil si prostých mezilidských vztahů a přátelství. Od radikálněji založených aktivistů, kteří tradiční hodnoty zavrhovali jako jakési buržoazní haraburdí, si tak nezřídka vysloužil pohrdlivé označení „měšťák“. Se svou manželkou se proto sblížili i s emigranty, u nichž jinak vznikala pochybnost ohledně upřímnosti politického zápalu, např. s Miodragem a

⁸⁵ Tamtéž, H-181/75, s. 50, 12.3.1952 List A č. 95, VStB 1, 22/Procházková, KVAPILOVÁ; Tamtéž, H-181/26, s. 77, 12.3.1952 List A č. 98, VStB, 22/Procházková, Kvapilová; Tamtéž, H-181/81, 27.4.1952, MNB, Praha, Protokol sepsaný 27.4.1954 v místnosti ministerstva národní bezpečnosti v Praze s Milanem Smiljanským; Tamtéž, H-181/26, s. 120, 5.6.1952 List č. 53, VStB, 1041/Vocetka, agent SUCHÝ; Tamtéž, H-181/26, s. 268, 12.11.1952 List A č. 66, HS StB, Dostál/1041, JARKA.

⁸⁶ Tamtéž, H-181/42, s. 73, 17.6.1952 List A č. 166, Procházková, KVAPILOVÁ.

Milicou Popovičovými, nebo s lidmi nějak proskribovanými – Lenkou Reinerovou, Vasou Srzentičem, Borivojem Nikolajevičem atd. Obnovil opět vřelé vztahy s mnohými studenty, kteří ho opustili a odsuzovali na jaře 1949. Cestu našel i k některým členům Ivanovičovy frakce, mezi něž patřili i někdejší jeho stoupenci a přátelé Dušan a Antica Nikolićovi. Pomocí Nikolićových, Todoroviće, Novoviće, Lončara i jiných někdejších opozičníků tak podle některých názorů usiloval o vliv na Ivanovičovu skupinu. V polovině roku 1952 proto zazněly i hlasy, že Milunić účelově sbírá podporu pro vytvoření nové zájmové skupiny, která mu má pomoci uchvátit naprosté vedení.⁸⁷

Nutno opět zdůraznit, že všechny tyto konstelace se utvářely uvnitř až k bizarnosti pokřiveného mikrokosmu, který již čtvrtý rok žil na jedné straně v poměrně izolovaném umělém prostředí, na straně druhé byl vystaven krajně nejistým, až extrémně vypjatým podmínkám počáteční fáze komunistického režimu.

Oba vůdcové se 12. ledna 1952 vypravili na poradu Koordinačního střediska, pořádanou tentokrát v Bukurešti.⁸⁸ Odsud přivezli instrukce, které Rupnik 6. února osobně tlumočil Antonínu Novotnému. Jak se ze záznamu této schůzky dozvídáme, na bukurešťské poradě nezaznělo nic nového. Pero Popivoda ve svém referátu hovořil o zostřování poměrů v Jugoslávii a rostoucím odporu obyvatelstva ve vlasti. Když stanovil úkoly pro emigrační akci, opakoval jen nutnost vytvoření strany „nového typu“, spojení emigrace s hnutím v zemi a potřebu soustředit všechny síly k ideologické přípravě k dosažení těchto cílů. Jistou novinkou, která prozrazovala, že situace není pro stoupence Informbyra tak slibná, jak Popivoda hlásal, byl požadavek na vytvoření „jednotné osvoboditelské fronty národů Jugoslávie, která shromáždí všechny, kteří jsou pro znovuvytvoření socialistického řádu, zrušení Titova fašistického režimu a [kteří chtějí bojovat] proti cizím okupantům za nezávislost Jugoslávie.“ Co však touto jednotnou frontou myslel a koho konkrétně by měla zahrnovat, však zřejmě nepřesáhlo mez pouhé fráze.

Úkoly svěřené Koordinačním střediskem pražské skupině také nebyly nijak nové. V zásadě se shodovaly s tím, co už požadoval po návratu ze zahraničních porad od roku 1949 Ivanović a co Bedřich Geminder poukazem na československá specifika razantně odmítal, totiž upravit poměry emigrace v Praze podle vzoru ostatních skupin: jednotné vedení spojením s redakcí listu, státní občanství hostitelské země a plnoprávné členství v místní komunistické straně. Do rozhlasového vysílání měl být přidělen domácí

⁸⁷ Tamtéž, H-181/42, II. část, s.72, 31.7.1952 List A č. 23, HS StB, 1041/Pechan, RAKIČ.

⁸⁸ Tamtéž, s. 26, nedat. Stanislav Baudyš komu: s. Pintylie, Bukurešť.

instruktor jako šéfredaktor (o časopisu tentokrát zmínka nepadla). Kromě toho Koordinační středisko prostřednictvím Rupnika od ÚV KSČ žádalo publicitu pro *Novou Borbu v Rudém právu*, účast na politickém školení a co bylo v daný moment obzvlášť podstatné – provedení prověrky celé skupiny za účasti zástupců ÚV KSČ.⁸⁹ Pro připomenutí, už v prosinci 1950 Rupnik tuto žádost československé straně přednesl s poukazem, že v Rumunsku došlo v tamní skupině po prověrce a následných zatčeních k „ozdravení“ situace.

Závěry porady Koordinačního střediska shrnul Rupnik před plénem své organizace následovně: Jelikož ilegální organizace ve vlasti jsou už dostatečně silné, je konečně možné přistoupit k vytvoření nové KSJ. Protititovské hnutí tak může nastoupit taktiku kombinování legálního a ilegálního boje.⁹⁰

Beze spěchu, o týden později odeslal Novotný záznam z tohoto rozhovoru Klementu Gottwaldovi. Gottwald následně uložil tajemníkovi ÚV KSČ a zástupci v Informačním byru Františku Vodovi–Pexovi, aby příslušné návrhy připravil pro organizační sekretariát. Rupnik měl být vyrozuměn o výsledku do čtrnácti dnů od své schůzky s Antonínem Novotným.⁹¹ Paralelně s Rupnikem usiloval ovšem o kontakt s KSČ na nejvyšší úrovni i Josip Milunić. Kromě záležitosti svých dětí žádal Gottwalda o možnost pohovořit s ním i „o určitých problémech jugoslávské politické emigrace“. To by naznačovalo, že Milunić chtěl nezávisle na Rupnikovi přednést své vlastní představy o podobě emigrace a snad i názory na situaci v souvislosti s připravovaným procesem. To jsou však pouze domněnky, protože Gottwald Miluniće nepřijal.⁹²

Záznamy o dalších jednáních s Novotným a Baramovou chybějí. Počátkem března však byla zřejmě ukončena. Rupnik s představiteli ÚV KSČ dojednal přípravy schůze, na níž měli být emigranti seznámeni s jejich závěry. Z nepřímých pramenů tak víme, že kromě realizace usnesení Koordinačního střediska prosazoval Rupnik zejména odstranění Vladimira Periče z vedení rozhlasu a povolání českých instruktorů do redakcí rozhlasu a *Nové Borby*, ale patrně také tzv. velkou prověrku, která měla podstatným způsobem redukovat členstvo a případně odhalit vnitřního nepřítel. Anna Baramová poněkud popletla známé rčení, když s několikaměsíčním zpožděním

⁸⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/24, sv. 95, ar. j. 1120, Jugoslávie, 14.2.1952 Novotný Gottwaldovi.

⁹⁰ AMV, H-181/75, s. 56, 24.3.1952 List A č. 37, VStB 1, 22/Procházková, SUCHÝ–MOUDRÁ.

⁹¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/24, sv. 95, ar. j. 1120, Jugoslávie, 16.2.1952 Hradec Pexovi, tajemníkovi ÚV KSČ, na vědomí A. Novotný, A. Baramová.

⁹² Tamtéž, 4.2.1952 Milunić Gottwaldovi; Tamtéž, 11.2.1952 Hradec Baramové.

vysvětlovala svým podřízeným, že KSČ musí „pomoci Jugoslávčům vytvořit svoji stranu, ale předtím odstranit zrna od plevele“.⁹³

V přípravě personálních obměn ve vedení a v propagandě se řídili Rupnik i českoslovenští komunisté již platnou zásadou prosazovat dělníky, zatímco tzv. intelektuály ponechat na jejich místech jen v nejnnutnějších případech. Dalším kritériem bylo mládí. Přednost tak dostávali i studenti, i když se ne vždy dosud orientovali tak, jak by si pracovníci KSČ přáli. V době, kdy někteří z nich dokončovali studia, se objevila ve stranických materiálech další kategorie – tzv. odborníci. Na rozdíl od „intelektuála“ (příslušníka bývalé společenské elity) měl tento termín označující vzdělanou, nemanuálně pracující osobu pozitivní konotaci.

Na schůzi konanou 10. března 1952 byli pozváni všichni emigranti bez rozdílu. Členstvo bylo opět jednou postaveno před hotovou věc. Nemáme sice přímé zápisy, z jiných zdrojů však víme, že na ohlášené změny nebylo připraveno a volba nového vedení se řídila modelem jediné, předem sestavené kandidátky. Voliči neměli možnost výběru, a tak mohli pouze projevit nesouhlas nezatržením některého ze jmen na seznamu. Není však známo, že by tento seznam obsahoval více kandidátů než volených míst.

Emigranty předně šokovalo, když jim Rupnik jménem sekretariátu ÚV KSČ oznámil, že se nemohou považovat za členy strany. Podle nového výkladu jejich členství ve straně zaniklo dnem, kdy souhlasili s rezolucí Informačního byra, a stejně tak neplatí ani u těch, kteří byli do strany přijati už jako emigranti. Stranická organizace jugoslávských politických emigrantů při ÚV KSČ tak byla údajně pouhou fikcí. Rupnik obhajoval stanovisko KSČ tvrzením, že Geminder jejím zřízením od počátku sledoval rozdělení emigrantů na straníky a nestraníky a tím i vyvolání vnitřních rozporů. Přidružené členství v KSČ skutečně nemělo ve stranických stanovách oporu, a proto Jugoslávci nikdy nedostali stranické legitimace. Jelikož měly pro přesvědčené komunisty velký symbolický význam a komunisté se jimi v ČSR prokazovali, nesli emigranti tento handicap velmi těžce. Ve svém zaměstnání a před úřady tak členy strany vlastně nikdy nebyli. Poté, co roky usilovali o dořešení svého statutu v rámci KSČ v souladu s jejími normami, působilo na ně nové stanovisko skličujícím dojmem. Ovšem nikoliv na všechny. Rupnik, stejně jako Ivanović a Dragila, kteří na schůzi tuto zvěst přivítali, chápali, že existence mimořádné stranické organizace bránila v cíli

---

⁹³ Tamtéž, 100/3, sv. 1, ar. j. 4, sl. Mezinárodní oddělení 1, Porada vedoucích odborů 17.7.1952.

sjednotit podmínky s praxí emigrantů v ostatních hostitelských zemích, kde emigranti žádnou zvláštní organizaci neměli a byli přijímáni jako řadoví členové v místních a závodních organizacích tamní strany. Navíc, jak hlásalo Koordinační středisko, ustavení nové KSJ se zdálo nadohled.⁹⁴

Nově nastalé situaci byla přizpůsobena i volba do reorganizovaných struktur, které dosud nedostaly nové jméno a označovaly se pouze jako „vedení politemigrace“ nebo „vedení jugoslávských revolučních emigrantů“. Zaniklo tím totiž rozdělení mezi stranický výbor a redakci *Nové Borby*, čímž se uskutečnily staré Ivanovičovy plány. Rupnik pohotově aktualizoval vyřešení dávného sporu, v němž kdysi vehementně bránil opačné stanovisko. Nyní chválil likvidaci „dvoukolejnosti“ mezi výborem a redakcí, tedy onoho principu, kterým „klika Slánského a Gemindera“ údajně zasela do komunistického hnutí nesvár. Kromě Ivanoviče a Dragily přispěchal s pochvalou moudrosti rozhodnutí ÚV KSČ a Rupnika jako důsledného zástupce Koordinačního střediska i Milutin Rajković. Výzvy k utužení jednoty a kázně musely znít z Rajkovićových úst poněkud bizardně.⁹⁵

Přesto Rupnik po několika měsících konstatoval, „že jsme na této schůzi dostatečně neobjasnili význam vytvoření jednotného vedení a že jsme politicky nepřipravili volbu tak, jak by bylo třeba“. Volba totiž musela působit opět jenom jako diktát. Rupnik a Milunić, jako dva vedoucí funkcionáři, se totiž netěšili u členstva nijak zvláštní prestiží a popularitě. Mladí dělníci údajně považovali Miluniće za „typického intelektuála“, který s nimi nerad diskutuje a dává jim najevo, že jsou kvůli svému nízkému vzdělání pod jeho úroveň.⁹⁶ Znovuzvolení Miluniće také údajně odmítali téměř všichni pracovníci rozhlasové redakce.⁹⁷ Rupnik na tom nebyl o mnoho lépe. Mladý dělník Aleksandar Milenković vystoupil na schůzi s emotivním projevem, v němž označil Rupnika za vykořisťovatele a tím za nehodného funkce předsedy i člena Koordinačního střediska. Rupnikovi si totiž prý vydržovali služku a nedávali své dítě tak jako ostatní *pracující* do jeslí. Rupnik se s Milenkovićem nato dostal do poněkud nedůstojné hádky o tom, komu a proč dal v domově mládeže v Žitné facku. Některé mladíky rovněž zmátlo, když jejich *dělnického* vůdce na schůzi nejvíce vychvalovali

---

⁹⁴ AMV, H-181/75, (nedat. jaro 1952) Rupnik; Tamtéž, H-181/26, s. 109, 2.4.1952 List A č. 34, VStB, 1041/Vocetka, RAKIČ.

⁹⁵ Tamtéž, H-181/73, s. 63, 15.3.1952 List A č. 22, VStB, 22/Vocetka, RAKIČ.

⁹⁶ Tamtéž, H-181/75, s. 57, 29.2.1952 List A č. 58, VStB, 22/Vocetka, JEŠIČ.

⁹⁷ Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 35, List A č. 187, VStB 1, 22/Procházková, FAJTLOVÁ.

předtím zatracovaní *maloměšťáci* Ivanovičova okruhu.⁹⁸ V jedné souborné zprávě Státní bezpečnosti se proto právem konstatuje, že „Rupnik, který byl dříve mezi mladými dělníky značně oblíben, ztrácí nyní svoji pozici, což se projevilo na minulé schůzi jugoslávské politické emigrace, kde byl volen nový výbor.“⁹⁹

Přes všechny výtky však oba vedoucí ve „volbě“ obstáli, Rupnik jako „vedoucí skupiny“ a Milunić jako „hlavní redaktor“ listu *Nova Borba*. Prvním zástupcem hlavního redaktora se stal Aleksa Todorović, druhým zástupcem Moma Pavićević a tajemníkem Branko Urošević. Novo Novović měl dohlížet na práci v rozhlasovém kolektivu, Gojko Lončar byl odpovědný za práci studentů a za spolupráci pražské skupiny s moskevskou vysílačkou *Slobodna Jugoslavija*, nově chápanou jako hlavní stanice celé jugoslávské emigrace. Kromě studentů Uroševiće, Novoviće a Lončara ve vedení obsadili místa i tři mladí dělníci: Nikola Božičković zodpovídal za „ideologickou práci“, Zdravko Orozović za práci kolektivu dělníků a Velimir Janković dostal na starost bulletin *Mladi revolucionar*.

Kromě toho byly potvrzeny či nově vybrány i spolupracovníci a technické síly redakce *Nové Borby*: Dušan Nikolić, Vera Ivanovićová a Dušanka Dragilová jako literární spolupracovníci a Marica Pavičićová jako technická redaktorka a administrátorka. Sekretariát ÚV KSČ však odmítl potvrdit výběr Djordje Milišiće za technického redaktora. Praktický chod redakce *Nové Borby* tak stál i nadále na někdejším Ivanovićově týmu. Do budoucna se však připravovalo jeho nahrazení „dělnickými kádry“. Praxi mladých dělníků v redakci měli organizovat dva z nich, Velimir Janković a Milan Filipović.¹⁰⁰

Nové „sjednocené“ vedení personálně nepředstavovalo změnu nijak mimořádnou. Vedoucí dvojice Rupnik–Milunić zůstala nezměněna a stejně tak i většina dosavadních členů, ať už redakce nebo stranického výboru. Nešlo už vytěsnit žádné „měšťácké živly“, ty se nacházely jen ve služebné pozici, proto se muselo rozhodovat mezi studenty a dělníky, jejichž poměr byl vyrovnaný. V novém výboru se tak neobjevili dělníci Boško Mlinarević a Djordje Ribar, kteří funkci v něm zastávali od prosince 1949, ani student, někdejší mladý dělník, Svetozar Mirković. V osobách Lončara a Novoviće se však uplatnili někdejší Ivanovićovi stoupenci, stejně tak jako v případě

⁹⁸ Tamtéž, H-181/75, s. 63, 15.3.1952 List A č. 25, VStB, 22/Vocetka, RAKIČ; Tamtéž, H-181/75, s. 49, 21.3.1952 List A č. 188, VStB 1, 22/Procházková, FAJTLOVÁ.

⁹⁹ Tamtéž, H-181/75, s. 65, 5.5.1952 Sektor I, referát Jugoslávie, Splnění příkazu č. 385, Věc: Zpráva o jugoslávském politickém emigrantu Antonu Rupnikovi.

¹⁰⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 79, ar. j. 302, sl. 1, 17.3.1952 Rupnik Ústřednímu výboru KSČ.

bývalého tajemníka delegace v OSN Aleksy Todoroviće. Mladé dělníky Jankoviće, Orozoviće a Božičkoviće prosadil zřejmě Miroslav Müller, když si je dříve vyhlédl jako ředitel školy pro mladé jugoslávské politické emigranty. Od podzimu roku 1949, kdy KSČ začala cílevědomě prosazovat proletarizaci jugoslávské emigrace, se tak vystřídal na vedoucích pozicích poměrně velké množství mladých dělníků, aniž by někdo z nich ve vedoucích funkcích zakotvil nastálo. Připomeňme, že někteří z těch, co zahájili úspěšně politickou kariéru, skončili záhy na nejnižších příčkách sociální hierarchie – Milan Begović, Milutin Petrović a na jaře 1952 se aktuálně s problémy potýkal bývalý vedoucí samosprávy v Žitné Toma Blaževski.

Cíle nového vedení se v podstatě neměnily a sledovaly linii nastoupenou v roce 1950. Rupnik však přitom zdůrazňoval, že Geminderovými zásahy se tato politika prováděla špatně a cíleně mařila. Rupnik tak mezi úkoly jmenoval zejména „likvidaci pozůstatků dřívější nezdravé situace, úsilí o morálně-politickou jednotu a zvýšení ideologické úrovně a bojeschopnosti“. V praxi to znamenalo dokončení integrace emigrantů do běžného života a tím i do „výstavby socialismu“ v Československu. Rupnik očekával brzké vyřešení otázky státního občanství, přijetí Jugoslávců do KSČ a další rozšíření možností odesílat je na politické i odborné školy. Emigranti měli tak jako doposud pracovat plnohodnotně v civilních oborech a ve volném čase se angažovat v československých společenských organizacích. Od roku 1950 byli zpravidla všichni zaměstnaní antititovci členy ROH a Svazu československo-sovětského přátelství. Členství v závodních či místních organizacích, kde se setkávali s Čechy, je mělo naučit, jak mají vypadat tzv. masové organizace. Tyto zkušenosti měli v budoucnu využít ve vlasti. Budovatelskou a integrativní koncepci ovšem stále doplňoval důraz na propagandistickou činnost. Při optimálním stavu mělo dojít k úplnému setření rozdílů mezi aktivní a méně aktivní či pasivní částí skupiny. Rozdělení na politické pracovníky a odborníky bylo vnímáno jako nežádoucí a mělo zaniknout. Chod redakcí *Nové Borby* a rozhlasu by tak zajišťoval jen naprosto nezbytný personál. Články by však dodával co nejširší okruh spolupracovníků.¹⁰¹

Fakticky tak Rupnik prosazoval poněkud naivní představu, že dělníci po těžké fyzické námaze v továrně nebo tzv. odborníci po celodenní práci večer sednou a budou psát zasvěcené texty pro emigrantská média. Nároky na pražskou skupinu se přitom zvyšovaly, protože se měla podílet i na skladbě moskevského vysílání. Samozřejmě, že

---

¹⁰¹ NA, f. ÚV KSČ, fond Antonín Novotný – zahraničí, Jugoslávie, karton 116, Jugoslávie 7, složky 72-86, Rupnik. Nedatovaná zpráva (podzim 1952).

kromě civilní práce a pravidelného odevzdávání článků se po emigrantech také vyžadovalo, aby se aktivně účastnili schůzí emigrace, jejích dílčích kolektivů, schůzí v československých organizacích a politického školení. Jednalo se pochopitelně o plány zcela nereálné, které musely vyvolat frustrující účinek a dříve nebo později vést k rezignaci.

Komunistická ideologie však ve stalinském období kladla vysoké nároky obecně. Vyjadřovala víru ve vylepšení člověka změnou podmínek. Podmínky určovala a nově vytvářela komunistická strana, která měla být zárukou udržení výsledků revoluce a držela ve svých rukou kormidlo na cestě k socialismu. Komunisté tak věřili, že dobrá organizace – a strana jiné než dobré vedení z principu provádět ani nemohla – musí vést k mimořádným výsledkům lidského snažení. Organizace v nové době musela jasně ukázat nadřazenost jejich společenského řádu nad chaosem buržoazní společnosti.

Anton Rupnik se však neustále potýkal s nějakými problémy. KSČ, která nad emigrací držela patronát a měla jí být nápomocna, plnila podle jeho názoru své závazky zcela nedostatečně. V okruhu přátel si počátkem června 1952 proto stěžoval, že přístup ÚV KSČ se po pádu Slánského a Gemindera vůbec nezměnil. Přísliby, které Rupnik na sekretariátu strany slychal, se zpravidla neplnily. Usnesení z porad s pracovníky mezinárodního oddělení se nerealizovala. Instruktoři byli údajně domýšliví a své informace čerpali jen ze starých Vorlasových spisů. Za příklad uvedl otázku Vladimira Periče, kdy stálé odkládání jeho odvolání Rupnika v očích emigrantů zesměšňovalo. Oproti KSČ proto Rupnik vyzdvihoval, tak jako kdysi Ivanović a Rajković, Maďarskou stranu pracujících. Při své návštěvě Budapešti v roce 1951 byl totiž svědkem zcela odlišného přístupu. Stranický vůdce Mátyás Rákosi prý Rupnika, který v Maďarsku plnil poslání Koordinačního střediska, osobně přijal a ihned v jeho přítomnosti vydával telefonicky příkazy.¹⁰²

Vztahy Rupnika s pracovníky ÚV KSČ byly napjaté oboustranně. Jestliže Rupnik nedůvěřoval instruktorům mezinárodního oddělení jako někdejšími Geminderovým podřízeným, stejný důvod pro pochyby o vůdci pražské jugoslávské emigrace udávali i českoslovenští komunisté. Počátkem března 1952 zaslal ÚV KSČ zprávu sekretariátu Informačního byra v Bukurešti, v níž Rupnika představoval jako bývalého titovského diplomata, člověka blízkého Arturu Londonovi a Geminderova prominenta. Ve zprávě nicméně stálo, že podezřelý není jen předseda, nýbrž celá pražská skupina, v níž je

---

¹⁰² AMV, H-181/75, s. 121, 5.6.1952 List A č. 50, VStB, 1041/Vocetka, SUCHÝ.

velké množství bývalých diplomatů a příslušníků UDBy. Její autoři připomínali, že v ostatních lidově demokratických zemích právě takoví lidé byli Titovým režimem využiti ke špionáži a dodávali, že z pražské skupiny ještě nikdo neposkytl československým bezpečnostním orgánům žádné cenné informace, Rupnika nevyjímaje.¹⁰³

Je pravděpodobné, že touto zprávou, která byla zřejmě odpovědí na dotaz Informačního byra, zmařili pracovníci ÚV KSČ Rupnikovi další kariérní postup. Rupnik, nespokojen se svou pozicí v Praze, se upínal k naději, že jako funkcionář Koordinačního střediska bude brzy povolán do Moskvy.¹⁰⁴ Pozvání však nepřicházelo. Místo toho jej 13. března předvolala Státní bezpečnost.

StB se v prvních měsících roku 1952 nadále zaměřovala především na Ivanovičův okruh. V lednu 1952 sondovala možnost zavedení odposlechu do bytů Ivanoviče a Dragily v ulici Na Slupi, nechala sledovat Pera Dragilu a kanadské dívky. Zjišťovala informace o Dušance Dragilové nebo Savovi Bjelicovi.¹⁰⁵ Ale doptávala se i na Josipa Miluniće v Hradci Králové¹⁰⁶ a stranou její pozornosti nezůstal ani Rupnik.¹⁰⁷ Ve většině těchto případů přitom nešlo, tak jako jindy, o rutinní „operativní činnost“, ale o konkrétní zadání ze samotného velitelství.

Micheline Rupniková byla po odchodu svého manžela na StB velmi nervózní. V rozhlasu, kde pracovala ve francouzské sekci, prý před kolegy celý den vyjadřovala obavy, že se už nevrátí a bude zatčen.¹⁰⁸

Výslech se týkal činnosti Bedřicha Gemindera v souvislosti s jugoslávskou politickou emigrací. Rupnik rekapituloval dění v emigraci od jejího počátku. Vyjmenoval celou řadu negativních jevů a vinu za ně připsal Geminderovi. Situaci v době svého příchodu do skupiny popsal jako „štvaní jedné skupiny proti druhé“, a „záměrné šíření nacionalisticko-šovinistického protičeskoslovenského ducha“, což vše mělo za následek demoralizaci a odvádění od „soustředěného politického boje proti

---

¹⁰³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, sl. Jugoslávie 44, 4.3.1952 ÚV KSČ Informačnímu byru Bukurešť, s. Kotělenec. Informace o A. Rupnikovi.

¹⁰⁴ AMV, H-181/75, s. 44, 19.2.1952 Sekretariátu velitele StB.

¹⁰⁵ Tamtéž, H-181/20, 14.1.1952 ÚZ č. 53, VStB, 22/Vocetka, řídicí orgán Burbil, Důvěrník Hájek; Tamtéž, H-181/39, s. 45-48, 20.2.-22.2.1952 Svodka sledování. Objekt CIKÁNKÁ, Mataija Ivone; Tamtéž, H-181/20, 26.2.1952 Svodka sledování. Objekt PAJDAL, Pero Dragila; Tamtéž, H-181/19, 25.1.1952 Zápis o výpovědi Aloisie Truhlářové; Tamtéž, H-181/11, 10.2.1952, VStB, Sekretariát, ppor. Drábek. Žádost o ustanovku. BJELICA Sava.

¹⁰⁶ Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 37, 9.2.1952, I. sektor, ref. 22, Zpráva pro velitele Státní bezpečnosti. Věc: Josip Milunić.

¹⁰⁷ Tamtéž, H-181/75, s. 44, 19.2.1952 Sekretariátu velitele StB.

¹⁰⁸ Tamtéž, H-181/75, s. 48, 21.3.1952 List A č. 568, VStB 1, 22/Procházková, MABEL.

titovské propagandě“. Geminder byl za tento stav odpovědný, jelikož podle Rupnika do vedení jugoslávské politické emigrace dosadil „třídně cizí živly, nacionalisticky zaměřené“ Pera Dragilu, Slobodana Ivanoviće a Milutina Rajkoviće. Kromě toho však Geminderovi vyčetl, že „proti vůli členů prosadil do vedení Balka a jeho ženu Lenku, kteří svojí činností uvnitř rozleptávali činnost jugoslávské emigrace“. Když dosti nepřesně uvedl, že Balk a Reinerová si vytvořili sobě oddanou skupinu, která ovládla vedení a redakci *Nové Borby*, nedodal, že byl v této době předsedou a do této skupiny sám patřil. Postěžoval si pouze, že Reinerová informovala Gemindera o všem bez jeho vědomí.

Geminder také podle Rupnika mohl za neúspěch učňovské akce, kterou prý sabotoval, trpěl provoz prodejny Jugoslávské knihy v Praze ještě dva roky po rezoluci a tím i titovskou propagandu, nepochopitelně bránil některým emigrantům pracovat v propagandě, postavil se proti provedení instrukcí Informačního byra, nevyslyšel Rupnika, když žádal zatknout emigranty podezřelé ze špionáže. Nechal tak prý uprchnout Rajka Popoviće i „známého agenta titovské kliky a IS“ Miloše Nešiče. Místo toho stál za persekucí Josipa Miluniće, jehož v roce 1949 nařídil odstranit ze skupiny, a také proti vůli emigrantského výboru protěžoval krajně podezřelého Vladimira Periče, kterého ostatně drží sekretariát ÚV KSČ na významné pozici doposud. „Činnost Gemindera v řadách jugoslávské emigrace byla namířena k odpojení této emigrace od aktivního boje proti titovské klíce. Znemožňoval, ba přímo sabotoval rozhodnutí koordinačního střediska. [...] Ke své výpovědi chtěl bych ještě uvést ten fakt, že za situaci která vznikla mezi jugoslávskými učni po rezoluci IB nese rovněž plnou zodpovědnost Geminder“, stálo také ve výpovědi Antona Rupnika.¹⁰⁹

Nevíme, zda tento zápis uvádí slova Antona Rupnika, tolik nepříznivá vůči jeho dřívějšímu ochránci, věrně. V Rupnikově případě se však projevila tendence, která byla ve stalinistické fabrikaci nepřítelů téměř obecná – člověk, jednou uchvácený mašinérií, byl odsouzen předem a téměř nikdo si ho nedovolil hájit. Otázka, zda si na úkor označeného zločince přisadit a snažit se svými vlastními důkazy vylepšit svůj vlastní profil, případně odvrátit podezření od sebe samého, záležela však už na vlastním vkusu a svědomí. S výjimkou Miluniće ostatně Rupnik očernil i všechny ostatní čelné emigranty, včetně Ivanoviće a Dragily, s nimiž se snažil v poslední době vyjít dobře. A ti se nacházeli na svobodě a, ač kompromitovaní, nebyli ještě ztraceni.

---

¹⁰⁹ Tamtéž, H-181/75, s. 220-225, 13.3.1952, MNB, VStB, Protokol o výpovědi s předvolaným Antonem Rupnikem; Tamtéž, s. 229-232, 14.3.1952 Pokračování ve výpovědi s Antonem Rupnikem.

Nutno říci, že Gemindera nehájila ani Lenka Reinerová, která s ním byla spojena z celé skupiny asi nejvíce. To by si však v této době dovolil málokdo. Ve svých zprávách pro Státní bezpečnost ovšem uváděla, že to byl předně Slobodan Ivanović, kdo požíval Geminderovy důvěry. Geminder o všech Ivanovićových pochybných aktivitách věděl a podržel ho, zmínila se. Ivanoviče nazvala Geminderovým oblíbencem, přičemž se odvolala i na názor bývalé sekretářky šéfa mezinárodního oddělení, že „Geminder měl Ivanoviče rád“. Smysl těchto sdělení byl jasný: pokud je tu někdo, koho lze spojovat se zatčeným funkcionářem, musí se předně ukázat na Slobodana Ivanoviče.¹¹⁰

Poznatky z dřívější doby, které potvrzovaly a do nové souvislosti s přípravou procesu se Slánským a Geminderem uváděly i nové výpovědi včetně Rupnikových a Reinerové, vedly Státní bezpečnost k zájmu o tohoto muže. Iniciativa k navázání kontaktu však vzešla z Ivanovićovy strany. Geminderův pád chápal jako podnět pro svou rehabilitaci a politický *comeback*. Byl si vědom toho, že cestu k úspěchu mu nyní zaručí spíše než stranické instituce spojení se Státní bezpečností. Opozičníci se přitom StB stále báli, a tak zřejmě pokládali za rozumnější přihlásit se jí jako první a nečekat, až je povolá do Bartolomějské nebo jednoho dne mezi nimi začne zatýkat. Bylo důležité předat StB své informace, vyložit jí svoji verzi minulých událostí a ovlivnit ji tak v náhledu na složité poměry v jugoslávské emigraci. Obrátit se přímo na bezpečnostní orgány se však Ivanović buďto bál, nebo to z nějakého důvodu nepovažoval za rozumné. Zvolil proto poněkud zdlouhavější, ale nikoliv neúčinnou taktiku.

Ivanović pracoval už několik měsíců jako prostý dělník v Pragovce. Zde si vybuďoval u představených jistý respekt, když svou pracovní horlivostí dosahoval údernických výsledků. Kromě toho se jim představil jako vlivný jugoslávský komunista a zkušený politik se známostmi ve vysokých kruzích v ČSR i za hranicemi. Ivanovićovo charisma muselo být bezbřehé. Stejně tak jako si získával oddané stoupence mezi svými krajany, působila síla jeho osobnosti i na české spolupracovníky. S Ivanovićem se spřátelil jistý Oldřich Krška. Na počátku roku odešel z Pragovky a stal se tajemníkem závodní organizace KSČ Tatry Smíchov. Z logiky své funkce udržoval styky se Státní bezpečností, již informoval o dění v podniku. Vzhledem k přátelství s Ivanovićem ho StB pověřila, aby ji informoval také o svém jugoslávském známém. Krška zcela podlehl Ivanovićovým výkladům o špionech v KSČ a svých dávných podezřeních, která se

---

¹¹⁰ Tamtéž, H-181/26, s. 78, 12.3.1952 List A č. 94, VStB 1, 22/Procházková, Kvapilová; Tamtéž, s.79, List A č. 103, VStB 1, 22/Procházková, Kvapilová; Tamtéž, 12.3.1952 List A č. 110, VStB 1, 22/Procházková, Kvapilová. Slobodan Ivanović – poznatky.

odhalení Slánského jedině potvrdila. Ivanović Krškovi vyprávěl o Rajkově procesu v Budapešti a nejasné úloze Teodora Balka, kterého měli Šváb a Geminder instruovat ke zcela bezcenné výpovědi. Balk přitom prý mohl podat informace vedoucí k odhalení spiknutí v KSČ a snad i VKS(b). Ivanoviče prý také zarazilo, když po svém příjezdu z Ameriky nabízel podat své znalosti o organizaci jugoslávské UDBy, že prý o ně nejevil nikdo zájem. Ivanović Krškovi rovněž vysvětlil, proč se Geminder vůči němu choval blahosklonně: Myslel si, že Ivanović má chráněnce v Moskvě. Když zjistil opak, nechal Ivanoviče izolovat. Ivanović také vyprávěl Krškovi – se zřejmým vědomím, že se obsah jejich rozhovorů dostane dále – o Geminderově podpoře pravděpodobnému špiónovi Perićovi či o „kosmopolitické skupině“ Paula Merkera v Mexiku.

Ivanović požádal Kršku, aby mu dojednal přijetí u někoho, kdo by mohl o těchto skutečnostech spravit Gottwalda a ministra národní bezpečnosti Karla Bacílka. A tak Krška 20. února 1952 doprovodil Ivanoviče k tajemníkovi ministra Komárkovi, který slíbil pověřit touto záležitostí příslušný referát.¹¹¹ Na přelomu února a března pracovníci jugoslávského referátu se svými nadřízenými řešili detaily chystaného pohovoru. Sestavili přitom katalog otázek týkajících se Ivanovićovy spolupráce s UDBou před červnem 1948, poměrů v jugoslávské emigraci a činnosti Bedřicha Gemindera.¹¹²

Do Bartolomějské byl Ivanović pozván teprve 3. dubna 1952, kdy již referát 22 disponoval výpovědí Antona Rupnika. Před příslušníky StB byl Ivanović ve svých formulacích mnohem uměřenější, než jak údajně hovořil před Oldřichem Krškou. Podal tak celkem věrně svědectví o dění v pražské emigraci, postoji Gemindera k vnitřním rozbrojům i k Informačnímu byru, o návštěvě Brankova i tzv. krizi ve skupině a kauze Balkovy knihy. Zmíněné události zpravidla hodnotil ze stejného úhlu, jako v době jejich konání. Pouze vyloučení Milunićových v roce 1949 označil za nesprávné, aniž by však určoval viníka. Korektně se držel faktů a nepouštěl se do žádných spekulací. Výslech pak pokračoval o dva dny později. Pracovník StB Kühnel tentokrát své dotazy konkretizoval a formuloval tak, aby se Ivanović musel vyslovit ke svým údajným výroky před Krškou. Ivanović však odpovídal velice opatrně. Věty, které mohly být použity jako obvinění, uvozoval slovy „podle mého názoru“, „pokud vím“, „myslím“ nebo „není vyloučeno“. Takto hovořil o Geminderově rozhodnutích v učňovské akci, které byly podle jeho názoru „přímou sabotáží“ nebo o Balkově výpovědi v Budapešti.

¹¹¹ AMV, H-181/26, III. část, s.140, Poznatky od s. Kršky, pol. taj. KSČ – Tatra; Tamtéž, s. 312, 27.2.1952 ÚZ č. 15, VStB, 204/Brejcha, Důvěrník Krška.

¹¹² AMV, H-181/26, III. část, s. 22, 29.2.1952 Referát Jugoslávie, velitel referátu v.z. Procházková. Zpráva pro velitele sektoru; Tamtéž, s. 24, 5.3.1952 Sekretariátu velitele StB sektor I.

Odmítl, že by řekl o Karlu Švábovi, že je trockistický špion, ale přiznal, že si to o něm myslí. Důvodem pro tento názor byl Švábův přístup k jugoslávské emigraci. Stejně tak „není vyloučeno“, vyslovil se Ivanović, že Balk je agent UDBy a to „na základě jeho styků“. Při relativizujícím stylu vyjadřování si ovšem Ivanović stál za několika názory pevně. Byl „přesvědčen, že Geminder, Bareš, Slánský, Reiman a další, kteří tuto knihu četli, si musí být vědomi toho, že je antisovětská a trockistická“. S rozhodností vyslovil pak mínění, že „přes Lenku Reinerovou a Vorlase prováděl Geminder svou záškodnickou činnost proti jug. pol. emigrantům“ a že „k odhalení Slánského, Gemindera a Švába ze záškodnické činnosti, kterou prováděli s jugoslávskou emigrací v ČSR, by mohlo dopomoci to, kdyby se vysvětlila činnost Vorlase a Lenky Reinerové, kteří byli přímými pomocníky a nástroji Slánského, Gemindera a Švába.“¹¹³

Ivanović ovšem dodal, že by potřeboval všechny poznatky ještě utřídit a sepsat a žádal proto StB o pomoc při žádosti o mimořádnou dovolenou. Po prvním dni výsledku mu bezpečnostní referent v Pragovce umožnil, aby nastoupil nemocenskou. Podle jeho svědectví byl Ivanović od té doby velmi rozrušen, čímž utrpěla jeho pracovní morálka.¹¹⁴ Státní bezpečnost pak Ivanoviče kontrolovala pomocí svého důvěrníka Oldřicha Kršky, který pravidelně dodával další detaily rozšiřující jeho výpověď. Ivanović přes něho v polovině dubna například StB nabídl, že pro ni vypracuje seznam emigrantů, které podezírá ze spolupráce s UDBou.¹¹⁵

Koncem dubna chtěla StB kontrolovat Ivanoviče dalším spolupracovníkem přímo na jeho pracovišti. K tomu sice nedošlo, ale zprávy jí nadále podával bezpečnostní referent podniku Novák. Z jeho zpráv, vypovídajících o dalším zvolnění pracovního tempa, reptání na pracovní podmínky a nízký výdělek, můžeme soudit, že Ivanović přestal považovat za nutné dále dokazovat své kvality budovatelským úsilím a vrátil se k horečné politické aktivitě.¹¹⁶

---

¹¹³ Tamtéž, H-181/26, s. 298-304, 5.4.1952 Protokol o výpovědi se Slobodanem Ivanovičem
Vyslýchající: Kühnel; Tamtéž, s. 306-310, 3.4.1952 Protokol o výpovědi Slobodana Ivanoviče.
Vyslýchající: Kühnel.

¹¹⁴ Tamtéž, H-181/26, 8.4.1952 ÚZ č. 1, VStB, 1. sektor, 41/Kosan, důvěrník NOVÁK. Slobodan Ivanović – poznatky.

¹¹⁵ Tamtéž, H-181/26, s. 86, 15.4.1952 ÚZ č. 2, VStB, 1. sektor, Jugoslávie/Kosán. Důvěrník Krška. Ivanović Slobodan – poznatky; Tamtéž, s. 87, 15.4.1952 ÚZ č. 3, VStB, 1. sektor, Jugoslávie/Kosán, Krška; Tamtéž, s. 88, 15.4.1952 ÚZ č. 4, VStB, 1. sektor, Jugoslávie/Kosán, Krška, Ivanović Slobodan – poznatky; Tamtéž, s. 89, 15.4.1952, VStB, 1. sektor, Jugoslávie/Kosán, Krška; Tamtéž, s. 90, ÚZ č. 6, VStB, 1. sektor, Jugoslávie/Kosán, Krška.

¹¹⁶ AMV, H-181/26, s. 94, 24.4.1952 ÚZ č. 9, VStB, 1. sektor, Jugoslávie/Kosán, důvěrník NOVÁK; Tamtéž, s.95, 24.4.1952 ÚZ č. 10, VStB, 1. sektor, Jugoslávie/Kosán. NOVÁK; Tamtéž, s. 96, 25.4.1952 ÚZ č. 11, VStB, 1. sektor, Jugoslávie/Kosán, NOVÁK.

Ivanovićův návrat k aktivní politice po měsících v ústraní souvisel nejenom s jeho setkáním s politickou policií, ale také s velkou prověrkou, která zaměstnala pražskou emigraci na několik dalších měsíců. Dne 2. dubna 1952 tlumočil Miroslav Müller Anně Baramové žádost emigrantského vedení, aby ÚV KSČ „na podkladě směrnic Koordinačního střediska“ poskytl „pomoc k provedení politické prověrky veškeré jugoslávské emigrace. Prověrka by byla provedena obdobným způsobem jako v Rumunské lidové republice, kde přinesla velmi pozitivní výsledky. Prověřovací komise tam byla složena ze zástupců jug. emigrace, Rumunské dělnické strany a bezpečnostních orgánů“, stálo v Müllerově informaci. Prověrka tak měla podle představ vedení začít 21. dubna a komisi tvořit za emigranty Anton Rupnik a Svetozar Mirković, za ÚV KSČ Miroslav Müller a Jiří Šross a ministerstvo národní bezpečnosti by zastupoval Josef Beran.¹¹⁷

Politický sekretariát ÚV KSČ tento návrh schválil 9. dubna.¹¹⁸ I když tak vlastně československá strana vyhověla požadavku Koordinačního střediska, československé stranické a bezpečnostní orgány se prověrky chopily jako nástroje k provedení čistky ve své režii. Prověrka přitom probíhala ve zřejmé souvislosti s přípravami monstrprocesu. S protokoly se seznamovala a ihned je vyhodnocovala StB. Bezpečnost měla prověrky v podstatě ve svých rukou. Kromě Josefa Berana, o němž řadoví členové nevěděli, jakou instituci zde zastupuje, vykonávala funkci zapisovatelky mladičká příslušnice jugoslávského referátu Eva Šejnostová. Jugoslávci plnili roli pouhých statistů. Hlavní slovo měli Miroslav Müller a Josef Beran.

Státní bezpečnost si od prověrek hodně slibovala. Rozhodla se proto analyzovat veškeré projevy prověřovaných. V místnosti, kde pohovory probíhaly, instalovala odposlouchávací zařízení.¹¹⁹ Agenti dostali instrukce všimat si reakcí zvláště těch, kteří byli právě prověřováni (prověrka trvala u některých i několik dní), anebo se na ni teprve chystali.¹²⁰

Kvůli načasování, specifikům skupiny cizinců a mimořádnému vlivu StB ve velké prověrce převažoval jistě bezpečnostní aspekt. Na druhé straně však jejím smyslem bylo i „odhalit kádrové rezervy“, s jejichž pomocí chtěli českoslovenští komunisté jednou

---

¹¹⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 2.4.1952 Müller Baramové.

¹¹⁸ AMV, A2/1-351, 11.4.1952 Sekretariát MNB náměstkovi ministra NB mjr. Prchalovi.

¹¹⁹ Tamtéž, H-181/42, 18, 14.5.1952 ÚZ č. 20, VStB, 22/Martínek, Provádění odposlechu u prověrek jug. pol. emigrace.

¹²⁰ Tamtéž, H-181/25, 21.5.1952 List A č. 65, VStB, 1041/Vocetka, RAKIČ.

pro vždy odstranit negativní vlivy „titovštiny“ a eliminovat „měšťácký“ charakter jugoslávské emigrace.¹²¹

Se zahájením prověrky byli emigranti seznámeni po několikátýdenním odkladu 12. května 1952. První z nich předstoupili před komisi o dva dny později.¹²² Jedinou změnu schváleného plánu představovala výměna studenta Svetozara Mirkoviće mladým dělníkem a novým členem výboru Velimirem Jankovičem, což mu prospělo v jeho postavení a k urychlení další kariéry. Za svůj vzestup vděčil instruktorovi Müllerovi; v komisi rozhodně nezastupoval nějakou zvláštní jugoslávskou platformu.

Naproti tomu se brzy projevilo napětí mezi Čechoslováky a Antonem Rupnikem. StB se od svých spolupracovníků dozvěděla, že Rupnik, ač předseda, porušil princip maximálního utajení a již dva měsíce některé členy na prověrku připravoval. Prozradil jim přitom, že komise bude mít k dispozici také materiál Státní bezpečnosti.¹²³ V průběhu prvních týdnů se rovněž několikrát veřejně vyslovil negativně o sekretariátu ÚV KSČ. Na jedné schůzi před širším plénem vyzdvihl úlohu a pomoc Koordinačního střediska, zatímco o KSČ se nezmínil ani slovem, což bylo do té doby zcela nevídané.¹²⁴ K otevřenému konfliktu mezi Rupnikem na jedné a Beranem a Müllerem na druhé straně došlo počátkem června při prověrce Vladimira Periče, který předstoupil z vedoucích osob jako první po delší sérii zpovídání druhořadých členů. Rupnik vyzval svého kolegu, aby uvedl jména lidí, s nimiž údajně na podzim roku 1948 ilegálně pracoval v Bělehradu proti titovskému režimu. Rupnik se totiž přikláněl k názoru Ivanovičovy skupiny, že si Perić svou podzemní činnost vymýšlel a podezřívá ho proto ze špionáže. Beran a Müller ale Peričovi zakázali na dotaz odpovědět, s tím že musí příslušníky domácího hnutí chránit za všech okolností. Rupnika to naprosto vyvedlo z míry. Rázem se totiž ocitl v nepříjemném podezření, že chtěl vyzvídat krajně citlivé informace. Stáhl se a do konce prověrky pak jen oba nervózně sledoval.¹²⁵

Podobně Rupnikova autorita utrpěla i v případě prověrky Teodora Balka. Miroslav Müller příslušné kádrové materiály dal stranou se slovy, že Balk byl zařazen do

---

¹²¹ Srov. Marek PAVKA, *Kádry rozhodují vše! Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit (Prvních pět let komunistické vlády)*, Edice Krize komunistického režimu v Československu 1953–1957, Sv. 7, Brno 2003. Marek Pavka upozorňuje na obvyklé přehlížení a podceňování tzv. pozitivní kádrové politiky, která je v dosavadní odborné literatuře zastíňována negativním aspektem. Cílem prověrek tak bylo „odhalení skrytých rezerv pro funkcionářský sbor“, s. 9.

¹²² AMV, H-181/32, s. 13, 14.5.1952 Prověrka Joca Jovanoviće.

¹²³ Tamtéž, H-181/75, s. 68, 12.5.1952 List A č. 71, VStB, 1041/Vocetka, JEŠIČ.

¹²⁴ Tamtéž, H-181/75, s. 108, 27.5.1952 List A č. 45, VStB, 1041/Vocetka, SUCHÝ, Tamtéž, s. 119, 2.6.1952 ÚZ č. 20, VStB, Šedlbauer, D Andjelkovski.

¹²⁵ Tamtéž, H-181/75, s. 120, 4.6.1952 ÚZ, VStB, sektor 1, Beran. Rupnik – poznatky.

prověrky pouze formálně. Rupnik se proti tomu postavil a žádal, aby byl Balk též prověřen. Oba čeští členové však jeho názor vůbec neakceptovali.¹²⁶ Balkovým případem se v té době velmi pravděpodobně zabývala zcela jiná instance.

Rupnik v těchto případech dostal na vědomí, že tuto prověrku neřídí on. Po zavázání Jovana Prodanoviće na začátku července si Státní bezpečnost také potvrdila domněnku, že Rupnik o průběhu prověrek informuje Slobodana Ivanoviće. Pořadí nebylo dopředu známo a většina opozičníků na svou prověrku teprve čekala.¹²⁷ Ivanović se ovšem od Rupnika včas dozvěděl, co na prověrce doposud zaznělo a mohl instruovat své spřízněnce pro jejich vlastní vystoupení, které si komise (Müller a Beran) nechávala nakonec.

Většina prověřovaných totiž hovořila zejména proti Ivanovićovi a Dragilovi. Opozičníci proto s rozrušením čekali, co je bude u prověrek čekat. Komunitu znervózňovaly také šeptem šířené zvěsti o pokračujícím zatýkání, které postihovalo i níže postavené funkcionáře.¹²⁸ Objevilo se také reptání proti prověrce vůbec. Méně zasvěcení emigranti, jako Petar Nerandžić, se pozastavovali na tím, že ji má vést Anton Rupnik, i když byl člověkem Gemindera a Reinerové a sám nebyl prověřen.¹²⁹ Ovšem namítat něco proti tomu, co vzešlo z Koordinačního střediska, si málokdo dovolil. Týden po začátku prověrky tak Slobodan Ivanović prohlásil, že prověrka je „tím nejlepším řešením“ situace v jejich skupině.¹³⁰ O dva měsíce později, kdy stále ještě většina opozičníků na prověrku teprve čekala, ale už kritizoval skutečnost, že ji provádí KSC. V komisi místo Čechoslováků měli podle jeho mínění zasednout zástupci Koordinačního střediska a VKS(b).¹³¹

Prověrkové protokoly obsahují stovky stran. Emigranti hovořili obsáhle o svém životě, rodinném zázemí, o válce a poválečných letech. Podrobně byli doptáváni na okolnosti svého souhlasu s červnovou rezolucí, vzniku pražské skupiny i jejího vývoje. Zpravidla můžeme předpokládat, že z velké většiny neměli důvod svou minulost jakkoliv překrucovat. Většina emigrantů hovořila čistě fakticky a nesnažila se komisi přesvědčovat o vlastních spekulacích. Od prověřovaných se očekávala sebekritičnost.

¹²⁶ Tamtéž, s. 148, 1.12.1952, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

¹²⁷ Tamtéž, H-181/26, s. 123, 3.7.1952 List A. č. 2, VStB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/75, s. 125, 3.7.1952 List A č. 1, VStB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, s. 127, 9.7.1952 List A č. 6, VStB, Šedlbauer, PROKOP.

¹²⁸ Tamtéž, H-181/25, 21.5.1952 List A š. 65, VStB, 1041/Vocetka, RAKIČ, Pero Ivanović – poznatky.

¹²⁹ Tamtéž, H-181/75, s. 69, 19.5.1952 ÚZ č. 15, VStB, Šedlbauer, důvěrník Andjelkovski.

¹³⁰ Tamtéž, H-181/26, s. 105, 21.5.1952 ÚZ č. 22, VStB, 1. sektor, Jugoslávie/Kosán.

¹³¹ Tamtéž, H-181/44, s. 91, 28.7.1952 List A č. 14, HS StB, Šedlabuer, PROKOP.

Na mnohé působila stísněnost a pravdivost jejich výpovědí jim byla zřejmě tou nejlepší obranou.

U mladých dělníků a většiny studentů i méně aktivních členů sloužila prověrka spíše k apelu na politickou pevnost nebo studijní svědomitost. Například Nikolu Božičkoviće tak instruktor Müller mentorsky káral: „Máš sklon k levičáctví, snaž se to odstranit“,¹³² a Eduarda Deliče nabádal k větší hrdosti na příslušnost k pracující třídě.¹³³ Vedoucímu „kolektivu studentů“ Gojkovi Lončarovi zase vytkl: „Vaše sdružení je velmi špatné a myslím, že tvým přičiněním se nestalo, aby chyby byly odstraněny. Je tam nezdravá situace. Není v ničem vidět, že by z vás byla správná socialistická inteligence, nedovedl jsi se náležitě vypořádat s vlivy, které skupinu demoralizovaly – věčné studentství, zadlužování atd.“, na což Lončar odpověděl bojovnou obranou.¹³⁴ Vysoké nároky na „soudruhy studenty“ ale zase vyvažoval blahosklonným pobídnutím vůči emigrantům dosud málo aktivním a nesmělým. Všemi podceňované Vilmě Rijavecové proto dobrácky radil: „Měla by ses více účastnit politického života. Máš dobré názory a nesmíš se bát kritizovat. Většina z vás je tu dobrých mladých lidí, tak se k nim přidej a více politicky pracuj ve skupině. Mohla bys přispívat i soudruhům v rozhlasu ve slovinské sekci. Buď průbojnější a poukazuj na nedostatky. Je jich tu hodně a musíme se všichni snažit, abychom je odstranili.“¹³⁵ Na Djoka Simiče, který nezájem o politiku ani nezastíral a přiznal, že se chce v ČSR usadit natrvalo, zase působil: „Je třeba, aby ses zde více do práce zapojil. Pokud jde o to, že zde chceš zůstat, myslím, aby sis to ještě rozmyslel, poněvadž v Jugoslávii bude potřeba hodně spolehlivých odborníků a každý jednotlivec bude velmi potřebným. Jestliže jsi politický emigrant, musíš počítat s návratem, ještě si to promysli.“¹³⁶ Při prověrce v roce 1949, která byla v režii Rajkoviće, Ivanoviće a Dragily, by si patrně Simič vysloužil spíše odsouzení za oportunismus a možná by byl i z emigrace ihned vyloučen.

Při velké prověrce v roce 1952 tak tito lidé nebyli považováni za ony příslovečné „plevy“. Müller proto předhodil Ivanovićovi, že na poctivé, pracující lidi nasazuje, když u nich hledá jiný motiv k emigraci než politickou víru: „Předpokládejme, že máš pravdu. Ty motivy tu jsou určitě. Teď tu však stojí otázka, jak se k tomu postavit, jestli zásadově, nebo měšťácky. Musíme jim věřit, že oni chtějí bojovat, a dávat jim najevo,

---

¹³² Tamtéž, H-181/13, 30.5.1952 Prověrka Nikoly Božičkoviće.

¹³³ Tamtéž, H-181/18, 13.6.1952 Prověrka Eduarda Deliče.

¹³⁴ Tamtéž, H-181/36, s. 67, 31.7.1952 Prověrka Gojka Lončara.

¹³⁵ Tamtéž, H-181/74, s. 12, 31.7.1952 Prověrka Vilmy Rijavecové.

¹³⁶ Tamtéž, H-181/79, s. 16-19, 4.9.1952 Prověrka Djoka Simiče.

že jim věříme, že chceme s nimi pracovat, poněvadž nemáme žádné důkazy proti nim.“¹³⁷ Smyslem prověrky tak nebyla pouze štvance na nepřítele, protože ani tento „výchovný aspekt“ u ní nelze přehlédnout.¹³⁸

StB mezitím pracovala na případech, které se na základě dřívějších poznatků i prověřkových protokolů zdály závažné. V červnu zintenzívnila sledování Pera Dragily i Slobodana Ivanoviće a urychlila také už delší dobu probíhající přípravy na instalaci odposlouchávacího zařízení do jejich bytů. Obojí však nepřineslo očekávané výsledky. Zápisy, tzv. svodky ze sledování jsou jen zajímavým pramenem ke každodennosti politického emigranta v Praze na počátku padesátých let. Odposlech se navíc po různých technických problémech i chybách příslušníků StB do hotelu Na Slupi podařilo zavést teprve koncem léta.¹³⁹

Jediné „důkazy“ o špionážní činnosti této dvojice tak pocházely z nepřímých dedukcí a na nich založených tvrzeních některých emigrantů. Pracovníci referátu 22 se přesto zabývali konstrukcí špionážní sítě, která zahrnovala emigranty všech směrů jako Miodraga Popoviće, Teodora Balka, Vasu Srzentiće na jedné a Slobodana Ivanoviće, Milutina Rajkoviće či kanadské dívky na druhé. Tahací nitky této nepřátelské agentury, kterou schéma propojovalo i s odsouzeným Šefikem Kevičem a někdejší konzulem v Bratislavě Orenem Ružičem nebo s veliteli československé partyzánské brigády v Jugoslávii Josefem Vojáčkem–Tarasem a Jánem Mackem, měl ve svých rukou svírat Pero Dragila.¹⁴⁰

Podporu pro takové úvahy si bezpečnost opatřila nejen z prověrek a výpovědí svých spolupracovníků, ale i výpověďmi emigrantů, které učinili se strachem a obavou o svůj další osud. V „pavouku“ se objevilo také jméno Milana Smiljanského, někdejšího pracovníka pražské ambasády, jehož pak na podzim 1948 Rajković a Dragila pověřovali, tak jako ostatní jeho bývalé kolegy, tajnými úkoly. Smiljanski, považovaný radikálním jádrem emigrace za slabocha a oportunistu, sehrál rovněž nevyjasněnou roli

---

¹³⁷ Tamtéž, H-181/26, s. 214-221, 22.8.1952 Pokračování v prověrce Slobodana Ivanoviće.

¹³⁸ Použijeme-li terminů Marka Pavky, postupovalo se v prověrce jugoslávské emigrace v roce 1952 jak podle starší kádrové koncepce, tedy „snahy o politickou a ideologickou konverzi starých elit“, tak pozdější (platné od IX. sjezdu KSČ v roce 1949) „vybudovat novou spolehlivou elitu na třídním základě“. KSČ však v polovině roku 1952 revidovala i druhou koncepci, když slovy A. Zápotockého ohlásila ústup od „biologického hlediska při výběru kádrů“. M. PAVKA, c. d., s. 39-52. Tento ústup však v případě jugoslávské emigrace není nijak patrný. Upřednostňování měli být i nadále „mladí dělníci“.

¹³⁹ AMV, H-181/20, Svodky sledování objektu Pajdal (Pero Dragila) z 23.6. až 4.7.1952 a z 1.8. až 24.8.1952; Tamtéž, H-181/26, s. 127-142, Svodky sledování objektu Ota (Slobodan Ivanović) z 23.6.1952 až 5.7.1952; Tamtéž, s. 151-165, Svodky sledování objektu Věra (Vera Ivanović) z 14.8.1952 až 20.8.1952; Tamtéž, H-181/20, 27.8.1952 Zpráva o průběhu akce Pajdal; Tamtéž, H-181/20, 28.8.1952 Montáž stálého odposlechu – zpráva o provedení.

¹⁴⁰ Tamtéž, H-181/20, s. 228, Schéma.

při sebevraždě Aci Popoviće, spojovanou Bezpečností s Dragilou a Ivanovićem. Když byl Smiljanski na konci dubna 1952 předvolán do Bartolomějské ulice, dodal líčení v podstatě nevinných aktivit poněkud jiný význam tímto „doznáním“: „Svoji činnost v pol. emigraci hodnotím jako velmi špatnou, která se může charakterizovat jako nevědomá špionážní činnost. Také svoji práci na politickém poli emigrace hodnotím jako velmi slabou. K tomuto jednání mě vedla nevědomost a moje nedbalost, neboť jsem nebyl ani bdělý ani ostražitý.“ Státní bezpečnost pak usoudila, že osoby tohoto typu využívali Dragila a Ivanović pro své nepřátelské rejdy.

Na základě takových úvah a s úryvky této a podobných výpovědí jako důkazního materiálu odůvodnil referent Václav Souček návrh na zatčení Pera Dragily, který vypracoval 24. června 1952. Dragila v ní byl představen jako záměrný strůjce všech těžkostí v emigraci, které prováděl *udbovskými* metodami za účelem rozvratu vnitřní situace a znemožnění aktivní politické práce. K této „rozbíječské činnosti“ mu měl dopomoci a dále ho krýt Bedřich Geminder. Stejně tak zněl i návrh na zatčení Slobodana Ivanoviće z téhož dne. Vedení StB ale návrhy neschválilo, protože důvody uváděné referentem Součkem nepovažovalo za dostatečné. Právě proto dalo patrně pokyn k dalšímu rozpracování Dragilova a Ivanovićova případu a přeřazení jejich prověrky až na samotný závěr.¹⁴¹

Pero Dragila zatím trávil letní dny celkem bezstarostně. Už řadu týdnů neměl vlastně nic na práci. Z domova odcházel v devět hodin. Každý den ne víc jak hodinu pobyl v Jugoslávském klubu na Senovážném náměstí, aby si vypil kávu a podiskutoval se svými soudruhy. Na oběd zašel do Domova mládeže v Žitné a zbytek dne věnoval bezúčelným procházkám po městě. Tu se nechal ostříhat, tu poseděl s Ivanovićem v restauraci u piva. Odpoledne se často jugoslávská společnost přesouvala na některou z vltavských plováren nebo na koupaliště v Podolí či na Džbánů. Dragila si také rád vyjížděl na předměstí, odkud podnikal procházky po okolní přírodě. Pokud se zrovna nekonala nějaká z častých schůzí, navštívil večer s manželkou či s přáteli biograf. Nejraději si vybíral sovětské filmy. Začátkem července se začal poohlížet po zaměstnání. Podle jeho přání pracovat v zemědělství mu instruktor Müller dojednal návštěvu ve státním statku na Břevnově. Dragila se ale nakonec rozhodl pro státní statek

---

¹⁴¹ Tamtéž, H-181/20, s. 229-230, 24.6.1952 V. Souček. Návrh na zatčení Pera Dragily; Tamtéž, H-181/26, III. část, s. 135, 24.6.1952 V. Souček. Návrh na zatčení S. Ivanoviće.

v Horoměřicích, kde už byl předtím zaměstnán Savo Bjelica. V práci však od srpna pobýval jen potud, pokud mu to dovolilo jeho politické poslání.¹⁴²

Zato Slobodan Ivanović, jak mu bylo vlastní, aniž by si upíral radovánky letního období, pokračoval se zápletem ve svém politickém boji. Na pokyn StB mu Pragovka umožnila přechod do Tatry Smíchov, kde by byl více nablízku své spojce na bezpečnostní a stranické orgány Odřichu Krškovi a kde by měl „více času a klidu“. StB zajímalo, co Ivanović chystá, a proto instruovala závodní funkcionáře, aby mu poskytl co největší volnost. I když v Tatrovce nastoupil koncem května na nenáročnou práci a docházel na směnu podle vlastního uvážení, byla Ivanovićova pracovní disciplína nevalná. Koncem června Krška hlásil, že se stále zdržuje mimo svůj pracovní prostor a místo toho „politicky diskutuje“. Přesto si stěžoval, že je zavalen politickou prací a práce v továrně na směny mu nevyhovuje. Krškovi prozradil, že instruktora Müllera žádá o odchod na dlouhodobou zemědělskou brigádu do JZD v jihomoravských Jiřicích, kde byl předsedou Josef Vojáček–Taras. Když Müller žádost o brigádu odmítl, požádal Ivanović v červenci v Tatrovce o dovolenou. Na vyřízení žádanky už ale nečekal a od té doby se v továrně dva týdny neukázal.¹⁴³

V ušetřeném čase Ivanović, tak jako Dragila, chodil do kina, na procházky do parku, do kavárny nebo se vykoupat. Přitom však v okruhu svých stoupenců vedl neustále diskuse, které se zcela jistě týkaly velké prověrky. Sledovací četa pozorovala, jak se Ivanović s manželkou a s dalším emigrantem v parku na Karlově náměstí hlasitě baví „jugoslávskou řečí“, jindy zase před vilou v ulici Na Zátorce „živě“ hovořil s jistým mužem, „až se po chvíli hádali“. Tajní policisté pak také sledovali Ivanovice s ostatními Jugoslávci na odpolední brigádě v Bráníku a jak příslušný záznam dosvědčuje, Ivanovićovo údernické období bylo minulostí: „Zde po celé dvě hodiny nevzal *Ota* [Ivanović] lopatu do ruky, stále jen seděl, neb kouřil. Po dobu trvání brigády *Ota* poctivě pracoval 10 minut. Jinak kouřil, chodil pro pivo, neb se namáčel do Vltavy.“¹⁴⁴

---

¹⁴² Tamtéž, H-181/20, Svodky sledování objektu Pajdal (Pero Dragila) z 23.6. až 4.7.1952 a z 1.8. až 24.8.1952.

¹⁴³ Tamtéž, H-181/26, s. 105, 21.5.1952 ÚZ č. 22, VStB, 1. sektor, Jugoslávie/Kosán; Tamtéž, s. 115, 28.5.1952 ÚZ č. 24, VStB, 1. sektor, Jugoslávie/Kosán, Důvěrník Krška; Tamtéž, s. 116, 19.6.1952 ÚZ č. 27, VStB – sektor 1, Jugoslávie/Kosán, Důvěrník Krška; Tamtéž, s. 117, 24.6.1952, VStB – Sektor 1, Jugoslávie/Kosán, Důvěrník Krška; Tamtéž, s. 118, 4.7.1952 ÚZ č. 32, VStB, sektor 1, Jugoslávie/Kosán, Krška.

¹⁴⁴ Tamtéž, H-181/26, s. 127-142, Svodky sledování objektu *Ota* (Slobodan Ivanović) z 23.6.1952 až 5.7.1952.

Kromě toho, že se „slunil na dece“ a hrál si s přáteli u vody s míčem,¹⁴⁵ měl Ivanović pochopitelně i jiné starosti. Víme, že v průběhu prověrek, které se pro jeho skupinu nevyvíjely nejlépe, očekával zásah z Moskvy. Pero Popivoda, tak jako mnohokrát předtím, Ivanovićovi patrně sliboval, že do zmatků v Československu vnese se sovětskými přáteli jasno a svého druhu povolá do Koordinačního střediska.¹⁴⁶ Opoziční skupina nepřestala nikdy navenek působit jako kompaktní celek a svá vystoupení na schůzích pečlivě připravovala. V názorech, které prezentovala před plénum i v člancích pro *Novou Borbu*, docházelo k zajímavému posunu. Dušanka Dragilová například odmítla ztotožňovat titovskou Jugoslávii s nacistickým Německem a Slobodan Ivanović revidoval předchozí dogma, že „vládnoucí klika ve FLRJ se opírá o buržoazní vrstvy“. Naproti tomu psal, že Titova skupina ovládá zemi terorem bez opory v jakékoliv složce populace a tím poškozují i buržoazii. Tyto nové teze mnohé emigranty pohoršily. Ve skutečnosti však svědčily o tom, že Ivanović dobře chápal linii prosazovanou Koordinačním střediskem, která nově hlásala vytváření tzv. jednotné fronty. Informbyrovská propaganda měla jednak otupit vulgární a zjevně absurdní rétoriku, která obyvatele Jugoslávie urážela (ztotožňování partyzánské Jugoslávie s nacistickou Třetí říší), jednak získat co nejširší podporu u té části obyvatelstva, která sice Titův režim považovala za diktaturu, neztotožnila se ale s informbyrovským hnutím a s návratem k orientaci na Sovětský svaz.¹⁴⁷

V pražské skupině tento posun ovšem způsobil poněkud paradoxní situaci. Ivanovićova skupina, považovaná do té doby za „levičáckou“, hlásala umírněnější taktiku, zatímco méně dogmatictí Milunićovi a jim blízcí lidé stáli tvrdě na nekompromisním stanovisku. Titův režim posuzovali totiž hlavně z emocionálního a morálního hlediska. V první řadě pro ně byl režimem zločinným, což dnes jistě působí v případě emigrantů nalézajících se na půdě stalinistického Československa poněkud paradoxně.¹⁴⁸ Uvedenému Ivanovićovu obratu odpovídal také jeho nový postoj k tzv. budování socialismu v ČSR – když Ivanović chválil mladé dělníky, pokud jeli pracovat

---

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ AMV, H-181/26, s.105, 21.5.1952 ÚZ č. 22, VStB – 1 sektor, Jugoslávie/Kosán.

¹⁴⁷ Určité zmírnění slovníku protititovské propagandy, uplatňované ovšem nijak důsledně, souviselo s revizí zahraniční politiky SSSR. Od konce roku 1951 až do prosince 1952 se zřejmě Stalin pokoušel o určité zeslabení mezinárodního napětí. Součástí tohoto úsilí byly také náznaky vstřícnosti vůči Jugoslávii. Jejím neutralizací mohl SSSR chtít zabránit přiblížování Bělehradu k Západu. Sovětské iniciativy však v této době narážely v Jugoslávii na nezájem. Obsáhle k tomu viz: D. BEKIĆ, c. d., s. 345-457.

¹⁴⁸ AMV, H-181/26, s.119, 2.6.1952 ÚZ č. 21, VStB, Šedlbauer, důvěrník Andjelkovski, Slobodan Ivanović – poznatky; Tamtéž, H-181/19, 5.6.1952, VStB, ř. o. Burbil, SLÁVA; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 58, 9.6.1952 List A č. 153, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ.

na dlouhodobé brigády – a méně konfrontační styl. Na nevybíravé útoky, připomínající „rozbíječskou“ úlohu triumvirátu v roce 1949, reagovali Ivanović a jeho spřízněnci pouze opatrnou obhajobou.¹⁴⁹

Ivanovićovi se tak vytvářel prostor, aby mohl poukázat, že je to on, kdo v pražské skupině důsledně prosazuje politiku Moskvy, a naopak dávný úchylník Milunić vede tuto skupinu na scestí. Většina emigrantů ovšem pozorovala jakékoliv Ivanovićovy aktivity s krajní podezřívavostí. Dragoslav Djordjević tak poznamenal, že „skupina, který přijela z Ameriky, se snaží opět dostat dopředu a pokračovat ve své špinavé práci.“¹⁵⁰ Atena Milunićová se zase nechápavě ptala, o co této „frakci“ vlastně jde: „I politický nevzdělanec by si spočítal, že za takovéto situace je nemožné dělat politickou kariéru, jakou si snad stále představují.“¹⁵¹

Jenže Ivanovićovi velmi pravděpodobně nešlo jen o politickou kariéru. Jak z jeho jednání vysvítá, věděl dobře, že bojuje nejen o své postavení v rámci zahraničního protititovského hnutí, ale možná také o svou svobodu a život. Velice stál o to, aby Moskva o jeho činnosti věděla a snažil se proto přimět Rupnika, aby Koordinačnímu středisku referoval, že se řídí jeho radami.¹⁵²

Po návratu z „dovolené“ působil Ivanović na Kršku nesmírně rozrušeně. Vyprávěl o prověrkách a prosil, aby mu Krška neprodleně domluvil návštěvu na StB, protože jí musí sdělit důležité poznatky. Ivanoviće znepokojovalo, že se na prověrce vůbec neklade otázka, kdo z emigrace byl spojený s Geminderem. Chtěl proto Bezpečnost upozornit, aby se zaměřila nejen na Gemindera, ale také na Karla Vorlase, Lenku Reinerovou a dokonce i Annu Baramovou. Považoval za nezbytné, aby StB dodal přehled, kdo a jak měl něco společného se zatčenými funkcionáři.¹⁵³

Věc se však zřejmě nezdála přehnaně žhavá, protože se Ivanović záhy odjel se svou ženou rekreovat (sic!) na Šluknovsko. Po týdnu však obdržel zprávu od Miroslava Müllera, aby se neprodleně vrátil do Prahy. Důvod Ivanović neznal, a tak se na zpáteční

---

¹⁴⁹ Tamtéž, H-181/20, 3.7.1952, VStB, Burbil, SLÁVA; Tamtéž, H-181/26, s. 124, 3.7.1952 List A č. 57, VStB, SLÁVA.

¹⁵⁰ Tamtéž, H-181/19, 5.6.1952, VStB, Burbil, SLÁVA.

¹⁵¹ Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 58, 9.6.1952 List A č. 153, VStB 1, Procházková, KVAPILOVÁ.

¹⁵² Tamtéž, H-181/26, s. 176, 28.7.1952 List A č. 15. HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

¹⁵³ Tamtéž, s. 148, ÚZ č. 33, HS StB – odbor 1, Jugoslávie/Kosán, Krška.

cestu vydával s velkými obavami.¹⁵⁴ K jeho úlevě očekával Ivanovičovi na sekretariátu ÚV KSČ Pero Popivoda, který opět jednou uskutečnil neohlášenou vizitaci.¹⁵⁵

Vůdce jugoslávské *revoluční* emigrace nepřijel samozřejmě sám, ale doprovázel ho jako obvykle *sovětský soudruh*. Popivodovým průvodcem v Praze byl po dvou a půl letech opět Sergej G. Zavolžskij. Do hlavního města Československa přijeli sice už 1. nebo 2. srpna, ale s Ivanovičem se setkali teprve 7. srpna. Jejich přítomnost totiž zůstala i vedoucím emigrace několik dní utajena. Nejprve jednali Popivoda a Zavolžskij s představiteli sekretariátu ÚV KSČ. Pokud ovšem víme, na rozdíl od minulého roku, kdy se Popivoda se sovětským průvodcem dostal až ke Gottwaldovi, přijal je tentokrát jen Miroslav Müller za odbor emigrace mezinárodního oddělení společně s jeho vedoucím Karlem Kurkou. Zavolžskij, který Popivodu jasně zastíňoval, vysvětlil, že o pražské skupině nemají dobrý přehled a domnívají se, že od jejího vedení nedostávají zcela správné informace. Požádal ÚV KSČ o poznatky o sociálním složení skupiny, o kvalitě práce a politickém vývoji jednotlivých „vrstev“. Položil otázky, které Koordinační středisko obdrželo už v roce 1951. Není proto vyloučeno, že Sověti i tímto způsobem testovali, nakolik je československý stranický aparát po odstranění Gemindera kompetentní. Zavolžskij se kromě toho ptal na průběh prověrky, na práci výboru a zajímalo ho, zda-li se ve skupině vyskytují nějaké rozpory. Müller údajně všechny dotazy zodpověděl s výhradou, že jde pouze o jeho osobní názor, zatímco celkové hodnocení bude možné poskytnout teprve po skončení prověrky.

Již tradičně pozoruhodné byly ovšem výroky Pera Popivody. O pražské skupině se zasvěceně vyjádřil, že „je to sbírka středně a maloburžoazních elementů, politických banditů, schopných kdykoliv a kohokoliv zradit“ a dále dodal, že „je třeba využít jejich znalostí pro protititovskou propagandu, jinak se však na ně neorientovat“. Naopak hlavní pozornost, radil, má KSČ zaměřit na dělnické kádry. Je přitom nutno připomenout, že KSČ (v osobě Bedřicha Gemindera) tuto politiku prosazovala od roku 1949, zatímco Popivoda při svých návštěvách její snahu všemožně nabourával.

Diskuse se také dotkla hlavního propagandistického nástroje pražské skupiny, *Nové Borby*. Zavolžskij a Popivoda ji kritizovali za „frázovitost, ignorování vývoje v SSSR a zemích lidové demokracie, zejména Československa; tvrdili, že „přespříliš straší čtenáře všemohoucností titovské UDBy a tím nahrává titovcům.“ Zavolžskij

---

¹⁵⁴ Tamtéž, H-181/26, III. část, s. 138-139, 8.8.1952 Okresní oddělení StB Rumburk, komu: MNB, HS StB.

¹⁵⁵ Tamtéž, H-181/26, s. 171, 8.8.1952 List A č. 23, HS StB, odbor 1, Souček, PROKOP; Tamtéž, H-181/26, s. 167, 15.8.1952 List A č. 101., HS StB, Dostál/1041, RAKIČ.

udělil československým partnerům už tradiční radu, aby do redakce *Nové Borby* dosadili vlastního redaktora. Za příklad poskytl údajně osvědčenou praxi v moskevském listu *Za socijalističku Jugoslaviju*, kde pracuje ruský redaktor využívající vlastního aparátu tvořeného překladatelem, znalcem jugoslávské problematiky a administrativní silou. Každé číslo pak bylo prý před vydáním kompletně přeloženo do ruštiny a prostudováno pracovníky aparátu ÚV VKS(b). Údajně však nešlo pouze o tento list, nýbrž každá politická emigrace v Moskvě je ve všech směrech podřízena naprosté kontrole sovětských stranických orgánů.¹⁵⁶ Je otázkou, zda takto nastíněný byrokratický aparát plnil z hlediska Kremlu svou úlohu dobře. Jak jsme uvedli, KSČ však neměla lidi, kteří by se zhostili podobného úkolu, vůbec k dispozici. Nutno říci, že *Nova Borba* byla plně kontrolována v době, kdy všechny její články překládala do češtiny Lenka Reinerová a kdy nad ní dohlížel a její obsah schvaloval Bedřich Geminder.

V závěru této debaty Zavolžskij požádal, aby jim Müller umožnil schůzky s jednotlivými emigranty. Dne 6. srpna došla řada i na Slobodana Ivanoviće. Jak už bylo zvykem, Popivoda svými výroky pročistit situaci v Praze nijak nepomohl. Ivanovićovi stoupenci nejprve žárlivě sledovali, že se stýká hlavně s Josipem Milunićem a Milutinem Rajkovićem, kterého už nepovažovali za svého. Jovan Prodanović si také stěžoval, že Popivoda vždy přijede jen na několik dní a vydává rozhodnutí, aniž by se s poměry dobře seznámil.¹⁵⁷ Nakonec to však byli Slobodan Ivanović a Anton Rupnik, kdo mohli být s Popivodovým angažmá celkem spokojeni. Na schůzi 8. srpna 1952 Popivoda neušetřil zhola nikoho. Kritizoval jak Rupnika a Ivanoviće, tak, a to především, Josipa Miluniće, kterému vytýkal zejména chyby v *Nové Borbě* a v propagandě vůbec. Bylo poněkud nespravedlivé, když Milunićovi vytkl frázozitost, na niž si sám šéfredaktor před časem stěžoval. Objevily se však i výtky z podceňování Sovětského svazu. Pravdou bylo, že Milunić si nepřál umístit článek o výstavbě donskovolžského kanálu na titulní stranu a stejně tak Atena Milunićová byla proti odvysílání této zprávy v rozhlasu s tím, že to nijak nesouvisí s bojem proti Titovi. Hlavním tématem se však staly instrukce Koordinačního střediska. Popivoda obvinil Miluniće, že směrnice neplnil a dokonce vedl organizovaný odpor proti nim. Z toho důvodu tak byl Rupnik, jako jejich důsledný zastávce ve výboru, vždy přehlasován. Rupnika také Popivoda pochválil – a dodal mu tím i alibi před československými komunisty – že

---

¹⁵⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 299, sl. Jugoslávie, 4.8.1952 Záznam o rozmluvě se s. Zavolžským a P. Popivodou o některých otázkách jugoslávské emigrace dne 2.8.1952.

¹⁵⁷ AMV, H-181/26, s. 171, 8.8.1952 List A č. 23, HS StB, odbor 1, Souček, PROKOP.

Gemindera odhalil dávno před jeho zatčením, když moskevské centrum pravidelně informoval o jeho záškodnické činnosti.

Popivodovo vystoupení znovu měnilo konstelaci. Zatímco Milunić byl v poslední době v Praze mírně privilegován a Rupnik upadal kvůli svým kontaktům s Ivanovićem do nemilosti, Popivodova autorita obracela jejich vzájemný poměr. Popivoda také nepřímo podpořil Rupnikovu opozici vůči KSČ a rehabilitaci Ivanovićovy skupiny, o níž před Müllerem předtím hovořil jako o „politických banditech“. Samotnému Ivanovićovi věnoval Popivoda omletou výtku „nesprávného poměru“ k ÚV KSČ. Vytkl mu také, že nijak nepřispěl k odhalení nepřítele. Popivoda tak dal veřejně najevo, že Ivanovićovi vlastně důvěřuje. I když mu udělil lhůtu čtyř měsíců, aby se zbavil sklonů k frakcionářství, vyšel Ivanović kromě Rupnika z celkově nezvykle ostře formulované kritiky nejlépe.¹⁵⁸ Jak Rupnik napsal ve zprávě, určené patrně pro Koordinační středisko, Ivanovićova perspektiva se zdála nadějná: „Myslím, že poslední kritika soudruha Popivody mu hodně pomohla a teď skutečně záleží na něm, jak bude politicky pracovat.“¹⁵⁹

Československý stranický a bezpečnostní aparát však na Popivodu příliš nedaly a nevyvodily z jeho působení vlastně žádné závěry. Pokračovaly v práci, jako by k nějaké návštěvě ani nedošlo. Jejich přístup byl oproti předchozím letům, kdy byly Popivodovy návštěvy velkou aférou a Vorlas s Reinerovou usilovně zažehlovali vzniklé škody, vskutku novinkou. Pro logiku činnosti StB je jen příznačné, že na generála Popivodu založila zvláštní svazek vedený v rámci objektového svazku jugoslávské emigrace. V něm obsažených materiálech je Popivoda prezentován jako osoba nespolehlivá, ba krajně podezřelá.¹⁶⁰

Ani emigranti si zřejmě od Popivodova zásahu mnoho neslibovali. V době jeho pobytu tak Andjela Milišićová poznamenala, že každou chvíli mohou očekávat úder nepřítele a že se brzy jistě stane nějaké neštěstí. Prověrky třeba neodhalí nepřítele a pak budou odstraněni ti, co jen bez zlého úmyslu chybovali.¹⁶¹

¹⁵⁸ Tamtéž, H-181/82, 19, 8.8.1952 List A č. 21, HS StB, odbor 1, Souček, PROKOP; Tamtéž, H-181/75, s. 134, 27.8.1952, HS StB, Souček, PROKOP; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 76, 2.9.1952 List A č. 28, HS StB, Řezníček, PROKOP; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 80, 5.8.1952 List A č. 19, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/26, s. 168, 20.8.1952 List A č. 32, HS StB, Souček, PROKOP; Tamtéž, H-181/26, s.175, 2.9.1952 List A č. 26. HS StB, Řezníček, PROKOP.

¹⁵⁹ NA, f. ÚV KSČ, fond Antonín Novotný – zahraničí, Jugoslávie, karton 116, Jugoslávie 7, složky 72-86, Rupnik. Nedatovaná zpráva (podzim 1952).

¹⁶⁰ AMV, H-181/67, Popivoda Pero.

¹⁶¹ Tamtéž, H-181/44, s. 44, 5.8.1952 List A č. 18, Šedlbauer, PROKOP.

Ivanović předstoupil před prověřkovou komisí 13. srpna 1952. Zápis o jeho výpovědi je s 33 stranami ze všech nejobsáhlejší. Podrobně osvětloval svou činnost v ilegalitě za války, v diplomatické službě v USA i v emigraci. Jeho výklad v konfrontaci s jinými prameny není nijak zkreslený, ovšem vývody z popisovaných událostí směřují k tvrzení, že se pražská emigrace od samého počátku stala objektem záškodnické politiky Bedřicha Gemindera. Ivanović uváděl, že Geminderovi přestal důvěřovat po své první cestě do Bukurešti a od té doby se v tomto postoji jenom utvrzoval. Geminder tak slovy Ivanoviće vědomě vnášel do emigrace rozkol a bránil jí v jejím politickém poslání. Pokud držel ochranou ruku nad Ivanovićem, činil to prý ve snaze rozeštvat ho s Dragilou a Rajkovičem, které hodlal obětovat jako titovské agenty pro vykonstruovaný proces. Pravděpodobně se Ivanović nemýlil, když soudil, že ke zvláštnímu zacházení s ním přitom Gemindera vedla domněnka, že má chráněnce v Moskvě. Jak Ivanović na četných případech „dokazoval“, v nepřátelské činnosti Geminderovi vůči jugoslávské emigraci sloužili Lenka Reinerová a Karel Vorlas, člověk zatčeného Karla Švába.¹⁶²

Během prověřování Ivanoviće komise vyzpovídala i Dušanku Dragilovou a Veru Ivanovićovou.¹⁶³ Dne 29. srpna došla pak řada na Pera Dragilu. Bývalý důstojník jugoslávské rozvědky, obávaný kvůli „udbovským metodám“ a chorobné podezřívavosti, se vyjadřoval velice věcně. Na rozdíl od Ivanoviće zaujal i střízlivě kritické stanovisko vůči vlastnímu působení, aniž by předváděl obvyklý rituál povinné sebekritiky. Nepouštěl se do žádných špionážních spekulací, i když vůči Reinerové a Balkovi si neodpustil poznámku o jejich kosmopolitismu, poklonování západní civilizaci a kontaktech s organizací Noela Fielda, což aktuálně stačilo, aby byl dotyčný uvězněn. Ovšem z tohoto hlediska byla jeho výpověď zajímavá zvláště v jednom bodě: Komisi sdělil své zkušenosti z OZNY, kde po válce sám řídil agenturu v „nepřátelské emigraci“. Jugoslávská tajná služba tak prý vysílala agenty krátkodobé, kteří po splnění úkolu brzy utekli, a dlouhodobé, kteří se v emigraci měli afirmovat jako její přední pracovníci. Ze své pozice pak mohli účinně její akce sabotovat a diskreditovat. Jako krátkodobý agent se podle Dragily ukázal už na podzim 1948 Rajko Popović, koho považuje za agenta vyšší kategorie však nezmínil.

---

¹⁶² Tamtéž, H-181/26, s. 189-221, Zápis z prověrky Slobodana Ivanoviće z 13.8. a 22.8.1952.

¹⁶³ Tamtéž, H-181/26, s. 229-236, 18.8.1952 Prověrka Very Ivanovićové; Tamtéž, H-181/19, 22.8.1952 Prověrka Dušanky Dragilové.

Dragila také vyložil své pojetí exilu, které ho tolik vzdalovalo od většiny ostatních: Označil se za „typického nespokojence“, protože nespokojenost byla dle jeho názoru „nutným stavem emigrace“. Politický emigrant touží po návratu do vlasti a v cizině musí dělat vše proto, aby se mohl vrátit domů jako vítěz. Do té doby nebude nikdy spokojen.¹⁶⁴ Nutno dodat, že v této nespokojenosti zásadový Dragila prožije celý svůj život, aniž by někdy svoji vlast znovu spatřil.

V první polovině srpna Státní bezpečnost zatím zpracovala Ivanovičův podnět k opětovnému setkání. V první den Ivanovičovy prověrky 12. srpna předal zástupce „jugoslávského“ oddělení Státní bezpečnosti Stanislav Řezníček svým nadřízeným příslušný návrh.¹⁶⁵ StB si musela počkat, až Ivanovič bude hotov u prověrky, a tak si tajní policisté pro něho došli teprve 25. srpna. Ve výslechové místnosti v Konviktské ulici začal Ivanovič nervózně hovořit hned o Lence Reinerové, pro jejíž špionáž nemá sice důkazy, ale může uvést řadu indicií. Nabídl se, že Státní bezpečnosti může být k dispozici čtyři až pět hodin denně, kdy jí vyloží všechny své poznatky a domněnky o jugoslávské emigraci. Pracovníci StB Ivanovičovi nedůvěřovali. Domnívali se, že Ivanovič s nimi hraje vlastní partii: „Z jeho řeči bylo jasně vidět, že se snaží zjistit zaměření čsl. stát. bezpečnosti, hlavně pokud se týče jeho osoby a přátel z řad jugoslávské politické emigrace.“ Nastaly také komunikační problémy, protože Ivanovič v rozrušení špatně hovořil česky. Domluvili se proto, že odevzdá své poznatky písemně. Ivanovič slíbil sepsat, co stačí do druhého dne, kdy měl nastoupit do nemocnice kvůli léčbě žaludečních vředů. „Po odchodu Ivanoviče z místnosti „Isolace“ bylo na tomto vidět, že je rád, že opouští tuto budovu“, stálo v zápisu.¹⁶⁶

Druhý den odvezl Václav Souček Ivanoviče služebním vozem do krčské nemocnice a vyzvedl od něho silný štos hustě popsaných v srbské cyrilici psaných listů. Jednalo se o materiály, které Ivanovič údajně vypracoval (ve skutečnosti šlo o text Jovana Prodanoviče) proti Balkovi a Reinerové v roce 1950 a které obsahovaly i několik desítek otázek pro předpokládaný výslech, jenž je měl usvědčit ze špionáže. Nyní je tedy dal k dispozici StB „pro případ, že by vyslýchali Reinerovou a Balka“. Názory uvedené ve spisu, dodal Ivanovič, s ním sdílí nejméně deset dalších emigrantů, které tím nabídl StB jako další informátory. „Tito soudruzi jsou ochotni podávat StB

¹⁶⁴ Tamtéž, H-181/20, 29.8.1952 Prověrka Pera Dragily.

¹⁶⁵ Tamtéž, H-181/26, s. 359, 12.8.1952 Návrh na navázání styků se Slobodanem Ivanovičem. Předkládá npor. Stanislav Řezníček, zástupce náčelníka oddělení 4, Odboru I.

¹⁶⁶ Tamtéž, H-181/26, s. 222-223, 25.8.1952 ÚZ č. 40, HS StB, kpt. Pokorný, por. Souček. Vlastní provedení akce.

všechny možné informace o jug. pol. emigraci a o špionech v ní. Jsou to nejpocitivější lidi které znám. [...] Tito soudruzi jsou ochotni pro StB umřít, jen proto, aby byli odhaleni titovští agenti a jejich špioni v emigraci.“ Mezi nimi zmínil zvláště Dragilu a Rupnika. Referent Souček poznamenal také nezvyklou míru Ivanovičova rozrušení a bojovnosti: „Ivanovič dále řekl, že jestliže neprovedeme zatčení Reinerové a Balka my, že jest ochoten ty lidi zabít sám. To hovořil velmi vášnivě a celý se přitom třásl.“

Tímto svým výstupem Ivanovič ovšem jen prohloubil despekt Státní bezpečnosti vůči sobě. Souček proto náčelníkovi 4. oddělení Pokornému shrnul svůj dojem, že Ivanovič se snaží odvrátit pozornost StB od sebe a svých příznivců, ty podstrčit bezpečnosti jako spolupracovníky a získat si tak vliv na její činnost a z nějakého důvodu přitom využít StB k likvidaci Balka a Reinerové. Souček rovněž nevyločil, že Ivanoviče někdo řídí.¹⁶⁷

V úvodu k elaborátu Ivanovič poskytoval návod, jak se má Státní bezpečnost vyznat ve zmatku způsobeném tříletým zasahováním Geminderova a Švábova aparátu. StB se měla orientovat podle toho, čí práce skutečně směřuje k boji proti Titově klice a podle poměru k Sovětskému svazu. S lidmi, kteří selhali v těchto bodech, by StB měla zahájit vyšetřování. Dodal přitom, že „o Lence Reinerové a T. Balkovi jsem pevně přesvědčen, že jsou špiony a myslím, že vyšetřování s nimi už mohlo dávno začít, bez žádného rizika, že se udělá chyba.“ Balk a Reinerová, pokračoval Ivanovič, pravděpodobně nepracovali přímo pro jugoslávskou UDBu, protože typově neodpovídají jejím agentům. Byl si však jistý, že přímý titovský agent ve skupině také je. Bylo ho třeba hledat mezi významnými osobnostmi. Vyloučil zcela sebe, Dragilu a Rupnika, přikláněl se k nevině Rajkoviče a škodlivou práci Miluniče připisoval spíše jeho „shnilým politickým ambicím“. Z jeho rovnice mu tedy vycházel jako agent UDBy Vladimír Perić. Zatčením Balka, Reinerové a Periče by se tak StB dle Ivanovičova mínění trefila stoprocentně do černého: „Jestli se jedná o zahájení vyšetřování v krátkosti řečeno si myslím toto: Vyšetřování s L. Reinerovou a T. Balkem mohlo by se začít bez rizika, že se udělá chyba. S V. Perićem s malým rizikem, ale myslím, že by bylo prospěšné zahájit vyšetřování. Nad každým jiným shora uvedeným myslím, že by bylo dnes chybné zahájit vyšetřování, protože existuje dost velké riziko.“

Kromě toho ovšem Ivanovič doporučoval podívat se na méně důležité agenty, kterých mohla být v jugoslávské skupině celá řada. Upozornil tak na už vyloučené

---

¹⁶⁷ Tamtéž, H-181/26, s. 182, 26.8.1952 ÚZ č. 41, HS-StB, sektor 1, Souček. Ivanovič. Jednáno dne 26.8.1952 od 9.30 do 10.00 a od 15.00 do 16.00 ve služ. voze.

Milutina Petroviče a Borivoje Raziče nebo na Boška Mlinareviče. Ivanović by také v nejmenším nelitoval Miodraga Popoviče a Borivoje Nikolajeviče, protože „to jsou tak negativní charaktery, že se nemůže chybit mnoho dokonce i jestli nejsou agenti.“ Naopak, pokud by StB začala u „malých agentů“, mohli by ji dovést k agentovi „velkému“.

Ivanović nabádal StB, aby se v emigraci opřela o lidi, „o něž se opře a půjde směle jednou cestou ve vyšetřování“, přičemž používal dokonce pojmu „důvěra vyššího stupně“.¹⁶⁸

Na další schůzce Ivanović, v mylném přesvědčení, že už dosáhl jistého stupně této důvěry, oslabil svou ostražitost. Jednak dál na vědomí, že ví o přítomnosti StB při prověrkách a její všemocnosti ve vyšetřování ve stranickém aparátu, jednak prozradil, že ví o celé řadě emigrantů, kteří s Bezpečností spolupracovali nebo spolupracují. Svě otevřenosti ovšem musel záhy litovat, protože Václav Souček obojí rázně odmítl: K přístupu bezpečnostních orgánů ke stranickým záležitostem odpověděl, že „jestli se to tak dělá v Jugoslávii, tak u nás ne.“ Ohledně spolupracovníků, avšak s vědomím, že Ivanović některé agenty skutečně zná, pak Ivanovićovi tvrdil, že je vůbec prvním jugoslávským emigrantem, s nímž StB jedná. „Je vidět, že Ivanović z nás má velký strach“, uzavřel Souček zprávu z této schůzky.¹⁶⁹

Následující dny na schůzkách s referentem Součkem Ivanović rozváděl některé své dedukce. Zvláště upozorňoval na pravděpodobné spojení Švábova oddělení s Rankovičovou UDBou. Švábovi agenti by pak nepřímou pracovali v zájmu jugoslávské tajné služby. Tato konstrukce mohla znít slibně, pokud by se v Československu připravovalo další kolo protititovských procesů podle již osvědčených scénářů z Budapešti a Sofie. Ivanović na tyto analogie – zvláště s Rajkovým případem – právě poukazoval. Náčelník Pokorný jen nařídil Součkovi, aby Ivanovićovi nekladl žádné otázky a nechal ho, co poví sám. Dne 3. září se Ivanović s Václavem Součkem rozloučil. Připomněl, že odchází na tři týdny do nemocnice a projevil lítost, že musí přerušit práci na svém návrhu. Doporučil StB, aby v době jeho rekonvalescence kontaktovala jiné „pocitivé soudruhy, kteří nechtějí lhát a před stranou nechtějí nic

---

¹⁶⁸ Tamtéž, H-181/26, s. 354, Ivanovićův rozklad z 28.8.1952.

¹⁶⁹ Tamtéž, H-181/26, s. 181, 29.8.1952 ÚZ č.42, HS StB, sektor 1, Souček, Důvěrník Ivanović, Jednání dne 28.8.1952, od 9.00-10.00, v služebním voze.

skrývat“: Antona Rupnika, Dušana Nikoliće a Andjelu Milišićovou.¹⁷⁰ Dne 15. září dal kpt. Arnošt Pokorný příkaz vypracovat návrh na Ivanovičovo zatčení.¹⁷¹

Během léta dalo zřejmě vedení ministerstva národní bezpečnosti pokyn shromáždit k činnosti Dragily a Ivanoviče další poznatky. Příslušné součásti StB měly provést pohovory s lidmi na svobodě, jednak vyslýchat na tyto osoby zatčené funkcionáře. Dne 4. července 1952 byl na východním Slovensku sepsán protokol s Milošem Nešicem¹⁷², a to zřejmě výjezdovou skupinou z pražské centrály, protože zápis je pořízen v češtině. Nešic však na dotaz ohledně Pera Dragily uvedl korektně jen dávno známé věci: Dragila je bývalý důstojník UDBy, v pražské emigraci si vytvořil zpravodajskou síť, byl proto podezříván, že je titovským agentem, ale Geminder tato tvrzení odmítl.¹⁷³

Začátkem července byl také k výslechu předvolán Karel Vorlas, který byl v březnu toho roku propuštěn ze stranického aparátu a pracoval jako opravář.¹⁷⁴ Ivanoviče vylíčil jako „intrikána, jdoucího bezohledně za svoji kariérou“ a Dragilu jako „tajuplnou šedou eminenci“. Jejich aktivitu v emigraci označil za „ve svém důsledku nepřátelskou, protistranickou a obsahující nejrůznější formy záškodnické činnosti.“ Jednali „za zády strany“ a nejzávažnějším projevem pak bylo „provokační vystoupení proti ÚV KSČ“ v souvislosti s Balkovou knihou a „šíření nedůvěry vůči ÚV KSČ“ mezi ostatními emigranty. Vorlas popravdě dodal, že na tato fakta opakovaně upozorňoval, ale Bedřich Geminder odmítal otázky jugoslávské emigrace řešit a po dlouhou dobu Ivanovičovi a Dragilovi umožňoval dále působit, i když byl už vyzván k zásahu i „sovětským soudruhem“ z Informačního byra.

Vorlas také vypovídal o Lence Reinerové. Uvedl, že ji do vedení jugoslávské skupiny stejně jako Ivanoviče a Dragilu prosadil Geminder. Zmínil přitom rovněž, že s manželem Balkem byla v Mexiku ve spojení „s trockisticky zaměřeným Merkerem“ a také, že Pavel Reiman umožnil Balkovi v Československu vydat „knihu s protisovětským obsahem, která musela být z prodeje stažena“. V tomto výkladu tedy Ivanovič a Dragila útočili na autoritu strany ve věci, která byla zároveň ale označena za

---

¹⁷⁰ Tamtéž, H-181/26, s. 222-223, 25.8.1952 ÚZ č. 40, HS StB, kpt. Pokorný, por. Souček. Vlastní provedení akce; Tamtéž, s. 237-240, 1.9.1952 Překlad Ivanovičovy zprávy; Tamtéž, s. 178, 2.9.1952 ÚZ č. 43, HS StB, Souček, Důvěrník Ivanovič; Tamtéž, s. 179, 2.9.1952 ÚZ č. 44, HS StB, Souček, důvěrník Ivanovič; Tamtéž, s. 251, 3.9.1952 Ivanovič orgánům StB.

¹⁷¹ Tamtéž, H-181/26, s. 223, 15.9.1952 Přípis k Úřednímu záznamu z 25.8.1952.

¹⁷² K Nešicovu případu viz kapitulu „Balkova kniha“.

¹⁷³ Tamtéž, H-181/20, 4.7.1952 Dílčí protokol se s. Milošem Nešicem.

¹⁷⁴ NA, f. ÚV KSČ, Komise pro prošetření politických procesů v období 1949–1954. část I., Pohovor s Karlem Horčicem–Vorlasem z 2.10.1956. Viz kapitulu „Ve víru velké čistky“, pozn. 3.

„protisovětský“ akt. Podobně tak jako Rupnik i Karel Vorlas dával – ze zjevné obavy o svou existenci, ale velmi pravděpodobně též z návodu vyšetřovatelů – ve své výpovědi tendenčně dohromady dva protilehlé momenty, které měly jen jedinou funkci – označit za jejich svorník pochybenou či přímo nepřátelskou činnost Bedřicha Gemindera. Reinerová, Balk, Ivanović a Dragila se pak ocitali ve stejně špatném světle, zatímco vyslýchaný byl z obliga. Otázka jugoslávské emigrace tím byla především účelově využívána ve sbírání „důkazů“ proti předem odsouzenému funkcionáři.¹⁷⁵

Oproti tomu Lenka Reinerová vypovídala v kauze Ivanoviće a Dragily zcela věcně a objektivně. V takřka doslovném souladu se svými dřívějšími zprávami pro ÚV KSČ i StB popisovala události minulých let a vystříhala se jakýchkoliv soudů. Ve svém líčení se soustředila na dotazovanou dvojici, takže úloha Bedřicha Gemindera se jevila jako málo podstatná.¹⁷⁶

V polovině července byl na jugoslávskou emigraci vyslýchán Artur London, který však mohl hovořit jen o Antonu Rupnikovi, především o vztazích s ním ve Francii a pouze jedné události, kdy ho v roce 1950 požádal Geminder, aby Rupnika přivedl k rozumu, když začal podléhat vlivu Ivanoviće.¹⁷⁷

Bedřicha Gemindera vyslýchali vyšetřovatelé tímto směrem na začátku druhé poloviny srpna. Bývalý obávaný funkcionář patřil k těm, kteří po svém uvěznění ihned pochopili beznadějnost situace a s vyšetřovateli ochotně spolupracovali zcela podle jejich představ. Poslušně se doznával ke všemu, co po něm žádali. Ze Sovětského svazu a z aparátu Kominterny patrně dobře znal logiku procesů. V této své poslední roli zřejmě viděl možnost naposled projevít svou věrnost Straně, jíž zasvětil svůj život. Když mu hned po zatčení vyšetřovatelé předložili tvrzení, že byl „pravou rukou“ Slánského jako hlavy spiknutí, nijak se tomu neprotivil a v tomto duchu vypovídal. Hlavní odpovědnost tak přičítal Rudolfovi Slánskému a sebe prezentoval jako poslušného vykonavatele jeho příkazů.¹⁷⁸

---

¹⁷⁵ AMV, H-181/20, Výpis z protokolu Karla Horčice–Vorlase ze dne 8.7.1952 k otázce jug. polit. emigrantů.

¹⁷⁶ Tamtéž, nedat. (1950) Z výslechu Reinerové. Pero Dragila a Dušanka Dragilová; Tamtéž, H-181/26, III. část, s.142-148, Slobodan Ivanović Lale. Z výslechu Reinerové.

¹⁷⁷ Tamtéž, H-181/75, s. 71, Výpis z protokolu Artura Londona, vyhotovený dne 11.8.1952; Protokol z 14.7.1951, s. 27, sv. II; protokol z 27.7.1951, s. 87, sv. II a protokol z 30.1.1952, s. 17, sv. III.; K této události viz kapitolu „Po dvou kolejích“.

¹⁷⁸ NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 10, ar. j. 157, Bedřich Geminder, Zpráva ministra vnitra o případu Gemindera Bedřicha 1.3.1957; K. KAPLAN (ed.), *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*, s. 133.

Do tohoto schéma zapadá i Geminderova výpověď o jugoslávské emigraci. Nezastíral, že o všech negativěch byl od Vorlase informován. V roce 1949 se tak dozvěděl, že Ivanović, Rajković a Dragila „s titovskou zpupností a demagogií zavrhuji nejzákladnější principy vnitrostranické demokracie a neuznávají právo členů jug. pol. emigrace odhalovat na zjištěných konkrétních případech metody jejich frakční činnosti v emigraci“. Varoval prý také, že „členové frakční skupiny Ivanoviće, Rajkoviće a Dragily rozšiřují pomluvy o některých členech bolševického vedení KSC, o nichž lživě tvrdí, že nesouhlasí s rezolucí IB o situaci v KSJ. Touto nepřátelskou a pomlouvačnou kampaní sledovala snižování vážnosti rezoluce a podkopávání důvěry v bolševickou linii KSC“. Tehdy, stejně jako několikrát později, když se potíže množily, žádal Geminder Slánského o rozhodnutí. Generální tajemník však vždy bránil cokoliv udělat, tvrdil, že věc nijak nespěchá, a stavěl se za to, aby Ivanović a jeho druhové zůstali ve funkcích. Slánský dal naopak prý Geminderovi pokyn, aby s nimi jednal jako se zástupci jugoslávské strany a vyšel jim vstříc ve všech jejich požadavcích. Svůj názor prý Slánský nezměnil ani tehdy, když mu Geminder ukázal dopis na rozloučenou od Aci Popoviće, kde odůvodňoval rozhodnutí ukončit svůj život situací, do níž ho vehnala zmíněná trojice. Ke spoluodpovědnosti Slánského (s Reimanem a Barešem) Geminder ovšem přičetl i „vydání trockistické knihy Teodora Balka, v níž byl pomlouván Sovětský svaz“, ale v zápětí pokračoval, že „Ivanović a Rajković zneužili vydání této knihy k vypracování protistranického dokumentu, v němž byla pomlouvána a osočována KSC“. ¹⁷⁹ Pravdivá skutečnost, že Geminder konzultoval své kroky se svým nadřízeným, zde byla buďto jím samotným nebo zapisovatelem protokolu formulována tak, aby „dovědčovala“ nepřátelský úmysl „hlavy velkého spiknutí“.

Při těchto „faktech“ bylo otázkou, jak StB naloží s lidmi, jejichž podporou se měli Slánský, Geminder a případně i další funkcionáři dopustit zločinu. Pochopitelně přitom nebylo důležité, že podle platných zákonů by tento důkazní materiál jen těžko mohl stačit na prokázání konkrétní trestné činnosti. Další osud všech zmiňovaných ovšem závisel na konečném „ideovém zaměření“ soudního procesu a ovšem i na méně předvídatelných okolnostech.

V druhé polovině září byl konečně návrh na zatčení Slobodana Ivanoviće připraven. Pravilo se v něm, že „Ivanović zneužil poskytnutého práva asyly a z jeho

---

¹⁷⁹ AMV, H-181/20, 1.9.1952 Sk. (Souček) Výpis z protokolu Bed. Gemindera ze dne 16.8. – 19.8.1952. Dragila Pero. s. por. Souček k využití 17.10.1952, 1. odbor; Tamtéž, H-181/26, s. 245-248, Ivanović Slobodan – výpis z protokolu Bed. Gemindera z 11.8.1952 a 16.8.1952; Tamtéž, H-181/73, s. 136, Výpis z protokolu Bedřicha Gemindera 16.8.1952.

činnosti je zřejmé, že celým svým jednáním usiloval o rozbití jugoslávské politické emigrace, čímž sledoval znemožnění účinného boje proti Titově vládnoucí klice, v čemž spolupracoval se zatčeným Geminderem“ a tedy, že je „zřejmým agentem třídního nepřítele“. Návrh vypracovaný Gustavem Šedlbauerem podepsal i vedoucí „jugoslávského“ oddělení Arnošt Pokorný. Souhlas náměstka ministra národní bezpečnosti však ani tentokrát nepřišel.¹⁸⁰

V podzimních měsících se situace pro Ivanovičovu skupinu zhoršovala. Nejprve přišlo utužení režimu v rozhlasu, když jeho vedení vydalo výnos, jímž se s výjimkou Vladimira Periče, Ateny Milunićové a Pane Ponjaviće zapovídal ostatním pracovníkům přístup k monitoru a jugoslávskému tisku. Na začátku září byla z redakce *Nové Borby* propuštěna Vera Ivanovićová a Československý rozhlas musela opustit Andjela Milišićová. Zásah shora však postihl kromě nich i Miodraga Popoviće, což vyvolalo nesouhlas druhé strany. Atena Milunićová v této souvislosti poznamenala, že na ÚV patrně sedí ještě nějaký další „Slánský“.¹⁸¹

S blížícím se koncem prověrek, jejichž výsledek se nedal vůbec předpokládat, tak mezi emigranty zavládlo opět zmatení. V polovině října, poté co již všichni emigranti prošli procedurou prověrek, komise předvolala Pera Dragilu a podrobila ho křížovému výslechu. Na závěr pak Dragila zcela podle policejního způsobu podstoupil konfrontaci s Miodragem Popovićem.¹⁸² I když ze zápisu nevysvítala naprosto žádná nová okolnost, prohlásil Josef Beran, že je potřeba zatknout Miodraga Popoviće. StB skutečně o dva dny později příslušný návrh připravila. Po předpokládaném třídním nepřetržitým výslechu, kdy mělo být dosaženo úplného doznání, však měl být prozatím jen získán ke spolupráci a dovést Bezpečnost k hlavnímu agentovi.¹⁸³

Scénář však pravděpodobně zhatila neopatrnost Josefa Berana. Jeho výroku byl přítomen Anton Rupnik, který s novinkou ihned spěchal za Ivanovićem a ten z tajemství učinil brzy téma veřejné debaty. Láteřil nad neschopností československých estébáků,

---

¹⁸⁰ Tamtéž, H-181/26, III. část, s. 131-132, Návrh na zatčení S. Ivanoviće z 17.9.1952.

¹⁸¹ Tamtéž, H-181/25, s. 55, 23.8.1952, HS StB, 1041/Souček, PROKOP; Tamtéž, H-181/26, s. 226, 18.9.1952 List A č. 14, HS StB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/25, 18.9.1952 List A č. 45, HS StB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 79, 5.9.1952 List A č. 207, HS StB, Martínek, FAJTLOVÁ, Tamtéž, H-181/44, s. 106, 9.10.1952 ÚZ č. 63, 1041/Martínek, Důvěrník KLÍR; Tamtéž, H-181/60, s. 28, 12.10.1952? ÚZ č. 10, II. S MV, Procházková, Důvěrník s. Klos.

¹⁸² Tamtéž, H-181/20, 14.10.1952 Dotazy k prověřce s. Pero Dragily.

¹⁸³ Tamtéž, H-181/65, s. 186, 11.10.1952 Návrh na získání ke spolupráci s StB Miodraga Popoviće. Přísně tajné!, Předkládá ppor. Gustav Šedlbauer, st. ref. referátu 1041, odbor 1, HS StB; Tamtéž, H-181/65, s. 196, 31.10.1952 Návrh na zatčení. Tajné.

protože Popović je jen „starý tlučhuba“ a s velkým plánem titovců v řadách emigrace nemůže mít zhola nic společného.¹⁸⁴

StB pak na tuto stopu rezignovala. Pohrávala si však s možností přitlačit ke zdi Antona Rupnika. O jeho dekonspiracích prověrek a úloze v emigraci vůbec vedení Bezpečnosti bylo informováno.¹⁸⁵ Rupnik měl být zlomen během čtyřadvacetihodinového výslechu a donucen k doznání, že se dopustil záškodnické činnosti ve službách Ivanoviće a Dragily. V případě, že by vzdoroval, chtěla StB použít také kompromitace choulostivými snímky z nočních tahů, které podnikal s Jaroslavem Prokopcem (agentem *Suchým*). Rupnik se pak měl stát povolným nástrojem v usvědčení tohoto dua. StB totiž předpokládala – velice pravděpodobně na základě sovětských zdrojů – že Rupnikovo postavení v rámci moskevského centra emigrace je otřeseno a nebude tudíž už chráněn. I z tohoto plánu stejně jako z většiny ostatních sešlo. Tentokrát se proti němu vyslovil sovětský poradce.¹⁸⁶

V listopadu 1952 se zahájení soudního procesu s „protistátním spikleneckým centrem“ přiblížilo. Koncepce byla hotova a vybrané oběti se učily nazpaměť své role. Pražský proces se neměl stát jen pouhou variantou procesu budapešťského. Protititovský náboj sice patřil k jeho předním znakům, nestál však již na prvním místě. Na podzim roku 1952 zastíňovala v sovětské propagandě jugoslávskou kartu už antisionistická tendence. Ta byla reakcí na neúspěch Sovětského svazu získat vliv v židovském státě, jehož vznik za pomoci Československa a dalších spojenců diplomaticky i materiálně podporoval. Souvisela ale i s aktuální vlnou antisemitismu v Sovětském svazu.¹⁸⁷ Odhalení jugoslávských špiónů v informbyrovské emigraci tak v Praze nebylo nakonec potřeba.

Přesto si kampaň roku 1952 vyžádala mezi emigranty jednu oběť, pomineme-li psychickou újmu, kterou mnozí utrpěli měsíci života v permanentním strachu a nejistotě. Bez jakékoliv publicity byla už 20. června 1952 zatčena Lenka Reinerová. Od

---

¹⁸⁴ Tamtéž, H-181/26, s. 261, 25.10.1952 List A č. 60, HS StB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/26, s. 260, 25.10.1952 List A č. 64, HS StB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/20, 25.10.1952 List č. 65, HS StB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/26, s. 263, 4.11.1952 List A č. 67, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

¹⁸⁵ Tamtéž, H-181/75, s. 81, 25.10.1952, VStB, sektor I., náčelníkovi HS StB.

¹⁸⁶ Tamtéž, H-181/75, s. 72, 5.11.1952 Návrh na získání ke spolupráci s StB Antona Rupnika. Tajné; Tamtéž, s. 78, 13.11.1952 Návrh na kompromitaci A. Rupnika; Tamtéž, H-181/75, s. 141, 4.11.1952, HS StB, Dostál/1041, SUCHÝ.

¹⁸⁷ Marie BULÍNOVÁ a kol. (ed.), *Československo a Izrael 1945–1956. Dokumenty*, Praha, ÚSD, 1993, s. 12-14; Michal REIMAN, *Sovětská politika a sovětské vedení 1948–1953. Sovětský kontext procesů v zemích „lidové demokracie“*, in: J. PERNES (ed.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, s. 27-30; V. MASTNÝ, c. d., s. 169-172.

začátku roku 1952 se potýkala s podobnými problémy jako její manžel. Koncem ledna sice ještě jako členka ústřední redakce zahraničního vysílání Československého rozhlasu spolurozhodovala o obměně vedoucího jugoslávského vysílání a na tento post prosazovala Atenu Milunićovou,¹⁸⁸ již v únoru ale byla sama z rozhlasu propuštěna. Příslib místa u státního filmu, kde stále pracoval její manžel, zůstal i po třech měsících v nedohlednu. Přijímací procedura se pod různými záminkami neustále prodlužovala. Reinerová se proto obrátila o pomoc na Miroslava Müllera: „Prosím Tě proto, abys, pokud je to možné, mi laskavě dopomohl k tomu, abych opět nemusela čekat dlouhé týdny. Je nyní už červen a od února nedělám, tak doufám, že se nezlobíš, že se opět na tebe obracím.“¹⁸⁹ Dlouhé týdny vyplňovala Lenka Reinerová jednak prací na brigádách, alespoň jak o tom píše ve své knize *Barva Slunce a noci*¹⁹⁰, a schůzkami s pracovníci StB Věrou Procházkovou. Naposledy se s ní setkala 17. června 1952, kdy jí tlumočila Milunićovy dojmy z poměrů v redakci *Nové Borby*.¹⁹¹ O tři dny později odvedla Procházková Reinerovou k náměstkovi ministra národní bezpečnosti Antonínu Prechalovi, který jí prý sám vyslychal den a noc¹⁹² a posléze ji předal nižším složkám, aby ji vyšetřovali mimo Prahu v konspirační chatě. Odtud pak byla po několika týdnech dopravena do ruzyňské věznice.¹⁹³

Reinerová byla uvězněna z rozhodnutí nejvyšších funkcionářů MNB a nikoliv na základě „operativního rozpracování“ tehdejšího referátu 22, který ji využíval jako agentku. Jelikož nám chybějí jakékoliv přímé prameny, můžeme o bezprostředním důvodu jen spekulovat. Zrovna tak se nepodařilo nalézt úplné výslechové protokoly, takže se můžeme opřít jen o románovou stylizaci *Barvy slunce a noci*, a ta není, soudím říci, v tomto bodě spolehlivá. Sama Lenka Reinerová za svého života v nedávné době

¹⁸⁸ AMV, H-181/61, s. 76, 26.1.1952 ÚZ č. 145, 22/Pá, K-ová.

¹⁸⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 93, ar. j. 315, sl. F, 3.6.1952 Reinerová Müllerovi.

¹⁹⁰ „Byl pátek a Věra [literární jméno Reinerové] pracovala celé odpoledne v parku na svahu pod dětskou nemocnicí. Od toho dne, kdy jí před necelými třemi týdny důrazně a nesmlouvavě doporučili, aby přistoupila na vzájemnou dohodu o rozvázání dosavadního pracovního poměru, měla najednou spoustu volného času. Zoufale volného, jako by jí už nikdo na světě nepotřeboval. Na žádném pracovišti, pro žádnou funkci, nikde. Telefon doma se teď jen málokdy ozýval, skoro všichni známí, které potkávala na ulici, pospíchali, sotva se s ní někdo na okamžik zastavil. Číst nedokázala, psát nemělo smysl. Brigáda „Za Prahu krásnější“ přišla jako na zavanou. Alespoň na několik hodin se bude cítit užitečnou. Alespoň jedno odpoledne nebude sama.“ Lenka REINEROVÁ, *Barva slunce a noci*, Praha 1969, s. 7.

¹⁹¹ AMV, H-181/42, s. 73, 17.6.1952 List A č. 166, Procházková, KVAPILOVÁ.

¹⁹² Tak to popisuje Reinerová i ve své autobiografické knize: „První výslech byl nekonečný. Protáhl se ze dne na noc a z noci zase na den. Únava nabývala různých forem. Věra nepocítovala ani hlad, ani žízeň, jen se už vůbec nedovedla soustředit. Myšlenky se rozbíhaly docela nezávisle na její vůli a na konci každé byla propastná beznaděje. Z toho se nedostaneš...“, L. REINEROVÁ, *Barva slunce a noci*, s. 8.

¹⁹³ AMV, f. A 8 (Inspekce ministra vnitra), č. 1071 (Fodorová–Reinerová Lenka), 6.11.1963 náměstek generálního prokurátora Dr. František Zábranský kontrolnímu a inspekčnímu odboru MV ve věci Heleny Fodorové (Lenky Reinerové).

v médiích tvrdila, že pravý důvod nezjistila, přičemž se nikdy nezmněla o tom, čím se v Praze v letech 1948–1952 vlastně zabývala.¹⁹⁴ V roce 2003 mi však osobně sdělila své přesvědčení, že ji „do kriminálu dostali ti zatracení Jugoslávci“.¹⁹⁵

Víme, že Slobodan Ivanović, ale také Anton Rupnik uváděli Reinerovou v souvislosti s Bedřichem Geminderem a Ivanović dodával, že je jistě nepřátelskou špiónkou. Jelikož však špičky MNB sledovaly především hlavní proud vyšetřování, dá se předpokládat, že důvod pro zadržení Reinerové našel Antonín Prchal ve výslechu některého z vyšších funkcionářů, a tam s velkou pravděpodobností hrála hlavní roli „židovská linie“ či případně Merkerovo „trockistické centrum“ v Mexiku. Této verzi celkem věrohodně nasvědčují i zprávy z prošetřování procesů padesátých let, které vznikly jistě na podkladě dnes nezvěstných původních materiálů v letech 1961 a 1963. Jak se v první z nich přímo uvádí, Reinerová byla zatčena „na podkladě výpovědi Bedřicha Gemindera“, že „měla provádět rozvratnou činnost a vědět o špiónážní činnosti André Simona“.¹⁹⁶ Podle druhé zprávy byla Reinerová ve vazbě vyslýchána „k vlastní osobě a některým osobám v souvislosti s tzv. spikleneckým centrem“. O jugoslávské emigraci tu však nenalzáme nic kromě konstatování, že Reinerovou do ní Geminder dosadil.¹⁹⁷

Teodor Balk byl zcela izolován a neměl se komu se zmizením své ženy svěřit. Jugoslávští emigranti se s překvapením o uvěznění Reinerové dozvěděli teprve v listopadu, a to paradoxně od španělských kolegů v rozhlasu.¹⁹⁸

V druhé polovině listopadu vrcholilo zpracovávání prověrek. Anton Rupnik měl plné ruce práce. V komisi se mu však nedařilo. Nemohl přesvědčit své kolegy, aby zostřili posudek na Borivoje Nikolajeviče. Na jeho názory tu nebral nikdo ohled. Eva Šejnostová tak pozorovala, že „Rupnik je zcela bezzásadový člověk a že jeho přátelství

---

¹⁹⁴ Pro česká média L. Reinerová zpravidla uváděla, že důvodem mohl být její židovský původ a manželství s Jugoslávцем. O svém politickém angažmá počátkem padesátých let však mlčela. Mnohem otevřeněji se o svém komunistickém přesvědčení vyslovovala pro německé sdělovací prostředky. Avšak i v rozhovorech uveřejněných v Německu periodu let 1948–1952 zásadně vynechávala. V českém prostředí byla v otázce své stranické minulosti nejvíce sdílná v posmrtně vydaném rozhovoru s Vítem Strobachem. V pozdním nekrologu v *Literárních novinách* její angažmá v jugoslávské emigraci velmi stručně zmínil Jan Šícha. Viz „Sie haben die Internationale gesungen. Lebenserinnerungen“. Die Schriftstellerin Lenka Reinerová hat nich vergessen, dass sie einmal Kommunistin war, *Der Freitag*, 21.3.2003, dostupný z WWW: <http://www.freitag.de/2003/13/03132501.php> [1.10.2009]; Vít STROBACH, Nikdo neměl takovou fantazii, *Nový prostor*, č. 335, 25.8.2009, s. 18–20; Jan ŠÍCHA, Modernita jako odkaz, *Literární noviny*, 3.4.2009, dostupný z WWW: www.literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=5546 [1.10.2009].

¹⁹⁵ Rozhovor autora s Lenkou Reinerovou v únoru 2003.

¹⁹⁶ AMV, A8, 1301–1600, 1.3.1961 I. zvláštní odbor MV, 2. oddělení. Návrh.

¹⁹⁷ Tamtéž, fond A 8, č. 1071, Fodorová–Reinerová Helena (Lenka), 21.11.1963 Ministerstvo vnitra, Kontrolní a inspekční odbor, Zpráva o prošetření neoprávněného zatčení Heleny Fodorové v roce 1952.

¹⁹⁸ Tamtéž, H-181/75, s. 146, 26.11.1952 List A č. 73, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/87, s. 40–42, Odposlech (redakce Nové Borby).

s některými emigranty má vliv na jeho politickou práci. Před ostatními členy komise vůbec není schopen hájit svůj názor. Některého hájí a když jiný člen komise řekne opačný názor, Rupnik s ním hned souhlasí.¹⁹⁹ Větší problém však působilo Rupnikovo spojení s Ivanovičem. Velimir Janković, který mezitím v říjnu přistoupil na spolupráci s StB²⁰⁰, kolegy upozornil, že Rupnik nechal Ivanoviče opravovat jeho protokol.²⁰¹ Přestože před přáteli Rupnik vyzdvihoval své zásluhy, stěžoval si na přepracování a hovořil suverénně o neblahých důsledcích prověrky pro mnohé emigranty²⁰², v očích StB zaviniil, že prověrka bude nakonec k ničemu: „Rupnik narušil celkový význam a průběh prověrek, jakož i zmařil konečný cíl prověrek, neboť prověrky byly plánovány tak, že se nejdříve soustředí veškerý materiál z výpovědi všech ostatních emigrantů k hlavním podezřelým jug. pol. emigrantům, kteří měli být prověřováni až naposled. Tím, že měli k dispozici jako informátora Rupnika, který jim denně všechny informace o prověrkách předával, připravovali svoji obranu tím způsobem, že mohli mezi jednotlivé jug. pol. emigranty, kteří proti nim vypovídali, docházet, včas s nimi nevyřešené problémy si ujasňovat a současně jim tím byla dána možnost si připravovat svoje výpovědi k prověrce. Tak se stalo, že prověrka byla jimi ovlivňována a řízena...“²⁰³

Na konci listopadu 1952 ukončila prověřková komise svou činnost vyhodnocením každého emigranta. Je zřejmé, že pohled na protititovskou skupinu určovali Josef Beran a Miroslav Müller. Kromě ideologického hlediska se v něm proto odráží i český stereotyp. Často proto čteme mezi vlastnostmi emigrantů (a to i těmi pozitivně hodnocenými) *prudkost, vzdorovitost, prchlivost, ješitnost, nesebekritičnost, samolibost, anarchistické sklony, levičácké jednání* nebo *vliv titovské výchovy*. Nikoliv náhodou tak naprostá většina emigrantů vycházela z hodnocení záporně. Mezi touto kategorií tak nalezneme až na dvě výjimky nejen všechny tzv. intelektuály i studenty, ale i většinu tzv. mladých dělníků, kteří byli shledáni málo teoreticky vyspělí a tříděně uvědomělí. Kladný posudek vystavila komise pouze třinácti mladým emigrantům a jako jedinému z „odborníků“ Jovanu Ćirlićovi. Elitu, která měla v blízké budoucnosti utvořit vedení emigrace a obsadit místa v *Nové Borbě* i rozhlasu, tvořili Velimir Janković, navržený na

¹⁹⁹ Tamtéž, H-181/75, s. 144, 6.11.1952 ÚZ č. 11, HS StB, 1. odbor, Eva Šejnostová, vlastním pozorováním.

²⁰⁰ Tamtéž, H-181/27, s. 28, 3.11.1952 Návrh na získání za informátora StB Velimira Jankoviče, jug. pol. emigranta; Tamtéž, s. 31, 11.12.1952 ÚZ č. 35, HS StB, 1041/Pechan, vlastní. Janković Velimir – vejítí ve styk.

²⁰¹ Tamtéž, H-181/75, s. 140, 31.10.1952, HS StB, 1. odbor, Eva Šejnostová, Důvěrník JANKOVIČ.

²⁰² Tamtéž, s. 141, 4.11.1952, HS StB, Dostál/1041, SUCHÝ.

²⁰³ Tamtéž, s. 72, 5.11.1952 Návrh na získání ke spolupráci s StB Antona Rupnika.

předsedu, Svetozar Mirković, Novo Novović, Franjo Hlad, Antanas Popović, Boško Mlinarević, Slavko Panić a bývalí vychovatelé Vlado Popović a Moma Pavićević. S Nikolou Božičkovićem, Jocou Jovanovićem a Vjekoslavem Kovačem pak komise počítala jako s „perspektivními kádry“.

Naopak v důsledku prověrky měli své funkce opustit a věnovat se civilnímu povolání Anton Rupnik, Josip Milunić, Atena Milunićová, Vladimir Perić, Gojko Lončar a většina Ivanovićových příznivců. Výjimku představovali jen Dušan a Antica Nikolićovi, které jako „servilní oportunisty“ komise shledala užitečnými. Na milost byl vzat i nevýrazný, ale pracovitý Pane Ponjavić.

Velké množství emigrantů, bez ohledu k jakému proudu v minulosti patřili, čekal v různé míře nějaký postih. Většinou šlo o propuštění ze stávajícího zaměstnání (i civilního) a zařazení na méně prestižní pracoviště. Dušanka Dragilová nebo Milutin Rajković měli následovat Dragilu a Ivanoviće „do výroby“. Komise překvapivě revidovala dřívější rozhodnutí StB a doporučila z emigrace „vyškrtnout“ Mariji Frankeovou a „vyloučit“ Antuna Novaka. Vyloučení měli být dále Borivoje Nikolajević a jeho žena Vida, Milica Popovićová, lékař Boško Maksimović a mladý dělník Toma Blaževski. Vyloučit a předat Státní bezpečnosti pak komise navrhovala Pera Dragilu, Pera Ivanoviće a Miodraga Popoviće. Nicméně největší části emigrantů, kteří stáli spíše jen na okraji politického dění a řešili své každodenní problémy, se vlastně prověrka příliš nedotkla.²⁰⁴

Činnost prověrkové komise se protáhla přes listopad až do prosince roku 1952. V jejím závěru došlo pak k otevřené rozepři mezi Rupnikem a Müllerem. Po incidentu, kdy Rupnik protestoval proti odvolání Ivanovićové z redakce *Nové Borby*, přestala komise Rupnika na své schůze zvat.²⁰⁵

S oznámením výsledků komise nijak nespíchala. V závěrečné fázi se totiž pozornost obrátila k hlavní události roku 1952, k procesu s „vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským“. Hlavní přelíčení před Státním soudem v Praze se konalo ve dnech 20. až 27. listopadu. Společně se Slánským na lavici obžalovaných stanulo třináct významných osobností KSČ. Mezi nimi i dva funkcionáři, kteří v minulosti pro jugoslávské informbyrovce představovali hlavní zástupce

²⁰⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 92-101, ar. j. 315.

²⁰⁵ AMV, H-181/75, s. 151, 10.12.1952 List A č. 85, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

hostitelské strany – Bedřich Geminder a Karel Šváb. V roli svědka, aby hovořil o úkolech, které plnil pro nepřátelskou kliku, vystoupil také Pavel Reiman.²⁰⁶

Jugoslávie a „titovská klika“ se při soudním přelíčení zmiňovala mnohokrát a přirovnávání činnosti Slánského k Titově bylo sice nikoliv ústředním, přesto však jedním z podstatných bodů vznesených obvinění. „Zákeřné snahy imperialistů nebyly ovšem omezeny jen na Jugoslávii. Nejen v Jugoslávii, nýbrž i v jiných zemích, kde lid osvobozený slavnou Sovětskou armádou vykročil směle a radostně k socialismu, dali imperialisté příkaz svým agentům verbovat špiony a provokatéry a prodejné zrádce uvnitř komunistických a dělnických stran“, hřímal v závěrečné řeči prokurátor Josef Urválek. Vyzdvihl přitom historickou úlohu obou rezolucí Informačního byra a poukázal na obdobné „zrádcovské kliky“ v ostatních lidově demokratických zemích. „Československo nebude druhou Jugoslávií!“, zvolal pateticky Urválek v závěru.²⁰⁷

Kromě analogie s titovci se obžalovaní měli dopouštět i přímé špionáže pro Bělehrad. Uvedeny přitom byly případy spolupráce z poválečných let až do uveřejnění červnové rezoluce v roce 1948. Slánský tak vypovídal o svých rozhovorech s Mošem Pijadem, který na jaře 1948 vedl v Praze parlamentní delegaci, Bedřich Geminder zase uváděl svá jednání v Bělehradě s Rankovičem a se zástupci jugoslávské ambasády v Praze Djordjem Novoselem a Felixem Gorskim. Všem těmto jednáním, tehdy mezi zástupci spojeneckých států a „bratrských komunistických stran“, byl vtisknut podvrtný, nepřátelský význam: zvláště vytvoření jugoslávské špionážní sítě a rozkladné působení v armádě. Slánský a Bedřich Reicin tak měli předávat informace vojenským atašé Ristićovi a Ivanovićovi. Z poskytování tajných informací Bělehradu byl obviněn také Vlado Clementis a o poškozování své vlasti v hospodářských jednáních s někdejším spojencem hovořili Eugen Löbl, Ludvík Frejka a Rudolf Margolius. Objevovala se přitom jména i dalších jugoslávských představitelů Aleše Beblera, Borise Kidriče či Darka Černeje.²⁰⁸ Některá obvinění byla až groteskní. Zvláště v jednom případě by je bylo možno považovat za černý humor. Věděli tvůrci procesu, že „titovský agent“ Novosel, s nímž měli spolupracovat Slánský a Geminder, se v létě 1948 rozhodl pro rezoluci Informačního byra? V době, kdy z pražského

---

²⁰⁶ *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*, Ministerstvo spravedlnosti, Praha 1953.

²⁰⁷ *Proces*, s. 42, s. 494-495, 524; K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 245.

²⁰⁸ Protijugoslávské invectivy vyslovené ve Slánského procesu shrnují materiály bělehradského ministerstva zahraniční: AJ, f. CK SKJ (507), IX, ČSSR, sv. IX-22/I-45, 5. 2. 1953 Optužbe na pražském procesu koje se odnose na Jugoslaviju; AMIJ, KPR I-3-a SSSR, Sudski proces Slanskom i ostalima (nedatováno, pravděpodobně 1955).

rozhlasu zaznívalo jeho jméno, si jako informbyrovec, „prosovětský živel“, v Jugoslávii odpykával dvanáctiletý trest.²⁰⁹

Při tomto všem důrazu však, jak poznamenal analytik jugoslávského ministerstva zahraničí, „Jugoslávie a její vůdci nebyli v procesu obviněni jako přímí organizátoři spiklenecké činnosti v ČSR, protože na prvním místě byly vnitřní problémy.“²¹⁰ Důvodů jistě bylo více. Některé snad nelze ani racionálně pojmenovat. Za likvidaci jedné skupiny sovětských exponentů, kterých byla v odsouzené skupině většina, možná stálo i dění v kremelských strukturách. V procesu se však především uplatnil protisionistický kurs. Propagandistické tažení proti „americkému pašalíku“ státu Izrael dávalo průchod antisemitským náladám a represí vůči komunistům židovského původu. Stalinově povaze odpovídala mstivost vůči věrným vykonavatelům té politiky, již Moskva později odsoudila jako chybnou. Latentní antisemitismus sloužil v SSSR v této době také k označení zástupného viníka hospodářských problémů a k mobilizaci veřejnosti v zostřené protizápadní kampani.²¹¹ Jugoslávie však už hrála roli spíše podružnou.²¹²

Jedenáct obžalovaných vyslechlo rozsudek smrti, mezi nimi i Slánský, Geminder a Šváb, tři k trestu doživotního vězení, včetně Rupnikova (v této chvíli) bývalého přítele Artura Londona. Vzhledem k úloze, kterou hraje v příběhu jugoslávské emigrace, se zastavme u Bedřicha Gemindera. Při procesu byl zvláště urážen a ponižován, když prokurátor zesměšňoval jeho češtinu a německo-židovský původ. Přesto Geminder jako „věrný voják strany“ svou úlohu vzorně splnil. Osamocen a popliván, adresoval dopis na rozloučenou Klementu Gottwaldovi, protože jak zmínil, neměl nikoho jiného, na něhož by se mohl před popravou obrátit. V dopisu se naposledy odrazilo jeho chápání *pravdy*, které celý svůj život uplatňoval jako stranický propagandista: „Proto jsem ve průběhu vyšetřování učinil doznání také ve věcech, které nejsou přímo a osobně se mnou spjaté, ale jsou politické fakty a jako takové svaté pravdy.“ V dopisu pak také

---

²⁰⁹ AMV, 1167/16-3, s. 90, II. S SNB, 4. odbor, 2. odd., 16.10.1979 Mjr. Janota. Návrh na provedení zpravodajského pohovoru s osobou Djordje Novosel; Tamtéž, Zpráva o provedeném zpravodajském vyšetření SFRJ státního příslušníka Novosel Djordje dne 18.10.1979; Srov. Karel KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989, s. 397.

²¹⁰ AMIJ, KPR I-3-a SSSR, Sudski proces Slanskom i ostalima.

²¹¹ K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 255-261; M. REIMAN, *Sovětská politika a sovětské vedení*, s. 28-30.

²¹² K optice Slánského procesu viděné z Bělehradu srov. Djoko TRIPKOVIĆ, Proces s Rudolfem Slánským – jugoslávský pohled, in: J. PERNES (ed.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, 86-97.

vzpomněl na politické emigranty, kterým odkazoval svůj skromný soukromý majetek.²¹³

Emigranti sledovali proces s velkým napětím. Slobodan Ivanović, který se v té době zotavoval z psychicky náročného období a léčil žaludeční vředy v Karlových Varech, seděl přes den u rozhlasového přijímače a večer znovu pročetl výpovědi v *Rudém právu*. „Jako vy, ani já nemyslím na nic jiného než na proces [...] skutečně to nebyl problém vycítit, že to je skupina lidí, kteří nemilují SSSR. Každý, kdo má alespoň základní marxistickou školu stranickou a byl v pracovním styku s tím v každém směru protivným Gem., musel cítit to, co jsme cítili my“, psal s pocitem zadostiučinění své ženě Veře.²¹⁴

Kromě toho se však objevovaly znovu i bojovné tendence. Při líčení neuvěřitelných skutků souzených zločinců se nabízela zcela oprávněná otázka, zda toto vše mohli činit bez vědomí dalších lidí, kteří se nejen nacházeli na svobodě, ale zastávali nadále i své funkce? V jugoslávské emigraci se tento dojem přítomný v široké veřejnosti a hraničící s vyslovením nedůvěry v celou vedoucí garnituru komunistické strany (kromě nedotknutelného Gottwalda)²¹⁵ projevil zejména v averzi vůči instruktoru Miroslavu Müllerovi. Někteří proto očekávali, že proces bude následovat další kolo čistek a lidé jako Müller, který se vypracoval pod Geminderem, budou odvoláni.²¹⁶

Ne všichni prožívali při poslechu přenosu z přelíčení tak euforické pocity jako Slobodan Ivanović. Především na Antona Rupnika, deprimovaného navíc v poslední době přehlížením nejen ze strany aparátu KSČ, ale i Popivodova moskevského centra, dolehla tíže jeho kontaktů se souzeným Londonem. Rupnik se tak údajně dozvěděl, že si těsně před zahájením procesu na něho ÚV KSČ vyžádal od francouzských komunistů nový kádrový posudek, který v dané situaci určitě neměl sloužit jako podklad k dalšímu kariéernímu postupu.²¹⁷ Někteří, tak jako Andjela Milišićová, se škodolibě radovali, že Rupnik je „politicky vyřízený“.²¹⁸ Student–mladý dělník Tihomir Mirković se zase připravoval podat protest proti tomu, aby Rupnik, který se stýkal se „špionem Londonem“, setrval nadále ve vedení.²¹⁹

---

²¹³ NA, f. ÚV KSČ, Komise I, sv. 10. ar. j. 154, Bedřich Geminder, Poslední dopisy ze 3.12.1952.

²¹⁴ AMV, H-181/26, s.283, Dopis S. Ivanoviće manželce z lázní v Karlových Varech ze dne 26.11.1952.

²¹⁵ K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 247-248.

²¹⁶ AMV, H-181/25, s. 73, 26.11.1952 List A č. 72, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

²¹⁷ Tamtéž, H-181/75, s. 147, 26.11.1952 List A č. 74, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

²¹⁸ Tamtéž, s. 146, 26.11.1952 List A č. 73, Šedlbauer, PROKOP.

²¹⁹ Tamtéž, H-181/46, s.66, 5.12.1952 List A č. 76, 1041/Pechan, SLÁVA.

V obžalobě a výslechu Rudolfa Slánského a Bedřicha Gemindera sice zaznělo mnoho o Jugoslávii, o tom, jak sabotovali protititovskou kampaň a umožňovali pracovat titovské agentuře a podobně, ale o emigrantech nepadlo ani slovo. Nicméně šestého dne soudního přelíčení, když byl Karel Šváb dotázán na nepřátelskou činnost Bedřicha Gemindera, odpověděl: „Věděl jsem, že Geminder udržuje úzké styky s trockistou a titovským agentem Theodorem Balkem, kterému jsme spolu se Slánským a Geminderem umožnili vydat protisovětskou knihu *Ztracený rukopis*.“ Dále o Balkovi hovořil jako o „starém trockistovi, protidělnickém a protikomunistickém živlu“; prohlásili, že Balk patřil mezi „titovské agenty mezi jugoslávskými emigračními skupinami“. Šváb také uvedl, že Geminder za jeho souhlasu zakázal bezpečnostním orgánům tyto agenty odhalovat, a to vše s vědomím Slánského.²²⁰

Zmínka o „trockistovi“ Balkovi a jeho „protisovětské knize“ vytrhla z obvyklého mlčení Pera Dragilu. Na podzim mu Ivanović domluvil místo svářeče v Tatře Smíchov. Přestože v práci s nikým zásadně nekomunikoval, přiměla ho tato zpráva, aby sdělil své dojmy Oldřichu Krškovi, Ivanovićovu známému a důvěrníkovi StB. Věřil, že se konečně dočká satisfakce a že bude rehabilitován jako ten, kdo na Balka už dávno upozorňoval, a byl proto Slánským a Geminderem persekvován.²²¹

Emigrantskou komunitu pochopitelně zpráva velice rozrušila. Balk byl sice od nich izolován, zároveň však měli jeho nepřátelé, posílení i o Rupnika, dojem, že je z vyšších míst stále chráněn. Teprve nedávno také vešlo ve známost uvěznění Lenky Reinerové. V den inkriminované Švábovy výpovědi prý Djordje Milišić nervózně odbíhal od rádia a několikrát telefonoval do Balkova bytu, aby se přesvědčil, je-li už zatčen. Mladí dělníci Djordje Ribar a Stojan Tatić se ihned k Balkovi vypravili, aby to zjistili na místě. K jejich úžasu jim však přišel otevřít sám Teodor Balk.²²²

Emigranti pochopitelně nevěděli, že jejich karta už ztratila na aktuálnosti. Opět se posílilo očekávání, že „teprve teď to přijde“. Skutečnost, že se Balk nachází na svobodě, zapadala podle Slobodana Ivanoviće do plánu dopátrat se dalších nepřátel, a o této „hře

---

²²⁰ *Proces*, s. 434; Srov. AJ, f. CK SKJ (507), IX, ČSSR, sv. IX-22/I-45, 5. 2. 1953 Optužbe na pražském procesu koje se odnose na Jugoslaviju.

²²¹ AMV, H-181/20, 28.11.1952 ÚZ č. 32, HS StB, 1041/Pechan, KRŠKA, Dragila-poznatky.

²²² Tamtéž, H-181/44, s. 111, 26.11.1952, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/86, s. 28, 1.12.1952, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

Státní bezpečnosti“ byli přesvědčeni i další emigranti.²²³ Také strážlivý Vladimír Perić nevykloučoval, že Balk je teprve začátkem.²²⁴

„Odhalení“ procesu znepokojila Josipa Miluniće a vedla ho ke změně postojů. Doposud se totiž netajil názorem, že v pražské skupině žádní nepřátelé nikdy nepůsobili, žádné nepřátelské činnosti Gemindera si není vědom a že problémy si emigranti způsobili sami. Ve dnech hlavního přelíčení se však tento vzácně racionální názor měnil. Považoval za nutné vyvracet tvrzení Ivanovićových stoupenců, že ho Geminder prosazoval, a distancovat se od Balka a Reinerové s tím, že si o nich nikdy nemyslel nic dobrého.²²⁵

Špionománie dosáhla dalšího vrcholu. Nejzávažnějším způsobem tentokrát poněkud překvapivě vystoupil Novo Novović. Vážnost situace ho přiměla, aby potlačil despekt k československé bezpečnosti a podělil se s ní o své vědomosti a názory. Novović jednak považoval za nutné uvést informaci o údajné schůzce Gemindera a Balka s jakýmsi Veismanem, jugoslávským zástupcem v hospodářské komisi OSN, k níž mělo dojít v roce 1949. Dále, jelikož v procesu „vyšlo najevo“, že Geminder „protlačoval do skupiny různé trockistické, titovské a jiné agenty“, upozorňoval Novović na Miluniće, Periće, ale také na Slobodana Ivanoviće, Rajkoviće a Dragilu, které v jisté míře různým způsobem Geminder podporoval a jejichž jednání shledával Novović velmi podezřelým. V souvislosti s Londonem pak upozorňoval na Rupnika, když nevyloučil možnost, že vůdce pražské skupiny mohl být díky vlastnosti podléhat snadno silnějším osobnostem nepřáteli využít. Novović se nakonec nezdráhal otevřeně nehovořit i o instruktorovi Müllerovi, o němž emigranti ventilovali své pochyby dosud jen nepřímě. Proti Müllerovi totiž proces dodal argument v záležitosti Balkova *Ztraceného rukopisu*. Při prověrkách totiž mnohým vyloučoval, že nejde o „protisovětskou“ knihu.²²⁶

Řada emigrantů si bezpochyby přála, aby StB konečně někoho zatkla. Možnost, že by se jim kampaň mohla vyhnout, zřejmě nikomu ani nepřišla na mysl. Po slovech vznesených v soudní síni musely zákonitě následovat další kroky. Jenže proces nebyl řádným aktem spravedlnosti, nýbrž monstrózním propagandistickým divadlem. Výroky obžaloby potvrzované doznáními obviněných sloužily především pro účel

²²³ Tamtéž, H-181/26, s. 296, 12.12.1952 List A č.92, HS StB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/86, s. 28, 1.12.1952, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

²²⁴ Tamtéž, H-181/61, s. 209, 29.11.1952, RAKIČ.

²²⁵ Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 92, 1.12.1952 List A č. 81, HS StB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, s. 97, 20.12.1952 List A č. 100, HS StB, odbor I. Šedlbauer, PROKOP.

²²⁶ Tamtéž, H-181/56, s. 121, 28.11.1952 ÚZ, KS StB Praha, Maleček, Důvěrník NOVOVIĆ.

inscenovaného představení a mimo toto jeviště nemusely mít už žádnou dohru. Kupodivu takových jako Teodor Balk, co špinění svého jména poslouchali na svobodě a vězení je minulo, bylo víc jak sto. Vyskytovali se mezi nimi i lidé mnohem exponovanější a nazvaní v protokolech Slánského společníky v protistátním špionážním centru: Gustav Bareš, Evžen Erban, Antonín Gregor, Adolf Hoffmeister, Jaroslav Hora, Karl Kreibich, František Kriegel, Ludvík Svoboda ad.²²⁷

Sám Teodor Balk nezůstal tváří v tvář obviněním nečinný. Vypravil se na ministerstvo národní bezpečnosti a žádal o výslech. Nikdo mu však nevěnoval zvláštní pozornost. Balkovi zde pouze uložili, aby napsal podrobný životopis. Na šedesáti stranách se Balk přiznával, že v minulosti měl „jisté trockistické pochybnosti, myšlení a tendence“, že zvláště podceňoval osobnost Stalina, nebylo mu jasné, proč by úspěchy socialistické výstavby v SSSR měly vyvolávat zostřování třídního boje, že trockismus přestal být politickým směrem dělnického hnutí a stal se „zločineckou agenturou proti imperialistům“, nepochopil tažení proti trockistům, ani moskevské procesy. Svým původem odůvodnil i své „určité kosmopolitické rysy“. Trval však na tom, že nikdy nepřestal věřit v Sovětský svaz, a hájil svůj *Ztracený rukopis* tím, že ho psal již v době, kdy všechny chyby ve svém smýšlení odstranil. Jakékoliv „zločinecké spojení“ s protistátním centrem a s „titofašisty“ odmítl. „Jsem šťasten, že konečně není mezi mnou a stranou nic, co by nebylo osvětleno“, psal v dopisu adresovaném ÚV KSČ, poté co půl roku marně čekal na nejmenší reakci.²²⁸

Slánského proces vzbudil ale také novou vlnu podezřívavosti vůči emigrantům zvnějšku, ze strany jejich českého okolí. Na špiony se ukazovalo nejen uvnitř komunity, ale o slovo se hlásili také různí čeští snaživci. Jistý důvěrník *Vladimír* se pozastavoval nad tím, že Salih Hadžiosmanović se vůbec „jako Jugoslávec u nás svobodně pohyboval“.²²⁹ Předseda závodní organizace KSČ na Vysoké škole politických a hospodářských věd J. Červinka zase žádal ÚV KSČ o prověření studenta Velizara Vitoroviće, jehož studijní zvědavost se mu zdála podezřelá. „Z procesů víme, že i mezi jug. emigranty měl Tito „svoje“ lidi“, psal bdělý funkcionář.²³⁰

O tom, zda se zatýkání mezi emigranty očekávalo i v Jugoslávii, nemáme žádné informace. Nicméně bělehradský satirický časopis *Jež* v té době vtípkoval o zavírání

²²⁷ NA, f. ÚV KSČ, Komise I, sv. 2, ar. j. 25, Rudolf Slánský. Seznam osob na svobodě, které jsou uvedeny v soudních protokolech Slánského. Materiál MNB – komise 1955–1957.

²²⁸ Tamtéž, 100/3, sv. 92, ar. j. 315, sl. B1 (Teodor Balk), 16.4.1953 T. Balk Ústřednímu výboru KSČ.

²²⁹ AMV, H-181/30, s.40, 23.12.1952 List a č. 12, HS StB 30179, Fiala/79, Důvěrník VLADIMÍR;

²³⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 101, ar. j. 315, V2, Vitorović Velizar. 18.12.1952 Jar. Červinka (ZO KSČ VŠPHV), Věc: Prošetření případu Vitoroviće Velizara.

izdajniků za údajný překlep v titulku *Nové Borby* „Demokratija u Sovjetskom kavezu“ (kavez znamená srbochorvatsky klec) a použil přitom zvláštního novotvaru *upankračiti* (zavřít na Pankrác).²³¹

Revoluční bdělost a horlivost jugoslávských protititovců našla nakonec v Praze určitého zadostiučinění, když se jim podařilo dostat do vězení alespoň jednoho „špiona“. Tento případ však neměl vůbec žádnou souvislost s jejich skupinou ani s procesem, i když se odvíjel v jeho průběhu. Milutin Rajković a Josip Mavra natrefili v jedné kavárně na jistého Františka Crhu, stranického funkcionáře z Mostu, který je ke své velké škodě považoval za jugoslávské diplomaty a bez větších ostychů se jim nabídl ke špionáži. Crha zpronevěřil totiž větší finanční obnos a zoufale se snažil peníze obstat, kde se dalo. Získat je prodáváním informací zahraniční zpravodajské službě ho zřejmě napadlo v ten moment, kdy se celý nešťastný posilňoval další sklenkou a znenadání uslyšel od vedlejšího stolu cizí slovanskou řeč. Rajković a Mavra si povšimli, že Crha není v nejlepší kondici, ale rozhodli se s ním sehrát poněkud krutou partii. S vědomím bezpečnostních orgánů předstírali, že jsou skutečně z jugoslávské ambasády, a s Crhou se scházeli, než byl v prosinci 1952 zatčen. V červnu následujícího roku byl František Crha odsouzen pro pokus o vyzvědačství a rozkrádání státního majetku na 16 let.²³²

Po čtyřech letech v exilu se hlavní pozornost emigrantů soustředila k dění v hostitelské zemi a dovnitř vlastní komunity. Situace ve vlasti hrála už roli podružnou. Život pražské informbyrovské skupiny se v roce 1952 ubíral zcela pod vlivem příprav a průběhu velkého procesu. Hlavní událostí byla tzv. velká prověrka, která zastínila ty aktivity, které byly vlastním smyslem politické emigrace. Rozhlas vysílal a *Nova Borba* vycházela²³³, ale vůdčí postavy na samostatnou politickou činnost a ambice v širší perspektivě rezignovaly. Nejen zasvěcení a politicky nejzkušenější byli schopni rozpoznat, že Titův režim dosáhl úspěšné stabilizace a vyhlídky na jeho změnu cestou revoluční akce jsou nevalné. Za hesly o vytvoření jednotné fronty dokázali i radikálové vytušit, že se Moskva dává na ústup. Vedle vnitřních poměrů ve skupině i v hostitelské zemi vůbec působily skličujícím dojmem i zprávy z domova, které prohlubovaly depresi a apatii. Boško Mlinarević, který zpracovával zprávy z bělehradského rozhlasu, v červenci poznamenal, že kdyby na jeho místě seděl méně pevný člověk, mohl by

²³¹ AMV, H-181/26, s. 329, Nedat. (listopad 1952) Záznam pro s. Baramovou.

²³² Tamtéž, V 2235 MV, Osobní spis státně bezpečnostního vyšetřování proti Františku Crhovi.

²³³ Agenda redakce *Nové Borby* pro rok 1952 je uložena: NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 310.

titovské propagandě snadno podlehnout.²³⁴ I bojovný Slobodan Ivanović, který chtěl kdysi za poráženecké řeči nechat zavírat, svým obdivovatelům rezignovaně říkal, že dnes se mohou už spolehnout jedině na válku.²³⁵

Zoufale hodnotili jednotliví rivalové i situaci své skupiny, která chtěla kdysi být centrem celé protititovské emigrace. Slobodan Ivanović si stěžoval na postupnou depolitizaci emigrace, když někdejší zanícení aktivisté se stále častěji stahovali do svého soukromí a ke své civilní práci. Tradičně skeptický Josip Milunić zastával názor, že na aktivizování skupiny je už pozdě, pomoc je možná jedině zvenčí, ale v její příchod nedoufá.²³⁶ Na schůzi u příležitosti Stalinových narozenin pak Milunić prý – ovšem tak jak už odpovídalo jeho naturelu – potlačil slavnostní ráz akce depresivním proslovem o tom, kolik lidí bude v tento den v Jugoslávii zatčeno.²³⁷

Oproti minulým letům je také zarážející, s jak malou odezvou reagovala pražská skupina na slavnostní vyhlášení vzniku *Svazu jugoslávských vlastenců pro boj proti Titově klíci a za osvobození Jugoslávie*²³⁸, které v létě 1952 oznámil Pero Popivoda. Tento akt posunoval na vyšší organizační stupeň dosavadní Koordinační středisko a měl konečně sdružit veškerou protititovskou emigraci v zemích sovětského bloku. Šlo tedy o událost, na kterou informbyrovci v zahraničí dlouho čekali.²³⁹ Naprostý nedostatek přímých pramenů z činnosti emigrantské organizace znemožňuje říci, jak se emigrace stavěla k XIX. sjezdu VKS(b), kde sovětská strana přijala nový název KSSS, a který byl obligátně nejsledovanější událostí pro světové komunistické hnutí. Stručný záznam vypovídá jen o tom, že emigranti stejně jako ostatní obyvatelé Československa projednávali jeho závěry na schůzích a přijímali k jeho příležitosti i k 35. výročí VŘSR různé závazky.²⁴⁰

²³⁴ AMV, H-181/42, II. část, s. 68, 23.7.1952 ÚZ č. 49?, 1041/Martínek, důvěrník TRKOVSKÝ.

²³⁵ Tamtéž, H-181/26, s. 169, 20.8.1952 List A č. 33, HS StB, Souček, PROKOP; Tamtéž, s. 264, 4.11.1952 List A č. 69, HS StB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, s. 266, 11.11.1952 List A č. 70, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

²³⁶ Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 97, 20.12.1952 List A č. 100, HS StB, odbor I, Šedlbauer, PROKOP.

²³⁷ Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 99, 23.12.1952 List A č. 110, HS StB, odbor I, Šedlbauer, PROKOP.

²³⁸ Poněkud krkolomný název se několikrát změnil a zpravidla se uváděl proto jen ve zkrácené formě „Svaz jugoslávských vlastenců“. Celý se však nejčastěji zprvu uváděl jako „Svaz vlastenců bojujících za osvobození národů Jugoslávie od fašistické klíky Tita–Rankoviće a imperialistického útlaku“ a později byl zkrácen na „Svaz jugoslávských vlastenců za osvobození národů Jugoslávie“. Srov. Jan PELIKÁN, *Jugoslávie a Východní blok, 1953–1956*, Praha 2001, s. 22; G. M. ADIBEKOV, *Kominform i poslevojenaja Evropa*, s. 150-151; I. BANAC, c. d., s. 217-218.

²³⁹ V archivních pramenech přitom narážíme na pouhou jedinou zmínku. NA, f. ÚV KSČ, fond Antonín Novotný – zahraničí, Jugoslávie, karton 116, složky 72-86, Vztahy KSČ-SKJ, Rupnik. Nedatovaná zpráva (podzim 1952). Svaz vlastenců už svým názvem zapadal do změny koncepce informbyrovského hnutí jako široké (všennárodní) protititovské fronty. Je příznačné, že v roce 1952 se méně zdůrazňovala potřeba vzniku nové KSJ.

²⁴⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 300, sl. Jugoslávie, nedat. (podzim-zima 1952).

Pokud víme, do zahraničí vycestoval po lednu 1952 jenom Josip Milunić, který byl v září pozván jako jugoslávský delegát na Mezinárodní kongres protifašistických bojovníků ve Vídni.²⁴¹ Skutečnost, že ani Rupnik ani Milunić nebyli od své lednové cesty do Bukurešti zváni na porady Koordinačního střediska, sloužila za důkaz nejen o jejich osobním propadu, ale i o úpadku kdysi velmi vlivné pražské skupiny.²⁴² Tato domněnka se stala naprosto evidentní, když před Vánoci 1952 nebyl nikdo z této skupiny zahrnut do jugoslávské delegace na vídeňský Světový kongres obránců míru. Popivoda už s Prahou ani nekomunikoval. Na cestě do Rakouska v Praze u Rupnika přespali zástupci varšavské skupiny Nikola Sandulović a Živko Subotić. Rupnik po nich Popivodovi vzkazoval, zda-li se snad někdo domnívá, že je proti míru? Nepochyboval však, že příčinou jeho opomenutí je kompromitace Slánského procesem. Usoudil, že jeho dny v předsednické funkci jsou sečteny a že na případu jugoslávské emigrace nyní usilovně pracuje StB. Do dvou měsíců očekával rozuzlení, nová odhalení a snad i navazující procesy.²⁴³

Rupnikova autorita byla minulostí. Když šli Ivanović a Dragila navštívit Rupnika do jeho bytu v Domově mládeže v Žitné, museli se legitimovat, přestože do té doby předsedovy návštěvy byly z této povinnosti osvobozeny. Poznali tak, že větší váhu už mají nařízení Velimira Jankoviće, který příslušnou instrukci vydal. Ivanović tak dostal signál, že se na Rupnika už není třeba orientovat. Čekal na brzký příjezd Pera Popivody a personální změny ve vedení. Po dramatickém roce se mu zdálo, že jeho šťastná hvězda opět vychází a naděje nejsou zcela marné.²⁴⁴

---

²⁴¹ AMV, H-181/42, II. část, s. 86, 24.9.1952 List A č. 69, HS StB, Dostál/1041, SUCHÝ.

²⁴² Tamtéž, H-181/75, s. 152, 11.12.1952 List A č. 88, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

²⁴³ Tamtéž, H-181/75, s. 154, 20.12.1952 List A č. 107, HS StB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, s. 156, 20.12.1952 List A č. 105, HS StB, odbor I., Šedlbauer, PROKOP.

²⁴⁴ Tamtéž, H-181/75, s. 153, 12.12.1952 List A č. 96, HS StB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, s. 157, 20.12.1952 List č. 106, HS StB, Odbor I, Šedlbauer, PROKOP.

24. Ztráta perspektiv

Proces byl událostí, která dopadla na pražskou skupinu jugoslávské protititovské emigrace velice tíživě a ovlivňovala její život po řadu týdnů i měsíců. Jak konstatovala zpráva vypracovaná v březnu 1953 jejím vedením, „vyvolal psychózu očekávání, některé soudruhy znepokojil a u jiných zase způsobil, že se uzavřeli do sebe“. Přitom tato negativa plně zasáhla nejen řadové členstvo, ale i samotné vedení, které vůbec nebylo schopno mobilizovat skupinu k překonání těžkostí a naopak svým postojem psychózu dále prohlubovalo. Zpráva varovala, že bude-li tento stav pokračovat, povede to k nezájmu o jakoukoliv politickou činnost a nakonec k naprosté demoralizaci.¹

Nešlo ale jen o Slánského proces a strach či vášně, které vyvolal, nýbrž na emigraci se po čtyřech a půl letech stále více podepisovala únava, deziluze a rostoucí nechuť k jásavé, povinně optimistické náladě. Utopické představy, budovatelské nadšení i bojovnost nasměřovaná proti Titovu režimu v Jugoslávii narážely na každodenní realitu života v lidově demokratickém Československu i v samotné komunitě. Československo se za několik let od komunistického převratu neposunulo nijak viditelně k lepší životní úrovni. Právě v roce 1953 zažíval režim svou první hlubokou politicko-ekonomickou krizi.² Někteří emigranti si proto stěžovali na špatné zásobování a drahotu.³

K obecně nevalným poměrům se v praktickém životě emigrantů přidával navíc zostrující se přístup úřadů vůči cizincům. Ani na svém samotném počátku diktatura KSČ nepočítala příliš s eventualitou, že by přijímala pod svá křídla politické emigranty. Československo tak nemělo vůbec legislativně zakotvený status politického azylu, i když se prezentovalo jako „země svobody“, ležící na hranici s „kapitalistickým a utlačovatelským západním světem“. Opatření činěná na hranicích měla vždy navzdory oficiální propagandě hlavně zabránit útěku vlastních občanů. Problém politické emigrace komunistický režim řešil za pochodu. Nicméně v komunistickém hnutí existovala silná tradice mezinárodní solidarity se zahraničními soudruhy a vzorem pro přijímání politických uprchlíků byl Sovětský svaz. Jenže za několik málo let převládl –

¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 73, ar. j. 291, sl. 4, 12.3.1953 Izveštaj o delatnosti rukovodstva i grupe za proteklu godinu.

² K tomu viz Jiří PERNES, *Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953*, Brno 2000, s. 8-9; Karel KAPLAN, *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975*, Praha 1993, s. 7-23.

³ AMV, H-181/65, s. 180, 27.2.1953 List A č. 86, HS StB, Dostál, JARKA.

v zásadě podle sovětského modelu – nad původním internacionalistickým étosem, který se projevoval v praxi vstřícným postojem vůči politickým uprchlíkům, státně bezpečnostní aspekt. S cizinci pocházejícími ze států mimo sovětskou sféru se zacházelo především jako s potenciálními špiony. Kromě toho narůstající policejní stát obsazoval další a další sféry veřejného života a svazoval je horou nařízení a předpisů. V „uzavřené společnosti“, k níž tento vývoj směřoval, nebyl obecně cizinec žádanou osobou, nýbrž jedincem, který nikam nepatří a od něhož se nedá očekávat loajalita vůči domácí moci. Implicitně se počítalo, že cizinec je loajální vůči moci zahraniční a v případě občana státu mimo „tábor míru a socialismu“ tedy nepřátelské.⁴

V dubnu 1952 se tak „z důvodu bezpečnostního a vojenského“ zpříšňovala evidence cizích státních příslušníků a osob bez státní příslušnosti.⁵ Nicméně už v říjnu 1951 bylo vydáno vládní usnesení o zaměstnávání cizinců, podle kterého se ke každé takové osobě mělo nejprve vyslovit ministerstvo národní bezpečnosti. Nařízení předpokládalo, že ve strategicky významných hospodářských odvětvích a sektorech veřejné a státní správy by se cizinci zaměstnávat vůbec neměli. Podobně svazující předpisy se dotkly také soukromého života cizinců, zejména pak jejich možnosti uzavřít sňatek s československým občanem. Tvůrci této legislativy považovali takové sňatky za nežádoucí, protože jejich pomocí mohli občané žádat o zákonné vystěhování do zahraničí. Při návrhu příslušného zákona nezapomněla bezpečnostní komise ÚV KSČ ovšem ani na „pokrokové cizince“, u nichž docházela k tomu, že uzavírají sňatky „často bez výběru a tím ztrácí kádrovou hodnotu“. Proto se i v jejich případě předepisovalo bedlivé přezkoumání každé žádosti.⁶

Komise tak těmto cizincům, často politickým emigrantům, ubírala právo svobodně rozhodnout o svém životním partnerovi, protože si podle jejího názoru počínali nezodpovědně a ženili se a vdávaly s „buržoazními elementy“. V případě politických emigrantů se také objevovala obava, že sňatkem (buť i s politicky a třídně spolehlivým partnerem) budou inklinovat k usedlému životu, ztrácet tím „revolučnost“ a po čase i ochotu vrátit se do své vlasti, kde měli splnit úlohu „nové odborně kvalifikované inteligence“, „nových kádrů“ či „zdravých sil“. Výsledkem tak byl zákon, zavádějící

⁴ Srov. s přístupem režimu k otázce cest do zahraničí: Jan RYCHLÍK, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Praha 2007, s. 34–42.

⁵ AMV, A2/1-87, 22.4.1952 Zpráva o nové úpravě hlášení, evidenci a vydávání povolení k pobytu pro cizince a osoby bez státní příslušnosti na území ČSR. Schůze bezpečnostního kolegia MNB.

⁶ Tamtéž, A2/1 (sekretariát MNB/MV, podklady pro jednání politického sekretariátu ÚV KSČ, usnesení politického sekretariátu a politického byra ÚV KSČ), k. 8, inv. č. 78, Schůze bezpečnostní komise 17.3.1952.

povolovací řízení pro sňatky s cizinci, které svou přísností nemělo kromě Rumunska a Albánie mezi tzv. lidově demokratickými státy období.⁷

Sporadicky se nové zákonné úpravy dotýkaly jugoslávských emigrantů už v roce 1952.⁸ Plnou silou se projeví v následujícím roce. Z politických důvodů museli opustit svá místa mnozí „intelektuálové“, z nichž někteří si měli hledat práci v „méně důležitém podniku“, někdy i mimo Prahu, jiní měli odejít přímo „do výroby“.⁹ Ovšem zde se jednalo zejména o důsledek velké prověrky a politický trest. Kromě toho však začali být propouštěni z továren i dělníci, tak jako se to na podzim 1953 stalo třem zaměstnancům Motorletu Jinonice, kde se vyráběly „strategické“ letecké motory.¹⁰ Jugoslávští emigranti to nesli jako nesnesitelnou krivdu a urážku. Řada z nich byla předtím velebena jako úderníci. Jako potupu vnímali především skutečnost, že propuštěni jsou oni, revolucionáři a komunisté, zatímco čeští dělníci bez ohledu na svůj postoj vůči režimu mohou zůstat.

Česká strana přitom částečně uznávala, že se dopustila chyby. „Na základě opatření o zaměstnávání cizinců byli současně bez udání důvodů propuštěni všichni emigranti, kteří byli zaměstnáni v důležitých podnicích pro obranu státu a kde někteří pracovali již jako učedníci. Emigranti se proti tomuto opatření bouřili a argumentovali tím, že reakcionáři tam zůstali a s nimi, kteří zde jsou jako bojovníci za správné chápání marxismu-leninismu je takto zacházeno“, psal na ÚV KSČ náčelník jugoslávského odboru centrály StB. Žádná náprava se ale nekonala. Propuštěni emigranti pak navíc velmi těžko hledali jiné zaměstnání, protože už na nich jednou ležel punc nespolehlivých žvlů a jako cizince je ani žádný podnik nechtěl přijmout.¹¹

Mladí emigranti reagovali s roztrpčením také na restriktce při uzavírání sňatku. V Československu žili většinou od roku 1946 nebo 1947 a po dlouhých letech strávených v internátu a v polovojensky organizovaném kolektivu mnoho z nich toužilo po normálním životě. Velké většině bylo kolem pětadvaceti let, a tak v souladu se

---

⁷ Tamtéž, A2/1-1357, Povolování sňatků s cizinci, Zákon č. 59/1952; Nicméně úplný zákaz (platný v Albánii) se neprosadil s ohledem na vysoký počet Němců, Poláků a další příslušníky menšin, kteří neměli počátkem padesátých let československé občanství.

⁸ Tamtéž, H-181/40a, s. 10, 13.2.1952 Ministerstvo zdravotnictví (Odbor VI. – Chochola) – Ministerstvu NB. Jednalo se o zaměstnání MUDr. Mary Maksimovičové ve vinohradské nemocnici. Zdravotnictví však nepatřilo mezi strategická odvětví a navíc zde existoval zájem o kvalifikované pracovní síly, takže MNB nemělo proti jejímu přijetí na porodnicko-gynekologické oddělení žádné námítky.

⁹ O lukrativní zaměstnání na vysokém postu v ředitelství státních dolů tak přišel třeba Ing. Djordje Lojančić. Tamtéž, H-181/35, s. 80, 10.6.1953 List A č. 102, HS StB, Dostál, JARKA.

¹⁰ Tamtéž, H-181/10, 28.10.1953 KS StB Praha, Matějka, agent STAŠEK.

¹¹ NA, f. ÚV KSČ, f. Antonín Novotný, k. 116, Jugoslávie, sl. 72, 27.11.1953 Náčelník odboru 5 Řezníček Baramové. Situace v jugoslávské politické emigraci.

společenskou normou počátku padesátých let si přáli založit rodinu a zařídit si vlastní domácnost. Aparát ÚV KSČ však jednal s emigranty jako s jistým typem experimentu. Vytržena z rodinných kořenů a tradičních vazeb, měla komunita emigrantů – a mezi nimi zvláště mladí dělníci – projít revoluční společenskou proměnou. Účelem emigrace navíc byl boj proti jugoslávskému režimu a příprava kádrů pro budovatelské úsilí po jeho porážce. KSČ chtěla proto emigraci a její vyvolenou část držet ve stavu mobilizace a nedovolit, aby takzvaně zplněla.¹² Jestliže v roce 1950 toto mladíci přijímali s nadšením a s hrdostí, již o dva roky později přicházelo vystřízlivění. Nepřízeň československých úřadů chápali jako zradu. Tezí o „budování socialismu v ČSR“ byli získávání pro zapojení do života hostitelské země, byla jim slibována rovnoprávnost s jejími občany. Podporovali stanoviska KSČ a kritizovali starší emigranty jako buržoazní nacionalisty, protože tito nejevili o Československo zájem a šlo jim jen o Jugoslávii. Nyní však byli všichni emigranti rovným dílem postaveni úřady do kategorie nespolehlivých živlů a docházeli proto k přesvědčení, že se sami stali obětí nacionalismu, tentokrát československého.¹³

Únava z emigrantského uměle udržovaného prostředí nebyla jen jevem přítomným u tzv. mladých dělníků. Po normálním životě zatoužil mimo jiné i předseda Anton Rupnik. V únoru 1953 si stěžoval Jaroslavu Prokopcovi, že už nechce bydlet s rodinou v domově v Žitné, kde mu „každý vidí až do talíře“, ale rád by si našel soukromý byt. V Praze už žil více jak tři roky ve značně provizorních podmínkách, přičemž v bytu, který rodina využívala, mu nepatřilo ani ložní prádlo.¹⁴

Začátkem února si přišel k instruktoru Müllerovi postěžovat Milutin Rajković. V domově v Žitné pozoroval demoralizaci, docházelo často ke krádežím, hádkám a potyčkám: „U Jugoslávců není sice nic zvláštního, jestliže se poperou, pohádají, ale za chvíli jsou zase dobrými přáteli, kdežto situace jaká je nyní, není takového rázu. Jsou velmi podrážděni k sobě.“ Mladí dělníci prý upadali do apatie, ztráceli úplně zájem o politiku, šlo jim prý jen o zábavu, začali chodit do nočních podniků, vyhledávat známosti s pochybnými ženami, přehnaně dbát o svůj zevnějšek; stalo se pravidlem, že na černém trhu kupovali luxusní látky, šmelili a zadlužovali se. Rajković navíc se zděšením zjistil, že mnozí z nich zastávají „úplně sociáldemokratické názory“ a mají

---

¹² Obdobný rozpor, zda asimilovat či izolovat, se vyskytoval i v politice KSČ vůči řecké emigraci. P. HRADEČNÝ, *Řecká komunita v Československu*, s. 76; A. BOTU, M. KONEČNÝ, c. d., s. 427-433.

¹³ AMV, H-181/46, s. 100, 9.12.1953, Matějka, KS MV, 2. odbor, 1. odd. Pechanovi na II. správu MV, ref. JUGO.

¹⁴ Tamtéž, H-181/75, s. 164, 4.2.1953 List A č. 86, HS StB, Dostál, AV SUCHÝ.

sklony k oportunistu. „V takovém stavu jsou tedy mladí dělníci, kteří jsou kádry, na které se spoléhá strana“, pohoršil se. Odpovědnost za neutěšený stav dával za vinu zejména Rupnikovi, který před mladíky vykládal, že Češi nemají v emigranty žádnou důvěru, a proto se nemohou divit, jak se s nimi nakládá v jejich zaměstnání. Rajkovič se proto nabídl, že mezi mladými dělníky udělá pořádek: Bude jim přednášet a pozvedne opět jejich morálku a politickou bojovnost. Poznává prý také, kdo rozvrat záměrně působí, a bude o tom informovat. Müller však Rajkoviče považoval za kompromitovaného člena Ivanovičovy skupiny. Jeho nabídky odmítl a s případnými podezřeními ho odkázal na StB.¹⁵

Vážnost jugoslávských emigrantů během kampaně roku 1952, vrcholící Slánského procesem u československých orgánů značně utrpěla. Nikdo ze stávajících, ani bývalých vedoucích funkcionářů neznamenal pro stranický aparát rovnocenného partnera. KSČ uplatňovala svou autoritu mnohem otevřeněji než v době působení Bedřicha Gemindera a nepotřebovala v zásadě mít mezi emigranty podobnou osobu, kterou bývala Lenka Reinerová. Kontrola se měla nyní vykonávat přímo a neskrývaně. Je přitom zajímavé, že Anna Baramová a Miroslav Müller se nemuseli vůbec uchýlovat k žádným formám diplomacie a otevřeně prosazovali svoji vůli jak vůči emigrantům, tak i vůči moskevskému Popivodovu centru a sekretariátu Informačního byra. V nových poměrech se přitom uplatnila dosud nezvyklá praxe, že do Bukurešti na porady se sovětskými funkcionáři Informačního byra nejezdili už emigranti sami, ale doprovázel je Miroslav Müller.¹⁶

Návrh z druhé poloviny ledna 1952 požadoval, aby veškerá činnost emigrace byla přímo řízena Mezinárodním oddělením ÚV KSČ. Do redakce *Nové Borby* měl být konečně dosazen český redaktor a všech pracovních schůzí a porad se měl účastnit pracovník mezinárodního oddělení, který by zajistil plnění směrnic strany. Návrh předpokládal zjednodušení organizační struktury, tzn. zrušení tzv. kolektivů (*Nové Borby*, rozhlasu, odborníků, studentů a dělníků), aby se zabránilo „skupinaření“ a direktivy KSČ mohly být prováděny hladce a přímo. Hlavní náplní činnosti emigrace pak kromě propagandy, „jejíž správné a účinné politické zaměření“ měl do budoucna

¹⁵ AMV, H-181/73, s. 154, 9.2.1953 ÚZ č. 88. Pechan, Dostál, akce I – Milutin Rajkovič.

¹⁶ NA, f. ÚV KSČ, Antonín Novotný, k. 116, Jugoslávie, sl. 72, Stanovisko A. Baramové pro A. Novotného ke zprávě o jugoslávské politické emigraci z 27.11.1953.

kontrolovat český redaktor, by bylo především politické školení, které v roce 1952 po zrušení stranické organizace a v době prověrek vlastně ustalo.¹⁷

Za takových podmínek byla samostatná iniciativa emigrantů zhora nemožná. Na počátku roku 1953 se o ni sice ještě pokoušel Anton Rupnik, jako dosud úřadující předseda, avšak s nevalným výsledkem. Rupnik se například snažil přimět československý stranický aparát, aby konečně zakročil proti Teodoru Balkovi a odstranil z propagandistické činnosti Vladimira Periče. Když se však Anna Baramová za Balka přímo postavila jako za člověka, který bude protititovskému boji ještě užitečný, a na útoky proti Peričovi už nereagovala vůbec, žádal Rupnik o schůzku Antonína Novotného. Ani zde však nepochodil, a tak se v únoru chystal napsat dopis Gottwaldovi, v kterém si mu chtěl stěžovat na „geminderovštinu“ v Mezinárodním oddělení.¹⁸

Slobodan Ivanović, přesvědčen se svými přáteli o tom, že emigrace se ocitla v rukou nepřátelských agentů v ÚV KSČ, na veškeré pokusy změnit situaci vlastními silami rezignoval. Své naděje upínal v Pera Popivodu, s jehož chystanou návštěvou se očekávalo vyhlášení výsledků prověrky a podstatné změny. Jedině moskevské centrum emigrace a za ním stojící Sověti mohli pro Ivanoviče nepříznivou konstelaci zvrátit.¹⁹

Pero Popivoda navštívil Prahu v doprovodu „sovětského soudruha“ Pozolutina v první polovině února 1953. Jeho jednání nepřineslo skutečně žádná překvapení. Generál nenechal nikoho na pochybách, komu patří jeho sympatie. Na společné schůzi se obořil zejména na Josipa Miluniće, že pod jeho řízením *Nova Borba* upadla na dosud nejubožejší úroveň a označil ji za vůbec nejhorší emigrantský list. Před plénem pak vyzdvihl Ivanoviče jako předchozího šéfredaktora. Oddychl si i Anton Rupnik, který se v poslední době obával, že se ho Moskva již vzdala. Popivoda pochválil Rupnika, že v tak mimořádných podmínkách by nikdo – ani předáci emigrace v Moskvě – neřídil skupinu lépe.

V soukromí se pak vůdce nového Svazu vlastenců věnoval výlučně Rupnikovi, Ivanovičovi a jeho přátelům. S otcovskou starostlivostí se zajímal o materiální situaci těch, co přišli o práci nebo se nacházeli v nelehkých životních podmínkách. Některé, tak

¹⁷ Tamtéž, 100/3, sv. 73, ar. j. 291, sl. 4, 19.1.1952 Návrh organizační struktury a formy politické práce jug. emigrace.

¹⁸ AMV, H-181/75, s. 165, 4.2.1953 List A č. 85, HS StB, Dostál, SUCHÝ; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 106, 11.4.1953 List A č. 98, HS StB, Dostál/1041, SUCHÝ.

¹⁹ Tamtéž, H-181/26, s. 318, 24.1.1953 List A č. 121, HS StB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/44, s. 71, 22.1.1953 List A č. 119a, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/75, s. 163, 2.2.1953 List A č. 133, HS StB, odbor I, Šedlbauer, Prokop; Tamtéž, H-181/44, s. 72, 2.2.1953 List A č. 133, Šedlbauer, PROKOP, Tamtéž, H-181/44, s. 123, 12.3.1952 List A č. 139, PROKOP.

jako Andjelu Milišičovou, zase vybízeli k větší sebedůvěře. Podpořil Pera Dragilu a ty, kteří nejvíce nesli tíhu podezřívání. Popivoda s opozičníky ve všem souhlasil a připojil se i k jejich hněvu vůči československým komunistům. Rupnikovi tak řekl, že na Čechoslováky má už takový vztek, že po návratu do Moskvy ihned požádá Malenkova o přesun celé pražské skupiny do Sovětského svazu, což však vzápětí všudypřítomný Pozolutin s úsměvem bagatelizoval.

Rupnik přímo Popivodu žádal, aby alespoň jemu umožnil z Československa odejít, a to buď do Moskvy nebo na tajnou vysílačku *Slobodna Jugoslavija* do Bukurešti. Pokud by to nebylo možné, hlásil se Rupnik na ilegální práci do vlasti, při níž, jak neopomněl připomenout, již mnoho vynikajících soudruhů padlo. Jestliže Popivoda dopřával slechu Rupnikovi a nevylučoval jeho šance, pak zcela vážně bral na vědomí obdobné žádosti Slobodana Ivanoviće. O jeho povolání do Moskvy či Bukurešti hovořil jako o hotové věci. Před širším publikem několikrát opakoval, že ilegální rozhlasovou stanicí řídí „to hovno“ Golubović, zatímco je toto místo určeno pro Ivanoviće. Stejně vyhlídky na odchod z Československa pak dával i Ivanovićově manželce Veře, Dragilovým, Milišičovým a Novu Novovićovi.

Popivoda se však svým přátelům vůbec nezmínil o obsahu jednání s představiteli ÚV KSČ. Prozradil jim sice, že v Praze se nyní chystají určité změny, ale ihned je bagatelizoval. Rupnika ujišťoval, že případné oslabení jeho pozice v Praze nemůže nijak ohrozit jeho funkci v moskevském ústředí. Rupnik a Ivanović, ukolébáni těmito slovy, se radovali, že je Popivoda neopustil. Očekávali brzké zadostiučinění a v optimálním případě odchod do „země zaslíbené“. To nejhorší, mysleli si, je už za nimi.²⁰

Jak Popivodovo poněkud hrubé vyjadřování napovídalo a jak si někteří pražští emigranti domýšleli, Popivoda chtěl využít některých osob ze zdejší skupiny – zejména Ivanoviće a Rupnika – jako spojenců v mocenských bojích mezi emigranty v Sovětském svazu.²¹ Avšak stálý doprovod funkcionáře KSSS, který někdy až příliš živelného Popivodu usměrňoval, také dával tušit, že Popivoda není v postavení vůči sovětskému aparátu o nic více samostatnější než pražští emigranti vůči ÚV KSČ. Co

---

²⁰ Tamtéž, H-181/75, s. 168, 4.3.1953, HS StB, Dostál, SUCHÝ; Tamtéž, H-181/26, s. 339, 9.3.1953 List A č. 146, HS StB, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, s. 325, H-181/26, 10.3.1953, 1041/Pechan, KRŠKA; Tamtéž, H-181/75, s. 170, 12.3.1953 List A č. 137, HS StB, Odbor 1, Šedlabauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/67, s. 10, 12.3.1953 List A č. 149, Šedlbauer, PROKOP.

²¹ Tamtéž, H-181/67, s. 11, 12.3.1953 List A č. 142, Šedlbauer, PROKOP.

mohl informbyrovský vůdce vlastně sám prosadit? Když z Prahy odjel, zanechával své přátele v euforickém stavu a nadějném očekávání.

Anna Baramová předložila Popivodovi a Pozolutinovi krátký návrh personálních změn ve vedení skupiny a redakci *Nové Borby*, které se tím opět měly rozdělit, jelikož se sovětský model v Československu neosvědčil. Je zřejmé, že na výběr kandidátů neměl vůdce jugoslávské emigrace žádný vliv, protože se téměř úplně shodoval se závěry velké prověrky. Seznam obsahoval jména Velimira Jankoviće, Svetozara Mirkoviće, Uroše Radumila, Franja Hlada a Nova Novoviće. Až na výjimku posledně jmenovaného tak v čele emigrace mělo vůbec poprvé stanout „čistě dělnické vedení“. Šéfredaktorem *Nové Borby* se stával Svetozar Mirković, jeho zástupcem český redaktor Jan Čejka. Při sestavení redakce nicméně KSČ vsadila na zkušenější kádry a netrvala na dělnickém charakteru. Tvořili ji proto bývalí diplomaté a dlouholetí redaktoři Aleksa Todorović a Dušan Nikolić, studenti Novo Novović a Branko Urošević, a bývalý učitel, posléze zkušený pracovník jugoslávské rozhlasové relace Pane Ponjavić. Mladí dělníci v ní měli pak působit jako spolupracovníci a dopisovatelé. Popivoda a Pozolutin také souhlasili s tím, aby na ustavující zasedání Svazu jugoslávských vlastenců do Bukurešti doprovázel pražské delegáty instruktor Müller.²²

Představitelé ÚV KSČ dále seznámili dvojici s obsahem referátu, který měl podle jejich představ Popivoda přednést na nastávající schůzi pražské skupiny. Jeho podstatou byla kritika činnosti starého výboru a zdůraznění „potřeby orientace na mladé dělníky“.²³ V tomto bodě patrně Popivoda mírně oponoval, když hájil Rupnika a odpovědnost za chyby chtěl svést jen na Miluniće. Ve všem ostatním se však podvolil bez námitek.

Charakteru doby přitom odpovídá, že Anna Baramová prosazovala v tomto jednání nedávno kritizovanou Geminderovu koncepci, aniž by se přitom musela ve vztahu k Moskvě uchýlovat k jakékoliv formě diplomacie. O naprosto přímočarém postupu a nulové ochotě ke kompromisu vůči opoziční skupině svědčí i její zprávy pro A. Novotného ze závěru tohoto roku: „Časopis Nova Borba je veden námi, pracují tam jen spolehliví mladí soudruzi, kteří jsou vychováni v ČSR. Dokázali jsme těm starým

---

²² První konference „Svazu jugoslávských vlastenců bojujících za osvobození národů Jugoslávie od fašistické kliky Tita–Rankoviće a imperialistického útlaku“ se konala ve dnech 23. a 25. dubna 1953 v Bukurešti. A. B. EDEMSKIJ, *Ot Kominforma k normalizacii. Sovetsko-jugoslavskie otnošenija v godach 1953–1956*, Moskva 2008, s. 73. Pražská skupina však této události zřejmě nevěnovala téměř žádnou pozornost. Prameny se o ní vyslovují jen velmi vzdáleně.

²³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 68, ar. j. 284, sl. 5, Zápis z porady s. Baramové se soudruhy Popivodou a Pozolutinem konané dne 11.2.1953.

machrům, o které se brala i Moskva (Popivoda), že to bez nich jde – a je to lepší.“ Baramová rovněž přiznala, že „osobně svedla velký boj s Popivodou o Ivanoviće, kterého chtěl propašovat do Moskvy nebo alespoň do Bukurešti“, ale Popivoda musel ustoupit. K návrhu sekretariátu Informačního byra na povolání Ivanoviće do některé funkce v emigrantském centru se ÚV KSČ vyjádřil záporně. Baramová se pak také pyšnila tím, že nakonec přes počáteční odpor, museli i sovětští funkcionáři v Informbyru uznat, „že jsme měli pravdu, když jsme ty „nepostradatelné“ odstranili z vedení časopisu“.²⁴

V jednáních, probíhajících na začátku roku 1953, však viditelně nešlo už o žádné zásadní koncepce a dalekosáhlé plány. Celkem bezradní českoslovenští komunisté jen ze setrvačnosti a kvůli absenci jiných koncepcí a nulovým perspektivám pokračovali vůči jugoslávské emigraci v dosavadní politice. Podobně také Popivoda, který si byl velmi pravděpodobně vědom svých zcela nepatrných pravomocí, prosazoval spíše osobně motivované cíle.

V minulých letech ÚV KSČ pravidelně při volbě emigrantského vedení nechával alespoň zdání, že se jedná o výsledek svobodné vůle členstva. I když se dříve hlasovalo o jednotné kandidátce, měli členové přinejmenším možnost vyjádřit svůj postoj a případně nesouhlas. Ustavení „čistě dělnického vedení“ se však odehrálo nepokrytě jedině z rozhodnutí ÚV KSČ, o němž českoslovenští představitelé tvrdili, že jde o společnou dohodu se Svazem jugoslávských vlastenců.

Proklamace tohoto aktu připadla poněkud nešťastně na dobu, kdy celý komunistický svět truchlil nad skolem svého „nesmrtelného“ lodivoda J. V. Stalina. V den pohřbu 9. března 1953 byla také v Československu vyhlášena oficiální tryzna. Týž den přednesl nejmenovaný zástupce ÚV KSČ na schůzi jugoslávské politické emigrace projev, v němž se v dobovém úzu příznačně skutečnost vůdcovy smrti stávala téměř jásavým apelem k rozhodnému pokračování v dosavadním úsilí.²⁵ Podle řečníka tak v „pohnutých dnech hlubokého smutku ... jugoslávští vlastenci vyslovovali svaté odhodlání neustat ani na chvíli v boji za osvobození národů Jugoslávie z fašistického útlaku kliky Tita–Rankoviće a z imperialistické poroby, za návrat Jugoslávie do tábora míru a demokracie, vedeného Sovětským svazem.“

---

²⁴ Tamtéž, f. Antonín Novotný, k. 116, Jugoslávie, sl. 72, Stanovisko A. Baramové pro A. Novotného ke zprávě o jugoslávské politické emigraci z 27.11.1953.

²⁵ Srov. Vladimír MACURA, *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, Praha 2008, kapitola „Smrt vůdce“, s. 121-130.

V projevu však ani tolik nešlo o boj proti „Titově sebrance“ jako spíše o disciplinaci problematické emigrantské skupiny. Řečník tak nabádal k upevnění dosti pochroumané „morálně politické jednoty“ a k „nekompromisnímu postupu vůči rozkladné činnosti jednotlivců“, která této jednotě brání. Vyzýval k „revoluční bdělosti“, ale také k odmítnutí těch, „kteří se snaží zásadu bdělosti zneužívat a pod její rouškou šířit paniku a zmatek“. Projev se dotkl sice také protititovské propagandy, neuspokojivé úrovně *Nové Borby* – tepal „povrchnost, frázovitost a politicky nesprávné formulace“ – více však vybízel k politickému školení, ke zvyšování odborných schopností, politické úrovně a osvojování si „vítězného učení Marxe, Engelse, Lenina a Stalina“. Představitel československé strany se nezdržel ani výhrůžek vůči těm, kteří by se těmto cílům protivili: „Vše co by plnění úkolů a rozvinutí práce brzdilo, musí být nekompromisně odstraňováno a odstraněno.“ Zárukou pro konsolidaci a zdárné směřování pak pochopitelně mělo být nové vedení, které „musí důsledně provádět všechny pokyny a směrnice“ ÚV KSČ.²⁶

Nebylo pochyb, že naprostá většina emigrantů přijala zprávu o Stalinově smrti zkroušeně. Vnímala ji jako drtivou ztrátu pro protititovské hnutí a zároveň i jako další ránu ve své vlastní dlouhodobě depresivní situaci, z které nebylo téměř žádného východiska. Miodrag Popović, v posledních měsících zoufalý a odevzdaný, tak údajně s apatickým výrazem a skelným pohledem proseděl celé hodiny u rozhlasu a netečně vůči svému okolí poslouchal smuteční program. Podobně reagovali i další emigranti, v čemž jistě v komunistickém prostředí nepředstavovali žádnou výjimku.²⁷ Přesvědčení stalinisté si pochopitelně nespojovali Stalina s negativním vývojem v zemi jejich exilu, a už vůbec ne s vlastními problémy, které jim tento vývoj přinášel. Stalin, stejně jako Sovětský svaz obecně, byli pro aktivní část emigrace, ale velmi pravděpodobně i pro naprostou většinu ostatních, nedotknutelnou veličinou. Původci záporných jevů byli v tomto vidění jednoznačně vnitřní nepřátelé, pro mnohé ovšem totožní s celým aparátem KSČ a československým režimem vůbec.²⁸

²⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 300, sl. Jugoslávie, Projev zástupce ÚV KSČ k úmrtí J. V. Stalina na schůzi jugoslávských politických emigrantů.

²⁷ AMV, H-181/65, s. 181, 11.3.1953 List A č. 88, Dostál, JARKA; Tamtéž, H-181/36, s. 110, Výpověď Špiro Vrcelja k osobě Gojko Lončara.

²⁸ V kontrastu k úmrtí Stalina není příznačně v pramenech téměř zaznamenán ohlas smrti Klementa Gottwalda. Samozřejmě bylo vyjádření soustrasti Komunistické straně Československa z 15. března 1953, kde je Gottwald obligátně nazván „upřímným přítelem národů Jugoslávie, který prokázal mimořádnou starost o jejich osud a poskytoval pomoc v boji proti fašistickému režimu kliky Tita–Rankoviće a imperialistickému otroctví“. Jediná zmínka o neformální reakci je však spíše anekdotického charakteru. Jak je uvedeno v zápisu z agenturní schůzky s Jaroslavem Prokopcem, stavěl se Rupnik „k úmrtí Klementa Gottwalda a k celému neštěstí, které tím postihlo naši stranu, chladně a omezil se jen na

Jmenování nového vedení skupina přijala nikoliv jako naději na začátek nové etapy a překonání současné krize, ale buď jako projev pokračujícího úpadku spojeného s neomezeným vlivem československých patronů, nebo přímo jako dílo nepřátel, které se symbolicky časově shodovalo s vůdcovou smrtí. Noví funkcionáři, podle mínění mnohých nezkušení a nevzdělaní, se tak prý nechali zaslepit náhlým vzestupem, opojením mocí a stali se loutkami v cizích rukou.

Pro nového předsedu Velimira Jankoviče zcela pochopitelně nenacházel dobrého slova Anton Rupnik. Podle Jaroslava Prokopce nazýval Jankoviče „chudinkou“, „špiclíkem“, který za jeho zády donášel na ÚV KSČ a během prověrky se „sčuchnul“ s estébáky. Rupnik odmítal uznat, že by k takovému výběru dalo souhlas moskevské centrum a opatření ÚV KSČ označil za dílo „toho blbce Müllera“. S uražeností prý dodal, že Čechoslováci ještě uvidí, jaké se dopustili hlouposti, a do půl roku budou muset své rozhodnutí revidovat.²⁹

Skepticky se k novému vedení stavěl také Josip Milunić. Zvláště mladým dělníkům, nejvíce nakloněným tezi, že se nyní moci konečně chopili oni, zdůrazňoval, že jde o rozhodnutí Prahy, která postavila Sověty a Popivodu před hotovou věc.³⁰ Slobodan Ivanović pevně věřil ve svůj brzký odchod z Československa, a tak se příliš nevzrušoval. Složení nového vedení ho jako výsledek nepřátelského postoje KSČ nepřekvapilo. Považoval je za zjevnou sabotáž, jíž se upřednostňovala emigrace ekonomická, Čechoslovákům ve všem povolná, nad aktivistickou, skutečně *politickou* emigrací.³¹

Nový předseda se však netěšil příliš velké autoritě ani u těch emigrantů, kteří mu do té doby byli nakloněni. Jeho přítel Savo Bjelica veřejně Jankovičovi vynadal, že je kariérista, který se jen propůjčil zájmům nepřítele, je podlézavý, nemá vlastní názor a je ochotný plnit jen rozkazy druhých, na což se prý před svědky novopečený předák rozplakal.³² Bjelica v následujících měsících přebíral roli neformálního mluvčího skupiny kolem Ivanoviče a Dragily. Kritizoval Jankoviče, že je člověk naprosto nezralý a morálně pochybný. Janković tak prý s potěšením přebíral děvčata svým kamarádům a

---

banální konstatování skutečnosti a hlavně se zajímal, kdo bude nástupcem s. Gottwalda jako prezidenta. Při tom nanesl, že by si měli jít s Prokopcem zase povyrazit, aniž by uvažoval, že je národní smutek...“ AMV, H-181/75, s. 171, 20.3.1953 List A č. 95, HS StB, Dostál, AV SUCHÝ; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 296, 15.3.1953 Jugoslovenski patrioti u NR Čehoslovačkoj Centralnom komitetu KPČ.

²⁹ Tamtéž, H-181/75, s. 171, 20.3.1953 List A č. 95, HS StB, Dostál, AV SUCHÝ.

³⁰ Tamtéž, H-181/11, 21.5.1953, HS StB. Šedlbauer, PROKOP.

³¹ Tamtéž, H-181/26, s. 334, 22.5.1953 List A č. 150, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

³² Tamtéž, H-181/27, s. 35, 21.5.1953 List A č. 161, HS StB, Šedlbauer, PROKOP, Tamtéž, H-181/11, 21.5.1953, HS StB. Šedlbauer, PROKOP.

opustil přítelkyni, která s ním čekala dítě. „Může-li se člověk neštítit, když z jeho úst slyší hovořit o morální tváři politického emigranta?, vznesl Bjelica otázku v dopisu adresovaném vedení a instruktorovi ÚV KSČ.³³ Podle názoru Bjelici a mnohých dalších, a to nejen Ivanovičových stoupců, byla až na výjimky moc dána do rukou nezkušených kluků, a pod levičáckým heslem „proti profesionalismu“ odpovědnost redakce za obsah *Nové Borby* přenášena na řadové emigranty bez kvalifikace, kteří se navíc pro nedostatek času nemohli propagandě seriózně věnovat.

Pro Jankovičovo postavení bylo také nemilé – ovšem aniž by to mělo na postoj politického sekretariátu ÚV KSČ vůči jugoslávské emigraci nejmenší vliv – že se záhy prozradil jako spolupracovník Státní bezpečnosti. Z neopatrnosti nechal v redakci *Nové Borby* na stole lístek s konspiračním telefonním číslem, které jeho kolegové prověřili, a tak se tato zpráva stala veřejně známá.³⁴

V Jankovičově případě se museli ostatně i českoslovenští představitelé záhy ptát, zda měli při jeho výběru do čelné funkce šťastnou ruku. Krátce před jmenováním s ním totiž jeho „řídící orgánové“ učinili nemilou zkušenost. Při schůzce v konspiračním bytě se prý Jankovič choval „klackovitě“ a „samolibě“, lehl si na gauč a „frajerskými gesty“ sděloval, jaká je situace v emigraci. Bylo prý vidět, že se „cítí na vrcholu slávy“ a že se těší, jak „to jako předseda některým zavaří“. Referent Pechan se proto rozhodl nedávat už Jankovičovi žádné úkoly a pokud víme, byla tato schůzka také poslední.³⁵ Ve své funkci si Jankovič počínal dosti netakticky, takže tu o jednom, tu onom emigrantovi na schůzích prohlašoval, že je vyloučí, „protože je nemůže ani cítit“ a podobně.³⁶ Zřejmě nejvíce rozpaků ale na začátku června 1953 vzbudila Jankovičova reakce na měnovou reformu. Zatímco ostatní emigranti ji prý přijali souhlasně, chodil Jankovič po Václavském náměstí, účastnil se diskusí rozezlených občanů a chtěl, aby ho někdo držel, jinak prý dá někomu „pár facek“ a vykřikoval přitom „ty vole, ty krávo, ty tomu rozumíš?“ Jak zpráva StB poznamenala, Jankovič měl přitom jako funkcionář místo nadávání přesvědčovat jiné lidi o správnosti vládního usnesení.³⁷ Nic z toho však nevedlo KSČ k tomu, aby hledala za Jankoviče náhradu. Jeho pozice totiž závisela na Miroslavu Müllerovi, který se s Jankovičem už dříve spřátelil. Odcizenost tohoto vedení valné části emigrantské skupiny ukazuje, že společenský jev vytváření „dělnické

³³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 296, 11.11.1953 Bjelica soudruhu instruktorovi i soudruhům z vedení skupiny.

³⁴ AMV, H-181/44, s. 124, 22.4.1953 List A č. 133a, Šedlbauer, PROKOP.

³⁵ Tamtéž, H-181/27, s. 34, 5.3.1953 ÚZ č. 50, HS StB, 1041/Pechan, důvěrník JANKOVIČ.

³⁶ Tamtéž, H-181/27, s. 42, 20.7.1953 List A č. 108, Šedlbauer, JARKA.

³⁷ Tamtéž, s. 41, 2.6.1953 Šedlbauer: Zpráva o chování jug. pol. emig. Jankoviče při měnové reformě.

byrokracie“, nekompetentní, málo vzdělané, ale zároveň i odtržené od svého původního prostředí, se projevil i v této poněkud specifické komunitě.³⁸

Kádrové změny se ve stejné době odehrály i v aparátu ÚV KSČ. Nikoliv však způsobem, jak by si přáli Ivanović a jeho příznivci, vytrvale volající po odvolání instruktora a pokračování čistky. Krátce před schůzí 9. března 1953 oznámil Miroslav Müller, že se ujímá vedení odboru pro emigraci. Na místo instruktora pro jugoslávskou skupinu nastoupil jistý Záruba, což však neznamenalo, že by se Müller už Jugoslávci dále nezabýval. Spíše naopak, ovšem s tím rozdílem, že mu v jeho úkolu pomáhal jak nový instruktor, tak český zástupce šéfredaktora *Nové Borby* Jan Čejka.³⁹

Po jmenování Jankovičova a Mirkovičova vedení mohl také aparát ÚV KSČ konečně přistoupit k dalšímu stupni v provedení závěrů prověrky. První fáze se realizovala v zimních měsících roku 1953: Odvolání byli dosazení spolupracovníci StB z rozhlasu – Marija Frankeová a Antun Novak, který musel dokonce opustit Prahu a odejít na dlouhodobou brigádu do Třineckých železáren. Jen příležitostné zprávy, které čerpal z korespondence s redakcí *Nové Borby*, pro níž napsal jeden článek, ztratily brzy na hodnotě. Od léta 1953 ho už proto Státní bezpečnost nevyužívala. Ministerstvo národní bezpečnosti o něj poté ztratilo zájem a ponechalo bezradného Novaka jeho osudu, aniž by mu vyšlo v sebemenším vstříc v jeho prosbách o pomoc při hledání nového místa (což bylo pro cizince bez mocenské záštiny dosti obtížné) a ubytování. V dubnu 1955 pak Novaka poslední záznam v jeho svazku zastihuje jako dělníka na stavbě Stalinova pomníku na Letné, což je v pražském příběhu někdejšího *titovského* diplomata v jistém smyslu symbolické.⁴⁰ Vyloučení byli také outsideři Borivoje Razić, Toma Blaževski a manželé Maksimovičovi, k nimž se ještě vrátíme. Ze zaměstnání v rozhlasu byl už v průběhu prověrek propuštěn Miodrag Popović. Další, už ohlášené vyhazovy, se však nakonec nekonaly. Spíše shodou okolností a v důsledku nových opatření proti cizincům se 1. ledna 1953 stal nezaměstnaným také Jovan Prodanović, který si měl hledat místo „v některém méně důležitém podniku.“ Ze stejného důvodu o

³⁸ Srov. K. KAPLAN, *Sociální souvislosti krizí*, s. 9.

³⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 1, ar. j. 4, sl. 1, Zápis z porady vedoucích oddělení konané dne 4.2.1953; AMV, H-181/75, s. 168, 4.3.1953, HS StB, Dostál, SUCHÝ; Tamtéž, H-181/44, s. 142, 3.12.1953 List A č. 225, II. správa MV, Šedlbauer, PROKOP; Po reorganizaci z února 1953 disponoval v rámci Mezinárodního oddělení odbor pro emigraci sedmi pracovníky. K. KAPLAN, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968*, s. 108.

⁴⁰ Tamtéž, H-181/55, s. 43, 16.4.1955, Odbor 5, Oddělení 1, k rukám náčelníka II. správy MV pplk. Matouška; Srov. M. BÁRTA, c. d., s. 209.

něco později přišel o práci Djordje Lojančić, rovněž blízký Ivanovićově skupině.⁴¹ Ostatní plánovaná kádrová opatření se však odkládala, stejně jako veřejné vyhlášení výsledků prověrky. I když aparát ÚV KSČ dbal na to, aby jugoslávskou emigraci plně ovládal a kontroloval, jednalo se v daném momentu v zásadě o dosti okrajový problém. Z toho důvodu bylo proto možné, že pracovní persekuce nebyla v některých případech úmyslná a do určité míry se jednotlivé osudy staly dílem náhody.

Bez oficialit se obešly i ty změny, které následovaly po obměně ve vedení skupiny. Anton Rupnik nesl odvolání z funkce dosti těžce a nemohl se vyrovnat ani s novým zaměstnáním v rozhlasu, i když pro ostatní emigranty bylo prestiží. Špatnou náladu si mohl ale aspoň částečně vylepšit radostí nad tím, že Josip Milunić o funkci přišel také. Rupnik „Milunićovi velmi nenávidí a považuje je za nebezpečné špiony“, poznamenal Jaroslav Prokopec.⁴² Manželé Milunićovi se tak opět nedobrovolně vrátili ke své lékařské profesi, v níž Atena nakonec našla sebeuplatnění, zatímco se její manžel s odchodem z aktivní politiky nikdy nesmířil.

Rupnik od 1. dubna 1953 nahradil na postu zástupce hlavního redaktora jugoslávské sekce Vladimira Periće. Přesto vedení zahraničního vysílání drželo Periće v redakci ještě celé dva měsíce. Ani poté ho však nečekal osud politických provinilců – přešel pouze do redakce *Nové Borby*. Pro opoziční skupinu to bylo opět důkazem, že Perić je protěžován a že pracuje pro StB. Přitom Bezpečnost si nechala podat od odboru pro emigraci ÚV KSČ vysvětlení a požadovala Perićovo zaměstnání mimo Prahu, což se však nikdy nestalo.⁴³ Stejně tak nepřišly nazmar znalosti slovinského jazyka Marije Frankeové, která se také uplatnila v *Nové Borbě*.

Koncem května došlo na ty, které prověřková komise neshledala politickými emigranty, nýbrž starousedlíky, a kteří svou příslušností k emigraci řešili údajně pouze své osobní záležitosti. Po jisté revizi původního návrhu byli s tímto zdůvodněním „vyškrtnuti“ Relja Vasović, Djoko Simić, Branko Vlaškalić, Salih Hadžiosmanović, Draga Čukićová (česká matka Milice Čukićové a Danice Popovićové) a snad i další.⁴⁴ Staří pracovníci rozhlasu Vlaškalić a Georgijević byli ještě předtím propuštěni z jeho

⁴¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 300, sl. Jugoslávie, 25.2.1953 Müller. Záznam pro s. Sobotku; AMV, H-181/35, s. 80, 10.6.1953 List A č. 102, HS StB, Dostál, JARKA; Tamtéž, H-181/35, s. 82, 10.10.1953 List A č. 113, II. správa MV, 1041/Pechan, SLÁVA.

⁴² Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 104, 4.3.1953, HS StB, Dostál, SUCHÝ; Tamtéž, s. 106, 11.4.1953 List A č. 98, HS StB, Dostál/1041, SUCHÝ.

⁴³ Tamtéž, H-181/75, s. 172, 4.4.1953 List A č. 71, HS StB, 1. odbor, Šejnostová Eva, EVA ČERNÁ.

⁴⁴ AMV, H-181/93, s. 89, 88, 1.6.1953 List A č. 97, Dostál, AV JARKA.

redakce.⁴⁵ Do jisté míry se vzhledem k tendencím projevovaných komisí v době pohovorů jednalo o závěr překvapivý. Nicméně uplatnění „aktivistické koncepce“, do níž tito lidé nezapadali, jim nepřineslo žádnou osobní persekuci.⁴⁶ „Vyškrtnutí“ tak nebylo na rozdíl od vyloučení nijak fatální. Takto postižení lidé zpravidla nerušeně žili stejně jako doposud a nové postavení jim přineslo i tu relativní výhodu, že se nemuseli zatěžovat účastí na akcích emigrace. Například Salih Hadžiosmanović, do jisté míry příklad člověka, který se dokázal zorientovat za každého režimu, tak řídil jako stavební inženýr práce na tzv. mostu inteligence v Bráníku. Tam působil jako učitel Roku stranického školení (i když nebyl ve straně) a zakrátko byl navržen okresním výborem KSČ na kandidáta členství.⁴⁷

Nad odstraňováním hospodářských emigrantů neboli tzv. spokojenců si však příznivci aktivistické koncepce mnuli ruce a byla to jedna z mála věcí, která je tehdy skutečně potěšila. Stávajících nebo i bývalých členů Ivanovićovy skupiny se prověrky nakonec dotkly jen málo. Většina se totiž už delší dobu nacházela mimo politickou práci, někteří byli propuštěni z civilních povolání bez zřejmé souvislosti s prověrkami. Když byla ale v květnu 1953 z rozhlasu propuštěna (podle půl roku starého rozhodnutí) Dušanka Dragilová, označovali to opozičníci za sabotáž a znovu se prvně po Popivodově návštěvě začali obávat Státní bezpečnosti. Domnívali se, že Lenka Reinerová, držená ve vězení téměř rok, proti nim začala vypovídat. Souvislost s prověrkou po tak dlouhé době už nečekali.⁴⁸

Někteří bývalí „frakcionáři“ se dokonce opět ucházeli o místa v propagandě a projevovali roztrpčení, když je instruktor Müller odmítl. Už v únoru 1953 o práci v *Nové Borbě* či rozhlasu žádal Jovan Prodanović. Zřejmě doufal, že mu pomůže jeho spolupráce s StB. Müller však o těchto jeho zásluhách nebyl s největší pravděpodobností informován a StB by se za Prodanoviće zřejmě ani nepostavila, protože by ho tato výjimka ihned uvedla u jeho přátel (neboli „objektů“) v pochybné světlo. Naprosto stejně se zachoval Müller i při iniciativě Milutina Rajkoviće, a to přesto, že Rajković zachovával naprostou loajalitu a jako jeden z mála emigrantů

---

⁴⁵ Tamtéž, H-181/25, s. 77, 30.5.1953 List A č. 158, HS StB, odbor 1, Šedlbauer, PROKOP.

⁴⁶ Paradoxně jim to mohlo pomoci při žádosti o československé státní občanství, jíž nyní nebránil žádný „vyšší politický zájem“.

⁴⁷ AMV, H-181/30, s. 42, ÚZ č. 220, MNB, HS StB, 2031/Šlechta, Důvěrník Kuneš.

⁴⁸ Tamtéž, H-181/25, s. 77, 30.5.1953 List A č. 158, HS StB odbor 1. Šedlbauer, PROKOP.

halasně podporoval Jankovičovo vedení. Pro jedny byl nedůvěryhodný, pro Ivanoviče zase zrádce a zbabělec.⁴⁹

V polovině léta 1953 došla trpělivost také Slobodanu Ivanovičovi. Od Popivodovy návštěvy uplynulo sedm měsíců a pozvání do Moskvy stále nepřicházelo. Ivanovič také marně čekal na druhou eventualitu, totiž že bude povolán zpět do redakce *Nové Borby*. Začátkem srpna se proto dopisem připomněl vedení skupiny jugoslávských vlastenců, jak se nyní pražská organizace nazývala. Jankovič však přímé zaměstnání Ivanoviče v propagandě „vzhledem k jeho rozbíječské činnosti“ naprosto vyloučil a místo toho doporučil, aby byl převeden z továrny na lehčí nemanuální práci, kde by měl více sil a času psát i články a komentáře pro *Novou Borbu*.⁵⁰ Když pak o několik měsíců později dostal Ivanovič místo ve Slovanské knihovně, považoval to za šikanu.⁵¹

Přesné vyčíslení dopadu prověrky nám není známo, protože nevíme, kolik lidí bylo skutečně nakonec vyloučeno či vyškrtáno a kolik lidí muselo skutečně v jejím důsledku měnit povolání. Jestliže však k 1. lednu 1953 čítala skupina jugoslávských emigrantů v ČSR 139 dospělých lidí, o šest měsíců později se její stav snížil asi o 10 až 15 osob. I když tato opatření nebyla vlastně nijak zásadní – aktivní jádro zůstalo kompletně zachováno – jednalo se do té doby o největší čistku. V minulých letech totiž o členství v organizaci přišlo pouze šest emigrantů, zatímco dalších sedm s ní z vlastního rozhodnutí přerušilo kontakty (zpravidla šlo o československé občany, kteří status politického emigranta už nepotřebovali; jeden byl dlouhodobě hospitalizován v psychiatrické léčebně).⁵² Prověrka v roce 1952 určovala život komunity po řadu měsíců, do značné míry se projevila i na její podobě v následujícím období, hlavně ve výměně vedení. Emigranti se oficiálního vyhlášení výsledků prověrek ovšem nikdy nedočkali. Zůstala vždy jen interní záležitostí československého stranického aparátu a ministerstva národní bezpečnosti. V jejich přístupu k jugoslávským emigrantům však byla určující. Už v listopadu 1953 bylo zřejmé, že ztratila svůj původní význam spojený

---

⁴⁹ Tamtéž, H-181/26, s. 345, 16.5.1953 List A č. 92, HS StB, Dostál, AV, JARKA, Tamtéž, H-181/26, s. 334, 22.5.1953 List A č. 150, HS StB, Šedlbauer, PROKOP.

⁵⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 296, 4.8.1953 Dopis S. Ivanoviče vedení skupiny jugoslávských vlastenců v ČSR.

⁵¹ AMV, H-181/26, s. 392, 14.12.1953 List A č. 228, 1051/Šedlbauer, PROKOP.

⁵² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 300, sl. Jugoslávie, 25.2.1953 Informacija o gruppe jugoslavskih politemigrantov v ČSR; Zda byli do tohoto počtu zahrnuty zvláštní případy Miloše Nešiče a Vasa Srzentiće není jisté; ještě v polovině roku 1952 údajně činil počet členů skupiny jugoslávských emigrantů 185 osob, včetně 35 dětí.

s honem na špiony, což vývoj první poloviny roku 1953, zvláště pak po smrti Stalina a Gottwalda v březnu toho roku, jedinečně potvrdil.⁵³

V této souvislosti je na místě se také zmínit o Lence Reinerové. Po čtrnácti měsících vyšetřovací vazby byla v září 1953 pro nedostatek důkazů propuštěna na svobodu.⁵⁴ Pochopitelně teprve tehdy se dozvídala o tom, co se v uplynulém roce všechno stalo, o procesu a popravách, o Stalinově a Gottwaldově smrti. Byt v Žitné ulici nalezla prázdný, protože Balk byl s jejich malou dcerou poslán pracovat jako laborant do Pardubic.⁵⁵ Možnost vrátit se k protititovské propagandě, která se mezitím začala utlumovat, už Teodor Balk nikdy nedostal.⁵⁶

Hlavním úkolem, kterým se podle instrukcí ÚV KSČ nové vedení *jugoslávských vlastenců v ČSR* zabývalo, byla ideologicko-politická příprava celého prokádrovaného členstva. Do jisté míry se tímto způsobem českoslovenští komunisté snažili emigraci nalézt nějakou činnost a smysl její existence. Stejně jako v roce 1950 kladlo i postgeminderovské Mezinárodní oddělení na politické školení velký důraz. Příčinu minulých krizí hledali českoslovenští straničtí pracovníci nikoliv tolik v přímé „záškodnické činnosti“, ale především ve špatné organizaci ideologické výchovy. Ta se přitom zhroutila až po Geminderově odchodu z funkce, zvláště pak po zneplatnění emigrantské stranické organizace. Když se na podzim 1952 rozhodlo, že jugoslávští emigranti mají i jako nestraníci navštěvovat kroužky *Roku stranického školení*, nacházela se komunita již zcela zaujata prověrkami a děním v souvislosti s přípravou procesu. Ani Rupnikovo vedení se proto příliš nesnažilo vnést do systému školení pevnější řád. Všichni členové měli tehdy jednak absolvovat školení v zaměstnání nebo v místě bydliště, jednak ve zvláštních kroužcích při redakci *Nové Borby* – dvojí výuka

---

⁵³ AMV, A2/1-351, 17.8.1953 Antonín Prchal (náměstek ministra NB) ministrowi Karolu Bacílkovi; NA, f. ÚV KSČ, fond Antonín Novotný, Jugoslávie, k. 117, sl. 112, Informace MV – jugoslávská politická emigrace v ČSR, 11.9.1953 Bacílek Novotnému. Výsledky prověrky jugoslávské politické emigrace v ČSR.

⁵⁴ AMV, fond A 8, č. 1071. Fodorová–Reinerová Helena (Lenka).

⁵⁵ L. REINEROVÁ, *Barva slunce a noci*, s. 136-139.

⁵⁶ Reinerová a Balk byli potichu rehabilitováni v druhé polovině padesátých let, i když soudní rehabilitace se L. Reinerové dostalo až v roce 1964. Státní nakladatelství politické literatury jim v roce 1958 vydalo společnou knížku *Ze dvou deníků*, kde popisují svou cestu do Německé demokratické republiky, kterou podnikli na podzim roku 1956. Tímto dílem se oba manželé hrdě přihlásili k víře ve vítězství komunistické ideje, vyjádřili svůj smutek nad aktuální „kontrarevolucí“ v Maďarsku i svou radost nad skvělými výsledky společenské přeměny a socialistické výstavby v „demokratické části Německa“. Ani tato kniha ani jejich další literární tvorba, zčásti publikovaná v NDR, se už nikdy nezabývala Jugoslávií. Balk se soukromě s někdejšími druhy, i bývalými protivníky stýkal. Také na Reinerovou někteří potomci první generace emigrantů vzpomínají jako na rodinnou přítelkyni (Rajna Milunićová, Zoran Nerandžić). Reinerová však zřejmě mezi emigranty rozlišovala a některým minulé křivdy nikdy nezapomněla. V osobním rozhovoru v roce 2004 mi tvrdila, že její manžel musel po jejím propuštění z vězení slíbit, že „žádný Jugoslávec jejich práh už nikdy nepřekročí.“

odpovídala totiž tehdejší mobilizační linii, která chtěla všechny emigranty zapojit jak do aktivit emigrace, tak do běžného provozu hostitelské země. Školit se měly dokonce i české manželky, jejichž kroužek pro studování jugoslávské tematiky vedla Lena Ponjavićová.

Výsledek smělého plánu byl však nevalný. Už v lednu 1953 odbor pro emigraci kritizoval Rupnika, že činnost kroužků nekontroluje, takže nakonec do nich nechodí ani žáci ani učitelé.⁵⁷ Navíc se část emigrantů vylouvala na nedostatek času; Omlouvali se, že zvládají navštěvovat pouze školení na pracovišti. Jankovićovo vedení si během března až května 1953 dalo námahu a tato tvrzení prověřovalo. Zjistilo, že zhruba polovina emigrantů nechodila nikam. K úpadku morálky a k nezájmu o politickou činnost tak muselo přičíst i selhání v tomto směru: „Naše skupina nesplnila v rámci RSŠ [Roku stranického školení] to, co měla splnit. Většina soudruhů zůstala ve svých vědomostech z marxismu-leninismu na stejné úrovni, a nebo ještě zapomněla to, co se kdysi naučila.“⁵⁸

Vedení proto podrobilo členstvo důrazné kritice a obracelo se přitom hlavně na mladé dělníky. Apelovalo na ně, aby pochopili, že studovat marxisticko-leninskou ideologii je „nejdůležitější zbraní dělnické třídy“, „kompasem každého revolučního bojovníka“, „podmínkou úspěšné práce v bratrském Československu i zítra při budování osvobozené vlasti“. Jistým způsobem zde byl v tomto laxním přístupu kritizován i dělnický antiintelektualismus: „Nestačí být dělník, nebo dělnického původu, dělníci si myslí, že když pracují v továrně, že to pro ně není, že to je pro nějaké diplomaty“, opravoval zažitě mínění o ideologickém vzdělávání nejmenovaný řečník.

Ideologická výchova tak byla emigrantům představena jako „svatý a první úkol“, bez něhož skupina nemůže vybědnout z krize, dobře pracovat v propagandě a splnit své politické cíle vůbec. Jako hrozivé memento přitom sloužil příklad KSJ, která se kvůli zanedbání ideologické přípravy členstva a jejím zaměněním „buržoazně nacionalistickými a trockistickými teoriemi“ stala nástrojem „Titovy bandy“.⁵⁹

Kvůli špatné zkušenosti se v československém stranickém aparátu původně uvažovalo, že se myšlenka zvláštní výuky pro jugoslávské emigranty úplně opustí. Avšak běžné školení na pracovišti nebo v bydlišti se v případě emigrantů jakožto „budoucí vedoucí síly“ v jejich vlasti zřejmě nejevilo jako dostatečné. ÚV KSČ proto

---

⁵⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 73, ar. j. 291, sl. 4, 19.1.1952 Návrh organizační struktury a formy politické práce jug. emigrace.

⁵⁸ Tamtéž, 29.7.1953 (Janković) Zpráva o průběhu RSŠ za rok 1952/1953.

⁵⁹ Tamtéž, Projev k ukončení 4.roku stranického školení.

připravil dosud nejmasivnější akci, kdy měli být do stranických škol přijati nejen vybraní jednotlivci (v roce 1951 to byli mladí dělníci), nýbrž všichni členové skupiny. Základní úroveň pro všechny představovaly stranické školy okresních organizací KSČ pražských městských částí. Konkrétně víme, že se emigranti zapisovali v prvním a třetím pražském obvodu.⁶⁰ I když platila zásada upřednostňování dělnických kádru, přece jen nebylo možné nevzít v úvahu úroveň a už dosažené vzdělání tzv. intelektuálů. Ostatně jedenáct členů Rupnikova vedení, redakce *Nové Borby* a rozhlasu už od ledna 1953 docházelo na Vyšší večerní školu marxismu-leninismu (VVŠML). Jejich počet měl být dále rozšířen. Z navrženého seznamu ale nakonec byli vyškrtnuti Slobodan Ivanović a s ním kompromitovaní lidé. Pokud víme, stali se žáky této školy tehdejší stávající funkcionáři a redaktoři *Nové Borby* a rozhlasu Velimir Janković, Pane Ponjavić, Jovan Ćirlić, Periša Stanisavljević, Aleksa Todorović, Anton Rupnik, Branko Urošević, Dušan Nikolić, Novo Novović; do výběru se dostali i manželé Milunićovi.⁶¹ Jiný dokument pak zmiňuje i tzv. odborníky a studenty Petra Markoviće, Ivana Ujeviće, Gojka Lončara, Milicu Čukićovou, Boška Mlinareviće, Ročka Andjelkovského a Boru Čumlivského.⁶² Podle svědectví pamětníků byla tato škola už v první polovině padesátých let intelektuálním centrem KSČ s kvalitními učiteli a motivovanými žáky, kde probíhaly nekonformní a nedogmatické diskuse. VVŠML tehdy řídil Eduard Novák, který byl o několik let později obviněn z revizionismu a na přelomu padesátých a šedesátých let se stal jedním z prvních disidentů v Československu.⁶³

Nakonec ÚV KSČ přeci jenom sáhl také ke zvláštnímu studiu emigrantů, zaměřených na jugoslávská témata, jimž se na československých stranických školách nevěnovalo tolik prostoru. Čelní emigranti, současní i bývalí funkcionáři, měli jugoslávskou problematiku studovat individuálně za konzultace s pracovníky odboru pro emigraci. Tito straničtí činitelé přitom poněkud paradoxně měli dosud šanci seznámit se s učební látkou pouze ze zdrojů, které do velké míry spoluvytvářeli jejich žáci. Karel Kurka tak konzultoval Rupnika, Miluniće, Ivanoviće a Dragilu, Václav Moravec Todoroviće, Uroševíce a Nerandžiće, Jan Bureš Periće, Nikoliće, Rajkoviće a Lončara a Miroslav Müller Vitoroviće, Lojančiće, Novoviće a Dušanku Dragilovou.

---

⁶⁰ Tamtéž, sl. 1, 3.9.1953 ÚV KSČ Okresnímu výboru KSČ Praha 3. Žádost o přijetí do stranické školy; 24.9.1953 ÚV KSČ Okresnímu výboru KSČ Praha 1. Žádost o přijetí do stranické školy.

⁶¹ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 300, sl. Jugoslávie, Seznam jugoslávských soudruhů, kteří byli navrženi v RSŠ 1952–1953 do vyšší večerní školy (s. Eda Novák).

⁶² Tamtéž, sv. 73, ar. j. 291, sl. 1, 7.9.1953 Krajská poradna a studovna marxismu-leninismu Ústřednímu výboru KSČ.

⁶³ Miloš BARTA, Památce Edy Nováka, *Listy*, roč. 38, č. 6. (2008), s. 100.

Bizardně působí i skutečnost, že mezi studijní literaturu patřila kromě obou rezolucí Informačního byra a vydaných protokolů politických procesů i publikace *Jugoslávie pod botou fašismu* napsaná v roce 1949 členy pražské skupiny, a to pod vedením Teodora Balka.⁶⁴

Českoslovenští komunisté si od výkonnějšího systému školení mimo jiné dosti neurčitě slibovali, že se odrazí na vyšší kvalitě pražských informbyrovských médií. Žádná hodnotící kritéria však neexistovala a tak se názor na dosažené výsledky mohl velice různit. Hodnocení *Nové Borby*, které podepsal v říjnu toho roku Pero Popivoda, nebylo sice naprosto zdrcující, zároveň ale mělo i daleko k pochvale. Autor kritizoval zejména články o Jugoslávii, které prozrazovaly špatnou znalost tamní reality, vypomáhaly si frázemi a zaběhnutými propagandistickými klišé, očividně přeháněly a tím nutně vyvolávaly u znalého čtenáře nedůvěru nad celým časopisem. Popivoda na jedné straně poukazoval na faktické nepřesnosti i teoretické chyby, na druhé vytýkal „intelektuální“ způsob vyjadřování, který běžnému čtenáři zastírá podstatu sdělení.⁶⁵ Jiný názor ovšem měli českoslovenští soudruzi. Anna Baramová se koncem roku 1953 pochlubila Antonínu Novotnému, že při poslední návštěvě Miroslava Müllera v sídle Informbyra v Bukurešti pochválil *Novou Borbu* pracovník tamního aparátu Anatolij Kotělenec jako v současnosti „nejlepší časopis pro Jugoslávii“.⁶⁶

Emigrantský list píšící o „fašistickém socialistickém svazu Jugoslávie“ o „vilách pro boháče a brložích pro chudinu“ či borských dolech „v rukou zahraničních kapitalistů“ snad možná uspokojoval některé své autory i recenzenty, poněkud málo však reflektoval, co se od jara 1953 dělo v sovětsko-jugoslávských vztazích. Emigrantské časopisy a rozhlasové vysílání totiž byly takřka jedinými informačními prostředky v zemích sovětského tábora, které po celý tento rok setrvaly v dosavadní radikální až vulgární rétorice. Zároveň se potichu stávaly jediným polem, kde se protititovská kampaň realizovala v nezměněném rozsahu. Pražská skupina si toho přitom byla vědoma a vývoj v sovětsko-jugoslávských vztazích sledovala se znepokojením a s obavami.

Od přelomu čtyřicátých a padesátých let se Jugoslávie odpoutávala od sovětské praxe ve vnitřní politice a ve sblížení se Západem v politice zahraniční. V roce 1952 se

⁶⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 73, ar. j. 291, sl. 1, nedat. (září 1953) Fraňkovi.

⁶⁵ Tamtéž, sv. 78, ar. j. 300, sl. Jugoslávie, 5.10.1953 Popivoda redakci *Nové Borby*. Připomínky výboru Svazu Jugoslávských vlastenců k číslovu NB od 6.5. do 19.8.

⁶⁶ Tamtéž, f. Antonín Novotný, k. 116, Jugoslávie, sl. 72, Stanovisko A. Baramové pro A. Novotného ke zprávě o jugoslávské politické emigraci z 27.11.1953.

tento trend zrychlil. Například v září byla i formálně zavržena kolektivizace a upuštěno od praxe povinného odkupu zemědělských produktů. Symbolem vnitřních přeměn byl listopadový VI. sjezd KSJ, na němž strana přijala nový název Svaz komunistů Jugoslávie, odkazující k původnímu marxismu a vyjadřující tak formální revizi bolševického modelu. Sjezd proklamoval rozchod se sovětským systémem vůbec jakožto s „byrokratickou diktaturou“ a SKJ se formálně zříkal tzv. vedoucí úlohy strany ve společnosti. Nadále měl být jen inspirativní silou, zatímco hlavní reprezentaci přenechával Socialistickému svazu pracujících lidu Jugoslávie. Tato „masová organizace pracujících“ se ustavila v lednu 1953 z dosavadní Národní fronty. Někdejší neoprávněnou výtku rezoluce Informbyra o „rozpuštění strany v národní frontě“ tak vlastně jugoslávští komunisté obrátili v přednost a demokratický přínos specifického jugoslávského systému. Formálně byla ohlášena dalekosáhlá decentralizace a zásadní role tzv. samospráv ve společnosti i hospodářství. Na počátku roku 1953 stvrdil Titův režim závěry přelomového sjezdu přijetím nové ústavy, která například zaváděla post prezidenta a federální vládu úřejmenovávala na Svazovou výkonnou radu (SIV). Zcela příznačně ovšem zaujal nejvyšší funkci ve státě Tito, zatímco Ranković, a Kardelj obsadili posty místopředsedů SIV a Djilas se stal předsedou svazové skupštiny. V daný moment přitom byl ovšem důležitější propagandistický dopad těchto reforem, než skutečnost, že podstata systému diktatury komunistické strany a koncentrace moci v rukou užší vládnoucí skupiny zůstala nezměněna.⁶⁷

V zahraniční politice dosáhlo sblížení se Západem svého vrcholu, když Jugoslávie utvořila s Řeckem a Tureckem společně tzv. Balkánský pakt, tedy spojeneckou alianci s dvěma krajně pravicovými diktaturami a zároveň klíčovými spojenci USA ve východním Středomoří. Ač nepřímo, Jugoslávie by se realizací této smlouvy fakticky napojila na severoatlantickou alianci, čímž by se uzavřelo jižní křídlo západního spojeneckého systému v Evropě. V době Stalinovy agonie a smrti pak nejvyšší jugoslávské vedení v čele s Titem cestovalo na státní návštěvu do Velké Británie, která byla v té době chápána jako triumf Titovy mezinárodní prestiže.⁶⁸

---

⁶⁷ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie 1918-1992*, s. 232-243; D. BEKIĆ, c. d., 459-460; Predrag J. MARKOVIĆ, U potrazi za novim putem. Jugoslovenski eksperiment u društvu i kulturi posle 1948, in: *Jugoslovensko-sovjetski sukob*, s. 211-222.

⁶⁸ D. BEKIĆ, c. d., 454, 488-511; Jan PELIKÁN, *Jugoslávie a Východní blok 1953-1956*, Praha 2001, s. 17-18; Dragan BOGETIĆ, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 13-44; Djordje BOROZAN, Jugoslovensko-britanski razgovori u Beogradu 1952. i Londonu 1953. godine, *Istorija 20. veka*, 1997, br. 2, s. 113-128; David R. STONE, *The Balkan Pact and American Policy*, in: *East European Quarterly*, XXVIII, No. 3, September 1994, s. 393-407; Lorraine M. LEES, *Održavanje Tita. Amerika, Jugoslavija i hladni rat*, Beograd 2003, s. 171-181.

Tento vývoj byl pochopitelně z hlediska sovětských zájmů a tradiční obavy z nepřátelského obklíčení velmi nežádoucí. Jednotliví členové užší vládnoucí skupiny v SSSR se shodovali v názoru, že je nutné podniknout kroky ke zmírnění mezinárodního napětí a vyvést Sovětský svaz a jeho mocenský blok z izolace. Proto ihned po diktátorově smrti začala Moskva mimo jiné sondovat možnosti zlepšení vztahů s Bělehradem. Sovětská iniciativa tam byla přijata s uspokojením. Tito a většina jeho spolupracovníků cítili, že orientace na Západ dosáhla už své meze, její další posilování by ohrozilo jugoslávskou nezávislost a mohlo by destabilizovat i vládnoucí systém. Na druhé straně nechtěli v normalizaci vztahů se SSSR nijak pospíchat. Očekávali, že taktickým vyčkáváním získají co nejlepší postavení. Dlouho také nebylo zcela zřejmé, jde-li v případě vstřícných gest o součást nové sovětské zahraničně politické koncepce, nebo jen o vedlejší efekt dočasného mocenského boje v rámci kremelské elity.

Oteplení ve vztazích mezi Moskvou a Bělehradem se dlouho odehrávalo většinou jen v diplomatickém prostředí a stávalo se předmětem interních analýz. Nicméně jeho určité náznaky se projeví i na veřejnosti. Jugoslávie tak přestala být v některých případech bojkotována zeměmi sovětského bloku, např. při sportovních akcích. Snížila se rovněž frekvence protititovských výpadů v ústředním sovětském tisku a na prvomájové manifestaci na Rudém náměstí se neobjevila protititovská hesla. Na konci května 1953 byla podepsána jugoslávsko-rumunská smlouva o plavebním provozu na Dunaji v Železných vrátech, což byl vůbec první dokument uzavřený Jugoslávií s některým ze sovětských spojenců od roku 1949. V červnu 1953 se pak Moskva a Bělehrad dohodly, že obnoví diplomatické styky na nejvyšší úrovni. V létě sice tento vývoj zbrzdil pád Lavrentije Beriji, který byl obviněn svými rivaly, že „se paktuje s Titem“, v dalších měsících však projevy pozvolné normalizace pokračovaly.⁶⁹

Podle objemu pramenného materiálu se pražští emigranti zabývali mnohem více než dříve ve své vlasti vnitřními záležitostmi hostitelské země a především své komunity. Jednou z výtek na adresu Miluničovy redakce *Nové Borby* byla i slabá odezva na závažné události na domácí půdě, Balkánský pakt nebo novou ústavu. Líknavý přístup lze částečně připsat i na vrub špatné informovanosti pracovníků

---

⁶⁹ J. PELIKÁN, *Jugoslávie a Východní blok*, s. 17-52; A. B. EDEMSKIJ, c. d., s. 55-151; Anatolij S. ANAKEEV, Načalnij period normalizacii sovsosko-jugoslavskih otnošenij (1953-1954 gg.), in: *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*. Zbornik radova, Beograd 2008, s. 66-92; Monografii téhož autora jsem bohužel neměl k dispozici: A. S. ANAKEEV, *Kak Tito ot Stalina ušel: Jugoslavija, SSSR i SŠA v načal'nyj period „cholodnoj vojny“ (1945-1957)*, Moskva 2002; Ljubodrag DIMIĆ, Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953–1956. Zbliženje, momirenje, razočaranje, in: *Jugoslovensko-sovjetski sukob*, s. 279-293.

propagandy, která byla na podzim 1952 záměrně znesnadněna omezením přístupu k monitoru rozhlasu a k jugoslávskému tisku.⁷⁰ (Tisk a rozhlas Sovětského svazu a lidových demokracií o Jugoslávii tehdy spíše mlčel.) Přesto je jisté, že povědomí o vývoji doma existovalo a že k němu emigranti pochopitelně upírali značnou pozornost.

Dochoval se nám tak záznam agenturní výpovědi Jovana Prodanoviće z ledna 1953, podle něhož někteří emigranti odmítali v soukromí oficiální tvrzení, že nová ústava je znakem agonie titovského režimu. Stejně jako vnitropolitické proměny v předchozím roce ohodnotili emigranti i tuto událost jako další doklad stabilizace a smiřovali se s tím, že domů se ještě dlouho nevrátí.⁷¹

Následné oteplování sovětsko-jugoslávských vztahů mohli emigranti pozorovat i přímo v Praze. Na 1. máje nebyli přizváni do průvodu a stejně jako v Moskvě v něm chyběly transparenty s protititovskými hesly.⁷² Jankovićovo vedení, které se právě vrátilo s instrukcemi z Bukurešti z prvního zasedání Svazu jugoslávských vlastenců, konalo místo tradiční účasti na slavnostní manifestaci schůzi „pracovního charakteru“. Co obsahoval Jankovićův referát, jistě schválený na příslušných místech v Moskvě či v Bukurešti, není známo. Víme jen, že část emigrantů pobouřil kvůli „špatnému politickému obsahu“, zatímco ho zkušeni Ivanović a Rajković hájili.⁷³ Velká pozornost nebyla věnována ani 5. výročí rezoluce Informačního byra. Moskevská *Pravda* je naprosto pominula.⁷⁴ Pražská organizace sice při této příležitosti rozeslala pozdravné dopisy ÚV KSČ, ÚV KSSS, Informačnímu byru a moskevskému vedení Svazu jugoslávských vlastenců, avšak místo dříve obvyklé bojovnosti se v nich spíše odrážela vděčnost za poskytovanou pomoc. Obecně byl jejich jazyk oproti minulému období znatelně mírnější.⁷⁵

Jednu z mála zachycených reakcí na proměnu kurzu přináší zpráva Danice Popovićové z července 1953. Atena Milunićová se podle ní vyjádřila, že se SSSR s Jugoslávií dost možná dohodne a emigranti na to doplatí. Informátorka tuto předvídavost označila za „likvidátorské názory“, které jsou vlastní oběma Milunićovům.⁷⁶ Podobně na podzim toho roku pranýřoval Dušan Nikolić tzv.

⁷⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 73, ar. j. 291, sl. 4, 12.3.1953 Izveštaj o delatnosti rukovodstva i grupe za proteklu godinu.

⁷¹ AMV, H-181/44, s.70, 22.1.1953 List A č. 126, Šedlbauer, PROKOP.

⁷² J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 30.

⁷³ AMV, H-181/26, s. 345, 16.5.1953 List A č. 92, HS StB, Dostál, AV, JARKA.

⁷⁴ BEKIĆ, c. d., s. 488.

⁷⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 296, 28.6.1953 rezoluce u příležitosti 5. výročí rezoluce IB. adresované ÚV KSČ, Informbyru, ÚV KSSS a Výkonnému výboru Svazu jugoslávských patriotů.

⁷⁶ AMV, H-181/42, II. část, s. 107, 15.7.1953, HS StB, Šedlbauer, JARKA.

španělskou linii, kterou prý kromě Miluniće zastával i Vladimír Perić a Slobodan Ivanović. Podle ní se situace v Jugoslávii vyvinula obdobně jako po druhé světové válce ve Frankově Španělsku. Změna režimu byla stejně jako v tomto případě kvůli upevnění diktátorovy moci i patové mezinárodní situaci zcela v nedohlednu a emigranti museli počítat s dalšími roky života v zahraničí.⁷⁷ Micheline Rupniková dokonce vyvozovala ze „smířlivějšího kursu vůči Jugoslávii“ nucený odchod svého manžela z předsednické funkce, které shodou okolností připadlo právě na datum Stalinova pohřbu. Podle své ženy tak musel Rupnik odejít, protože byl nekompromisní a nové politice by překážel.⁷⁸

Vývoj v jugoslávské politice Sovětského svazu přinesl do pražské emigrantské skupiny „bezperspektivní náladu“, jak to označil Dušan Nikolić.⁷⁹ Zhoršující se existenční podmínky v Československu, nespokojenost se způsobem řízení ze strany ÚV KSČ, únava a s rostoucí nezájem o politiku a dál trvající strach z možného pokračování procesů vytvářely celkovou tíživou atmosféru. Během roku 1953 se proto stále častěji objevují zprávy o „politické demoralizaci“ a ztrátě nadějí.⁸⁰

V této situaci nebylo divem, že někteří emigranti začali uvažovat o odchodu z Československa. Sledovány přitom byly případy několika lidí, kteří se do těžko snesitelných životních podmínek dostali už dříve. Asi nejzoufalejším pražským emigrantem byl Vaso Srzentić. Poměrně známý veterán jugoslávského dělnického hnutí, novinář a ekonom žil od samého příjezdu do Československa na podzim roku 1948 v naprosté izolaci. Ivanović a Dragila ho nařídili bojkotovat a nepustit k žádné politické činnosti. Těžce nemocný Srzentić žil v Praze osaměle z dosti skromných podpor od ÚV KSČ. Toužil alespoň, aby za ním mohl přijet jeho dospívající syn, kterého nechal u příbuzných v USA. Už v roce 1949 se ale rozhodl Československo opustit a odcestovat do některé středomořské země, jejíž podnebí by lépe vyhovovalo jeho závažné plicní chorobě. V červenci 1950 se už tento cíl zdál nadosah, když všechny příslušné československé orgány souhlasily s vydáním vystěhovaleckého pasu k cestě do Švýcarska.⁸¹ Z neznámých důvodů však ke konečnému schválení nedošlo. Srzentić upadal do depresí a navíc oprávněně cítil, že je považován jak emigrací, tak i československou bezpečností za nespolehlivého. Byl sledován a StB na něho sbírala usvědčující materiály. V jednom z procesů prý jakýsi obžalovaný Paleček vypovídal, že

⁷⁷ Tamtéž, s. 123, 3.11.1953 List A č. 205, HS StB, Odbor I., Šedlbauer, PROKOP.

⁷⁸ Tamtéž, H-181/75, s. 235, 7.12.1953 List A č. 103, II. S MV, 1051/Stary, AO-Očko.

⁷⁹ Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 123, 3.11.1953 List A č. 205, HS StB, Odbor I., Šedlbauer, PROKOP.

⁸⁰ Tamtéž, s. 133, 15.12.1953 List A č. 232, II. správa MV, 1051-Šedlbauer, PROKOP.

⁸¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 100, ar. j. 315, sl. S 2, 26.7.1950 Vorlas Geminderovi.

ho Srzentić získal pro spolupráci s titovskou zpravodajskou službou.⁸² Koncem roku 1950 se Srzentić poprvé pokusil o sebevraždu.⁸³ V závěru roku 1952 se Srzentićovi zdravotně opět přitížilo. Aparát ÚV KSČ tehdy došel k závěru, že v Praze je jen na obtíž. Kvůli politicky pochybné minulosti, nemoci i neznalosti češtiny ho nelze nijak využít a nemělo by se mu tedy bránit v odchodu za hranice. Stejně se vyjádřil i Pero Popivoda, a tak Miroslav Müller Srzentićovi navrhl, aby pracoval v zahraničním zastoupení některého československého podniku. Eventualitou byla Itálie, Francie, Švýcarsko či některá ze zemí Latinské Ameriky.⁸⁴ Prameny, které by vypovídaly o rozuzlení této kauzy však chybí. Pravděpodobně však brzy z Československa skutečně odjel. Podle paměti srbského politika Dragoljuba Jovanoviće žil Srzentić po jistou dobu ve Vídni a koncem padesátých let se vrátil do Jugoslávie, kde zanedlouho zemřel.⁸⁵

O tom, jaký měl v komunitě ohlas Srzentićův případ, nemáme žádné údaje. Zřejmě větší pozornost si získával při svých pokusech o legální opuštění ČSR Borivoje Razić. Také jemu se nikdy nepodařilo prosadit se v emigrantské skupině i v hostitelské zemi. Přitom zprvu měl tento zaměstnanec jugoslávského státního filmového podniku Zvezdafilm nakročeno k poměrně slušné kariéře. Jak už jsme se však zmínili,⁸⁶ Razić svým dosti nestandardním chováním hraničícím občas s psychickou poruchou své šance promarnil. Na počátku roku 1950 ztratil zaměstnání ve filmu, byl potrestán důtkou a od té doby poslán na dlouhodobé brigády po různých končinách republiky. Oddanost protititovské akci a budování socialismu se snažil dokázat mimořádným pracovním nasazením. V Jihlavě na stavbě mládeže vedl brigádu „Kim-Ir-Sen“, s níž dosáhl titulu úderníka. O několik měsíců později pak v brněnských smaltovnách během prvních čtyř dnů podal hned několik zlepšovacích návrhů, které však byly odmítnuty jako zcela nesmyslné. Podivínsky se Razić projevoval i v neustálé snaze prosadit se s vlastní uměleckou, filmovou, divadelní či literární tvorbou. Emigrantský výbor a instruktora KSČ pravidelně informoval o stále nových projektech, jejichž samotné názvy působí vesměs bizardně. Pracoval tak na scénáři k filmům „Stalinovec“ z prostředí

---

⁸² AMV, H-181/42, II. část, s. 37, 9.2.1952, 1. sektor, ref. 22, Zpráva pro velitele Státní bezpečnosti. Věc: Josip Milunić.

⁸³ Viz kapitolu „Po dvou kolejích“.

⁸⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 100, ar. j. 315, sl. S 2, 12.11.1952 Vaso Srzentić Müllerovi; Tamtéž, 27.11.1952 Vaso Srzentić Müllerovi; Tamtéž, sv. 78, ar. j. 300, sl. Jugoslávie, 12.12.1952 M. Müller, K žádosti Vaso Srzentiće.

⁸⁵ Srzentić se prý údajně už nikdy nesetkal se svým synem, jehož osud se skončil tragicky. D. Jovanović líčí zprávu, která se šířila v bělehradských kruzích. Srzentićův syn se prý v USA dal na dráhu zločinu a zemřel na popravišti. Těžce nemocný a hluchý otec se však o této tragédii již patrně nedozvěděl. D. JOVANOVIĆ, *Ljudi, ljudi*, s. 375-380.

⁸⁶ Viz kapitolu „V osidlech StB“.

protititovského domácího odboje, a „Bratrské romance“ o osvobození Jugoslávie Rudou armádou. Tyto filmy, představoval si Razić, měly po konečném vítězství v Jugoslávii pomoci vysvětlit lidu podstatu Titovy zraedy a jeho zločiny. Jak však konstatoval posudek z filmových ateliérů, kde Razić do konce roku 1949 pracoval, jako autor „nedovedl nikdy své nápady dovést do žádného konkrétního literárního ani dramatického závěru“. Zřejmě stejně dopadly i scénář „Vesnice radosti“ o kolektivizaci, nebo (rádoby) humoristická knížka „Kouzelný dollar a jiné povídky, s předmluvou H. Trumana“.⁸⁷

Sbírání materiálu pro tuto tvorbu přivádělo Raziće často do problémů, protože byl považován za vyzvědače. Jeho megalomanské plány také narážely na nepochopení, takže se dvakrát ocitl v psychiatrické léčebně. Přesto i po dvou letech nejisté existence věřil, že českoslovenští komunisté nenechají jeho talent nevyužitý. Předkládal tak znovu a znovu své žádosti, aby byl opět zaměstnán ve Státním filmu a jako druhou variantu byl ochoten akceptovat – poněkud výstředně – jediné angažmá v cirkusu.⁸⁸

Na odchod do nespécifikovaného zahraničí pomýšlel Razić už v létě 1951, i když přitom zdůrazňoval věrnost svému přesvědčení a jako pravý internacionalista ochotu postavit se do bojové fronty, kdekoliv bude třeba. „Neber mi za zlé upřímnost“, psal Vorlasovi, „že boj za mír se vede od Koreje do La Manche, od točny do točny, a že se v té frontě najde místo i pro mne. I když dám tu svojí palici, nebudu ji litovat, protože vím, za co jsem ji dal. Abys mě rozuměl – na ČSR, na KSČ, na všechny budu v radosti vzpomínat, na to, co jste mě naučili. Nechci utíkat, ale požádám o odchod přes hranice ČSR s Vaším vědomím.“⁸⁹

Když se s několikaměsíčním zpožděním dozvěděl, že byl z emigrace v roce 1951 vyloučen, svou žádost o odjezd na jaře 1952 opakoval. V dopise Miroslavu Müllerovi tehdy s okázalou uražeností vzkázal: „V boji budu pokračovat sám. I nadále zůstávám přesvědčeným komunistou–internationalistou a bude mi příjemnější houpat se s oprátkou kolem krku než-li někoho prosit, aby mi dovolil bojovat proti Titovi a za věc míru.“⁹⁰

⁸⁷ AMV, H-181/73a, s. 14, Borivoje Razić. Vlastní životopis 31.10.1950; Tamtéž, s. 24, 19.2.1951, Jiří Brumer. Posudek na Borise Raziće; Tamtéž, s. 33, 23.10.1950, Razić Vorlasovi; Tamtéž, s. 94, 7.9.1950, ÚZ č. 57, 701-A, 11/Ka, D/HK;

⁸⁸ Tamtéž, H-181/73a, s. 73, 10.1.1951 KV StB Brno, komu: MNB, VStB, sektor III., Razić Borivoje – podezřelá činnost; Tamtéž, s. 22, bezpečnostní oddělení KV KSČ Brno (Boček) Vorlasovi na ÚV KSČ, 19.1.1951; Tamtéž, s. 27 Dopis Raziće Vorlasovi (?) 17.9.1951.

⁸⁹ AMV, H-181/73a, s. 28, 14.8.1951 rukopis česky psaného dopisu Raziće Vorlasovi.

⁹⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 99, ar. j. 315, sl. R 2, 6.2.1952 Dopis B. Raziće.

Československé úřady zůstávaly vůči Razićovým žádostem hluché. K jeho výstřelkům v první polovině roku 1952 ještě přibylo lehké ublížení na zdraví, které v opilosti způsobil své bytné, když ho prý za hlučný noční návrat domů počastovala nadávkami „do pacholků, Bulharů a komunistů“.⁹¹ Patrně však za ně zůstal nepotrestán, protože na podzim se připravoval odejít z Československa, a to i s pomocí *titovské* ambasády.⁹² Není zcela jasné, kam měl Razić vlastně namířeno. Bývalé soudruhy z emigrace prý v listopadu 1952 litoval, že se „stále ještě hádají a řežou“, zatímco on už má klid. Přitom jim prozradil, že k získání jugoslávského pasu stačí na velvyslanectví vyplnit příslušné formuláře. Zmínil se také o svém úmyslu vrátit se domů nikoliv přímo, ale přes Rakousko, čímž se jako bývalý informbyrovský emigrant doma vyhne půlročnímu policejnímu vyšetřování.⁹³

Emigranti čekali, jak to s Razićem dopadne. Bělehradský rozhlas ale několik měsíců nic nehlásil, a tak prý v polovině března 1953 Vladimir Perić zapochyboval, jestli „jako dobrodruh“ nešel Razić nakonec na Západ. Konečně v polovině května vysílal Bělehrad Razićovo prohlášení, podle očekávání plné kající morální zvrácenost a bídu zrádců národa v informbyrovské emigraci.⁹⁴

Borivoje Razić byl po dlouhé době prvním pražským emigrantem, který se vrátil do vlasti, a navíc nebyl nijak persekvován. Přesto jeho cesta nebyla snadná. Koncem roku 1952 překročil s jugoslávskými doklady hranici do Rakouska. Ze strachu však nepokračoval dále do Jugoslávie, ale nechal se umístit do uprchlického tábora pod americkou správou. Teprve odtud navázal spojení se zastupitelským úřadem FLRJ a vídeňským dopisovatelem Tanjugu, kterého poprosil o zprostředkování. Když však odpověď nepřicházela, obrátil se koncem ledna dopisem přímo na J. B. Tita. V dopisu litoval že se „z hlouposti zapletl s Informbyrem“ a své zdráhání vrátit se do Jugoslávie zdůvodňoval „ostudným cejchem IB“, za který by se musel doma stydět. Přesto prý v Československu rychle poznal nesprávnost rezoluce, o níž ho ostatně přesvědčili nejen „heroldi a apologeti informbyrovské ideologie“, ale i samotná československá realita. Proto se stal záhy politicky nepohodlným, byl pronásledován a psychicky i morálně zlomen, což ho dovedlo až do bláznince a na pokraj sebevraždy. Stejně

⁹¹ Tamtéž, s. 64, 10.3.1952, VStB – V. sektor, Ustanovka na B. Raziće.

⁹² O Razićově zájmu o repatriaci informovalo pražské velvyslanectví bělehradskou centrálu. AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/I-44, 26.10.1952 Chargé d'affaires Milorad Mijović. Položaj naših državljana u ČSR.

⁹³ AMV, H-181/10, 19.11.1952, HS StB, 1041/Pechan, SLÁVA; Tamtéž, H-181/73a, s. 142, 12.11.1952 List A č. 62, HS StB, Dostál/1041, AV JARKA.

⁹⁴ Tamtéž, H-181/61, s.225, 13.3.1953, RAKIČ; Tamtéž, H-181/44, s. 128, 22.5.1953 List A č. 155, Šedlabuer, PROKOP.

nepřátelsky jako vůči informbyrovskému táboru se vyjádřil i vůči „druhé poušti tzv. západní demokracie“, v níž by jako komunista nemohl za žádnou cenu žít. Proto prosil, aby se směl vrátit. Je poněkud úsměvné, že Razić se pokoušel získat důvěru jugoslávského vůdce stejným způsobem jako československé aparátčičky, totiž svými smělymi projekty ve filmu a literatuře. Chystal tak údajně dokončit svou knihu o ČSR „Vzdechy svobody“ (Jecaji slobode), v jejímž závěru chtěl také odkrýt ubohost emigrace z ČSR na Západě a tím i celou nulovou perspektivu této země. Přál si spolupracovat s časopisem *NIN*, deníkem *Politika*, s žurnálem *Filmske novosti* a samozřejmě i točit filmy. Vyložil svou představu o „dospělé“, nedogmatické žurnalistice, která nepodléhá ideologickým poučkám, ale pojímá skutečnost, jaká je. „Nebojím se, protože nemám co ztratit, protože všechno jsem ztratil už v roce 1948. Zůstala mi ale láska ke své zemi, její socialistické skutečnosti a ke Straně“, končil Razić svůj dopis.⁹⁵

Pro mnohé emigranty byl Razićův návrat dezercí a důkazem, že byl z emigrace vyloučen plným právem. Na druhé straně, jestliže byl Razić přijat beztrestně, vedlo to některé k tomu, aby o návratu začali také přemýšlet. Razić se ovšem nikdy na protititovské činnosti fakticky nepodílel. Bylo proto otázkou, jak by se jugoslávské orgány zachovaly vůči těm, kteří se kompromitovali více. V únoru 1952 se nabídl i takový precedent. Do Jugoslávie utekl hlasatel budapešťského rozhlasu Spojarić a byl v Lublani odsouzen na devět měsíců. Proces, při němž obžalovaný ochotně spolupracoval, byl náležitě využit k diskreditaci emigrantské skupiny v Maďarsku. Vladimir Perić vykládal poměrně mírný trest pro Spojariće jako taktické gesto, že se emigranti v případě návratu nemusejí příliš bát.⁹⁶ Návrat domů se tak stával pro rozčarované a otrávené emigranty možným východiskem.

---

⁹⁵ AMIJ, KPR I-6-b-3, 30.1.1953 Dopis Borivoje Raziće prezidentu J. B. Titovi; Borivoje Razić v sedmdesátých letech pracoval v Jugoslávii v cestovní kanceláři Putnik jako průvodce jugoslávských turistů při zájezdech do ČSSR. Pobyt v Rakousku se mu však v roce 1953 možná protáhl i na více jak půl roku. Toma Blaževski, který byl také vyloučen z emigrace a posléze nezákonně Státní bezpečností bez dokladů „vystrčen“ za rakouské hranice, prý Raziće potkal v září 1953 ve vězení, kde byl zavřen za krádež v jednom vídeňském cirkuse. Razićovo vystoupení v Rádiu Bělehrad v květnu 1953 tak mohlo být i nepřímé. Toma Blaževski byl dalším emigrantem, který se v roce 1953 dostal za hranice ČSR. V tomto případě však nedobrovolně. V Rakousku byl po udání sedlákem, u něhož sháněl práci, zatčen a čtyři měsíce strávil ve vězení za ilegální překročení státní hranice. Poté, ve dvoudenní lhůtě na opuštění území Rakouska přešel opět do ČSR. Projevil lítost nad „lajdáckým vedením života“, za který byl předtím z emigrace vyloučen, a sliboval nápravu. Mimo jiné se dušoval, že bude řádně platit alimenty na svého nemanželského syna. Po provedení šetření byl však v prosinci 1953 opět stejným způsobem vypuzen do Rakouska. Blaževski sliboval, že se vrátí a dokáže upřímnost svých úmyslů. AMV, V 2447 MV, Osobní spis státněbezpečnostního vyšetřování proti BLAŽEVSKÝ Toma.

⁹⁶ AMV, H-181/61, s. 224, 27.2.1953 List A č. 116, RAKIČ.

Jugoslávská ambasáda se na další „marnotratné syny“ už delší dobu připravovala. Podle poněkud zkreslených informací, které s velkou pravděpodobností pocházely právě od Raziće, sděloval chargé d'affaires Milorad Mijović do Bělehradu, že situace mezi emigranty není nijak růžová. Po rozpuštění zvláštní stranické organizace jsou prý její bývalí členové nabádáni, aby přijali československé občanství a jednotlivě vstupovali do KSČ. Protože na to byla však ochotna přistoupit jen malá frakce kolem Slobodana Ivanoviće, rozhodly se československé orgány zlikvidovat odpor tím, že emigranty rozptýlí po celé republice. O nějaké politické emigraci tak údajně nemohlo být již řeči. Mijović se domníval, že nespokojenci budou brzy na ambasádu přicházet ve stále větším množství, i když se oprávněně obávají zaslouženého trestu.⁹⁷

Od roku 1952 se Bělehrad snažil uplatnit v Československu, stejně jako v dalších státech sovětského bloku, ofenzivnější taktiku. Pražské velvyslanectví se nacházelo řadu let v takřka paralyzovaném stavu. Bylo sice schopno vyřizovat konzulární záležitosti početné populace jugoslávských občanů šikanovaných československými úřady, ale síly na běžnou diplomatickou činnost se mu nedostávaly. Komise pro mezinárodní styky ÚV KSJ/SKJ, v jejímž rámci působila i tzv. podkomise pro Československo a Polsko, si mnoho měsíců stěžovala, že z Prahy nedocházejí žádné depeše, natož analýzy a zcela jí tak chybí jakékoliv validní informace.⁹⁸

Na jaře 1953 se v Praze nový kurs v sovětské politice vůči Jugoslávii příliš neprojevoval. Jedním z mála gest však bylo zlepšení podmínek pro činnost jugoslávského zastupitelského úřadu.⁹⁹ Kromě volnějšího pohybu diplomatů a ukončení jejich bojkotu ze strany ministerstva zahraničních věcí, československá strana zřejmě také akceptovala jeho personální posílení. Ambasádě to pravděpodobně umožnilo obnovovat své kontakty a shromažďovat potřebné informace, i když Státní bezpečnost nadále její aktivity pozorně monitorovala. Jedna z těchto aktivit také směřovala vůči

---

⁹⁷ AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/I-44, 26.10.1952 Chargé d'affaires Milorad Mijović. Položaj naših državljana u ČSR.

⁹⁸ Bez takových informací bylo téměř nemožné provádět hodnověrnou rozhlasovou propagandu. Ta by už nebyla pouhou obranou, ale účinně měla působit ve prospěch Jugoslávie na obyvatelstvo tradičně spřátelené země. Již dlouho před Stalinovou smrtí a nesmělými počátky normalizace tak v Jugoslávii působila poněkud romantická představa, že Sověty vykořisťované, hospodářsky vyspělé Československo bude nejslabším článkem polokoloniálního systému Moskvy a díky tradičním vazbám tu Jugoslávie může nejsnáze narušit monolit „informbyrovského“ bloku. AJ, f. 507, IX, S/b-16, 19, 23, 25, 26, Komise pro mezinárodní vztahy a styky ÚV KSJ/SKJ. Zprávy a záznamy ze schůzí podkomise pro Československo a Polsko a podkomise pro informbyrovské strany od ledna 1951 do října 1952; Srov. J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 103-104.

⁹⁹ J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 50-51.

informbyrovské emigraci. Jejím cílem bylo nepochybně získat o ní přehled, vytipovat možné informátory, zájemce o repatriaci a tím prolomit její řady.

V srpnu 1953 vyhledal Dimitar Janevski, nový II. tajemník ambasády, Ročka Andjelkovského, svého spolubojovníka z partyzánského oddílu. Andjelkovski se schůzkou souhlasil. Okamžitě ji však nahlásil na StB. Kavárenská rozmluva, při níž oba někdejší přátelé zvyšovali prý tolik hlas, že byli slyšet až ke čtvrtému stolu, vykouřili velké množství cigaret a vypili několik šálků kávy, tak byla sledována. Andjelkovski hájil své stanovisko neochvějně a věnoval Janevskému dvě čísla *Nové Borby*.¹⁰⁰ Jak StB pozorovala, snažili se jugoslávští diplomaté kontaktovat i další emigranty, především mladé *odborníky*, jako Petra Markoviće, který nedávno získal za svou knihu z oboru chovu skotu Státní cenu Klementa Gottwalda,¹⁰¹ nebo Gojka Lončara.¹⁰²

Ovšem tři mladé dělníky přiměla k rozhodnutí odejít na ambasádu bezvýhodná situace, způsobená dosti necitlivým rozhodnutím československých orgánů. Už v druhé polovině roku 1952 se na velvyslanectví vypravil Mirko Križanič, který byl proto v květnu následujícího roku vyloučen z emigrace. Pro Tihomira Mirkoviće byl tento krok teprve reakcí na vyloučení, jímž byl na jaře 1953 potrestán pro nekázeň. Navíc přišel také o možnost dokončit vysokoškolské studium, na něž byl předtím vybrán jako „perspektivní kádr“.¹⁰³ Nicméně na rozdíl od Križaniče si Mirković nakonec návrat rozmyslel. Třetí případ nepředstavoval ovšem žádný vyvrhel, nýbrž jeden z mladíků, které prověřková komise v roce 1952 zařadila mezi nejlepší. Vjekoslav Kovač spolu s dalšími premianty skupiny studoval v Senohrabech přípravku na vysokou školu. V červnu 1953 se kvůli naprosté maličkosti dostal do sporu s „politickým vedoucím“ kursu, který trval na Kovačově potrestání. Přes projevenou ochotu ředitele školy záležitost nedramatizovat byl Kovač výnosem ministerstva školství z přípravy odvolán. Tato křivda vyvolala mezi ostatními mladými Jugoslávci pobouření.

---

¹⁰⁰ AMV, H-181/4, 22.8.1953, HS StB, odbor 1, Řídící orgán 1041-Hušek, Důvěrník: Vlastní správa, Úřední záznam č. 252; Tamtéž, 25.8.1953 Úřední záznam č. 67, HS-StB, odbor 1, Šedlbauer, důvěrník Andjelkovski, Tamtéž, 26.8.1953 Úřední záznam č. 68, T!, HS -StB, Šedlbauer, důvěrník Andjelkovski.

¹⁰¹ Jednalo se o publikaci *Odchov telat na základě sovětských zkušeností*, vydanou v roce 1952. Anton Rupnik prý ironicky k tomuto jistě ve své době nemálo významnému úspěchu mladého emigranta poznamenal, že si snad emigranti v Praze budou muset už zřídit vlastní knihovnu. Jednu knihu už napsal Balk, a teď druhou Marković... Ročka Andjelkovski tento výrok na adresu svého kolegy rozhořčeně okomentoval: „Rupnik se tomuto otevřeně vysmíval, přestože on za celou dobu, co zde v ČSR je, neudělal ani kousek poctivé práce.“ AMV, H-181/42, II. část, s. 88, 17.10.1952 ÚZ č. 41, HS StB, Šedlbauer, Důvěrník Andjelkovski.

¹⁰² Tamtéž, H-181/36, s. 16-109, 21.9.1953 Ppor. Pechan – Návrh na vejítí ve styk s Lončarem a získání ho za informátora StB.

¹⁰³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 296, Uroš Radumilo. Zpráva o Tihomiru Mirkovići.

Podepisovali za Kovače petici, ke které se připojil i člen vedení emigrace, Kovačův spolužák z přípravky Uroš Radumilo. Jejich akce skončila bez úspěchu.¹⁰⁴

Kovač uražen touto nespravedlností pak odešel na velvyslanectví a po několika měsících odcestoval do Jugoslávie.¹⁰⁵ Během čekání na vyřízení formalit působil na své kamarády, aby se nebáli a vrátili se také.¹⁰⁶ Údajně je přesvědčoval, že odejde-li jich víc najednou, dodají kuráž dalším a brzy se vrátí domů všichni. StB tak v listopadu 1953 odhadovala, že o návratu vážně uvažuje nejméně šest mladých dělníků.¹⁰⁷ Přitom už nešlo o různé provinilce, které bylo možné označit za rozbíječe a nepřátele, ale o vychvalované členy emigrace, úderníky a frekventanty dělnických přípravek, kteří podle představ ÚV KSČ měli tvořit „pevné jádro emigrace“. Jistě působily i informace o Kovačově dalším osudu v Jugoslávii. Kovač nejen promlouval v bělehradském rozhlasu, ale o jeho dobrém přijetí se jeho přátelé dozvídali i v dopisech od příbuzných.¹⁰⁸

Jugoslávie však nebyla jediným cílem, kam se někteří příslušníci emigrace snažili dostat. Manželé Boško a Mara Maksimovićovi zůstali v Československu hlavně proto, aby dokončili studia lékařství. Stipendium a povolení ke studiu mohli získat jen jako političtí emigranti. Činnosti pražské organizace se však vyhýbali. Život v Československu se pro mladé lékaře ukázal jako málo atraktivní, ale návrat domů pro ně nebyl v žádném případě řešením. Dopisy, které si Mara Maksimovićová vyměňovala se svou známou, Jugoslávkou žijící na Slovensku, (a které se dostaly do rukou StB), svědčí o názorech, mezi něž iluze o aktuálním politickém zřízení jak v ČSR, tak v Jugoslávii, rozhodně nepatřily. „Psali mně naši, píší jestliže půjdu někam, abych šla na druhou stranu a ne k nim“, sdělovala Maksimovićové její přítelkyně. „I ta doba jednou pomine“, připomínala zase jindy slova jedné bosenské lidové písníčky v narážce na bídné poměry.¹⁰⁹

---

¹⁰⁴ Tamtéž, nedat. Božičković, Trpković, Drnasin vedení; Tamtéž, (červen 1953) Výpověď soudruhů Vjekoslava Kovače, Nikoly Božičkoviće a Mihajla Trpkoviće.

¹⁰⁵ AMV, H-181/86, s. 30, 2.11.1954 Agenturní záznam, IGOR.

¹⁰⁶ Tamtéž, H-181/7, 23.11.1953, SLÁVA, Pechan; Tamtéž, H-181/68, s. 27, 28.11.1953 List A č. 148, SLÁVA.

¹⁰⁷ NA, f. ÚV KSČ, f. Antonín Novotný, k. 116, Jugoslávie, sl. 72, 27.11.1953 Náčelník odboru 5 Řezníček Baramové. Situace v jugoslávské politické emigraci.

¹⁰⁸ AMV, H-181/33, s. 29, Přehled pošty Franjo Hlada 7.9.1953 – 10.1.1955; Poštovní spojení s Jugoslávií bylo patrně obnoveno už v druhé polovině roku 1952. Většina emigrantů si však začala dopisovat se svými rodinami teprve během roku 1953. StB považovala tuto korespondenci za organizovanou akci, která měla pomoci dostat mladé emigranty domů.

¹⁰⁹ AMV, H-181/40a, Přehled korespondence 1952–1953.

Když na podzim 1952 dostali Maksimovičovi výměr, aby se vystěhovali ze svého bytu a Rupnik s Miluničem se jich odmítli zastat, vypravil se Boško Maksimović na jugoslávské velvyslanectví. Na základě doporučení prověřkové komise pak byli oba manželé na jaře následujícího roku z organizace vyloučeni kvůli svým kontaktům s úředníkem ambasády Špirem Skendžićem. Nicméně jugoslávský pas, který Skendžićovým prostřednictvím získali, jim měl právě posloužit pro vycestování do některé třetí země. Nejprve sondovali možnost o vystěhování do Francie, kde žila Maksimovičova sestra. Když však narazili na aroganci francouzského konzulárního oddělení, žádali o vízum do Uruguaje.¹¹⁰ Jugoslávská ambasáda byla vůči Maksimovičům neobyčejně vstřícná. Skendžić byl totiž Maksimovičovým spolubojovníkem z partyzánského oddílu. Zřejmě k tomu instruován sice manželům cestu na Západ nerozmlouval, snažil se je nicméně nalákat k návratu do Jugoslávie, kde by prý jako odborní lékaři ihned dostali dobře placené místo.¹¹¹ V polovině roku 1953 Maksimovičovi na vystěhování dočasně rezignovali a přáli si alespoň zajistit bezpečnější existenci na základě zákonného statutu trvale usedlého cizince.¹¹²

Komunikovat s jugoslávskými zastupitelskými úřady si vyžadovalo značné odhodlání i odvalu. Nehledě k rizikům hrozcím z československé i jugoslávské strany byl pro dotyčného informbyrovského emigranta výsledek nejistý. Jugoslávský pas byl například těžko přijatelným řešením pro ty, co v Československu založili rodiny. Dalo se totiž očekávat, že úřady nedovolí vystěhování české manželce ani dětem. Navíc se mezi potenciálními repatrianty hovořilo o údajném výroku chargé d'affaires Čakiće, který v březnu 1953 vystřídal Mijoviće, že navrátilci nemohou očekávat žádnou shovívavost. Po příjezdu do Jugoslávie se prý všichni budou ze své protistátní činnosti zodpovídat a budou umístěni do převýchovných pracovních táborů.¹¹³

Inženýr elektrotechniky Božidar Medić se proto po úvahách, zda se má snažit vrátit ke svým stárnoucím rodičům, rozhodl pro jinou cestu. Dne 23. března 1953 po delší přípravě uskutečnil se třemi svými přáteli, z nichž jeden byl za války radiotelegrafista u letectva v Anglii, únos civilního letadla typu Dakota na lince Praha–Brno. Únosci, mezi nimiž byl i první pilot, zneškodnili zbytek posádky, zamířili

¹¹⁰ Tamtéž, s. 34, 12.12.1952, HS StB 1, řídicí orgán: Siblić, agent VĚRA, Tamtéž, s. 35, 17.12.1952 ÚZ č. 113, HS StB 1, 41-Hušek, vlastní zpráva; Tamtéž, s. 36, 5.2.1953 ÚZ č. 147, HS StB, Hušek, Tamtéž, H-181/93, s. 89, 1.6.1953 List A č. 97, Dostál, AV JARKA.

¹¹¹ Kromě toho dobré vztahy s Maksimovičovými přinesly pracovníkům velvyslanectví i výhodu protekce při lékařském ošetření.

¹¹² AMV, H-181/40a, s. 17, 8.6.1953 MNB Praha, Protokol o výpovědi s předvedenou Maksimovičovou Marou, roz. Čupinovou.

¹¹³ Tamtéž, V 2713, Podsvazek 1, s. 56-103, Zápis o výpovědi Špira Vrcelje.

k západním hranicím a přistáli na letišti ve Frankfurtu nad Mohanem. Zde požádali o politický azyl. Cestující se až na dvě výjimky vrátili zpět do ČSR.¹¹⁴

Mediíc byl údajně člověkem tiché a uzavřené povahy, u něhož málokdo něco takového čekal. Podobným způsobem, ovšem z právního hlediska nikoliv tolik závažným, riskoval, když v lednu 1949 utíkal z Jugoslávie do Československa, aby tam dokončil svá studia. V Maďarsku byl tehdy společně se svým kolegou Jevremem Stančićem zadržen a údajně na příkaz tehdejšího vedoucího tamní emigrantské skupiny Lazara Brankova čtyři měsíce vazebně vyšetřován. Po propuštění přešel v červnu toho roku ilegálně československé hranice. V Praze byl ovšem opět zavřen, a tak tehdy přistoupil na jedinou možnost, jak získat povolení k pobytu a dokončit studium – stal se členem politické emigrace. Kromě povinné účasti na schůzích a manifestacích se ovšem politické činnosti zcela stranil a věnoval se výlučně studiu, posléze práci ve Výzkumném ústavu radiotelekomunikací. Během prověrky v roce 1952 se dostal do konfliktu s Miroslavem Müllerem, když odmítavý postoj vůči politickému aktivismu obhajoval s argumentem, že za každého režimu lidé u moci nakonec tuto moc zneužívají. O Mediícově dalším osudu nevíme nic, kromě krátké zmínky ze sedmdesátých let, kdy žil v Paříži.¹¹⁵

„Let svobody“, jak únos nazýval západní tisk, zaplatili ovšem krutě nevinní lidé. StB zatkla pět domnělých spoluorganizátorů, z nichž čtyři byly osoby jugoslávského původu. Tugomír Saferovič, Čech, avšak po otci Jugoslovánec, byl účastníkem letu, který se vrátil s ostatními cestujícími, údajně však s úkoly americké CIC. S pražskou emigrací a ostatně ani s Jugoslávií neměl nic společného (obžaloba ho však očernila kvůli otci: „Jeho buržoazní původ – otec byl vysokým úředníkem královské Jugoslávie – ho přivedl na cestu zločinu proti lidově demokratickému zřízení republiky“.¹¹⁶) Emigrantům však byli dobře známi další obžalovaní: Špiro Vrcelj, Ilija Žegarac a Milovan Djoković.

Špiro Vrcelj byl postavou velice zajímavou. Do Prahy přišel už v roce 1935 jako student. Přestože jeho nadání a znalosti byly zcela mimořádné, nedostatek finančních prostředků ho nutil žít se kondicemi svým spolužákům, a bránil mu formálně dokončit

---

¹¹⁴ Spolu s Mediícem únos provedli pilot Miroslav Slovák, Helmut Čermák, propuštěný v roce 1951 z ČSA, a jeho žena. K tomuto případu viz: Slavomír MICHÁLEK, „Lietadlo slobody“ – diplomatický incident medzi USA a ČSR roku 1953, in: Edita IVANIČKOVÁ a kol. (eds.), *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu ve 20. storočí*, Bratislava 2008, 259-272.

¹¹⁵ AMV, V 2713 MV, Vyšetřovací svazek č. 1433 proti Saferovič Tugomír a spol., s. 37.

¹¹⁶ Tamtéž, 21.8.1953 Žaloba Generálního prokurátora pro velezradu, vyzvědačství, zavlčení do ciziny, loupeže, obecného ohrožení a dalších tr. činů.

vlastní vzdělání. Po uzavření českých vysokých škol nacisty byl Vrcelj údajně jediným jugoslávským studentem ČVUT, který se odmítl zapsat na německou techniku. V roce 1941 byl s dalšími studenty srbského původu internován v Terezíně a posléze deportován do Dachau. Po propuštění z koncentračního tábora opět vedl doučování a v tom pokračoval i v poválečných letech. Po rezoluci Informačního byra se nechtěl zapojit do emigrace. O povolení ke studiu žádal ministerstvo školství marně několik let. Vždy byl odmítnut s poukazem, že podmínkou je podpis rezoluce Informačního byra. Nakonec povolení získal v roce 1952, poté co napsal Gottwaldovi. Více než prezident mu ale pravděpodobně pomohla intervence z ÚV KSČ, protože se za něho zaručovali informbyrovští studenti, kterým dával kondice z matematiky a různých technických oborů a pro něž byly jeho služby velmi cenné. V tomto duchu psal proto předseda Rupnik počátkem roku 1952 tehdejšímu instruktorovi Morávkovi: „S ohledem na jeho dobré odborné vlastnosti, kterými by mohl pomoci našim soudruhům – posluchačům techniky a průmyslových škol, myslíme, že by bylo třeba umožnit mu zakončení školy, neboť by bylo škoda abychom ho odsud poslali titovcům. [...] Stranické vedení se domnívá, že by se mu mělo umožnit zakončení studie s ohledem na to, že se nejedná o nějaký nepřátelský element a na druhé straně by nám mnoho prospěl pro práci našich soudruhů.“¹¹⁷

Vrcelj ovšem kromě dobrých vztahů s emigranty navštěvoval i jugoslávskou ambasádu, kde ho od druhé poloviny roku 1952 přemlouvali k návratu. Ve zprávách pro bělehradskou centrálu je Vrcelj označován za špičkového odborníka, který nedostudoval jen kvůli formálním překážkám, a byl by pro jugoslávské školství či průmysl nesmírně užitečný.¹¹⁸

K Vrceljovi docházeli společně s řadou dalších emigrantů i Žegarac, Djoković a Medić. Jako vystudovaní inženýři vyhledávali jeho pomoc i při svých úkolech v zaměstnání. Mimoto však společně žehrali na poměry a přemítali o návratu do vlasti. Žegarac a Djoković se stejně jako Medić dostali do ČSR v roce 1949 ilegálně, a to na lodi československé dunajské plavby. Stejně jako on zažili také podezřívavost a četné ústrky. Žegarac byl několik měsíců vězněn a dokonce v roce 1950 vypovězen (protiprávně „vystrčen“) společně s dalšími ilegálními uprchlíky Jevremem Stančićem a Aleksou Radovanovićem do Rakouska, odkud se jako jediný z nich vrátil zpátky do

---

¹¹⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 101, ar. j. 315, V2, Rupnik Morávkovi (1952).

¹¹⁸ AJ, f. 509 (CK SKJ), IX, 22/I.1-15, k. 1, 26.10.1952 Milorad Mijović. Položaj državljana FLRJ u ČSR.

Československa.¹¹⁹ Než získal povolení ke studiu, pracoval více než rok jako pomocný dělník v cihelně. Nejlépe z těchto ilegálních imigrantů dopadl Milovan Djoković, který se zapsal na techniku v Brně a zřejmě díky tomu nebyl tolik na očích. V roce 1952 však studia dokončil už v Praze. Československý režim poznali tito muži opravdu na vlastní kůži z jeho temné stránky – bezpráví, libovůli úřadů, šikanu cizinců. Pokud lze tušit z materiálů zcela neobjektivního vyšetřování, trojice o Medićově úmyslu věděla, ale účast bez váhání odmítla pro riskantnost plánu i proto, že měli rodiny. Čekali spíše, jak pochodí s legálním postupem Boško a Mara Maksimovićovi. Do konkrétních příprav je pak Medić už nezasvěcoval.

Únos československé Dakoty se stal předmětem propagandistického souboje médií na obou stranách „železné opony“. Příběh „letadla svobody“, líčený *Svobodnou Evropou* a *Hlasem Ameriky* stál proti „teroristickému“ či „gangsterskému činu“ a „zločineckému zavlčení občanů do ciziny“, o nichž informovaly *Rudé právo* a ČTK.¹²⁰ Pozoruhodně – vzhledem ke změnám v mezinárodní situaci posledních měsíců – však hlavního viníka stojícího v pozadí únosu hledaly československé orgány v jugoslávské zpravodajské službě. Bezpečnostní složky se totiž chytily tohoto případu jako příležitosti realizovat své neuskutečněné vize a zúročit své marné snažení z předchozího roku odhalit „titovské špiony mezi jugoslávskou emigrací“ (operativní rozpracování údajných Medićových kompliců vedl „jugoslávský“ odbor). Jejich cílem bylo vyrobít proces, který by posloužil k diskreditaci velvyslanectví FLRJ. Špiro Vrcelj byl intenzivně vyslýchán takřka nepřetržitě celý týden a zřejmě podroben i fyzickému násilí.¹²¹ Podepsal proto protokoly s doznáním špionáže pro UDBu, ke které ho měli instruovat přední úředníci jugoslávské ambasády. Údajně také předával informace o jugoslávské politické emigraci a prostřednictvím Žegarce a Mediće pracoval na jejím rozbití. Zároveň byla pomoc při řešení pracovních problémů jeho žáků interpretována jako průmyslová špionáž. Pochopitelně šlo o doznání plně zavedených frází a ve svém obsahu zcela absurdních. Vrcelj se sice leccos o situaci v emigraci od svých žáků dozvěděl – řadoví emigranti se k mlčenlivosti nezavazovali – její činnost ale pochopitelně nemohl nijak ovlivnit. Medić a Žegarac byli členy druhořadými a nadto

¹¹⁹ Stančić a Radovanović, oba bývalí studenti v ČSR do léta 1948, se vrátili též ilegálně. Radovanović společně s Djokovićem na nákladní československé lodi po Dunaji. Nepodařilo se jim však vůbec se v Československu legálně uchytit. Po vyhoštění do Rakouska se rozhodli odejít do Kanady. Viz kapitolu „Země zaslíbená“.

¹²⁰ S. MICHÁLEK, „*Lietadlo slobody*“, s. 268-272.

¹²¹ Vrcelj odvolal opakovaně své doznání a stěžoval si na vyčerpávající výsledky, během něhož byl do úmuru nucen dělat dřepy. Všechna obvinění popřel i u soudu. AMV, V 2713 MV, Podsvazek I, s. 123, 1.8.1953 ÚZ č. 17, HS StB, 1. odbor, por. Uhlík, Vyjádření k případu Špiro Vrcelje.

naprosto pasivními. Jak jsme uvedli, jugoslávská ambasáda byla na podzim roku 1952, tedy v době, kdy ji Vrcelj navštěvoval, o emigraci informována zcela povrchně a zkrlesně.¹²²

Únos letadla, o jehož přípravě údajně měli jugoslávští diplomaté vědět, byl hlavně podle zavedené šablony dán do souvislosti s vykonstruovanou špionážní činností i s drobnou kriminalitou, jíž se dopouštěl Ilija Žegarac prodejem pašovaného zboží. Soud, který se konal v září 1953, poslal do vězení za velezradu, vyzvědačství a další zločiny Tugomíra Saferoviče na 25 let, Špira Vrcelje (který při přelíčení doznání popíral) na 18 let, Iliju Žegarce na 16 let a Milovana Djokoviče pro zanedbání ohlašovací povinnosti a přípravu opuštění republiky na dva roky. Vrcelj a Žegarac si trest museli odpykávat v jáchymovských dolech.¹²³ Tento soud byl tak poněkud pozdním, ale zároveň i posledním politickým procesem s protititovským vyzněním v Československu. Soudní přelíčení však proběhlo neveřejně a kvůli aktuální situace ve vztazích s Jugoslávií nebylo proto nijak propagandisticky využito.¹²⁴

Kauza byla nakonec využita i proti manželům Maksimovićovým, kteří byli Medićovými a Žegarcovými přáteli. StB oba k případu vyslychala. Bošku Maksimovićovi pak na podzim 1953 pod pohrůžkou obvinění ze spoluúčasti a pomoci vydírání vnutili pracovníci jugoslávského odboru závazek ke spolupráci.¹²⁵

Tento případ a následný proces nesvědčily jen o tupé setrvačnosti represivního aparátu. Ukazovaly také na snahu StB zastrašit ty emigranty, kteří by se rádi prostřednictvím jugoslávského velvyslanectví vrátili domů. Tento aspekt se během procesu objevoval opakovaně. Ovšem efekt byl pouze částečný. Medić, Žegarac a

---

¹²² Vrcelj například doznal, že ambasádu informoval o několika frakcích v emigraci, které označil za „antititovskou“, „monarchistickou“ a „chorvatskou“. V poslední z nich měly být údajně výlučně osoby chorvatské národnosti. Ty ovšem jmenovat nedovedl. Patrně se jednalo o velmi zkrleslý výklad Iliji Žegarce, chorvatského Srba, který prý v soukromí sympatizoval se západní emigrací kolem krále Petra. V sedmdesátých letech, kdy Žegarac působil v ČSSR jako obchodní zástupce jedné jugoslávské firmy, ho jeden z jeho bývalých soudruhů z emigrace označil za velkosrbského šovinistu, který nikdy neměl s jejich bojem nic společného a na počátku padesátých let v Praze navštěvoval pravoslavné bohoslužby. AMV, a. č. 672208 „RACEK“ (Ilija Žegarac), s. 21, II. S. FMV, 2 odb., odd. 1., mjr. Albrecht, agent VESO.

¹²³ Společně s nimi byl odsouzen ještě na 18 let Antonín Remsa, rovněž bývalý pracovník ČSA a kolega Mediće z výzkumného ústavu. AMV, V 2713 MV, Vyšetřovací svazek č. 1433 proti Saferovič Tugomír a spol.

¹²⁴ Protijugoslávské zaměření procesu na podzim 1953 zůstalo utajeno. Na rozdíl od vyšetřovacího spisu, kde jsou uváděni *chargé d'affaires* Mijović, Čakić a jejich zástupce Skendžić jako rezidenti UDBy a inspirátoři teroristického činu, při soudním přelíčení žádná konkrétní jména nezazněla. Jugoslávská strana tento proces v rámci přehledů o antijugoslávské kampani v zemích východního bloku vůbec neevidovala. V diplomatických vztazích nevyvolal žádnou reakci. Velvyslanectví FLRJ se pouze zajímalo o důvod odsouzení svého občana Špira Vrcelje. O ostatní odsouzené, kteří byli příslušníky „zrádcovské emigrace“, zájem neprojevila.

¹²⁵ AMV, sv. č. 104934 MV, osobní spisový svazek BÉĎA (Maksimović Boško).

Djoković byli pochopitelně politickým sekretariátem ÚV KSČ z emigrace vyloučení.¹²⁶ Zatčení Vrcelje mezi studenty a všemi těmi, co k němu chodili, vyvolalo zděšení. Polekal se zejména Gojko Lončar, který jako tehdejší vedoucí „kolektivu studentů“ inicioval Vrceljovo povolení ke studiu a osobně se za jeho spolehlivost zaručil. Navíc doporučení s ním podepsal i Djoković, který tehdy vykonával funkci tajemníka sdružení studentů.¹²⁷ Na druhé straně Petar Marković, který mezi emigranty dosáhl zatím nejvýraznějšího vědeckého uznání, se nechal slyšet, že Mediće sice považoval za hloupého, ale zřejmě se zmýlil, když Medić věděl, kam má odletět.¹²⁸ Bdělý a ideologicky kovaný Novo Novović se pohoršoval, když v Komenského koleji někteří ze spolubydlících organizovali sbírku pro rodinu donedávného kolegy, odsouzeného Djokoviće.¹²⁹ Také skutečnost, že právě v létě a na podzim 1953 začali velvyslanectví navštěvovat emigranti v hojnějším počtu, ukazuje, že zastrašovací taktika v době měnícího se politického klimatu tak docela nevycházela.

Nebylo však sporu, že útěk na Západ či pokusy o návrat do Jugoslávie byly projevem demoralizace a zpronevěry protititovské akci. Nikdo z emigrantů je nemohl otevřeně obhajovat. Ovšem názor, že život v Československu a politická práce jsou zhora nemožné, v řadách emigrace hluboko zakořenil. Pro neochvějně antititovce se v daný moment nenacházelo takřka žádné východisko. Milutin Rajković, který přes snahu dokázat oddanost a disciplinovanost pociťoval nedůvěru a bezmoc, tak údajně uvažoval o sebevraždě.¹³⁰ Znamky psychické nevyrovnanosti se objevovaly i u Sava Bjelici. Do krajní deprese a apatie upadal Milunić, ale také členové redakce *Nové Borby* Svetozar Mirković nebo Pane Ponjavić, kteří měli reprezentovat a provádět současnou linii ÚV KSČ. Dušan Nikolić, bývalý opozičník, který mezitím začal jako důvěrník informovat StB, proto hovořil o „zcela dezolátním stavu“, v němž se někteří jeho soudruzi nacházejí.¹³¹ Anton Rupnik, který si po ztrátě funkce podržel členství ve výkonném výboru Světové odborové federace a zúčastnil se v říjnu 1953 jejího

---

¹²⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 300, sl. Jugoslávie, 6.5.1953 Baramová politickému sekretariátu ÚV KSČ.

¹²⁷ AMV, H-181/36, s. 94, 16.5.1953 List A č. 91, HS StB, Dostál, JARKA.

¹²⁸ Tamtéž, H-181/38, s. 54, 16.4.1953, HS StB, 2. odbor (npor. Beran) I. odboru.

¹²⁹ Tamtéž, H-181/77, s. 35, Opis záznamu z 30.9.1953 (Jan Čejka).

¹³⁰ Tamtéž, H-181/73, s. 161, 21.9.1953, Šedlbauer, PROKOP.

¹³¹ Tamtéž, H-181/61, s. 235, 14.12.1953 ÚZ č. 82, Důvěrník NIKOLIĆ; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 132, 15.12.1953 ÚZ č. 85, II. správa MV, Šedlbauer, Důvěrník NIKOLIĆ.

vídeňského sjezdu, se o jugoslávskou akci téměř nezajímal a místo toho se orientoval na komunitu pražských Francouzů.¹³²

Avšak skupina emigrantů, která se dlouhodobě stavěla do opozice proti KSČ a jejímu neblahému působení přičítala i všechny těžkosti, jednu perspektivu přeci jen sledovala. Ivanović a jeho příznivci nikdy nezastírali, že Prahu si za své působiště nevybrali dobrovolně a mnohem raději by pracovali v některé zemi sousedící s Jugoslávií nebo odešli do Sovětského svazu, který byl v jejich představách ideálním státem, skutečně jedinou pravou „vlastí socialismu“ a „zemí zaslíbenou“. V momentu, kdy začali vážně pochybovat o úspěchu protititovské akce a rozpoznávali tendence Moskvy k normalizaci vztahů s FLRJ, ztrácel pro ně další pobyt v Československu smysl. Normalizaci, ač se jich bytostně dotýkala, nevnímali přitom jako zradu revolučních ideálů, ale jako taktický krok, k jakým se Sovětský svaz nutně musí během celosvětového zápasu s kapitalistickým světem uchýlovat. Emigranti tedy uznávali, že jugoslávská záležitost pravděpodobně musí jít nyní stranou. V jejich osobních životech jim proto zbývala jen jediná jistota, a to víra v naplnění snu žít v „prvním státě dělníků a rolníků“. Počítali s tím, že emigrace bude dlouhodobá a možná i trvalá, a proto nutně přemýšleli o smyslu svého života zasvěceného komunistické ideji. Věřili, že sovětská realita takové možnosti skýtá. Nejen pro „opozičníky“, nýbrž pro všechny upřímně přesvědčené antititovce byl Sovětský svaz posvátnou a nezpochybnitelnou hodnotou. Také stoupenci linie „budování socialismu v ČSR“ stáli ve chvíli, kdy se tato linie fakticky zkompromitovala, před dilematem loajality vůči československé straně, která nenaplnila jejich očekávání, a romantickou touhou spatřit Sovětský svaz. Racionální důvody, proč nezůstávat dále v ČSR, tak podporovala emotivní stránka jejich politického přesvědčení.

Po mimořádně těžkém roce vzbudil u Ivanovićovy skupiny, ale i mnohých dalších emigrantů naděje na přesun do Sovětského svazu během své únorové návštěvy Pero Popivoda. Sám Ivanović se v očekávání oficiálního pozvání, které by bylo tou nejsladší satisfakcí, stáhl do pozadí a plnil tak poslušně Popivodovy rady, aby se hlavně nedopouštěl dalších chyb.

Ponurou náladu v druhé polovině března 1953 shodou okolností rozjasnil také dopis Predraga Milićevića, který do SSSR uprchl v lednu 1950 během tzv. krize ve

---

¹³² Tamtéž, H-181/75, s. 238, 18.12.1953 List A č. 11, II. S MV, 53/Martínek, MILENA; Tamtéž, s. 239, 30.12.1953 List A č. 103, II. S MV, Šejnostová Eva, EVA ČERNÁ.

skupině. Až do té doby o něm neměli jeho přátelé žádné zprávy.¹³³ V té době pracoval jako dělník na stavbě v Černigovu, ale chystal se začít studovat na moskevské Lomonosovově univerzitě (v Moskvě studoval již v letech 1946–1948). Počátkem října 1953 se pak Milićević ohlásil svým přátelům už ze sovětského hlavního města. S nadšením líčil jeho velkolepost a svou obrovskou radost, že se mu splnil sen, kvůli němuž si z něj kdysi Ivanović dělal legraci. „Moskva se od té doby, co jsem tu nebyl, změnila. S otevřenými ústy jsem koukal na nové mrakodrapy. Všude se staví stále lepší a lepší. Zase se nacházím v kruhu sovětské studující mládeže a ta je tak veselá a je v ní tolik mladistvé energie“, nešetřil superlativy.¹³⁴ Novović a Lončar svému příteli odpovídali, jak mu závidí.¹³⁵

V květnu 1953 hlásil Jovan Prodanović, že o útěku do SSSR uvažuje Savo Bjelica, který se po jmenování Jankovićova vedení stal jeho nejhalasnějším kritikem. Další zprávy napovídaly, že Bjelica, považovaný za bezelstného, mravně čistého člověka a zapáleného idealistu, vystupuje po dohodě s Ivanovićem a Dragilou. Jinak se však opoziční skupina nijak neprojevovala, a tak StB pojala podezření, že opět něco připravuje, a to i přesto (nebo právě proto), že Ivanović označil podobně jako jeho rivalové věc emigrace už za naprosto beznadějnou.¹³⁶ Tuto domněnku potvrdily i další zprávy Jovana Prodanoviće. V létě roku 1953 začala Andjela Milišićová u některých osob sondovat, zda by byly ochotny do Sovětského svazu odejít ilegálně. Když starší emigranti včetně Prodanoviće poněkud váhali, naznačila jim, že by je mohli předběhnout mladí. V podobném duchu hovořil s Prodanovićem i Slobodan Ivanović. Ve stejné době oznámil na ÚV KSČ Novo Novović, že se ho pro útěk do SSSR snažil získat Velizar Vitorović, jeden z trojice, již své dopisy posílal Predrag Milićević.

Vitorović byl vždy stoupencem radikální linie, vše sovětské romanticky obdivoval. V listopadu 1948 se „proslavil“, když se na tehdejší oslavě jugoslávského státního svátku pořádaném ambasádou přihlásil o slovo s dotazem, proč není v sále vyvěšena sovětská vlajka. Nato se spustila mezi pracovníky ambasády a přítomnými mladými emigranty potyčka. Vitorović byl vůdčím elementem i při dalších výtržnostech informbyrovských studentů namířených proti jugoslávským institucím. Během

¹³³ Viz kapitulu „Balkova kniha“.

¹³⁴ AMV, H-181/36, s. 97, Překlad dopisu z 4.10.1953 od Paji Milićeviće z Moskvy Gojkovi, Veljovi a Novovi.

¹³⁵ Tamtéž, s. 114, Přehled pošty G. Lončara od 29.12.1952 do 4.4.1955.

¹³⁶ Tamtéž, H-181/1-2, 5.11.1953 II. správa MV, náčelník odboru 5, ref. 1041, npor. Řezníček náčelníkovi II. správy MV mjr. Beranovi; Tamtéž, H-181/11, 21.5.1953, HS StB, Šedlbauer, PROKOP, Tamtéž, H-181/11, 6.7.1953, HS StB, 1041/Pechan, SLÁVA; Tamtéž, H-181/11, 29.10.1953 II. Správa MV, Pechan, Důvěrník Nikolić.

vystoupení proti Balkově knize, označené za protisovětskou, se stal horlivým stoupencem opoziční skupiny. V březnu 1950, když v Komenského koleji besedoval se studenty Emil Zátpek, Vitorović ho společně s Novovićem napadl jako „úchylkáře“, protože se ve svém vyprávění o cestách do zahraničí nezminil na prvním místě o SSSR.¹³⁷ Vůči KSČ projevoval Vitorović výhrady od té doby, co jakožto cizinec nebyl v roce 1949 přijat do vojenské školy. Na další křivdu narazil právě v létě 1953, kdy po dokončení studia na VŠPHV nemohl nalézt odpovídající zaměstnání.¹³⁸ V podobné situaci se ocitli i dva mladí dělníci Milorad Jovanović a Djordje Ribar, kteří kvůli státním restrikcím pro zaměstnávání cizinců přišli o práci. Právě s nimi měl Vitorović útek na Ivanovićův popud připravovat.

Vitorović byl předvolán na ÚV KSČ, kde musel slíbit, že se o žádný útek nepokusí. Ribar a Jovanović popřeli, že by o něčem takovém vůbec uvažovali. Nicméně, na konci října 1953 překročila tato trojice sovětskou hranici. Ovšem, idealisticky založený Vitorović přitom v Praze zanechal svou družku s ročním dítětem.¹³⁹

Instruktoři ÚV KSČ překerní situaci řešili opět dosti netaktně, takže se jim podařilo urazit city naprosté většiny emigrantů. Jankovićovo vedení, pochopitelně na pokyn shora, označilo uprchlíky za dezertéry. Vyvolalo tím vlnu ostrého nesouhlasu, který se vzácně projevoval napříč celou skupinou lidí, zastávajících do té doby diametrálně odlišné názory. Savo Bjelica hájil trojici tím, že se osvědčili jako dobří soudruzi a utekli přece do Sovětského svazu a ne do kapitalistického státu. Navíc měli k nespokojenosti důvod. Ivanović prozměnu zpochybnil politickou bezúhonnost těch, co na Vitoroviće, Ribara a Jovanoviće útočí, jako osob, co nemají Sovětský svaz rádi. Jure Drnasin se Ribara zastal jako „největšího vlastence v emigraci“. Tihomir Mirković, podezříváný v posledních měsících z úmyslu vrátit se do Jugoslávie, prý prohlásil, že by do SSSR utekl také, kdyby se v Československu již neoženil. Vůči opozičníkům silně zaměřený Ročko Andjelkovski odmítl poskytnout StB zprávu zaměřenou proti Ivanovićovi a Vitorovićovi a jak jeho řídicí referent poznamenal: „Andjelkovski zřejmě dle svého jednání souhlasí s tím, že Vitorović a spol. utekli a domnívá se, že je to proto, aby předali materiál o špatném jednání s emigranty v ČSR a přitom to nechce narušit

---

¹³⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 101, ar. j. 315, sl. V2, Vitorović Velizar (kádrová složka), 17.4.1950

Jugoslávská polit. emigrace – studenti.

¹³⁸ AMV, H-181/1-2, 5.11.1953, Odbor 5, ref. 1041, náčelník odboru npor. Řezníček náčelníkovi II. správy MV mjr. Beranovi.

¹³⁹ Tamtéž.

tím, že by dal materiál, který usvědčuje Vitoroviče jako nepřitele“.¹⁴⁰ Pokus KSČ uprchlíky odsoudit tak zvýšil dále nedůvěru emigrantů vůči ní, vůči Jankovičovu vedení a naopak opozici přihrával váhající, pasivní i do té doby loajální osoby.

Zejména díky Jovanu Prodanovičovi StB včas rozpoznala, že ilegální odchod tří mladých emigrantů sloužil Ivanovičově skupině jen jako lakmusový papírek, jak budou sovětské orgány uprchlíky přijímat.¹⁴¹ Stejně jako v roce 1950 při Miličevičově útěku i tentokrát Československo o vrácení uprchlíků žádalo bezvysledně. StB se proto důvodně obávala, že brzy budou Vitoroviče a jeho dva druhy následovat další emigranti, což přinese destabilizaci a snad i úplný rozklad pražské skupiny.

Náčelník 5. odboru (jugoslávského) II. správy ministerstva vnitra¹⁴² Řezníček se proto 27. listopadu 1953 obrátil na ministra Rudolfa Baráka a na vedoucí Mezinárodního oddělení ÚV KSČ Annu Baramovou, aby poukázal na naprosto beznadějný stav jugoslávské emigrace a varoval před jejím možným rozbitím a tím i blamáží, kterou by Československo v mezinárodním měřítku utrpělo. Podle logiky své instituce přičítal tuto situaci záměrnému působení nepřátelských elementů, řídících se pokyny jugoslávské zpravodajské služby. Ivanoviče a další osoby považoval za titovské agenty, kteří na diskreditaci emigrantské akce pracovali dlouhodobě už od roku 1948 a od jara 1953 jednali v součinnosti s rezidenty UDBy krytými v Praze diplomatickými funkcemi. Přípravy na odchod do Jugoslávie nebo do Sovětského svazu se mu tak jevily jako součást jediného plánu. Nicméně mezi příčinami úspěchu této diverze jmenoval i „chyby“, kterých se svou politikou vůči cizincům dopustily československé orgány.¹⁴³

Anna Baramová zprávu předala Antonínu Novotnému o měsíc později, což ukazuje, že záležitost nepovažovala za nijak urgentní. Jak uvedla v komentáři, „soudruzi z bezpečnosti“ přehánějí, protože situaci vidí jen z bezpečnostního hlediska, a měli by mít proto „silnější nervy“. Naopak stav zlehčila formulací, že „Ivanovič a

¹⁴⁰ AMV, H-181/11, 16.11.1953 II. Správa MV, Pechan SLÁVA; Tamtéž, H-181/26, s.389, 16.11.1953 List A č. 217, 1051/Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/21, 16.11.1953 List A č. 137, II. správa MV, 1051/Pechan, SLÁVA. Drnasin Jure – poznatky; Tamtéž, H-181/46, s. 99, 3.11.1953 List A č. 216, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/4, 5.11.1953 Úřední záznam č. 77, Důvěrník Andjelkovski.

¹⁴¹ AMV, H-181/20, 17.11.1953 List č. 224, II. správa MV, 1051/Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/44, s.142, 3.12.1953 List A č. 225, II. správa MV, Šedlbauer, PROKOP.

¹⁴² Dne 11. září 1953 bylo rozhodnutím předsednictva ÚV KSČ o reorganizaci vlády zrušeno ministerstvo národní bezpečnosti a bezpečnostní složky tak byly opět podřízeny ministerstvu vnitra. Následně došlo k úpravě, kdy se formálně přestalo užívat pojmu „Státní bezpečnost“. Její součástí se nadále nazývaly správami ministerstva vnitra. II. správa MV byla kontrarozvědkou. Viz František KOUDELKA, *Státní bezpečnost 1954-1968. Základní údaje*, Praha 1993, s. 15-19; K. KAPLAN, *Nebezpečná bezpečnost*, s. 34-39.

¹⁴³ NA, f. ÚV KSČ, f. Antonín Novotný, k. 116, Jugoslávie, sl. 72, 27.11.1953 Náčelník odboru 5 Řezníček Baramové. Situace v jugoslávské politické emigraci; AMV, H-181/1-2, 27.11.1953 II. správa MV, náčelník odboru 5, por. Řezníček. Situace v jugoslávské politické emigraci. Zpráva pro s. ministra.

velvyslanectví samozřejmě vyvádí“. I kdyby se jim snad podařilo vyprovokovat méně zkušené a nespolehlivé lidi, byla přesvědčena, že z členů vedení nezískají nikoho. Odpovědnost československé moci si Baramová vůbec nepřipouštěla. Naopak zdůrazňovala pozitiva, která přinesla opatření ÚV KSČ z jara toho roku. Jejich vlivem *titovci* ztratili jakýkoliv veřejný i tajný vliv. Pesimistické vize odmítla těmito slovy: „Jsme přesvědčeni, že hlavní úkol vytvořit v ČSR jádro věrných straně a SSSR soudruhů, schopných později hrát úlohu v jugoslávském revolučním hnutí se nám podaří a všechny pikle Ivanovićů budou zmařeny.“ Podle Baramové tak v postatě nebylo co řešit – mírně dezorientovaným Jugoslávčům stačilo jenom ukázat vlídnější tvář: „Chlapci z mezinárodního oddělení, Müller, Záruba a Čejka, půjdou 1.1. na večírek jugoslávské emigrace, aby v přátelském ovzduší ukázali „našim“ emigrantům, že je máme rádi, a že nám záleží na tom, aby se cítili v ČSR dobře. Při této příležitosti s. Müller si pohovoří s některými kolísavými a pokusí se je znovu získat pro nás.“¹⁴⁴

Mezitím se neúspěšně o přechod československo-sovětské hranice pokusil v první polovině prosince mladý dělník Spasoje Jelić.¹⁴⁵ Dne 28. prosince 1953 – téměř před zraky sledovací čtyř StB – uprchl do SSSR i se svojí manželkou Slobodan Ivanović.¹⁴⁶

---

¹⁴⁴ NA, f. ÚV KSČ, f. Antonín Novotný, k. 116, Jugoslávie, sl. 72, Stanovisko A. Baramové pro A. Novotného ke zprávě o jugoslávské politické emigraci z 27.11.1953.

¹⁴⁵ AMV, H-181/1-2, 8.12.1953 II. správa, odbor 5, náčelník Řezníček náčelníkovi II. správy. Věc: Jelić Spasoje – zpráva; Tamtéž, 7.12.1953. Protokol o výpovědi se Spasoje Jelićem.

¹⁴⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 18, nedat. Dopis ÚV KSČ pro ÚV KSSS; AMV, H-181/26, s.395-397, Svodka sledování objektu Ivanoviće (OTTA) a Milišiče (JAN). 26.12.1953.

25. Útěky do Sovětského svazu

Plány útěku do Sovětského svazu promýšleli členové opoziční skupiny s vědomím, že se nacházejí pod systematickým dohledem československých bezpečnostních orgánů. Volili proto krajní obezřetnost. I před nejbližšími přáteli a spojenci se o svých záměrech vyjadřovali spíše v náznacích. Byli totiž přesvědčeni, že pražskou emigraci má již dávno v rukou jedině StB, která si ke spolupráci zavázala více jak polovinu členů a s jejich pomocí pokračuje v „nepřátelské politice Gemindera a Slánského“. V polovině prosince 1953 se Andjela Milišićová shodla s Rupnikem, že závazek nepodepsala už jen hrstka emigrantů.¹

Po kampani roku 1952 sledovala Státní bezpečnost dění v jugoslávské emigraci i v následujícím období stejně intenzivně. I když nikdo z osob, na něž se soustředilo nejvíce pozornosti, nebyl nakonec zatčen a jugoslávská karta ztrácela na důležitosti, svůj pohled na emigranty bezpečnostní orgány v zásadě neměnily. Ve vytipovaných jednotlivcích nadále viděly titovské špiony a agenty s úkolem emigrantskou akci rozvrátit. Během roku 1953 musela StB také začít reagovat na aktivity velvyslanectví FLRJ. Činnost ambasády si však mylně dávala do souvislosti s působením domnělých agentů v řadách emigrace. Snahu jugoslávských diplomatů získat některé informbyrovce nejprve za informátory a posléze je přimět k návratu do vlasti, tak příslušníci jugoslávského odboru Státní bezpečnosti chápali jen jako jeden z dalších kroků v dlouhodobě prováděné operaci. Po případu únosu letadla z března 1953, který uměle získal antititovský rozměr, však bezpečnostní orgány už další příležitost k použití svých pozorování a konstrukcí nedostaly.

Po Slánského procesu následovalo dlouhé období přípravy tzv. navazujících procesů s komunistickými funkcionáři, které probíhaly daleko po Stalinově a

---

¹ Představy o míře vlivu StB byly v Ivanovićově okruhu poněkud nadsazené. Nicméně ve většině případů se Rupnik s Milišićovou nemýlili, i když u mnohých šlo o kontakt v zásadě jen krátkodobý nebo zcela letný. Informátory StB tak Ivanovićův okruh správně rozpoznal v těchto osobách: Dragoslav Djordjević a Milan Smiljanski byli stabilními agenty. Ostatní, Ročko Andjelkovski, Velimir Janković, Spasoje Jelić, Boško Mlinarević, Zdravko Orozović, Josip Mavra, Miodrag Popović přišli s StB do kontaktu, většinou byli vedeni jako důvěrníci, nicméně tyto kontakty nebyly nijak intenzivní. Mylně byli za spolupracovníky StB Ivanovićovou skupinou považováni Vladimir Perić, Moma Pavićević, Bora Nikolajević, Borislav Čolić, Slavko Petrović a Josip a Atena Milunićovi. Naopak mezi pevné jádro, kde StB nemá šanci nikoho získat, počítali Ivanović a jeho spojenci kromě Milišićových, Ivanovićových, Rupnika, Dragilových, Djordje Lojančiće, Aleksy Todoroviće, Slavice Majnarićové, Ivanky Mataije a Marice Pavićićové i Jovana Prodanoviće, hlavního spolupracovníka StB v jejich okruhu. AMV, H-181/44, s. 142, 3.12.1953 List A č. 225, II. správa MV, Šedlbauer, PROKOP, Tamtéž, H-181/44, s. 145, 15.12.1953 List A č. 233, II. správa MV 1051/Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/44, s. 146, 15.12.1953 List A č. 229, PROKOP.

Gottwaldově smrti až do dubna 1954.² Avšak protititovská rétorika se při soudních persekucích (kromě případu Saferovič a spol.) už nevyužívala. Na dalších provokacích a jitržení vztahů s Jugoslávií neměla Moskvou diktovaná politika již od jara 1953 zájem.

V Československu je období po smrti Stalina a Gottwalda charakteristické protikladnými tendencemi. Na jedné straně stranická oligarchie využila změny kursu v SSSR k omezení moci Státní bezpečnosti, která se během přípravy velkého procesu vymykala její kontrole. Na druhé straně však neměla naprosto žádný zájem na revizi politických procesů, na jejichž výrobě se sama aktivně podílela. V září 1953 předsednictvo ÚV KSČ zrušilo ministerstvo národní bezpečnosti a do čela jednotného ministerstva vnitra jmenovalo dosavadního náměstka předsedy vlády Rudolfa Baráka. Éra tohoto ministra se proto vyznačuje touto nejednoznačností. Působnost Státní bezpečnosti sice byla vrácena do regulovatelných mezí, za své předchozí období však byla omlouvána a hájena před možnou kritikou.³

Pod Barákovým vedením prošly bezpečnostní složky reorganizací. Byla zrušena Hlavní správa StB a dokonce se přestalo užívat vůbec pojmu „Státní bezpečnost“.⁴ Její součástí se staly samostatnými útvary, tzv. správami ministerstva vnitra. Ty se měly stát opět poslušným nástrojem stranického a státního aparátu. Novou zásadou bylo odstranění dřívější „chaotičnosti“ v práci bezpečnosti, což se projevilo mimo jiné v zavedení přesných evidencí a v systematickém budování agenturní sítě.⁵

S tímto vědomím je třeba posuzovat i agenturní síť mezi jugoslávskými emigranty. Podle už dříve zahájené praxe, která se však shodovala s duchem nových ustanovení, zesilovala Bezpečnost nad jugoslávskou emigrací kontrolu a snažila se dále rozšiřovat řady svých spolupracovníků. Mnohem více než shromažďování indicií pro domnělou špionážní činnost se však během roku 1953 stávalo primárním účelem sledování tendencí k odchodu z Československa, a to buďto do Jugoslávie nebo do Sovětského svazu. Smyslem příslušných opatření pochopitelně bylo takovému trendu zabránit. Zhruba od poloviny roku 1953 pak byla čerstvým motivem „zpravodajská obrana“ emigrace před jugoslávským velvyslanectvím. Bezpečnost proto hledala zvláště spolehlivé osoby, které by navázaly vztahy s jugoslávskými diplomaty a opatrovaly tak československé bezpečnosti přehled o jejich záměrech.

---

² K. KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, s. 364, 392.

³ K tomu viz Prokop TOMEK, *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*, Praha 2009.

⁴ Pro přehlednost používám pojem Státní bezpečnost (StB) i pro období po říjnu 1953.

⁵ F. KOUDELKA, c. d., 15-20; K. KAPLAN, *Nebezpečná bezpečnost*, s. 35-37.

Během let 1953 a 1954 doznala sestava agentů oproti předchozímu období jen nepatrných změn. StB přestala využívat Antuna Novaka (agenta *Narvika*) a mnohem méně se obracela také na Mariji Frankeovou (agentku *Fajtlovou*), která z rozhlasové redakce přešla do *Nové Borby*.⁶ V dubnu 1953 StB přerušila spolupráci s Velimirem Raduševičem (agentem *Rakičem*), protože jeho kolegové v rozhlasové redakci poznali, že je agentem. Přestali s ním komunikovat, anebo s ním údajně hovořili tak, aby StB dezorientovali. Kvůli nedostatku jiných zdrojů z prostředí pracovníků rozhlasu s ním bezpečnost kontakt obnovila v červnu 1954, ale *Rakičovy* možnosti už zůstaly dosti omezené.⁷ Ze stejného důvodu, čili kvůli prozrazení, ukončila v prosinci 1953 StB spolupráci také s Jaroslavem Prokopcem (agentem *Suchým*).⁸

Naopak řady spolupracovníků se v druhé polovině roku 1953 rozšířily o další emigranty. Prvním z nich byl Milan Smiljanski, který v bezvýchodné situaci už v létě 1952 u *pohovoru* na StB napsal prohlášení, že je ochoten napravit své chyby „odhalováním nepřátel v řadách emigrace i mimo ni“. Smiljanski se totiž cítil kompromitován spoluprací s OZNou před rezolucí Informbyra, plněním zpravodajských úkolů pro Pera Dragilu v roce 1949, ale neméně také kvůli své nepřilíš hrdinné minulosti z doby války (byl členem německé organizace Todt). Nedovedl také přesvědčivě vysvětlit svou poněkud záhadnou úlohu při sebevraždě Aci Popoviće.⁹ Poslední kompromitující fakt souvisel s únosem letadla v březnu 1953, protože Smiljanski patřil také mezi přátele a žáky zatčeného Špira Vrcelje. Pro represivní aparát nebylo problémem „dokázat“ mu spoluúčast na přípravě teroristického činu nebo vyzvědačství pro jugoslávské velvyslanectví. V srpnu 1953 odvezli pracovníci StB Pechan a Procházková Smiljanského do konspirační chaty blízko Prahy a předložili mu s tímto výkladem k podpisu agenturní slib. Smiljanski pochopitelně neměl na vybranou. Pod krycím jménem *Igor* podával zprávy od srpna 1953 do června 1955. Byl hodnocen

---

⁶ Z roku 1953 známe od Marije Frankeové pouze tři agenturní záznamy. První z nich z června 1953 nese pořadové číslo 244, přičemž poslední předcházející, datovaný v prosinci 1952, byl označen číslem 220. Z roku 1954 víme pouze o dvou zprávách. Zřejmě jako agentka menší důležitosti byla M. Frenkeová po reorganizaci bezpečnosti na podzim 1953 předána centrální II. správou MV pražské krajské správě. AMV, H-181/67, s. 9, 30.12.1952 List A č. 220, HS StB, 1041/Martínek, Fajtlová; Tamtéž, H-181/74, s. 47, 10.6.1953 List A č. 244, HS StB, 1045/Martínek, Fajtlová; Tamtéž, H-181/75, s. 218, 30.10.1953 List A č. 266, II. S MV, A2/53 Martínek, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/59, s. 27, 26.11.1953, KS MV Praha, Jančar, FAJTLOVÁ; Tamtéž, H-181/48, s. 106, 11.2.1954 List A č. 311, KS MV Praha, Jančar, FAITLOVÁ; Tamtéž, H-181/44, s. 186, 7.4.1954 Zpráva č. 312, KS MV, Jančar, FAJTLOVÁ.

⁷ AMV, Osobní spisový svazek RAKIČ, r. č. 105001 MV, II. část, s. 30, 24.4.1953 Návrh na přerušeni spolupráce s V. Raduševičem; Tamtéž, s. 32, 7.6.1954 Návrh na obnovení spolupráce.

⁸ Tamtéž, sv. T-2357 MV, r.č. 10400 kr. jm. SUCHÝ, s. 4, 19.2.1960, II. S MV, 5. odbor, 2. odd., návrh na uloženi svazku do archivu.

⁹ Viz kapitoly „Údobí mírného vývoje“ a „Ve znamení velkého procesu“.

jako spolupracovník svědomitý a dochvilný, který pracuje z přesvědčení. Zvláště během roku 1954 patřil ke stěžejním informátorům.¹⁰

Už z listopadu 1952 pocházel návrh na zavázání Dušana Nikoliće. V příslušné instrukci, v níž se mimo jiné zdůrazňovalo, že Nikolić „jest židovského vyznání“, ho kpt. Josef Beran, člen tehdejší prověřkové komise, označil za „zvláště zákeřného špiona“, který však jako člověk „podlézavý“ může být pro StB užitečný.¹¹ K pohovoru nicméně došlo až v říjnu roku 1953. Nikolić se podle očekávání choval velice vstřícně, děkoval za důvěru a slíbil předat StB písemné zprávy.¹² Jako *důvěrník*, tedy aniž by na něm pracovníci bezpečnosti vyžadovali podpis slibu, pak podal několik zpráv mezi listopadem 1953 a lednem 1954.¹³ Jak víme, Nikolićovi přátelé z okruhu Slobodana Ivanoviće tuto jeho novou úlohu brzy prohlédli. Nikolić je kromě toho iritoval také tím, že jako jejich dřívější spojenec zůstával členem redakce *Nové Borby* a prokazoval tak loajalitu ÚV KSČ.¹⁴

Dalším důvěrníkem se v dubnu 1954 stal Josip Mavra, který na podzim roku 1952 dopomohl Státní bezpečnosti k dopadení mosteckého stranického funkcionáře za zpronevěru a pokus o vyzvědačství.¹⁵ V květnu 1954 byl zavázán ke spolupráci pod krycím jménem *Jožo*.¹⁶ Ve stejné době začala StB mezi mladými dělníky využívat také služeb Dragiši Mitroviće, kterého označovala kryptonymem *Drago*.¹⁷

¹⁰ Tamtéž, a. č. 105643 MV, osobní agenturní svazek IGOR, Smiljanski Milan; Tento svazek je však z velké části skartován. Agenturní záznamy proto nalezneme v objektovém svazku H-181.

¹¹ Tamtéž, H-181/52, s. 109, 6.11.1952 Šstržm. Václav Pechan, st. referent ref. 1041, Návrh na vejítí ve styk s D. Nikolićem.

¹² Tamtéž, s. 169, 7.10.1953 ÚZ č. 84, II. správa MV, 1041/Pechan. Důvěrník Nikolić.

¹³ Tamtéž, H-181/52, s. 183, 29.10.1953 ÚZ č. 90, II. správa MV, 1041/Pechan, důvěrník NIKOLIĆ; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 122, 29.10.1953 ÚZ č. 91, II. správa MV, 1041/Pechan, Důvěrník NIKOLIĆ; Tamtéž, H-181/11, 29.10.1953 II. Správa MV, Pechan, Důvěrník NIKOLIĆ; Tamtéž, H-181/61, s. 235, 14.12.1953 ÚZ č. 82, Důvěrník NIKOLIĆ; Tamtéž, H-181/20, 15.12.1953 ÚZ č. 81, Útvar II, Správa MV, 1051/Šedlbauer, důvěrník NIKOLIĆ; Tamtéž, H-181/42, II. část, s. 132, 15.12.1953 ÚZ č. 85, II. správa MV, Šedlbauer, Důvěrník NIKOLIĆ; Tamtéž, H-181/11, 15.12.1953 II. Správa MV, Šedlbauer, NIKOLIĆ; Tamtéž, H-181/73, s. 162, 15.12.1953 ÚZ č. 80, II. S MV, 1051/Šedlbauer, důvěrník NIKOLIĆ, Tamtéž, H-181/52, s. 185, 22.1.1954 ÚZ č. 105, II. správa MV, Pechan, důvěrník NIKOLIĆ.

¹⁴ Tamtéž, H-181/44, s. 146, 15.12.1953 List A č. 229, PROKOP; Tamtéž, H-181/61, s. 238, 11.1.1954 List A č. 264, II. S MV, Pechan, PROKOP; Tamtéž, H-181/44, s. 155, 11.1.1954 List A č. 268, Pechan, PROKOP.

¹⁵ Viz kapitolu „Ve znamení velkého procesu“.

¹⁶ AMV, H-181/59, s. 28, 23.4.1954, Dostál, MAVRA; Tamtéž, H-181/10, 30.4.1954, II. správa MV, Dostál, Důvěrník MAVRA; Tamtéž, H-181/39, s. 131, 7.5.1954 ÚZ č. 13, II. správa, MV, Dostál, Důvěrník MAVRA; Tamtéž, H-181/65, s. 240, 7.5.1954 ÚZ č. 14, II. S MV, Dostál, důvěrník MAVRA; Tamtéž, H-181/11, 8.5.1954 II. správa MV, Dostál, Důvěrník MAVRA; Tamtéž, H-181/87, s. 54, 18.5.1954, JOŽO a další zprávy pod tímto jménem.

¹⁷ Tamtéž, H-181/7, 30.4.1954 AZ, DRAGO; Tamtéž, H-181/26, III. část, s. 150, 7.7.1954 AZ č. 5. DRAGO; Tamtéž, H-181/75, s. 249, 25.4.1955, II-5-1, Dostál, DRAGO; Tamtéž, H-181/45, s. 45, 4.5.1955, II. správa MV, Odbor 5, Oddělení 1, Dostál, DRAGO. Dragiša Mitrović je uveden pod tímto krycím jménem v registru svazků.

Nejplodnějšími informátory pro období od roku 1953 nicméně zůstávala trojice Jovan Prodanović (*Prokop*), Dragoslav Djordjević (*Sláva*) a Danica Popovićová (*Jarka*). Z nových spolupracovníků jejich zprávy nejvíce doplňovali Milan Smiljanski (*Igor*) a Josip Mavra (*Jožo*).

Kromě kontroly emigrace se StB ve zvýšené míře zaměřovala i na stále aktivnější jugoslávskou ambasádu. Někteří z jejich spolupracovníků tak byli použiti i v tomto směru. Jiné emigranty StB zavazovala v roce 1953 už přímo k tomuto účelu. V říjnu 1953 na základě kompromitace přinutili pracovníci 5. odboru II. správy podepsat agenturní závazek Boška Maksimoviće, který se v první polovině téhož roku pokoušel vycestovat s jugoslávským pasem na Západ, a navázal kontakty se svým někdejším přítelem z partyzánské jednotky, zástupcem chargé d'affaires Špirem Skendžićem. Jako agent *Béda* informoval Maksimović o Skendžićových aktivitách vůči emigrantské skupině.¹⁸

Zřejmě neúspěšně se StB v tomto směru pokusila angažovat i někdejšího učňovského vychovatele v Plzni Živojina Subiće. Nasazen měl být rovněž na Špira Skendžiće, který byl shodou okolností bývalým Subićovým kolegou, vychovatelem z plzeňského učňovského internátu. Poněkud těžkopádný a málo přesvědčivý Subić, který získal zesměšňující krycí jméno *Čale* (srbsky „taťka“), si v tomto zpravodajském úkolu počínal patrně málo obratně, protože svazek byl uzavřen už po pěti měsících.¹⁹

Všichni tito nově angažovaní emigranti dostali k podpisu srbochorvatsky tištěný slib, který je tak poněkud kuriózním dokumentem z doby, kdy se uplatňování přísnějších úředních procedur v rámci ministerstva vnitra časově prolulo s poslední fází sovětsko-jugoslávské roztržky.

StB tak byla o emigrantech dobře informována. Pokud jde však o její vliv, ten během roku 1953 v jugoslávské emigraci výrazně zeslábl. Iniciativy se po ročním přešlapování chopil opět stranický aparát. Mezi ním a bezpečností se sice utvořil bezkonfliktní vztah, zároveň však nebylo pochyb, že pracovníci mezinárodního oddělení si vůči emigraci nárokují neomezenou kompetenci a že k poznatkům StB jsou ochotni pouze přihlédnout, nikoliv se jimi řídit. Na druhé straně s vývojem v sovětsko-jugoslávských vztazích sebejistota stranického aparátu, tak jak jsme ji sledovali během roku 1953, brala postupně za své. Jelikož aktuální postoje Moskvy byly jen těžko čitelné, vraceli se představitelé ÚV KSČ ke způsobu, který vůči informbyrovské

¹⁸ Tamtéž, sv. č. 104934 MV, Osobní spisový svazek BÉĎA, Maksimović Boško.

¹⁹ Tamtéž, a. č. 97856 MV, Osobní spisový svazek ČALE, Živojin Subić.

emigraci uplatňoval Bedřich Geminder. V nepřehledné situaci a při nedostatku konkrétních instrukcí z Moskvy bylo bezpečnější vyhnout se závažným opatřením a řešení problémů odsouvat. Tato vyčkávací taktika tak určovala dění v emigraci po řadu měsíců.

Na počátku roku 1954 pozornost pražské emigrantské skupiny poutala v první řadě otázka uprchlíků do Sovětského svazu. Milišičovi a Dragilovi očekávali plni napětí zprávy, zda se Ivanovičovým přechod hranice podařil. Za kritické považovali první tři týdny. Jestliže se do té doby Ivanovičovi nevrátí, znamenalo to, že byli v Sovětském svazu ponechání. Mezi opozičníky zprvu vládl optimismus. Představovali si, že Popivoda sice Ivanoviče pokará za nekázeň, ale před sovětskými orgány se za něho zaručí, takže bude jistě hned povolán do Moskvy, aby pracoval v rozhlasu nebo v redakci tamního emigrantského listu.

Avšak dlouhé mlčení oficiálních míst Ivanovičovy příznivce postupně stále více znervózňovalo. Když ani po dvou týdnech nebyl nikdo z nich předvolán k výsledku, vyslali Jovana Prodanoviče za vedoucím odboru pro emigraci Müllerem, aby situaci sondoval tím, že požádá o přidělení Ivanovičova bytu. Ovšem Müller Prodanoviče odmítl. Andjela Milišičová tak rezignovaně usoudila, že uprchlíci neuspěli a patrně jsou internováni. Opozičníci také uvažovali o možném uvěznění Ivanovičových v SSSR a spekulovali o délce jejich věznění, které, jak s obavou připouštěli, mohlo trvat i několik let. Na rozdíl od úzkostlivé Milišičové věřili Dragila a Rupnik pevně v Ivanovičův úspěch. Savo Bjelica dokonce na nic nečekal a aktivně se připravoval na vlastní odchod. Otevřeně emigrantskému vedení oznámil, že se nebude účastnit politického školení a rozprodával své věci.²⁰

Nad osudem uprchlíků přemítali i další emigranti. Brzy se pochopitelně vyskytly různé fámy, z nichž jedna tvrdila, že Ivanovičovi utekli do Východního Německa a teprve odtud se budou snažit dostat do SSSR.²¹ Podle jiné Ivanovič do Moskvy odjel inkognito přímým vlakem na pozvání sovětských orgánů.²²

²⁰ Tamtéž, H-181/26, s. 401, 8.1.1954, 51/Pechan, PROKOP; Tamtéž, H-181/20, 8.1.1954, II. správa MV, 51/Pechan, PROKOP; Tamtéž, H-181/26, s. 402, 11.1.1954 List A č. 261, II. správa MV, 51/Pechan, PROKOP; Tamtéž, H-181/20, 11.1.1954 List č. 259, II. správa MV, 51/Pechan, PROKOP; Tamtéž, H-181/11, 4.1.1954, II. správa, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/11, 11.1.1954, II. správa, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/11, 19.2.1954, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/11, 24.3.1954 AZ č. 3, Pechan, IGOR; Tamtéž, H-181/11, 30.3.1954 AZ č. 2, Procházková, JARKA; Tamtéž, H-181/11, 3.4.1954 AZ č. 5, SLÁVA; Tamtéž, H-181/11, 2.4.1954 AZ č. 3, PROKOP, Šedlbauer; Tamtéž, H-181/11, 9.4.1954 AZ č. 8, SLÁVA, Pechan.

²¹ Tamtéž, H-181/26, s. 403, 11.2.1954 List A č. 310, KS MV Praha, staršina Josef Jančar, agent FAJTLOVÁ.

²² Tamtéž, H-181/65, s. 239, 3.2.1954 Miodrag Popović Božičkovičovi.

Předmětem debat však byla zejména otázka, jak si Ivanovičův odchod vyložit. Pokud víme, mezi emigranty převažoval názor, že sice ilegální opuštění ČSR není správné, avšak odpovědnost za takové jednání nesou českoslovenští komunisté a jim podřízené emigrantské vedení. Micheline Rupniková objasňovala kolegům ve francouzském vysílání nezvyklé dění u Jugoslávců tím, že jugoslávští emigranti v Československu žijí velmi nuzně, přicházejí o práci, a proto logicky hledají cestu pryč. Naopak Sovětský svaz jim ihned uděluje stejná práva jako svým občanům, „takže se jim tam žije mnohem lépe než zde“.²³ Podobně se vyjadřovala i Ivanka Mataija, která vyčítala Jankovičovu vedení, že neudělalo nic proto, aby se podmínky života pro členy jeho organizace zlepšily.²⁴ Jeden z redaktorů *Nové Borby* Aleksa Todorović radil vedoucím funkcionářům, aby se nad situací zamysleli. Ivanovič, se kterým se dlouhodobě v Československu špatně zacházelo, se podle něho měl už dávno vrátit k práci v propagandě, a nebylo tedy divu, jestliže utekl.²⁵

Nicméně tato vyjádření pocházela jen od lidí z Ivanovičova okruhu. Jestliže však ostatní emigranti Ivanovičův postup otevřeně neschvalovali, zdrželi se většinou i odsuzujících výroků. Kromě členů emigrantského vedení se proti *útěkářům* nesmlouvavě postavil jen Miodrag Popović, který si od opozičníků sám vytrpěl v minulosti mnohé ústrky. Útěk do Sovětského svazu nazval rozbíječstvím, nepřátelským aktem jak vůči *bratrské* KSČ, tak vůči SSSR a zbabělou dezercí. „Ten avanturista a kariérista ani nemohl jinak skončit než tak, že opustil boj. To mi bylo vždy jasné“, vyjádřil se o Ivanovičovi M. Popović.²⁶

Za necelý rok od nástupu do funkce vedoucího *skupiny jugoslávských vlastenců* v ČSR Velimir Janković poněkud dozrál, takže se již nedopouštěl tak trapných výstupů jako na počátku své politické kariéry. Na dokumentech, které podepisoval, je patrné, že se naučil formulovat určitý cíl a hájit konkrétní názor. Jeho pozice nebyla v prvních měsících roku 1954 rozhodně lehká. Vývoj po Stalinově smrti uvedl informbyrovskou emigraci do krajně nejisté pozice. Životní podmínky emigrantů československý režim stabilně zhoršoval, takže většina emigrantů buď projevovala krajní rozhořčení nebo upadala do znechucené apatie. Janković se do čela organizace dostal z vůle představitelů KSČ a byl na nich plně závislý. Svou funkci tak chápal nikoliv jako povinnost hájit politické a hmotné zájmy skupiny, ale jako svěřený úkol od hostitelské

²³ Tamtéž, H-181/75, s. 241, 20.1.1954 List A č. 104, II. S MV, 53/HLAS, 2353/Očko.

²⁴ Tamtéž, H-181/39, s. 129, 21.1.1954, II. správa MV, Pechan, IGOR.

²⁵ Tamtéž, H-181/87, s. 44, 11.1.1954 List A č. 265, II. S MV, 52/Pechan, PROKOP.

²⁶ Tamtéž, H-181/65, s. 239, Miodrag Popović Božičkovičovi. 3.2.1954.

strany. Chtěl, aby se skupina konsolidovala a řídila se shora danou linií. Potýkal se však přitom s nízkou autoritou u členstva a musel čelit rozkladným tendencím, které se právě nejvýrazněji projevovaly útekem do SSSR. Opора v československém stranickém aparátu však začala od listopadu 1953 povážlivě selhávat.

Počátkem února 1954 Janković informoval ÚV KSČ o aktuální situaci ve skupině. Popsal neblahé působení Ivanovićovy skupiny, která po útěku svého vůdce ovlivňuje ostatní členstvo tím, že šíří „nacionalistické tendence“, nedůvěru vůči KSČ a obhajuje uprchlictví do SSSR. Janković proto navrhol vyloučit z organizace Dragilovy a Milišićovy a žádal o další instrukce jak postupovat.²⁷ Cestu k překonání krize emigrantské vedení vidělo v urychleném budování tzv. dělnických kádrů, které by plně nahradily „maloměšťácké živly“. Jinak hrozilo nebezpečí, že škodlivému vlivu těchto „živlů“ podlehne i část členstva, která z třídního hlediska vyhovuje. Janković proto na začátku února navrhl ÚV KSČ poslat další šestici mladých dělníků do půlroční stranické školy. Po jejím absolvování měli být zaměstnáni v propagandě.²⁸ V druhé polovině května téhož roku pak odůvodňovalo „dělnické vedení“ jménem místopředsedy Svetozara Mirkoviće žádost o další místa na stranických školách „účinnou a rychlejší výchovou nových, uvědomělých, schopných, obětavých a skromných mladých kádrů pro zajišťování úspěšného plnění úkolů a zdárného vývoje emigrace“.²⁹

Vedení naopak nepodniklo naprosto žádné kroky, aby do škol delegovalo příslušníky dřívější elity. Žádosti Aleksy Todoroviće o umožnění aspirantury na pražské filozofické fakultě, se specializací na historický a dialektický materialismus, využilo jako záminky k uvolnění Todoroviće z redakce *Nové Borby*. Ani v nejmenším mu však nepomohlo aspiranturu získat. Todorović nato na studium rezignoval a vymínil si právo v *Nové Borbě* zůstat. Odněs si ovšem oprávněný dojem, že se ho Janković a Svetozar Mirković jako sympatizanta opozice pokusili jednoduše zbavit.³⁰ Stejně pochopil se

²⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 296, 1.2.1954 Jankovićova zpráva pro ÚV KSČ.

²⁸ Tamtéž, 1.2.1954 Janković ÚV KSČ. Druhý dopis z téhož dne; Navrženi byli Mladen Ninić, Slavko Petrović, Dragiša Mitrović, Periša Stanisavljević, Nikola Gavrilović a Branko Škugor. Odbor pro emigraci schválil pouze Niniće, Petroviće a Stanisavljeviće.

²⁹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 296, 22.5.1954 Svetozar Mirković za vedení jugoslávské revoluční emigrace v ČSR Ústřednímu výboru KSČ; Na krajskou politickou školu byli doporučeni Nikola Gavrilović, Miodrag Savić, Nikola Agbaba, Dragiša Mitrović, Rajko Maksimović a Josip Mavra. Na osmnáctiměsíční stranickou školu vedení navrholo Velimira Jankoviće, Novo Novoviće a Zdravka Orozoviće.

³⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 296, sl. 1, 30.3.1954 Aleksa Todorović rukovodstvu.

svou žádostí o studium na vyšší stranické škole nebo na filozofické fakultě také Anton Rupnik.³¹

Aparát ÚV KSČ nicméně Jankovičovu loajalitu, jeho rozhodnost čelit rozkladným tendencím a neochvějně pokračovat v nastoleném kurzu v prvních měsících roku 1954 nijak nepodpořil. Na žádosti emigrantského vedení o schválení postupu a další instrukce po řadu měsíců nepřicházela žádná odpověď. Tato nečinnost byla pravděpodobně způsobena nedostatkem pokynů z Moskvy. Odráželo se v ní tedy vyčkávání, jak se bude dále vyvíjet normalizace vztahů s FLRJ. Mimoto se však jugoslávští emigranti z hlediska aktuálních zájmů propadali na stále nižší příčky pozornosti. Je možné, že jejich záležitosti byly v této době přenechány řadovým pracovníkům aparátu, zatímco vedoucí funkcionáři se jimi nezabývali.³²

Odstup vládnoucí v československém stranickém aparátu se projevoval jednak mlčením, jednak určitými gesty, které u emigrantů vyvolávaly obavy. Emigranti pozorovali u svých instruktorů dříve nezvyklou liknavost a opatrnost. Na schůzi vedoucích kroužků politického školení v polovině února 1954 navrhl Novo Novović, aby se kroužky setkávaly oproti předchozí praxi pravidelně, a to třikrát do měsíce. Instruktor Záruba ovšem přítomné překvapil, když se vyslovil pro setkávání méně časté a Novovićův návrh odmítl jako dogmatický.³³ Tyto kroužky, v nichž emigranti studovali marxismus-leninismus s ohledem na jugoslávské podmínky a diskutovali aktuální politické události ve vlasti, byly přitom v poslední době jednou z mála, byť i jen formálních, aktivit jejich organizace. Na základě podobných zkušeností se tak mezi emigranty šířil názor, že protititovská emigrace je Československu na obtíž, protože překáží v normalizaci jeho styků s Jugoslávií. Někteří pesimisté se dokonce zaobírali černými vizemi, aby nakonec emigranti nebyli ještě vydáni do rukou titoistických orgánů.³⁴

Netečnost ÚV KSČ vůči jugoslávské emigraci postihla také nejožehavější otázku útěků do SSSR, s jejímž vyřešením stála a padala autorita Jankovičova vedení. Na útek první skupiny do Sovětského svazu v říjnu 1953 odpověděli pracovníci odboru pro

³¹ Tamtéž, 4.1.1954 Rupnik vedení; AMV, H-181/75, s. 242, 11.2.1954 List A č. 107, II. S MV, 53/Hlas, OČKO.

³² Od února 1953, kdy Anna Baramová postoupila do funkce tajemnice ÚV KSČ, převzal formálně řízení Mezinárodního oddělení jistý Sobotka. Viz K. KAPLAN, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968*, s. 108, 116–117. Přestože od listopadu toho roku je Baramová uváděna opět ve funkci vedoucí oddělení, její přímé zásahy do otázek jugoslávské emigrace byly již méně časté.

³³ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 81, ar. j. 307, sl. 1, 18.2.1954 Sastanak rukovodioca kružoka sa rukovodstvom.

³⁴ AMV, H-181/82, s. 28, nedat. AZ č. 60, SLÁVA.

emigraci velice rázně, odsoudili ho jako dezerci a nepřátelský akt. Podobně jednoznačná reakce se však po útěku manželů Ivanovičových nedostavila. Českoslovenští komunisté totiž marně řadu měsíců čekali na vyjádření Sovětů. Kromě sdělení, že uprchlíci byli zadrženi na sovětském území, žádné další zprávy ze SSSR nepřicházely. Přitom ÚV KSČ Moskvu okamžitě žádal, aby Ivanoviče, označeného ve zprávě za „rozbíječský element“, vydala.³⁵ Na jaře 1954 tak nebylo vůbec jisté, jak se nakonec sovětská moc v této věci zachová a zda přeci jen Ivanovič nebude povolán do nějaké vysoké funkce, tak jak to před rokem žádali Popivoda a sověští představitelé v Informačním byru. Nicméně československá liknavost podkopávala postavení emigrantského vedení a po řadu měsíců členy emigrace nadále dezorientovala.

Mezitím Státní bezpečnost podnikala preventivní kroky, aby zamezila dalším útěkům. Svůj dohled soustředila hlavně na Ivanovičovy spřízněnce. Do pokoje Sava Bjelici v Domově v Žitné zavedla odposlouchávací zařízení; Andjelu Milišičovou soustavně sledovala. Další informace o názorech a úmyslech této skupinky opatrovala StB pomocí Jovana Prodanoviče a Dušana Nikoliče. Začátkem února se neúspěšně pokusila získat ke spolupráci také Aleksu Todoroviče.³⁶ Její zájem se nepodařilo před sledovanými emigranty do důsledku utajit. Andjela Milišičová si tak stěžovala, že kvůli nepřetržitému dohledu musejí odchod zatím odložit.³⁷

Nicméně hlavním důvod pro odložení plánu, kterou Ivanovičovi při útěku dokázali snadno obelstít, Státní bezpečnost nepředstavovala. V polovině března 1954 skupina nadále bez výsledku čekala na signál od Ivanoviče nebo Vitoroviče, zda je mohou následovat. Prozatím ji těšily jen neprověřené zprávy, podle nichž se Vitorovič se svými druhy nachází v Kyjevě a Ivanovič byl přímo z hranice převezen do Moskvy.³⁸

Dlouho očekávaná zvěst zasáhla konečně pražskou skupinu v druhé polovině března, kdy hned několik emigrantů obdrželo dopisy od Vitoroviče, Ribara a Jovanoviče. Uprchlíci v nich vylíčili svou cestu, která přes Moskvu, kde strávili několik týdnů, vedla nakonec do Taškentu. Sdělovali, že se mají dobře, pracují ve svých oborech a připravují se na studium na vysoké škole. Očekávali rovněž brzké udělení

³⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 18, nedat. Dopis ÚV KSČ pro ÚV KSSS.

³⁶ AMV, H-181/87, s. 49, 4.2.1954 Návrh na provedení pohovoru s jug. pol. migrantem Todorovičem; Tamtéž, H-181/20, 22.1.1954 Úřední záznam č. 106, II. správa MV, Pechan, Důvěrník NIKOLIČ; Tamtéž, H-181/44, s. 174, 22.1.1954 ÚZ č. 107, II. správa MV, Pechan, Důvěrník Nikolič, Tamtéž, H-181/44, s. 156-173, Svodky sledování objektu ANDĚLKA (Andjela Milišičová) z ledna a února 1954; Tamtéž, H-181/20, 22.3.1954 AZ č. 3, Šedlbauer, PROKOP.

³⁷ Tamtéž, H-181/87, s. 47, 5.3.1954, II.SMV, 51/Šedlbauer, PROKOP.

³⁸ Tamtéž.

sovětského občanství.³⁹ Bylo patrné, že tyto dopisy sledovaly určitou taktiku. Trojice se totiž neobracela jen na stejně smýšlející kamarády, ale oslovovala i emigranty, se kterými se znala jen povrchně a u nichž se dalo předpokládat, že s jejich útekem nesouhlasí. Pisatelé se posměšně vyjadřovali o odsouzeních, která jistě po jejich útěku následovala, a jako důkaz své bezúhonnosti předkládali právě skutečnost, že byli v Sovětském svazu dobře přijati.⁴⁰

Dopisy ze vzdálené středoasijské sovětské republiky, které docházely i v dalších měsících, vstoupily do pražské emigrantské komunity jako důležitý faktor a pádný argument proti KSČ. Poněkud barvotiskové líčení radostného života v *zemi zaslíbené* bylo právě tím, co chtěla většina antititovců, frustrovaných a zklamaných ze situace v ČSR, o Sovětském svazu slyšet. „Žijeme, abych nepřeháněl, výborně. Dobře vyděláváme a zde je vše levné“, popisoval situaci v uzbeckém hlavním městě Djordje Ribar. Tamní život se v jeho podání odehrával v parcích, letních kinech a divadlech, kde hudba a tanec takřka nikdy nekončily. Pochvaloval si pohostinnost a dobrotu místních lidí, mezi nimiž se cítili prý hned jako doma, protože jim připomínali bosenské muslimy. „A co se týče děvčat, jsou zde velmi hezká a šikovná, a co je nejhlavnější, velmi poctivá a charakterní“, vyzdvihoval Ribar další přednost nového bydliště v kontrastu k „bídnému“ živobytí v Praze.⁴¹

Milorad Jovanović se ve svých dopisech uchyloval až k jisté patetičnosti. V dopisu Savu Bjelicovi se hlásil ke svému novému domovu s pýchou a zároveň s lítostí, že ho nesdílí s dalšími kamarády z Prahy: „Já se nacházím, pracuji a žiji v zemi sovětských lidí, tam kde dodnes žije plodná práce Lenina a Stalina, kde je vytvořen nový sovětský člověk, který buduje beztřídní společnost...“ Nadšeně psal i o zastávce v Moskvě: „Ptáš se mě, jak vypadá Moskva? O tom by se dalo psát do nekonečna. Již jako dítě jsem snil o Moskvě, o Rudém náměstí, o Kremlu, ve kterém žije Stalin. Nemohu to prostě popsat, když jsem byl na těch místech, prostě ani sám jsem nemohl

³⁹ Tamtéž, H-181/20, 22.3.1954 (chybné datum, srovnat s tím, kdy utekli) List A č. 170, II. správa MV, 51/Pechan, SLÁVA. Drnasin Jure – poznatky; Tamtéž, H-181/1-2, Ministerstvo vnitra. Procházková: Zpráva o situaci ve skupině jug. polit. emigrace v ČSR. O prvních dopisech z posledního březnového týdne se dozvídáme pouze nepřímě.

⁴⁰ Dopisy například dostali Vitorovićovi přátelé Novo Novović a Gojko Lončar. Patrně však na ně vůbec nereagovali, nebo v dopisu Vitorovićův postup odmítli. Novović útky navíc veřejně odsoudil. Vitorović se pak v dopisech jiným emigrantům hájil a projevoval nad Novovićovým postojem zklamání. Například takto oslovil i Stefana Trajkova, kterého, jak uvedl, v Praze příliš neznal. Touto korespondencí tak uprchlíci hledali v pražské skupině ospravedlnění a adresáty popuzovali proti svým kritikům. AMV, H-181/45, s.51, Přehled pošty Gojka Milkiće od 25.8.1953 do 14.10.1954; Tamtéž, H-181/60, III. část, s. 10, s. 11, 16.9.1954, 5.9.1954 Velizar Vitorović Marici Pavičićové; Tamtéž, H-181/89, 16.9.1954 Vitorović Trajkovovi.

⁴¹ Tamtéž, H-181/20, 22.8.1954 Djordje Ribar Jure Drnasinovi.

uvěřit, že se tam nacházím. Dali nám soudruha z redakce, aby nás provedl a ukázal Moskvu. Vše nás zajímalo, dovedeš si představit, jakou jsem měl radost, když jsem stál před mauzoleem Lenina a Stalina na Rudém náměstí, poslouchal kremelský orloj s Kremelské věže, viděli jsme Leninovo muzeum, byli jsme na Leninských horách, byli jsme v divadle Rudé armády, jezdili jsme moskevským metrem....“ S obdivem se vyjádřil pochopitelně také o Taškentu, městu plném zeleně, které je vystavěno moderním evropským stylem i východním, který se také vyznačuje svojí krásou.⁴²

Na odpovědi Sava Bjelici můžeme pozorovat, jak tyto dopisy v pražské skupině zapůsobily. Bjelica dopis předčítal ostatním kamarádům, kteří „také chtějí vědět, jak sovětští lidé brzy rozumějí člověku“ a odepsal Jovanovičovi v podobném duchu: „Teplo sovětských lidí okřídlí každého poctivého člověka. A nám, Jovanoviči, kteří jsme byli vychováni od kolébky až do konce pod režimem „humanismu“ bohatých, je nutná taková mateřská péče, taková mateřská láska. Bez pochyby dělníci celého světa pocítují tu podporu, to teplo velké sovětské rodiny národů [...] Sen se ti uskutečnil. Jsi šťasten. Vidět Sovětský svaz. I já jsem to před sebe postavil již před několika lety. Nepovažuji to nyní za sen, nýbrž za skutečnost, která je přede mnou. A moje touha byla vidět soudruha Stalina a poprosit ho, aby mi pomohl oženit se s kolchoznicí. Neskrývám Milorade, že je mi líto, že se ta moje touha neuskutečnila. [...] Sovětský svaz, to je univerzita. Univerzita života. Chtěl bych slyšet kolem sebe rusky hovořit...“⁴³

Několik emigrantů sdílejících Bjelicovy touhy přijalo dopisy z Taškentu jako kýžený signál k odchodu. Už 21. března 1954 do SSSR uprchli dva mladí dělníci. Spasoje Jeliće, který se o přechod pokusil už v listopadu loňského roku, doprovázel při úspěšném přechodu Svetislav Radonić.⁴⁴ Jen o tři dny později překročili hranici Djorjde a Andjela Milišićovi i se svými dvěma malými dětmi. Státní bezpečnost, která zvláště Milišićové v poslední době věnovala značnou pozornost, opět selhala. O zmizení této rodiny se dozvěděla teprve o den později, kdy jej na policii ohlásili jejich spolubydlíci z vily Na Zátorce. Následné pokyny pro východoslovenské krajské správy ministerstva vnitra, aby Milišićovy zadržela, přišly pozdě.⁴⁵

Když rozruch vyvolaný těmito útekami mírně opadl, vydali se 25. dubna 1954 na cestu Pero Dragila a Slavica Majnarićová společně s Dragilovým čtyřletým synkem.

⁴² Tamtéž, H-181/11, Milorad Jovanović Savo Bjelicovi, Taškent, 3.7.1954.

⁴³ Tamtéž, 17.7.1954 Savo Bjelica Miloradu Jovanovičovi.

⁴⁴ Tamtéž, H-181/1-2, 6.4.1954, II. správa MV, Odbor 5, odd. 1, Řezníček náčelníkovi II. správy MV pplk. Matouškovi. Věc: Spasoje Jelić a Svetislav Radonić, jug. pol. emigranti – odchod do SSSR.

⁴⁵ Tamtéž, H-181/44, s. 31, 25.3.1954, MS VB Praha, Denní zpráva; Tamtéž, H-181/44, s.35, Odbor 5, II. správa – Pokyn KS MV Košice a KS MV Prešov.

Bezprostředním podnětem bylo propuštění Majnarićové z rozhlasu a Dušanky Dragilové z redakce *Nové Borby*. Dragilová pomohla uprchlíkům k úspěchu tím, že několik dní zmizení svého manžela a syna kryla. Se zpožděním ohlásila zmizení Majnarićové také její spolubydlící Marica Pavičićová. O den později hranici přešel Djordje Lojančić a počátkem května také Savo Bjelica.⁴⁶

Dragila zanechal doma dopis pro Miroslava Müllera, v němž mu oznamoval, že odchází do SSSR hledat svoji druhou vlast. Jeho manželka u výslechu na StB nezastírala, že odchod svého muže schvaluje. Na nechápavý dotaz vyšetřovatele, jak mohla svému muži dovolit odvést jejich dítě, odpověděla, že si přeje, aby syn dostal vzdělání v sovětských školách. Připustila přitom, že v Československu také nezůstane.⁴⁷ Za čtyři dny nato ji u obce Ruský Hrabovec na jižní straně Vihorlatu zadržela pohraniční hlídka. Musela se vrátit do Prahy, a tak se pouze jí na jaře 1954 útěk nezdařil.⁴⁸

Po další sérii útěků bylo již mlčení stranických orgánů a emigrantského vedení neudržitelné. Ve vypjatých diskusích jejich zastánci i odpůrci žádali, aby se odpovědní funkcionáři k této záležitosti jasně vyslovili. Koncem března 1954 Luka Serdar ve svém studijním kroužku navrhl, aby byla konečně svolána schůze celé emigrace, která by měla na programu jediné tuto otázku. Další kroužky se k návrhu přidávaly.⁴⁹

Jestliže po útěku trojice mladých emigrantů na podzim 1953 ovládla emigrantskou skupinu vlna sympatií s uprchlíky a zároveň vzdoru vůči ÚV KSČ, emigrace manželů Ivanovićových nebyla vnímána zdaleka tak jednoznačně. Ivanović a jeho skupina ztělesňovaly pro mnoho emigrantů záporný prvek v emigraci, frakcionáře, měšťácké intelektuály a úmyslné rozbíječe. Pokud šlo o aktivity Slobodana Ivanoviće, dívali se na ně jeho odpůrci s krajní podezřívavostí. Útěk Vitoroviće a dvou mladých dělníků

⁴⁶ Tamtéž, H-181/20, 26.4.1954 AZ č. 10, PROKOP. Šedlbauer; Tamtéž, H-181/35, s. 83, Telegram KS MV Prešov; Tamtéž, H-181/37, s. 15, 29.4.1954 Odbor 5, odd. 1, náčelník Odboru 5, Věc: Slavica Majnarić – zpráva; Tamtéž, H-181/19, 30.4.1954, MV, Zápis o výpovědi s Dušankou Dragilovou; Tamtéž, H-181/11, 2.5.1954, MV, II. správa (stálá služba II. správy por. V. Hlaváček), dálnopisem, Krajské správě MV Košice a Prešov, Tamtéž, H-181/11, 5.5.1954 KS MV Prešov komu: MV Praha, II. Správa, 5. odbor; Tamtéž, H-181/11, 8.5.1954 II. správa MV, Dostál, Důvěrník MAVRA; Tamtéž, H-181/11, 14.5.1954 KS MV Prešov 5. odboru II. správy MV Praha; Tamtéž, H-181/60, III.část, s. 10, 4.5.1954 AZ, IGOR.

⁴⁷ Tamtéž, H-181/19, 30.4.1954 MV, Zápis o výpovědi s Dušankou Dragilovou.

⁴⁸ Tamtéž, H-181/20, 4.5.1954 II. správa MV, odbor 5., odd. 1, referent Pechan. Věc: Dragilová Dušanka – zpráva. Nabízí se zde otázka, jak to že úspěšnost přechodů československo-sovětské hranice mohla být tak vysoká? Bohužel, pokud vím, žádný výzkum režimu na východních hranicích ČSR, na rozdíl od hranic západních, dosud neproběhl. Můžeme jen předpokládat, že ilegální překročení hranice do SSSR bylo ojedinělým jevem, a že ostraha z československé strany nebyla prováděna důsledně. Naopak na sovětském území pravděpodobně již v této době existoval mnohem důkladnější systém, který byl schopen pohyb z obou směrů zachytit. Opodstatněnost či mylnost těchto úvah však musí prověřit budoucí výzkum.

⁴⁹ AMV, H-181/77, s. 63, 30.3.1954 AZ č. 3, JARKA.

posuzovala řada emigrantů jako projev upřímné lásky k Sovětskému svazu a byla ochotna nestandardní postup k uskutečnění jejich snu pochopit, případně omluvit. Pokud však stejně jednal *vůdce rozbíječské frakce*, viděli mnozí za jeho činy nepřátelské úmysly. Motivem tu byla sabotáž a útěk dezercí. Ovšem škála od sympatií až po zavržení byla velmi široká.

Nicméně v prvních měsících roku 1954 převažovala mezi emigranty nerozhodnost. Volba mezi Jankovičem a Ivanovičem byla pro jejich většinu těžko přijatelná. Konfrontování s úpadkem emigrační činnosti, ztrátou perspektiv a se zhoršujícími se životními podmínkami vnímali Jankovičovu pozici jako synonymum pro popření reality anebo krajní oportunistus, z něhož mohli těžit jen funkcionáři a hrstka vyvolených. Opoziční avantura byla pro změnu v rozporu s disciplínou jako jedním ze základních principů komunistického hnutí. Přesto však otázka útěků začala postupně splývat s otázkou postoje vůči Jankovičovu vedení a KSČ. Nespokojenci, ať už byly příčiny jejich špatné životní situace jakékoliv, se začínali ztotožňovat s útekem a s Ivanovičovou skupinou. Naopak ti, co dávali přednost loajalitě (z přesvědčení či z nutnosti), se stále více přikláněli k názoru, že ilegální odchod do Sovětského svazu je dezercí, a proto naprosto zavrženíhodným činem. Poslední série útěků tato dvě stanoviska dále vyostřila. Bylo totiž nezpochybnitelné, že útekem byly výsledkem koordinované činnosti opoziční skupiny. Postojem vůči útekům tak emigranti vyjadřovali postoj vůči Ivanovičovi.

Upřímných a oddaných stoupců Velimir Jankovič příliš neměl. Více než on byli v komunitě ostatně uznáváni jiní dva členové vedení, vysokoškoláci Novo Novović a Svetozar Mirković. Přesto však odpor vůči Ivanovičovi vedl mnohé do řad jeho vlašných podporovatelů. Asi nejvýraznější postavou tohoto směru mimo samotné vedení se poněkud paradoxně stal dříve ostrakizovaný, podezříváný i vysmívaný Miodrag Popović. Jak jsme již zmínili, od počátku zaujal k ilegálnímu odchodu vůdce opozice zásadně odmítavé stanovisko. Současně se sblížil se skupinou mladých dělníků spjatých s vedením. V dopisu Nikolovi Božičkovičovi počátkem února 1954 vyjádřil podiv nad tím, v jak krátké době Velimir Jankovič „vyrostl v kovaného bolševika“ a přál si, aby takových bylo v emigraci více. M. Popović údajně soustavně chválil politiku KSČ, kterou méně přesvědčeným druhům vysvětloval jako zkoušku, ve které musí jugoslávská emigrace obstát. K vzácně optimistickému pohledu měl ovšem osobní důvod. Na rozdíl od ostatních emigrantů, kteří přišli o respektovaná a štědrě finančně ohodnocená zaměstnání a aktuálně se potýkali s depresí a materiální nouzí, dostal M.

Popović počátkem roku 1954 překvapivě místo v podniku provádějícím výzkum pro armádní účely. I když jeho přijetí nebylo v souladu s vládním nařízením o zaměstnávání cizinců, kádrový referent se za něho zaručil. Popović se podle něj projevil jako „vyspělý soudruh a velmi dobrý komunista“. Za tuto důvěru byl pochopitelně velmi vděčný. V emigrantské organizaci se Popović pyšnil vlivem, který prý měl na většinu mladých dělníků. Údajně se několikrát zcela vážně vyjádřil, že díky jejich podpoře získá po návratu do vlasti přinejmenším post ministra.⁵⁰ I Miodrag Popović se však přes svou ostentativní loajalitu v druhé polovině dubna 1954 vyjádřil na adresu ÚV KSČ kriticky. Předmětem jeho stížnosti bylo pochopitelně mlčení ve věci útěků do Sovětského svazu.⁵¹

Ve stejné době Velimir Janković opakoval svou výzvu československým komunistům, aby konečně začali v této věci konat. Fenomén uprchlictví zasadil do kontextu vývoje pražské emigrace od roku 1948: Pražskou informbyrovskou skupinu zformovaly „měšťácké živly“, které byly proti Titovi strženy jednohlasem pokrokového hnutí celého světa. Hlavně však v červnové rezoluci viděly možnost pro svůj mocenský vzestup. Následně se ovšem projevila jejich soustavná rozbíječská role a jediné blahodárným vlivem KSČ se do vedení dostali dělníci. V interpretaci shodné s Miodragem Popovićem nastínil současný stav vzniklý novou politikou SSSR vůči Bělehradu jako prověrku ideologické pevnosti a politické disciplíny. A právě v této době zkoušek „měšťácké živly“ ze své třídní podstaty podlely panice a staly se dezertéry. Útěky do Sovětského svazu Janković označil za vrchol rozbíječské činnosti. Jejich cílem bylo nejen rozložit pražskou skupinu, ale i zasít nedůvěru v rámci socialistického tábora, neboť v SSSR pomluví KSČ kvůli údajné špatné péči o jugoslávskou politickou emigraci.

Janković opatrně vytknul ÚV KSČ dosavadní nečinnost. Varoval, že při pokračování tohoto stavu může k destabilizaci emigrace skutečně dojít. Útěky totiž získávaly podporu u „méně vyspělých členů“ a měly za následek zhoršení kázně, pracovní morálky a pokles autority vedení. Navrhoval proto neprodleně provést kritiku opozičníků a jejich zbývající hlavní představitele Pera a Dušanku Dragilovy, Jovana Prodanoviće a Sava Bjelicu vyloučit. „Čistka skupiny, odhalování jednotlivých skupinek a jednotlivců, kritika nacionalistických jevů, anarchismu, neukázněnosti,

---

⁵⁰ Tamtéž, H-181/65, s. 239, Miodrag Popović Božičkovići; Tamtéž, H-181/65, s. 242, 19.3.1954 ÚZ č. 42, II. S MV, Procházková; Tamtéž, H-181/65, s. 243, 6.4.1954 AZ č. 5, IGOR; Tamtéž, H-181/65, s. 243, 17.8.1954 AZ č. 52, IGOR.

⁵¹ Tamtéž, H-181/65, s. 243, 20.4.1954 AZ č. 8, IGOR.

neodpovědnosti jakož i řada jiných zjevů, jejichž hlavní nositelé jsou přívrženci Ivanoviće, vedla by k odstranění těchto zjevů, k zesílení politické perspektivy a značnému zlepšení situace ve skupině.“⁵² Jen několik dní nato, aniž by aparát KSČ nějak zareagoval, část jmenovaných přešla sovětskou hranici.

Do krizové situace, ostatně jak již bylo zvykem, vstoupil koncem dubna 1954 i Pero Popivoda, na něhož se pražské vedení několikrát obrátilo. Jeho intervence tentokrát měla jen podobu dopisu. Případy ilegálního přechodu státní hranice SSSR příslušníky pražské skupiny označil za „hrubé porušení kázně uvnitř našeho svazu“. Připustil také, že jistou odpovědnost nese i moskevský výkonný výbor Svazu jugoslávských vlastenců, když se k prvním případům postavil „dosti liberálně“. Nikoliv překvapivě však hlavní vinu přičetl pražskému vedení, které prý dostatečně nerozvíjelo politickou práci. Důsledkem toho byla demoralizace, bezperspektivnost a touha po pohodlnějším a lehčím životě. Popivoda se pozastavil nad tím, že k takovým jevům dochází jediné v pražské skupině, která přitom prý měla na počátku nejlepší podmínky, dostalo se jí od hostitelské strany maximální podpory a rovněž moskevské centrum emigrace se nikdy žádné jiné skupině tolik nevěnovalo. S typickou licoměrností tak Popivoda jednal s Jankovičovým vedením, jako by šlo o zástupce svébytné jednotky, která sama rozhoduje o svých záležitostech. Důležité sdělení se však týkalo osudu samotných uprchlíků. Popivoda uznal jejich „chvályhodnou touhu po SSSR, která je zajisté touhou každého svobodomyšlného a pokrokového člověka“. Jugoslávští emigranti v Československu však nebyli pronásledováni, a proto neměli jednat, jakoby utíkali z kapitalistické země. Porušili tím zákony státu, který buduje socialismus, a zachovali se tak jako „dezertéři svého druhu“. V důsledku svého „politického avanturismu“ prý nadřadili zájmy své nad zájmy celku. Nicméně Popivoda myšlenku odchodu do SSSR neodmítl. Každý soudruh má prý právo žádat pomoc od sovětského státu. Musí však pochopit, že jedinou cestou je legální způsob – souhlas vlastní organizace a žádost sovětskému konzulátu. Popivoda tím zmocnil pražské vedení, aby členstvo s jeho dopisem seznámilo.⁵³

Zdá se však, že Popivodův dopis se k emigrantům vůbec nedostal. Patrně ho zadržel odbor pro emigraci. V polovině května 1954, tedy poté, co uprchli i Dragila, Lojančić a Bjelica, se totiž konala bouřlivá schůze, na níž došlo mezi stoupenci a

⁵² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 296, 20.4.1954 Vedení emigrace Ústřednímu výboru KSČ.

⁵³ Tamtéž, H-181/1-2, 25.4.1954 Pero Popivoda (za výkonný výbor Svazu jugoslávských patriotů, Moskva) vedení skupiny jugoslávských vlastenců v Československu.

odpůrci útěků k nevybíravému střetu. Radikálně proti uprchlíkům vystoupil opět hlavně Miodrag Popović. Nazval je bandity a zapochyboval, zda vůbec utekli na východ. Požadoval přitom, aby byli potrestáni všichni ti, co k útěkům napomáhali. Stejně ostře se vyslovil i Novo Novović. Navázal na Popovićovu myšlenku a uprchlíky paušálně přirovnal k „banditovi“ Medićovi⁵⁴, čímž dokončil jako bývalý Ivanovićův oblíbenec jednou pro vždy přechod na loajální pozice. Novovićovi oponoval jeho přítel Gojko Lončar. Prohlásil, že útky na Západ s těmi do Sovětského svazu ztotožnit nelze. V konfrontační atmosféře Aleksa Todorović a Pero Ivanović ocenili ilegální přechod do SSSR jako hrdinský čin. Jiní účastníci vyzývali přítomné k jednotě a vzájemnému porozumění. Každopádně však jako hlavní argument proti příkrým soudům zaznělo upozornění nutnost vyčkat stanoviska moskevského centra.⁵⁵

Koncem května se však emigrantské vedení rozhodlo jednat samostatně (od svého jmenování prvně) a na pokyny z Moskvy nebo z ÚV KSČ už dále nečekat. Na 30. května 1954 svolalo členskou schůzi, kde by pražská emigrace formou rezoluce odsoudila útky a vyjádřila věrnost československé straně. Tento záměr podle očekávání znovu vyvolal bouřlivé reakce. Za uprchlíky se nejrozhodněji postavil Anton Rupnik, který tím ukončil svou několikaměsíční pasivitu, kdy se o dění v emigraci ostentativně takřka nezajímal. V proslovu, během něhož prý zuřivě mlátil do stolu a musel být proto několikrát přerušen, obhajoval Dragilu a Ivanoviće jako poctivé komunisty a odmítl, že by na jejich odchodu do SSSR bylo něco špatného. Rupnikovi nejvíce sekundovali Pero Ivanović a Aleksa Todorović. Jejich emotivní projev podpořili i student Uroš Tomić a mladí dělníci Gojko Milkić a Dragiša Mitrović.

Na podporu uprchlíků vystoupili rovněž Borivoje a Vida Nikolajevići. Nikolajević, vzděláním právník, pracoval do roku 1949 jako III. tajemník ambasády FLRJ v Paříži. Po příchodu do Československa nikdy nezískal důvěru. Skutečnost, že mohl vykonávat jen špatně honorovanou profesi pomocného dělníka, považoval za degradující. Nebyl pochopitelně spokojen ani se svou skromnou životní úrovní. Jeho potíže měli ovšem do velké míry na svědomí Dragila a Ivanović, kteří už v roce 1950 Nikolajeviče označili za nespolehlivého a očerňovali ho jako pravděpodobného agenta.

---

⁵⁴ Božidar Medić, jeden z únosců letadla na jaře 1953. Viz předchozí kapitolu.

⁵⁵ Tamtéž, H-181/65, s. 243, 4.5.1954 AZ č. 13, IGOR; Tamtéž, H-181/65, s. 243, 18.5.1954 AZ č. 20, IGOR; Tamtéž, H-181/20, 18.5.1954 AZ č. 24, IGOR; Tamtéž, H-181/87, s. 54, 18.5.1954 AZ č. 22, IGOR; Tamtéž, H-181/87, s. 54, 18.5.1954, JOŽO; Tamtéž, H-181/25, s. 80, 18.5.1954 AZ č. 2, JOŽO; Tamtéž, H-181/25, s. 80, 18.5.1954 AZ č. 25, IGOR; Tamtéž, H-181/17, 22.5.1954 AZ č. 30, SLÁVA; Tamtéž, H-181/36, 25.5.1954 AZ č. 30, IGOR; Tamtéž, H-181/87, s. 54, 22.5.1954 AZ č. 27, SLÁVA; Tamtéž, H-181/61, s. 241, 18.5.1954, IGOR.

Přesto během jara 1954 nacházeli manželé Nikolajevičovi s Ivanovičovými příznivci porozumění. Vida Nikolajevičová na schůzi namítala, že hlasování nebude reprezentativní, protože více jak polovina členů nebyla přítomna.

Jako obvykle ani na této schůzi o reprezentativnost a projev autentické vůle skupiny vůbec nešlo. Smyslem hlasování byla manifestace souhlasu s předem připraveným rozhodnutím. Na průběh hlasování nicméně zapůsobilo i vystoupení Miodraga Popoviće a Vladimira Periće, kteří přijetí rezoluce podporovali. Kladnou odezvu vyvolal zejména projev Josipa Miluniće, jenž žádal razantní postup vůči opozičníkům, odsouzení uprchlíků a odstranění ze skupiny všech, kteří jim pomáhali a kteří je hájí. Přestože rozložení sil bylo před schůzí zhruba stejné, dovolilo si nakonec proti rezoluci zvednout ruku jen pět přítomných; další dva se zdrželi hlasování. I tento nepříliš výrazný odpor však Dušanka Dragilová považovala v podmínkách údajně nevybíravého nátlaku za úspěch.⁵⁶

Aleksa Todorović, který byl na schůzi zbaven místa v redakci *Nové Borby*, se s tímto vývojem nemínil smířit a napsal výkonnému výboru Svazu jugoslávských vlastenců v Moskvě stížnost. Jankovićovu vedení v něm vytýkal levičáctví, sektářství a vytváření umělé bariery mezi dělníky a tzv. intelektuály. Místo toho, aby se snažilo vybudovat jednotu a posílit morálku v době „uvolňování mezinárodního napětí a určité normalizace vztahů mezi zeměmi demokratického tábora a Jugoslávií“, vedení členy dezorientovalo. Todorović uvedl, že s útekem do Sovětského svazu sice nesouhlasil, odsoudil však Jankovićův a Novovićův postup, který prohloubil radikalizaci a vyvolal všechny staré problémy. Funkcionářům zejména zazlíval, že si proti uprchlíkům posloužili metodami, které do skupiny zavedla kdysi „familie Balk“, tedy obviňování z nacionalismu, nepřátelských postojů vůči československému lidu a KSČ. Výsledkem pak bylo opětné rozdělení pražské skupiny na dvě nesmiřitelná křídla. Za skandální pak Todorović považoval, jakým způsobem proti ilegálnímu odchodu do SSSR brojili Miodrag Popović, Vladimir Perić a Josip a Atena Milunićovi, jimž v poslední době přitakával i Dušan Nikolić. Tito emigranti se prý vyjadřovali v tom smyslu, že uprchlíci budou ze sovětských poměrů rozčarováni, poukazovali na tamní nízkou životní úroveň

⁵⁶ Tamtéž, H-181/75, s. 247, Výpis z agenturních zpráv; Tamtéž, H-181/75, s. 244, 20.5.1954, II. S, odbor 5, odd. 3, Šejnostová, STANDA 40994; Tamtéž, H-181/25, s. 80, 1.6.1954 AZ č. 33, IGOR; Tamtéž, H-181/25, s. 80, 1.6.1954 AZ č. 8, JOŽO; Tamtéž, H-181/42, II. část, 1.6.1954 AZ č. 35, IGOR; Tamtéž, H-181/42, II. část, 1.6.1954 AZ č. 12, JOŽO; Tamtéž, H-181/87, s. 54, 1.6.1954 AZ č. 32, IGOR; Tamtéž, H-181/87, s. 54, 1.6.1954 AZ č. 9, JOŽO; Tamtéž, H-181/51, s. 104, 1.6.1954 AZ č. 31, IGOR; Tamtéž, H-181/88, 1.6.1954 AZ č. 11, JOŽO; Tamtéž, H-181/20, 10.6.1954 AZ č. 18, Šedlbauer, PROKOP; Tamtéž, H-181/26, III. část, s. 150 7.7.1954, AZ č. 5, DRAGO.

a adepty útěku varovali před uvězněním za nedovolené překročení hranice. Vladimír Perić prý dokonce hovořil o koncentračních táborech, o nichž mu vyprávěli španělští emigranti pobývající v Sovětském svazu během druhé světové války. Todorović si rovněž stěžoval, že v poslední době se ÚV KSČ o pražskou skupinu vůbec nestará a v zásadě ji ponechává svému osudu.⁵⁷

K rezoluci, jejíž text neznáme, ale která podle nepřímých pramenů obsahovala i požadavek na vyloučení provinilců z organizace, se československý stranický aparát nijak nevyjádřil. Pracovníci odboru pro emigraci se zřejmě tvářili, jako by tento dokument vůbec neexistoval. Místo toho bylo v druhé polovině června 1954 emigrantům oznámeno, že se uprchlíci vrací do pražské skupiny. Na rozdíl od Vitorovićovy skupiny ponechaly sovětské orgány Ivanovićovy i další jejich následovníky hned za hranicí Československa v Užhorodu. Pouze mladí dělníci Spasoje Jelić a Svetislav Radonić byli posláni do Kyjeva a mohli prozatím v SSSR zůstat. Všichni ostatní, Ivanovićovými počínaje, však byli 21. června 1954 předáni zpět do Československa.⁵⁸

Mezi stranickými a bezpečnostními orgány došlo k určitým neshodám v otázce, jak s navrátilci naložit. Zatímco ministerstvo vnitra požadovalo, aby z důvodu snadnější kontroly byli tito emigranti rozmístěni do různých částí republiky, prosadila Anna Baramová jejich návrat do Prahy. Instruktorovi pro jugoslávskou skupinu nařídila, aby jim zajistil práci a ubytování. Trvala rovněž na tom, aby Ivanović byl vrácen na původní pracovní místo, přestože se tomu jeho zaměstnavatel bránil. Baramová instruovala jugoslávský odbor bezpečnosti, aby navrátilcům věnoval maximální pozornost. I když zásadně odmítala, že by dotyční byli agenti UDBy, domnívala se, že se jistě pokusí utéci do Jugoslávie. Představitelé bezpečnosti tento úkol hodnotili jako téměř nesplnitelný, pokud bude Ivanovićova skupina ponechána pohromadě.⁵⁹ Vzhledem k tomu, že emigranti porušili zákon a s víceméně neskrytým nepřátelstvím vystupovali proti hostitelské straně, bylo jejich přijetí ze strany KSČ více než vlídné.

⁵⁷ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 30, 12.6.1954 Aleksa Todorović Izvršnom komitetu Saveza jug. patriota.

⁵⁸ V této souvislosti se vyskytly na straně Ivanovićových stoupců, sympatizujících s útekem, kritické hlasy, že sovětské orgány nepostupovaly správně, když si nechaly jen dělníky, zatímco intelektuály poslaly zpátky do Československa. Spasoje Jelić a Svetislav Radonić však byli o několik měsíců později také vráceni. Z uprchlíků tak trvale v SSSR zůstali jen první tři, tedy Vitorović, Ribar a M. Jovanović. Posledně jmenovaný byl však v roce 1956 vyhoštěn do Jugoslávie, údajně pro finanční machinace. AMV, H-181/25, s. 80, 6.7.1954 AZ č. 43, IGOR; Tamtéž, H-181/1-2, II. správa MV, Odbor 5, mjr. Sidorják, agent ARNOLD, 22.4.1964 AZ č. 41, Jugoslávská politická emigrace – poznatky.

⁵⁹ Tamtéž, H-181/1-2, 21.6.1954 II. správa MV, odbor 5, Zpráva pro ministra o předání jug. polit. emigrantů.

Instruktor Záruba neprodleně navrátilcům zabezpečil u Červeného kříže finanční podporu. Živitelé rodin obdrželi 500 korun, Ivanovičovi jako bezdětný pár 300 korun a svobodné osoby 200 korun.⁶⁰

Po příjezdu do Prešova se Ivanovič a jeho přátelé báli, aby je Československo nevydalo do Jugoslávie. Jakmile ale zjistili, že něco takové jim rozhodně nehrozí, vrátila se jim rychle sebedůvěra. Směle prohlašovali, že jim nikdo v cestě za jejich snem nemůže bránit a že se v blízké době o ilegální přechod znovu pokusí.

O několikaměsíčním životě uprchlíků na sovětském území není z dostupných pramenů v podstatě nic známo. Jen podle nepřímých vyjádření můžeme tušit, že je sovětské orgány ponechaly v blízkosti hranice v Užhorodu. Dá se předpokládat, že jim byla omezena svoboda pohybu nebo korespondence. Nebyli však uvězněni či jinak internováni a bylo jim zajištěno ubytování. Sověští představitelé tak rozhodně nepřijali uprchlíky s nevolí, ale naopak jejich záležitost ponechávaly delší dobu otevřenou. Necelý půlrok strávený na sovětském území byl pro Ivanovičovy šťastným obdobím jejich života. Alespoň tak to popisovali v dopise své užhorodské bytné: Sověští lidé jsou ve skutečnosti ještě lepší, než si dokázali vůbec představit. Za krátkou dobu se od nich naučili plno skvělých věcí – Ivanovičová si například zvykla chodit do knihovny půjčovat knížky. (!) Všichni, s nimiž se setkali, byli opravdoví sověští lidé a milí soudruzi. Vždycky je prý rozbolelo srdce, když si na ně vzpomněli a litovali, že s nimi nemohli zůstat. Prosili bytnou, ať promine jejich komolení „překrásné ruské řeči“.⁶¹

Ihned po návratu do Prahy si celá skupina požádala na sovětském velvyslanectví o povolení k vystěhování do SSSR a o sovětské občanství. Jejich vystupování vůči představitelům KSČ a ostatním emigrantům rozhodně nebylo kající. Naopak, pyšnili se tím, že pro svůj sen vidět Sovětský svaz byli ochotní riskovat a spálit za sebou všechny mosty. Návrat do Prahy nevnímali v žádném případě jako porážku. Marným snahám emigrantského vedení docílit jejich potrestání a vyloučení se vysmívali. Diktovali si také požadavky. Ivanovič tak odmítal nastoupit do dělnické či jiné – z jeho pohledu podřadné – profese a vehementně se hlásil o místo v propagandě. Skupina pak

---

⁶⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 300, sl. Jugoslávie, 23.6.1954 Záruba Sociálnímu odboru Československého červeného kříže.

⁶¹ AMV, H-181/26, s. 76, Dopis S. a V. Ivanovičových Anně Ivanovně Jermakovové do Užhorodu z 23.8.1954.

žádala, aby jí bylo přiděleno jedno patro v Domově v Žitné, kde by se mohla pohromadě ubytovat.⁶²

Na tyto požadavky stranický aparát nepřistoupil. Ovšem již pouhé prosazování návratu uprchlíků do původního bydliště a pracovních míst přijala většina ostatních emigrantů jako nepochopitelnou benevolenci a nespravedlnost. Miodrag Popović s rozhořčením komentoval, že ÚV KSČ naprosto přehlízí jejich rezoluci a Ivanovićové skupině toleruje to, za co by každý jiný skončil na Pankráci. Mezi obyvateli vily na Zátorce zorganizovala Atena Milunićová petici proti návratu Milišićových. Většina navrátilců se tak ubytovala v Domově v Žitné. I zde však proti nim převládala nevole a vyskytl se dokonce návrh vypudit je násilím.⁶³ Většina emigrantů tak navrátilce bojkotovala. Ovšem také druhá strana, obklopená několika sympatizanty, dávala ostentativně najevo, že o kontakty s protivníky nijak nestojí.⁶⁴

Jankovićovo vedení bylo opět bezradné. Jeho iniciativa, kterou velká část členstva vzala za svou, se u československého stranického aparátu minula účinkem. Emigranti svému vedení začínali opět vyčítat nečinnost. Velimir Janković se v následujících týdnech i měsících omezil jen na to, že KSČ doporučil, aby nevycházela opoziční skupině vstříc. Záporně se tak například vyslovil k úmyslu Ivanovićové a Milišićové studovat ruštinu na filozofické fakultě. Ostatně tyto ženy už dávno překročily věk tehdy běžný pro studium.

KSČ skutečně z pohledu loajálních emigrantů jednala zcela nelogicky. Nejenže se odmítala jasně vyslovit ve věci Ivanovićové, ale dopustila, aby se loajální emigranti stále více setkávali s překážkami, které jim nesmírně ztrpčovaly život. KSČ neučinila nic, aby zmírnila dopad vládního nařízení o zaměstnávání cizinců. Absolventi vysokých škol, jichž v roce 1954 stále přibývalo, nemohli jako cizinci často nalézt místo adekvátní svému vzdělání.⁶⁵ V červnu 1954 obdrželi jugoslávští studenti obývající Komenského kolej nařízení, aby se neprodleně vystěhovali. Ministerstvo školství od roku 1951 do bývalé jugoslávské koleje umísťovalo tuberkulózní studenty. Informbyrovští vysokoškoláci tak byli vystaveni riziku nákazy a Radmila Lojančićová a Novo Novović také skutečně onemocněli. Po třech letech tohoto soužití ministerstvo

⁶² Tamtéž, H-181/26, III. část, s. 150, 7.7.1954 AZ č. 5, DRAGO; Tamtéž, H-181/26, III. část, 24.8.1954 AZ č. 55, IGOR.

⁶³ Tamtéž, H-181/65, s. 243, 21.7.1954 AZ č. 49, IGOR; Tamtéž, H-181/51, s. 102, 13.7.1954 AZ č. 46; Tamtéž, H-181/55, s. 150, 13.7.1954 AZ č. 47, IGOR; Tamtéž, H-181/20, 22.7.1954 AZ č. 22, Dostál, JOŽO.

⁶⁴ Tamtéž, H-181/1-2, 30.8.1954 Pro s. ministra. Zpráva os současné situaci v jug. polit. emigraci v Praze.

⁶⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 296, 8.5.1954 R. Šekeljčić Ústřednímu výboru KSČ.

školství rozhodlo, aby nemocným studentům byla vyhrazena celá budova. Tato kolej však znamenala pro jugoslávskou studentskou komunitu domov a rodinné prostředí. S výjimkou rozbrojů v první polovině roku 1949 se života v Komenského koleji jen málo dotýkaly turbulence zmítající celou emigrací. Zatímco Domov v Žitné a vila na Zátorce se stávaly pravidelně dějištěm vypjatých střetů, studenti si bez ohledu na sympatie pro tu či onu linii uchovávali soudržnost a vnitřní solidaritu. Nikoliv náhodou mezi nimi nepůsobil žádný agent StB. Vystěhování z počátku léta 1954 tak likvidovalo jedno z tradičních míst setkávání a útočišť. Zmizel tím poslední znak, který tuto stavbu postavenou z prostředků jugoslávského státu a projektovanou předním jugoslávským architektem ještě s Jugoslávií spojoval.⁶⁶

Kromě již zaběhlého vyplácení sociálních podpor a stipendií československá strana dávala všem emigrantům bez rozdílu pocitit svůj nezájem a odstup. Jakékoliv další požadavky Ivanovičovy skupiny proto stranický aparát jednoduše ignoroval. Navrátilci i jejich příznivci byli přiděleni na práci *do výroby*. Dušanka Dragilová a Slavica Majnarićová, ještě donedávna zaměstnané v propagandě, nastoupily jako dělnice v podniku Motorpal. Manželé Ivanovičovi, Milišić, Todorović a Prodanović byli v polovině července stranickým aparátem umístěni jako pomocní dělníci v jednom menším průmyslovém podniku ve Strašnicích.⁶⁷ Na kvalifikovaném místě ve svém oboru mohl teoreticky zůstat z této skupiny pouze důlní inženýr Djordje Lojančić, který však byl už v roce 1953 odstraněn z prestižní pozice na ministerstvu paliv a energetiky a zaměstnán na ředitelství severočeských dolů v Teplicích. Krátce před svým útekem do SSSR zde dal dobrovolně výpověď s odůvodněním, že potřebuje být v kontaktu se svou emigrantskou skupinou v Praze. Když mu ministerstvo v létě 1954 nabídlo místo řadového referenta v málo významném jihomoravském lignitovém revíru v Ratiškovcích, vnímal to Lojančić celkem oprávněně jako další ponižující gesto a pochopitelně odmítl.⁶⁸

⁶⁶ Tamtéž, sv. 95, ar. j. 315, sl. M, Mirković Svetozar, 14.6.1954 Mirkovićovi rektorát VŠE.

⁶⁷ Slobodan Ivanović před odchodem do Sovětského svazu pracoval měsíc ve Slovanské knihovně. Zde však s jeho návratem zásadně nesouhlasili a stejně se vyslovil i jeho dřívější zaměstnavatel Tatra Smíchov. AMV, H-181/26, III. část, Vlastní záznam. Pechan; Tamtéž, H-181/26, s.408, 7.1.1955 ÚZ č. 157, II. správa MV, 51/Pechan, vlastní.

⁶⁸ Tamtéž, H-181/37, s.41, Výpis z AZ č. 23, 22.7.1954, JOŽO; Tamtéž, H-181/19, Vlastní záznam. Pechan; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 99, ar. j. 315, T 1, 3.5.1958 Hana Todorovićová Zdeňku Fierlingerovi; Tamtéž, sv. 95, ar. j. 315, sl. L., 29.8.1954 Severočeské hnědouhelné doly, obvodní ředitelství Teplice, Ministerstvu paliv a energetiky, Hlavní správa II. Kádrový odbor; Tamtéž, 29.9.1954 Jihomoravské lignitové závody v Ratiškovcích Ministerstvu paliv a energetiky, kádrové odd.

Navzdory předchozím zkušenostem a své averzi vůči československým funkcionářům se Ivanović a Milišić snažili v létě 1954 dovolat intervence ÚV KSČ. Žádali, aby je emigrantské vedení přestalo bojkotovat a štvát proti nim ostatní emigranty. Instruktor Záruba však jakékoliv zasahování do vnitřních záležitostí jugoslávské emigrace vyloučil. V kontrastu s dřívější praxí se zdál tento postup těžko vysvětlitelným. Nicméně důvod pro rezervovanost KSČ vůči oběma stranám v jugoslávské emigraci je zřejmě třeba hledat v aktuálně nevyjasněné politice vůči Jugoslávii a tím i otázce dalšího pokračování protititovské emigrační akce.

Více jak dva měsíce po vrácení skupiny uprchlíků ze SSSR se konala členská schůze emigrace. Dlouhý odklad zřejmě nezpůsobily jen prázdniny, ale také Jankovičova opatrnost a nejistota, jak se vůči navrátilcům dále chovat. Někteří emigranti prohlašovali, že dojde ke rvačce, pokud se Ivanović se svou skupinou na schůzi objeví. Janković se proto snažil dopředu zjistit názor ÚV KSČ. Instruktor pro *Novou Borbu* Čejka mu však sdělil v zásadě to samé, co Záruba Ivanovićovi: KSČ tuto otázku považuje za interní záležitost jugoslávské emigrace a je plně na ní, jak se rozhodne.

Po příchodu Ivanoviće, Dragily a dalších inkriminovaných členů na schůzi svolanou na 8. září 1954 přišli, místnost na protest opustili Josip Milunić a Miodrag Popović. Do diskuse o tom, zda se uprchlíci mohou i po rezoluci přijaté v dubnu účastnit členských schůzí, vstoupil Boško Mlinarević. Podal návrh hlasovat znovu o vyloučení provinilců z veškeré politické činnosti emigrace, včetně schůzí. Na jeho podporu vystoupili Janković a Novović. Za „objektivně nepřátelský čin a dezerci“ označil útky do SSSR i Vladimir Perić. Přesto proti uprchlíkům nakonec hlasovala jen mírná většina.⁶⁹

S tímto aktem, který ÚV KSČ ani nepotvrdil ani neodmítl, se postižení nehodlali smířit. Slobodan Ivanović, Djordje Lojančić a Djordje Milišić napsali každý během září a října 1954 několik dopisů výkonnému výboru Svazu jugoslávských vlastenců v Moskvě. V podobném duchu, jakým psal do Moskvy na jaře Aleksa Todorović, odmítli nařčení z nepřátelství vůči Československu a KSČ a zdůvodňovali útěk do SSSR čirou touhou a láskou vůči této své *druhé vlasti*. Zdůraznili, že již podnikli kroky k legálnímu vystěhování a žádali o podporu. Nicméně poukázali na skutečnost, že proti

---

⁶⁹ AMV, H-181/42, II. část, 13.9.1954 AZ č. 3, RAKIČ; Tamtéž, H-181/65, s. 243, 13.9.1954 AZ č. 3, RAKIČ; Tamtéž, H-181/27, s. 44, 21.9.1954 AZ, IGOR, Pechan; Tamtéž, H-181/65, s. 243, 21.9.1954 AZ č. 62, IGOR.

sobě opět stojí dvě personálně téměř nezměněné skupiny, které se v pražské emigraci sváří již od podzimu 1949. Skupina vedená nyní Jankovičem a Novovičem a z pozadí podle nich řízená Miluničem a Peričem zastává stejné názory a používá vůči svým protivníkům tytéž argumenty, které dříve prosazovali Lenka Reinerová a Teodor Balk. Podle už mnohokrát opakované teorie tvrdili, že jde o nepřátelskou linii Gemindera a Slánského.⁷⁰

Pokud víme, na žádný z těchto dopisů odpověď nepřišla. Na 15. října 1954 svolalo emigrantské vedení narychlo mimořádnou schůzi. Panovalo přesvědčení, že hlavním bodem programu budou opět uprchlíci. S napětím se očekávalo rozhodnutí ÚV KSČ nebo moskevského centra, které by tento problém, komplikující již téměř rok činnosti pražské emigrace, konečně rozřešilo. Na začátku schůze však předseda Jankovič přečetl dopis, který se této otázky netýkal a přítomné hluboce zasáhl. Výkonný výbor Svazu jugoslávských vlastenců oznamoval ukončení své činnosti a zastavení propagandy.⁷¹ Ukončení činnosti se netýkalo jen moskevského centra, ale právě tak i jeho pražské pobočky.⁷²

Jelikož této schůzi nebyli přítomní *útěkáři*, předvolalo si je následně emigrantské vedení zvlášť. Jankovič je informoval, že v důsledku zrušení moskevského výkonného výboru nabývá účinnosti rezoluce odhlasovaná pražskou organizací a jsou tedy vyloučeni. V dohledné době proto budou všichni vystěhováni mimo Prahu na místo, které jim určí ÚV KSČ. Ivanović a jeho stoupenci pochopitelně protestovali. Ani tentokrát se však rozhodnutí učiněná emigranty nepodařilo prosadit, a tak Jankovičova slova vyzněla do ztracena.

Apokalyptické náladě se rozhodla v říjnu 1954 čelit Dušanka Dragilová dalším ilegálním překročením sovětské hranice. Tentokrát brala s sebou malého syna ona. Už po čtrnácti dnech je však sovětská pohraničnická společnost s dvěma mladými dělníky, kteří uprchli na jaře, předali svým československým protějškům. Všichni pak byli eskortováni zpět do Prahy a propuštěni na svobodu.⁷³

⁷⁰ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. 30, 14.9.1954 Dopis Slobodana Ivanoviče Výkonnému výboru Svazu jugoslávských vlastenců v Moskvě; Dopis Djordje Lojančiče z 18.9.1954; Dopisy Djordje Milišiče z 28.9.1954, 4.10.1954 a 12.10.1954.

⁷¹ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 75, ar. j. 292, sl. 30, Dopis Dj. Milišiče Politbyru ÚV KSČ z 19.4.1954.

⁷² AMV, H-181/1-2, 22.10.1954 Náčelník II. správy Matoušek ministromi vnitřní Barákov. Věc: Jugoslávská politemigrace – současná situace.

⁷³ Tamtéž, H-181/20, 2.11.1954 Náčelník KS MV Prešov mjr. Žemlička. komu: Oddelenie nápravných zariadení pri KS- MV Prešov, Vec: Dragilová Dušanka a spol.– prevedenie eskorty ku MV Praha.

Ostatní členové skupinky se chovali již disciplinovaně, protože nechtěli ohrozit svou žádost o legální vystěhování. Ředitel továrny, kde většina z nich pracovala, je proto líčil jako naprosto bezproblémové, tiché a pracovité zaměstnance.⁷⁴

V lednu 1955 podepsali Ivanovičovi, Milišičovi a Djordje Lojančić dopis Nikitovi Sergejeviči Chruščovovi. Odvolávali se v něm na jeho nedávný proslov na schůzi moskevského Komsomolu ve Velkém divadle, v němž oznámil svůj megalomanský projekt obdělání celin a vyzval sovětskou mládež k účasti na zúrodnování těchto odlehlých stepních oblastí. Dřívější žádost adresovanou prezídiu nevyššího sovětu tak nyní podpořili tím, že se Chruščovovi osobně hlásili jako dobrovolníci na toto dílo: „Jsme naplněni touhou jít spolu s tisíci sovětských vlastenců–nadšenců na získání ladem ležící půdy. Jaksi současně vznikl návrh napsat dopis Vám osobně, milý a vážený soudruhu Chruščove, s prosbou, aby jste prokázal nám, jugoslávským vlastencům velkou čest zúčastnit se toho tak velkolepého boje za vítězství komunismu v SSSR, za vítězství socialismu a míru na celém světě. My jugoslávští vlastenci nepochybujeme o tom, že boj za pokoření přírody v Altaji, Sibiři, Kazachstánu bude mít velký význam i pro uspíšení vítězství našeho lidu v jeho boji za trvalý mír, opravdový socialismus a lepší budoucnost naší drahé vlasti Jugoslávie. Jsme také přesvědčení, že se nepolekáme těžkostí a že svou poctivou prací si získáme právo nazývat se občany Svazu sovětských socialistických republik, naší druhé vlasti.“⁷⁵

Ivanovič se v očekávání brzkého odjezdu opět dostával do své typické euforické nálady. Sekretariát ÚV KSČ, zjevně bezradný, jak s nevyzpytatelnými, radikálně vystupujícími jugoslávskými emigranty naložit, odeslal v únoru 1955 notorického buřiče a jeho ženu na rekreaci do Lázní Jeseníku, kde strávili mnoho týdnů. V dopisu Milišičovým si Ivanovič maloval skvělou budoucnost, jak „zorají traktory celý Kazachstán a snad i kus Tibetu“. Při péči o pokojové květiny snil o velkolepém budovatelském díle na poli agrikultury: „Za brambořík a bonbony z NDR mnohokrát děkujeme já a Vera a přejeme vám i dětem, aby bůh dal, abychom dlouho neزالévali, ani my ani vy ten brambořík, nýbrž abychom čím dříve začali sít oves, žito anebo brambory křížově – hnízdovým způsobem.“⁷⁶

Pero Dragila mezitím odešel na dlouhodobou brigádu do karvinských dolů. Tvrdil, že v Praze nemohl už déle snášet ponižování. Zde ho začátkem června 1955 také

⁷⁴ Tamtéž, H-181/26, s. 408, 7.1.1955 ÚZ č. 157, II. správa MV, 51/Pechan, vlastní.

⁷⁵ Tamtéž, H-181/26, s. 410, 11.1.1955 Nikitovi Sergejeviči Chruščovovi. Podepsáni: Slobodan Ivanovič, Vera Ivanovič, Djordje Milišić, Angelina Milišić, Djordje Lojančić.

⁷⁶ Tamtéž, H-181/44, s. 20, 15.2.1955 Překlad dopisu S. Ivanoviče z Jeseníku.

zastihla zpráva o podepsání Bělehradské deklarace, kterou Sovětský svaz a Jugoslávie fakticky ukončily roztržku. Ivanović napsal za několik dní nato Dragilovi dopis, v němž ho informoval o Popivodově telefonátu, který však čekatele na sovětské vstupní vízum poněkud zmátl. Popivoda vyjádřil naději v brzké shledání. Nebylo však jasné, zda myslí, že k němu dojde v Moskvě nebo v Bělehradu.⁷⁷

Ivanović po několik dní dokonce váhal, mají-li v úsilí o sovětské občanství pokračovat, anebo se vrátit do vlasti. Nebylo totiž zpočátku jasné, zda k tomu Moskva nebude informbyrovské emigranty instruovat. Po měsíci však už Popivodovi psal, že návrat do Jugoslávie pro ně nepřipadá v úvahu a opakují proto svoji žádost prezídiu nejvyššího sovětu. Dokonce připustil i další nelegální přechod, pokud budou Sověty odmítnuti. V Československu, kde, jak uvedl, „mi někdo sadisticky pije krev a snaží se mi zprotivit život, abych dal ruce pryč od všeho, co je mně svaté“, nechtěl už zůstat za žádnou cenu. Vyjádřil touhu být v Moskvě v kruhu „pravých jugoslávských komunistů“, ale na druhé straně byl prý ochoten jít třeba i na Kamčatku, „jen abychom se dostali pod vedení sovětských lidí, abychom se od nich mohli učit a s nimi žít.“⁷⁸

Ze sovětské ambasády žádná reakce však ani v létě roku 1955 nepřišla. V srpnu proto Pero Dragila opustil Karvinou a vydal se opět vlakem ve směru na Vyšné Nemecké. Sověští pohraničníci ho ihned již obvyklým způsobem odevzdali československým kolegům.⁷⁹

Jugoslávská emigrace přestala být na podzim roku 1955 sledována bezpečností a rovněž Mezinárodní oddělení ÚV KSČ jí už nevěnovalo tolik pozornosti. Z toho důvodu pro následujících několik let dokumenty o její činnosti téměř úplně scházejí. Neznáme proto, kdy pražští žadatelé přijali radostnou novinu, aby si na sovětském velvyslanectví vyzvedli *červené pasy*. Pravděpodobně k tomu došlo v posledním čtvrtletí 1955 nebo na jaře následujícího roku. Nevíme také přesně, kdo do SSSR nakonec vycestoval. Zcela jistě tam odešli Slobodan a Vera Ivanovićovi a celá rodina Milišićových. Až na Kamčatku nemuseli a traktoristy na kazachstánských stepích se také nestali. Usadili se v Moskvě mezi ostatními jugoslávskými emigranty, kde Ivanović zaujal přední pozici vedle Pera Popivody. Naopak Pero a Dušanka Dragilovi, kteří tolik stáli o to, aby jejich nadaný synek Ranko získal sovětské vzdělání, zakotvili

⁷⁷ Tamtéž, H-181/87, s. 54, Výpis z pošty. 22.1.1955 Dragila Todorovićovi; 14.4.1955 Dragila Ivanovićovi, 23.6.1955 Ivanović Dragilovi.

⁷⁸ Tamtéž, H-181/26, III. část, s. 91, 21.6.1955 Ivanović Popivodovi.

⁷⁹ Tamtéž, H-181/60, III. část, s. 14, Záznam KS MV Prešov o předání Pera Dragily sovětskými pohraničními orgány.

již v Československu natrvalo. Jedním z možných důvodů, proč jim žádost byla zamítnuta, zřejmě bylo opakování ilegálních přechodů. Dušanka Dragilová ještě v roce 2004 v rozhovoru se mnou litovala, že do Sovětského svazu tehdy neodešla. V Praze prožili tito inteligentní a vzdělaní lidé, kteří se nikdy nevzdali radikálně levicových názorů, život v těžké manuální práci. V hlavním městě ČSR také v polovině padesátých let zůstali Slavica Majnarićová, Savo Bjelica a oba mladí dělníci vrácení ze SSSR na podzim 1954.⁸⁰

---

⁸⁰ Tamtéž, H-181/1-2, II. správa MV, 3.10.1963 Agenturní záznam č. 29, mjr. Sidorják, ARNOLD, Jugoslávská politická emigrace – poznatky.

26. Od ukončení činnosti směrem k novým nadějím

Během dlouhé řady měsíců, postupné normalizace v sovětsko-jugoslávských vztazích, žila pražská informbyrovská komunita svým vlastním rytmem a především svými vlastními problémy. Jak víme z agenturních záznamů i nepříliš četné úřední korespondence produkované jejím vedoucím tělesem, už od podzimu roku 1953 se většina diskusí týkala uprchlictví do Sovětského svazu. Tato otázka vstupovala bezprostředně do každodennosti členů pražské skupiny a určovala jejich život. Vývoj ve vlasti a v sovětsko-jugoslávských vztazích zaměstnával jejich mysl o poznání méně. Důvodem byla jistě malá informovanost. Emigranti totiž byli s velkou pravděpodobností odkázáni jen na sdělovací prostředky. Nemáme žádný údaj, že by v této době některý člen vedení cestoval na zahraniční poradu. Českoslovenští funkcionáři, kteří s velkou pravděpodobností podrobnosti z vývoje v sovětsko-jugoslávských vztazích také neznali, emigrantům žádné instrukce a žádné informace nepředávali. Ostatně většina emigrantů již dávno netrpěla iluzí, že mohou vlastní politickou prací tento vývoj jakkoliv ovlivnit.

Po rychlých krocích k normalizaci vztahů, které následovaly krátce po Stalinově smrti, toto tempo v druhé polovině roku 1953 poněkud zvolnilo. Ani během prvního pololetí 1954 nedošlo ve vztazích mezi Moskvou a Bělehradem k takovému pokroku, který by byl nějak výrazněji z pohledu běžného konzumenta novinových a rozhlasových zpráv pozorovatelný. Nejzřetelnějším jevem bylo výrazné utlumení předchozí protititovské rétoriky v oficiálních sdělovacích prostředcích Sovětského svazu a tzv. lidově demokratických států. Tento trend se prosadil už v roce 1953 a pokračoval i v následujícím roce. Emigranti tak nutně evidovali, že kampaň proti *Titově klice* vede ve ztenčené míře jen časopis Informačního byra a pochopitelně jejich vlastní periodika či rozhlasové stanice.

Dění v sovětsko-jugoslávských vztazích se mezitím odehrávalo čistě v diplomatickém zákulisí. Až do května 1954 určoval sovětskou zahraniční politiku téměř výlučně Vjačeslav Molotov, který vůči Bělehradu nebyl ochoten téměř k žádným ústupkům a kompromisům. Jugoslávská strana dávala Moskvě velmi názorně najevo, že o prostý návrat do sovětské zájmové sféry nemá zájem a případnou normalizaci podmiňuje zásadou rovnoprávnosti a sovětského uznání viny na roztržce.

Na jaře 1954 začalo v sovětské vládnoucí skupině sílit přesvědčení, že se současná taktika májí účinkem. Někteří kremelští vůdci se zejména obávali, aby Jugoslávie dále neprohloubila vazby se Západem. Paralelně probíhající jednání o uzavření konkrétních spojeneckých dohod vycházejících z Balkánského paktu naznačovalo, že by se FLRJ mohla fakticky a nikoliv jen proklamativně zapojit do systému Severoatlantické aliance. Vstřícnějším přístupem vůči Jugoslávii se mělo tomuto pro SSSR nepříznivému stavu předejít. Jugoslávská karta ovšem našla v Kremlu uplatnění i v mocenských bojích mezi Stalinovými nástupci. Prosazování odlišného kursu vůči Jugoslávii a kritika Molotova v této otázce na jaře 1954 bylo jednou z linií, po níž se dostával výrazně do popředí Nikita Sergejevič Chruščov.

O změně politiky se v úzkém kruhu sovětských předáků rozhodlo v květnu 1954. Její první náznaky se projevíly v diplomatické rovině během následujícího měsíce, když sovětská strana předložila návrh k uzavření obchodní dohody a projevila ochotu vyjít Bělehradu vstříc i v dalších dílčích otázkách, které předtím Jugoslávci zmiňovali. Průlomovou událost nicméně představoval Chruščovův dopis Titovi z 22. června 1954, který obsahoval poměrně velkorysou nabídku k ukončení roztržky.¹

Už před touto sovětskou iniciativou instruovalo bělehradské vedení v březnu 1954 své diplomaty v Moskvě, aby při jednání se Sověty požadovali ukončení veškeré nepřátelské propagandy a zákaz činnosti emigrantských uskupení v SSSR i zemích jeho tábora. Tuto otázku Jugoslávie vznášela, aby ověřila, nakolik Moskva míní normalizaci vážně. Sovětští představitelé v souladu s tehdejší rigorózním postupem odpovídali zdrženlivě.² Nyní však mohl Kreml na neřešených problémech ukázat odměřeným Jugoslávčům vlídnou tvář. Když bylo v září 1954 zřejmé, že Tito sovětské nabídky zcela neodmítá, zahájili sovětští představitelé druhé kolo. Prvním novým opatřením tak bylo rozpuštění emigrantské organizace a zastavení jejího rozhlasu a tisku. Tuto skutečnost, o níž se příslušníci pražské skupiny dozvěděli v polovině měsíce, sdělil Chruščov Titovi dopisem z 23. září 1954.³

Někteří z emigrantů se až do počátku podzimu 1954 upínali k naději, že normalizace bude mít jednostranný průběh. Na základě komentářů časopisu Informbyra věřili takto smýšlející jednotlivci v existenci *zdravých sil* v řadách Svazu komunistů Jugoslávie. Vstřícnější sovětská taktika měla těmto silám pomoci prosadit se, získat

---

¹ J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 80-90, 109-118.

² Tamtéž, s. 84-85, 87-88.

³ Tamtéž, s. 129-130.

převahu a přivést Jugoslávii zpět na „správnou cestu“ v budování socialismu. Jugoslávští komunisté, kteří zůstali po dobu roztržky věrní Moskvě, by pak dosáhli jisté satisfakce a mohli by se uplatnit v mocenských strukturách jugoslávského režimu. Zato eventualitu, že by tento proces mohl z jugoslávské strany vést sám Tito, si nedokázali příliš představit.⁴

Nekompromisně protititovské názory si i během roku 1954 udržovali oddaní stoupenci Jankovičova vedení. Jeden z jeho členů, Uroš Radumilo, polemizoval velice bojovně se svými příbuznými, kteří ho v dopisech nabádali k návratu: „...nezůstal jsem v kapitalistické zemi, nýbrž v zemi, která se rychlým tempem blíží socialismu, a která mi umožnila, abych se vyučil a aby se ze mne stal dobrý dělník, který zítra v Jugoslávii může být našemu lidu nápomocen jak při odstraňování Titovy fašistické bandy, tak ve výstavbě socialismu v Jugoslávii, takového socialismu, jaký je v Sovětském svazu, a ne takového, jak ho buduje a zamýšlí banda Tito–Ranković a kompanie...“⁵

Ovšem nad těmito postoji převažovala spíše pasivita a odevzdanost osudu. Nemalá část emigrace se srovnávala s pravděpodobností úplné rehabilitace Titova vedení ze strany Moskvy. Jedni ji přijímali jako osobní katastrofu – Petar Nerandžić prý litoval, že v roce 1948 vsadil na špatnou kartu a prohrál.⁶ Druzí se smiřovali s realitou a východisko hledali v trvalém usazení v Československu s možností kontaktů s Jugoslávií, případně v návratu domů. Od počátku roku 1954 si řada emigrantů kromě korespondence s příbuznými i pravidelně telefonovala. Jak Státní bezpečnost zjistila odposlechem a kontrolou pošty, vyjadřovali někteří přesvědčení, že do roka se budou moci bez obav vrátit.⁷

Normalizace se během prvního pololetí 1954 odrazila i v obsahu *Nové Borby*, na níž dohlížel instruktor ÚV KSČ Čejka. I když emigrantská periodika byla v této době jedním z mála prostředků antititovské kampaně, jejich jazyk se oproti předchozím letům zmírnil. Počátkem července 1954 tak Miodrag Popović s hořkou ironií konstatoval, že

⁴ AMV, H-181/65, s. 239, 3.2.1954 Dopis M. Popoviće N. Božičkovići; V tomto postoji ostatně nebyli tito informbyrovští emigranti v zemích východního bloku žádnou raritou. Srov. J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 175.

⁵ AMV, H-181/71, s. 3, Překlad dopisu Uroše Radumila Cviji Radumilovi, Šumljaci, okr. Glamoč, Bosna a Hercegovina, FLRJ.

⁶ Tamtéž, H-181/50, s. 133, 29.1.1954 List A č. 7, II. správa MV, 51/Hlaváček, BEĎA.

⁷ Tamtéž, H-181/82, s. 26, 30.1.1954 ÚZ č. 43, II. Správa MV, Nohavcová, vlastní zpráva; Tamtéž, H-181/29, s. 38, 11.1.1954 II. Správa MV, 1051-Hušek, vlastní pozorování; Tamtéž, H-181/29, s. 40, 11.1.1954 Ustanovka; Tamtéž, H-181/18, 10.4.1954 II. správa MV, 51/Pechan. agent: Lukešová.

Nova Borba je v kritice Titova režimu už natolik bezzubá, že se zanedlouho bude moci prodávat zcela volně na jugoslávských kioscích.⁸

Zpráva o zastavení aktivity nicméně příslušníky pražské skupiny poněkud zaskočila. I když v posledním roce převládal pesimismus, tak náhlý obrat zřejmě nikdo z nich nečekal. Na schůzi, kde předseda Janković přečetl dopis o rozpuštění Svazu jugoslávských vlastenců, reagovali přítomní protesty a dožadovali se vysvětlení, jak mají současnou situaci chápat. I když většina přijala rozhodnutí s obligátní poslušností, nepředstírala, že se cítí oklamána.⁹ Luka Serdar poukázal na nejasnosti v Jankovićově prosluvu: Jestliže mají nyní považovat Jugoslávii za běžný kapitalistický stát, jak se informbyrovské hnutí může vyrovnat se skutečností, že ve FLRJ neexistuje legální komunistická strana, kterou by bylo možno otevřeně podporovat? Samozřejmě SKJ za takovou stranu nepovažoval.¹⁰

Vzrušené reakce vyvolal posléze projev člena politbyra ÚV KSSS Maxima Saburova k 35. výročí říjnové revoluce. Vysoký sovětský představitel v něm mimo jiné hovořil o nutnosti obnovit mezi Jugoslávií a zeměmi socialistického tábora *přátelství*. Saburovův prosluv byl prvním prohlášením sovětského vedení k normalizaci vztahů s Jugoslávií, kterému se dostalo takové publicity. Představitelé FLRJ ho proto pochopitelně přijali s uspokojením.¹¹ Zato pro většinu informbyrovských emigrantů bylo takové prohlášení jen těžko přijatelné. Ivan Ujević se pozastavil nad tím, že sovětské představitelé naprosto mlčí o rezolucích Informbyra. Poněkud jízlivou úvahu předestřel Gojko Lončar: Jestliže druhá rezoluce nazvala Jugoslávii fašistickou, pak buďto tato rezoluce byla chybná, nebo nyní SSSR navazuje styky s fašistickou zemí. Božena Čolićová rozhořčeně prohlašovala, že ji nikdo nedonutí, aby z ničeho nic začala Titovi věřit.¹² Stále více přátelských gest ze strany Sovětského svazu, jako například přítomnost Chruščova a Malenkova na recepci moskevské ambasády FLRJ u příležitosti jugoslávského státního svátku, rozruch dále živily.

Janković, ani nikdo jiný z členů vedení pochopitelně nebyl kompetentní, aby mohl ideologické rozpory sovětské politiky vysvětlit. Zcela podle praxe posledního roku se

⁸ Tamtéž, H-181/65, s. 243, 6.7.1954 AZ č. 44, IGOR.

⁹ Tamtéž, H-181/1-2, 22.10.1954 Náčelník II. správy MV Matoušek ministru R. Barákovi. Věc: Jugoslávská polit. emigrace – současná situace.

¹⁰ Tamtéž, H-181/77, s. 63, 15.10.1954 AZ, IGOR; Tamtéž, H-181/77, s. 63, 15.10.1954 AZ, SLÁVA; Tamtéž, H-181/88, 15.10.1954 AZ, IGOR; Tamtéž, H-181/36, 7.12.1954 AZ č. 70, IGOR.

¹¹ J. PELIKÁN, *Jugoslávie a Východní blok*, s. 136-137.

¹² AMV, H-181/51, s. 104, 10.11.1954 AZ, PROKOP; Tamtéž, H-181/15, 10.11.1954 AZ č. 1501, VII. Správa MV, Odbor 2, orgán: Rudolf Pixa, LJUBA; Tamtéž, H-181/36, 12.11.1954 AZ č. 64, IGOR; Tamtéž, H-181/91, s. 46, 12.11.1954 AZ č. 65, IGOR; Tamtéž, H-181/17, 12.11.1954 AZ č. 66, IGOR.

k nové situaci nevyslovil ani nikdo z československých představitelů. Když však hlasy odporu sílily, svolal instruktor Čejka schůzi, kde emigrantům pohrozil, že všichni, kdo nechtějí daný stav pochopit a smířit se s ním, budou považováni za nepřátele.¹³

Pracovníci aparátu ÚV KSČ neprojevíli nejmenší snahu emigranty uklidnit. Naopak praxe, kterou uplatňovali, prohlubovala depresi a zvyšovala bezmocný vztek. Zcela bez komentáře tak byla rozpuštěna redakce *Nové Borby* a značně redukováno rozhlasové vysílání, z něhož zůstala jen jedna půlhodinová relace denně v srbochorvatštině. Slovinské vysílání bylo úplně zrušeno.¹⁴ Všech čtrnáct pracovníků redakce časopisu se ze dne na den stalo nezaměstnanými; o jejich další osud se nikdo po mnoho týdnů nestaral. Propuštěna byla i naprostá většina zaměstnanců rozhlasu. Například Anton Rupnik byl poslán do dělnické profese ve stejném podniku, kde již pracoval Ivanović a jeho spojenci. Vlado Popović, původním povoláním učitel, v minulých letech vyzdvihoval jako zásadový a vůči KSČ loajální člověk, se z monitoringu zpráv přesunul na jeřábnický můstek do ČKD.¹⁵

Rychlé řešení přijal odbor pro emigraci jedině v případě loajálně vystupujících mladých dělníků. Ihned po zrušení organizace jich sekretariát ÚV KSČ několik poslal na stranickou školu do Hradce Králové. Problém však nastal po jejich návratu, kdy většina z nich buďto neměla kam nastoupit, nebo se nemohla už k původnímu zaměstnání vrátit. Až na výjimky byli proto znovu odesláni pryč z Prahy, tentokrát však na dlouhodobé brigády v zemědělství nebo do ostravských dolů. Postižení to pochopitelně přijali s krajní nelibostí.¹⁶

V těchto případech snad ani nešlo o záměr, jako spíše o projev necitlivosti, nekompetence a zmatků v samotném aparátu ÚV KSČ, které byly důsledkem nečekaně se vyvíjející normalizace vztahů mezi Moskvou a Bělehradem. Pro absolventy politických škol nebo humanitních oborů neměla KSČ momentálně uplatnění. Do jisté míry se to dotklo i protežovaných osob. Velimir Janković a Novo Novović se delší dobu po zrušení organizace nacházeli v nejistém postavení. I když formálně Svaz jugoslávských vlastenců neexistoval, byli zřejmě ještě řadu měsíců placeni z fondů ÚV KSČ jako emigrantští funkcionáři. Teprve po čase byli zaměstnáni v Ústřední radě odborů, kde se etablovali na významných pozicích. Promovaný historik Veselin

¹³ Tamtéž, H-181/32, s. 17, 30.11.1954 AZ č. 68, IGOR.

¹⁴ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 296, 12.10.1954 Rupnik emigrantskému vedení.

¹⁵ AMV, H-181/26, s. 408, 7.1.1955 ÚZ č. 157, II. správa MV, 51/Pechan, vlastní; Tamtéž, H-181/66, s. 42, 29.3.1955.

¹⁶ Tamtéž, H-181/75, s. 250, II-5-1. SLÁVA, 25.3.1955; Tamtéž, H-181/4, 13.4.1955, II. správa MV, Odbor 5, Odd. 1, řídicí orgán por. Dostál, IGOR.

Starčević se po absolvování studia musel vrátit do továrny. Místo ve svém oboru získal za pomoci politického vlivu teprve koncem padesátých let.¹⁷

Zrušení organizace přesto neznamenalo, že by emigrace byla jednou provždy odepsána. KSČ jí dokonce jistým způsobem umožnila v činnosti pokračovat. I v dalších měsících zůstaly emigrantům k dispozici prostory tzv. klubu na Gorkého (Senovážném) náměstí. Nejzřetelnějším projevem další aktivity byly tzv. studijní kroužky, jichž se nařízení nijak nedotklo. Emigranti se v nich pravidelně jednou za tři týdny scházeli ve zhruba desetičlenných skupinách až do roku 1956. Tyto kroužky tak byly fórem, kde jejich účastníci mohli ještě po řadu měsíců komentovat politickou situaci a diskutovat. Zrovna tak emigranti pokračovali v návštěvě politických škol. Zejména bývalí předáci jako Josip a Atena Milunićovi, Vladimir Perić a mnozí bývalí studenti, vykonávající jinak civilní povolání, se pravidelně stýkali ve Večerní univerzitě marxismu-leninismu.¹⁸ Ostatně na zmíněné schůzi v listopadu 1954, kde zaznělo varování před projevy nesouhlasu s aktuální politikou, instruktor Jan Čejka zároveň prohlásil, že ÚV KSČ bude všestranně podporovat, aby se emigranti nadále politicky a odborně vzdělávali.¹⁹

Tento přístup zcela jistě vycházel z pokynů Moskvy, která sice emigranty momentálně obětovala, na druhé straně si je chtěla pro každý případ ponechat v záloze. Informbyrovci byli údajně v tomto směru také poučeni. Dne 25. listopadu 1954 se tak prý konala tajná schůzka, kde si představitelé emigrantských skupin ze všech zemí sovětského tábora vyslechli ubezpečení, že normalizace je jen taktickým krokem a Moskva s nimi nadále počítá.²⁰

Kromě umožnění jisté politické aktivity podporoval ÚV KSČ – až do první poloviny šedesátých let – kolektivní bydlení emigrantů. Cíl posilovat jejich sounáležitost a *bojovou* morálku tím jistě už nesledoval. Domov v Žitné a vila Na Zátorce ovšem poskytovaly přístřeší těm, kteří je z různých důvodů nechtěli opustit a na jejich přednosti i zápory si už zvykli.²¹ O sociální problémy politických emigrantů se také více méně vstřícně staral Československý červený kříž. Jedním z mála privilegií

¹⁷ Tamtéž, H-181/84, s. 20, 8.4.1955 II. správa MV Národnímu podniku PAL Praha.

¹⁸ Tamtéž, H-181/42, III. část, s. 131, 21.3.1955, III. správa MV, Odbor 1, Odd. 311, ř. o. por. Kohoutek, zástupce náčelníka odd., agent MILENA, č. 528.

¹⁹ Tamtéž, H-181/65, s. 247, II. S MV, Odbor 5, Odd. 1, Dostál, st. ref., IGOR.

²⁰ O tomto setkání, k němuž mělo dokonce dojít v Praze, se však nepodařilo dohledat žádné zmínky v pramenech československé provenience. J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 132-133.

²¹ Z vily Na Zátorce č. p. 22 byli jugoslávští emigranti vystěhováni počátkem šedesátých let, když bylo rozhodnuto o jejím předání libanonské ambasádě.

přesahující obecné československé poměry bylo i přidělení bytu těm, kteří založili rodiny a chtěli se z internátu vystěhovat.

Ani na podzim 1954 nemohli emigranti spolu s ostatní veřejností vůbec odhadnout, kam až proces normalizace dosáhne a co z něho bude dále vyplývat. Sovětsko-jugoslávské vztahy se odvíjely na základě korespondence, která zůstala utajena jen v úzkém kruhu moskevské a bělehradské elity.²² Pražští informbyrovci však bedlivě sledovali všechny projevy sovětských a jugoslávských představitelů a posléze je ve svých kroužcích rozebírali. Nedostatek relevantních informací tak emigrantům pochopitelně nebránil, aby se k normalizaci nevyslovovali a nepřemýšleli o své budoucnosti.

Na konci roku 1954 tempo normalizace opět zvolnilo, poté co na některé příliš bezprostřední projevy sovětské iniciativy jugoslávská strana reagovala opět se zdrženlivostí. N. S. Chruščov, který byl původcem této politiky, se na počátku následujícího roku soustředil na mocenský zápas s Georgijem Malenkovem a zahraniční politiku včetně jugoslávské otázky přenechal opět načas Vjačeslavu Molotovovi. Do vztahů vůči Jugoslávii se tak na několik měsíců opět vrátil zdrženlivější přístup zastávaný ministrem zahraničních věcí. První větší událostí na poli sovětsko-jugoslávských vztahů reflektovanou sdělovacími prostředky byl na počátku února 1955 Molotovův projev v nejvyšším sovětu, který se však přímo Jugoslávii dotkl jen několika větami. Řečník se vyslovil pro potřebu normalizace, dodal však, že vstřícnost musí vycházet z obou stran. Zároveň pronesl na adresu Titova vedení několik kritických poznámek.²³

Přestože v Bělehradu byla tato řeč přijata s nelibostí jako krok zpět, pražští emigranti žádný rozdíl vzhledem k předcházejícímu vývoji normalizace nezpozorovali. Nuance mezi názory prvního tajemníka KSSS a šéfa sovětské diplomacie nebyli schopni postřehnout. Molotovova slova proto informbyrovci pochopili jen jako další znak sovětské vstřícnosti vůči titovskému režimu.²⁴

Události z podzimu 1954, Molotovův únorový projev a následná Titova odmítavá reakce, otištěná naprosto bezprecedentně v moskevské *Pravdě*, vyvolávaly mezi emigranty především otázku po smyslu dalšího setrvávání v exilu. Přitom už nešlo jen o důsledek deziluze a stesku po domově, kdy někteří mladí emigranti byli ochotni pro

²² J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 127-142.

²³ J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 161-177.

²⁴ AMV, H-181/56, s. 159, 16.3.1955 AZ č. 90, II. správa MV, Odbor 5, odd. 1, ř. o. Dostál, IGOR.

cestu domů podstoupit veřejné pokání. Emigranti totiž logicky předpokládali, že součástí normalizace bude i dohoda o repatriaci politických uprchlíků ze zemí socialistického tábora. Návrat by pak nebyl již věcí osobního rozhodnutí, ale politickým příkazem, který by museli splnit. Vida Nikolajevičová tak už v listopadu 1954 po projevu Maxima Saburova vyjádřila přesvědčení, že všichni emigranti brzy pojedou domů, aby tam pracovali pro budování sovětsko-jugoslávského přátelství.²⁵ Naopak s despektem a obavou před možnými represemi se ve stejné době k případnému nařízení k repatriaci vyslovila Božena Čolićová.²⁶

Josip Milunić prohlašoval, že by se takové instrukci se stranickou disciplinou podvolil, ovšem jen s krajní nevolí. Manžele Milunićovy totiž současný vývoj nijak nezviklal v názoru, že rezoluce Informačního byra zůstává „naprosto správná“. *Titovci* podle Miluniće vždy byli a nadále jsou „fašistickou bandou se vším, co k tomu patří“. I když uznával, že na straně Informačního byra a v protititovské kampani se v letech roztržky učinilo mnoho chyb a nespravedlností, které je třeba revidovat, nesmiřitelný postoj si podle něho Titův režim zasloužil zejména kvůli krutému pronásledování svých odpůrců. Na otázku zda jet domů tak Milunić odpovídal záporně, což vysvětloval tím, že je „komunistou, který nikdy neslevuje ze svého přesvědčení“.²⁷

Koncem dubna 1955 vzrušila pražskou skupinu zpráva vysílaná bělehradským rozhlasem, že mezi Československem a Jugoslávií došlo k dohodě o jejich repatriaci se zaručením beztrestnosti a možnosti zaměstnání. Miodrag Popović osobně myšlenku návratu ihned odmítl. Nevylučoval však, že v perspektivě tří až čtyř let by se větší část emigrantů mohla vrátit, pokud by se tyto sliby ukázaly jako pravdivé.²⁸ Gojko Lončar při této příležitosti prý v diskusi označil svůj návrat za nemožný, dokud bude v Jugoslávii u moci ministr vnitra a šéf politické policie Aleksandar Ranković, jakožto

²⁵ Tamtéž, H-181/51, s. 104, 10.11.1954 AZ, PROKOP.

²⁶ Tamtéž, H-181/15, 10.11.1954 AZ č. 1501, VII. správa MV, Odbor 2, ř. o. Rudolf Pixa, LJUBA.

²⁷ Tamtéž, H-181/42, III. část, s. 131, 21.3.1955, III. správa MV, Odbor 1, Odd. 311, ř. o. por. Kohoutek, zástupce náčelníka odd., agent MILENA č. 528; Tamtéž, s. 133, 23.5.1955 AZ č. 76, III. správa MV, Odbor 1, odd. 311, por. Kohoutek Václav, zást. náč. odd., MILENA č. 525. *Milena* je krycí jméno Lenky Reinerové, která tak po svém propuštění z vězení po čase opět navázala kontakty s některými emigranty a pomáhala StB učinit si obraz o jejich postoji k probíhající normalizaci. Ani tento obnovený svazek se nedochoval, existuje však o něm záznam v registru svazků, kde pod čísly 525 a 528 a agenturním jménem *Milena* je uvedena Helena Fodorová (občanské jméno Lenky Reinerové).

²⁸ Tamtéž, H-181/65, s. 246, 27.4.1955 Výpis z AZ č. 94, II. S MV, Odbor 5, odd. 1, Dostál, st. ref., IGOR.

„krvavý představitel titovského režimu“.²⁹ Proti repatriaci se otevřeně vyslovili také například Novo Novović nebo Vladimir Perić.³⁰

Nepodložené zprávy o domnělé československo-jugoslávské dohodě se však nepotvrdily. Emigranty o žádné instrukci nebo ujednání tohoto druhu nikdo neinformoval. Přes proklamovaný odpor vůči bělehradskému režimu se tak nevyhnuli i spekulacím o návratu bez záruky, jen na základě vlastního rozhodnutí. Novo Novović soudil po Molotovově projevu, že normalizace dostoupila už do takového stupně, že případní zájemci se mohou vydat domů bez většího rizika. Dilema, zda zůstat, nebo se vrátit, si tak podle něho musel každý rozhodnout sám.³¹ Anton Rupnik, rozhořčený nad přístupem KSČ, se zmiňoval, že za tak tristních podmínek už nemůže emigranty v Československu nikdo držet. Zatímco mladí se podle jeho názoru mohli vracet bez obav, museli by ovšem starší emigranti zřejmě počítat s trestem.³² Přes toto riziko si prý s myšlenkou na bezpodmínečný návrat pohrávali i někteří jednotlivci, kteří se „provinili“ aktivním podílem na informbyrovské propagandě. Dušan Nikolić a Petar Nerandžić tak údajně byli schopni zřít se všeho, co donedávna hlásali, a vrátit se domů i za cenu pokořujícího kajícího rituálu.³³

Na rozdíl od ostentativního přehlížení ze strany československého stranického aparátu se emigranti setkávali na podzim 1954 a na jaře 1955 ve zvýšené míře se zájmem ambasády FLRJ. Podle pozorování Státní bezpečnosti se jugoslávští diplomaté více než doposud snažili navazovat styky s vybranými emigranty s nabídkou repatriace. Jejich aktivity StB evidovala pomocí Dragoslava Djordjeviće (agenta *Slávy*), kterého instruovala, aby před diplomaty předstíral ochotu ke spolupráci. Agent *Sláva* tak v první fázi podle pokynů StB nasměroval 3. tajemníka velvyslanectví Kneževiče na Pane Ponjaviće a Svetozara Mirkoviće, známé svou loajalitou vůči ČSR. Ti jeho nabídky ihned odmítli. V jiných případech zase StB kontakt s vybraným emigrantem jugoslávskému diplomatovi překazila.³⁴ O této taktice ambasád FLRJ v zemích východního bloku se příslušníci různých emigrantských skupin vzájemně vyzumívali. V Praze bylo například známo, že podobně si počíná jugoslávské diplomatické zastoupení v Sofii (údajně odtud na jaře 1954 do vlasti vycestovali dva emigranti).

²⁹ Tamtéž, H-181/36, s. 113, 27.4.1955, II. správa, odbor 5, odd. 1, ř. o. Dostál por., st. ref., IGOR.

³⁰ Tamtéž, H-181/56, s. 143?, 13.12.1954, Pechan; Tamtéž, H-181/61, s. 249, 2.3.1955 AZ, II. S MV, Odbor 5, Odd. 1, Dostál, RAKIČ.

³¹ Tamtéž, H-181/56, s. 159, 16.3.1955 AZ č. 90, II. správa MV, Odbor 5, odd. 1, ř. o. Dostál, IGOR.

³² Tamtéž, H-181/75, s. 249, 25.4.1955, II-5-1, Dostál, DRAGO.

³³ Tamtéž, H-181/42, III. část, s. 133, 23.5.1955 AZ č. 76, III. správa MV, Odbor 1, odd. 311, por. Kohoutek Václav, zást. náč. odd., MILENA č. 525.

³⁴ Tamtéž, H-181/36, 4.11.1954 AZ č. 46, SLÁVA; Tamtéž, H-181/88, 19.11.1954 AZ č. 48, SLÁVA.

Podobné zprávy pak na diskusních kroužcích působily v této době vzácně stmelujícím dojmem a vedly k posilování kolektivní morálky. Účastníci na ně totiž často reagovali prohlášeními, že by návštěvu z ambasády neváhali odmítnout.³⁵

Nicméně vůli uchovat si navzdory rozpadu dosavadních hodnot názorovou integritu značně podkopával další vývoj v sovětsko-jugoslávských vztazích. Nedostatek informací i na jaře 1955 stále vytvářel prostor pro různé chápání probíhající normalizace. Ostatně její průběh nebyl nijak jednoznačný. Na jugoslávské i sovětské straně panovaly o jejím výsledku diametrálně odlišné představy. Titovo vedení usilovalo o navázání vztahů na zcela jiné kvalitativní rovině než před rokem 1948, naopak sověšší představitelé (bez ohledu na vzájemně rozdílné názory v taktice) sledovali cíl v opětovném začlenění Jugoslávie do svého mocenského bloku. Obě strany byly také ochotny přizpůsobovat své úmysly měnící se situaci. Výsledek normalizace tak byl nejen pro vnějšího pozorovatele těžko odhadnutelný.³⁶ Na konci května však dospěla sovětsko-jugoslávská jednání do bodu, který se exilovým odpůrcům bělehradského režimu zdál jako sovětské přiznání porážky.

Od března 1955 si SSSR i Jugoslávie vyměnily řadu vstřícných gest.³⁷ Vrcholem pak bylo oznámení o schůzce sovětských a jugoslávských představitelů na nejvyšší úrovni, k níž mělo dojít koncem května v Bělehradu. Sovětské vedení, v němž v této době už jednoznačně určoval kurs N. S. Chruščov, přistoupilo na všechny hlavní jugoslávské požadavky. Souhlasilo s konáním schůzky v hlavním městě FLRJ, se státním a nikoliv stranickým³⁸ charakterem státní návštěvy i s tím, že jednání bude ukončeno přijetím společného komuniké. Hned při uvítacím ceremoniału na bělehradském letišti došlo pro sovětskou delegaci za pozornosti západních médií k pokořující scéně. Chruščov přednesl krátkou řeč, v níž projevil lítost nad minulými

³⁵ Tamtéž, H-181/61, s. 249, 2.3.1955, II. S MV, Odbor 5, Odd. 1, Dostál, RAKIČ; Tamtéž, H-181/75, s. 250, 25.3.1955, II-5-1. SLÁVA.

³⁶ J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 187-190.

³⁷ V sovětském tisku se projeví zejména pochvalnými články na adresu jugoslávských partyzánů u příležitosti blížícího se 10. výročí konce druhé světové války. Přitom k propagandě minulých let neodmyslitelně patřila bagatelizace přínosu domácího hnutí odporu na osvobození Jugoslávie a vyzdvihování role Rudé armády. Partyzánské velení také od Rajkova procesu v roce 1949 bylo v zemích sovětského tábora špiněno jako agenti gestapa, zrádci a vrazi nejlepších předválečných komunistů. J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 188.

³⁸ Útok na Jugoslávii zahájil Stalin v roce 1948 na stranické úrovni. Pro Jugoslávii bylo nepřijatelné navazovat opět vztahy po stranické linii, kde pravidla určovali Sověti. Během roztržky se právě systém sovětské dominance nad mezinárodním komunistickým hnutím stal jedním z předmětů jugoslávské kritiky a Jugoslávie se od něho distancovala. Přejmenováním KSJ na Svaz komunistů Jugoslávie došlo i k formálnímu vymezení se vůči sovětskému modelu komunistické strany. Vztahy s KSSS a ostatními komunistickými stranami se tak měly maximálně pohybovat ve stejné rovině jako kontakty se západoevropskými socialisty.

událostmi a vyjádřil víru ve zlepšení vztahů. Tito ji však proti zdvořilostním zvyklostem nechal bez jakékoliv odpovědi a dal pokyn k odjezdu.³⁹ Přestože Chruščovův proslav nebyl přímo omluvou, samotný fakt příletu sovětské nejvyšší elity do jugoslávské metropole a situace na letišti podtržená Titovým chladným chováním, vedl ke srovnání s příslovečným putováním do Canossy.⁴⁰

Na konci týdenních rozhovorů byl zveřejněn dokument známý jako Bělehradská deklarace. Jestliže jenom samotná návštěva sovětských vůdců v Bělehradu byla určitou senzací, pak toto společné prohlášení obou delegací přineslo ještě větší překvapení. Sovětský svaz jí totiž v podstatě přiznal dříve odsouzenému vazalovi rovnoprávné postavení tím, že souhlasil s nepřipustností vměšování do vnitřních záležitostí druhých států a s právem každého národa na „různé formy rozvoje socialismu“. Bělehradská delegace tak nejen ukončila roztržku z roku 1948, ale vytvářela pro sovětský mocenský blok i dosud nebyvalý precedent, který zásadním způsobem zpochybňoval jeho samotné základy. Byla tak prvním zcela zjevným krokem k revizi stalinského období.⁴¹

Novinové a rozhlasové zprávy předznamenávající cestu sovětské delegace do Bělehradu vzbudily v pražské skupině překvapení. Bora Čumlivski se nechápavě pozastavil nad tím, jak mohli sovětští představitelé přistoupit na místo jednání v Bělehradě. Správně konstatoval, že Sověti tím v podstatě přijímali úlohu kajícího, kterou podle jeho představ ovšem měli na sebe vzít jugoslávští vůdci.⁴²

Po Chruščovově proslavu na bělehradském letišti se pro mnohé zhroutily poslední naděje na důstojné završení sedmileté emigrace. Vlado Popović a Moma Pavićević se v roce 1948 jako vychovatelé v Ústí nad Labem nejvíce zasloužili o udržení několika desítek učňů v Československu a o jejich získání pro rezoluci Informačního byra. Po celá léta patřili k naprosto oddaným stoupencům linie prosazované aparátem KSČ. Osvědčili se jako skromní a pečliví pracovníci v *Nové Borbě* i v rozhlasovém vysílání. Ukončení činnosti emigrantských médií však pro Vlada Popoviće znamenalo ztrátu zaměstnání. Pavićević, který mohl v rozhlasu zůstat, nebyl spokojen s odpolitizovaným a značně redukováným vysíláním, které po letech propagandy těžko hledalo novou náplň. Oba proto po bělehradské schůzce sdíleli názor, že v Československu už jako emigranti nemají co pohledávat. Vlado Popović přitom prohlásil, že se vrátí domů a bude-li to po něm žádáno, s klidem bude volat „Ať žije Tito!“. Pavićević byl zase

³⁹ J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 187-203.

⁴⁰ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 255-256; Karel DURMAN, *Popely ještě žhavé*, I., Praha 2004, s. 444.

⁴¹ J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 201-202.

⁴² AMV, H-181/17, II. správa MV. Odbor 5., 1. odd., por. Dostál, IGOR. 25.5.1955;

ochoten po návratu do Jugoslávie ospravedlnit se za svou práci v rozhlasu a v *Nové Borbě* výmluvou, že k tomu byl donucen. Oba, mezi emigranty velice oblíbení, pro takové názory získávali hlavně mezi svými bývalými svěřenci nemálo sympatií. Mnozí proto přitakávali názoru, jestliže jim Jugoslávie zaručí bezpečnost a možnost dalšího vzdělání, tedy jediné výhody, které jim Československo ještě skýtalo, nebudou s cestou domů déle váhat.⁴³

Kapitulantské nálady po zprávě o nastávajícím bělehradském jednání vyburcovaly k ostré reakci Slobodana Ivanoviće, který se předtím už jen soustředil na své vystěhování do SSSR. Nevybíravě napadl ty emigranty, kteří prohlašovali, že Sověti považují Jugoslávii za socialistickou zemi. Po Chruščovově projevu, který dal jejich názorům za pravdu, však obrátil a začal ostatní sám pobízet, aby se vrátili domů, protože emigrace už nemá žádný smysl. Údajně se chystal napsat jugoslávskému velvyslanectví dopis, v němž by sdělil podmínky pro vlastní repatriaci. Pokud mu bude uznáno právo na přesvědčení vždy neochvějně stát na straně SSSR, a to i v případě opětovného ochlazení vztahů, byl ochoten se vrátit.⁴⁴ (Ivanović však tehdy patrně tato slova nebral vážně. Nadále totiž pokračoval ve své snaze dostat se do „své druhé vlasti“.)

Další z někdejších předáků radikálního směru Milutin Rajković si ani žádné podmínky nekladl. Byl odhodlán odjet do Jugoslávie za každou cenu a věřil v možnost svého ospravedlnění. Byl přesvědčen, že mohl-li se *omluvit* Chruščov, může to udělat i on. Rozhodl se proto odejít na jugoslávské velvyslanectví a podat tam sebekritiku s žádostí o repatriaci. V polovině července 1955 tak skutečně učinil. Jak sděloval svým přátelům, dostalo se mu prý velice vlídného přijetí a ubezpečení, že všichni emigranti se mohou beze strachu vrátit. Od té doby se Rajković plně stavěl za politiku Jugoslávie a obhajoval její cestu k socialismu jako správnou. Rezoluci z roku 1948 označil za omyl a poukazoval i na to, že procesy v Maďarsku a Bulharsku byly vykonstruované, o čemž se jako očitého svědka procesu v Budapešti osobně přesvědčil.⁴⁵

K témuž rozhodnutí došel i Borivoje Nikolajević. Bělehradská deklarace podle jeho názoru zcela jasně ukázala, že Sovětský svaz už nemá na politické emigraci žádný zájem. V Československu ho nedržely žádné osobní závazky, ani lepší životní úroveň.

⁴³ Tamtéž, H-181/66, s. 43, 26.5.1955, ř. o. por. Charypar, SLÁVA; Tamtéž, H-181/59, s. 34, 26.5.1955, SLÁVA; Tamtéž, H-181/83, s. 9, 26.5.1955 Výpis z AZ č. 73, II. Správa MV, odbor 5, odd. 1, ř. o. por. Charypar, náčelník odd., agent SLÁVA.

⁴⁴ Tamtéž, H-181/26, III. část, s. 90, 2.6.1955, II. Správa MV, Odbor 5, Oddělení 1, ř. o. por. Dostál, st. ref., agent SLÁVA.

⁴⁵ Tamtéž, H-181/73, s. 182, 3.8.1955 AZ č. 15, II. S MV, Odbor 5, Odd. 1, Dostál, KAREL.

Domníval se, že dělnické profesi, kterou, ač právník, mohl v ČSR jedině vykonávat, se může věnovat i v Jugoslávii. Jak ale věřil, ve vlasti měl rozhodně větší naději získat práci odpovídající jeho vzdělání. Navíc mohl doufat, že v případě materiální nouze se mu dostane pomoci rodiny.⁴⁶

Pražští emigranti na podzim 1954 a na jaře 1955 pochopitelně soustředili svůj zájem hlavně na dění ve vztazích mezi Jugoslávií a Sovětským svazem. Normalizace na úrovni československo-jugoslávských vztahů pro ně měla podružný význam. KSČ samozřejmě nehrála v tomto procesu žádnou aktivní roli a pouze se přizpůsobovala taktu udávanému Moskvou. Představitelé stranického aparátu se před emigranty zdržovali jakýchkoliv komentářů. Přesto mělo obnovování styků Československa a Jugoslávie pochopitelně na pražskou skupinu značný dopad, a to především v praktické rovině. Závisela na něm otázka, zda se emigranti repatriují, případně jak budou vypadat podmínky jejich dalšího života v zemi exilu.

Českoslovenští předáci nebyli z normalizace nijak nadšeni. Obě rezoluce Informačního byra se staly odrazovými dokumenty pro utváření podoby jejich režimu. Jugoslávská karta byla také použita ve Slánského procesu. Zpochybnění správnosti protititovské politiky proto ohrožovalo vládnoucí systém a jeho vedoucí garnituru. Při obnovování styků tak československá strana sice jednala v souladu s pokyny Moskvy, postupovala však nanejvýš zdrženlivě a iniciativu přenechávala jugoslávským partnerům.⁴⁷

O normalizaci vztahů s Jugoslávií informoval ÚV KSČ krajské sekretariáty v přísně tajném sdělení z 21. října 1954. Změnu kursu odůvodnil snahou *tábora míru* zmírnit mezinárodní napětí a pomoci Jugoslávii vymanit se „ze spárů agresivní, válkychtivé bandy vládnoucí nyní v USA“. Dokument pomocí statistik argumentoval zoufalou ekonomickou situací FLRJ, která kvůli svému oddálení od SSSR upadla do područí zahraničního velkokapitálu. Úsilí o normalizaci tak mělo prospět především jugoslávským pracujícím, „nemilosrdně vykořisťovaným“ západními kapitalisty. V souladu s postoji prezentovanými navenek sovětským vedením se v textu zcela opomíjela příčina roztržky a charakter současného jugoslávského režimu.

⁴⁶ Tamtéž, H-181/51, s. 29, 8.6.1955, Dostál, IGOR.

⁴⁷ J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 143-150; Karel KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s. 46; AMIJ, KPR I-5-b ČSR, Odnosi izmedju Čehoslovačke i Jugoslavije (1945-1957).

Československo mělo navázat s Jugoslávií takové styky, jaké udržovalo s většinou kapitalistických států.⁴⁸

Během podzimu 1954 obnovily Československo a Jugoslávie diplomatické styky na nejvyšší úrovni. Do Bělehradu byl v září poslán Vilém Pithart, druhořadý funkcionář bez diplomatické zkušenosti a osobního vztahu k jihoslovanskému prostředí. Oproti tomu FLRJ delegovala na pražský velvyslanecký post Iva Vejvodu, dosavadního velvyslance v Brazílii, který před válkou žil v emigraci v Praze a osobně znal mnohé významné činitele KSČ, včetně prezidenta Zápotockého. Pro československý postoj bylo přitom typické, že jugoslávský ambasador musel čekat dlouhou dobu na udělení agrémentu a do Prahy přicestoval teprve počátkem roku 1955.⁴⁹

Prvním významnějším krokem vstříc byl souhlas Československa s výměnou vězňů, kterou od roku 1953 vytrvale odmítalo. Politické byro ÚV KSČ přerušení trestu a vyhoštění 22 jugoslávských občanů odsouhlasilo 17. ledna 1955. Mimo jiné se toto rozhodnutí týkalo i politické emigrace, protože mezi vyhoštěnými byli i Špiro Vrcelj a Ilija Žegarac odsouzení na podzim 1953 v souvislosti s leteckým únosem. Toto rozhodnutí nemělo však okamžitý účinek, protože jugoslávské straně byli vězni předáni teprve v dubnu 1955.⁵⁰

Politbyro se 17. ledna 1955 zabývalo i dalšími opatřeními v souvislosti s probíhající normalizací. Jedním z nich byl i pokyn ministrovi vnitra, aby zajistil přerušení výzvědné činnosti v Jugoslávii i všechny akce Státní bezpečnosti proti jugoslávské ambasádě v Praze.⁵¹ Toto rozhodnutí však StB zřejmě považovala za předčasné. Její poznatky, k nimž přispěli svými kontakty s jugoslávskými diplomaty i někteří emigranti, totiž ukazovaly, že pracovníci velvyslanectví jednak opatřují informace důvěrného charakteru, jednak se velmi kriticky vyjadřují o vazalském postavení Československa vůči SSSR, vyzdvihují přednosti odlišné jugoslávské praxe a získávají pro ni mezi československými občany sympatizanty. Kromě špionáže tak StB pozorovala jev, pro něž se v pozdějších letech ujal pojem *ideologická diverze*. Do léta 1955 kontrarozvědka adresovala v tomto duchu vedení ministerstva vnitra několik

⁴⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 67, ar. j. 279, Jugoslávie, 21. 10. 1954 Zpráva ÚV KSČ předsedům krajských výborů KSČ, Přísně tajné.

⁴⁹ J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 147-148, 269; Slobodan SELINIĆ, Jedan ibeovski diplomata u Beogradu. Čehoslovački ambasador Pithart i normalizacija odnosa Jugoslavije i Čehoslovačke 1954–1956. godine, in: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, Beograd 2008, s. 231-254.

⁵⁰ J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 149; AMV, A2/1-759, Přerušení trestu a vyhoštění jugoslávských státních příslušníků, odsouzených v ČSR (s. David), 17.1.1955.

⁵¹ Tamtéž, A2/1-760, 17.1.1955 Některé otázky práce ministerstva vnitra (s. Barák).

varovných zpráv.⁵² Lednové rozhodnutí politbyra se prosadilo téměř s půlročním zpožděním v červnu toho roku, čímž bylo tzv. rozpracovávání jugoslávské ambasády ukončeno.

Státní bezpečnost v této době přestala sledovat i dění v jugoslávské emigraci a rozvázala spolupráci s agenty v jejích řadách. Do léta 1955 se bezpečnostní orgány snažily zabránit, aby se emigranti z území ČSR vystěhovali. Po ukončení roztržky však už neexistovaly žádné mechanismy, které by je mohly dále od tohoto kroku odradit. Jugoslávské ambasádě se také nekladly žádné překážky, aby si o příslušnících pražské skupiny neutvářela systematický přehled.⁵³

Navzdory odměřenosti vyšly československé orgány Jugoslávii vstříc dokonce tím, že jí vydávaly ilegální uprchlíky, kteří po normalizaci vztahů začali opět do Československa přicházet s žádostí o politický azyl. V prosinci 1955 rozhodlo takto politbyro ÚV KSČ o čtyřčlenné skupině, která překročila hranice z Rakouska. V následujícím roce se československé úřady zabývaly patnácti podobnými případy.⁵⁴

Členům emigrantské skupiny, která se utvořila po roce 1948, však vydání nehrozilo, i když se toho někteří obávali. Odbor pro emigraci v rámci Mezinárodního oddělení ÚV KSČ, který se jugoslávské skupině věnoval do roku 1956,⁵⁵ se postaral, aby se životní podmínky jeho svěřenců pokud možno zlepšily. Od roku 1955 se zejména znatelně zjednodušila procedura udělování československého občanství, které emigrantům zaručilo plnoprávné postavení a alespoň formálně je zbavilo nálepky nespolehlivých cizinců. Této možnosti proto mnozí emigranti využili. Velká část ostatně v Československu už zapustila kořeny. Někdejší mladí dělníci a studenti se oženili, ve svých profesích již získali určité postavení a od návratu do vlasti je odrazovalo nejen politické přesvědčení či obava z represe, ale i představa horší životní úrovně. Naprostá většina někdejších mladých dělníků a studentů přišla do Prahy z jugoslávského venkova a neměla žádný záchytný bod v některém z velkých měst, které byli případně ochotni vyměnit za pražské bydlíště.

⁵² NA, f. ÚV KSČ, fond Antonín Novotný, Jugoslávie, k. 117, sl. 12, Zprávy ministerstva vnitra o působení jugoslávského velvyslanectví.

⁵³ Tamtéž, II. S MV, odbor 5, 8.11.1955 Závadová činnost zaměstnanců JVV – zpráva.

⁵⁴ AMV, A2/1-885, Zadržení čtyř jugoslávských st. příslušníků při ilegálním přechodu hranice z Rakouska do ČSR. Zpráva pro politické byro, prosinec 1955; Tamtéž, A2/1-1024, Vydání B. Joksimoviće do Jugoslávie. Usnesení PB ÚV KSČ z 12.9.1956; Tamtéž, A2/1-1960, 1956 Předání jug. občana Vasila Miliće jug. orgánům.

⁵⁵ V letech 1955–1956 měl odbor pro emigraci pět pracovníků. Mezinárodní oddělení v té době vedl Gustav Souček, snad totožný s někdejším náčelníkem jugoslávského referátu StB. K. KAPLAN, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968*, s. 126, 134, 136.

Repatriace do Jugoslávie nenabrala proto po polovině roku 1955 nijak masové rozměry. Důvodem byl mimo jiné i osud prvních navrátilců, kterým ujištění pražského velvyslanectví o zaručení bezpečnosti nebylo nic platné. Milutin Rajković, Jovan Prodanović a Borivoje Nikolajević byli po příjezdu do vlasti zatčeni a v létě 1956 exemplárně odsouzeni k poměrně vysokým trestům odnětí svobody.⁵⁶ Případ vyvolal v zemích sovětského tábora značné vzrušení a byl kriticky komentován v sovětském tisku. Tato záležitost se také stala předmětem rozhovorů, které spolu vedli Chruščov a Tito na Brionech v září 1956. Tito postup proti informbyrovcům hájil tím, že mezi navrátilci rozlišují a souzeny jsou jen „nejhorší typy“. Výši trestu pak označil za záležitost nezávislého soudu, do jehož rozhodování prý v Jugoslávii politická moc nezasahuje. Jugoslávský vůdce přitom Chruščova varoval před jakýmkoliv druhem sentimentu vůči těmto lidem. Ve skutečnosti totiž nejsou žádnými přáteli SSSR a revolucionáři, ale pouze bezzásadovými kariéristy. Chruščov, který k vůdcům protititovské emigrace v Moskvě osobně nechoval žádné sympatie, Titův výklad nijak nevyvracel a ozřejmil pouze důvod otištění kritického článku v *Pravdě*. Sovětské vedení jím prý jenom odpovídalo na množství se dotazy emigrantů, hrozí-li jim doma soud.⁵⁷

Odsouzením tří navrátilců z Československa dával jugoslávský režim na vědomí, že informbyrovce považuje nadále za zrádce a jako takoví nemohou proto doufat v žádnou satisfakci. Očekával od nich, že přiznají vinu, projeví lítost a poprosí o odpuštění. Tvrdým rozsudkem nad Rajkovićem, Prodanovićem a Nikolajevićem tak jugoslávský režim sledoval především psychologický účinek. Na důsledném potrestání ve skutečnosti v daném momentu netrval. Tito se před Chruščovem na Brionech v náznaku zmínil o chystané amnestii. Propuštění všech tří odsouzenců, k němuž došlo už na podzim 1956, bylo jistě zamýšleno jako vstřícné gesto vůči Sovětskému svazu. To však nic neměnilo na tom, že potenciální i skutečnou prosovětskou opozici jugoslávský vůdce vnímal jako reálnou hrozbu a tak stoupenci SSSR byli i v letech relativně dobrých vztahů s Moskvou chápáni jako nespolehlivé a nepřátelské elementy.⁵⁸

Jugoslávské vedení samo patrně nemělo zcela ujasněno, jak s příslušníky prosovětského exilu naložit. Na jedné straně můžeme v podstatě už od roku 1953 sledovat snahu ambasad v zemích tábora přesvědčovat emigranty k návratu. Po

---

⁵⁶ Rajković byl odsouzen na osm let, Prodanović na pět let a Nikolajević na jeden rok. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 202, ar. j. 702, Terst 1, 28.8.1956 Dopis ÚV KS STO Ústřednímu výboru KSČ; Srov. J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 224-225; Týž, Pronásledování prosovětské opozice v Jugoslávii po roce 1948, *Slovanský přehled*, č. 2 (1993), s. 184-190.

⁵⁷ AMIJ, KPR I-3-a SSSR. Zabeleška o razgovorima na večeri kod druga Tita u čast Hruščova.

⁵⁸ Srov. S. ČURUVIJA, c. d., s. 175, 178; J. PELIKÁN, *Pronásledování prosovětské opozice...*, s. 189.

Bělehradské deklaraci, v níž jugoslávská strana mimo jiné slíbila řešit otázky emigrantů „humánním způsobem“,⁵⁹ pak diplomaté v těchto státech zcela zjevně podporovali pokud možno masovou repatriaci. Informbyrovskou emigraci totiž Tito a jeho spolupracovníci vnímali jako nebezpečnou do budoucna, a tak by její faktický zánik uvítali. Na druhé straně se ale obávali, že početná skupina prosovětských aktivistů by se mohla ve vlasti stát základem pro vytvoření páté kolony. Pokud by se vztahy se Sovětským svazem zhoršily, bylo pravděpodobné, že by tito lidé jednali buďto jako sovětské agenti, nebo přímo organizovali opoziční vystoupení.

Na různých úrovních jugoslávského státního a stranického aparátu nepanovala jednotná strategie. Některé zastupitelské úřady postupovaly benevolentněji než jiné. Zatímco ministerstvo zahraničí zaujímalo poměrně vstřícný postoj, státní bezpečnost naopak ze zásady informbyrovcům nedůvěřovala. I v jejích řídicích složkách však zřejmě existovalo dilema, zda je vhodnější emigranty repatriovat, nebo je držet za hranicemi a kontrolovat je pomocí zpravodajské sítě. Do neujasněných poměrů pak vstupovala osobní rovina typická nejen pro jihoslovanské prostředí. Mnozí informbyrovští emigranti za války bojovali v partyzánských jednotkách, často na významných velitelských pozicích, a po válce zaujímali různé funkce ve vojsku, v diplomacii či ve stranickém a státním aparátu. Jelikož mocenské struktury v Jugoslávii nedoznaly v letech roztržky žádných významnějších změn, osobní vazby z období před červnem 1948 byly pochopitelně stále živé. Mnohý z emigrantů tak měl na vlivných místech v Jugoslávii někdejší spolupracovníky, druhy ve zbrani, přátele i příbuzné. Díky tomu tak mohl nalézt přímluvce nebo se naopak stát objektem osobní zášti a msty. V letech 1953–1956 se proto emigranti setkávali v kontaktu s jugoslávskými představiteli s diametrálně odlišnými zkušenostmi.

V prosinci 1956 svolal Aleksandar Ranković schůzku zástupců ministerstev zahraničí a vnitra, aby vypracovali jednotné zásady postupu vůči emigraci. Podnětem přitom bylo zjevné opadání zájmu informbyrovců o repatriaci po procesu s Rajkovičem, což jugoslávští předáci vnímali negativně. Na této schůzce stanovili přítomní funkcionáři kritéria, jimiž se do budoucna měly ambasády v sovětském bloku řídit.⁶⁰ O těchto zásadách, které se více méně uplatňovaly ovšem již v předchozím období, si můžeme učinit představu na konkrétních případech. Vysvítá z nich, že důležitým

---

⁵⁹ I. BANAC, c. d., s. 244.

⁶⁰ AJ, 507-SSSR-IX/IV-102, 5.12.1956 Državni podsekretar za inostrane poslove Dobrivoje Vidić Veljku Vlahovićovi.

hlediskem byla jednak míra angažovanosti v organizacích emigrantů a v protijugoslávské propagandě před ukončením roztržky, jednak vůle přijmout úlohu provinilce a kajícího. K vedoucím postavám emigrace se jugoslávské orgány stavěly nadále jednoznačně záporně.

V Praze se s nekompromisně tvrdým odmítnutím například už na jaře 1956 setkal Zdravko Orozović, jednu dobu člen emigrantského vedení. Konzulární úředník ho hrubě odbyl, že jako bývalý politický emigrant, který se podílel na štvavé nepřátelské kampani, nemá vůbec právo žádat o návrat domů. Orozović poté napsal přímo Titovi, kterému se omluvil za svoji škodlivou práci a poprosil, aby dostal příležitost ji ve vlasti odčinit. Pokorně požádal, aby alespoň směl navštívit svou nemocnou matku. Odpovědí však bylo krátké záporné sdělení.⁶¹

Tvrdość uplatňovalo jugoslávské velvyslanectví vůči jakýmkoliv žádostem takto chápaných emigrantů nejen v otázce jejich návratu. Josip a Atena Milunićovi návrat odmítali. I po normalizaci si podrželi vůči režimu v Jugoslávii krajně odmítavé stanovisko. Jejich cílem však bylo využít nové mezinárodní situace konečně k setkání se svými dětmi. Formální procedura se však ukázala jako nesmírně zdlouhavá, neboť jugoslávská strana úmyslně kladla různé překážky. Přitom už v březnu 1955 byli Milunićovi přesvědčeni, že je vše zařízeno. Československá ambasáda udělila jejich synovi a třem dcerám víza, a tak už jen čekali na výstupní víza jugoslávská.⁶² S odvoláním na Bělehradskou deklaraci a v ní slíbené uplatňování *principu humanity* předložili Milunićovi v červnu 1955 svou záležitost jugoslávskému velvyslanectví v Praze. První tajemník však podmiňoval její kladné vyřízení změnou jejich politického přesvědčení, což Milunićovi odmítli. Poté vše ustrnulo na mrtvém bodě. Na podzim roku 1955 získali Milunićovi československé občanství. Občany ČSR se tím automaticky staly také jejich děti. Žádali proto ministerstvo zahraničí o přímou intervenci u Tita, aby jugoslávská strana dále sloučení jejich rodiny nebránila a neprotivila se mezinárodním konvencím.⁶³ Avšak tato intervence byla buď neúčinná, nebo ji československé ministerstvo vůbec nepodalo. Ostatně jugoslávské orgány

---

⁶¹ AMIJ, KPR I-6-b-3, 7.4.1956 Z. Orozović prezidentu republiky Titovi, 13.4.1956 Kabinet předsedníka republiky Državnom sekretariatu za unutrašnje poslove, Uprava državne bezbednosti; 23.5.1956 DSUP kabinetu předsedníka republiky, 4.6.1956 Ambasadi FNRJ u Pragu; AMV, H-181/1-2, KS MV Praha, odbor 2, oddělení 1, npor. Čech, č. agenturního svazku 6359, 5.12.1960 AZ č. 25.

⁶² AMV, H-181/42, III. část, s. 131, 21.3.1955, III. správa MV, Odbor 1, Odd. 311, ř. o. por. Kohoutek, zástupce náčelníka odd., agent MILENA č. 528.

⁶³ Tamtéž, s. 136, 30.11.1955 AZ č. 239, II. správa MV, Odbor 9, Odd. 1, Šubrtová, referent, agent: NAĐA, č. sv. 285.

považovaly emigranty stále za své občany a jejich novou státní příslušnost odmítaly akceptovat. Koncem listopadu 1955 se proto Atena Milunićová obrátila na Tita sama.

Jugoslávského vůdce ve svém dopisu upamatovala na okolnosti v roce 1943, kdy ji její stranický nadřízený, Titův blízký přítel Stevo Krajačić svěřil do péče bezprizorné osmnáctiměsíční dítě: „Když jsem na sebe vzala úkol, abych se starala o toto dítě, poprvé jsem bezprostředně prožívala tragédii matky a otce, kteří se nacházeli někde daleko a dítěte, které zůstalo doma bez rodičů. Nyní, když se sama nacházím již mnoho let oddělena od svých čtyř dětí, stonásobně prožívám vše to, co jsem prožívala tehdy účastnic se v osudu malého odbojáře. Zdá se mi, že zmíněné okolnosti mi dávají morální právo obrátit se na Vás osobně se svojí prosbou, protože zvláštním způsobem to dítě, o něž jsem se starala v době okupace, byl Váš syn Mišo.“⁶⁴

Jugoslávské ministerstvo zahraniční předložilo kanceláři prezidenta republiky tuto žádost s komentářem, v němž Milunićovy označilo za významné emigrantské osobnosti, členy vedení a po celou dobu jedny z neaktivnějších členů pražské organizace. Zpráva konstatovala, že na rozdíl od naprosté většiny členů Milunićovi projevují i po Bělehradské deklaraci krajní zatvrzelost. Staví se proti repatriaci, dokud se emigranti nebudou moci vrátit jako celek, organizovat se na domácí půdě a aktivně působit v procesu normalizace a návratu Jugoslávie do sovětského bloku. Atena Milunićová také údajně při samotném odevzdání svého dopisu na pražské ambasádě „starým způsobem urážela Jugoslávii a její vůdce“. Tito se žádostí osobně zabýval 23. března 1956.⁶⁵

Milunićovi buďto dostali odpověď zamítavou, nebo na ni opět čekali marně. Když začátkem května 1955 navštívila Jugoslávii československá parlamentní delegace, vznesl během neformální části rozhovorů její vedoucí Zdeněk Fierlinger i otázku Milunićových dětí.⁶⁶ Návštěva, která se v Bělehradu setkala s dosti chladným přijetím a rozhodně nevedla k rychlejšímu tempu navazování spolupráce,⁶⁷ však zřejmě ani v tomto bodě příliš neuspěla. O měsíc později se za Milunićovy přimluvil Nikita S. Chruščov během Titovy triumfální návštěvy Sovětského svazu. Teprve poté se velmi zvolna jugoslávská moc uvolila k humanitárnímu gestu vůči svým úhlavním nepřátelům. V listopadu 1956 tak Marta, Neva, Rajna a Vlado Milunićovi mířili

⁶⁴ AMIJ, APR I-6-b-3, 6.10.1955 Atena Milunić prezidentu FLRJ Josipu Brozi Titovi.

⁶⁵ Tamtéž, Zápis z 5.3.1956 s přípisem z 23.3.1956.

⁶⁶ Zdeněk Fierlinger bydlel ve vile sousedící v ulici Na Zátorce s vilou užívanou jugoslávskými emigranty. S manžely Milunićovými se znal osobně.

⁶⁷ J. PELIKÁN, *Jugoslávie a Východní blok*, s. 358-360.

z Jugoslávie letadlem nad revolucí zmítaným Maďarskem, aby se téměř po deseti letech odloučení v Praze setkali se svými rodiči.⁶⁸

Protititovské aktivisty, kteří navíc neprojevovali žádnou ochotu k pokání, trestala jugoslávská strana i dalšími způsoby. Zadržovala jim poštu, příbuzným odmítala žádost o výstupní vízum, aby je mohli navštívit. Některé případy byly také předkládány k posouzení Titově kanceláři, i když se žadatel na prezidenta přímo neobrátil. V emigrantské skupině v Polsku, kde se odpor vůči normalizaci projevoval asi nejvýrazněji, usiloval jeden z jejích předáků Živko Subotić na jugoslávské ambasádě o povolení výjezdu pro svou matku. Protože sám zřejmě považoval komunikaci s *titovci* za nepřijatelnou, vyřizovala v září 1958 žádost jeho polská manželka. Žádost však byla odmítnuta. Konzulární úředník Subotićovi nabídl, chce-li svou matku vidět, aby se vrátil domů, ovšem bez jakýchkoliv předchozích podmínek a záruk. Jugoslávskému emigrantovi přitom nepomohla ani intervence polského ministerstva zahraničí.⁶⁹ Pražští emigranti se setkávali s velmi podobnou praxí.

Bez ohledu na tyto komplikace se počet jugoslávských emigrantů v Československu v druhé polovině padesátých let trvale snižoval. Na konci roku 1955 bylo evidováno 113 emigrantů, v roce 1956 už jenom 98, v roce 1957 klesl tento stav na 83, v následujícím roce na 72 a v roce 1959 žilo v ČSR z původní skupiny se statutem politického emigranta pouze 66 osob. Tento úbytek však nebyl jen důsledkem repatriace. Ve zmíněných letech totiž šestnáct emigrantů obdrželo československé občanství a tím formálně přestávali být pro úřady politickými emigranty.⁷⁰ Mezi jednatřicet osob, které ČSR opustily, musíme též započítat ty, kteří se vystěhovali do Sovětského svazu. Repatriace se tak týkala jen málo zúčastněných, v zásadě formálních příslušníků skupiny. Mezi navrátilci nebyl po Rajkovičově případu nikdo z předních postav emigrace.

Rozkolísané sebevědomí a rozpaky antititovského exilu zapudily v roce 1956 nejen zprávy o persekuci jejich bývalých soudruhů, ale také politický vývoj v některých zemích sovětského bloku. Události v Polsku a Maďarsku nasvědčovaly, že Chruščovova přátelská politika vůči Titově Jugoslávii vyvolala nežádoucí reakci. Informbyrovští emigranti tak pocítili, že jejich rozpaky nad sovětským postupem nebyly neopodstatněné. Nejvýrazněji a bezprostředně projevíli své názory členové emigrantské

⁶⁸ AMV, H-181/1-2, III. správa MV, Odbor 1, odd. 311, npor. Pátík, č. ag. 528, 23.1.1959.

⁶⁹ AMIJ, APR I-6-b-3, 12.3.1958 Državní sekretarijat inistranih poslova Kabinetu predsednika republike; 12.9.1958 ambasadi FNRJ u Varšavi.

⁷⁰ Sami sebe tak ale nadále chápali.

skupiny v Budapešti. V maďarské revoluci na podzim roku 1956 stáli totiž tamní protititovští Jugoslávci se zbraní v ruce na straně sovětských interventů.⁷¹ Proti repatriaci hovořilo i následné ochlazení mezi Moskvou a Bělehradem. Už v létě 1956, tedy po návratu J. B. Tita z moskevské návštěvy, se v Sovětském svazu a zemích jeho tábora objevily v tisku na adresu jugoslávských komunistů kritické výhrady. Vážné neshody vyvolaly pak maďarské události. V této souvislosti také československý tisk obnovil otevřenou kampaň proti Jugoslávii, která pak pokračovala v první polovině roku 1957 a objevila se v prohlášeních čelných funkcionářů, zejména na XII. sjezdu KSČ.⁷² V této kampani vedené ve všech zemích *tábora* byl napadán vnitřní systém FLRJ a ideologické odchylky pranýřovány jako jugoslávský revizionismus. Jugoslávie dala potom v listopadu 1957 jasně najevo svůj odpor vůči jakýmkoliv pokusům Sovětů prosadit po zrušení Informačního byra svůj formální primát v mezinárodním komunistickém hnutí, když SKJ odmítl podpořit deklaraci přijatou v Moskvě dvanácti komunistickými stranami. Střídavé počasí v sovětsko-jugoslávských vztazích vyústilo v náhlé ochlazení na jaře roku 1958. VII. sjezd SKJ v Lublani, na který KSSS a komunistické strany z východu i ze západu Evropy odmítly vyslat delegace, totiž v novém programu zakotvil ideologii vypracovanou po roce 1948. Ideologické rozpory se opět projeví i v široké rovině mezistátních vztahů.⁷³ Napětí pak přetrvávalo až do roku 1962, takže se v této souvislosti někdy hovoří o druhé roztržce.

Jedním z průvodních projevů kolísání v sovětsko-jugoslávských vztazích během roku 1957 byla také obnovená aktivizace informbyrovského hnutí na domácí půdě. Jeho příslušníci, většinou bývalí vězňové z Golého otoku a dalších koncentračních táborů, se začali ilegálně organizovat. Po VII. sjezdu a otevřených nepřátelských útocích Moskvy začala UDBa spíše preventivně bývalé členy a sympatizanty prosovětské opozice opět zatýkat. Skupina čelných aktivistů, kteří vytvořili ilegální síť zahrnující údajně šest tajných buněk, proto utekla za hranice. Jedni se vydali směrem na Západ přes Itálii, odtud se snažili dostat do východoevropských zemí. Druhá skupina vedená Vladem Dapčevićem a Miletou Perovićem organizovaně překročila hranice do Albánie.⁷⁴

⁷¹ NA, f. ÚV KSČ, fond A. Novotný, k. 116, sl. 72, 18.2.1960 tajemník ministra vnitra Vl. Jenyš Janu Svobodovi, vedoucímu kanceláře I. tajemníka ÚV KSČ.

⁷² AJ, 507-ČSSR-IX-22/1-53, 13.12.1956 Beleška. Antijugoslovenske izjave u ČSR; Tamtéž, 22/1-71, (1958) Beleška o antijugoslovenskoj kampani u ČSR.

⁷³ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 258-271; Dragan BOGETIĆ, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, Beograd 2006, s. 187-232, K aspektu československo-jugoslávských vztahů v této době viz K. KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968*, s. 47-50.

⁷⁴ I. BANAC, c. d., s. 245; S. ČURUVIJA, c. d., s. 178-198.

V létě roku 1958 s touto druhou vlnou protititovské emigrace vstoupila do kontaktu také československá místa. V červnu na vyslanectví ČSR v Římě požádali o azyl Dušan Majcen a Branko Arsenijević, kteří o sobě tvrdili, že jsou členy iniciativního výboru nové KSJ.⁷⁵ Praha se však obávala provokace, a proto je zprvu odmítla. Oba muži se pak s falešnými italskými pasy a doporučením IKS o měsíc později objevili na ruzyňském letišti, kam přiletěli z Curychu. Protože si mezitím zajistili azyl v Sovětském svazu, pokračovali po krátkém pobytu v Praze do Moskvy.⁷⁶

Naopak vstříc vyšla československá místa v žádosti o azyl Marku Borozanovi. Jak uváděl, Jugoslávii opustil z obavy před zatčením, když se předtím zapojil do ilegální aktivity v Černé Hoře. Borozan, který do jara 1948 v ČSR působil jako učňovský vychovatel a měl českou manželku, ovšem přicestoval legálně a neprojevoval žádné politické ambice.⁷⁷

Přímou souvislost s uprchlíky putujícími přes Itálii měl ovšem další případ. V březnu 1959 přešel ilegálně západoněmecko-československou hranici jistý Milo Radanović. Ujalo se ho ministerstvo vnitra a na rozdíl od roku 1956, kdy se ilegální příchody opět ve větší míře objevily, uprchlíka do Jugoslávie nevrátilo, ale naopak mu se souhlasem Politbyra ÚV KSČ přiznalo politický azyl. Radanović začal ovšem podnikat kroky, které československým orgánům nebyly nijak vhod. Vystupoval totiž jménem iniciativního výboru KSJ, který ustavila skupina Vlada Dapčeviće v Tiraně a snažil se navázat kontakty se stranickými orgány. Jeho úmyslem bylo projednat možnosti působení protititovské emigrace v ČSR a přesun Dapčevićovy skupiny do Prahy. Stranický aparát se zachoval vůči Radanovićovi velice rezervovaně. Setkání s ním odmítl, protože se obával kompromitace. Stejně jako v případě Majcena a Arsenijeviće nemohl vyloučit, že může jít o přímou provokaci z jugoslávské strany. O dvojakém postoji ÚV KSČ také svědčí, že Radanović byl ubytován a zaměstnán mimo Prahu, konkrétně jako horník na Kladně.⁷⁸

Nezávisle na Radanovićově iniciativě korespondoval ÚV KSČ od srpna 1959 s Tiranou. Albánská strana práce a její svěřenci sondovali možnost návštěvy a případně

⁷⁵ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 295, sl. Jugoslávie–emigrace, 10.6.1958 Záznam pro Hendrycha.

⁷⁶ Tamtéž, fond A. Novotný, k. 116, 72, 16.7.1958 Zpráva Novotnému (Souček); Srov. S. ČURUVIJA, c. d., s. 191.

⁷⁷ AMV, H-181/1-2, 11.7.1960 Marko Borozan – zpráva.

⁷⁸ NA, f. ÚV KSČ, fond A. Novotný, k. 116, sl. 72, 14.9.1959 Náčelník I. správy MV plk. Miller Barákovi; Tamtéž, 100/3, sv. 78, ar. j. 297, sl. Jugoslávie, 15.9.1959 Milo Radanović ÚV KSČ; Tamtéž, Záznam z 13.5.1960.

i přesunu Dapčevićovy skupiny do ČSR.⁷⁹ Vlado Dapčević, který byl v roce 1948 zatčen po neúspěšném pokusu o útěk do Rumunska, při němž jugoslávští pohraničníci zastřelili generála Arsa Jovanoviće, strávil osm let na Golém otoku. V roce 1958 se stal vůdčí postavou obnoveného informbyrovského hnutí a na albánské půdě hodlal rozvinout nový boj. Tvrdil přitom, že na rozdíl od emigrantů z roku 1948, kteří žili v zemích sovětského tábora jako ve „zlaté kleci“, má jeho skupina čerstvý kontakt s ilegálními buňkami ve vlasti. V Albánii proto vytvořil prozatímní Ústřední výbor KSJ a sám byl svými spolupracovníky jmenován jeho prozatímním generálním tajemníkem. Z území Albánie nejprve oslovil KSSS, ostatní východoevropské komunistické strany a emigrantské skupiny v jejich zemích s cílem získat jejich podporu a koordinovat s nimi svoji činnost. Dapčević zprvu užíval přízně Envera Hoxhi. Podle tvrzení pražských emigrantů tomu bylo i proto, že slíbil v případě svého nástupu k moci v Jugoslávii předat Albánii jugoslávská území s většinou albánského obyvatelstva. Hoxha se však vážně obával reakce Bělehradu, a proto Dapčevićovu požadavku na politickou činnost⁸⁰ nevyhověl. Snažil se ho brzy přimět, aby se se všemi patnácti členy své skupiny přesunul do jiné socialistické země. Kvůli tomu se Dapčevićova skupina prostřednictvím vedení Albánské strany práce obrátila mimo jiné i na ÚV KSČ.⁸¹

KSČ se zprvu nestavěla proti této myšlence a priori odmítavě. V září 1959 projednával stranický aparát formu, jakou by měli být Dapčević a jeho druhové do Československa pozváni. Příslušný vzkaz měl tlumočit vyslanec v Tiraně, a to pouze ústně. Návštěva by pak měla informativní charakter, aby se zástupci KSČ blíže seznámili s Dapčevićovými představami. Poté se však Praha dozvěděla, že stejně Dapčević a Albánci vyjednávají i s Budapeští a Sofií, které přijetí z obavy před provokací odmítají. V listopadu 1958 tak československý vyslanec albánskému vedení sdělil, že KSČ nepokládá příjezd jugoslávských emigrantů v současné době za vhodný.⁸² Hoxhovým snažným žádostem zbavit se nevítaných hostů – jejichž přítomnost, jak se domníval, mohla být Jugoslávií v krajním případě použita jako

⁷⁹ Tamtéž, k. 117, sl. 112, 23.8.1959 Vlado Dapčević, Mileta Perović ÚV KSČ.

⁸⁰ Jednou z mála aktivit, které mohla Dapčevićova skupina v Tiraně prosadit, bylo zveřejnění svědectví o Golém otoku. I. BANAC, c. d., s. 245; Stostránková zpráva M. Kalafatiće se nachází také v NA, f. ÚV KSČ, fond A. Novotný, k. 112.

⁸¹ Ve svých pamětech Vlado Dapčević uvedl, že si nepřál v žádném případě odejít z Albánie do SSSR. Předpokládal, že by mu Chruščovovo vedení v politické činnosti bránilo. Mezi všemi socialistickými zeměmi tak prý nejvíce preferoval Československo. S. ČURUVIJA, c. d., s. 191.

⁸² NA, f. ÚV KSČ, fond A. Novotný, k. 117, sl. 112, 23.8.1959 Vlado Dapčević, Mileta Perović ÚV KSČ; Tamtéž, 100/3, sv. 78, ar. j. 297, sl. Jugoslávie, září–listopad 1959, Návštěva představitelů prozatímního výboru nové KSJ v Československu.

záminka k vojenské intervenci – vyhověla nakonec Moskva. V květnu 1960 se celá skupina emigrantů přesunula do Sovětského svazu.⁸³

Tzv. druhá roztržka z jara 1958 přiměla k činu i starou emigraci. Diskuse se rozproudily v polovině roku zejména v moskevské skupině. Proti Peru Popivodovi, zastávajícímu názor, že organizovaná činnost je neúčelná a nevhodná, pokud k ní nebudou emigranti vyzváni Sověty, aktivizoval oponenty Slobodan Ivanović. Bývalého vůdce pražské opoziční frakce ani poté, co si splnil sen žít ve své „druhé vlasti“, neopustila houževnatost a vůle jít vždy znovu proti proudu. Oznamil, že považuje za nutné skoncovat s dosavadní pasivitou a vyslovil požadavek na obnovu centrálního řídicího orgánu emigrace, který by emigranty ve všech zemích tábora sjednotil a koordinoval. Pro tento názor získal řadu předních emigrantů, mezi nimi i Radonju Goluboviće, Žarka Ljubojeva i sobě stále oddaného Djordje Milišiće.

Koncem roku 1959 nová Ivanovićova skupina seznámila dopisy se svými postoji i emigranty v ostatních zemích sovětského bloku. Žádala je o podporu, o níž by se opřela při vyjednávání se sovětskými stranickými orgány. Své stoupence v Praze, Varšavě, Budapešti, Bukurešti a Sofii vyzvala k sepsání vlastních rezolucí, ve kterých by žádali o souhlas s obnovou politické aktivity.

Novou posilu Ivanović a Golubović, jako hlavní představitelé tohoto směru, získali po příchodu V. Dapčeviće do SSSR. Většina z patnáctičlenné *albánské skupiny* totiž podpořila jejich nároky. Program navíc osvěžila plánem vytvořit novou Komunistickou stranu Jugoslávie. Radikálněji a více do důsledku jdoucí koncepce předpokládala nejenom koordinaci činnosti emigrantských skupin, ale především spojení s ilegálními organizacemi v zemi, které měl exilový ÚV KSJ přímo řídit. V souvislosti s Dapčevićovými vizemi Ivanović představil poněkud paradoxně heslo boje za úplný a masový návrat do Jugoslávie. V jeho hlavě se tak zrodil další fantastický a megalomanský projekt. Emigranti měli přímo jako rovný s rovným vyjednat s *titovským* režimem takové podmínky repatriace, které by jim zajistily podíl na moci, případně i účast ve vládě, a samozřejmě svobodnou politickou činnost. Celá emigrace, jejíž početnost mnohonásobně nadsazeně odhadoval na deset tisíc,⁸⁴ by byla silou, která by po počáteční drobné práci mohla buďto převzít po čase úplně moc, nebo

⁸³ I. BANAC, c. d., s. 245; S. ČURUVIJA, c. d., s. 195-197.

⁸⁴ V roce 1955 odhadovaly jugoslávské orgány počet informbyrovských emigrantů v SSSR a zemích jeho bloku na 4500 osob. I toto číslo však bylo zřejmě přehnané. Podle ní se tak v Československu mělo nacházet 250 protititovských aktivistů, což byl oproti skutečnosti téměř dvojnásobek. AMIJ, KPR I-3-a SSSR. (jaro 1955) Korišćenje jugoslovenske IB emigracije od strane SSSR-a i satelitskih zemalja u agresivnom pritisku protiv FLRJ; Politički emigranti.

vyvolat povstání a vytvořit osvobozené oblasti. Z těch by pak stejně jako za druhé světové války *komunisté–internacionalisté* vedli partyzánskou válku.⁸⁵ Není přitom zcela zřejmé, do jaké míry mínil tyto plány Ivanović vážně, a nepoužíval-li jich spíše, podobně jako v Praze, ve vnitřních rozbrojích k eliminaci svých konkurentů.

Československá bezpečnost získala koncem roku 1960 z nepřímých zdrojů (přes dvojitého agenta v západoněmecké BND) informaci, že se v červnu toho roku zástupci všech skupin emigrace sešli v blízkosti jugoslávských hranic v maďarském Pětikostelí. Údajně od roku 1959 tu prý působilo propagandistické a diverzní centrum, které organizovalo pašování ilegálních tiskovin a řídilo ozbrojené skupiny na jugoslávském území. Šlo však patrně jen o dezinformaci jugoslávské zpravodajské služby, která měla sloužit k novému kolu represí v Jugoslávii.⁸⁶

Emigrantům v Praze nebyla Dapčevićova činnost v Albánii a Ivanovićova v Moskvě neznáma. V létě 1959 k tomu přispěl zejména nový uprchlík Milo Radanović, který navázal s mnoha emigranty kontakt a působil na ně ve prospěch Dapčevićova plánu založit novou KSJ. V tomto ohledu hovořil například s Josipem Milunićem, Veselinem Starčevićem či Velimirem Jankovićem. Navštívil i emigranty žijící v Bratislavě, u nichž sondoval možnost zřídít ve slovenském hlavním městě opěrný bod pro ilegální spojení s Jugoslávií.⁸⁷ Stranický aparát zprvu nevyklučoval, že by emigrantům umožnil opět se v nějaké formě organizovat. Při přípravě návštěvy emigrantů z Albánie se počítalo s jejich setkáním se zástupci pražské skupiny. Pracovníci sekretariátu ÚV KSČ chtěli jen zabránit, aby se schůzky zúčastnili nespolehliví jedinci, kteří docházeli na jugoslávské velvyslanectví. Ovšem už koncem září 1959 některým emigrantům pracovníci mezinárodního oddělení důvěrně sdělili, aby Radanovićovy návrhy ke spolupráci odmítli.⁸⁸

---

⁸⁵ NA, f. ÚV KSČ, fond A. Novotný, k. 116, sl. 72, 7.3.1961 Zpráva o situaci v jugoslávské emigraci.

⁸⁶ Mezi účastníky konference je totiž vedle radikálů Goluboviće a Ljubojeva uveden i Pero Popivoda, který zastával umírněné názory. V případě zástupců z Československa se vyskytují smyšlená jména Bogdan Jerkov a Jan Reich. Nicméně mezi reprezentanty ostatních skupin jsou pravá jména jejich hlavních představitelů: Za Rumunsko Branko Petričević a Zdenko Malnić, za Bulharsko Krste Tarnovski a Mladen Vulić, za Maďarsko Milutin Velimir, Albert Svetina a Boris Verstovšek. Ovšem tomu, že by SSSR, Maďarsko a další socialistické státy mohly tuto konferenci připustit nebo dokonce organizovat, přímé prameny spíše odporují. AMV, H-181/1-2, 28.12.1960 Náčelník XVIII. odboru 1. správy MV II. správě MV. Poznátky o činnosti jugoslávských emigrantů.

⁸⁷ V Bratislavě tehdy žili Svetozar Mirković, jako vedoucí katedry marxismu-leninismu na Filozofické fakultě Univerzity Komenského, MUDr. Slobodan Tumara a pracovník zahraniční sekce bratislavského rozhlasu Aleksandar Georgijević.

⁸⁸ NA, f. ÚV KSČ, fond A. Novotný, k. 116, sl. 72, 25.9.1959 Záznam o návštěvě Jankoviće na XIII. odd. ÚV KSČ.

Pražští emigranti se s velkou starostlivostí zajímali o osud svých soudruhů v Albánii, a to nejen o nové uprchlíky, ale také, a to zejména, o příslušníky emigrace z roku 1948. Hoxhův režim totiž většinu z nich – údajně z ostražitosti před jugoslávskými agenty, ale také prý z nacionálně motivované zášti – držel v koncentračních táborech. Josip Milunić, Vladimir Perić, Novo Novović a Velimir Janković proto zaslali dopis Nikitu Chruščovovi. Sovětského vůdce žádali, aby se zasadil o převedení všech emigrantů z Albánie do Československa.⁸⁹

Přední emigranti se na politickou aktivitu nových uprchlíků a aktivistického směru v moskevské skupině dívali odlišně. Josip Milunić se téměř jako jediný nehodlal v tomto přelomovém momentu vzdát politické činnosti. Nadále korespondoval s ostatními skupinami a od roku 1956 opakovaně vznášel na Mezinárodním oddělení ÚV KSČ námitky proti znemožňování i jen elementární politické práce. Koncem roku 1959 odpověděl na Ivanovičovu výzvu a inicioval v pražské skupině podobnou diskusi, jaká probíhala mezi emigranty v Moskvě. Sepsal příslušné memorandum, které hodlal předat ÚV KSČ. Ani během dvou měsíců se mu však nepodařilo získat dalšího signatáře. Memorandum v únoru 1960 předložil jen za sebe a svoji ženu.⁹⁰

Milunić v zásadě vycházel z postojů, které prosazoval v letech 1948–1953. Na rozdíl od Ivanovičovy radikální rétoriky se držel jako vždy spíše při zemi. Také tentokrát se přihlásil k obnově politické činnosti. Nechápal ji ovšem jako zahraniční odboj a exilové řízení domácí ilegální sítě, ale spíše jako ideologickou přípravu. Československé komunisty proto žádal o umožnění „čistě studijní práce“. Milunić se domníval, že při obnově vztahů s Titovým režimem bylo učiněno mnoho chyb, které nejen poškodily snahu vrátit Jugoslávii na cestu socialismu, ale vážně se dotkly celého mezinárodního komunistického hnutí. Neprincipiální postoj vůči Titově skupině vnesl do socialistického tábora ideologický zmatek, umožnil negativní jevy a v některých zemích ohrozil i samotnou podstatu socialistického systému. Považoval proto za nutné precizně analyzovat jugoslávský revizionismus, konfrontovat ho s marxisticko-leninskou ideologií a socialistickému táboru tak pomoci nalézt pro politiku vůči Jugoslávii jasná východiska. Nejen v tomto memorandu, ale i při jiných příležitostech si Milunić stěžoval na nekompetenci odpovědných činitelů v jugoslávské otázce. Právě

---

⁸⁹ Tamtéž, 100/3, sv. 78, ar. j. 297, sl. Jugoslávie, nedat. Novović, Perić, Janković, Milunić N. S. Chruščovovi.

⁹⁰ NA, f. ÚV KSČ, fond A. Novotný, k. 116. sl. 72, 24.2.1960 Záznam.

proto soudil, že současným úkolem informbyrovské emigrace je korigovat často chaotické i naprosto mylné představy o povaze jugoslávského režimu.⁹¹

Memorandum dále obsahovalo stížnost na poměry emigrantů v Československu. Emigranti byli totiž i po přijetí státního občanství stále určitým způsobem diskriminováni. Zejména řada z nich trpěla skutečností, že ÚV KSČ ve velké většině odmítal jejich přijetí do strany, přestože je navrhovaly závodní organizace. Na druhé straně se je však snažili zástupci stranického aparátu přesvědčit, že jako českoslovenští občané už nemají důvod zabývat se situací ve své staré vlasti. Velká většina emigrantů (zřejmě s výjimkou loajálních Jankoviče, Novoviče a S. Mirkoviče) neměla přístup k jugoslávskému tisku. Českoslovenští komunisté se tak až úzkostlivě snažili emigranty držet stranou jakékoliv politické činnosti, kterou by mohly vztahy s Titovou Jugoslávií komplikovat. Milunić proto žádal odstranit skrytou diskriminaci, uznat právo emigrantů na vlast a dát jim možnost studovat jugoslávské noviny.⁹²

Poslední bod se týkal nových emigrantů, kteří přicházeli v období tzv. druhé roztržky. Milunić zde vycházel ze zkušenosti Mila Radanoviče, který byl velmi nespokojen s nezájmem o své návrhy i s překážkami v politické aktivitě. (Na podzim 1959 dal v kladenských dolech výpověď s odůvodněním, že o manuální práci nemá zájem, jelikož je politickým pracovníkem). Milunić vyjádřil přání, aby těmto novým emigrantům Československo poskytlo plnou podporu a zejména jim nebránilo v kontaktu se starými emigranty. Ti se jich měli plně ujmout a ideologicky usměrnit jejich příliš smělé představy. Jak Milunić dodal, emigranti se sice nechtějí přeceňovat, považují ale za chybu, jestliže s nimi není vůbec počítáno.⁹³

Po rozhovoru s pracovníky Mezinárodního oddělení ÚV KSČ Milunić nakonec své memorandum stáhnul. Zástupci ministerstva vnitra i stranického sekretariátu se shodli, že v žádném bodě se nemá jeho návrhům vyhovět. Jak stálo v záznamu o Milunićově přijetí, příslušníkům emigrace přece „nikdo nebrání, aby se scházeli – což také činí – nebo aby v čas poukazovali na nedostatky – což dělají“. Záporné odpovědi se také Milunićovi dostalo na požadavek odebrat jugoslávský tisk: „Ti soudruzi, kteří

⁹¹ Memorandum se konkrétně vyslovilo proti propagaci významného chorvatského spisovatele Miroslava Krleži, o němž československý kulturní tisk psal jako o „pokrokovém autoru světového významu“. Krleža byl v textu označen za „ideologického zmatkáře“, který se už ve třicátých letech dostal do konfliktu s marxismem, za války se distancoval od partyzánského hnutí, načež byl za Titova režimu pasován do role přední kulturní osobnosti. Z té pak pravidelně napadal Sovětský svaz.

⁹² Přitom je příznačné, že ačkoliv žádná politická emigrace formálně už neexistovala, pražští antititovci se i jako českoslovenští občané k tomuto termínu nadále hlásili.

⁹³ NA, f. ÚV KSČ, fond A. Novotný, k. 116, sl. 72, (únor 1960) Návrh memoranda jugoslávské politické emigrace.

mají naši důvěru, mají k jugoslávskému tisku přístup, nedoporučujeme, aby se jejich počet dále rozšiřoval.“⁹⁴

Zpráva Mezinárodního oddělení v březnu 1961 konstatovala, že v Československu tak na rozdíl od Polska nenašla iniciativa Ivanovičovy moskevské skupiny téměř žádné stoupence. „I když nevhodnost obnovení činnosti emigrace není všem emigrantům zcela jasná, politické problémy vyvolává jen soudruh Milunić.“ Pevné jádro v čele s Jankovičem a Novovičem je ovšem schopné různé „Milunićovy machinace“ úspěšně mařit.⁹⁵

Paradoxně to byl Milunić, kdo se stal v Praze jediným spojencem svého dávného zvilého protivníka Slobodana Ivanoviče. Přesto je patrné, že se názory těchto mužů v mnohém lišily a shodovaly se v zásadě jen v jediné otázce – obnově činnosti. Její náplň si však každý patrně představoval odlišně. V případě, že by spolu nejednali na dálku, bylo nanejvýš pravděpodobné, že by se opět dostali do konfliktu. Připomeňme jen, že v roce 1949 Ivanović na Miluniće zaútočil, že chce emigraci omezit jen na „jakousi studijní společnost“.

„Druhá roztržka“ neměla zdaleka tak dramatický průběh jako roztržka v letech 1948–1953. Projevovala se zejména v občasných kritických ideologicko-politických výpadech obou stran. Přes zastavení sovětských úvěrů dále pokračovala hospodářská spolupráce. Mezistátní vztahy se pohybovaly na korektní úrovni.⁹⁶ Jakákoliv činnost informbyrovské emigrace, která by mohla přespříliš zkomplikovat rovinu těchto vztahů, rozhodně v daném momentu v zájmu SSSR a jeho satelitů nebyla. Protijugoslávská kampaň navíc po rozkolu v první polovině roku 1958 záhy značně ubrala na intenzitě. Chruščovovo vedení Jugoslávii spíše ignorovalo. V druhé polovině roku 1959, tedy v době, kdy docházelo ve zvýšené míře k rozvíření situace v moskevské skupině, tisk Sovětského svazu a východoevropských zemí o Jugoslávii většinou mlčel.⁹⁷

Novou příležitost k vystoupení skupině nespokojenců poskytla v listopadu 1960 moskevská porada 81 komunistických stran. Důvod pro její svolání představoval narůstající nesoulad mezi SSSR a Čínou. Ovšem jediným bodem, na němž se mohli Číňané se Sověty nakonec shodnout, byl odpor vůči „jugoslávskému revizionismu“ a způsobu, jakým Jugoslávie komentovala světovou politiku a jak se v mezinárodních

⁹⁴ Tamtéž, 24.2.1960 Záznam; Tamtéž, 100/3, sv. 78, ar. j. 297, sl. Jugoslávie, 8.12.1960 Heřman. Záznam o předání agendy spojené s jugoslávskou emigrací.

⁹⁵ Tamtéž, fond A. Novotný, k. 116, sl. 72, 7.3.1961 Zpráva o situaci v jugoslávské emigraci.

⁹⁶ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 302-303.

⁹⁷ D. BOGETIĆ, *Nova strategija*, s. 231.

vztazích angažovala. V tomto smyslu vydaly komunistické strany také příslušnou rezoluci. Odsoudily v ní „jugoslávskou variantu mezinárodního oportunistu“ jako největší hrozbu socialismu a boj proti němu prohlásili za internacionální povinnost.⁹⁸

Skupina Slobodana Ivanoviće a Vlada Dapčevića zformovala počátkem roku 1961 pozdravný dopis, který u příležitosti této rezoluce měli emigranti zaslat KSSS a stranám zemí svého exilu. Autoři dopisu S. Ivanović, R. Golubović, V. Dapčević, M. Kalafatić a M. Goranović přivítali „rozhodnost neochvějně bránit čistotu marxisticko-leninského učení a nesmiřitelně vést boj proti soudobému revizionismu jako hlavnímu nebezpečí a zvláště proti revizionismu vedení Svazu komunistů Jugoslávie“. Připomněli, že to jsou *jugoslávští komunisté* – tedy emigranti a jejich údajní sympatizanti ve vlasti – kdo nejdéle, v nejtěžších podmínkách a za ohromných obětí vedou tento boj, a že považují za svou povinnost dále *aktivně* v tomto boji za vítězství socialismu v Jugoslávii pokračovat. Žádali, aby mohli s odpovědnými zástupci ústředních výborů bratrských stran jednat o možnosti své politické činnosti.⁹⁹

Moskevská aktivistická skupina rozeslala dopis svým příznivcům v Praze, Budapešti, Varšavě, Sofii a Bukurešti. Žádala, aby pro něj získali dostatek podpisů a posléze dokument s podpisovými archy předali místním stranám. Zároveň měli archy zaslat i bezprostředním autorům, kteří by výzvu adresovali KSSS. V Československu se tohoto úkolu opět ujal Josip Milunić. Po delších diskusích však docílil pouze toho, že část emigrantů sepsala vlastní pozdravný dopis, v němž ovšem vypustila požadavek na obnovení aktivity. Nakonec se tak mezi 121 signatáři moskevského dopisu nacházela jen čtyři jména emigrantů z Prahy: Josipa a Ateny Milunićových a Dušanky a Pera Dragilových.

Iniciátoři výzvy byli poté pozváni na ÚV KSSS. Zde si vyslechli, že jejich činnost pokládá sovětská strana za škodlivou a protistranickou a že další politickou aktivitu už nemají vyvíjet. Ve vysvětlení tak stálo: „Kdyby byla v SSSR v jakékoliv formě obnovena politická činnost jugoslávských emigrantů, odporovalo by to politice SSSR vůči Jugoslávii a nevyhnutelně by to poškodilo státní zájmy SSSR. Pokud jde o ideologický boj proti všem projevům současného revizionismu, je známo, že KSSS stejně jako i jiné komunistické strany, bojovala a bojuje proti revizionismu, tedy i proti jugoslávskému, a není nutno rozvíjet v tomto směru zvláštní činnost jugoslávských

⁹⁸ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 303; K. DURMAN, *Popely ještě žhavé*, I., s. 567.

⁹⁹ NA, f. ÚV KSČ, fond A. Novotný, k. 116, sl. 72, 18.3.1961 K prohlášení představitelů komunistických a dělnických stran a Výzvě národům světa. Srov. S. ČURUVIJA, c. d., s. 211-212.

emigrantů žijících v SSSR.“ O tomto opatření Moskva následně informovala všechny komunistické strany, které měly jugoslávské emigranty v patronaci.¹⁰⁰

Odmítavá reakce dala volný průchod jednomu zcela novému jevu. Část radikálně smýšlejících aktivistů totiž začala pochybovat o „revoluční úloze Sovětského svazu“. Bedlivěji naslouchala čínským stanoviskům, která se v důsledku nesouhlasu s Chruščovovou revizí stalinského období a s novým kursem ve vnitřní i zahraniční politice (tzv. mírovou koexistencí) začala na konci padesátých let se sovětskými postoji rozcházet. Při pohovoru na ÚV KSSS se Radonja Golubović dotázal, zda by jim Sovětský svaz dovolil odejít do jiné socialistické nebo kapitalistické země, kde by mohli proti Titovu režimu svobodně působit. V této chvíli měl na mysli Čínu, která se vůči jejich výzvě zachovala mnohem vstřícněji. S jejich iniciátory navazovala styky a dokonce některé oslovila s nabídkou jejich přesunu do Pekingu, kde čínští komunisté plánovali od května 1961 zahájit jugoslávské rozhlasové vysílání.¹⁰¹

V politickém hnutí, které se především řídilo heslem *kdo ztratí víru v SSSR, ztratil víru v socialismus*,¹⁰² vypadal tento obrat dosti překvapivě. Nicméně vezmeme-li v potaz způsob, jakým radikální proud emigrace vystupoval v Praze v první polovině padesátých let, nezdá se už tolik nelogickým. V jeho jednání můžeme totiž pozorovat trvalou tendenci směřující proti stávající politické autoritě. Sovětský svaz mu sloužil ve sledu opozičních vystoupení jako idealizovaná, velmi nekonkrétní opora. Zároveň se přes zdůrazňovaný internacionalismus a sepětí s mezinárodním komunistickým hnutím tento proud vždy úzce soustředil na situaci v Jugoslávii a nebyl v zásadě ochoten podřídit zájmy svého hnutí obecnějším cílům. Tyto postoje tak vztah uvedených emigrantů vůči sovětské politice dosti problematizovaly. „Přestože se Ivanović a Dapčević zaštitují věrností KSSS a bratrským stranám, je zřejmé, že jsou ochotni jednat v rozporu s jejich vůlí“, vystihovala tento stav jedna ze zpráv Mezinárodního oddělení ÚV KSČ.¹⁰³ Mnozí z nich se ovšem sami s nesouladem mezi vlastními cíly a cíly SSSR jen těžko vnitřně vyrovnávali.

Spory s Čínou se záhy odrazily i na sovětsko-jugoslávských vztazích. N. S. Chruščov sháněl pro tento spor spojence. Od počátku šedesátých let i proto prokazoval ochotu ke smíru s Jugoslávii. Zdánlivě idylické poměry nastaly v roce 1962, kdy

---

¹⁰⁰ NA, f. ÚV KSČ, fond A. Novotný, k. 116, sl. 72, Sdělení ÚV KSSS pro ÚV KSČ; Tamtéž, 25.4.1961 Zpráva o snahách jugoslávské emigrace obnovit činnost.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² AJ, 507 (CK SKJ), SSSR, IX, IV-136, 22.7.1959 Informacija o kampani istočnoevropskih zemalja.

¹⁰³ NA, f. ÚV KSČ, fond A. Novotný, k. 116, sl. 72, 7.3.1961 Zpráva o situaci v jugoslávské emigraci.

Bělehrad navštívil v dubnu ministr zahraničí A. A. Gromyko a v září i předseda prezidia nejvyššího sovětu L. I. Brežněv. V červenci naopak v Moskvě pobývala jugoslávská delegace; „Dovolenou“ v Sovětském svazu strávil i J. B. Tito. Jugoslávský vůdce oplácel sovětskou vstřícnost také veřejně proklamovaným přátelstvím a sympatiemi k SSSR jako k prvnímu socialistickému státu světa, i když si i nadále ponechával viditelnou distanci.¹⁰⁴

Jugoslávie současně začala opět měnit svou politiku vůči emigraci žijící v zemích sovětského bloku. Zatímco represe domácích oponentů pokračovala, nastavovala Jugoslávie vůči zahraničním aktivistům vlídnější tvář. Emigranti v průběhu roku 1961 zaznamenali zvýšený zájem diplomatů FLRJ. Mnozí z nich dostávali nabídky k bezpečnému návratu. Pražské velvyslanectví ovšem oproti předchozímu období bylo rovněž ochotné řešit postavení těch, co o návratu z osobních důvodů neuvažovali. Pokud by emigranti vyřešili otázku svého poměru k Jugoslávii a obstarali si pasy, jugoslávské orgány by netrvaly na jejich repatriaci. Emigranti by žili nadále v zahraničí, kde měli rodiny a zaměstnání. Mohli by však volně Jugoslávii navštěvovat. Podmínkou ale bylo pravidelné docházení na ambasádu a samozřejmě s tím spojené podávání informací, které by mimo jiné sloužily i ke kontrole emigrantské komunity. Jedinou kategorií emigrantů, jimž FLRJ prozatím nebyla ochotna činit žádné ústupky, byli držitelé československého občanství. Ti byli zřejmě považováni za zatvrzelé nepřátelské osoby. Jugoslávie odmítala jejich novou státní příslušnost uznat, pokud nepožádali o vynětí z jugoslávského občanství. Tímto sdělením, které zpravidla pracovníci ambasády vzkazovali po emigrantech navštěvujících ambasádu, patrně testovali, jsou-li dotyční ochotni svůj poměr k Jugoslávii nějak změnit. Velvyslanceští úředníci a diplomaté totiž dodávali, že by v případě ochoty vyřešit otázku svého občanství, mohly osoby patřící do této skupiny Jugoslávii navštívit v perspektivě pěti až deseti let.¹⁰⁵

Ambasáda koncem roku 1961 dokonce testovala možnost setkání s aktuálně hlavním představitelem pražské skupiny Josipem Milunićem. Přes různé osoby a zejména prostřednictvím delegace jugoslávských lékařů, kterou v listopadu 1961 provázela jako tlumočnice Atena Milunićová, mu schůzku navrhoval vedoucí konzulárního oddělení Radjenović. Oběma manželům nabízel místo na záhřebské

---

¹⁰⁴ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 307-309; Dj. TRIPKOVIĆ, *Pobolšanje jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1961–1962. godine, Tokovi istorije*, br. 3-4, 2008, s. 76-97.

¹⁰⁵ AMV, H-181/1-2.

univerzitě. Milunić však po konzultaci na ministerstvu vnitra výzvu odmítl s tím, že se přes všechny záruky a sliby do Jugoslávie vrátit nemíní.¹⁰⁶

Bělehrad tak zřejmě po období zhoršených vztahů chtěl využít lepší situace k původnímu úmyslu eliminovat skupiny politických emigrantů cestou jejich repatriace. Nedávné aktivity Vlada Dapčeviće a Slobodana Ivanoviće přitom ukázaly, že v informbyrovském exilu má Titův režim stále aktivní odpůrce, kteří by byli ochotni chopit se každé šance.

Jugoslávie vyhlásila 13. března 1962 rozsáhlou amnestii pro své občany, „kteří se bez povolení zdržují v zahraničí“. Mezi pražskou emigrací však nebyl její účinek takový, jaký si zástupci FLRJ představovali.¹⁰⁷ Pražská skupina se během posledních několika let početně v podstatě nezměnila. V květnu 1960 ÚV KSČ zřejmě podle pouze přibližného odhadu evidoval 80 bývalých členů zdejší protititovské organizace. Na 70 procent z nich už disponovalo československým občanstvím. Další část si prodlužovala dlouhodobý pobyt, aniž by si vyřídila jugoslávský pas. Řádný jugoslávský doklad tak vlastnila pouze malá část emigrantů. Tato skupina, do které ministerstvo vnitra řadilo zejména Momu Pavićeviće a Vlada Popoviće, docházela i v letech druhé roztržky pravidelně na velvyslanectví a projevovala zájem o návrat domů.¹⁰⁸

Mezi touto skupinou, ale i částí emigrace, označovanou za dezorientovanou či bez zájmu o politickou situaci, vzbudila amnestie nadšení. Jejich odhodlání navíc pohánělo i mnohem příjemnější vystupování konzulárních úředníků a některé případy rychlého vyhovění žádosti o vydání pasu a návštěvy vlasti. Dobrý dojem mezi emigranty vzbudilo, když Vladimír Nikolić¹⁰⁹ získal v krátké lhůtě vízum k návštěvě příbuzných v Jugoslávii i přesto, že byl československým občanem. Amnestie i tato praxe tak přispěla k tomu, že si v rychlém sledu požádala o jugoslávský pas větší část emigrantů. Jak tvrdil v rozhovoru s jedním z nich konzul Radjenović, předložilo jich takovou

¹⁰⁶ AMV, H-181/1-2, 29.11.1961, II. správa MV, 5. odbor, 2. odd., Záznam; Tamtéž, 1.12.1961 Záznam, IV. správa MV, odbor 6, odd. 2, ř. o. Kupec, aktiv VILDA.

¹⁰⁷ AMIJ, KPR I-6-b-3, Izveštaj o radu Komisije Republičkog izvršnog veća za prihvatanje iseljenika-povratnika; NA, f. ÚV KSČ, fond A. Novotný, k. 115, sl. 60, Záznam o rozhovoru Radjenoviće s vedoucím konzulárního odd. 25.4.1962. O přípravě této amnestie informoval konzul Radjenović zástupce československého MZV s očekáváním, že jugoslávští občané v ČSSR projeví nyní o repatriaci větší zájem.

¹⁰⁸ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 298, sl. Jugoslávie, 3.3.1959 Sociální odbor ČsČK zasílá ÚV KSČ; Tamtéž, fond A. Novotný, k. 116, sl. 72, 12.9.1959, II. S MV, 5. odbor, Zpráva o jugoslávské politické emigraci žijící na území ČSR; Tamtéž, 100/3, sv. 78, ar. j. 298, sl. Jugoslávie, 2.5.1960 Rozbor situace v jugoslávské emigraci.

¹⁰⁹ Bývalý mladý dělník, který nepatřil k předákům emigrace.

žádost zhruba padesát. Jiná zpráva zase hovořila o tom, že se kontaktu s ambasadou vyhnulo jen dvacet bývalých aktivistů.¹¹⁰

Většina žadatelů se ovšem nemínila vrátit, ale pouze získat do Jugoslávie svobodný vstup. Počátkem šedesátých let byly totiž stále životní podmínky v Československu atraktivnější než nejistá budoucnost v rodné zemi. Pokud je alespoň zčásti opodstatněný odhad, že o regulaci občanství FLRJ požádalo padesát emigrantů, vypovídalo by to rovněž o tom, že řada z nich tím dosáhla dvojího občanství a z toho plynoucích výhod, přestože to československé zákony nedovolovaly.¹¹¹

Do konce roku 1962 do Jugoslávie vycestovali (zřejmě na trvalo) Savo Bjelica a jeho žena Vilma (Rijavecová), Milan a Gospava Kovačičovi, Dušan Milinković, Luka Serdar a Milan Begović.¹¹² Prvním, kdo s amnestií využil zároveň i nabídky kvalifikovaného zaměstnání rovnocenného pracovnímu místu v Československu, byl na počátku roku 1963 chemický inženýr Uroš Tomić. Také on již dříve získal československé občanství a měl za manželku Češku. Většina potenciálních repatriantů poté vyčkávala, jak se Tomićovi v Jugoslávii povede.¹¹³

Tato část emigrantů také se sympatiemi sledovala zlepšování sovětsko-jugoslávských vztahů. Uvažovala o vnitřních rozporech ve vládnoucí skupině, přičemž byla Titovi nově ochotna přiznat kladnou úlohu politika, který se zasazuje o obrat doleva ve vnitřní politice a o sblížení se SSSR. Uznávala, že Tito nesporně požívá velké podpory většiny *pracujícího lidu* a zejména všech jugoslávských národů, čímž se mu úspěšně dařilo překonat dřívější národnostní rozpory. Dokonce s důvěrou v N. S. Chruščova se tito emigranti připojovali ke kritickým hlasům vůči Stalinovi a uznávali, že roztržka z roku 1948 vznikla jeho vinou. Vlídlost ze strany jugoslávských představitelů si ale mylně vykládali jako nepřímou nabídku, aby se v tomto procesu chopili aktivní úlohy.¹¹⁴

---

¹¹⁰ AMV, H-181/1-2, II. správa MV, 5. odbor, ARNOLD, Agenturní zprávy z 15.6.1962, 3.7.1962, 8.8.1962, 26.9.1962.

¹¹¹ Proti repatriaci hovořila i skutečnost, že nebylo možné legálním způsobem z ČSSR do SFRJ převést soukromé úspory či finanční prostředky obdržené za prodej majetku. V roce 1964 byl z finančních machinací obviněn Dragiša Mitrović, který plánoval návrat do vlasti a peníze do začátku si obstarával černým obchodem. AMV, a, č. V 7477/1 MV, s. 62.

¹¹² Tamtéž, H-181/1-2, 20.11.1962 Odbor 5. Jugoslávští státní příslušníci, kteří v roce 1962 vycestovali do Jugoslávie.

¹¹³ Tamtéž, II. správa MV, Odbor 5, ARNOLD, 17.10.1963 AZ. Jugoslávská emigrace v ČSSR – poznatky.

¹¹⁴ Tamtéž, II. správa MV, Odbor 5, ARNOLD, agenturní zprávy z 26.9.1962, 10.10.1962, 2.1.1963, 23.1.1963.

V čele těch, kdo amnestii naopak rázně odmítli, stál opět Josip Milunić. Poukazoval na to, že přistoupení na amnestii znamená uznání úlohy provinilců, kteří se jako marnotratní synové mohou nyní s pokorou vrátit domů. Dále považoval za naprosto nepřijatelné a urážlivé, že amnestie směřovala na všechny politické uprchlíky bez výjimky a týkala se tak kromě informbyrovců také poválečných emigrantů – ustašovců, monarchistických četníků a příslušníků různých kolaborantských sil. Titovu režimu Milunić zazlíval, že v zásadě není ochoten ani o píď ustoupit ze svých chybných stanovisek a požaduje na svých protivnících úplnou kapitulaci. Normalizaci vztahů si představoval jako obousměrný proces. Za amnestií tak viděl jen touhu pokořit někdejší protivníky a likvidovat zahraniční centra opozice, která by v budoucnu opět mohla aktivně vystoupit. Považoval to za důkaz, že sblížení se socialistickým táborem nemyslí jugoslávské vedení upřímně.¹¹⁵

Své důvody pro odmítnutí amnestie podrobně vylíčili manželé Milunićovi v dopise, který Atena Milunićová adresovala jejich příteli a Titovu blízkému druhovi Ivanovi Stevu Krajačićovi. Tento dopis měl mít veřejný charakter a seznámit široké publikum s postoji části protititovské emigrace. Josip Milunić jednal o jeho zveřejnění v *Rudém právu* a pokoušel se jej rozšířit i na mezinárodní scénu pomocí Organizace spojených národů.¹¹⁶

Šestistránkový dopis ukazuje, že Milunićovi stejně jako v minulosti nezastávali žádná dogmatická či krajně levičácká stanoviska, ale naopak promlouvali velmi přirozeným až reformním jazykem. Atena Milunićová v něm odhalovala liberalistické a reformistické projevy vůdců SKJ jako zástěrku pro pravou podstatu režimu, kterou považovala v současnosti za více dogmatickou a stalinistickou než v ostatních socialistických zemích. Tuto skutečnost jí přitom prozrazoval právě nesmlouvavý postoj vůči protivníkům z roku 1948, který nutně vhněl mnohé upřímné komunisty do náruče dogmatiků. Podle představy Milunićové se chyb dopustily obě strany. Trvala však na tom, že jejich rozhodnutí společně s celým světovým komunistickým hnutím bylo více opodstatněné než věrnost vůdcům KSJ. Zatímco však Milunićovi s většinou ostatních informbyrovců byli schopni odhalovat chyby na straně sovětského tábora i chyby vlastní, titoistická strana tuto reflexi naprosto postrádala. „My jsme se podle našeho mínění rozešli s vámi v roce 1948 na základě chybných kritérií, a to chybných

¹¹⁵ Tamtéž, II. správa MV, 5. odbor, 26.6.1962 Záznam.

¹¹⁶ Tamtéž, II. správa MV, 5. odbor, ARNOLD, 7.4.1964 AZ č. 40, MUDr. Milunić – jug. polit. emigrant – poznatky; Tamtéž, 29.5.1965 Záznam o schůzce s důvěrníkem Tarasem (Josefem Vojáčkem).

oboustranně. V souladu s tím je vaše dnešní stanovisko, že se můžeme vrátit výhradně na základě amnestie, která platí pro fašisty, nepřátele lidu, analogické se stanoviskem těch našich soudruhů v emigraci, kteří odmítají jakýkoliv návrat kromě návratu „na bílém koni“.¹¹⁷

V květnu 1963 se na základě amnestie do Jugoslávie vrátil Veselin Kljakić, jeden z někdejších funkcionářů pražské emigrantské organizace. Ve stejné době dostal po dvouletém čekání jugoslávský pas i Anton Rupnik. Rupnik Využit ho chtěl především k návratu s rodinou do Francie, kterou od svého příjezdu do Československa v létě 1949 nesměl ani jednou navštívit. Od počátku roku 1963 ovšem vlídnost jugoslávských úřadů vůči emigrantům začala opadat. Návštěvníci ambasády byli důrazně varováni, že nabídka repatriace za výhodných podmínek nebude trvat věčně. Emigranti se tak znovu setkávali s výhrůžným tónem a začali myšlenku k návratu postupně opouštět. K větší ostražitosti je přiměl i případ dalšího někdejšího předáka Slobodana Tumary, kterému byla na jaře 1963 žádost o pas zamítnuta s odůvodněním, že na charakter jeho provinění v letech roztržky není možné amnestii vztáhnout. K amnestii byl totiž uveřejněn o něco později dodatek se seznamem vůdců a organizátorů, kteří na omilostnění nemají právo. Stejně se tehdy zachovaly jugoslávské orgány i vůči humanitárně odůvodněné žádosti Ateny Milunićové, aby směla se svými dvěma dcerami navštívit starou nemocnou matku, která její děti dlouho vychovávala. Na inkriminovaném seznamu byl přitom uveden pouze její manžel.¹¹⁸

První dojmy navrátilců navíc nebyly příliš pozitivní. Zprávy z Jugoslávie hovořily o dlouhém, často i několikaměsíčním pobytu v internaci, o stálém dohledu bezpečnosti a nedůvěře, kterou navrátilci pociťovali ve svém prostředí od sousedů, kolegů v práci a lokálních úřadů. V rozporu s příslibem čekal Uroš Tomić a další navrátilci na práci několik měsíců. Agronom Luka Serdar se poté, co byl po krátkém zaměstnání opět propuštěn a marně sháněl novou práci, zklamán vrátil v dubnu 1964 zpět do Prahy. Většina emigrantů proto bez ohledu na své současné politické postoje setrvala i po

---

¹¹⁷ Tamtéž, Dopis A. Milunićové Stevu Krajačićovi.

¹¹⁸ Stevo Krajačić jako ministr vnitra chorvatské republiky však nakonec umožnil Milunićové po sedmnácti letech přijet do Jugoslávie a nemocnou matku navštívit. Při té příležitosti se s ní v Záhřebu setkal a nabízel jí i jejímu muži návrat a zaměstnání v lékařském oboru. Jedinou podmínkou by byla rezignace na politickou činnost, což Milunićová pochopitelně odmítla. Stejně tak mohli babičku navštívit i dvě jejich dcery. J. Milunić tuto zkušenost uváděl jako příklad, že titovcům se nesmí v ničem ustupovat, ale naopak jim klást důrazně požadavky. AMV, H-181/1-2, Záznam o schůzce s důvěrníkem Tarasem (Josefem Vojáčkem).

amnestii z roku 1962 v Československu. I mnozí přívrženci normalizace, tak jako Moma Pavićević, začínali pochybovat o upřímnosti jugoslávské strany.¹¹⁹

Tzv. velká amnestie měla ovšem významný dopad na emigrantskou skupinu v Sovětském svazu, kde způsobila další názorové štěpení. To se přitom nedotklo realistického směru v čele s Popivodou, který odmítal samostatné politické kroky, ale právě skupiny radikálů. Slobodan Ivanović, který kromě požadavku obnovy emigrační aktivity plánoval návrat do vlasti s úmyslem pokračovat v politické činnosti na domácí půdě, učinil snad největší z názorových veletočů svého života. Ivanović se patrně v roce 1961 začal názorově rozcházet se svým spojencem Vladem Dapčevićem, kterého sovětské negativní stanovisko k iniciativám z let 1960 a 1961 vedlo ke sblížení s čínskými postoji. Naopak Ivanović zůstal sovětskému vedení věrný. Se slovníkem kampaně proti dogmatismu a stalinismu pokračoval v kritice Popivodova směru. Na druhé straně ho ale sblížení Moskvy a Bělehradu přimělo k tomu, aby začal realizovat jednu z částí svého nedávno radikálně formulovaného programu. Zahájil proto jednání s velvyslanectvím SFRJ o podmínkách návratu emigrantů domů. V tomto úsilí přitom Ivanović našel mezi předními emigranty mnohem méně stoupenců než pro své nedávné vize. Problematickým spojencem se mu stal zejména Ivan Očak, historik a docent moskevské univerzity, který po ukončení roztržky psal vědecké práce o jihoslovanském dělnickém hnutí a účasti Jihoslovanů v Říjnové revoluci. Očak byl v jugoslávských interních materiálech označován za bývalého ustašovce, kterého musel Popivoda v roce 1950 kvůli této minulosti odstranit z aktivní politické činnosti. Jelikož se na něho jako *organizátora* amnestie nevztahovala, musel si Očak povolení k návratu do vlasti vysloužit jako informátor o činnosti emigrace v SSSR.¹²⁰

---

¹¹⁹ Tamtéž, Agenturní zprávy agenta ARNOLDA (V. Starčević) z 24.4.1963, 7.5.1963, 29.5.1963, 11.6.1963, 19.6.1963, 3.7.1963, 17.7.1963, 31.7.1963, 31.7.1963, 19.9.1963, 3.10.1963, 10.10.1963, 23.10.1963, 20.11.1963, 18.12.1963, 7.4.1964; Agenturní zprávy agenta VRBASE z 12.5.1963, 23.5.1963, 20.9.1963, 2.10.1963, 23.10.1963, 22.1.1964, 4.3.1964, 11.3.1964; Jugoslávie sliby dané navrátilcům skutečně plnila jen sporadicky. Lidová republika Srbsko přijala od července 1962 do září 1966 nevelký počet 85 bývalých emigrantů a jejich rodinných příslušníků. Brzy se však ukázalo, že k tomuto účelu zřízená komise nemá dostatek finančních a jiných možností, aby repatriantům ulehčila zapojení do normálního života. K tomu se jistě přidávaly i další úmyslné i implicitně působící mechanismy diskriminace. Z pražských emigrantů nebyli s přijetím spokojeni také manželé Kovačićovi. Oba, jako učitelé hudby, byli po ochranné lhůtě jugoslávskými úřady umístěni do školy v Prizrenu na jihu Kosova, přestože Kovačić pocházel z Bělehradu. AMIJ, KPR I-6-b-3, 7.11.1966 Zabeleška o stambenom problemu nekih repatiraca iz SSSR; Izveštaj o radu Komisie Republičkog izvršnog veća za prihvatanje iseljenika-povratnika po zakonu o amnestii od jula 1962. godine do kraja decembra 1966. godine.

¹²⁰ AJ, 507-IX-119/IV-178, 26.11.1964 Specijalna informacija. Kretanja i aktivnost emigracije u socijalističkim zemljama posle smenjivanja Hruščova; AMIJ, KPR I-6-a-3, 1963, Ivan Očak – molba za povratak u Jugoslaviju.

V Praze novou Ivanovićovu iniciativu zaznamenali v druhé polovině roku 1963, kdy Ivanović během léčebného pobytu v československých lázních přesvědčoval zdejší druhy o správnosti a smysluplnosti svého nového záměru. Ivanović však zastihl skupinu v ČSSR opět v dosti depresivním stavu. Po vcelku tristních zkušenostech s několika pokusy o repatriaci jeho nadšení patrně nikoho neoslovilo.¹²¹

Někdejší šéfredaktor *Nové Borby* byl s velkou pravděpodobností uveden v seznamu nežádoucích osob, na něž se nevztahovala amnestie. Zřejmě proto se jednání o jeho repatriaci protáhla na tři roky. Ivanović se však také pravděpodobně nebyl ochoten nechat ukolébat planými sliby a žádal konkrétní záruky dobrého materiálního i společenského postavení. Zcela jistě se tak vyhnul mnohým existenčním problémům, s kterými se museli v letech 1962–1965 vyrovnávat mnozí z 81 repatriantů a jejich rodinných příslušníků. Po svém návratu v roce 1965 zakoupil za peníze, které si přivezl z emigrace, v Bělehradu byt pro svoji matku a další byt pro svou rodinu. Jako většina repatriantů ze SSSR vlastnil osobní automobil. Ivanović se mohl v Jugoslávii vrátit též k novinářské profesi a psát do předních bělehradských novin a časopisů (v SSSR pracoval na redakci velkého rusko-srbochorvatského slovníku). Oproti svým předchozím představám se však zcela jistě musel vzdát politických ambicí. O partyzánskou válku se pochopitelně nepokoušel. Spolu s Ivanovićem se vrátila do Jugoslávie také jeho druhá manželka, Andjela Milišićová, jejich malá dcerka, a Ivanovićův přítel, bývalý Andjelin manžel Djordje Milišić a jejich děti. Z těch, co Prahu opustili se snem žít v Sovětském svazu, využil zákona o amnestii k návratu do staré vlasti také Radoslav Komadinović s rodinou.¹²²

O něco větší pochopení než východisko Slobodana Ivanoviće našly v Praze postoje jeho nedávných spojenců R. Goluboviće a V. Dapčeviče. Po otevřeném propuknutí sovětsko-čínské roztržky se jejich skupina postavila na čínskou stranu a úzkostlivě konspirativně se připravovala na odchod do Peking, Tirany nebo některé země západního světa, odkud by s čínskou a albánskou podporou mohli dále vést svůj boj. Izolovali se od příznivců Popivodova loajálního proudu a propagovali své nesmiřitelné názory vůči Titovu režimu mezi informbyrovci v ostatních socialistických

---

¹²¹ AMV, H-181/1-2, II. správa MV, odbor 5, kpt. Spour, agent VRBAS, 23.10:1963 AZ č. 92; Po návratu do Jugoslávie se Očak uplatnil jako přední odborník na dějiny jugoslávského komunistického hnutí. V roce 1967 mu v Bělehradu vyšla jeho habilitační práce *Jugosloveni u Oktobru*. Janko PRUNK, *Jugoslovanska historiografija o oktobrski revoluciji, Prispjevki za novejšo zgodovino*, XXVIII (1987), št. 1-2, s. 3-6.

¹²² AMIJ, KPR I-6-b-3, Izveštaj Komisije Republičkog izvršnog veća za prihvatanje iseljenika povratnika po Zakonu o amnestii 1962. god.

zemích. Stejně smýšlející druhy našli zejména v Bukurešti. Umožnila to i skutečnost, že rumunské stranické a bezpečnostní orgány otevřeně tolerovaly kontakty jugoslávských emigrantů s čínskou ambasádou a přimhouřily dokonce oko i nad vydáváním ilegálního *Biltenu jugoslovenskih revolucionarnih komunista*.¹²³

V této souvislosti po mnoha letech takřka poprvé zaměřily československé orgány pozornost na skupinu emigrantů, které během let normalizace jistě nešlo podezřívát z kolísání. O pročínské postoje Dapčevićovy skupiny se totiž začali velice zajímat emigranti z bývalé opoziční skupiny, zejména Pero a Dušanka Dragilovi, Pero Ivanović a Aleksa Todorović. Poněkud překvapivě se k nim připojil Vladimír Perić, který kdysi stál na zcela opačných názorových pozicích. Byl proto koncem padesátých let vnímán společně s Jankovičem a Novovičem jako oddaný stoupenec politiky KSČ. Do této skupinky se dále zařadil poněkud izolovaný nový emigrant Milo Radanović. Jednalo se o zásadové emigranty, naprosto nesmiřitelné antititovce. Přijetí československého občanství považovali za nepřijatelný oportunistus. Stejně vnímali i jakýkoliv kontakt s ambasádou SFRJ, který by jim zlepšil jejich právní postavení. V Československu proto nadále žili jako trvale usedlí cizinci bez jugoslávského pasu. Vytvořili si úzký studijní kroužek a opatrovali si různé materiály šířené Pekingem. Sama ambasáda ČLR se snažila v létě 1964 navázat s některými z nich kontakt. Po nějakou dobu tyto styky udržovala Dušanka Dragilová, která začala ve večerní lidové univerzitě navštěvovat kurzy čínštiny.¹²⁴

Sympatie s čínskými postoji však zůstaly záležitostí jen malého kroužku lidí. Větší očekávání spojovali příslušníci pražské skupiny se sesazením Chruščova a s počátkem následné tiché rehabilitace stalinského období. Řada emigrantů smýšlela konformně či utilitárně. V kontextu vývoje v Sovětském svazu se počátkem šedesátých let vyjadřovala o Stalinovi a jeho epoše často velice kriticky i opovržlivě, a dokonce označovala proces destalinizace v Československu za pomalý a nedostatečný. V druhé polovině roku 1964 však Brežněvův návrat ke starým jistotám přivítali přinejmenším stejně pozitivně. Od jara 1963 totiž převládal v emigrantské skupině skeptický názor, že poměry v Jugoslávii Chruščovova vstřícná politika nijak nezmění a normalizace je

---

¹²³ AJ, 507-IX-119/IV-178, 26.11.1964 Specijalna informacija, Kretanja i aktivnost emigracije u socijalističkim zemljama posle smenjivanja Hruščova; Tamtéž, KPR I-5-b Rumunija, 13.5.1966, DSIP, Str. pov. br. 20, Prokineska grupa IB emigracije u Bukureštu.

¹²⁴ AMV, H-181/1-2, II. správa MV, Odbor 5, ARNOLD, 15.7.1964, AZ č. 47; Tamtéž, ARNOLD, 21.10.1964 AZ č. 55; Tamtéž, ARNOLD, 11.11.1964 AZ č. 57.

přínejmenším dlouhodobým úkolem. S mocenskou změnou v Kremlu jim proto vyvstala naděje, že Sovětský svaz opět sáhne k tvrdším opatřením.¹²⁵

Po Chruščovově vynucené abdikaci ožili emigranti z okruhu vedeného Perem Popivodou, který posílila i část někdejších aktivisticky orientovaných osob, zklamanych z postupu jak Slobodana Ivanoviće, tak Vlada Dapčeviče. Snažili se, aby se politicky indiferentní část emigrace v tento moment rozhodně do Jugoslávie nevracela. Podobné naděje a zvýšený odpor vůči amnestii a dalším kompromisům se objevily vedle Moskvy a Prahy i v Budapešti a Sofii.¹²⁶ Velmi brzy se však ukázalo, že i bez Chruščova sovětské vedení pokračuje ve zlepšování vztahů s Jugoslávií. Emigranti opět museli své vize odložit a čekat na nový příhodný okamžik.¹²⁷

---

¹²⁵ Tamtéž, II. správa MV, Odbor 5, ARNOLD, 21.10.1964, AZ č. 55; ARNOLD, 11.11.1964 AZ č. 56.

¹²⁶ AJ, 507-IX-119/IV-178, 26.11.1964 Specijalna informacija. Kretanja i aktivnost emigracije u socijalističkim zemljama posle smenjivanja Hruščova.

¹²⁷ AMV, H-181/1-2, II. správa MV, Odbor 5, ARNOLD, 5.5.1965 AZ č. 60.

27. Aktivizace po roce 1968

V závěru šedesátých let přinesly nový podnět k činnosti informbyrovské emigrace události v Československu roku 1968. Intervence pěti států Varšavské smlouvy vyvolala novou aktivizaci emigrantských skupin v Sovětském svazu i v ostatních východoevropských socialistických zemích. „Bratrská internacionální pomoc československému lidu“ probudila nové naděje na sovětský zákrok také v Jugoslávii.

Roku 1954 byla činnost organizací jugoslávské politické emigrace v rámci normalizace vztahů ukončena. Bělehradská deklarace z roku 1955 a Konvence o úpravě otázek občanství uzavřená následujícího roku v zásadě předpokládaly brzké završení pobytu emigrantů v SSSR a satelitních státech a jejich repatriaci. Ta však nebyla nijak masivní. Části, která byla ochotna se vrátit, činili hostitelé různé formální překážky. Na druhé straně však odrazoval i osud některých navrátilců, kteří byli po příjezdu do vlasti zatčeni a posláni do vězení. Mnoho informbyrovských emigrantů nepřesvědčilo ani vyhlášení amnestie pro „nepřátelskou emigraci“ v roce 1962, která prosovětské komunisty, často s partyzánskou minulostí, urážela, když jejich protititovskou aktivitu stavěla na roveň působnosti ustašovského či velkosrbského monarchistického exilu. Amnestie byla navíc zákonem značně gumovým, protože se nevztahovala na „vůdce a organizátory“ nepřátelské činnosti, takže si mnozí emigranti nemohli být jisti, zda je po příchodu do vlasti nečeká pronásledování.

Naopak po opětovném zhoršení vztahů v roce 1958 další informbyrovci z Jugoslávie přehali a žádali o azyl v socialistických zemích. V roce 1960 tak byl v Sovětském svazu poskytnut politický azyl i skupině Vlada Dapčeviće či roku 1962 generálu jugoslávské lidové armády Vojovi Ristićovi.¹ Příchod této nové, extrémně orientované skupiny naopak v emigraci opět oživil dočasné pokusy o obnovení politické činnosti. Po postupném usmířování s Jugoslávií v první polovině šedesátých let jim však nikdo v sovětském bloku příliš sluchu už nedopřával. Například v československo-jugoslávských vztazích nebyla jugoslávská emigrace od roku 1963 již žádným tématem.² Emigranti se museli s tímto odstavením smířit. Hostitelské země jejich

¹ AMIJ, KPR I-3-a SSSR, Záznam o rozhovoru člena Výkonného výboru Předsednictva SKJ Stane Dolance a generálního tajemníka ÚV KSSS L. I. Brežněva, vedeném 24.9. 1971 v autě na cestě do podniku Elektroindustrija Zemun, 24.9.1971 zapsal B. Milošević.

² NA, f. ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, karton 115, sl. 61, Jugoslávie, Záznam o návštěvě velvyslance Vujanoviće u I. náměstka ministra zahraničí dr. A. Gregora dne 5.6.1963 je posledním dokumentem MZV v Novotného osobním archivu, který se zmiňuje o „bývalé emigraci“.

prominentní části zato nabídly možnost kariéry v jejich oborech i v méně významných politických funkcích, a to zpravidla za mnohem výhodnějších podmínek, než měli řadoví občané těchto států. Zvláště v SSSR požívali jugoslávští informbyrovci různých, na sovětské poměry nestandardních privilegií. Velká část emigrantů také přijala novou státní příslušnost a tím jejich status emigranta fakticky zcela zanikl.

Na srpnovou okupaci Československa však podle jugoslávských poznatků reagovala tzv. extrémní část emigrace výrazně zvýšenou aktivitou. Došlo ke schůzkám mezi členy emigrace z různých měst SSSR i ze zemí východní Evropy a k řadě schůzek s funkcionáři ÚV KSSS.³ V květnu 1969 informovala jugoslávská ambasáda v Moskvě bělehradskou centrálu, že v době májových oslav došlo k „soukromým rozhovorům“ skupiny informbyrovských emigrantů žijících v sovětském hlavním městě s několika funkcionáři ÚV KSSS, kteří kdysi ve stranickém aparátu byli pověřeni úkoly spojenými s jugoslávskou emigrací. Emigranti, mezi nimiž byli i Pero Popivoda, Moma Djurić a Radonja Golubović, si postěžovali na některé potíže v praktickém životě, jako znemožňování posílání balíčků příbuzným v Jugoslávii nebo převodu penzí po eventuálním návratu do vlasti. Kromě toho však padla řeč i na otázky politické. Na dotaz někdejšího vedoucího informbyrovské emigrace Pera Popivody, zda současná situace v sovětsko-jugoslávských vztazích a v mezinárodním komunistickém hnutí připouští možnost vytvoření „nové Komunistické strany Jugoslávie“, odpověděl funkcionář Organov, že by to byl „prvotřídní světový skandál“. Vyloučil, že by KSSS či jiná z komunistických stran zemí bloku takový krok podpořila, a zapochyboval i o ochotě Čiňanů. Místo vytváření frakcí, které jsou pro dělnické hnutí vždy nebezpečné, bylo podle Organova nutné podpořit „zdravé síly“ uvnitř SKJ, který stál podle „vážných indicií“ již na počátku konfrontace. „Revoluční jádro“ měla v Jugoslávii v boji proti revizionismu tvořit hlavně mládež, protože kvůli hospodářské krizi nenacházela pracovní uplatnění a musela proto hledat obživu v zahraničí. „Revoluční kádry“ z roku 1948, které se ocitly v emigraci, však svou úlohu ještě měly také sehrát, i když Organov kromě obecné chvály jejich zkušeností a oddanosti tuto roli nijak blíže nespecifikoval.⁴

K veřejnému vystoupení informbyrovské skupiny poskytla příležitost červnová porada komunistických a dělnických stran v Moskvě. Byla svolána za účelem vyrovnat se s rozpory v mezinárodním komunistickém hnutí po srpnu 1968 a měla svým

³ AMIJ, KPR I-3-a SSSR (Návštěva L. I. Brežněva 22. – 25.9.1971), Ambasada SFRJ Moskva, strogo pov. br. 02-5, 25.8.1971 Velvyslanec V. Mićunović. K návštěvě Brežněva v Jugoslávii (myšlenky a návrhy).

⁴ AMIP, DA, 1969, SSSR, F-175, Moskva, 6.5.1969 Šifrovaný telegram, č. 107.

odsouzením „pravického revisionismu“ a „nacionalismu“ výrazně protijugoslávský náboj. Leonid Brežněv zde charakterizoval revisionismus jako „odstoupení od proletářských třídních pozic, záměnu marxismu-leninismu různými buržoazními a maloburžoazními koncepcemi starého i modernistického typu“. Opět zdůraznil princip „omezené suverenity“ slovy, že „obrana socialismu je internacionální povinností komunistů“.⁵

Ve stejné době se v Moskvě konala v bytě generála Momy Djuriće⁶ na Arbatu schůzka představitelů emigrantských skupin ze zemí východní Evropy, o jejímž průběhu podrobně informoval jugoslávskou ambasádu emigrant Ivan Očak. Polskou skupinu zde zastupovala Dragica Gavrilovićová, maďarskou Milutin Velimir, bulharskou jistý Djordjević a z Prahy přicestoval mladší člověk, jehož jméno informátor neznal. Sovětskou skupinu reprezentovali kromě Djuriće Vukašin Milić z Oděsy a Milan Kalafatić z Kyjeva. Všichni tři patřili ke těm, co do SSSR přišli z Albánie s Vladem Dapčevićem. Poté se však s ním názorově rozešli a přimkli se spíše ke zdrženlivějším pozicím Pera Popivody. Tato skupina schválila šedesátistránkový dokument „o aktuální situaci v SKJ a v Jugoslávii“, na jehož vypracování se podíleli Mileta Perović, Josip Milunić, Milan Kalafatić, Moma Djurić, Grujić a Vukašin Milić, který zároveň napsal předmluvu. Tento spis, o jehož obsahu se dozvídáme pouze zprostředkovaně z jugoslávské diplomatické zprávy, prý ve smyslu nejvíce negativním a „slovníkem padesátých let“ popisoval situaci ve Svazu komunistů, zvláště systematickou likvidaci „revolučních kádřů KSJ“ od roku 1948 dodnes. Dále konstatoval krach hospodářské reformy a národnostní a politické rozpory, které otrásají Jugoslávii. Účastníky setkání komunistických stran proto vyzýval, aby zaujalo rozhodný a energický postoj nejen vůči Mao Ce Tungově „klíce“, nýbrž i vůči jugoslávským vůdcům a potvrdilo tak rozhodnutí porad z let 1957 a 1960.⁷

O obsahu tohoto materiálu snad částečně vypovídá sedmistránkový dopis adresovaný představitelům konference komunistických a dělnických stran v Moskvě, jehož český překlad byl uložen do spisu, který vedla československá StB k osobě Josipa Miluniće, jednoho z údajných spoluautorů obsáhlejšího elaborátu. I když tento dopis nebyl podepsán, jedná se velmi pravděpodobně o část textu přijatého v Moskvě nebo

⁵ AMIJ, KPR I-5-b SSSR, Predsedništvo SKJ, Stručna služba. Odeljenje za političko-propagandno delovanje i informacije. Pov. br. 38/82, 5.11.1970 Zpráva o některých nejnovějších sovětských textech, v nichž se kritizuje politika Jugoslávie.

⁶ Viz Djurićův medailon v memoárech Dragoljuba Jovanoviće: D. JOVANOVIĆ, *Ljudi, ljudi*, s. 304-307.

⁷ AMIP, DA, 1969, SSSR, F-175. Moskva, Šifrovaný telegram č. 156, 2.7.1969.

přímo o dílo Josipa Miluniće. Názory, které tento dopis prezentuje, se totiž shodují s těmi, které Milunić hlásal v uplynulých letech.

Autor dopisu, odvolává se na Lenina, upozorňoval, že v žádné jiné otázce mezinárodního komunistického hnutí nebylo v minulých letech tolik zmatku jako v otázce jugoslávské, a to nejen „v hlavách obyčejných lidí, ale i v hlavách odpovědných, dokonce i nejodpovědnějších činitelů komunistického hnutí.“ Chruščov jugoslávskou otázku správně nepochopil a tím způsobil světovému komunismu těžkou škodu, která po jeho odvolání nebyla napravena. „Jugoslávský případ“ tak negativně zanechal hlubokou stopu v mezinárodním komunistickém hnutí. Konkrétně autor vyčetl nesprávné postoje italským komunistům. Někteří z nich – podle něj – uvěřili, „že řešení nynějších problémů, před kterými stojí komunistické hnutí, se nachází někde ve směru nynější jugoslávské teorie a praxe“.

Dále se autor ohradil i proti pozitivnímu hodnocení jugoslávské zahraniční politiky tzv. nezúčastněnosti, jíž někteří představitelé východního tábora oceňovali za její přínos v osvobození třetího světa a v „boji proti imperialismu“. Vytváření platformy nezávislé na globální strategii socialistického tábora podle autora ve skutečnosti prospívalo západním mocnostem. Důkazem této pravé povahy „nezúčastněné politiky“ byl údajně záporný postoj Jugoslávie ke sbližování Egypta se SSSR, k vývoji v Československu a zejména její odsouzení srpnové intervence. Této, slovy autora „pro každého komunistu krajně nepřijemné události“, které se mělo včas předejít jinými kroky, jugoslávský režim využil k rozpoutání „antisovětské hysterie“, která neměla obdoby ani na Západě. Pravá tvář jugoslávské politiky vůči socialistickému táboru se také ukázala v aktivní pomoci, kterou Bělehrad poskytoval „krajně podezřelým složkám společnosti a vlivným jedincům v ČSSR s úmyslem rozbít jednotu socialistických zemí.“ Jugoslávští „vedoucí činitelé“ tak v podstatě jednali ve službách západních kapitalistických zemí, které zato bělehradský režim mohutně materiálně podporovaly.

V dikci a stylu argumentace tento dopis v zásadě svědčil o dalším posunu způsobu myšlení a vyjadřování od radikální rétoriky padesátých let. Tuto změnu bylo přitom možné zaznamenat i v dokumentech, které informbyrovská emigrace (a Milunić zejména) periodicky produkovala v minulém desetiletí. Autor tak obecně volil spíše opatrné formulace a polemický tón. Odkaz poststalinské reflexe se projevil nicméně i v samotné revizi pohledu na události z přelomu čtyřicátých a padesátých let. Na roztržce tak podle něho nesly vinu obě strany. Avšak vývoj, který poté v Jugoslávii nastal, se již odvíjel naprosto v rozporu se základními principy komunistického

světonázoru. „Nezákonnost“, která vyhnala Jugoslávii ze sovětského tábora je v dopise označena za „vnější faktor, který hrál rozhodující úlohu v procesu oddalování našeho lidu jako celku a větší části bývalé strany od socialistické jednoty a komunistického hnutí vůbec!“ „Část vedoucího kádrů“ se přeměnila „v nejaktivnější a nejnebezpečnější rozbíječské centrum nejenom akční, ale i ideové jednoty komunistického hnutí.“ Pisatel implicitně směřoval svou výtku vůči Sovětskému svazu: Po ukončení konfliktu se z různých důvodů jugoslávským předákům poskytovala podpora, zatímco pravověrní komunisté byli obětováni. „Jugoslávský revizionismus“ tedy dokument označoval za nebezpečný nástroj používaný imperialistickými velmocemi proti socialistickému táboru. Podobně jako jiné dokumenty sepsované Milunićem od druhé poloviny padesátých let nabádal vůdce socialistických zemí k důkladnému studiu „jugoslávského případu“. Jugoslávští emigranti se jím opětovně nabízeli jako ti, kdo mohou přispět svými zkušenostmi a poznatky k objasnění příčin výskytu „revizionistických deformací“ a zabránit jejich šíření a výskytu na jiném místě. Za „velký klam“ obdobný jugoslávskému označoval československou reformu roku 1968. Dopis sice přímo nežádal mocenský zásah vůči Jugoslávii. Vyzýval však k zásadnímu odmítnutí jejího vnitřního systému a zahraniční politiky a k uznání jugoslávské emigrace jako aktivního činitele v této otázce. „Naše zřejmě kategorické tvrzení vychází z faktu, že jsme léta žili v bezprostřední blízkosti lidí, kteří přinášeli rozhodnutí v otázkách, o kterých mluvíme, dokonce určitou dobu se některých událostí osobně účastnili. Na základě tohoto faktu myslíme, že máme právo tímto způsobem mluvit o případu naší bývalé strany.“⁸

Podle informace, kterou od emigranta Očaka disponovala jugoslávská moskevská ambasáda, se Moma Djurić pokusil předat dokument tajemníkovi ÚV KSSS a tajemníkovi sekretariátu porady Borisi Ponomarjovovi, který se však přijetí Djuriće vyhnul. Stejně zdrženlivě se údajně chovali i představitelé jiných delegací, až se nakonec emigrantům podařilo elaborát doručit sekretariátu porady přes nejmenovaného člena delegace KSČ. I když se dokument nestal předmětem jednání porady, byl alespoň všem účastníkům přístupný.

V rozporu s potíženími informbyrovců poradu vůbec kontaktovat uvedl Ivan Očak, který se odvolával na svou rozmluvu s Milanem Kalafatićem, že myšlenka na tuto akci nepochází pouze z okruhu emigrace. Stáli prý za ní někteří představitelé komunistických stran: „Rusové, Bulhaři a Poláci“. Cílem však nemělo být přijetí

---

⁸ AMV, a. č. 716 743, s. 17-23, 20.5.1969 Představitelům konference komunistických a dělnických stran v Moskvě 1969.

ofenzivního postoje vůči Bělehradu, nýbrž pouze zabránit prosazení případných návrhů na rehabilitaci titoistů. Mělo se také poukázat, že v SKJ existují „zdravé síly“, nesouhlasící s dnešním kursem svého vedení.

Přestože jugoslávští představitelé nezískali žádné zprávy o jakýchkoliv reakcích porady v této otázce, velvyslanec Dobrivoje Vidić radil do Bělehradu záležitost patřičně prošetřit. Pokud by se prokázala informace, že byl informbyrovský materiál zařazen do archivu porady, měl být z jugoslávské strany vznesen diplomatický protest.⁹

O okolnostech předání materiálu poradě komunistických stran se na počátku roku 1970 zmiňoval v rozboru situace v sovětsko-jugoslávských vztazích i Veljko Mićunović. Jako autor „dopisu“, který porada zařadila do svého oficiálního archivu, je zde zmiňován M. Kalafatić. Ve skutečnosti se prý ale jednalo o dokumentaci o represí stoupců SSSR v Jugoslávii, zvláště o Golém otoku.¹⁰

V materiálu, připraveném v souvislosti s Brežněvovou návštěvou v září 1971 zhodnotilo svazové ministerstvo zahraničí přímý sovětský vliv na aktivity emigrace mnohem jednoznačněji. Zástupci „extrémní emigrace“ prý doručili svůj dopis poradě komunistických stran s úmyslem představit se jako nějaká „frakce“ v SKJ „s bezprostřední pomocí některých vysokých funkcionářů KSSS (Ponomarjov) a rovněž delegace KSČ“. Podle této zprávy další aktivity organizovaly hlavně skupiny emigrace mimo sovětské hlavní město. Bezprostředně po ukončení moskevské porady přijal emigranty sídlící v Kyjevu funkcionář ÚV KS Ukrajiny Galkin, který je údajně ubezpečil, že KSSS bude i nadále podporovat „progresivní proudy“ uvnitř SKJ, včetně emigrace v Sovětském svazu a ostatních socialistických zemích. S touto vzpruhou vytvořili během léta v Kyjevu a Oděse tamní emigranti své „stranické organizace“ a zorganizovali schůzky s úmyslem vytvořit centrální instituci informbyrovské emigrace v SSSR. Tzv. Koordinační výbor měl mít podle jugoslávských oficiálních zdrojů za úkol přizpůsobovat činnost emigrace aktuálním potřebám sovětské politiky vůči Jugoslávii. Zpráva mimo jiné zmiňovala, že kyjevské centrum bylo zvláště aktivní i v předchozím období a těšilo se podpoře sovětských orgánů. Již v roce 1967, u příležitosti 50. výročí říjnové revoluce, totiž zorganizovali představitelé emigrace z Kyjeva a Oděsy akademii, jíž se zúčastnil i zástupce Sovětského červeného kříže.

⁹ AMIP, DA, 1969, SSSR, F-175, Moskva, 2.7.1969 Šifrovaný telegram č. 156.

¹⁰ AMIJ, KPR I-5-b SSSR, Ambasada AFRJ Moskva, 16.1.1970 Izveštaj ambasadora, St. poverljivo 02-1, Velvyslanec Veljko Mićunović: Přehled vztahů SFRJ–SSSR počátkem roku 1970. Jednalo se o dokument, který Kalafatić sepsal na konci padesátých let v Albánii. Viz kapitolu „Od ukončení činnosti směrem k novým nadějím“.

Přítomní emigranti odeslali zdravici ÚV KSSS a přijali jakousi „programovou deklaraci“.¹¹

Jugoslávská emigrace v jednotlivých státech nebyla nikdy izolovaná. Čelní představitelé mezi sebou udržovali čilou korespondenci, a tak myšlenka nové aktivizace vznikla takřka zároveň na více místech. Zoran Nerandžić, který měl tehdy jako syn pražské emigrantské rodiny možnost být přímým účastníkem dění v aktivní části emigrace, vylíčil okolnosti obnovení informbyrovské politické činnosti následovně: Mezi emigranty v Sovětském svazu byla zvláště iniciativní kyjevská skupina vedená bratry Bogdanem a Brankem Jovovićovými, kteří do SSSR přišli společně s Vladem Dapčevićem. Z jejich podnětu vznikla v roce 1969 v Kyjevu organizace pod jménem Jugoslávský klub, a to na základě v Sovětském svazu platného zákona o sdružování menšin.¹² Kyjevská skupina byla ve spojení s Dapčevićem, který se v roce 1967 přesunul do Belgie,¹³ a s emigranty v socialistických zemích, včetně Československa. V této době se emigranti začali scházet ke schůzkám v různých státech východního bloku. Také někteří českoslovenští informbyrovci navštívili v roce 1969 a počátkem

¹¹ AMIJ, KPR I-3-a SSSR, 15.9.1971 Materiály k návštěvě L. Brežněva (Z materiálu Svazového sekretariátu zahraničních věcí), Nepřátelská činnost IB emigrace v SSSR proti SFRJ a postoj sovětských orgánů vůči ní.

¹² Podnět k této formě politické činnosti dala údajně skupina, která do SSSR přišla v druhé polovině roku 1968. Představoval ji Ostoja Karanović, jeho sekretářka Meleča Avgadićová, Nikola Kablar a Gojko Bjelajac. Do Sovětského svazu přijeli přes Bulharsko ve svých luxusních automobilech a byli proto svými soudruhy, kteří v SSSR žili již léta, posměšně nazýváni „moto-mechanizovanou emigrací“. Karanović se v Kyjevu představil jako člen Ústředního výboru SK Bosny a Hercegoviny, bývalý tajemník okresního výboru a ředitel poštovního úřadu v Prijedoru. Za důvod své emigrace udával obavu z postihu za souhlas s okupací Československa. Mezi emigranty se však šířily neprověřené zprávy, že z Jugoslávie prchali kvůli finančnímu podvodu a Karanović i z důvodů ryze osobních. V Sovětském svazu přesto tato čtveřice dosáhla záhy mnohem lepšího postavení a materiálních poměrů než staří emigranti. Vzhledem k pozdějšímu vývoji a nejasné úloze Karanoviće se mezi emigranty a též v publicistice vyskytovaly spekulace o záhadném pozadí iniciativy, která vedla k obrodě informbyrovské činnosti. Kromě jugoslávské se přitom nevyučovala ani účast Moskvy a trochu fantasticky obou zároveň. Předsedou Jugoslávského klubu, označovaného jako *zemljačestvo*, se stal Bogdan Jovović. Ostoja Karanović řídil jeho pobočku a na ní navázanou stranickou buňku v Oděse.: Milomir MARIĆ, Čudesne životne pustolovine (5), Staljin nije uzalud umro. deo II, *Duga*, br. 392, 4.3. – 19.3.1989, str. 87-91; Oficiózní publikace M. Dodera z konce osmdesátých let zcela mlčí o bratřech Jovovićových a Karanovićově skupině a za iniciátora činnosti vydává později odsouzeného Miletu Peroviće. M. DODER, c. d. 187.

¹³ Vlado Dapčević popsal svou anabázi v rozhovoru se Slavkem Čuruvijou. Pod záminkou, že se chce vrátit do Jugoslávie, získal na moskevské ambasádě SFRJ jednorázové cestovní oprávnění bez jakýchkoliv záruk pro svou osobu po překročení jugoslávských hranic. Do Jugoslávie se však údajně nikdy vrátit nechtěl. Této cesty zamýšlel od počátku využít k opuštění sovětského území a k cestě na Západ. Zdržel se proto v Rumunsku, kde bezúspěšně žádal několik ambasád západních států o udělení víza. Uspěl teprve na velvyslanectví Belgie, a to údajně díky neznalosti tamního konzula: „Ten nešťastný konzul rozuměl, že jsem něco jako Djilas nebo nějaký ruský disident“. S. ČURUVIJA, c. d., s. 229-232; V případě Dapčevićova přesunu do západní Evropy panují dosud nejasnosti. V Titově archivu se nalézá dokument, který svědčí o jednáních s Dapčevićem ohledně jeho návratu do země. Je téměř nemyslitelné, aby Dapčević odcestoval ze Sovětského svazu bez toho, aniž by o smyslu jeho vystěhování nebyla informována sovětská místa. Proto se v literatuře obvykle soudí, že Dapčević odešel na Západ na jejich nátlak, aby svou činností v SSSR nekomplikoval vztahy s Jugoslávií: J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 368.

sedmdesátých let Sovětský svaz a představitelé emigrace v SSSR cestovali na porady do Prahy. Podle mínění Zorana Nerandžiće za kyjevskou skupinou stáli Sověti. Ani on však nevyloučil, že celá akce byla vyprovokována jugoslávskou tajnou službou, která tak chtěla v době pro Jugoslávii zvýšeného nebezpečí dostat informbyrovské aktivity v zahraničí od počátku pod svou kontrolu. V emigraci se ostatně vědělo, že Bělehrad byl o její činnosti již do druhé poloviny padesátých let dobře informován. I z tohoto důvodu zachovávali proto mnozí ke kyjevské skupině obezřetnost a organizaci pod vedením bratří Jovovićů a Dapčevićů odmítali.¹⁴ Jak ukázal další vývoj, nebyly tyto obavy rozhodně plané.

K otázce, jak informbyrovská skupina žijící v Československu prožívala tzv. polednový vývoj a jaké k němu zaujala postoje, existuje jen velmi málo přímých pramenů. Od normalizace vztahů mezi Jugoslávií a východním blokem v polovině padesátých let neexistovala žádná oficiální organizace jugoslávské politické emigrace, která by po sobě zanechala svůj archiv. Stranický aparát se již emigrací soustavně nezabýval a pro většinu šedesátých let ve stranickém archivu schází jakákoliv dokumentace a evidence její činnosti. V polovině šedesátých let se také jugoslávskou problematikou přestala zabývat Státní bezpečnost, jejíž pozornost se sice v předchozím období soustředila zejména na jugoslávské velvyslanectví, ale z důvodu kontroly shromažďovala také informace k informbyrovské emigraci. Od roku 1965 však československé státní a stranické orgány přistupovaly k Jugoslávii jako k socialistickému partnerskému státu a skupinka informbyrovců již pro československé instituce ztratila jakoukoliv důležitost. Rozplynula se mezi ostatními jugoslávskými příslušníky žijícími na území státu nebo československými občany jihoslovanského původu. Stejně tak tomu bylo i v období pražského jara. Výjimkou zvláštního přístupu vůči informbyrovcům byly státní návštěvy vysokých jugoslávských představitelů. Během Titova pobytu v Československu v roce 1965, a stejně tak i v srpnu 1968, některé informbyrovce na žádost jugoslávského zastupitelského úřadu kontrolovaly

---

¹⁴ Zoran Nerandžić během půlroční stáže v SSSR na jaře 1969 navštívil v Moskvě generála Momu Djuriće, který rovněž do SSSR přišel s Dapčevićovou skupinou. Djurić sdělil Nerandžićovi, že kyjevské skupině a zvláště Vladu Dapčevićovi, s nímž spolupracovala, nedůvěřuje a podezřívá je, že jsou provokatéry. Z toho důvodu se přes své aktivní vystupování proti bělehradskému režimu odmítl na akcích kyjevské skupiny podílet. Zoran Nerandžić v osobním rozhovoru s autorem 2.12.2005; Kontroverzi se skupinou Djurić–Kalafatić, která měla svůj počátek již za jejich pobytu v Albánii, vylíčil v rozhovoru se Slavkem Čuruvijou i Vlado Dapčević. S. ČURUVIJA, c. d., s. 193-198, 202, 212; Rezervovanost mnohých čelných informbyrovců vůči osobě V. Dapčeviće však v této době pocházela také z jeho pročínských postojů z poloviny šedesátých let, pro něž ostatně také SSSR opustil.

bezpečnostní orgány.¹⁵ O dění mezi někdejšími politickými emigranty a o jejich názory však strana ani bezpečnost v této době nejevily zájem. Při absenci archivního materiálu z této doby se tak můžeme opírat jen o retrospektivní záznamy ze sedmdesátých let, kdy se vzhledem k vývoji československo-jugoslávských vztahů se informbyrovská emigrace znovu stala předmětem zájmu. Problémem však je, že si tyto zprávy často protiřečí a v zásadě nevystihují podstatu a smysl tehdejších úvah a diskusí. Rovněž není zřejmé, nakolik byla v této době infombyrovská emigrace ještě soudržnou skupinou. Zájem mnohých o politické dění patrně opadl a okruh těch, kteří se stále scházeli k politickým debatám, se značně zúžil.

Útržkovité výpovědi, které máme k dispozici, svědčí o tom, že v informbyrovské skupině došlo v souvislosti s polednovými změnami k určitým rozmlškám. Jedna část hodnotila situaci ve své druhé vlasti krajně kriticky. Zůstávala v zásadě na pozicích, které zastávala na počátku roztržky, tedy na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Přes normalizaci vztahů a poměrně přátelský poměr mezi Jugoslávií a socialistickým táborem si tito emigranti zachovávali vůči jugoslávskému režimu silně nepřátelský postoj. Uvolňování poměrů v Československu vnímali pod optikou srovnání s odpadnutím Jugoslávie od Sovětského svazu v roce 1948. Známkou toho, že se vývoj v ČSSR ubírá směrem k likvidaci socialismu, pro ně představovala i velice vstřícná atmosféra vůči Titově Jugoslávii, která opanovala veřejný prostor. Za sympatiemi k jugoslávskému modelu socialismu a především k jejímu nezávislému mezinárodnímu postavení se skrývala touha po vymanění se ze sovětské zájmové sféry, jejíž existenci informbyrovci právě považovali za záruku udržení socialistického zřízení. Paralely s Jugoslávií, k nimž se mnozí představitelé pražského jara přímo hlásili, proto vnímali jako varující. Kvůli svým postojům se tato část emigrace setkávala s nepochopením a mnohdy i zlobou svého okolí. Poukazy na zločiny páchané ve čtyřicátých a padesátých letech Titovým režimem na stoupencích Sovětského svazu nebyly v projugoslávsky naladěné společnosti rozhodně vítané.¹⁶

---

¹⁵ AMV, a. č. 804 036 (VESO, r. č. 2318), s. 53, KS SNB Praha, 1. odbor, 1. odd., PT, 15.1.1970 Veselin Starčević – zájem o převzetí k dalšímu styku. Záznam pořizovaný StB vypovídá o vyslovené žádosti jugoslávské strany o „obstavení“ Veselina Starčeviče orgány ministerstva vnitra v roce 1968. O instrukcích, kterým se museli během Titových návštěv v Praze podrobovat, se zmínili v osobním rozhovoru i Gojko Lončar a Zoran Nerandžić.

¹⁶ Archiv J. B. Tita obsahuje množství nadšených dopisů, které jugoslávskému vůdci v roce 1968 zasílali českoslovenští občané. Mezi nimi je i anonym upozorňující na protijugoslávské názory bývalého politického emigranta Branka Vlaškaliće: „Branko Vlaškalić, bytem Praha 6, Jugoslávských partyzánů č. 21, narozen v Jugoslávii byl ve Stalinově éře a je dodnes největší hanobitel Vašeho pana presidenta Tita a Vaší krásné země. Na schůzích, kde mluvil, neměl Vlaškalić pro p. presidenta Tita jiného názvu než Tito krvavý pes. To opakoval v každé druhé větě. Mimo jiné byl dlouhá léta rozhlasový reportér v rozhlase

Většina bývalých emigrantů, kteří se stále považovali za „politické emigranty“, i když mnozí z nich již byli československými občany, patřila patrně k této skupině kritiků pražského jara. Zprávy z počátku sedmdesátých let hovoří o „jednoznačně správném stanovisku“, které v letech 1968–1969 zastávali Novo Novović a Velimir Janković, v obou případech tehdy funkcionáři Ústřední rady odborů.¹⁷

Svým „marxisticko-leninským ideálům“ zůstal v krizovém období věrný i historik Veselin Starčević, když se ukázal jako „nekompromisní v hodnocení pravice a antisovětského“.¹⁸ Jiná zpráva zmiňuje, že „od samého počátku odsuzoval veřejně tzv. obrodný proces v ČSSR a v srpnu téhož roku se plně postavil za internacionální pomoc spojenců ČSSR za účelem potření kontrarevoluce.“¹⁹

„Nekompromisní vůči chystané kontrarevoluci v ČSSR“ byl i Josip Milunić, který se od poloviny padesátých let považoval za neformálního vůdce pražské informbyrovské skupiny. Podle zprávy Státní bezpečnosti z roku 1972 se Milunić v „krizovém období“ „projevil jako politik prozíravý, stojící na straně proletářského internacionalismu a jako přítel SSSR“.²⁰

Tuto čtveřici lze mezi emigranty považovat za společensky i politicky nejvlivnější. Již v padesátých letech si vytvořili vazby na řadu osob ve stranickém a státním aparátu, včetně vysokých funkcionářů. Kromě staršího Josipa Miluniće, který od roku 1958 pracoval jako závodní lékař v Tatře Smíchov (kde nahradil Františka Kriegela)²¹, spojili Veselin Starčević, Velimir Janković a Novo Novović svou politickou i profesní kariéru s českým prostředím. Představovali tu část emigrace, která se rozhodla odhodit emigrantské provizorium a přijmout Československo za svou novou vlast. V druhé polovině padesátých let či na počátku let šedesátých získali československé občanství a vstoupili do KSČ. To však neznamenovalo, že by rezignovali na své původní politické cíle. Bedlivě sledovali dění v Jugoslávii v očekávání příhodné

Praha I pro hanobení Jugoslávie, za čež [!] si vysloužil vysoký důchod. Dnes má krásný byt s ústředním topením, který mu dali tehdejší mocipáni za propůjčení se k tomu nejhoršímu a nejcharakterističtějšímu [!]. Rovněž jeho manželka, bývalá učitelka, které pomohli tehdejší vedoucí do předčasného vysokého důchodu. Oba dva si jakožto bezdětní krásně žijí aniž by byli potrestáni za jejich nepravosti a urážky. Prosíme Vás, nemohli byste jim šlápnout teď trochu na palec? Zdraví Vás vaši přátelé. Živio!!!“: AMIJ, KPR I-2, pozdravné telegramy u příležitosti návštěvy Tita v ČSSR v roce 1968.

¹⁷ AMV, OB 1167/16-1, 15.10.1974 Odpověď náčelníka X. správy na dotaz náměstka ministra vnitra ČSSR Jaromíra Obziny ohledně osob Velimira Jankoviće a Novo Novoviće.

¹⁸ Tamtéž, a. č. 804 036, s. 53, KS SNB Praha, I. odbor, I. odd., PT, 15.1.1970 Veselin Starčević – zájem o převzetí k dalšímu styku.

¹⁹ Tamtéž, a. č. 804 036, s. 67, II. Správa FMV, I, odbor, 11.11.1972 Memorandum o dosavadním průběhu spolupráce TS VESO.

²⁰ Tamtéž, a. č. 716743 (JOŽE, r. č. 2598), s. 42, 31.10.1972, II. správa FMV, I. odbor, Memorandum o spolupráci TS JOŽE.

²¹ Tamtéž, s. 8, Informace o Josipu Milunićovi.

chvíle k nové politické činnosti. Za jediného, kdo k ní mohl vydat signál, však považovali Sovětský svaz a v zásadě odmítali jakékoliv improvizace. Kromě tohoto kvarteta se však jiní emigranti, které je možno zařadit do jejich skupiny, nijak zvlášť výrazně politicky neprojevovali. Mezi takové patřil na příklad Gojko Lončar, docent fakulty jaderné fyziky ČVUT nebo Zdravko Orozović, vedoucí katedry marxismu-leninismu na pražské AMU a Slobodan Tumara, lékař působící v Bratislavě.²²

Patrně právě v této skupině se vyskytlo několik osob, které v roce 1968 projevíly určitou váhavost. Ovšem téměř jediným pramenem v tomto směru jsou zprávy, které si později v sedmdesátých letech zaznamenala Státní bezpečnost na základě „pohovorů“ s některými informbyrovcí. Objektivita je proto více než sporná. Boško Mlinarević, který žil od konce padesátých let v Havířově, byl prý v roce 1968 při cestě do Prahy postoji některých emigrantů znechucen. Podle jeho tvrzení „zklamali“ zejména manželé Duško a Toša Nikolićovi a lavíroval i Vladimír Perić.²³ Oproti rázným slovům, která popisovala pevnost Velimira Jankoviće v krizových letech, hodnotil jinak jeho postoje jeho někdejší kolega z kolektivu mladých dělníků“ Ivan Sinanovič. Janković prý tehdy při své návštěvě v SSSR před tamními emigranty prohlásil, že leninismus je již překonanou záležitostí. Ještě hůře vyšel ze Sinanovičova hodnocení Zdravko Orozović, jehož přímo označil za „protisovětskou osobu“.²⁴ Na pozice titoismu podle Sinanoviče zcela sklouzl Jakša Reljić, protože „internacionální pomoc“ odsoudil.²⁵

Aleksandar Georgijević, který od roku 1965 vedl bratislavskou pobočku zahraničního vysílání Čsl. rozhlasu, sice v roce 1968 nepřešel – jak praví dokument správy StB v Bratislavě – rovnou na „pravicové pozice“, avšak jeho postoje bylo možno označit za „kolísavé“. Z tohoto důvodu mu bylo pozastaveno členství v KSČ. Nakonec však stranickým šetřením byla jeho „nesprávná“ činnost připsána na vrub tehdejší obecné dezorientaci a Georgijević tak vyvázl pouze se stranickou důtkou II. stupně. A.

²² Zpráva pro Mezinárodní oddělení ÚV KSČ z ledna 1976 o Tumarovi hovoří jako o „vzdělaném a ukázněném členovi KSČ, který svými postoji zvláště v r. 1968 „prokázal svoje internacionální přesvědčení“. AMV, a. č. OBJ 1167/16-2, Informace (nedat.) Porada 19.1.1976 na Mezinárodním oddělení ÚV KSČ; Také doc. Gojko Lončar, československý občan a člen KSČ byl v pozdější zprávě StB charakterizován jako „politicky spolehlivý, internacionalista, s velmi dobrým vztahem k SSSR a dalším zemím soc. tábora“ a s negativním vztahem k systému samosprávného socialismu v Jugoslávii.

„Spolehlivost potvrdil i v krizových letech 1968–1969, kdy se plně postavil za internacionální podporu ČSSR ze strany našich spojenců.“ Tamtéž, a. č. 661894 MV, ŠOLTA, s. 2, 21.9.1972, II. S FMV, I. odbor, mjr. Albrecht. Návrh na získání ke spolupráci; Tamtéž, s. 5, II. S FMV, I. odbor. Memorandum.

²³ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/2, S StB Ostrava, 2.6.1980 Záznam. Mlinarević Boško – vytěžení. Toto tvrzení odporuje jiným pramenům, které řadí Vladimíra Periće i Dušana a Anticu (Tošu) Nikolićovi spíše do radikálně orientované části emigrace.

²⁴ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-3, II. S SNB, 10.9.1981 Záznam o schůzce s důvěrníkem RADNIKEM.

²⁵ Tamtéž, a. č. 797767 MV (SINANOVIČ Ivan, D RADNIK r. č. 5861), s. 131, II. S FMV, 8. odbor, 2. odd., 21.12.1976 Záznam ze schůzky s důvěrníkem RADNIKEM.

Georgijeviće nikdy nešlo zařadit do jádra emigrace. Již v minulosti byl politicky nárůživějšími emigranty považován za oportunistu a kariéristu.²⁶ Svě pověsti tak zřejmě dostal i tentokrát. Autor zmíněné státobezpečnostní zprávy mohl konstatovat, že „od listopadového pléna ÚV KSČ jednoznačně podporuje nový kurs a plně uplatňuje politiku KSČ“. Přijetí funkcí propagandisty a lektora OV KSS Bratislava byly jen počátkem v řadě jeho nových prorežimních aktivit.²⁷

Odlíšné názory na vývoj v ČSSR se projevíly v některých emigrantských rodinách. Politické neshody údajně vedly k rozpadu rodiny Josipa Miluniće. Názorově se rozešel se synem Vladem a s manželkou Atenou se dokonce nechal rozvést.²⁸ Naopak pozitivem se rozdílný náhled na pražské jaro v rodině stal pro Petara Nerandžiće. Jako předseda stranické organizace v Československé národní bance vyjádřil nesouhlas s okupací. Před vyloučením ze strany mu v době prověrek pomohly paradoxně politické postoje jeho syna Zorana, na něhož po rozvodu rodičů působila jeho mnohem radikálněji orientovaná matka. Zoran Nerandžić zakusil za studií na lékařské fakultě v roce 1968 od svých kolegů pohrdání, že je komunist a „proruský živel“. V roce 1969 vstoupil do KSČ a Veselinem Starčevićem byl také zlákan pro členství v ultralevicovém Leninském svazu mladých. Návrh na vyloučení otce ze strany byl prý nakonec zamítnut s poukazem na to, že dal synovi „vzornou politickou výchovu“.²⁹

Dva z bývalých informbyrovských aktivistů reagovali na situaci po sovětské okupaci odchodem do zahraničí. Hlasatelka československého rozhlasu Ivanka Mataija–Křižová v říjnu 1968 odcestovala se svými dětmi k rodičům do Toronta, odkud se již nevrátila. Po dvaceti letech tak opustila zemi, kam kdysi přišla pracovat proti „Titově klice“ z prostředí jihoslovanských vystěhovalců v Kanadě.³⁰ V prosinci 1968 emigroval přes Jugoslávii do Kanady se svou českou manželkou také Vladimír Nikolić.³¹

Čelní informbyrovci se během roku 1969 bez ohledu na údajnou váhavost a na dobovou atmosférou ovlivněné neortodoxními výroky aktivně zapojili do očisty strany a svých pracovišť. „Důvěru strany“ si plně v „normalizaci poměrů“ vydobyl Velimir

²⁶ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 93, ar.j. 315, sl. G, Georgijević Aleksandar.

²⁷ Ústav paměti národa Slovenskej republiky (ÚPN) (Bratislava), č. sv. A 86916, KS SNB, S StB Bratislava, I. odbor, 2. oddělení, kpt. Ludovít Partl, 31.7.1972 Memorandum tajného spolupracovníka pod krycím jménem SÁVA (PhDr. Alexander Georgijević).

²⁸ AMV, a. č. 716743, s. 42, II. správa FMV, I. odbor, mjr. Antonín Albrecht, 31.10.1972 Memorandum o spolupráci TS JOŽE.

²⁹ MUDr. Zoran Nerandžić v osobním rozhovoru dne 12.5.2005.

³⁰ AMV, a. č. V 2273MV, Vyšetřovací spis ČVS 61/S-75.

³¹ Tamtéž, a. č. V 31275 MV, Vyšetřovací spis VS-ČVS-1893/S/77 StB Praha.

Janković. Působil totiž jako aktivista ÚV KSČ a předseda prověřkových komisí ve stranických organizacích tří pražských obvodů. Samozřejmě se také podílel na čistkách na svém pracovišti v ÚRO. Za tyto svoje zásluhy získal dokonce řadu stranických a státních ocenění. Údajná kolísání mu patrně nikdo nepřipomínal, protože začátkem sedmdesátých let zastával na ÚRO i nadále funkci vedoucího odboru agitace a propagace a předsedal i závodní organizaci KSČ. Rovněž byl funkcionářem Lidových milicí, jejichž členem se však paradoxně stal právě v lednu 1968.³² „Vysokou angažovanost v úsilí o konsolidaci stranického života v ÚRO“ vyvinul i vedoucí ekonomického oddělení a místopředseda závodní organizace KSČ Novo Novović, na něhož pro jeho postoje v „krizovém období“ nikdy žádné stížnosti nepadly.³³ Nejvíce iniciativy však prokázal vědecký pracovník ČSAV, historik Veselin Starčević. Vzhledem ke svému nekompromisnímu zápornému stanovisku k polednovému vývoji v roce 1968 plně přivítal sovětskou intervenci. Na svém pracovišti v akademii věd předsedal prověřkové komisi. Kromě toho však v roce 1969 navázal styky se sovětskými bezpečnostními orgány. Z dostupného materiálu není zřejmé, jaký byl původní Starčevićův záměr. Nejspíše se však sovětským orgánům nabídl ke spolupráci jako znalec jugoslávské problematiky. „Titoistickou úchylku“ považoval za stěžejní pro vývoj, kterým se v roce 1968 ČSSR ubírala. Přímou na Sověty se obrátil z toho důvodu, že československým bezpečnostním složkám nedůvěřoval. Jak později vysvětloval, znal sice některé pracovníky ministerstva vnitra z období, kdy ještě československá bezpečnost „jugoslávskou problematiku“ zpracovávala, avšak nevěděl, jak se tito lidé v roce 1968 chovali.³⁴

Když se během druhé poloviny roku 1969 „pravicových elementů“ zbavená StB začala opět Jugoslávií zabývat, hledala rovněž možnosti obnovení někdejší informátorské sítě.³⁵ Veselin Starčević v jugoslávské problematice s bezpečnostními

---

³² Tamtéž, OBJ 1167/16-1, 15.10.1974 Odpověď náčelníka X. správy na dotaz náměstka ministra vnitra ČSSR Jaromíra Obziny ohledně osob Velimira Jankoviće a Novo Novoviće.

³³ Tamtéž.

³⁴ Tamtéž, a. č. 804 036, s. 67, II. S FMV, I, odbor, 11.11.1972 Memorandum; s.72, X. S FMV, 2. odbor, 12.2.1976 Informace.

³⁵ V Analytickém odboru II. správy FMV ČSSR a Hlavní správy ministerstva vnitra ČSR vznikly rozbory činnosti Jugoslávie zaměřené proti ČSSR od počátku šedesátých let. Na základě těchto podnětů schválilo za souhlasu ÚV KSČ vedení ministerstva vnitra na počátku května 1970 znovuzavedení objektového svazku s problematikou „Jugoslávie“ na II. správě FMV. Úkolem StB bylo zmapovat a zabránit výzvědné i propagandistické činnosti jugoslávských zástupců i řadových občanů v ČSSR: Tamtéž, a. č. OBJ 1167/1, s. 6, II. S FS ZS, analytický odbor, 12.9.1969 Činnost zastupitelského úřadu SFRJ v Praze; Tamtéž, s. 10, HS StB ČSR, analytický odbor, 3.10.1969 Nepřátelská činnost jugoslávských zpravodajských orgánů a různých organizací v ČSSR; Tamtéž, s. 29, 17.10.1969 Zpráva o nepřátelské činnosti pracovníků ZÚ SFRJ a jugoslávských občanů proti ČSSR; Tamtéž, s. 5, 25.5.1970 Rozhodnutí o

orgány spolupracoval jako agent pod krycím jménem *Arnold* již v letech 1959–1965. II. správa (kontrarozvědka) ministerstva vnitra s ním tehdy přerušila kontakt, jelikož zpravodajská obrana vůči Jugoslávii byla ukončena a Starčević neměl podle svých tzv. řídicích orgánů k využití na jiném poli dostatečné možnosti.³⁶ V polovině ledna 1970 se v kavárně Slávie uskutečnila schůzka, kde „sovětští přátelé“ předali Starčeviče k další spolupráci pracovníkovi Krajské správy SNB mjr. Antonínu Albrechtovi. Sověti zde sehráli roli prostředníků v odbourání dosavadní nedůvěry. Starčeviče představili zástupci StB jako „naprosto spolehlivého soudruha“. Starčevič naopak sám prý o kontakt s československou bezpečností stál, avšak obával se na kohokoliv z ministerstva vnitra z již zmíněných důvodů obrátit osobně. Ovšem se zárukami sovětských soudruhů projevil ihned ochotu ve věci Jugoslávie s StB spolupracovat. Nejprve byl na Správě StB Praha zaevidován jako důvěrník pod krycím jménem *Veselý*, které si sám zvolil, a posléze jej jako agenta s krycím jménem *Veso*³⁷ převzala II. správa federálního ministerstva vnitra.³⁸

Druhého významného agenta z řad informbyrovské emigrace získala Státní bezpečnost v osobě Josipa Miluniće. Rovněž Milunić v roce 1968 nezakolísal. Naopak platil za důsledného „internacionalistu“ a stoupence SSSR. Na tomto základě se stylizoval do role principiálního odpůrce Titova režimu i všech jeho možných následovníků v zemích východního bloku.³⁹ Josip Milunić byl poněkud jiným případem

---

zavedení obj. svazku SADY; Tamtéž, s. 207, II. S FS ZS, Odbor A, 3. odd., 20.11.1970 Informace o operativní situaci v problematice Jugoslávie vedené v akci JIH.

³⁶ Tamtéž, a. č. 804 036, s. 51, II. S HS StB, 5. odbor, 1. odd., 20.9.1966 Návrh na uložení svazku ARNOLDA, č. sv. 21831.

³⁷ S ohledem na skandalizaci osob uvedených v seznamech spolupracovníků StB, které jsme byli svědky v posledních letech, považují za nutné zmínit, že Veselin Starčević bez ohledu na své politické postoje podával jak v letech 1959–1965, tak 1970–1988 informace vesměs pouze v souvislosti s Jugoslávií. StB jej využívala nejvíce ve věci jugoslávských diplomatů – zakonspirovaných rozvědčiků, s nimiž Starčević udržoval styky a prakticky s jejich vědomím hrál oboustrannou zpravodajskou partii. Rovněž byl úkolován k dozoru nad aktivitami informbyrovské emigrace. Pro ministerstvo vnitra také vypracovával různé rozborů situace v Jugoslávii. Mimo tuto oblast jej StB považovala za neupotřebitelného a ani Starčević jí takové informace nenabízel. Důsledkem jeho agentské činnosti nebyl nikdo soudně postížen, ani jinak pronásledován: AMV, a. č. 804 036 (osobní svazek Veselina Starčeviče).

³⁸ AMV, a. č. 804 036, s. 53, KS SNB Praha, 1. odbor, 1. odd., 15.1.1970 Veselin Starčević – zájem o převzetí k dalšímu styku; Tamtéž, s. 56, KS SNB Praha, S StB, 4.11.1970, Akce DRINA, D-VESELÝ. Záznam o předání a vytěžení; Tamtéž, s. 67, II. S FMV, 1. odbor, 11.11.1972 Memorandum.

³⁹ Příslušník StB Antonín Albrecht o Milunićovi v roce 1971 napsal tuto zprávu: „Od samého počátku osobního styku se jmenovaným bylo zjištěno, že Milunić je neochvějným a spolehlivým stoupencem přátelství se SSSR a stoupencem politické linie KSČ založené na podkladě internacionalismu a nerozborného přátelství se SSSR a ostatními socialistickými zeměmi. Dalším důvodem je jeho nekompromisní postoj vůči nositelům revizionismu a pravicového oportunismu deklarovaným rozbíječskými skupinami v SKJ, jehož je odpůrcem. Dokladem toho je dvacetitřiletá emigrace i jeho postoj k událostem v roce 1956 v MLR a v roce 1968 v ČSSR. V těchto dobách se projevil jako skutečný komunista–internacionalista a bojovník proti Dubčekovu vedení.“; Tamtéž, a. č. 716 743, II. S FMV, 2.

než Veselin Starčević či funkcionáři Novović a Janković, a to nejen z důvodu, že byl o generaci starší. Do emigrace v roce 1948 odešel, jak víme, jako dlouholetý zasloužilý člen strany, který si získal za války pověst hrdiny v hodnosti velitele vojenské nemocnice partyzánské armády v Chorvatsku. V Jugoslávii i za svého působení v emigraci se pohyboval v okruhu vlivných osobností různých komunistických stran. Již na přelomu čtyřicátých a padesátých let patřil v informbyrovském hnutí mezi hlavní představitele. Funkce, které v krátkých obdobích 1948–1949 a opět 1951–1953 v emigraci zastával, lze těžko označit za zvláště významné. Jeho ambice sahaly vždy mnohem výše. Sám sebe považoval za marxistického intelektuála, ideologa informbyrovského hnutí, avšak zároveň téměř i za stranického disidenta. Na rozdíl od mladých emigrantů, kteří nastoupili v Československu úspěšné kariéry, se musel dvakrát z politické činnosti stáhnout – na dobro již v roce 1953. Od té doby se věnoval své původní lékařské profesi, což však vnímal jako další vnitřní exil. Ačkoliv uznával plně politické autority, které na oficiální úrovni sledovaly vůči Jugoslávii pragmatickou linii, snažil se Milunić i nadále držet krok s politickým děním a stát v popředí alespoň při neformálních aktivitách emigrace. Pěstoval velmi čilou korespondenci se známými emigranty v Sovětském svazu a ostatních východoevropských zemích, a po jugoslávské amnestii v roce 1962 i s přáteli a známými v Jugoslávii. I během druhé poloviny padesátých let a v šedesátých letech se Milunić podílel na vypracování mnohých programových dokumentů emigrace. Podle informací jugoslávského velvyslanectví v Moskvě byl také v roce 1969 spoluautorem dopisu doručeného informbyrovci moskevské poradě komunistických stran, jehož jedna část se dochovala i v jeho agenturním svazku.⁴⁰

Jako Jugoslávec se Milunić ovšem nijak neuzavíral českému prostředí, naopak udržoval bohaté společenské styky, a to v Novotného éře zejména s komunisty odstavenými během padesátých let. Právě mnozí z nich se v roce 1968 stali aktéry pražského jara, v čemž se však s nimi Milunić názorově rozešel. Své důvody vylíčil v dubnu 1969 v dvanáctistránkovém dopisu Josefu Smrkovskému.⁴¹ Milunić v dopise vyjádřil zklamání nad Smrkovského působením v „polednovém vývoji“, který podle

---

odbor, 1. oddělení, mjr. A. Albrecht, 16.5.1971 Návrh na založení svazku spolupracovníka Josipa Miluniće.

⁴⁰ AMV, a. č. 716 743, s. 7-13, 20.5.1969 Představitelům konference komunistických a dělnických stran v Moskvě.

⁴¹ Tamtéž, s. 14-26, Dopis J. Miluniće ze 1.4.1969. Adresáta dopisu je možné určit podle kontextu, přestože se jeho jméno zmiňuje pouze v rukou psaném přípisu „Dopis Smrkovskému“. Skutečnost, že dopis byl určen právě jemu mi potvrdila i paní Jana Lončarová, kterou Milunić požádal o přepsání dopisu do češtiny.

tohoto jugoslávského komunisty zcela jasně směřoval ke kontrarevoluci. Kvůli bezkonceptnosti a naivitě československých vůdců, kteří nechali volně působit „pravicové elementy“, se sovětský zákrok stal nevyhnutelným, i když Milunić sám toto řešení považoval za velmi nešťastné. Po 21. srpnu prožíval prý dokonce skutečný smutek: „Po této události upadl jsem do takového smutku, v jakém jsem v minulosti pravděpodobně nikdy nebyl. Bylo mi totiž už tehdy jasno, že jde o komplexní fiasko jedné politiky, které by komunisté v žádném případě neměli připustit.“ Za toto „jedno z největších neštěstí v komunistickém hnutí“ ale největší odpovědnost nesli podle Miluniće čeští komunisté sami. Na rok 1968 spíše než s prostým odsudkem tedy pohlížel jako na nešťastně promarněnou příležitost vylepšení socialismu, k němuž měli marxisticky vzdělaní čeští komunisté neobyčejně vhodné předpoklady. Původně totiž věřil, že čeští komunisté byli schopni „ukázat ostatním, jak vyjít z velké krize naší společnosti, zůstávající přitom věrni komunistickým zásadám“ a mohli „nejen najít, ale také realizovat tolik žádaný nový komunistický model“. Kromě podlehnutí pravicovým elementům však představitelé pražského jara podcenili vnější faktor, když si neuvědomili, že v bipolárně rozděleném světě znamená odpoutání od Sovětského svazu jediné příklon k Západu. Ten by přitom podle Miluniće znamenal nejen konec socialismu v Československu, nýbrž v budoucnu i ohrožení státní integrity a národní nezávislosti. Milunić viděl v pražském jaru jasné paralely s Jugoslávií po roce 1948. Projugoslávské sympatie stoupců obrodného procesu byly pro něj dokladem nezdravého vývoje.⁴² Nicméně vyjádřil obavu z uchopení moci dogmatiky, kteří na dlouhou dobu pokusy o zlepšení komunismu zabrání. Adresátovu budoucnost však Milunić předpokládal v odchodu do JZD.

I Milunić byl v „krizovém období“ ve styku se sovětskými představiteli. Nevyhledal sice tak jako V. Starčević spojení s KGB, ale své názory na politický vývoj v Československu tehdy konzultoval s šéfredaktorem agentury APN v ČSSR Tulajevem a redaktorem *Pravdy* Krušinským.⁴³ Bylo přitom naprosto zřejmé, že oba muži disponují konexemi na vyšší politické kruhy. Od stoupců reformy očištěná Státní

---

⁴² K projugoslávským sympatiím pražského jara se Milunić v dopise vyjádřil takto: „Musím uznat, že mě už delší dobu irituje svým poněkud nevkusným koketováním s některými jugoslávskými odpovědnými činiteli, mezi kterými jsou i takoví, kteří mají zakrvácené ruce krví poctivých jugoslávských komunistů. [...] Možná, že se ti bude zdát, že se neoprávněně míchám do Vašich vnitřních záležitostí. Možná, ale nezapomínej, že žiji v této zemi, nejenom žiji, ale i pracuji plných 20 let a že jsem z toho důvodu, ať chce někdo nebo nechce, stal v určitém smyslu poločekem a to mi myslím dává právo říci něco o dění v Tvoji vlasti. V každém případě jsem více oprávněn mluvit o vašich vnitřních záležitostech, než Ty jsi oprávněn mluvit o vnitřních záležitostech mé vlasti.“

⁴³ AMV, a. č. 716 743, s. 79-81, X. správa FMV, 11.11.1976 Dr. Milunić – odpověď sovětským přátelům.

bezpečnost považovala v roce 1969 boj proti jugoslávské rozvědce a šíření vlivu „jugoslávského revizionizmu“ na československou společnost za jednu ze svých priorit.⁴⁴ Josip Milunić byl proto jejími pracovníky vytipován jako jeden z perspektivních informátorů v této oblasti. První schůzka mezi Milunićem a pracovníkem StB se uskutečnila 19. června 1969. Cílem bylo ověřit Milunićovu spolehlivost a možnost jeho využití.⁴⁵ Důvodem k oslovení Miluniće nebyly pouze jeho známé politické názory. Ochotu ke spolupráci předpokládala StB již na základě svých zkušeností s Milunićem z minulých let. Obavy o socialismus v ČSSR totiž Milunić projevil už počátkem šedesátých let. Tehdy, 26. května 1961, upozornil orgány ministerstva vnitra na tzv. jugoslávskou skupinu, jejímiž ústředními postavami byli bývalý ředitel večerní školy marxismu-leninismu Eduard Novák a bývalý pracovník marxisticko-leninské poradny Klement Lukeš. Tato dvojice využívala svých kontaktů v ÚV KSČ k získávání informací, které posléze ve svém kruhu diskutovala z „revizionistických pozic“. Podle Miluniće nebylo rovněž vyloučeno, že členové skupiny své poznatky předávají jugoslávským diplomatům.⁴⁶ Milunić ohlásil podezřelou činnost skupiny, jejichž diskusí se sám účastnil, Státní bezpečnosti prý po opakovaných, nicméně bezvýsledných upozorněních stranickou cestou. Klement Lukeš byl v září 1961 zatčen a vazebně vyšetřován. Kvůli zlepšení vztahů s Jugoslávií však bylo na zákrok z ÚV KSČ vyšetřování ukončeno a Lukeš byl po dvou měsících propuštěn na svobodu.⁴⁷

Starý kontakt byl v červnu 1969 oprášen. Milunićova pověst prošla pod drobnohledem příslušných referentů naprosto bez úhony, navíc byl oceněn jako „politik s velkými zkušenostmi a přehledem“ a s „významnými styky ve vojenských, stranických a vládních kruzích“ v Jugoslávii. Milunićovy informace StB považovala za natolik hodnotné, že mohly být využity nejen pro potřeby kontrarozvědky, respektive

---

⁴⁴ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/1, s. 14-25. Hlavní správa StB ČSR, Analytický odbor, 3.10.1969 Nepřátelská činnost jugoslávských zpravodajských orgánů a různých organizací v ČSSR; Tamtéž, s. 29-37, II. správa FS ZB, analytický odbor, 17.10.1969 Zpráva o nepřátelské činnosti pracovníků ZÚ SFRJ a jugoslávských občanů proti ČSSR.

⁴⁵ Tamtéž, a. č. 716 743, s. 10-11, Oblastní správa StB Praha, 1. odbor, 1. oddělení, 19.6.1969 Úřední záznam. Milunić Josip – poznatky; Tamtéž, s. 3-9, II. Správa FMV, 2. odbor, 1. oddělení, st. referent mjr. Albrecht, 16.5.1971 Návrh na založení svazku spolupracovníka Josipa Miluniće.

⁴⁶ AMV, a. č. 716 743, s. 12-16, 26.5.1961 Zápis s Josipem Milunićem.

⁴⁷ Tamtéž, a. č. ZV 215 MV, Osobní vyšetřovací svazek proti Klementu Lukešovi. Skutečnost, kdo stál za udáním, zůstala postiženým utajena až do devadesátých let. Miluniće totiž považovali sice za názorového oponenta, nicméně svého přítele. Eduarda Nováka toto zjištění prý trpce rozčarovalo. Dlouhá léta přítom on a jeho přátelé podezřívali a dokonce i osobně obviňovali V. Starčevíce, který na rozdíl od svého staršího soudruha odmítal s „kontrarevolučními názory“ být i jen polemizovat. Rozhovor autora s Eduardem Novákem v březnu 2005.

dalších bezpečnostních složek, nýbrž mohly pomoci i „ke snadnější orientaci našeho ÚV KSČ v problematice Svaz jugoslávských komunistů jako nástroj buržoazie a rozbíječi mezinárodního dělnického hnutí a agenti imperialismu“.⁴⁸ Také jiná zpráva hodnotila spolupráci Miluniće jako „pro naše účely nejen výhodnou, ale v určitých věcech a to zejména z politického hlediska velmi významnou“. Jelikož i Milunić projevili „nezištnou ochotu“ spolupracovat, byly jeho neformální kontakty s StB na jaře roku 1971 převedeny na oficiální rovinu. Agentem Státní bezpečnosti se stal 24. května 1971 pod krycím jménem *Jože*.⁴⁹

Josip Milunić navedl své „řídící orgány“ také na Gojka Lončara, s jehož rodinou Milunićovi sdíleli jeden byt na pražském Engelsově nábřeží.⁵⁰ Na Milunićovo doporučení jej StB kontaktovala v listopadu 1971. Na první schůzce Lončar údajně podal zprávu o bývalém tajemníkově Smrkovského Vilému Kahanovi a projevili ochotu pomoci při akci, která by skončila Kahanovým návratem do Československa. Referenti Státní bezpečnosti však Lončara mínili použít zejména při sledování činnosti jugoslávských diplomatů a pracovníků obchodních zastoupení, protože „díky svému původu zná dobře jejich mentalitu“. Během osmi schůzek, které se uskutečnily během roku 1972, byli příslušníci StB se spoluprací s Lončarem spokojeni. V červenci téhož roku ji ocenili intervencí v jeho žádosti o výjezdní doložku k návštěvě příbuzných v Jugoslávii. Jelikož se prý Lončar během období několika měsíců projevili jako iniciativní a celkově byl shledán politicky spolehlivým, za což se zaručili Milunić i Starčević, přistoupila II. správa v prosinci 1972 k jeho „agenturnímu vázání“.⁵¹ Gojko Lončar, který při této příležitosti získal krycí jméno *Šolta*, se však snažil tohoto závazku brzy zbavit. Úkolům, jimiž ho „řídící orgánové“ pověřovali v kontaktu s jugoslávskými zástupci, se soustavně bránil s výmluvou na pracovní vytíženost. Poté, co během roku

⁴⁸ Tamtéž, a. č. 716 743, s. 3-9, II. Správa FMV, 2. odbor, 1. oddělení, st. referent mjr. Albrecht, 16.5.1971 Návrh na založení svazku spolupracovníka Josipa Miluniće.

⁴⁹ Tamtéž; Tamtéž, s. 42-48, II. správa FMV, 1. odbor, 31.10.1972 Memorandum; Josip Milunić pro StB pracoval až do své smrti 17. prosince 1980. Jeho osobní svazek, který se dochoval, obsahuje 152 listů. Dvě složky vlastní rukou psaných zpráv, které obsahovaly dohromady 513 listů, byly skartovány. Ve vyhodnocení svazku byla spolupráce s Milunićem oceněna jako velmi přínosná. Postupně byl krom získávání obecných poznatků o situaci v Jugoslávii využíván spíše v souvislosti s informbyrovskou emigrací v ČSSR a ostatních socialistických zemích, protože právě tento problém nabýval z bezpečnostního hlediska ve vztahu k Jugoslávii v sedmdesátých letech na důležitosti: Tamtéž, s. 151, II. S SNB, 4. odbor, 2. odd., 6.1.1981 Vyhodnocení TS JOŽE, sv. č. 2598.

⁵⁰ Jedná se o dům č. p. 78 na nábřeží E. Beneše, tehdy Engelsově. Milunićovými sousedy zde byli bratři Václav a Ivan Havlovi. V místě proluky na vedlejší parcele dnes stojí tzv. Tančící dům, jehož spoluautorem je syn Josipa Miluniće Vlado.

⁵¹ AMV, a. č. 661894 MV, ŠOLTA, s. 2, II. S FMV, 1. odbor, mjr. Albrecht, 21.9.1972 Návrh na získání ke spolupráci; Tamtéž, s. 12, II. S FMV, 1. odbor, 5. odd., 18.12.1972 Spolupracovník ŠOLTA – záznam o verbovce.

1973 prakticky nepodal jedinou zprávu, s ním byla 14. března 1974 spolupráce ukončena.⁵²

V roce 1969 StB obnovila spolupráci i s dalším emigrantem Josipem Mavrou, který však mezi špičky informbyrovské emigrace rozhodně nepatřil. Tento bývalý námořník a dělník pracoval v šedesátých letech díky svým jazykovým znalostem jako číšník v cizinci vyhledávané Bruselské restauraci. StB jej krátce využívala v letech 1954–1955 jako důvěrníka. Znovu jej oslovila až v roce 1969, a to z důvodu jeho plánované cesty na Kubu, kde měl tlumočit československým expertům. Během přípravy pro potřeby rozvědky se projevil jako „velmi iniciativní a pro věc socialismu a internacionalismu zapálený člověk“. V době prvního výročí okupace, kdy bezpečnostní složky očekávaly neklid ve společnosti, podával tzv. informace o náladách ve veřejném mínění. Jelikož nakonec z cesty na Kubu sešlo, převzala Mavru kontrarozvědka s úmyslem využít jej opět jako důvěrníka ve věci Jugoslávie. K úkolům pro StB přistupoval Mavra stejně jako Starčević či Milunić na základě svého politického přesvědčení. Příslušníkům StB tak prý dokonce tvrdil, že Státní bezpečnost považuje za „nejúčinnější instituci schopnou v těchto otázkách [Jugoslávie] dospět k nějakému řešení“. I když jeho řídicí referenti soudili, že se ve sledované problematice velmi dobře orientuje a „správně politicky posuzuje osoby i situaci“, neshledali jej nakonec přes jeho nebyvalou iniciativnost dostatečně vhodným spolupracovníkem. Mavra totiž svého „řídícího orgána“ každou chvíli vyhledával s kdekou maličkostí. Navíc již StB disponovala vhodnějšími a intelektově schopnějšími zdroji. Do října 1974 tak zůstal veden jen v kategorii důvěrník při pražské správě StB. Tehdy se na krajské úrovni tzv. akce *Jih* přestala zpracovávat a svazek Josipa Mavry byl ukončen.⁵³

V informbyrovské emigraci v Československu však někteří reagovali na události pražského jara i jiným způsobem než pouhými projevy loajality vůči normalizačnímu vedení. Z debat, které se v informbyrovských kruzích v ČSSR, v Sovětském svazu či jiných socialistických zemích vedly, se rodily aktivity, které sice korespondovaly

⁵² Tamtéž, s. 13, II. S FMV, 1. odbor, 3. odd. mjr. Albrecht, 15.3.1974 Návrh na ukončení spolupráce.

⁵³ AMV, a. č. 105656 MV (osobní svazek Josipa Mavry, Důvěrník JOŽO), s. 53, 17.5.1972, PT, Náčelník odboru 26 I. S FMV pplk. Jirí Bradáč Jakouběmu na KS SNB, S StB, 2. odbor, 1. odd. Praha, IS JOŽO – sdělení poznatků; Tamtéž, s. 54, II. odbor, 1. odd. S StB Praha, 11.5.1972 Záznam o provedeném kontaktu; Tamtéž, s. 63, KS SNB, S StB Praha, 4. odb., 2. odd., 8.10.1974 Návrh na uložení svazku D-JOŽO č. 18825 do archivu MV.

s momentálně napjatými vztahy zemí „socialistického tábora“ vůči Jugoslávii, avšak nepodléhaly kontrole státní a stranické moci dané hostitelské země.⁵⁴

V informbyrovské emigraci v Československu panovaly výrazné názorové neshody a rozpory prakticky již od samého jejího vzniku na konci čtyřicátých let. Během roku 1949 se zřetelně profilovala skupina, která se projevovala značně radikálně ve svých postojích i ve volbě politických prostředků. Její členové se úporně snažili o autonomní postavení emigrace a obhájení rozhodovacích pravomocí nezávislých na aparátu KSČ, což představovalo v podmínkách hierarchicky organizovaného režimu požadavek vsutku neobvyklý a nesystémový. Kvůli těmto tendencím, v jejichž rámci se nerozpakovali útočit na tehdejší vysoké funkcionáře, získali nálepku frakcionářů a rozbíječů a museli vedení emigrantské organizace opustit. Stoupenci „frakce“ nesli své postavení v ČSR velmi těžce a v letech 1953 a 1954 se většina z nich pokusila o ilegální odchod do Sovětského svazu, kde očekávali vůči svým cílům větší pochopení. Z dvojice vůdců „frakce“ se v druhé polovině padesátých let podařilo legální cestou do SSSR vystěhovat Slobodanu Ivanovićovi, zatímco Pero Dragila nakonec v Československu zůstal.⁵⁵ Jeho exilové působiště mu však nikdy k srdci nepřirostlo. Tento vzdělaný člověk a bývalý diplomat nikdy v Československu nevyužil na rozdíl od jiných emigrantů možnosti jakékoliv osobní kariéry. Poté co byl odstraněn z pozice v emigrantském sdružení, nastoupil místo pomocného dělníka v Tatře Smíchov. Po návratu z dlouhodobé brigády na Ostravsku pracoval v šedesátých letech jako horník v příbramských uranových dolech.⁵⁶

Dragila se nikdy nesmířil s myšlenkou, že by se mu Československo mohlo stát natrvalo domovem. Na rozdíl od jiných emigrantů tak jeho rodina odmítala přijmout československé občanství. Po letech emigrace vnímal stále svůj pobyt v Praze jako pouhé provizorium. Svědčí o tom i skutečnost, že si nikdy plně neosvojil český jazyk.

---

⁵⁴ V případě zmíněných akcí informbyrovské emigrace v SSSR, o nichž jsme informováni z písemnosti jugoslávské provenience, můžeme o míře sovětské angažovanosti jen spekulovat. Ovšem v případě Československa se v otázce postoje oficiálních míst k aktivitám informbyrovské emigrace lze opřít o domácí prameny. Přesto se však naskýtá otázka, nakolik přesně byly československé mocenské složky o pravé podobě informbyrovského hnutí informovány. Brzy po krizi let 1968–1969 totiž byla v poměru sovětského bloku k Jugoslávii nastartována poměrně rychlá konsolidace a vnějškové zlepšení, čímž se informbyrovci opět ocitli v roli zapíraných chráněnců, jejichž činnost mohla vztahy s jugoslávským partnerem jediné komplikovat. K doplnění a korekci údajů shromážděných bezpečnostním aparátem jsem mohl využít osobního svědectví někdejšího účastníka těchto událostí, člena druhé generace informbyrovské emigrace dr. Zorana Nerandžiće.

⁵⁵ Viz kapitolu „Útěky do Sovětského svazu“.

⁵⁶ AMV, a. č. H-181/1-2, agent VRBAS, 23.5.1963 Agenturní zpráva č. 78. Jugoslávská politická emigrace – poznatky. K této poznámce a následujícím viz kapitolu „Od ukončení činnosti směrem k novým nadějím“.

Normalizace vztahů SSSR a Jugoslávie v polovině padesátých let neměla na Dragilův postoj vůči Titovu režimu patrně zásadní vliv. Pro tuto dobu je ovšem písemných pramenů poskrovnu, takže reakce emigrantů na aktuální vývoj v sovětsko-jugoslávském poměru nelze detailně sledovat. Nicméně v roce 1963, v době počínající sovětsko-čínské roztržky, patřil Dragila údajně k té části emigrace, která sympatizovala s čínskými stanovisky. Hlavním důvodem byl přitom jednoznačně odsuzující postoj Číňanů k tzv. jugoslávskému revizionizmu, který naopak v době opětovného sovětsko-jugoslávského sblížování z ideologického slovníku sovětských vůdců mizel. Podle zpráv, které Státní bezpečnost tehdy získávala od Veselina Starčeviče, Dragila dokonce udržoval spojení s pražským velvyslanectvím ČLR, kam jeho žena Dušanka pravidelně docházela.⁵⁷ Dušanka Dragilová též v této době začala studovat čínštinu na večerní lidové universitě a věnovala se překladům čínských textů do srbochorvatštiny.⁵⁸ Kromě manželů Dragilových údajně na „pročínské platformě“ tehdy stáli i Aleksa Todorović a Vladimir Perić.⁵⁹ Kontakty s čínskou ambasádou rozvíjel i Mile Radanović, který do Československa emigroval v roce 1959.⁶⁰ Kvůli svému přílišnému zápalu, s nímž hodlal bojovat z československého území proti Titovi, se však brzy stal pro oficiální místa nevídaným hostem a byl jimi podezříván, že je do ČSSR jugoslávskou zpravodajskou službou vyslaným provokátorem.⁶¹ Radanović si proto na přístup KSČ stěžoval a uvažoval o odjezdu do Moskvy či Pekingu.⁶² Čínská ambasáda údajně projevovala enormní zájem i o nejstaršího člena emigrace, bývalého předsedu nejvyššího soudu v Černé Hoře Pera Ivanoviće.⁶³

Podle Starčevičových tvrzení byla pročínská skupina v Československu omezena pouze na těchto několik osob, zatímco naprostá většina podporovala bez ohledu na

⁵⁷ AMV, a. č. H-181/1-2, II. správa MV, 5. odbor, agent ARNOLD, č. sv. 21831, 11.11.1964 Agenturní záznam č. 57. MUDr. Milunić, jugoslávský politický emigrant – poznatky.

⁵⁸ Tamtéž. Tuto informaci potvrdila Dušanka Dragilová v osobních rozhovorech s autorem v letech 2004–2006.

⁵⁹ Tamtéž, a. č. H-181/1-2, II. správa MV, 5. odbor, agent ARNOLD, č. sv. 21831, 21.10.1964 Agenturní záznam č. 55. Jugoslávská politická emigrace – poznatky; Tamtéž, II. správa MV, 5. odbor, agent ARNOLD, č. sv. 21831, 11.11.1964 Agenturní záznam č. 57. MUDr. Milunić, jugoslávský politický emigrant – poznatky; Je zajímavé, že V. Perić byl počátkem padesátých let protivníkem Dragilovy a Ivanovičovy frakce. Kvůli svému umírněnému vystupování byl dokonce Dragilou a jeho stoupenci podezříván, že v emigraci působí jako titovský agent.

⁶⁰ Tamtéž, II. správa MV, 5. odbor, agent ARNOLD, č. sv. 21831, 15.7.1964 Agenturní záznam č. 47. Jugoslávská politická emigrace – poznatky.

⁶¹ NA, f. ÚV KSČ, Antonín Novotný – zahraničí, Jugoslávie, k. 116, sl. 72 (Zprávy o situaci v řadách jugoslávské emigrace v ČSR a snahy obnovit její činnost 1953–1962), 14.9.1959 Informace náčelníka I. správy (rozvědky) ministerstva vnitra plk. Millera pro ministra Baráka.

⁶² AMV, a. č. H-181/1-2, II. správa MV, 5. odbor, agent ARNOLD, č. sv. 21831, 15.7.1964 Agenturní záznam č. 47, Jugoslávská politická emigrace – poznatky.

⁶³ Tamtéž.

momentálně nekonfliktní postoj Moskvy vůči Bělehradu plně Sovětský svaz. Jelikož státní bezpečnost i stranický aparát přestaly po roce 1965 emigraci věnovat pozornost, je další názorový vývoj těžko zjištělný. Sympatie k Číně se však zřejmě staly pouhou epizodou. Oproti „konstruktivním“ elementům, jejichž aktivity se odvíjely v souladu se zájmy SSSR a potažmo i československých komunistů, bylo však jednání Dragilovy skupiny i nadále značně autonomní a nevyzpytatelné. Z období koketování s maoismem však Dragilovi zůstaly vazby na podobně smýšlející emigranty v jiných zemích, s nimiž korespondoval.⁶⁴ Jednalo se především o Vladu Dapčeviče, střídavě tehdy pobývajícím v Bruselu a Paříži.

Podnětem k novému zformování Dragilovy skupiny byly události pražského jara. V roce 1969 se sešla skupinka informbyrovců na shromáždění v tehdejšímu parku oddechu a kultury Julia Fučíka (na Výstavišti), kde hovořil Gustáv Husák. Dragila zde svým soudruhům navrhl, aby společně zformulovali prohlášení, jímž by Husákovi jménem jugoslávských politických emigrantů vyjádřili podporu. Skupina se sešla k sepsání tohoto dopisu v bytě Ivana Sinanoviče.⁶⁵ Byl tak dán podnět k častým bytovým schůzkám, na nichž emigranti vášnivě debatovali o situaci v Jugoslávii, možnostech změny tamního režimu a z toho vyplývajících úkolech emigrace.

Ze zpráv z proveniencí StB není jasné, kolik lidí se těchto schůzek účastnilo. Kromě Dragily a jeho ženy Dušanky se role spoluorganizátora ujal Ivan Sinanovič.⁶⁶ Tento muž nikdy předtím nepatřil v emigraci k významným osobám. V emigrantské organizaci na přelomu čtyřicátých a padesátých let nezastával žádnou funkci. Koncem čtyřicátých let dokončil ve Škodových závodech na Smíchově učební obor slévače a v této profesi posléze pracoval ve vysočanském závodu ČKD. Dělníkem zůstal trvale. Na rozdíl od mnohých jiných tzv. „mladých dělníků“ nešel na studia, v nichž byli mladí emigranti československou stranou značně podporováni.⁶⁷ Koncem padesátých let získal československé státní občanství a vstoupil do KSČ. Sinanovič projevoval vůči ČSSR naprostou loajalitu a jako straník se značně politicky angažoval. Zastával řadu funkcí od předsedy domovní komise po soudce z lidu. Koncem šedesátých let Sinanovič

⁶⁴ Tamtéž, a. č. 797767 MV, s.178. II. S FMV, referent Janota, 26.4.1977, agent VESO, Charakteristika Petra Dragily.

⁶⁵ Tamtéž, s.131, II. S FMV, 8. odbor, 2. odd., 21.12.1976 Záznam ze schůzky s D Radnikem.

⁶⁶ Ivan Sinanovič pochází ze Slovinska a po matce se hlásí ke slovinské národnosti. Jeho příjmení, které nese po srbském otci, proto uvádím s koncovkou -ič, jak je ve slovinštině obvyklé. Slovinština na rozdíl od srbochorvatštiny totiž nezná hlásku č, a proto ji u slovinských jmen srbsko-chorvatského původu nahrazuje hláskou č.

⁶⁷ AMV, f. H-181/78 (Sinanovič Ivan).

pracoval jako vrchní topič ve Vysočanské spalovně na Harfě, kde byl zároveň velitelem Lidových milicí.⁶⁸

Až do konce šedesátých let neměl Ivan Sinanovič s Perem Dragilou mnoho společného. V mládí ovšem nebyl Sinanovičovi radikalismus cizí. Problémy s autoritou měl již jako voják partyzánské armády a později i na učení v Československu. Svévole a přes vyslovený zákaz nadřízených se například zúčastnil komunistických akcí v únoru 1948. Vícekrát byl pro nekázeň trestán. I tyto zkušenosti s „titovci“ a pocit křivdy jej v létě 1948 přivedly na stranu Informbyra. Ani v emigraci se mu temperament příliš krotit nedařilo.⁶⁹ Nicméně v době frakčních bojů zůstával věrný vedení emigrace a ÚV KSČ. Na počátku padesátých let v těchto sporech podporovalo Dragilu a Ivanoviče i několik „mladých dělníků“, Sinanovič však mezi ně nepatřil. Při prověrkách si naopak za projevy loajality od vedoucích emigrace i pracovníků československého stranického aparátu získával pochvalné hodnocení.⁷⁰

S Perem Dragilou se Sinanovič blíže seznámil až ve vysočanské spalovně, kde Dragila, již jako důchodce pracoval.⁷¹ Později uvedl, jak silně na něj Dragilova osobnost zapůsobila: „Dragila je povahy spíše vznětlivé. V politických otázkách je nekompromisní a uvážlivý. Je kamarádké povahy a jeho osobní příklad skromnosti mně vždy imponoval. [...] Jde o člověka velice inteligentního se značnými znalostmi marxleninského učení, jeho heslem je upřímný vztah k SSSR a proletářskému internacionalismu.“⁷²

⁶⁸ Tamtéž, a. č. 797767 MV, s. 23, II. S FMV, 1. odbor, 3. odd., ref. Albrecht. Zpráva o prošetření.

⁶⁹ Ivan Sinanovič měl především problémy s českými spolupracovníky v továrně a to vcelku bez ohledu na jejich politické přesvědčení. Posudek Závodní organizace KSČ ve Škodových závodech z roku 1949 jej líčí jako problémového pracovníka, který na domluvy reagoval nepříliš vybíravě: „V neposlední řadě po mé výtce, že lze, použil proti mé osobě násilí, chtěl mě zastřelit, ovšem neměl u sebe pistole a tak se na mne vrhl, byl ovšem zadržen, přičemž sprostě nadával. [...] Členem strany není a u nás na závodě by ani nemohl být přijat.“ (AMV, H-181/78, s. 23, 7.7.1949 Posudek na Sinanoviče ze Škodových závodů). Po čase se však Sinanovič zmínil, takže u stranické prověrky v roce 1952 uznal za svou chybu i to, když na pracovišti napadl českého dělníka za hanění státního zřízení: „V továrně jsem udělal jednu chybu. Jeden člověk tam nadával na Sovětský svaz a na ČSR, říkal, že je tu hodně nezaměstnaných apod. Odporoval jsem mu, neuměl jsem mu to však dobře říci, poněvadž jsem neuměl dostatečně česky. Dal mi facku, rozzlobil jsem se a posadil jsem ho na horká kamna. Potom jsem na schůzi uznal, že to nebylo ode mne správné.“ (AMV, H-181/78, s. 24-26 Prověrka Ivana Sinanoviče). Jisté výhrady vůči Sinanovičově povaze se objevují i v posudku z ledna 1950, vyhotoveném členy tehdejšího vedení emigrace: „Až dosud se choval dobře a byl oddaný věci dělnické třídy. Politicky není ještě dostatečně vyspělý, což v jistých okolnostech ovlivňuje jeho poměr v kolektivu, takže vykazuje někdy jistou svévůli a dovede býti poněkud tvrdohlavým.“ NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 74, ar. j. 292, sl. Jugoslávie 19, 27.1.1950 Vladimír Perić, Lenka Reinerová: Posudek na s. Ivana Sinanoviče.

⁷⁰ AMV, H-181/78 (Sinanovič Ivan).

⁷¹ Tamtéž, a. č. 797767 MV, s. 178, II. S FMV, referent Janota, 26.4.1977, agent VESO. Charakteristika Petra Dragily.

⁷² Tamtéž, s. 177, II. S FMV, ref. Janota, D-RADNIK, 3.5.1977 Záznam.

Kdo se kromě rodiny Dragilových a Ivana Sinanoviče účastnil od roku 1969 debatických schůzek, není z dostupných pramenů příliš zřejmé. Plnou pravdu se zřejmě nepodařilo zjistit ani Státní bezpečnosti. Skupina totiž svoji činnost považovala za počátek hnutí, jež má vést ke změně politických poměrů v Jugoslávii. Dodržovala proto zásady konspirace. Podle Zorana Nerandžiće, jehož matka Desanka Nerandžićová patřila do tohoto kruhu, se bytových schůzek účastnilo v průměru 20 až 30 lidí.⁷³ Představy o formách politické činnosti se však teprve utvářely, a proto na setkání docházeli patrně i emigranti, kteří později Dragilovy plány odmítli. V prvních letech po sovětské intervenci do ČSSR rovněž nebylo zřejmé, kam se politika Sovětského svazu vůči Jugoslávii bude ubírat, a tak i „umírnění“ kalkulovali s možností rázného postupu vůči Bělehradu, včetně případné vojenské akce Varšavské smlouvy.⁷⁴ Úroveň vztahů mezi zeměmi „socialistického tábora“ a SFRJ se počátkem sedmdesátých let rychle konsolidovala, což vedlo „konstruktivní“ část emigrace k rezervovanosti vůči jakékoliv vlastní akci. Vzhledem k tomu, že jugoslávská strana později z účasti na protititovském hnutí podezřívala celou řadu emigrantů, není vyloučené, že okruh diskutujících byl alespoň z počátku dosti široký. Vedle stoupenců radikální linie, k nimž kromě Dragilovy rodiny a Sinanoviče patřil bývalý předseda vrchního soudu v Černé Hoře Pero Ivanović či Desanka Nerandžićová, se tak v této souvislosti objevovala i jména bratislavského lékaře Slobodana Tumary a hlavně Nova Novoviće, který kdysi na počátku padesátých let míval k Dragilově skupině poměrně blízko.⁷⁵

Také Dragilův okruh rozvíjel kontakty s dalšími informbyrovskými skupinami. Počátkem sedmdesátých let do Prahy přijížděli i emigranti ze zahraničí. Státní bezpečnost později soudila, že pražskou skupinu v roce 1970 navštívil i Vlado Dapčević, který patrně do Československa přicestoval na falešný pas z Francie.⁷⁶ Zřejmě opakovaně se v Praze objevovali i bratři Branko a Bogdan Jovovićovi, představitelé kyjevské skupiny, která byla iniciátorem obnovy činnosti informbyrovské emigrace v Sovětském svazu.⁷⁷

⁷³ Zoran Nerandžić v rozhovoru s autorem dne 2.12.2005.

⁷⁴ O těchto úvahách se zmínil i ve shora uvedeném rozhovoru Zoran Nerandžić.

⁷⁵ AMV, a. č. OBJ 1167/3, s. 182, FMZV. Tajné, Záznam o jednání vedoucích ter. odborů s. Hesa a Vukoliće dne 6.3.1973.

⁷⁶ Tamtéž, s. 158, 22.1.1973, II. S FMV, 1. odbor. Informace; Ve své životní výpovědi se Dapčević o žádné takové cestě nezmiňuje. Uvádí, že byl v Paříži kontaktován představiteli hnutí Nové KSJ v Sovětském svazu (patrně v roce 1972) a odmítl se k němu připojit. Na druhé straně je patrné, že styky s emigranty v socialistických zemích udržoval: S. ČURUVIJA, c. d., s. 244, 246.

⁷⁷ AMV, a. č. OBJ 1167/3, s. 158, 22.1.1973, II. S FMV, 1. odbor. Informace.

Pokud jsme relativně schopni identifikovat stoupence jednotlivých proudů v emigraci, z pramenů policejní provenience je již méně patrný obsah jejich diskusí. Zjistit názorové rozpory mezi emigrantskými skupinami je proto poněkud obtížné. Obě křídla politicky aktivní emigrace se v zásadě shodovala v pohledu na politickou situaci v Jugoslávii i na tom, jakým směrem by se měla ubírat. Optimálním cílem informbyrovského hnutí byla porážka „pravicových sil“ a návrat Jugoslávie do „socialistického tábora“, tzn. k pevnému poutu se Sovětským svazem. Podle názorů emigrace procházel Titův režim od konce šedesátých let vážnou krizí. Obtížná hospodářská situace a národnostní rozpory měly v brzké době vést, jak emigranti předpokládali, k jeho zhroucení. Nebylo však již jasné, co stávající režim, lavírující mezi dvěma velmocenskými bloky a politickými systémy nahradí. Právě z této nejistoty pramenily rozdílné názory na formy politické práce, kterou by se mohla emigrace zabývat. Emigranti jako Milunić a Starčević spoléhali plně na Sovětský svaz a respektovali i jeho postoj vůči Jugoslávii, totiž že titovský režim není sice ideální, avšak mohl by být nahrazen řešením pro osud socialismu ještě daleko horším. Podstatou této politiky, která ovšem držela ve hře i další karty, byla v zásadě podpora údajných prosovětsky orientovaných elementů v SKJ a to za pomoci standardních politických prostředků. Změnu a tedy rozhodující střetnutí mezi „reakcí“ a „zdravými silami“, očekávala teprve v momentu Titovy smrti, protože pozici jugoslávského diktátora hodnotila jako neotřesitelnou.⁷⁸

Naopak radikálněji orientovaný proud hodlal podpořit tyto „zdravé síly“ konkrétními akcemi: nezůstávat pouhými pozorovateli, nýbrž přímo se tohoto dění zúčastnit. V období vymezeném sovětskou intervencí do ČSSR a zhruba Brežněvovou návštěvou v Bělehradu v září 1971 přitom žili mnozí emigranti v naději, že by změna režimu mohla přijít ještě za Titova života. Zprávy o společenské náladě v Jugoslávii je v tomto přesvědčení mohly jen utvrzovat. Na základě těchto dojmů emigranti očekávali vnitřní konfrontaci v podobě občanské války, která by se mohla stát i záminkou pro sovětskou intervenci. Jak vnitřní situace, tak mezinárodní postavení Jugoslávie se jevíly

---

⁷⁸ V informaci o rozhovoru se Stolem Kovačevićem, který se do ČSSR vystěhoval počátkem sedmdesátých let, Milunić uvedl, že se oba shodli v názoru na optimální vývoj: „Po odchodu Tita moc by měla uchopit levice a celkovou linii, včetně ekonomiky zavést podle vzoru SSSR a zemí socialistického tábora“. Tamtéž, a. č. 716 743, s. 49, 7.5.1974, S StB Hradec Králové, 1. odbor, Kovačević Stole – žádost o přešetření.

v této době jako mimořádně labilní.⁷⁹ Na jedné z bytových schůzek pražské emigrace tak prý Dušan Nikolić konstatoval, že „Jugoslávie je těhotná revolucí“.⁸⁰

Poté co sovětský vůdce v Bělehradu v září 1971 uznal oprávněnost Bělehradské a Moskevské deklarace z let 1955 a 1956, se pravděpodobnost sovětské intervence jevila i z tehdejšího hlediska již jako naprosto minimální. Tento faktor však emigranti Dragilova okruhu zřejmě nepovažovali za podstatný. Radikální část informbyrovské emigrace, k níž Dragila patřil, již tradičně přikládala větší důležitost spontánním akcím „masového“ charakteru na domácí půdě. Úkoly emigrace viděla v pomoci tomuto hnutí propagandistickými i jinými prostředky.

Více než „zdravé síly“ však počátkem sedmdesátých let o sobě dávala vědět extrémně pravicová opozice vůči Titovu režimu, zejména pak ustašovská emigrace. Divoké akce ustašovských radikálů rozproudily opět debaty pražských informbyrovců. Pozornost vyvolalo zejména proniknutí devatenáctičlenné ozbrojené skupiny ze zahraničí do nitra jugoslávského území koncem června 1972, jehož likvidace trvala téměř měsíc a vyžádala si i několik obětí na straně bezpečnostních složek státu.⁸¹ Právě neúspěšný pokus o gerilové hnutí v řídce osídlené oblasti centrální Bosny, který s sebou sice nesl ozvěnu válečných hrůz, ale proběhl spíše v tradici tragicko-operetních vystoupení chorvatských romantických buřičů počínaje Eugenem Kvaternikem, podnítil v Dragilově kroužku úvahy o konkrétní podobě politické činnosti emigrace. Dragilovi dala příležitost vzpomenout také na jiné tradice, totiž meziválečného jugoslávského komunismu. Od počátku dvacátých let Kominternu diktovala KSJ spojit síly s hnutími tzv. podmaněných národů proti sociálně a nacionálně nespravedlivému režimu. V podmínkách tvrdé policejní represe měli komunisté nejbližší ke stejně pronásledovaným radikálním nacionalistům. Solidaritu s chorvatskými ustaši či bulharskými nacionalisty z Vnitřní makedonské revoluční organizace (VMRO) uplatňovala KSJ i v rámci strategie jednotné fronty v polovině třicátých let, se kterou se snažila oslovit rozličné politické proudy stojící v opozici proti nenáviděné královské

⁷⁹ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/5, s. 189, II. S FMV, 4. odbor, 2. odd., 1.9.1970 Informace č. 149. Zpráva StB konstatovala, že momentální sbližování SFRJ s Čínou, což byl jeden ze způsobů, kterým se jugoslávská zahraniční politika snažila upevnit otřesenou mezinárodní pozici své země, považují informbyrovci v ČSSR za příležitost k sovětské intervenci. O politické dění v SFRJ tak podle poznatků StB začala projevovat zájem i část emigrace, která již delší dobu situaci ve vlasti příliš nesledovala.

⁸⁰ Podle vzpomínek Zorana Nerandžiće v osobním rozhovoru s autorem dne 2.12.2005.

⁸¹ K tomu viz J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 367.

diktatuře.⁸² Názor, že i tentokrát by se měli jugoslávští komunisté–internacionalisté spojit proti vládnoucímu režimu se všemi jeho nepřáteli, Dragila tlumočil na schůzce, která byla po ustašovské akci do Prahy svolána. V dvoupokojovém bytě u Desanky Nerandžićové se sešlo asi 30 lidí, včetně zahraničních účastníků. Do Prahy tehdy přijeli i zástupci kyjevské skupiny bratři Branko a Bogdan Jovovićovi.⁸³ Hlavními body diskutovaného programu byla již zmíněná Nikolićova teze o „Jugoslávii těhotné revolucí“ a od toho se odvíjející spolupráce se všemi silami nepřátelskými stávajícímu jugoslávskému režimu. Třetí bod rovněž vyplýval ze znalostí dějin komunistického hnutí a ruských bolševiků z předrevoluční doby: Pro vítězství socialismu ve vlasti je žádoucí využít politické svobody kapitalistického Západu, kde již v této době působil Vlado Dapčević.⁸⁴

Jediným pramenem o této schůzce je svědectví Zorana Nerandžiće. Podle signálů, které zaznamenala StB, však ke spojení mezi pražskými informbyrovci a ustašovci působícími v Západním Německu, mohlo dojít již o dva roky dříve, přičemž údajně příslušníci „teroristické organizace Ustaša uzavřeli dohodu o společné spolupráci s některými členy jugo-emigrace v Praze“.⁸⁵ Jelikož byl tento poznatek značně fádni a jeho zdroj pochybný, není vyloučeno, že šlo o jugoslávskou dezinformaci. Na druhé straně přítomnost ustašovců v Praze v této době StB skutečně evidovala, a to i na základě vícero pramenů. Plán spolupráce mezi informbyrovci a ustašovci byla jistě velmi choulostivou záležitostí, o němž by se dotyční členové pražské skupiny mnoho

⁸² Kosta NIKOLIĆ, *Komunisti u kraljevini Jugoslaviji. Od socijal-demokratije do staljinizma 1919–1941*, Beograd 2000, s. 173-175; Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Kominterna, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, s. 258-263.

⁸³ Události spojené s touto schůzkou i obsah diskusí vylíčil v rozhovoru s autorem 2.12.2005 Zoran Nerandžić. Účast bratří Jovovićových na schůzce potvrzuje i zpráva z archivu ministerstva vnitra: AMV, a. č. OBJ 1167/3, s. 158, 22.1.1973, II. S FMV, I. odbor. Informace; V roce 1972 do Prahy přicestoval, patrně od roku 1970 již podruhé i Vlado Dapčević, není však známo, zda se uvedené schůzky též zúčastnil. Dapčević podle svého tvrzení hnutí Nové KSJ od počátku odmítal. Jelikož však udržoval i vlastní styky s podobně smýšlejícími emigranty v socialistických zemích, není vyloučeno, že Prahu i tentokrát navštívil. S. ČURUVIJA, c. d., s. 246; Pero Dragila patrně využíval vazeb jak na kyjevskou skupinu, tak i na Dapčeviče: AMV, a. č. OBJ 1167/16-1, X. S FMV, JOŽE, 12.1.1976 Záznam č. 90, Dapčević, býv. jug. emigrant – poznatky.

⁸⁴ 2.12.2005 v osobním rozhovoru Zoran Nerandžić: Od roku 1967 se s těžkostmi o politickou činnost na Západě pokoušel Vlado Dapčević, s nímž kyjevská skupina navázala v roce 1972 kontakt. Představitel kyjevské skupiny Mileta Perović v roce 1973 Dapčeviče navštívil a sondoval možnosti politické práce na Západě. Dapčević dle vlastního tvrzení spolupráci s Perovićem odmítl: S. ČURUVIJA, c. d., s. 244. Milomir Marić, který vycházel z rozhovoru s Miletou Perovićem, líčí výsledek schůzky mezi těmito dvěma muži obdobně. Mělo k ní však dojít již na jaře 1972. V této době se Perović v Západní Evropě opíral již o Ostoju Karanoviće, který se krátce před tím s Melečou Avgadićovou ze SSSR legálně vystěhoval do Paříže, a to na platný jugoslávský pas. M. MARIĆ, c. d., s. 87-91.

⁸⁵ AMV, a. č. 1167/7, S StB Praha, I. odbor. 10.2.1971 Zpráva pro náčelníka II. správy FS ZS RSDr. plk. Vladimíra Stárka. Přítomnost členů teroristické organizace Ustaša v Praze; Tamtéž, S StB Praha, I. odbor, I. oddělení, Akce JIH – souhrnná zpráva pro 2. odbor II. S FMV.

nešířili. Myšlenka spolupráce s nacionalistickými exilovými organizacemi na základě boje proti Titově diktatuře se o několik let později skutečně dostala mezi centrální body programu aktivní části informbyrovské emigrace. Nelze proto vyloučit, že se o této myšlence tehdy diskutovalo. Stejně tak mohlo dojít i k rozhovorům mezi ideologicky nesourodými odpůrci titoistického režimu.

Podle Zorana Nerandžiće lze pražské setkání emigrace v roce 1972 chápat jako zakládací schůzi hnutí tzv. nové Komunistické strany Jugoslávie. Přes počáteční zjitřenou atmosféru zůstal v Československu tento proud omezen na malý okruh kolem Pera Dragily. Velká část někdejších emigrantů⁸⁶ zůstala z důvodu odlišného politického názoru, z opatrnosti i prostého nezájmu stranou tohoto dění. Není však jisté, zda skutečně již na této schůzce došli přítomní emigranti k uvedeným závěrům. Hnutí teprve procházelo fází formování a nové formulace programu. Stalo se příležitostí k pokusům o překonání starých rozepří mezi jednotlivými proudy. Během debat se však leckdy ukázalo, že i dosavadní spojenci se od sebe názorově vzdálili. V zjitřené atmosféře kvůli novým poměrům v mezinárodním komunistickém hnutí, sovětsko-jugoslávských vztazích i jugoslávské vnitřní politice tak docházelo v emigraci k přeskupování. Nuance těchto debat však prameny policejního charakteru nejsou zřejmě schopny zcela vystihnout a jiné prozatím nejsou k dispozici. Vlado Dapčević, který se po odchodu ze SSSR ještě více většině emigrantů ve východním bloku názorově odcizil, se zmiňuje o vlastním postoji vůči novému hnutí. Kyjevská skupina oslovila Dapčeviće patrně v roce 1972 prostřednictvím syna Bogdana Jovoviće, který jej navštívil v Belgii. Od té doby, co Dapčević ze SSSR odešel, vedly nové politické události i ke změnám v emigraci. Někdejší Dapčevićův soudruh v pročínské linii Mileta Perović, nyní jako člen kyjevské skupiny spolupracoval s bratry Jovovićovými. Ti dříve sdíleli důsledně prosovětskou tendenci, kterou reprezentoval Pero Popivoda či z pozdějších emigrantů Moma Djurić a Milan Kalafatić. Vlado Dapčević prý nabízenou spolupráci odmítl. Podněcovat a řídit z úplného bezpečí v Sovětském svazu domácí hnutí, jehož účastníci by byli vystaveni bezprostřední hrozbě odhalení, bylo pro temperamentního a rázného Dapčeviće údajně nepřijatelné. V roce 1973 totéž zopakoval i při osobním setkání přímo Miletu Perovićovi, který jej žádal o předání svých sítí ve Francii i obecně v západních zemích. „Já jsem byl absolutně proti tomu,

⁸⁶ Podle odhadu bezpečnostních orgánů zůstávalo i v sedmdesátých letech stejně jako v předchozím desetiletí na území Československa zhruba 80 někdejších protititovských emigrantů, tedy zhruba polovina jejich původního počtu: AMV, a. č. OBJ 1167/16-1, X. S FMV, 29.4.1976 Informace. Jednání na mezinárodním oddělení ÚV KSČ v lednu 1976.

aby se ze Sovětského svazu vytvářely jakékoliv skupinky nové komunistické strany v Jugoslávii. Dokonce jsem mu řekl, že UDBA jistě o všem ví, co on zamýšlí a že jednoho dne, zatímco bude bezpečně sedět v Kyjevu, všechny ty lidi seberou a pošlou do lágru.“ Dapčević však měl k odmítnutí i jiné důvody než otázku taktiky. Během let se změnily jejich názory i v otázkách ideologických. Dapčević v první řadě zásadně odmítal intervenci do Československa (jíž odsoudila KS Číny a Albánská strana práce), která byla pro novou informbyrovskou akci stěžejním podnětem. Za nesmysl považoval Perovićův názor, že socialismu je v západním světě možno dosáhnout parlamentní cestou. Především se však rozcházel ohledně cíle hnutí. Dapčević nesouhlasil s návratem Jugoslávie do socialistického tábora, o němž se dokonce domníval, že již dávno neexistuje. Od Chruščovovy éry se totiž nijak nezměnil jeho názor na povahu politického režimu v Sovětském svazu a jeho satelitech, který byl v jeho očích stejně revizionistický jako ten v Jugoslávii.⁸⁷ Jediné důsledně marxisticko-leninské režimy Dapčević spatřoval v Hoxhově Albánii a Ceausescově Rumunsku.

Tyto radikální názory s Dapčevićem sdílela jen malá část emigrace. Jeho aktivita v západní Evropě měla nevalné výsledky. Skupinky, které se mu podařilo ve Francii vybudovat, zanikly poté, co byl z této země vypovězen. V Belgii pak měl možnosti působení ještě daleko menší. Udržoval však také kontakty s některými emigranty v socialistických zemích, zejména však v Albánii a v Rumunsku, kde působili stejně smýšlející Djordje Markušev a Aleksandar Opojević. Jak se Dapčević zmínil Slavku Ćuruvijovi, korespondenci udržoval i s emigranty v Polsku a SSSR.⁸⁸ O cestách do zemí východního bloku se v této souvislosti nezmínil. V československých policejních záznamech se ovšem zmínky o takových Dapčevićových návštěvách vyskytují. Při jednání v říjnu 1972 informovali zástupci maďarského ministerstva vnitra své československé kolegy, že Vlado Dapčević navštěvuje informbyrovskou emigraci v Maďarsku a není vyloučeno, že dojíždí i do ČSSR.⁸⁹ Informaci od maďarských „přátel“ si Státní bezpečnost ověřila u svých spolupracovníků *Vesa* a *Joži*, kteří potvrdili, že Dapčević skutečně v Praze již dvakrát byl, a to v letech 1970 a 1972, kdy

---

⁸⁷ ĆURUVIJA, c. d., s. 243-244.

⁸⁸ Tamtéž, s. 241-244, 246.

⁸⁹ AMV, a. č. OBJ 1167/3 MV, SADY, s. 65, II.S FMV, I. odbor, 5. odd., 16.10.1972 Záznam o jednání mezi orgány MV MLR a MSK (?) ČSSR k akci JIH; Tamtéž, s. 177, Návrh na dohodu o spolupráci mezi odbory HS kontrarozvědky ČSSR a MV MLR v akci JIH.

měl navštívit Pera Dragilu.⁹⁰ Ivan Sinanovič později rovněž přiznal orgánům StB, že ve Francii jako emisar navštěvoval Dapčevićovu skupinu syn Pera Dragily Ranko.⁹¹

Dragila tak patrně rozvíjel spolupráci na základě svých starších vazeb ze šedesátých let s představiteli pročínské linie, mezi něž patřili jak Dapčević, tak Mileta Perović. Tyto nepřímé informace tedy naznačují, že počátkem sedmdesátých let nebyly mezi emigranty názorové hranice ještě plně vytyčeny. Kontakty se dokonce uskutečňovaly na relativně široké bázi, i napříč dosavadními proudy. S kyjevskou skupinou tak byli ve styku i zastánci zdrženlivější politiky. V době pražské schůzky v létě 1972 se s Bogdanem Jovovićem sešel i Veselin Starčević a v tomtéž roce v Kyjevě členy zdejší skupiny navštívil i Josip Milunić.⁹²

Odlišná politická hlediska pro jugoslávské emigranty nebyla důvodem k tomu, aby spolu přestali komunikovat. Naopak, emigrantská komunita žila po dvaceti i více letech exilu společenským životem. Jistě ne pro většinu, avšak pro mnohé emigranty neznamenal velkou překážku ani vzdálenosti a státní hranice. Kdo mohl, pak soukromě či služebně cestoval a neopomněl přitom v Sovětském svazu, Polsku či Maďarsku, případně Francii navštívit staré přátele. Nelze proto v každém kontaktu, které tak bedlivě tajná policie zaznamenávala, hledat hned velký politický význam.⁹³ Přestože jugoslávští informbyrovci v emigraci zastávali různé názory a dokázali se o ně svářit téměř na život a na smrt, jejich mentalitě nebylo vlastní se uzavírat a svých oponentů stranit. Nejen v napjatější atmosféře padesátých let, kdy si byli soupeři navzájem schopni vyhrožovat zastřelením, udávat se a požadovat zatčení, ale i v letech sedmdesátých před pracovníky StB hovořili o svých soudruzích bez velkých ohledů. Těžko však to lze nazvat pokrytectvím či podlostí. Na základě pramenů z padesátých let, kde jsou zaznamenány ostré hádky a osobní výpady, si dovedeme představit, že podobně bez obalu mezi sebou komunikovali i o dvacet let později. Přímost a neskrývaná upřímnost patřili k tradiční morálce a kodexu cti, které jako Jihoslované povětšinou vyznávali.

⁹⁰ AMV, a. č. OBJ 1167/3, s. 158, II. S FMV, I. odbor, 22.1.1973 Informace; Tamtéž, a. č. OB 1167/16-1, X.S, JOŽE, 12.1.1976 Záznam č. 90. Dapčević, býv. jug. emigrant – poznatky.

⁹¹ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-3, s. 171-176, II. S, 10.9.1981 Záznam. Schůzka s Radnikem.

⁹² Tamtéž, a. č. OBJ 1167/3, s. 158, II. S FMV, I. odbor, 22.1.1973 Informace. Podle některých indicií se V. Starčević během svého časově blíže neurčeného pobytu v Paříži setkal i s Vlado Dapčevićem: Tamtéž, OBJ 1167/16-3, 17.12.1981 S StB Praha, II. správě StB, Informace ke kontaktům jug. polit. emigrantů, žijících v ČSSR pracovníky UDBy a poznatky k činnosti jug. pol. emigrace v ČSSR.

⁹³ Do Sovětského svazu například často služebně i soukromě cestovali Gojko Lončar, Velimir Janković a Novo Novović. Tamtéž, sv. č. 714653 MV, Pozorovací svazek kr. jm. VELA, s. 2, 5.12.1980, Pohovor s V. Jankovićem; V roce 1969 navštívil v Moskvě během brigády v SSSR Momu Djuriće mladý Zoran Nerandžić.

Byli však okruh osob účastnících se politických debat emigrace relativně takto otevřený, měli organizátoři konkrétní politické činnosti v úmyslu udržet ji v podmínkách konspirace. O tom, kdo bude přizván, rozhodoval v Československu zprvu jen Pero Dragila, posléze i Ivan Sinanovič. Ze začátku tak Dragila získal Juru Drnasina, horníka v příbramských uranových dolech a zřejmě svého někdejšího spolupracovníka, či Stojana Tatiće, který udržoval kontakt s kyjevskou skupinou samostatně. Dragila a Sinanovič po čase ale rozhodli o jejich vyloučení, protože „chtěli všechno vědět“, což samozřejmě v podmínkách utajování nemohlo být trpěno.⁹⁴ Naopak oslovení Novović, Janković a Starčević odmítli účast na akci, jelikož ji shledali „předčasnou“, nebo „málo účinnou“.⁹⁵

Zvýšená činnost pražských informbyrovců nezůstala před oficiálními místy v Jugoslávii utajena. Od normalizace vztahů emigranti zaujímali vůči Jugoslávii rozdílný postoj. Mnozí upravili vůči své bývalé vlasti poměr tak, že přijali zpět jugoslávské občanství a od poloviny šedesátých let pravidelně navštěvovali rodiny v Jugoslávii. Někteří navázali i poměrně vřelé vztahy s jugoslávskými konzulárními představiteli. Kvůli svým pravidelným návštěvám v sídle velvyslanectví v Mostecké ulici je jejich soudruzi podezřívali, že pro Jugoslávii pracují a podávají o nich zprávy. Velmi malé důvěře se v pražské skupině těšil Miodrag Popović, kterého V. Starčević charakterizoval jako „vrtichvosta bez ustálených názorů“. Přestože si ponechal jugoslávské občanství, usiloval cestou Mezinárodního oddělení ÚV KSČ o členství ve straně. Někteří informbyrovců na ústředním výboru proti Popovićovi intervenovali, přičemž jej i jeho manželku obviňovali, že jsou hlavními informátory velvyslanectví o činnosti emigrace v Praze. V rozhovoru s příslušníky bezpečnosti se Veselín Starčević rozhořčil nad tím, že v době „očistného procesu ve sdělovacích prostředcích“ byly v roce 1970 do československého rozhlasu přijaty Popovićovy dcery Zoja a Svetlana.⁹⁶

Informace o „nekalých rejdech“ informbyrovců však jugoslávské bezpečnosti opatroval údajně i již zmíněný protřelý a světaznalý „dobrodruh“ Dragoljub Rakić, který se oženil s československou občankou a hodlal se v ČSSR usadit. Referentům pražské správy StB, která prověřovala jeho žádost o trvalý pobyt, na rovinu přiznal, že jej jugoslávský konzulární rada žádá, aby pražské emigranty sledoval. Měl se zajímat o

⁹⁴ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-3, s. 171-176, II. S, 10.9.1981, Záznam. Schůzka s Radnikem.

⁹⁵ Tamtéž; AMV, a. č. 804 036, reg. číslo 2318, s.128, II. S SNB, Odbor 4, Odd. 2, Oliva, důvěrník RADNIK, č. sv. 5861, 14.10.1982 Starčević Veselín – poznatky.

⁹⁶ Tamtéž, a. č. 804 036, s. 56, KS SNB Praha, S StB, 4.11.1970, Akce DRINA, PT!, D-VESELÝ – záznam o předání a vytěžení.

to, s kým se stýkají, co v Československu dělají a kdo z nich jezdí do Jugoslávie. Jak Rakić doznal, měla jugoslávská ambasáda konkrétně zájem o Starčeviče, Miluniće a Miodraga Popoviće.⁹⁷ Rakić se s některými informbyrovci skutečně seznámil. Starčevičovi se dokonce nabízel jako prostředník mezi informbyrovci a ambasádou, čímž by jim mohl opatrovat cenné zprávy.⁹⁸ Veselin Starčević se o zájmu Bělehradu přesvědčil sám během své návštěvy v Jugoslávii, kterou podnikl v říjnu 1970. Setkal se zde s dávným přítelem z pražské emigrace Urošem Tomićem, který po návratu do vlasti v roce 1963 žil podle všeho poklidným životem. Tomić Starčevičovi prozradil, že byl před jeho příjezdem několikrát navštíven pracovníky „Udby“⁹⁹, kteří se jej na Starčeviče vyptávali. Tomiče přitom upozornili, že Starčević společně s Dragilou a Novovićem agituje v pražské skupině pro antijugoslávskou politiku.¹⁰⁰

Výsledky své práce jugoslávská bezpečnost záhy zúročila v konkrétních a již otevřených akcích proti informbyrovci. Vůbec prvním krokem, jímž Jugoslávie po roce 1968 otevřela otázku existence a působení emigrace v zemích „socialistického tábora“, byla opatření namířená proti jejich cestám do Jugoslávie. Již počátkem roku 1970 upozorňoval velvyslanec v Moskvě Veljko Mićunović na souvislost aktivizace informbyrovců v zemích bloku s častými návštěvami některých z nich v Jugoslávii.¹⁰¹ V létě roku 1971 bělehradské vedení rozhodlo, aby byl vytvořen seznam osob, jimž by ambasády v socialistických zemích nevydávaly víza či turistické propustky. Pokud by pocházeli ze zemí, s nimiž měla Jugoslávie bezvízový styk, měli být tito lidé vráceni na hranicích a pokud by se dostali do Jugoslávie, vyhoštěni s vyslovením zákazu vstupu na území SFRJ na dva až čtyři roky. Na seznamu se tak ocitlo asi 500 informbyrovců ze všech zemí východního bloku, což vyvolalo pobouření zejména mezi emigranty

⁹⁷ Tamtéž, a. č. OB 1167/1, Situace na S StB v krajích.

⁹⁸ Tamtéž, a. č. 804 036, s. 53, KS SNB Praha, I. odbor, I. odd., PT, 15.1.1970 Veselin Starčević – zájem o převzetí k dalšímu styku; Tamtéž, s. 56, KS SNB Praha, S-StB, 4.11.1970 Akce DRINA, PT!, D-VESELÝ – záznam o předání a vytěžení.

⁹⁹ V roce 1966 došlo v souvislosti s pádem Aleksandra Rankoviće k reorganizaci jugoslávské státní bezpečnosti. celostátní UDBA byla formálně zrušena. Její pravomoci přešly na republiková ministerstva vnitra, tzv. sekretariáty vnitra (SUP). Od té doby bylo mělo označení UDBA jen neformální charakter. V textu proto užívám malých písmen a uvozovek, čili „Udba“.

¹⁰⁰ Starčević se v Bělehradu setkal také s Jovanem Prodanovićem, rovněž bývalým členem pražské emigrace, který ho informoval o přítomnosti rezidentů zpravodajské služby na jugoslávských obchodních zastoupeních v Praze. Tamtéž.

¹⁰¹ AMIJ, KPR I-5-b SSSR, Ambasada AFRJ Moskva, 16.1.1970 Izveštaj ambasadora, St. poverljivo 02-1, Velvyslanec Veljko Mićunović: Přehled vztahů SFRJ–SSSR počátkem roku 1970.

v Sovětském svazu, pro něž platila vízová povinnost. Do září 1971 bylo pak vyhoštěno 26 emigrantů, kterým se podařilo do Jugoslávie přijet.¹⁰²

Většina jugoslávských emigrantů žijících v Československu využívala od šedesátých let poměrně volného cestovního režimu mezi oběma zeměmi k návštěvám staré vlasti. Nejsnadněji se mezi Československem a Jugoslávií pohybovali ti, kteří si ponechali jugoslávskou státní příslušnost. Výměnou za jugoslávský pas přislíbili rezignaci na další politickou činnost a v dalších letech se již projevovali pasivně.¹⁰³ Jugoslávské hranice však byly od druhé poloviny šedesátých let otevřeny i pro zásadovější odpůrce Titova režimu. Jako českoslovenští občané, jimiž se většinou koncem padesátých let stali, využívali k cestám do Jugoslávie od roku 1965 bezvízového styku. Poté, co smlouva o něm vstoupila v platnost, mohli po mnoha letech odloučení navštívit své rodiče a příbuzné i emigranti, kterým předtím jugoslávská strana víza odmítala vydat.¹⁰⁴ Do Jugoslávie se potom vypravili i Veselin Starčević nebo Desanka Nerandžićová.¹⁰⁵ Srpnové události roku 1968 cestování emigrantů bezprostředně neovlivnily. Naopak je pravděpodobné, že informbyrovci jako státně spolehliví občané ČSSR neměli s udělováním výjezdní doložky problémy ani v době,

¹⁰² Tamtéž, KPR I-3-a SSSR, 15.9.1971, Materiály k návštěvě L. Brežněva (Z materiálu Svazového sekretariátu zahraničních věcí), Reakce SSSR na opatření učiněná z důvodu zabránění nepřátelské činnosti IB emigrace proti SFRJ; Tyto údaje potvrzovala i informace, kterou v Jugoslávii získala československá rozvědka. AMV, a. č. OBJ 1167/7, II. S FMV. 30.8.1971 Zpráva o zákazu pobytu tzv. informbyrovců v SFRJ.

¹⁰³ Volný cestovní režim Jugoslávie s většinou evropských států umožňoval těmto emigrantům, žijícím dále v Československu jako cizinci s trvalým pobytem, svobodně vycestovat na Západ. Nikola Božičković nebo Boško Mlinarević, ačkoliv se prezentovali nadále jako skalní stoupenci komunistické ideje, využili této možnosti k dobře placené práci v „buržoazních západních zemích“, což jim značně zvyšovalo standard pro život v socialistickém Československu. Nikola Božičković během let 1967–1977 navštívil Jugoslávii dvacetkrát. AMV, a. č. 686789, pozorovací svazek TARAS r. č. 25844; Tamtéž, OBJ 1167/12, Okresní správa SNB, oddělení StB Karviná, 27.3.1980 Návodka k sp. PO č. 23663 na osobu Mlinarević Boško.

Přes nesmlouvavý postoj rodičů vůči titovskému režimu byli jugoslávskými občany Milunićovy děti a syn manželů Dragilových. Vlado Milunić tak mohl v šedesátých a sedmdesátých letech svobodně studovat v Paříži. Studijně pobýval v zahraničí rovněž Ranko Dragila, přičemž byl pražskou informbyrovskou skupinou používán jako kurýr ke spojení s emigrací v Západní Evropě. Tamtéž, a. č. 716743, s. 10, oblastní správa StB Praha, I. odbor, I. odd., 19.6.1969 Úřední záznam. Milunić Josip – poznatky; Tamtéž, a. č. 797767, s. 178, Janota, VESO, 26.4.1977 Záznam; Tamtéž, s. 251, II. S SNB, Odbor 4, odd. 2, Oliva, D RADNIK, 29.6.1981 Dragila Ranko – poznatky.

¹⁰⁴ V květnu 1963 odmítlo velvyslanectví vydat pas Slobodanu Tumarovi s odůvodněním, že v době roztržky vystupoval proti své zemi zvláště horlivě. Tumara si posléze zažádal o čs. občanství. Tamtéž, H-181/1-2, II. S MV, odbor 5, odd. 2, kpt. Sidorják, agent ARNOLD, 29.5.1963 Agenturní záznam č. 17; Roli pokusného králíka zastal Veselin Starčević, kterému bylo v září 1964 vízum odepřeno. Tzv. pevní informbyrovci potom vyčkali teprve zrušení vízové povinnosti. Tamtéž, H-181/1-2, II. S MV, odbor 5, odd. 2, ARNOLD, 9.9.1964 Agenturní záznam č. 50.

¹⁰⁵ Není zřejmé, kdy V. Starčević navštívil Jugoslávii poprvé. V roce 1970 zde však pobýval měsíc, přičemž z části své cesty využil pro služební jednání s vědeckými institucemi v Bělehradu. D. Nerandžićová navštívila své rodiče prvně od jara 1948 v roce 1968 či 1969. Tamtéž, a. č. 804 036, s. 56, KS SNB Praha, S-StB, 4.11.1970 Akce DRINA, PT!, D-VESELÝ – záznam o předání a vytěžení; Tamtéž, a. č. 716342, Pozorovací svazek DÁŠA, r. č. 33482, Zápis o výpovědi dne 11.7.1980.

kdy se československé orgány snažily výjezdy do Jugoslávie omezovat. Představitelé SFRJ naopak jakékoliv bránění v cestovním styku kritizovali, a tak bylo opatření vůči osobám z řad jugoslávské emigrace v momentu zlepšování vztahů se socialistickými zeměmi do jisté míry překvapením.

Prvním z československých informbyrovců, kdo okusil novou praxi na vlastní kůži, byl Veselin Starčević. Již ve vlaku na maďarsko-jugoslávských hranicích si všiml, že mu pohraničníci věnují větší pozornost než ostatním cestujícím. Nicméně byl odbaven a mohl pokračovat v cestě k rodičům do Sarajeva. Třetího dne jej však navštívili pracovníci SUP a odvedli na stanici milice, kde byl podroben výslechu. Když se odmítal bavit o svých „politických prohrěšcích“, byl s odůvodněním, že do 24 hodin od příjezdu nesplnil přihlašovací povinnost, se zákazem pobytu na dva roky vyhoštěn.¹⁰⁶

Československé velvyslanectví reagovalo na tento akt protestem.¹⁰⁷ Je zajímavé, že Sovětský svaz, jehož občané jugoslávského původu byli mezi postiženými zastoupeni mnohem více, se ke stejnému kroku neodhodlal. V době příprav Brežněvovy návštěvy si však „čirou náhodou“ podalo na jugoslávském velvyslanectví v Moskvě žádost o vízum mnohonásobně více občanů SSSR jugoslávského původu, než bylo doposud obvyklé.¹⁰⁸

Navzdory československému protestu byl následujícího roku se stejným zdůvodněním vyhoštěn i Josip Milunić,¹⁰⁹ který patrně cestoval do vlasti od své emigrace zcela poprvé. Aktivní část pražské emigrace se přitom nadále stavěla vůči návštěvám vlasti zdrženlivě. Pro Pera Dragilu a Ivana Sinanoviče byla soukromá cesta do země ovládané nenáviděným režimem nepřijatelná.¹¹⁰ Zato Gojko Lončar, který se stavěl vůči politické činnosti emigrace zřejmě zdrženlivě a od šedesátých let usiloval o

¹⁰⁶ Tamtéž, a. č. 804 036, s. 64, 10.8.1971 Náčelník II. S FMV plk. ing. Hrbáček Jaroslav náměstkovi MV plk. ing. Jánu Hanuliakovi. Zpráva o vyhoštění čl. stát. přísl. z Jugoslávie.

¹⁰⁷ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/7, II. S FMV, 30.8.1971 Zpráva o zákazu pobytu tzv. informbyrovců v SFRJ.

¹⁰⁸ Ambasáda SFRJ v Moskvě informovala Bělehrad o tom, že sovětské orgány udělily ihned po přerušení vydávání víz jugoslávskou stranou cestovní doklady nebývalému počtu informbyrovců s radou, aby se hromadně obrátili na velvyslanectví se žádostí o vstupní vízum. Stranickou cestou byli upozorněni, že se nemají dopouštět výtržností a „vyhrožovat“ Sovětským svazem. Na velvyslanectví záhy žádalo hromadně dosud nevidaných 110 emigrantů a jejich rodinných příslušníků o toto vízum, přičemž mnozí usilovali o cestu do Jugoslávie zcela prvně. AMIJ, KPR 1-3-a SSSR, 15.9.1971, Materiály k návštěvě L. Brežněva (Z materiálu Svazového sekretariátu zahraničních věcí), Reakce SSSR na opatření učiněná z důvodu zabránění nepřátelské činnosti IB emigrace proti SFRJ.

¹⁰⁹ AMV, a. č. 797767, s. 6, II. S FMV, I. odbor, 15.5.1973 Zpráva.

¹¹⁰ Manželé Dragilovi žili v ČSSR jako „trvale usedlí cizinci“. Jugoslávského občanství se sice nikdy nezřekli, avšak odmítali zřejmě přijmout jugoslávský pas, čímž byli fakticky bez státní příslušnosti. AMV, a. č. 797767, s. 251, II. S SNB, Odbor 4, odd. 2, Oliva, D RADNIK, 29.6.1981 Dragila Ranko – poznatky.

korektní vztahy s pražským velvyslanectvím, neměl na návštěvě u příbuzných s bezpečnostními složkami patrně žádné problémy.¹¹¹

Právě v roce 1972 však jugoslávská agentura zaměřená na pražskou emigraci jistě nelenila. Měla k tomu řadu důvodů. V tomto roce se v Praze uskutečnilo několik schůzek s účastí informbyrovců ze zahraničí. Zdejší skupinu navštívili Vlado Dapčević, bratři Jovovićové a snad i další. Na cesty se vydali také někteří pražští emigranti. Josip Milunić se vypravil do Sovětského svazu a ve svém itineráři nevynechal ani Kyjev – považovaný za centrum hnutí „Nové KSJ“.¹¹² Nešlo však už jenom o spiklenecké porady. V květnu 1972 podala jugoslávská ambasáda v Praze protestní nótu proti letákům, které koncem minulého roku začaly z československého území docházet na různé adresy v Jugoslávii.¹¹³ Od poloviny padesátých let tak informbyrovské hnutí opět vystoupilo s úmyslem působit „na masy“ jugoslávského lidu.

---

¹¹¹ Tamtéž, a. č. 661894 (agenturní svazek ŠOLTA), s. 2, II. S FMV, 1. odbor, PT, 21.9.1972 Návrh na získání ke spolupráci G. Lončara.

¹¹² Tamtéž, a. č. OBJ 1167/3, s. 158, II. S FMV, 1. odbor, 22.1.1973 Informace.

¹¹³ AJ, f. 507 (CK SKJ), ČSSR, IX, 22/I-341, IK P CK SKJ, Záznam z rozhovoru S. Dolance s velvyslancem J. Nálepkou dne 25.7.1974.

28. Za novou KSJ

Letáková akce

Prověrkou poštovních zásilek do zahraničí zjistila StB v roce 1971 větší počet letáků podepsaných *Skupina jugoslávských komunistů*. Srbochorvatské letáky, tištěné na cyklostylu byly rozesílány na adresy soukromých osob, institucí i podniků v Jugoslávii. Zásilky pokračovaly i během roku 1972. Již na začátku tohoto roku jich StB tímto způsobem evidovala sto.¹ Celkově bylo v roce 1972 poštou do Jugoslávie doručeno 27 druhů letáků v 11 vlnách, přičemž nejvyšší frekvence byla zaznamenána od ledna do května (19 druhů) a poté od září do prosince (9 druhů).² Počátkem roku a znovu v dubnu 1972 zajistila StB rovněž zásilky s jugoslávskými politickými texty, které docházely na československé adresy z Paříže. Kromě dvou ustašovských letáků byly ostatní informbyrovského obsahu. Adresáty byli pražští emigranti Rizo Barjaktarević, Gojko Lončar, Velimir Janković, Josip Milunić, Velimir Radušević, Ivan Sinanović, Djuro Sušić, Aleksa Todorović a Djordje Žujić.³

Pomocí svých agentů Starčeviče a Miluniće rozpoznala Státní bezpečnost původce těchto letáků ve skupině kolem Pera Dragily.⁴ Letáková akce se však zjevně netýkala pouze československého území a vše napovídalo rozsáhlejší činnosti koordinované mezi několika státy. Podle Starčeviče vyráběla Dragilova skupina letáky ve spolupráci s informbyrovskými centry v Kyjevu, v Rakousku, Francii a Belgii. Úmyslem organizátorů bylo také získání dalších spolupracovníků nebo alespoň podpory mezi ostatními emigranty. Starčeviče tak údajně oslovila Dušanka Dragilová s tím, že v záležitosti letáků jej bude kontaktovat nejmenovaná osoba z Rakouska.⁵ StB se rovněž dověděla, že autoři letáků pobývají mimo československé území, zatímco pražská skupina má na starost jejich rozmnožování a distribuci.⁶

Přestože výroba a distribuce letáků představovala poměrně rozsáhlou, konspirativní činnost, přesahující hranice socialistického státu, na ni československá moc reagovala velmi mírně. Státní bezpečnost se předně snažila letáky pokud možno zachytit, aby na adresy v Jugoslávii nedošly. Nikoliv z původních záznamů, ale pouze

¹ AMV, a. č. OBJ 1167/3, s. 158, II. S FMV, 1. odbor, 22.1.1973 Informace.

² Tamtéž, s. 182, FMZV, Tajné, Záznam o jednání vedoucích ter. odborů s. Hesa a Vukoliće dne 6.3.1973.

³ Tamtéž, a. č. 797767, s. 6, II. S FMV, 1. odbor, 15.5.1973 Zpráva.

⁴ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/3, s. 158, II. S FMV, 1. odbor, 22.1.1973 Informace.

⁵ Tamtéž, s. 158, II. S FMV, 1. odbor, 22.1.1973 Informace.

⁶ Tamtéž, a. č. 797767, s. 6, II. S FMV, 1. odbor, 15.5.1973 Zpráva.

z pozdějších retrospektivních zpráv se také dozvídáme, že „bylo působeno a domlouváno“ Ivanu Sinanovičovi, Dušance Dragilové, Peru Ivanovičovi, Miodragu Popovičovi a Novu Novovičovi, aby se této činnosti vzdali, neboť „takové akce jsou škodlivé a nahrávají pravicovým a fašistickým žvlům usilujícím o rozbití Jugoslávie“ a navíc „podrývají autoritu politického vedení ČSSR a škodí současné mírové ofenzivě SSSR“.⁷ Instrukce v tomto směru dostala „agenturně operativní síť“, tedy jinými slovy spolupracovníci StB Starčević a Milunić, kteří sice s obsahem letáků souhlasili, avšak takovou formu politického boje odmítali. Neslučovala se totiž s jejich chápáním politiky a mohla podle nich jedině uškodit zájmům „socialistického tábora“. Letákovou akci považovali za neúčinnou a kontraproduktivní i z toho důvodu, že ohrožovala příjemce, pokud by si je ponechali a neodevzdali na bezpečnosti.⁸

Podle úsudku pracovníků II. správy se původci letákové akce nacházeli v Bruselu a v Kyjevu, kde sídlil V. Dapčević, resp. skupina bratří Jovovićů. V červnu 1972 proto II. správa dokonce vypravila Josipa Miluniće, aby přímo v Sovětském svazu navštívil vedoucí kyjevské skupiny a další činnost „škodící socialistickým státům“ jim rozmluvil. Použití Miluniće jako respektované osobnosti emigrace se jistě dělo se souhlasem sovětských míst. Československá kontrarozvědka totiž „přátele“ o této misi průběžně informovala.⁹ Nicméně Milunićovy rozhovory s Bogdanem Jovovićem a jeho „ideologické působení“ se zjevně minulo účinkem. Jovović následně přijel do Prahy, navštívil řadu emigrantů, a přestože o jeho pobytu v Praze StB věděla, nebyl kontrolován. Po jeho odjezdu letáková akce pokračovala.¹⁰ Způsob nátlaku domluvou a přesvědčováním tedy na rozesílatele nezapůsobil. Letáky se objevovaly ve schránkách po celé Jugoslávii i na podzim 1972. Z toho důvodu jugoslávské velvyslanectví v prosinci diplomatický protest opakovalo.¹¹

Přestože měla československá státní bezpečnost jistě o aktivitě informbyrovců přehled a ze zásady ji nemohla schvalovat, míra její tolerance byla nápadně vysoká. Zda

⁷ Tamtéž, a. č. 797767, s. 6, II. S FMV, 1. odbor, 15.5.1973 Zpráva.

⁸ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/3, s. 158, II. S FMV, 1. odbor, 22.1.1973 Informace; O dva roky později oprávněnost Milunićových a Starčevićových obav potvrdil Stole Kovačević, informbyrovec a bývalý trestanec na Golém otoku, který se v roce 1974 oženil s Češkou a trvale se usadil v Pardubicích. Při „zpravodajském pohovoru“ s pracovníky II. správy Kovačević zmínil, že v roce 1972 dostal na svou záhřebskou adresu leták podepsaný „Nová KSJ“. S jeho obsahem, který podle něj vyjadřoval „nacionalistické a anarchistické tendence“, nesouhlasil a jelikož leták považoval za provokaci, odevzdal ho na bezpečnosti. Tamtéž, a. č. 716743, s. 67-71, II. S FMV, 1. odbor. 3. oddělení. Mjr. Ježek. 7.6.1974 Záznam o pohovoru se Stole Kovačevićem za přítomnosti náčelníka 3. oddělení mjr. Logrona.

⁹ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-1, Informace (1974).

¹⁰ Tamtéž, a. č. 797767, s. 6-12, II. S FMV, 1. odbor, 15.5.1973 Zpráva.

¹¹ AJ, f. 507 (CK SKJ), ČSSR, IX, 22/1-341, IK P CK SKJ, Záznam z rozhovoru S. Dolance s velvyslancem J. Nálepku dne 25.7.1974.

se problémem nezabývala pouze z důvodu nedopatření, liknavosti či nízkého pracovního nasazení nelze přitom bezpečně stanovit. Prameny, které by dokumentovaly řešení této otázky na vyšší státní či stranické úrovni, nemáme prozatím k dispozici. Jednání mezi náčelníky kontrarozvědky ČSSR a Maďarska, která proběhla v říjnu 1972, ovšem nasvědčují, že před organizováním protititovské propagandy ze svého území přivírala československá státní moc oči nikoliv náhodně. Předmětem těchto československo-maďarských rozhovorů byla výhradně tzv. akce *Jih*, tedy otázka Jugoslávie. Obě strany se shodly na přístupu svých zemí k Jugoslávii, jehož cílem byl její návrat do „socialistického tábora“. Předním úkolem bezpečnostních orgánů proto bylo tipovat mezi jugoslávskými činiteli prosovětsky zaměřené osoby. Velmi podobné byly i priority, které přikládaly jednotlivým negativním jevům jugoslávské přítomnosti ve svých zemích: rozvědné a ideologicko-diverzní působení jugoslávských diplomatů, budování zpravodajských sítí, nekontrolovatelný pohyb občanů SFRJ přijíždějících ze Západu, mezi nimiž byli možní agenti západních rozvědek. Maďarští zástupci navíc informovali o specifických jevech, které vyplývaly ze sousedství s Jugoslávií i z existence početné jihoslovenské menšiny, žijící v blízkosti jižních hranic. Jedním z bodů jednání byla i tzv. protijugoslávská emigrace. Na ustašovské aktivity pohlíželi oba partneři v zásadě stejně a mínili proti nim na svém území bojovat a poskytovat si přitom vzájemnou pomoc. V případě informbyrovců však taková shoda již nepanovala. Maďarští „orgánové“ vyložili postoj své vlády tak, že pojem tzv. politické emigrace vůbec neuznává a s politickými cíli této skupiny se naprosto neztotožňuje. Také Maďarsko prý podobně jako Sovětský svaz, Československo a další socialistické země na informbyrovce „přispívá“, avšak oficiálně je neuznává, protože si nepřeje narušení vztahů s Jugoslávií.

Dá se říci, že v tom všem se praxe vůči informbyrovské emigraci v obou zemích shodovala. Rovněž maďarská bezpečnost její příslušníky kontrolovala. Přesto však byl maďarský pohled poněkud odlišný. Za současným oživením činnosti emigrace viděli Maďaři především činnost západních zpravodajských služeb a jejich agentů. Za západního agenta maďarská strana vysloveně označila Vlada Dapčeviče, který navštívil Maďarsko a podle jejích poznatků též Československo. K maďarské žádosti o součinnost se však československá strana postavila velmi rezervovaně. „Ochotu pomoci“ limitovali pouze případy, v nichž Maďaři předloží konkrétní důkazy o spolupráci emigranta s „imperialistickou“ rozvědkou. O „politických emigrantech“, jak jsou přímo v dokumentu československou stranou informbyrovci nazýváni, ovšem

jednat odmítli, „protože to je vysloveně politická otázka“, o níž rozhodovat přísluší jedině vládě a stranickému vedení.

Odlišný postoj Prahy a Budapešti v jugoslávské otázce zřejmě způsobil, že nejen ve věci emigrace, nýbrž i diplomatů nebo tzv. vízových Jugoslávců nešlo při jednání o výměnu konkrétních informací, ale pouze o velmi obecná sdělení. Jedinými konkrétními body, v nichž Maďaři žádali o spolupráci tak byla záležitost Vlada Dapčeviče a jistého Vladislava Kerešiho, který budoval jugoslávskou zpravodajskou síť „mezi emigrací“ v Maďarsku a pravděpodobně i na Slovensku.¹²

Dohoda o spolupráci mezi ministerstvy vnitra ČSSR a MLR „po linii Jugoslávie“, která byla při této příležitosti vypracována, se otázky informbyrovské emigrace dotýkala pouze v případě Vlada Dapčeviče. Československá strana se v ní zavázala Dapčeviče v případě jeho příjezdu do ČSSR sledovat a případné poznatky, které by nasvědčovaly, že je západním agentem, předat maďarským partnerům. Nicméně počátkem roku 1973 dohoda zřejmě ještě nebyla podepsána a další její osud je nejistý.¹³

I na případu tohoto jednání je proto zřejmé, že nejen bezpečnostní pracovníci zabývající se otázkou emigrace, ale i jejich nadřízení – zřejmě s vědomím vedení ministerstva vnitra – byli v této věci značně obezřetní a k ráznějšímu zásahu se mnoho neměli. Po dvou bezvýsledných nótách pražského velvyslanectví však v březnu 1973 předložila jugoslávská strana tuto záležitost na úrovni ministrů zahraničí. Bohuslav Chňoupek byl během své návštěvy Bělehradu ve dnech 5. – 8. března „oficiálně požádán“ svým rezortním kolegou Milošem Miničem, aby Československo nedopouštělo na své půdě „protijugoslávskou činnost skupinky bývalých jugoslávských občanů.“¹⁴ Minič Chňoupka seznámil s jejich úmyslem založit ve spolupráci se zahraničím Novou KSJ. Po vzájemné dohodě pak pověřili dalším projednáním věci vedoucí odborů Hese a Vukoliće.¹⁵

¹² Tamtéž, a. č. OB 1167/3, s. 65, II.S FMV, 1. odbor, 5. odd. V, 16.10.1972 Záznam o jednání mezi orgány MV MLR a MSK (?) ČSSR k akci JIH ve dnech 12. a 12.10.1972 v Praze. (Za čs. stranu se zúčastnil náčelník II. správy FMV pplk. Oldřich Pilát, náčelník 5. oddělení 1. odboru kpt. Miroslav Lagron a starší referent 5. oddělení 1. odboru mjr. Jaroslav Ježek; za maďarskou náčelník odboru Hlavní správy kontrarozvědky ministerstva vnitra mjr. Sandor Cyulavari a jeho zástupce.

¹³ Náčelník II. správy pplk. Pilát na návrh dohody rukou poznamenal dne 17. ledna 1973 dotaz na podřízeného referenta. Další dokumenty, které by svědčily o podepsání a realizaci dohody však již ve složky nenásledují. Tamtéž, s. 177, Návrh na dohodu o spolupráci mezi odbory HS kontrarozvědky ČSSR a MV MLR v akci JIH.

¹⁴ Tamtéž, s. 181, 17.4.1973 ministr zahraničních věcí ing. Bohuslav Chňoupek ministroví vnitra Jaromíru Obzinovi.

¹⁵ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/7, II. S FMV, 1. odbor, 3 odd., 23.5.1973 Jugoslávští emigranti v ČSSR – poznatky o jejich aktivizaci.

Hesovo sdělení, že v minulém roce byla zneškodněna ustašovská agitace mezi jugoslávskými dělníky v Mladé Boleslavi, bylo patrně pokusem odvést pozornost od nepřijemnosti, o níž musel být svým ministrem předem informován. Jugoslávský diplomat ovšem přešel záhy přímo k informbyrovcům. Vukolićův poměrně rozsáhlý výklad ukázal, jak bohatě a do jakých detailů jsou v Bělehradu o pražské skupině zpraveni. Československá strana tak zřejmě měla dojít k poznání, že zapírání a výmluvy jsou zbytečné. Na druhé straně ovšem překvapuje, kolik nepřesností a vyložených omylů se ve Vukolićově líčení vyskytlo. Nešlo o náhodu, protože se pravidelně opakovaly i v dalších jugoslávských expozech. Přesvědčení dobrá informovanost by zřejmě mohla ukázat na agenta či agenty, kteří v emigraci pracují, zatímco přidání několika méně podstatných smyšlenek mělo přesvědčit o nepřímém zdroji.

Vukolić tedy sdělil, že v Československu žije dosud přes 150 emigrantů z roku 1948 (přehnané číslo), z nichž 20 dosud vyvíjí politickou činnost. Aktivizovali se po roce 1968, navázali spojení s emigranty v dalších zemích a v současné době připravují sjezd, na němž by byl zvolen ústřední výbor Nové KSJ v emigraci. Jugoslávská strana tyto skutečnosti již nemohla přecházet, protože činnost skupinky byla v minulém roce mimořádně plodná: projevila se jednak letákovou akcí, jednak návštěvami jugoslávských dělníků, mezi nimiž emigranti agitovali proti Titovu režimu a vymáhali na nich adresy, na něž by zasílali propagandistické materiály. Za stejně závažné považovala vláda SFRJ, slovy Vukoliće, že mnozí tito extrémní emigranti pracují v ústavech ČSAV a někteří vyjíždějí i do zahraničí jako tlumočníci oficiálních delegací. Jako hlavní organizátory nepřátelské činnosti uvedl Petara (Pera) Dragilu, Veselina Starčeviče, Nova Novoviće, Pera Ivanoviće a Zorana (Ranka) Dragilu. Mimo to ovšem jeho zpráva záměrně očividně zkomolila jméno Josipa Miluniće (Milunivíc) a Slobodana Tumary (Šumarc). Zcela neznámou, jistě smyšlenou postavou, která měla být údajně hlavním organizátorem agitace mezi dělníky v Mladé Boleslavi, byl jakýsi Slobodan Jovanović.¹⁶

Vukolić tak spojil dohromady představitele dvou proudů v emigraci, o jejichž existenci musela jugoslávská zpravodajská služba vědět, byla-li schopna opatřit si tyto informace. Zatímco snad Starčevič či Novović byly exponovanými osobnostmi, Pero Ivanović nebo mladý Ranko Dragila vystupovali pouze ve společnosti emigrantů, a o

¹⁶ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/3, s. 182, FMZV, Tajné, Záznam o jednání vedoucích odborů s. Hesa a Vukoliće dne 6.3.1973.

jejich patřičnosti k radikálnímu aktivistickému proudu, mohl vědět jen ten, kdo se v této společnosti rovněž pohyboval.

Vukolić dal Hesovi na vědomí, že akce pražských informbyrovců „vrhají určitý stín na jugoslávsko-československé vztahy“, a proto Bělehrad očekává jejich zamezení. Poukázal na situaci v Sovětském svazu, kde po upozornění Brežněva na tento problém již nikdo „takto provokativně“ nepůsobí. Jelikož byli ve stejném smyslu upozorněni dříve také zástupci Maďarska a Polska, bylo Československo posledním socialistickým státem, který tuto činnost tolerovalo. Nutno dodat, že tato poslední Vukolićova tvrzení nebyla zcela pravdivá, čehož si tvůrci jeho podkladů byli patrně vědomi. Hes reagoval na tento projev překvapením, že něco takového se dozvídá poprvé a ubezpečil, že jakákoliv protijugoslávská aktivita nebude v Československu trpěna.¹⁷

Ministr Chňoupek vyložil obsah jednání v Jugoslávii ve zprávě pro předsednictvo ÚV KSČ z 30. března 1973. V polovině dubna rovněž předložil jugoslávskou stížnost zasedání federální vlády a požádal ministra vnitra Obzinu, aby „jeho ministerstvo věnovalo jugoslávské stížnosti příslušnou pozornost“. O výsledcích šetření se pak měli podělit a poradit, jak na stížnost odpovědět.¹⁸ Rovněž předsednictvo ÚV KSČ patrně na svém dubnovém zasedání navrhlo, aby federální ministerstvo vnitra stížnost posoudilo a „nedovolilo organizování akcí na území ČSSR“.¹⁹

Referent Antonín Albrecht předložil 15. května zprávu, v níž rekapituloval starší opatření z roku 1972. Přinesla kromě již známých skutečností informaci od „spolehlivé agentury“, že texty zasílané ze zahraničí přepisuje na stroji Dušanka Dragilová a tiskacím strojem ormik je rozmnožuje Ivan Sinanovič, který k němu měl přístup jakožto velitel Lidových milicí ve Vysočanské spalovně. Od února 1973 se však další letáky neobjevily, a tak major Albrecht uzavřel svou zprávu optimisticky. Předpokládal, že opatření podniknutá již dříve nezávisle na jugoslávském protestu byla nakonec účinná.²⁰ Následujícího dne náčelník kontrarozvědky Jaroslav Hrbáček obeznámil s výsledky šetření I. náměstka ministra vnitra Jána Hanuliaka. Hlavní podstatou sdělení bylo potvrzení jugoslávských informací, z čehož vyplývala existence agenta mezi emigrantskou skupinou. Hrbáček doporučil informovat ministra zahraničních věcí Chňoupka v plném rozsahu a jugoslávské straně sdělit, že československé orgány

¹⁷ Tamtéž, s. 182, FMZV, Tajné, Záznam o jednání vedoucích odborů s. Hesa a Vukoliće dne 6.3.1973.

¹⁸ Tamtéž, s. 181, 17.4.1973 ministr zahr. věcí ing. Bohuslav Chňoupek ministrovi vnitra Obzinovi.

¹⁹ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/7, II. S FMV, I. odbor, 3 odd., 23.5.1973 Jugoslávští emigranti v ČSSR – poznatky o jejich aktivizaci.

²⁰ Tamtéž, a. č. 797767, s. 6-12, II. S FMV, I. odbor, 15.5.1973 Zpráva.

podnikají kroky, aby zamezily „zneužívání svého území k nepřátelským akcím proti SFRJ“. Současně však mělo být naznačeno, že organizátoři akce jsou mimo teritorium Československa, a poukázat nepřímo na Belgie a Francii. Hrbáček předložil rovněž návrh, jak další nevídanou aktivitu ukončit: „Dále doporučuji provést pohovory s organizátory akce na území ČSSR, upozornit je, že jejich činnost je v rozporu se státními i stranickými zájmy a vyzvat je, aby této činnosti zanechali. Vzhledem k tomu, že jde vesměs o členy KSČ a funkcionáře, doporučuji pohovory provést na stranické půdě.“²¹ Státní bezpečnost si tak nad celým problémem více méně myla ruce.

Optimismus bezpečnostních pracovníků nebyl na místě. Hned v květnu se v poště z Československa do Jugoslávie objevily nové dva druhy letáků. Jeden, pod názvem *Kult bez osobnosti*, útočil přímo na prezidenta Tita, druhý kritizoval zoufalé podmínky dělnické třídy, která je pod titovským režimem vystavena nezaměstnanosti, drahotě a nízkým mzdám. V červnu následovaly další dva letáky obhajující oprávněnost rezoluce Informbyra z roku 1948 a tepající zaostalost jugoslávského zemědělství.

Na pomoc si StB opět zavolala osvědčené spolupracovníky *Vesu* a *Jožu*. Oběma zvláště bylo zdůrazněno, že jako představitelé informbyrovské emigrace jsou také za letákovou akci „morálně odpovědní“. Starčević a Milunić tak dostali za úkol, aby navštívili Desanku Nerandžicovou a Dušanku Dragilovou a znovu na ně apelovali, že letáky poškozují zájmy ÚV KSČ a znesnadňují diplomatická jednání. Pokud by však i nadále akce pokračovala, pohrozila StB radikálnějšími kroky.²² Dragilová a Nerandžicová údajně vzkaz „vzaly na vědomí“, aniž by však přiznaly, že mají s letáky cokoliv společného. Milunić a Starčević již nebyli pro Dragilovu skupinu důvěryhodní a jak záhy uvedl Ivan Sinanovič, byli jí považováni přímo za provokatéry.²³

Aktivistickou skupinku postihly v době, kdy na sebe začala upozorňovat letáky, dvě ztráty. Již v roce 1972 zemřel Pero Ivanović. Neformálního vůdce skupiny Pera Dragilu pak na jaře 1973 ranila mozková mrtvice, což u něho mělo za následek ztrátu schopnosti mluvit. Nadále proto již nemohl své stoupence vést.²⁴ Dragilovu roli tak převzali manželka Dušanka a Ivan Sinanovič.

²¹ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/3, s. 197, 16.5.1973 Náčelník HS Kontrarozvědky MFV genmjr. ing. Jaroslav Hrbáček genmjr. ing. Jānu Hanuliakovi, I. náměstkovi MV ČSSR.

²² Tamtéž, s. 206, II. S FMV, 1. odbor, 24.7.1973 Zpráva.

²³ Tamtéž, a. č. 797767, s. 20, II. S FMV, 1. odbor, 3. odd., 31.7.1973 Sinanovič Ivan – záznam o styku.

²⁴ Tamtéž, s. 178, Janota, VESO, 26.4.1977 Charakteristika Petra Dragily; Tamtéž, s. 177, Janota, D-RADNIK, 3.5.1977 Záznam; Pero Dragila však byl velmi houževnatý člověk. Neobyčejnou vůlí se mu proto podařilo následky těžké nemoci částečně odstranit. Jeho řečové schopnosti se mu však již úplně nevrátily. Z toho důvodu se stáhl do ústraní a politických debat se účastnil jen zřídka, i když o dění v emigraci si i nadále udržoval přehled a přes svou ženu a Ivana Sinanoviče uplatňoval i jistý vliv. Nemoc

V případě Ivana Sinanoviče se již pracovníci II. správy na prostředníky nespolehali. Příslušníci StB navštívili obvodní výbor KSČ pro Prahu 9, kde byl Sinanovič jako straník organizován, a seznámili se záležitostí tajemníka Mertla. Se souhlasem pražského městského výboru KSČ a jeho vedoucího tajemníka Antonína Kapka byl Sinanovič dne 29. července k Mertlovi předvolán. Rozhovoru se zúčastnil také major Antonín Albrecht, který se vydával za člena městského výboru strany pověřeného zvláštními úkoly.²⁵

Sinanovič obsah pohovoru očekával. Ihned na začátku se tak otevřeně přihlásil k rezoluci Informbyra, jejíž oprávněnost dokládal vývojem v Jugoslávii a skutečností, že politický systém v této zemi je podle něj založen na antisovětismu a revizionismu. Po počátečním zapírání se rozhovořil také o činnosti skupiny a letáčích, z nichž některé údajně sám formuloval. Přiznal, že je vedoucím tzv. skupiny jugoslávských komunistů, která letáky vydává, a odhalil i své krycí jméno *Radnik* (srbochorvatsky dělník), které používá při konspirativním styku se skupinami v zahraničí. Uvedl, že členové skupiny se nacházejí po celém Československu, a to i mezi jugoslávskými dělníky, kteří zde momentálně pracují. Schematicky a ne zcela pravdivě charakterizoval i situaci v celé emigraci. Tvrdil, že se „západní“ Dapčevićovou skupinou přerušili kontakty, protože je antisovětská, a v roce 1969 se rozešli rovněž se skupinou v Maďarsku kvůli jejím pročínským pozicím. Kyjevskou skupinu Sinanovič neprozradil. V Sovětském svazu sice prý někteří emigranti s jejich činností souhlasí, avšak žádnou činnost nevyvíjejí. Nicméně z důvodu rozepří mezi těmito „zahraničními centry“ a značných finančních nákladů byla letáková akce přenesena ze Západní Evropy do Československa. Emigraci v Československu rozdělil do tří skupin – aktivní, nečinnou a zrádcovskou, která navštěvuje jugoslávské velvyslanectví a zpravodajsky pracuje proti svým soudruhům.

Ivan Sinanovič se na pohovor předem připravil a konzultoval jej s ostatními členy skupiny. S tím, že budou pohnáni k odpovědnosti, dokonce předem počítali. Sinanovič si byl vědom možných důsledků, včetně vězení. Skupina se však podle jeho sdělení nyní rozhodla rozesílání letáků zastavit, protože chápe, že před nadcházejícími rozhovory stranické delegace v Bělehradu, by uškodilo zájmům Československa a KSČ. Na to dal své „čestné slovo komunisty“. Sinanovič však zjevně hrál dvojí hru. K autorství a

---

dala vyniknout další stránce jeho osobnosti. Začal malovat obrazy, které po výtvarné stránce nelze označit za nezajímavé. Hlavním tématem, kterému se věnoval, byly žánrové scény z partyzánského života. Jako předlohy využíval především početné sbírky fotografií, které sám za války pořídil. Paní Dušanka Dragilová tuto fotografickou sbírku v roce 2006 věnovala místní organizaci partyzánských veteránů (SUBNOR) v Osijeku. Rozhovory autora s Dušankou Dragilovou v letech 2004–2006.

²⁵ AMV, a. č. OBJ 1167/3, s. 206, II. S FMV, 1. odbor, 24.7.1973 Zpráva.

výrobě letáků se sám přiznal (resp. je vzal na sebe), avšak odmítl sdělit jakákoliv další jména. Majoru Albrechtovi, jakožto údajnému členovi městského výboru KSČ, přislíbil další setkání, kde by doplnil některé informace a sdělil jména emigrantů docházejících na velvyslanectví. Rovněž projevil zájem o politické rozhovory, protože jeho skupina si přála, aby se o ní ÚV KSČ dozvěděl a aby s nimi mohl po „odchodu Tita“, půjde-li politika SKJ dále doprava, počítat „jako s internacionalisty a neochvějnými přáteli SSSR a zemí socialistického tábora“. Považovali se totiž za část „zdravého jádra“, které se musí připravit, aby v pravý čas v Jugoslávii zasáhlo a obrátilo další její vývoj žádoucím směrem.

Albrecht a Mertl „důrazně“ Sinanoviče upozornili na nevhodnost prostředků jejich politické práce. KSČ s nimi nemůže zásadně souhlasit, protože jugoslávská strana tak dostává záminku k protestům. Zvláště pak na jeho skupinu apelovali, že v době Husákovy návštěvy v SFRJ nesmí být z Československa odeslán ani jediný leták. Zároveň mu však oznámili, že tento případ nebude již dále mimo stranickou půdu řešen a nečeká jej stranický ani jiný trest. Na Sinanovičovu žádost rovněž přislíbili, že ostatní členové skupiny nebudou k pohovoru předvoláni.²⁶

Druhý den v pozdních večerních hodinách navštívil major Albrecht Sinanoviče ve zbrojnici Lidových milicí ve vysočanské spalovně. Sinanovič po rozhovoru na obvodním výboru svolal svou skupinu a seznámil ji s obsahem jednání. „Soudruzi“ prý závěry schválili a s uspokojením přijali, že o nich ÚV KSČ ví. Vyslovili prý taktéž sebekritiku, protože pro letákovou akci nebyla nyní vhodná doba. K Albrechtovi byl Sinanovič tentokrát mnohem sdílnější. Informoval jej o přípravě sjezdu Nové KSJ, na němž se podílí skupiny z Československa, Západního Německa, Francie, Belgie, Polska, Maďarska a Rakouska. Sjezd se měl konat již minulý rok, avšak z organizačních důvodů byl odložen. S největší pravděpodobností k němu mělo dojít na podzim 1973, nejpozději v lednu 1974. Prozradil rovněž, že členy skupiny jsou mimo jiné Pero Dragila, Dušanka Dragilová a Desanka Nerandžićová. Ze Sinanovičova líčení vysvítal i opravdu „partyzánský“ charakter jejich politické činnosti. Prostředky skupiny byly více než skromné: jeden automobil, rozmnožovací stroj (jehož vlastníkem byly ovšem Lidové milice), psací stroje a „malý peněžní fond“ ze sbírek. Jelikož letáková akce byla zastavena, Sinanovič přiznal, že skupina zatím neví, jak bude dále pracovat. Museli hledat jiné formy činnosti, za něž by jugoslávská strana nemohla činit odpovědným

²⁶ Tamtéž, a. č. 797767, s. 13-15, II. S FMV, 1. odbor, 3. oddělení, mjr. Antonín Albrecht, 30.7.1973
Letáková akce „jugoslávských komunistů“ – záznam; Tamtéž, s. 16-19, II. S FMV, 3.8.1973 Informace.

Československo. Zastavení „boje proti titovskému, revizionistickému a antisovětskému režimu“ však nepřicházelo v úvahu a major Albrecht to po Sinanovičovi ani nepožadoval. „Vůdce jugoslávských komunistů“ také vyjádřil uspokojení, že Starčević a Milunić navštívili členky jeho skupiny s vědomím ÚV KSČ a tudíž provokatéry nejsou.

Je zajímavé, že pro StB nebylo prioritou zabránit informbyrovcům jakkoliv politicky pracovat, ale pouze zastavit takovou činnost, která diskreditovala ČSSR. Z hodnocení mjr. Albrechta vyplývá, že bezpečnost ani na okamžik nepřistupovala k Sinanovičovi jako k pachateli ilegální protistátní činnosti, která poškozuje zahraničněpolitické zájmy Československa a podrývá vlastně jeho navenek prezentovanou snahu o dobré vztahy s jiným socialistickým státem. Naopak v něm viděla možného informátora ve své akci *Jih*. Jako další opatření předložil mjr. Albrecht tento návrh: „Zablokovat Sinanoviče za účelem podchycení jeho osoby a perspektivou jeho využití po linii JIH. Jmenovaný je ochoten být ve styku a podávat informace o osobách nepřátelských našemu režimu, dále o osobách, které dochází na jugoslávský ZÚ [zahraniční úřad], osobách které pracují pro jugoslávskou bezpečnost a za tímto účelem jsou ve styku s některými členy jugoslávského ZÚ v Praze.“²⁷

V létě 1973 byly hlavní starostí orgánů zabývajících se jugoslávskými záležitostmi příprava na cestu stranické delegace v čele s G. Husákem do Bělehradu. Zdá se, že právě blížící se termín návštěvy byl důvodem pro pohovor s Ivanem Sinanovičem. Další jugoslávský protest, a to ještě na nejvyšší stranické úrovni, by byl již značnou nepříjemností. V září, tedy zhruba měsíc před Husákovou cestou, StB vypravila do Jugoslávie svého spolupracovníka *Jožu*. Během dovolené u své dcery v Záhřebu Josip Milunić navštívil své známé mezi vlivnými osobnostmi²⁸, aby od nich zjistil aktuální informace a sondoval atmosféru ve společnosti. Milunićovy poznatky a závěry pak patrně sloužily československé delegaci jako součást přípravného materiálu.

²⁷ AMV, a. č. 797767, s. 20, II. S FMV, 1. odbor, 3. odd., 31.7.1973 Sinanovič Ivan – záznam o styku.

²⁸ Podle instrukce měl J. Milunić navštívit tyto osoby: Rade Bulat, generálmajor Jugoslávské lidové armády v Záhřebu, Ivan Šibl, předseda SUBNOR (vlivné organizace partyzánských veteránů) v Chorvatsku a bývalý poslanec svazové skupštiny (zbavený funkcí při čístce v roce 1972), genmjr. Vlado Lančarić, náčelník domobrany (patrně teritoriální obrany) v Záhřebu, Izet Buškvač, generální ředitel dopravních podniků v Sarajevu, Nikola Ribčić, poslanec svazové skupštiny, Milivoj Rukavina, bývalý vězeň na Golém otoku, generální ředitel farmaceutického průmyslu v Záhřebu. Dalšími Milunićovými „kontakty“ v Jugoslávii byli: Stevo Krajačić, přední chorvatský komunist s úzkými vazbami na Tita (v roce 1973 v oficiální funkci svazového poslance), předseda právního výboru svazové skupštiny Josip Brnčić, předsedkyně výboru pro turistiku v Záhřebu Milka Kufrinová, universitní profesor v Záhřebu Stipe Rapić, bývalý vyslanec v afrických zemích, důstojník UDBy a aktuálně poslanec svazové skupštiny Marijan Barišić, náměstek chorvatského ministra zdravotnictví Steva Cavković. Tamtéž, a. č. 716743, s. 42-49, II. S FMV, 1. odbor, mjr. Albrecht, Memorandum.

Na tři týdny pobytu v Jugoslávii dostal Milunić ke standardní částce 100 dinárů poskytované tehdy na výjezdni doložku dalších 500 dinárů jako „jednorázovou finanční pomoc“. Vzhledem ke svému vyhoštění v minulém roce byl instruován, aby se ihned po příjezdu policejně přihlásil, zásadně nevedl hovory s „informbyrovskou tematikou“ a nekritizoval současné poměry. V rozhovorech se svými přáteli a známými se měl dobrat odpovědí na tyto otázky: situace ve Svazu komunistů Chorvatska, názorové proudy a skupiny a kdo se k nim hlásí; perspektivy dalšího vnitřního vývoje; prognóza vztahů Jugoslávie s Rumunskem a Čínou; názor „kompetentních kruhů“ na sbližování se státy RVHP a na chystanou návštěvu československé delegace; situace v Chorvatsku po čiste minulého roku a koho z vedoucích funkcionářů postihla.²⁹

Přestože v Milunićově svazku chybí vyhodnocení, proběhla jeho dovolená patrně v pořádku. Podle instrukcí tedy žádné provokativní řeči nevedl. Rovněž Sinanovičova skupina prozatím plnila stranickou vůli a další letáky již neposílala. Během návštěvy Gustáva Husáka ve dnech 23. až 26. října 1973 tak patrně nepřišla otázka informbyrovců vůbec na pořad jednání.³⁰

Československo-jugoslávská vrcholná schůzka znamenala a byla představena jako další zlepšení vztahů mezi oběma státy. Tento trend odpovídal i vývoji ve vztazích Jugoslávie s ostatními zeměmi východního bloku a se Sovětským svazem zvláště. Osobní úlohu zde hrál zejména Tito, který sledoval v druhé polovině roku 1973 na mezinárodní scéně výrazně prosovětský kurs. Za vrcholný projev srdečných vztahů bylo pokládáno listopadové setkání Tita a Brežněva v Kyjevu. Kromě nadmíru přátelských gest na veřejnost nepronikly téměř žádné zprávy, o čem oba vůdci vlastně jednali, což vyvolávalo mnohé dohady o zvláštních osobních vazbách Tita k Sovětskému svazu.³¹ X. sjezd SKJ koncem května 1974 hostil po letech stranické delegace z východoevropských socialistických zemí a Sovětského svazu.³² Mohlo se proto zdát, že nevráživost a nedůvěra jsou již definitivně věci minulosti.

²⁹ Tamtéž, s. 38, II. S FMV, 1. odbor, mjr. Antonín Albrecht. 29.8.1973 Návrh na výjezd spolupracovníka JOŽE do Jugoslávie.

³⁰ AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/I-327, Ambasada SFRJ u Pragu, Str. pov. 24, 15.7.1973 Informace k návštěvě delegace ČSSR v Jugoslávii (23. – 26.10.1973). Jugoslávská strana sama nemínila v daný moment s touto otázkou vystupovat a vyčkávala, zda ji nenadnese československá delegace sama, což se patrně nestalo.

³¹ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 369; Úvahy o uzavření tajných dohod mezi Titem a Brežněvem se objevily i v informbyrovských kruzích v Československu: AMV, a. č. 716743, s. 67, II. S FMV, 1. odbor, 3. odd. mjr. Jaroslav Ježek. 7.6.1974 Záznam (o rozhovoru J. Miluniće se Stole Kovačevićem).

³² J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 369-370.

Barský sjezd

Přes oslavné komentáře tisku „zemí socialistického tábora“, nebyla informbyrovská komunita v Československu X. sjezdem SKJ nijak nadšena. V rozhovorech, které spolu vedli Josip Milunić a Stole Kovačević, se oba „staří bojovníci“ shodli, že sjezd nemůže přinést nic nového a podstatné změny za Titova života nelze očekávat.³³

Radikálnější část informbyrovského hnutí se nějakými vnějškovými posuny nenechala vůbec ovlivnit, natož aby zastavila své dlouhodobé plány. V dubnu 1974 se tak v přímořském černohorském středisku Bar sešla skupina asi dvanácti lidí, aby ustanovila obnovenou (tzv. Novou) Komunistickou stranu Jugoslávie.³⁴ Shromáždění se formálně nazvalo V. sjezdem KSJ. Řádný sjezd KSJ s tímto pořadovým číslem, který se konal v létě 1948, totiž informbyrovské hnutí neuznávalo. Jednalo se totiž o první stranický sjezd od Titova nástupu do vedoucí funkce. Informbyrovci navíc tento sjezd, konaný bezprostředně po zveřejnění rezoluce Informbyra, považovali za otevřené vystoupení Titovy kliky. „Sjezd“ přijal program, v němž ohlašoval „pomoc ze zahraničí“. „Delegáti“ zvolili ústřední výbor, v kterém se objevila jména některých známých emigrantů. Generálním tajemníkem se stal představitel kyjevské skupiny Mileta Perović.

Je dodnes otázkou, z jaké strany myšlenka uspořádat barský sjezd vůbec vzešla. Přestože se ve vedoucím orgánu strany ocitla řada emigrantů, podnět ke sjezdu údajně dal „iniciativní výbor“ vytvořený domácí opozicí.³⁵ Odtud se proto záhy zrodily různé dohady o pozadí a pravém účelu této akce.

Konání sjezdu nebylo pro jugoslávskou zpravodajskou službu žádným tajemstvím. Bezpečnostní orgány záhy podnikly akci, při níž zatkly 32 osob a zabavily velké množství propagačního materiálu. Do konce vyšetřování se však tato skutečnost neměla dostat na veřejnost a Tito si údajně přál závěry nejprve předložit sovětským

³³ AMV, a. č. 716743, s. 51, II. S FMV, 1. odbor, 3. odd., mjr. A. Albrecht, 7.5.1974 Záznam; Tamtéž, s. 67, II. S FMV, 1. odbor, 3. odd., mjr. Jaroslav Ježek, 7.6.1974 Záznam.

³⁴ O Barském sjezdu viz J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 371; M. DODER, c. d., s. 188, M. NIKOLIĆ, c. d., knjiga prva, s. 273-278; Radovan RADONJIĆ, *Izgubljena orientacija*, Beograd 1985, s. 165-166.

³⁵ AMV, a. č. 797767, s. 43-46, II. S FMV, 8. odbor. Náčelník pplk. Jan Coufal, 16.2.1976 Informace; M. Marić podle rozhovoru s Miletou Perovićem uvádí, že iniciativa vzešla od Komnena Jovoviće, který v říjnu 1973 v Kyjevu navštívil své bratry Bogdana a Branka pod záminkou vyřízení pozůstalosti po jejich otci. Od této chvíle však byl hlavní spojkou mezi emigrací a hnutím v zemi až do uskutečnění Barského sjezdu. M. MARIĆ, c. d., s. 88-91.

představitelům. Zvěsti o ilegálním sjezdu a o zatýkání se však šířily již v jejich průběhu.³⁶

O tom, jak reagovala a zda se k těmto neoficiálním informacím dostala československá strana, se z dostupných materiálů nedozvíme. Státní bezpečnost řešila na jaře 1974 případ „generálního tajemníka Komunistické strany Chorvatska“ Petara Čabraje a pražskou informbyrovskou skupinou se buďto zabývala pouze okrajově, a nebo vůbec ne.³⁷ Ve svazcích, které k emigraci vedla, do tohoto období spadá pouze několik záznamů. Týkají se prověření osoby Stole Kovačeviče, někdejšího důstojníka UDBy, informbyrovce a vězně z Golého otoku, který se v této době přestěhoval z Jugoslávie do Československa a navázal zde styky s některými emigranty. Jím oslovený Josip Milunić podle instrukcí svých řídicích orgánů Kovačeviče navštěvoval, aby zjistil, zda nejde o agenta či provokatéra.³⁸ Ostatní zprávy, záznamy a další dokumenty, pokud vznikly, byly později jako méně podstatné skartovány.

StB v této době nebylo známo, že začátkem roku informbyrovské buňky v emigraci diskutovaly o návrhu ustavujících dokumentů sjezdu, které jim předložil „iniciativní výbor“ působící v zemi. Na přelomu ledna a února se v bytě Ivana Sinanoviče uskutečnila další přípravná schůzka,³⁹ na níž z Kyjeva přicestoval Branko Jovović a tři muži z Jugoslávie, vystupující z konspirativních důvodů pouze pod krycími přezdívkami. Sinanovič se dozvěděl pouze krycí jméno hlavního z nich, který se mu představil jako Rudjin.⁴⁰ Jejich pozvání na barský sjezd Sinanovič údajně kvůli špatné a nedostatečné organizaci celé akce odmítl a tím se patrně zachránil před

³⁶ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 371.

³⁷ Petar Čabraja byl vylákán (pravděpodobně jugoslávským agentem) na československé území ze SRN a poté předán orgánům čs. bezpečnosti s udáním, že přicestoval na falešný pas. Jugoslávská strana ihned požádala ČSSR o jeho vydání, jelikož prý patří k organizátorům ustašovské emigrace. Čabraja spojení s ustaši odmítal a tvrdil, že je chorvatský nacionální komunista, který usiluje o nezávislé Chorvatsko zařazené do tábora socialistických zemí v čele se SSSR. Po odpykání krátkého trestu za nedovolené překročení státní hranice československé orgány vypověděly Čabraju zpět do Západního Německa.

K tomu viz Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, Československo, Jugoslávie a chorvatská ustašovská emigrace v první polovině sedmdesátých let, *Člověk. Časopis pro humanitní a společenské vědy*. Vydáno dne 15.3.2009, [1.4.2009] Dostupný z WWW: <http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cislocianku=2009030701>.

³⁸ AMV, a. č. 716743, s. 51, II. S FMV, 1. odbor, 3. odd., mjr. A. Albrecht, 7.5.1974 Záznam; Tamtéž, s. 49, II. S FMV, 1. odbor, mjr. A. Albrecht, 7.5.1974 Žádost na S StB Hradec Králové, 1. odbor o prošetření Stole Kovačeviče; Tamtéž, s. 67, II. S FMV, 1. odbor, 3. odd., mjr. Jaroslav Ježek, 7.6.1974 Záznam.

³⁹ K této schůzce viz: R. RADONJIĆ, c. d., s. 165; M. NIKOLIĆ, c. d., knjiha prva, s. 276.

⁴⁰ Šlo o Komnena Jovoviče. Branko Jovović (podle M. Mariće to byl jeho synovec Bogić Jovović) předal na schůzce u Ivana Sinanoviče Komnenovi Perovićův text stranického programu a statutu s úkolem, aby jej v zemi rozmnožil a byl přijat na obnoveném V. sjezdu KSJ. M. MARIĆ, c. d., s. 88-91; M. NIKOLIĆ, c. d., knjiha prva, s. 276; Úloha K. Jovoviče, stejně jako obou jeho bratří žijících v Kyjevu, je obestřena domněnkami o jejich spojení s jugoslávskou tajnou službou.

zatčením a mnohaletým žalářem. Na sjezdu pak byli společně s Perem Dragilou zvoleni do ústředního výboru nové strany.⁴¹

První záznam z roku 1974 ve svazku vedeném na Ivana Sinanoviče jakožto kandidáta tajné spolupráce pochází až z 5. července, kdy se s ním sešel referent Jaroslav Ježek. Ivan Sinanovič, který byl zřejmě již z minulých kontaktů s Antonínem Albrechtem obeznámen, že nejedná s pracovníky městského sekretariátu strany, si schůzku sám vyžádal. Sdělil, že ve Francii došlo k závažné dekonspiraci hnutí. Tajemník vedoucího tamní buňky Vlada Dapčeviče byl totiž odhalen jako jugoslávský agent. Jelikož znal celou organizaci a členy jednotlivých skupin, museli nyní zastavit všechny akce a provést „hloubkovou prověrku“. Buňky v zemi tak údajně musely zrušit i stávky a demonstrace, které připravovaly na dobu X. sjezdu. Po skončení prověrky ovšem zamýšleli znovu se pustit do práce, především na stanovách a programu Nové KSJ. Dále se též hodlali zaměřit na vybudování „masové“, avšak „přísně výběrové“ organizace, přičemž získat pro ni chtěli hlavně mládež.

Ivan Sinanovič, v organizaci užívající kryptonym *Radnik*, se měl jako „člen výboru“ za tímto účelem spojit s organizacemi v Rakousku, Francii a Sovětském svazu. Rozhodl se proto orgány bezpečnosti požádat o vyřízení pasových formalit pro cestování do těchto zemí a o finanční podporu na zakoupení tiskařského stroje v Západním Německu nebo ve Francii, na ubytování lidí, kteří budou přijíždět ke konzultacím do Československa, a další výdaje spojené s touto politickou činností. Vyslovil také přání, aby mu StB zajistila takové zaměstnání, kde by mohl čas od času na několik dní odjet za svými úkoly do zahraničí, aniž by musel čerpat dovolenou.

Major Ježek pouze přislíbil přednést věc nadřízeným. Ve zprávě pro náčelníka oddělení hodnotil Sinanoviče jako „čestného a pro jejich věc zapáleného soudruha“, který však má „sklony k zveličování činnosti organizace i jejich možností na ovlivňování situace v SFRJ“. Navrhoval proto, aby spolupracovníci *Jože* a *Veso* prověřili Sinanovičovu serióznost, perspektivu jeho organizace a její „využití pro naše cíle“.⁴²

⁴¹ AMV, a. č. 797767, s. 43-46, II. S FMV, 8. odbor, Náčelník pplk. Jan Coufal, 16.2.1976 Informace; Ivo Banac uvádí, že všichni vůdci Nové KSJ byli Černohorci: I. BANAC, c. d., s. 250. Toto tvrzení platí v případě Milety Peroviče či bratří Jovovičových. Českoslovenští zástupci v Ústředním výboru však představovali výjimku. Pero Dragila byl národností Chorvat a Ivan Sinanovič byl ve vedení Nové KSJ jediným Slovincem. Na tuto skutečnost poukázal Ivan Sinanovič v osobním rozhovoru s autorem dne 26. října 2007.

⁴² Tamtéž, s. 27, mjr. Jaroslav Ježek, 5.7.1974 Záznam s KTS RADNIK.

Veselin Starčević se pochopitelně k Sinanovičovi vyslovil s despektem. Skupinka čítající údajně jen šest lidí, nebyla podle něho schopna provádět jakoukoliv opravdu efektivní práci, která by odpovídala zásadám marxismu-leninismu. Za takové aktivity výrobu a rozesílání letáků rozhodně nepovažoval. Jejich cíle označil za pouhé fantazírování, které není možné vůbec brát vážně. Starčević charakterizoval členy této skupinky jako čestné komunisty, kteří však „zaspali dobu“ a jejich metody jsou naprosto neúčinné. Sinanoviče nepovažoval za člověka, který by měl dostatečné schopnosti k roli, kterou se pokoušel hrát. Skepse vůči pražské buňce Nové KSJ ovšem neznamenala, že by Starčević zavrhoval hnutí jako takové. Kyjevskou skupinu pod vedením Bogdana Jovoviče totiž vylíčil v celku pozitivně jako centrum, které je kolem sebe schopno shromáždit skupiny z jiných zemí. Její cíle měl za reálné a „politicky správné“.⁴³

Starčevićův soud patrně přispěl k rozhodnutí StB další styky se Sinanovičem ukončit. Neznamenalo to pouze zamítnutí podpory jeho akcí, nýbrž i konec úvah o využití Sinanoviče pro potřeby tajné policie. Na schůzce koncem července, jíž se zúčastnil kromě referenta Ježka i vedoucí 2. odboru kontrarozvědky Dvořák, Sinanovičovi oznámili, že jeho požadavky nemůže ministerstvo vnitra akceptovat. Doporučili mu, aby jeho skupina dobře zvážila veškeré akce tak, aby v budoucnu v žádném případě nenarušila koncepci KSČ ve vztahu k Jugoslávii. V opačném případě by je čekala nutná „protiopatření“. Zvláště pak zdůraznili přísný zákaz odesílání letáků. Sinanovič přislíbil, že se těmito pokyny budou řídit a předal po jednom výtisku letáky, které byly v minulých dnech odeslány z Maďarska.⁴⁴

Během dvou červencových jednání tedy Sinanovič poodhalil, že činnost jeho skupiny se dostala na určitou vyšší úroveň, která vyžaduje potřebu zvýšené komunikace mezi emigranty, na niž vlastními silami nestačí. O sjezdu, jehož přípravy zmínil „pracovníkovi městského výboru strany“ Albrechtovi, však tentokrát nepadlo ani slovo.

Shodou okolností, týž den, co se StB rozloučila s Ivanem Sinanovičem, předvolal v Bělehradu Stane Dolanc maďarského a československého velvyslance a sovětského chargé d'affaires, aby jim předal protest předsednictva ÚV SKJ. Seznámil je s výsledky vyšetřování skupiny zatčených informbyrovců, které poukazovaly na rozsáhlou

⁴³ Tamtéž, s. 29, 8.7.1974 Záznam o schůzce s VESEM ve Slovanském domě 5.7.

⁴⁴ Tamtéž, s. 31, 10. S FMV, 2. odb., 2. odd., mjr. Jaroslav Ježek, 23.7.1974 Důvodová zpráva ke sv. č. 5861; Tamtéž, s. 32, 10. S FMV, 2. odb., 2. odd., mjr. Ježek, 25.7.1974 Záznam.

protijugoslávskou činnost emigrace na jejich území.⁴⁵ Československému velvyslanci Jozefu Nálepkevi konkrétně vytkl, že navzdory dřívějším upozorněním došlo v ČSSR k tak závažnému aktu, jakým bylo založení „iniciativního výboru pro obnovu KSJ“, přičemž byly vypracovány některé přípravné dokumenty. Jugoslávská strana byla o schůzce ve dnech 20. až 25. února 1974, na níž vznikl tříčlenný výbor, obsáhle informována. Jako hlavní zdroj posloužila výpověď účastníka schůzky Komnena Jovoviće, který byl po barském sjezdu v Jugoslávii zatčen. Vedle něj měli být členy výboru také jeden nejmenovaný emigrant ze Sovětského svazu a Ivan Sinanovič. Právě Sinanovičovo členství a účast na akci považoval Dolanc za zvlášť závažný fakt, protože přímo na jeho osobu již několikrát upozorňovali a českoslovenští představitelé se dušovali, že jeho dalšími akcím rázně zamezí. Text aide mémoire opakoval znovu všechna jména i s chybami, tak jak byla zmíněna během návštěvy ministra Chňoupka v březnu loňského roku. Největší důraz však tentokrát padl jednoznačně na Sinanoviče.

Podle jugoslávských informací jugoslávský občan Komnen Jovović dokumenty z Prahy odvezl do Jugoslávie, kde je použil při zakládajícím sjezdu Nové KSJ. Dolanc pohrozil Nálepkevi, že nastávající soud s účastníky ilegální skupiny odhalí falešnost socialistických států, které před svým obyvatelstvem předstírají přátelství s Jugoslávií, zatímco podporují její největší nepřátele. Pro Prahu mělo být zvláště diskreditující skutečností, že přes ni udržovala emigrace ve východoevropských zemích kontakty se skupinou „nejobyčejnějšího špiona a bandity“ Vlada Dapčeviče, sídlícího v Bruselu.

Velvyslanec Nálepka projevoval překvapení a dosti nepřesvědčivě popíral existenci informbyrovské skupiny v Československu s tím, že letáky odesílané z Prahy pocházely z území Západního Německa a Rakouska. Zároveň totiž uvedl, jak na příkaz Husáka a Biláka byl jeden emigrant předvolán a jakákoliv další činnost mu byla přísně zakázána, čímž přece jen existenci takové skupiny připustil. Přislíbil splnit Dolancův požadavek a týž den o věci informovat přímo Husáka.⁴⁶

Po stížnosti doručené představitelům zmíněných států v zápětí následovalo zveřejnění barského případu v jugoslávském tisku. Zároveň bylo oznámeno konání neveřejného soudního procesu s 32 členy ilegálního informbyrovského hnutí, v němž

⁴⁵ K zatčení účastníků barského sjezdu a dalších spoluorganizátorů překročila jugoslávská bezpečnost počátkem května 1974. R. RADONJIĆ, c. d., s. 167; M. NIKOLIĆ, c. d., knjiga prva, s. 275; M. DODER, c. d., s. 188.

⁴⁶ AJ, f. 507 (CK SKJ), ČSSR, IX, 22/I-341, IK P CK SKJ, Záznam z rozhovoru S. Dolance s velvyslancem J. Nálepku dne 25.7.1974.

zazněly rozsudky vězení v trvání dvou až 14 let.⁴⁷ Ostrá kampaň, kterou titoistický režim rozpoutal, probíhala poté po celý zbytek roku i v roce následujícím.

Sovětská odpověď na vznesený protest přišla o necelý měsíc později. ÚV KSSS v dokumentu, který předal velvyslanec V. Stěpakov členovi výkonného výboru předsednictva SKJ Dragoljubu Stavrevovi, s odvoláním na sovětsko-jugoslávská prohlášení posledních let jakákoliv nařčení z podpory informbyrovských aktivit striktně odmítl. Podle sovětského tvrzení se žádná činnost občanů jugoslávského původu proti SFRJ nedovoluje a pokusy několika jednotlivců byly v minulosti překaženy. Velvyslanec rovněž poukázal na vstřícné gesto, jímž bylo předání informace 27. června 1974, že sovětské orgány důrazně upozornily Bogdana Jovoviće a Miletu Peroviće na nepřípustnost jakékoliv činnosti, která by uškodila sovětsko-jugoslávským vztahům. Dokonce také naznačil, že tyto a jim podobné aktivity by mohly být provokací, figurovaly v nich osoby cestující na jugoslávské pasy. Každopádně však označil jugoslávské reakce za přehnané a neodpovídající významu celého případu.⁴⁸ S takovým vysvětlením nebyla bělehradská administrativa pochopitelně spokojena. Ani téměř dvoutýdenní jednání Edvarda Kardelje v Moskvě v září toho roku nepřinesla kýžený efekt. Jugoslávie se od SSSR nedočkala ani omluvy, natož přiznání jakékoliv odpovědnosti.⁴⁹

Československá strana s odpovědí na jugoslávské aide mémoire příliš nespěchala. Velvyslanec Nálepka se u Stana Dolance ohlásil teprve 23. září. Sděлил mu, že žádná nepřátelská činnost z území ČSSR, kterou by proti Jugoslávii prováděli českoslovenští občané jugoslávského původu, nebyla zjištěna. V „pamětním spise“ bylo navíc zmíněno, že i když se jugoslávské údaje nepotvrdily, nařídil ÚV KSČ provést se zmíněnými osobami pohovory a upozornit je na nepřípustnost jakékoliv činnosti, „která by byla v rozporu s politikou KSČ a vlády ČSSR směřující k soustavnému upevňování přátelství a spolupráce mezi KSČ a SKJ a mezi ČSSR a SFRJ“. Odesílání letáků, které nešlo dost dobře zatajit, bylo v dokumentu zmíněno v souvislosti s nekontrolovatelným pohybem jugoslávských občanů ze Západní Evropy přes československé hranice. Jestliže tedy v minulosti Jugoslávie odmítala zpřísnit bezvízový styk, přišlo nyní vhod předhodit jí potíže s „nepřátelskou emigrací“ jako důsledek jejich vlastních postojů. Československo se také tímto předem zříkalo odpovědnosti, pokud by se vyskytly

⁴⁷ AMV, a. č. OBJ 1167/16-1, Informace (nedatováno, nejspíše podzim 1974); srov. J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 371.

⁴⁸ AMIJ, KPR I-5-b SSSR, Odeljenje za medjunarodne odnose i veze predsedništva CK SKJ, Strogo pov., Bělehrad, 21.8.1974 Záznam o rozhovoru člena Výkonného výboru Předsednictva ÚV SKJ Dragoljuba Stavreva s velvyslancem SSSR v Bělehradu V. Stěpakovem 21.8.1974.

⁴⁹ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 371; I. BANAC, c. d., s. 248.

nějaké další známky informbyrovské aktivity. Nálepka také uvedl, že ÚV KSČ by v budoucnu uvítal jakékoliv poznatky, aby těmito aktivitám mohl co nejučinněji čelit.

Dolanc pochopitelně nebyl s tímto vysvětlením spokojen a trval na důkazech o založení iniciativního výboru na schůzce v Sinanovičově pražském bytě. Nálepka vysvětlující řeč přitom význam československého Aide mémoire spíše podřývala a nahrávala tak Dolancově nevěře v jeho upřímnost. Nálepka se totiž zmínil o své rozmluvě s Vasilem Biľakem, kterého potkal na oslavách slovenského národního povstání. Na jeho otázku, jak to vypadá s odpovědí, Biľak prý uvedl, že to vzal do vlastních rukou a „udělal pořádek“. Tímto vyprávěním samozřejmě velvyslanec nahrál Dolancově poznámce, proč musel tedy Biľak „dělat pořádek“, když žádná informbyrovská činnost neexistuje?⁵⁰

Předseda svazové výkonné rady Džemal Bijedić si potom na sovětskou, československou i maďarskou odpověď postěžoval Nicolae Ceausescovi. Společně si zanotovali na staré hegemonistické praktiky znemožňující dobré vztahy mezi socialistickými zeměmi i ve světovém komunistickém hnutí. Rumunský vůdce ocenil všechna jugoslávská opatření proti informbyrovcům jako správná, „protože nikomu nelze dovolit, aby hájil iluze“.⁵¹

Českoslovenští předáci zřejmě usoudili – možná pod vlivem Sovětů hostících v září „rekreujícího se“ Edvarda Kardelje – že přece jen taková bagatelizace a zapírání nebyly zcela na místě. Již dva dny po Nálepkově audienci vyhledali pracovníci „jugoslávského“ oddělení opět Ivana Sinanoviče, jehož záležitost ještě v červenci považovali za vyřízenou. Jak uvedl ve své zprávě major Ježek, kterého na schůzku provázela náčelník oddělení Ladislav Blahuš, „cílem bylo ověřit, jak skupina informbyrovců plní pokyn StB ve věci vydávání letáků a jak hodnotí současnou situaci v SFRJ“. Na Sinanovičovo ujištění, že od vydání tohoto pokynu nebyl z Československa odeslán jediný leták, odpověděli, že letáky nesmí být nejen odsud odesílány, ale ani se zde vyrábět. Sinanovič otevřeně uvedl, že nyní již jeho skupina letáky ani netiskne, nýbrž své příspěvky odesílá formou rukou psaného dopisu do Francie, kde se přepisují a tisknou. Přiznal rovněž, že nadcházející návštěvy u své sestry

⁵⁰ AJ, f. 507 (CK SKJ), ČSSR, IX, 22/1-342, Odelenje za medjunarodne odnose i vete predsedništva CK SKJ. Pov. br. 347/5. 23.9.1974 Záznam o rozhovoru tajemníka Výkonného výboru Předsednictva ÚV SKJ Stane Dolance s velvyslancem J. Nálepku dne 23.9.1974.

⁵¹ AMIJ, KPR I-5-b Rumunija, Záznam o rozhovoru předsedy SIV Džemala Bijediće s prezidentem SR Rumunská a gen. tajemníkem KSR Nicolae Ceausescem dne 7.10.1974.

v Rakousku hodlá využít ke kontaktu s tamní buňkou, a poprosil, aby mu tato cesta nebyla zamítnuta. Přislíbil však, že s sebou nepoveze žádné materiály.

K situaci v Jugoslávii se Sinanovič vyjádřil optimisticky. Přes tvrdé represe nemůže prý tamní režim hnutí potlačit, protože nová „internacionalistická“ KSJ má již tisíce členů ve všech složkách společnosti a státního aparátu, včetně armády a „Udby“. Pád Titova vedení tak očekával v dohledné době. Informbyrovská emigrace přirovnávala slovy Sinanoviče současný stav k Pinochetově teroru v Chile, a proto by právě v této chvíli měly socialistické státy vyslovit „jugoslávskému lidu“ svou morální podporu.

Kdyby byla politika vůči Jugoslávii na majoru Ježkovi, možná by přání informbyrovců našlo odezvu. Avšak na druhé straně ani on nesdílel Sinanovičův optimismus. Byl si vědom, že z této činnosti může Československu přes vědomí „internacionální povinnosti“ vzejít více škody než užitku: „Považuji skupinu informbyrovců, ve které je Radnik za lidi, kteří by rádi pomohli situaci v SFRJ, ale jejich schopnosti jsou minimální a primitivní. Jsem přesvědčen, že náš pokyn pokud jde o letáky respektují a letáky netisknou ani z našeho území neodesílají. Na druhé straně však to, že zasílají do zahraničí (Francie) dopisy, ve kterých kritizují poměry v SFRJ a z těchto podkladů skupina ve Francii letáky tvoří a tiskne, může být jugoslávské straně známé, protože mezi informbyrovci je mnoho lidí, zvláště na západě, kteří pracují pro Udbu. Problémem zůstává přesvědčit nebo zakázat informbyrovcům, aby si se svými přáteli v zahraničí dopisovali, neporušují-li tím naše zákony.“ Se Sinanovičem každopádně StB nyní styky přerušit nemínila.⁵²

Obnovení kontaktu s vůdcem pražské buňky Nové KSJ nebylo jistě vlastní iniciativou referenta Ježka, ani jeho přímého nadřízeného. Na nové instrukce z vedení ministerstva ukazují dvě zprávy ze 7. a 15. října 1974 odpovídající na dotaz ohledně Velimira Jankoviče a Nova Novoviče, tedy informbyrovců na exponovaných místech, které zmiňoval jugoslávský protest jako účastníky protijugoslávských aktivit. Prvním dokumentem je informace náčelníka X. správy Vladimíra Stárka pro I. náměstka federálního ministra vnitra Jána Hanuliaka o Velimiru Jankovičovi. Vedoucího oddělení propagandy a výchovy ÚRO vylíčila v pozitivním světle jako kritika titoistického

---

⁵² AMV, a. č. 797767, s. 49, X. S. FMV, 2. odbor, 2. odd., mjr. Ježek, 25.9.1974 Záznam.

režimu a do určité míry sympatizanta stávajícího hnutí, avšak zároveň naprosto oddaného komunistického funkcionáře, který odmítá jakýkoliv avanturismus.⁵³

Ve druhé zprávě náčelníka Stárka, tentokrát přímo pro ministra Obzinu, která byla odpovědí na ministrův dotaz, jsou Velimir Janković i Novo Novović charakterizováni jako zcela spolehliví občané a členové KSČ. Jako takoví letákové akce prý odmítali coby neúčinné a škodlivé.⁵⁴

Před chystanou návštěvou státního tajemníka pro zahraniční věci Miloše Miniće v Praze se na ÚV SKJ ohlásil velvyslanec Nálepka. Pravděpodobně obava, aby nepříjemná záležitost opět nezkalila atmosféru rozhovorů, dovedla československé vedení k malému kajicnému gestu. Nálepka, tentokrát přijatý Zvonkem Grahkem, zástupcem vedoucího oddělení pro mezinárodní vztahy předsednictva ÚV SKJ, uznal, že československé orgány mohly učinit pravděpodobně více. Několik funkcionářů se prý proto taky muselo zodpovídat. Nálepka naléhal, aby byl Dolanc informován, že soudruh Bil'ak se osobně zaručil, že podobné věci již Československo nedopustí.⁵⁵ Zda Nálepkův výstup splnil svůj účel není zřejmé, protože zápisy z Minićova pražského jednání se nepodařilo dosud dohledat. Grahek jej však využil spíše k demonstraci síly. Jak uvedl, vzhledem k ubohosti dřívější Nálepkovy argumentace bude tajemník Minić v Praze jistě o celé záležitosti ještě hovořit.⁵⁶

Jugoslávské představitele se tak touto dobrou vůlí nepodařilo uchlácholít. Naopak ústupky vedly jen k dalšímu stupňování jugoslávských požadavků. Záminkou k dalšímu protestu, který musel velvyslanec Nálepka vyslechnout od vedoucího teritoriálního odboru pro východní Evropu T. Lipkovského, bylo veřejné vystupování informbyrovců. Na podzim 1974 totiž deník *Práce* otiskl rozhovor Nova Novoviće s lokálními odborovými pracovníky na téma úlohy odborů při řešení hospodářských problémů a zveřejnil přitom i jeho fotografii. Následně se Novović jako vysoký odborářský funkcionář třikrát objevil ve vysílání československé televize. Přestože se tato vystoupení v nejmenším netýkala Jugoslávie, Bělehrad to považoval za „nepřímou podporu informbyrovským emigrantům v Československu“. Pohrozil zhoršením vztahů, pokud by se něco podobného opakovalo. Lipkovski přitom poukázal na obdobný případ,

⁵³ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-1, 7.10.1974 náčelník X. správy FMV plk. RSDr. Vladimír Stárek I. náměstkovi ministra vnitra ČSSR ing. Jánů Hanuliakovi.

⁵⁴ Tamtéž, 15.10.1974 náčelník X. správy FMV plk. RSDr. Vladimír Stárek ministru vnitra ČSSR Jaromíru Obzinovi.

⁵⁵ AJ, f. 507 (CK SKJ), ČSSR, IX, 22/I-344, Odeljenje za medjunarodne odnose i veze predsedništva CK SKJ, Pov. br. 827/1, Záznam o rozhovoru Zvonka Grahka, zástupce vedoucího oddělení pro mezinárodní vztahy předsednictva ÚV SKJ s velvyslancem J. Nálepkou dne 16.10.1974.

⁵⁶ Tamtéž.

kdy československá místa zakročila k jugoslávské spokojenosti. Na protest generálního konzula v Bratislavě Blagoje Mihova byli z přípravného výboru oslav výročí založení XIV. vojvodinské úderné brigády, kterou tvořili převážně bojovníci z řad slovenské menšiny, odstraněni bývalí informbyrovci Andrej Kardelis–Vlado, Pavel Macko a Zuzana Macková. Lipkovski to komentoval jako „výraz pochopení, jak je třeba postupovat, je-li řeč o informbyrovcích“. Nálepkovy reakce nabyly již podoby určité servility. S Lipkovskim naprosto souhlasil a vyjádřil svůj osobní názor, že by informbyrovcům nemělo být jenom znemožněno vystupování ve sdělovacích prostředcích, nýbrž by měli být i odstraněni ze všech pracovních míst politického charakteru.⁵⁷

Tzv. barský případ zasáhl do slibně se vyvíjejících vztahů Jugoslávie s východním blokem jako nečekaná komplikace. Jugoslávský režim přes Titovo monarchistické postavení nebyl přímočaře hierarchizovaným systémem. Jeho federalistická forma, značně nepřehledné struktury moci i významné postavení některých význačných osobností včetně Tita či E. Kardelje měly za následek vznik různých formálních i neformálních mocenských center, která společně ovlivňovala jugoslávskou politiku, avšak s různou intenzitou a možnostmi, za použití odlišných prostředků a s nesejnými představami. Také v případě kampaně proti informbyrovcům zahájené na jaře 1974 proto není vyloučeno, že příslovečně jedna ruka nevěděla, co činí druhá. Dokumenty svazového sekretariátu zahraničních věcí tak nemusejí nutně odrážet všechny aspekty zahraniční politiky vlastního státu. Potvrzení ani vyvrácení spekulací o roli Tita jako o původci celého obrození informbyrovského hnutí v sedmdesátých letech, v nich pochopitelně nenajdeme. Rozbor situace v jugoslávsko-sovětských vztazích hodnotí barský sjezd jako důkaz, že Sovětský svaz a jeho satelity udržují stále i „druhé želízko v ohni“. Aféru, na rozdíl od dosti rozhořčených reakcí určených uším vůdců socialistických států, interpretoval jako nepříliš významnou šmouhu na korektních vztazích, které se v posledních dvou letech vyvíjely ve prospěch Jugoslávie. Jejich zhoršení ani v budoucnu neočekával. Rigidní sovětská moc nebyla totiž podle této analýzy ochotna pouštět se do jakéhokoliv dobrodružství a přála si pouze realisticky zachování stability. Informbyrovské hnutí tak jugoslávská diplomacie nechápala jako žádné nebezpečí. Jeho halasem provázený, avšak ve skutečnosti

⁵⁷ Tamtéž, ČSSR, IX, 22/I-347, SSIP, II. uprava, Pov. br. 486445, 25.11.1974 Záznam o rozhovoru vedoucího správy pro Východní Evropu a Mongolsko svazového sekretariátu zahraničních věcí T. Lipkovského s velvyslancem J. Nálepkou dne 25. listopadu 1974.

marginální návrat na scénu naopak pozice Jugoslávie nadále posílil a sovětskému bloku přinesl jediné škodu. Tato aféra totiž diskreditovala SSSR ve světě jako nedůvěryhodného partnera. Škodu utrpěl zejména v oblastech, kde v poslední době Jugoslávii spíše vytlačoval – u režimů a národně osvobozeneckých hnutí třetího světa – ale i v komunistických stranách západních zemí. Připomínka sovětské hrozby, pozapomenuté v důsledku otočení kursu směrem doleva ve vnitřní politice, ovšem posloužila k nové mobilizaci obyvatelstva na podporu režimu.⁵⁸

Doposud jsme trochu nechali stranou samotné aktéry tohoto malého diplomatického dramatu – československé informbyrovce. Jediné informace z okruhu skutečně zainteresované skupinky poskytl Ivan Sinanovič. O detailech její účasti na přípravách sjezdu však mnoho neprozradil. Svazky Josipa Miluniće a Veselina Starčevića záznamy bezprostředně z tohoto období neobsahují. Pravděpodobně byly skartovány. V září kontaktoval StB i jiný představitel tzv. umírněného křídla, Velimir Janković. Oznámil, že byl pravděpodobně v osobě někdejšího pražského emigranta Dušana Stojanoviće navštíven agentem „Udby“, který se ho vyptával na barský sjezd, letákovou akci a jak se na nich podílela pražská skupina. Janković rovněž na StB sdělil svůj názor na ilegální sjezd a vznik Nové KSJ, o němž se dozvídal zjevně zprostředkovaně. Jako představitel umírněného proudu tuto iniciativu kupodivu neodmítl. „Jeho mentalitě“ sice neodpovídala forma ustanovení „na nějakém ostrově“, i to, že účastníci jsou „příliš sebejistí, velikášští“ a že pracují „částečně odtrženi od mas“. Podle jeho názoru totiž bylo v zásadě možné v Jugoslávii pracovat legálně. Jelikož však tento „výbor“ nebyl pročínský, jak se zprvu obával, nýbrž ryze prosovětský, jeho vznik uvítal. Za přirozeného vůdce nového hnutí Janković nicméně považoval generála Momu Djuriće, odpůrce „pročínské a proalbánské“ kyjevské skupiny, který se na hnutí Nové KSJ a barském sjezdu nijak nepodílel.

Naprosto zásadní odpor naopak choval Janković vůči letákové akci, která podle něj jen levici diskreditovala a nahrávala pravicovému křídlu v SKJ. To totiž akcí tohoto druhu využívalo k mobilizaci proti údajnému sovětskému nebezpečí. Za přiměřenou formu politické práce v emigrace Janković považoval propagaci mezi jugoslávskými zahraničními dělníky na Západě i v Československu. Hrdě se přihlásil k pojmenování *informbyrovec*. Dá se říci, že ač příslušník „umírněného křídla“ emigrace na určité

⁵⁸ AMIJ, KPR 1-5-b SSSR, Služba za spoljnopolička pitanja, 18.3.1975 O některých otázkách sovětského pohledu na současnou politiku SKJ a vztahu vůči této politice (Ze zprávy Velvyslanectví SFRJ v Moskvě).

informbyrovské činnosti se přeci jen podílel. V létě 1974 totiž po 24 letech přijel vůbec poprvé do své vlasti. Jak uvedl, navštívil zde asi 270 lidí a „propagoval internacionalismus a Sovětský svaz“.⁵⁹

Z Jankovičovy, avšak jistě i Miluničových a Starčevićových výpovědí, vycházela přehledná zpráva o názorech informbyrovské emigrace, vypracovaná patrně koncem roku. Přestože konstatuje přetrvávající existenci dvou proudů, reflektuje očividně pouze nepřilíš významně odstíněné pohledy tzv. realistů. Zpráva představila jeden proud parafrází Jankoviče, přičemž vyzdvihovala jeho doporučení, aby socialistické země projeví internacionální solidaritu se zatčenými a odsouzenými jugoslávskými marxisty-leninisty. Druhý „proud“, vycházející jistě z názorů Miluniče a Starčeviće, považoval barský sjezd a následnou represí příliš důvěřivých stoupenců Nové KSJ za společné dílo Západu, Číny a Tita, jehož cílem bylo narušení jednoty socialistických zemí, zadušení prosovětské opozice v zemi v samém zárodku její aktivizace a zastrášení případných dalších „revolucionářů“. Při odlišném hodnocení samotného barského sjezdu – ať už jako autentického projevu prosovětských sil či předně jako nepřátelské provokace – se oba názory shodovaly v hodnocení úlohy následných represí: Ačkoli Tito obdržel sovětské uznání v podobě Leninova řádu, opět ukázal, že je zrádcem socialismu a je schopen všeho, aby se udržel u moci. Jeho pád přesto považovaly oba proudy vzhledem ke katastrofální politické a ekonomické situaci v zemi za nevyhnutelný.⁶⁰ Od účasti pražské aktivitistické skupiny Sinanoviče a rodiny Dragilových na tomto v jejich očích krajně pochybném podniku se „realisté“ distancovali a dokonce jim, jakož i celé exilové části Nové KSJ, vyčítali, že mají persekvované v Jugoslávii na svědomí.⁶¹

Pod dojmem represí a přesunu exilových aktivit na Západ

V první polovině roku 1975 ustoupilo téma informbyrovské emigrace při diplomatických jednáních se zeměmi sovětského bloku poněkud do pozadí. To ovšem neznamenalo, že by se napětí způsobené barským incidentem podařilo odstranit. Informbyrovce totiž na jaře zastínil jiný, rovněž tradiční a nikdy ne zcela vyřešený sporný předmět – hodnocení významu jugoslávských partyzánů pro celkové vítězství ve druhé světové válce a podílu Rudé armády a celkového válečného úsilí Sovětského

⁵⁹ AMV, a. č. OBJ 1167/16-1, 7.10.1974 náčelník X. správy FMV plk. RSDr. Vladimír Stárek I. náměstkovi ministra vnitra ČSSR ing. Jánu Hanuliakovi.

⁶⁰ Tamtéž, Informace (nedatováno, konec roku 1974).

⁶¹ Tamtéž, a. č. 797767, s. 51, X. S FMV, 2. odbor. 9.10.1975 Informace.

svazu na osvobození Jugoslávie. Právě téma, které Bělehrad vždy dokázalo patřičně vydráždit, Sovětský svaz opět využil k demonstraci síly a vlivu. Před blížícími se oslavami 30. výročí vítězství nad fašismem přinesl československý tisk články sovětských maršálů Grečka a Jakubovského, v nichž veškerou zásluhu za osvobození zemí střední a jihovýchodní Evropy přiklali Rudé armádě, aniž by nějak vyzdvihli význam jugoslávského partyzánského hnutí. Skutečnou vlnu rozhořčení způsobil bulharský tisk, který bez ohledu na podíl Bulharska na parcelaci a okupaci Jugoslávie chlubivě oslavoval svou armádu za účast na osvobozování Srbska v závěrečné fázi války. Titovy projevy z počátku dubna, ve kterých na takovou interpretaci ostře zaútočil, spustily kampaň v podobě desítek prohlášení účastníků národně osvobozenického boje.⁶² Na květnové oslavy v Sovětském svazu to nicméně dopad nemělo. Jugoslávští pozorovatelé opět usoudili, že sovětsí funkcionáři v projevech bagatelizovali přínos Jugoslávie, ba dokonce zdůrazňovali, že Jugoslávii osvobodila Rudá armáda a budování socialismu v jejich zemi bylo možné jen díky sovětskému vítězství ve válce. I když po následných jugoslávských protestech sovětská strana prohlašovala, že uvedené výroky neodpovídají oficiálním postojům sovětského vedení, jugoslávská diplomacie je považovala za snahu pomocí „historických argumentů“ dokázat sovětské nároky vůči Jugoslávii.⁶³

Postup proti informbyrovskému hnutí se nezastavil. Na základě kusého materiálu nelze spekulovat, zda barský sjezd byl záminkou pro mocenské orgány k zúčtování s potenciálními sympatizanty SSSR nebo skutečně informbyrovská aktivizace dosáhla takového stupně, jaký již bezpečnostní složky nemohly přehlédnout. Odhalení ilegálních skupin se nicméně množila a vyšetřování přinášelo další důkazy o vazbách domácího hnutí na emigraci. Postižení již také nebyli jen jugoslávští občané, ale represe se začala dotýkat i členů emigrace, kteří získali občanství jiných států. V dubnu 1975 tak jugoslávské noviny informovaly o neveřejném procesu s rumunským občanem Milovanem Tomićem, který byl bělehradským okresním soudem poslán na tři a půl roku do vězení. Podle souhrnného materiálu o titovských represích, vypracovaného emigračními skupinami, byl Tomić vylákán z Rumunska na jugoslávské

---

⁶² J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 372.

⁶³ AMIJ, KPR I-5-b SSSR, Predsedništvo Saveza komunista Jugoslavije, Informace o jugoslávsko-sovětských vztazích s ohledem na některé aktuální otázky politiky KSSS v mezinárodním dělnickém hnutí. (nedat. listopad–prosinec 1975).

území slibem beztrestnosti, bude-li chtít navštívit svou nemocnou matku. Na hranici byl však ihned zadržen.⁶⁴

Počátkem července vynesl okresní soud v Tuzle rozsudky nad sedmi členy informbyrovské skupiny, převážně z Bosny a Hercegoviny, v délce od 18 měsíců do devíti let.⁶⁵ Zatýkání probíhala rovněž ve Vojvodině, Bělehradu, Dalmácii, Černé Hoře a v Kosovu.⁶⁶

V takové situaci si zřejmě většina československých informbyrovců letní návštěvu Jugoslávie rozmyslela. Stole Kovačević však bez ohledu na současnou situaci přijal pozvání svého přítele a někdejšího spoluvězně z Golého otoku Djura Šargina, aby společně s rodinami strávili několik týdnů na ostrově Hvaru. Kovačević byl sice bývalý informbyrovec, ale nikoliv politický emigrant v pravém slova smyslu. V Československu žil od roku 1970 s jugoslávským pasem. V Záhřebu si rovněž držel byt a také zde část roku pobýval. Djuro Šargin se Kovačevićovi svěřil, že s několika přáteli z Vojvodiny a Bělehradu podepsal petici, která kritizovala diskriminační postavení bývalých stoupenců Informbyra a žádala zrovnoprávnění s ostatními členy SKJ.⁶⁷ Po několika dnech na Hvaru však Šargina i jeho manželku zatkla policie a Kovačevićům nařídila vrátit se do Záhřebu, který nesměli do konce vyšetřování opustit. Kovačević, který byl rázem podezřelý, že pracuje jako spojka mezi emigrací v ČSSR a domácím hnutím, pak musel po několika měsících docházet na bezpečnost, kde byl podrobován mnohahodinovým výslechům. Vyhrožovali mu nejen, že se do Československa již nevrátí, ale dokonce i fyzickou likvidací. Hrozby i neskrývané sledování na každém kroku měly pochopitelně neblahý vliv na psychický stav tohoto již postaršího muže.⁶⁸

⁶⁴ AMV, a. č. 1167/16-2, Nedat. (1977) Jugoslávský protifašistický výbor pro obranu politických vězňů a dodržování lidských práv: všem účastníkům nadcházející Bělehradské konference o evropské bezpečnosti a spolupráci. Překlad ze srbochorvatštiny.

⁶⁵ Odsouzenými měli být: Tevfik Selimović z Bělehradu (9 let), profesor Selik Burek z Tuzly (4 roky), ing. Halid Cukić z Tuzly (4 roky), Ahmed Delibegović z Tuzly (3 roky), Fedil Cukić z Tuzly (2 roky), Semka Hadžić, učitelka z Tuzly (2 roky) a Dušan Glamočanin z Bělehradu (18 měsíců): Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž; Srov. J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 372.

⁶⁷ Djuro Šargin býval okresním soudcem ve vojvodinské Kikindě. Již koncem šedesátých let s ním udržoval z Kyjeva korespondenci Mileta Perović. Perović se domníval, že od Šargina pochází leták vyzývající k obnově KSJ, který někdy na přelomu šedesátých a sedmdesátých let obdrželi z Jugoslávie někteří emigranti v SSSR. M. MARIĆ, c. d., s. 87-91; V jugoslávské oficiální literatuře z osmdesátých let je Šargin (Djuro Š.) představen jako vůdce domácího „iniciativního odboru“ a jeden z hlavních organizátorů barského sjezdu. M. DODER, c. d., s. 187.

⁶⁸ AMV, a. č. 1167/16-1, X. S. JOŽE, 10.11.1975 Záznam č. 89, Současná situace v SFRJ – poznatky. Celý případ vylíčil na základě rozhovoru s Kovačevićem v písemné agenturní zprávě Josip Milunić. Citoval zde rovněž tento výrok vyšetřovatele: „Poslyšte, vy stalinisti musíte vědět, že v případě napadení Jugoslávie ze strany Východu, budete všichni podle seznamu zastřeleni.“ Podle jednoho z následujících Milunićových agenturních záznamů mu Kovačević následně přiznal, že si klid pro pobyt v Záhřebu

Nejvýznamnější operace, kterou provedla jugoslávská bezpečnostní služba proti informbyrovcům, byl únos jednoho z hlavních představitelů emigrace Vlada Dapčeviće. Na počátku srpna přicestoval Dapčević se svým spolupracovníkem Djordjem Stojanovićem do Bukurešti, kam byla svolána schůzka pročínsky zaměřených emigrantů. Tato tzv. Dapčevićova skupina Barský sjezd odmítla. Podle Dapčevićových vzpomínek měli do Rumunska přijet jeho přátelé ze Sovětského svazu, Polska, Albánie a snad i dalších socialistických zemí, avšak nedostali víza. Dapčević a Stojanović se tak setkali pouze se čtyřmi či pěti stejně smýšlejícími emigranty, kteří žili v Rumunsku. Poslední večer před návratem do Belgie, v noci z 8. na 9. srpna 1975, však byli společně s jedním ze svých hostitelů Aleksandrem Opojevićem uneseni z bukurešťského hotelu *Dorobanti* a přepraveni na jugoslávské území.⁶⁹ Celý případ je až dodnes obestřen řadou nejasností, co se týče provedení operace, možné spoluúčasti rumunských orgánů⁷⁰ i úlohy obou Dapčevićových druhů.⁷¹

Exilová část Nové KSJ se však tímto postupem nenechala zastrašit ani odradit od další práce. Vlády jejich hostitelských zemí jim v aktivitách nijak zvlášť nebránily. Ivan Sinanović tak mohl koncem září bez problémů na dva týdny vycestovat do Sovětského svazu, kde se v Kyjevu zúčastnil schůzky zástupců jednotlivých skupin. Státní bezpečnost mu tuto cestu umožnila, přestože věděla o hlavním účelu schůzky, tedy vypracování textu prohlášení, které chtěli emigranti jménem Nové KSJ doručit nadcházející poradě komunistických a dělnických stran.⁷² Československým orgánům

---

vykoupil závazkem ke spolupráci a je jugoslávskou zpravodajskou službou úkolován k jeho osobě. Kovačević je však i tak nejasnou postavou. Že je agentem nasazeným na československé informbyrovce, byl podezříván již dříve. Všechna jeho tvrzení tudíž bral jak Milunić, tak StB s rezervou: Tamtéž, a. č. 1167/16-2, X. S FMV, 2. odbor, 2. oddělení, mjr. Ježek, TS JOŽE, 13.11.1975 Záznam č. 93. Zájem jugoslávské rozvědky o čsl. občany – další poznatek.

⁶⁹ S. ČURUVIJA, c. d., s. 246-249; AMV, a. č. 1167/16-2, Nedat. (1977) Jugoslávský protifašistický výbor pro obranu politických vězňů a dodržování lidských práv: všem účastníkům nadcházející Bělehradské konference o evropské bezpečnosti a spolupráci. Překlad ze srbochorvatštiny; J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 376.

⁷⁰ S velkou pravděpodobností byl Dapčevićův únos umožněn, pokud ne přímo spoluorganizován rumunskou Securitate. Jako společnou akci rumunské a jugoslávské zpravodajské služby vylíčil únos Ion Pacepa, bývalý šéf Securitate, který emigroval do Spojených států. Sám Dapčević ovšem tuto verzi i koncem osmdesátých let odmítal. Hovoří však pro ni velmi srdečné vztahy mezi Titem a Ceausescem i Rumuny interně vyjádřená podpora ostrým akcím proti informbyrovcům. Pro jejich postoj vůči Dapčevićovi tak nebyla patrně rozhodující jeho protisovětská stanoviska na podporu Číny a Albánie, nýbrž jeho pověst sovětského agenta: AMIJ, KPR I-5-b Rumunija, 28.11.1974 Rozhovor Dolance s Ceausescem.

⁷¹ Aleksandar Opojević, ani Djordje Stojanović nebyli s Dapčevićem postaveni před soud. Jejich další osud je nejasný. Koncem sedmdesátých let mezi informbyrovci kolovaly domněnky, že Opojević byl zabit při výslechu či zemřel na následky hrubého zacházení. V případě Dj. Stojanoviće se mohlo jednat o jugoslávského agenta.

⁷² AMV, a. č. 797767, s. 90, nedat. nepodeps. Dokument vznikl v době Sinanovičova pobytu v Sovětském svazu, tedy mezi 26.9. a 9.10.1975.

bylo rovněž známo, že mladý Ranko Dragila při svých cestách do Západní Evropy i Sovětského svazu plní kurýrské služby.⁷³ Přesto se však nelze na základě stávajících pramenů jednoznačně vyslovit, že ČSSR vědomě informbyrovskou činnost tolerovala a shovívavostí při vyřizování cestovních formalit ji i usnadňovala. Informace o úmyslech Sinanovičovy skupiny totiž byly značně kusé a svědčí spíše o tom, že jim nebyl přikládán momentálně velký význam. Každopádně nedostatečná bdělost StB poskytovala pražské buňce Nové KSJ určitý prostor.

Major Ježek se s Ivanem Sinanovičem sešel opět 11. října 1975. Soubor otázek, které chtěl Sinanovičovi položit, předem schválili jeho nadřízení. Zajímal se především o jednání emigrace v Kyjevu, jichž se Sinanovič zúčastnil. Státní bezpečnost se hlavně chtěla dozvědět, zda informbyrovci připravují nějaké vystoupení pro berlínskou konferenci evropských komunistických a dělnických stran. Sinanovič se nejprve poměrně obsírně vyslovil k Nové KSJ, které dal barský sjezd podle jeho vyjádření konečně organizační strukturu a umožnil její skutečnou aktivizaci v exilu i doma. Teprve po roce a půl se také StB od Sinanoviče dozvěděla, že on a Pero Dragila byli v Baru zvoleni do předsednictva strany. Nad represemi v Jugoslávii Sinanovič vyslovil politování. Jedním dechem je však označil za politicky přínosné, protože Tito tak vlastně přiznal existenci opozice a dodal jí světovou publicitu. Zato únos Vlada Dapčeviće nepředstavoval podle Sinanovičových slov pro Novou KSJ žádnou ztrátu. Perovičovo vedení totiž Dapčeviće považovalo za maoistu a jeho sekretáře (Stanojeviće) za agenta „Udby“. Zajímavé je, že představitelé Nové KSJ byli o tomto případu poměrně přesně informováni, přestože oficiálně byl Dapčević nezvěstný a jeho zatčení oznámily jugoslávské orgány teprve koncem prosince. Podle Sinanovičových informací tak jugoslávská bezpečnost s uskutečněním akce čekala, dokud do Bukurešti nepřijede důležitý představitel emigrace z Bulharska. Dapčeviće unesla teprve v okamžiku, když bylo zřejmé, že dalších účastníků porady se již nedočká. Sinanovič se rovněž netajil tím, že Nová KSJ považuje únos za společné dílo „Udby“ a rumunské Securitate.

V Kyjevu Sinanovič jednal s Brankem Jovovićem a generálním tajemníkem strany Miletou Perovićem. Ti ho informovali o odchodu Peroviće a dalších do Paříže,⁷⁴

⁷³ Tamtéž, s. 51, X. S FMV, 2. odbor. 9.10.1975 Informace.

⁷⁴ M. Perović vylíčil publicistovi M. Marićovi těžkou situaci, v níž se on a jeho skupina po barském sjezdu v SSSR ocitli. Dostal se do úplné izolace a nebyl si jist, zda neskončí na Sibiři. Když byl unesen Vlado Dapčević údajně uvažoval o návratu do Jugoslávie, kde by se spolu s ním bránil před soudem. Sovětské orgány nakonec vyzvaly Peroviće k odchodu za hranice, obstará-li si sám někde přijetí. Bogić

jež se tak měla stát „z taktických důvodů“ „stálým sídlem“ Nové KSJ. Majoru Ježkovi také Sinanovič předal přípravné materiály, o kterých se v jednotlivých buňkách diskutovaly jako o podkladech pro chystaný pařížský sjezd strany. Úmyslem bylo seznámit s jeho závěry ostatní komunistické strany. Majora Ježka ovšem nejvíce zajímaly plány v souvislosti s berlínskou konferencí. Upozornil Sinanoviče, že jejich veřejné vystoupení by spíše Titovi nahrálo. Sinanovič přiznal, že skutečně dokument upozorňující na „rozbíječskou politiku Titova režimu v socialistických a rozvojových zemích“ připravují, ale dosud se nerozhodli, zda s ním v Berlíně vystoupí. Své možnosti působit na vedení strany, ač je jeho členem, označil ovšem za omezené.⁷⁵

Sinanovič také majoru Ježkovi poskytl své poznámky k bodům, které s Perovićem a B. Jovovićem v Kyjevu projednal. Týkaly se hlavně chystaného přesunu obou předáků do Paříže, přípravy sjezdu, materiálů pro berlínskou konferenci, plánů na propagandistickou činnost. Nová KSJ se rovněž musela vypořádat s činností nepřátel a s chybami v konspiraci, které působily škody její exilové části a znamenaly nebezpečí pro její stoupence doma. Sinanovič tak například upozornil na Starčeviče, který věděl o stěhování kyjevské skupiny na Západ nebo na „škodlivou práci“ Josipa Miluniće, ovlivňujícího emigranty v Sovětském svazu, a to hlavně prostřednictvím korespondence s Kalafaticem. Zřejmě nejzávažnější bod poznámek, o němž se Sinanovič přímo majoru Ježkovi nezmínil, představoval ovšem Perovićův požadavek, aby do Francie odešel také Ivan Sinanovič.⁷⁶

Přestože byl Sinanovič veden v evidenci spolupracovníků StB v kategorii „Důvěrník“, k žádné spolupráci se nezavazoval. Vztah mezi ním a referentem Ježkem byl spíše na rovině výměny názorů a informací a Sinanovič, coby představitel „prosovětské KSJ“ používal StB jako prostředníka ke kontaktu s vyššími stranickými a státními orgány. V jeho pojetí neměla Nová KSJ působit v protikladu se zájmy socialistických zemí, nýbrž hledat určitý konsensus. Proto jí také předával písemnosti s vědomím, že se tak s nimi seznámí „odpovědní soudruzi“. Počítal také s tím, že KSČ je předá do rukou Sovětů, což se skutečně dělo.⁷⁷ Materiály však Sinanovičovi nikdo nezabavoval. Po opsání a přeložení je pracovník StB Sinanovičovi vrátil. Na schůzce,

---

Jovović zajistil svému otci Bogdanovi a Perovićovi vstupní víza do Nepálu. Využil přitom pomoci svého spolužáka z kyjevské lékařské fakulty, jehož otec byl vlivným členem nepálské královské rady. M. MARIĆ, c. d., str. 88-91.

⁷⁵ AMV, a. č. 797767, s. 91, X. S FMV, 2. odbor, 2. odd. mjr. Ježek, 16.10.1975 Sinanovič Ivan – informace.

⁷⁶ Tamtéž, s. 94, Opis srbochorvatských poznámek. (body, o kterých Sinanovič jednal v Kyjevě s Perovićem).

⁷⁷ Tamtéž, s. 91, X. S FMV, 2. odbor, 2. odd., mjr. Ježek, 16.10.1975 Sinanovič Ivan – informace.

kteřá se uskutečnila 28. října, se tak opět projevila oboustranná dobrá vůle. Sinanovič na ní oznámil, že jejich strana na berlínskou konferenci žádná prohlášení o sobě ani o pronásledování komunistů v Jugoslávii zasílat nebude.⁷⁸

Plná otevřenost vůči bezpečnostním složkám ovšem nebyla v souladu s konspiračními zásadami. O pár dní později Sinanovič proto jen velmi nerad a po delším zdráhání vyjmenoval na přímý dotaz členy ústředního výboru Nové KSJ. Patrně však nezmínil ty, které dosud StB neznala, a kteří žili v socialistických zemích. Kromě sebe, Dragily a Peroviče tak prozradil jména často zmiňovaných bratrů Jovovićových a Ostoji Karanoviče, který působil v Paříži, a tudíž mimo dosah eventuálních československých mocenských zásahů. Vzhledem k tomu, že v polovině října 1975 se do Paříže vystěhovali i Mileta Perović a Bogdan Jovović, zůstával ze zmíněné šestice mimo dva pražské „funkcionáře“ v sovětské moci pouze Branko Jovović. Domácí členy ÚV KSJ Sinanovič samozřejmě nejmenoval, pokud v zájmu konspirace mohl vůbec jejich jména znát. Jak ale uvedl, jezdí tyto osoby do Paříže na porady.⁷⁹

Zhruba ve stejné době podal „řídícím orgánům“ písemně svůj rozbor situace v Jugoslávii také Josip Milunić. Reagoval na veřejné projevy řady jugoslávských představitelů, kteří se na podzim 1975 vyslovovali k problému informbyrovské činnosti v nebyvalé míře. Před hrozícím převratem „stalinisticko-byrokratických sil“ podporovaných nejmenovanými státy totiž varoval Tito, Vladimir Bakarić, Stane Dolanc i další jugoslávští představitelé. V této „zběsilé“ kampani Milunić viděl projev křeče jugoslávského systému, který mele takřikajíc z posledního: „Konkrétní praxe totiž ukázala, že podstata jugoslávského samosprávného systému je založena na mylných zásadách, že tento specifický „socialismus“ nemá nic společného se skutečným socialismem. Podle všeho jde o obyčejný podfuk, který je zplozen domácími i zahraničními antisocialistickými silami“. Zhoršující se ekonomická situace, inflace, „nejistota všech druhů“ i obavy o osud Jugoslávie jako jednotného státního útvaru ukázaly, že všechny halasně ohlašované reformy byly jalové a samotný systém nerefornovatelný. Informbyrovské hnutí v zemi Milunić pokládal za autentický projev nespokojenosti mnohých jugoslávských komunistů a za důkaz, že dochází k politické polarizaci. Podle Miluniće byl systém v SFRJ založen na třech sloupech –

⁷⁸ Tamtéž; Sinanovič ovšem neměl na činnost „strany“ pod Perovićovým vedením takový vliv. Programové dokumenty „obnovené KSJ“ byly ve světových jazycích rozeslány všem komunistickým a dělnickým stranám ve světě. Berlínské konferenci pak Perovićova skupina adresovala dopis odsuzující SKJ jako nositele nacionalismu a revizionismu a žádala uznání „obnovené KSJ“ za rovnoprávného člena mezinárodního komunistického hnutí. R. RADONJIĆ, c. d., s. 184.

⁷⁹ AMV, a. č. 797767, s. 57, X. S. FMV, 2. odbor, 2. odd., mjr. Ježek, 7.11.1975 Záznam.

samosprávném systému, nezúčastněnosti a osobní Titově diktatuře. Vzhledem k labilitě dvou prvních sloupů a vysokému věku jugoslávského vůdce tak bylo zhroucení režimu otázkou velmi krátkého času. Právě v této závěrečné fázi – předpokládal – se však režim bude snažit udržet za pomoci krajně nevybíravých prostředků.⁸⁰

Milunićovy názory neměly velmi pravděpodobně daleko od interních hodnocení situace Jugoslávie, která zpracovávaly oficiální instituce v Moskvě i v Praze. Takové prameny však prozatím nemáme k dispozici. V jugoslávské analýze vztahů se Sovětským svazem z listopadu či prosince 1975 se poukazuje na dvojí tvář politiky „socialistického společenství“ vůči SFRJ. Zatímco oficiální vztahy byly od 21. zasedání předsednictva SKJ a zvláště od X. sjezdu více než korektní, pozorovaly jugoslávské orgány na svém území velmi aktivní činnost sovětské zpravodajské služby a dalších institucí. Sovětský svaz tak činil údajně všemožná opatření a připravoval různé scénáře pro podle něj nevyhnutelnou blížící se krizovou situaci, tak aby vyústila ve vítězství „zdravých sil“ a přimknutí Jugoslávie k „socialistickému společenství“. Navazování širokých vazeb v jugoslávské společnosti, intenzivní propagandistická činnost Domu sovětské kultury v Bělehradu, ale i údajná podpora levicovým kritikům režimu byly i nadále prostředky k získávání informací pro přehled o vnitřním dění i obecného vlivu v SFRJ. Také skrytá pomoc informbyrovské emigraci byla v Bělehradu vnímána jako trvalá součást této taktiky.

Ubezpečování Sovětského svazu, že s Novou KSJ a barským případem nemá nic společného, bylo v Bělehradu považováno za pouhé vytáčky. Nejen podle oficiálních sovětských prohlášení, ale i díky svým vlastním informátorům jugoslávské orgány věděly o předvolávání emigrantů na stranické výbory a pokynech, aby své aktivity sladili s oficiální linií. Sovětský svaz rovněž diplomatickými kanály informoval o tom, že v říjnu museli někteří aktivisté opustit sovětské území a vystěhovat se na Západ. Avšak tato opatření jugoslávská garnitura považovala za pouhý úhybný manévr, který rozhodně Moskvě nebrání, aby i nadále držela nad aktivistickou částí emigrace ochrannou ruku.

Titoistickému režimu ovšem nevadili pouze lidé angažující se kolem Nové KSJ. Za vážný problém považoval vůbec fakt, že i „spící“ informbyrovci působili v Sovětském svazu a východoevropských socialistických zemích stále na významných pracovních místech, v politických funkcích a nežádka v institucích analyzujících situaci

---

⁸⁰ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-1, X. S FMV, JOŽE, 10.11.1975 Záznam č. 89, Současná situace v SFRJ – poznatky.

v Jugoslávii, kde platili za prvořadě odborníky. V SSSR bylo navíc stále asi sto bývalých emigrantů bylo vysokými důstojníky armády. Emigrace disponovala řadou nevšedních privilegií, v neposlední řadě na obecné poměry neobvyklou svobodu cestování do zahraničí. Patrně ne neprávem se tak jugoslávská strana domnívala, že tito lidé stále představují „kádrové zálohy“, „zdravé síly, připravené vykonat vedoucí misi“. Jako odborníci na „jugoslávskou problematiku“ ovlivňovali smýšlení samotných vedoucích funkcionářů socialistických států.⁸¹ Vzpomeneme-li jen na Veselina Starčeviče, Josipa Miluniće či Velimira Jankoviće, vidíme, že toto hodnocení nebylo od pravdy daleko.

Zájem jugoslávské bezpečnosti tak budily nadále i osoby, které s akcemi Milety Peroviće a bratrů Jovovićových neměly a ani nechtěly mít pranic společného. Svědčí o tom například i hlášení agenta *Mirka*, docenta pražské filosofické fakulty Miroslava Kvapila,⁸² který v srpnu 1975 pobýval v Jugoslávii jako tlumočnický odborářského zájezdu. Člen předsednictva republikové stranické organizace v Černé Hoře a šéfredaktor tamního deníku *Pobjeda* Svetozar Durutović, podle Kvapilova úsudku legalizovaný zpravodajský důstojník, projevoval eminentní zájem o Gojka Lončara a Zdravka Orozoviće a v souvislosti s nimi (?) o materiály ilegálního sjezdu Nové KSJ, které měly být tištěny v Československu.⁸³

Jeden z mála bývalých emigrantů, který se nebál v tomto roce do Jugoslávie vyjet, byl Branko Urošević. Chránilo ho ovšem postavení člena oficiální delegace Výzkumného ústavu lesního a vodního hospodářství. „Pohovoru“ na některém

---

⁸¹ AMIJ, KPR I-5-b SSSR, Predsedništvo Saveza komunista Jugoslavije. Informace o jugoslávsko-sovětských vztazích s ohledem na některé aktuální otázky politiky KSSS v mezinárodním dělnickém hnutí. (nedat. listopad–prosinec 1975).

⁸² Miroslav Kvapil, původem jugoslávský Čech, se do Československa vystěhoval v dubnu 1950. Již tento samotný příchod v době nejužší fáze roztržky a fakticky nulových kontaktů mezi oběma zeměmi, vyvolával o jeho osobě značné dohady. Kvapil o sobě tvrdil, že byl v Jugoslávii pronásledován i vězněn jako informbyrovec. Pro jiné sympatizanty SSSR a odpůrce titovského režimu však vycestování nepřipadalo v úvahu. V „problematice Jugoslávie“ spolupracoval s StB v letech 1959–1966 pod krycím jménem *Karafiát* a po obnovení kontaktu počátkem sedmdesátých let, oficiálně od 12.9.1972, pod krycím jménem *Mirek*. Jako docent jugoslavistiky na FFUK tlumočil vrcholným československým delegacím při cestách do SFRJ. Jeho bratr Dušan měl zcela obdobné postavení: bohemista na bělehradské universitě, tlumočnický jugoslávských delegací do ČSSR, spolupracovník jugoslávské zpravodajské služby. Řadu informací, které Kvapil předával StB, tak pocházela od jeho bratra, a tedy přímo od zpravodajského protivníka. Oboustranně o své spolupráci věděli. Vzhledem k tomu, že proti Kvapilově osobě, jako proti bývalému informbyrovcovi, jugoslávská strana nikdy neprotestovala, nevyučovala StB, že *Mirek* pracuje pro obě strany. Kvapil se osobně velmi dobře znal s mnohými pražskými emigranty. Nejen z toho důvodu je v jedné souborné zprávě StB zmíněn jako pravděpodobný „hlavní dodavatel informací o údajné činnosti jednotlivých skupin tzv. informbyrovců v ČSSR“. AMV, a. č. H-181/98, s. 19, Miroslav Kvapil; Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-1, Informace (1974); Tamtéž, a. č. OBJ 1167/6, s. 15, Problematika Jugoslávie, Současná styková báze pracovníků ZÚ SFRJ.

⁸³ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-1, X. S FMV, 2. odbor, 2. odd., mjr. Ježek, 30.9.1975 Záznam č. 53, MIREK (Miroslav Kvapil), Situace v Jugoslávii – poznatky.

z oddělení SUPu se tak sice vyhnul, jeden z jugoslávských hostitelů delegace se však nepřírozně vyptával, jak se daří jeho přátelům v Praze.⁸⁴ O poznání horší zkušenost měl Andrej Kopčok, vojvodinský Slovák, který v roce 1948 z politických důvodů uprchl do Československa. Na vánoční návštěvě u své matky jej zastihla nová vlna oficiálního hněvu vůči prosovětské opozici. Nejprve si na Štědrý večer v rozhlasu poslechl proslov státního tajemníka pro vnitřní věci Franja Herljeviće ve svazové skupštině. Jmenovaný v něm vychvaloval úspěchy svého rezortu v zákroku proti „nepoučitelným informbyrovcům“, kteří se stále snaží ve spolupráci s nepřátelskou emigrací podkopat základy samosprávného systému. Následná mediální zlobná smršť vylekala Kopčoka natolik, že se neodvažoval ani vycházet z domu. Raději nikoho nenavštěvoval a sám se nechával matkou zapírat. Jeho strach se zvýšil o to víc, když na Štěpána vysílal rozhlas zprávu o zatčení Vlada Dapčevića, o němž sdělovací prostředky tvrdily, že byl bezpečností zadržen po svém příjezdu do Bělehradu.⁸⁵ Místní oddělení SUP v Báčském Petrovci ho 30. prosince skutečně předvolalo k výslechu. Obával se zatčení. Nakonec byl pouze vystaven pohrůzkám vyhoštění se zákazem vstupu do Jugoslávie, pokud by na otázky neodpovídal uspokojivě. Po návratu do Bratislavy pak StB ohlásil, jaké otázky mu jugoslávští političtí policisté pokládali: jeho styky s informbyrovcí v Praze, činnost emigrace v Československu a její protijugoslávské zaměření, podpora emigraci ze strany státních a stranických orgánů, okolnosti, za nichž mu byly vydány cestovní doklady a zda byl po příjezdu z Jugoslávie volán na StB.⁸⁶

Zveřejnění Dapčevićova případu a jeho příprava na soud předznamenávaly koncem roku 1975, že Jugoslávie nehodlá v boji proti informbyrovskému „nebezpečí“ nijak polevit. Ve vězení čekaly na soud desítky zatčených. Exilové vedení Nové KSJ však pokračovalo dále ve své činnosti. Po přesídlení do Paříže se zdálo, že bude moci pracovat více otevřeně, aniž by přímo ohrožovalo pozice zemí „socialistického tábora. Socialistické země si však přinejmenším prostřednictvím členů ústředního výboru, kteří zůstali na Východě, mohly přehled o centru strany nadále udržovat. Ve zprávě StB hodnotící vývoj v jugoslávské agendě za uplynulý rok její autor uvádí: „Činnost této skupiny máme pod kontrolou, známe i část členů ÚV KSJ působícího ve Francii a

⁸⁴ Tamtéž, s. 89-90, Informace, nedat. (prosinec 1975).

⁸⁵ Oficiální zpráva, opakovaná ještě jugoslávskou publicistickou literaturou na konci osmdesátých let, zamlčovala skutečnost únosu. Tvrdila přitom, že Dapčević přijel na konci roku 1975 do Bělehradu na konspirativní schůzku s Perovićem, který měl v té době inkognito (ovšem s vědomím nejvyšších orgánů) pobývat v Bulharsku. Viz M. DODER, c. d., s. 197.

⁸⁶ AMV, a. č. OBJ 1167/16-1, XII. S. FMV Bratislava, 2. odbor, I. oddělení, mjr. Vasil Dupej, TS KLASA č. sv. 14324, 26.1.1976 Záznam č. 22. Politická situácia v Juhoslávii – informácia.

máme materiály, které připravují pro svůj sjezd. [...] Protože jde o velmi citlivou politickou otázku, je i nadále operativními prostředky činnost této skupiny pečlivě sledována tak, aby bylo zamezeno jakékoliv aktivizaci její činnosti.“⁸⁷

Vzhledem k předchozímu postupu vůči Sinanovičovi se však musíme ptát, zda bylo skutečně cílem československé bezpečnosti její působení znemožnit? Vzhledem k obvykle užívaným prostředkům tomu míra benevolence neodpovídala.

Nová KSJ předmětem mezistátních jednání

Na svém 14. zasedání v lednu 1976 hodnotilo Předsednictvo ÚV SKJ účinek probíhající mediální kampaně a prohlášení jugoslávských představitelů ve věci informbyrovských aktivit. Na Titův návrh se stranické vedení usneslo seznámit s akcemi mocenských orgánů proti informbyrovcům zástupce východoevropských socialistických zemí a komunistických stran.

Skutečnost, že dva hlavní představitelé Nové KSJ Mileta Perović a Bogdan Jovović opustili v říjnu předchozího roku Sovětský svaz, nepředstavovala pro Bělehrad dostatečný důkaz, že se Moskva od jejích cílů distancuje. Stane Dolanc proto během návštěvy v Moskvě v listopadu 1975 požadoval v rozhovoru s tajemníky ÚV KSSS Andrejem Kirilenkem a Konstantinem Katuševem, aby SSSR nejen působení informbyrovské emigrace zamezil, ale je i veřejně odsoudil. Andrej Kirilenko bránil sovětské pozice tím, že veškerá tvrzení o spojení Perovićovy strany se Sověty jsou čirou spekulací Západu. Zároveň si však oba tajemníci stěžovali na jugoslávský tisk, který tyto pomluvy ochotně šíří dále, přičemž ztotožňuje sovětský systém se stalinismem. Informbyrovce potom oba sovětské představitelé označili za společné nepřátele a škůdce věci socialismu vůbec. Efekt Dolancova protestu se záhy dostavil v podobě článku pod názvem *Odpor protivníkům X. sjezdu SKJ a sovětsko-jugoslávského přátelství*, který 27. listopadu 1975 uveřejnila moskevská *Pravda*.⁸⁸

Tento článek znamenal pro jugoslávskou diplomacii značný úspěch. Sovětské vedení touto cestou vůbec prvně odsoudilo aktivity informbyrovské emigrace. Mimoto však také poprvé tento článek informoval sovětské občany o existenci nějaké jugoslávské komunistické opozice. Předchozí článek, otištěný v *Pravdě* na jaře téhož roku, který referoval o zatýkání v Jugoslávii, byl totiž podle jugoslávských

⁸⁷ Tamtéž, s. 89-90, Nedat (prosinec 1975) Informace.

⁸⁸ V článku jeho autor I. Alexandrov zaútočil na „nepřátele socialismu a odpadlíky, kteří jak uvnitř Jugoslávie, tak i za jejími hranicemi se demagogicky vydávají za nejpravověrnější zastávce socialismu v SFRJ“. Cit. podle M. MARIĆ, c. d., s. 88-91.

diplomatických zpráv natolik mlhavý a nekonkrétní, že běžný čtenář neměl vůbec šanci poznat, o co se jedná. Článek z 27. listopadu potom převzaly i stranické listy v zemích sovětského bloku, včetně *Rudého práva*.

Na podzim 1975 také Bělehrad oficiálně předal Varšavě a Budapešti zprávu o odhalení informbyrovských piklů, a to ve spojení s emigrací na území jejich států. Poláci prý reagovali zklamáním, že je jugoslávští přátelé vůbec podezřívají z jakéhokoliv podílu na této podvratné činnosti. Maďaři se s vytáčkami nezdržovali a oznámili, že již podnikli proti emigraci vlastní opatření: Někdejší informbyrovci Tomić, Urošević a Morkuter, dosud zastávající funkce v menšinových organizacích, byli odvoláni a tentýž osud čekal i šéfredaktora listu *Narodne novine* Stefanoviće. Budapešť projevila připravenost společně postupovat vůči jednotlivcům z informbyrovské emigrace, kteří jako avanturisté pracují ilegálně a samozřejmě bez vědomí a proti vůli maďarské vlády. K povolnějšímu přístupu měli maďarští představitelé i ten důvod, že byl jako prostředník mezi domácími buňkami a emigrací jugoslávskou bezpečností odhalen a zatčen maďarský občan Grga Lulić, o němž nemohli tušit, jak bude vypovídat.

Dalším státem, kterému Jugoslávie znovu adresovala své protesty, bylo Československo. Stížnosti se však překvapivě v první řadě netýkaly pražských členů „ústředního výboru“. Důvodem k nespokojenosti byla pokračující mediální kariéra Nova Novoviće. V říjnu zveřejnil článek v *Hospodářských novinách* a 4. listopadu se opět objevil na televizní obrazovce. Chargé d'affaires B. Havlín, který musel záležitost v Bělehradu „vyžehlit“, přesvědčoval vedoucího II. správy ministerstva zahraničí I. Djukiće, že tentokrát Novović již vystoupil na veřejnosti naposled a dokonce pro něj platí i zákaz stýkat se s jugoslávskými občany. Pokud chtěli českoslovenští diplomaté přesvědčit své kolegy o upřímnosti svých tvrzení, citovali pravidelně Vasila Biľaka. Rozzuřený tajemník prý prohlásil, že různým Novovićům už nemohou dovolit kazit naše velmi dobré vztahy s Jugoslávií.⁸⁹

Obširně o tomto problematickém momentu společných vztahů jednali pak 9. prosince 1975 předsedové vlád Lubomír Štrougal a Džemal Bijedić. Informbyrovci jako předmět mezistátních rozhovorů se tak dostali zatím vůbec na nejvyšší úroveň. Do značné míry se jednalo o již obehnanou písničku, kdy Bijedić protestoval a Štrougal se

⁸⁹ AJ, f. 507 (CK SKJ), 119/IV-215, Odeljenje za medjunarodne odnose i veze predsedništva CK SKJ, 28.1.1976 Informace o některých reakcích na naše akce proti nepřátelské činnosti Informbyrovců v zemi i zahraničí.

omlouval a dušoval, že rozhodně zasáhne. Přesto je záznam pohovoru v mnohém zajímavý a naznačuje, že v jistém směru nastal na straně Československa určitý posun. V neposlední řadě pak ukazuje, že ani československé normalizační vedení nebylo monolitem a jeho členové mohli hrát i s určitou osobní kartou.

Džemal Bijedić nadnesl choulostivé téma s tím, že přes předchozí československé sliby mají stále dost informací o tom, že pražská skupina radikálních emigrantů nadále nerušeně pracuje a Československo tak představuje „téměř nejaktivnější centrum IB emigrace“ a místo pro schůzky IB emigrantů z různých dalších zemí. Skupina se podílela na vypracování programu Nové KSJ a někteří z ní jsou dokonce i členy „ústředního výboru“. Opět zdůraznil, že tito aktivisté agituji mezi jugoslávskými občany, kteří v Československu pracují. I když Bijedić zároveň význam informbyrovské emigrace a nebezpečí, které pro Jugoslávii představuje, bagatelizoval, označil ji za omezující faktor ve vztazích. Pokud totiž Československo této činnosti nebrání, nelze si představit nic menšího, než že se radikální emigrace těší určité podpoře a má své vlivné ochránce. Použil rovněž narážky, snad na pokusy ustavit československou exilovou vládu v Bělehradu po srpnu 1968, které jugoslávští představitelé korektně, avšak rozhodně zmařili: „My z naší strany na našem území takovou činnost nedovolujeme, což dokazuje fakt, že emigraci z ČSSR jsme nedovolili ani pobyt v SFRJ.“

Štrougal s Bijedićovými názory veskrze souhlasil. Činnost emigrace označil za nepřijatelnou, i když nevyloučil, že se dosud skutečně děje. Nápadně však hovořil nikoliv za celou československou vládu nebo stranické vedení, ale stavěl se po boku Husáka jako představitel jeho liberálně a Jugoslávii přátelsky nakloněné části. Situaci v Československu připodobňoval dokonce k vnitřním problémům Bijedićovy vlasti. Ve věci informbyrovců prosil o strpení, protože se liberální linii v čele s Husákem dosud plně nepodařilo překonat dogmatické tendence a normalizačnímu režimu neustále hrozí nebezpečí zleva. Dokonce poukázal na to, ovšem aniž by konkrétně jmenoval, že dogmatici využívají – ostatně tak jako v SFRJ – určité podpory zvenčí. Tuto svou odvážnou interpretaci nicméně záhy korigoval, když „levičácké dogmatické tendence“ dal nepřímou souvislost s *novotnovci*, bývalými členy KSČ, kteří stejně hrubě jako Tita a Husáka napadají i Brežněva či Kádára. Takové skupiny, které pracují ilegálně, mají podle poznatků KSČ spojení například na řecké emigranty v Československu a nelze tudíž vyloučit, že se paktují i s informbyrovci. Po tomto uvedení na pravou míru, aby se nedistancoval od části samotného vedení, Štrougal ovšem připustil, že škodlivé tendence se částečně týkají i státních a stranických struktur; konkrétně těch, které měly

informbyrovský problém na starost: „Za všechno mohou ilegální skupiny, v nichž jsou i někteří členové KSČ. Nemůže vyloučit, že existuje něco, co oni neznají, protože nemá nejlepší mínění o orgánech bezpečnosti.“ Když dal Husák před tímto jednáním prověřit, jak je plněna direktiva ohledně informbyrovců, byla zjištěna řada závad. Například od posledního incidentu s vystoupeními Nova Novoviče ve sdělovacích prostředcích, tento bývalý emigrant opět uveřejnil jeden článek a porušil tak vědomě zákaz, který dostal již v roce 1964. Ústřední výbor ÚRO i Novovič osobně za to byli pokáráni a stranické vedení důrazně stanovilo, že nikdo podobný Novovičovi již nesmí veřejně vystupovat, a to v jakékoliv otázce.

Pokud předseda vlády příliš zpochybnil práci bezpečnostních a jiných orgánů vlastního státu, v zápětí opět své výroky zmírnil: Nedostatky v práci StB nejsou vyloučeny; avšak organizovaná činnost proti Jugoslávii by jistě neušla pozornosti. A ta je pro československé vedení „jako celek“ nepřijatelná. Pokud by však jugoslávské informace byly přesné, stačila by československé straně dvě tři jména, aby rázně zasáhla. Pokud by se pak tyto údaje potvrdily, nemohli by se pro ostudu Jugoslávčům ani „podívat do očí“. Na potíže s dogmatiky iniciativně a bez dotazu svedl i otištění některých, vůči Jugoslávii kritických článků v československém tisku. Štrougalovy výroky, tak jak je zaznamenal jugoslávský zapisovatel, skutečně hraničili se servilitou. Zvláště frekventovaně se zde objevuje slovo *prosít*: „Prosí, abychom brali v úvahu, že KSČ prošla těžkou fází boje mezi liberály a dogmatiky [...] Máme-li nějaké údaje, prosí, abychom ho o nich „velmi důvěrně“ informovali a oni již učiní rozhodná opatření. [...] Prosí o konkrétní údaje o lidech, kteří pracují mezi dělníky, o něž jinak velice stojí, aby v ČSSR zůstali. [...] Prosí, abychom věřili, že oni v ČSSR si nepřejí trpět jakoukoliv činností proti Jugoslávii, i kdyby byla vedena nejkonzpirativnějším způsobem.“⁹⁰ Avšak i jugoslávští diplomaté museli v těchto slovech vycítit notnou dávku licoměrnosti. Váhu svých slov „doložil“ Štrougal mimo jiné sdělením, že pracovat proti „přátelským zemím“ je podle československého zákona trestné. Předseda vlády ovšem velmi dobře věděl, že paragraf pro trestný čin „hanobení státu světové socialistické soustavy“ nebyl v případě působení proti Jugoslávii nikdy použit.

Jugoslávští představitelé si o účinku těchto rozhovorů nedělali velké iluze a nepočítali s tím, že by státy sovětského bloku skutečně dostaly svým slibům. Samotný

⁹⁰ Tamtéž, IX, 22/1-375, Záznam o rozhovoru předsedy Svazové výkonné rady Džemala Bijedice s předsedou vlády ČSSR Lubomírem Štrougallem, 9.12.1975; Bohužel jsem prozatím nemohl tento záznam srovnat se zápisem pořizovaným československou stranou. Vzhledem k těmto Štrougalovým výrokům stojí za zmínku, že jeho tlumočnickem byl Miroslav Kvapil.

pobyt emigrantů v těchto zemích jim byl důkazem, že Sovětský svaz bude i nadále „držet několik železek v ohni“, a přitom jeho základní linie směřující ke znovuzískání Jugoslávie do „socialistického tábora“ zůstává nezměněna.⁹¹

Žádné velké změny v postoji k tomuto problému nebylo možné na základě dosavadních zkušeností očekávat ani v případě Československa. Avšak role, v níž se po Bijedićově dotazu ocitl Lubomír Štrougal, byla patrně pro předsedu vlády natolik nepříjemná, že se rozhodl po návratu energicky zakročit. Na pokyn stranického vedení se 19. ledna 1976 uskutečnila na ÚV KSČ porada, která měla za cíl upřesnit dosavadní informace a podle pokynů Vasila Biľaka stanovit úkoly pro stranické a bezpečnostní orgány. Porady se zúčastnili zástupce vedoucího mezinárodního oddělení Žižka, tajemník ÚRO Kožík a plk. Stárek, náčelník X. správy FMV, která měla od roku 1974 jugoslávskou problematiku na starost. Tito funkcionáři rozhodně nemínili dobrat se takového řešení, které by uspokojilo jugoslávské požadavky. Jugoslávie představovala v jejich očích v první řadě protivníka, který používá stížností na informbyrovce jako nátlakového prostředku a k diskreditaci Československa. Společné stanovisko bylo v zápisu zformulováno do tří bodů: „Ze strany SFRJ jde o licitaci, které je nutno čelit vlastními opatřeními na základě hlubší znalosti celého problému; aktivita Udby SFRJ zaznamenává vzestupnou tendenci, jak ze strany ZÚ, tak v prostředí jugoslávských dělníků pracujících v ČSSR; rovněž v prostředí tzv. informbyrovců není kontrola stranickými orgány a orgány bezpečnosti na odpovídající úrovni.“

Pro bezpečnostní orgány vplynuly z porady úkol prověřit osoby, které již dříve jugoslávská strana označila za aktivní informbyrovce, vypracovat souborný přehled o jugoslávské emigraci v Československu, zjistit její počet, společenské postavení a jaké vztahy udržují s Jugoslávií. Obojí dokumentace měla být do stanoveného termínu předána ÚV KSČ a na jejím základě pak měla obdobná pracovní porada rozhodnout o dalším postupu.⁹²

---

⁹¹ Takové hodnocení sovětských postojů se objevuje i v přípravném materiálu pro cestu ministra zahraničí Miloše Miniće do Moskvy počátkem prosince 1975, tedy po zmíněné vlně diplomatických protestů: AMIJ, KPR I-5-b SSSR, Savezni sekretarijat za inostrane poslove, Materiál ze zasedání predsednictva SFRJ, 5.12.1975 Informace u příležitosti oficiální návštěvy místopředsedy Svazové výkonné rady a svazového tajemníka zahraničních věcí Miloše Miniće v SSSR 8. a 9. prosince 1975.

Na jakýkoliv úspěch jugoslávská strana předem rezignovala v případě Bulharska, s nímž měla ze zemí socialistického tábora dlouhodobě daleko nejhorší vztahy: AJ, f. 507 (CK SKJ), 119/IV-215, Odelenje za medjunarodne odnose i veze predsedništva CK SKJ, 28.1.1976 Informace o některých reakcích na naše akce proti nepřátelské činnosti Informbyrovců v zemi i zahraničí.

⁹² AMV, a. č. OBJ 1167/16-2, II. S FMV, 25.10.1976 Návrh na opatření v akci SADY.

Z formulací záznamu o této poradě, jak je zapsal referent StB, vysvítá, že Štrougalovy výroky v jednáních s Bijedičem, nebyly hodnoceny jako právě nejšťastnější. Předseda vlády tak zřejmě podle mínění bezpečnosti nemusel existenci aktivní informbyrovské skupiny vůbec přiznávat, natož slibovat nějaké zákroky.⁹³ Jak vidno, porada zástupců stranického aparátu, odborů a státní bezpečnosti k ničemu takovému nesměřovala.

Výsledky z prověrky osob, které již dříve jugoslávská strana uvedla jako aktivní emigranty, předalo 4. února vedení X. správy na ÚV KSČ. Dokument jen opakoval známé skutečnosti o pětičlenné skupince Ivana Sinanoviče, rodiny Dragilových a Desanky Nerandžićové a jejich spojení se zahraničím. Její činnost v podstatě zcela správně charakterizoval jako bezvýznamnou, v zásadě blouzniveckou, a především naprosto neškodnou. V hodnocení nechybí určitá dávka sympatií s jejími cíli: „Ze státobezpečnostního hlediska jde o malou skupinku starších osob, která své názory, pro které musela SFRJ po prohlášení Informbyra opustit, dodnes nezměnila a jednoznačně na závěrech Informbyra z roku 1948 setrvává. Vzhledem k věku a možnostem těchto lidí jde o skupinku, která čsl. zákony neporušuje, svoji „činnost“ za „osvobození“ Jugoslávie od oportunistů v čele s Titem zveličuje. Jeden „druhého zvolil“ do výboru Nové KSJ, prostě si hrají na důležitý politický orgán, který se podílí na zavedení SFRJ jednoznačně do tábora socialistických států pod vedením SSSR.“⁹⁴

Další obvinění Jugoslávci z nepřátelské činnosti Veselin Starčević a Josip Milunić, jak zpráva uvádí, žádné akce proti SFRJ nikdy nepodnikli, i když s tamním politickým režimem nesouhlasí. Z následující formulace je ovšem patrné, že autor zprávy nepovažoval za hlavní hodnotu jejich postojů negativní vztah k Nové KSJ, ale právě odpor ke stávajícím pořádkům v Jugoslávii: „Oba jako členové KSČ jsou internacionalisté a stoupcí nerozborného přátelství se SSSR, kteří naopak odsuzují jakoukoli činnost, která by nebyla v souladu s linií KSČ. Odsuzují jakýkoliv projev revizionismu a pravicového oportunismu deklarovanými rozbíječskými skupinami v SKJ.“⁹⁵ Také Slobodana Tumaru a Joca Jovanoviće, který byl ztotožněn se Slobodanem Jovanovićem, oním údajným agitátorem mezi jugoslávskými dělníky,

⁹³ Tamtéž, „Ze záznamu z rozhovorů předsedů vlád ČSSR a SFRJ s. Štrougala a Bijediče vyplynulo, že s. Štrougal protest Bijediče neodmítl a požádal jej o konkrétní údaje ke konkrétním osobám s tím, že československá strana proti osobám, které narušují svojí činností přátelské a soudružské vztahy mezi ČSSR a SFRJ podnikne energická opatření, včetně trestních postihů.“ Porada se nicméně nezabývala obsahem diplomatických rozhovorů, které předtím vedl V. Biřák. Ten přitom v zásadě, i když méně vstřícnými slovy, slíbil Jugoslávčům totéž, co Štrougal.

⁹⁴ AMV, a. č. OBJ 1167/16-2, Informace (nedat.).

⁹⁵ Tamtéž.

zmiňovala zpráva jako ukázněné členy KSČ, kteří obhajují politiku strany a nikdy by straně škodlivé akce nepodporovali.⁹⁶

Zprávu mapující celou jugoslávskou komunitu v Československu předložila StB podle zadání Ústřednímu výboru KSČ k 30. dubnu 1976. Podle zjištění, které si poměrně narychlo vedení II. správy vyžádalo od krajských bezpečnostních orgánů teprve v polovině měsíce,⁹⁷ došla k číslu 912 osob jihoslovanského původu, československých občanů i cizích státních příslušníků s trvalým pobytem, kteří do Československa z Jugoslávie přišli od roku 1948. Tuto skupinu charakterizovala zpráva jako politicky spolehlivé občany. Označení „informbyrovec“ se podle ní vztahovalo jen na malou část – přibližně 80 lidí, kteří byli v minulosti aktivními odpůrci Titova režimu. Ani mezi nimi ale prověrka žádnou současnou činnost proti SFRJ nezjistila. Naopak na základě prověrky došla StB k tomuto závěru: „Pokud jde o tzv. informbyrovice, absolutní většina stojí na marxleninských, internacionálních, prosovětských pozicích a aktivně vystupuje na svých pracovištích i v bydlišti na podporu politiky KSČ a spolupráce se SSSR.“⁹⁸

Státní bezpečnost tak odmítla jakákoliv opatření jako neopodstatněná a prakticky se i za informbyrovice a jejich názory postavila. Někdejší političtí emigranti představovali v očích pracovníků bezpečnosti a jistě i nemalé části stranického aparátu pravověrné komunisty, zasloužilé členy strany a budovatele socialismu v Československu, jejichž neodůvodněnou persekuci by si chtěla jugoslávská strana pomocí vydírání vynutit. Na první pohled však zarazí velmi ledabylý způsob splnění úkolu daného poradou na ÚV KSČ, k němuž bezpečnostní orgány přistoupily s tříměsíčním zpožděním a pouhé dva týdny před vypršením lhůty. Dvě strany velmi nekonkrétního textu rozhodně nejsou vyčerpávající analýzou, ale spíše obhajobou informbyrovské emigrace, která zamlčuje a popírá fakta o Nové KSJ, s nimiž byla StB dobře obeznámena. Je toto známkou špatné a odbyté práce, požehnané ovšem samotným náčelníkem kontrarozvědky, nebo určité neshody mezi státní bezpečností a některými členy stranického vedení?

Z dostupných pramenů není dokonce ani zřejmé, že by v lednu či únoru 1976 mocenské orgány zopakovaly předvolávání a výstrahy. V březnu a dubnu toho roku

---

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Tamtéž, a. č. Obs 401 HK, r. č. 9740, s. 106, 12.4.1976 náčelník X. správy FMV plk. RSDr. Vladimír Stárek. všem Krajským správám StB. Jugoslávští emigranti – dožádání.

⁹⁸ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-1, X. S FMV, 2. odbor, 29.4.1976 Informace; Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-2, s. 14-15, 30.4.1976 Informace.

z důvodu reorganizace a nového přerozdělení úkolů mezi II. a X. správou federálního ministerstva vnitra, měla StB upustit i od dalšího vedení pozorovacího svazku Ivana Sinanoviče (sic!).⁹⁹ Veselin Starčević měl být stažen z jugoslávské tematiky a nově úkolován jako informátor v Československo-sovětském institutu ČSAV.¹⁰⁰

Schůzka mezi Ivanem Sinanovičem a majorem Ježkem se 4. února 1976 v kavárně Belveder uskutečnila na Sinanovičovo přání. Jednání o možnosti podílu jeho skupiny na úsilí získat Jugoslávii do socialistického tábora však Ježek ihned zamítl a zdůraznil, že předchozí zákaz veškeré činnosti stále platí.¹⁰¹ V dalším rozhovoru pak narazili na možný problém, který by patrně znamenal chystaný pořad československé televize o únorových událostech, jehož natáčení se Sinanovič zúčastnil jako velitel závodní jednotky Lidových milic a pamětník. Přestože dal tajemník OV KSČ pro Prahu 9 Mertl k natáčení souhlas, hovořilo poučení z Novovičova případu proti tomu, aby se Sinanovič na obrazovce objevil. Na tomto stanovisku neměnila nic ani ta skutečnost, že Sinanovičova fotografie a rozhovor otištěné k výročí Února v předcházejícím roce v *Rudém právu*, nechala jugoslávská strana bez povšimnutí.¹⁰²

Televizní diváci tak nakonec tomu, aby mohli poznat Ivana Sinanoviče v roli ozbrojeného hrdiny únorového vítězství pracujícího lidu, příležitost zřejmě nedostali. Československé vedení totiž na celé informbyrovské aféře považovalo zřejmě za nejpodstatnější Jugoslávii zbytečně nedráždit a vyhnout se takovým protestům, kde by nemělo prostor manévrovat. Patrně jedinou „obětí“ vysoké politiky se tak v tomto případě stala politická kariéra Nova Novoviče, který byl jako funkcionář příliš na očích a musel se vzdát svého postu ve vedení ÚRO.¹⁰³

V polovině února pobýval v Praze zástupce vedoucího oddělení mezinárodních vztahů předsednictva SKJ Zvonko Grahek, aby společně s pracovníkem svého aparátu

⁹⁹ Tamtéž, a. č. 797767, s. 103, 1.3.1976 Předání problematiky JIH a svazku Sinanoviče z X. S FMV na II. S FMV.

¹⁰⁰ Tamtéž, a. č. 804 036, s. 74, X. S FMV, II. odbor, 2. odd., 14.4.1976 Záznam o převzetí svazku – spisu; Tamtéž, s. 75, X. S FMV, II. odbor, 2. odd., por. Oldřich Pešek, st. ref. 2. odd. II. odb. X. S FMV, 30.3.1976 Záznam o předání svazku VESO dne 29.3.1976; Po několika měsících bylo toto rozhodnutí přehodnoceno, neboť Starčevićovy agenturní možnosti na jeho pracovišti nebyly údajně dostatečné. Vzhledem k tomu, že i během této doby se ukázal jako mnohem vhodnější pro tzv. problematiku Jugoslávie, byl v prosinci 1976 opět vrácen k oddělení věnující se této záležitosti: Tamtéž, s. 79, X. S FMV, 2. odbor, 2. odd., 23.12.1976 Návrh na předání TS VESO č sv. 2318.

¹⁰¹ „Běžné záležitosti [...] jsem na místě vyřešil (šlo o jejich naivní názory, jak by měli být prospěšní politicky při získávání SFRJ k socialistickému táboru) tak, že jsem mu kategoricky dal na vědomí, že jak bylo v minulosti rozhodnuto, nesmějí podnikat nic, co není v souladu s linií KSČ, jinak musí počítat s tím, že budou proti nim vyvozena patřičná opatření.“

¹⁰² AMV, a. č. 797767, s. 101, X. S FMV, 2. odbor, 2. odd., Ježek., 12.2.1976 Záznam.

¹⁰³ AJ, f. 507 (CK SKJ), ČSSR, IX, 22/I-379, Informace o rozhovorech zástupce vedoucího oddělení mezinárodních vztahů předsednictva SKJ Zvonka Graheka na ÚV KSČ v Praze, 18.2.1976.

Halidem Pašaničem dohodli se zástupci KSČ program stranické spolupráce na léta 1976–1977. V této otázce dospěli představitelé obou stran k rychlé dohodě.¹⁰⁴ Rozhovor se záhy přesunul k jiným tématům, zvláště pak k informbyrovcům. Jugoslávci hlavně připomínali Štrougalův závazek daný Džemalu Bijedićovi, že Československo bude bránit kontaktům emigrace na svém území s emigranty na Západě. Vedoucí Mezinárodního oddělení ÚV KSČ Štefánik využil této příležitosti, aby hosty informoval o nedávných konkrétních úkolech, které ústřední výbor uložil odpovědným orgánům. Zároveň, snad aby rozptýlil veškeré pochybnosti způsobené Štrougalovou přehnanou vstřícností, považoval za nutné uvést, že mezi „vedoucími soudruhy“ nikdo informbyrovce nepodporuje a kdyby se někdo takový přeci jen našel, byl by vyloučen ze strany. V současné době žádné aktivity zaznamenány nejsou a závazek předsedy vlády je naplňován, i když při obrovském množství zahraničních turistů nemůže československá bezpečnost evidovat všechny schůzky, které se zde konají. V rozhovoru opět si nejde nevšimnout určitých špiček, jimiž se oba partneři častovali. Zvonko Grahek si neodpustil poznámku na kvalitu práce československé StB, které, bude-li pracovat kvalitně, nebude třeba jugoslávské pomoci, o níž žádal předseda vlády. Štefánik naopak použil jako protiofenzívy otázku týkající se stále kritického vyjadřování jugoslávského tisku o Československu. Nejvýše postaveným funkcionářem, s kterým se Grahek a Pašanić setkali, byl tajemník ÚV KSČ Jan Fojtík. Oproti Lubomíru Štrougalovi byl vůči představitelům socialistické Jugoslávie o poznání chladnější. Namísto soudružství spíše zdůrazňoval stále přetrvávající prostor pro konfrontaci, i když ČSSR má na jeho postupném zužování zájem.¹⁰⁵

---

¹⁰⁴ Přes vnějškově přátelské a vstřícné vztahy, demonstrované právě na stranické spolupráci, však v Československu nebylo ani v druhé polovině sedmdesátých let nebezpečí jugoslávské ideologické diverze podceňováno. Když v květnu 1976 přednášel funkcionářům KSČ Sava Živanov, lektor vysoké stranické školy v Bělehradu, na téma „Mezinárodní aktivita SKJ v boji za mír a společenský pokrok ve světě“, vzbudila jeho „nemarkistická a neprinciální stanoviska“ ve stranickém aparátu pochyby, zda se těmito výměnami lektorů mezi aparátčiky nezanáší rozkladný revizionistický duch. Státní bezpečnost na to s takovými obavami upozornil Miroslav Kvapil, který Živanovovi tlumočil na jeho přednáškovém „turné“ po Praze, Brně a Bratislavě: AMV, a. č. OBJ 1167/16-2, s. 24-25, X. S FMV, 3. odbor, mjr. Miroslav Dohnal, TS MIREK, 21.5.1976 Záznam. Prof. Dr. Živanov Sava, lektor vysoké školy ÚV SKJ – zavadová přednáška.

¹⁰⁵ AJ, f. 507 (CK SKJ), ČSSR, IX, 22/1-379, Informace o rozhovorech zástupce vedoucího oddělení mezinárodních vztahů předsednictva SKJ Zvonka Graheka na ÚV KSČ v Praze, 18.2.1976.

29. Poslední vzepětí

Perovićův program

Počátkem března 1976 dostal Josip Milunić zvláštní dopis. Jistý student bělehradské právnické fakulty s novinářskými zkušenostmi, se na něho obracel s několika dotazy. Zájem o poválečné dějiny tohoto studenta, který se pochlubil články otištěnými v předních jugoslávských periodících, přivedl k četbě časopisů informbyrovské emigrace, běžně dostupných, jak tvrdil, v bělehradské státní knihovně. Z *Nové Borby* si vypsál jména redaktorů a vyhledal si jejich adresy v pražském telefonním seznamu. Text dopisu na průklepovém papíře s vytečkovaným místem pro oslovení adresáta naznačoval, že kopie dopisu zaslal i dalším pražským emigrantům. Mladý badatel se zajímal, jak informbyrovští emigranti po letech hodnotí události roku 1948, zda se někdo z nich vrátil do vlasti, co se stalo s redaktory *Nové Borby*, jejichž adresy nenašel, existují-li dodnes emigrantské organizace a vydávají-li nějaké publikace. Část otázek se týkala i současnosti: Jak se dnes dívají na vnitřní a zahraniční politiku Jugoslávie, navštěvují-li příbuzné a přátele ve vlasti a zda mají nějaké kontakty s jugoslávskými dělníky či konzulárními představiteli v Československu, jak smýšlí o událostech roku 1968, co vědí o Vladu Dapčevićovi, jehož zatčení bylo nedávno v Jugoslávii oznámeno. Pisatel pak zakončil svůj dopis prosbou, zda by mu oslovení nemohli poslat nějaké noviny, brožury či knihy z informbyrovské produkce.¹

Tento zvědavý mladík se jmenoval Vladimír Marković. S největší pravděpodobností se jednalo o později známého novináře věnujícího se tématice jugoslávské opozice. V roce 1978 zveřejnil v několika novinách na Západě interview s Franjem Tudjmanem a Edvardem Kocbekem, za což byl trestně stíhán a bez soudu byl po více jak dva roky internován ve vězeňské nemocnici. V osmdesátých letech měl blízko ke kruhům kolem Milovana Djilase a veřejně se zasazoval za dodržování lidských práv a svobodu slova v Jugoslávii.²

Osudy informbyrovců budily již od konce šedesátých let zájem liberálně orientovaných kritiků režimu, kteří poukazovali na nelidské zacházení se stoupenci

¹ AMV, a. č. OBJ 1167/16-2, X. S FMV, JOŽE, 16.3.1976 Záznam č. 93. Aktivita jug. zpravodaj. služby proti ČSSR – poznatky.

² Nebojša POPOV, *Disidentska skričalica*, in: *Republika*. br. 242-243 (2000), [cit. 15-02-2010] Dostupný z WWW: http://www.yuope.com/zines/republika/arhiva/2000/242-243/242-243_21.html; Vladimír Marković vylíčil své osudy v autobiografické knize: Vladimír MARKOVIĆ, *Za ljudska prava. Moje disidentske uspomene*. Beograd 1999.

Informbyra na konci čtyřicátých a v padesátých letech. Specifika komunistické diktatury v Jugoslávii umožňovala, aby současně s novou vlnou represí a propagandistickou akcí proti informbyrovcům, je sdělovací prostředky poměrně svobodně komentovaly, a to spíše ve formě otázek než předkládáním režimem předepsaných „pravd“. Proto bylo rovněž možné, aby si mladý novinář volně studoval nepřátelské publikace v národní knihovně a dopisem oslovil odpůrce režimu v emigraci.

Josip Milunić, po desetiletích života v exilu odtržený od reálné situace ve vlasti, však ihned v dopise rozpoznal „drzou provokaci Udby“. Samozřejmě, aniž aby odpovídal, jej předal svému „řídícímu orgánu“.³

Nutno ovšem dodat, že tato reakce se nezakládala pouze na zkušenosti z československého prostředí, kde by podobná „soukromá“ iniciativa jistě neprošla, ale i na aktuálním vývoji v Jugoslávii. Tamní represivní orgány totiž pokračovaly v tvrdém postihu informbyrovských spiklenců. Okresní soud v Prištině poslal 7. února do vězení čtyři profesory a třináct studentů s tresty od čtyř do patnácti let.⁴ Další vysoké rozsudky zazněly 12. března v Bělehradu⁵ a 16. března v Novém Sadu.⁶ O dalších neveřejných procesech v Banja Luce, Sarajevu, Vranje a Splitu a odsouzených k mnohaletému odnětí svobody informovaly jugoslávské sdělovací prostředky i v dubnu a květnu.⁷ V červnu 1976 byl před soud konečně postaven také Vlado Dapčević, který si vyslechl rozsudek nejtěžší. Trest smrti mu však byl ihned změněn na 20 let těžkého žaláře.⁸

³ AMV, a. č. OBJ 1167/16-2, X. S FMV, JOŽE, 16.3.1976 Záznam č. 93. Aktivita jug. zpravodaj. služby proti ČSSR – poznatky.

⁴ Jelikož jde o údaj z informbyrovského materiálu a nejsou uvedena jména odsouzených, není jisté, zda mezi „oběti titovského teroru“ zde nebyly neprávem započítáni albánští aktivisté, užívající v této době v boji za národnostní požadavky symboliku a slovník režimu Envera Hoxhy. Proces však byl v emigraci chápán jako protiinformbyrovský.

⁵ Okresním soudem v Bělehradu byli odsouzeni Duško Brkić (někdejší předseda republikové vlády v Chorvatsku, vězněný jako informbyrovec již v padesátých letech) na 8 let, Milivoje Stefanović (bývalý redaktor Tanjugu) na 10 let a Radovan Žigić na 8 let.

⁶ Okresním soudem v Novém Sadu odsouzení: Na 15 let Djuro Šargin, Djordje Bikicki a Velimir Morač. Na 13 let Grga Lulić (občan MLR), na 12 let Grigorij Arangerenko a Nikola Zec, na 10 let Milena Šargin a Roman Milić, na 4 roky Bojana Bucvon a na 18 měsíců Miroslava Morač.

⁷ Dne 14. dubna byli okresním soudem v Banja Luce k víceletým trestům odsouzeni Gojko Bjelajac, Dr. Branko Mraović, Dr. Trivo Bukva, Jefta Tadić, Prof. Milanko Janković, Momčilo Pavičević, Dr. Čeda Knežević, Djura Radjenović, Dušan Strepac. Týž měsíc byli odsouzeni v Sarajevu právník Milorad Dacić na 8 let a Hristofor Siljanović na 5 let a 8 měsíců, ve Vranje student Arifije Jetulah na 12 let a student Abdulah Fazlija na 6 let. Dne 21. května okresní soud ve Splitu: Nikola Bijadora–Kutlešić na 8 let, Andrija Bakota na 2 roky a Slavko Stanić na 3 roky. AMV, a. č. 1167/16-2, Nedat. (1977) Jugoslávský protifašistický výbor pro obranu politických vězňů a dodržování lidských práv: všem účastníkům nadcházející Bělehradské konference o evropské bezpečnosti a spolupráci. Překlad ze srbochorvatštiny (Dokument vypracovaný Perovićovou skupinou).

⁸ S. ČURUVIJA, c. d., s. 252. Proces, ačkoliv měl značnou publicitu, byl rovněž prohlášen za neveřejný. Proti Dapčevićovi vypovídalo asi 30 svědků, z nichž mnozí byli Dapčevićovými soudruhy z emigrace. Mimo jiné byli jako svědci obžaloby k soudu předvedeni i Slobodan Lale Ivanović a jeho žena Andjela; Vlado Dapčević si odpýkával trest ve zvláštní izolaci v požarevacké věznici Zabela, která byla

V letech 1974–1976 bylo jugoslávskou bezpečností pro údajnou informbyrovskou činnost zatčeno přes 600 lidí.⁹

Je proto zřejmé, že emigranti, kteří stále zůstávali krajními protivníky titoistického režimu, se nemohli z Jugoslávie nadít ničeho dobrého. Právě Dapčevićův únos působil jako varování, že ani za hranicemi této země nejsou před jugoslávskou mocí v bezpečí. Možná nebylo náhodné, když Miroslavu Kvapilovi jeho bratr naznačil, že zpravodajská služba prý připravovala únos Nova Novoviće.¹⁰ Pokud bylo cílem represí a podobných „vzkazů“ emigranty a potenciálně i jejich chráněnce zastrašit, nebyla jugoslávská snaha zcela bez účinku. Většina emigrantů dosáhla vyššího věku. Nejmladším z nich bylo v polovině sedmdesátých let již přes čtyřicet let. Dlouhá léta emigrace je přiměla, aby se usadili, realizovali ve svých profesích, založili rodiny. V této době měli většinou již odrostlé děti. Chtěli jim zajistit především spokojený život, který by nebyl poznamenán takovými pohnutými osudy, jako u nich samých. Před politickými zásadami převážila touha navštěvovat příbuzné a přátele v Jugoslávii. Pro ty z nich, kteří si ponechali jugoslávské občanství, pak vlastně pracovat znovu proti vlastní zemi nepřicházelo v úvahu. Zprávy přicházející z vlasti o zatýkání a soudech i pohovory, které museli absolvovat na ambasádě při vyřizování dokladů nebo během návštěvy v SFRJ, v mnohých vyvolávaly oprávněně obavy.¹¹ S Perovićovou KSJ proto nechtěli mít většinou nic společného, ne že by nesouhlasili s jejím programem, o nějž se vlastně ani mnoho nezajímali, ale předně aby neohrozili svůj klid a zajištěné živobytí.¹² Nutno dodat, že se takové úvahy rozhodně netýkaly Josipa Miluniće, Veselina Starčevića a

---

považována za nejhorší vězení v celé Jugoslávii. Dapčevićovi byl trest později snižen na 15 let. Propuštěn byl po necelých 13 letech, v létě roku 1988. Tamtéž, c. d., s. 8; Srdjan CVETKOVIĆ, Kratka istorija represije. Dva veka zatiranja političkih protivnika u Srbiji, *N/V*, br. 2953, 2.8.2007, s. 81-91.

⁹ AMV, a. č. OBJ 1167/16-2, s. 203-209, Jugoslávský antifašistický výbor na ochranu politických vězňů a dodržování lidských práv představitelům bělehradské schůzky KBSE v červnu 1977. Překlad ze srbochorvatštiny.

¹⁰ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-1, X. S FMV, MIREK, 29.3.1976 Záznam č. 60. Poznatky Mirka z návštěvy SFRJ.

¹¹ Ve vzpomínce na rektora Vysoké školy textilní v Liberci prof. Jovana Čirliće uvedl v rozhovoru s autorem ing. Jan Maixner, který tuto školu studoval v sedmdesátých letech, že Čirlić trpěl až panickým strachem z únosu či atentátu. Mezi studenty se tehdy s posměchem vyprávělo, jak jejich podivínský profesor vzbudil pozdvižení v letadle, kterým služebně cestoval do Švýcarska, že na palubě je bomba. J. Čirlić přitom neměl s akcemi Perovićovy strany ani pražské skupinky jejich členů nic společného. Autor v osobním rozhovoru s ing. Janem Maixnerem v září 2006 a v březnu 2007.

¹² Ivan Sinanović v osobním rozhovoru s autorem dne 18.6.2007 označil strach a neochotu vydat všanc své životní jistoty za hlavní důvod odmítnutí připojit se k Nové KSJ u většiny emigrantů. K obdobnému problému s emigranty v SSSR viz Perovićův výrok citovaný v R. RADNJIĆ, c. d., s. 185; M. Perović byl hrdý na skutečnost, že se – již nikoliv nejmladší – vzdává ve prospěch politického boje prominentního postavení sovětského akademika a rodinného zázemí.

dalších „politiků“, kterým zásadovost v postoji vůči titovskému režimu nelze upírat, i když se k Nové KSJ stavěli krajně kriticky.

Po přesunu do Západní Evropy podnikali vedoucí představitelé emigrace další kroky ke konsolidaci a větší aktivizaci hnutí. Pokusili se jednak znovu oslovit početnou jugoslávskou gasterbeiterskou komunitu. Předně však připravili několik programových dokumentů, kterým nečekaně výraznou publicitu zajistily významné západoevropské deníky, jako londýnský *Daily Telegraph* nebo belgický týdeník *Notre Temps*, který přinesl v lednu 1976 obsáhlý rozhovor s M. Perovićem. Touto cestou aktivisté oznámili přípravy VI. sjezdu a seznámili široké publikum se základní programovou linií strany. Důraz v nich nebyl tentokrát položen na požadavek vrácení Jugoslávie do „rodiny socialistických zemí“. Místo toho se do popředí dostala idea vytvoření jednotné protititovské fronty z dalších směrů politické emigrace – tedy zejména s nacionalistickou srbskou a chorvatskou emigrací. M. Perović přitom vyjádřil vůli utvořit s jejich představiteli „prozatímní koaliční vládu v exilu“. Pro účely tohoto spojení se v dokumentech nehovořilo o tradičně komunistických heslech, diktatuře proletariátu a dalších, ale – atmosféře doby mnohem více odpovídajících potřebách nastolení demokracie a či hájení lidských práv.¹³

V dubnu 1976 Perovićova skupina oznámila, že druhý (VI.) sjezd Nové KSJ se konal v Paříži a příští se již bude konat v osvobozené vlasti. Po decimaci původního složení funkcionářského kádru, byly doplněn Ústřední výbor a další stranické orgány. Avizováno bylo též vydávání tiskového orgánu strany pod názvem *Nova Iskra* (Iskra byl název časopisu vydávaného v exilu Leninem). Mileta Perović byl potvrzen ve funkci generálního tajemníka, jeho zástupcem se stal někdejší člen ústředního výboru v Bosně a Hercegovině Ostoja Karanović, který rovněž pobýval v Paříži. Do politbyra byli také zvoleni emigranti žijící v socialistických zemích, přičemž vedení strany předpokládalo jejich odchod na Západ, aby se svým funkcím mohli plně věnovat. Mimo jiné tak měl v novém politbyru zasednout i Ivan Sinanović. Teprve ze záznamu, který vznikl o několik měsíců později, vysvítá, že by byl ochoten do Paříže přesídlit. Avšak jako uvědomělý občan, který se cítil Československu zavázán za mnohá dobrodíní a pohostinnost, jako člen KSČ a velitel závodní jednotky Lidových milicí, pochopitelně nabídku ilegálního odchodu za hranice striktně odmítl. Ostoja Karanović proto na

---

¹³ R. RADONJIĆ, c. d., s. 183-186; D. DODER, c. d., 189-198.

československém velvyslanectví v Paříži podal žádost, adresovanou Vasilu Biľakovi, aby českoslovenští soudruzi Sinanovičovu vystěhování nebránili.¹⁴

Perovićův „minimální program“, jehož základním motivem bylo vytvoření „široké demokratické fronty“ v boji proti titoistickému režimu,¹⁵ předal 31. května do rukou StB Josip Milunić. Upozornil přitom mjr. Ježka, že Ivan Sinanovič a Dušanka Dragilová text rozmnožují a obcházejí s ním ostatní emigranty. Milunić zaujal vůči Perovićovu programu pochopitelně odmítavé stanovisko, které pro potřeby Státní bezpečnosti zdůvodnil v písemném rozboru. Perovićovy názory považoval za zcela chybné a odtržené od jugoslávské reality. Generální tajemník Nové KSJ podle Miluniće přehlížel specifika jugoslávského vývoje a činil naprosto nevhodné paralely se situací v západoevropských zemích. Z tohoto mylného předpokladu pak Perović vyvodil závěr, že autentičtí jugoslávští komunisté si musí brát příklad se západních komunistických stran a v boji proti režimu se spojit s ostatními opozičními směry. Vytvářet aliance s antisocialistickými silami bylo přitom podle Miluniće krajně nebezpečné a muselo vést jedině k úplnému přechodu Perovićovy skupiny na socialismu nepřátelské pozice. Milunić se domníval, že jedině správné a mnohem přirozenější je hledat spojence přímo v řadách titovské strany: „Nevím kolik procent lidí je v samotném SKJ, kteří jsou ještě pro socialismus (a pro různé mlhavé představy o socialismu), každopádně ale je jich tam daleko více, než v řadách těch, které Mileta uvádí a ze kterých vytváří svoji širokou lidovou frontu.“¹⁶

Jak Milunić tvrdil, Sinanovič a Dragilová nikoho z oslovených pro program nezískali. Většina emigrantů s Perovićovými idejemi, které jim „zaváněly“ maoismem a anarchismem, a s hlášením spolupráce s nekomunisty, mezi nimiž rozhodně nedominoval občanský směr, nýbrž velkosrbští monarchisté a chorvatští extrémní nacionalisté, nemohla souhlasit. Svou úlohu však také sehrála nedůvěra k akci prováděné v kapitalistických zemích, s vědomím tamních vlád a údajně i s jejich finanční podporou.¹⁷ Pro Miluniće, Starčeviće¹⁸ i další realisty tak bylo odmítnutí Perovićova programu jejich posledním slovem k hnutí Nové KSJ. K programu se

¹⁴ AMV, a. č. 797767, s. 43-46, II. S FMV, 8. odbor, 16.12.1976 Informace.

¹⁵ Úryvky z tzv. „minimálního programu“, který měl být přijatelný pro širší protititovskou koalici viz D. DODER, c. d., 287-294.

¹⁶ AMV, a. č. OBJ 1167/16-2, X. S FMV, 2. odbor, 2. oddělení, mjr. Ježek, JOŽE, 11.6.1976 Záznam č. 97. Hodnocení situace v SFRJ gen. tajemníkem Nové KSJ.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ V. Starčević se zmínil Státní bezpečnosti, že se v 1975 (zřejmě míněn právě rok 1976) odmítl připojit k Nové KSJ, v záznamu z 21.2.1977: AMV, a. č. 804 036, s. 81, , II. S FMV, 8. odbor, 21.2.1977 Informace.

záporně postavila i Desanka Nerandžićová, jíž StB do té doby evidovala jako členku aktivistické skupinky. Státní bezpečnosti se o několik let později do rukou dostal text, datovaný 11. dubna 1976, kterým po přečtení programu, jenž dostala od Dušanky Dragilové, odmítala jakoukoliv další spoluúčast na činnosti skupinky. Za pojmem „lidové“ fronty viděla obnovu pluralitního stranického systému, což považovala za vliv revizionistických tendencí v západních komunistických stranách. Vytýkala programu, že vůbec nezmiňuje rezoluci Informačního byra z roku 1948, vyhýbá se zmínce o Sovětském svazu a dalších socialistických zemích a podceňuje fakt, že jejich ekonomická, kulturní a politická spolupráce se současnou Jugoslávií je pro „dělnickou třídu a národy Jugoslávie“ přínosem. „V textu se mluví na více místech o skutečné demokracii, nezávislosti, suverenitě, a to i v tomto vícestranickém systému. To mi dost smrdí. Jsme poučení z krize ve straně a společnosti v ČSSR v roce 1968, kdy jsme viděli, kam to vede. Mám za to, že třídní pojmy není možné používat bez jasného postoje k SSSR – bez proletářského a socialistického internacionalismu. Nemůžu si představit Jugoslávii bez pevné opory v SSSR a ostatních socialistických zemích. To je garant naší nezávislosti a suverenity. Od celé této akce se distancuji a myslím, že je škodlivá, protože může dezorientovat naše soudruhy a masy pracujících, které si přejí socialismus ve společenství se SSSR a s ostatními socialistickými zeměmi.“¹⁹

Desanka Nerandžićová údajně posléze načas přerušila s ostatními emigranty veškeré styky a později byla ve zprávách StB řazena do „realistické“ skupiny kolem Velimira Jankoviće.

Prohlášení, které předala Dušance Dragilové, napovídá, že hnutí Nové KSJ, tak jak se utvářelo od počátku sedmdesátých let, bylo názorově velmi nevyhraněné a heterogenní. Hlavní otázky, které doposud řešilo, se týkaly samotného smyslu obnovy politické činnosti emigrace, a jejího organizačního zajištění. Ideové problémy šly doposud stranou. Diskuse o programu, které přišly na pořad dne teprve po vytvoření strany jako organizace, ukázaly, jak dalece jsou představy jednotlivých účastníků hnutí sobě vzdáleny. Ve Francii a Belgii působící „funkcionáři“ pod vlivem situace v těchto i dalších západoevropských zemích se pokusili informbyrovské hnutí modernizovat a více přiblížit trendům v tamní levici. Tím však narazili na zásadní nepochopení svých „soudruhů“ na Východě, jimž byla věrnost Sovětskému svazu a modelu jeho

---

¹⁹ Tamtéž, a. č. 716342 (PO DÁŠA, r. č. 33482), S Stb Praha, 1a odbor, 3. odd., stržm. Bican, DÁŠA, 21.7.1981 Záznam č. 5; Tamtéž, 11.4.1976 Desanka Nerandžić. Můj názor. Překlad ze srbochorvatštiny pořídil stržm. Martin Bican.

politického zřízení nezpochybnitelnou konstantou. Hesla, za něž bojovali v partyzánské válce, opustili svou vlast, prožili mnohá úskalí dlouhého exilu, a pro něž jejich soudruzi ve vlasti trpěli na Golém otoku a v dalších koncentračních táborech, jim byla svatá. Myšlenky na koalici s těmi, proti nimž jako partyzáni za války bojovali, pak vysloveně představitele realistického proudu emigrace urážela. Perovićův program tak v Československu další členy ani sympatizanty nepřitáhl a pražská buňka Nové KSJ zůstala i nadále omezena jen na Ivana Sinanoviče a Dragilovu rodinu.

Ze zpráv, které docházely ze zahraničí o dění v centru Nové KSJ, bylo zřejmé, že ani v samotné ilegální straně neměl Perovićův program jednoznačnou podporu. Pražská skupinka patřila k proudu, který do programu prosazoval úzké sepětí se Sovětským svazem. Z faktické izolace v Československu však mohli Sinanovič a Dragilovi těžko vstoupit do diskusí probíhajících na schůzkách v západních zemích. Proto Ostoja Karanović, který zřejmě patřil ke stejné orientaci jako oni,²⁰ tolik prosazoval *Radnikův* příchod na Západ. Pražská skupinka se prozatím snažila přispět k diskusi formou dopisů. Již v srpnu však prožili jisté rozčarování, když jim generální tajemník Perović sdělil, že jejich připomínky nebudou do programu zahrnuty.²¹ Bez podpory československých orgánů se tak „propagační skupina Nové KSJ“, jak bývala možná nadneseně označována, ocitla postupně na vedlejší koleji. Strategie přijatá v lednu na půdě ÚV KSČ tak přinášela své plody.

Perovićova ofenzíva po úspěšném rozjezdu zabředla do mnoha problémů. Idea spolupráce s dávným ideologickým protivníkem a nepřítelem z doby druhé světové války nenašla u mnohých aktivistů podporu a diskreditovala hnutí v očích potenciálních sympatizantů. Také na druhé straně se proti koalici s komunisty, a to s jakýmikoliv, zdvihl záhy odpor. V červnu 1976 vlivný Srbský nacionální výbor v USA jakákoliv jednání s Perovićem veřejně odsoudil a do budoucna svým členům zakázal. V únoru 1976 také skončilo období krátké benevolence západních vlád, které byly stejně jako vlády socialistických zemí vystaveny diplomatickému tlaku SFRJ. Koncem tohoto měsíce byl M. Perović vyhoštěn z Francie. Následně svou stranu řídil z Izraele, který od roku 1967 neměl s Jugoslávií diplomatické styky. Perović zde byl dosti izolován a účinek nedávno zvednuté publicity se pomalu začal vytrácet.²² Představa, náhle

²⁰ Pomineme-li ovšem, že Karanović mohl být agentem jugoslávské tajné služby a plnit instrukci shromáždit aktivisty na Západě, kde by bylo možné proti nim snadněji zasáhnout.

²¹ Tamtéž, a. č. 797767, s. 112, II. S FMV, 8. odbor, náčelník odboru pplk. Jan Coufal, 16.12.1976 Informace.

²² M. DODER, c. d., s. 192-196.

probuzená mediální vlnou ze Západu, že titoistický režim má vážného oponenta a jeho porážka je možná, se ukazovala opět jako veskrze iluzorní.

Reakce SFRJ na československé zákroky

Pokud jugoslávská strana snížení aktivity pražské skupiny zaznamenala, nedávala to nijak najevo. V srpnu 1976 předali „maďarští přátelé“ československému ministerstvu vnitra poznatek, že jugoslávské zpravodajské složky považují Ivana Sinanoviče za hlavního organizátora ilegální jugoslávské komunistické strany a vědí, že členem této organizace je i Pero Dragila.²³ „Přátelům“ z MLR ovšem Státní bezpečnost důvěřovala asi v podobné míře jako jugoslávskému „zpravodajskému protivníkovi“. V odpovědi tak sice připustila, že Sinanovič a Dragila jsou známí svými protititovskými názory, avšak to, že by měli něco společného s ilegální KSJ, popřela.²⁴

O „starostech“ Bělehradu se však StB pochopitelně dozvíдалa i bezprostředně. V roce 1976 pozorovala totiž zvýšenou snahu jugoslávské zpravodajské služby o proniknutí do informbyrovské komunity. Již dříve jí byla od Starčeviče, Miluniče i Sinanoviče známa jména těch, kteří pravidelně docházeli na ambasádu a byli proto ostatními emigranty podezříváni z donašečství. Nyní se však objevily i případy, kdy ke spolupráci byli sváděni „pevní“ emigranti. Na jaře toho roku navštívil konzulární odbor velvyslanectví profesor Gojko Lončar. Vzhledem k problémům některých emigrantů v minulých letech, kdy byli v Jugoslávii vyslýcháni a posléze vyhoštěni, se zajímal, zda by jeho návštěva u příbuzných proběhla bez komplikací. Vedoucí tohoto odboru Lončarovu cestu nevyhloučil, avšak upozornil ho, že musí počítat s kontaktem s bezpečností a s její „žádostí o pomoc“. Z toho důvodu se Lončar rozhodl tento rok, že se cesty do rodné východoslavonské Palače raději vzdá.²⁵

²³ AMV, a. č. OBJ 1167/16-2, s. 74, 17.8.1976 náčelník odboru pro mezinárodní styky FMV plk. Josef Vlček náčelníkovi X. správy FMV genmjr. RSDr. VI. Stárkovi. Ivan Sinanovič, Pero Dragila, jugoslávští političtí emigranti v ČSSR - - poznatek z MLR.

²⁴ Tamtéž, s. 75, 25.8.1976 náčelník II. správy FMV genmjr. J. Hubáček náčelníkovi odboru pro mezinárodní styky FMV plk. Josefu Vlčkovi. Návrh odpovědi pro maďarské přátele; Odmitání, že v případě Sinanoviče a Dragilových jde o „ilegální organizaci“, se však objevuje i v interních informacích II. a X. správy FMV pro vedení ministerstva. Například ve zprávě z 13.4.1977 podepsané náčelníkem 8. odboru II. správy pplk. Janem Coufalem se praví: „Politická emigrace nemá vlastní organizaci a nebyl zjištěn žádný signál o úsilí k jejímu vytvoření.“ Tamtéž, II. S FMV, 8. odbor, náčelník pplk. Jan Coufal, 13.4.1977 Informace.

²⁵ Tamtéž, a. č. 1167/16-2, s. 76, „soudruhu Dživému“. Překlad rusky psané zprávy pořízený 15.10.1976. Je zajímavé, že Gojko Lončar tuto událost na StB ani ÚV KSČ neoznámil a ministerstvo vnitra se o ní dozvědělo od Sovětů. Lončar totiž v červnu 1976 pobýval v Moskvě, kde se s tímto zážitkem svěřil některému z tamních emigrantů.

V září se Veselin Starčević chtěl zúčastnit pohřbu svého otce, který byl v Černé Hoře považován za národního hrdinu. Přestože Starčevićova rodina měla v této republice značný vliv a bratr zde byl dokonce vysoce postaveným funkcionářem, konzul Marko Čakarmiš mu cestu striktně zamítl. Za měsíc však konzul náhle změnil názor. Starčevićovi se omluvil, že jeho účast na otcově pohřbu byla znemožněna na přímý zásah z Bělehradu, avšak nyní se již situace změnila. Přestože byl od cesty do Jugoslávie zrazován svým „řídícím orgánem“, rozhodl se Starčević na přelomu listopadu a prosince ovdovělou matku a příbuzné přeci jen navštívit.²⁶ Setkání s pracovníky SUPu se pochopitelně nevyhnul. Oproti minulé zkušenosti, po níž byl vyhoštěn, však schůzka proběhla v mnohem přátelštějším duchu. Kontakt s příslušníkem republikové správy státní bezpečnosti Djerkovićem zprostředkoval sám Starčevićův bratr. Djerković projevil detailní znalosti informbyrovské emigrace v Československu i v dalších zemích. Bezpečně věděl, kdo je stoupencem Nové KSJ a ocenil, že Starčević jím není. Během přátelského rozhovoru dokonce Starčeviče lákal k návratu do Jugoslávie, a to nabídkami zaměstnání v oboru, pěkného bytu a samozřejmě možnostmi svobodného cestování na Západ.²⁷

Těžko posoudit, co tímto smířlivým gestem vůči Starčevićovi jugoslávská strana sledovala. Pracovníci II. správy jej zprvu hodnotili jako výsledek změn v nepřehledném dění v SKJ, kde se navrch dostávají lidé usilující o lepší vztahy se Sovětským svazem a vycházejí proto vstříc i „realistické“ části emigrace. Nevylučovala ovšem, že v pozadí může být i snaha o Starčevićovu kompromitaci. Povzbuzení jeho příkladem se totiž dotazovali na pražském velvyslanectví na podmínky návštěvy vlasti i další emigranti. Příslušný úředník je však zpražil odpovědí, že co je dovoleno Starčevićovi, neplatí pro všechny.²⁸

Od února jugoslávská strana další protesty na diplomatické úrovni v roce 1976 nevnášela. O to aktivněji si však počínala v neoficiální sféře. Československé představitele iritovala zejména horlivost politického rady velvyslanectví SFRJ Dušana

²⁶ Tamtéž, a. č. 804 036, s. 76, X. S FMV, 2. odbor, 2. odd., 3.12.1976 Záznam ze schůzky s TS VESO č. sv. 2138 uskutečněné dne 26.11.1976 v Malostranské kavárně.

²⁷ Tamtéž, a. č. 797767, s. 140, II. S FMV, Janota, VESO, 2.2.1977 Záznam; Tamtéž, a. č. 804 036, s. 81, II. S FMV, 8. odbor, 21.2.1977 Informace.

²⁸ Tamtéž, a. č. 804 036, s. 76, X. S FMV, 2. odbor, 2. odd., 3.12.1976 Záznam ze schůzky s TS VESO č. sv. 2138 uskutečněné dne 26.11.1976 v Malostranské kavárně; Tato událost možná rozkolísala samotného Veselina Starčeviče. Zpráva jednoho tajného spolupracovníka totiž hovoří o údajném „podivném“ Starčevićově chování: Jednou zuřivě kritizoval politické zřízení v Jugoslávii, jindy se této kritice vyhnul s povzdechem, že kdyby z vlasti neodešel, byl by dnes jistě generálem nebo ministrem. Tamtéž, s. 84, X. S FMV, 2. odbor, por. PEŠEK, 4.5.1977 Veselin Starčević – poznatek.

Rodiče, který jednak velmi agilně budoval neformální zpravodajskou síť, jednak si neustále chodil na pokračující informbyrovskou činnost stěžovat na Mezinárodní oddělení ÚV KSČ. StB se však domnívala, že Sinanoviče již dostatečně zkontrolovala a svými zásahy práci skupinky znemožnila. Rodičovy intervence proto hodnotila jako pokus celou záležitost nadále instrumentalizovat – tendenčním a naprosto zkresleným zveličováním významu Sinanoviče a Dragily v ilegální Nové KSJ obviňovat Československo z vměšování do vnitřních věcí jugoslávského státu. Stejně, ba důležitější úkol než starost o Ivana Sinanoviče a manžele Dragilovy spatřovala proto v odhalení a rozbití informátorských sítí, jejichž pomocí se Jugoslávci o dění mezi informbyrovci dozvídali.²⁹

Milunićova „mise“ do SSSR

S Perovićovým programem se Josip Milunić nevypořádal pouze tím, že by zpracoval jen elaborát pro československou kontrarozvědku. Jako hlava „realistického“ proudu v pražské skupině emigrace, již se cítil být, považoval za samozřejmé, aby se k Nové KSJ vyjádřil i na platformě informbyrovského hnutí. Kromě velmi čilé korespondence s přáteli v zahraničí se rozhodl vycestovat v září 1976 na dva týdny do Sovětského svazu. Cesta se s velkou pravděpodobností uskutečnila – tak jako před několika lety – na základě dohody s bezpečnostními orgány a jejím účelem bylo varovat tamnější emigranty před Perovićovými akcemi. K jejich hlavním stoupcům v Sovětském svazu patřili básník Jole Stanišić a Stanoje Brajević, který na konci padesátých let do SSSR přišel společně se skupinou Dapčeviće a Peroviće. V Moskvě se Milunić setkal s Momem Djurićem, Perem Popivodou, Radonjou Golubovićem, Pavlem Lukinem; v Oděse s Vukašinem Milićem a Milanem Kalafatićem, tedy vesměs s těmi, kteří sdíleli jeho názory. O tamních jednáních není z dostupných materiálů mnoho známo. Popivodovi pomáhal Milunić při práci na knize o partyzánském hnutí. Shodli se, že její vydání by v daném okamžiku nebylo vhodné, protože by ji titovský režim využil k novým útokům na socialistické země. Milunić měl rovněž od Pera Popivody vyřídít pozdrav jeho spolužákovi ze studií, nyní federálnímu ministru vnitra Obzinovi.³⁰ Není proto jasné, čeho Milunić vlastně dosáhl a zda vůbec kromě debat s několika přáteli měla jeho cesta skutečný politický význam.

²⁹ Tamtéž, a. č. 797767, s. 112, II. S FMV, 8. odbor, 16.12.1976 Informace (náčelník 8. odboru II. S pplk. Jan Coufal); Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-2, II. S FMV, č.j. OS-00314/8-77, 13.4.1977 Informace.

³⁰ Tamtéž, a. č. 716743, s. 78, X. S FMV. 12.10.1976 Joža Milunić – čsl. st. občan, jugoslávský emigrant.

Paradoxem však byla následná sovětská rozhořčená reakce na Milunićovo „provokativní jednání“. Jeden z Milunićových „přátel“ totiž záhy na příslušná místa ohlásil, že Milunić plnil v Sovětském svazu úkoly ve jménu vytvoření nového centra emigrace před očekávaným Titovým odchodem z funkce a navíc prohlašoval, že tak jedná s vědomím československého stranického vedení! Sověti proto důrazně požadovali, aby československé ministerstvo vnitra tuto záležitost prošetřilo. Praha sovětské „přátele“ samozřejmě ubezpečila, že Milunić jako komunista–internacionalista a „oddaný přítel SSSR“ se něčeho podobného jistě nedopustil. Se svými soudruhy sice stávající poměry v Jugoslávii kritizovali, avšak „během pobytu v SSSR s nikým nejednal o snaze založit novou komunistickou stranu v exilu, protože je odpůrcem podobných pokusů. Osobně něco podobného odmítá od samého počátku a dokáže to z marx-leninských pozic i zdůvodnit a netají se svými názory. Je potvrzeno i z minulosti, že je zastáncem a aktivním obhájcem zahraniční politiky SSSR a ostatních socialistických států. Milunić v ČSSR ovlivňuje ostatní bývalé informbyrovce v tom směru, aby upustili od případných nesprávných názorů na otázku založení „nové KSJ“. Je u něho záruka, že by se nikdy k podobné činnosti nepropůjčil. Sám něco takového považuje za provokaci jugoslávské rozvědky. V tomto směru ovlivňuje i své přátele v SSSR...“³¹

Milunić viděl v této dezinformaci či překroucení svých slov dílo „vymyšlené v kuchyni samotných titovců“. Své názory považoval za všeobecně známé; Toto nařčení, které muselo vzejít od někoho z výše jmenovaných, velmi rozhořčilo, což dal v dopisu adresovaném Golubovićovi a Kalafatićovi soudruhům v Sovětském svazu důrazně na vědomí.³²

Milunićovi však rozhodně nevadilo vyzaření obsahu jednání. Na základě dlouholeté emigrantské praxe již počítal s tím, že působení agentů a chybám v konspiraci se nelze vyhnout. Jak v tomtéž dopise podotkl, velká část jeho korespondence se již dostala do rukou jugoslávské zpravodajské služby přes navrátilce Slobodana Lale Ivanoviće a Ivana Očaka. Považoval naopak za výhodné, aby se v Jugoslávii o jeho názorech vědělo. Pro politického emigranta byla totiž podle Miluniće nejhorším osudem izolace a zapomnění. Přál si, aby jej jeho odpůrci brali vážně, chtěl se s nimi přít a polemizovat. Z toho důvodu také přímo vyhledával

³¹ Tamtéž, X. S. FMV, 2. odbor, náčelník odboru plk. RSDr. Oldřich Pilát pro II. správu FMV, 8. odbor. Dr. Milunić Jože – odpověď sovětským přátelům.

³² Tamtéž, a. č. 716743, s. 27-35, II. S FMV, 8. odbor, mjr. RSDr. Stan. Havránek, 3.3.1977 Záznam. TS JOŽE, dopis do SSSR. Příloha: překlad dopisu ze srbochorvatštiny.

příležitost k navázání kontaktů s „Udbou“. Jedním z prostředníků s jugoslávskou mocí byl podle jeho názoru Stole Kovačević, v němž odhalil informátora nasazeného na svoji osobu. Kovačevićovi, který si prošel peklem Golého otoku, Milunić nezazlíval, že si takto vykupuje možnost dvojího pobytu v Československu a Jugoslávii, zvláště po půlročních výsleších v roce 1975. Rmoutil se však nad tím, že Kovačević tlumočí jeho názory nepřesně, s důrazem na věci, které Milunić nepovažoval za podstatné, avšak které mají titovcům posloužit k vykonstruovaným obviněním a diskreditaci informbyrovského hnutí. Součástí tohoto plánu podle Miluniće byla i dezinterpretace jeho „mise“ v Sovětském svazu a ostatně i celá kampaň kolem Nové KSJ. Za provokacemi, protesty i mediálně provázenou represí proti informbyrovcům spatřoval „doyen pražské emigrace“ širší plán protisovětských sil v Jugoslávii vydobýt si ještě za Titova života rozhodující postavení na úkor levice a převést tak zemi do kapitalistického tábora.³³

Celkovou vnitřní i zahraničně politickou situaci Jugoslávie i úkoly emigrace Milunić zhodnotil ve svém dalším dopise emigrantům do Sovětského svazu z ledna 1977. Podnětem k zamyšlení mu byla schůzka Leonida Brežněva s Titem v Bělehradu v listopadu předešlého roku, které přikládal značný význam. Spíše z náznaků než z formálních frází společného komuniké totiž vyvozoval, že v sovětské politice vůči Jugoslávii dochází k jistému posunu. Následné výroky jugoslávských představitelů o odhodlanosti bránit se případné agresi Sovětského svazu zase poukazovaly na zostřování vnitřních rozporů v zemi i v zahraničně politické situaci. Obojí pak každopádně ukazovalo, že dosavadní smír mezi Jugoslávií a tzv. zeměmi socialistického tábora se pravděpodobně chýlí ke konci. Blížící se konec Titovy vlády sliboval rozhodující střetnutí, v němž se Jugoslávie stane kolbištěm zápasu mezi velmocenskými uskupeními. Západ se podle Miluniće bude snažit mermomocí Jugoslávii udržet vně socialistického tábora. (Dokonce soudil, že současná protisovětská linie jugoslávské zahraniční politiky, se provádí na přímé instrukce zvenčí.) Nevylučoval rovněž, že o

---

³³ Tamtéž, z dopisu Kalafatićovi či Golubovićovi: „Doufám, že posloucháš, tj. čteš jugoslávskou propagandu. Věřím, že jsi upozoroval, že titovci po nedávné návštěvě Brežněva přikročili k zostřování politických vztahů, což znamená, že ty rozhovory byly jiné než dříve. Jelikož pravidelně poslouchám západní propagandu, velmi dobře cítím, že impuls ke zmíněnému zostření přišel mimo rámec naší země. Že iniciátoři zostření si maximálně přejí využít, tj. zaktivizovat pátou kolonu uvnitř naší země, ještě za Titova života. Zkrátka pokračuje „hra“: naši používají vše co mohou, aby dokázali, že Jugoslávie podle práva i podle duchu patří k nám, avšak druhá strana odmítá to definitivně uznat a dělá vše co může, aby věci komplikovala.“ Srov. J. PRIJEVEC, *Jugoslávie*, s. 380. Návštěva Leonida Brežněva v Bělehradu v listopadu 1976 ukázala na odměřenost jugoslávské strany. Byla tlumočena jako projev konce iluzí o sovětských dobrých úmyslech v důsledku odhalení informbyrovských spiknutí.

dosažení tohoto cíle bude Západ usilovat podporou antijugoslávských sil a rozbitím jugoslávského státu. Přestože v Milunićově pojetí byl Sovětský svaz mírumilovnou silou a všechno strašení sovětskou agresí jen lživou propagandou, očekával, že v příhodný moment ani on nezůstane nečinný – ne však z nějaké velmocenské libovůle, ale přímo na základě historické nutnosti:

„Na základě výsledku II. světové války a boje jugoslávského lidu Jugoslávie se stala a zůstala socialistickou zemí, přesněji je to země, která zákonitě patří Východu, navzdory skutečnosti, že vedoucí činitelé již tři desetiletí obcházejí tento zákon a pokoušejí se navždy ji odtrhnout od socialistického tábora. Je zcela přirozené, že socialistické země, v první řadě Sovětský svaz na základě morálního historického závazku dělají a budou dělat vše, aby Jugoslávie zůstala ve struktuře socialistického tábora.“³⁴

Také dosavadní sovětský postup vůči Jugoslávii sledoval tento cíl, i když tím jugoslávští „ryzí“ komunisté byli leckdy zmateni. Milunić tak své přátele ujišťoval, že Sovětský svaz, tak jako vždycky bude „důsledně plnit své závazky v konkrétních historických podmínkách a mezinárodní situaci“, a to „adekvátním způsobem“. Nesmí proto zmást, když i nadále budou sovětské představitelé v zájmu konečného cíle používat vůči titovskému režimu i dosavadní přátelská gesta, bude-li to potřeba:

„Ano, proto se i dál budou konat schůzky s jugoslávskými představiteli, bude ještě objímání a líbání, pravděpodobně i s Titem (pokud bude živ), bude se hovořit o společném budování socialismu, o společném boji proti imperialismu a kolonialismu. Budou i jiná podobná prohlášení (motivovaná různými pohnutkami), na první pohled nelogická, někdy dokonce i taková, která jsou v rozporu s realitou, dokonce i taková, která jsou v rozporu se základy našeho učení. Dodávám, nikdy taková, která nejsou podmíněna historickou nutností.“

Přesto však byl Milunić v tomto směru optimistický, přesvědčen, že právě tento způsob politiky se s odchodem Tita chýlí ke konci. Podle toho, jak Milunić rozuměl současnému vývoji, stanovil i úkoly pro emigraci:

„Za prvé bychom měli pochopit podstatu otázky, podstatu našeho postavení a konkrétních úkolů v takovém postavení. Zadruhé bychom neměli svým neodpovědným, na první pohled logickým, marxistickým vystupováním poškozovat uvedenou politiku.

---

³⁴ AMV, a. č. 716743, s. 36-50, II. S FMV, 8. odbor, mjr. RSDr. Havránek, TS JOŽE, 4.3.1977 Záznam č. 102. Schůzka Brežněva a Tita koncem minulého roku – názory Jugoslávské emigrace. Příloha: Dopis Miluniće Golubovićovi a Kalafatićovi.

Nedovolit, abychom vlastní zbrklostí anulovali některé dosažené výsledky současné politiky, která je prováděna vůči naší zemi.“ Jejich zápas není přitom ztracen, protože ve vlasti je plno stejně smýšlejících lidí, kteří sice nyní nejsou u moci, avšak za „určitých mezinárodních podmínek“, by se tento stav mohl lehko změnit. Hlavní zásadou „činnosti“ emigrace však byla pro Miluniće trpělivost a také určitá útrpnost, s níž museli i dále snášet věci, s nimiž se nemohli ztotožnit. Za hlavní úkol pak považoval schopnost tento stav chápat a bedlivě sledovat politické události:

„Domnívám se, že jsme povinni sledovat vývoj této politiky, abychom správně pochopili některé její nové momenty, její cesty, kterými jde k dosažení konečného cíle. Když už nemůžeme aktivně pomáhat této politice, tak jak bychom si přáli, v žádném případě nesmíme ukvapeností poškodit některé tahy této politiky.“

Měli-li se političtí emigranti nějak uplatnit v rozhodující fázi tohoto zápasu, museli o nich i potenciální spřízněnci vědět a znát jejich skutečné názory. Spoléhat se na „prostředníky“ v podobě agentů se nezdálo příliš bezpečné. Milunić od šedesátých let udržoval písemné styky s mnoha lidmi v Jugoslávii. Jak se dá předpokládat, byli však nyní jeho bývalí známí většinou již v důchodovém věku a neměli takový vliv. Stole Kovačević navíc ze Záhřebu přivezl zprávy o obecné nechuti si s informbyrovci po barském sjezdu nějak zadávat.³⁵

Když na podzim roku 1976 vyšla jugoslávská ambasáda nečekaně vstříc Veselinu Starčevićovi, otevřelo to realistům nové možnosti. Diplomaté patrně mohli jejich názory interpretovat ve svých zprávách přesněji, než agenti i jejich řídicí důstojníci, jejichž hlavním zájmem bylo získávat důkazy proti nepřátelům státu. O povaze této vstřícnosti si alespoň Milunić nedělal žádné iluze. Vnímal jí jako další změnu taktiky v boji proti informbyrovskému hnutí a emigraci, kde jedny si režim snažil pochlebováním a výhodami získat, druhé pak obvinil ze všeho možného a poukazovat na ně jako na příčinu problémů ve vztazích se socialistickými zeměmi.³⁶

O tom, že by členové Milunićovy skupiny, k níž patřil i Starčević, o této šanci přímo uvažovali, nemáme žádné záznamy. O několik let později však Veselin Starčević uvedl, že byl tehdy Milunićem pověřen, aby se stýkal s pracovníky velvyslanectví a

³⁵ Tamtéž, a. č. 716743, s. 27-35, II. S FMV, 8. odbor, mjr. RSDr. Stan. Havránek. 3.3.1977 Záznam. TS JOŽE – dopis do SSSR. Příloha: překlad dopisu ze srbochorvatštiny. Milunić se v dopise zmínil, že Kovačević pověřil, aby vyhledal v Záhřebu jejich společné přátele. Kovačević po návratu tvrdil, že se s ním nikdo z nich nechtěl setkat.

³⁶ Tamtéž, a. č. 716743, s. 36-50, II. S FMV, 8. odbor, mjr. RSDr. Havránek. TS JOŽE. 4.3.1977 Záznam č. 102. Schůzka Brežněva a Tita koncem minulého roku – názory Jugoslávské emigrace. Příloha: srbochorvatský překlad Milunićova dopisu Golubovićovi a Kalafatićovi.

tipoval vhodného člověka pro výměnu informací.³⁷ Zde se ovšem bohužel můžeme opřít jen o dedukce, s nimiž jiné prameny ne vždy korespondují. Proč pak v listopadu 1978 Milunić ohlásil „řídícímu orgánovi“, že Starčević se schází s jugoslávskými diplomaty i dvakrát týdně a oslavil s nimi u sebe doma i státní svátek SFRJ? Znamenalo to snad nedůvěru mezi těmito dvěma muži? Ostatně Milunić připojil i dotaz, jestli Starčević náhodou nepracuje pro StB?³⁸ Jak vidno, mnohé si i názorově blízcí „politikové“ – samozřejmě v souladu se zákony – nechávali pro sebe.

Stojaté vody (listopad 1976 – únor 1977)

Brežněvova vystoupení v Bělehradu opět připomněla, že problémy s informbyrovcí zůstávají i nadále citlivým bodem sovětsko-jugoslávských vztahů. Nejen Josip Milunić si povšiml určité změny v rétorice sovětského vůdce. Ten jednak prohlásil, že Sovětský svaz není žádným vlkem, který by si brousil zuby na Jugoslávii jako na červenou Karkulku.³⁹ Zároveň však sám nadnesl otázku vězňených informbyrovců, přičemž zpochybnil, že by byli nepřáteli socialismu a jugoslávského lidu, jak to o nich tvrdila jugoslávská strana.⁴⁰ Jugoslávští představitelé nechali Brežněvovy poznámky bez odpovědi. Následovaly však veřejné projevy svazového tajemníka zahraničních věcí Miloše Miniće a Stana Dolance o připravenosti Jugoslávie bránit se útoku z jakékoliv strany a o pokračování současného politického kursu, aniž by se byla ochotna podřizovat nátlaku kohokoliv zvenčí. Vedení SKJ pak rozeslalo stranickým organizacím dopis, v němž Brežněvova slova označilo za vměšování. Členstvu se v něm rovněž k aklamaci předkládalo prohlášení, jenž konstatovalo stále přetrvávající existenci agresivních sil v Sovětském svazu a odsuzovalo jimi inspirované nepřátelské pokusy vůči Jugoslávii. Vězněné osoby pak v tomto textu byly nazývány renegáty, kteří zradili svou zemi v nejtěžším momentu jejích dějin.⁴¹

³⁷ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-3, s. 86, II. S, 4. odbor, 2. oddělení, Uřídil, VESO, 1.9.1981 Záznam č. 36. Současné rozdělení jugoslávské emigrace v ČSSR.

³⁸ Tamtéž, a. č. 804 036, s. 91, II. S FMV, 4. odb., 2. odd., Janota, JOŽE; Nevíme, jak v případě Miluniće, avšak Starčevićova spolupráce se Státní bezpečností byla mezi emigranty obecně známa. V roce 1980 Miodrag Popović upozornil Boška Mlinareviće, který žil v Karvině, že v rozhovoru se Starčevićem je nutno s touto skutečností počítat: Tamtéž, s. 103, II. S SNB, 4. odbor, 2. odd. 1.11.1980 Záznam; Starčević se pochopitelně s jugoslávskými diplomaty stýkal s vědomím StB, která měla na takto získaných poznacích a vlastním tipování „prosovětských osob“ sama zájem. Plně to vyplývá z agenturních záznamů i hodnocení spolupracovníka ve Starčevićově osobním svazku.

³⁹ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 380; AMV, a. č. 797767, s. 156-157, Leták „Velké zprávy z malých poledníků.“ Překlad ze srbochorvatštiny. Komentář k Brežněvově návštěvě Bělehradu. Z korespondence mezi aktivisty Nové KSJ.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Tamtéž.

Brežněvova „podpora“ „nevinně“ žalářovaným nicméně povzbudila aktivistickou část emigrace, shromážděné kolem Nové KSJ. Tak to také zřejmě předpokládaly i československé orgány, které však na základě informací od Veselina Starčeviče a dalších svých informátorů současně očekávaly, že s nové projevy emigrantské činnosti bude následovat i další vlna jugoslávských provokací. Kromě náhlé blahosklonnosti, ba vstřícnosti vůči některým emigrantům, pokračovaly během roku 1976 intervence politického rady velvyslanectví Dušana Rodiče upozorňující se strojenou naléhavostí na činnost Sinanoviče a Dragily. StB tak projevila obavu, že jugoslávská zpravodajská služba, za jejíhož kádrového rozvědčíka Dušana Rodiče považovala, připravuje v souvislosti s informbyrovci proti Československu blíže nespecifikovanou akci.⁴²

Koncem listopadu 1976 se opět konala na Ústředním výboru KSČ porada funkcionářů strany, odborů a bezpečnosti. Zúčastnili se jí zástupce vedoucího Oddělení mezinárodní politiky⁴³ ÚV KSČ Žižka, pracovník tohoto oddělení Škeřík, tajemník ÚRO Kožík, zástupce náčelníka II. správy FMV plk. Dzivý a náčelník 8. odboru II. správy pplk. Coufal.⁴⁴

Na základě tohoto jednání vyhledali pracovníci II. správy 29. listopadu 1976 opět Ivana Sinanoviče, aby mu poblahopřáli ke státnímu svátku rodné země a při té příležitosti prověřili, jak respektuje předchozí pokyny. *Radnik* se bez zdráhání rozhovořil o problémech, s nimiž se Nová KSJ potýká: nejednotnost, vzájemná rivalita funkcionářů, nestejně představy o konečném programu. Když Sinanovičovi nebylo umožněno vycestovat do Paříže, chystá se jej Ostoja Karanović, který vlastní „bezdomovecký“ pas OSN, navštívit v Praze. Pro pražské setkání funkcionářů, i když se jednalo údajně o osoby prosazující v NKSJ „prosovětskou“ linii, neprojevíli příslušníci StB příliš nadšení. Naopak se opatrně – pomocí „rozboru činnosti nové KSJ aplikací na marxisticko-leninskou teorii“ – snažili *Radnikovi* naznačit, že jejich cíle jsou velmi mlhavé, vliv na masy v Jugoslávii prakticky nulový a tudíž výsledky jejich práce vcelku nevalné. Sinanoviče přesvědčovali, že mnohem účelnější formou politické činnosti by pro něho bylo pomáhat bezpečnosti odhalovat informátorskou síť velvyslanectví. Ivan Sinanovič se takové spolupráci nebránil. Dokonce ji uvítal. Jak prozradil, v poslední době byl totiž navštíven dvěma činiteli Nové KSJ ze zahraničí, jimž zcela nedůvěřoval.

---

⁴² Tamtéž.

⁴³ Tento název od sedmdesátých let neslo někdejší Mezinárodní oddělení ÚV KSČ.

⁴⁴ AMV, a. č. 797767, s. 112, II. S FMV, 8. odbor, náčelník pplk. Jan Coufal, 16.12.1976 Informace.

Proto projevil zájem, aby pracovníci StB chování těchto lidí posoudili a sdělili mu svůj názor. Od „organů“ Havránka a Vítězslava Janoty, který byl nově ke kontaktu se Sinanovičem pověřen, tentokrát nezazněly direktivy ani zákazy. Sinanovičovi pouze doporučili, aby „uvažoval o tom, čím prospějí věci a kde naopak sami celou snahu ZST [zemí socialistického tábora] poškozují.“

Závěr tohoto záznamu stanovující další postup však zněl již jasně: „Ve schůzkové činnosti s Radnikem pokračovat s cílem umrtvení jakékoliv iniciativy z jeho strany o činnost nové KSJ a naproti tomu docílit jeho prostřednictvím vyhledávání agentů UDBy v ČSSR, kteří plní podvratnou a ideodiverzní činnost.“⁴⁵

Po čtrnácti dnech se uskutečnila schůzka majorů Havránka a Janoty s Ivanem Sinanovičem v konspiračním bytě, protože Sinanovič chtěl hovořit o věcech, pro které prostředí kavárny či restaurace nebylo vhodné. Donesl řadu materiálů a poměrně obšírně vyložil okolnosti vzniku Nové KSJ i svou roli v ní, včetně svého nedávného zvolení do politbyra této strany. Dále označil za podezřelé ze spolupráce s „Udbou“ několik emigrantů, o nichž věděl, že často jezdí do Jugoslávie a navštěvují ambasádu. Zajímavé je, že kromě již dříve v této souvislosti zmiňovaných Jakši Reljiće, Miodraga Popoviće a dalších, za podezřelé označil stoupence tzv. realistického proudu Veselina Starčevíce, Gojka Lončara a Velimira Jankoviće, kteří se buďto podle něj projevíli jako politicky nepevní (Janković), scházejí se s jugoslávskými diplomaty (Starčević), či se jednorázově zajímali o Novou KSJ a nevrátili zapůjčené materiály (Lončar). Kromě toho vyložený „renegát“ Reljić, který „pěje ódy na Tita“, se stýkal s Miluničem a Tumarou. Nejvíce podezřelé však Sinanovičovi bylo vystupování Tihomira Mirkoviće, který jej kontaktoval na jaře toho roku pod jakousi banální záminkou. Sdělil mu však, že byl ten rok v Jugoslávii kvůli němu vyslýchán a nakonec projevil zájem o materiály Nové KSJ, které mu Sinanovič ochotně půjčil.⁴⁶ Hned druhý den oznámil Sinanovič pracovníkům StB, že na Vánoce do Prahy přijede z Rakouska jistý Karel Koren, učitel na jihoslovanském gymnáziu ve Vídni, který ve styku s ním užíval konspirativní jméno *Profesor*.⁴⁷

Závěr, který si pracovníci II. správy učinili z těchto Sinanovičových sdělení, hovořil pro rozhodné skoncování s touto dobrodružnou hrou jednou provždy: „I když nejsou k celé věci dostatečné dokumenty, nelze vyloučit, že vytvoření tzv. KSJ

⁴⁵ Tamtéž, s. 104, II. S FMV, 8. odbor, 2. odd., 1.12.1976 Záznam ze schůzky 29.11. s D RADNIKEM.

⁴⁶ Tamtéž, s. 131, II. S FMV, 8. odbor, 2. odd., mjr. Janota. 21.12.1976 Záznam ze schůzky s D Radnikem.

⁴⁷ Tamtéž, s.107, II. S FMV, 8. odbor, 2. odd., Záznam ze schůzky s D RADNIKEM dne 16.12.1976.

v zahraničí vzešlo z podnětu některé nepřátelské speciální služby, případně i samotné UDBy k získání argumentů k vyvolání nebo prohlubování rozporů mezi Jugoslávií a socialistickými státy, konkrétně SSSR a ČSSR.⁴⁸ StB však zřejmě nechtěla, a to nikoliv ze zcela zřejmých důvodů, zasáhnout autoritativně. Pomocí opatření, o nichž se Sinanovič nemohl dozvědět, se mu snažila bránit v kontaktech se zahraničím a v diskusích jej dovést k přesvědčení, že jeho vlastní úsilí i činnost celé Nové KSJ nemají žádné vyhlídky. Když koncem ledna 1977 opět žádal o intervenci ve věci vydání vstupního víza pro Ostoju Karanoviće, „orgánové“ takový vstřícný krok předem nevyloučili. Nekomentovali ani Sinanovičovu poznámku, že nerozumí, proč je Karanovićovi bráněno v cestě do Československa, když do Bulharska byl vpuštěn bez problémů. Poznámka vedoucího odboru k Sinanovičově žádosti ve věci Karanovićova příjezdu však byla příznačná: „V akci se nebudeme angažovat. Jeho příjezd do Československa by mohl zavdat příčinu k protestům ze strany Jugoslávie.“ Aniž by však Sinanovićovi toto své stanovisko na rovinu vyložili, uváděli ho opět ve zmatek mlhavými poznámkami o málo reálných možnostech Nové KSJ „působit na masy“. Sinanoviće tak svým způsobem udržovali v domněnce, že československé orgány sice v úspěch Nové KSJ nevěří, jejím aktivitám ale nijak nebrání.⁴⁹

Pracovníci Státní bezpečnosti si nedělali v této době o Nové KSJ již žádné iluze. Opatrnost jim velela k ní již nepřistupovat jako k hazardnímu podniku sice pravověrných, avšak přespříliš revolučně zapálených jugoslávských soudruhů, nýbrž především jako k nečistému prostředku zpravodajského protivníka. Dobré znalosti hnutí, které prokazovali představitelé jugoslávského SUPu, nasvědčovaly, že jugoslávská komunistická strana v exilu je přinejmenším prolezlá agenty, pokud ne jimi přímo řízena. Majorý Havránka a Janotu v této domněnce další schůzky se Sinanovičem jen utvrzovaly. V polovině února 1977 totiž Sinanovićovi předal přihlášku do Nové KSJ Tihomir Mirković. Tento Sinanovićův vrstevník a bývalý druh z doby učňovské akce na konci čtyřicátých let se o politické dění dosud příliš nezajímal. Pracoval jako skladník a po roce 1968 byl vyloučen z KSČ údajně pro nízkou aktivitu a oportunismus. V sedmdesátých letech pravidelně trávil dovolenou v Jugoslávii a docházel na velvyslanectví, přestože jako československý občan k tomu neměl mnoho důvodů.

⁴⁸ Tamtéž, s. 136, 6.1.1977 l. náměstkovi MV ČSSR genmjr. ing. Jánu Hanuliakovi.

⁴⁹ Tamtéž, s. 144, II. S FMV, 8. odbor, 2. odd. Záznam ze schůzky s RADNIKEM.

V emotivně formulovaném dopisu Mirković vítal vznik Nové KSJ a nadšeně se hlásil do jejich řad.⁵⁰ Sám Sinanovič moc v Mirkovičovu upřímnost nevěřil.⁵¹

Velmi nedůvěryhodně také působila postava Karla Korena, který v poslední době jevil velkou snahu udržovat s *Radnikem* pravidelné styky. Korenovy návrhy, aby za ním přijel do Rakouska, či se alespoň příště setkali v Bratislavě, která je z Vídně lépe dostupná, budily u Sinanoviče jisté obavy.⁵² K opatrnosti před možnými agenty „Udby“, kteří pravděpodobně budou Radníka v Praze vyhledávat stále častěji, nabádal i sám Ostoja Karanović.⁵³

V průběhu února začínal být Ivan Sinanovič stále nervóznější. Jako funkcionář chtěl mermomocí zasáhnout do současných jednání vůdců strany. Považoval za nezbytné, aby se sešel s Karanovićem. Pokud ho československé orgány odmítaly vpustit na své území, Sinanovič žádal, aby směl alespoň on vycestovat na tuto schůzku do Rakouska nebo do Francie. Referent Janota však 21. února Sinanoviče jen přesvědčoval, aby o cestu do zahraničí nyní neusiloval. Podle přijaté strategie jej znovu nabádal, aby si jako člen KSČ dával pozor na dodržení stanov, které členství v jiné straně zakazují.⁵⁴

Před bělehradskou schůzkou KBSE: Informbyrovci a Charta 77

Na počátku jara 1977 se záležitost s informbyrovci začala pro všechny zúčastněné aktéry – pražskou aktivistickou skupinku i československé a jugoslávské orgány – dostávat do nových souvislostí. Důvodem bylo chystané druhé zasedání konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, které se mělo uskutečnit v Bělehradu. Opoziční skupiny v zemích střední a východní Evropy chtěly tohoto setkání využít, aby poukázaly na porušování lidských práv, k nimž se jejich vlády podpisem helsinského dokumentu na zasedání KBSE před dvěma roky zavázaly. Komunistické režimy se snažily takovým proklamacím a tím i poškození svého mezinárodního renomé pochopitelně zabránit. Helsinská konference a na červen 1977 ohlášená bělehradská schůzka KBSE však nebyly příležitostí jen pro československou Chartu 77. Podobný

⁵⁰ Tamtéž, s. 147, Dopis Tihomira Mirkoviče, jímž žádá o přijetí do Nové KSJ. Překlad ze srbochorvatštiny.

⁵¹ Tamtéž, s. 146, 23.2.1977 Záznam o schůzce v hotelu Belvedere 21. února.

⁵² Tamtéž, s. 138, II. S FMV, 8. odbor, 2. odd., 21.1.1977 Záznam ze schůzky s důvěrníkem Radnikem; Tamtéž, s. 159, II. S FMV, 8. odb., 2. odd., mjr. Janota Vítězslav. 27.4.1977 Záznam ze schůzky s RADNIKEM.

⁵³ Tamtéž, s. 144, II. S FMV, 8. odbor, 2. odd. Záznam ze schůzky s Radnikem v zasedací síni LM pražské Spalovny.

⁵⁴ Tamtéž, s. 146, 23.2.1977 Záznam o schůzce v hotelu Belvedere 21.2.

dokument poukazující na porušování lidských práv vládou své země připravovali jugoslávští informbyrovci. Dopis, který jménem „Antifašistického komitétu Jugoslávie na obranu politických vězňů“ rozeslala v dubnu 1977 Perovićova skupina všem účastníkům nadcházející konference, označoval Jugoslávii za „zemi teroru“, kde se „zavírají neviní lidé a fyzicky likvidují političtí protivníci“.⁵⁵ Obě opoziční hnutí se právě v této době stala i tématem československo-jugoslávských vztahů. Zatímco v případě informbyrovců nešlo o nic nového, Jugoslávie vstoupila do vnitropolitických problémů ČSSR v zásadě po několika letech poprvé.

Otázku informbyrovské činnosti v roce 1977 prvně připomněla trochu překvapivě československá strana. Důvod, proč si na 1. února velvyslanec v Bělehradu O. Pavlovský vyžádal přijetí u tajemníka výkonného výboru předsednictva ÚV SKJ Stana Dolance, byl poněkud zvláštní. Pavlovský jen Dolancovi připomněl již dva roky staré pozvání k návštěvě Prahy a mimo jiné se rozhovořil o informbyrovské emigraci. Nešlo však o žádné novinky. Obdobným způsobem jako v posledních dvou letech jen oznamoval, že československé vedení přijalo opatření proti konkrétním osobám a – překvapivě – v nejbližší době má padnout konečné rozhodnutí, kterým se této aktivitě již skutečně zabrání. Kdyby již delší dobu různí českoslovenští představitelé netvrdili, že k něčemu takovému již došlo, možná by to bylo na jugoslávské straně přijato s povděkem. Stane Dolanc, který patrně na podobné „zásadní“ sdělení nebyl připraven, tak reagoval pouze konstatováním, že nic jiného Jugoslávie ani neočekává.⁵⁶

Co bylo důvodem k tak „náhlé ochotě“ vypořádat se s nevítanou emigrantskou aktivitou na vlastním území? „Čirou náhodou“ týž den navštívil pražskou jugoslávskou ambasádu Zdeněk Mlynář, aby zde předal dopis adresovaný Titovi. Nastínil v něm své dilema, do něhož byl vmanipulován normalizačním režimem. Českoslovenští komunisté, kteří vyznávají principy nezávislé politiky a byli proto odstraněni z politického života, mají v současné chvíli jedinou možnost: musí pracovat v rámci všenárodního demokratického hnutí, jímž je i nedávno zveřejněný manifest Charta 77, a opřít se přitom o pomoc nekomunistických a nesocialistických sil buržoazního světa. Mlynář, který byl po několika letech prvním představitelem pražského jara, jenž vstoupil do kontaktu s oficiálními místy SFRJ, však nežádal politickou podporu Charty. Byl totiž nucen k „dobrovolnému odchodu“ do zahraničí a obával se, že jeho případné

⁵⁵ R. RADONJIĆ, c. d., s. 185.

⁵⁶ AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/I-286, 1.2.1977 Záznam o rozhovoru tajemníka výkonného výboru předsednictva ÚV SKJ Stana Dolance s velvyslancem O. Pavlovským.

vystěhování do Rakouska, by bylo režimem zneužito jako důkaz o zaprodanosti „kapitalistickým chlebdárcům“. Sondoval tedy možnost odchodu s rodinou do Jugoslávie, nebude-li se moci opuštění Československa vzepřít. Času na rozhodnutí bylo málo. Mlynář dostal ultimátum do 4. února, a proto potřeboval znát jugoslávské stanovisko do dvou dnů.⁵⁷

Již doprovodná zpráva Služby pro zahraničně politické otázky ÚV SKJ neprojevovala nad Mlynářovou žádostí velké nadšení. Mlynář byl s jistotou sledován a pravděpodobně při vstupu do budovy velvyslanectví i vyfotografován, takže Jugoslávie mohla v souvislosti s touto otázkou očekávat jen mezinárodní komplikace. Rovněž v hodnocení Charty 77 panovaly na jugoslávských oficiálních místech spíše rozpaky. Zpráva poukazovala na to, že opoziční iniciativa probíhala od samého počátku pod mocenskou kontrolou a normalizační režim ji pohotově využil k denunciační kampani a mobilizaci veřejnosti proti opozici a předně k odsouzení politiky let 1968–1969. Nadšení rozhodně v Bělehradu nemohl vzbudit ani fakt, že dvě třetiny signatářů nebyly nikdy členy KSČ a vůbec těžko čitelné ideologické pozadí Charty. Odmítnutí podepsat Chartu většinou čelných představitelů obrodného procesu považovali bělehradští analytici za příznačné.⁵⁸

V časové tísní projednal Výkonný výbor předsednictva ÚV SKJ Mlynářovu žádost ještě též večer a informace pro kancelář presidenta, v níž byla shrnuta všechna pro a proti, vznikla v pozdních nočních hodinách. Důvodů, proč Mlynářovi vyhovět, shledali členové výboru několik. Mlynář v době obrodného procesu projevoval vůči Jugoslávii značné sympatie a jejímu velvyslanci podával cenné zprávy. Podle ústavy se SFRJ jako „nositelka boje za svobodu a lidská práva, demokratické principy i praxi“ hlásila k podpoře a poskytování azylu bojovníkům za svobodu a revolucionářům. Vzhledem k tomu, že se k Chartě 77 kladně postavily některé komunistické strany na Západě a Italská komunistická strana údajně jejím signatářům–komunistům nabídla pohostinství v Itálii, by taková podpora jistě pozvedla prestiž Jugoslávie u veřejnosti v západních zemích. Bylo však otázkou, zda by tento kapitál vyvážily mezinárodní komplikace, které by takřka určitě následovaly. Informace opět poukazovala na nejasnost pozadí Charty, značnou názorovou heterogenitu signatářů, inspirace na Západě i podezřelé

---

⁵⁷ AMIJ, KPR I-5-b Čehoslovačka, Služba za spoljnopolitička pitanja, 1.2.1977 Andjelko Blažević osobnímu tajemníkovi presidenta republiky.

⁵⁸ Tamtéž.

využití československým režimem ke štvavé propagandistické kampani.⁵⁹ Charta 77 se také stala předmětem k osočování mezi oběma bloky, čemuž se Jugoslávie hájící si svou „nezúčastněnou“ pozici snažila vždy vyhnout.

Jugoslávské angažmá však bylo nutné zvážit i vzhledem k informbyrovské emigraci v Československu a dalších socialistických zemích. Skutečnost, že tam informbyrovci žijí a přes opakované jugoslávské protesty i nadále politicky působí, spíše hovořila pro umožnění pobytu československého disidenta v Jugoslávii. Existoval k tomu i precedens, tím že Sovětský svaz v roce 1963, v době normalizace sovětsko-jugoslávských vztahů, poskytl politický azyl dezertérovi generálu Ristićovi. Na druhou stranu v Bělehradu nebyla zjevně příliš velká ochota komplikovat si ve vztahu k SSSR a zemím socialistického tábora své postavení: „Poskytnutí azylu Mlynářovi by objektivně mohlo podrýt naši principiální pozici ve vztahu na zacházení a aktivitu IB emigrace ve východoevropských zemích, hlavně v SSSR a ČSSR, a vedení těchto zemích by dostala záminku k protestu, který by nám svázal ruce v našich požadavcích striktního zamezení této činnosti.“

Z renomé malého, avšak hrdého a statečného lidu, který se postavil na odpor drtivému kolosu sovětského impéria, se titovský režim snažil těžit ještě v sedmdesátých letech. Bylo to sice již příliš přesvědčivé, avšak tento morální kapitál i nadále sloužil v kampaních líčících Sovětský svaz a jeho spojence jako neupřímné licoměrníky a Jugoslávii jako mírumilovnou sílu, která hájí zásadu nevměšování a „práva“ národů na autonomní vnitřní vývoj. Z toho důvodu už během roztržky na přelomu čtyřicátých a padesátých let, kdy si pohrával s podporou levicové opozice z východoevropských zemí, Bělehrad tuto myšlenku nakonec zavrhl.⁶⁰

I nyní bylo jisté, že v případě vyhovění žádosti by Mlynář nemohl z jugoslávského území nijak politicky pracovat. Tuto okolnost informace navrhovala uvést Mlynářovi i jako důvod případného odmítnutí. Jugoslávci předpokládali, že jako „odpovědný politik“ by se Mlynář s tímto stavem těžko mohl smířit. Pokud by si pro svou emigraci zvolil jiný stát, mělo mu být z dobré vůle naznačeno, že pozdější, blíže nespecifikovaná jugoslávská podpora není vyloučena. Jinou možností bylo Mlynáře odmítnout s tím, že

---

⁵⁹ Přitom se nabízí otázka, zda jugoslávští představitelé nesoudili ČSSR podle sebe, když přeceňovali dosah aktivit její státní bezpečnosti. Podezření vůči Chartě jako nástroji policejní provokace volá po paralele takového přístupu jugoslávské tajné služby vůči informbyrovské a jiné „nepřátelské“ činnosti.

⁶⁰ O podporu Jugoslávie se například v exilu v letech 1950–1954 ucházel bývalý předseda sociální demokracie Bohumil Laušman. Viz Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, Laušman v Bělehradě. Několik dokumentů z bělehradských archivů k působení Bohumila Laušmana v exilu v Jugoslávii, *Securitas imperii*, č. 14, 2006, s. 307-353.

rozhodnutí nemohlo padnout kvůli časové tísní. Důvody proti tedy v zásadě převažovaly a skutečný politický azyl, včetně nějaké emigrantské akce, nepřipadal v úvahu již od počátku. Rizika pro Jugoslávii byla příliš vysoká. Jelikož se velvyslanec Pavlovský nevypravil za Dolancem jistě náhodou, aby ohlásil plnění závazků Československa ve věci informbyrovců, dala se v případě vyhovění Mlynářově žádosti očekávat ostrá československá a sovětská reakce. Informace rovněž zmiňovala, že před blížící se bělehradskou schůzkou KBSE by zhoršování vztahů s Východem nebylo taktické. Nejen státy sovětského bloku, nýbrž i Jugoslávie totiž očekávala, že bude muset v mezinárodní diskusi o dodržování lidských čelit ostré kritice.⁶¹

O osobním rozhodnutí prezidenta Tita patrně záznam vyhotoven nebyl. Na základě shora uvedeného doporučení nejvyššího stranického orgánu však 4. února pražské velvyslanectví seznámilo Zdeňka Mlynáře se zamítavým stanoviskem.⁶²

První pokus reformních komunistů o kontakt s oficiálním Bělehradem od počátku sedmdesátých let tak dospěl k rychlému krachu a zřejmě byl i pokusem zcela posledním. Další představitelé opozice, včetně Jiřího Hájka, na něhož v této souvislosti Jugoslávci mysleli především,⁶³ se pochopitelně o žádnou pomoc již neucházeli. Charta 77 a opoziční hnutí v Československu však našlo ohlas v širší jugoslávské veřejnosti. Prohlášení solidarity 92 jugoslávských intelektuálů s československými disidenty politické vedení se shora uvedeného důvodu odsoudilo a jeho signatáře pronásledovalo.⁶⁴ Přesto však tamní, o poznání liberálnější poměry nakonec dovolily, aby se o chartistech hovořilo a psalo v pozitivním světle, aby byla vydávána díla v Československu zakázaných autorů a na jugoslávských scénách uváděny jejich divadelní hry. Liberálně orientovaná inteligence projevovala o československou opozici čilý zájem a mohla jej projevit i ve veřejném prostoru.⁶⁵ Nutno ovšem dodat, že

⁶¹ AMIJ, KPR I-5-b Čehoslovačka, SSIP – kabinet, br. 44449, Lazar Mojsov, 2.2.1977, v 1:30 hodin.

Informace k žádosti Z. Mlynáře o poskytnutí politického azylu v Jugoslávii.

⁶² Tamtéž, Služba za spoljnopolitička pitanja, 4.2.1977 Andjelko Blažević osobnímu tajemníkovi prezidenta republiky.

⁶³ Tamtéž, SSIP – kabinet, br. 44449, Lazar Mojsov, 2.2.1977, v 1:30 hodin. Informace k žádosti Z. Mlynáře o poskytnutí politického azylu v Jugoslávii.

⁶⁴ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 407.

⁶⁵ Od počátku osmdesátých let vydávala velká nakladatelství v Záhřebu, Bělehradu a Sarajevu překlady knih Milana Kundery či Karla Kosika a přední divadelní scény uváděly hry Václava Havla a Pavla Kohouta. Esejisticou tvorbu českých opozičních intelektuálů s velkou pozorností sledovaly prestižní časopisy a noviny jako *NIN*, *Vjesnik*, *Danas* či *Politika*. Největšími propagátory neoficiální české kultury byli překladatelé Aleksandar Ilić, Ivica Kušan, Tatjana Brodnjak, divadelníci Jovan Ćirilov, Želimir Orešković, Bojan Lazović, Miodrag Ilić, publicisté a novináři Milan Vlajčić, Zdravko Zima, Vladimir Stamenković, Tito Bilopavlović, Dušan Kremer, Feliks Paši, Ljubomir Drašković, Slavoljub Djukić, Jovica Ačina; Československá kontrarozvědka si v polovině osmdesátých let pořídila seznam těchto jugoslávských intelektuálů. AMV, a. č. OBJ 1167/16-6, II. S, I. odbor, 2. oddělení, 12.7.1985 Jugoslávští

pronikání československé neoficiální kulturní sféry do jugoslávského prostoru bylo záležitostí dlouhodobějšího vývoje.

Zákroky politické moci proti vměšování do záležitostí cizího státu se však jako obvykle nedotkly sdělovacích prostředků. Na rozdíl od politického prohlášení určité skupiny tak od počátku režim nebránil pozitivním reakcím na Chartu 77 v jugoslávském tisku, který nikdy i přes československé – nutno říci stále méně důrazné – protesty nepřestal vydávat ČSSR za odstrašující příklad země porobené pod sovětskou nadvládou. Takové líčení mělo na čtenáře ten účinek, že se pak domácí, také značně nedokonalý režim jevil v jejich očích být pravým štěstím, a proto byl tento způsob psaní zřejmě mocí tolerován, ba i vítán. Články, které se však objevily v jugoslávských novinách v souvislosti s Chartou, vyvolaly opět po delší době nebývale ostré reakce československého vedení.

K protestu došlo 11. března 1977 u příležitosti pobytu ředitele deníku *Borba* Sveta Tadiće v Praze. Tadić se měl setkat k rozhovorům s tajemníkem ÚV KSČ odpovědným za tisk Janem Fojtíkem. Nečekaně jej uvítal Vasil Biľak, který při dřívějších jednáních s Jugoslávci vystupoval velmi ofenzivně a jeho bizarní výroky musely mít na partnery v diskusi dojem až omračující. Biľak se dal hned do kritiky jugoslávského tisku, odsoudil „štvavou kampaň kolem Charty“, „nejhrubější dezinformace“ a vytváření falešného obrazu o Československu. Vyjádřil podiv, jak takto, v úplném souladu se západním tiskem, může psát tisk socialistické Jugoslávie. Podle Biľaka si přitom fakt, že zatkli jenom „čtyři muzikanty-chuligány“ takový mediální humbuk rozhodně nezasloužil. S výčitkou poté Biľak vyložil také svou představu, jak by se „socialistický“ tisk měl chovat vůči vnitřním záležitostem jiné socialistické země: „Jak by Jugoslávčům bylo, kdyby československý tisk psal o zatýkání v Jugoslávii? A my jsem o tom nenapsali ani slovo! To je vaše věc. Zatkněte si sto, pět set, pět tisíc, zatkněte si, kolik myslíte, že je potřeba, my se do toho míchat nebudeme. A my nechceme dovolit, aby se u nás pracovalo proti československé společnosti, proti přátelství se SSSR, proti socialismu.“ Za vzor uvedl opět československou tiskovou politiku: V době, kdy se v Jugoslávii o ČSSR psalo nejhůře, vydalo československé vedení pouze pokyn, aby se o Jugoslávii nepsalo vůbec. Přitom znovu zdůraznil, že pozice obou režimů jsou značně odlišné a principy titoistického systému pro Prahu nepřijatelné. Nezúčastněnou politiku

---

intelektuálové – poznatek; Více k tomu: Aleksandar ILIĆ, Srbsko-česká spolupráce v době normalizace, in: Jiří DIENSTBIER a kol., *Vztahy České republiky se Srbskem a Černou Horou*, Praha 2004, s. 10-16.

přímo označil za nepřátelskou vůči Sovětskému svazu a socialistickým zemím, protože nečiní rozdíly mezi mocenskými bloky.

Naprosto úžasným způsobem pak Biľak vyjádřil své mínění o skutečné demokracii, která podle jeho mínění v Československu vládne, a úloze politického vedení v ní: „Jedná-li se o samosprávu, to je vaše cesta, my ji nebudeme napadat, ale ať vám je jasné, že v našem tisku nebudeme psát o samosprávě. My máme jiný systém. Proč bychom naše lidi přiváděli k nějakému rozmyšlení a dilemat, když máme svojí cestu.“ Právě kvůli této „skutečné“ demokracii a svobodě myšlení nemohou, jak v zápětí dodal, jednoduše umlčet jugoslávské informbyrovce. Mnozí z nich jsou českoslovenští občané, a jako takoví mohou mít své názory. V Československu panují na mnohé věci různé názory a lidé se proto nezavírají. Nicméně jednoho informbyrovce si skutečně pozvali na ÚV KSČ, vytkli mu jeho činnost a pohrozili, jestli s tím nepřestane, že mu vezmou občanství a vyženou ze země. Nyní již nemají zprávy, že by cokoliv dále podnikal, a o tom i uvědomili jugoslávské soudruhy.⁶⁶

Vasil Biľak byl zkrátka vhodným typem, chtělo-li československé vedení sebrat Jugoslávčům vítr z plachet. Na něco takového se dalo skutečně reagovat jen velmi obtížně.

1977: Propady a pády Nové KSJ

Ivan Sinanovič nemohl být s vývojem v Nové KSJ spokojen. Jeho ambice nenaplňovala ani jeho osobní situaci. Ve vedení strany nedošlo k dohodě a její generální tajemník Mileta Perović se stáhl do ústraní. Se svou židovskou manželkou se uchýlil do Izraele, kde měl k politické práci jen omezené možnosti. Perovićova absence znamenala snížení aktivity strany a ve větší míře nejednotný, ba živelný postup jednotlivých představitelů. V březnu 1977 rovněž pronikla na veřejnost zpráva o záhadném zmizení manželů Karanovičových. *Radnik* se o něm dozvěděl od svých soudruhů v zahraničí, avšak zřejmě nikdo z nich neznal podrobnosti. Teprve 26. března 1977 uveřejnil francouzský komunistický časopis *L'Aurore* zprávu, že Ostoja Karanović a jeho žena Meleča byli uneseni jugoslávskými agenty ze svého pařížského bytu, odkud se právě chystali na cestu do Jeruzaléma za Miletou Perovićem. O pár dní později za podobných okolností zmizeli v Paříži také s Karanovići spřátelení manželé Dobrica a Vera

⁶⁶ AMIJ, KPR I-5-b Českoslovačka 1970–1977, Zpráva o rozhovoru ředitele Borby Svete Tadiće s členem předsednictva a tajemníkem ÚV KSČ Vasilem Biľakem, 11.3.1977 v Praze.

Todorovičovi, kteří se v exilové KSJ nijak neangažovali.⁶⁷ Po několika nevyjasněných vraždách informbyrovců v Belgii také tyto únosy ukázaly, že prostředí Západní Evropy neskýtá levicovým odpůrcům Titova režimu bezpečí. Ostatně, podobné akce jugoslávských speciálních komand proti nacionalistické emigraci byly všeobecně známy a budily odpor západních médií i politiků vůči těmto „politicko-mafiánským“ praktikám.⁶⁸

Bylo pochopitelné, že pod dojmem takových zpráv Sinanovič odmítl pozvání Karla Korena k setkání v Bratislavě. Dobře si uvědomoval, že odtud by se mohl ocitnout na jugoslávském území velmi snadno. Koren se proto vypravil do Prahy. Neměl však k tomu, jak se ukázalo, žádný vážný důvod. Sinanovič se tak jen utvrdil ve svých domněnkách, že je vlastně tímto člověkem kontrolován.⁶⁹

Kromě rozkladu informbyrovského hnutí činily *Radnikovi* opět starosti i československé orgány. Dne 22. března 1977 byl předvolán na OV KSČ ve Vysočanech. Rozhovor s tajemníkem Mertlem a pracovníkem městského výboru strany Bernáškem se protáhl na dvě hodiny. Poté, co si funkcionáři nechali vysvětlit situaci v informbyrovské emigraci, poukázali na nepřipustnost dvojího členství v komunistických stranách a apelovali na Sinanoviče, aby do týdne od svého angažmá v Nové KSJ zcela upustil.⁷⁰ Otázka, zda jeho snaha není stejně marná, jej ostatně napadala, i kdyby žádný pokyn nedostal. Pražská skupinka totiž v této době dospěla k závěru – a dostala pro to i důkazy – že je záměrně stranickým vedením přehlížena a podceňována. První rozčarování zažili Dragilovi a Sinanovič již v létě předchozího roku, kdy jejich poznámky k programu nevzal Mileta Perović vůbec v úvahu. Nyní se situace opakovala v souvislosti s přípravou manifestu, který hodlali informbyrovci zaslat účastníkům bělehradské schůzky KBSE.

Organizátorem a patrně i autorem tohoto dokumentu byl vedoucí emigrantské skupiny v Polsku Dragomir Perunović, který byl rovněž jedním z členů politbyra Nové KSJ. Na rozdíl od Sinanoviče mu však tamní orgány umožňovaly cesty na Západ a účast na schůzkách a „sjezdech“. Ve straně si tak vytvořil mnohem lepší postavení než ostatní „funkcionáři“ žijící v socialistických zemích. Polská skupina byla však na Sinanovičův vkus příliš liberálně orientovaná, kvazimoderní a projevovaly se v ní prý i

⁶⁷ AMV, a. č. 797767, s. 167-169, Překlad článku Philippe Bernerta „Vyšetřování aféry Broglie“, *L'Aurore*, sobota 26. března 1977.

⁶⁸ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 377.

⁶⁹ AMV, a. č. 797767, s. 159, II. S FMV, 8. odb., 2. odd., mjr. Janota Vítězslav, 27.4.1977 Záznam ze schůzky s RADNIKEM.

⁷⁰ Tamtéž.

protisovětské tendence. Avšak zřejmě právě proto byl Perunović představitelem hnutí na Západě názorově bližší. Na druhou stranu však málo početní informbyrovci v Polsku byli takřka všichni nakloněni radikálním akcím proti Titovu režimu, a proto v rámci Nové KSJ představovali významnou buňku.⁷¹ Podobně orientovaní zřejmě byli i aktivisté strany v Sovětském svazu Stanoje Brajević a Stole Stanišić. Stanišićova básnická sbírka *Struny země*, kterou pražským soudruhům autor doručil právě přes Perunoviće, se Sinanovičovi nelíbila kvůli údajným antisovětským alegoriím.⁷² Pražská buňka tak pravděpodobně stála i v rámci hnutí Nové KSJ na pravověrnějších a konzervativnějších pozicích, k jejichž uplatnění v programových dokumentech nevládla mezi aktivisty v jiných zemích příliš velká ochota.

Dragomir Perunović zřejmě na počátku roku 1977 zavítal do Prahy. Jeho vystupování však vzbudilo u Dragilových a Sinanoviče rozpaky. Jak vyplývá z dopisu, který mu zaslali v druhé polovině dubna, Perunović v Praze navazoval kontakty i s ostatními emigranty a dokonce se s nimi domlouval i na blíže nespecifikované spolupráci. „Historikem“, o němž se pisatelé dopisu dotčeně zmiňují, byl pravděpodobně Veselin Starčević. Perunović bez ohledu na upozornění Sinanoviče a Dragily, že „historik“ stojí v opozici proti jejich straně, s tímto jednal a vyzradil mu i formy činnosti, na níž se pražská buňka v rámci Nové KSJ podílí. Přestože to není z dopisu zcela jasné, pražská jednání se pravděpodobně týkala právě přípravy manifestu pro KBSE a Perunović mohl oslovit s tímto úmyslem i emigranty mimo Perunovićovu stranu, protože jeho platforma měla být pokud možno co nejširší. Navzdory určité rozladěnosti Sinanovič a Dragilovi souhlasili, aby „výbor“ – patrně orgán, který zastupoval Perunović – vypracoval podklady, k nimž by se posléze oni vyjádřili. Konečná formulace by pak byla záležitostí výboru jako centrálního orgánu.⁷³

Dokument obdrželi Sinanovič a manželé Dragilovi s průvodním Perunovićovým dopisem v druhé polovině března. Oproti předchozí dohodě Perunović sděloval, že se jedná již o definitivní podobu, na níž se shodl „širší počet soudruhů“. Formulace byly voleny tak, aby duch textu vyhovoval charakteru bělehradské schůzky. Na pražskou buňku zbyl pouze technický úkol, neboť Perunović dával pokyny text rozmnožit a

⁷¹ Členy emigrantské skupinky v Polsku byli Mile Dabić, Jakov Jajić, Živko Subotić, Dragica Gavrilović, Bosiljka Šaranović a Gordana Piekarczyk. Tamtéž, s. 253, 14.7.1981 Záznam.

⁷² Tamtéž, s. 159, II. S FMV, 8. odb., 2. odd., mjr. Janota Vítězslav, 27.4.1977 Záznam ze schůzky s RADNIKEM; Stanišićovy básně, které vyšly v Moskvě v roce 1976 v nakladatelství *Savremenič*, byly údajně jako závadné v SSSR ihned staženy. AMV, a. č. OBJ 1167/16-2, s. 267, II. S FMV, 8. odbor, 12.5.1977. Informace o provedeném zpravodajském pohovoru s Dušankou Dragilou ve věci rukopisu „Soud mrtvých“.

⁷³ Tamtéž, s. 217-227, Dopis z 19.4.1977. Překlad ze srbochorvatštiny.

doručovat velvyslancům zúčastněných zemí. Naléhal přitom na rychlé provedení, protože času zbývalo málo.⁷⁴

Manifest, který byl podepsán *Jugoslávský antifašistický výbor na ochranu politických vězňů a dodržování lidských práv*, představoval obžalobu titoistického režimu. Upozorňoval, že Jugoslávie nebyla vhodně zvoleným hostitelem, protože její vůdce již 30 let uplatňuje teroristický režim osobní moci a změnil ji tak na mučírnu a koncentrační tábor. Celou éru Titovy vlády dokument charakterizoval jako masivní porušování lidských práv a politických svobod, přičemž se snažil vytvořit dojem, že od padesátých let nedošlo k žádným změnám. Represi padesátých let tak jedním dechem propojoval s nezaměstnaností šedesátých a sedmdesátých let a interpretoval ji jako porušování lidského práva na práci. Jako doklad nekončící vlády teroru pak uváděl detailní přehled procesů s informbyrovcí v posledních letech. Manifest měl odhalovat prolhanost jugoslávské vlády, když se na jedné straně vydává za sílu humanismu a bojovníka za lidská práva ve světě, zatímco připravuje údajný ďábelský plán na likvidaci opozice, unáší a vraždí lidi v zahraničí a tvrdě pronásleduje domácí oponenty, které pak soudí v neveřejných zmanipulovaných procesech.

Počty vězněných a obětí i nezaměstnaných občanů nucených pracovat v zahraničí byly značně nadsazené. Jugoslávskými věznicemi tak například podle dokumentu měly v letech 1948–1973 projít fantastické čtyři miliony lidí. I další údaje byly značně nepřesné. Zajímavá byla dikce dokumentu, který plně využíval ducha helsinských dohod a neopouštěl tak obecně humanistickou, v zásadě apolitickou rovinu. Klasický komunistický ideologický arsenál naprosto opomíjel a vyzdvihoval jen hesla lidských práv, politické svobody a lidské důstojnosti. Ve shodě s „minimálním programem“ tak předstíral, že reprezentuje širokou opoziční bázi.⁷⁵ Vedení Nové KSJ se sice plány na

⁷⁴ Tamtéž, s. 202, nedat. (březen 1977). Dopis Dragomira Perunoviće. Překlad ze srbochorvatštiny.

⁷⁵ „Titovský režim hrůzovlády zlikvidoval všechny demokratické svobody a práva. Byla zlikvidována svoboda shromažďování a dohod, svoboda sdružování, svoboda myšlení a dokonce i právo na práci. Teror a politický banditismus se staly metodou řízení společnosti a státu. / V souvislosti s nadcházejícím shromážděním v Bělehradě nejvyšších státních představitelů evropských zemí, USA a Kanady, které se bude konat v červnu 1977, chtěli bychom tímto soustředit pozornost tohoto vysoce postaveného fóra na tragickou situaci v Jugoslávii. Jugoslávská demokratická veřejnost očekává od Bělehradské konference, že proběhne v duchu zásad, které byly proklamovány v závěrečném aktu Helsinského prohlášení a v duchu Charty OSN. / Apelujeme na Vás jménem spravedlnosti a lidské důstojnosti, jménem demokratických svobod, abyste použili svou autoritu a pomohli těm, kteří trpí pod teroristickým systémem, abyste vydobyli svobodu pro všechny politické vězně v Jugoslávii. Naším hlavním cílem je, aby se Jugoslávie jednou provždy stala svobodnou zemí, bez koncentračních táborů, bez mučení pro lidi, jejichž přáním je, aby Jugoslávie byla svobodná země, ve které se bude dodržovat svoboda, lidská práva a lidská důstojnost.“ AMV, a. č. OBJ 1167/16-2, s. 203-209, Jugoslávský antifašistický výbor pro ochranu politických vězňů a dodržování lidských práv. Všem účastníkům nadcházející Bělehradské konference o evropské bezpečnosti a spolupráci.

spolupráci různých opozičních sil zabývalo a pokusilo se je i realizovat. Jeho iniciativa však v zárodku selhala. Jednoznačný důraz na oběti z řad informbyrovců a naprosté opomíjení jiných skupin politických vězňů, jasně ukazoval, že manifest je samostatnou akcí radikální informbyrovské platformy.

Pražská „organizace“ NKSJ nebyla spokojena nejen s rolí, kterou jí Perunović přisuzoval. V mnohém nesouhlasila se samotným textem. V poznámkách, které Dragilovi a Sinanovič poslali do Varšavy, zpochybnili věrohodnost mnohých údajů a poukázali na zjevné omyly. Vadil jim však i charakter celého manifestu. Souhlasili sice s tím, že dokument má být přijatelný pro „nejširší masy“ i s názvem fiktivního orgánu, který se za autora textu vydával. Na jejich vkus však přeci jen příliš zamlžoval politickou orientaci autorů. Podle Sinanoviče a Dragilových bylo nutné, aby se jejich manifest výrazněji odlišil od jiných iniciativ „různých disidentů“, Charty 77 i jugoslávských liberálních intelektuálů, kteří se rovněž zaštiťují lidskými právy, jejichž východiska jsou ovšem v zásadě kontrarevoluční.⁷⁶ Nestačilo jim proto zdůraznit jen obecně lidská práva a politické svobody zaručené ústavou i mezinárodními dohodami (shromažďování, projevu atd.), ale vedle práva na práci zrovna tak podtrhnout i právo na život, vzdělání, lékařskou péči, zabezpečené stáří apod. Rovněž navrhovali zdůraznit, že Jugoslávie, „tak jako každý jiný kapitalistický stát“, se ohání lidskými právy rétoricky, zatímco jak politická, tak základní existenční práva masivně porušuje. Porušování politických práv ostatně považovali za důsledek „pošlapávání základních lidských svobod v širokém rozsahu“. Poukaz na tak hrubé nerespektování těchto práv mělo posloužit jako důkaz, že v Jugoslávii žádný socialismus ve skutečnosti neexistuje. Členům pražské buňky připadlo také nepochopitelné, proč text zamlčuje, že zmíněné pronásledování a věznění se týká právě (a v jejich pojetí výhradně) komunistů.

Nespokojeni byli pražští aktivisté také s chaotickým způsobem organizace této akce. Materiál měl být podle nich diskutován a připomínky včas zapracovány. Proto by bylo vhodné, aby byli nejdříve seznámeni s osnovou k diskusi, a ne s již hotovým textem, do něhož se pak odlišné názory doplňují těžko.⁷⁷ Dragomir Perunović však něco takového patrně neměl v úmyslu. Na připomínky totiž vůbec nereagoval a v polovině dubna poslal do Prahy zcela identický text. To již Sinanoviče a Dragilovy skutečně pobouřilo. Odpovědí z 19. dubna Perunovićovi dávali najevo, že pohár jejich trpělivosti

⁷⁶ Šlo o narážku na prohlášení 92 jugoslávských intelektuálů vyjadřujících solidaritu s Chartou 77. Srov. J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 407.

⁷⁷ AMV, a. č. OBJ 1167/16-2, s. 210-213, 22.3.1977 Opravy a poznámky k návrhu manifestu Jugoslávského antifašistického výboru.

přetekl: „Takto jsme, upřímně řečeno, ještě jednou postaveni před hotovou věc. A to je nežádoucí praxe, se kterou se setkáváme ve spolupráci v průběhu posledních několika let (od odjezdu soudruhů na Z.[západ] a i před tím).“ Za charakteristické pro přístup ostatních členů vedení vůči nim označili styky Perunoviče s „historikem“. Stanovisko k samotnému „manifestu“ pak bylo již mnohem důraznější a zcela odmítavé. Z textu nezmizely zjevné chyby a nesmysly, který jej celý znevěrohodňují a jeho „mlhavý“ charakter předstírá, že za ním stojí všechny možné opoziční skupiny, mezi nimiž komunisté rozhodně hlavní sílu nepředstavují. Tentokrát se vyslovili i proti názvu orgánu, jehož jménem byl manifest psán. Pojem „antifašistický“ předem vylučoval spolupráci s těmi, kteří Titův režim nepovažují za fašistický. Dalo se předpokládat, že mezi levicí uvnitř oficiální strany byla takových většina, a právě v té viděli pražští informbyrovci nejbližší přirozené spojence. Dále kritizovali i způsob rozeslání dopisu, který měl rovněž patrně předstírat, že iniciativa vzešla z vícero uskupení. Prosazovali naopak nutnost silného centra, které se ke svým akcím bude hlásit, a které je při početní slabosti jejich organizace nepostradatelné. *Manifest jugoslávského antifašistického výboru* tak podle Sinanoviče a Dragilových mohl vzbudit v očích mezinárodní veřejnosti jediné krajně pochybný dojem a svými absurdními údaji posloužit k diskreditaci jejich hnutí v domácím prostředí. Vyjádřili proto přímo domněnku, zda toto nebylo vlastně cílem a zda bylo vůbec vhodné oněm „soudruhům ze země“, kteří údaje dodávali, takto bezmezně důvěřovat. Z dopisu se dozvídáme, že na přehnaná tvrzení o titovské represii upozorňovala pražská skupina již v připomínkách k programu NKSJ. Dodávala tehdy podezření, že se v něm projevila práce „Udby“. Ani tehdy však vedení strany nevezalo jejich připomínky v úvahu. Perunovičovi proto oznamovali, že tentokrát odmítají za poslaný materiál nést odpovědnost a na jeho distribuci se nebudou podílet.⁷⁸

Dopis z 19. dubna tak byl projevem krajního rozčarování nad mechanismy činnosti Nové KSJ. Její pražská část poznala, že vedení strany s nimi zachází jako s mouřeniny, kteří mají plnit rozkazy, aniž by měli na chod a plánování činnosti nějaký vliv. V době únosů považovala pražská skupina rovněž za nepochopitelnou nulovou ostražitost vůči agentům, kteří se jistě v řadách ilegální strany nacházeli, zvláště mezi tzv. soudruhy ze země. Manifest, tak jak vznikl a nakonec i vypadal, pro ně znamenal

---

⁷⁸ Tamtéž, s. 217-227, Dopis z 19.4.1977 Překlad ze srbochorvatštiny.

příklad udbovské provokace, umožněnou bezmeznou naivitou a avanturismem Perunoviče a dalších aktivistů.⁷⁹

Ivan Sinanovič byl z této situace již zřejmě naprosto rozladěn. Když se po delší době 26. dubna 1977 setkal v kavárně *Belveder* s majorem Vítězslavem Janotou, neměl chuť před Státní bezpečností již cokoliv skrývat. Janotovi dokonce nabízel, že mu ukáže veškerou agendu, kterou v souvislosti s Novou KSJ obhospodařuje.⁸⁰

Z rezignovanosti jej však záhy vyvedl smysl pro povinnost, který přece jen vůči hnutí stále choval. Do Prahy totiž 28. dubna přijela tajemnice Nové KSJ, kterou Sinanovič znal pod krycím jménem *Maja*. Na pokyn Milety Peroviče se chtěla v československém hlavním městě na patnáct dní ukrýt, protože jí údajně hrozil únos. Mirjana Obrenovićová, jak se tato žena Sinanovičovi posléze představila, se zdála být typickou příslušnicí informbyrovského hnutí: intelektuálka–profesorka cizích jazyků, na počátku padesátých let vězněna na Golém otoku, v sedmdesátých letech již ve vyšším věku. To bylo alespoň to, co o ní Sinanovič věděl. Jako občanka SFRJ žila v Rakousku, kde měla na starost tamní expozituru a exilovému vedení odtud zprostředkovávala kontakty s organizacemi v Jugoslávii.

Ivan Sinanovič choval vůči *Maje* vřelé sympatie, jako k ženě s „ryze prosovětskými postoji, která nemá kam jít“. Poskytnout jí azyl ve svém bytě bylo pro něho samozřejmostí. S jejím pražským pobytem však měl jen samé potíže. Aby jí v malém bytě zabezpečil soukromí, musel sám přespávat ve zbrojnici Lidových milicí. Nepohodl se kvůli ní rovněž s Perem Dragilou, který zásadně nesouhlasil, aby *Maja* do Prahy přijela, natož aby bydlela u Sinanoviče. Majoru Janotovi se pak Sinanovič svěřil, že s Dragilou proto hodlá přerušit styky a z celé situace je již nešťastný. Dragila se odmítal s *Majou* vůbec setkat. Ta však projevila zájem navštívit Josipa Miluniće, s nímž se z mládí znala, a Sinanovič musel vynaložit značné úsilí, aby jí to rozmluvil. Na druhé straně se rozhodně postavil proti tomu, aby s Obrenovićovou provedla pohovor StB, o což Janota projevila zájem. Pravděpodobně si totiž nepřál, aby se o jeho stycích s bezpečností dověděli soudruzi z vedení.⁸¹

⁷⁹ Dragomira Perunoviče přitom Sinanovič nikdy ze spolupráce s Udbou v nejmenším nepodezíral. Perunovič žil v Polsku od roku 1948 a patřil k opravdu nesmlouvavým radikálům, kteří nikdy po normalizaci vztahů Jugoslávii nenavštívili a vyhýbali se i kontaktu s jugoslávskými oficiálními orgány v zahraničí. Tamtéž, s. 253, 14.7.1981 Záznam.

⁸⁰ Tamtéž, s. 159, II. S FMV, 8. odb., 2. odd., mjr. Janota Vítězslav, 27.4.1977 Záznam ze schůzky s RADNIKEM.

⁸¹ Tamtéž, s. 162, 2.5.1977 Záznam ze schůzky s Radnikem téhož dne.

Rozhovory s *Majou* přinesly Sinanovičovi několik nemilých zjištění. Plně si jednak potvrdil své obavy, že strana je ve faktickém rozkladu. Mileta Perović pobýval již řadu měsíců roku v Izraeli, kde výměnou za slib, že zanechá svojí politické činnosti, očekával od tamních úřadů občanství a cestovní pas. *Maja* byla pak jen velmi mlhavě informována o situaci v Paříži. O únosu Karanoviče se podrobnosti dozvěděla z novin, přičemž původce těchto zpráv neznala. Sinanovič také nedůvěřoval *Majinu* zdroji o skutečné Karanovičově nepřítomnosti v Paříži – pracovníkovi pod krycím jménem *Boris*. Podle Sinanoviče to byl „sionista v řadách informbyrovců“, který do Rakouska přesídlil ze Sovětského svazu. Největší zklamání však *Radnikovi* způsobil důkaz k dřívějším obavám, že s ním Perović nejednal čestně a přisuzoval mu jen podřadnou úlohu. Perović *Maje* zakázal, aby dala Sinanovičovi jeho izraelskou adresu. V dopisu, který mu *Maja* dala přečíst, pak Perović nejmenoval Sinanoviče mezi členy vedení, kteří rozhodují o programových otázkách a formulaci dokumentů, a jasně vymezil, jaké úkoly pražské skupině náleží: „V otázce Radníka žádné sentimentálnosti, ani úlevy. On má daleko méně důvodů, aby tam zůstal, než kdokoliv jiný, aniž bych hovořil o sobě. Prosím vás, abyste je nějak přesvědčili, aby přestali s „propagandou“. Jejich propaganda nám úžasně škodí. Dejte jim úkoly, aby dělali něco jiného, zvláště shromažďování prostředků na vytištění programu a stanov.“⁸²

Sinanovičovy a Dragilovy výhrady vůči programu a činnosti vedení, které patrně neshrnuje jen v poznámkách k „manifestu“ Antifašistického výboru, Mileta Perović zřejmě považoval za porušování jednoty a disciplíny. Jak z tohoto citátu vyplývá, Sinanovičova pozice vůči vedení se rovněž zhoršila tím, že odmítl odejít z Československa na Západ. V očích generálního tajemníka to tedy byla pražská skupina, kdo svým odporem k přijatým zásadám vnášel do hnutí rozklad. Pro Novou KSJ byla přesto velmi důležitá, protože Dragilovi spravovali stranickou pokladnu, z níž chtěl Perović v Paříži financovat vytištění programu a vydávání periodika. *Maja* proto v první řadě do Prahy cestovala jako prostředník, který pokažené vztahy narovná a přiměje pražské soudruhy k dodržování stranické disciplíny. Na zapáleného a oddaného Sinanoviče se jí skutečně podařilo zapůsobit a k setkání s ní nakonec svolil i Pero Dragila.⁸³

⁸² Tamtéž, s. 183-187, Dopis Milety Perović „Starému“ a „Snaje“ s poznámkami k programu a stanovám. Překlad ze srbochorvatštiny. Perović zde jmenuje členy vedení pod krycími jmény: Snaja, Stari, Likota, Djida, Dika.

⁸³ Tamtéž, s. 176, 3.5.1977 Záznam. Obrenović Mirjana – zpráva.

Tento i další *Majin* dopis z července toho roku,⁸⁴ které Sinanovič poskytl Státní bezpečnosti, ukazují vpravdě bizarní charakter Nové KSJ. Několik, většinou postarších lidí roztroušených po různých zemích od Francie po Izrael, bez pravidelného spojení, bez větších finančních prostředků,⁸⁵ kdy jen mezistátní telefonní hovor pro ně znamenal nemalý výdaj, se snažilo být protivníkem režimu, využívajícího celou státní mašinérii, obrovské propagandistické prostředky a v neposlední řadě velmi výkonnou zpravodajskou službu, neštítící se žádných metod. Státní orgány zemí, v nichž tito aktivisté působili, pak přinejmenším jejich politické činnosti nepřály a rozhodně ji nepodporovaly, i když jí doposud ani nezabránilly. Některé okolnosti této politické akce působí až nadreálně. Jen s velkou fantasií si je možné představit, že produkce politických tiskovin ve Francii měla být financována z peněžního fondu, který obhospodařuje dvojice penzistů v normalizační Praze. Právě proto však Perovičovi i dalším členům vedení záleželo na tom, aby s pražskou buňkou neztratili kontakt.

Maja se v červenci snažila Sinanoviče přesvědčit, aby názorové neshody nechal prozatím stranou a podřídil se všemi přijaté strategii. Ubezpečovala jej, že jeho názory plně sdílí. Zároveň ho však upozornila, že i Mileta Perović – ačkoliv si snad pražská buňka myslí opak – se podřizuje směrnicím pařížského politbyra. Rozmíšky přitom podle *Maji* způsobila hlavně nedostatečná komunikace, zaviněná přerušením spojení po Karanovičově únosu. Na poslední týden v srpnu proto vedení svolalo „plenární schůzi“ do Rakouska, které by se mohl zúčastnit i Sinanovič. *Maja* tím na *Radnika* znovu apelovala: „souhlasíš s tím, že bez přímého rozhovoru „tváří v tvář“ není třeba rozbíjet

---

⁸⁴ Aktivisté Nové KSJ užívali v korespondenci určité zásady, které znesnadňují čtení nezasvěcenému. Města jsou tak uváděna pouze iniciálou, státy opisem (např. země pomerančů – Izrael). Osoby jsou označovány rovněž počátečním písmenem, nebo krycím jménem. Význam, uváděný pouze v náznaku, lze většinou dešifrovat pomocí kontextu. Druhý *Majin* dopis je opoznámkován (patrně Ivanem Sinanovičem) pro potřeby StB. AMV, a. č. 797767, s. 193-195, nedat. (červenec 1977) Dopis od *Maji*. Překlad ze srbochorvatštiny.

⁸⁵ Tento údaj však Ivan Sinanovič v rozhovoru s autorem 3. října 2007 zpochybnil. Funkcionáři Nové KSJ, kteří se volně pohybovali mezi Východem a Západem, vždy prý disponovali značnými obnosy a tomu nezřídka odpovídal i jejich životní styl, který Sinanovič považoval za – mírně řečeno – neskromný. Doložil to dvěma příklady. V sedmdesátých letech u něho pár dní strávil syn Bogdana Jovoviče Bogica, když se v Praze zastavil na cestě z Kyjeva do Francie. Sinanoviče žádal, aby mu sehnal západní valuty, jelikož si chtěl v Tuzexu koupit americké cigarety. Sinanovič tuto nemístnost vykládal černohorským národním naturelem, jímž se vyznačovali někteří funkcionáři ilegální strany a který se projevoval o to více u jejich dětí. Druhý příklad poskytla sama *Maja*. Tato žena se navenek rozhodně proletářským ctnostem nezpronevřovala. Během své pražské návštěvy však u sebe měla – pro účely financování politické činnosti – sto tisíc rakouských šilinků, což pochopitelně Sinanoviče překvapovalo. Původ těchto peněz mu zůstal neznámý; Vlado Dapčević, Mileta Perović a zřejmě i další aktivisté v emigraci podle všeho zcela bez okolků využívali pomoci různých velmi movitých mecenášů. Mileta Perović se například v roce 1976 nechal několik měsíců ve Švédsku vydržovat jednou svou bývalou studentkou, která se zde provdala za „nějakého švédského milionáře“. M. MARIĆ c. d., s. 88-91.

naše řady? Domnívám se, že v žádném případě to není třeba, protože je nám každý drahocenný, kdo dobře smýšlí o své zemi a děl[nické] tř[idě].“⁸⁶

Ne vše je v dopisu psaném v náznacích a jinotajích zřejmé. *Maja* odrazovala například Sinanoviče, aby cokoliv posílal *Černému* a naopak jí hned informoval, až od této osoby obdrží „dárek“. K napsání nějakého dopisu měl kromě Pera Dragily a jeho syna přizvat i lidi, kteří mu dříve řekli, aby „tu věc nedělal“. Nabádala snad *Maja* Sinanoviče ke spolupráci s Miluničovým křídlem? Naopak několik dalších bodů vysvětá z dopisu zcela jasně: Na základě Perovičova rozhodnutí měla pražská skupina předat *Maji* finance na vytištění programu a novin, do nichž si již měli připravovat články. Dále dal Perović pokyn k prověření Karla Korena tím, že mu Sinanovič zadá vyhotovení falešných pasů pro Peroviče a jeho manželku. *Maja* se také vyjadřovala k pochybnostem o počtu obětí titovského teroru, které s pražskou skupinou sama sdílela. Jak ji však Perović informoval, uvedená čísla sám schválil, jelikož je považoval za prověřená. Vysvětlil přitom, že zahrnují všechny persekované a tedy nejen komunisty.

Zřejmě nejzávažnější částí dopisu je však tato pasáž: „Z Tvého dopisu je jasné, že pevně stojíš na pozicích proletářského internacionalismu opíraje se o S[světský] s[vaz] a ostatní bratrské země a já s tím souhlasím. Jestliže je to strateg[icky] zrazeno a ne jen z taktických důvodů, pak to znamená rozklad KSJ. Ty máš spojení s Tvými „nahore“ [doplněno rukou: KSČ] tam u Tebe. Sděl mi to...“⁸⁷

Maja, a zřejmě ani Perović, tak patrně přesně nevěděli, jaký postoj k nim SSSR momentálně zaujímá. Vyjadřovala *Maja* pochybnost, že nemají podporu Sovětů a jejich spojenců nejen z taktických, ale dost možná i ze základních strategických důvodů? Pak by jejich úsilí nemělo žádnou šanci na úspěch. Znamenají tyto věty, že Sinanovič byl mezi funkcionáři Nové KSJ jediným, kdo disponoval nějakými styky s oficiálními místy v socialistických zemích? Na takové otázky na základě dostupných, k tomu ještě torzovitých dokumentů odpovědět nelze.

Sinanovičovo spojení se „svými nahore“ rovněž nepředstavovalo velký kapitál. Nacházel se prakticky ve lhůtě, během níž se měl svých aktivit v Nové KSJ vzdát. Avšak z městského výboru KSČ se po vypršení lhůty jednoho měsíce nikdo neozýval a Státní bezpečnost od dubna projevovala zájem jen o „zpravodajskou obranu“ před možnými agenty a Sinanovičovi nic nezakazovala. Pozornost bezpečnostních orgánů se

⁸⁶ AMV, a. č. 797767, s. 193-195, nedat. (červenec 1977) Dopis od Maji. Překlad ze srbochorvatštiny.

⁸⁷ Tamtéž.

udržovala kolem postavy Karla Korena. Ten Ivana Sinanoviče opět na konci června navštívil a vnucoval se mu s brožurou německého novináře Carla Gustava Ströhma o informbyrovském hnutí, aby o ní diskutovali. Sinanovič odmítl jeho opětovnou výzvu, aby se sešli v polovině července v Bratislavě.⁸⁸ Vedoucí pražské buňky se při schůzce s mjr. Janotou zmínil, že má za úkol Korena prověřit žádosti o falešný pas pro Peroviče. O výsledku měl podat telefonicky zprávu do Švýcarska, na číslo, které dostal od *Maji*. Není zřejmé, zda Sinanovič věděl, že tam na ni čeká přímo Mileta Perović, kterému se odchod z Izraele měl stát osudným.

Další podezřelou návštěvou u Ivana Sinanoviče byla bývalá slovinská funkcionářka Lojzka Stropniková. Znali se od její poslední cesty do Prahy v roce 1975, kdy na Sinanoviče dostala kontakt od jeho sestry žijící v Jugoslávii. Vůči Perovićově straně od té doby údajně chovala sympatie. Na druhou stranu ale Sinanoviče upozorňovala, že emigranti nemohou pochopit, jak se Jugoslávie za 30 let změnila. Sovětský svaz je zde pokládán širokými společenskými vrstvami, zvláště pak ve Slovinsku, za hrozbu a celá společnost, včetně dělnické třídy je hluboce nacionálně rozdělena. Vyhlídky na úspěch jsou proto velice malé. *Radnik* si nedovedl důvod této návštěvy vysvětlit. Podle jeho „řídícího orgánu“ velmi pravděpodobně Stropniková Sinanoviče kontrolovala v souvislosti s informbyrovskou akcí před bělehradskou schůzkou KBSE.⁸⁹

Skutečné pozdvižení, které StB na jaře 1977 vyprovokovalo k značné činorodosti, ovšem způsobila až informace od „sovětských přátel“ o nebezpečí další komplikace vztahů s Jugoslávií, nezabrání-li se šíření protijugoslávské knihy v Československu. Román emigranta žijícího v SSSR Tihomira Acimoviče *Soud mrtvých* byl sice v Sovětském svazu vydán, ale podobně jako básnická sbírka Jola Stanišiče ihned zakázán. Jeho rukopis měla do Československa podle sovětských informací přivést Larisa Afanasijevová, s níž se během své půlroční stáže v Moskvě seznámil Ranko Dragila.⁹⁰ Afanasijevová strávila v Praze čtrnáct dní. Údajně bydlela u Gojka Lončara a Dragilových, u nichž se prý rukopis nacházel. Vzhledem k jejich kontaktům s Perovićovou Novou KSJ nebylo vyloučeno, že by se rukopis mohl jejich pomocí dostat na Západ. Přestože náčelník 8. odboru kontrarozvědky tuto rodinu hodnotil jako „upřímné internacionalisty a přátele Sovětského svazu“, obával se, že si Dragilovi

⁸⁸ Tamtéž, s. 188, 13.7.1977 Záznam. Koreň Karel – zpráva.

⁸⁹ Tamtéž, s. 179, 26.5.1977 Stropnik Lojzka – zpráva.

⁹⁰ Ranko Dragila byl vědeckým pracovníkem v oboru jaderné fyziky na ČVUT. Jeho vedoucím byl Gojko Lončar.

„zřejmě neuvědomují politický dopad ve vztazích SSSR a SFRJ, kdyby byl obsah rukopisu zveřejněn na Západě“. StB v této věci zaktivizovala tajné spolupracovníky *Vesa* a *Jožeho* a mínila předvolat i Pera Dragilu. Josip Milunić to však vzhledem k nedobrému zdravotnímu stavu Dragily označil za riskantní a doporučil obrátit se spíše na jeho manželku Dušanku, která stejně od Dragilovy mozkové příhody podle něho převzala vedení Nové KSJ v Československu. Náčelník 8. odboru pplk. Jan Coufal proto vydal instrukce provést pohovor s Dušankou Dragilovou, dosáhnout, aby „dobrovolně“ rukopis vydali a případně schůzi využít i k získání klíčů od jejího bytu pro zavedení odposlouchávacího zařízení.⁹¹

Dne 11. května 1977 se pracovníci StB dostavili do bytu Dragilových, aby pozvali Dušanku Dragilovou k pohovoru do Bartolomějské ulice. Ustrašená Dragilová, která neměla z padesátých let s StB dobré zkušenosti a obávala se navíc provokace, volala ihned Ivana Sinanoviče. Ten ji na bezpečnost doprovodil a ověřil, že ji skutečně na místě očekávají jemu známí pracovníci Bezpečnosti Havránek a Janota.⁹² Opatření se však zcela minulo účinkem. Dragilová sdělila, že Larisa Afanasijeva, jako Ruska, pracující v oboru jejího syna, nejevila o otázky emigrace pražádný zájem, natož aby vozila nějaké materiály. O rukopisu Tihomira Aćimoviće slyšela vůbec poprvé. Projevila ovšem dobrou vůli příslibem, dostane-li se jí do rukou, že jej bezpečnosti předá. Uvedla, že má zájem, aby Sovětský svaz nebyl poškozen. Nemohla-li v tomto směru StB pomoci, poskytla alespoň korespondenci s Dragomirem Perunovićem ohledně „manifestu“ pro KBSE. Jelikož referenti o upřímnosti Dragilové nepochybovali, považovali již instalaci odposlechu do jejího bytu za zbytečnou.⁹³

Od sovětských zpravodajských orgánů tak byla Státní bezpečnost v krátkém čase již podruhé vyzvána k důraznému zásahu proti informbyrovským aktivitám. (Poprvé ve věci údajné „emisarskaje rabote“ Josipa Miluniće.) Byly důkazem nejen o hustých zpravodajských sítích v jugoslávské komunitě v SSSR, ale snad také o sovětské obezřetnosti přesahující míru obvyklou v československé StB. Přestože právě v této době získala největší část korespondence pražské skupiny a tedy jasné důkazy o její

⁹¹ AMV, a. č. OBJ 1167/16-2, s. 164-167, II. S FMV, 8. odbor, 4.5.1977 Zpráva o prošetření situace o nelegálním dovozu rukopisu románu „Soud mrtvých“ na území ČSSR ze Sovětského svazu od spisovatele Tihomira Aćimoviće.

⁹² Tamtéž, a. č. 797767, s. 177, 19.5.1977 Záznam.

⁹³ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-2, s. 265-266, II. S FMV, 8. odbor, náčelník pplk. Jan Coufal, 15.5.1977 Vyhodnocení materiálů, které předala Dušanka Dragilová orgánům FMV 11.5.1977 při zpravodajském pohovoru a jejím dotěžení 13.5.1977; Tamtéž, s. 267, II. S FMV, 8. odbor, náčelník pplk. Jan Coufal. Informace o provedeném zpravodajském pohovoru s Dušankou Dragilovou ve věci rukopisu „Soud mrtvých“.

pokračující činnosti, a přestože „Udba“ zahrozila novými únosy, StB se neodhodlala kromě „doporučení“ týkajících se vycestování Sinanoviče do zahraničí k žádným podstatným činům. Přes tohoto člena politbyra si pouze utvářela obraz o dění v informbyrovském hnutí.

Důrazný tón však v polovině července zazněl opět z ÚV KSČ. Ivan Sinanovič se 15. července 1977 dostavil na výzvu na svůj obvodní výbor strany. Vedoucí tajemník Mertl, pracovník ÚV KSČ Škeřík a tajemník pražského městského výboru Beránek pro něho uchystali konečné rozhodnutí strany: jeho činnost v ilegální KSJ je vzhledem k jeho členství v KSČ nežádoucí. Vlastnoručně napsaným prohlášením v pěti vyhotoveních měl stvrdit, že se zřiká své funkce v politbyru této ilegální strany a veškeré aktivity s ní spojené jednou pro vždy zanechává. Funkcionáři zdůvodnili tuto direktivu tím, že jeho činnost neprospívá snaze po odstranění problémů mezi KSČ a SKJ.

Ivan Sinanovič tomuto pokynu vyhověl. Na dotazy aparátčíka Škeříka⁹⁴, ohledně dalších jugoslávských emigrantů, však odpovědět odmítl. Hned druhý den, 16. července 1977, se pražská skupinka Nové KSJ sešla v bytě u Dragilů a jednomyslně odsouhlasila své rozpuštění.⁹⁵

Československá diplomacie využila zrušení pražské organizace Nové KSJ teprve na podzim. Velvyslanec O. Pavlovský v rozhovoru se Stanem Dolancem 11. října 1977 zopakoval „úspěchy“ v potírání informbyrovské činnosti v ČSSR, o kterých byl zvyklý jugoslávské představitele informovat již několik posledních let. Mímoto však mohl vítězoslavně oznámit, že se Ivan Sinanovič písemně zřekl své funkce v ilegální straně a zavázal se dále již „proti SKJ a KSČ“ nepracovat. Hlavním otloukánkem byl jako tradičně Novo Novović, na něhož si československý představitel opět postěžoval, že „problémy dělá jak v Jugoslávii, tak u nás“. Nešťastný Novović by tak musel do svých rukou uzurpovat neuvěřitelné množství funkcí, když byl už po dva roky znovu a znovu podle československých diplomatů odvoláván. Řeč přišla také na Veselina Starčevíce, kterému – také již po několikáté – zřejmě zakázali v ČSSR veřejně vystupovat a hlavně ukazovat se na očích komukoliv z Jugoslávie. Patrně dobře informovaného Stana Dolance ovšem zajímal jen Ivan Sinanovič. Zeptal se, zda byl tento člen KSČ za své

⁹⁴ V říjnu 1980 Veselin Starčević upozornil svého „řídícího orgána“ na osobu Škeříka, který byl podle jeho názoru „obdivovatel Tita a samosprávného systému, politický ignorant, jehož skutečné názory jsou v rozporu s marxisticko-leninským učením“. Tamtéž, a. č. 804 036, s. 104, II. S SNB, 4. odbor, 2. odd. por. Uřídil, 4.11.1980 Zpráva ze schůzky s VESEM dne 24.10.1980.

⁹⁵ Tamtéž, a. č. 797767, s. 198, II. S SNB, 4. odb. 2. odd., Janota, RADNIK, 2.8.1977 Záznam.

členství v politbyru jiné strany nějak stranicky potrestán? Velvyslanec Pavlovský přiznal, že nikoliv, protože Sinanovič prý o svém zvolení do tohoto orgánu nevěděl. Dolancovu poznámku o směšnosti tohoto tvrzení, Pavlovský údajně odsouhlasil: „Ano, to je směšné“.⁹⁶

O dva týdny později se v Praze setkali předsedové vlád Lubomír Štrougal a Veselin Djuranović a jednání probíhalo v příjemné atmosféře. Československý premiér opět hovořil s velkou vstřícností vůči Jugoslávii, s úctou se zmiňoval o Josipu Brozi Titovi a sám se dal znovu do kritiky dogmatiků v československých sdělovacích prostředcích, s nimiž prý tolik nesouhlasí soudruh Husák a celé československé vedení. Djuranović naopak zdvořile poznamenal, že ani jejich tisk není bez vady. Štrougal si postěžoval na problémy své země ve vztazích s Egyptem i s Čínou a poprosil o intervenci moudrého a zkušeného jugoslávského vůdce. Téma informbyrovců bylo třetím bodem jednání a také o něm začal Štrougal hovořit jako první. Připomněl Aide mémoire předané Stanu Dolancovi a zdůraznil, že Československo žádnou činnost extrémní emigrace nedovolí, jelikož si přeje odstranit ve vztazích s Jugoslávií veškeré překážky. Pokud by však jugoslávská strana zjistila, že emigranti svůj písemný závazek porušují, Štrougal prosil, aby takové informace předala československým úřadům.

Veselin Djuranović tento přístup ocenil. Vyslovil však pochybnost, že extrémní emigrace se svých nepřátelských aktivit vzdá. Podle něj existovala možnost, že se „kompromitované“ osoby pokusí mezi emigranty najít za sebe náhradu. Zvláště se pak zmínil o Ivanu Sinanovičovi, kterého jugoslávské orgány považovaly za naprosto nenapravitelného a nevěřily v upřímnost jeho prohlášení. Písemný závazek označil Djuranović v jeho případě za nedostatečný a podivil se, jak mohl Sinanovič vůbec zůstat členem KSČ. Podle Štrougalova sdělení si stranické vedení vyloučení Sinanoviče přálo, ale na nátlak jeho místní organizace jej nemohlo prosadit. Pro Sinanoviče platila pak i nadále výstraha vyloučení ze strany a vyhnání ze země, pokud by se o něco proti SFRJ i v budoucnu pokoušel. Na Djuranovićovu nabídku setkání ministrů vnitra však Štrougal reagoval jen nepřímo. Jak uvedl, informbyrovci měli být nyní po dobu několika měsíců soustavně kontrolováni a na jaře situace vyhodnocena.⁹⁷

Je otázkou, proč československá moc k tomuto písemnému závazku nedonutila Sinanoviče již dříve. Odpověď zřejmě skrývá dosud neuspořádaný fond mezinárodního

⁹⁶ AJ, f. 507 (CK SKJ), IX, 22/1-396, Záznam o rozhovoru tajemníka výkonného výboru předsednictva ÚV SKJ Stane Dolance s velvyslancem O. Pavlovským dne 11.10.1977.

⁹⁷ AMIJ, KPR 1-5-b Československo 1970–1977, Záznam o rozhovoru předsedy svazové výkonné rady Veselina Djuranoviče s předsedou vlády ČSSR Lubomírem Štrougalem v Praze dne 28.10.1977.

oddělení ÚV KSČ z této doby. Ivan Sinanovič se zasvětil cele boji proti nenáviděnému titovskému režimu a neznal v něm kompromisu. Jako disciplinovaný člen KSČ ovšem již déle řešil dilema, které pro něho znamenaly tyto dvě úlohy, z nichž ani jedné se nemínil vzdát. Nemohl zradit své přesvědčení, kvůli němuž prožil větší část života v emigraci. Stejně nepředstavitelné pro něho ovšem bylo zachovat se nevděčně vůči Československu, které chápal jako svou druhou vlast a cítil se mu bezmezně zavázán. Československo, to byla v jeho očích ona bratrská země, která kdysi „nezištně“ přijala partyzánské sirotky, mladé kluky, kteří neuměli nic jiného než bojovat. V Československu poznali do té doby nevídaný blahobyť, přátelské prostředí a získali pocit důležitosti, že mají úkol naučit se řemeslu, které využijí k vytvoření lepšího světa ve vlasti.⁹⁸ Jako politický emigrant se Sinanovič rozhodl tento dluh Československu splatit tím, že přispěje k budování socialismu v této zemi. Dosavadní, ani pozdější životní zkušenosti nikdy nenahlodaly jeho víru, že zárukou této cesty je vláda komunistické strany a pevný svazek Československa se Sovětským svazem. Pohled na Jugoslávii, kde společně s ostatními emigranty pozoroval negativa a pozitivní stránky režimu přehlížel, jej vedl k mnohem shovívavějšímu hodnocení československé skutečnosti. Plnou zaměstnanost, propracovanější sociální systém, malé rozdíly mezi životní úrovní na venkově a ve městech i poměrně vysokou životní úroveň obyvatelstva při malých sociálních a regionálních rozdílech tak považoval za přednosti Československa, které převyšují společensky svobodnější realitu Jugoslávie, vykoupenou ovšem nerovností, zaostalostí venkova a velkých částí teritoria státu, „prodáváním“ dělnické třídy západním kapitalistům a dalšími „zlořády“. Nikdy nepochyboval, že „přednosti“ československého systému představují „výdobytky socialismu“, plody vlády KSČ, zaručené přátelstvím se Sovětským svazem. Československo, ovšem neoddělitelně spjaté se SSSR jako součást „socialistického tábora“, znamenalo pro Ivana Sinanoviče nezpochybnitelnou hodnotu. Jen velmi neochotně a s výhradami přijímal proto odchod kyjevské skupiny na Západ a sám byl nakonec rád, když své soudruhy nenásledoval. Dvojaký, navenek přátelský postoj „zemí socialistického tábora“ k Titově Jugoslávii, i problémy v hnutí – názorová nejednotnost, potíže v organizaci i překážky kladené československými orgány – jej unavovaly a přiváděly k pochybnostem o smyslu svého snažení. Rozhodné slovo, které si vyslechl na vysočanském stranickém výboru, tak zřejmě již přijal s úlevou.

---

⁹⁸ Tyto důvody autorovi sdělil Ivan Sinanovič v osobním rozhovoru dne 18.6.2007.

V září kontaktovala Sinanoviče Mirjana Obrenovićová, aby ho vyzvala k účasti na schůzce některých členů politbyra do Rakouska, kde hodlali vyjasnit další směřování a koncepci strany. *Majinu* přesvědčování, že jeho přítomnost je nanejvýš nutná, však Sinanovič odolal a s omluvou (výmluvou?), že je nemocen a stejně by povolení k cestě nedostal, proto svou účast odmítl.⁹⁹

Maja se znovu Sinanovičovi telefonicky ozvala až 19. listopadu 1977, aby mu sdělila, že k setkání v Rakousku sice došlo, ale jenom se „pohádali“. Odmítla Sinanovičovo pozvání, aby si přijela do Prahy odpočinout a smluveným heslem naznačila, že je v nebezpečí a pod kontrolou.¹⁰⁰ Telefonát Dragomira Perunoviče o tři dny později Sinanoviče šokoval. Bezradný Perunovič mu oznamoval zprávu o únosu Milety Peroviče a žádal svého pražského soudruha o schůzku, aby se poradili co dělat. Ivan Sinanovič mu odvětil jen tím, že další činnost považuje za neperspektivní a již delší dobu se od všeho distancuje.¹⁰¹

Druhý den, 23. listopadu 1977, *Tanjug* skutečně zveřejnil zprávu o zatčení Milety Peroviče a ohlásil přípravu soudního přelíčení pro zločiny, za něž Perovičovi hrozil trest smrti.¹⁰² Perovič byl ve skutečnosti nezvěstný již od poloviny července, kdy odcestoval z Izraele do Švýcarska. Právě na tamní adresu ho měl Sinanovič informovat o výsledku prověření Karla Korena. Pokud se skutečně aktivisté Nové KSJ dozvěděli o zmizení svého generálního tajemníka teprve v listopadu, nesvědčí to o příliš dobré kvalitě vzájemné komunikace. Západní média nejprve spekulovala, že Perovič byl unesen z Vídně. Později se objevila zpráva, že se stal v červenci ve Švýcarsku obětí akce pětičlenného komanda, které ho přes dvojí hranice (!) pod vlivem omamného

⁹⁹ AMV, a. č. 797767, s. 202, II.S, 4.odb., 2. odd. Janota, RADNIK, 15.12.1977 Perovič Mileta, gen. taj. KSJ v exilu – zpráva.

¹⁰⁰ Tamtéž. V rozhovoru s autorem dne 3. října 2007 se Ivan Sinanovič zmínil, že mu *Maja* na podzim roku 1977 o sobě dala vědět naposledy; Mileta Perovič se po propuštění z vězení redaktorovi časopisu *Duga* zmínil i o Mirjaně Obrenović a osvětlil úlohu, kterou jako *Maja* v informbyrovském hnutí sehrála. S *Majou* se seznámil v Kyjevu a po jeho odchodu ze Sovětského svazu se stala jeho blízkou spolupracovnicí a jakousi důvěrníci. Podle Peroviče pracovala ve třicátých letech s Jospem Brozem v Paříži na odesílání dobrovolníků do Španělska. V této době byla také přítelkyní Milovana Djilase. V sedmdesátých letech měla trvalé bydliště ve švýcarském Luganu (což zamlčela Sinanovičovi). Rozhodně netrpěla nedostatkem financí. Velkoryse ji prý podporovala její bohatá sestra žijící ve Vídni. Byla to právě *Maja*, kdo v létě 1977 do Švýcarska Miletu Peroviče pozval. Během pobytu v pronajatém domě v městečku Paradiso byl Perovič unesen. Nepochyboval, že jej *Maja* úmyslně vylákala a vědomě se tak na této jugoslávskou zpravodajskou službou řízené akci podílela. M. MARIĆ c. d., s. 88-91; Totéž ve shora zmíněném rozhovoru zmínil i Ivan Sinanovič, který o této úloze *Maji* hovořil s Perovičem v Praze počátkem devadesátých let.

¹⁰¹ AMV, a. č. 797767, s. 202, II. S SNB, 4.odb., 2. odd., Janota, RADNIK. 15.12.1977 Perovič Mileta, gen. taj. KSJ v exilu – zpráva.

¹⁰² AMIJ, KPR II-9-a Iseljenici, Srbochorvatský překlad dopisu Tamary Perovič generálnímu tajemníkovi OSN Kurtu Waldheimovi z 5.2.1978.

prostředku přepravilo autem na jugoslávské území.¹⁰³ Zprávu o Perovićově únosu záhy následovaly zvěsti o zmizení dalšího z předáků exilové jugoslávské komunistické strany, Bogdana Jovoviće, který byl v říjnu 1977 údajně unesen z Francie.¹⁰⁴

V následujících dnech Ivana Sinanoviče navštívil vyplašený Tihomir Mirković a ptal se ho, zda jeho přihlášku do Nové KSJ zničil. Telefonovali mu rovněž Lojzka Stropniková a Karel Koren, aby se ubezpečili, že se o jejich návštěvách před nikým nezmínil. Karlu Korenovi, který v zápětí zval svého „přítele“ na návštěvu do Rakouska, se však Sinanovič údajně vysmál.¹⁰⁵ Státní bezpečnost, která podle plánu v prosinci Sinanoviče zkontrolovala a „vytěžila“ k dění posledních měsíců, se proto celkem logicky utvrdila v názoru, že zvolená taktika měla své opodstatnění. Mirkoviće, Stropnikovou i Korena považovala za agenty protivníka, kteří prověřovali pravdivost sdělení československých představitelů o ukončení činnosti pražské skupiny. Protivník tím nezískal záminku ke kompromitaci ČSSR. Navíc svým striktním postojem, jak soudili, pravděpodobně Sinanoviče zachránili: kdyby vycestoval do Francie nebo Rakouska, mohl jej potkat stejný osud jako Peroviće a Bogdana Jovoviće.¹⁰⁶

Československé bezpečnostní orgány však přesto měly na dalších stycích Ivana Sinanoviče s Karlem Korenem zájem. V lednu 1978, kdy se znovu Koren ohlásil, dostal Sinanovič instrukce, jak s ním jednat. Měl jej přesvědčit, že v Československu již skutečně informbyrovská organizace neexistuje, nikoliv však vyloučit, že by nebyl ochoten se nadále angažovat v případě svého odchodu do zahraničí.¹⁰⁷

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ AMIJ, KPR II-9-a Iseljenici, srbochorvatský překlad dopisu Branka Jovoviće komisi pro lidská práva OSN z 10.5.1978; Bogdan Jovović, kterému v roce 1977 bylo již 68 let, prožíval v emigraci na Západě údajně osobní krizi a velmi těžce nesl osamělost, v níž se ocitl. Podle pozdějších informací do Jugoslávie odešel dobrovolně. Byl omilostněn a svědčil v procesu proti Mi. Perovićovi. V Jugoslávii žil na svobodě: AMV, a. č. 797767, s. 253, 14.7.1981; Srov. M. DODER, c. d., s. 198; Příslušník druhé generace emigrantů Zoran Nerandžić v rozhovoru s autorem dne 2.12.2005 uvedl, že Bogdan Jovović byl po svém návratu do Jugoslávie v kruzích emigrace považován za titovského agenta, který v ní pracoval od samého počátku svého exilu v roce 1958; Bogdan Jovović je dědečkem celebrity amerického showbusinessu Milly Jovovich. Její otec, Bogdan Jovović ml., zvaný Bogića nebo Bogić, studoval v druhé polovině sedmdesátých let lékařství v Londýně a trvale se s rodinou z Kyjeva vystěhoval v roce 1981 do Spojených států. Pro srbská i jiná média v posledních letech líčí rodinnou historii velmi zkráceně. Hlásí se s hrdostí k černohorskému rodu Vasojevićů, srbskému národu a k Metohiji, odkud rodina pocházela. S opovržením se vyjadřuje o kosovských Albáncích jako o „Šiptarech“ a odsoudil i americkou agresi na Jugoslávii, kterou prý jeho otec již dávno předvídal. Romantický příběh o jeho prarodičích a rodičích by byl podle něho dobrým scénářem pro film, v němž by si jeho slavná dcera mohla zahrát roli své babičky. Koreni iz lepih Vasojevića. Mila Jovović peva zanimljivo pesme, *Glas javnosti*, 23.2.2002. [cit. 24-04-2007] Dostupný z WWW: <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2000/07/18/srpski/F00071702.shtm>.

¹⁰⁵ AMV, a. č. 797767, s. 202, II. S SNB, 4.odb., 2. odd. Janota, RADNIK, 15.12.1977 Perović Mileta, gen. taj. KSJ v exilu – zpráva.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 204, II. S SNB, 4.odb., 2. odd. Janota, RADNIK, 5.1.1978 Koreň Karel z Rakouska – zpráva o příjezdu do ČSSR.

Vystupování Karla Korena bylo tentokrát krajně provokativní. Připustil, že je skutečně agentem „Udby“ a byl překvapivě dobře informován o dění kolem vídeňské schůzky, i o tom, že pro ni Sinanovič napsal dopis. Sinanovičovu sdělení, že se již žádných aktivit neúčastní, odmítl uvěřit. Perovićův únos nepřímo označil za práci Sovětů, kteří takto předhazují Jugoslávii pochybné intelektuály a Sinanoviče, jako „pocivého dělníka“, si nechávají v záloze. Je přece zajímavé, že se ztrácejí lidé, s nimiž Sinanovič nesouhlasil?, dodal údajně Koren.¹⁰⁸

Na začátku února 1978 se pravděpodobně uskutečnila schůzka ministrů vnitra ČSSR a SFRJ, kterou v říjnu předchozího roku navrhoval předseda jugoslávské vlády Veselin Djuranović. Podkladový materiál, který pro toto setkání připravila II. správa FMV, zcela odpovídal přístupu k „jugoslávské problematice“, jak jej československá bezpečnost uplatňovala po celá sedmdesátá léta. Informbyrovskou činnost hodnotila jako prakticky bezvýznamnou. I ta však byla již věcí minulosti, neboť „nepatrná skupina“ byla po samostatné akci Oddělení mezinárodní politiky ÚV KSČ definitivně rozpuštěna. Politickou emigraci v Československu tak zpráva hodnotila jako „absolutně neakceschopnou“, a proto i smyslem současné kontroly informbyrovské komunity byl jedině boj proti informátorským sítím jugoslávské ambasády, která má i v těchto kruzích své pozice. Přestože – jak vyplývá ze záznamu jednání Djuranoviće a Štrougala – byla tato schůzka na úrovni rezortů vnitra smluvena právě kvůli informbyrovcům, týkala se většina materiálu předloženého kontrarozvědkou podvrtné a ideodiverzní činnosti jugoslávských diplomatů a novinářů a „vytěžování“ československých občanů jugoslávského původu při cestách do SFRJ tamními orgány bezpečnosti.¹⁰⁹

Březnová návštěva ministra zahraničí B. Chňoupka v Bělehradu měla pro Československo poněkud pikantní nádech. Den před jeho příjezdem, 20. března 1978, zde totiž za značné pozornosti zahraničních médií začal proces s Miletou Perovićem a jeho druhy. Úvodní řeč žalobce, která byla zveřejněna, kladla záměrně důraz na Perovićův dlouholetý pobyt v Sovětském svazu a na různé akce jeho skupiny podniknuté proti Jugoslávii z území států tzv. socialistického tábora, mezi nimiž bylo vedle Sovětského svazu jmenováno přímo jen Československo. Informace československé kontrarozvědky k tomu poznamenala, že v Jugoslávii zkrátka existují síly, které nevynechají jedinou příležitost k protisovětským a protičeskoslovenským

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 206, II. S SNB, 4.odb., 2. odd. Janota, RADNIK, 12.1.1978 Koren Karel – pobyt v Praze.

¹⁰⁹ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-3, II. S FMV, 31.1.1978 Podklady pro jednání ministra vnitra ČSSR s ministrem vnitra Jugoslávie.

útokům.¹¹⁰ Více než osud Peroviće, který byl odsouzen stejně jako Dapčević na dvacet let, tak československou stranu znepokojovalo poškození jejího „dobrého jména“ a ohrožení vlastních zájmů.¹¹¹

Čekání na Titovu smrt. Doznívání informbyrovského hnutí

Únos a rozsudek nad Miletou Perovićem a dalšími předáky exilové KSJ znamenal pro toto hnutí nezhojitelnou ránu.¹¹² Strana byla fakticky rozbita a zřejmě – podle dostupných pramenů – k nové konsolidaci již nikdy nedošlo. Jedinými pokusy zviditelnit svůj zápas představovaly protesty proti „gangsterským“ metodám jugoslávské tajné služby. Osobní dopisy s prosbou o intervenci ve prospěch obětí z Kyjeva zaslali Organizaci spojených národů manželka Miletu Perović Tamara a Branko Jovović.¹¹³ Obě žádosti patrně OSN nijak neřešila a po roce (!) je předala k vyřízení jugoslávským orgánům.¹¹⁴

O iniciativě, která nebyla pouze osobní, ale hlásila se k platformě Nové KSJ, informoval v září 1978 československou bezpečnost také Ivan Sinanović. Od nejmenovaného zdroje z Jugoslávie se dozvěděl, že k prvnímu výročí odsouzení Miletu Perović měla jedna ilegální skupina přímo na domácí půdě vydat prohlášení, v němž odsuzovala brutální postup jugoslávských orgánů. Fakticky přiznávala zánik Nové KSJ a její stoupence vyzývala k podpoře „levice“ ve Svazu komunistů.¹¹⁵ Patrně identický text se Sinanovićovi dostal do rukou počátkem listopadu. Na schůzce v Bratislavě, která se zřejmě uskutečnila pod dozorem StB (?), mu Karel Koren předal sto obálek s tímto svoláním, aby je rozeslal na různé adresy v Jugoslávii.¹¹⁶ „Provolání“ mělo přímočaře

¹¹⁰ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/5, s. 130, II. S FMV, 4. odbor, 2. odd., náčelník 4. odboru kpt. Miroslav Kunc, 23.3.1978 Informace.

¹¹¹ Ministr Bohuslav Chňoupek ovšem mohl přijmout s uspokojením, že tentokrát s nepříjemným tématem jugoslávští představitelé alespoň nevystoupili přímo.

¹¹² I. BANAC, c. d., s. 250.

¹¹³ AMIJ, KPR II-9-a Iseljenici, srbochorvatský překlad dopisu Tamary Perović generálnímu tajemníkovi OSN Kurtu Waldheimovi z 5.2.1978; Tamtéž, Srbochorvatský překlad dopisu Branka Jovović komisi pro lidská práva OSN z 10.5.1978.

¹¹⁴ AMIJ, KPR II-9-a Iseljenici, S SIP, II. uprava, 18.4.1979 IB emigrace v SSSR – Některé případy nejnovější aktivity; Západní demokracie obecně přistupovaly k porušování lidských práv a k represí politické opozice ve státech s nedemokratickými režimy značně diferencovaně. Zatímco socialistické státy sovětského bloku si pravidelně vysluhovaly jejich kritiku, Jugoslávie patřila mezi ty autoritativní státy, nad jejichž praxí přimhuřovali „ochránci lidských práv“ v západním světě oko. V tomto duchu probíhala ostatně i rozprava o „třetím koší“ helsinských ustanovení během 2. zasedání KBSE v Bělehradu. V listopadu 1980 na 3. zasedání v Madridu, kde Sovětský svaz, Československo a Polsko byly znovu napadány, si Jugoslávie vysloužila dokonce pochvalu Spojených států. Srov. J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 407, 418.

¹¹⁵ AMV, a. č. 797767, s. 228, II. S FMV, nstržm. Motl, RADNIK, 12.9.1978 Záznam.

¹¹⁶ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-3, s. 35, II. S FMV, 4. odbor, 2. oddělení. mjr. Janota, RADNIK, 15.2.1979 Záznam. Dovoz jugoslávských tiskovin ze zahraničí do ČSSR.

prosovětský náboj. Odsuzovalo zločiny „Brozova režimu“ a slibovalo pokračování boje, které zločiny posledních let jedině posílily. Komunistická strana Jugoslávie, jak byl manifest podepsán, se sebevědomě stavěla do role vůdce jugoslávského lidu, dělnické třídy a „všech poctivých Jugoslávci“: „Národy Jugoslávie dávno zapomenou na Broza a jeho panování a my společně s jugoslávským lidem vybudujeme šťastnou a socialistickou Jugoslávii.“¹¹⁷

Text tak rozhodně nepřipomínal více sofistikované dokumenty vypracovávané jak v Perovićově okruhu, tak v realistickém proudu současné emigrace. Výrazy jako „Brozův režim“, „Rankovići janičari“ či „Herljevići gangsteři“ patřily spíše do propagandistického slovníku let padesátých, od nichž přeci jen informbyrovské hnutí učinilo jistý pokrok. Naopak autentické dokumenty určené pro propagaci hnutí byly psány se záměrem oslovit co nejširší publikum, protože fráze už nikoho zaujmout nemohly. StB a zřejmě i sám Sinanović proto nejen vzhledem k nevěrohodnosti Korena viděli v tomto svolání spíše jugoslávskou diskreditační akci. V březnu 1979 se ohlásil Karel Koren k návštěvě v Praze a Sinanović se vyptával, zda už letáky odeslal. „Řídící orgánové“ na to vydali Sinanovićovi pokyn, aby s Korenem styky zcela přerušil, „neb tyto lze považovat za provokace s cílem kompromitace před KSČ.“¹¹⁸

Ivan Sinanović si přitom byl stejně jako „realisté“ vědom, že vyhlídky informbyrovského hnutí nejsou příliš optimistické, a to nejen kvůli rozbití Nové KSJ. Největší starost všem aktivním emigrantům již po léta činilo jejich „odtržení od mas“, které způsobovaly jak izolace v exilu a tvrdá represe režimu doma, tak úspěch titovské propagandy, jejímž vlivem většina jugoslávské populace případnou změnu kursu směrem na Východ považovala za jednu z horších variant budoucího vývoje.¹¹⁹ Prognóza událostí po Titově smrti, tak jak ji Sinanović nastínil orgánům StB na podzim 1978, neslibovala nic radostného. Nejsilnější opoziční skupinou podle ní byli chorvatští

¹¹⁷ Tamtéž, s. 36-39, Překlad ze srbochorvatštiny. Provolání Komunistické strany Jugoslávie.

¹¹⁸ Tamtéž, a. č. 797767, s. 241, Janota, Radnik. Záznam z 4.4.1979.

¹¹⁹ V roce 1979 získala StB i názor člověka, kterého bylo možné považovat za domácího stoupence prosovětské linie. Byl jím Djordje Novosel, v letech 1945–1947 politický rada jugoslávského velvyslanectví a rezident UDBy v Praze. V době protititovských kampaní a politických vykonstruovaných procesů v padesátých letech znamenaly kontakty s ním, jakožto „titovským agentem“, pro obviněné důkaz o jejich protistátní činnosti. Novosel byl mezitím v Jugoslávii odsouzen jako informbyrovec na 12 let, z nichž ve vězení strávil osm. Počátkem sedmdesátých let pobýval dlouhodobě v Československu. Uvažoval, že se přesídli natrvalo. Během návštěvy u matky a sestry v Praze v roce 1979 jej kontaktovali pracovníci StB a „vytěžili“ k situaci v Jugoslávii. Perovićovu akci Novosel považoval za bezúčelnou, bez vlivu na lid a očekával krajně chmurnou budoucnost. Tamtéž, 1167/16-3, s. 90, II. S SNB, 4. odbor, 2. odd., 16.10.1979 Mjr. Janota. Návrh na provedení zpravodajského pohovoru s osobou Djordje Novosel; Tamtéž, Zpráva o provedeném zpravodajském vytěžení SFRJ státního příslušníka Novosel Djordje dne 18.10.1979.

nacionalisté, jejichž nástup se dal v případě krize očekávat. Sřet různých politických proudů, mezi nimiž – střízlivě zhodnoceno – znamenali informbyrovci jen velmi málo, „nutně vyvrcholí“ po odchodu diktátora v občanskou válku. Vyloučeno však nebylo ani pokračování režimu osobní moci, kterou by v takovém případě pravděpodobně převzal Stane Dolanc.¹²⁰

Stoupenčům aktivistického, stejně jako realistického proudu emigrace tak na konci sedmdesátých let nezbývalo už nic jiného než vložit své naděje do „levice“ SKJ, která by se však vzhledem k poměru sil mohla prosadit jen za velmi málo pravděpodobných okolností, určených spíše vnějšími mezinárodními faktory než vnitropolitickým děním. Trochu optimismu do pražské emigrantské komunity vnesl v druhé polovině roku 1979 dočasně Veselin Starčević. Z pobytu v Jugoslávii, kde se v Pljevlji¹²¹ zúčastnil odhalení pomníku svého otce, se prý vrátil „duševně posílněn v duchu zdravého internacionalismu“, neboť jej jeho strýc, bývalý informbyrovec a vězeň na Golém otoku, ujistil, že „zdravé síly“ v Jugoslávii skutečně existují.¹²²

Dne 4. května 1980 zemřel Josip Broz Tito. Jak komunita informbyrovců v Československu reagovala na událost, kterou očekávala s nadějemi i obavami, dostupné materiály kupodivu neregistrují. StB spíše evidovala jugoslávská opatření proti „nepřátelské emigraci“,¹²³ která se v době Titova kritického zdravotního stavu a po jeho smrti dotkla i některých osob z ČSSR. Zejména ti, co v roce 1980 navštívili Jugoslávii, pocítili zvýšený zájem politické policie, byli předvoláváni na místní oddělení bezpečnosti a tam za pomoci vyhrožování a hrubého verbálního nátlaku hodiny vyslýcháni.¹²⁴ Desanka Nerandžićová v létě tohoto roku zavítala opět k příbuzným v Dalmácii, Bělehradě i ve vnitřním Srbsku. Zhruba v polovině pobytu ji ve středosrbském Ljigu vyhledali pracovníci bezpečnosti a odvezli na oddělení SUP ve

¹²⁰ Tamtéž, a. č. 797767, s. 228, nstržm. Motl, Radnik, Záznam z 12.9.1978.

¹²¹ Pljevlja se nachází v černohorské části Sandžaku, která představuje odlehlou oblast Černé Hory.

¹²² Tamtéž, a. č. 804 036, s. 97, II. S MFV, 4. odbor, 2. odd., mjr. Janota, TS JOŽE, 12.9.1979 Starčević Veselin – zpráva.

¹²³ Jugoslávští předáci neakceschopných informbyrovců nijak neobávali. Ovšem ani nacionalistická a málo početná „občanská“ emigrace pro ně nepředstavovala velké nebezpečí. Neznamenalo to však, že by pro Jugoslávii žádná hrozba neexistovala. Na konci roku 1979, krátce před tím, než Tito ulehla na smrtelné lůžko, vstoupila sovětská armáda do Afghánistánu, čímž znovu získalo na aktuálnosti ohrožení ze strany této velmoci i pro Jugoslávii. Srov. J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 414.

¹²⁴ StB evidovala, že během roku 1980 byli v Jugoslávii bezpečností kontaktováni a vyslýcháni k politické emigraci v ČSSR a SSSR Periša Stanislavljević, Momčilo Pavićević, Boško Mlinarević, Vladimir Popović, Stole Kovačević a Dušana Nerandžićová. Všichni cestu podnikli v první polovině roku. AMV, a. č. OBJ 1167/16-3, II. S SNB, 4. odbor, 11.11.1980 Informace; Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-4, II. S SNB, 4. odbor, 2. oddělení, 22.6.1981 Výpis z týdenní informace č. 24; Tamtéž, a. č. 714742, PO PETR r. č. 34652, S StB Praha, odbor 1a, oddělení 3, 4.7.1981 Záznam. Stanislavljević Periša – kontakt s bezpečnostními složkami Jugoslávie.

Valjevu, kde se jí téměř celý den snažili přimět ke slibu spolupráce. Poté co odmítla, byla ve lhůtě 24 hodin vyhoštěna a jí byl vysloven zákaz vstupu do SFRJ na pět let.¹²⁵ Záznamy z roku 1980 ze svazku Josipa Miluniće jsou rovněž dosti chudé. Milunić se podle nich již delší dobu choval vůči bezpečnostním orgánům značně nevrle a schůzkám se vyhýbal. V hodnocení agenta za rok 1979 je tak líčen jako zklamaný, téměř zlomený člověk, který je v osobním životě osamocen. Vydává se sice za vedoucí osobnost jugoslávské politické emigrace, avšak ví, „že toto dnes již neodpovídá skutečnosti“. Na konci dubna 1980 se však rázem změnil a vystupoval vůči mladšímu „řídícímu orgánu“ s blahosklonností a poněkud strojenou srdečností.¹²⁶ Na jedné z dalších schůzek se však zase rozčílil, stále zdůrazňoval, že je politik a pro zpravodajskou práci nemá předpoklady ani možnosti.¹²⁷ Referentovi II. správy značně nevěrohodně vylíčil průběh setkání s politickým radou jugoslávského velvyslanectví Markem Čakarmišem, které v září zprostředkoval Veselin Starčević. Nad starými fotografiemi si prý jen přátelsky zavzpomínali na partyzánská léta. Poručík Uřídil, který se k nelibosti Miluniće stal počátkem roku jeho novým „řídícím orgánem“, proto přijal tuto informaci s nedůvěrou: „Milunić je znám, že nevynechá jedinou možnost pro politické přesvědčování a agitaci proti současné Jugoslávii. Z tohoto důvodu je velice nepravděpodobné, že by při setkání Čakarmiše a Miluniće při rozhovoru nedošlo na otázky týkající se jugoslávské emigrace v ČSSR či na otázky týkající se současného vývoje v Jugoslávii.“¹²⁸ Dělit se o své postřehy a myšlenky s StB – k tomu již Josip Milunić neměl zřejmě ani chuť ani náladu.

Jediným dostupným pramenem z Milunićova svazku, který se vyslovuje k aktuální situaci v Jugoslávii je dopis, který mu zaslal Gojko Trbović, emigrant žijící v Maďarsku. Slovy „V Jugoslávii to začalo!“, reagoval na výzvy jugoslávských intelektuálů, aby režim otevřel otázku svobody projevu a amnestie pro politické vězně.¹²⁹ Skutečnost, že v čele iniciativy a petice za povolení kritického časopisu *Javnost* byli profesori bělehradské university a jiní intelektuálové v čele s Dobricou Čosićem, ovšem Trboviće nutila k dovětku: „Není to sice ono, co bychom si nejvíce přáli“. Ještě aby, vždyť mezi iniciátory opozičního vystoupení zahrnul i Milovana

¹²⁵ Tamtéž, a. č. 716342, Obvodní správa VB Praha komu: S SNB hl. m. Prahy a Středočeského kraje Správě StB, 14.7.1980 Zápis o výpovědi s Desankou Nerandžičovou dne 11.7.1980.

¹²⁶ Tamtéž, a. č. 716 743, s. 135-136, II. S FMV, 4. odbor, 2. odd., 4.5.1980 Por. Uřídil. Záznam.

¹²⁷ Tamtéž, s. 137, II. S SNB, 4. odbor, 2. odd., por. Uřídil, 22.8.1980 Kontrolní schůzka s TS Jožem.

¹²⁸ Tamtéž, s. 158, II. S SNB, 4. odbor, 2. odd., por. Uřídil, TS VESO, 19.9.1980 Záznam č. 25. Setkání rady ZÚ SFRJ Čakarmiše s jugoslávským emigrantem Milunićem.

¹²⁹ Srov. J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 418.

Džilase, kterého informbyrovci v lásce vskutku neměli.¹³⁰ Trbović podotýkal, že kritika politického a hospodářského vývoje má značný ohlas i ve vedení, které tím, že nenávistně proti opozičníkům útočí, jen zvyšuje jejich význam.

I když se Trbović s těmito projevy nespokojenosti zcela neztotožňoval, považoval je za pozitivní: „Podle mého názoru je to buržoazně demokratické hnutí, které si přeje více politických stran, které si přeje mít práva, ale odpovědnost žádnou. I takové hnutí je lepší než titovská diktatura, která dnes vládne tam a my je proto vítáme.“ Radoval se i nad hospodářskou krizí a inflací, které budou společnost radikalizovat a postaví ji na stranu opozice. „Jak jsem na začátku řekl, tam to začalo. Začalo to, co dnes může začít. Ale i to je lépe než nic. Doufám, že se události budou rychle vyvíjet, a my musíme být bdělí!“, zakončil svůj dopis Gojko Trbović.¹³¹

Zda nadšení přítele vytrhlo Miluniće z jeho letargie, jaký byl jeho komentář a zda hodnotil situaci ve vlasti také s takovým optimismem, nevíme. Můžeme o tom jen pochybovat, protože jeho naturelu spíše odpovídala střízlivost a skepse. Odpověď na tento dopis v Milunićově svazku není a možná ani už nebyla napsána. Josip Milunić totiž 17. prosince 1980 náhle ve věku 68 let zemřel.¹³²

Milunićova smrt měla rozměr téměř symbolický. Svého úhlavního nepřítele, vůči kterému pociťoval zášť i z osobních důvodů, nepřežil o víc než pár měsíců. V Milunićovi odešla největší postava infombyrovské emigrace v Československu a v posledních letech i hlavní představitel tzv. realistů v celé emigraci v zemích sovětského bloku. Stavět Josipa Miluniće, závodního lékaře a zkrachovalého revolucionáře proti státníkovi světového významu Josipu Brozi Titovi je trochu přehnané. Avšak nejen odchod jugoslávského vůdce, ale i čelného představitele informbyrovského hnutí uzavíral jednu etapu jugoslávských dějin. Nerovný zápas mezi

¹³⁰ Z dopisu J. Miluniće přátelům do Sovětského svazu z ledna 1977 je zřejmé, že i tehdy považoval Džilase za největšího zlotřilce, ba „lidskou obludu“ („Ano, Džilas není obyčejný renegát, ale buržoazní agent od samotného vstupu do komunistického hnutí.“), který stál jako hlavní ideolog KSJ u zrodu titovského systému (ideje, „které podsunul jako kukačka vajíčko VI. sjezdu KSJ v r. 1952 v Záhřebu, a to ve formě stranického programu“). To, že Džilas mohl z Bělehradu poskytovat interview západním médiím, v nichž útočil na Sovětský svaz a „hanobil“ komunistické hnutí, nebylo podle Miluniće nijak náhodné. Představitelé režimu tak tohoto prominentního disidenta používali pro své cíle tam, kde si natolik tvrdé výroky nemohli dovolit sami. AMV, a. č. 716743, JOŽE, r. č. 2598, s. 38-50, Dopis J. Miluniće Golubovićovi a Kalafatićovi, leden 1977. Překlad ze srbochorvatštiny; Dragilovi a Sinanovič ve svých poznámkách k manifestu k II. zasedání KBSE v Bělehradu považovali za nutné text opravit tak, aby se odlišil od Džilase. AMV, a. č. 1167/16-2, s. 210-213, Překlad ze srbochorvatštiny. Opravy a poznámky pražské skupiny k „manifestu“; K postoji informbyrovců vůči Džilasovi též S. ČURUVIJA, c. d. 232.

¹³¹ AMV, a. č. 716 743, s. 146-150, Překlad ze srbochorvatštiny. Dopis Gojka Trboviće Josipu Milunićovi z 27.11.1980.

¹³² Tamtéž, s. 151, II. S SNB, 4. odbor, 2. odd., 6.1.1981 Vyhodnocení TS Jože, sv. č. 2598.

titovci a informbyrovci byl již fakticky delší dobu věcí minulosti, smrtí Tita a Miluniće se však uzavřel docela. Titova smrt zahájila proces, který po deseti letech vyústil v pád režimu i zánik státu, který vytvořil a do značné míry zosobňoval. Gojku Trbovićovi i dalším informbyrovcům, kteří po čtyři desetiletí urputně s tímto režimem – většinu doby donquijotsky – bojovali, však historie v těchto událostech přisoudila jen roli nezúčastněných pozorovatelů.

30. Epilog a závěr

Jugoslávská bezpečnostní opatření po Titově smrti plnila v případě informbyrovské emigrace skutečně jen úlohu čistě preventivní. Zdá se, že emigraci už nic nemohlo probudit z déle trvající apatie. Ani (nyní již někdejší) aktivistický proud nebyl schopen nijak zareagovat, když už jednou složil zbraně. I těch několik málo zdánlivě neúnavných „revolucionářů“ prakticky rezignovalo. Mladý Ranko Dragila v prosinci 1980 podnikl soukromou cestu do Bělehradu, čímž vůbec prvně ve svém životě vstoupil na půdu vlasti svých rodičů. Jugoslávská bezpečnost Dragilu znala jako kurýra Nové KSJ, a proto nebylo divu, že se ho poptala, jak se daří rodičům, Ivanu Sinanovičovi či Gojkovi Lončarovi, nebo na jeho cesty do Sovětského svazu.¹ Ivan Sinanovič s výletem Ranka Dragily nesouhlasil, i tak nad ním už zlomil hůl.² Nadaný mladý vědec se již delší dobu orientoval výhradně na svůj výzkum a tomu hodlal přizpůsobit i svou životní dráhu. Počátkem osmdesátých let se rozhodl využít lákavé nabídky a jako jugoslávský občan přijmout na dva roky místo na universitě v australské Cambeře.³

Sám Ivan Sinanovič však doufal, že věc politické emigrace zcela ztracená ještě není. Když v červenci 1981 charakterizoval pro StB současnou situaci v informbyrovské komunitě, prohlásil se za vůdce proudu, s nímž se ztotožňují emigranti z řad „dělnictva“. Kromě sebe jako jeho příslušníky uvedl Marinka Kosoviće, Franja Hlada a Tihomira Mirkoviće a „jediného intelektuála“ mezi nimi – Pera Dragilu. Druhou skupinou v emigraci byli podle Sinanoviče tzv. intelektuálové. Roli vůdce v ní po zemřelém Miluničovi převzal Velimir Janković.⁴ Na „dělníky“ a „inteligenci“ dělil „aktivní“ emigraci i Veselin Starčević. Činnost své skupiny, tedy „inteligence“, charakterizoval jako „ideologickou přípravu emigrantů pro případ, že dojde ke změně režimu v SFRJ“. Aby dokázal její nezávadnost, přiznal, že „výsledek této činnosti je

¹ AMV, a. č. 1167/16-3, S StB Praha, 1a odbor, 3. oddělení, 5.11.1981 Kontakty jugoslávských politických emigrantů pracovníky UDB.

² AMV, a. č. 797767, s. 251, II. S SNB, Odbor 4, odd. 2, Oliva, D RADNIK, 29.6.1981 Dragila Ranko – poznatky.

³ Tamtéž; rozhovor autora se Zoranem Nerandžićem 2.12.2005; Z Austrálie se Ranko Dragila již nevrátil. V osmdesátých letech působil na Laser Physics Center Institute of Advanced Studies při Australian University Canberra. Jeho práce jsou citovány v předních světových odborných periodících. Viz internetové stránky Physical Review, časopisu American Physical Society: http://prola.aps.org/search/field/author/Dragila_R.

Zemřel v mladém věku počátkem devadesátých let. Jeho rodina žije v Austrálii.

⁴ AMV, a. č. 804 036, s. 113, II. S SNB, 4. odb., 2. odd., nstržm. Oliva, 27.7.1981 D-Radnik – záznam. Dva směry informbyrovského hnutí v ČSSR – poznatky.

minimální, protože se jedná pouze o akademické debaty v úzkém kruhu několika přátel“. Antagonismus mezi oběma uskupeními, zdá se, nepolevoval. Sinanovič byl pro Starčeviče i nadále „fanatickým revolucionářem, který musí dělat něco proti současnému zřízení v SFRJ, aniž si je schopen uvědomit následky této své činnosti“.⁵

Jak se však v roce 1981 lišila „činnost“ Sinanoviče a Starčeviče? Intelektuálové četli jugoslávský tisk, debatovali a Starčevič si stále udržoval kontakty s některým jugoslávským diplomatem, od něhož čerpal podrobnější informace. Jistě nezpřetrhali ani vazby s emigranty v ostatních socialistických zemích, i když patrně nebyly již tolik intenzivní jako v Milunićově případě. Sinanovič, vědom si zákazu z ÚV KSČ, nemohl dělat o mnoho více. Na rozdíl od Jankoviče nebo Lončara by jen nesnadno dostal povolení vycestovat do zahraničí, a tak chtěl-li za hranice Československa, musel StB uvést důvody. Zároveň ovšem jakékoliv plány politického charakteru s pracovníkem bezpečnosti disciplinovaně konzultoval a neměl rozhodně v úmyslu podnikat nějaké kroky na vlastní pěst. Naopak, záleželo mu na tom, aby jednal v souladu s oficiálním stanoviskem ministerstva vnitra.⁶

V květnu 1981 proto informoval nadporučíka Olivu, kterému byl právě předán do „řízení“, o svých „těsných kontaktech“ s emigrací v Maďarsku a Polsku a rovněž o záměru navštívit koncem roku skupinu v Kyjevě, kde se má uskutečnit konzultace, jak postupovat v situaci po Titově smrti.⁷ Vedení kontrarozvědky kupodivu nechalo Sinanoviče jeho cestovatelské plány rozvíjet. „Řídící orgán“ mu pouze z důvodu nebezpečí únosu rozmluvil nápad navštívit příbuzné v Rakousku a Itálii. Případné setkání emigrantů chtěla StB pouze pozorovat.

Zatímco Boža Špirtu, zástupce emigrace v Maďarsku, Sinanovič v Praze očekával marně,⁸ umožnilo mu ministerstvo vnitra vypravit se do Varšavy za Dragomirem Perunovićem. Československá Státní bezpečnost se totiž rozhodla Sinanoviče využít k vlastním zájmům. Pověřila ho, aby v Polsku získal informace o současném politickém dění, náladách společnosti a vytipoval osoby, které by v případě dalšího zostření tamní právě probíhající krize mohly být využity československou nebo sovětskou zpravodajskou službou. Je nasnadě, že na mysli mělo vedení kontrarozvědky právě informbyrovské emigranty, kteří sehráli roli „vzorných internacionalistů“ v Maďarsku

⁵ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-3, s. 86, II. S SNB, 4. odbor, 2. odd., Uřídil, VESO, 1.9.1981 Záznam č. 36. Současné rozdělení jugoslávské emigrace v ČSSR.

⁶ Tamtéž, a. č. 797767, s. 269, 21.7.1981 Memorandum.

⁷ Tamtéž, s. 249, 11.5.1981 Záznam.

⁸ Tamtéž, s. 250, Oliva, Radnik, 4.6.1981 Snaha o sjednocení informbyrovského hnutí v ČSSR a SSSR; Tamtéž, s. 258, Oliva, Radnik, 29.6.1981 Záznam, Špirta Bože – poznatky.

v roce 1956 i v Československu let 1968–1969.⁹ Výsledky Sinanovičovy cesty do Polska byly pro ministerstvo vnitra pozitivní. Dragomir Perunović zhodnotil situaci jako krajně kritickou a nevyklučoval proto ani vítězství kontrarevoluce. Na druhé straně za hlavního viníka označil vedení PSDS a dělnické požadavky za zcela oprávněné. Nicméně ventilace lidové nespokojenosti podle něho zneužily antisocialistické síly, a proto neviděl jiné východisko než v nastolení pořádku státním převratem levicovými a prosovětskými silami. Za sebe i ostatní členy tamní skupiny pak přislíbil, že budou k dispozici, pokud se na ně obrátí někdo s heslem „Pozdrav od Janeza iz Prage“.¹⁰ Zda byl později Perunović skutečně kontaktován a dostal-li příležitost „splnit svoji internacionální povinnost“, není jasné.

V záležitosti informbyrovské emigrace však nepřineslo setkání Perunoviče a Sinanoviče nic nového. Perunović se pouze zmínil, že po rozbití Nové KSJ řídí informbyrovské buňky na Západě sám. Od nich získává pro svoji činnost papír, psací stroje i jiné prostředky. Jeho poslední samostatnou akcí byl dopis adresovaný 3. zasedání KBSE v Madridu, poukazující na únosy informbyrovských exilových předáků. Ivan Sinanovič text označil za neobjektivní.¹¹

Koncem roku 1981 se Sinanovič pravděpodobně setkal i s emigranty z Kyjeva a Budapešti. S jistotou to však na základě dostupných materiálů tvrdit nelze. Podle záznamu z března 1982 Sinanovič vypověděl, že v kyjevské skupině vládne defétismus a rezignace. Část dosud aktivních emigrantů dokonce odstupuje od informbyrovských idejí a prohlašuje, že jsou především sovětskými občany a že je dnešní dění v Jugoslávii vlastně už nezajímá.¹² Takové problémy Sinanovičova skupina „dělníků“ v Praze prý neměla, zvrátit celkovou stagnaci hnutí ovšem nebylo v jejích silách.

„Aktivizace“ informbyrovského hnutí v roce 1981 byla poslední, kterou StB postřehla, nebo kterou považovala za nutné zaznamenat. Zájem československých bezpečnostních orgánů o „jugoslávskou problematiku“ vůbec v průběhu dalších měsíců a let stále opadal. Ivan Sinanovič měl také dojem, že občasná schůzky ztrácejí charakter rovnocenné výměny názorů a informací, jak si své kontakty s bezpečností představoval. Chtěl, aby byl zástupci československé moci vnímán jako reprezentant informbyrovského hnutí a roli informátora (do kategorie „důvěrník“ byl patrně zařazen bez vlastního vědomí) považoval za degradující. V listopadu 1982 ho tak nadporučík

⁹ Tamtéž, s. 262, II. S SNB, 4. odbor, 2. odd., 30.6.1981 Návrh na výjezd D-Radnika.

¹⁰ AMV, s. 253, 14.7.1981 Záznam.

¹¹ Tamtéž.

¹² AMV, sv. č. 2, s. 4, Oliva, RADNIK, 22.3.1982 Stagnace informbyrovského hnutí – poznatky.

Oliva svým vyptáváním vyprovokoval k poznámce, zda je toto „vytěžování“ vůbec v souladu s linií KSČ. Sinanovič si rovněž posteskl, že místo odpovědného přístupu KSČ k Jugoslávii jeho skupina již delší dobu pozoruje takovou politiku, jako by československé vedení nemělo na vítězství socialismu v Jugoslávii vůbec zájem. Olivovu výkladu o strategickém postavení Jugoslávie na Balkáně, nutnosti respektování suverenity této země a z toho vyplývající potřeby přistupovat k její otázce bez emocí Sinanovič nepřikládal váhu. Zřejmě pochyboval o Olivově kompetentnosti, a proto žádal o setkání s jeho nadřízeným.¹³

Smysl slov náčelníka 4. odboru kontrarozvědky Rozvorala však byl v podstatě stejný. Vyzdvihl význam informbyrovského hnutí v boji za mír a socialismus ve světě, jakoukoliv samostatnou činnost ovšem naprosto vyloučil. Případné iniciativy směřující k jejímu obnovení by podle něho byly zcela jistě provokací protisocialistických sil v Jugoslávii, které by touto kompromitací chtěly narušit současné sbližování SFRJ se zeměmi socialistického tábora. Pokud tedy chtěla být Sinanovičova skupina nějak užitečná, měla bezpečnostním orgánům v odhalování takových pokusů pomáhat. Náčelník Rozvoral si ale předně zajistil Sinanovičovo ujištění, že nebude rozhodně pozitivní proces ve vztazích socialistických zemí a Jugoslávie nijak narušovat.¹⁴

Stejně jako československé orgány také Jugoslávci se o pražské informbyrovce zajímali méně a méně. Zvláštní opatření však během první poloviny osmdesátých let ještě doznívala, takže někteří emigranti se s „Udbou“ stále přímo či nepřímo setkávali.¹⁵ Jugoslávská zpravodajská služba se údajně velmi snažila dostat ke korespondenci zemřelého Josipa Miluniće.¹⁶ Objevovali se také stále noví vzdálení příbuzní a známí příbuzných, kteří na cestě do Československa chtěli mermomocí pozdravit zde žijící krajany. Nekončila ovšem ani praxe vyslýchání a zastrašování během pobytu v Jugoslávii. V roce 1981 tak zůstal na radu rodiny Veselin Starčević raději doma¹⁷ a ani následujícího roku mu jugoslávské velvyslanectví v Praze cestu nedoporučilo se zdůvodněním, že je nepřítel státního zřízení SFRJ.¹⁸ Tvrdost jugoslávská oficiální místa

¹³ Tamtéž, část II, s. 7, II. S SNB, 4. odbor, 2. odd., 18.11.1982 Záznam.

¹⁴ Tamtéž, část II, s. 9, 3.2.1983 Záznam.

¹⁵ Také maďarští „přátelé“ pozorovali, že jugoslávská zpravodajská služba vynakládá na získávání informací „o malém počtu informbyrovců“ v Maďarsku enormní úsilí. Používala přitom údajně své agentury i rezidentury na velvyslanectví, agentů vyjíždějících z Jugoslávie i pokusů získávat informátory v řadách samotných emigrantů, a to i cestou pohrůzek. Také emigranti žijící v Maďarsku měli zkušenosti s vyhošťováním na pět let, pokud tomuto tlaku odolali a spolupráci odmítli. Tamtéž, a. č. OBJ 1167/7, s. 54, Překlad z ruštiny, Přehled činnosti jug. spec. služeb proti MLR.

¹⁶ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-6, II. S SNB, 4. odbor, 2. oddělení, 16.11.1982 Záznam.

¹⁷ Tamtéž, a. č. 804 036, s. 111, Instruktaž pro vycestování TS VESO do Jugoslávie (květen 1981).

¹⁸ Tamtéž, s. 123, 13.7.1982 Záznam.

opět prokázala v případě Desanky Nerandžicové, když trvala na pětiletém zákazu vstupu a znemožnila jí tak zúčastnit se pohřbu jejího otce.¹⁹ Nepříjemný výslech s vyhrožováním si ještě v létě roku 1984 během dovolené na ostrově Brač okusil i její syn Zoran. Dva policisté v civilu dali mladému Nerandžicovi na vědomí, jak podrobně je SUP stále informován o soukromí někdejších politických emigrantů. Součástí taktiky bylo i „prozrazení“ zdrojů těchto poznatků, jimiž byli údajně blízcí přátelé Nerandžicovy rodiny. Mrazení jistě vyvolávalo i varování „vždyť přece víte, co by se všechno mohlo stát“, pokud by snad o této rozmluvě v Československu nepomlčel.²⁰ Zoran Nerandžic si nelibý zážitek nenechal pro sebe a po příjezdu jej, tak jako před třemi roky jeho matka, oznámil na Bezpečnosti.²¹ Tato zkušenost ho také v několika dalších letech odrazovala, aby cestu do Jugoslávie zopakoval.

I když dvojice tajných policistů ostentativně předváděla, jak dokonale SUP poměry v pražské emigraci zná, dodávala zároveň, že tito lidé nejsou dnes už pro Jugoslávii nebezpeční. Nerandžicovi dokonce tvrdili, že zpracovávání informbyrovského exilu je pro jugoslávskou zpravodajskou službu pouhou rutinní záležitostí. Chtěli ho tak přimět ke sdílnosti konstatováním, že tyto informace – mimo jejich práci – nic už neznamenaají. Také pravidelně při pobytech v Záhřebu „vytěžovaný“ Stole Kovačević již rok předtím usoudil, že pro Jugoslávii není toto téma už tolik žhavé. Vyslýchán byl totiž tentokrát mladými, jemu zcela neznámými příslušníky.²² Zkušení odborníci na „nepřátelskou emigraci“, s nimiž se doposud setkával, byli patrně převedeni na jiný úsek.

O jistém posunu v prioritách jugoslávského bezpečnostního rezortu vypovídá i obsah jednání, které vedla v Praze delegace svazového sekretariátu pro vnitřní věci v červnu 1982.²³ Jugoslávští představitelé konzultovali a žádali československé kolegy

¹⁹ Tamtéž, a. č. 776603, SRB r. č. 40571, S StB Praha, por. Aron, 24.8.1984 Záznam. Nerandžic Zoran, čs. stát. příslušník jug. původu – kontakt pracovníky spec. služby SFRJ UDB.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tento výslech, k němuž se ostatně zavazovali všichni občané ČSSR vyjíždějící do zahraničí, budou-li kontaktováni cizí zpravodajskou službou, způsobil, že StB vedla Zorana Nerandžice jako perspektivní osobu pro spolupráci. Přestože se na StB dostavil pouze dvakrát – po druhé, aby doplnil některé věci ze své výpovědi – a ke spolupráci se nijak nezavázal, figuruje i jeho jméno na tzv. Cibulkově seznamu. Viz jeho svazek: AMV, a. č. 776603, SRB r. č. 40571.

²² Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-6, II. S, 4. odbor, 2. oddělení, Oliva. Veso. 7.2.1983 Záznam. Kovačević Stojan – vytěžování pracovníky bezpečnosti.

²³ Tamtéž, OBJ 1167/6, s. 82, Záznam z jednání s delegací Svazového sekretariátu vnitra SFRJ ve dnech 15.–18.6.1982. Za československou stranu se jednání zúčastnili náčelník II. správy SNB plk. Karel Vrba a náčelník X. správy SNB plk. Zdeněk Wiedeledner, zástupce náčelníka II. správy pplk. Miroslav Kunc, náčelník 4. odboru II. správy pplk. RSDr. Rudolf Rozvoral, náčelník 4. odboru X. správy mjr. Josef Nevečeřal, zástupce náčelníka 5. odboru X. správy mjr. Jiří Bezděcký. Za jugoslávskou stranu speciální

o výměnu informací a pomoc ve věci emigrantských center na Západě, přičemž největší důraz byl kladen na chorvatské, srbské a albánské nacionalistické organizace. S tím úzce souvisel i druhý bod jednání – boj proti terorismu. Patrně na žádost československé strany byla jako třetí bod zařazena problematika církví a sekt, kterou Jugoslávci za zvláště závažnou nepovažovali. Informbyrovskou emigraci v Československu zmínili hosté až nakonec. V zájmu upřímnosti přátelských vztahů by uvítali, kdyby jim československá strana konečně předala své poznatky o těchto osobách, jejich seznam a adresy, i když, jak se vyjádřili, pro Jugoslávii už „mnoho neznamenaají“. Jugoslávci zároveň ujistili, že proti emigrantům nebudou nic podnikat, ani žádat jejich vydání. Také při následném setkání jugoslávské delegace s I. náměstkem ministra vnitra ČSSR Jánem Kováčem zastínily otázku informbyrovců nabídky ke spolupráci proti emigraci na Západě a rozvědkám západních států, či opětovná jugoslávská žádost prověřit nákup a pašování zbraní z Československa na jugoslávské území. I přes oboustrannou vstřícnost se postoj Prahy k informbyrovcům neměnil. Náměstek Kováč nepřímo odmítl jakékoliv informace předat. Dobrou vůli projevil pouze nabídkou, že je jeho rezort ochoten jugoslávské poznatky prověřit.²⁴ Informbyrovci tak stále zůstávali „šmouhou“ na korektních vztazích mezi oběma státy. Na rozdíl od minulých let však toto téma značně ustoupilo do pozadí, zatímco převládaly tóny vzájemného porozumění.

Také Veselin Starčević hledal cestu k „přátelským“ posezením s jugoslávskými diplomaty stále s většími obtížemi. Zatímco ho dříve diplomaté sami vyhledávali, byl to nakonec Starčević, kdo se snažil tyto styky udržet. V roce 1986 nový politický rada Rajko Grgić neprojevoval o setkání se Starčevićem mnoho zájmu²⁵ a tím se spolupracovník *Veso* stával málo využitelný i pro StB. V poslední době byla jeho úkolem hlavně kontrola politického a kulturního rady velvyslanectví, považovaných za legalizované rozvědkičky. I tak se však Jugoslávie stala na II. správě pouze okrajovým tématem, kterému se už v roce 1985 věnovala pozornost nikterak soustavně.²⁶ StB proto kontaktovala Starčeviče stále méně často a po další léta jeho svazek vedla jen z toho důvodu, že byl jediným informátorem v kategorii „tajný spolupracovník“ v této

---

poradce a zástupce podtajemníka sekretariátu Miloš Jovo, vyšší poradce pro analýzu informací Branko Ilić a náčelník správy pro boj proti vnitřnímu nepříteli Miloslav Sekulić.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž, a. č. 804 036, s. 155, 12.1.1987 Vyhodnocení činnosti spolupracovníka za rok 1986.

²⁶ Tamtéž, s. 153, 20.12.1985 Vyhodnocení spolupráce s TS VESO za rok 1985.

oblastí.²⁷ I když návrh na ukončení spolupráce vzniknul v roce 1987,²⁸ kdy již Starčević nebyl prakticky aktivní, spolupráce s ním byla ukončena formálně teprve v lednu 1989.²⁹ Ještě méně byl po většinu osmdesátých let využíván Ivan Sinanovič. Jeho svazek byl uložen do archivu o několik měsíců dříve, v srpnu 1988.³⁰

Informbyrovská emigrace se tak již několik let před politickými změnami roku 1989 vskutku odebrala do světa včerejška. I poslední zarputilí bojovníci se připojili k většině svých druhů, kteří se již před mnoha lety rozhodli nevybočovat a přijmout každodennost reálného socialismu. Těžko říci, zda tato většina byla více prozíravá a pochopila lépe svou „dějinnou úlohu“. Zvolili pouze cestu nejmenšího odporu, žili pro své rodiny, zaměstnání, kariéry a báli se jen, aby na sebe zbytečně neupozornili. Příklad Nova Novoviče mohl být pro ně varováním. I když jako Jugoslávci, imigranti, neměli většinou problém adaptovat se na podmínky v české či slovenské společnosti, zachovali si po celá desetiletí soudržnost komunity. Různému vzdělání nebo společenskému postavení zpravidla nepřikládali význam. Rozdělení na skupinu dělníků a skupinu intelektuálů bylo spíše schématem označujícím dva proudy a jejich členové se vzájemně nebojkotovali. „Politické proudy“ se navíc časem stávaly opravdu jen formálními. Největší část se stejně od nich držela stranou a jak už v roce 1979 o příslušnících mlčící většiny poznamenal Ivan Sinanovič, scházejí se po vinárnách a restauracích, vzpomínají na staré časy a hrají karty nebo šachy.³¹

Taková byla i povaha setkávání v letech osmdesátých. Až do konce komunistického režimu se ovšem někteří nezbavili podezřívavosti, že o nich ti druzí „někde“, ať už na jugoslávské ambasádě, nebo na StB referují. Když v roce 1986 pořádali Tihomir Mirković a Vlado Popović oslavu 40. výročí příchodu učňů do Československa, Veselin Starčević pochyboval o upřímných úmyslech organizátorů: Nevylučoval, že podnět ve skutečnosti pochází z velvyslanectví, aby emigraci podchytilo nebo oslavy zneužilo jako důkazu o existenci informbyrovské činnosti.³² Přes tyto obavy se Starčević tohoto podniku zúčastnil a jelikož se od té doby

²⁷ Tamtéž, s. 155, 12.1.1987 Vyhodnocení činnosti spolupracovníka za rok 1986.

²⁸ Tamtéž, s. 160, 8.6.1987 Doplněk plánu výchovy TS VESO.

²⁹ Tamtéž, s. 165, II. S SNB, 6.1.1989 Vyhodnocení spolupráce s TS VESO.

³⁰ Tamtéž, a. č. 797767, sv. č. 2, s. 15, II. S, 4. odbor, 2. odd., 23.8.1988 Vyhodnocení svazku D-Radnik s návrhem na uložení.

³¹ Tamtéž, s. 242, Janota, Radnik, 16.5.1979 Záznam; Podobně v říjnu 1981 zaznamenala StB pravidelné schůzky Periši Stanisavljeviće se Zdravkem Orozovićem, Momou Pavićevićem a Novem Novovićem: „Celá tato skupina se stýká několikrát týdně za účelem karet a šachů. Politickou činnost neprovozují.“ AMV, a. č. OBJ 1167/16-3, S StB Praha, 1a odbor, 3. oddělení, 28.10.1981 Věc: Stanisavljević Periša – prověrka.

³² Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-6. Informace o setkání emigrace 12.4.1986.

tato setkání opakovala častěji, docházel pravidelně i on, stejně jako jeho politický soupeř Velimir Janković nebo rival Ivan Sinanović.³³

Z důvodu nedostatku archivních dokumentů lze jen těžko rekonstruovat, jak hodnotili členové informbyrovské komunity události závěrečného období komunistického režimu v Československu i v celé Východní Evropě, nový kurs, který přinesl nástup Michaila Gorbačova v Sovětském svazu i konečné zhroucení politického systému v roce 1989. Většina z nich jistě tyto změny nehodnotila zrovna pozitivně, či alespoň se skepsí pozorovala nadšení většinové společnosti. Některé z nich politické změny zastihly ve funkcích nebo na pracovních místech, která zastávali mimo jiné i z politických důvodů. Jelikož většina byla v této době již v důchodovém věku, nástup nové moci se jich osobně příliš nedotkl. Byl to však paradoxně Ivan Sinanović, který nikdy o osobní kariéru neusiloval, kdo listopad 1989 zažil ve funkci obvodního tajemníka KSČ. Do jisté míry se také stal obětí polistopadového „termidoru“. Údajně pod hloupou záminkou, že nevykonával odbojovou činnost na území Československa nebo v zájmu jeho svobody, mu bylo odebráno státní vyznamenání a tím i příplatek k důchodu.³⁴

Politická liberalizace v SFRJ otevřela možnosti legálního působení také informbyrovské KSJ. Mileta Perović, který až do roku 1989 seděl ve vězení, registroval stranu v srpnu 1990. Hlásila se k barskému sjezdu a programu ze sedmdesátých let. V říjnu 1990 vyšlo první legální číslo měsíčníku *Komunistička Iskra*. KSJ ustavovala své lokální orgány po různých částech Jugoslávie. Její organizace vznikly v Srbsku, Černé Hoře a ve Slovinsku. Méně úspěšná byla tehdy již v Chorvatsku a v Bosně a Hercegovině. Do svých řad přivítala také Vlada Dapčević, který se v září 1990 vrátil z Bruselu do Bělehradu a na jaře 1991 převzal ve straně funkci zástupce generálního tajemníka. Na stránkách stranického listu KSJ apelovala na zachování míru a jednotného státu, brojila proti „samozvaným spasitelům národa“, „předákům nových fašizoidních stran“, proti „šesti nacionálním oligarchům“. Vyzývala k vytvoření společnosti „humánního socialismu“, spravedlnosti a demokracie. Připomínala, že ona první již v polovině sedmdesátých let předložila program politického pluralismu a žádala svobodné volby. Zároveň se však rozhodně postavila proti kapitalismu, jakékoliv formě privatizace a dalšímu zavádění Jugoslávie do područí zahraničního kapitálu.

³³ Tamtéž, a. č. OBJ 1167/16-7, II. S SNB, 4. odbor, 2. oddělení, Oliva, Veso, 14.1.1987 Záznam – setkání informbyrovské emigrace v ČSSR.

³⁴ Rozhovor autora s Ivanem Sinanovićem 18. června 2007.

V konfliktu mezi post-titoistickými strukturami, nazývanými jako kvazikomunistické, či kvazilevicové, a tzv. demokratickou opozicí nebylo podle předáků informbyrovské strany na výběr. Oba tábory považovali za nacionalistické a protisocialistické. Příčinu současného nacionalistického běsnění neviděli jen v ožívování četnické, ustašovské a jiné nacionalisticko-pravicové ideologie, ale – a to především – v rozkolu roku 1948, kdy podle nich Titova strana zradila internacionalismus a dala se cestou „buržoazního nacionalismu“.

Přestože se v době rozbíhající jugoslávské tragédie soustřeďovala pozornost *Komunističke Iskry* hlavně na domácí témata, najdeme v ní i názor na situaci v zemích bývalého sovětského bloku. O Československu se zde píše krajně negativně jako o „Havlově státu“, ironicky je zde hodnocena tzv. sametová revoluce a poněkud schematicky komentovány i první záporné jevy kapitalistické restaurace. Ovšem vedle odsouzení „primitivního a agresivního antikomunismu“, který v Československu a dalších někdejších socialistických zemích ovládl veřejný prostor, kritika zaznívala i na adresu padlých režimů. „Jsme svědky toho, jak ostudně skončily všechny ty strany, které se kvůli byrokratické zvlí či revizionistické zradě odcizily lidu a nebyly schopny řešit protiklady společenského rozvoje“, stojí v reportáži ze sjezdu Komunistického svazu mládeže Čech a Moravy na jaře 1991.

Z tohoto úhlu pohledu jsou v časopisu Perovićovy a Dapčevićovy KSJ hodnoceny i březnové demonstrace roku 1991 na bělehradských ulicích. Autor článku je začlenil do kontextu studentských bouří ve třicátých letech a v roce 1968. Zatímco však tyto obě historické události měly v očích autora „pokrokový“ a „revoluční“ charakter, na počátku devadesátých let podle něho volal vzbouřený dav zcela jiná hesla: antikomunistická a nacionalistická. Pro formu lidového odporu vyjadřoval autor porozumění. Ovšem jeho obsah charakterizoval jako „ultrapravičácký“ a studentské vystoupení proti Miloševićovu režimu proto označil za „antirevoluční revoluci“.

Ačkoliv snad informbyrovské hnutí na počátku devadesátých let posílilo i několik mladších aktivistů, bylo především pamětnickou záležitostí. Nikoliv náhodou věnuje *Komunistička Iskra* značný prostor vzpomínkám vězňů Golého otoku. I přes snahu modernizovat svůj slovník nenalezla KSJ v jugoslávské společnosti – dalo-li se ještě o něčem takovém hovořit – téměř žádnou podporu. Nejenom výbuch domácího nacionalismu a řinčení zbraněmi na národnostně znepřátelených stranách, ale i celosvětová diskreditace myšlenky komunismu a hroucení státně socialistických systémů ve Východní Evropě a v SSSR objektivně stály proti jejím cílům. Jugoslávská,

zejména bělehradská média, sice poskytovala Dapčevićovi a Perovićovi jistý prostor, jejich názory tu však spíše působily jako určitá kuriozita na dynamicky se rozvíjejícím, pestrém veřejném fóru. Hlasy antititovců z roku 1948 zněly přes svou naléhavost a protiválečný apel beznadějně zastarale. Pro velkou část veřejnosti byli informbyrovci zajímaví pouze jako oběti represe Titova režimu. S jejich vizemi se však naprostá většina populace, a to zejména mladší generace, neztotožnila.

Kromě nulové společenské odezvy se informbyrovské hnutí brzy začalo potýkat se starými interními neduhy – neschopností dojít konsenzu a odtud pramenícími frakčními boji. Kromě KSJ vznikla počátkem devadesátých let i další politická uskupení informbyrovské orientace. Především šlo o ultrakonzervativně stalinistické *Nové komunistické hnutí Jugoslávie* (Novi komunistički pokret Jugoslavije) Branka Kutanoviće, které shlíželo k Severní Koreji a Kubě jako k posledním baštám mezinárodního komunistického hnutí a záhy navázalo styky s obdobně orientovanými organizacemi v Rusku.³⁵

Na jaře 1992 pak došlo k nevyhnutelnému konfliktu i v rámci samotné KSJ. Vlado Dapčević kritizoval stanoviska ostatních členů stranického vedení vůči občanské válce jako nacionalistická a ze strany vystoupil. Následně pak zformoval vlastní *Stranu práce* (Partija rada). Na rozdíl od svých dosavadních soudruhů označil za příčinu konfliktu výhradně velkosrbský nacionalismus. Jeho strana trvala na principu nedělitelnosti Bosny a Hercegoviny a v následujících letech se zaměřila na podporu „oprávněných nároků albánského národa na Kosovo na národní sebeurčení“ a nezávislost Černé Hory. Dapčevićovi jako jedinému ze staré informbyrovské generace se podařilo navázat užší styk s mladými levicovými radikály, jejichž styl prezentace odpovídá moderním proudům angažujícím se po celém světě v tzv. antiglobalistickém hnutí. Příznačně vzývají taktiku tzv. přímé akce (stávky, blokády atd.) a odmítají účast ve volbách. Jejich akce z druhé poloviny devadesátých let vyzývající srbské a černoohorské studenty k solidaritě s albánskými „bojovníky za svobodu“ však zůstaly bez odezvy. I tak je ale strana Vlada Dapčeviće, který zemřel v roce 2001, dnes neaktivnější post-

---

³⁵ Později začala tato organizace používat původní neoficiální jméno Perovićovy strany *Nova komunistička partija Jugoslavije*. Viz internetové stránky [cit. 26-02-2010] Dostupný z WWW: <http://nkpj.110mb.com/>.

informbyrovskou formací.³⁶ Ostatní, včetně Perovićovy KSJ, přestaly vyvíjet jakoukoliv činnost v zásadě už v průběhu devadesátých let, a dodnes víceméně živoří.³⁷

Pražská emigrace sledovala toto poslední vzepětí „domácího hnutí“ zřejmě jen minimálně. Jediným, kdo se ještě na počátku devadesátých let nechal opět zlákat k politickému angažmá, byl Ivan Sinanovič. Na podzim roku 1990 vstoupil prvně po čtyřiačtyřiceti letech na půdu své vlasti, aby se v Bělehradu účastnil obnovování „barské“ KSJ. Podle usnesení někdejšího ilegálního sjezdu byl potvrzen ve funkci člena Ústředního výboru. Ovšem výzvy M. Peroviće emigrantům, aby se vrátili a zapojili se aktivně do práce strany, se Sinanovičovi zřejmě vyhovět nechtělo. Krátké období mezi zavedením sice nedůsledného, přesto však pluralitního systému a rozpadem jednotné Jugoslávie představovalo i pro něho jen epizodu. Po celá devadesátá léta však byl na úrovni městského obvodu aktivní jako funkcionář KSČM.

Krvavý rozpad Jugoslávie prožívali pražští emigranti jako osobní tragédii. Nepochybně mnohé z nich přivedla série válečných konfliktů k tomu, aby přehodnocovali svou celoživotní identitu spjatou s jugoslávskou myšlenkou. Poté, co se zhroutil socialistický systém, ztratili oporu i v druhé jistotě, ke které se po desetiletí exilu upínali – k Jugoslávii jako své jednotné vlasti. Emigrantská komunita v Československu si prošla mnohými vnitřními spory, často velice vyostřenými. Za téměř půl století se však většina jejich členů cítila spojena rámcově stejnými názory, stejným osudem i vnitřní solidaritou. Také společný původ a společná vlast patřily k naprosto samozřejmým sdíleným hodnotám. Jak jsem se však dozvídal z rozhovorů s některými emigranty a jejich blízkými, vstoupila jugoslávská válka i do jejich středu. Dodnes jde přitom o záležitost velice citlivou, k níž se tito lidé vyjadřovali spíše jen v náznacích a neadresně. I tak jsem ale pochopil, že mezi emigranty došlo k národnostně předpojatým neshodám a dokonce i k rozbití několika celoživotních přátelství. V postupném rozkladu jugoslávské identity se někteří začali upínat k identitě srbské či chorvatské a vraceli se k nacionální symbolice, kterou jugoslávská partyzánská tradice zavrhlá jako nepřijatelný přežitek odporující principu *bratrství a jednoty*.

Mnohé příslušníky první generace emigrantů popouzely zejména veřejné komentáře, které poskytovali médiím synové někdejších politických předáků architekt

³⁶ Viz internetové stránky této strany: [cit. 26-02-2010] Dostupný z WWW: <http://www.partijarada.org/>

³⁷ Několik miniaturních komunistických stran (jak informbyrovské orientace, tak těch, které se hlásí k Titovi) včetně živořící KSJ, jednalo v roce 2009 o sjednocení. Viz blog Nove komunističke partije Srbije [cit. 26-02-2010] Dostupný z WWW: <http://nkps.blog.rs/>

Vlado Milunić a politolog Jacques Rupnik. Jejich výroky schvalující agresí leteckých sil NATO a podporující nezávislost Kosova chápali někteří emigranti srbské národnosti jako projev latentně antisrbských tendencí, typických pro Chorvaty a Slovince – přestože druhý jmenovaný se k tomuto svému původu v nejmenším nehlásí.³⁸

Zoran Nerandžić mi zase vyprávěl, jak v první polovině devadesátých let vzbudil zlou krev u jistých starých emigrantů, když se coby lékař účastnil humanitárních akcí Červeného kříže na pomoc válečným uprchlíkům z Bosny a Hercegoviny. Jelikož se převážně jednalo o Muslimy, setkal se Nerandžić s poznámkami, že ač Srb, pomáhá nepřátelům vlastního národa.

Zoran Nerandžić ovšem patří k těm, kteří faktu rozpadu Jugoslávie odmítli přizpůsobit svou identitu. Nadále se považuje za Jugoslávce. Při shora uvedeném je nutno říci, že stejný názor zastává zřejmě i většina někdejších informbyrovských emigrantů a jejich dětí. Život v zahraničí umožňuje lidem pocházejícím z bývalé Jugoslávie udržovat iluzi jugoslávské jednoty. Zemí, ke které se s hrdostí hlásí, i nadále zůstává Jugoslávie. Stejně tak se na Jugoslávii odvolává i velké množství někdejších jugoslávských občanů, kteří emigrovali v průběhu devadesátých let, protože se neztotožnili nejen s válečným řešením mezinacionálních sporů, ale i s nacionalistickou vlnou vůbec a odmítli se s novými poměry smířit. V kruzích této nové emigrace, stejně jako té z roku 1948, tak Jugoslávie žije svůj posmrtný život.³⁹

Někdejší informbyrovská emigrace se po padesáti letech od svého příchodu do českých zemí téměř rozplynula ve většinové společnosti. Příslušníci první generace se ve velké většině úspěšně adaptovali. Jejich děti až na výjimky už vyrůstali bez pocitu cizince.⁴⁰ Ostatně z větší části pocházejí ze smíšených manželství a jsou stejně Čechy, jako Jugoslávci. Preference identity závisela ovšem na výchově v té které rodině i osobním přístupu každého z nich.

---

³⁸ Nicméně je třeba zároveň podotknout, že většina z první generace by projevila patrně nesouhlas s Milunićovými a Rupnikovými stanovisky nikoliv kvůli tomu, že jsou antisrbské. Ve shodě se svými přetrvávajícími politickými názory by je totiž považovala za prosté „havlovské poklonkování Americe“. Jako komunisté-internacionalisté, nezvikláni ve svém názoru „dočasným úspěchem světového kapitalismu“, hodnotí letecké útoky na zbytkovou Jugoslávii jako projev amerického imperialismu, kterému se po rozkladu SSSR a světové socialistické soustavy nekladou momentálně žádné překážky. Rovněž ale nelze vyloučit, že se oba pohledy – srbsko-nacionální i komunistický – leckdy doplňují.

³⁹ K tomu srov. Vjekoslav PERICA, *Balkan Idols. Religion and Nationalism in Yugoslav States*, Oxford – New York 2002.

⁴⁰ Zkušenosti se v tomto směru různí. Zoran Nerandžić byl nicméně ze všech mnou zpovídaných „emigrantů“ první i druhé generace jediný, který mi sdělil, že se kvůli svému původu cítil být diskriminovaný.

První generaci přivedla k životu a statutu emigrantů reakce na konkrétní politickou událost, při níž se zpravidla, i když nikoliv výlučně, rozhodovali na základě svého světonázoru. Ti co žijí, si za názory, které určily jejich životní dráhu, dodnes více méně stojí. Druhá i třetí generace však nemá s událostmi roku 1948 ani s idejemi, politickými boji a názorovými rozepřemi, které popisuje a analyzuje tato práce, už téměř nic společného. Součástí rodinné paměti se staly spíše záležitosti všední, provázející život člověka. Jsou příběhem o příchodu mladých lidí, většinou studentů a učňů z chudé, válkou zničené země a příběhem jejich životních nesnází, ale v zásadě i osobního úspěchu – profesního a sociálního vzestupu a založení rodiny. Porážka jedné politické koncepce, která svého času naplňovala exilový život otců a dědů, není už pro tuto paměť podstatná.

Přílohy

Příloha č. 1: profesní skupiny

1/ Jugoslávští státní zaměstnanci a veřejní činitelé

a) Diplomaté, zaměstnanci zastupitelských úřadů a jejich manželky

Praha

1. Čolić Borislav (1916), člen komise pro investice vlády FLRJ v ČSR
2. Čolićová Božena (1925), pracovnice Jugoslávské námořní společnosti
3. Čukićová Draga (1900), v domácnosti
4. Čukićová Milica (1929), pracovnice informační komise velvyslanectví
5. Frankeová Marija (1911), sekretářka obchodního atašé; úřednice agentury Tanjug
6. Lojančić Djordje (1914), člen komise pro investice vlády FLRJ v ČSR
7. Lojančićová Radmila (1918), v domácnosti
8. Novak Antun (1925), telegrafista velvyslanectví
9. Popović Aleksandar (Aca) (1916), delegát ministerstva financí FLRJ
10. Popović Miodrag (1912), delegát ministerstva těžkého průmyslu FLRJ
11. Popović Rajko (1916), delegát ministerstva osvěty LR Srbsko
12. Popovićová Danica (1923), v domácnosti
13. Popovićová Milica (1916), v domácnosti
14. Radušević Velimir (Velja) (1914), vedoucí osobního oddělení komise pro investice vlády FLRJ v ČSR
15. Raduševićová Sofija (1915), v domácnosti
16. Simić Djoko (1906), delegát firmy Jugometal při velvyslanectví
17. Smiljanská Anica (1926), úřednice komise pro investice vlády FLRJ v ČSR
18. Smiljanski Milan (1913), úředník komise pro investice vlády FLRJ v ČSR
19. Stefanovićová Nadežda (Nada) (1914), pokladní komise pro investice vlády FLRJ v ČSR
20. Tadić Jozo (1922), kurýr velvyslanectví
21. Vasović Relja (1909), úředník obchodního oddělení velvyslanectví

New York

22. Milišić Djordje (1914), tajemník delegace FLRJ při OSN
23. Milišićová Angelina (Andjela) (1919), v domácnosti
24. Novović Novo (1927), šifrant delegace

25. Rijavecová Vilma (1924), posluhovačka v rodině vedoucího delegace
26. Todorović Aleksa (1917), politický tajemník delegace FLRJ při OSN
27. Verstovšek Boris (1922), 1. tajemník delegace FLRJ při OSN
28. Verstovšeková Radmila (1925), v domácnosti

Washington

29. Bjelica Savo, (1923), šifrant velvyslanectví
30. Dragila Pero, (1907), tajemník velvyslanectví (zástupce vedoucího rezidentury UDBy pro Severní Ameriku), předseda organizace KSJ na velvyslanectví
31. Dragilová Dušanka (1922), šifranka velvyslanectví (pro agendu UDBy)
32. Ivanović Slobodan (Lale) (1915), velvyslanecký rada
33. Ivanovićová Vera (1914), v domácnosti
34. Majnarić Slavica (1923), úřednice velvyslanectví
35. Mataija Ivanka (1928), úřednice velvyslanectví
36. Nikolić Dušan (Duško) (1909), zástupce obchodního atašé
37. Nikolićová Antica (Toša) (1913), v domácnosti
38. Pavičićová Marica (1926), úřednice velvyslanectví
39. Srzentić Vaso (1895), finanční rada velvyslanectví

Paříž

40. Nikolajević Borivoje (Bora) (1916), 3. tajemník velvyslanectví
41. Nikolajevićová Vida (1916), v domácnosti

Řím

42. Nerandžić Petar (Pero) (1922), vedoucí konzulárního oddělení
43. Nerandžićová Desanka (1920), v domácnosti

Kapské Město

44. Komadinović Radoslav, (1908), úředník generálního konzulátu FLRJ
45. Komadinovićová Jelica (1917), v domácnosti

b) funkcionáři, veřejní pracovníci

1. Fodor Dragutin (Teodor Balk) (1900), ředitel Avala-film (jugoslávský dokumentární film), žurnalista, spisovatel (původně lékař).
2. Ivanović Pero (1897), předseda nejvyššího soudu LR Černá Hora

3. Milunić Josip (Jože) (1912), člen výboru národního zdraví při vládě FLRJ, na dlouhodobé služební cestě v USA (stipendista Howard University), lékař
4. Milunićová Atena (1914), členka sociální komise při ÚV KS Chorvatska, na dlouhodobé služební cestě v USA (stipendistka Howard University), lékařka
5. Mišić Petar Valkov (1914), soudce okresního soudu a předseda státní arbitrážní komise v Zaječaru
6. Nešić Miloš (1912), vedoucí právního oddělení ministerstva zahraničního obchodu FLRJ, vedl obchodní delegaci do Belgie a Francie
7. Perić Vladimír (Vlado) (1912), náměstek ředitele firmy Jugodrho na ministerstvu zahraničního obchodu FLRJ, vedl delegaci do Severní Afriky a Asie
8. Prodanović Jovan (1913), náměstek generálního ředitele Chemického průmyslu FLRJ, na služební cestě v Polsku
9. Rajković Milutin (Mića) (1912), zástupce šéfredaktora deníku Politika, předseda Jugoslávského svazu šachistů, člen vedení Sdružení novinářů Jugoslávie
10. Reinerová Lenka (1916), technická sekretářka Kulturní společnosti Jugoslávie–Československo v Bělehradu, dopisovatelka Mladé Fronty, scénáristka Avala-filmu.

c) milicionáři, vojáci

1. Znidarčić Anton (1927), milicionář
2. Dimitrović Anton (??), důstojník JLA

d) novináři, pracovníci rozhlasu v Praze ad.

1. Georgijević Aleksandar (1921), redaktor Čsl. rozhlasu (vysílání pro Jugoslávii), sportovní dopisovatel deníku Borba v ČSR
2. Hadžiosmanović Salih (1908), redaktor Čsl. rozhlasu (vysílání pro Jugoslávii)
3. Vlaškalić Branko (1896), redaktor Čsl. rozhlasu (vysílání pro Jugoslávii)

e) vychovatelé učňů (původně učitelé)

1. Janičijević Milovan (??), Domov Praha–Vysočany
2. Jovanović Jovan (1926), neznámo
3. Pavićević Momčilo (1924), Domov Ústí nad Labem
4. Ponjavić Pane (1917), Domov Rajhrad
5. Popović Vlado (1911) Domov Ústí nad Labem
6. Subić Živojin (1905), Domov Plzeň
7. Subićová Sofija (1907), Domov Plzeň

Zvláštní případy

1. Prokopcová Danica, roz. Lončar (1927), v domácnosti, snacha konzula ČSR v Lublani

2/ Studenti

Vysokoškoláci

Praha

1. Andjelkovski Načo (Ročko) (1922), Zemědělská fakulta ČVUT
2. Andonovičová Marija, provd. Dudová (1922), VŠUP
3. Budimlić Aleksandar, Lékařská fakulta UK.
4. Čumlivski Bora (1918), Zemědělská fakulta ČVUT
5. Čupina Mara, provd. Maksimovičová, (1920) Lékařská fakulta UK
6. Kljakić Veselin (1925) Zemědělská fakulta UK
7. Kovačić Milan (1903), FF UK, hudební věda
8. Kovačićová Gospava (1912) Pedagogická fakulta UK
9. Lončar Gojko (1926), ČVUT
10. Maksimović Boško (1920), Lékařská fakulta UK
11. Marković Petar (1914), Zemědělská fakulta ČVUT
12. Medić Božidar (1920), Elektrotechnická fakulta ČVUT
13. Razić Borivoje (1926), film
14. Serdar Luka, (1921), Zemědělská fakulta ČVUT
15. Skalar Franc (1907), Vysoká škola lesního inženýrství
16. Šetlíková Jelka, roz. Skrinjar (??), FF UK
17. Tumara Slobodan (1921), Lékařská fakulta UK
18. Ujević Ivan (1921), Zemědělská fakulta ČVUT
19. Urošević Branislav (1921), Zemědělská fakulta ČVUT
20. Velimirović Aleksandar (1922), Lékařská fakulta UK
21. Vitorović Velizar (1929), Vojenský kartografický ústav, studijní stáž
22. Željko Vincek (1920), Zemědělská fakulta ČVUT

Brno

23. Ćirlić Jovan (1920), aspirant při textilní fakultě VUT
24. Gladović Aleksandar (1924), lékařská fakulta
25. Radovanović Aleksa (1921), VUT
26. Žegarac Ilija (1927), VUT

Ostrava

27. Samardžić Vojislav (1917), Vysoká škola báňská

Bělehrad

28. Balint Djordje (1923), Fakulta architektury bělehradské univerzity; v létě 1948 v ČSR na léčení

29. Milićević Predrag (1926), technická fakulta bělehradské univerzity; v létě 1948 pobýval v ČSR

30. Reljić Jakša (1929), technická fakulta bělehradské univerzity; v létě 1948 v ČSR na léčení

Stredoškolači

Praha (stejný režim jako učni)

31. Milinković Dušan (1921), střední průmyslová škola, Domov Na Cihlářce, Smíchov

32. Šidlov (Šidlof) Pavel (1929), Praha XVI, Na Cihlářce

33. Tomić Uroš (1929), Vyšší škola chemicko-průmyslová, Na Cihlářce

34. Trajkov Štefan (1930), Vyšší škola chemicko-průmyslová, Na Cihlářce

35. Veruović Budimir (1929), Vyšší škola chemicko-průmyslová, Na Cihlářce

Brno (režim jako studenti vysokých škol)

36. Djoković Milovan (1919), Vyšší textilní škola

37. Šekeljić Rodoljub (1921), Vyšší textilní škola

4/ Političtí pracovníci vystěhovaleckých organizací na Západě

1. Frankovič Andres, (1920), Argentina

2. Mavra Josip (1920), USA

3. Prosenc Leopold (1919), Francie

4. Rupnik Anton (1919), Francie

3/ Učni/mladí dělníci

Ústí nad Labem

1. Agbaba Nikola (1930), Severočeská armaturka, strojní zámečník

2. Batovac Svetislav (1929), elektrotechnik

3. Bjelić Čedo (1931), Setuza, elektromechanik

4. Blaževski Toma (1929), Spolana, chemik–laborant, po rezoluci průmyslovka Liberec
5. Božičković Nikola (1931), Severočeská armaturka, strojní zámečnick
6. Djordjević Dragoslav (1928), Chemické závody, laborant, potom v nemocnici
7. Galantić Kosta (1931), vyšší průmyslovka
8. Gavrilović Nikola (1933), Severoč. armaturka, strojní zámečnick
9. Hlad Franjo (1930), Setuza, chem. laborant
10. Janković Velimir (1931), Spolana, strojní zámečnick, jinde provozní zámečnick
11. Jovanović Joco (1929), severočeská armaturka
12. Maksimović Rajko (1929), Setuza, strojní zámečnick
13. Mlinarević Boško (1930), Setuza, elektrotechnik
14. Mučev Dimitar (1929), po rezoluci průmyslovka Liberec
15. Panić Slavko (1927), Severočeská Armaturka, laborant
16. Petrović Slavko (1930), SETUZA, nástrojář
17. Popović Antanas (1929), Severočeská armaturka, soustružnick
18. Radjenović Pero (1930), soustružnick
19. Radonić Svetislav (1930), Severočeská armaturka, nástrojář
20. Radumilo Uroš (1930), Setuza, chem. laborant
21. Savić Miodrag (1929), Setuza
22. Stanisavljević Periša (1930), Severočeská armaturka, nástrojář
23. Stanković Velimir (1931)
24. Trpković Mihailo (1929), Severočeská armaturka, nástrojář

Kladno

25. Anzulović Vjekoslav (1930), Poldi (Spojené ocelárny n. p.), strojní zámečnick
26. Avramović Milan (1929), Poldi (Spojené ocelárny n. p.), soustružnick
27. Balač Ostoja (1929), Poldi (Spojené ocelárny n. p.), strojní zámečnick
28. Filipović Milan (1928), Poldi (Spojené ocelárny n. p.), soustružnick
29. Križanič Mirko (1928), Poldi (Spojené ocelárny n. p.), elektromechanik
30. Škugor Branko (1928), Poldi (Spojené ocelárny n. p.)
31. Tatić Stojan (1929), Poldi (Spojené ocelárny n. p.), soustružnick

Praha-Vysočany (Domov mladých Jugoslávčů Novovysočanská)

32. Barjaktarević Rizo (1928), Tesla Hloubětín, radiomechanik
33. Bilić Pavo (1929)

34. Kohout Jozef (1929), ČKD Stalingrad
35. Kovač Vjekoslav (1928), ČKD Stalingrad, nástrojář
36. Morduš Maxim (1929), Tesla Hloubětín
37. Petrović Milutin (1929), tiskárna, Jungmannova, grafik
38. Poslovski Čedomir (1929), automechanik
39. Prišlič Vid (1928), Meopta Košiče, jemný mechanik
40. Sušič Djuro (1930), Meopta Košiče, jemný mechanik
41. Žujić Djordje (1929), ČKD Sokolovo Libeň, strojní zámečník

Čakovice

42. Barjaktarević Todor (1929), Avia, aeromechanik
43. Jelić Spasoje (1930), Avia, vyučen aeromechanik, posléze strojní zámečník
44. Karadžić Redžep (1928), Avia
45. Kljako Smajo (1930), Avia
46. Kosović Marinko (1931), Avia
47. Milkić Gojko (1930)
48. Mirković Svetozar (1930), Avia, soustružník
49. Ribar Djordje (1929), Avia
50. Starčević Veselin (1931), Avia, soustružník

Praha–Smíchov

51. Begović Milan (1930), Domov Na Cihlářce, Motorlet (Waltrovka) Jinonice, soustružník
52. Jovanović Milorad (1928), Domov Na Cihlářce, Motorlet Jinonice, aeromechanik
53. Sinanović Ivan (1929), Domov Na Slovance Praha–Hlubočepy, Škoda Smíchov

Praha–Hostivař

54. Buble Mladen (1930), TOS Hostivař
55. Mirković Tihomir (1928), TOS Hostivař, soustružník
56. Mitrović Dragiša (1931), TOS Hostivař, soustružník
57. Nikolić Vladimír (1929), TOS Hostivař, frézář
58. Ninić Mladen (1930), TOS Hostivař, elektromechanik
59. Orozović Zdravko (1930), TOS Hostivař, elektrikář

Náchod

60. Delić Eduard (1929), TEPNA Náchod–Plhov, od podzimu 1948 střední průmyslovka

Brno

61. Drnasin Jure (1929), Gottwaldovy strojírny (Královopolská), strojní zámečník

62. Morankić Ismet (1930)

Gottwaldov

63. Butnikošarovski Jovan (1927), Svit, gumař (do ČSR se vrátil ilegálně v roce 1949)

Komárov

64. Stojanović Dušan (1930)

Polsko

65. Milenković Aleksandar (1933), PZS Gliwice, soustružník, po rezoluci do Ústí n. L. Setuza

Celkový přehled:

Diplomaté, pracovníci jug. zast. úřadů	45
veřejní a političtí pracovníci, úředníci, novináři	13
vojáci, milicionáři	2
aktivisté mezi vystěhovalci	4
studenti (včetně středoškoláků)	37
vychovatelé učňů	7
učňové/mladí dělníci	65 (+ 5 středoškoláků započ. mezi studenty)
<u>zvl. případy</u>	<u>1</u>
celkem	174

Pozn.: Do soupisu jsou započítány všechny osoby, které získaly v ČSR status politického emigranta a byly takto evidovány československými orgány; nejsou zde však uvedeny všechny české manželky emigrantů, které byly občas také mezi emigraci započítávány (sňatkem s jugoslávským příslušníkem před rokem 1948 získávaly st. občanství FLRJ). Výjimku představují L. Reinerová a Draga Čukićová, které v Jugoslávii dříve žily. L. Reinerová byla navíc aktivní funkcionářkou emigrantské organizace.

Příloha č. 2: Vedoucí orgány jugoslávské politické emigrace v Praze

Výbor stranické skupiny jugoslávských komunistů v Praze (10. 9. 1948)

Josip Milunić – politický tajemník, vedoucí skupiny

Pero Dragila – organizační a kádrový tajemník, pokladník

Slobodan Ivanović – odpovědný za publikační činnost, šéfredaktor listu Nova Borba

Milutin Rajković – odpovědný za rozhlas a teoretickou práci

Teodor Balk

Veselin Kljakić – zástupce studentů, odpovědný za práci s mládeží

jedno místo neobsazeno

Klub Jugoslávských novinářů (21. 9. 1948)

sdružuje straníky i nestraníky

Josip Milunić – předseda

Lenka Reinerová – sekretářka

členové správy: Pero Dragila, Slobodan Ivanović, Milutin Rajković, Aca Popović,

Velimir Radušević, Djordje Lojančić, Dušanka Dragilová

Výbor stranické organizace jugoslávských politických emigrantů při ÚV KSČ (28. 1. 1949)

Milutin Rajković – předseda

Slobodan Ivanović – vedoucí skupiny redakce listu, šéfredaktor Nové Borby

Pero Dragila – vedoucí skupiny rozhlasu

Slobodan Tumara – vedoucí skupiny studující mládeže

Josip Milunić – vedoucí Jugoslávského klubu, pověřen záležitostmi nestraníků

Jugoslávský klub (28.1.1949)

Sdružuje všechny členy emigrace, straníky i nestraníky

Josip Milunić – předseda (do května 1949)

Lenka Reinerová – sekretářka, pověřena kádrovými záležitostmi (od února spoluřídí

Klub, od května vede sama)

Výbor jugoslávské stranické organizace při ÚV KSČ (17.11.1949)

Předsednictvo:

Anton Rupnik – předseda

Vladimir Perić – místopředseda; odpovědný za rozhlasové vysílání

Lenka Reinerová – tajemnice

členové:

Ročko Andjelkovski

Slobodan Tumara – odpovědný za ideologickou práci

Boško Mlinarević – odpovědný za kulturní činnost

Djordje Ribar – odpovědný za práci s mládeží

Slavko Panić – odpovědný za práci s mládeží

Výbor jugoslávské stranické organizace při ÚV KSČ (9.2.1951)

Anton Rupnik – předseda; odpovědný za práci mezi mladými dělníky

Josip Milunić – místopředseda; odpovědný za Novou Borbu a koordinaci stranických kolektivů

Lenka Reinerová – jednatelka; odpovědná za Jugoslávský klub a kulturně-osvětovou činnost (do července 1951)

členové:

Boris Verstovšek – odpovědný za ideologickou práci a rozhlasové vysílání (do července 1951)

Svetozar Mirković – odpovědný za bulletin Mladi revolucionar a kolektiv studentů

Boško Mlinarević

Djordje Ribar

Vedení jugoslávských revolučních emigrantů v ČSR (10.3.1952)

Anton Rupnik – vedoucí skupiny

Josip Milunić – hlavní redaktor listu Nova Borba

Aleksa Todorović – I. zástupce hlavního redaktora

Moma Pavićević – II. zástupce hlavního redaktora

Branislav Urošević – tajemník

Novo Novović – odpovědný za rozhlasový kolektiv

Gojko Lončar – odpovědný za kolektiv studentů a za spolupráci s vysílačkou Slobodna Jugoslavija

Nikola Božičković – odpovědný za ideologickou práci

Zdravko Orozović – odpovědný za kolektiv dělníků

Velimir Janković – odpovědný za bulletin Mladi revolucionar

Vedení skupiny jugoslávských vlastenců v Československu (9.3.1953)

Velimir Janković – předseda

Svetozar Mirković – odpovědný za Novou Borbu, šéfredaktor

Uroš Radumilo

Franjo Hlad

Novo Novović

Příloha č. 3: Místní a národnostní původ

Tabulka 1: Místní původ (na základě místa narození)

		Uční	Studenti	Ostatní	Celkem	
Srbsko	Bělehrad	2	3	8	13	62
	Užší Srbsko	12	8	10	30	
	Vojvodina	4	3	7	14	
	Kosovo	1	2	2	5	
Chorvatsko	Chorvatsko	10	2	9	21	41
	Slavonie	2	4	1	7	
	Dalmácie	5	1	6	12	
	Istrie	-	-	1	1	
Bosna a Hercegovina		20	6	8	34	
Slovinsko		2	1	7	10	
Makedonie		3	4	2	9	
Černá Hora		3	-	3	6	
Československo*		-	3	4	7	
Itálie		-	1	2	3	
Maďarsko		-	-	1	1	
Řecko		1	-	-	1	
Celkem		65	38	72	174	

* Jsou zahrnuty manželky emigrantů, které sňatkem získaly jugoslávské občanství.

Tabulka 2: Národnostní původ

	Uční	Studenti	Ostatní	Celkem
Srbové	46	27	38	111
Chorvati	8	3	13	24
Slovinci	2	1	10	13
Makedonci	4	3	1	8
Černohorci	2	2	3	7
Češi	1	-	5	6
Neznámo	4	1	4	9

Tabulka 3: Národnostní a místní původ

	Srbové	Chorvati	Slovinci	Makedonci	Černohorci	Češi	Neznámo	Celkem
Užší Srbsko	40	-	-	-	1	1	1	43
Vojvodina	13	1	-	-	-	-	-	14
Kosovo	5	-	-	-	-	-	-	5
Bosna a Hercegovina	30	-	-	-	-	-	4	34
Chorvatsko	17	23	-	-	-	1	-	41
Slovinsko	-	-	10	-	-	-	-	10
Makedonie	2	-	-	7	-	-	-	9
Černá Hora	1	-	-	-	5	-	-	6
Československo	2	-	-	-	1	4	-	7
Jinde mimo Jugoslávii	1	-	3	1	-	-	-	5
Celkem	111	24	13	8	7	6	5	174

Prameny a literatura

1. Archivní dokumenty

Národní archiv České republiky (NA), Praha

- fond ÚV KSČ, 02/1 (Předsednictvo)
- fond ÚV KSČ, 02/4 (Sekretariát 1947–1951)
- fond ÚV KSČ, 02/5 (Politický sekretariát 1951–1954)
- fond ÚV KSČ, 100/3 (Mezinárodní oddělení 1945–1962)
- fond ÚV KSČ, 100/24 (Klement Gottwald)
- fond ÚV KSČ, Antonín Novotný
- fond ÚV KSČ, Komise I, II (Komise pro prošetření politických procesů v období 1949–1954)

Archiv ministerstva vnitra České republiky (AMV), Praha

- a. č. A2-1 (Sekretariát ministerstva národní bezpečnosti/ministerstva vnitra)
- a. č. A2-2 (Sekretariát ministerstva národní bezpečnosti/ministerstva vnitra)
- a. č. A2-3 (Sekretariát ministerstva vnitra/federálního ministerstva vnitra)
- a. č. H-181
- a. č. H-785-4
- a. č. ZV 4
- a. č. 302-210-4
- a. č. 135-50-13
- a. č. 305-334-9
- a. č. T-1142 MV
- a. č. T-717 MV
- a. č. OB 1133
- a. č. OB 1294 MV
- a. č. OB 51 BRNO
- a. č. OB 74 BRNO
- a. č. Obs 401 HK
- a. č. OBJ 1166/1
- a. č. OBJ 1166/3
- a. č. OBJ 1166/4

- a. č. OBJ 1166/5
- a. č. OBJ 1166/6
- a. č. OBJ 1166/7
- a. č. OBJ 1166/8
- a. č. OBJ 1167/1 MV
- a. č. OBJ 1167/2 MV
- a. č. OBJ 1167/3 MV
- a. č. OBJ 1167/4 MV
- a. č. OBJ 1167/5 MV
- a. č. OBJ 1167/6 MV
- a. č. OBJ 1167/7 MV
- a. č. OBJ 1167/9 MV
- a. č. OBJ 1167/16-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 17
- a. č. OBJ 1167/D13-1
- a. č. 5981 ČB, osobní svazek spolupracovníka PETR, Joco Jovanović
- a. č. 36612 MV, osobní spisový svazek BARBALIČ, Zdravko Orozović
- a. č. 51445 MV, osobní spisový svazek NARVIK, Antun Novak
- a. č. 61212 MV, osobní spisový svazek r. č. 30029 BIBO, Stanoje Nikolić
- a. č. 97856 MV, osobní spisový svazek ČALE, Živojin Subić
- a. č. 104934 MV, osobní spisový svazek BÉĎA, Boško Maksimović
- a. č. 104998 MV, osobní spisový svazek r. č. 42191 DRAGO, Dragiša Mitrović
- a. č. 105001 MV, osobní spisový svazek RAKIČ, Velimir Radušević
- a. č. 105198 MV, osobní spisový svazek PROKOP, Jovan Prodanović
- a. č. 105643 MV, osobní spisový svazek IGOR, Milan Smiljanski
- a. č. 105656 MV, osobní spisový svazek r. č. 42192 D JOŽO, Josip Mavra
- a. č. 108856 MV, osobní spisový svazek SLÁVA, Aleksandar Djordjević
- a. č. 191745 MV, osobní spisový svazek r. č. 2265 VĚRA, Arna Ridesová
- a. č. 570018 MV, osobní spisový svazek r. č. 4931 MICHELINA, Micheline
Rupniková
- a. č. 641131 MV, osobní spisový svazek DRAGO, Helena Reinerová-Fodorová
- a. č. 661894 MV, osobní spisový svazek ŠOLTA, Gojko Lončar
- a. č. 672208 MV, osobní spisový svazek RACEK, Ilija Žegarac
- a. č. 686789 MV, osobní spisový svazek r. č. 25844 TARAS, Nikola Božičković
- a. č. 704397 MV, osobní spisový svazek r. č. 12213 TOMICA, Milovan Djoković

- a. č. 714653 MV, osobní spisový svazek r. č. 33773 VELA, Velimir Janković
- a. č. 714742 MV, osobní spisový svazek PETR, Periša Stanislavljević
- a. č. 716308 MV, osobní spisový svazek PROFESOR, Aleksandar Milenković
- a. č. 716743 MV, osobní spisový svazek r. č. 2598 JOŽE, Josip Milunić
- a. č. 776603 MV, osobní spisový svazek r. č. 40571 SRB, Zoran Nerandžić
- a. č. 797767 MV, osobní spisový svazek r. č. 5861 D RADNIK, Ivan Sinanović
- a. č. 804036 MV, osobní spisový svazek r. č. 2318 VESO, Veselin Starčević
- a. č. T-2357 MV, osobní spisové svazky r. č. 10400 SUCHÝ, r. č. 7106
MOUDRÁ, Jaroslav Prokopec, Dana Prokopcová
- a. č. V 31275 MV, Vyšetřovací spis proti Nikolić Vladimír, Nikolićová Zdenka
- a. č. V 2273 MV, Vyšetřovací spis proti Křížová Ivanka, roz. Mataya
- a. č. V 2447 MV, Osobní spis státněbezpečnostního vyšetřování proti Blaževski
Toma.
- a. č. V 2713 MV, Vyšetřovací svazek č. 1433 proti Saferović Tugomír a spol.
- a. č. V 2235 MV, Osobní spis státně bezpečnostního vyšetřování proti Františku
Crhovi.
- a. č. V 3357 MV, Osobní vyšetřovací svazek proti Svetislavu Radonićovi
- a. č. V 7477 MV, Vyšetřovací spis č. 181/64 proti Eugen Holub a spol.
- a. č. ZV 215 MV, Osobní vyšetřovací svazek proti Klementu Lukešovi
fond „R“ 1301 – 1600, a. č. 14631 MV

Ústav pamäti národa Slovenskej republiky (ÚPN), Bratislava

- a. č. A 86916, Osobní spisový svazek r. č. 11802 SÁVA, Aleksandar Georgijević

Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV), Praha

evidenční karty příslušníků StB

Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV), Praha

Teritoriální odbor O, 1945–1959 (TO-O)

Arhiv Jugoslavije (AJ), Bělehrad

fond Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije (CK SKJ, 507)

Komisija za medjunarodne odnose i veze (IX)

fond Ministarstvo prosvete (AMP)

fond Predsedništvo vlade FNRJ

Čehoslovačka 1945-1950

Arhiv Ministarstva inostranih poslova Republike Srbije (AMIP), Bělehrad

fond Diplomatski arhiv (1948–1952, 1969)

Arhiv Muzeja istorije Jugoslavije (AMIJ), Bělehrad

fond Kabinet maršala Jugoslavije 1944–1953 (KMJ)

fond Kabinet predsednika republike 1953–1980 (KPR)

Arhiv Republike Slovenije (ARS), Lublaň

fond CK ZK Slovenije (CK ZKS, 1589)

Komisija za idejno-politične probleme

2. Publikované dokumenty

Sbírky dokumentů

ADIBEKOV, Grant M. a kol. (eds.), *Sověšćanija Kominforma 1947, 1948, 1948*.

Dokumenty i materialy, Moskva 1998.

BULÍNOVÁ, Marie a kol. (ed.), *Československo a Izrael 1945–1956. Dokumenty*, Praha 1993.

CHURÝ, Slavko, Niektoré dokumenty slovenskej proveniencie o reemigrácii našich krajanov z balkánských a iných krajín (1945–1947, 1949–1950), *Slovanský přehled*, 1998, č. 3-4, s. 338-341.

KAPLAN, Karel, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968. Studie a dokumenty*, Praha 1993.

NEŠOVIĆ, Slobodan, *Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945*, Beograd 1981, s. 691.

NIKOLIĆ, Miodrag, *Informbiro*, Knjiga druga, Zagreb 1989.

Parnica protiv titovskih špijuna i prevratnika u Čehoslovačkej, Praha 1950.

PETRANOVIĆ, Branko, ZEČEVIĆ, Momčilo, *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1988.

PROCACCI, Giuliano (ed.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milano 1994.

Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, Praha 1953.

ŠTRBAC, Čedomir a kol. (red.), *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. 1948*, Beograd 1989.

Periodika

Borba (1948–1950, 1972)

Komunistička Iskra (1990, 1992)

Nova Borba (1948, 1949)

Politika (1972)

Slovanský přehled (1948, 1949)

Tvorba (1948–1950)

- Dobová literatura a literatura memoárového charakteru*
- BALK, Teodor, *Jugoslávie pod botou fašizmu*, Praha 1949.
- BALK, Teodor, DOLANSKÝ, Julius, PONJAVIĆ, Pane, „Kultura“ v Titově Jugoslávii, Praha 1952.
- BALK, Teodor, *Munice proti Titovi*, Praha 1951.
- BALK, Teodor, *Ztracený rukopis*, Praha 1950.
- BALK, Theodor, ERENBURG, Ilja, SOUPAULT, Philippe, SHOCK, Ralph, *Hier spricht die Saar: Ein Land wird interviewt*, Gollenstein 2005.
- BALK, Theodor, *Hitler–Lenin: Prvé tři měsíce*, Praha, [rok vydání neuveden].
- BALK, Theodor, REINEROVÁ, Lenka, *Ze dvou deníků*, Praha 1958.
- BALK, Theodor, *Unter dem schwarzen Stern. Für Schiffarzt auf der Ionia*, Berlin 1960.
- BÁRTA, Miloš, Památce Edy Nováka, *Listy*, roč. 38, č. 6 (2008), s. 100.
- CORDON, Antonio, *Viděl jsem Titovu zradu*, Praha 1951.
- ĆURUVIJA, Slavko, *Ibeovac. Ja Vlado Dapčević*, Beograd 1990.
- DEDIJER, Vladimir, *Izgubljena bitka J. V. Staljina*, Sarajevo 1969.
- DOROVSKÝ, Ivan, 1948–2008, Šedesát let od příchodu makedonských a řeckých dětí do Československa, in: *Slovanský jih*, 2008, č. 2, s. 9-10.
- DJILAS, Milovan, *Druženje s Titom*, Beograd 1990.
- DJILAS, Milovan, *Razgovori sa Staljinom*, Beograd 1990.
- DJILAS, Milovan, *Vlast i pobuna*, Beograd 1991.
- JOVANOVIĆ, Dragoljub, *Ljudi, Ljudi. Madaljoni 94 političkih, javnih, naučnih i drugih savremenika* (red. Nadežda Jovanović), Beograd 2005.
- KAPLAN, Karel, *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*, Praha 2002.
- KARDELJ, Edvard, *Zahraniční politika Jugoslávie*, Bělehrad 1949.
- KARTUN, Derek, *Titovo spiknutí proti Evropě. Rajkův případ ve světle skutečnosti*, Praha 1950.
- KISCH, Egon Erwin, BALK, Theodor, *Z pěti světadílů*, Praha 1936.
- LAFFITTE, Jean, *Žijí, kdo bojují*, Praha 1949.
- LÁNSKÝ, Karel, Naše "projugoslávská skupina", *Listy*, č. 33, zvl. příl., 2003, s. 24.
- László Rajk a jeho společníci před lidovým soudem*, Knihovna aktualit světových rozhledů [řídí B. GEMINDER], sv. 16, Praha 1949.
- MARKOVIĆ, Vladimir, *Za ljudska prava. Moje disidentske uspomene*. Beograd 1999.
- MARIĆ, Milomir, Čudesne životne pustolovine (5), Staljin nije uzalud umro. deo II, *Duga*, br. 392, 4.3. – 19.3.1989, str. 87-91.

- NOVAK, Antun, *Byl jsem ve službách Tita*, Praha 1951.
- PAPADOPULOS, Lysimachos, "Děti bouře". *Vzpomínky a výpovědi o dětských emigrantech z roku 1948 po padesáti letech*, Praha 1998.
- PEROVIĆ, Latinka, *Zatvaranje kruga – ishod političkog rasepa u SKJ 1971/1972*, Sarajevo 1991.
- REINEROVÁ, Lenka, *Barva slunce a noci*, Praha 1969.
- REINEROVÁ, Lenka, *Bez adresy*, Praha 2006.
- REINEROVÁ, Lenka, *Hranice uzavřeny*, Praha 1956.
- REINEROVÁ, Lenka, *Kavárna nad Prahou: Vzpomínky poslední německy píšící autorky z Prahy nejen na Egona Erwina Kische*, Praha 2001.
- REINEROVÁ, Lenka, *Všechny barvy slunce a noci*, Praha 2002.
- STILINOVIĆ, Marijan, *Bune i otpori*, Zagreb 1969.
- Students in Czechoslovakia. Life and work of the young intelligentsia*, Prague 1949.
- TRIPALO, Miko, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb 1990.
- VAŠ, Karel, Korespondence Stalin–Tito. V předvečer jugoslávské exkomunikace v roce 1948 – stále aktuální a varující, *Reportér*, roč. III., č. 34, 21.8 – 29.9.1968, s. I–XVI.

3. Sekundární literatura

Monografie

- ADERETH, Maxwell, *The French Communist Party: A Critical History (1920–1984): From Comintern to „the Colours of France“*, Manchester 1984.
- ADIBEKOV, G. M., ŠACHNAZAROVA Z. I., ŠIRINJA K. K., *Organizacionnaja struktura Kominterna 1919–1943*, Moskva 1997.
- ADIBEKOV, Grant M., *Kominform i poslevojnennaja Jevropa: 1947–1956*, Moskva 1994.
- ANIKEEV, A. C., *Kak Tito ot Stalina ušel: Jugoslavija, SSSR i SŠA v načal'nyj period „cholodnoj vojny“ (1945–1957)*, Moskva 2002.
- BANAC, Ivo, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom socijalističkom pokretu*, Zagreb 1990.
- BARTOŠEK, Karel, *Zpráva o putování po komunistických archivech. Praha–Paříž (1948–1968)*, Praha/Litomyšl 2000.
- BEKIĆ, Darko, *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955*, Zagreb 1988.
- BITTNEROVÁ, Dana, MORAVCOVÁ, Mirjam (eds.), *Kdo jsem a kam patřím? Identita národnostních menšin a etnických komunit na území České republiky*, Praha 2005.
- BOGETIĆ, Dragan, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000.
- BOTU, Antula, KONEČNÝ, Milan, *Řečtí uprchlíci: Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*, Praha 2005.
- CEROVIĆ, Ljuboje, *Srbi u Rumuniji. Od ranog srednjeg veka do današnjeg vremena*, Novi Sad 1997.
- CIRONIS, Petros, *Akce „Řecké děti 1948“. Dokumenty, vzpomínky a komentáře na emigraci helénských dětí v roce 1948 do Československa*, Rokycany 2001.
- CVETKOVIĆ, Slavoljub, *Idejne borbe u KPJ 1919–1928*, Beograd 1985.
- CVETKOVIĆ, Srdjan, *Izmedju srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd 2006.
- ČAPKOVÁ, Kateřina, FRANKL, Michal, *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938*, Litomyšl 2008.

- ČÁSTEK, Martin, *Vztahy Československa a Jugoslávie v letech 1945–1948*. Diplomová práce FF UK, Praha 2006.
- DIMIĆ, Ljubodrag, *Agitprop kultura*, Beograd 1988.
- DODER, Milenko, *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*, Zagreb 1989.
- DRACHKOVITCH, M. M., LAZITCH, B. (ed.), *The Comintern: Historical Highlights: Essays, Recollections, Documents*, New York/Washington/London 1966.
- DUFEK, Jiří, KAPLAN Karel, ŠLOSAR Vladimír, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, Praha 1994.
- DURMAN, Karel, *Popely ještě žhavé, I. Válka a nukleární mír 1938–1964*, Praha 2004.
- EDEMŠKIJ, A. B., *Ot konfliktu k normalizacii. Sovetsko-jugoslavskije otnošenija v 1953–1956 godach*, Moskva 2008.
- FEJTÖ, François, *Die Geschichte der Volksdemokratien, Band I, Die Ära Stalin 1945–1953*, Graz/ Wien/Köln 1972.
- FISCHER, Jasna a kol. (eds.) *Jugoslavija v hladni vojni*, Ljubljana 2004.
- GLIGORIJEVIĆ, Branislav, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992.
- GROTHUSEN, Klaus-Detlev (Hrsg.), *Südosteuropa-Handbuch, Band I, Jugoslawien*, Göttingen 1975.
- HANZLÍK, František, *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1950*, ÚDV, Praha 2003.
- HATSCHIKJAN, Magarditsch, TROEBST, Stefan (Hrsg.), *Südosteuropa. Ein Handbuch. Gesellschaft, Politik, Wirtschaft, Kultur*, München 1999.
- HEUMOS, Peter, „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví“. *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*, Praha 2006.
- Historie emigrace z českých zemí: Sborník referátů*, Mladá Boleslav 2001.
- HODOS, George H., *Show Trials. Stalinist Purges in Eastern Europe. 1948–1954*, New York/Connecticut/London 1987.
- HRADEČNÝ, Pavel, *Politické vztahy Československa a Jugoslávie v letech 1925–1928 v zahraničním i vnitřním kontextu*, Praha 1988.
- HRADEČNÝ, Pavel, *Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948–1954)*, Praha 2000.
- JEZERNIK, Božidar, Non cogito ergo sum: arheologija neke šale, *Borec*, 46, 1994, št. 533-534.
- JOVANOVIĆ, Jadranka, *Jugoslavija u Organizaciji ujedinjenih nacija (1945–1953)*, Beograd 1985.

- JOVANOVIĆ, Nadežda, *Zemljoradnička levica u Srbiji 1927–1939. godine*, Beograd 1994.
- KAPLAN, Karel, *Československo v poválečné Evropě*, Praha 2004.
- KAPLAN, Karel, *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000.
- KAPLAN, Karel, *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989.
- KAPLAN, Karel, *Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948–1956*, Brno 1996.
- KAPLAN, Karel, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993.
- KAPLAN, Karel, *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975*, Praha 1993.
- KAPLAN, Karel, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992.
- KNAPÍK, Jiří, *Kdo spoutal naši kulturu. Portrét stalinisty Gustava Bareše*, Přerov 2000.
- KOŘALCOVÁ, Květa, *Vytváření systému dvoustranných spojeneckých smluv mezi evropskými zeměmi (1943–1949)*, Praha 1966.
- KOUDELKA, František, *Státní bezpečnost 1954–1968. Základní údaje*, Praha 1993.
- KRŽAVAC, Savo, MARKOVIĆ, Dragan, *Informbiro – što je to: Jugoslavija je rekla ne*, Beograd 1976.
- LEES, Lorraine M., *Održavanje Tita. Amerika, Jugoslavija i hladni rat* [Keeping Tito afloat], Beograd 2003.
- LUBURIĆ, Radoica, *Vrući mir hladnog rata. Hladni rat i sukob Staljin–Tito u karikaturama sovjetske, informbirovske i politemigrantske štampe*, Podgorica 1994.
- MACURA, Vladimír, *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, Praha 2008.
- MASTNÝ, Vojtěch, *Studená válka a sovětský pocit nejistoty. 1947–1953. Stalinova léta*, Praha 2001.
- MATES, Leo, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd 1976.
- MATUŠEK, Josef, *Češi v Chorvatsku*, Daruvar 1994.
- MIHAILOVIĆ, Dragoslav, *Goli otok, I*, Beograd 1990.
- MIHAILOVIĆ, Dragoslav, *Goli otok, II-III*, Beograd 1995.
- MICHÁLEK, Slavomír, *Prípad Oatis. Československý komunistický režim vs. dopisovateľ Associated Press*, Bratislava 2005.
- NIKOLIĆ, Kosta, *Boljševizacija KPJ 1919–1929*, Beograd 1994.
- NIKOLIĆ, Kosta, *Komunisti u kraljevini Jugoslaviji. Od socijal-demokratije do staljinizmu 1919–1941*, Beograd 2000.

- NIKOLIĆ, Miodrag, *Informbiro*, I, Zagreb 1989.
- OBRADOVIĆ, Marija, „*Narodna demokratija*“ u Jugoslaviji 1945–1952, Beograd 1995.
- PATKA, Markus G., *Zu nahe der Sonne. Deutsche Schriftsteller im Exil in Mexiko*, Berlin 1999.
- PAŽOUT, Jaroslav, *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*, Praha 2008
- PELIKÁN, Jan, *Hospodářská spolupráce Československa s Jugoslávií v letech 1945–1949*, Praha 1990.
- PELIKÁN, Jan, *Jugoslávie a pražské jaro*, Praha 2008.
- PELIKÁN, Jan, *Jugoslávie a Východní blok 1953–1956*, Praha 2001.
- PELIKÁN, Jan, TEJCHMAN, Miroslav, *Dějiny Jugoslávie (1918–1991)*, Praha 1996.
- PERICA, Vjekoslav, *Balkan Idols. Religion and Nationalism in Yugoslav States*, Oxford – New York 2002.
- PERIŠIĆ, Miroslav, *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1948*, Beograd 2008.
- PERNES, Jiří, *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Brno 2008.
- PERNES, Jiří, *Komunistky s fanatismem v srdci*, Praha 2006.
- PERNES, Jiří, *Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953*, Brno 2000.
- PEŠEK, Jan, *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953*, Bratislava 1999.
- PETKOVIĆ, Ranko (ed.), *1948 – Jugoslavija i Kominform. Pedeset godina kasnije (studije i dokumenti)*, Beograd 1998.
- PETRANOVIĆ, Branko, *Balkanska federacija 1943–1948*, Beograd 1994.
- PETRANOVIĆ, Branko, *Jugoslavija na razmeđu (1945–1950)*, Podgorica 1999.
- PIRJEVEC, Jože, BAJC, Gorazd, KLABJAN, Borut (red.), *Vojna in mir na Primorskem*, Koper 2005.
- PIRJEVEC, Jože, *Jugoslávie 1918–1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevy a Titovy Jugoslávie*, Praha 2000.
- PIRJEVEC, Jože, *Tito, Stalin in Zahod*, Ljubljana 1987.
- POŽAR, Petar, *Jugosloveni – žrtve staljinskih čistki (dokumentarna kronika)*, Beograd 1989.

- PRAVDOVÁ, Anna, *Zastihla je noc. Čeští výtvarní umělci ve Francii 1938–1945*, Praha 2009.
- RADONJIĆ, Radovan, *Izgubljena orijentacija*, Beograd 1985.
- RIEBER, J. Alfred, *Stalin and The French Communist Party 1941–1947*, New York and London 1962.
- RISTOVIĆ, Milan, *Dug povratak kući. Deca izbeglice iz Grčke u Jugoslaviji 1948–1960*, Beograd 1998.
- RUPNIK, Jacques, *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*, Praha 2002.
- RYCHLÍK, Jan, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Praha 2007.
- SUNDHAUSEN, Holm, *Geschichte Jugoslaviens 1918–1980*, Berlin/Köln/Mainz 1982.
- ŠESTÁK, Miroslav a kol., *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 1998.
- ŠTRBAC, Čedomir, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja. Sukob KPJ i Informbiroa*, Beograd 1984.
- TERZIĆ, Slavenko (red.), *Evropa i Srbi*, Beograd 1996.
- TEJCHMAN, Miroslav (ed.), *Sovětizace východní Evropy. Země střední a východní Evropy v letech 1944–1948*, Praha 1995.
- TEJCHMAN, Miroslav, *Dějiny Rumunska*, Praha 1997.
- TIMMERMANN, Heinz, *The Decline of the World Communist Movement. Moscow, Beijing, and Communist Parties in the West*, Boulder and London 1987.
- TOMEK, Prokop, *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*, Praha 2009.
- TRIPKOVIĆ, Djoko i Milica, *Iskušenja jedne mladosti. Jugoslovenski omladinci u Čehoslovačkoj 1946-1948. g.*, Beograd 1988.
- VUKADINOVIĆ, R., *Odnosi među evropskim socijalističkim državama. SEV i Varšavski ugovor*, Zagreb 1970.
- VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praha 2000.
- ZÍDEK, Petr, *Československo a francouzská Afrika 1948–1968*, Praha 2006.
- ZÍDEK, Petr, SIEBER, Karel, *Československo a blízký východ v letech 1948–1989*, Praha 2009.
- ZÍDEK, Petr, SIEBER, Karel, *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*, Praha 2007.

Články a studie

- ADIBEKOV, Grant M., Kak gotovilos' pervoe soveščanie Kominforma, ADIBEKOV, Grant M. a kol. (eds.), *Soveščanija Kominforma 1947, 1948, 1948. Dokumenty i materialy*, Moskva 1998, s. 3-20.
- ANIĆ, Nikola, Oružane snage NOP-a Hrvatske i rad i djelovanje Glavnog štaba Hrvatske u vrijeme njezinog oslobođenja – kraj 1944. godine i početak 1945. godine, in: KOLAR–DIMITRIJEVIĆ, M. (red.), *Oslobođenje Hrvatske 1945. godine*, Zagreb 1986, s. 24-42.
- BARNOVSKÝ, Michal, Sovietsko-juhoslovanská roztržka v roku 1948 a Československo, in: ŠTEFANSKÝ M., ZÁGORŠEKOVÁ M., *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*, Banská Bystrica 1997, s. 8-18.
- BAŠTA, Jiří, Propagandistické využití kauzy amerického emigranta profesora G. S. Wheelera, *Securitas imperii*, č. 7, 2001, s. 224-251.
- BÁRTA, Milan, „Byl jsem ve službách Tita a Státní bezpečnosti“ aneb příběh defektora jugoslávského velvyslanectví v Praze Antuna Novaka, *Securitas imperii*, č. 14, 2006, s. 190-209.
- BJELAKOVIC, Nebojsa, Comrades and Adversaries: Yugoslav-Soviet Conflict in 1948 – Reappraisal, *East European Quarterly*, 1999/2000, s. 97-114.
- BOGETIĆ, Dragan, Jugoslovensko približavanje Zapadu u vreme sukoba sa Informbiroom, *Istorija 20. veka*, 1998, br. 1, s. 61-69.
- BOGETIĆ, Dragan, Jugoslovensko-sovjetski odnosi u svetlu vojne intervencije u Čehoslovačkoj 1968. godine, in: RADIĆ, R. a kol. (eds.), *1968 – četrdeset godina posle. Zbornik radova*, Beograd 2008, s. 129-161.
- BOGETIĆ, Dragan, Laviranja jugoslovenske spoljne politike – vojna saradnja Jugoslavije sa SAD posle sukoba sa Informbiroom, *Istorija 20. veka*, 1993, br. 1-2, s. 112-117.
- BOGETIĆ, Dragan, Odnosi jugoslavije sa Zapadom i tršćansko pitanje (1948–1954), *Istorija 20. veka*, 1994, br. 1, s. 123-139.
- BOROZAN, Djordje, Jugoslovensko-britanski razgovori u Beogradu 1952. i Londonu 1953. godine, *Istorija 20. veka*, 1997, br. 2, s. 113-128.
- CVETKOVIĆ, Srdjan, Kratka istorija represije. Dva veka političkih protivnika u Srbiji, *NIN*, br. 2953, 2.8.2007, s. 86-91.
- ČAVOŠKI, Jovan, Mao Cedung, intelektualci i potresi u komunističkom svetu 1956–1957, *Tokovi istorije*, 2008, br. 1-2, s. 113-132.

- ČERNÝ, Bohumil, Kominterna a německá emigrace v Československu 1933–1939, *Paginae historiae*, č. 7, 1999, s. 256-276.
- DI BIAGIO, Anna, The Establishment of the Cominform, in: PROCACCI, Giuliano (ed.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milano 1994, s. 11-34.
- DIMIĆ, Ljubodrag, Pogled iz Beograda na Čechoslovačku 1968. godine, *Tokovi istorije*, 2005, br. 3-4, s. 205-232.
- DJIKANOVIĆ, Vesna, Jugoslovenska država i iseljenici: Propagandni rad medju jugoslovenskim iseljenicima u SAD od 1945 do 1948. godine, *Tokovi istorije*, 2005, br. 1-2, s. 145-159.
- EGGELING, Wolfram, Das sowjetische Informationsbüro. Innenansichten einer sowjetischen Propagandainstitution 1945–1947, *Osteuropa*, 2000, N. 2, s. 201-215.
- EIROA, Matilde, Republicanos en el Centro-Este Europa: los intentos de normalización institucional, in: EGIDO LEÓN, Ángeles, EIROA SAN FRANCISCO, Matilde (eds.), *Los Grandes Olvidados, Los republicanos de izquierda en el exilio*, Madrid 2004, s. 301-322.
- GABRIČ, Aleš, Informbirojevstvo na Slovenskem, *Prispevki za novejšo zgodovino*, Ljubljana 1993, s. 136-147.
- GIBIANSKII, Leonid, The Beginning of the Soviet-Yugoslav Conflict and the Cominform, in: PROCACCI, Giuliano (ed.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milano 1994, s. 465-482.
- GIBIANSKII, Leonid, The Last Conference of the Cominform, in: PROCACCI, Giuliano (ed.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milano 1994, s. 645-668.
- GIBIANSKII, Leonid, Sovjetsko-jugoslovenski sukob 1948: istoriografske verzije i novi arhivski izvori, in: FISCHER, J. a kol. (eds.) *Jugoslavija v hladni vojni*, Ljubljana 2004, s. 49-70.
- GIBIANSKII, Leonid, The Soviet-Yugoslav Split and the Cominform, in: NAIMARK, Norman and GIBIANSKII, Leonid, *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944–1949*, Boulder 1997, s. 291-312.
- GIBIANSKIJ, Leonid, Informbyro a východní Evropa, *Soudobé dějiny*, 1995, č. 4-5, s. 463-472.

- GIBIJANSKIJ, Leonid, Moskva a východní Evropa: Některé aspekty vzniku sovětského bloku, *Soudobé dějiny*, 1996, č. 1, s. 26-41.
- GIBIJANSKIJ, Leonid, Ot pervogo ko vtoromu soveščaniju Kominforma, in: ADIBEKOV, G. M. a kol. (eds.), *Soveščanija Kominforma 1947, 1948, 1948. Dokumenty i materialy*, Moskva 1998, s. 337-373.
- GIBIJANSKIJ, Leonid, Kominform v zenite aktivnosti: sozdanie organizacionnoj struktury i treće soveščanije, in: ADIBEKOV, Grant M. a kol. (eds.), *Soveščanija Kominforma 1947, 1948, 1948. Dokumenty i materialy*, Moskva 1998, s. 509-543.
- GLIŠIĆ, Venceslav, Otpor sukobu sa Informbiroom u vrhu KPJ, in: PETAR KAČAVENDA, Djoko TRIPKOVIĆ (eds.), *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine. Zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd 1999, s. 173-182.
- GLIŠIĆ, Venceslav, Zaboravljeni i nerehabilitovani, *NIN*, 26.3.2009, br. 3039, s. 7.
- HOFMAN, Ivan, Jugosloveni na studijama u Čehoslovačkoj 1945–1948. godine, *Godišnjak za društvenu istoriju*, g. III, 2002, br. 1-3, s. 163-178.
- HOFMAN, Ivan, Jugosloveni na studijama u Poljskoj i Rezolucija Informbiroa 1948. godine, *Godišnjak za društvenu istoriju*, g. V, 2004, br. 1, s. 119-128.
- HRADEČNÝ, Pavel, Zdrženlivý internacionalismus. Občanská válka v Řecku a československá materiální pomoc Demokratické armádě Řecka, *Soudobé dějiny*, 2003, č. 1-2, s. 58-92.
- CHÁBOVÁ, Kyriaki, Vzdělávání řeckých dětí v Československu v letech 1948–1968, *Acta Universitatis Carolinae*, Supplementum 1 – Studia Territoria, R. IX, 2009 [v tisku; rukopis].
- ILIĆ, Aleksandar, Srbsko-česká spolupráce v době normalizace, in: DIENSTBIER, Jiří a kol., *Vztahy České republiky se Srbskem a Černou Horou*, Praha 2004, s. 10-16.
- JANDRIĆ, Berislav, Organizaciono stanje i struktura Komunističke partije Hrvatske od oslobodjenja zemlje do kraja 1946. godine, in: KOLAR–DIMITRIJEVIĆ, M. (red.), *Oslobodjenje Hrvatske 1945. godine*, Zagreb 1986, s. 62-78.
- JOVANOVIĆ, Jadranka, Borba Jugoslavije protiv pritiska SSSR-a i istočnoevropskih država u Organizaciji ujedinjenih nacija (1949–1953): Glavni momenti, *Istorija 20. veka*, 1984, br. 1-2, s. 85-111.
- JOVIĆ, Dejan, Yugoslavism and Yugoslav Communism from Tito to Kardelj, in: DJOKIĆ, Dejan (ed.), *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918–1992*, Madison 2003, s. 157-181.

- KLASIĆ, Hrvoje, Unutrašnjopolitičke i vanjskopolitičke aktivnosti Jugoslavije nakon intervencije Varšavskog pakta u Čehoslovačkoj 1968. godine, in: RADIĆ, R. a kol. (eds.), *1968 – četrdeset godina posle*. Zbornik radova, Beograd 2008, s. 519-547.
- KOŘALKOVÁ, Květa, Slovanská ideologie po Druhé světové válce, *Slovanský přehled*, roč. 55, 1969, č. 3, s. 192-200.
- KRÁLOVÁ, Kateřina, Otázka loajality řecké komunistické emigrace v socialistickém Československu v letech 1948 až 1968, *Slovanský přehled*, r. XCV, 2009, č. 3, s. 337-350.
- LUBURIĆ, Radoica, Hladni rat i sukob Staljin–Tito u sovjetskoj, informbirovske i politemigrantske štampi, in: DIMIĆ, Lj. (red.), *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955*. Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije, Beograd 2005, s. 169-181.
- MAŇÁK, Jiří, Orientace KSČ na vytvoření socialistické inteligence, in: KÁRNÍK, Z., KOPEČEK, M., *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Sv. II, Praha 2004, s. 110-155.
- MAŇÁK, Jiří, Proměna dělnické strany v organizaci moci. Problematika dělnického charakteru KSČ v letech 1945–1953 ve světle stranické statistiky, in: KÁRNÍK, Z., KOPEČEK, M., *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Sv. I, Praha 2003, s. 157-199.
- MARJINOVÁ, Valentina V., Od důvěry k podezíravosti. Sovětští a českoslovenští komunisté v letech 1945-1948. *Soudobé dějiny*, r. IV, 1997, č. 3-4, s. 451-467.
- MIHAILOVIĆ, Dragoslav, Goli otok na tragu gulaga i holokausta, in: KAČAVENDA P., TRIPKOVIĆ Dj. (eds.), *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*. Zbornik radova sa naučnog skupa. Beograd 1999, s. 223-234.
- MICHÁLEK, Slavomír, „Lietadlo slobody“ – diplomatický incident medzi USA a ČSR roku 1953, in: IVANIČKOVÁ E. a kol. (eds.), *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu ve 20. storočí*, Bratislava 2008, s. 259-272.
- MILIN, Miodrag, Baragan Srba u Rumuniji 1951–1956. (Koreni jedne tragedije), in: TERZIĆ S. (red.), *Evropa i Srbi*, Beograd 1996.
- MITROVIĆ, Momčilo, Antisocijalistička i ibeovska delatnost u narodnoj omladini Srbije 1945-1952, *Tokovi revolucije*, 1989, br. 1, s. 160-188.

- MITROVIĆ, Momčilo, Ibeovci Srbije 1948–1952. u partijskim izveštajima, in: KAČAVENDA P., TRIPKOVIĆ Dj. (eds.), *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*, Beograd 1999, s. 223-234.
- NOSKOVÁ, Helena, Reemigrace krajanů z Jugoslávie, in: *Historie emigrace z českých zemí: Sborník referátů*, Mladá Boleslav 2001, s. 95-113.
- NOVÁKOVÁ, Martina, Cesta do exilu Lenky Reinerové 1939–1941: Krásná literatura jako pramen a obraz doby, in: KONEČNÝ, Karel a kol. (eds.), *Studie z dějin emigrace. Sborník studentských prací*, Olomouc 2003, s. 180-192.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka, V krajině za zrcadlem. Političtí emigranti v pounorovém Československu a případ Aymonin, *Soudobé dějiny*, 2007, č. 4, s. 719-743.
- PELIKÁN, Jan, Politické procesy v Albánii, Maďarsku a Bulharsku, *Historický obzor*, r. 4, 1993, č. 1, s. 18-21.
- PELIKÁN, Jan, Pronásledování prosovětské opozice v Jugoslávii po roce 1948, *Slovanský přehled*, 1993, č. 2, s. 184-190.
- PELIKÁN, Jan: Sovětsko-jugoslávská roztržka, *Historický obzor*, r. 1, 1991, č. 7/8, s. 174-180.
- PERIŠIĆ, Miroslav, Posleratni Prag – slika za poredjenje. Čehoslovačka sredina i jugoslovenski studenti – stipendisti od 1945. godine do objavljivanja Rezolucije IB, *Tokovi istorije*, 2006, br. 1-2, s. 82-112.
- PEŠEK, Jan, Vysídlovacie akcie na Slovensku v rokoch 1948–1953, *Soudobé dějiny*, č.1, 1996, s. 42-59.
- PETRANOVIĆ Branko, Jugoslovenski studenti – stipendisti u inostranstvu i strani studenti na jugoslovenskim univerzitetima 1945-1948. godine; in: MITROVIĆ, A. a kol. (eds.), *Univerzitet u Beogradu 1838–1988*, Beograd 1988, s. 969-977.
- PIKE, David Wingeate, Between the Junes: The French Communists from the Collapse of France to the Invasion of Russia, *Journal of Contemporary History*, 1993, No. 28, s. 465-485.
- PONS, Silvio, The Twilight of the Cominform, PROCACCI, Giuliano (ed.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milano 1994, s. 483-504.
- PRUNK, Janko, Jugoslovanska historiografija o oktobrski revoluciji, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXVIII, 1987, št. 1-2, s. 3-6.

- REIMAN, Michal, O Poly Reimanovi (místo vzpomínek), in: Zdeněk KÁRNÍK, Michal KOPEČEK (eds.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Sv. II., Praha 2004, s. 63-83.
- REIMAN, Michal, O Poly Reimanovi (pokračování). Místo vzpomínek, in: Zdeněk KÁRNÍK, Michal KOPEČEK (eds.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Sv. IV., Praha 2005, s. 145-176.
- REIMAN, Michal, Sovětská politika a sovětské vedení 1948–1953. Sovětský kontext procesů v zemích „lidové demokracie“, in: PERNES, J. (ed.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, Brno 2005, s. 22-32.
- REPE, Božo, Informburo u Sloveniji i politička liberalizacija posle 1948., in: KAČAVENDA, P., TRIPKOVIĆ, Dj. (eds.), *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine.*, Beograd 1999, s. 75-78.
- RISTOVIĆ, Milan, Trumanova doktrina, Grčka i jugoslovenske reakcije (1947–1949), *Tokovi istorije*, br. 1-2, 2008, s. 84-112.
- SELINIĆ, Slobodan, Jugoslávská kultura v Československu 1945–1950, *Slovanský přehled*, r. XCII, 2006, č. 2, str. 249-272.
- SLOBODA, Marian, Řecká a makedonská etnická skupina v Česku: lingvistické aspekty jejich vzniku a vývoje, in: *Národnostní menšiny na přelomu tisíciletí*, Opava–Praha 2002.
- SOVILJ, Milan, Proslava 600-godišnjice Karlovog univerziteta u Pragu uoči narušavanja jugoslovensko-čehoslovačkih odnosa 1948, *Tokovi istorije*, br. 1-2, 2008, s. 215-235.
- SOVILJ, Milan, Jugoslovensko-čehoslovačka saradnja u oblasti umetnosti 1945–1948. godine, *Godišnjak za društvenu istoriju*, g. XII, sv. 1-3, 2005, Beograd 2006, s. 147-149.
- STONE, David R., The Balkan Pact and American Policy, *East European Quaterly*, XXVIII, No. 3, September 1994, s. 393-407.
- STROBACH, Vít, Nikdo neměl takovou fantazii, *Nový prostor*, č. 335, 25.8.2009, s. 18-20.
- ŠTEFANSKÝ, Michal, Politické procesy ako dôsledky juhoslovansko-sovietskej roztržky, in: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*, Banská Bystrica 1997, s. 19-26.

- TEJCHMAN, Miroslav, Ohlas československého února 1948 v Jugoslávii a československo-jugoslávské vztahy po 2. světové válce, *Slovanské štúdie*, č. 242, 1983, s. 82-93.
- TRIPKOVIĆ, Djoko, Iza gvozdene zavese. Početak i eskalacija sukoba Tito–Staljin prvih meseci 1948, *Istorija 20. veka*, 1996, br. 1, s. 89-99.
- TRIPKOVIĆ, Djoko, Jugoslavija - Most ili tampon između Istoka i Zapada 1944-1955. godine, *Istorija 20. veka*, 1993, br. 1-2, s. 112-121.
- TRIPKOVIĆ, Djoko, Jugoslavija i Maršalov plan, *Istorija 20. veka*, 1990, br. 1, s. 59-77.
- TRIPKOVIĆ, Djoko, Proces s Rudolfem Slánským – jugoslávský pohled, in: PERNES, J. (ed.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, Brno 2005, s. 86-97.
- TRIPKOVIĆ, Djoko, Spoljni faktori i politička kretanja u Jugoslaviji 1945–1955, *Istorija 20. veka*, br. 2 (1995), s. 77-91.
- TRIPKOVIĆ, Djoko, Zapadne sile i konflikt Tito-Staljin 1948. godine, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1996, br. 1-2, s. 129-142.
- TSIVOS, Kostas, Makedonská otázka v souvislosti s řeckou občanskou válkou – Slavomakedonci jako součást řecké emigrace v Československu, *Slovanský přehled*, r. XCV, 2009, č. 3, s. 319-336.
- TSIVOS, Kostas, Rok 1968 podle periodika Agonistis. Vnitrostranická krize a Pražské jaro v interpretaci listu řeckých politických emigrantů v Československu, *Acta Universitatis Carolinae*, Supplementum 1 – Studia Territoria, R. IX, 2009 [v tisku; rukopis].
- VARGA, László, Rajkův proces, in: PERNES, J. (ed.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, Brno 2005, s. 273-281.
- VASIĆ, Miroljub, Kongresi jugoslovenske omladine 1948. godine i Kominform, *Vojno-istorijski glasnik*, 1989, br. 1, s. 207-218.
- VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, Aktivizace jugoslávských informbyrovců v Československu v důsledku krize roku 1968, *Slovanské historické studie*, č. 32 (Miroslavu Šestákovi a Miroslavu Tejchmanovi k sedmdesátinám), 2007, s. 149-165.
- VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, Formování jugoslávské informbyrovské emigrace v Československu, *Slovanské historické studie*, č. 29, 2003, str. 123-211.

- VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, Informbiroovska emigracija u jugoslovensko-čehoslovačkim odnosima. Nacionalni i politički identitet jugoslovenskih informbirovaca u Čehoslovačkoj, in: SELINIĆ, Slobodan a kol. (red.), *Spoljna politika Jugoslavije: 1950–1961. Zbornik radova*, Beograd 2008, s. 207-230.
- VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, Laušman v Bělehradě. Několik dokumentů z bělehradských archivů k působení Bohumila Laušmana v exilu v Jugoslávii, *Securitas imperii*, č. 14, Praha 2006, s. 307-353.
- VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, Yugoslav Cominform Exile in Czechoslovakia 1948–1954, *Prague Perspectives (II)*, Lukáš Babka and Petr Roubal, eds., Prague 2007, s. 233-263.
- ZÍDEK, Petr, Kde revolucionáři přicházeli o iluze, *Lidové Noviny*, 10.9.2005, příloha *Orientace*, s. 1-2.
- ZIMOLO, Antun, Ratna sanitetska služba Narodnooslobodilačke vojske i Jugoslavenske armije u vremenu oslobadjanja Hrvatske od 1944. do proljeća 1945. godine., in: KOLAR–DIMITRIJEVIĆ M. (red.), *Oslobodjenje Hrvatske 1945. godine*, Zagreb 1986, s. 454-469.

Internetové zdroje

„Sie haben die Internationale gesungen. Lebenserinnerungen“. Die Schriftstellerin

Lenka Reinerová hat nich vergessen, dass sie einmal Kommunistin war, *Der*

Freitag, 21.3.2003. [cit. 01-10-2009] Dostupný z WWW:

<http://www.freitag.de/2003/13/03132501.php>.

A Noble Cause Betrayed ... but Hope Lives On. Pages from a Political Life. by John

Boyd. [cit. 27-09-2008] Dostupný z WWW:

<http://www.marxistsfr.org/history/canada/socialisthistory/Remember/Reminiscences/Boyd/B6.htm>.

AVIS, Peter, Stanley Harrison. Journalist and Campeigner, *The Guardian*, Monday, 12

February 2001, 08.35 GMT [cit. 26-01-2010] Dostupný z WWW:

<http://www.guardian.co.uk/media/2001/feb/12/guardianobituaries.obituaries>.

Koreni iz lepih Vasojevića. Mila Jovović peva zanimljive pesme, *Glas javnosti*,

23.2.2002, [cit. 24-04-2007] Dostupný z WWW: [http://arhiva.glas-](http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2000/07/18/srpski/F00071702.shtm)

[javnosti.co.yu/arhiva/2000/07/18/srpski/F00071702.shtm](http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2000/07/18/srpski/F00071702.shtm).

Nova komunistička partija Jugoslavije, [cit. 26-02-2010] Dostupný z WWW:

<http://nkpj.110mb.com/>

Nova komunistička partija Srbije, [cit. 26-02-2010] Dostupný z WWW:

<http://nkps.blog.rs/>

Partija rada, [cit. 26-02-2010] Dostupný z WWW: <http://www.partijarada.org/>

POPOV, Nebojša, Disidentska skrivalica, *Republika*. br. 242-243 (2000), [cit. 15-02-

2010] Dostupný z WWW:

http://www.yuope.com/zines/republika/arhiva/2000/242-243/242-243_21.html.

ŠÍCHA, Jan, Modernita jako odkaz, *Literární noviny*, 3.4.2009, [cit. 01-10-2009]

Dostupný z WWW: www.literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=5546.

VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, Československo, Jugoslávie a chorvatská ustašovská

emigrace v první polovině sedmdesátých let, *Člověk. Časopis pro humanitní a*

společenské vědy. Vydáno dne 15.3.2009. [1.4.2009] Dostupný z WWW:

<http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cisloclanku=2009030701>.

VRÁNA, Karel, Česká španělská vesnice, *Týden*, [cit 24-04-2009] Dostupný z WWW:

http://www.tyden.cz/tema/ceska-spanelska-vesnice_61.html.

Resumé

Práce pojednává o skupině jugoslávských informbyrovských (protititovských) emigrantů působících v Československu. Základní výkladovou linií tvoří analýza jejich politické činnosti. Zároveň toto téma nabídlo prostor pro mikrohistorickou studii, která vypovídá o vícero aspektech diktatury komunistické strany v Československu, zejména pak v její počáteční fázi. Detailně zkoumá dění mezi jugoslávskými emigranty jakožto jedné organizací komunistické strany; sleduje mechanismy rozhodování a řízení; vztahy mezi emigrantskou skupinou a centrálními orgány KSČ; vzorce chování a myšlení aktivních členů a funkcionářů strany; vztahy mezi československými komunisty a jejich zahraničními chráněnci. V kontrastní situaci střetnutí emigrantské skupiny s odlišným prostředím bylo možné vykreslit různost mentalit, stereotypů i politických a kulturních tradic.

Práce podrobně analyzuje fungování stranického, bezpečnostního a státního aparátu ve vztahu vůči politickým emigrantům a cizincům vůbec; všímá si také právního, materiálního i sociálního postavení cizince – politického emigranta v československé společnosti obecně a možností adaptace cizinců v českém prostředí. Specifika politicky exponované skupiny jugoslávských emigrantů umožňují přirozeně propojovat téma tzv. vysoké politiky s drobnohledem každodenního života. Historie „elit“ se tak v tomto tématu prolíná s dějinami „zdola“, které si všímají života „obyčejných lidí“ na pozadí „velkých“ historických událostí.

Práce z jiného úhlu než dosavadní historiografie prozkoumala některé aspekty politického vývoje počátků padesátých let. Detailně zejména ozřejmuje úlohu jugoslávské emigrace a tzv. jugoslávské karty v přípravě a průběhu procesu s Rudolfem Slánským. Dotýká se rovněž povahy a praktické roviny vztahů mezi jednotlivými složkami režimu komunistické strany. Popisuje také poměry v komunikaci mezi KSČ a sovětskými orgány, resp. Informačním byrem. Výklad o činnosti informbyrovské emigrace v sedmdesátých letech se úzce dotýká československo-jugoslávských vztahů a vztahů Jugoslávie se sovětským blokem.

Téma jugoslávské informbyrovské emigrace nebylo zatím zpracováno. Také otázky politické emigrace v Československu obecně si historiografie zatím všímala jen okrajově. Tato práce je proto prvotní materiálovou studií, která vychází především z výzkumu dokumentů uložených v pražských a bělehradských archivech.

Skupina jugoslávské protititovské emigrace v Československu vznikla v létě a na podzim roku 1948. Předpokladem bylo uveřejnění rezoluce Informačního byra v červnu 1948, která odsoudila Titovo vedení KSJ. V jejím důsledku byla Jugoslávie vyobcována z mezinárodního komunistického hnutí a z bloku států vedeného Sovětským svazem. K utvoření emigrantských skupin došlo v rámci kampaně, kterou SSSR, jeho spojenci a všechny komunistické strany vedly proti Titovi a jeho spolupracovníkům. Tato poptávka shora našla mezi členstvem Komunistické strany Jugoslávie odezvu. Rezoluce Informbyra rozdělila jugoslávské komunisty, kteří se v době jejího vydání nacházeli v zahraničí. Ti, co nesouhlasili s Titovým postojem, potom vyhledávali pomoc na sovětských ambasádách a sekretariátech komunistických stran. Z Jugoslávie prchali stoupenci rezoluce do zemí sovětského bloku.

V Praze utvořili organizaci jugoslávských emigrantů diplomaté a pracovníci jugoslávských institucí v Československu a studenti. Vedení však záhy převzali diplomaté, kteří do Prahy přišli z USA a západoevropských zemí. V podzimních měsících získala přesvědčovací kampaň organizovaná KSČ za pomoci emigrantů několik desítek jugoslávských učňů, kteří se vzdělávali v československých průmyslových podnicích. Jednalo se však jen o zlomek z nich, protože naprostá většina z téměř 3000 chlapců se na příkaz Bělehradu vrátila do Jugoslávie. Pražská skupina jugoslávské emigrace od konce roku 1948 čítala asi 160 dospělých osob a 30 dětí. Tento stav se v následujících letech podstatně neměnil.

Mezi vedoucí představitele skupiny patřili Slobodan Lale Ivanović, Pero Dragila, Milutin Rajković, Josip Milunić, Vladimir Perić, Teodor Balk a jeho česká manželka Lenka Reinerová. Přes počáteční naděje se pro skupinu podařilo získat v zásadě jen druhořadé osobnosti, z nichž veřejně známý byl jedině spisovatel T. Balk. V letech 1929–1945 ovšem působil za hranicemi Jugoslávie a jeho vztah k této zemi byl proto ostatními emigranty zpochybňován. V létě 1949 přišel z prostředí jugoslávských vystěhovalců ve Francii do skupiny Anton Rupnik.

Organizace jugoslávských emigrantů v Praze existovala v letech 1948–1954 pod patronací a dohledem sekretariátu ÚV KSČ. Do roku 1951 patřily její záležitosti do kompetence vedoucího mezinárodního oddělení Bedřicha Gemindera, dlouholetého pracovníka sekretariátu Kominterny v Moskvě. Činnost skupiny však mimo KSČ podléhala také kontrole sekretariátu Informačního byra v Bukurešti a do roku 1951 jednotnému vedení jugoslávské politické emigrace v Moskvě.

Skupina prošla několikrát změnou organizační formy. Oficiálně ji vedl výbor jugoslávské stranické organizace napojené přímo na ÚV KSČ. Neméně důležitým orgánem však byla také redakce časopisu „Nova Borba“, který vycházel od září 1948.

Činnost skupiny spočívala především v propagandě proti Titovu režimu. Časopis „Nova Borba“ byl jednak ilegálně kolportován ve vlasti, jednak distribuován mezi zahraničními jugoslávskými komunitami, zejména v Zámorí a západní Evropě. Kromě toho emigranti vydávali brožury a letáky. V roce 1951 byl založen mládežnický časopis „Mladi revolucionar“. Emigranti mimoto pracovali ve vysílání československého rozhlasu pro Jugoslávii. Dalším účelem emigrace byla příprava kádrů pro vedoucí funkce ve vlasti, které měli obsadit po očekávané porážce Titova režimu. Emigranti se vzdělávali jak politicky, tak prakticky – mnozí z nich studovali na vysokých školách. V emigraci měly být položeny základy nové Komunistické strany Jugoslávie.

Spory uvnitř skupiny vyvolala otázka, zda se jako političtí emigranti mají účastnit tzv. výstavby socialismu v hostitelské zemi. KSČ přitom tuto činnost v rámci aktivit emigrace vyzdvihovala z praktického i ideologického důvodu. Emigranti měli jednak praktickou prací snížit svou závislost na materiální pomoci, jednak se ve „výrobním procesu“ zbavit škodlivých „titovských“ návyků a osvojit si praxi československých komunistů. Proti sobě tak stanuly dvě koncepce činnosti emigrace:

„Aktivistická“ spatřovala jedinou smysluplnou aktivitu v propagandě a přípravě na reálné bojové operace (diverze, odbojová činnost, partyzánská válka).

„Budovatelská“ se hodlala věnovat přípravě na dobu po vítězství; prosazovala internacionalistické hledisko, podle něhož bylo budování socialismu v ČSR stejně hodnotným příspěvkem k celosvětovému komunistickému hnutí jako přímý ozbrojený boj proti Titovi, pro který prozatím nenastaly podmínky.

Kvůli tomuto sporu se emigrantská skupina v roce 1949 ocitla ve vleklé krizi. Pod vlivem mentality komunistického hnutí a z venčí podněcované špionománie se rozpoutaly nesmlouvavé frakční boje. Podezřívavost a radikalita měly nejprve na jaře 1949 na svědomí politickou diskvalifikaci J. Miluniće, který byl na rok a půl od skupiny izolován. Koncem roku 1949 se rozhořel konflikt mezi skupinou kolem redakce „Nové Borby“, vedené S. Ivanovićem, a stranickým výborem v čele s A. Rupnikem a L. Reinerovou. Spor aktuálně poznamenaly vykonstruované procesy v Maďarsku a Bulharsku, v nichž byli odsouzeni vysocí straničtí funkcionáři a místní jugoslávští emigranti jako titovští agenti.

Bezprostřední záminkou pro opoziční vystoupení proti výboru podporovanému ÚV KSČ bylo vydání knihy T. Balka „Ztracený rukopis“. Ivanovičova skupina jejího autora obvinila ze šíření kosmopolitismu a protisovětských pomluv. K částečnému rozuzlení konfliktu došlo teprve v roce 1951. Na zásah z Moskvy byli zbaveni funkcí S. Ivanović a jeho spojenci. Následně však T. Balk a L. Reinerová museli opustit řady emigrace. A. Rupnika doplnil ve vedení stranické organizace emigrantů rehabilitovaný J. Milunić, který převzal rovněž post šéfredaktora „Nové Borby“.

Po celý rok 1952 paralyzovala činnost skupiny příprava procesu s vysokými funkcionáři KSČ v čele s R. Slánským. I když nikdo z vedoucích emigrantů (až na L. Reinerovou) nebyl zatčen, přispěla kampaň hledání špionů a vnitřních nepřátel k poklesu jejich důvěryhodnosti. Na jaře 1953 zaujali funkce ve stranickém výboru mladší emigranti, studenti a někdejší učňové. Jednalo se však již o poslední fázi sovětsko-jugoslávské roztržky. Po Stalinově smrti nastalo období postupné normalizace vztahů mezi Moskvou a Bělehradem. V rámci nové politiky byla na podzim 1954 činnost protititovských emigrantských organizací v zemích sovětského tábora zastavena.

Vývoj sovětsko-jugoslávských vztahů pražskou emigrantskou skupinu citelně zasáhl. Radikální proud kolem S. Ivanoviče řešil novou situaci neúspěšnými pokusy o útěk do Sovětského svazu. Někteří její členové se v druhé polovině padesátých let vystěhovali do SSSR legálně. Část emigrantů zvolila po roce 1955 návrat do vlasti. Většina se však v Československu usadila natrvalo. Proti repatriaci působily vnější faktory – osobní vazby, profesní dráha, existenční zajištění, institucionální překážky kladené z jugoslávské i československé strany. Zároveň však emigranty od návratu do vlasti odrazovaly jejich přetrvávající kritický postoj vůči jugoslávskému režimu a identifikace s informbyrovským hnutím. Někteří z nich se také nevzdávali myšlenky politické činnosti, jejímž cílem byl návrat Jugoslávie do „socialistického tábora“.

Od roku 1958 se objevily znovu pokusy o obnovu exilové aktivity, které se periodicky opakovaly i v šedesátých letech. Největší podnět přinesla sovětská intervence do ČSSR v roce 1968, která oživila naděje na „internacionální řešení“ jugoslávské otázky. V emigrantské skupině v Československu se podobně jako ve skupinách působících v ostatních socialistických zemích projevovaly dva názorové proudy.

První podřizoval otázku obnovy politické aktivity iniciativě SSSR. Ke změně poměrů v SFRJ měla přispět celková sovětská politika. Stoupenci této platformy chtěli

příspěť ke stanovení správné taktiky socialistického tábora vůči Jugoslávii. Požadovali, aby Moskva akceptovala jejich názory jakožto znalců jugoslávské problematiky. V Československu představovali hlavní osobnosti tohoto směru Josip Milunić a Veselin Starčević.

Druhý proud považoval tuto politiku za nedostatečnou. Proti Titovu režimu chtěl vystoupit aktivně, i když by to nebylo v souladu s bezprostředními zájmy Sovětského svazu. Aktivistická skupina směřovala od konce šedesátých let ke vzniku nové Komunistické strany Jugoslávie. Aby nepoškodila mezinárodní postavení SSSR a jeho spojenců, byla ochotna své aktivity přesunout na Západ. Z pražských emigrantů se na v tzv. hnutí podíleli zejména manželé Pero a Dušanka Dragilovi a Ivan Sinanovič.

Tzv. realisté toto hnutí odmítali ze dvou důvodů. Jednak jeho cíle a prostředky hodnotili jako „avanturistické“, jednak se domnívali, že za ním ve skutečnosti stojí jugoslávská zpravodajská služba. Její agenti tak podle „realistů“ zneužívali důvěřivé aktivisty k provokaci, jejímž cílem bylo kompromitovat SSSR, emigraci a prosovětské síly ve vlasti. „Realisté“ se obávali, že pravděpodobný debakl nové Komunistické strany Jugoslávie ohrozí vyhlídky na postupný návrat jejich země do „rodiny socialistických států“. Po únosu hlavních představitelů aktivistického proudu V. Dapčeviće a M. Peroviće a jejich odsouzení k vysokým trestům vězení v druhé polovině sedmdesátých let došlo fakticky k zániku tohoto hnutí i veškeré aktivní činnosti informbyrovské emigrace.

Závěr práce mapuje osudy emigrantů v desetiletí po Titově smrti a v době zhroucení komunistických režimů a rozpadu Jugoslávie.

Summary

The thesis deals with the group of the Yugoslav Cominformist (anti-Titoist) émigrés in Czechoslovakia. The basic line of the story is constituted by an analysis of their political activity. At the same time, this topic gave an opportunity for the micro-historical study, which in general displays several aspects of the communist party dictatorship in Czechoslovakia, especially in its initial period. The events among Yugoslav émigrés as a Communist party cell are explored in detail. The following aspects are pursued: Methods and processes of the decision-making and controlling; the relations between the emigrant's group and the central bodies of CP of Czechoslovakia; the behaviour and thinking patterns of the Party militants and functionaries; the relations between Czechoslovak communists and their foreign protégés. Analysing the situation when the emigrant's group was confronted with a different host environment, it was possible to portray the diversity of mentalities, stereotypes and political and cultural traditions of the two national communist movements.

The thesis analyses in detail the functioning of the party, security and state apparatus dealing with political émigrés and foreigners generally. Their legal position as well as the material and social conditions in the Czechoslovak society and the possibility of adaptation and acceptance of the foreigners are observed. The specificity of the politically exposed group of Yugoslav émigrés enables naturally an inter-connection of the topics of the so called High politics with the microscopic examination of the every-day life. The history of the "elites" blends together with the history of "from below"; where the latter focuses on the life of "ordinary people" on the background of the former – "big" historical events.

Some aspects of the political development in the beginning of 50's are researched from a point of view which differs from the present historiographical approach. Especially, the role of Yugoslav Cominformist emigration and the importance of the so called Yugoslav issue in the preparation and process of the Rudolf Slánský trial are explained in detail. The analysis touches also the nature and practice of the relations between the singular bodies of the Communist party regime. It describes the terms of the communication between CP of Czechoslovakia and Soviet organs or the Cominform. The chapters dedicated to the Cominformist exile activity in the 70's handle also the Czechoslovak-Yugoslav relations and the relations of Yugoslavia and the Soviet block.

The subject of Yugoslav Cominformist emigration was not elaborated yet. Similarly, the historiography followed the issue of the political exile in the communist Czechoslovakia only marginally until now. Therefore, this thesis is a unique analysis of this topic. It is based primarily on the research of the documents in the Prague's and Belgrade's archives.

The group of the Yugoslav anti-Titoist emigration in Czechoslovakia rose during the summer and autumn 1948. The impulse was given by the publication of the Cominform's resolution from June 1948 condemning the Tito's leadership. It meant ostracism of the Yugoslavian CP from the World communist movement and of Yugoslavia from the block of the countries led by the Soviet Union. The Yugoslav émigrés groups in the countries of people's democracy and the USSR were set up in a frame of a propaganda campaign against Tito and his associates. Nevertheless, this demand from above found a distinctive response among the Yugoslav party members and militants. The Cominform resolution also divided the rows of the Yugoslav communists who found themselves abroad in that moment. The adherents of the Cominform statement looked for help in the Soviet embassies and in the Communist Party head-quarters. The Tito adversaries fled over the border from Yugoslavia to the countries of the Soviet block.

The Yugoslav emigrant organisation in Prague was formed by diplomats, official institutions' employees and students. However, soon the leadership was taken over by diplomats and officials, who came to Prague from the embassies in the United States and from West European countries. Thanks to the persuasive campaign provided by the Czechoslovak communist apparatus the group gained in autumn several dozens of the Yugoslav apprentices, who worked and were trained in the Czechoslovak industry. Nevertheless, the campaign was a failure. The majority of almost three thousand Yugoslav youngsters returned at Belgrade's government bidding to their homeland. In the end of 1948, the Prague group of Yugoslav anti-Titoist emigration consisted approximately of 160 adult persons and 30 children. This number did not change much in the following years.

The leading members of the group were Slobodan Lale Ivanović, Pero Dragila, Milutin Rajković, Josip Milunić, Vladimir Perić, Teodor Balk and his Czech wife Lenka Reinerová. In spite of the initial expectations, the group attracts only personalities of less importance. To a certain extent, solely the writer T. Balk enjoyed fame in the public. However, for a long time (1929–1945) he lived and worked outside of

Yugoslavia. Therefore, other émigrés, his comrades in the group, had doubts about his relation to their land. Another important member came to Prague in summer 1949: Anton Rupnik originated from the surroundings of the Yugoslav (mainly Slovene) economic immigrants in France.

The organisation of the Yugoslav émigrés in Prague worked in 1948–1954 under the auspices and supervision of the secretariat of Czechoslovak communist party. Its matters belonged to competences of the International department's chief Bedřich Geminder, a former Comintern executive official in Moscow. The activity of the group was even controlled by the Cominform secretariat in Bucharest and from 1951 by the unified leadership of the Yugoslav political emigration in Moscow as well.

The Group changed several times its organisational form. Officially, its leading body was the committee of the Yugoslav party unit subordinated directly to the Central committee of the Czechoslovak CP. No less important organ was the editor's office of the magazine "Nova Borba" [The New Struggle] founded in September 1948.

The activity of the group consisted above all in the propaganda against Tito's regime. The magazine "Nova Borba" was distributed illegally in the homeland, as well as spread out among the Yugoslav immigrant communities in the Western Europe and in the overseas. Further, the Prague group edited other propaganda materials such as brochures and leaflets. The youth magazine "Mladi revolucionar" [The Young Revolutionary] was founded in 1951.

Other purpose of the emigrant activity lay in the training of the cadres for the leading positions in their homeland. The émigrés should have been the nucleus of the new state and party administration after the expected fall of Tito's regime. In the exile they studied the political courses, but practical subjects as well.

The controversy in the group raised the question, whether the political émigrés should take part in the so called socialistic construction in their host country. The Czechoslovak communist party highlighted this activity from the practical as well as ideological reasons: The émigrés were supposed to reduce by this work their dependence on the material support; in the "production process" they were expected to get rid of derogatory "Titoist habits" and to adopt the practices of the Czechoslovak communists.

Two contradictory conceptions of the emigration activity emerged:

"Activist" conception saw the only meaningful task in propaganda and training for real armed operations (diversion, resistance and partisan war).

“Constructional” conception preferred the training for the time after the victory; it supported the internationalist standpoint that the “construction of socialism” in Czechoslovakia had the same importance in the world-wide struggle as the direct armed fight against Tito, which was then not actually possible yet.

The clash of both streams aroused a lot of controversy over the question which one of them should have been promoted in the means of propaganda.

Because of this dispute the group found itself in a deep crisis in 1949. The atmosphere was influenced by the mentality of the communist movement in its Stalinist nature and by the “spy-mania” stimulated from outside. The uncompromising faction struggles began. Firstly, suspiciousness and radicalism were backfired on J. Milunić and caused his political disqualification. For the next year and half he was isolated from the group and sent out of Prague. In the end of 1949 another conflict was set in fire. On one side stood the group gathered around the editor’s office of “Nova Borba” led by S. Ivanović; the other side was represented by the party unit committee headed by A. Rupnik and L. Reinerová. The fabricated trials in Hungary and Bulgaria, where the high functionaries and local Yugoslav émigrés were accused of being “Titoist agents”, marked at that time the controversy in the Prague emigrant group.

An immediate pretext for the oppositional protest against the emigrant committee and the Czechoslovak party officials was the publication of T. Balk’s book “The lost manuscript”. The Ivanović’s group blamed the author for propagation of cosmopolitanism and anti-Soviet defamations. The quarrel was partly solved in 1951. On the Moscow’s direction S. Ivanović and his allies were deprived of their duties. Nevertheless, subsequently T. Balk and L. Reinerová had to leave the rows of the émigrés. Even before this rehabilitated J. Milunić joined the leadership of the group and assumed the post of editor-in-chief in the magazine “Nova Borba”.

The group’s activity was paralysed in 1952, when the trial with the former general secretary R. Slánský and several other high functionaries of the Czechoslovak communist party was prepared. Although nobody from the leading émigrés (except for L. Reinerová) was arrested, the campaign calling for the search of the spies and internal enemies contributed to the loss of their credibility. Therefore, in spring 1953 the actual leaders were replaced with the younger émigrés, students and former apprentices. The change occurred in the very beginning of the last phase of the Soviet-Yugoslav split, when the anti-Titoist campaign was getting gradually smoother. After Stalin’s death the period of the slow normalization in the relations between Moscow and Belgrade started.

In terms of the new policy the anti-Titoist emigrant organisations in the countries of the Soviet block were dissolved in autumn 1954.

The development of the Soviet-Yugoslav relations fetched a hard blow to the Prague emigrant organisation. The radical stream represented by S. Ivanović reacted on the situation by an unsuccessful flight to the Soviet Union. Some of the militants moved out to the USSR in legal way. Another part of the émigrés returned to Yugoslavia after 1955. Nevertheless, the majority stayed and settled down in Czechoslovakia for good. There were many factors counteracting the repatriation: personal bindings, professional carrier, relatively good standard of living, institutional obstructions caused by Czechoslovak as well as Yugoslav side. At the same time, most of the émigrés kept their critical stance to the Yugoslav regime and identified themselves continuously with the "Cominform movement". Some of them even did not relinquish the thought of the political activity. Their final goal remained still the return of Yugoslavia to the "family of the socialist countries".

Since 1958 the attempts for revival of the exile activity appeared again. They repeated periodically again in the 60's. The most influential stimulus was produced by the Soviet military intervention in Czechoslovakia in 1968, which revived the hope of "international solution of Yugoslav issue". In the emigrant group in Czechoslovakia, similarly as in the groups in other socialist countries, two opinion streams occurred:

The "Realists" subordinated the issue of political activity renewal to the primary initiative of the USSR. The change of political situation in Yugoslavia should have been reached by the Soviet general policy. The adherents of this platform wanted to contribute to the creation of the right policy towards Yugoslavia. They demanded acceptance of their opinion from Moscow, because they felt to be the most competent experts in this issue. The leading personalities of the "realistic" stream in Czechoslovakia were Josip Milunić and Veselin Starčević.

The "Activists" regarded such policy unsatisfactory. They wanted to come out against Tito's regime actively although it was not conformable with the imminent interests of the Soviet Union. The followers of this stream were oriented from the end of the 60's to the establishment of the new Communist party of Yugoslavia. In order not to harm the international position of the Soviet Union they were ready to transfer their activities from the USSR and East-European countries to the West. Among the émigrés living in Prague especially Pero Dragila, his wife Dušanka and Ivan Sinanović took part in the so called movement of the new CP of Yugoslavia.

“The Realists” rejected this new movement because of two reasons: They estimated its goals and means as “adventurism”. Further, they presumed that in fact, its initiator is the Yugoslav secret service. “The Realists” thought, that Titoist agents were using trustful “Activists” for the provocation in order to discredit the USSR, émigrés in the socialistic states and pro-Soviet powers in the homeland. “The Realists” feared that the presumable debacle of the “new CP of Yugoslavia” could have endangered the prospects of the gradual return of their country to the camp of socialist states. In the second half of the 70’s Yugoslav secret service kidnapped the leading persons of the activist stream operating in Western Europe V. Dapčević and M. Perović. Subsequently, they were condemned by the Yugoslav court to high punishments. This fetched to the “Cominform movement” such a hard blow that it was not able to recover anymore.

The conclusion maps the fates of émigrés in the decade after Tito’s death, as well as in the time of the collapse of the communist regimes in Eastern Europe and it also covers the subsequent violent disintegration of Yugoslavia.